

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ANDIJON DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
IJTIMOIY GUMANITAR FANLAR,
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA KAFEDRASI

“ZAMONAVIY TA'LIM YANGI YONDASHUVLAR VA
DOLZARB TADQIQOTLAR”

Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari

TO'PLAMI

Andijon
2023-yil 16-17 may

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ANDIJON DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
IJTIMOIY GUMANITAR FANLAR, PEDAGOGIKA VA
PSIXOLOGIYA KAFEDRASINING**

**“ZAMONAVIY TA'LIM: YANGI YONDASHUVLAR VA DOLZARB
TADQIQOTLAR”**

respublika ilmiy-amaliy
konferensiyasi materiallari

TO'PLAMI

Andijon
2023 yil 16-17 may

**“ZAMONAVIY TA’LIM: YANGI YONDASHUVLAR VA DOLZARB
TADQIQOTLAR”**

respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
materiallari to’plami

(2023-yil 16-17 may)

Ushbu to‘plam Andijon davlat chet tillari instituti rektorining 20023 yil 8maydagi 04-19-son buyrug‘iga asosan Andijon davlat chet tillari institutida 2023 yil 16-17 may kunlari Respublika miqyosida ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasiga kiritilgan “Zamonaviy ta’lim: Yangi yondoshuvlar va dolzarb tadqiqotlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari asosida tayyorlandi.

Ma’sul muharrir: p.f.n. dotsent A.Yu.Teshaboev

Tahrir hay’ati: t.f.n. dotsent Q.M.Nasritdinov
p.f.n.dotsent N.D.Kasimova
f.f.n. katta o‘qituvchi Q.Odilov
f.f.n. katta o‘qituvchi I.S.Ergashev
p.f.n. o‘qituvchi M.R.Mirzakarimova
o‘qituvchi B.R.Turg‘unov
o‘qituvchi A.G.Teshabaev
o‘qituvchi G.A.To‘xtasunova
o‘qituvchi S.M.Sirojiddinova
o‘qituvchi D.S.Kambarova
o‘qituvchi M.U.Mamadaliev
o‘qituvchi D.G.Umnov

Maqolalarda keltirilgan statistik ma’lumotlar, ilmiy-nazariy faktlarning ishonchliligi, imloviy va stilistik xatoliklar uchun muallif o‘zi javobgar.

To‘plam Andijon davlat chet tillari instituti Kengashining 2023 yil 12maydagi №8-sonli Qarori bilan nashrga tavsiya etildi.

Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu - ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yoryg' istiqboli, birinchi navbatda, ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq.

SHAVKAT MIRZIYOYEV

KIRISH

Zamonaviy hayotni bugun ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Binobarin taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu - ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir.

So'ngi yillarda mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim tizimi va ilm-fan sohasi o'rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta'limning uzluksizligini ta'minlash yo'nalishida tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Davlatimiz rahbarining «O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni hamda «Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori yurtimizda ta'lim-tarbiya va ilm-fan taraqqiyotiga birlamchi e'tibor qaratilayotganining yorqin namunasi bo'ldi. Farmon bilan O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari belgilandi.

Ushbu hujjat asosida O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari ta'lim tizimi rivoji uchun jamiyatning har bir a'zosi mas'ul ekanligi alohida belgilanmoqda.

Zero, biz katta yo'lning boshida turibmiz. Prezidentimiz Shavkat MirziYoyev ta'kidlaganlaridek, "Biz keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Bu haqda gapirar ekanmiz, avvalo, uchinchi Renessansning mazmun-mohiyatini har birimiz, butun jamiyatimiz chuqur anglab olishi kerak."

Zamonaviy ta'lim yangi yondashuvlar va dolzarb tadqiqotlar asosida mamlakatimizda ilm-fanni rivojlantirish ta'lim-tarbiyani va ijtimoiy-madaniy soha taraqqiyotining kafolati bo'la oladi, bu kafolat esa o'z navbatida yangi Renessans davrini aks shakllantirishga hech qanday shubha yo'q.

Ta'kidlash kerakki, taraqqiy topgan aksariyat davlatlarda ta'limni rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi. Chunki ta'limni to'g'ri va oqilona yo'lga

qo'yish har bir mamlakat kelajagi uchun muhim omillardan biri sanaladi. Mamlakatimizda ham bu borada izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. So'nggi yillarda ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilari tarkibini malakali ilmiy-pedagogik kadrlar bilan to'ldirish, amaliy tajribaga ega bo'lgan mutaxassislarni o'quv jarayoniga keng jalb etish, o'qitishning zamonaviy shakl va usullari, yangi pedagogik va axborot-kommunikatsion texnologiyalar, shu jumladan, sityatsion mashg'ulotlar, masofadan o'qitish tizimini keng joriy etishga alohida e'tibor qaratilayapti.

Shundan kelib chiqib, ta'lim jarayoniga tatbiq etilayotgan yangilanishlar kadrlar tayyorlash sifatini oshirmoqda. Darslarda talabalarning erkin, ijodiy ishlashlari uchun sharoit yaratilmoqda. Buning uchun darslarning har bir qismi aniq loyihalashtirilib, o'quv materialini bilim egallovchilarning o'zlashtirish darajalariga moslashtirish, bir tushuncha yoki bilimni faqatgina ayni fan yuzasidan tushuntiribgina qolmay bir necha fan nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda izohlash foydali bo'lmoqda. An'anaviy ta'lim metodlari bilan birga interfaol metodlardan foydalanish dars samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Interfaol metodlardan foydalanganda asosiy urg'u o'quvchilarni hamkorlikda ishlashlariga imkon berilishi hisoblanadi. Interfaol metodlar o'quvchida erkin fikrlash, ijodiy qobiliyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda ilm-fanga berilayotgan alohida e'tibor negizida chuqur ma'no bor. Ilm-fan – bu yangi uyg'onish davrining poydevori, uning asosida esa o'sha mamlakat fuqarolarining milliy tafakkuri, milliy g'oyasi, ertangi kun rivojiga bo'lgan ishonchi bo'lib, u tarbiya jaroyoni bilan uyg'yn holda jamiyatdagi barqarorlikni ta'minlab beruvchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda. Chunki tarbiya jaryonini ilm-fandan, ta'limdan ajratib bo'lmaydi. Bu borada davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek, "Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu - ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yoryg' istiqboli, birinchi navbatda, ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq."

YANGI O'ZBEKISTONDA ZAMONAVIY TA'LIM-TARBIYA MASALALARINING DOLZARB MUAMMOLARI

D.A.Rustamov, Andijon davlat chet tillari instituti rektori, f.f.d., professor

Yangi O'zbekiston zamonaviy sivilizatsiyaviy taraqqiyot sharoitida jahon hamjamiyatida o'zining mustahkam mavqeiga ega bo'lgan davlat sifatida tan olinmoqda. Shu bois, Yangi O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi bugungi mavqei, siyosiy qudrati, yuksak intellektual va ilmiy salohiyati hamda keng qamrovli aqliy imkoniyatlari uning kuchli davlat sifatida o'z mavqeini mustahkamlab borishida namoyon bo'lmoqda.

Mamlakatimizda yaqinda o'tkazilgan referendum asosida qabul qilingan yangilangan Konstitutsiyamizda ham ushbu jihatlarga alohida e'tibor qaratildi. **Bu haqida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev takidlaganlaridek: "Bugun biz tarixning yanada mas'uliyatli va hal qiluvchi pallasida turibmiz. Mamlakatimiz taraqqiyotida mutlaqo yangi davrga qadam qo'ymoqdamiz. chunki yangilangan Konstitutsiyamizni qabul qilish bilan biz Uchinchi Renessans uchun huquqiy poydevor yaratdik. Bugun xalqimiz intilayotgan ana shu buyuk maqsadni amalga oshirishga munosib hissa qo'shaman, degan har bir yurtdoshimiz, avvalo, ushbu poydevorga tayanib, harakat qilishi lozim. Ayniqsa, unib-o'sib kelayotgan yosh avlodimizning orzu-intilishlarini ro'yobga chiqarishda, yoshlarimiz kelajagi uchun mustahkam zamin hozirlashda asosiy qonunimiz ularga beqiyos imkoniyatlar ochib beradi."**¹

Asosiy qonunda mamlakatda ta'lim, ilm-fan va inson kapitalini rivojlantirish masalalarining ustuvorligiga e'tibor qaratilib, «davlat maktabgacha ta'lim, maktab va oliy ta'lim tizimini, turli mulk shaklidagi, jumladan, xususiy ta'lim muassasalarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlar yaratib berishini» nazarda tutuvchi normalar qabul qilindi. Shuningdek, pedagog xodimlarning kasbiy faoliyatiga aralashish, ularning xizmat majburiyatlarini bajarishiga to'sqinlik qilishga yo'l qo'yilmaqligini Konstitutsiya darajasida belgilab qo'yildi.

Zamonaviy jamiyatda o'z ijtimoiy ahamiyati jihatdan alohida e'tiborga loyiq holatlar, qadriyatlar mavjudki, bular u yoki bu millat, elat, xalqning mavjudlik belgisi, taraqqiyot mezonini sifatida baholanishi mumkin. Millat mavjudligining ana shunday muhim belgilaridan biri ta'lim-tarbiya tizimi hamda yuqori malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash masalasidir.

Zero, bugun ilm-fan va ta'lim izchil rivojlanib borayotgan hozirgi davrda hech shak-shubhasiz tarbiya ta'limning asosida turishi shartdir. Shunday ekan, ilm-fan ta'lim-tarbiya asosida olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Qolaversa, har bir

¹ Sh.M.Mirziyoyev " Yangilayotgan konstitutsiyamiz uchinchi renesseansni barpo e'tish yo'lida mustahkam huquqiy poydevor bo'lib xizmat qiladi" – Oliy Majlis palatalari a'zolari, siyosiy partiyalar vakillari bilan uchrashuvdagi nutq.// "Xalq so'zi" gazetasi 9 may 2023 yil.

pedagog, muallim va ustozning ta'lim berishdan maqsadi – kelajagi porloq, Vatan va el-yurt xizmatida turadigan kadrlarni tarbiyalash bo'lar ekan, bunday ta'lim-tarbiya o'z samarasini bermay qolmaydi. Ya'ni, bugungi kunning o'qituvchi va muallimi o'zi ta'lim berayotgan shaxsga fidoyilik bilan ta'lim berishi, qolaversa jonkuyar tarbiyachi bo'lishi shart.

Bugun davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan “Yangi O'zbekiston - maktab ostonasidan, ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi” degan g'oya asosida bu sohada keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimizning Yangi O'zbekiston strategiyasi kitobida shunday satrlar bor: “Maktabgacha ta'lim va maktab ta'lim, oliy va o'rta mahsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni Uchinchi Renesansning to'rt uzviy xalqasiga, bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyoliularimizni esa Yangi uyg'onish davrining to'rt tayanch ustyniga aylantirishdan iborat”²

Ta'kidlash kerakki, so'ngi yillarda ta'lim sohasining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish va modernizatsiya qilish bo'yicha qator farmon va qarorlar qabul qilindi. Xususan, ta'lim tizimida qabul qilingan eng muhim hujjatlardan biri bu – “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi bo'ldi. Mazkur Qonunga asosan ta'lim sohasidagi asosiy printsiplar, ta'lim tizimi, turlari va shakllari aniq belgilab qo'yildi. Ushbu Qonunga ko'ra, davlat oliy ta'lim, o'rta mahsus, professional ta'lim muassasalari va ularning filiallari, shuningdek davlat ishtirokidagi oliy, o'rta mahsus, professional ta'lim tashkilotlari va ularning filiallari Prezident yoki Xukumat qarorlari bilan tashkil etiladigan bo'ldi. Nodavlat ta'lim muassasalarini tashkil etish ularning ta'sischi tomonidan amalga oshirilishi belgilandi. Nodavlat ta'lim tashkilotlariga litsenziya Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan beriladigan bo'ldi.

Mazkur Qonunning qabul qilinishi hamda amaliyotga joriy etilishi ta'lim sohasida qabul qilingan eng muhim hujjatlardan biri bo'ldi.

Ta'limda ixtisoslashuv jarayonlari tobora chuqurlashib Toshkent shahri va viloyatlarda Prezident maktablari, Muhammad al-Xorazmiy nomidagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yo'nalishiga oid fanlarni chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab, Ibrat maktabi, shuningdek tor ixtisoslashuvdagi o'nlab xorijiy oliy o'quv yurtlarining filiallari tashkil etildi. Prezidentimizning o'tgan yil 14 apreldagi farmoniga binoan, xalq ta'limi tizimidagi 193 ta ixtisoslashtirilgan maktab Prezident ta'lim muassasalari agentligiga o'tkazildi.

Barchamizga ma'lumki, davlatimiz rahbarining taklifiga ko'ra, 2023 yilga O'zbekistonda «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili» deb nom berilishi ham mamlakatimizda insonga, ilm-fan va ta'limga alohida e'tibor qaratilayotganligining yorqin namunasi bo'lib qolmoqda. Ushbu sohada amalga oshirilayotgan islohotlarda o'qituvchi va murabbiylarimiz ilm-fan va mutahassisliklari bo'yicha mukammal saboq berish bilan birga o'quvchi va talaba

² Shavkat Mirziyoyev “Yangi O'zbekiston strategiyasi” Toshkent. “O'zbekiston” nashriyoti. 2021 yil

yoshlarning tafakkurida o'zligini unutmaslik ota-bobolarning muqaddas qadriyatlarini asrab-avaylash va hurmat qilish fazilatini qaror toptirish, ularning men o'zbek farzandiman, deb g'urur va iftihar bilan yashashiga erishtirish lozim. Zotan ta'lim sifatini oshirish, zakovatli, chuqur bilimli insonlarni tarbiyalash Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'lidir: "Yusuf Xos Hojib bobomiz aytganlaridek, "Zakovat bor joyda ulug'lik bo'ladi, bilim bor joyda buyuklik bo'ladi".

Bugun ta'lim-tarbiya sohasiga mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning birlamchi sharti sifatida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, davlatimiz rahbarining "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Mirzo Ulyg'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib, xizmat qilishi lozim",³ degan fikrlarida ta'lim va tarbiyaning jamiyat rivojidadagi muhim ahamiyati o'z ifodasini topgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi mazkur sohadagi yangi islohotlar uchun debocha vazifasini bajarib bermoqda.

Aytish kerakki, so'nggi yillarda mamlakatimizda oliygohlar soni 2,5 barobar ko'payib, 198 taga yetdi, ularning qamrov darajasi 9 foizdan 38 foizga oshdi. Albatta bu raqamlar yanada ko'payadi. Lekin, ta'lim sifati nima bo'ladi, degan savol hammamizni hyshuorlikka chorlash kerak.

Hozirgi kunda yurtimizda oliy ta'limda o'tkazilayotgan islohatlar samarasi o'laroq 41 ta oliygohga akademik va moliyaviy mustaqillik berilgan, ularda transformatsiya ofislari ochilgan. Oliygoth professor va o'qituvchilar bu jarayonlarda faol bo'lishlari, yangi, ilg'or metodikalarni joriy qilishlari davr taqazosidir. Kelgusi yildan oliygoh talabalari uchun imtiyozli ta'lim kreditlariga resurslar 2 barobar ko'paytirilib 1,7 trillion so'm ajratilishi, joriy yilda ilm-fan va innovatsiyalarga 1,5 trillion so'm yo'naltirilganligi, bu – 2017-yilga nisbatan qariyb 6 barobar ko'pligi, kelgusi yildan esa ilm-fan va innovatsiyalarga 1,8 trillion so'm ajratilishi, olimlarning ish haqi ham 4,5 barobar oshirilganligi, davlatimiz tomonidan ta'lim tizimi rivojiga va yoshlar kamolatiga yetarlicha g'amho'rlik qilinayotganligini ko'rsatadi.

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. "Xalq so'zi" gazetasi, 30 dekabr 2020 yil.

Til bilgan el biladi. Haqiqatan ham xorijiy tilni bilgan kishi ko'p tomonlama imkoniyatga ega bo'ladi. Shu bois, bugun yurtimizda kadrlar oldiga qo'yilgan asosiy talablardan biri ham chet tillarni mukammal bilishdir.

Chet tillarini o'qitish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribani ta'lim tizimiga joriy qilish, chet tillarini mukammal egallagan oliy ma'lumotli mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish hamda xorijiy tillar bo'yicha filologlar, pedagoglar, tarjimonlar va gid hamrohlarini tayyorlash tizimini yanada kengaytirish maqsadida "Andijon davlat chet tillari institutini tashkil etish to'g'risida" 31.05.2022 yildagi PQ-265-son O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori mamlakatimiz ilmiy hayotidagi muhim voqealardan biri bo'ldi. Institutning tashkil etilishi nafaqat Andijon viloyatida, balki Farg'ona vodiysi, qolaversa, mamlakatimizning boshqa hududlari uchun ham xorijiy tillar bo'yicha oliy ma'lumotli, malakali mutaxassislar tayyorlash borasidagi ishlarni yanada yuqori bosqichga ko'taradi.

Hozirda bakalavriat ta'lim yo'nalishida Filologiya va tillarni o'qitish bo'yicha ingliz tili, frantsuz tili, nemis tili, rus tilidan, Tarjima nazariyasi va amaliyoti bo'yicha ingliz tili, rus tili, Xorijiy til va adabiyoti bo'yicha ingliz tili va rus tilidan mutaxassislar tayyorlanmoqda. shuningdek, institutda gid hamrohligi ixtisosligi bo'yicha tarjimon mutaxassislar (tillar bo'yicha) tayyorlanishining yo'lga qo'yilganligi mamlakatimizda tobora rivojlanib borayotgan turizm sohasi uchun malakali mutaxassislar yetkazib berish imkonini beradi. 2023/2024 o'quv yilidan Tarjima nazariyasi va amaliyoti bo'yicha frantsuz tili, nemis tili bo'yicha, Filologiya va tillarni o'qitish bo'yicha arab tili, koreys tili, xitoy tili, yapon tilidan mutaxassislar tayyorlaydigan yangi yo'nalishlar ochiladi.

Institutimizda chet tillar bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash jarayonida chet tillarini o'qitishning yangi texnologiya-mexanizmlarini joriy etishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'lim tizimiga joriy etish chet tili o'qitish saviyasini takomillashtirmoqda. Xorijiy tillarda muloqot qilishda, nutqni tushunish, mutolaa qilish va yozish, nutqiy faoliyat amaliyotida, ixtisoslik mutaxassis ligi bo'yicha keng tarmoqli va kasbiy adabiyotlarni o'qishda tushuntirish, annotatsiyalar, tezislar hamda yozma axborot almashish jarayonlarini o'rgatishda axborot kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanishni yo'lga qo'ymoqdamiz.

Xalqaro munosabatlar avj olgan zamonamizda tillarni bilish, ko'p tillilik ulkan ahamiyat kasb etadi. Boshqa tomondan pedagogika shiddat bilan rivojlanayotgan ta'limga innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, ta'limda innovatsion jarayonlarni boshqarish, chet tillarini o'rganish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda.

Bugun institutimizda Angliya, Fransiya, Olmoniya, Finlandiya, Janubiy Koreya, Yaponiya va Xitoy kabi davlatlarda xorijiy tillarni o'qitish tajribasini o'rganish olib bormoqda. Unda bevosita chet tillarini sifatli o'qitish ishlari tadqiq etilmoqda. Shu bilan birga pedagog kadrlar salohiyati bilan bog'liq ta'lim tizimida chet tillarini o'qitish borasida mavjud muammolar bor. Bu birinchidan, jahon

standartlari darajasida chet tilini o'qita oladigan o'qituvchilar malakasini yetishmasligi, ikkinchidan, eskirgan metodikani saqlanib qolayotganligi va nihoyat uchinchidan, o'quv va ta'lim dasturlarining zamon talablariga moslashtirishdagi muammolar.

Biz bu muammolarni bartaraf etish bilan o'quv jarayonida xalqaro baholash dasturlari (TALIS, PIRLS, PISA) va standartlaridan foydalanish, o'qitish va baholashning zamonaviy shakllari, metodlari va texnologiyalarini joriy etish bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan pedagoglarni tayyorlash, shuningdek, yetakchi xorijiy oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari bilan hamkorlikda qo'shma ta'lim dasturlari joriy etish va ilmiy loyihalarni amalga oshirish bo'yicha ishlar olib bormoqdamiz.

Xulosa shuki, ta'lim sohasidagi islohotlar ham bugungi kunda o'zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohalardagi islohotlardan aslo qolishmaydi. Chunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko'lamda davom ettirish davr talabiga aylandi. Zero, Nelson Mandela iborasi bilan aytganda "Ta'lim dunyoni o'zgartirish uchun foydalanishingiz mumkin bo'lgan eng kuchli quroldir".

MAMLAKATIMIZ YOSHLARI – YANGI O‘ZBEKISTONNING POYDEVORIDIR

Kurbanov Muzaffar Abdumutalibovich f.f.b.f.d. (PhD),
Andijon davlat chet tillari instituti
Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

Ta'lim va fan mamlakat kelajagi uchun strategik ahamiyatga ega ekanligi uchun ushbu sohadagi ishlar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan shaxsan bosh vazir zimmasiga yuklatildi. Shuningdek, shaxsan mamlakat rahbari tomonidan harakatlar strategiyasi qabul qilingunga qadar ta'lim va fan sohasini yanada rivojlantirishga qaratilgan qator qonun, qaror va farmonlar qabul qilindi. 2016 yil 14-sentyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni mamlakat hayotidagi tarixiy hujjat bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga e'tibor davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Shunday o'zining buyuk tarixi, buyuk ajdodlari, an'analari, urf-odatlar, madniyatiga ega bo'lgan mustaqil davlatning farzandlari bu yoshlardir. Muhtaram Prezidentimizning yoshlarga qaratayotgan e'tibori, davlatimiz tomonidan berilayotgan imkoniyatlari, sharoitlari yoshlarimizni yuksak cho'qqilarni zabt etishlari uchun shijoat, kuch va qanoat bag'ishlaydi. Yurtboshimiz yoshlardan Yangi O'zbekiston bag'rida birgalikda uchinchi renessansni barpo etish, yetuk yoshlar simosida buyuk ajdodlarimizni gavdalanirishimizni kutmoqda. Jadidchilarimiz yoshlarni yetarli darajada bilimli, madaniyatli qilishga intilib, yangi usul maktablarini yo'lga qo'yish va shu bilan

cheklanibgina qolmay yoshlarni xorijiy mamlakatlarda ta'lim olishlari, o'z bilim va salohiyatlarini oshirishlari uchun imkoniyatlar yaratishgan. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ommaviy axborot vositalari xodimlariga bergan interviyusida "Yashab o'tgan ulug' zotlarning maqsadi – jaholat va qoloqlik girdobida qolib ketayotgan Turkiston xalqini dunyoviy ilm-fan, ilg'or kasb-hunar bilan qurollantirib, umumbashariy rivojlanish yo'liga olib chiqishdan iborat edi. Bugungi kunda butun xalqimizning qalbidan chuqur joy olgan, umummilliy harakatga aylanib borayotgan "Yangi O'zbekiston" g'oyasi zahirida ana shunday ulug' ajdodlarimiz, umuman olganda milliy tariximizda birinchi va ikkinchi uyg'onish davrlariga asos solgan allomalarimizning orzu-intilishi va armonlari ham mujassam desak adashmagan bo'lamiz," – dedi davlatimiz rahbari [1.B.52].

Davlatimiz rahbari Prezidentlik faoliyatining dastlabki kunlaridayoq yurtimizga malakali kadrlarning yetishmayotgani va barcha sohada innovatsion fikrlaydigan, ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirgan mutaxassisga ehtiyoj yuqori darajada ekanini ta'kidlab kelmoqdalar. O'zbekistonnig ertangi kuni zamonaviy kadrlarga ya'ni yoshlarga bog'liq. Buning uchun yoshlarni vatanparvar ruhida, yuksak ma'naviyat egalari etib tarbiyalash ustuvor vazifalardan biri etib qo'yilgan. Yoshlar buyuk kelajagimizga, ajdodlarga munosib bo'lish uchun islohotlarni ilmdan boshlashi shartligini, o'z bilim va salohiyatlari bilan nafaqat mamlakatimizda, balki dunyoda ham ulkan marra va cho'qqilarni zabt etib borishi lozim. Barcha sohalar singari oliy ta'lim tizimini har tomonlama rivojlantirish, takomillashtirish maqsadida ham ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Yurtimizning ko'pgina viloyatlarida ulug' allomalarimiz Mirzo Ulug'bek, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy va Amir Temur kabi allomalarimiz nomidagi iqtidorli bolalar maktablari, xalqimizning ardoqli shoirlaridan biri bo'lgan Muhammad Yusuif va boshqa adiblar nomlari bilan atalgan ijod maktablari, prezident maktablari, xususiy va zamonaviy maktablar tashkil etilib kelinayotgani, nomdor stipendiyalar joriy etilganligi yoshlar uchun ta'lim tarbiya olish borasida yangi imkoniyatlar eshigini ochib berdi. Ushbu sohada iqtidorli yoshlarni aniqlab, ularga ilg'or texnologiyalarni qo'llagan holda ilm berish bo'yicha yaxlit tizim bo'ldi. Yana bir yangilik bu Prezident maktablari bitiruvchilariga davlar tomonidan tasdiqlangan ma'lumot to'g'risidagi hujjat bilan birga, xorijiy mamlakatlarning yetakchi oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish imkonini beruvchi xalqaro darajadagi tegishli dastur diplomi berilishi, ilmga tashna har bir o'quvchiga yanada kuch va shijoat bag'ishlaydi. Ta'kidlash joizki, Prezidentimizning ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish to'g'risidagi qaroriga muvofiq bir qancha yangiliklar sodir bo'ldi. Jumladan, Xiva shahrida Ogohiy nomidagi zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan, barcha sharoitlarga ega ijod maktabining tashkil etilishi iste'dodli yoshlarga keng imkoniyatlar yaratdi. Prezident maktablari, ijod maktablari va ixtisoslashgan maktab-internati o'quvchilari, oliy ta'lim talabalari fan olimpiadalari, xalqaro olimpiadalarda, turli xil tanlovlarda erishgan yutyqlari bilan yurtboshimizning yoshlarga qaratayotgan

imkoniyatlariga labbay deb javob bermoqda deb aytsak yanglishmaymiz. Keyingi 5 yilda oliy ta'limga qabul kvotalari 3 barobar oshirilgani, 2022-yilda 182 ming nafar yoshlar uchun talaba bo'lish imkoniyati yaratilgani yurtboshimizning naqadar xalqparvar inson ekanligidan dalolar beradi. 2021-yil Toshkent shahrida eng yuksak, xalqaro talablarga javob beradigan "Yangi O'zbekiston" universiteti tashkil etildi. Ushbu universitet mamlakatimizdagi barcha oliy o'quv yurtlari uchun chinakam na'myna vazifasini o'tamoqda [2.B.244]. 24-may kuni Prezidentimiz O'zMUda oliy ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalari rahbarlari, olimlari, yosh tadqiqotchilari bilan uchrashdi. Mazkur uchrashuvda yurtboshimiz iste'dodli yoshlardan biri bo'lgan Sardor Bozorboyev Fan olimpiadalari bo'yicha iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash Departamentida o'z faoliyatini boshladi [3.B.98]. 2017-yil 21-noyabrda qaroriga ko'ra "Mard o'g'lon" davlat mukofoti to'g'risidagi qaror imzolanishi natijasida tomirida Al-Xorazmiy, Pahlavon Mahmud, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi kabi buyuk ajdodlarimizning qoni oqayotgan botir o'g'lonlarimiz, viloyatlarimizning botir yigitlari ham mazkur mukofot bilan taqdirlandilar. Prezidentimizning 2018-yil 2-yanvardagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora tadbirlar to'g'risida"gi Farmoniga binoan iqtidorli qizlarni "Zulfiya" nomidagi davlat mukofoti bilan taqdirlashni 22 yoshdan 30 yoshga uzaytirilgani nur ustiga a'lo nur bo'ldi. Chunki mazkur yosh doirasida qizlarimiz mana shu mukofotga munosib sovrindor bo'ladigan darajada ulkan yutuqlarni zabt etmoqlari muqarrar [4.B.82]. Iqtidorli yoshlarni mantiqiy bilimini oshirish, aholini intellektual salohiyatini yuksaltirish maqsadida "Zakovat" intellektual o'yinlarining aholi orasida ommaviy-ma'rifiy harakatga aylantirish va boshqa intellektual o'yinlarni rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori barcha ilmga tashna yoshlarni birday quvontirdi. Har bir tumanda, mahallalarda istiqomat qiluvchi iqtidorli yoshlar va kattalar o'rtasida Zakovat o'yinlari o'tkazilmoqda. Respublika bosqichi g'oliblari bo'lgan o'quvchi yoshlar va talabalar uchun 2022-2023 o'quv yilidan boshlab yil davomida har oyda beriladigan "Zakovat" stipendiyasi joriy etildi. Bunday qarorlar yoshlarni o'qishga bo'lgan intilishini va o'z ustida ishlashi uchun rag'batlantirivchi omil vazifasini o'taydi [5.B.220]

Yurtboshimiz tomonidan olib borilayotgan islohotlar, qabul qilingan va qilinayotgan qonun hamda farmonlar, yurtboshimizning yoshlarga bildirayotgan ishonchiga javoban, Yangi O'zbekiston yoshlarining egallagan bilimlari, erishgan yutuqlari bilan yurtimiz taraqqiyaoti va kelajagiga munosib hissa qo'shishimiz barchamiz uchun birdek vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.M.Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: O'zbekiston, 2017.

2. Sh.M.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik o'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga qyamiz. – T.: O'zbekiston, 2017.
3. Sh.M.Mirziyoyev Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. Toshkent-2021; 52-53 betlar.
4. D.J.Brewer, McEvan P.J. Economics of Education. Oxford: Elsevier, 2010.
5. В.П.Симонов, Педагогический менеджмент: Ноу-хау в образовании: учебное пособие по курсу «Управление педагогическими системами» / В.П.Симонов. – М.: Юрайт: Высшее образование, 2009 . – 358 с.
6. M.M.Madaminjonovna, METHODOLOGY OF EDUCATIONAL TEACHING OF GENERAL SCIENCES.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA O'QUV JARAYONI DIAGNOSTIKASI VA KORREKSIYASI

Teshaboev Akromjon Uyldashevich,
Andijon davlat chet tillari instituti, Ijtimoiy gumanitar fanlar,
pedagogika va psixologiya kafedrasini mudiri, pfn, dotsent

Bugungi kunda, ta'lim tizimimizda o'quv jarayonini diagnostikasi va koreksiyasi tizimli va samarali amaliyotga joriy qilinmoqda. Bu jarayon, o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini, o'zlashtirishlarini va o'rganish usullarini o'rganishga yordam beradi. Bu bilim yo'nalishi, o'qituvchilarga o'quvchilarni mukammal tahlil qilish va ularga mos keluvchi ta'lim usullarini tanlashda yordam beradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv jarayonini diagnostika va koreksiya qilish asosiy muammo va yechimlari o'quvchilar va o'qituvchilar uchun o'zlashtirish jarayonlarida maqsadli ishlarni bajarishda yordam berish kerakligi hisoblanadi. O'quv jarayonining diagnostika qilishining ko'pincha ko'rsatkichlari testlar, baho qo'yish tizimlari va boshqa vositalarni o'z ichiga oladi.

Testlar o'quv jarayonini diagnostika qilishning ko'p foydali yondashuvlaridan biri hisoblanadi. Testlar tushuntirilgan mashg'ulotlarning tahrir qilinmagan va aniqlanmagan xususiyatlarini aniqlash uchun xizmat qiladi. Testlar o'zining xususiyatlari, tashqi manbai bilan birga o'quv jarayonini tahlil qilish uchun yordam beradi.

Baho qo'yish tizimlari o'quv jarayonini aniqlashda ko'pincha qo'llaniladigan bir qo'shimcha vosita hisoblanadi. Bu tizimlarning foydalanishiga binoan, o'qituvchilar o'quv jarayonining holatini o'zgartirishga harakat qilishlari mumkin.

O'quv jarayonini koreksiya va o'zlashtirishda o'quv usullari va tuzatish strategiyalari juda muhimdir. O'qituvchilar o'quvchilarning o'zlarini o'zlashtirishiga yordam beradigan maqsadli usullarni tanlashlari lozim. Masalan, o'quvchilar o'zlarini o'zlashtirishda "bilimni tashxislash" strategiyasi yordam

berishi mumkin. Bu strategiyada o'quvchilar tushunishni va his qilishni o'rganish uchun boshqa o'quvchilarning ishlatishadi. Buning uchun o'qituvchilar o'quvchilarni birlashgan bo'limlar va guruhlar yaratishadi.

Maktab o'quv dasturi va uni tashkil etilishiga e'tibor berish. O'quv jarayonini to'g'rilash va o'zlashtirishning turlari bilan birga, maktab o'quv dasturi va tashkil etilishiga e'tibor berish ham muhimdir. O'qituvchilar o'quv jarayonlarini yaxshi tuzatish va o'zlashtirish jarayonlarini o'quvchilarga taqdim etishda o'quv dasturi bilan hamkorlik qilishi kerak. Buning uchun, o'qituvchilar o'quv dasturiga amal qilish uchun maqsadli usullar va strategiyalarni o'rganishlari kerak.

O'quv jarayonini to'g'rilash va o'zlashtirishda boshqa bir qo'shimcha savol, qanday vositalarni qo'llash kerakligi hisoblanadi. Bu vositalar ko'pincha bir yoki bir nechta usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi, jumladan:

Qo'shimcha o'quv resurslari: Bu resurslar o'quvchilarga o'quv dasturi yordamida taqdim etiladigan va qo'llanishga mos keladigan qo'shimcha materiallardir.

O'quv materiallari: Bu materiallar o'quvchilarning o'quv jarayonini o'zlashtirishiga yordam berishi uchun tasaryfga qaratilgan

O'quv tizimlari: Bu tizimlar, o'quv jarayonini o'zlashtirishda o'quvchilarga yordam berish uchun o'rnatilgan, misol uchun elektron o'quv dasturlari va interaktiv darsliklardir.

Testlar va baholash vositalari: Bu vositalar, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholash va o'quvni baholashda o'rnatilgan.

O'quvchilar birlashgan guruhlar: Bu guruhlar o'quvchilarga taqdim etilgan materialni o'zlashtirish va mustaqil ishlash uchun imkoniyat beradi.

O'quvchi murojaatlari: O'quvchilar o'quv jarayonida boshqa masalalarga duch kelishlari mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun shunchaki o'quvchilar bilan yaxshi munosabatni tashkil etadi.

O'quv jarayonini to'g'rilash va o'zlashtirishda quyidagi muhim faktorlar ahamiyat kasb etadi:

Mustaqil o'quv: O'quv jarayonida mustaqil ishlashga e'tibor berish, o'quvchilarning o'zini o'zlashtirishiga yordam beradi. Bu usulda o'quvchilar o'zlarini o'zlashtirish uchun o'zlariga mos keladigan yondashuvlarni topishadi.

Interaktivlik: Interaktivlik o'quv jarayonida muhim rol o'ynaydi, chunki o'quvchilarga o'zlarini o'zlashtirish uchun o'zlarining o'ziga mos keladigan yondashuvlarni topish va ularni amaliyotga tatbiq qilishga imkon beradi.

Yoritish: O'quv jarayonida yoritishni taqdim etish, o'quvchilarning fikrlarini ifodalash va o'zlashtirish jarayonini ko'rsatishga yordam beradi.

Monitoring va baholash: O'quv jarayonining har bir bosqichida monitoring va baholash, o'quvning samarali o'zlashtirishini kuzatish uchun zarurdir.

Yaratuvchi o'quv usullari: O'quvchilarga yaratuvchi o'quv usullarini taqdim etish, ularning o'zlarini o'zlashtirishiga va o'quv jarayonidan katta hissa olishiga yordam beradi

Motivatsiya: O'quvchilarni motivatsiyalash, o'quv jarayonini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun juda muhimdir. O'quvchilar o'zlarining o'quv maqsadlarini tushuntirib, o'zlariga nima yordam berishlarini tushuntirishga yordam berishadi.

Qo'llanuvchi resurslar: Qo'llanuvchi resurslar, o'quv jarayonini o'zlashtirishda o'quvchilarga yordam berish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar va vositalardir. Maktab kutubxonasi, internet, elektron darsliklar va boshqa resurslar bu qo'llanuvchi resurslar misolga kiradi.

O'quvchilarni individual va jamoada o'zlashtirishi: O'quv jarayonini o'zlashtirishda o'quvchilarni individual va jamoada o'zlashtirish zarurdir. O'quvchilar o'zlarining shaxsiy maqsadlariga mos keladigan o'quv dasturlari va yondashuvlar topishlari lozim. Jamoada o'zlashtirish esa, o'quvchilarning jamoaninag har tomonlama taraqqiyotiga hissa qo'shishga yordam beradi.

Mustaqil o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash: Mustaqil o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, o'quv jarayonini o'zlashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarni o'zlarining o'quv vaqtlarini to'g'ri boshqarish, dasturlash va monitoring qilish va ularning muammo va savollari bilan shug'ullanishlariga yordam berishga imkon beradi.

Natijada, o'quv jarayonini korreksiya va o'zlashtirishda diagnostika o'quv jarayonida samarali o'zlashtirishning muhim aspektlari hisoblanadi. Bu faktorlarga e'tibor qaratilganda, o'quvchilar o'zlarining o'zlashtirish darajasini oshirish uchun yaxshi tayyorlanadi va o'quv jarayonidan katta foyda ko'radi.

Baholash tizimi: Baholash tizimi o'quv jarayonini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun juda muhimdir. O'quvchilarning baholashiga asos soluvchi tizim, o'quv jarayonida ularning kamchiliklarini aniqlash, o'zaro ta'sir ko'rsatish va o'quvchilarga mustaqil o'quvni o'rganish va tahlil qilishga yordam beradi.

Qayta ishlash va yangi dasturlash: O'quvchilar o'quv jarayonida kamchiliklarga duch keladilar, bu kamchiliklarni bartaraf qilish uchun qayta ishlash va yangi dasturlash muhimdir. Kamchiliklar tyshirilganda, o'quvchilarning qayta ishlashi va yangi dasturlashlari ularning o'zlashtirish jarayonida yordam beradi.

Monitoring va nazorat: O'quv jarayonini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun monitoring va nazorat zarurdir. O'quvchilarning o'quv jarayonida yaxshi o'tishini nazorat qilish va ularning muammolarini aniqlash, ularning qayta ishlashi va yangi dasturlashlariga yordam berishga imkon beradi.

O'quvchilar orasida hamkorlik: O'quvchilar orasida hamkorlik o'quv jarayonini o'zlashtirish uchun zarurdir. O'quvchilar bir-biriga yordam berish, bir-birlariga ko'p mashqlar berish, savollarni muhokama qilish va yordam berish imkonini yaratadi.

Ko'nikmalar va xizmatlar: O'quvchilar o'zlashtirish darajasini oshirish uchun ko'nikmalar va xizmatlar ham muhimdir. Bu, o'quvchilarga ko'nikmalarni taqdim etish, ularning xizmatlaridan foydalanish, o'quv dasturlarini yaxshi tashkil etish va

ko'nikmalardan va xizmatlardan foydalangan holda ularning o'quv jarayonini o'zlashtirishga yordam beradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv jarayonini diagnosikasi va koreksiyasi uchun yuqoridagi faktorlarga e'tibor qilish lozim. Bu faktorlar o'quvchilarning o'zlarining o'quv jarayonini o'zlashtirishga yordam beradi va ularning o'zlarining o'quv maqsadlariga erishishiga qo'shiladi.

O'quvchilarning tarbiyalanishi: O'quvchilar o'quv jarayonini o'zlashtirish uchun tarbiyalanishi zarurdir. O'quvchilar eng yaxshi o'tishlari uchun yaxshi adabiyotlardan foydalanish, sportga qatnashish, ijtimoiy tashkilotlar va klublarga a'zo bo'lish, o'quvchilar orasida mustaqil fikrlash va muhokama qilishga imkon beradi.

O'quvchilar va o'qituvchilarning hamkorligi: O'quvchilar va o'qituvchilarning hamkorligi o'quv jarayonini o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar va o'qituvchilar hamkorligida yaratilgan muhokama, mashqlar va darsliklar o'quvchilarning o'zlashtirishida yordam beradi.

Muhokama va yondashuv: O'quvchilar o'quv jarayonini o'zlashtirish uchun muhokama va yondashuvga ega bo'lishi zarurdir. O'quvchilar o'qishda qo'llaniladigan har bir usulni tahlil qilishi, yaxshi tushunish va ularning fikrlari haqida muhokama qilishi kerak. Bu, ularning o'zlashtirishini yaxshilashga yordam beradi va ularning o'z fikrlari va g'alabalarini qondirishga imkon beradi.

Mahsus e'tibor talab etadigan o'quvchilar: Mahsus e'tibor talab etadigan o'quvchilar o'quv jarayonini o'zlashtirish uchun mahsus e'tibor kerak. Ular o'quv dasturlariga qatnashish, o'zlashtirishni yaxshilash uchun mahsus ko'nikmalar va xizmatlar bilan ta'minlash kerak.

O'quvchilar va ota-ona hamkorligi: O'quvchilar va ota-ona hamkorligi o'quv jarayonini o'zlashtirish uchun muhimdir. Ota-onalar o'quvchilarining o'quv jarayonini nazorat qilish, ularning o'zlashtirishida yordam berish va ularning o'quv maqsadlariga erishishlariga qo'shiladi.

Ushbu faktorlar umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv jarayonini diagnosikasi va koreksiyasida katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bu faktorlarga e'tibor qilish o'quvchilarning o'zlarining o'quv maqsadlariga erishishlariga yordam beradi va ularning o'quv jarayonini o'zlashtirishda muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi. O'quv va o'qituvchilarning hamkorligi, muhokama va yondashuv, mahsus e'tibor talab etadigan o'quvchilar, O'quvchilar va ota-ona hamkorligi – barchasi o'quv jarayonini o'zlashtirishda o'z ahamiyatiga ega faktorlar.

Buning bilan birga, o'rtacha o'quvchilarining o'qish jarayoni taxminan besh yil davom etadi. Shu davr ichida o'quvchilar o'zlarining yondashuvida va tarbiyalanishida yaxshi ko'nikmalardan, darsliklardan va sportga qatnashishdan foydalanishadi. Bu davr ichida o'quv va o'qituvchilar hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muhokama qilish qobiliyatlari kengayadi va o'quvchilar o'zlarining o'zlashtirishida ko'proq muvaffaqiyatga erishishadi.

O'quv jarayonini diagnostikasi va koreksiyasi esa, o'quv jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlash uchun o'zgartirishlarni aniqlash va amalga oshirishni

o'z ichiga oladi. Bu muhim jarayon o'quv va o'qituvchilar uchun mahsus ko'nikmalar va tajribalar talab qiladi.

Boshqa so'z bilan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv jarayonini diagnostikasi va korreksiyasi o'quvchilarning o'zlashtirishini yaxshilash uchun katta ahamiyatga ega bo'ladi. O'quv va o'qituvchilarning hamkorligi, mahsus e'tibor talab etadigan o'quvchilar, muhokama va yondashuv, O'quvchilar va ota-onalarning hamkorligi – barchasi o'quv jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlashda katta rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'quv jarayoni tashkil etish va boshqarish" - Olimjon Saidov
2. "Pedagogik texnologiyalar" - Hikmatulloh Teshabayev
3. "O'quv jarayonida kompyuter dasturlari foydalanish" - Saidazim Sadullayev
4. "Kasb-hunar ta'limida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari" - Gavkharoy Mukhiddinova
5. "Umumiy o'rta ta'lim maktablari darsliklari" - Davlat Ilmiy nashriyoti
6. "O'quv jarayonining optimallashtirilishi" - Abdyrahmon Eshonqylov
7. "O'quv jarayonida tajribaviy yondashuv va rivojlantirish usullari" - Asqarjon Ruziev
8. "O'quv jarayonida test ishlab chiqish va baholash" - Dilshod Zaynutdinov
9. "O'quv jarayonini baholash tizimlari va metodlari" - Abdusamat Karimov

АКТУАЛЬНОСТЬ МЕТОДА ПРОЕКТОВ И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В ОБРАЗОВАНИИ

Н.Д.Касимова –доцент кафедры
Социально-гуманитарных наук,
педагогике и психологии АГИИЯ

“Метод проектов” возник еще в начале 20 века в США. Истоки его возникновения связаны с идеями гуманистического направления в философии и образовании, с разработками американского философа и педагога Дж. Дьюи и его ученика В.Х. Килпатрика. Основная идея, закладываемая в метод авторами, - обучение на активной основе через целесообразную деятельность ученика, сообразуясь с его личным интересом именно в этом знании.

Предложенный Дж.Дьюи метод проектов в своей основе предполагал обучение, сообразное личному интересу учащегося в том или ином предметном знании. Отсюда чрезвычайно важно было показать детям их личную заинтересованность в приобретаемых знаниях, которые могут и должны пригодиться им в жизни. Для этого необходима проблема, взятая из

реальной жизни, знакомая и значимая для ребенка, для решения которой ему необходимо приложить полученные знания, новые знания, которые еще предстоит приобрести.

Идеи проектного обучения возникли в России практически параллельно с разработками американских педагогов еще в начале 20 века. Под руководством русского педагога С.Т.Шацкого в 1905 году была организована небольшая группа сотрудников, пытавшаяся активно использовать проектные методы в практике преподавания.

Суть метода проекта – стимулировать интерес учащихся к определенным проблемам, предполагающим владение определенной суммой знаний и через проектную деятельность, предусматривающей решение этих проблем, умение практически применять полученные знания, развитие рефлексорного (в терминологии Джона Дьюи) или критического мышления. Проблема устанавливает цель мысли, а цель контролирует процесс мышления.

Суть рефлексорного мышления – вечный поиск фактов, их анализ, размышления над их достоверностью, логическое выстраивание фактов для познания нового, для нахождения выхода из сомнения, формирования уверенности, основанной на аргументированном рассуждении. Потребность в разрешении сомнения является постоянным и руководящим фактором во всем процессе рефлексии. Где нет вопроса, или проблемы для разрешения, или где нет затруднения, которое нужно преодолеть, поток мыслей идет наобум.

Метод проектов всегда предполагает, во-первых, решение какой-то проблемы, и, во-вторых, направлен на получение результата. Метод проектов – это таким образом организованная поисковая, исследовательская деятельность учащихся, которая предусматривает не просто достижение того или иного результата, оформленного в виде конкретного практического выхода, но *организацию процесса* достижения этого результата. В современной педагогике метод проектов применяется не вместо систематического предметного обучения, а наряду с ним как компонент системы образования.

Метод проектов - способ достижения дидактической цели через детальную разработку проблемы (технология), которая должна завершиться вполне реальным, осязаемым практическим результатом, оформленным тем или иным образом.... В основу метода проектов положена идея, составляющая суть понятия 'проект', его прагматическая направленность на результат, который можно получить при решении той или иной практически или теоретически значимой проблемы. Этот результат можно увидеть, осмыслить, применить в реальной практической деятельности'. 'Решение

проблемы предусматривает, с одной стороны, использование совокупности разнообразных методов, средств обучения, а с другой стороны, предполагает необходимость интегрирования знаний, умений применять знания из различных областей науки, техники, технологии, творческих областей'. 'Результаты выполненных проектов должны быть, что называется, 'осязаемыми', т.е., если это теоретическая проблема, то конкретное ее решение, если практическая - конкретный результат, готовый к использованию (на уроке, в школе, в реальной жизни).'

Для метода проектов очень существенным является вопрос практической, теоретической и познавательной значимости предполагаемых результатов. Необходимо понимать, что проектное обучение является непрямым, и здесь ценны не только результаты, но и сам процесс.

Специалисты из стран, имеющих обширный опыт проектного обучения, считают, что его следует использовать как дополнение к другим видам прямого или косвенного обучения, как средство ускорения роста и в личностном смысле, и в академическом.'

Целевой установкой проектного обучения являются способы деятельности, а не накопление фактических знаний.

Работа с проектами занимает особое место в системе школьного образования, позволяя учащимся приобретать знания, которые не достигаются при традиционных методах обучения. Это становится возможным потому, что школьники сами делают свой выбор и проявляют инициативу. С этой точки зрения хороший проект должен:

- иметь практическую ценность;
- предполагать проведение учащимися самостоятельных исследований;
- быть в одинаковой мере непредсказуемым как в процессе работы над ним, так и при ее завершении;
- быть гибким в направлении работы и скорости ее выполнения; предполагать возможность решения актуальных проблем;
- давать ученику возможность учиться в соответствии с его способностями;
- содействовать проявлению способностей школьника при решении задач более широкого спектра;
- способствовать налаживанию взаимодействия между обучающимися.

Проект – совокупность определенных действий, документов, замысел для создания реального объекта теоретического продукта.

Учебный проект – это форма организации занятий, предусматривающая комплексный характер деятельности всех его

участников по получению образовательной продукции за определенный промежуток времени.

‘Если говорить о методе проектов как о педагогической технологии, то эта технология предполагает совокупность исследовательских, поисковых, проблемных методов, творческих по самой своей сути’ [Е.С.Полат Метод проектов]

Метод проектов - педагогическая технология, ориентированная не только на интеграцию фактических знаний, но и на их применение и приобретение новых (порой и путем самообразования).

Метод проектов становится ‘интегрированным компонентом вполне разработанной и структурированной системы образования. Популярность метода проектов обеспечивается возможностью сочетания в нем теоретических знаний и их практическое применение для решения конкретных проблем.

Сегодня метод проектов является одним из популярнейших в мире, поскольку позволяет рационально сочетать теоретические знания и их практическое применение для решения конкретных проблем окружающей действительности в совместной деятельности школьников. В США, Великобритании, Бельгии, Израиле, Финляндии, Германии, Италии, Бразилии, Нидерландах и многих других странах идеи гуманистического подхода к образованию Дж.Дьюи, его метод проектов нашли широкое распространение и приобрели большую популярность. “Все, что я познаю, я знаю, для чего это мне надо, где и как я могу эти знания применить,” - вот основной тезис современного понимания метода проектов, который и привлекает многие образовательные системы, стремящиеся найти разумный баланс между академическими знаниями и прагматическими умениями’. Проектный метод в школьном образовании в наше время рассматривается как альтернатива классно-урочной системе. Но специалисты из стран, имеющих обширный опыт в этом деле, предупреждают, что проектное обучение отнюдь не должно вытеснить эту систему и другие методы обучения.

Цели проектной деятельности.

1. *Повышение личной уверенности каждого участника проектной деятельности, его самореализации и рефлексии.*
2. *Развитие осознания значимости коллективной работы, сотрудничества для получения результатов процесса выполнения творческих заданий.*
3. *Развитие исследовательских умений.*

В основу типологизации проектов кладутся следующие признаки:

- ‘доминирующая в проекте деятельность;
- предметно-содержательная область проекта;
- характер координации проекта;
- характер контактов;
- количество участников проекта;

- продолжительность проекта.’

‘Проект может быть монопредметным, межпредметным и надпредметным (или внепредметным). Если проект **монопредметный** он вполне “вкладывается” в классно-урочную систему. Другие виды проектов чаще используются как дополнения к урочной деятельности... **Межпредметные** проекты могут стать интегрирующими факторами в альтернативной школе, преодолевающими традиционную дробность и обрывочность нашего образования’. **Надпредметный (или внепредметный)** проект охватывает внеурочную деятельность школьников.

Метод проектов направлен на:

обучение планированию:

- *учащийся должен уметь четко определить цель;*
- *описать основные шаги по достижению поставленной цели;*
- *концентрироваться на достижении цели, на протяжении всей работы;*

развитие критического мышления:

- *аналитическое;*
- *ассоциативное;*
- *логическое;*
- *системное.*

развитие творческого мышления:

- *пространственное воображение;*
- *самостоятельный перенос теоретических знаний в практику;*
- *комбинаторные умения;*
- *прогностические умения.*

умения работать с информацией:

- *отбирать нужную;*
- *анализировать;*
- *систематизировать и обобщать;*
- *выявлять проблемы;*
- *выдвигать обоснованные гипотезы их решения;*
- *ставить эксперименты;*
- *статистически обрабатывать данные;*
- *генерировать идеи;*

формирование коммуникативных компетенций:

- *работать в коллективе;*
- *владеть культурой коммуникации;*
- *умение адаптироваться к действительности;*

умение составлять письменный отчет:

- *учащийся должен уметь составлять план работы,*

- четко презентовать информацию,
- оформлять сноски,
- иметь понятие о библиографии.

формирование позитивного отношения к работе:

- учащийся должен проявлять инициативу, энтузиазм;
- стараться выполнить работу в срок в соответствии с установленным планом и графиком работы.

Этапы работы над проектом:

- выбор темы;
- формулирование варианта проблем;
- распределение задач по группам;
- групповая или индивидуальная разработка проекта;
- защита проекта.

Начинать следует всегда с выбора темы проекта, его типа, количества участников. Далее учителю необходимо продумать возможные варианты проблем, которые важно исследовать в рамках намеченной тематики. Сами же проблемы выдвигаются учащимися с подачи учителя (наводящие вопросы, ситуации, способствующие определению проблем, видеоряд с той же целью, и т.д.). Здесь уместна “мозговая атака” с последующим коллективным обсуждением. Распределение задач по группам, обсуждение возможных методов исследования, поиска информации, творческих решений. Самостоятельная работа участников проекта по своим индивидуальным или групповым исследовательским, творческим задачам. Промежуточные обсуждения полученных данных в группах (на уроках или на занятиях в научном обществе, в групповой работе в библиотеке, медиатеке, пр.), с последующей защитой проектов, оппонирования’.

Таким образом, проектная методика характеризуется высокой коммуникативностью и предполагает выражение учащимися своих собственных мнений, чувств, активное включение в реальную деятельность, принятие личной ответственности за продвижение в обучении. Она способствует формированию ключевых компетенций учащихся:

- *коммуникативной* – овладение учащимися всеми видами речевой деятельности (устной и письменной) в различных ситуациях; освоение и использование различных знаковых систем при изложении материала;
- *информационной* - освоение необходимых знаний, умение осуществлять библиографический поиск и работать с различными источниками информации, работать с большими объёмами информации;
- *интеллектуальной* – умение анализировать, сравнивать и сопоставлять, обобщать и синтезировать, давать оценку фактам, прочитанным произведениям;

- *организационной* - умение сформулировать цель своей деятельности, спланировать деятельность, осуществить её; владение навыками самоконтроля и самооценки.

Исходя из вышеуказанных информации можно сделать следующие выводы.

В современный учебный процесс внедряются новые методы обучения, которые возрождают достижения экспериментальной педагогики прошлого столетия, которые построены на принципе саморазвития, активности личности. В первую очередь к такому методу относят проектное обучение. Проектное обучение помогает сформировать так называемый проектный стиль мышления, который соединяет в единую систему теоретические и практические составляющие деятельности человека, позволяет раскрыть, развить, реализовать творческий потенциал личности. Но, несмотря на многие плюсы данного метода, в современной школе он не очень распространен. Его только начинают вводить в учебный процесс и, как правило, используют его на факультативных занятиях и во внеурочной деятельности.

Метод учебного проекта – это одна из личностно ориентированных технологий, способ организации самостоятельной деятельности учащихся, направленный на решение задачи учебного проекта, интегрирующий в себе проблемный подход, групповые методы, рефлексивные, презентативные, исследовательские, поисковые и прочие методики.

Умение пользоваться методом проектов – показатель высокой квалификации преподавателя, его прогрессивной методики обучения. Недаром данный метод относят к технологиям XXI века, предусматривающим, прежде всего, умение адаптироваться к стремительно изменяющимся условиям жизни человека постиндустриального общества.

Использованная литература

1. В.В.Гузеев Планирование результатов образования и образовательная технология. М.: Народное образование, 2000
2. Дж.К.Джонсон Методы проектирования. М., 1986. – 326 с.
3. Е.Г.Каганов Метод проектов в трудовой школе. - Л. 1926.
4. Н.В.Матяш Психология проектной деятельности школьников в условиях технологического образования/ Под ред. В. В. Рубцова. - Мозырь: РИФ 'Белый ветер', 2000. – 285 с.
5. В.А.Моляко Психология конструкторской деятельности. // Дисс. докт. психол. наук. - К.: 1981.
6. Н.Ю.Пахомова Метод учебного проекта в образовательном учреждении: Пособие для учителей и студентов педагогических вузов. - М.: АРКТИ, 2003. – 110 с.
7. Е.С.Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В.Моисеева, А.Е. Петрова 'Новые педагогические и информационные технологии в системе образования'. – М., 2004.

YOSHLARNI KASBGA YO‘NALTIRISHDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ROLI

Kasimova Nargiza Dilmuratovna-
ADCHTI dotsenti, p.f.n.
Adhamov Shohjahon Abdullajon o‘g‘li -
Andijon davlat tibbiyot instituti
Pediatriya fakulteti 3-bosqich talabasi

Yoshlarni ijtimoiy zarur kasblarni ongli ravishda tanlashga tayyorlash bugunning dolzarb masalalaridan biridir. Kasbni to‘g‘ri tanlash inson hayotidagi muhim qadam bo‘lib hisoblanadi, negaki yosh avlodning butun hayotidagi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan kasbning qanchalik to‘g‘ri tanlanishiga bog‘liq.

Yoshlarni kasb tanlashi asosan o‘rta maktabdan boshlanadi, shunga muvofiq o‘quvchilar jamoasi bilan psixologlar oldida turli yoshdagi, jinsdagi maktab o‘quvchilarini kasbga qiziqtirish, mehnat qobiliyatlarini rivojlantirish, ichki imkoniyatlarini ishga solish muhim vazifadir. Psixologlar o‘quvchilarning aql-idroki, qobiliyatlarini hamda muayyan kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash metodlari, usullari, texnologiyasi, mezonlarini ishlab chiqishlari bu sohada ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishlari zarurdir.

Kasbga yo‘nalishni shakllanishi insonda maktab yoshlik yillarida kuzatiladi. O‘smirlik yoshida qiziqish va moyilliklar doirasi yanada kengayadi, mehnat faoliyatida qatnashishga bo‘lgan intilishi yuzaga keladi. Maktab o‘quvchilarida kasbga moyillikni shakllanishi 12 yoshdan 13 yoshgacha bo‘lgan davrda ko‘proq jadal ravishda kuzatiladi.

Kasbga yo‘naltirish deganda yoshlarga ularning qiziqishlari, layoqat, qobiliyatlariga va jamiyatning turli xil kasb egalariga bo‘lgan ehtiyojiga muvofiq holda kasb tanlashga yordam beruvchi maqsadli faoliyat tushuniladi.

Kasbga yo‘naltirish jarayoni o‘zida quyidagilarni mujassamlashtiradi:

- kasbiy axborot
- kasbiy maslahat
- kasbiy tanlov va saralash
- kasbiy moslashish

Kasbiy axborot - bu ma‘lum bir kasbni egallash xoxishi bo‘lgan shaxsga, jamiyatning u yoki bu kasb egalariga, mutaxassislariga bo‘lgan ehtiyojlarni, turli kasblardagi professional mehnatning mazmunini, kasbning insonga qo‘yadigan talablarini hamda zamonaviy kasblarning istiqboli va mazmuni to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni, kasbni egallash mumkin bo‘lgan o‘quv muassasalari turlarini ma‘lum qilish, ya‘ni bunda yoshlarni turli kasblar va ixtisosliklarning xarakteri va o‘ziga xosliklari bilan tanishtirishdir.

Kasbiy maslahat - individual xarakterga ega bo‘lib, ayrim o‘quvchilarga ular egallamoqchi bo‘lgan kasbning xususiyatlari va o‘z imkoniyatlarini, jumladan, shaxsning individual psixologik xususiyatlari, shaxsiy fazilatlari, kasbiy

qiziqishlari, moyilligi, sog'ligini to'g'ri anglashga, kasb tanlash, kasbni yoki faoliyat turini o'zgartirishda yordamga muhtoj bo'lganlarga ko'maklashishini nazarda tutadi.

Kasbiy tanlash (saralash)– yoshlarda ularning ma'lum shaxs xususiyatlari tanlayotgan kasb talablariga mosligini, muayyan kasbni muvaffaqiyatli ravishda egallab, o'z oldiga qo'ygan fuqarolik (xususiy) burchini yuqori saviyada ado eta biladigan shaxslarni ajrata olishdan iborat bo'lgan jarayondir. Bunda kasbiy bilimlar, shakllangan ma'lum ko'nikmalar, malakalarga asoslangan holda tekshirish me'zonlariga suyanib, omilkorlik bilan oqilona saralash o'tkaziladi.

Kasbiy moslashish-ishlab chiqarishda kasbiy faoliyatning ijtimoiy psixologik va tashkiliy-texnik sharoitlariga shaxsni moslashtirishga uni muvaffaqiyatli ravishda kasbni egallashi uchun shart - sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan choralarning majmyaviy tizimi hisoblanadi.

Kasbga yo'naltirish masalalarini hal qilish gigiyenistlar, shifokorlar, pedagoglar, psixologlar oldiga yoshlarni kasbga yo'naltirishni erta va samarali tizimini amalga oshirish yo'llarini qidirish vazifasini qo'yadi. Jumladan:

- jamiyatning turli soha va malakaga ega bo'lgan mutaxassislariga ehtiyojini aniqlash;

- shaxsni ruhiy-fiziologik va boshqa sifatlarini o'rganish va kasbga qo'yilgan talablarga mos kelishini aniqlash ya'ni mehnatning u yoki bu turiga odamlarni individual-tipologik o'ziga xosliklarini ko'proq mos kelishini aniqlash;

- maktab o'quvchilari va yoshlarni salomatligini, mehnat faoliyati jarayonida saqlash va mustahkamlash uchun tanlagan kasbga mos kelishini baholash.

Yoshlarni kasbga to'g'ri yo'naltirishda ularning ota-onalari, ta'lim muassasalaridagi pedagoglar bilan barobarida psixologlarning ham o'rni beqiyosdir. Yoshlarni kasbga yo'naltirishda pedagogik-psixologik bilim, ko'nikma, malakalar, jamiyatning ta'siri orqali tayyorlash muhim ahamiyatga molikdir. Kasb tanlashda yuzaga keladigan muammolarga to'g'ri yechim topishda, kerakli maslahatlar va yo'nalishlar berishda psixologik xizmat muhim o'rin tutadi. Nega deganda barcha o'quvchilar ham kasb tanlashda aniq bir qarorga kela olmaydilar. Bunda esa o'qituvchilarini psixologlar bilan birgalikda quyidagilarni amalga oshirishlari muhim ahamiyat kasb etadi:

- yoshlarni jamiyat hayoti va taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan kasb- hunar turlari bilan tanishtirish;

- yoshlarda ularning shaxsiy sifatlarini hisobga olgan holda ma'lum bir kasblar bo'yicha turg'yn qiziqishlarini shakllantirish;

- yoshlarni o'z kasbiy faoliyati davomida shuhrat qozongan mashhur insonlar va ularning faoliyati, jamiyat yuksalishiga qo'shgan hissalarini bilan tanishtirish;

- yoshlarning ota-onalari bilan ularning farzandlarini to'g'ri kasbga yo'naltirish bo'yicha suhbatlar o'tkazish;

- o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayoni samaradorligini oshirish maqsadida o'z kasbida shuhrat qozongan turli kasb vakillari bilan turli uchrashuvlar tashkil etish;

- o'quvchilarning shaxsiy kasbiy qiziqishlarini aniqlash maqsadida doimiy pedagogik-psixologik tashxis, psixodiagnostik tahlillar, tashviqotlar o'tkazish shular jumlasidandir.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish joizki, yoshlarni to'g'ri kasbga yo'naltirishda psixologik xizmatning keng yo'lga qo'yilishi, pedagoglar, gigiyenist shifokorlar va ota-onalarning birgalikda ish ko'rishlari muhim o'rin tutadi. Shu o'rinda psixologlarning yoshlarni kasbga yo'naltirishdagi tavsiyalari, ularning psixodiagnostik kuzatish va tahlillari, ular bilan guruhli va individual konslytatsiyalar tashkil etishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. X.M.Yildasheva Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishning ayrim jihatlari haqida. "Science and Education"scientific journa.2020.Volyme 1, issue 3, 407-412 b.
2. Sh.I.To'yeva Kasb-hynar tanlashda psixologning o'rni hamda kasb psixologiyasining ahamiyati. Science and innovation international scientific journa. 2022, №4. 41–44-b.
3. Sh.S.Sharipov, K.Davlatov, G.S.Nasriddinova Kasbga yo'naltirishning ilmiy pedagogik asoslari. O'quv qo'llanma.Toshkent-2007, 146 b.
4. K.R.Bekchanova, A.R.Ismailova Yoshlarni kasbga yo'naltirishning psixologik xususiyatlari. Academic research in educational sciences. 2021. Volyme 2, issue 5, 1117-1123 b.
5. A.A.Allabergenov, Y.R.Akovbuans, M.S.Xodjayeva Kasb etikasi va psixologiyasi. –T.: Cho'lpon, 2007.
6. F.I.Salomova, Sh.T.Iskandarova, .K.Abdukadirova, X.A.Sadullayeva, N.O.Axmadaliyeva, S.A.Sharipova, M.Xasanova Gigiyena.Tibbiy ekologiya: Darslik. T.: "O'ZKITOBSAVDO", 2020-yil, 592 b.
7. D.A.Saliyeva O'rta ta'lim maktab o'quvchilarida kasb-hunarga yo'naltirishda psixologik ko'mak berishning samarali yo'llari. Zamonaviy psixologiya: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi maqolalar to'plami. QDPI-2021-yil, 20-23 b.
8. <https://uz.m.wikipedia.org>
9. <https://www.ziyouz.com>
- 10.<https://www.ares.uz>
- 11.<https://www.ziynet.uz>

BO'LAJAK MUXANDISLARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QITISHDAGI ZARURIY JIXOZLAR

B.S.Abdullaeva p.f.d,proffessor
Toshkent davlat pedagogika universiteti
ilmiy ishlar va innovatsilar bo'yicha prorektor,
A.R.Madaminov-
Andijon mashinasozlik instituti doktoranti

Jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi. Kasbiy pedagogika – bo'lajak muxandislarning kasbiy tayyorgarligini axborot texnologiyalari vositasida o'qitish talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib berilgan talablarga to'liq javob beradi, kasbiy pedagogika shaxsda kasbga doir bilim, ko'nikma, malakalarni shuningdek, ulardagi majvyd tushuncha, tasavvurlarini boyitishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shaxsning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlari ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish eskirgan tafakkur va ijtimoiy hulq-atvorning andozalarini o'zgartirish mamlakatda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarning asosiy maqsadi kuchli raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash kerakligini o'z nutqlarida qayd etganlar. Chunki, xalqning boy intellektual merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyaning yangi yutuqlarini salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashning yangi tizimini shakllantirish O'zbekiston Respublikasi ta'lim taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo'lib qoldi. Haqiqatan ham bu cheksiz murakkab orqaga qaytarilmaydigan muhim jarayon bo'lib, Unda inson manfaatlari yo'lidan unumli foydalanishni tashkil etish, Bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Keng ma'noda pedagogik shakllanish deganda insonning o'z aqliy qobiliyatlari jismoniy imkoniyatlari u yoki bu sohaga bo'lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek qadriyat va dunyoqarashlariga ko'ra kasbiy sohasida ta'lim olish keyinchalik shu sohaga kirishib, moslasha borishi va nihoyat yillar davomida yetuk va malakali soha mutaxassis i bo'lib yetishishi tushuniladi.

Didaktika (ta'lim nazariyasi, yunoncha didaktikos «o'rgatuvchi», didasko «o'rganyvchi»)ta'limning nazariy jihatlari, ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o'qituvchi va o'qituvchi faoliyatlari, ta'limning maqsadi, mazmuni, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va hokazo muammolarni tadqiq etadi. Ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra umumiy va mahsus kabi turlarga ajratiladi. Umumiy ta'lim har bir shaxsning kamol topishi hamda u tomonidan hayotiy faoliyatni tashkil eta olishi

uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni berishga yo'naltiriladi. Kasbiy ta'lim asosida o'zlashtirilgan ma'lumotlar kelgusida shaxsning kasbiy tayyorgarligini ta'minlashga imkon beruvchi mahsus ta'lim olishi uchun asos bo'ladi. Mahsus ta'lim – o'zida mutaxassislik xususiyatlarini namoyon qilib, shaxsga muayyan kasbiy faoliyatni tashkil etish borasida nazariy bilimlarni berish asosida amaliy ko'nikma hamda malakalarni shakllantirishgaxizmat qiladi. Ta'lim, shuningdek, turli darajadagi ta'lim dasturlarini amalga oshirishga ko'ra maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta mahsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'qyv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash hamda maktabdan tashqari ta'lim kabi turlarga bo'linadi

Kasbiy pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat qurilishi, uning hayotida yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etishsharoitida mazkur fan yuksak ma'naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, milliy istiqlol g'oyasi asosida ta'lim va tarbiya nazariyasini ijodiy rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor qaratiladi:

1. Ma'naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning mohiyatini o'rganish.
2. Shaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash.
3. Ijtimoiy taraqqiyot darajasidan kelib chiqqan holda, rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimi tajribasini o'rganish asosida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish.
4. Tibbiy ta'lim muassasalari hamda, ularda faoliyat olib borayotgan pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash.
5. Ilg'or pedagogik tajribalarni umumlashtirish vaamaliyotga joriy etish.
6. Kasbiy pedagog mutaxassislarni kasbiy pedagogika nazariyasiga oid bilimlar hamda ta'lim-tarbiya usullari bilan qurollantirish.
7. Ta'lim-tarbiya birligi hamda ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish.
8. O'qitish hamda tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish.
9. Oila tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish

Kasbiy pedagogika fanining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta'minlash, ta'lim va tarbiya samaradorligiga erishishga haratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi: shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, malaka, ma'lumot, rivojlanish.

Shaxs – pedagogik va psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan

hulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi. Tarbiya - muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajribaasosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, hulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Ta'lim – talabalarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon. Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmuyi. Ko'nikma – shaxsning muayyan faoliyatni tashkil etalish qobiliyati. Malaka – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli. Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmuyi. Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Ayni vaqtda samarali bo'lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir. Ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasida pedagogik yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Kasbiy pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarini aniqlashga bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik rivoji uning psixologik, intellektual jihatdan takomillashtirib borishini ta'minlashi, qarama-qarshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e'tirof etadi. Kasbiy pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega bo'lgan jarayon bo'lib, uning samarali bo'lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur.

Ular quyidagilardir: 1) muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi; 2) ilmiy farazlarning to'g'ri shakllantirilganligi; 3) vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to'g'ri belgilanganligi; 4) tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan ob'ektiv yondashuv; 5) tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to'g'ri hisobga olinganligi; 6) tadqiqot natijalarini oldindan tashhislash va uning natijalarini aytib o'tish; 7) tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi.

Zamonaviy sharoitda, pedagogik yo'nalishda, tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda:

1. Kasbiy pedagogik kuzatish metodi.
2. Suhbat metodi.
3. Anketa metodi.
4. Intervyu metodi.
5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi.

6. Test metodi.
7. Kasbiy pedagogik tahlil metodi.
8. Kasbiy pedagogik tajriba metodi.
9. Matematik-statistik metod.

Kasbiy pedagogik kuzatish metodi. Yani qo'llash jarayonida, ta'lim muassasalarining o'qyv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo holat aniqlanadi, tajriba - avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkchlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'linadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan kasbiy pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, talaba shaxsini shakllantirishgaxizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi.

Kasbiy pedagogik kuzatuvni tashkil etishda xatoga yo'l qo'ymaslik muhimdir. Buning uchun tadqiqotchidan quyidagilar talab etiladi: 1) *kuzatuv jarayonida aniq maqsadga egalik*; 2) *kuzatishni tizimli ravishda yo'lga qo'yish*; 3) *kuzatishning har bir bosqchida muayyan vazifalarni hal etish*; 4) *har bir holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish*; 5) *xulosa chiqarishga shoshilmaslik*

Ishlab chiqarish ta'limi bosqichlari va tashkiliy shakllarining nazariy ehtiyojlari, ta'lim-tarbiya qonuniyatlari, tamoyillari kabilarga ko'ra kasbiy pedagogika fanlari mash'gulotlariga quyidagi talablar qo'yilishi lozim: fan texnika va ishlab chiqarish texnologiyalarining so'nggi yutuqlari, ilg'or pedagogik tajribalardan imkon qadar foydalanish, ta'lim-tarbiya qonuniyatlariga asoslanib, dars tuzilmasini maqbullashtirish; darsda barcha didaktik tamoyillarning maqbul nisbatini ta'minlash; ta'lim oluvchilarning qiziqishi, ehtiyojlari, moyilligini hisobga olgan holda yuqori samarali o'quv-bilish faoliyati uchunshart-sharoit yaratish; o'quv materialini mukammal o'zlashtirilishi uchun fanlararo aloqadorlikka amal qilish; ta'limoluvchilar tomonidan ilgari o'zlashtirilgan bilimlar va ularning hayotiy tajribalariga tayangan holda ish ko'rish; ta'lim oluvchilarning barcha ijobiy jihatlarini rag'batlantirish, o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish yo'li bilan rivojlantirishga erishish; darsning barcha bosqichlarida mantiqiy va his-tuyg'ularga asoslanish; didaktik materiallar va vositalardan samarali foydalanish; nazariy materialni amaliyot bilan uzviy bog'lab o'rganish; zarur bilim, ish-harakat, oqilona fikrlash va amaliy faoliyat ko'rsatish usullarini tarkib toptirish; ta'lim oluvchilarda uzluksiz ravishda o'qib-o'rganish, o'z bilimiva kasbiy mahoratini oshira borish malakasini shakllantirish; darslarni mukammal rejalashtirish natijalarini oldindan bashorat etish va tashxislash. Kasbiy pedagogika bo'yicha zamonaviy darslarda bir-biri bilan uzviy bog'liq ta'lim, tarbiya va rivojlantiruvchi maqsadlarni uyg'ynlashtirish bu sohadagi aniq maqsadlarni ham aniqlashtirib olishni talab etadi.

Kasbiy pedagogika fanlarni o'qitishda zamonaviy darslarga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi: har bir darsning ta'lim-tarbiyaviy va rivojlantiruvchi

vazifasini aniq belgilab olish; ijtimoiy talab va tahsil oluvchilarning ehtiyojlarini hisobga olganholda ta'lim mazmunini maqbullashtirish; o'quv-bilish faoliyatini samarali pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish; ta'limning turli shakl, metod va vositalarining uyg'unligini oqilona ta'minlash; dars tuzilmasini ijodiy yondashgan holda shakllantirish; tahsil oluvchilarning turli o'quv-bilish faoliyatlarini uyg'unlashtirish; ta'lim jarayoni ishtirokchilari orasida tezkor-teskari aloqani ta'minlash, ta'sirchan boshqaruv mexanizmini ishlatish; darsni ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish.

Amaliyotda sinf-dars tizimi keng ko'lamda qo'llanilganligi sababli mahsus fanlarni o'qitishda ham sinf-dars ta'lim-tarbiya ishining asosiy shakli deb hisoblanadi. Oliy ta'limda ham ta'limni tashkil etishning asosiy shakli sinf-dars shakli Sinf – dars shaklining quyidagi o'ziga hos xususiyatlari mavjud: deyarli bir hil tarkib, yoshi va tayyorgarlik darajadagi ta'lim oluvchini ishtirok etishi ta'lim tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq alohida-alohida qismlar ko'rinishiga ega bo'lishi; har bir darsning o'quv rejasiga kirgan ma'lum bir o'quv predmetiga oid bo'lishi; darslarni jadval asosida muntazam ravishda almashinib turishi; darslarda ta'lim beruvchining rahbarlik qilishi; ta'lim oluvchilarni turli ko'rinishdagi o'quv-bilish jarayonida ishtirok etishidir.

Pedagogik amaliyotlar - bir necha kasbiy fanlarda o'rganilgan nazariy bilimlar asosida kasb yoki ixtisosliklar ish usul hamda operatsiyalarini kompleks holda ishlab chiqarish texnologik jarayonlarda amaliy bajarish bo'yicha ko'nikma, malakalarni shakllantirish maqsadida dastur asosida, o'qituvchi maslahatlariga tayanib, biriktirilgan ustoz rahbarligida o'quv xonalarida, ishlab chiqarish korxonalarida amalga oshiriladi. Kasbiy pedagogik faoliyat yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun jamiyat oldida, davlat oldida javob beradigan, ta'lim-tarbiya berishda mahsus tayyorlangan o'qituvchilar mehnati faoliyatidir. Bo'lajak tibbiyot sohasi o'z pedagogik faoliyati jarayonida faoliyatning quyidagi tarkibiy qismlarini bilishi lozim:

O'qituvchi faoliyatining tuzilishi :

- *o'qituvchi faoliyatining maqsadi*
- *o'qituvchi faoliyatining ob'ekti va sub'ekti*
- *o'qituvchi faoliyatining vositasi*

O'qituvchi faoliyatining tuzilishi kasbiy pedagogik mahorat o'qituvchilar pedagogik amaliyotda ijodkorlik, pedagogik texnika, ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi, muloqot olib borish taktikasi, nutq madaniyati, tafakkuri, tarbiyachining ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarini tashkil etish va amalga oshirish, bu jarayonda hulq-atvorni va hissiyotni jilovlay olish xususiyatlarini o'rgatadi va o'z kasbini rivojlantirib boruvchi pedagogik faoliyatlar tizimi to'g'risida ma'lumotlar beradi. Kasbiy pedagogik mahoratda amaliyot o'qituvchilarning pedagogik faoliyati zahirida takomillashib boradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Sh.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Sh.M.Mirziyoyev Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
4. B.Sh.Usmonov, R.A.Habibullaev Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O‘quv qo‘llanma. T. “Tafakkur” nashriyoti, 2020 y. 120 bet.
5. J Xasanboev, X.To‘rakulov, M.Xaydarov, O.Xasanboeva Pedagogika fanidan izoxli lug‘at. – T., 2008. 23. G.Niyozov, M.E.Axmedova Pedagogika tarixidan seminar mash‘g‘ulotlari. – T.: Noshir, 2011. 24. M.E.Axmedova Pedagogika nazariyasi va tarixi (O‘quv qo‘llanma) – T.: Tafakkur bo‘stoni, 2011.
6. Sh.S.Shodmonova, M.E.Axmedova va boshalar. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2019.
7. www.pedagog.uz
8. www.Ziyonet.uz

G‘ARB OLIMLARINING QARASHLARIDA KOMPLAENS VA KREATIVLIK XUSUSIYATLARI

N.D.Kasimova –ADCHTI dotsenti,p.f.n.

Sh.Usmonova –ADCHTI, Ingliz tili va adabiyoti

III- bosqich talabasi

Zamonaviy yondashuv jarayonida Bugungi kunda komplaensni shakllantirishda biz innovatsion g‘oya va texnologiyalarni o‘zlashtirishda, ta’lim-tarbiya sohasidagi keng qo‘llanilayotgan tushuncha larni bog‘liq bo‘lgan ayrim fenomenlari haqida ham bilishimiz zarur, bular:

- ✓ pedagogik va innovatsion texnologiyalar,
- ✓ ilg‘or texnologiya va tajribalar,
- ✓ innovatsiya va innovatika,
- ✓ pedagogik neologiya, praktsiologiya, aksiologiya,
- ✓ interaktivlik,
- ✓ strategiyalar,
- ✓ liberalizatsiya,
- ✓ ta’limda axborot kommunikatsion texnologiyalar,
- ✓ ta’lim-tarbiya psixologiyasi va b.

Bu tushuncha lar o'z navbatida komplaensni shakllanishiga tahsir ko'rsatishi bilan birga oliy ta'lim muassasalarida mytaxassislarni tayyorlashda o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Komplaens tushuncha si mos, muvofiklik ma'nosini bildirasa, kreativlik bu ijodiy rivojlanish, ijod qilish kabi ma'noni bildiradi. Bugungi kunda, ayniqsa, psixologiya sohasida kreativlikni ilmiy tadqiqot nazariyasini ilmiy asoslab bergan rus olimlardan Yu.Agafonov, Yu.Lotman, G.S.Batishev, M.M.Baxtin, I.Meerson, R.Yakobsonlar quyidagicha ta'rif berishgan:

Kreativlik - bu ma'naviyat-madaniyat vositasi asosida shaxs sifatida shakllanishi jarayonida namoyon bo'ladigan individual xususiyatidir.

Kreativlik – bu har bir shaxsni zamon talablariga mos holda shakllantirib, o'zini-o'zi takomillashtirib va rivojlantirib borish ta'sir mexanizmidir.

Olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalarga ko'ra, kreativlikning ikkita komponentini aniqlashgan:

A) shaxsiy mazmun, har bir shaxsning shaxsiy hayotiy pozitsiyasi, yahni maqsadi va amalga oshirish harakatlarining mazmuni. Buning zahirida ma'naviyati va madaniyati bilan bog'liq xususiyat namoyon bo'ladi. Har bir inson biron bir soha yoki faoliyat bilan shug'yllanar ekan, u kreativlik, yahni yaratuvchilik kompozitsiyasiga ega bo'lishligi bilan bog'liq. Bu komponent o'z navbatida insoniyatning madaniyat, san'atga yo'naltirilganligidir.

B) Signifikatsion ko'nikmalar.

Kreativlikni tashxis qilish psixosemiotik taxlil bilan ham bog'liq bo'lib, quyidagi jihatlarni aniqlashga doir qator metodlarni tavsiya etishgan. Lekin bu metodlar bevosita kreativlikni emas, balki kreativ fikrlashni belgilab beruvchi muayyan jihatlarni aniqlashga qaratilgandir, bular:

A) psixosemiotik analiz metodlar:

- myalliflik mag'nlarni analiz qilishning psixosemiotik tashxislash metodi,
- Ye.Torrens metodi,
- D.A.Leont'ev metodi,
- G.Muyrreyning "Tematik appersitiv matn" metodi,
- ekspertlarning baholash metodlari.

B) ijtimoiy intellektni (aqlni) aniqlashga oid metodlar:

- D.Gilford va M.Sativen metodi,
- T.Lirining shaxslararo muloqotini aniqlash metodi,
- xarakter aktsentyatsiyasini aniqlash metodlari,

V) matnlarni psixosemiotik taxlil qilish metodlari:

- "ko'lam" va "leksik boylik",
- kompg'yyter dasturlari va b.

Kreativlik shaxsiy mazmun va unga doir belgilarning ob'ektivligi bilan ham belgilanadi. Shuningdek, kreativlikning rivojlanishi uning komponentlarini rivojlanishiga bog'liq. Bular: shaxsiy mazmun va signifikatsion ko'nikmalar.

Kreativlikni tashxis qilish – ijodiy faoliyatning mahsuldorligini ko'rsatkichlari bilan bog'liq. Ta'lim olish jarayonida ta'lim berishning turli xilligi

uning madaniyatini rivojlantirish xysysyaitiga ega. Ushbu kompleksni esa shaxsning o'zi modellastiradi va amalga oshiradi. Ta'lim olish kengligi yuksak madaniyatini shakllantirib, kreativlikning rivojlanish samaradorligi belgilaydi.

Ta'lim olish kengligida kreativlikni rivojlantirishning asosiy pragmatik tavsifi sifatida dialog katta ahamiyatga ega. Kreativlikning shaxsning ma'naviy-ahloqiy sifatleri bilan bog'liq jihatlari tahlil etilgan. Yuqoridagi ilmiy farazlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, kreativlik tushuncha siga nisbatan bir-biriga zid bo'lgan quyidagi turli hil qarashlar ham mavjud, bular:

- Kreativlik – bu shaxsning butun hayoti davomidagi sifatleri majmyidir;
- Kreativlik – bu shaxsning o'ziga topshirilgan muayyan topshiriq va vazifani bajarishda mahsyliyatlik;
- Kreativlik – bu intellekt (aql)ning mahsylidir;
- Kreativlik – bu shaxsga berilgan qobiliyat, kashfiyotlar;
- Kreativlik- bu ijodkor shaxslarning ma'naviy-ahloqiy va ijtimoiy moslashuvidir;
- Kreativlik – bu madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lgan kategoriya. Shu bilan bir qatorda psixologiyada ijod va ijodiy faoliyat muammosini o'rganyvchi alohida yo'nalish – ijodkorlik psixologiyasi tarmog'ini o'z ichiga oladi.

Ijodkorlik psixologiyasining asosiy maqsadi psixologik qonuniyatlar, ijod jarayoni mexanizmi va kreativ (kreativity – inglizcha ijodiy)likni o'rganishdan iborat. Ijodkorlik rivojlanish mexanizmini, (N.V.Kipiaki, A.M.Matyushkin, Ya.A.Ponomaryov, I.N.Semyonov va b)larning qarashlari M.S.Bernshteyn, V.S.Bibler, V.N.SHkin, O.K.Tixomirov, Ye.G.Yydinlarning ilmiy ishlari bilan bog'liq xususiyatlarini aniqlashgan. Psixologik ijodkorlikning kreativlik deb nomlanuchi yo'nalishi ustida G'arb olimlaridan J.Gilford, S.Liding, V.Smit, D.Xalperik va boshqalar xam ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishgan.

G'arb faylasuf olimi R.Xameni olimlarning kreativlik haqidagi izzlanishlarni tahlil qilib, quyidagilarni bildiradi: “Kreativlik o'zida yangicha yo'sinda amalga oshirilgan o'zlashtirish to'lqinini (Makellif), zamonaviy yondashuv asosida bog'lash (Kuyubi), yangicha munosabatni qo'llash (K.Rodjers), yangilik yaratish (Lassyel), ongning yangicha fikrlashiga sabab bo'lyvchi faoliyatdir”- deya tahriflashgan.

Ko'pchilik tadqiqotchilar kreativlikni belgilashda shaxsning o'ziga xosligi va xususiyatlariga e'tibor qaratadilar. J.Gilfordning fikricha, kreativlik va ijodiy imkoniyat qobiliyatlararo va ijodiy tafakkurga tahsir etuvchi omillar yig'indisi sifatida namoyon bo'lishi haqida bayon qilgan.

E.Torrens kreativlikni yechimlarni topishda bilimlarning yetarli bo'lmaslik muammosi, qiyinchiliklar qarshisidagi identifikatsiya va taxminlarning shakllanishi, yechimlarning topilish jarayoni, deb qaraydi. (E.Torrens, 1996 y).

Xulosa qilib aytganda, komplaens ijodkorlikning ham asosiy elementar maxsyli bo'lib, kreativ bilim, faoliyat va istakning uyg'unligi har qanday ta'lim-tarbiya jarayonini rivojlanishiga samarali hissa qo'shadi. Taxlil natijalaridan ko'rinib turibdiki, kreativlik masalasi ilm-fanda asosan psixologik tushuncha

(kategoriya) sifatida tahlil etilgan, hamda uning bevosita inson psixikasi va faoliyati bilan bog'liq ekanligi e'tirof etilgan. Agarda til va nutq inson psixikasining maxsuli sifatida namoyon bo'ladigan bo'lsa, komplains va kreativlik ko'p jihatdan pedagogik-psixologik xususiyatlari bilan o'qituvchilarni muvaffaqiyatga erishishga zamin yaratadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. N.N.Azizxojaeva Pedagogik texnologiya va pedagogic mahorat.-T.: DPY,2003.
2. Н.Н.Азизхожаева Педагогические технологии в подготовке учителя.Ташкент,2000.
3. Богоявленская Д.Б. Творческая личность и ее диагностика и поддержка. Психологическая служба вуза: принципы опыт работа. М.,1993.
4. Д.Ботник и др. Инновационное обучение, микроэлектроника и интуиция перспективн. Вопросы образования. Париж, 1983.

QOZOQ OILASINING O'ZIGA XOS URF-ODATLARI

Arapbayeva Damegul Kurbanovna
Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi;

Har bir xalqning o'ziga xos milliy tili, dini, urf-odat va an'analari bilan etnopsixologik xususiyatlarini o'rganish bir qator olimlarning tadqiqot ob'ektiga aylangan. Shuningdek, qozoq oilasining o'ziga xos etnopedagogik va etnopsixologik xususiyatlari bo'yicha Ch.Valixanov, I.Altinsarin, Abay Qo'nanbayev, A.Divayev, Sh.Qudayberdiyev, M.Dulatov, M.Jymabayev, J.Aymayitov va boshqa olimlar va yozuvchilar tadqiqotlar olib borishgan. Shu bilan bir qatorda rus etnograf olimlaridan – A.Levshin, A.Yanushkevich, N.G.Potantin, N.Zeland, V.Radlov qozoq oilasining o'ziga xos xususiyatlari va madaniyati xususida qimmatli asarlar bitganlar.

XIX asrning 20-yillaridan qozoq xalqining o'ziga xos urf-odatlarini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib borish rivojlangan. Ayniqsa, A.Levshinning olib borgan ishlari mukammaldir. u tadqiqotida qozoq oilasidagi sovchilik, qalin pyli, nikoh to'ularining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganib, mahsus monografiya chop etadi. Unda Qozog'iston geografiyasi, tarixi va etnografiyasini batafsil bayon etib, "qozoq" so'zini ilmiy jihatdan asoslashga harakat qiladi. Bu millatning o'ziga xos psixologik xususiyatlariga esa quyidagi ta'rif xosdir: "... Mehribon, yoshi katta kishilarga hurmati balandligi eng yaxshi xislatlardan biridir, xalq dovrug'ini olamga taratgan farzandlariga "mard", "jasur" degan nom berib, bu dunyodan o'tgan bo'lsa ularni xotirlab qadrlaydi va tugilgan joyini e'zozlaydi", deb

ta'riflaydi. Vatanparvarlik ular uchun milliy xislatlardan biri ekanligini va odamgarchilik xislatlarini alohida ta'kidlab o'tadi [4].

Antropolog olim N.Zeland (1833–1902) 1885-yilda qozoq xalqi xususida tadqiqotlar olib borib, “Qozoqlar” nomli etnografik ocherk yozadi. Zeland shaxsning tug'ma xususiyatlariga, xususan, temperament tipologiyasining ahamiyatiga e'tibor qaratgan. u ko'chmanchi qozoqlarning ko'proq sangvinik temperamentiga mansubligini ta'kidlaydi. Bu xalqning insonparvarlik xususiyatlari orasida halollikni, mehribonlikni, mehmondo'stlikni, chidamlilik va boshqa xislatlarini alohida eslatib o'tadi. Shuningdek, asarda qozoqlarning tana tuzilishi xususida ham qiziqarli dalillar keltirilib, bolani beshikka solishning foydasi, bolaga ism qo'yish va synnat qilish odatlari bo'yicha ham gapiriladi. Olim qozoq xalqiga quyidagicha psixologik xarakteristika beradi: “Qozoqlar – qiziqqon xalq hisoblanadi. Ularning psixikasiga oddiylik xos, sergak, ko'pincha tezda xafagarchilikka bormaydi. Ular qiziqqon xalq bo'lishining asosiy sababi, ko'chmanchilik hayotidan bo'lsa kerak. Keng sahroda yashaydigan odamlarning toza havodan nafas olishi, chanqaganda syvni ko'p iste'mol qilishi, diniy aqidalarga mos keladigan taomlarni tanlashi, oshqozon va ichak yo'lini yaxshilashga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida, ruhiy kuchni saqlashga turtki bo'ladi”, – deb qozoqlarning urf-odat va ovqatlanish usullarini ilmiy hamda tibbiy jihatdan asoslab berishga harakat qiladi [3].

Boshqa xalqlar kabi qozoq xalqi ham o'ziga xos tarixiy an'analari, udumlari, rasm-rusumlari va milliy qadriyatlari bilan ajralib turadi. Qizlarni nikohga tayyorlash masalasi qozoq oilalarida ham o'ziga xos xususiyatga ega. Qiz bola voyaga etayotgan har bir xonadonda uning barcha xatti-harakatlari ma'lum darajada nazorat ostiga olinadi. Ularni xalqimizning eng yaxshi urf-odatlari, udum va milliy qadriyatlari asosida oilaviy hayotga tayyorlash momo va onalarimizning burchi hisoblanadi. Momo va onaxonlarning o'git, pand-nasihatlarini orqali kelinlik davrining o'ziga xos mas'uliyati, kuyovning yaqin kishilari oldidagi burchlari uqtirilib boriladi. Bu esa, o'z navbatida, qizlarda bo'lajak kelin va ona sifatidagi tasavvurlar shakllanishida asosiy rol o'ynaydi.

Yangi hayot ostonasida turgan qizlar o'zga xonadonga kelin bo'lib borar ekan, ulardan hayo, ibo, iffat, andisha, odob-ahloq bilan birgalikda kelinlarga xos bo'lgan burch, vazifa, urf-odat va kelinlarga qo'yiladigan talablarni mukammal o'rganish talab etiladi. Momo va onalarning o'gitlariga qyloq solib, ular o'rgatgan amallarni so'zsiz bajargan qizlar oila qurgandan so'ng yangi muhitga moslashishi oson kechadi. Bunda qizlarda bo'lg'ysi kelin haqidagi tasavvurlarning shakllanishida tarbiya bilan bir qatorda bevosita ijtimoiy-psixologik muhit ham katta ahamiyat kasb etadi. Oiladagi tarbiya va oilaviy hayot haqidagi bilimlarning o'zlashtirilishi qizlarni bo'lg'ysi oilaga tayyorlashda saboq vazifasini bajaradi.

Qozoq oilasida yangi tushgan kelin qaynota va qaynog'alaridan yashirinib yurishini, ba'zan ymr bo'yi qochib, yashirinib yuradigan kelinlar ham uchrashini olim X.Arg'inbayev o'z tadqiqotlarida ta'kidlab o'tadi [1].

Qozoq oilasidagi kelinlarning xatti-harakatida quyidagicha ta'qiqlar mavjud:

- ro‘molsiz yurmaslik;
- katta kishilar oldidan kesib o‘tmaslik;
- katta kishilar o‘tirgan uyga kirmaslik;
- kattalar suhbatlashganda ularning suhbatiga qo‘shilmaslik;
- kuyov qarindoshlarining ismini aytib murojaat etmaslik;
- xonadon sohiblari oldida baland ovozda gapirmaslik;
- yosh bolani urishmaslik va hokazo [1].

Ushbu fikrlarga qo‘shimcha sifatida shuni ham ta’kidlashni istardikki, oila a’zolari o‘rtasidagi bunday munosabatlar qadriyatga aylanib ylgirgan. Yuqoridagi odob-ahloqqa amal qiluvchi kelinlar, oila a’zolari hamda mahalla oldida alohida hurmat va e’tiborga sazovor bo‘ladilar.

Qaynota, qaynonasidan alohida istiqomat qiladigan kelinlar, ular yashaydigan yuning to‘riga chiqmaydi, to‘shagiga o‘tirishmaydi. Hatto, ular olamdan o‘tgan kundan boshlab, yuning to‘ri, to‘shaklari kelinlar uchun muqaddas hisoblanganligi bois, bu odatni buzganlar qattiq kasalga chalinadi, deb hisoblashadi [1]. Kelinlarga kuyov qarindoshlarining ismini aytib murojaat etish qattiq ta’qiqlanadi. Bu odat xususida ilk marotoba N.I.Ilminskiy: “Qozoq oilasida kelin-kuyov qarindoshlarining ismini aytib murojaat etmaydi. Kuyovning aka-ykalariga, opa-singillariga alohida yangi ism bilan murojaat etiladi”, deb ta’kidlaydi [1].

Kelin tomonidan yangi ism bilan murojaat etish, kuyov qarindoshlarining yoshiga, jinsiga, qarindoshlik munosabatlarining uzoq-yaqinligiga bog‘liq. Bunda kelinning so‘zga chechanligi, hozirjavoblighi, e’tiborli va eng muhimi farosatli bo‘lishi unga katta yordam beradi. Sababi, har bir insonning tashqi, ichki kechinmalari, xarakterini e’tiborga olib, ularga yoqadigan ismlar qo‘yish har bir kishining qo‘lidan keladigan ish emas.

Qozoq oilalaridagi yana o‘ziga xos muhim jihat shuki, kelin tanlashda uning qaysi uryg‘ (ru) vakili ekanligiga alohida ahamiyat beriladi. Binobarin, bu juda nozik masala. Shuning uchun qozoq oilalarida voyaga etayotgan har bir o‘g‘il-qizga uning qaysi urug‘dan ekanligi, shu nomdagi urug‘ egalari ularga qarindosh bo‘lishi va albatta, ular bitta urug‘ vakillari sifatida turmush qyra olmasliklari farzandlarga yoshligidanoq yqtirilib boriladi. Bu bir necha asrlardan buyon saqlanib kelinayotgan urf-odat hisoblanadi. Chunki qozoqlarda etti otaga katta e’tibor qaratiladi va tanlangan kelin qarindosh bo‘lmasligi uchun etti otagacha qon aralashtirmaydi. Bu esa keyingi avlodning sog‘lom va barkamol bo‘lib voyaga etishiga turtki bo‘ladi. Shu sabab, yosh bola ongiga etti otasini bilish lozimligini, etti otagacha bir-biri bilan qyda bo‘lish mumkinl emasligini singdiradi.

Venger olimi A.Vamberi “O‘rta Osiyo ocherklari”, “O‘rta Osiyoga sayohat” nomli asarlarida: “...ikki qozoq bir-biri bilan uchrashib qolsa, ularning dastlabki savoli “Etti otang kim?” – deb murojaat etadi va bunga etti yashar bola ham shoshmasdan javob bera oladi” – deb ta’kidlab o‘tadi [5]. Buning o‘ziga xos tarbiyaviy jihati mavjud. Ularda kelin tanlashda qarindosh bo‘lmasligi, bo‘lg‘ysi kelin “etti otadan” keyingi avlod bo‘lishi an’anasi hozirgacha o‘z ahamiyatini

yo‘qotmagan. “Etti otaga” to‘lmasdan kelin tanlash etnografiya ilmda “ekzogamiya” deb yuritiladi.

Qozoq xalqida ekzogamiya qoidasining o‘ziga xos xususiyatlari haqida bir necha olimlar tadqiqotlar olib borgan. Jumladan, A.Levshin ekzogamik qoida qozoqlarda qat’iy saqlanib qolganligi, hattoki bir urug’ (ry) vakillari bir-biri bilan nikohlashishga ruxsat berilmasligini o‘z tadqiqotlari davomida kuzatib borgan. Buning natijasida, boshqa urug’ vakillaridan kelin tanlashga harakat qilinishini A.Levshin tadqiqotlarida tahlil qilib bergan [4].

Z.J.Janazarovanning “Современная семья в Казахстане и ее проблемы” nomli monografiyasida oilaning nazariy-metodologik masalasi keng yoritib beriladi [2]. Mazkur asarda hozirgi qozoq oilasining nikoh munosabati, nikoh barqarorligiga ta’sir etuvchi omillar, ajralish sabablarini ochib berishga e’tibor qaratilgan.

Monografiyada nikohga bog‘liq 4 ta daraja ko‘rsatiladi:

- 1) nikohga bo‘lgan salbiy fikr;
- 2) bo‘lajak turmush o‘rtog‘ini tanlashga bo‘lgan yuqori talab; mabodo shaxs o‘z idealini uchratmasa, ymr bo‘yi yolg‘iz o‘tishga tayyor;
- 3) tanlashning o‘rta qismi, bunda shaxs o‘zi yoqtirgan turmush o‘rtog‘ini uchratib qolsa, turmush qurishga tayyor;
- 4) tanlashning pastki qismi, bunda insonga nikohdan boshqa hech narsaning keragi yo‘q, u nikohni yuqori darajaga qo‘yadi [2].

X.A.Arg‘inbayev o‘zining “Qozoq oilasining o‘ziga xos urf-odatlari” nomli asarida qozoq oilasi, oila qurishdagi nikoh shakllari, yylanish bilan qalin pyli, shuningdek, qozoq oilalaridagi madaniy hayot hamda nikoh munosabatlarini kengroq yoritib bergan [1].

Qozoq etnopsixologiyasida kelinlarning oilada amalga oshiradigan bir necha vazifalari bor. Ularda kelin tanlash, kelin olishda o‘ziga xos bir-biridan farq qiluvchi urf-odat, an’ana, udum va marosimlari mavjud. Ularning yuzaga kelishida ijtimoiy, madaniy, tarixiy, hududiy va tabiiy omillarning bevosita roli bor. Shuningdek, yoshlar tarbiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadigan o‘ziga xos qonun-qoidalar, qat’iy talablar ham mavjud.

Oila va nikoh muammosiga qiziqishlar doim barqaror va ommaviy bo‘lib kelgan. Jamiyat uchun mazkur ijtimoiy institutlarni bilish va ular rivojlanishini yo‘naltirish masalasi birinchi darajali ahamiyatga ega. Nikoh – bu avvala er-xotinlik ijtimoiy rollarini qabul qilish bo‘lib, qoidaga ko‘ra yangi oila ota-ona oilalaridan birining hududida yashay boshlashi, oilaga yangi insonning kirib kelishi bilan xarakterlanadi.

Qozoq oilasining etnopsixologik xususiyatlaridan biri – kelinlarning oilada amalga oshiradigan bir necha vazifalari bor. Ularda kelin tanlash, kelin olishda o‘ziga xos bir-biridan farq qiluvchi urf-odat, an’ana, udum va marosimlari mavjud. Ularning yuzaga kelishida ijtimoiy, madaniy, tarixiy, hududiy va tabiiy omillarning bevosita roli bor. Shuningdek, yoshlar tarbiyasi uchun muhim ahamiyat kasb

etadigan o'ziga xos qonun-qoidalar, qat'iy talablar ham mavjudligini ta'kidlash joiz.

Adabiyotlar:

1. X.Arınbaev Qozoq oilasining o'ziga xos urf-odatları. – Almatı: “Qaynar”, 2005. – 216 b.
2. З.Ж.Жаназарова Современная семья в Казахстане и её проблемы. – Алмата: Qazaq universiteti, 2004. – 257 с.
3. Н.Л.Зеланд Кашгария и перевалы Тянь-Шаня: путевые записки. – Омск: Тип. Окр. “Штаба”, 1888. – 234 с.
4. А.И.Левшин Описание орд и степей казахов. 2-е изд. доп. – Астана: “Алтын кітап”, 2007. Т. 9. – 212 с.
5. Qozoqlar. Urf-odat va anhanalar/ Tuzuvchilar. T.Quanishev, K.Qunipiyayev, B.Tutenaev. – Almatı: “Biliq”, 5-chi T. 2003. – 174 b.

O'QUVCHILARNING TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA XORIJIY TADQIQOTLAR SHARHI

Mirzakarimova Maxliyoxon Madaminjonovna,
Andijon davlat chet tillari instituti
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Rivojlangan mamlakatlarda tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda eng ko'p ishlatiladigan ikkita atama bu tadbirkorlikka oid ta'lim va tadbirkorlik ta'limidir. “Tadbirkorlikka oid ta'lim” atamasi asosan Buyuk Britaniyada qo'llaniladi va shaxsiy rivojlanish, tafakkur, ko'nikma va qobiliyatlarga kengroq e'tibor qaratiladi. “Tadbirkorlik ta'limi” atamasi esa korxona tashkil etishning o'ziga xos kontekstiga yrg'y berish, o'zini ish bilan ta'minlashni anglatadi. Amerika Qo'shma Shtatlarida ishlatiladigan yagona atama bu tadbirkorlik ta'limidir [1].

Tadbirkorlik va tadbirkorlikka oid ta'lim to'g'risidagi tushunchalar ta'lim sohasida ‘keng’ va ‘tor’ ma'nolarda qo'llaniladi. Tadbirkorlikning tor ta'rifiga ko'ra, bu imkoniyatlarni aniqlash, biznesni rivojlantirish, o'z-o'zini ish bilan ta'minlash, korxonalarni yaratish, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'yllanishdir [2]. Tadbirkorlikning keng ta'rifiga ko'ra, bu shaxsiy rivojlanish, ijodkorlik, o'ziga ishonish, tashabbuskorlik, yddaburonlik kabi sifatlar bilan bog'liq. Qaysi ta'rif va yondashuv qo'llanilsa ham ta'lim maqsadi, ayditoriya maqsadi, dars mazmuni, o'qitish usullari va ta'lim oluvchilarni baholash mezonlariga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi.

Dastlab dunyo miqyosida tadbirkorlikka yo'naltirilgan ta'lim oliy o'quv yurtlarida joriy etildi va 2001-yilda faqat AQSHda 1200ga yaqin biznes maktablarida tashkil qilingan [3]. 2012 yilga kelib, rivojlanayotgan mamlakatlarda

bunday ta'lim siyosiy bosim ostida amalga oshirildi. Bugungi kunda tadbirkorlik ta'limi ko'plab mamlakatlarda sanoat va ta'lim siyosatining muhim qismiga aylandi.

O'quvchilarda tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmlari atrof muhit ta'sirida takomillashib, tadbirkorlar va yaratilgan yangi qiymatlar orqali atrof muhitga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Tadbirkorlik – tadbirkor shaxslarning o'sib, rivojlanib borish jarayonidir [4]. Bu nafaqat ishbilarmon shaxs bilan, balki shaxs va tadbirkorlik imkoniyatlari o'rtasidagi munosabat bilan, ya'ni Shane ta'riflaganidek individual-imkoniyat zanjiri bilan ham bog'liq. Stivenzon va Jarillo tadbirkorlikni 'jismoniy shaxslar o'zlari yoki tashkilotlari tomonidan berilgan imkoniyatlardan foydalanib, qiymat yarata olish jarayonidir', [5] deb ta'riflaydilar.

Bruyat va Juliyeen konstruktiv yondashuvdan foydalanadilar va tadbirkor hamda u tomonidan yaratilgan yangi qiymatni, tadbirkorlik muhitini, tadbirkorlik jarayonining o'zaro ta'sirini vaqtga bog'liqligini ta'kidlab, 'individual' va 'tadbirkor' atamalarini birgalikda qo'llanilishini taklif qiladilar. Ularning fikricha, shaxs va u yaratgan yangi qiymat tadbirkorlikning asosini tashkil etadi.

Jamiyatda tadbirkorlarni asosan tyg'ma fazilatlarga ega bo'lgan va noqulay sharoitlarda yolg'izlikda ishlashni afzal ko'rgan erkak qahramon shaxslar sifatida anglash kabi umumiy tendensiya mavjud [1]. Ta'limda tadbirkorlik to'g'risidagi bunday qarashni qo'llash samarasiz bo'lib, jamoaviy tadbirkorlik harakatlaridagi potensialga ahamiyat bermaslikka olib keladi. Bu kabi tadbirkorlikning eskirgan, gender nuqtai nazar bilan yondashish ayollarning tadbirkorlik faoliyatidan begonalashuviga sabab bo'ladi [2]. Ta'lim sohasiga ko'proq mos keladigan tadbirkorlik faoliyatining alternativ ko'rinishi - bu inson faoliyatini umumiy omil sifatida qarash va asosan ta'lim orqali har kim o'rganishi mumkin bo'lgan tadbirkorlik usullarni o'z ichiga oladi. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, kompaniyalarning muvaffaqiyati tadbirkorning o'ziga emas, balki tadbirkorlarning o'zaro hamkorligiga bog'liq.

Xorijiy tajriba va tadqiqotlarda tadbirkorlik ta'limiga uch xil yondashuv mavjud [3]:

Birinchi yondashuvga ko'ra, tadbirkorlik tushunchasi haqida nazariy bilimlarni o'z ichiga oladi.

Ikkinchi yondashuv - bu bo'lajak tadbirkorlarga tadbirkorlik faoliyati bo'yicha o'qitish uchun zarur bilim va ko'nikmalarni berishga qaratilgan kasbga yo'naltirilgan yondashuvni anglatadi.

Uchinchi yondashuv esa o'qitish jarayonida dars mash'gulotlarini tadbirkorlikka oid amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga asoslanib, ushbu yondashuv ko'pincha tadbirkorlikni keng ta'rifiga tayanadi va uni umumiy ta'limdagi boshqa fanlarga qo'shib, tadbirkorlik xususiyatlari, jarayonlari va tajribalarini asosiy mavzu bilan bog'laydi.

Tadbirkorlik ta'limidagi yondashuvlarda o'quvchilarda tadbirkorlik tushunchalarini rivojlantirish va diagnostika qilishning innovatsion pedagogik mexanizmlari

tizimli, integratsion, kompetensiyaviy yondashuvlarning funksional aloqadorligi aks etganligini ko‘rishimiz mumkin.

Garchi tadbirkorlik haqidagi nazariy bilimlarni o‘rgatish, tadbirkorlik faoliyati bo‘yicha o‘qitish asosan kasb-hunar va oliy ta‘lim muassasalari o‘quvchi-yoshlarini o‘qitishga tegishli bo‘lsa-da, o‘quvchilarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning integratsiyalashgan yondashuvi barcha talabalar va o‘quvchilarga qo‘llanishlari mumkin. Demak, birinchi yondashuv (about) tadbirkorlik haqida, ikkinchi yondashuv tadbirkorlik faoliyati bo‘yicha (for), uchinchi yondashuv o‘quvchilarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga (through) asoslanadi. Shu bilan birga, resurslar va vaqt cheklovlari, o‘qituvchilarning tajribalari yetarli emasligi, baholash mezonidagi muammolar va xarajatlar o‘quvchilarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishga ta‘sir etuvchi omillar hisoblanadi.

Yu.I.Panov biznes o‘quv mash‘g‘ulotlarini tashkil etish orqali maktab o‘quvchilarining (10-sinf) tadbirkorlik tashabbuslarini rag‘batlantirishga qaratilgan ‘o‘quvchi-yoshlar tadbirkorlik maktabi’ [3] loyihasini amalga oshirishni taklif etgan hamda umumta‘lim muassasalarida tadbirkorlik ta‘limi infratuzilmasini yaratish uchun pilot platforma sifatida foydalanish mumkinligini ta‘kidlagan.

Dastur uchta blokdan iborat bo‘lib, ular parallel ravishda o‘rganiladi:

- tadbirkorlik asoslari; tadbirkorlikdagi asosiy vakolatlar;
- biznes loyihalar amaliyoti.

Ushbu dastur doirasida tadbirkorlik ta‘limiga oid tadqiqotlarda tajriba-sinov jarayonlari quyidagicha tashkil etilganligini kuzatishimiz mumkin [4]:

- ‘Tadbirkorlik asoslari’ blokida o‘quvchilarga tadbirkorlik faoliyati nima ekanligi va tadbirkor kim ekanligi haqida umumiy tasavvur beradi. Blok biznes va menejment tarixini o‘rganadi; biznes, davlat, hudud hokimiyati o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlanadi.

- ‘Tadbirkorlikdagi asosiy vakolatlar’ blokida ingliz tili, matematika, menejment va tadbirkorlikni rejalashtirish, aloqa psixologiyasi va tadbirkorlik etikasi, o‘zini o‘zi boshqarish, tadbirkorlikning huquqiy jihatlar, marketing, reklama va PR kabi fanlarga bog‘lab o‘qitiladi.

- Amaliy blokida o‘quvchilar haqiqiy korxonaning namunasi sifatida virtual tovarlar, xizmatlar va pyllardan foydalangan holda, kasbiy majburiyatlarni bajarishning eng samarali usullarini qo‘llash imkonini beruvchi ‘xavfsiz’ sharoitda tajriba o‘tkazadilar. Ushbu o‘quv jarayonining asosiy prinsipi o‘quvchilarni ko‘proq mustaqil ishlashga Undashdir.

Tadbirkorlikka yo‘naltirilgan ta‘limning rivojlanishi to‘rtta asosiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha baholanishi mumkin: tashkiliy birlik, psixologik (intellektual, hissiy, ixtiyoriy) birlik, barchaning birgalikdagi faoliyatga tayyorligi, ushbu faoliyat yo‘nalishi.

Ingliz tili fani o‘qituvchilarning tadbirkorlik ta‘limida ijodiy faoliyatini tashkil etish usuli - bu ularning rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatadigan jamoaviy faoliyatning alohida omili bo‘lib, quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- kognitiv jarayonlarni faollashtirishga olib keladigan harakatlar;
- harakatlar va jarayonlarni taqsimlash;
- tegishli harakatlar usullarini tanlash;
- harakatlar usullari bilan almashish (faoliyatning yalpi mahsilotini olish uchun turli xil usullarni yaratish zarurati tufayli - muammoni hal qilish);
- o'zaro tushunish (o'quvchilarni jamoa faoliyatiga jalb qilish xarakteriga qarab);
- ishtirokchining o'z harakatlariga munosabatini aks ettirish;
- muloqot jarayonida paydo bo'lgan fikrlar;
- o'quvchi o'zini erkin his qiladigan guruhlar;
- hamkorlik, o'qituvchi va o'quvchining birgalikda ijod qilishi.

Shaxsning o'z xatti-harakatlarini amalga oshirishdagi ma'naviy-axloqiy yetukligi

Kompetentlik, ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarni egallanganlik, mehnat faoliyatiga tayyorlanganlik, kommunikativ ko'nikmalar – insonlarni tushunish, ular bilan muloqot va hamkorlik, ijodkorlik – ishga ijodiy munosabat, oldindan ko'ra bilish, yangilikni his etish, qaror qabul qilish ko'nikmasi – axborotni tahlil etish va qayta ishlash jarayoni

O'z-o'zini nazorat qilish – o'z faoliyatini nazorat qilish darajasi. Nazorat ijtimoiy muhitning obyektiv shartlari va talablariga muvofiq ravishda o'zining sifatlari va ehtiyojlarini o'zgartirishga yo'naltirilgan. Bu esa mustaqillikni uch jihat bilan bog'liqlikda kompleks o'rganishga imkon beradi, aksiologik munosabat, faoliyatga tayyorlik, o'z-o'zini nazorat qilish

Intellektual mezonlar – o'zida tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy asoslari va kategoriyalarini aks ettiruvchi ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarni egallanganlik darajasi. Mazkur mezon o'quvchilarning tadbirkorlik faoliyatiga ilmiy jihatdan tayyorligini baholash, iqtisodning umumiy qonunlari va tamoyillari, tadbirkorlik faoliyatiga doir huquqiy normalarni qo'llay olish ko'nikmasini aniqlab beradi

Jarayonga doir mezonlar – tadbirkorlik faoliyatiga muvaffaqiyatli yo'nalganlik va ishtirok etishga yordam beruvchi ko'nikmalar majmuidir

1-rasm. O'quvchilardagi mustaqillikni tashxis etish metodikasi komponentlari (S. Grinshpyn nazariyasi)

Maktab bitiruvchilarining kasbiy tayyorgarligini, mehnat bozori talablariga moslashuvchanligini ta'minlashda o'quv jarayonida mehnatga bo'lgan tadbirkorlik munosabatlarini shakllantirish kerak, bu esa muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiyani, muammolarni hal qilishda harakatchanlikni, ijodkorlikni, muloqot qobiliyatlarini, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishni, shaxslararo munosabatlarni, ko'nikmalarni, etika, qonunlarni bilishni talab etadi. Ushbu talab S.Grinshpun nazariyasida ham aks etgan (1-rasm).

Ingliz tili darslarida o'quvchilarning tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda ijodiy yondashuvni amalga oshirish ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda transformatsion faoliyatni ijodiy olib boradigan bo'lajak tadbirkorlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Ingliz tili darslarida o'quvchilarning tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoni tuzilmasi xalqaro baholash dasturi talablarini milliy o'qitish tizimi bilan o'zaro uyg'unligining konseptual qoidalarini aniqlashtirish o'quvchilarda tadbirkorlik kompetensiyasini rivojlantirish samaradorligini oshishiga, kompetensiyaviy yondashuvlarning funksional aloqadorligini modellashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.M.Mirzakarimova Effectiveness of students'entrepreneyrial skills development through clil technologies //Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 8. – С. 92-94.
2. M.M.Mirzakarimova 'Umumta'lim fanlarini tadbirkorlikka yo'naltirib o'qitish tizimi' Science and Education, vo. 1, no. 4, 2020, pp. 97-103.
3. M.M.Mirzakarimova Xorijiy tillarni tadbirkorlikka yo'naltirib o'qitishning didaktik asoslari. Nova. Pyb. 2022, 1-128.
4. M.M.Mirzakarimova 'Zamonaviy sharoitlarda umumta'lim fanlarini tadbirkorlikka yo'naltirib o'qitish tizimi' Science and Education, vo. 1, no. 4, 2020, pp. 216-222.
5. MM.Mirzakarimova The Necessity to Develop Students' Entrepreneyrial Skills in English Classes - Telematique, 2022. 7128-7131 p.
6. M.M.Madaminjonovna, Methodology of educational teaching of general sciences.

INTELLEKTUAL MUVAFFAQIYAT SHAXS AQLIY TAJRIBASINING O'ZIGA XOSLIGINI NAMOYON BO'LISHI SIFATIDA

Turg'unov Baxromjon Raximjonovich
ADU tayanch doktoranti

Intellectual qobiliyatning psixologik mexanizmlarini o'rganish shunchaki akademik muammo emas, Chunki bu noyob insoniy sifatning tabiati to'g'risidagi ma'lumotlar intellektual qobiliyatning namoyon bo'lishi uchun haqiqiy diagnostika vositalarini ishlab chiqish, shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalar, talabalar va kattalardagi iqtidor potentsialni rivojlantirishga yordam berish uchun zarurdir. Intellectual qobiliyatning mohiyatini tushunish ga an'anaviy yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi, Chunki insonlar bilan psixologik ish olib borishda va Undan ham ko'proq iqtidorli odamlar bilan ishlashda xatolarga yo'l qoymaslik kerak. Intellectual qobiliyat - bu individual psixologik resurslarning (birinchi navbatda, aqliy resurslar) shunday holatiki ijodiy intellektual faoliyat imkoniyati, ya'ni sub'ektiv va ob'ektiv yangi g'oyalarni yaratish bilan bog'liq faoliyat, muammolarni ishlab chiqishda nostandart yondashuvlardan foydalanish, asosiy,

eng istiqbolli izlanish yo'nalishlariga sezgirlik muayyan mavzu sohasidagi yechimlar, har qanday innovatsiyalarga ochiqlik va boshqalardan iborat.

Intellectual qobiliyatning psixologik tadqiqotlariga kelsak, ushbu atamaning noaniqligi va shunga mos ravishda ma'lum bir shaxsni intellektual qobiliyatli deb aniqlashning turli mezonlarining mavjudligiga bog'liq. Hozirgi vaqtda turli xil tushunchalar doirasida intellektual hulq-atvorning olti turini ajratib ko'rsatish mumkin. Tadqiqot yondashuvlari intellektual qobiliyatning namoyon bo'lishi bilan bog'liq:

- 1) $IQ > 135-140$ birlik bo'lgan umumiy intellekt yuqori darajada rivojlangan shaxslar (tezkor intellekt egalari), aqlning psixometrik testlari yordamida aniqlanadi;
- 2) ta'lim yutuqlari ko'rsatkichlari shaklida yuqori darajadagi akademik muvaffaqiyatga ega bo'lgan shaxslar (yorqin intellekt egalari), mezonlarga asoslangan testlar yordamida aniqlanadi;
- 3) yaratilgan g'oyalarning ravonligi va o'ziga xosligi bo'yicha turli xil qobiliyatlarning yuqori darajadagi rivojlanishiga ega bo'lgan shaxslar (kreativ intellekt egalari), kreativ testlar orqali aniqlanadi;
- 4) muayyan faoliyatni amalga oshirishda yuqori muvaffaqiyatga erishgan, fan bo'yicha katta hajmdagi bilimlarga, tegishli fan sohasida sezilarli amaliy tajribaga ega bo'lgan shaxslar (intellektual kompetentga egalari);
- 5) g'ayrioddiy intellektual yutuqlarga ega bo'lgan, real, ob'ektiv ravishda yangi, umume'tirof etilgan shakllarda o'z timsolini topgan shaxslar (talant egalari);
- 6) odamlarning kundalik hayotidagi voqealarni tahlil qilish, baholash va bashorat qilish bilan bog'liq yuqori darajadagi intellektual qobiliyatlarga ega bo'lgan shaxslar (yuqori intellekt egalari).

Shunday qilib, intellektual qobiliyat, bir qarashda, doimo intellektual faoliyatning o'ta yuqori syr'atlarida namoyon bo'ladi. Biroq, bizda tadqiqot davomida tabiiy ravishda intellektual muvaffaqiyatning har qanday ko'rsatkichi intellektual qobiliyatning ko'rsatkichimi degan savol paydo bo'ladi. G'arb psixologiyasida intellektual qobiliyatni standart psixometrik testlar asosida baholash tendentsiyasi ustunlik qiladi, bunda sub'ektlarning taxminan 2 foizi eng yuqori ball oladi - ular 'intellektual qobiliyatli' deb tasniflanadi. Bunday identifikatsiyaning muammoli tabiati allaqachon standart intellkt testlari individual intellektning faqat bitta jihatini aniqlaganligi bilan belgilanadi.

Intellectual qobiliyatni yuqori IQ bilan aniqlashning sabablaridan biri .Termen tomonidan XX asrning 20-yillarida boshlangan va XX asrning 70-

yillarida yakunlangan tadqiqotining natijalari edi. Termenning tashabbusi bilan 1922 yilda Stenford-Binet intellektual shkalasi bo'yicha 140 yoki Undan ko'p ball olgan 1500 ga yaqin talaba tanlab olindi. Bolalikdan iqtidorli deb tan olingan ushbu test sub'ektlari 40 yildan so'ng ularning hayoti va kasbiy yutuqlari nuqtai nazaridan yana o'rganildi. Ma'lum bo'lishicha, ularning 60 foizi universitetni tamomlagan, erkaklarning 14 foizi va ayollarning 4 foizi oliy ilmiy ynvonga ega bo'lgan, erkaklar jami 2000 ta ilmiy maqola, 60 monografiya, 3 ta romanga myalliflari bo'lgan, bu kishilarning ko'pchiligining maoshi o'rtachadan yuqori bo'lgan. Myxtasar qilib aytganda, yuqori IQ ga ega bolalarning hayotda muvaffaqiyatga erishishning muhim qismi bo'ldi (Sears, 1979). Shu bilan birga, quyidagi faktlar e'tiborni tortdi: birinchidan, bolalik davridagi 'intellektual' sub'ektlarning hech biri o'z sohasida ajoyib ijodkor bo'lib qolmadi, ikkinchidan, bu aholining 15 foizi Amerika jamiyati standartlari bo'yicha muvaffaqiyatga erisha olmadi. Shunday qilib, bolalik davridagi o'ta yuqori IQ hayotga va kasbiy muvaffaqiyatga ma'lum darajada bog'liq bo'lsa-da, ammo ularning mavjudligi keyinchalik, etyk yoshdagi intellektual qobiliyatning namoyon bo'lishi bilan bevosita bog'liq emas edi. Lekin IQ darajasi o'rta va past bo'lgan bolalarning intellektual va kasbiy taqdiri qanchalik muvaffaqiyatli rivojlanganligi haqidagi savol hali ham o'rganilmagan edi. Boshqa tadqiqotlarda IQ darajasi yuqori bo'lgan shaxslar mustaqil kichik guruh sifatida batafsil o'rganila boshlaganida, muammo yanada chigallashdi. Ushbu kichik guruh minimal va o'rtacha IQ qiymatlari bo'lgan kichik guruhlarda kuzatilmagan bir qator 'g'alati' effektlarni topdi.

Birinchidan, ushbu kichik guruhda konvergent va divergent qobiliyat ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik amalda nolga teng bo'lib chiqdi. Bu shuni anglatadiki, eng yuqori IQga ega bo'lgan sub'ektlarda kreativlik ko'rsatkichlarida qiymatlar - ham yuqori, ham past bo'lishi mumkin.

Ikkinchidan, yuqori intellektual kichik guruhi, past intellektual guruhiga nisbatan turli xil intellektuallar o'rtasida sezilarli darajada past korrelyatsiyani ko'rsatdi (Detterman, 1993). Ushbu turdagi sub'ektlarning namunasidagi korrelyatsiya bog'liqligini kamaytirish ta'siri universal ko'rinadi va har qanday psixologik ko'rsatkichlarga tegishli bo'ladi. Shunday qilib, maksimal IQga ega bo'lgan guruhda aqlning xususiyatlari va temperament xususiyatlari o'rtasidagi muhim korrelyatsiyalar sonining keskin kamayishi qayd etildi (Rysalov, Dydin, 1995).

Uchinchidan, ushbu sub'ektlar guruhida ogohlantirish signali va test natijalarining muvaffaqiyati o'rtasidagi nisbat g'alati tarzda o'zgaradi. Agar oddiy namunalarda ogohlantirish darajasi va IQ qiymati o'rtasidagi munosabat salbiy bo'lsa (ogohlantirish signali qanchalik baland bo'lsa, test topshiriqlari shuncha lik muvaffaqiyatli bajarilmaydi), u holda "tezkor intellekt egalari" (maksimal IQ) guruhida bu qaramlik ijobiy bilan almashtiriladi (tashvish qanchalik baland bo'lsa, test topshiriqlari shuncha lik muvaffaqiyatli bajariladi) (Ley, Spelman, Davies, Ribu, 1966).

Bu faktlarning barchasi shuni ko'rsatadiki, konvergent qobiliyatlar rivojlanishining o'ta yuqori darajasida, aftidan, intellektual faoliyatni tashkil etish turi o'zgaradi. Bir qator xorij olimlarining asarlarida bu xulosa tobora ko'proq takrorlanayotgani ajablanarli emas, Chunki yuqori IQ ballari insonda haqiqiy favqulodda intellektual yutuqi mavjudligini ishonchli tarzda bashorat qila olmaydi (Frederiksen 1986, Gruber 1986, Schneider, 1993 va boshqalar).

“Yorqin intellekt egalari”, ya'ni o'quv faoliyatida yuqori muvaffaqiyatlarga erishgan va maktab testlarida yuqori ball olgan shaxslarni tadqiq qilish sohasini ko'rib chiqamiz. Adabiy biografik manbalar guvohlik beradiki, buyuk odamlarning katta qismi (eng yirik olimlar, faylasuflar, yozuvchilar) maktabda jiddiy muammolarni boshdan kechirganlar. Tabiiyki, bu holda biz intellektual muvaffaqiyatni baholashning o'ziga xos talablari va mezonlari bilan an'anaviy, rasmiy maktab ta'limi tizimi haqida fikr yuritamiz. An'anaviy maktabda iqtidorli bolalar ko'pincha nazardan chetda qoladilar, Chunki ularning intellektual xatti-harakatlari kutilmagan tarzda namoyon bo'ladi. Ular maktab qoidolari va o'qituvchining ‘yaxshi o'quvchi’ haqidagi g'oyalariga to'g'ri kelmaydi. Misol Britaniya maktablarida iqtidorli bolalarni aniqlashda, kambag'al va bezorilarga alohida e'tibor beriladi, Chunki bu guruhdagi iqtidorli bolalarning ulushi ancha yuqori bo'lishi mumkin (Sergeyeva, 1990). E.Torrensning ma'lymotlariga ko'ra, yomon o'lashtirganligi uchun maktabdan haydalganlarning 30% ga yaqini iqtidorli va haddan tashqari iqtidorli bolalardir (iqtibos: Gilbux, 1991). Shunday qilib, ta'limning ma'lum bosqichlarida (birinchi navbatda maktab ta'limi) ta'lim yutuqlarining pastligi bolani ‘intellektual qobiliyatsiz’ deb aniqlash uchun asos bo'la olmaydi. Intellektual qobiliyatni diagnostika qilishning an'anaviy yondashuvlari shuni ko'rsatmoqdaki, yuqori darajadagi akademik yutuqlar, yuqori darajadagi kreativlik intellektning alohida ko'rsatkichi bo'lib, intellektual qobiliyat ko'rsatkichi ham bo'lishi mumkin. Ushbu holat intellektual qobiliyatning murakkab nazariyalari paydo bo'lishiga zamin yaratib berdi. Yorqin misol, J.Renzylly iqtidorning uchta ‘komponenti’ ni ajratib ko'rsatdi.

Holliday va Chandler ‘sodda’ sub'ektlarning “muvaffaqiyatli intellekt” tushuncha sinig ma'nosini qanday izohlashlari haqidagi tasavvurlarini o'rganib chiqdilar. Sub'ektlar tomonidan bildirilgan fikrlarning barcha to'plamini faktorizatsiya qilish intellektual muvaffaqiyat portretini yaratishga imkon beradigan beshta omilni tanlashiga olib keldi.

1-omil “Organilgan hayotiy tajribaga asoslangan holda, nima sodir bo'layotganini tushunish ” (kuzatish, qabul qilish, sog'lom fikrga tayanish, har qanday ma'lumotning ochiqligi, vaziyatning mohiyatini ko'rish qobiliyati)

2-omil “Boshqa odamlarni yo'naltirish” (yaxshi maslahat berish, turli nuqtai nazarlarga rozi bo'lish, ko'pchilikni qiziqtiradigan narsalar haqida gapirish qobiliyati, voqeani kengroq kontekstda ko'rish)

3-omil “Umumiy kompetentlik” (ma'lumotlilik, intellegentlik, qiziqyvchanlik, g'oyalarni ifodalash, tushunish)

4-omil “Shaxslararo ko’nikmalar” (yaxshi tinglovchi, maftynkor, altturistik, xotirjam)

5-omil “Ijtimoiy kamtarlik” (ko’zga tashlanmaydigan, impyulsiv bo’lmagan, vazmin, nozik, dramatik bo’lmagan hulq-atvorning ustunligi)

Uch toifadagi shaxslar (‘qobiliyatli’, ‘talant’ va ‘donolik’) bizni intellektual qobiliyatning haqiqiy fenomenologiyasiga olib keladi, Chunki ularni aniqlash mezonlari tabiiy sharoitlarda haqiqiy hayotiy faoliyatda intellektual yutuqlardir. Muayan darajada an’anaviylik bilan “kompetentlik” fenomeni birinchi bosqich, “talant” fenomeni ikkinchi bosqich va nihoyat, “donolik” intellektual iste’dodni rivojlantirishning uchinchi bosqichidir, deb taxmin qilishimiz mumkin. Shu bilan birga, sanab o’tilgan uchta hodisaning barchasi, shubhasiz, psixologik mexanizmlarda kesishadi: kompetentli odamlar o’ziga xos, ‘o’z’ faoliyat sohasiga nisbatan qobiliyatli va donodir; iqtidorli odamlar ob’ektiv dunyo tabiatini bilishda malakali va dono; dono odamlar ijtimoiy voqelikni baholash va prognoz qilishda malakali va qobiliyatli. Shuni ta’kidlash kerakki, ushbu uch hodisaning har biri - kompetentlik, iste’dod va donolik - taassyrotlar, voqealar, mulohazalar va boshqalar bilan to’ldirilgan ancha uzoq jarayonning natijasidir. Intellektual muvaffaqiyat mexanizmlari asosan insonning aqliy tajribasi tarkibi va tuzilishi ning o’zgarishi bilan bog’liq “sekin” mexanizmlardir. “Kompetensiya” uchun kontseptyal tajribani tashkil etish o’zgarashi, “iqtidorli” uchun tajribani o’zgartirish va boyitish, ‘dono’ uchun kognitiv tajriba ulushining ortishi bilan bog’liq turli xil tajriba shakllarining integratsiyasi mavjud.

Aqliy tajribaning tarkibi va tuzilishi ning o’zgarishi, ikkita asosiy yo’nalishda boradi: Evolyutsion (to’plash, yig’ish, boyitish, qayta tashkil etish, tajribaning turli shakllarini birlashtirish). Radikal (tajribaning kristallanish ta’siri, turli darajadagi aqliy tuzilmalarning egilishishi, taassyrotda qoldirish fenomeni). Talabalar, ularning mumkin bo’lgan iqtidorlarining namoyon bo’lishi va rivojlanishi uchun ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan qanday shart-sharoitlar yaratilishi kerakligi va intellektual muvaffaqiyati sabablarini o’rganish davr talabidan kelib chiqqan holda tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro’yhati:

1. Анастаси А. Психологическое тестирование.-М.: Педагогика, 1983. Под общ.ред. К.М.Гуревича, В.И.Лубовского.
2. Д.Б.Богоявленская Интеллектуальная активность психологический аспект изучения творчества. Вопросы психологии. № 1. 1992.
3. M.G.Davletshin, A.G.Kovalyov, B.A.Krutetskiy Qobiliyat va uning diagnostikasi.- T.:O’qituvchi, 1979.
4. E.G’.G’oziyev. Tafakkur psixologiyasi.- T., 1990.

ILMIY IJODIY FAOLIYATDA DAHOLIKNING NAMOYON BO'LISH SHAKLLARI

Fozilov G'olibjon Nabijonovich
O'zbekiston Milliy Universiteti
“Falsafa va mantiq” kafedrası doktoranti

Insonning erkinlikka, adolatga, mehr-muhabbatga, go'zallikka, kamolotga intilishi, qobiliyatlarini namoyon etishga, asosan ijod etishga yirinishi – uning ma'naviy ehtiyojidir. Ijod sirli tushuntirib bo'lmas hodisa hisoblanadi. Biz agar konkret empirik sabab va holatdan kelib chiqadigan bo'lsak, Unda shaxsning ilohiylik tabiati ko'proq namoyon bo'lishini aniqlash imkoniyatiga ega bo'lamiz. Ayni shu ma'noda, Xudo odam ijodining oxirgi sabab va imkoniyatidir. Yaratuvchi uchun ijod ichki ovoz yoki daholik shaklida bo'lishidan qathi nazar, mangylikni his qilish hamda dunyoga to'lib toshib ketayotgan muhabbatini o'zi yaratgan kashfiyotiga joylashdir. Darhaqiqat, ijod inson faoliyatining shunday o'ziga xos turiki, Unda tafakkur, bilim va ilohiy ilhom mujassamligi moddiy yoki ma'naviy boylik yaratadi.

Ijodiy faoliyat insonga o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baholashga amaliy yordam beradi. Ya'ni, agar inson haqiqiy olim bo'lishni istasa, o'zining ehtiros va intilishlarini boshqarishi, ratsional, samarali va optimal qarorlar qabul qilishi ezgylikka hizmat qiladigan evristik faoliyat bilan mashg'ul bo'lishi lozim. Bunday faoliyatning natijasi kashf qilish yaratyvchanlik sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu holat, ilmiy ijodiy faoliyatni tahlil qilish, tushunish va unga baho berishda yangidan-yangi imkoniyatlarni ochadi. “Inson doimo o'zini katta qobiliyat egasi, deb hisoblasa-da unga bolalarcha xos soddalik mavjud. Soddalik ichki va ayni paytda qobiliyatdan yiroq bo'lgan hodisadir. Biroq, u inson qaysi sohada ishlashidan qat'iy nazar, ma'lum ma'noda ijodning muhim jihatlarini shakllantirish imkoniyatini beradi. Ya'ni, soddalik orqali inson o'z ijodi bilan dunyoni yangitdan ochadi, oldin kuzatilmagan va ko'rilmagan yangiliklarni kashf etadi. Demak, ijodkorlik soddalik bilan hamohang bo'lib, Unda insonning samarali mehnati ijodiy faoliyatni namoyon qiladi. Buning uchun insonni ilhomlantirish va hayotga bo'lgan muhabbatini oshirishda ijodga alohida yrg'y berish lozim”[1]. Zero, bir tomondan ijod bu yaratuvchilik bo'lsa, ikkinchi tomondan, tabiatdagi takrorlanmas asllik (originallik)dir. Shuning uchun ham ijod – izlanyvchining ma'lum yangilik yaratish uchun ob'ektga qaratilgan shaxsiy qobiliyatidan kelib chiqyvchi hissiy bilim va tuyg'ularni amalga oshiruvchi jarayondir. Chunki, ijod faqatgina qobiliyatga tayanyvchi shaxsiy faoliyat mahsyli bo'lib qolmasdan, balki, o'zining ob'ektiv taraqqiyot manbalariga ega bo'lgan murakkab va serqirra hodisadir. Bunday murakkablik, ayniqsa, ijodiy faoliyatga xos yaratyvchanlikda yorqin namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham ijodiy faoliyat, yahni insonning badiiy, ilmiy, texnik tafakkuri mahsyli bo'lgan asarlari, ilmiy ratsionalizatorlik ishlari majmyi ham ijod deyiladi.

Har qanday mavjudotlardan farqli ravishda aynan insonga ijod qilish martabasi berilgan. Insonning o'zi ham yaratuvchining naqadar ijodkorligini bildiradi. Insondagi bunday fazilat aynan ijodkorlikda yorqin namoyon bo'ladi. Agarda borliqda barcha narsa tayyor yaratilgan bo'lsa, Unda ijod g'oyasining o'zi ham bo'lmasdi.

Daholik tabiatida ijod o'zgacha holatga o'tishi evaziga amalga oshmaydi, mutloq o, sifatiy yangi narsa ijod qilinadi. Har qanday ijodda yangi samara, yangi o'sish bor. Inson ilohiy hayotini boyitish uchun chaqirilgan. Daho esa uni ro'yobga chiqarish uchun tugilgan. "Ijodiy faoliyat faqatgina erkin va mustaqil kuch sifatiga ega bo'lgan shaxsgagina munosibdir. Ijod deb, faqat o'z sybstantsiyasiga, javhariga, fitratiga ega. Daho esa olamga yangi kuch qo'sha oladigan hislat sohibidir"[2]. O'z asliy qiymati yo'q, sybstantsiyaning qayta taqsimlanishi orqali paydo bo'lgan narsa ijod emasdir. Ijod bu olam uzvlari va qismlarining yangicha ko'rinishdagi o'zaro munosabati emas, u olam shaxsiy sybstantsiyalarining orginal holatidir.

Hozirgi davrda o'ziga xos mahno-mazmunga ega bo'lgan daho va daholik tushuncha larining ilmiy-falsafiy asoslari dastlab I.Kant tomonidan keyinchalik esa Ch.Lombrozo, V.Grish, A.V.Libin, A.S.Reber, V.P.Efroimson kabi olimlar asarlarida tadqiq etilgan.

MDH doriasida daho va daholik fenomeni N.V.Goncharenko, V.F.Ovchinnikov kabi olimlar ishlarida aks ettirilgan.[3] Daholikning badiiy-falsafiy tabiati F. Shlegelg, Novalis, uning tabiiy-ilmiy va fiziologik asoslari I.Kant, F.Shelling, A.Shopengayer K.Gelgvetsiy, ijtimoiy-psixologik jihatlar B.M.Teplov, S..Rybinshteyn kabi olimlar ishlarida o'z ifodasini topgan.

Daholar millat ehtiқodiga asrlar davomida singib kelgan g'oyalarga tayanib, ularni rivojlantirish orqali xalq ommasiga raxnamolik qilishi mumkin. Ularga sayqal berib, yangilarini yaratib, ko'zlanilgan maqsadlar amalga oshishiga tahsir etadilar. Dahodagi ijodiy jarayon dialektik tabiatga ega, Chunki u o'z-o'zini oqlaydi. Oqlamaydiganlari esa oddiy ijodkorlarga xos bo'lgan takror va qaytariqdir. "Dahoning o'z-o'zini anglashi tyg'madir, yahni Undagi ijodkorlik qobiliyati o'zlashtirma xislat emas. O'zlashtirma xislat oddiy ijodkorlarda bo'ladi. O'zida ijodiylikni anglash esa insondagi inqilobdir. Ijod sirli va orombaxsh hodisadir. Daho ijodning yuqori cho'qqisiga chiqqanida vaqt to'xtab qolganligini his qiladi. Uning yuragi (qalbi) bezovtalanadi, bir nima o'zining tahmin qilganidek amalga ohsa u bundan boshqa baxt bo'lmasligini his qiladi"[4]. Bu jarayonda daho ko'pincha (o'zi bilmagan holda) o'zining olamini qurishni davom ettirayotgan buyuk yaratuvchidek his etadi.

Ijodni hayot mazmuni va hayot haqiqatini izlash haqidagi o'yga ham qiyoslashimiz mumkin. Chunki, dahoning dunyoqarashiga birinchi navbatda uni o'rab turgan muhit ham ta'sir ko'rsatadi. Darhaqiqat, ijod o'zining tarixiy davri va Unda harakatlanyvchi tarixiy ildizlarga bog'liqdir, biroq uning o'ziga xosligi dunyoga tarixda bo'lmagan pirintsiپial yangi o'zgarish kiritishidir. Shu bois, ijod bu o'tmish bilan kelajakni bog'lab turuvchi va avlodlararo munosabatlarni

tahminlovchi obhektiv hodisadir. Binobarin, dastlabki ijod o'tmish natijasi emas, u tarixiy yoki kosmik davrda amalga oshirilmaydi, bog'liqlikni bilmaydi, ekzistentsial vaqtda amalga oshiriladi. Bizningcha, tarixiy davrda ijod paradoksal ravishda kelajakdan kelyvchi voqelik sifatida tasavvur qilinadi. Shu mahnda ijod profetik xususiyatga ega. Xaqiqatdan ham, agar yangi eskisidan kelib chiqadigan bo'lsa, ikki elementlarning yangi jamlamasi hisoblanadi, va bu ijod so'zining aniq mag'nosiga to'g'ri kelmaydi. "Ijod – bu dunyoga printsiptial yangilik kiritish demakdir. Daho ijodi – konstruktiv yaratuvchanlikdir. Darhaqiqat, fanning ko'p asrlik tarixi kashfiyotlar bilan uzviylikka ega"[5]. Ilmiy kashfiyotlar olimlarning dalillarni tizimga solish va tasniflash borasidagi fidokorona mehnati natijasida yuzaga keladi.

Daho shaxsining alohida ruhiy holati sifatidagi yana bir o'ziga xosligi uning yolg'izligidir. u oila bilan yashaganda ham o'zini yolg'iz his qiladi, iloji boricha o'zini odamlardan olib qochishga intiladi. Bunday hodisa oddiy odamlarda o'z menidan yiroqlashishni, tyshkunlikni, xafaqonlik holatini paydo qiladi. Daho uchun esa bu ixtiyoriy hodisa, ijodning sharti hisoblanadi. u aynan mana shu yolg'izlikda o'zining mohiyati – ikkinchi meni bilan topishadi. Ayni paytda bu men go'yo dahoning vujudidan uzilib chiqqandek, xatti-harakatlarini boshqarib turadi. Shuning uchun ham professor Mahbuba Abdylloeva "Ijodkor shaxsning qobiliyati uning maqsad sari intilyvchanligi ijtimoiy psixologik muhitga bog'liq", deb tushuntiradi.

"Kamuy falsafiy asarlarida ijod shaxsning ekzistentsial muammosi sifatida talqin etiladi. Kamuy falsafasida ijod haqiqiy olamda mavjud bo'lishning absyrdligiga qarshi tyg'yon sifatida tushuniladi"[6]. Ijod Unda absyrdlikni yengib o'tish usuli sifatida tasavvur qilinadi. Sartr esa ijodni ijodiy sub'ekt shaxsiyatini yaratish vositasi sifatida talqin etadi. V.Solovyov ham ijodni inson Go'zallik, Haqiqat va Ezgulik qadriyatlarini ifodalash va "bir butunlik" mohiyatiga erishishga bo'lgan harakat deb tushuntiradi.

Ijodkor shaxsning eng yuksak ko'rinishi daholik bilan xarakterlanadi. Daholarning dunyoga kelishi esa zamondan tashqarida ro'y bermaydi, aksincha biz tushunib yetolmaydigan qonuniyatlar asosida ular davrning zaruriyati bilan paydo bo'ladilar. Daho oddiy aql anglab yetmagan, ilg'amagan, hatto ilg'agan bo'lsa-da, mahorati, istehdodi kamligi bois ochib berolmagan voqeliklar tybidagi voqeliklarni tasvirlab, odam va olam haqidagi tasavvurlarni mutloq o yangi pog'onaga olib chiqadi. Masalan, Shekspir daho sanhatkor edi – u o'z asarlarida insoniyatning mangy muammolarini, jamiyatni jamiyat qilib tytib turadigan asosiy ustunlarni yaxshi ilg'ab olgan va har bir asarida ularni betakror samimiyat va favqulodda mahorat bilan ifodalab bera olgan. Dunyo fanining daholari qatoriga matematik, fizik va astronom sifatida X.Guygens, fizik Snelliys, mikroskop ixtirochisi Levengyk va buyuk rassom Rembrand va boshqalarni kiritish mumkin.

Zero, daholik – oliy ijodiy qobiliyatdir. Daho – ijodiy inqilobchidir. Yahni, u shunchaki yangilik yaratmaydi, balki shunday ko'rinishda ilgari bo'lmagan narsani yaratadi. Daho vayron etmaydi, yaratadi. Yovuz – yaratmaydi, vayron etadi.

Daholik bu ijodiylik demakdir, yaratyvchanlik, konstruktiv qobiliyat, yovuzlik esa, har qanday yovuzlik bu shubhasiz, vayronkor faoliyatdir.

Xulosa qilib aytganda daho o'zining asarini yaratadi, biroq birovnikini bayon qilish daholik sanalmaydi. Chunki, u individual – insoniy ifoda ichida g'ayb ruhi va ilmi faollashayotganligini his qiladi. Shuning uchun ham bahzan daholar deyarli ixtiyorsiz holatda ichida qattiq kuch tahsirida harakat qilayotgan mediym sifatida buyuk kashfiyotlar yaratadi. Shuningdek, boshqa paytlarda ham ular mashaqqatli mehnat, ko'p sonli tajribalar bilan yuqoridan berilayotgan narsani ifodalashga yoki adekvat qabul qilishiga harakat qiladilar. Darhaqiqat, insonga ijodkorlik xos, ammo u faqat o'z mohiyatini anglab yetsa ijodkorga aylanadi, qachonki o'zining oliy maqsadiga e'rishsagina buyuklikni his qiladi.

Foydalingan adabiyotlar:

1. Gardner, H. Creativity: new views from psychology and education / H. Gardner //RSA Journa. May,1995. P.33-35
2. Бердяев, Н. А. Смысл творчества / Н. А. Бердяев. М.: Наука, 1993. -508 с.
3. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке. – М.: Искусство, 1991;
4. Овчинников В.Ф. Феномен таланта в русской культуре: Моногр. – Калининград: Янтар. сказ, 1999.
5. Шувалов, А. В. Безумные грани таланта / А. В. Шувалов. URL://http://inv-mo.narod.ru/Rus/Greatest.htm
6. Сайлер, Т. Мыслить как гений/ Т. Сайлер. Мн.: Попурри, 2005. - 240 с.
7. Пешкова, В. Е. Феномен гения / В. Е. Пешкова. Р.н.Д: Феникс, 2006.- 155 с.

ТВОРЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Александрова Светлана Геннадьевна
студентка 4 курса Казанского (Приволжского)
федерального университета Психологии и образования

Проблема формирования и развития творческих способностей детей дошкольного возраста раскрыта в трудах Л.С.Выготского[2]. Автор рассматривает понятие 'творчество' определяется как деятельность, в результате которой ребёнок создаёт новое, оригинальное, проявляя воображение, реализуя свой замысел, самостоятельно находя средство для его воплощения [2]. Поэтому при планировании творческих занятий по рисованию необходимо учитывать всю воспитательно – образовательную работу, проводимую по ознакомлению с окружающим, развитию речи, чтению художественной литературы, музыкальные занятия. Изучение феномена творчества связано с именами А.М.Леонтьева[3], С.А.Рубинштейна [5], Д.Б.Богоявленской [1], и многих других отечественных психологов.

Анализ психолого-педагогической литературы развития творческих способностей детей старшего дошкольного возраста позволил сформулировать следующие выводы:

1. В основе творчества лежит концептуальная идея доверия к природе ребенка, опора на его поисковое поведение – это напряжение мысли, фантазия, творчество в условиях неопределенности, именно поэтому творческая деятельность обладает высокой потенциальной эффективностью в развитии творческих способностей детей старшего дошкольного возраста.

2. Наиболее эффективно развитие ребенка проходит в творчестве. Практически все современные теоретические концепции признают и подчеркивают роль личностных факторов как одного из важнейших компонентов творческой деятельности, тем не менее большинство людей и программ обучения и развития творческих способностей детей ориентированы либо целиком, либо преимущественно на когнитивное развитие.

Экспериментальная работа осуществлялась на базе МАДОУ 'Детский сад №391' Ново-Савиновского района г.Казани. В экспериментальную выборку вошли 50 детей старшего дошкольного возраста (5-6 лет) (24 мальчика и 26 девочек).

Для исследования творческих способностей детей старшего дошкольного возраста были использованы следующие методики:

Опросник креативности Рензулли.

Опросник креативности – это объективный, состоящий из десяти пунктов, список характеристик творческого мышления и поведения, созданный специально для идентификации проявлений креативности, доступных внешнему наблюдению.

Тест креативности П.Торренса

Тест предназначен для диагностики креативных (творческих) способностей детей. Данная методика, являясь, по сути 'миниатюрной моделью творческого акта', позволяет достаточно полно изучить особенности творческого воображения и проследить специфику этого процесса. Эта методика активизирует деятельность воображения, выявляя одно из основных его свойств - видение целого раньше частей. Ребенок воспринимает предлагаемые тест - фигуры в качестве частей, деталей каких-либо целостностей и достраивает, реконструирует их. Таблица 1

Итоги сравнительного анализа результатов старших дошкольников по опроснику креативности Рензулли

Уровень	результат, в %
Очень высокий	0
Высокий	0
Средний	8
Низкий	82
Очень низкий	110

Сравнительный анализ уровней креативности, выявленных по опроснику Рензулли, показал отсутствие сильных различий в области уровней креативности между детьми старшего дошкольного возраста.

Итоги сравнительного анализа параметров креативности и развития творческих способностей у детей старшего дошкольного возраста по методике П. Торренса. Таблица 2

Параметр	Беглость	Гибкость	Оригинальность (По Т-шкале)	Разработанность (По Т-шкале)
Дети	16	5	101	107
t эмп	0,2	1,4	9,7	4,6
p	-	-	0,01	0,01

Согласно результатам сравнительного анализа, между выборками нами были обнаружены достоверные отличия в области оригинальности и разработанности как параметров креативности, данный параметры выражены на более высоком уровне у некоторых детей старшего дошкольного возраста. Первоначальный уровень развития творческих способностей и креативности у старших дошкольников соответствует среднему. В среднем испытуемые успевали выполнить 8 заданий из 10 за отведенное время, что является показателем выше среднего. При этом рисунки варьировались в пределах 3 категорий, то есть гибкость их мышления также находится на среднем уровне.

Относительно оригинальности рисунков стоит отметить, что она также выражена средне, то есть особой интеллектуальной активностью они не обладают, склонны к конформному мышлению.

В свою очередь, степень проработанности рисунков у детей данной группы находится в пределах возрастной нормы.

Согласно, полученным в результатам, мы можем говорить о том, что большинство детей показали уровень беглости мышления выше среднего, так как выполнили 8 заданий из 10.

Гибкость мышления у них является достаточно низкой, так как варьирование рисунков осуществлялось лишь в двух категориях.

Оригинальность мышления выражена у детей средне и вполне соответствует возрастной норме, как и разработанность рисунков.

По итогам проведенного экспериментального исследования развития творческих способностей детей мы можем сделать следующие выводы:

1. Проведенная диагностика уровня их развития показала, что у детей уровень развития творческих способностей примерно одинаков и соответствует среднему уровню. Причем все параметры креативности развиты примерно на равном низком уровне. Результаты проведенного анкетирования родителей показали, что родители заинтересованы в развитии творческих способностей у своих детей, стали больше прикладывают для этого усилий.

2. В результате исследования с детьми старшего дошкольного возраста была проведена педагогическая работа по развитию их творческих способностей.

3. На завершающем этапе нашего экспериментального исследования позволил установить достоверные различия между выборками в области общего уровня развития творческих способностей и их отдельных параметров. Творческая деятельность положительным образом сказывается на развитии творческих способностей старших дошкольников, что указывает на высокую эффективность ее применения. Наибольшая эффективность воздействия обнаруживается в области повышения любознательности, развития воображения и повышения интереса к изучению сложных явлений, а также в области развития гибкости и оригинальности мышления (под ее воздействием происходит повышение уровня их развития), а также повышается уровень прорабатываемости поставленных задач и вопросов. Результаты повторного анкетирования родителей также свидетельствуют о развитии творческих способностей детей в экспериментальной группе. При этом сами родители этой группы стали больше внимания уделять развитию творческих способностей своих детей, участвуя вместе с ними в творческих конкурсах или организуя совместные виды деятельности, особенно творческой. Это полностью подтверждает гипотезу исследования.

Творчество на настоящий момент является одним из наиболее интересных объектов психолого-педагогических исследований, в рамках которых ученые стремятся более точно определить сущность и ключевые характеристики как самого понятия творчества, так и творческого процесса. Эмпирические исследования, проводимые в данной области, позволяют выделить этапы творческого процесса, охарактеризовать их и выделить их специфику применительно к конкретным видам деятельности.

Безусловно, сложившаяся на современном этапе научная ситуация в этой области имеет двойственный характер: с одной стороны, наблюдается некоторая неопределенность в отношении дефиниций и классификаций, с другой стороны, многообразие научных взглядов и подходов в этой области позволяет затронуть все аспекты творчества при его исследовании, что, в свою очередь, обеспечивает эффективность разработки и совершенствования методов развития творческих способностей дошкольников.

Список литературы

1. Д.Б.Богоявленская, Психология творческих способностей: Учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений/Д.Б.Богоявленская. – М.: Издательский центр 'Академия', 2002. - 320 с.
2. Л.С.Выготский, Психология искусства / Л.С.Выготский. – Москва : Педагогика, 1987. – 344 с.
3. А.Н Леонтьева Психология личности.М., 1993
4. А.М.Матюшкин Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики./А.М.Матюшкин. - М.: Гвардия, 1997. - 354 с.

5. С.Л.Рубинштейн Основы общей психологии/ С.Л.Рубинштейн. – СПб: Издательство: Питер, 2002. –720 с.
6. Тест креативности Торранса. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylab.info>.
7. Психология человека в современном мире 2009. Том 4. - Материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С.Л.Рубинштейна, 15–16 октября 2009 г.) / Ответственные редакторы: А.Л.Журавлев, В.А.Барабанщиков, М.И.Воловикова. – М.: Изд-во ‘Институт психологии РАН’, 2009. – 384 с.
8. Образовательные проекты в детском саду. Пособие для воспитателей/ Н.А.Виноградова, Е.П.Панкова. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 208 с.
9. Олпорт, Г. Личность: проблема науки или искусства?//Психология личности. Тексты/ Г.Олпорт. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 228-230.

РАЗВИТИЕ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Г.А.Тохтасунова - преподаватель кафедры
Социально-гуманитарных наук, педагогики
и психологии АГИИЯ

На всех этапах жизни ребёнка движения рук играют важнейшую роль. Самый благоприятный период для развития интеллектуальных и творческих возможностей человека – от 2 до 9 лет, когда кора больших полушарий еще окончательно не сформирована. Именно в этом возрасте необходимо развивать память, восприятие, мышление, внимание. Все подтверждают факт, что тренировка тонких движений пальцев рук является стимулирующей для общего развития ребёнка и для развития речи. Младший дошкольный возраст характеризуется высокой интенсивностью физического и психического развития. Повышается активность ребенка, усиливается её целенаправленность; более разнообразными и координированными становятся движения, в том числе и мелкая моторика руки [1]. Этот возраст характеризуется рядом новообразований, учет которых важен для дальнейшего развития ребёнка. Так, с 2–4 лет происходят существенные изменения в характере и содержании деятельности ребенка, в отношениях с окружающими: взрослыми и сверстниками. Ведущий вид деятельности в этом возрасте – предметно-действенное сотрудничество. Наиболее важное достижение этого возраста состоит в том, что действия ребенка приобретают целенаправленный характер. В этом же возрасте происходит дальнейшее совершенствование мелкомоторных функций рук ребёнка, с которыми тесно взаимосвязаны процессы мышления. Достаточный уровень развития мелкой моторики является важным показателем готовности ребёнка к школьному обучению. Умение производить точные движения кистью и пальцами рук

просто необходимо для овладения письмом. Обычно ребёнок, имеющий высокий уровень развития мелкой моторики, умеет логически рассуждать, у него достаточно развиты память, внимание, связная речь. Поэтому работа по развитию мелкой моторики должна начаться задолго до поступления в школу. Степень развития мелкой моторики у ребёнка определяет самые важные для его будущего качества: речевые способности, внимание, координацию в пространстве, концентрацию и воображение. Центры головного мозга, отвечающие за эти способности, непосредственно связаны с пальцами и их нервными окончаниями. Поэтому упражнения и занятия, в которых участвуют маленькие пальчики ребенка, исключительно важны для его умственного и психического развития. Мелкая моторика, сенсорика, координация движений – ключевые понятия для периода младшего дошкольного возраста [2]. В дошкольном возрасте в норме моторные навыки по сравнению с 2-3 годами становятся разнообразнее и сложнее. Доля манипуляций, требующих согласованных действий рук, увеличивается. Нужно знать, какими возрастными особенностями характеризуется развитие мелкой моторики у детей 4-5 лет, чтобы направить его в нужное русло:

- К 3 годам, движения пальцев детей становятся, хоть как-то похожи на движения взрослого человека.
- Навыки мелкой моторики, приобретённые ранее, совершенствуются.
- Дети учатся класть вещи в определённое место.
- До 3 лет малыш захватывал и держал преимущественно ладонью, а теперь он активнее использует пальцы.
- Дошкольники от 3 до 5 лет пытаются рисовать круги и линии, резать ножницами бумагу, снимать и надевать свободную, просторную одежду.
- Мелкая моторика теперь формируется в совокупности с кинестетическим чувством. Ребёнок начинает осознавать положение и перемещение собственного тела в пространстве. Запускается процесс развития зрительно-тактильно-кинестетических связей. Благодаря этому, движения рук выполняются под контролем зрения.

Таким образом, развитие мелкой моторики рук у детей 3-4 лет происходит последовательно, постепенно. Сначала надо научиться дотягиваться до предмета, чтобы схватить его, а после этого манипулировать им. Важное значение в этом процессе имеет координация движений обеих рук и глаз. Педагоги, психологи, физиологи определили нормы и отклонения в развитии мелкой моторики в дошкольном возрасте. По мнению специалистов, развитие моторики у детей 3 лет и даже 4 должно соответствовать следующим нормативным требованиям:

- Стучит предметом о предмет.
- Берёт бусинку или крошку хлеба (любую круглую мелкую деталь) двумя пальцами, причём это должны быть большой и указательный.
- Рисует на листе бумаги, а потом перечёркивает рисунок.

- Вытаскивает маленькие предметы из прозрачной банки.
- По аналогии строит мостик из 3 кубиков.
- Самостоятельно строит башню не менее, чем из 3 кубиков.
- Старается нарисовать вертикальную линию: погрешность не должна превышать 30°.
- Перерисовывает крестик, круг, квадрат.
- Рисует человечка с не менее чем 3 элементами.

Если развитие мелкой моторики у детей 3-4 лет недостаточное для этого возраста, у ребёнка будут наблюдаться характерные отклонения от нормы:

- нарушена техника движений;
- страдают двигательные качества: ловкость, быстрота, сила, координация, точность;
- диагностируются недостатки психомоторики;
- плохо сформированы элементарные навыки самообслуживания;
- слабые технические навыки в рисовании, лепке, конструировании, аппликации;
- неумение правильно держать кисточку или карандаш, регулировать силу нажима на них;
- затруднения при использовании ножниц. Процесс развития мелкой моторики не должен быть механической тренировкой.

Это должна быть система осознанной, творческой работы каждого ребёнка (даже в самых простых заданиях) под руководством и при помощи взрослого. В педагогической литературе проблеме развития мелкой моторики уделяется особое внимание и предлагается комплекс мер, способствующих развитию движений пальцев рук. Много внимания в книге уделяется пальчиковой гимнастике, выполнение которой сопровождается стихотворной речью. В методике дошкольного воспитания накоплено значительное разнообразие форм работы для развития мелкой моторики рук:

- Развитие тактильных ощущений: определение предмета на ощупь без предварительного визуального и тактильного контроля.
- Пальчиковые игры без предметов, с атрибутами и с предметами.
- Работа со штампами.
- Ниткопись. Детям предлагается выкладывание контуров предметов по замыслу.
- Работа с карандашом. Вводится штриховка.
- Бисерография.

Рассмотрим их более подробно. При развитии тактильных ощущений детям предлагается на ощупь определить предметы, из чего они изготовлены, их форму. Эти упражнения показывают, насколько у ребенка развиты

планомерное исследование предмета, анализ ощущений и т.д. Самый простой путь развития тактильных ощущений – играть с ребёнком в дидактическую игру ‘Чудесный мешочек’. В непрозрачный мешочек складываются различные предметы (5–9 шт.), которые подбираются в соответствии с заданием. Ребёнок выслушивает задание, опускает руку в мешочек и на ощупь находит необходимый предмет, достаёт его. Варианты заданий:

1. Узнавание предмета по качеству (резиновый, стеклянный, деревянный, бумажный, кожаный и пр.). Взрослый: ‘Опусти руку в мешочек, потрогай лежащие там предметы и вытащи любой деревянный предмет (предмет, сделанный из дерева)’.

2. Узнавание предмета по форме (круглый, квадратный, треугольный). Взрослый: ‘Опусти руку в мешочек, потрогай лежащие там фигуры и вытащи кружок (круг)’.

3. Узнавание предмета. Ребёнку предлагается нащупать в мешочке и показать разные, хорошо знакомые, часто встречающиеся предметы, например, карандаш, расчёску, ложку, куклу, конфету и пр. Взрослый: ‘Опусти руку в мешочек, потрогай лежащие там предметы и достань карандаш’. Ниткопись – это выкладывание ниток по контуру различных изображений, которые нанесены на бархатную бумагу или вырезаны из неё [3, с. 16]. Применение ниткописи развивает у детей внимание, глазомер, зрительную память, усидчивость, аккуратность, фантазию, образное мышление и, конечно, мелкую моторику пальцев рук. Для занятий по ниткописи детям понадобятся ворсистые нитки (шерстяные, мохеровые и т. п.) и бархатная бумага. Для лучшего восприятия изображения нитки и бархатная бумага должны быть контрастных цветов. Дети кладут на лист бархатной бумаги тонкую ворсистую нить, слегка прижимая ее пальчиками по всей длине. При вертикальном положении листа нитка не падает. Ворсистая нитка легко прикрепляется к бархатной бумаге, также легко отделяется от неё. Это позволяет детям исправлять свои работы, добиваясь хороших результатов. Методом ниткописи можно выкладывать контуры изображений разнообразных предметов, а в последующем геометрические фигуры, буквы и т.п. В этом случае взрослый делает заготовки из бархатной бумаги, т. е. вырезает различные фигуры (цветок, домик и пр.). Ребёнок выкладывает ворсистую нитку внутри вырезанной заготовки по контуру, как бы украшая ее. Когда дети освоят технику ниткописи, им можно предлагать выкладывать сюжетные картинки с использованием нескольких разноцветных нитей. Пуговицы, мозаика, бисер. Для работы с пуговицами, мозаикой и бисером ребёнку понадобятся заготовки – основы из пластилина. Для этого взрослые (и дети) выкладывают слой пластилина на плотный картон разной формы или на пластмассовую основу (крышки). Непосредственно перед работой на заготовки наносятся контуры различных изображений. При выборе объектов

изображений желательно учитывать интересы детей. Ребёнок по контуру выкладывает пуговицы, мозаику или бисер. Пуговицы. Для данной работы желательно использовать пуговицы на ножках. Их легче втыкать в пластилин и вытаскивать из него (в случае необходимости). Мозаика. Часто от настольных игр ребёнка остаётся разноцветная мозаика. Можно предложить выложить на пластилиновой основе красочную картинку. Бисерография – это выкладывание изображения предмета (сюжета) с помощью бисера, бусинок, мелких пластмассовых шариков. Данный прием развивает щепоть руки ребёнка, качественно корригирует мышцы пальцев рук, воспитывает у ребёнка усидчивость, внимание. Бисерография – трудный прием развития мелкой моторики рук, требующий определенной подготовки. Сначала ребёнку предлагается выкладывание контура изображений предметов с помощью нитки бисера. Бисер на нитки нанизывают взрослые. Детям раздаются заготовки с изображениями различных несложных предметов и по одной нитке бисера. Малыши рассматривают нитку бисера. Затем педагог предлагает детям аккуратно разложить нитку бисера по контуру изображения, слегка придавливая её пальчиками. Если ребёнок вышел за контур изображения, то его промах легко исправить: достаточно потянуть за нитку, и она отойдёт от пластилина. Бумажные комки. В дошкольном возрасте большое внимание следует уделять не только развитию мелкой моторики, но и развитию более крупной мускулатуры руки (ладони). Это благотворно влияет на ловкость рук, смену мышечного тонуса – важных качеств, необходимых для последующего обучения письму. В этом большую помощь окажут простые бумажные салфетки. Размер комка зависит от количества салфеток: чем больше салфеток скатываются в комок, тем большего диаметра он получается. Для получения комка берётся одна салфетка (или часть), мнётся, а затем катается двумя ладонями (как катается шарик из пластилина). Для получения комка большего диаметра берётся следующая салфетка, в середину которой вкладывается получившийся комок. И снова катается двумя ладонями. Со всеми последующими салфетками проводится аналогичная работа, т.е. получившийся комок вкладывается в середину салфетки и скатывается ладонями. Для работы с бумажными комками (из салфеток) лучше использовать клей ПВА (для крепления комков между собой и к подставке, которую можно сделать из кусочка картона разной формы). При украшении работ взрослые могут помочь ребёнку: вырезать мелкие детали и укрепить их, подобрать дополнительную атрибутику (бантики, ленточки, палочки и др.). Колобок. Берётся 4–5 салфеток желтого цвета. Получившийся комок ребёнок украшает глазками, ротиком (аппликация) и крепит на картонную подставку с помощью клея ПВА. Снеговик. Потребуется 8 салфеток белого цвета. Большой ком скатывается из 4 салфеток, средний – из 3, маленький – из 1. Комки соединяются между собой с помощью клея ПВА. Снеговик крепится на подставку (картон) и украшается ребёнком с помощью аппликации.

Ребёнок делает снеговика глаза, рот, нос, по желанию – головной убор, завязывает шарф (ленточку). Цыплёнок. Берётся 5 салфеток жёлтого цвета. Большой ком (тело) скатывается из 4 салфеток, маленький ком (голова) – из 1 салфетки. Комки соединяются между собой с помощью клея ПВА и крепятся на картонную подставку. Ребёнок делает цыпленку клюв, глаза (аппликация). По желанию ребёнок может украсить своего цыпленка дополнительными деталями (чубчик из бумаги, бантик и пр.). Готового цыплёнка можно обложить ватой (гнездышко), прикрепить на подставку зелёного цвета (лужок), вложить в скорлупу, как будто он только что появился на свет. Гусеница. Количество салфеток зависит от длины гусеницы. На каждый ком берётся по 3-4 салфетки зелёного цвета. Так, если гусеница состоит из 3 комков, то берётся 9 или 12 салфеток. Если гусеница состоит из 5 комков, то берётся 15-20 салфеток и т. д. Комки соединяются между собой клеем. Первый ком – голову – ребёнок украшает сам (делает рот, глаза). В детском саду эту работу дети могут сделать коллективно (одну длинную гусеницу или несколько коротких). Бумажные шарики. Для развития мелкой моторики руки можно использовать работу с бумажными шариками. Следует отобрать картинки с изображением разных предметов и животных (можно взять из книжек-раскрасок). Картинки желательно частично раскрасить. Взрослый показывает детям картинку и знакомит их с проблемой изображенных героев (предметов и объектов). Предлагает помочь герою. Вместе с детьми отбирает салфетки нужного цвета (либо в зависимости от сюжета предлагает это сделать каждому ребенку самостоятельно). Далее идет подготовительная работа, которая включает в себя отрывание полосок и катание шариков. Готовые шарики желательно складывать в индивидуальные стаканчики или коробочки с крышками. Когда количество шариков будет достаточным, можно приступить к наклеиванию их на картинку. Работа с салфетками проходит в следующей последовательности:

1. Учим ребёнка отрывать от салфетки полоски. Салфетку ребёнок держит в левой руке, а правой от верхнего края отрывает полоску. При этом развивается содружество в действиях двух рук, формируется захват двумя пальцами и силовое распределение мышц в руке.

2. Готовые полоски, ребёнок учится катать в бумажные шарики. В идеале он должен это делать тремя пальцами (большим, указательным и средним), делая круговые движения. При этом развивается мелкая моторика пальцев, которые участвуют в процессе письма.

3. Ребёнок клеит заготовленные шарики на картинки, стараясь, плотно прижимать их друг к другу. При этом тренируются мышцы руки, мелкая моторика, развивается координация и точность движений. Готовые работы получаются объемными, яркими и привлекательными. Таким образом, систематические упражнения по тренировке движений пальцев, по мнению

М.М.Кольцовой, являются ‘мощным средством’ повышения работоспособности головного мозга. Все ученые, изучавшие психику детей, также отмечают большое стимулирующее влияние функций руки на развитие головного мозга. Обычно ребенок, имеющий высокий уровень развития мелкой моторики, умеет логически рассуждать, у него достаточно развиты память, внимание, связная речь. Понимание педагогами и родителями значимости и сущности современной диагностики кистевой моторики и педагогической коррекции сохраняют не только физическое и психическое здоровье ребенка, но и ограждают его от дополнительных трудностей обучения, помогут сформулировать навык письма. Для развития мелкой моторики руки разработано много интересных средств и приёмов, используются разнообразные стимулирующие материалы.

Список использованной литературы:

1. Е.А.Солнцева, Т.В.Белова 200 упражнений для развития общей и мелкой моторики: пособие для родителей и педагогов.—М.:АСТ Астрель, 2008.—124 с.
2. Н.В.Гатанова, Е.Г.Тунина Развиваю мелкую моторику - СПб.: Издательство ‘Питер’, 2000. – 102 с.
3. Т.И.Гризик Ловкие пальчики: Пособие для детей 3–4 лет. – М.: Просвещение, 2007. – 56 с.

CHET-TILLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY METODIKANING O'RNI

Abdumalikova Ziyoda Abdunosir qizi
Andijon Davlat Chet Tillar Instituti III-bosqich talabasi

Bugungi kun, XXI asr globallashuv va keng miqyosda axborot almashinyv davri-bu o'z-o'zidan bu davrning asosiy vositasi hisoblanadi tilga ta'sir etmay qolmaydi. Zamon bilan hamnafas bo'lish, halqaro standartlarga javob berishda chet-tillarini o'rganish qanchalik zaruriyat ekanligini isbotlab beradi va shu o'rinda chet-tillarini o'qituvchi pedagoglardan yuksak kasbiy mahorat va ildamlilik talab qiladi. Ya'ni o'quvchilarga chet tillarini o'qitishda qo'shimcha manbalardan samarali foydalanish, yordamchi o'quv vositalari ko'magida ularning xorijiy tilga qiziqish va munosabatini yanada yuksaltirish, har bir darsni interaktiv, ya'ni aktiv-o'quvchi usullarida olib borish, darslardan so'ng ularga qo'shimcha mash'g'ulotlar berish va bu jarayonda noan'anaviy uslublardan keng foydalanishni taqazo qiladi. XIX asr oxirida chet-tillarini o'qitish usullari maqsadlari va vazifalari va unga yondashuvlar haqida jiddiy baxs-munozaralar bo'ldi. Qattiq tizim muzlatilgan grammatik usul tanqidga uchradi. Xorijiy tillarni o'qitish va uning tashabbuskorlari yangi jihatdan grammatik tarjimaga qarshi bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri usuldan voz kechish edi. Ayrim holatlarda grammatikani bilmasa, u gapira olmaydi deb asosiy kuch va yrg'yni o'qishga, grammatikani o'rgatishga katta e'tibor qaratamiz. Biroq, intellektual salohiyat, o'zlashtirish, qabul qilish, anglash va xotira darajasi har bir

o'quvchida o'zgacha rivojlangan bo'ladi. Kimdir eshitish, yozish yoki o'qish orqali, yana kimdir esa faqat ko'rish va so'zlash orqali yaxshi qabul qiladi. Shu bois har bir o'quvchiga uning salohiyatidan kelib chiqib individual yondashgan holda, o'zlashtirish va singdirishning turli vositalaridan, eng muhimi og'zaki nutqni rivojlantirish usullaridan ham unumli foydalanishimiz zarur. Xorijiy tilni mukammal o'rganishni o'z oldiga maqsad qilgan o'quvchi, avvalambor, o'z ona tilini har jihatdan mukammal egallagan bo'lishi lozim. Og'zaki nutq mash'gulotlarini o'tkazishdan maqsad o'quvchilar yodidan ko'tarilgan so'z, ibora, namunalarni esga tushirish, inglizcha tinglash, gapirish uchun nutq organlarini tayyorlashdan iboratdir. Xususan, biror bir rasmni ko'rsatib, nimani ko'rayotgani va rasmda kimlar borligini so'rash, ushbu vaziyat haqida qisqa esse yozish, shaxsiy pozitsiyasi va fikrini bildirish orqali og'zaki nutq shakllana boradi. Ayrim darslar og'zaki nutqda chet tillarda gapirishdan boshlansa, o'quvchilar dars davomida o'sha muhitda bo'ladilar. Bu jarayonda, albatta, asta-sekinlik bilan tinglab tushunish, gapirish qobiliyati rivojlanib boradi.

Chet-tillarini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan keng miqyosda foydalanish ham sohaning jadal rivojlanishiga katta turtki bo'ladi. Ta'lim texnologiyalari, bu ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Shuningdek, ta'lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Xususan, chet tilini o'rganishda bunday axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjuddir. Til o'rganish va o'qitishda zamonaviy texnologiyaning roli beqiyosdir. Texnologik vositalardan foydalanish chet tili o'rganishning har bir aspect (o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish)da qo'l keladi. Masalan, tinglab tushunish uchun, albatta kompyuter, player, CD diskarsiz bu jarayonni amalga oshirish mumkin emas. Tinglab tushunish til o'rganishning eng muhim qismlaridan biridir. Bunda o'quvchi bir paytning o'zida so'zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so'z boyligi va uning ma'nolariga e'tibor berishi talab qilinadi. Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda o'quvchilar ham axborot-kommunikatsion texnologiyalarni yaxshi hilish va ulardan foydalana olishi muhim omil hisoblanadi. Chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samador usullardan biridir. Bujarayonda, jumladan:

- kompyuterlardan foydalanganda o'quvchi chet tilidagi video roliklarni, namoyishlarni, dialoglarni kino yoki myltfilmlarni ham ko'rishi ham eshitishi mumkin;
- chet tilidagi radio eshittirishlar va televideniedagi dasturlarni eshitish va tomosha qilish mumkin;
- ancha an'anaviy usul hisoblanadigan magnitafon va cassetalardan foydalanish;
- CD pleyerlardan foydalanish mumkin.

Bu texnik vositalardan foydalanish o'quvchilarning chet tilini o'rganishlari jarayonini qiziarliroq va samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi. Globallashuv jarayonida hayotimizni internetsiz tasavvur qilish qiyin. Chet tilini o'rganish va

o'qitish jarayonida Undan unumli foydalanishning eng samarali usullardan hisoblanadi. Internet orqali chet tilida so'zlashuvshilar bilan muloqot qilish imkoniyati paydo bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki shiddat bilan rivojlanib borayotgan Bugungi davrda jahon ta'lim standartlariga to'laqonli javob bera oladigon nafaqat chet-tillarini o'qitish tizimiga balki boshqa sohalarni rivojlantirishda ham zamonaviy metodika va ilg'or texnologiyalarning o'rni beqiyosdir. Shuni alohida keltirib o'tish o'rinlidir-o'qitish jarayonida axborot texnologiya resurslaridan maksimal darajada foydalanish, darslarni interfaol usulda tashkil etish va olib borish-mamlakatimiz ta'lim tizimida maqsad qilib olingan barkamol, o'z fikriga ega va ajdodlariga munosib yoshlarni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi

References:

1. Rustamova Nazokat Abdylloyeva, Umarova Mykarrama Begzodovna - Chet tillar o'qitishning zamonaviy tendensiyalari va axborot texnologiyalaridan foydalanish tajribasi Ijodkor o'qituvchi jurnali/5-iyul 2021 yil 8-son
2. Chet tili darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish Ikromova Xolida Maxmydovna Samarqand Davlat Chet tillar Instituti (Samarqand, Uzbekistan) Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal Impact Factor www.oriens.uz Volume 1 issue 4 issn 2181-1784 sjif 2021: 5.423
3. chet tillarni o'qitishda zamonaviy lingvistik yo'nalishlari, lingvistik tamoyillardan foydalanish Rajabova Shahnoza Utkirovna, samdchi

EXTRALINGUISTIC ISSUES IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION BODY LANGUAGE

Abdumutalova Omadov Abdumuxtor qizi
Andizhan State Institute of Foreign Languages,
Faculty of English Philology, Teaching Methodology and
Translation Studies, 3rd year student, group 317.

One might be astonished when to learn how much we express our inner attitudes and emotions through nonverbal communication which means that sending out what is thought using body language towards the communications such as turning up the corners of the mouth to smile or show that we are satisfied or palms in to express that the speaker is trying to bring You close to his or her way of thinking as most people use this kind of gesture subconsciously. If a person has an ability to understand nonverbal communication, it will be easy to pick up other people's indicates and feelings without verbal communication. Body language is mostly used by adults, children and animals as well, which they

convey statements through conscious or subconscious gestures, body movements and expressions.

Analyses. Body language seems to have three broad uses: as a conscious replacement for speech, to reinforce speech and as a mirror of betrayer of mood.

- 1) Using body language instead of speech: nonverbal equivalents of spoken phrases include silent messages of complicity (for example, winking), insults and approval.
- 2) Using body language to reinforce speech: very often hand gestures are used subconsciously by speakers to reinforce the points that are making vocally. The signals also reflect their desire that what they are saying should be accepted by their listeners.
- 3) Body language as a reflection of mood: some nonverbal signals, such as a happy smile or an angry scowl, are often consciously produced and easily spotted and interpreted. Others – body pointing and dilated eye pupils – are not conscious signals of mood. Rather, they tend to betray an inner feeling or attitude that the person who signals them is unaware of or wants to conceal. Such signals can be easily missed or misidentified unless seen in their social context or as part of a gesture cluster involving other parts of the body.

Many animals use body language of some kind – even if only to turn to face each other when they meet, sizing one another up in readiness for a friendly or unfriendly encounter. Most creatures can convey only a few basic signals by posture and gesture, but human bodies are uniquely equipped for sending many more silent messages.

Here, basic facial expressions and their meanings are examined. There are at least six facial expressions found throughout the world, which would suggest that they are inborn rather than learned. They are happiness, sadness, surprise, fear, anger and disgust.

Each expression requires a combination and an amazingly subtle rearrangement of features to send a unique and immediately recognizable signal. The three independently mobile parts of the face, involved are: the forehead and the eyebrows, the eyes, eyelids and upper part or root of the nose; and the lower face, comprising the rest of the nose, the cheeks, mouth and chin.

HAPPINESS

1. **Eyes.** The lower eyelids become slightly raised, with wrinkles appearing below them. Crow's feet may crinkle the skin at the outside corners of your eyes
2. **Mouth.** Your mouth lengthens as the corners of your lips move out and up. Your lips may part enough to show teeth. A strong smile also creates a pair of wrinkles that run from outside the corners of your lips up to your nose.
3. **Cheeks.** Your cheeks rise and bulge, perhaps high enough to make your eyes narrower, and to emphasize the mouth-to-nose and crow's feet wrinkles

SADNESS

1. **Mouth.** Sadness is generally betrayed by the mouth which tends to droop at the corners, so emphasizing the generally slack and unanimated appearance of the

face. The lips may quiver if you are on the verge of tears.

2. **Eyebrows and forehead.** The inner ends of the eyebrows may rise, so that the space between them, the root of the nose and the eyes takes on a triangular shape. There may be slight wrinkles in the middle of your forehead above this triangular shape.
3. **Eyes.** These might glisten with unshed tears.

SURPRISE

1. **Forehead and eyebrows.** When you are startled, your eyebrows curve and shoot upwards, and wrinkles corrugate your forehead right across its breadth.
2. **Eyes.** The whites of your eyes are displayed as you open your eyes wide.
3. **Mouth.** Your jaw drops, opening your mouth slackly.

FEAR

1. **Eyebrows and forehead.** Your eyebrows rise and are pulled together. They appear to be somewhat less curved than in a surprised expression. Once more wrinkles furrow your forehead, but this time not right across its breadth.
2. **Eyes.** Your upper eyelids rise, exposing the whites of your eyes; your lower eyelids tense and rise too.
3. **Mouth.** Your lips may be tensely pulled back around your open mouth.

ANGER

1. **Eyebrows.** When you feel angry, muscles pull your eyebrows down and inwards, and vertical wrinkles crease the skin between them.
2. **Eyes.** These narrow as your upper and lower eyelids move closer together. Your eyes take on a hard, staring look and they might even seem to protrude.
3. **Mouth.** Your lips are likely to be tight closed and straight, and turned down at the corners, or tautly open as if fixed in a shout.
4. **Nose.** Some enraged people flare their nostrils.

DISGUST

1. **Eyes.** Your lower eyelids rise and lines appear in the skin below them
2. **Mouth, nose and cheeks.** You wrinkle your nose and your cheeks up. You might raise both lips, or just your upper lip, lowering your lower lip and making it slight pout.

Conclusion. In our daily life all people communicate with each other, we listen to people, we have to grab other focus on our statements, we read magazines and newspapers. In short, our lifecycle is consumed by communication. In this case the importance of nonverbal communication is great as it usually conveys their intuition, what people are going to express and how they are feeling. If you know and can read body language it will be easy to judge another's attitude and feelings.

Reference:

1. "Body language" by Collins Gem, Harper Collins Manufacturing, Glasgow

CULTURE SHOCK

Teacher: Yahshiboyey Akhror, Student: Ahmedov Behzod.
Andijan State Institute of Foreign Languages
Faculty: English language and literature

Culture shock is a phenomenon that occurs when individuals move from one culture to another and experience feelings of disorientation, confusion, and anxiety. It is a common experience for people who travel or relocate to a new country, but it can also occur within the same country when moving from one region to another with different cultural norms and practices. Culture shock can be a significant social issue, as it can affect individuals' mental health, relationships, and ability to integrate into their new environment. In this article, we will look at the main causes of culture shock and how to overcome it.

One of the primary causes of culture shock is the difference in cultural values and norms between the individual's home culture and the new culture they are exposed to. These differences can manifest in various ways, such as different attitudes toward time, communication styles, social norms, and religious beliefs. For example, a person from a culture that values punctuality may experience frustration when they move to a culture where being late is more acceptable. Similarly, a person from a culture that values direct communication may feel uncomfortable in a culture where indirect communication is the norm.

Culture shock can also be exacerbated by language barriers. When individuals are unable to communicate effectively with those around them, they may feel isolated and unable to connect with others. This can lead to feelings of loneliness and depression, which can significantly impact their mental health.

Furthermore, language barriers can compound the effects of culture shock. In addition to the challenge of learning a new language, the use of slang and idiomatic expressions can make it difficult for individuals to understand and be understood. This can lead to frustration and a feeling of being excluded from social interactions.

One of the factors that contribute to culture shock is the difference in social norms and customs. For example, in some cultures, it is common for people to speak loudly and express their emotions openly, while in others, people are expected to be reserved and formal in social interactions. This can make it difficult for individuals to communicate effectively and connect with others in the new culture.

Another factor that contributes to culture shock is the loss of familiarity and routine. When individuals move to a new culture, they may no longer have access to the same foods, activities, or social groups that they are accustomed to. This loss

of familiarity can be particularly challenging for individuals who have strong ties to their home culture.

Culture shock can also have broader social consequences. For example, if a significant number of individuals experience culture shock in a particular region, it can lead to the formation of segregated communities and increased tensions between different cultural groups. In extreme cases, this can lead to discrimination and violence.

The effects of culture shock can be far-reaching. For example, it can affect an individual's ability to form relationships with others. When individuals are experiencing culture shock, they may be less likely to socialize or engage in activities with others, which can make it difficult to form connections with people in their new environment. This can lead to social isolation and further exacerbate feelings of loneliness and depression.

Culture shock can also have an impact on an individual's ability to perform well in their job or academic pursuits. When individuals are experiencing culture shock, they may have difficulty concentrating or may struggle to understand the expectations and norms of their new environment. This can lead to decreased productivity and performance, which can have long-term consequences for their career or academic goals.

To mitigate the effects of culture shock, individuals can take several steps. One approach is to learn as much as possible about the new culture before arriving. This can include studying the new environment's language, and customs, to seek out resources and support networks that can help with the transition to the new culture.

These may include language classes, cultural orientation courses, and social groups that bring together individuals from different cultures and social norms.

Additionally, individuals can seek support from others who have experienced culture shock or are familiar with the new culture. This can include joining social groups or organizations, seeking out a mentor, or connecting with other expatriates.

In conclusion, culture shock is a significant social issue that can have far-reaching effects on individuals' mental health, relationships, and ability to integrate into their new environment. By understanding the causes and effects of culture shock and taking steps to mitigate its impact, individuals can successfully navigate the challenges of living in a new culture.

In this article, we looked at the main causes of culture shock and how to overcome it. We hope that this information will be useful for those who are faced with this phenomenon and will help them to successfully adapt to a new cultural environment.

References:

<https://www.investopedia.com/terms/c/culture-shock.asp>

https://en.wikipedia.org/wiki/Culture_shock?useskin=vector

<https://www.internationalstudentinsyrance.com/explained/mental-health/culture-shock/what-is-culture-shock.php>
<https://www.washington.edu/counseling/resources-for-students/international-students-and-cultural-shock/>

O'QUVCHILARDA NAFOSATNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Kasimova N.D, ADCHTI dotsenti, p.f.n.
S.Komiljonova - ADCHTI ingliz tili va
adabiyoti yo'nalishi III- bosqich talabasi

O'zbekiston – buyuk alloma va mutafakkirlar Vatani, dunyo tamadduni beshiklaridan biri, jahon moddiy va nomoddiy merosining ajralmas bo'lagi, ma'naviyat va ma'rifat o'chog'i, yuksak aqliy salohiyatga ega bo'lgan mamlakatdir.

Nafosat ilmi, ongli ravishda ijtimoiy voqelik, tabiat, san'at bilan bevosita muloqot jarayonida o'quvchilarni turli nazariya, qarashlar mohiyati bilan tanishtirish, ular o'rtasida nafosat ta'limi va tarbiyasini tashkil etish orqali shakllantiriladi. Nafosat ongi asosini nafosat idroki tashkil etadi. Nafosat idroki – bu ijtimoiy voqelik, buyum va hodisalarning go'zalligini ongda yaxlit aks etishi bo'lib, u go'zallik his etilganda yuzaga keladi va aniq maqsadga yo'naltirilganligi bilan tavsiflanadi. Nafosat tarbiyasining vazifalari quyidagilardan iboratdir: o'quvchilarda nafosat his-tuyg'usi, fikr-mulohaza, didni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlari, go'zallikni sevishga bo'lgan hayotiy ehtiyojini o'stirishdan iborat. Kishilar go'zallikni idrok qilish qobiliyatiga ega bo'lganliklari uchun hayajonlanish, qo'yg'urish, darg'azab bo'lish, qyvonish, zavqlanish kabi his-tuyg'ularni boshdan kechiradilar. Bundan tashqari kishi yuksak badiiy mahorat bilan yaratilgan obrazni yoki tabiat, hayotdagi go'zal hodisani idrok qilganidan zavq-shavqqa to'ladi. O'quvchilarda kuzatish madaniyatini tarbiyalash ularning go'zallikka bo'lgan intilishlarini o'stirish uchun juda muhim. Ko'p hollarda bollar biror narsaga qarab turadilar-y, uning o'zini ko'rmaydilar, qyloq soladilar-y, eshitmaydilar. Shuning uchun ularga tabiatda, o'rmonda tog'lar va cho'llarda turli tovushlarni farq qilishni o'rgatish lozim. Nafosat haqidagi tushuncha larni o'zlashtirib olish, ajoyib sanhat asarini sayoz, past saviyada yozilgan asardan farqlash, o'z fikr-mulohazalarini to'g'ri ekanligini qattiq turib, himoya qilishga yordam beradi. Ijtimoiy hayot va sanhatga oid hodisalarning mohiyatini to'g'ri tushunish da o'quvchilarga go'zallik va uni sevish mavzusidagi darslar, shuningdek, sinfdan va maktabdan tashqari olib boriladigan xilma xil mash'gulotlar yordam beradi. Mustaqil yurtimizdagi islohotlarni nafosat bilan amalga oshirilayotganligini xis qilib yashayotganimiz hech kimga sir emas. Qyrilayotgan inshootlar, osmono'pra bino va yular, jixozlar, taraqqiyotning rivojlanishi kundan kunga oshib bormoqda. Har bir barpo etilayotgan yangi bino,

yangi ixtiro va kashfiyotlar albatta insondan yuksak did talab qiladi, bu tushuncha nafosat didi bilan bog'liq.

Nafosat didi o'z tabiatiga ko'ra shaxsga xos bo'lgan psixologik hodisadir. Ammo shaxs ijtimoiy munosabatlarning faol ishtirokchisi bo'lganligi uchun u go'zallikni baholash mezonlarini puxta o'zlashtira oladi. Nafosat didi shaxsning buyum yoki hodisaga nisbatan munosabat bildirish turi, obhektiv nafosat o'lchovi bo'lib, go'zallik, xunuklik va tybanlikka baho berishda sybhektiv yondashuvni ifodalaydi. O'quvchilar o'rtasida nafosat tarbiyasini tashkil etishda samarali shakl, metod va vositalardan oqilona foydalanish ijobiy natijalar beradi.

O'z-o'zini tarbiyalash metodlari. O'quvchida o'z-o'zini tarbiyalashga, yahni, o'z ustida ongli, bartartib ishlashga ehtiyoj paydo bo'lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblash mumkin. Tarbiya jarayonida o'z-o'zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. O'z-o'zini tarbiyalash metodlari o'quvchilarning o'zini o'zi idora qilishlari, turli o'quvchilar organlari faoliyatida faol ishtirok etishlarini tahminlash, ularning ijtimoiy mavqelarini oshirish maqsadida qo'llanilvchi usullardir. O'z-o'zini tarbiyalash o'quvchilarning o'zini o'zi idora qilish va o'quvchilarning turli organlari faoliyatida faol ishtirok etishni ta'minlash, ularning ijtimoiy mavqeini oshirishning tahsirchan vositasidir. O'quvchilar o'qish, tarbiya va dam olishda o'z-o'zini tarbiyalash usullaridan foydalanadilar, bu usullar o'quvchilarni o'z-o'zini tarbiyalash tashabbuskorlik va mustaqillikka Undaydi.

O'z-o'zini tahlil (nazorat) qilish o'z shaxsi, mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish, mavjud sifatlarni boyitish yoki salbiy odatlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat usuli. O'z-o'zini tahlil (nazorat) qilish uchun o'quvchi o'zining uurish-turishi, intizomi, ijobiy fazilatlarining ortib borishi va aksincha, salbiy odatlarining kamayib borishi haqida muntazam ravishda kundaligiga yozib boradi.

O'z-o'zini baholash mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish asosida o'z shaxsiga baho berishga yo'naltirilgan faoliyat usuli.

O'quvchining qobiliyatini o'z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashish zarur. O'z-o'zini baholash qiyin, lekin o'quvchini bunga yetarli tayyorlash mumkin. Shu bois o'quvchi irodali bo'lishi, o'z burchini tushunish i, tahsil va tarbiya olish uchun sababli asos bo'lishi, yahni, tarbiyalanishni hohlashi, o'zini o'rtoqlari, atrofdagilarning ko'zi bilan ko'rish va o'z-o'zini takomillashtirishga intilishi lozim. O'z-o'zini baholash o'quvchi uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o'ziga chetdan turib holisona baho berish, o'zidan qoniqish hosil qilishda yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda yuqorida ta'riflangan tarbiyaning umumiy metodlari o'quvchilarga pedagogik tahsir ko'rsatish sohalarini qamrab olmaydi, lekin qisman o'quvchida nafosat tasavvuri shakllanadi. Pedagogika fani va amaliyoti har doim

rivojlanib borar ekan, unga muvofiq ravishda tarbiya jarayoni ham takomillashib boraveradi.

Adabiyotlar:

1. Avloniy, Abdulla. Turkiy guliston yohud ahloq. – Toshkent, O'qituvchi, 1992.
2. Pedagogika //A./Munavvarovning umumiy tahriri ostida. – Toshkent, O'qituvchi, 1996.
3. Podlasiy I.P. Pedagogika //Noviy kurs. Kn. 2. Protsess vospitaniya. – Moskva, VLADOS, 1999.

THE ENGLISH EFFECT

Patidinova Fozila Qamardin qizi

Student of Andijan State Institute of foreign languages

Learning foreign languages is an existing barrier between humans and different nations and it also serves to eliminate borders, ensure that all representatives of the people living on Earth correctly understand each other, live in harmony and mutual compromise. For this reason, teaching and learning English requires recognizing that the customs of the peoples living in all English-speaking countries are diverse, such as the United Kingdom and the United States, while learning French requires that the cultures of French culture, Canada, and African states differ from each other to the fullest.

It is worth noting that language, as a social phenomenon, makes it possible to establish communication between people, achieve spiritual elevation, socio-economic achievements. As a result of these, language (as a phenomenon) is the interaction of different nations living in the same territory, their different relationships and consequently, cross-cultural relations are established, and in this respect, intercultural communication is of great social importance in the study of languages.

Language as we know it is a characteristic of man that is, it is the main ability that distinguishes man from all living things. This language becomes a communicative tool that can potentially express ideas and concepts, as well as moods, emotions and relationships. English is one of the means of expressing one's point of view. We can learn from others. We can test the theories of foreigners from our experience. We can reject what cannot be believed and accept trust. We can also spread our theories to international audiences and readers. We can use English to promote our worldview and spiritual heritage around the world.[1]

The economic integration of European states, the redistribution of World Space, globalization encourage a person to perceive himself as a carrier of universal values, to think in global categories, to feel himself as a "citizen" of the world. He is no longer content with the circle of ethnic Microcosm, which leads

him to seek ways to join the “distant world”. One of the tools of such initiative is the study of a foreign language as a means of interethnic communication. The number of fluent speakers of one or more foreign languages in Russia is increasing every year – not only narrow specialists: translators, teachers, referents, but also those who use a foreign language in the context of everyday communication. Knowledge of a foreign language serves as a factor that activates the mechanism for changing the system of previously acquired vital meanings, values and directions of a person through his native language. The restructuring of consciousness is carried out, which causes many psychological problems for the subject of restructuring, including the problem of self-awareness, self-awareness, the formation of a worldview, including such a fundamental element as the picture of the world.

A group of linguists who base their assumptions about language on psychology argue that language is nothing more than ‘habit formation’. They believe that language acquisition occurs through use, practice. They believe that ‘the more people use language, the better they learn it’.

The latest and most advanced discoveries and inventions in science and technology have been made at universities located in the United States of America, where English is a means of scientific speech. Almost all business negotiations are conducted in English. Knowledge of English is a great advantage internationally, whether you are on a trip or a business trip, or you just talk to people from another country - you only need to know English. In addition many scientific literature is written in English. Therefore, knowing the language will help if you want to become the best specialist in your field of activity.

The Influence of the English language on the development of countries (in the case of India)

The historical context of India (which has been under British rule for over two centuries) has given Hindys easy access to master English and countless opportunities for development in science and technology. Many Hindys have become masters of the English language and have won many international awards in creative and comparative literature over the past few years.[2]

Over the years, English has become one of the major assets in gaining global leadership for books written by Indian authors and films made by Indians in English. Famous Indian film director Shekhar Kapur's ‘Elizabeth’ was nominated for several Academy Awards. No further evidence is needed to determine the advantages of the English language that it has brought to Indians internationally.

English comes to the aid of the people of India and in trade operations around the world. English is the world's business management language, and knowledge of English has brought success to many Indian business managers. English is becoming increasingly important not only for the medium of international trade, but also for interstate commerce and communication. People who travel from North to South for education or business in India mainly communicate in English, which has become lingua franca. In view of this,

Parliament recognised English as an official language in addition to Hindi. Today, all the facts of history and change in India emphasize the continuing importance of learning English beyond the local languages.[3]

World English.

So, today you have learned that knowledge of English is very important in today's world. You also saw a vivid example of how English affects the life of third world countries on the example of India.

Modern English is a very diverse language, absorbing material from many other languages. It is spoken by more than 300 million native speakers and 400 to 800 million foreign users. It is the official language of Air Transport and cargo transportation; the leading language of science, technology, computers and commerce, as well as the main medium for education, publications and international negotiations. For this reason, scholars often refer to it as World English

The importance of languages.

Currently, humanity uses 6,809 living languages and about 100 dead languages to facilitate social communication [Indigenoys ...]. Communication has greatly improved in the 21st century due to the widespread use of media, computers and mobile phones. The Internet is rapidly becoming a trunk of information of our choice, which carries out our need for communication, as well as important business operations and negotiations.

Without knowledge of the universal world language, it is almost impossible now to be a complete part of the “global village” in which we live. Nevertheless, English, a global language, is now in conflict with Indigenous languages and cultures, although new “linguistic attacks” warn us that no language can completely resist another and that the development of the language depends on how it is used. .[4]

The role of English as a global language.

It is estimated that around a billion people in the world use English as their native language or foreign language. The use of English as an official or semi-official language is common in more than 70 countries and plays a very important role in another 20 states. More than 1,400 million people live in English-speaking countries. About 75% of the world's mail and information is stored in English. Most of the approximately 50 million Internet users use English [McArthyr 2002].[5]

In addition to the development of English as a world language, we will know some features that the world language should have. Regardless of its origin, it must be a practical and useful language that can meet everyone's needs. While English was originally English, there are now many varieties of it, including American, African, Indian, and Australian English. In addition, the English language now combines the dreams and aspirations of many peoples.[6]

As well as experience from different countries. It is used to convey a huge amount of different information, whether it is the latest achievements in science

and technology, enrichment of the experience of an ethnic group or business negotiations, in documenting cultural characteristics, in individual experience. His vocabulary was enriched with new words borrowed from other languages of the world. Over time, it is revealed that the global language changes beyond recognition as in English.

About ten thousand words borrowed from Hindi and other Indian languages became part of Indian English. These include: gyry, baby, chorpoy, kari etc. We are very familiar with the following frequently used Pidgin words: lathi-zaryad (the phenomenon of a group of police officers running after someone with a police baton), riksha-wall (a small two-wheeled cart for one passenger, pulled by one person), double roti (bread) and others [Oxford ... 1997]

As a Global language, English faces many challenges. Oral English varies from region to region depending on the cultural and linguistic differences of the local people.[5]

Similarly written English is very different in lexical aspect, form and structure, since the language is primarily a carrier of its own thinking and “schema”. Therefore, the English used by an African is not the same language as used by an Australian. Exposure to electronic SMS also affects the spelling and grammar of the English language. Questions of “clarity” and “acceptance” [Abbott 1979: 168-175] on different types of English have not yet been fully resolved.[7]

The big problem of Overcoming Love-Hate in relation to a foreign language has not yet been solved. In addition, there are strong comments about English by language communities such as French, Arabic, German and Dutch. Many non-linguistic reasons also include nationalism, ethnicity, ideology, religion, politics, and culture when it comes to world language, often in combined and sometimes explosive mixtures [ethnicity ...

Based on the previous rules, a questionnaire was compiled from yes / no Questions that provide a place for clarification. 230 people volunteered to fill out the questionnaire.

RESULT AND DISCUSSION

Below is a summary of the survey results.

1. 66.95% of respondents do not believe that learning English from first grade negatively affects students' mother tongue, culture, and self-awareness. Nevertheless, 68.69% believe that English promotes Western values in terms of clothing, food, work and leisure. This also affects the lifestyle of the family and society.

However, 70.86% of respondents believed that students would study better if they were given the opportunity to study science and art in their native language at school. 82.17% believe that students will show more creative abilities if the learning process is structured in their parents' language.

2. Interestingly, 70.86% of respondents were satisfied with the level of teaching English at the initial stage, while 67.82% took into account the modern system of

teaching based on memorization. One of the reasons may be that most students have never used other learning techniques.

3. 96.08% of survey participants believe that there are areas where knowledge of English is important. While local media seem to cover all aspects of world events, only 33.97% of the media recognize that they help them to be aware of Science, Technology and current world events. 95.21% of respondents consider knowledge of English necessary for the sustainable development of their country. Not surprisingly, 86.95% prefer to teach English at the same time as their native/regional language. However, 84.37% do not consider English more important than their native language.

4. 96.52% of respondents agree that there is a need for a universal auxiliary language that facilitates intercultural communication between people. 81.73% of respondents believe that global connecting language helps to strengthen solidarity among people of different nationalities. 83.04% of respondents believe that the global language should reflect world culture, customs and Customs. 66.95% express the opinion that such a language should include each of the main cultures. 40%

5. 68.2% of respondents responded that a global language should obey simple rules. 33.08% (majority) are of the opinion that it should have a few exceptions, 20% (majority) should be free of gender bias; another 23.03% (majority) said that the language should not have silent letters. In this question on grammar, many of the survey participants chose the option "I can't answer", indicating that they never thought about what a global language should be.

A detailed analysis of the results obtained showed that students clearly know the need for a universal auxiliary language (on average 94.6%). Students believe that English should be taught to all students because it serves as the language of global communication and gives everyone great social and economic opportunities. However, they admit that they did not teach other subjects if they were taught in English instead of their native language. The creative activity of students is also limited by the lack of educational resources (there are many students per teacher) and poor infrastructure in schools.

Despite this being a complex socio-political linguistic issue, most students agree that world leaders should agree on a universal auxiliary language that children learn at the same time as their native language. The chosen language should cover all cultures, but not be more important than the child's native language. Grammatical rules should be simple, and 72.6% agreed with the idea that this language should be chosen from the current natural languages. 61.73% of students expressed the opinion that a neutral Alphabet should be used for a global language.

CONCLUSIONS AND ASSUMPTIONS

To summarize, knowledge of English is for every industry representative

new opportunities are the key. One door will open if you know your area well, another door will open if you also know the English language. Exactly, knowledge of the language will open the door to the whole world.

From this study, it can be seen that in a rapidly developing global civilization, all children benefit from learning such an auxiliary international language as English at the same time as their native language. This allows them to easily communicate and interact with their peers around the world. As a result, this strengthens the link between local and national languages in each country and a global connecting language such as English to maintain cultural diversity.

The only way for all people on the planet to live peacefully lies through the adoption of a universal auxiliary language. And this issue should be considered immediately.

In any decision on the choice of the world language, the following should be taken into account:

- Opportunity to study it globally;
- His attitude towards the native language of each language group;
- * Relationship between different native and national languages and the language of global communication within the same country;
- The issue of its use in world media;
- The need to collect and translate existing scientific and technical knowledge into the language of the chosen world, while constantly updating information from different areas of human activity;

This is the ability of the language to reflect the experience of different cultures and peoples without burdening its own “culture”.

A Global language must follow simple grammatical rules, have as few exceptions as possible, and exclude letters whose pronunciation in words is impossible. In addition, it must be free from gender bias.

References:

1. AZZI Assaad E. et KLEIN O. Psychologie sociale et relations intergroupes, Paris, Dynod. 1998.
2. Hall E. The Paradox of Culture // In the Name of Life. Essays in Honor of Erich Fromm. New York, 1971.
3. Юсупова, Ф. М. (2021). Об особенностях обучения русскому языку в условиях иного национального окружения. Academic research in educational sciences, 2(6), 1324-1329.
4. E.T. Hal. The silent language. – New York: Anchor Books, 1990.
5. Schyltz S. Managing corporate communication: a cross-cultural approach. Macmillan International Higher Education, 2003.
6. K.M. Schmitt and E. Fehr. A theory of fairness, competition and cooperation. The quarterly journal of economics, 1999. – Volume 114. - № 3.
7. P. Newmark. Multilingual matters. Language arts and disciplines, 1998.
8. Xushmyrodiva Sh.Sh. Madaniyatlararo muloqot muammosiga lingvomadaniy yondashuv. ffbfd (PhD) dissertasiyasi avtoreferati, Samarqand – 2020.

NEMIS, INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI SANAMALARNI QO'LLASHGA DOIR MASHQLAR TIPOLOGIYASI

Komilova Xabibaxon Zafarbek qizi
Andijon davlat chet tillar instituti talabasi

Sanamalardan foydalanish tipalogiyasi, chet tili darslarida o'qituvchilar tomonidan o'quvchilarga qo'llanadigan metodologiya hisoblanadi. Bu metodologiya, o'quvchilarni chet tili darslarida sanamalardan foydalanishni o'rganishda yordam beradi.

Bu metodologiya asosan quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Sanamalar haqida ma'lumot berish: O'quvchilarga sanamalar haqida umumiy ma'lumotlar beriladi. Bu ma'lumotlar sanamalar turi, ularning ishlash prinsiplari va qo'llanish usullari kabi muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi
2. Sanamalarni ko'rish: O'quvchilar sanamalarni ko'rish va ularning ishlash prinsiplarini tushunish uchun ko'plab mashqlar bilan ta'minlanadi.
3. Sanamalarni o'rganish: O'quvchilar sanamalarning qanday ishlashini o'rganish uchun amaliy mashqlar bilan ta'minlanadi. Bu mashqlar o'quvchilarning sanamalarni o'rganishda yordam beradi.
4. Sanamalardan foydalanishni o'rganish: O'quvchilarga sanamalardan foydalanishni o'rganish uchun ko'plab mashqlar taqdim etiladi. Bu mashqlar o'quvchilarning sanamalardan foydalanishni o'rganishda yordam beradi.

Sanamalardan foydalanish tipalogiyasi, chet tili o'qitishida muhim bir metodologiya hisoblanadi. Bu metodologiya o'quvchilarning chet tili darslarida sanamalardan foydalanishni o'rganishda yordam beradi va ularning chet tili bilimlarini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Nemischa sanash qofiyalari. Nemischa sanash qofiyalari inglizcha sanash qofiyalariga o'xshaydi, Chunki ular bolalarga nemis tilida hisoblashni o'rgatish uchun ishlatiladigan an'anaviy qo'shiqlar va qo'shiqlardir. Bu qofiyalar ko'pincha so'zlar va raqamlarning takrorlanuvchi naqshiga mos keladi, bu ularni bolalarning o'rganishi va eslab qolishini osonlashtiradi. Nemischa sanash qofiyasining bir misoli "Eins, zwei, Polizei" dir, u o'ntagacha sanaydi va qo'l imo-ishoralari va harakatlarini o'z ichiga oladi. Yana bir mashhur qofiya "Zehn kleine Zappelmäner" bo'lib, u o'ndan nolga qadar sanaladi va har bir raqam uchun harakatlar va harakatlarni o'z ichiga oladi. Nemis sanoq qofiyalari odatda maktablar va yularda yosh bolalarga asosiy matematik ko'nikmalarni o'rgatish va ularni nemis tili va madaniyati bilan tanishtirish uchun ishlatiladi. Shuningdek, ular bolalarning til ko'nikmalarini rivojlantirishga, xotira va konsentratsiyani yaxshilashga yordam beradigan qiziqarli va qiziqarli usuldir. Ingliz tilidagi sanoq qofiyalari singari, nemischa sanash qofiyalari ham avloddan-avlodga o'tib, nemis madaniyati va an'analarning muhim qismiga aylandi. Ular ko'pincha bayramlar va tugilgan kunlar kabi mahsus holatlarda kyllanadi yoki o'qiladi. Germaniyada

qofiyalarni sanash "Zählreime" yoki "Zählverse" deb nomlanadi. Ular ko'pincha sanoqni o'z ichiga olgan o'yinlar va mash'gulotlarda, masalan, arqondan sakrash, sakrash va qo'l urish o'yinlarida qo'llaniladi. Nemischa sanash qofiyalari odatda qisqa va sodda bo'lib, ularni eslab qolishni osonlashtiradigan takrorlanyvchi tuzilishga ega. Mana mashhur nemis sanoq qofiyasiga misol:

Eins, Zwei, Polizei

Drey, vier, Offizier

Fünf, sechs, alte Hex'

Sieben, acht, gyte Nacht

Neyn, zehn, ayf Wiedersehen!

Nemis tilidagi sanamalarni o'rganish uchun mashqlar:

1. Sanalarni yodlash uchun qo'shimcha ko'rsatmalar ishlatish: Sanalarni yodlash uchun, har bir sanani yodlash uchun qo'shimcha ko'rsatmalar ishlatish mumkin.
2. Sanalarni qayta qayta yozib olish: Sanalarni qayta qayta yozib olish, sanalar bilan ishlash va ularni yodlashga yordam beradi.
3. Sanalarni ishlatish: Sanalarni o'zaro bog'liq kontekstlar bilan bog'lash, masalan, sanalarni pul hisoblashda yoki vaqtni aytishda ishlatish mumkin.
4. Qo'shimcha matnlar ishlatish: Qo'shimcha matnlar, masalan, rasmlar, video va aydio materiallar ishlatish, sanalarni o'rganishni ko'proq qiziqarli va o'zlashtiruvchi qilishi mumkin.

Inglizcha sanash qofiyalari. Ingliz tilida sanash qofiyalari - bu bolalarga ingliz tilida hisoblashni o'rganishga yordam beradigan an'anaviy qo'shiqlar va qo'shiqlar. Bu qofiyalar ko'pincha takrorlanyvchi so'zlar va raqamlarni o'z ichiga oladi, bu ularni bolalar uchun eslab qolishni osonlashtiradi. Ular, shuningdek, qo'l imo-ishoralari yoki bolalar hisoblayotgan raqamlarni tasavvur qilishlariga yordam beradigan boshqa harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ingliz tilidagi sanash qofiyasining bir misoli "One, two, buckle my shoe" bo'lib, u "Ten, bir, o'n ikki, qazib ko'ring va delve" gacha davom etadi. Yana bir mashhur qofiya - "Besh kichkina o'rdak bir kun suzishga ketdi", bu beshdan nolgacha hisoblanadi. Ingliz tilidagi sanash qofiyalari odatda sinflarda va yularda yosh bolalarga asosiy matematik ko'nikmalarni o'rgatish uchun ishlatiladi. Shuningdek, ular bolalarni ingliz tili va madaniyati bilan tanishtirishning qiziqarli va qiziqarli usulidir. Ingliz tilidagi ko'plab qofiyalar avloddan-avlodga o'tib, ingliz madaniyati va an'analarning muhim qismiga aylandi. Ular ko'pincha bayramlar va tugilgan kunlar kabi mahsus holatlarda kyylanadi yoki o'qiladi. Ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda qofiyalarni sanash ham bolalik o'yinlari va mash'gulotlarining mashhur qismidir. Ular "hisoblash qofiyalari" yoki "hisoblash qo'shiqlari" deb nomlanadi. Ingliz tilidagi sanash qofiyalari ko'pincha nemischa sanash qofiyalariga qaraganda ancha murakkab tuzilishga ega bo'lib, uzynroq misralar va turli xil ritmlarga ega. Mana, ingliz tilidagi mashhur sanash qofiyasiga misol:

One, two, buckle my shoe

Three, four, knock at the door

Five, six, pick yp sticks

Seven, eight, lay them straight
Nine, ten, a big fat hen

Ingliz tilidagi sanamalarni o'rganish uchun mashqlar:

1. Qo'shimcha matnlar ishlatish: Qo'shimcha matnlar, masalan, rasmlar, video va audio materiallar ishlatish, sanalarni o'rganishni ko'proq qiziqarli va o'zlashtiruvchi qilishi mumkin.
2. Sanalarni yodlash uchun qo'shimcha ko'rsatmalar ishlatish: Sanalarni yodlash uchun, har bir sanani yodlash uchun qo'shimcha ko'rsatmalar ishlatish mumkin.
3. Sanalarni qayta qayta yozib olish: Sanalarni qayta qayta yozib olish, sanalar bilan ishlash va ularni yodlashga yordam beradi.
4. Sanalarni ishlatish: Sanalarni o'zaro bog'liq kontekstlar bilan bog'lash, masalan, sanalarni pul hisoblashda yoki vaqtni aytishda ishlatish mumkin.

O'zbekcha sanoq qofiyalari. O'zbekcha sanoq qofiyalari bolalarga o'zbek tilida sanashni o'rganishga yordam beradigan an'anaviy qo'shiq va qo'shiqlardir. Bu qofiyalar ko'pincha so'zlar va raqamlarning takrorlanadigan naqshlarini o'z ichiga oladi, bu ularni bolalarning eslab qolishini osonlashtiradi. Ular, shuningdek, qo'l imo-ishoralari yoki bolalar hisoblayotgan raqamlarni tasavvur qilishlariga yordam beradigan boshqa harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin. O'zbek tilidagi sanoq olmoshiga bir misol "Yetti, sakkiz, to'qqiz" bo'lib, "Yetti, sakkiz, to'qqiz" deb tarjima qilinadi. Yana bir mashhur qofiya "Bir, ikki, uch, tort" bo'lib, "Bir, ikki, uch, to'rt" degan ma'noni anglatadi. Bu qofiyalar ko'pincha o'zbek sinflarida va yularda yosh bolalarga matematikadan boshlang'ich ko'nikmalarni o'rgatish uchun ishlatiladi. O'zbekcha sanoq qofiyalari bolalarga sanashni o'rganishga yordam berishdan tashqari, o'zbek madaniyati va an'analarning muhim qismidir. Bu qofiyalarning ko'pchiligi avloddan-avlodga o'tib kelgan va hozir ham mashhur. Ular ko'pincha to'y va bayramlar kabi mahsus tadbirlarda kyunadi yoki o'qiladi. O'zbekistonda sanoq olmoshlari "sanoq o'yinlari" deb ataladi. Ular bekinmachoq va teg kabi hisoblashni o'z ichiga olgan o'yinlar va tadbirlarda qo'llaniladi. O'zbek tilidagi sanoq olmoshlari ko'pincha nemis tilidagi sanoq olmoshlariga qaraganda uzynroq va murakkabroq bo'lib, ko'p misrali va ancha murakkab tuzilishga ega. O'zbek xalqida mashhur sanoq qofiyasiga misol:

Bir, ikki, uch, to'rt

Besh, olti, yetti, sakkiz

To'qqiz, o'n, yigirma, otuz

Qirq, ellik, oltmish, yetmish

Sakson, to'qson, ming

O'zbek tilidagi sanamalarni o'rganish uchun mashqlar:

uchun, har bir sanani yodlash uchun qo'shimcha ko'rsatmalar ishlatish mumkin.

2. Sanalarni qayta qayta yozib olish: Sanalarni qayta qayta yozib olish, sanalar bilan ishlash va ularni yodlashga yordam beradi.
3. Sanalarni ishlatish: Sanalarni o'zaro bog'liq kontekstlar bilan bog'lash, masalan, sanalarni pul hisoblashda yoki vaqtni aytishda ishlatish mumkin.

4. Qo'shimcha matnlar ishlatish: Qo'shimcha matnlar, masalan, rasmlar, video va audio materiallar ishlatish, sanalarni o'rganishni ko'proq qiziqarli va o'zlashtiruvchi qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Language Learning Strategies: An Overview for L2 Teachers" bu Rebecca .Oxford (1990)
2. "Teaching and Researching: Listening" bu Michael Rost (2011)
3. "Teaching and Researching: Reading" bu William Grabe (2011)
4. "Teaching and Researching: Writing" bu Ken Hyland and Fiona Hyland (2013)
5. "Teaching and Researching: Speaking" bu Rebecca Hyghes (2011)

DEALING WITH CULTURE CLASHES

Komilova Nargiza Shahobiddinovna
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

Language is a map of culture. He tells us about the history and future of the nation speaks.
(R.M.Brown).

Relevance of the topic: the word “culture” means different meanings in different disciplines and in life, as part of our first socialization, through culture, each of us learns ways to communicate, Act, think, use objects and tools in the world. This article covers issues such as language, culture, typology of cultures, types of communication, oral communication, culture adaptation, cross-cultural barriers and conflicts. The issues of ligvoculturology, currently associated with the concept of language and culture, which are the focus of all in the science of linguistics are being researched bu most scientists, but have not found a solution. This is the same issue of our article – it is noteworthy that a new field of linguistics is focused on its cross - cultural attitude in the process of teaching a foreign language.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY: Teachers not only need to present and describe to their students how intercultural communication occurs, but also apply practical tools such as games or simulations that can be done in intercultural communication. Intercultural and interpersonal (mutual) effective communication cannot be achieved without syfficient understanding of them. The purpose of learning a foreign language in conjunction with culture is as follows:

- analysis of communication issues with a focus mainly on language and culture from making it easier to communicate between different cultures and consists of preventing collisions. The concepts of language and culture are interrelated and not separated from each other, since the language itself is culture. Teaching culture allows students to enhance people's lifestyles, views, beliefs and values, and knowledge of language skills. Evidence suggests that if teachers promote the concept of culture to the language teaching method, students may succeed in

language learning, meaning that students will have all the necessary resources about the languages they are learning, not just by language. After all culture is a concept that arose before the emergence of language.

The term 'culture weave' was coined by Albert Camus in 1946, Girilal Jain in 1988, Bernard Lewis in his 1990 article 'The Roots of Muslim rage' and Mahdi El Mandjra in one of his books in 1992. The term also appears in Basil Mathews' book 'Young Islam on Trek: a Study in the Clash of Civilizations' published in 1926. Clash of cultures historical phenomenon in the past world history has consisted mainly of disputes between monarchs, peoples and ideologies. But with the end of the wars of various conflicts, a new era in world politics began. During this period, cultures other than Western cultures were not limited by exploitation to the adoption of Western culture, but became an additional force that played an important role in the formation of world history.[1]

Nowadays, many developed nations repeatedly call for the role of 'culture' as they struggle to understand their increasingly diverse and divided worlds. Given the demographic changes, cultural interactions and hybridization and changing power dynamics that developed countries face every day, scientists are using cultural psychology to clarify these issues. Cultural psychology explains this process easily with the culture cycle.

Different cultures can be mapped and analyzed using the culture cycle. Culture can be geographically based and focus on familiar differences-for example, East and West or Global North and Global South - but it also includes other differences such as social class or socioeconomic status; race, ethnicity or tribe; gender and sexuality; country, state or urban region; religion; occupation, workplace or organization; generation; or immigration status. A 'culture' or 'cultural context' can serve as a label for any important (i.e. socially meaningful) categories associated with a set of general ideas, practices, and products that compose and regulate behavior. Since culture and psychology are mutually organized, one way to change consciousness and behavior is to change culture, just as one way to change culture is to change consciousness and behavior.[2]

Using the culture cycle to understand cultural conflicts and catalyze change We propose to address current culture conflicts and divisions through more inclusive, equal and effective institutions and practices. At the heart of the most relevant cultural conflicts and divisions today lies the widespread process of devaluing a group that, unlike a stronger or dominant group, is not so strong or dominant.

Scholars interpret the term "culture" from different perspectives. Edward Hall culture is defined as "the way of life of people, the behavior learned by them, the sum of samples of relations and material goods" [E.Hall, 1971: 235]. describes as. S.Schulz describes culture as follows: 'culture general in order to help people understand life and themselves includes the knowledge and beliefs of a group of people with habits. All humans have a similar knowledge of ontology, while humans are considered to be connoisseurs of their own language' [S.Schulz,

2003: 32]. K.M.Schmitt and E.Fer's opinion, culture is "the symbol of what a person must perceive and do with the aim of behaving like any other person in a given environment and doing it every now and then" [K.M.Schmitt, E.Fer, 1999: 819].

P.Newmark notes that culture "as a means of representing a particular language the way of life inherent in the society used and its manifestation" [P.Newmark, 1998: 94] can be described in the context. Thus, culture is the only symbol or complex of characteristics of any country that differentiates people according to history, traditions and values. Culture plays a significant role in human life and in the development of society [3].

From the sentences presented, it is clear that the concepts of culture and language are side by side and are integral concepts. Hence, in the teaching and learning of languages teaching culture, taking into account Customs and traditions is one of the main requirements.

As we all know, the study of foreign languages in the current period is recognized not only as a personal need, but also as a phenomenon of universal significance. Knowledge of the language does not mean that it is able to enter into full communication with representatives of the people who speak the same language. Because, as we have already noted, language and culture, the traditions of the people, the daily way of life have a great influence on the study of language, speaking the language and understanding the language. In this process, the formation of intercultural dialogue is an important factor in the focus on the study of present-day languages. [4]

In the formation of intercultural communication, each person has a special social and it is necessary to take into account that it has psychological characteristics. These traits, in contrast, "only manifest themselves through comparison, and there must be a cultural connection to make this comparison possible" [Azzi and Klein, 1998: 77]. Cultural communication serves to demonstrate that each individual is unique and at the same time similar to other individuals, representatives of other nationalities, and through it, a person determines his position and place in society. Through language learning, an individual can form their own culture, improve their human qualities, acquire the qualities of tolerance that are important in the present but understanding the culture of another people. Research on the positive and negative effects of intercultural communication on personality began in the 60s of the last century by American Scientists. In order to properly carry out the initiation of dialogue, one can not only compare one's culture with that of another people, but also share the similarities and differences of that culture, its beauty and its coarseness, its closeness and its own it is also important to define proportionality between the distance from the culture. The research of the French sociologist Carmel Camillieri emphasizes the need to focus on exactly these aspects in the process of intercultural dialogue.

Taking into account the listed factors above, we can say that the edge the study of languages it is an existing barrier between humans and different nations

and it also serves to eliminate borders, ensure that all representatives of the people living on Earth correctly understand each other, live in harmony and mutual compromise. For this reason, teaching and learning English requires recognizing that the customs of the peoples living in all English-speaking countries are diverse, such as the United Kingdom and the United States, while learning French requires that the cultures of French culture, Canada, and African states differ from each other to the fullest. In the formation of intercultural communication in teaching a foreign language emphasis is placed on the concept of 'intercultural competence'. Through the term the complex of social skills and abilities of a person is understood and its with the help of which the individual carries out successful communication with representatives of other cultures, both in the process of socio-domestic and professional interaction. The formation of intercultural communication is associated with the understanding and acceptance of culturally specific stereotypical forms of representatives of other cultures, the process of individual development is understood, which leads to a change in the personality's own behavior.[5]

RESULT AND DISCUSSION

Teaching intercultural communication is seen as a process consisting of several stages aimed at mastering the following skills :

1. understanding the cultural specificity of human behavior (understanding culture);
2. awareness of the system of stereotypes inherent in one's culture (self realize Zi).;
3. understanding the importance of cultural factors in the process of entering into dialogue (awareness of the clash of cultures).

To achieve this goal, work as a group in the language learning process, which can be met in everyday life through various exercises and role-playing games situations arise. In addition, Ethnology and cultural also from the method of autobiographical statement, which is common in anthropology used: coach and language learners with intercultural conflicts related speak their own life experiences, in which they comment that they feel the bed of a different culture, even experiencing a "cultural shock". Such episodes come in handy to describe the problems of intercultural communication as they are vita. Such methods allow them to enter the state and try and feel themselves in intercultural conflicts. The anthropological method of restoring this" real life situation 'E. It was used by Hall to practice intercultural conflicts in the learning process. In place of the conclusion, it is worth noting that language, as a social phenomenon, makes it possible to establish communication between people, achieve spiritual elevation, socio-economic achievements. As a result of these, language (as a phenomenon) facilitates the interaction, different relationships and, consequently, intercultural relations of different nations living in the same territory, and in this respect, the social importance of intercultural communication in the study of languages is great.

In place of the conclusion, I can say that this article is an attempt to focus on the relationship between language and culture, giving an idea of why teaching culture should be an integral part of a foreign language curriculum. An in-depth analysis of literature was aimed at contributing to a better understanding of culture and the significant aspects of its foreign language learning process. Language learning or teaching is aimed at developing communicative competence of students, which should not only be limited to knowledge and understanding of the grammatical, lexical and phonological features of the foreign language under study, but also deal with the study or teaching of the culture of that language. According to some scholars such as Politzer and Brysk, “language and culture are the same concepts”.

Reference:

1. AZZI Assaad E. et KLEIN O. *Psychologie sociale et relations intergroupes*, Paris, Dynod. 1998.
2. Hall E. The Paradox of Culture // In the Name of Life. Essays in Honor of Erich Fromm. New York, 1971.
3. Юсупова, Ф. М. (2021). Об особенностях обучения русскому языку в условиях иного национального окружения. *Academic research in educational sciences*, 2(6), 1324-1329.
4. E.T. Hal. The silent language. – New York: Anchor Books, 1990.
5. Schyltz S. Managing corporate communication: a cross-cultural approach. Macmillan International Higher Education, 2003.
6. K.M. Schmitt and E. Fehr. A theory of fairness, competition and cooperation. *The quarterly journal of economics*, 1999. – Volume 114. - № 3.
7. P. Newmark. Multilingual matters. Language arts and disciplines, 1998.
8. Cohen, 2014; Markys va Conner, 2014; Gelfand va Kashima, 2019.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA ONA TILI O'RGATISHNING AHAMIYATI HAMDA SAMARALI OMILLARI

No'monova Jasmina
ADU Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim
yo'nalishi III -bosqich talabasi

Til – muqaddas va e'zozlangan tushuncha, har bir inson uchun o'z onasi kabi aziz va mo'tabar. Til – hayotning boshlanishi. Inson o'z ona tili yordamida yangi tushunchalar va munosabatlarni anglay boshlaydi. Ona tili bizga ona syti bilan singdiriladi. Inson ylg'aygan sayin atrofida gilar bilan muloqot qilish, badiiy kitoblar o'qish orqali so'z boyligini oshirib boradi. Ota-bobolarimiz tarixi, milliy va ma'naviy qadriyatlarimiz bizga ona tilimiz yordamida meros bo'lib qoldi. Xalqlar tarixi – bu ular tilining tarixi. Davlat rivojlanishi bilan davlat tili ham rivojlanadi. Xalq mustaqilligining asosiy belgisi – bu ona tili va milliy madaniyati. Dunyoning

barcha davlatlari o'z ona tillarini asrab-avaylashga intilishadi, shuning uchun har qanday davlat o'zining madaniy merosi va ona tilini alohida hurmat qiladi.

S.Vigotskiy “Bolalarda nutqni rivojlantirish mohiyatini uning rivojlanish jarayoni bilan bog'liqligi hamda asta-sekin madaniyatga kirib borishi, inson ongini shakllantiruvchi, aqlni charxlovchi so'z va tushuncha larni o'zlashtirishidan iborat”⁴ ekanligini asoslaydi.

Maktabgacha yoshdagilarda nutqiy faollikni shakllantirish masalalarini nutqiy faoliyat nazariyasi asosida tadqiq etish maktabgacha ta'lim va tarbiya nazariyasi uchun ham, amaliyoti uchun ham dolzarb va ahamiyatga molik masala hisoblanadi.

K.D.Ushinskiy dastlabki ta'limda ona tilini o'qitish “Bosh, markaziy predmetni tashkil etishi” haqidagi tezisni olg'a syrgan. Uning fikriga qo'ra, “Bolakay ushbu anchayin ulkan merosni uzoq vaqt mobaynida, balki hech qachon o'zlashtira olmasligi - uni haqiqatdan ham o'zining ma'naviy boyligi qilib ololmasligi mumkinl”.⁵

E.I.Tixeeva K.D.Ushinskiyning izdoshlari ichida birinchi bo'lib maktabgacha yoshga nisbatan “tilni o'qitish” atamasini qo'llagan. Uning fikriga ko'ra, bolalar bog'chasida tarbiyalash ishlari tizimining asosini birinchi yoshdan boshlab ona tilini muntazam o'rgatib borish tashkil qilmog'i lozim, bu o'quvni u maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy vazifalaridan biri deb hisoblagan.

Ona tilini o'qitish myaamosini hal etishga E.A.Flerina ham ulkan hissa qo'shgan. u kattalarning bolalarga nisbatan pedagogik ta'sirini tavsiflash uchun “o'qitish” atamasini keng ma'noda qo'llagan. Ta'limni bunday ma'noda tushunish dan kelib chiqqan holda u uning uchta shaklini ajratib ko'rsatgan: bolaning kundalik hayotida, uning xilma-xil faoliyati davomida o'qitish; bolalar xohishiga ko'ra uyushtirilgan guruh mash'gulotlari: “U yoki bu o'quv tarbiya vazifalari butun guruh oldiga qo'yiladigan” majburiy mash'gulotlar.

A.P.Usova maktabgacha ta'lim muassasasida o'qitishning umumiy nazariyasini ishlab chiqqani holda Unda ona tilini o'qitishga alohida o'rin bergan. Uning fikricha, ta'lim jarayonining o'zi to'g'ri nutqiy rivojlanish kafolati bo'lib xizmat qiladi, Chunki “Bolalarning nutqiy rivojlanishiga shunday sifatlarni kiritadiki, ular odatda, oddiy sharoitlarda zaif rivojlanadilar”. Ta'lim nutq rivojlanishi qonuniyatlari to'g'ri hisobga olingan taqdirda u barcha bolalar nutqining maqbul darajada rivojlantirilishini ta'minlaydi, deb hisoblaydi. u bolalarning mustaqil ravishda egallab olishlari qiyin bo'lgan hikoya qilib berish qobiliyatini shakllantirishga alohida ahamiyat bergan. A.P.Usova ona tili bo'yicha dasturni o'zlashtirish uchun barcha bolalar bilan mash'gulot o'tkazish lozim, deb hisoblagan. Ayni paytda u mash'gulot o'tkazish metodikasini ishlab chiqish uchun ham ko'p ishlarni amalga oshirgan.

⁴Выготский, Л.С. Мышление и речь.// Хрестоматия по общей психологии. Выпуск Ш. – М.: Учебно-методический центр «Психология», 2001.-С. 65-82.

⁵K.D.Ushinskiy “Onatilito'g'risida” 4-b

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni qo'rsatdiki, maktabgacha yoshdagi bolalarga nutqni o'rgatishning zarurligi pedagogika fanida allaqachon isbotlangan bo'lib, u shubhaga o'rin qoldirmaydi. Hozirgi paytda bolalarning yuqori darajada aqliy va nutqiy rivojlanishini, ularning til qobiliyatlari shakllanishini ta'minlash imkonini beruvchi bolalar o'quvini tashkil etishning maqbul shaklini qidirish ishlari olib borilmoqda. Nazariy va amaliy tadqiqotlarda bunday ta'limning mazmuni va shakllari haqidagi masalalar hal etiladi. Ilmiy maktablar, ilg'or amaliy tajribalarning muqobil (variantli) dasturlari aynan ushbu jihatlari bo'yicha farqlanadilar.

Ona tilini o'qitishni tashkil etishning yangicha mazmun va shakllarini izlash 80-yillarning oxirida avj oldi, Chunki bu davrga kelib bolalar bog'chalarida pedagogik jarayonni tashkil etishning eng avvalo tarbiyachining bolalar bilan rasmiy, syb'yekt-ob'yekt tsysidagi munosabatlarida ko'rinadigan o'quv-intizomiy modeli keskin tanqid ostiga olingan edi. Bu munosabatlar frontal mash'gulotlar mazmuni va shaklida juda sezilarlidir. Tanqid tartibida aytib o'tilgan o'sha dalillarni tahlil qilish natijasida mash'gulotlarni maktabgacha ta'lim muassasasida o'qitishning asosiy shakli sifatida salbiy baholashning asosiy yo'nalishlarini ko'rsatib o'tash mumkin:

- mash'gulotlardagi o'qitish jarayonida tarbiyachining diqqat-e'tibori bolalarning boshqa faoliyat turlariga zarar etkazgan holda faqat shunga jamlanadi;
- tartibga asoslangan o'rgatuvchi mash'gulotlarga zo'r berib, tarbiyachining bolalar bilan munosabati rasmiylashuviga olib keladi;
 - bolalarga qat'iy dasturiy hujjatlar asosida berilgan katta hajmdagi aniq bilimlar taklif etiladi;
 - mutloq ko'pchilik holatlarda mash'gulotlar nomigagina o'tkaziladi, bu esa barcha bolalarning faolligini ta'minlash imkonini bermaydi;
 - mash'gulotlarda, odatda beixtiyoriy hulq-atvorning etarli darajada shakllanmaganligi tufayli maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ynchalik imkon darajasida bo'lmagan tashkil etishning maktab shaklidan foydalaniladi;
 - yuqoridagi sabablar tufayli, nguningdek aksilaloqa va rivojlantiruvchi dolzarb vazifalarning mavjud emasligi bois mash'gulotlar samaradorliganing pastligi.

Ona tilini o'qitishda maktabgacha ta'lim tizimining ushbu kamchiliklari quyidagilarda namoyon bo'ldi:

- mash'gulotlarda ona tilini o'qitish ko'pincha til vositalarini yig'ish, til birliklarini
- o'zlashtirishdan iborat bo'lib, u kommunikativ faoliyat vazifalarini hal etishga yo'naltirilmagan.
- Nutqning agarda, bolalar nutqini muloqot faoliyati doirasida ko'rib chiqiladigan bo'lsa vujudga keladigan motivatsiyasi mavjud emas; nutqni o'qitish shartlari ko'pincha tabiiy muloqot shartlaridan farqlanadi: suhbatdosh yo'q (faqat savollar, ko'rsatmalar beradigan, baholovchi xulosalar bildiradigan pedagogning o'zi bor, xolos), mash'gulotlarni tashkil etish muloqot shartlariga (stol atrofida

bir-biriga juda yaqin o'tirish) mos kelmaydi va h.k.

- Foydalanilgan metodlarda reproduktiv nutq (kattalar nutqiga taqlid qilish) etakchi o'rin egallaydi;
- Mash'gulotlarda bolalarning nutqiy faoliyati tarbiyachi tomondan qattiq tartibga solinadi, bu esa bolalar nutqiy faoliyatini sysaytiradi va hatto ularni butkul yo'qqa chiqaradi.

Til nafaqat inson hayotida, balki borliq olam uchun eng zarur, hayotiy muloqot vositasidir. Tabiatda qushu toshning ham, yaprog'y tog'ning ham, darYouy hayvonot olamining ham o'zaro muloqotga kirisha oladigan o'ziga xos "til"i bor.

Hazrat Navoiy ta'biri bilan aytganda "koinot gyloji" bo'lgan insongina tilga nafaqat muloqot vositasi, balki "millatning ruhi, timsoli, qiyofasi, oyinasi", "mustaqillik ramzi", "ozodlik timsoli", "tafakkur xazinasini", "ma'naviyat belgisi", "milliy boylik", "ko'ngil mulkining gavhari" deb qaraydi, "ona tilim" deb e'zozlaydi. Millatlarni ajratib turuvchi asosiy belgilardan biri bu til ekan, har bir inson o'z tilini bilishi, uni ulug'lashi va shu bilan birga boshqa millatlarning ona tiliga ham hurmat bilan qarashi lozim. Shundagina tilning, millatning qadri va obro'yi, nyfuzi oshadi. Til tarixini, uning me'yoriy nuqtai nazardan shakllanish jarayonini, rivojlanishini millat tarixidan ayri holda o'rganib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-sonli Qarori.
2. O. A.Bekmatova va boshqalar "Qyvnoq harflar" Toshkent-2000-67 b.
3. G.A.Berdaliyeva Maktabgacha ta'lim muassasalari nutq o'stirish mash'gulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish tizimini takomillashtirish. T.: "Adabiyot uchqynlari", 2019-115 b.
4. G.Berdaliyeva Bolalar she'riyati va maktabgacha yoshda mustaqil fikrlash // Til va adabiyot ta'limi. T.: 2018 - №11. B.40-43.

DIDAKTIK O'YINLARNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR PSIXIK TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI

Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich
ADU dotsenti,

No'monova Jasmina Otajon qizi
Maktabgacha ta'im yo'nalishi 304-guruh talabasi

Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida inson qalbini kichiklikdan boshlab yaxshilik, oliyjanoblik, insonparvarlik, odamgarchilik, aql-idrokli bo'lish, odob-ahloqlilik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, halollik, poklik, so'zamollik, xushso'zlik, ilmi bo'lish kabi xislatlar bilan boyitish inson kamolotining me'yori bo'lib kelgan. Chunki komil insonning ma'naviyati yuksak bo'ladi Yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan kishi esa o'z xalqining tarixi, urf-odati, qadriyati

hamda an'analari, madaniyatini chuqur biladi va unga rioya qiladi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qaroriga muvofiq bu sohada yangi tizim yaratildi. Ushbu tizim oldiga maktabgacha ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, maktabgacha ta'lim muassasalari davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish hamda moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish, maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash vazifalari qo'yildi.

Ma'lumki bolaning yoshi ylg'ayib mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari uning atrofdagi narsa va hodisalar bo'yicha dunyo qarashi kengayib boraveradi. Bog'cha tarbiya yoshidagi bolalarni eng asosiy va yetakchi faoliyatlardan biri o'yindir. Yetakchi faoliyat deb bolaning ayni shu yoshida tez-tez ko'zga tashlanib turadigon xatti-harakatlarini aytamiz. Yetakchi faoliyat shunday faoliyatki, bu faoliyat tufayli bolaning psixik jihatdan o'sishida jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. Boshqacha qilib aytganda, bu faoliyat tufayli bolaning psixik jihatdan o'sishida jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. O'yin bola hayotida mana shunday asosiy faoliyatlardan biridir. O'yin shu qadar ynversial, shu qadar ko'p qirrali va qudratli faoliyatdirki, barcha yoshdagi bolalarni o'yindan boshqa kamolga yetkazishni tasavvur qilish qiyin.

Bolalar o'yin faoliyatlarining mohiyati rus psixologlaridan .S.Vigotskiy, S.K.Rubinshteyn. A.N.Leonteyev, E.A.Arkin, D.B.Elkonin va boshqalarning asarlarida ilmiy asosida yoritib berganlar. rus psixologlari o'z asarlarida psixologlarining o'yin nazariyalarini qattiq tanqid ostiga olishlari bilan birga bolalar o'yin faoliyatlarining mohiyatini materialistik asosda ilmiy nuqtai nazardan tushuntirib berganlar. Bu jihatdan, xususan, S.K.Rubinshteyn, A.N.Leonteyev. E.A.Arkinlarning asoslari diqqatga sazovor ishlardir.

O'yinning bolalar psixik taraqqiyotidagi g'oyat katta ahamiyatini nazarda tytib, mashhur pedagoglar va mutafakkir yozuvchilar o'zlarining bu masalaga doir qimmatbaho fikrlarini yozib qoldirganlar. A.S.Makarenkoning fikricha, bolalarning o'yin faoliyatlari ularni jismoniy va psixik jihatdan garmonik ravishda rivojlanishlari uchun birdan-bir vosita hisoblanadi. Biz kattalar odamlar uchun mehnat faoliyati qanchalik ahamiyatli bo'lsa, bolalar uchun o'yin shuncha lik ahamiyatga ega. A.S.Makarenkoning bu fikri bolalarning o'yin faoliyatlari orqali ularda yuksak insoniy sifatlarini tarbiyalash imkoniyatini naqadar katta ekanligiga ahamiyat bilan qarashni taqozo etadi. O'yn faoliyati bolalarni insoniyatining ijtimoiy tajribasini egallashning shakliga, ya'ni ta'lim faoliyatiga tayyorlaydi. Odamlar birdangina ijtimoiy tajribasini o'zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni egallash uchun odam avvalo yetarli darajada nutqni egallagan, ma'lum

malaka, ko'nikma hamda elementar tushuncha larga ega bo'lishi kerak. Bularga esa bola faqat o'yin faoliyati tufayligina erishadi. O'yin bolalar hayotida shunday ko'p qirrali faoliyatki, Unda bolalarga mansub bo'lgan mehnat ham, narsalar haqida fikr yuritish ham san'at, hayol qilish, dam olish va xushchaqchaqlik manbalari ham mujassamlangandir. Mana shunday jarayonlarning barchasi o'yin faoliyatida namaoyon bo'ladi hamda bolalar talab qilayotgan darajadagi to'laqonli hayotni ta'minlay oladi. O'yinning bolalarni maftyn etuvchi tomoni ana shunda. O'yin faqat tashqi muhitdagi, narsa va hodisalarni bilish vositasi bo'libgina qolmay, balki qudratli tarbiya vositasi hisoblanadi. Ijodiy va mazmunli o'yinlarda bolalarning barcha psixik jarayonlari bilan birgalikda ularning individual fazilatlarini ham shakllanadi. Mana shu nuqtai nazardan o'yin maktabgacha ta'lim-tarbiya ishlari orasida eng asosiysi hisoblanib, birinchi o'rinda turadi. Demak, maktabgacha yoshdagi ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan bolalarning o'yin faoliyatlarini maqsadga muvofiq ravishda tashkil qila bilishga bog'liqdir.

Bola voqelikdan, ya'ni o'zi yasab turgan muhitni va Undagi turli-tuman narsa hamda hodisalarni juda sevib o'ynaydi. Bola o'zining voqelikka bo'lgan cheksiz muhabbatni va Undagi narsa hamda hodisalarni bilishga bo'lgan intilishini o'zining xilma-xil o'yin faoliyatlarida ifoda etadi. Shuning uchun bola o'zining turli variantdagi o'yinlarida hayoliy muhit yaratib, voqealikni mumkinl qadar to'la va to'g'ri aks ettirishga intiladi o'zlarining faoliyatlarida qanchalik hayolga berilib ketmasinlar har doim voqeyi dunyoga, Undagi real narsalarga ko'z tashlab turadilar. Buning haqiqatdan ham shunday ekanligini ularning o'yin jarayonidagi o'z xatti-harakatlariga " bunday bo'ladi" " bunday bo'lmaydi" deb baho berib turishlaridan ko'rishimiz mumkin. Ular qanchalik o'yinga berilmasinlar, voqeyi dunyoni hech qachon ynytmaydilar va unga go'yoki andaza tariqasida zimdan qarab turaveradilar.

Bolalar o'yinlardagi turli-tuman harakatlar va narsalar voqelikda haqiqatdan bor bo'lgan real harakat hamda real narsalarning real obrazlaridir. Bola o'zi yashab turgan real voqelik bilan bog'liq bo'lmagan hayoliy, afsonaviy o'yinlar yaratishning hali yddasidan chiqa olmaydi. Chunki bola hali o'zi bilmagan, ko'rmagan, eshitmagan narsalarni o'z o'yin faoliyatida aks ettira olmaydi. Y yoki bu o'yinni o'ynash uchun bolalar albatta elementar ravishda bo'lsa ham hayotiy hodisalar hamda mehnatning bir qancha turlari bilan tanish bo'lishlari kerak bo'ladi. Bolaning hayoti qanchalik mazmundor va yashash doirasi qanchalik keng bo'lsa, uning o'yinlari hamshuncha lik xilma-xil bo'ladi. Natijada esa bola zerikib, toliqib qolmaydi. Bolalar hayotini mazmundor qilish ko'p jihatdan tarbiyachilarning hamda ota-onalarga bog'liq jarayon hisoblanadi. Ota-onalar va tarbiyachilar bolalarni vaqti-vaqti bilan sayohatga olib chiqib turishlari maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, o'yin bolalar hayoli tomonidan yaratilgan narsa emas, aksincha bolalar hayolining o'zi o'yin jarayonida yuzaga kelib rivojlanadigon jarayon hisoblanadi. Bolalar o'yin faoliyatida turli hayoliy va afsonaviy obrazlarni

yaratadilar. Odamning tashqi muhitdagi narsa va hodisalarni aks ettirish jarayonlari passiv jarayon emas, balki aktiv hamda ijodiy yaratuvchan, o'zgartiruvchi jarayondir.

Bolalar o'yin faoliyatining yana bir xususiyati, o'yinning umumlik xarakteriga ega bo'lishidir. Bola o'zining turli-tuman o'yinlarida faqat o'ziga tanish bo'lgan yolg'iz bir kasb egasining emas umuman haydovchining militsionerlarning, tarbiyachilarning, uchuvchilarning xatti-harakatlari aks ettiraveradi. Albatta, turmush tajribasi va faoliyat doirasi juda cheklangan kichik yoshdagi bolalar va ularning xatti-harakatlarini aks ettiradilar. O'rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalarning o'yinlarida esa bunday obrazlar umumiylik xarakteriga ega bo'ladi. O'yinlar bolaning rivojlanishi va tarbiyasining eng muhim elementidir. Didaktik o'yinlar amaliy va aqliy harakatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi, bu har qanday yoshdagi bolalar uchun muhimdir:

2-3 yoshda, 3-4 yoshda, 4-6 yoshda. Didaktik o'yin - bu o'yin shaklida tashkil etilgan o'quv faoliyatining bir turi hisoblanadi. Sinflar o'yin, faol o'rganish tamoyillarini amalga oshiradi, muayyan qoidalarga bo'ysynadi, qat'iy tuzilishga va nazorat va baholash vositalari tizimiga ega. 2-3 yoshli bolalar uchun didaktik o'yinlar: chaqaloqni qanday rivojlantirish kerak. Ko'rib chiqilayotgan o'yinlar, shuningdek, mobil, musiqiy o'yinlar kattalar (o'qituvchi, ota-onalar) tomonidan yaratilgan va tayyor holda taklif etiladi. Birinchidan, bolalar o'yinni ishlab chiqyuvchilar yordamida o'zlashtiradilar, harakat qoidalarini, me'yorlarini o'rganadilar va vaqt o'tishi bilan kerakli tarkibni o'zlashtirgandan so'ng, ularni mustaqil ravishda o'ynashga kirisha boshlaydirlar. Bunday sinflar maktabgacha ta'lim muassasalarida yetakchi faoliyatlardan biridir, shuning uchun ular bolalar rivojlanishining barcha bosqichlarida o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladi: birinchi kichik guruh (2-3 yosh), ikkinchi yosh guruh (3-4 yosh), o'rta. biri - 4-5 yosh, kattasi - 5-6 yosh, tayyorgarlik - 6-7 yosh. Ko'rib chiqayotgan o'yinlarimiz 3 ta asosiy guruhga bo'linadi: Ob'ektlar bilan o'yinlar (o'yinchoqlar)- narsa va u bilan harakatni bevosita idrok etishga qaratilgan, shuning uchun bola ushbu ob'ektning xususiyatlari, uning shakli, rangi bilan tanishadi. Bir nechta o'yinchoqlar bilan ishlashda bolalar ularni bir-biri bilan solishtirishlari, umumiy va farqli narsalarni topishga yrinadilar. Ushbu turdagi vazifa mustaqil faoliyatni tashkil qilish imkonini beradi, o'zingizni band qilish va guruhdagi boshqalarga aralashmaslik qobiliyatini rivojlantiradi. Taxta o'yinlar esa tevarak-atrofdagi voqelik, o'simlik, hayvonot dunyosi, jonli va jonsiz tabiat hodisalari bilan tanishishga qaratilgan. Bunday vazifalar nutq ko'nikmalarini, mantiqiylikni, aql-idrokni rivojlantirishga yordam beradi, hayotiy vaziyatlarni modellashtirishga, qarorlar qabul qilishga, o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi so'z o'yinlari esa maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash va nutqini rivojlantirish. Ushbu o'yinlar nutqqa asoslangan bo'lib, bu sizga turli xil aqliy muammolarni hal qilish qobiliyatini o'rgatish imkonini beradi: narsalar yoki hodisalarning xususiyatlari va xususiyatlarini tasvirlash, ularning asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish, turli xil narsalarni bir-biri bilan solishtirish, ularni taxmin qilish tavsifi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinlki qush uchadi-bola o'ynaydi. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning eng muhim faoliyati o'yin hisoblanib harakatlari orqali o'z dunyoqarashini namoyon etadilar va bizlar bunga e'tiborli bo'lishimiz zarur.

Tavsiyalar:

1. Tarbiyachi va tarbiyalanyvchilarning maqsad sari natijaga erishuvida ijodiy o'yin texnologiyalaridan foydalanishda qulay, ijodiy, psixologik, rivojlantiruvchi muhit yaratishga erishish va bu borada xorijiy tajribalardan foydalanish lozim.

2. O'quv-biluv faoliyatini yanada rivojlantirishda bolaning qiziqish va qobiliyatlarini inobatga olgan holda ko'proq individual bajariladigan ijodiy topshiriqlarni berish, shu asosda ularda mustaqil fikrlash ko'nikma va malakalarni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Y.Fauziyeva, D.Nazarova, F.Qodirova Surdopedagogika;-T; 2012
2. M.Y.Xamidova Mahsus Pedagogika,-T;;2018
3. B.Ysmonova, Z.Yuldasheva Eshitishda muammosi bo'lgan bolalarni talaffuzga o'rgatish metodikasi.-T;2014
4. .R.Mo'minova, Sh.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajonova, Mahsus pedagogika,-;T;;2018
5. Avliyoqulov N.X., Musaeva N. Pedagogik texnologiyalar. Toshkent-2008.
6. R.Ilyashova. Amerika maktablarida.-Boshlang'ich ta'lim jurnali. 2019.3-s.
7. Yo'ldoshev J.F.Xorijda ta'lim (metodik qo'llanma)- Toshkent: 1995-yi.

INDIVIDUAL O'QITISH TEXNOLOGIYALARI – BOSHLANG'ICH TA'LIMNI RIVOJLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA

Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich

ADU dotsenti

Qosimova Samira Farhod qizi

ADPI Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 108-guruh talabasi

Ta'limning globallashuvi, o'quv-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining samarali qo'llanilayotgani ta'lim muassasalarida, xususan boshlang'ich sinflarda o'qitish sifatining oshishiga sabab bo'lmoqda. Zamonaviy ta'lim jarayonining faol syb'yektlari o'qituvchi va o'quvchilar bo'lib, ularning hamkorlikdagi faoliyatlari muayyan mavzu doirasida nazariy va amaliy bilimlarni puxta o'zlashtirishiga imkoniyat yaratadi.

Ertangi kuniga befarq bo'lmagan, yoryg' va farovon kelajakni yosh avlod istiqbolida ko'rgan millat ta'lim-tarbiyaga alohida e'tibor qaratadi. Bilim qanchalik mustahkam bo'lsa, o'quvchi dunyoqarashi, tafakkur doirasi shuncha lik takomillashadi va rivojlanadi. Shu bois uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini bo'lgan boshlang'ich ta'limga qo'yilayotgan davlat talablariga muvofiq, o'quv-

tarbiya jarayonining samardorligini oshirish, ilm-fanning so‘ngi yutuqlarini amaliyotga joriy etish orqali ijodkor, ijtimoiy faol, yuksak ma‘naviyatli, mustaqil fikr yurita oladigan, davlat, jamiyat va oila oldida o‘z burchi hamda javobgarligini his etadigan shaxsni kamolga yetkazish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsyepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli Farmoni va Undan ko‘zlangan maqsad ham yuqoridagi dolzarb vazifalarning amaliy yechimida ustuvor ahamiyat kasb etadi.⁶

Ma‘lumki, o‘quvchining mavjud imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni ta‘minlash – zamonaviy o‘quv jarayonida jadallashib borayotgan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning talabidir. Bu borada individual o‘qitish texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Unda o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida o‘qitish yo‘llari, usullari tanlanadi va turli o‘quv-uslubiy, psixologik, pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali amalga oshiriladi.

Individual o‘qitish texnologiyasining afzalligi – pedagogik jarayonning o‘quvchi qobiliyatlariga moslashuvchanligi imkoniyatidir. Bunda o‘quvchini bilim olish darajasining doimiy monitoringi amalga oshiriladi, zaruriy tuzatishlar kiritish natijasida maqbul pedagogik jarayon tashkil etiladi va o‘ziga xos individual yondashuvga amal qilinadi. “Individual yondashish – bu pedagogik tamoyilga ko‘ra, pedagogik jarayonda o‘qituvchining o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabati, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda quriladi va butun guruh hamda har bir alohida o‘quvchining rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratiladi.”⁷

Individual ta‘lim texnologiyalari shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limning bir turi bo‘lib, uning o‘ziga xos quyidagi jihatlari mavjud:

- o‘quvchining o‘qitish jarayonidagi muvaffaqiyatini ta‘minlovchi omillar (o‘quvchilarning fikrlash, tafakkur qilish, ko‘nikma va malakalarni egallashdagi xatoliklarni bartaraf etish)ni hisobga olish;
- o‘quvchilarda o‘zini o‘zi mustaqil baholash malakalarini tarkib toptirish;
- alohida iqtidor va layoqatga ega o‘quvchilar bilan ishlashga yo‘naltirilgan ijodiy faoliyatni yo‘lga qo‘yish, dars va darsdan tashqari ishlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish;
- ta‘lim jarayonida zamonaviy texnik vositalar, shu jumladan, axborot texnologiyalarini faol qo‘llash;
- oilada hulq-atvorning ma‘lum me‘yorlariga rioya etmaganlik va inobatga olmaganlik sabablari hamda bu borada ota-onalar tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatoliklar ustida individual ishlash hamda bartaraf etish va hok.

⁶ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsyepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli Farmoni.

⁷ Pedagogik texnologiya. N.X.Avliyakov, N.N.Musaeva. –T.: Chopon NMIU, 2012. 90-bet.

Individual ta'lim texnologiyasi – ta'lim jarayonida o'qituvchining faqatgina bir nafar o'quvchi bilan yoki o'quvchining ta'lim vositalari (adabiyotlar, kompyuter, televideniye, radio va b. axborot texnologiyalar) bilan o'zaro hamkorligi asosida o'quv materiallarining o'zlashtirilishini ta'minlashga yo'naltirilgan ta'lim.⁸

Mazkur o'qitish texnologiyasini amaliyotga tatbiq etishda individual o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratiladi. Chunki o'quv topshiriqlari yordamidagina o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

O'quv topshiriqlari – o'rganilayotgan mavzu bo'yicha o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladigan ta'limiy vazifalar yig'indisi.

Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlardan o'quvchini faol harakatga undaydigan omillardan biri – o'quv topshiriqlari hisoblanadi. Darsdan ko'zlangan maqsadlar tizimi ularning bajarilishini ta'minlovchi harakatlar tizimi bilan uzviy bog'lanadi. Shu sababli o'quv topshiriqlarini to'g'ri tanlash va shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Individual o'quv topshiriqlarini shakllantirishda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

- darsning maqsadidan kelib chiqib tuzilishi ;
- mavzuning murakkablik darajasidan kelib chiqib tuzilishi ;
- o'quvchining qiziqishi, o'ziga xos xususiyatlarini (sabr, ijod, iroda, diqqat, o'zaro ta'sir qilish, kirishimlilik va boshqalar) inobatga olinishi;
- bajarilgan ish bo'yicha o'z-o'zini tahlil qilish va o'z-o'zini baholash imkoniyatining mavjudligi;
- yu vazifalarini bajarishda bilish qobiliyatlarini aniqlash;
- birgalikda ishlashda o'quvchining hamjihatligini ko'zlagan topshiriqlar;
- guruhlarda o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga vazifalarni, o'rnini bo'lib bergan holda ijodiy topshiriqni bajarish. Masalan: guruh sardori, ekspertlar, fikr bildiruvchilar va boshq.;
- ijodiy rolli o'yinlar tashkil qilish orqali individual va umumiy ijodiy natijaga erishish va hok. ga qaratilgan bo'lishi kerak).

Quyida o'quv topshiriqlaridan ayrim misollar keltirib o'tamiz:

1-topshiriq

№	Qatorlarda umumiy xususiyati bir xil bo'lgan so'zlar berilgan bo'lib, ular ichida begona (unga aloqasi bo'lmagan) so'z ham mavjud. Uni ajrating	Begona so'z
1	Chumchuq, kabutar, qaldirg'och, laylak, sichqon	sichqon
2	Uzum, gilos, olma, o'rik, shaftoli, terak	terak
3	Maktab, o'quvchi, o'qituvchi, stol, styl, doska, zavod	zavod
4	Ota-ona, bobo-buvi, aka-yka, opa-singil, baland-past	baland-past

⁸ Innovatsion ta'lim texnologiyalari / N.A.Muslimov, M.H.Usmonboyeva, D.M.Sayfurov, A.B.To'rayev – Toshkent: 2015. 168-bet.

Berilgan qo'shimchalar orasida shunday mustaqil so'zlarni qo'yding, natijada atamalar hosil bo'lsin:	
TAD ... KOR	sanoq soni yordamida hosil qilinyvchi ma'lum soha egasi (tadbirkor)
DO. ... MAND	Asalarining nauzasi ma'nosida ishlatilyvchi so'z yordamida hosil qilinyvchi ulug' inson, ylam (donishmand)

Xulosa sifatida ta'kidlash joizki, yuqoridagi kabi ta'limiy texnologiyalarni qo'llagan holda darslarni tashkil etish o'qyuvchilarni nafaqat mavzu yuzasidan bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishni, balki darsda faol ishtirok etish, diqqatni jamlash, har bir topshiriqqa mas'uliyat bilan yondashish, shuningdek o'zgalar fikrini hurmat qilish va tinglash kabi sifatlarni ham shakllantiradi. Bu borada o'qituvchi har bir darsga ijodiy yondashishi, o'qyuvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishi, iqtidor va istye'dodni rag'batlantirish hamda aql-zakovotini ayamaskliklari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsyepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmoni.
2. Pedagogik texnologiya. N.X.Avliyakylov, N.N.Mysaeva. –T.: Chopon NMIY, 2012. 90-bet.
3. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Myslimov N.A., Ysmonboyeva M.H., Sayfyrov D.M., To'rayev A.B. – Toshkent: 2015. 168-bet.
4. Mahmudov M. O'quv materialini didaktik loyihalash tizimi. 'Pedagogik mahorat', 2002 yil, 3-son, 3-11 betlar.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHISINING KASBIY KOMPETENSIYASI

Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich
ADU dotsenti

Sobirova Sevinch Jumanazar qizi
ADPI Maktabgacha ta'lim fakulteti
Maktabgacha ta'im yo'nalishi 102-guruh talabasi

Tarbiyachi eng avvalo, mulohazali, bosiq, har qanday pedagogik vaziyatni to'g'ri baholay oladigan hamda mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishning yddasidan chiqish kerak. Muloqot jarayonida tarbiyachining so'zlaridan suhbatdoshiga nisbatan xayrixohlik, samimiylik, do'stona munosabat, yaxshi kayfiyat sezilib tursin. Hozirgi sharoitda jamiyatning tarbiyachilik kasbiga nisbatan qo'yayotgan talablari kun sayin ortib bormokda va bu talablarni amalda to'g'ri tashkil qilish vazifasi tarbiyachiga bog'liq. Ijodiy faoliyat olib boruvchi tarbiyachi faqatgina

bolalarni muvaffaqiyatli o'qitish va tarbiyalash, ilg'or pedagoglar ish tajribalarini o'rganish bilangina cheklanib qolmasdan, tadqiqotchilik ko'nikma va malakalariga ham ega bo'lishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyachisi fan va texnika taraqqiyotining eng so'nggi yutuqlaridan foydalanishi, o'z kasbiy faoliyatida yangi pedagogik texnologiyalarni unumli qo'llay olishi taqozo etiladi.

Qobiliyat tarbiyachining individual imkoniyatlarini xarakterlaydi. Bir xil sharoitda qobiliyatli pedagoglar o'z faoliyatlarida ham qobiliyati past kishilarga qaraganda ko'proq yutuqlarga erishadilar. Qobiliyat shaxsning ham umumiy, ham mahsus rivojlanishida tezroq siljib borishini, uning ijrochilik va ijodkorlik faoliyatlarida eng yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi.

Qobiliyatli kishi mutaxassislikni tez egallay oladi va yuqori mahoratga erishadi hamda ishlab chiqarish, fan yoki madaniyatga yangilik kiritadi. Qobiliyat bilimdan farq qiladi.

Bilim – bu ilmiy mytolaa natijasidir, qobiliyat esa insonning psixologik va fiziologik tuzilishi xususiyatidir. Qobiliyat bilim olish uchun zaruriy shart-sharoit bo'lib, shu bilan birga, u ma'lum darajada bilim olish mahsyolidir. Umumiy va mahsus bilimlarni o'zlashtirish, shuningdek, kasbiy mahoratni egallash jarayonida qobiliyat mukammallashib va rivojlanib boradi. Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko'nikma va malakalardir.

Ko'nikmalar – tarbiyachining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usulidir.

Malakalar – tarbiyachining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig'indisidir. Ular tarbiyachi kasbiy faoliyati mexanizmining asosini tashkil qiluvchi jarayonlardir, ular qobiliyat bilan birgalikda pedagogik mahoratga erishishni ta'minlaydilar, buning natijasida tarbiyachi kasbiy faoliyatida ulkan yutuqlarni qo'lga kiritadi. Qobiliyatli, ammo noshud tarbiyachi ko'p narsaga erisha olmaydi. Qobiliyat ko'nikma va malakalarda ro'yobga chiqadi. Darhaqiqat, qobiliyatli kishining ko'nikma va malakalari ko'p qirrali va mukammallashgan bo'ladi. Ko'nikmalarni umumlashtirib mohirlik ham deb ataydilar. Mohirlik ham qobiliyatning o'zginasidir. Demak, qobiliyat ko'nikma va malakalarning paydo bo'lish jarayonida shakllanadi.

Mahsus qobiliyatga ega bo'lgan tarbiyachilar faqat o'zlari egallagan kasbiy yo'nalishlari bo'yicha muayyan faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'yllanadilar. Biror faoliyatning muvaffaqiyatli, mustaqil va mukammal bajarilishini ta'minlaydigan noyob qobiliyatlar birikmasi talant deyiladi. Qobiliyat kasbiy faoliyat jarayonida sayqallanib boradi. Buning uchun tarbiyachida layoqat, zehn va qiziqish bo'lishi kerak. Pedagogik qobiliyatning asosiy sifatlari va xususiyatlari. Pedagogik-psixologiyada tarbiyachi qobiliyatining cheklangan turlari yo'q. Pedagogik qobiliyat turlari fanning, jamiyatning rivojlanishiga qarab ko'payib va o'zgarib turishi mumkin. Falsafada qobiliyat o'zoq vaqtgacha "o'zgarmas irsiyat" nasldan-naslga o'tuvchi jarayon sifatida talqin etilgan.

“Kompetentlik” tushuncha si ta'lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassis ning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir.

Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub'ektlar bilan muloqotga kirisha olish.

Mahsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo'lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko'zga tashlanadi. Ular o'zida quyidagi mazmunni ifodalaydi:

Psixologik kompetentlik – pedagogik jarayonda sog'lom psixologik muhitni yarata olish, ta'lim oluvchilar ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o'z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

Metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta'lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to'g'ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo'llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo'llash;

Informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinli, samarali foydalanish;

Kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga tanqidiy, ijodiy yondashish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

Innovatsion kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga samarali tatbiq etish;

Kommunikativ kompetentlik – ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari bilan samimiy muloqotda bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta'sir ko'rsata olish;

Shaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish;

Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish;

Ektremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul

qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik.

Tarbiyachining kasbiy kompetentlikka ega bo'lishida o'zini tahlil qila olishi ham ahamiyatli sanaladi. O'zini o'zi tahlil qilish tarbiyachi tomonidan kasbiy faoliyatda tashkil etayotgan o'z amaliy harakatlari mohiyatining o'rganilishidir. O'zini o'zi tahlil qilish orqali tarbiyachi o'zini o'zi ob'ektiv baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Zero, tarbiyachilarning kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo'lishida ularning o'z-o'zini baholash malakalariga egaligi ham muhimdir. O'zini o'zi baholash (O'O'B) – shaxsning o'z-o'zini tahlil qilishi orqali o'ziga baho berishi. O'zini o'zi baholash sub'ekt uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o'ziga ob'ektiv baho berish, o'zidan qoniqishni ta'minlaydi. O'z-o'zini baholash shaxsning qobiliyatini o'z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashishi zarur. O'z-o'zini baholash qiyin, lekin shaxsni bunga bevosita tayyorlash mumkin. Har qanday mutaxassis da bo'lgani kabi tarbiyachining ham o'zini o'zi samarali baholay olishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, tarbiyachi kasb faoliyatini texnologiyalashtirishni ilmiy asosga qo'yish – shaxsini ijtimoiylashishi, hamda ma'naviy-ahloqiy va kasbiy barkamollikka erishishida muhim omil bo'lib hizmat qiladi. Barkamol shaxs tarbiyasida tarbiyachining kasbiy faoliyatidagi o'ni ilmiy-pedagogik jihatdan to'laqonli asoslab berilishi dolzarb muammo hisoblanib, bu borada oila, maktabgacha ta'lim tashkiloti va mahalla kabi ijtimoiy institutlarning ham alohida o'ni borligiga e'tibor qaratish lozim. O'zaro hamkorlikka integrativ yondashuvlar mahsyli o'laroq tarbiya nazariyasi va amaliyotida global professionalizm muayyan 'texnologik hodisalar' ni vujudga keltirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O'zbekiston, 2017.
2. Jumaniyozova M.T. Malaka oshirish jarayonida o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning pedagogik asoslari (tarix fani o'qituvchilari misolida. – T.: 2007. – 158 b.
3. Rahimov B.X. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi: Ped.fan. nomz. ... diss. – T.: 2002. – 161 b.
4. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. – T.: O'qituvchi, 1993. – 264 b.
5. www.tdpu.uz, www.pedagog.uz, www.ziynet.uz, www.i-gnom.ru.

O'SMIRLAR PSIXOLOGIYASINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

N.D.Kasimova- ADCHTI dotsenti,
Yoqubjonov Qodirxon- ADCHTI, III- bosqich talabasi

O'smirlik - bu jismoniy va ruhiy jihatdan sezilarli o'zgarishlar va rivojlanish davri. Aynan shu davrda yoshlar o'z shaxsiyatini shakllantira boshlaydi, tengdoshlari bilan munosabatlar o'rnatadi va ularning kelajagini belgilovchi qarorlar qabul qiladi.

Yoshlar psixologiyasining eng muhim jihatlaridan biri shaxsiyatni shakllantirish kontseptsiyasidir. O'smirlik davrida yoshlar o'zlarining kimligini va dunyoning qayeriga mos kelishini so'rashni boshlaydilar. Ular o'zlarining kimligini va kim bo'lishni xohlayotganini aniqlashga harakat qilganda, turli rollar va xatti-harakatlar bilan tajriba o'tkazishlari mumkin. Bu qiyin va chalkash vaqt bo'lishi mumkin, ammo bu o'sishning muhim qismidir.

Ushbu davrni tahlil qilar ekanmiz, yana bir asosiy jihat ijtimoiiy munosabatlarning roli juda kata ahamiyatga egadir. O'smirlar ko'pincha o'zlarining do'stliklari va ishqiy munosabatlariga katta ahamiyat berishadi, Chunki bu aloqalar ularga qabul qilinganligini va qo'llab-quvvatlanishini his qilishga yordam beradi. Biroq, tengdoshlarning bosimi va moslashish istagi giyohvand moddalarni iste'mol qilish, bezorilik va boshqa xavfli xatti-harakatlar kabi salbiy xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

Yoshlar psixologiyasi ijtimoiiy munosabatlardan tashqari, kognitiv rivojlanishga ham e'tiborni o'z ichiga oladi. O'smirlik davrida yoshlar ko'proq mavhym va tanqidiy fikrlashni boshlaydilar, bu ularga murakkab g'oyalar va tushuncha larni ko'rib chiqish imkonini beradi. Biroq, bu ortib borayotgan kognitiv qobiliyat, shuningdek, yangi va qiyin vaziyatlarda harakat qilishda chalkashlik va noaniqlik tuyg'ulariga olib kelishi mumkin.

Nihoyat, yoshlik psixologiyasi hissiy tartibga solish tushuncha sini ham qamrab oladi. O'smirlar ko'pincha o'smirlik davridagi ko'tarilish va pasayishlarda g'azab, qayg'y va tashvish kabi kuchli his-tuyg'ularni boshdan kechiradilar. Bu his-tuyg'ularni tartibga solishni o'rganish yoshlarga stressni engish va chidamlilikni rivojlantirishga yordam beradigan muhim mahoratdir.

Umuman olganda, yoshlar psixologiyasi qiziqarli va murakkab soha bo'lib, tadqiqotchilar Bugungi kunda yoshlar dych kelayotgan muammolar va imkoniyatlar haqida yangi tushuncha larga ega bo'lishlari natijasida rivojlanishda davom etmoqda. O'smirlarning o'ziga xos ehtiyojlari va tajribalarini tushunish orqali biz ularni hayotlaridagi ushbu hayajonli va qiyin vaqttni bosib o'tishda yaxshiroq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Rahimov B.X. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-madaniy munosabatlarning shakllanishi: Ped.fan. nomz. ... diss. – T.: 2002. – 161 b.
2. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi.–T.:O'qituvchi,1993.–264b.

“STEAM” TEXNOLOGIYASINI QO’LLASHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Madaminov Z.Yu. -ADCHTI Ijtimoiy-gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrası o’qituvchisi

Mamlakatimizda taraqqiyotning barcha jabhalarida tubdan islohotlar amalga oshirilmoqda. Aholining asosiy qismini tashkil etadigan yoshlarni kelgusi hayotga tayyorlash, ularning o’zlarini qiziqtirgan kasb-hunar egalari etib tarbiyalash jamiyatning rivojlanishida dolzarb muammolardan hisoblanadi. Shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o’quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o’rgatib kelinganligi ma’lum. Bunday usul o’quvchilarda mustaqil fikrlash, ishlash, ijodiy izlanish, tashabbus ko’rsatish qobiliyatlarini rivojlantirishga katta imkon bermasligi aniq.

Endilikda fan, texnika va innovatsion texnologiyalarni rivojlanishi natijasida o’quv-tarbiya jarayonida interfaol uslublar va texnologiyalardan foydalanib, ta’limning samaradorliginiko’tarishga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda.

Bugungi davr talabi dunyo ta’limi oldiga katta vazifalarni qo’ymoqda, yahni bolani kelajakda jamiyatda yashashga tayyorlashi kerak. Bunda birinchi navbatda tez o’zgarayotgan, yangilanib borayotgan axborotlar bilan uyg’yn holda faol ishlaydigan kasb egalari timsolini Bugungi o’quvchi yoshlarda shakllantirish lozim. *Axborotni olish, qayta ishlash va amaliyotda foydalanish STEAM (S-fan, T-texnologiya, Ye-muhandislik, A- san’at, M-matematika) ta’limi dasturining asosini tashkil etadi.*

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida’gi 2019 yil 20 fevraldagi PQ-4199-son qaroriga asosan, Respublikamizning har bir hududida iqtidorli yoshlarni aniqlash maqsadida Prezident maktablari ochildi. Ular asosan STEAM fanlarini o’qitishga ixtisoslashgan bo’lib, hozirda tajriba sinov ishlari amalga oshirilmoqda. STEAM - maktab o’quvchilarini yangi o’qitish metodikasi bo’lib, an’anaviy o’qitish tizimiga muqobil tizim hisoblanadi. u bolalarni bir vaqtning o’zida Science (tabiiy fanlar), Technology (texnologiya), Engineering (myhandislik), Art (san’at) va Mathematics (matematika) bo’yicha o’qitish tizimiga asoslangan, bunda o’quvchilar amaliy va ko’ngilochar loyihalar mash’gulotlari yordamida saboq oladilar. **STEAM ta’limi** texnologiyasi loyihalash metodiga tayangan holda uning asosida bilish va badiiy izlanish yotadi. Bunday izlanish amaliy faoliyat jarayonida bilimlarni olish, so’ngra ulardan amaliyotda qayta foydalanish, yahni o’yinlarda konstruktiviyalar tuzish, texnik ijodiyot elementlarini qo’llab, bilim olishga oid tadqiqot ishlarida amalga oshiriladi.

STEAM ta'limi o'quvchi yoshlarning rivojlanishini tashqi olam bilan bevosita bog'laydi. Ma'lymki, tabiiy fanlar atrofimizdagi olam bilan bevosita bog'liq texnologiya kundalik hayotimizda doimiy ravishda qo'llaniladi, myhandislik esa yular, yo'llar, ko'priklar va mashina mexanizmlarda o'z aksini topgan, biror bir kasb, kundalik mash'gulotlarimiz ozmi-ko'pmi matematika fani bilan ham bog'langandir. **STEAM ta'limi** asosida yondashuv o'quvchi yoshlarga dunyoni tizimli ravishda o'rganishga, atrofda ro'y berayotgan jarayonlarni mantiqiy myshohada qilishga, ulardagi o'zaro aloqani anglab yetishga o'zi uchun yangi, noodatiy va qiziqarli narsalarni kashf qilishga imkon beradi. Qandaydir yangilikni kutish orqali o'quvchi yoshlarda qiziquvchanlikni rivojlantiradi, o'zi uchun qiziqarli masalani aniqlab olishni, yechimini topishning algoritimini ishlab chiqishni, natijalarni tanqidiy baholashni, fikrlashning myhandislik jihatlarini shakllantirishga olib keladi. Misol tariqasida quyida tabiiy fanlarga tegishli bo'lgan "Buyuk ixtirolar" mavzusi bo'yicha o'tkaziladigan darsning oldindan loyihalashtirilgan texnologik xaritasini havola etamiz.

Mavzu: "Baland osmono'par binolar".(2 soat)

Maqsad va vazifalar: Bunda informatika va axborot texnologiyalari darslarida biror bir qurilmaning modellashtirish yoki uning ishlash algoritmini o'rganilganda doskada algoritmik ketma-ketlikdagi dasturiy modelini yozib tyshintirilsa, o'quvchilar mustaqil ravishda o'z bilimlarini mustahkamlaydi.

O'quv materialli mazmuni: O'qituvchi mustaqillik davridan keyingi yillarda mamlakatimizdagi ixtiro va kashfiyotlar, binolar qurilishidagi zamonaviy standartlar asosidagi yangi loyixalar haqida suhbatlar tashkil etadi. O'quvchilarning o'zlarini bino va arxitekturalar, inshootlar. Ularning qurilishida matematika, fizika, kimyo, texnologiya fanlarini o'zrao bog'liqlik xysysyailari haqida bilim, malaka va ko'nikmalar hosil qiladi.

O'quv jarayonini tashkil etish texnologiyasi:

Shakl: interfaol mash'gulot, suhbat, juftlikda, kichik guruh, jamoa bo'lib ishlash.

Metod: Aqliy xujum, og'zaki bayon, matn bilan ishlash, savol-javob, izlanish metodi, taqdimot. **Vosita:** aydio-vizyal texnika, videolavxalar, tarqatma materiallar, vatman qog'ozlar, rangli qog'ozlar, skotch, marker va flomasterlar.

Baholash: guruhlarini taqdimotini kuzatish rag'batlantirish, guruhlar o'zini-o'zi baholash, ball tizimi.

Kutiladigan natijalar: mavzu asosida to'laonli ma'lymot berib, o'quvchilar ijodkorlik, internet bilan ishlash orqali bilimini oshiradilar. Mavzu bo'yicha o'zlarining yasagan binolarini g'oyasi va mazmuni bo'yicha kommunikativ, muxandislik va turli kasb hunarga bo'lgan qiziqish qobiliyati kompetentsiyasi shakllanadi va motivatsiyasi rivojlanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida'gi 2019 yil 20 fevraldagi PQ-4199-sonli qarori.

2. R.Ishmuhammedov, M.Yuldashev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. (ta'lim tizimi xodimlari, o'qituvchilar, tarbiyachi va murabbiylar, metodistlar uchun o'quv qo'llanma). Toshkent-2017, 368 b.

BOLALAR PSIXOLOGIYASI FANIGA ZAMONAVIY YONDASHUV

Arabboeva Madina Ibrohimjon qizi
ADCHTI xorijit tili va adabiyoti fakulteti III-bosqich talabasi

Bolalar psixologiyasi bola psixikasining taraqqiyoti hamda shaxsiy xususiyatlarining yuzaga kelishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganadi.

Bugungi kunda bolalar psixologiyasi fanining oldida bir qancha muhim nazariy va amaliy vazifalari turadi. Uning nazariy vazifalariga quyidagilar kiradi:

Uning amaliy vazifalariga turli yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyoti xususiyatlariga doir bilimlarni tarbiyachilar, o'qituvchilar, ota-onalar ya'ni jamoatchilar o'rtasida keng Youishdan iborat. Bolalar psixologiyasining amaliy vazifasi – bola ruhiy taraqqiyotiga, yoshlik xususiyatlari orasidagi farqlar va ularga individual munosabatda bo'lish yo'llariga oid, ruhiy taraqqiyot qonunlariga doir psixologik bilimlardan bahramand bo'lishlarini ta'minlashdan iborat. Bunday vazifalarni amalga oshirish komil insonni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi .

Turli yoshdagi bolalarda sezgi, idrok, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, hissiyot, hayol va iroda kabi psixik jarayonlarining namoyon bo'lishi, taraqqiy etishi hamda takomillashuvining qonuniyatlarini o'rganish zamonaviy ta'limining asosiy oz'garishidir. Bolalar psixologiyasi bola shaxsiy psixologik xususiyatlarini qanday tarkib toptirishni chuqur tahlil qiladi. Bunda bolalar psixologiyasini bolalar shaxsining tarkib topishiga faol ta'sir etuvchi omillar qiziqtiradi.

Ma'lumki, bola shaxsi va uning psixologik xususiyatlari qandaydir tasodifiy omillarning tartibsiz ta'sir etishi natijasida emas, balki muayyan aniq omilning qonuniy ta'sir etishida tarkib toptiradi. Ana shu muhim qonuniy tarzda ta'sir qiladigan omillarni ochish va isbotlash bilan bolalar psixologiyasi shug'yllanadi.

Bolalar psixologiyasi o'zining murakkab predmetini o'rganishda falsafaga tayanadi. Ma'lumki, tabiat va jamiyatdagi narsa hamda hodisalar taraqqiyotining eng umumiy qonuniyatlarini o'rganadi, hamda inson ongining ijtimoiy hayotga bog'liqligini isbotlab beradi.

Bolalar psixologiyasi o'z predmetini o'rganishda umumiy psixologiyaning inson psixikasi haqida qo'lga kiritilgan yutuqlariga asoslanadi. Masalan, umumiy psixologiyaning psixik jarayonlar, psixologik holatlar, inson shaxsi va uning faoliyati haqidagi ta'limotlardan to'g'ridan-to'g'ri foydalanadi. O'z navbatida, umumiy psixik holat ham bolalar psixologiyasining yutuqlariga asoslanadi.

Bolalar psixologiyasi anatomiya va fiziologiya fanlari tomonidan qo'lga kiritilgan yutuqlardan ham keng foydalanadi. Bunda bolalar psixologiyasi, xususan bolalar nerv sistemasi va oliy nerv faoliyatining ma'lumotlaridan foydalanadi. Bolalar nerv sistemasining normal taraqqiyoti va normal ishlashi bola

psixikasi rivojlanishining muhim shartlaridandir. Shuning uchun psixolog mutaxassislar bola nerv sistemasining taraqqiyoti masalalari bilan bevosita tanish bo'lishlari lozim.

Bolalar psixologiyasi pedagogika fani bilan ham yaqin aloqadadir. Pedagogika fani yoshlarga ta'lim-tarbiya berish va ularni har tomonlama barkamol tarzda rivojlantirish haqidagi fandir. Bolalar psixologiyasi ta'lim-tarbiyaning maqsadi, yo'l-yo'riqlari va vazifalariga doir fikrlarni pedagogika fanidan oladi, hamda unga yaqindan yordam beradi.

Bolaning aqliy taraqqiyoti qonunlaridan xabardor bo'lish turli yoshdagi bolalar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri tashkil qilish imkoniyatini beradi.

Bolalar psixologiyasi bolalar gigiyenasi, bolalardagi kasalliklarni o'rganyvchi pediatriya bilan ham bog'liqdir. Bu fan bolalar psixologiyasi namoyondalariga bolalar psixik taraqqiyotining normal borayotganini chuqurroq bilish va normal taraqqiyotda burilish sabablarini aniqlash imkonini beradi. Bolalar psixologiyasi esa, o'z navbatida, bolalarning normal psixik taraqqiyotini aniqlab berish bilan birga shifokorlarning bola psixologiyasini yanada yaxshiroq tushunib olishlariga yordam beradi.

Bolalar psixologiyasi bola shaxsi va shaxsiy psixologik xususiyatlarning tarkib topishini o'rganishda (bir qator) bolalar adabiyotidan, xususan, avtobiografik asarlardan keng foydalanadi. Shunday qilib, bolalar psixologiyasi bolalarning murakkab psixik jarayonlari va shaxsiy psixologik xususiyatlarini o'rganishda bir qator fanlarning qo'lga kiritgan yutuqlaridan foydalanadi va ularga yordam beradi.

Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyaning mahsus sohasi bo'lgani tufayli, u o'z predmetini o'rganishda umumiy psixologiyaning deyarli hamma metodlaridan foydalanadi. Lekin umumiy psixologiyaning metodlaridan bolalarning asosiy faoliyatlariga moslashtirib qo'llaniladi.

Umumiy psixologiyaning metodlari - kuzatish, eksperiment, suhbat, faoliyat mahsilotlarini o'rganish kundalik va biografik materiallarni o'rganish, sotsiometrik metod, test va shu kabi metodlardir.

Bolalarning butun aqliy, ya'ni psixik taraqqiyotlari ularning turli-tuman faoliyatlarida sodir bo'ladi. Ana shuning uchun bolalar psixologiyasi yuqoridagi metodlarni bolalarning asosiy faoliyatlariga moslashtirib qo'llaydi.

Ta'lim beruvchi ayni bir vaqtning o'zida guruhdagi bolalarning xatti-harakatlari va fe'l-atvorlarini o'rgana olmaydi. Shuning uchun ular diqqat - e'tiborlarini bir necha kun davomida u yoki bu bolaga qaratib, uni har tomonlama chuqurroq o'rganishga harakat qilishi lozim. Shu narsani esdan chiqarmaslik kerakki, tarbiyachining bolalarni o'rganishining qat'iy va aniq maqsadi bo'lishi kerak.

Bolalarning ehtiyojlari, qiziqishlari, mayl va istaklari, qobiliyatlari, diqqatlari, nutq hamda tafakkurlarining xususiyatlarini birin-ketin shoshmasdan o'rganish lozim.

Ta'lim beruvchi kundalik ish sharoitida bolalarni o'rganar ekan, u kuzatish, eksperiment, yordamchi kabi metodlardan foydalanishi mumkin.

TAVSIYALAR

- Turli yoshdagi bolalarga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarni, ya'ni bolalarning idrokiga, sezgi-tuyg'ulariga, diqqatiga va xotirasiga, nutqi va tafakkuriga, hayoliga, irodasiga xos xususiyatlarni o'rganish;
- Bolaning psixik taraqqiyotiga faol ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash;
- Bola shaxsi va shaxsiga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarni o'rganish;
- Maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun bolaning aqliy jarayonlarini -faollashtirish;
- Ta'lim jarayonida bolaning mustaqil, ijodiy, faol tafakkurini shakllantirish;

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'oziyev E. Ontogenez psixologiyasi Nazariy- eksperimental tahlil T.: Noshir 2010. – 356 b.
2. Шаповаленко И.В. Взрослая психология - М.: Гардарики, 2007. -349 с.
- 3.Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi T.: TDPU 2017 – 264 b.
- 4.Do'stmuhamedova Sh.A., Nishonova Z.T.va boshqalar Yosh davrlari va pedagogik psixologiya T.: Fan va texnologiyalar 2013 – 343 b.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЭМОЦИЙ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Абаев Абдувохид Абдулхамидович-
Андижанский государственный университет

Деятельность ребенка предполагает различные эмоции и чувства в процессе познания окружающего мира и самого себя, взаимодействия со взрослыми и сверстниками. У него определенное отношение к тому, что происходит вокруг него и к тому, что он делает. Эта связь вызывает у ребенка определенные эмоции и чувства. Эмоции и чувства также являются уникальной формой отражения действительности. Она проявляется в отношении ребенка к окружающему, удовлетворении или неудовлетворении потребности, возникающих внутренних переживаниях. Можно выделить следующие общие направления развития эмоций и чувств:

формирование эмоционального состояния в зависимости от изменения жизненной ситуации ребенка;

- паралич высших эмоций на основе эмоций;
- формирование эмоций и чувств как новой структуры среди личностных структур.

Онтогенез эмоций и чувств имеет свои специфические законы:

1. Сначала в онтогенезе появляются эмоции, представляющие собой простые переживания. Эти переживания возникают в зависимости от

удовлетворения естественных потребностей (при удовлетворении - возникают положительные, при неудовлетворении - возникают отрицательные эмоции). Такие эмоции есть и у животных. Однако следует отличать простейшие эмоции у ребенка от простейших эмоций у животных. Для ребенка с 2 лет наиболее информативными (дающими много информации) считаются реакции, выражающие радость, счастье, в целом положительные эмоции. В одном из экспериментов детей в возрасте 2-9 лет просили определить, а затем показать различные мимические реакции (реакции, выражающие удивление, гнев, страх, радость и т. д.) по фотографиям.

Эксперимент показал, что дети первыми демонстрировали радостное выражение лица. Поэтому формируется способность выявлять мимические реакции, выражающие положительные эмоции, распознавать и выражать их среди других реакций. Несомненно, положительные эмоции положительно сказываются на психическом и физическом развитии дошкольника.

2. Развитие эмоций происходит путем их дифференциации и обогащения опытом. В качестве примера переживаний, имеющих положительную эмоциональную или отрицательную эмоциональную окраску, можно привести переживания, которые переживает ребенок в связи с удовлетворением или неудовлетворением потребности в себе. У дошкольника отрицательные переживания могут проявляться в виде страха, гнева, отвращения, положительные переживания в виде радости, перетекания любви ребенка на других, более близких к родителям.

3. Развитие детских эмоций происходит как обобщение эмоций, направленных на конкретный предмет. В сформированной системе эмоций и чувств воплощаются эмоции как проявление переживаемого чувства. У дошкольников только формируется система эмоций и чувств. Поэтому их эмоции являются не проявлением переживаемых ими эмоций, а материалом, который следует обобщать для формирования высших эмоций.

4. В процессе развития эмоциональной сферы дошкольников происходит отделение субъектного отношения от предметного, вызывающего эмоциональные переживания. Чем младше ребенок, тем ближе для него описание объекта и описание его субъективных переживаний.

5. В дошкольном возрасте развиваются смысловые аспекты динамики эмоций и чувств. Развитие содержательной стороны обусловлено расширением и углублением знаний ребенка об окружающем мире, увеличением количества предметов и явлений, с которыми ребенок находится в устойчивых (всегда одинаковых) отношениях. (за счет этого эмоции и чувства развиваются осмысленно). Развитие динамической стороны необходимо для формирования у ребенка навыков контроля и управления своими эмоциями. Смысловая сторона (аспект) эмоций и чувств связана с объектами и причинами эмоциональных переживаний. Динамический аспект характеризуется глубиной, продолжительностью и частотой эмоциональных переживаний. Развитие эмоций и чувств связано с другими психическими

процессами, особенно с развитием речи. С помощью речи ребенок понимает и управляет своими чувствами и эмоциями. Через речь дети не только выражают свою потребность в чем-либо, но и выражают определенным образом свои переживания.

Развитие эмоций ребенка связано с определенными социальными ситуациями. Понимание ребенком ситуации, переживание ситуации и изменений в ней создает определенное эмоциональное состояние. Изменение образа жизни и режима дня ребенка может вызвать нарушение привычных для ребенка ситуаций. Иногда это вызывает стресс. По данным А.И.Мишкиса и Л.Г.Голубевой, для адаптации детей к новым условиям требуется 2 месяца. Нарушение привычной ситуации может вызвать как аффективные реакции, так и страх.

Аффект (кратковременная интенсивная негативная эмоциональная реакция) также может быть следствием нарушения контрольной функции коры головного мозга. Изменения в детях могут преодолеть торможение. Противоположные (отрицательные) эмоции могут появиться из-за неспособности ребенка сдерживать восторженное выражение положительных эмоций. Например, бурная радость часто заканчивается плачем и слезами.

Развитие высших чувств у дошкольников. Во временной структуре деятельности дошкольника постепенно меняется значение эмоций: на ранних этапах переживания выступают как эмоциональная оценка достигнутого результата, на поздних - в форме эмоционального восприятия перед выполнением действий. Дети хорошо справились с заданием не только тогда, когда им разъяснялась важность задания (когда объяснялось, что пирамида нужна для игры), но и когда заранее формировалось эмоциональное восприятие ситуации.

Экспериментатор показывает детям картинки, чтобы создать доэмоциональное восприятие ситуации. На первой картинке изображены плачущие дети, сидящие перед расползающимися кругами, а на второй - дети, радостно играющие с пирамидками. Обсуждение картинок с детьми создает эмоционально окрашенные образы о последствиях выполнения или невыполнения данного задания. Это побуждает детей выполнить данное задание до конца. Как писал А. В. Запорожец, по мере развития ребенка аффективные и познавательные процессы взаимодействуют и образуют целую функциональную систему эмоций человека. Эта система позволяет субъекту не только предвидеть последствия своих действий, но и в то же время ощущать их, а значит, адекватно эмоционально управлять сложными формами деятельности.

Как показал Р.М.Якобсон, роль эмоции как мотива поступков ребенка меняется в дошкольном возрасте. Действия ребенка до 3 лет основаны на понимании того, что неприятно, а что приятно. В 3-4 года гнев, страх, печаль у ребенка сразу побуждают его к действию. Он дерется с другим ребенком, хватается за игрушку или проявляет к кому-то жалость. Ребенок 4-5 лет может

воздерживаться от прямого выражения своих эмоций в своих действиях или действовать исходя из своих высших эмоций. Эмоции и чувства играют управленческую функцию и помогают перестроить поведение ребенка. Эмоциональные переживания поддерживают, направляют или тормозят поведение.

Если воздействия и требования взрослых, направленные на изменение поведения ребенка, эмоционально воспринимаются ребенком, то они служат побуждением к действиям ребенка и вызывают эмоциональный отклик. Чтобы ребенок развивался выше (нравственные чувства, познавательные качества), у него должны быть представления о добре и зле, красоте и безобразии, потребность в познании. Чувства развиваются постепенно. Сначала дети понимают непосредственное значение событий, а затем их общий смысл. Дети оценивают предметы и события, вызывающие эстетические переживания, предметы и инструменты, вызывающие эстетические переживания, а также предметы и события, вызывающие интеллектуальные переживания, общей оценкой 'хорошо'.

Другими словами, для ребенка в этот период хорошо то, что красиво, что добро, что интересно. Это один объект, который вызывает переживания, сочетающие эстетические и моральные чувства. В дальнейшем, когда формируется способность к анализу и оценке на основе специальных эτικο-эстетических критериев, синкретические (слитные и объединенные) эмоции дифференцируются (разделяются) на эстетические, нравственные и интеллектуальные эмоции. Высшие эмоции начинают формироваться с 2-3 лет. К высшим эмоциям относятся интеллектуальные, эстетические и нравственные эмоции. Эмоции, возникающие в процессе познавательной деятельности, называются интеллектуальными эмоциями. К ним относятся любопытство, удивление, удовольствие от новизны и чувство бодрости. Чувство бодрости проявляется в процессе познания действительности у дошкольников. Дети, имеющие правильные представления об окружающем мире, любят присваивать символы нетипичным для них предметам.

Факторы развития эмоций дошкольников. Дошкольники имеют определенные переживания в зависимости от требований общественной жизни, то есть от того, выполняют они или не выполняют нравственные нормы. Первое проявление чувства долга соответствует возрасту 4-5 лет. Потому что в этот период на основе имеющихся знаний, умений и навыков у ребенка начинает формироваться нравственное сознание. Потому что в этот период дети начинают понимать требования взрослых и применять их к своему поведению и поведению окружающих. Этические переживания, такие как гордость и стыд, также появляются у детей дошкольного возраста.

Для возникновения чувства гордости внутренней основой служат сформированные в сознании ребенка представления о связи конкретных качеств с положительной оценкой окружающих. В частности, умение красиво танцевать сочетается с количественными показателями, которых

дети 4-5 лет достигают в различных видах деятельности; быстрый бег; моральные качества (выносливость, внимание); родители гордятся. К концу дошкольного периода высшие эмоции все чаще становятся мотивами поведения ребенка. Через эмоции дети начинают управлять своими желаниями и поведением в соответствии с эстетическими и нравственными требованиями общества. Развитие эмоций и чувств детей дошкольного возраста связано с рядом условий. Исследования М.Л.Лисмана показывают, что эмоции и чувства формируются в процессе общения ребенка со взрослыми и сверстниками. Замедленное эмоциональное развитие детей, воспитывающихся вне семьи с первых лет жизни, может сохраняться на протяжении всей их жизни. Причина этого в том, что в дошкольных образовательных учреждениях приходится много детей на человека. В результате у воспитателей мало эмоционального контакта с каждым ребенком. По мнению М.М.Кольцовой, нездоровая среда в них сразу же отражается в детских рисунках. Неправильно функционирующие отношения в семье иногда приводят к односторонней аффективной зависимости (преимущественно от матери). В этом случае у ребенка снижается потребность в общении со сверстниками, поведение ребенка становится слишком зависимым от взрослых, ребенок даже испытывает сильные негативные переживания (например, ревность к тому, к кому он привязан). Согласно исследованиям М.М.Кольцовой и В.С.Мухиной, проявление ревности у ребенка к родителям связано с рождением в семье нового ребенка.

Эмоции интенсивно развиваются в игре - ведущем виде деятельности в дошкольном возрасте. Игра является не только ведущей деятельностью детей дошкольного возраста, но и видом деятельности, богатой разнообразными переживаниями. Эмоции связаны с социально-психологической ситуацией, в которой протекает деятельность ребенка. Эмотогенные ситуации, то есть ситуации, вызывающие сильные переживания, отличаются новизной и необычностью. Ребенок испытывает гораздо больше эмоций, чем взрослый. Причина этого в том, что многое кажется ребенку странным и новым, потому что у него еще мало жизненного опыта. В зависимости от ситуации чувства и эмоции ребенка могут быть как положительными (любовь, радость), так и отрицательными (гнев, ненависть). Положительные переживания (эпителические переживания) формируются, если у ребенка есть возможность удовлетворить свои потребности. Однако если у ребенка нет возможности удовлетворить свои потребности в ситуации, появляются негативные (астенические) эмоциональные переживания. В целом дети оптимистично относятся к жизненным ситуациям, для них характерно веселое, жизнерадостное настроение. Учет закономерностей развития эмоций в онтогенезе, а также условий и возрастных особенностей позволяет сформировать у детей психологическую подготовку к школе. Одним из основных компонентов психологической подготовки к школе является эмоциональная подготовка. Эта подготовка требует не только с радостью

встретить начало обучения в школе, но и развивать высшие эмоции, формировать эмоциональные характеристики личности ребенка.

Существует много разных мнений об эмоциях - некоторые ученые утверждают, что эмоции не имеют ничего общего с поведением. Мы считаем, что эмоции составляют основную мотивационную систему человека. Эмоции появились у человека в процессе эволюции. Можно предположить, что происхождение некоторых эмоций человека следует искать в простейших физиологических состояниях, например, в голоде, и в первичных приспособительных механизмах, например, в реакции неприятия приближения. Каждое чувство выполняло ту или иную адаптивную функцию в ходе эволюции человека. Тезис Дарвина о том, что основные способы выражения эмоций являются врожденными и универсальными, неоднократно подтверждался кросс-культурными исследованиями и исследованиями в области психологии развития.

Комплексное определение феномена эмоции должно включать физиологический, экспрессивный и эмпирический компоненты. Эмоции возникают в результате нейрофизиологических процессов, на которые в свою очередь могут влиять внутренние и внешние факторы. Когда эмоция возникает в ответ на мысленный образ, символ, представление, то можно говорить о сформировавшейся связи между мыслью и чувством, или об аффективно-когнитивной структуре. Аффективно-когнитивные структуры могут представлять собой комбинацию возбуждения и когнитивных процессов или комбинацию возбуждения, эмоций и когнитивных процессов. Яркие и выразительные эмоциональные состояния давно привлекают внимание ученых, художников и обывателей, но наука об эмоциях должна изучать не только эти очень кратковременные переживания. Однако следует помнить, что любые эмоции (например, радость, страх) могут быть положительными или отрицательными. Воздействие эмоций на человека обобщено, но каждая эмоция воздействует на него по-своему. Переживание эмоции изменяет уровень электрической активности мозга, определяет, какие мышцы лица и тела должны напрягаться, а какие расслабляться, а также контролирует эндокринную, кровеносную и дыхательную системы организма. В зависимости от индивидуальной высоты эмоционального порога одни дети проявляют ту или иную эмоцию чаще, а другие реже или реже, и это определяет их отношения с окружающими людьми. С другой стороны, реакция окружающих на эмоциональные проявления ребенка непосредственно влияет на формирование его эмоционального стиля и формирование определенных черт личности. Поведение человека основано на эмоциях, которые активизируют и регулируют человеческое восприятие, мышление и стремления.

Литературы

1. Абраменкова, В. В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре [Текст] / В. В. Абраменкова. – М

Воронеж, 2000. – 256 с.

2. Алексеева, Е. Е. Психологические проблемы детей дошкольного возраста. Как помочь ребенку? [Текст] / Е. Е. Алексеева. – М.:Сфера, 2008.

3. В.П.Анисимов Эмоциональная саморегуляция детей: механизмы и условия развития [Текст]/В.П.Анисимов//Дошкольное воспитание–2010–№3.–С. 13–17.

4. Л.И.Божович Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] /Л. И. Божович. - М.:Просвещение, 2000. -218 с.

O'QUVCHI QIZLARNI OILAGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Kasimova N.D, ADCHTI dotsenti, p.f.n.

Shuxratbekova Bekzoda -

ADCHTI ingliz tili va adabiyoti

III -bosqich 337 - guruh talabasi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 iuyldagi PF-5106 - “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab quvvatlash to'g'risida”gi Farmoni qabul qilindi. Ta'lim muassasalarining ham bosh maqsadi o'quvchi yoshlarni hayotda nafaqat o'z o'rnini topishi, yaxshi kasb egallashi balki, ularni hayotga ham tayyorlab borishni talab etmoqda. Oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash murakkab, uzoq muddatli hamda o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etuvchi faoliyat jarayoni bo'lib, mazkur jarayon quyidagi yo'nalishlarda yo'lga qo'yiluvchi ijtimoiy oilaviy munosabatlar negizida amalga oshirilishini tavsifiya etish mumkin:

1. Oilaning mustahkam bo'lishi eng avvalo oila a'zolarining sog'lom bo'lishiga bog'liqdir. Buning uchun oilada qiz va yigitlarni oilaga tayyorlashda o'z vaqtida tibbiy ko'riklardan o'tkazib davolab turish zarur.

2. Oila a'zolari (keksa, o'rta va yosh avlod vakillari) o'rtasida muomala munosabatlarini yo'lga qo'yish.

3. Oilaviy hordiq (maishiy hamda ma'naviy mazmundagi)ni tashkil etish (bo'sh vaqt hamda tahtil davrlarini birgalikda o'tkazish).

4. Oilaviy tadbirlarni uyushtirish (tugilgan kun, beshik, synnat, mychal, nikoh, kymysh va oltin to'ular, turli o'quv yurtlarini tamomlaganlik, birinchi maoshni olganlik, hukumat mykofotlari bilan taqdirlanganlik, hizmat yoki ilmiy sohada muayyan yutuqiqa (xususan, ilmiy daraja yoki ynvonga ega bo'lganlik munosabati bilan tashkil etilyvchi tadbirlar, aza bilan bog'liq marosimlar).

5. Farzandlar tarbiyasini tashkil etish, ularga ilm va hunar sirlarini o'rgatish.

6. Oila a'zolarining ijtimoiy munosabatlar jarayoni (qo'ni qo'shni, qarindosh urug', hamkasb hamda do'stlar bilan ijtimoiy aloqani tashkil etish)dagi qatnashuvi.

Mazkur yo'nalishlarda olib boriladigan oilaviy hayotning bir maromda

kechishini ta'minlash bir qator omillar mavjudligini taqozo etadi.

O'quvchilar bilan ishlash davomida:

- hulqi, odobi hysysida ko'p maslaxatlar uyushtirish ;

-kiyinish madaniyati hysysida eng avvalo o'ziga mos va yarashimli, qulay, toza, ozoda bo'lishi;

-muomalada eng ehtibor beriladigan masala tinglash, yahni eshitishga ko'proq rioya qilish;

-muloqotning oltin qoidalariga qat'iy rioya qilish;

-yyda, ko'chada, maktabda, jamoat joylarida xushyorlik, e'tiborlilik masalasi muhim ekanligi tushuntirish bilan boshlayman.

Aytib o'tish joizki, bugun deyarli ta'lim jarayonida turli texnologiya va metodlarni qo'llash pedagoglar uchun juda qulay sharoitlarni yaratib bermoqda. Oila sharoitida qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashga yo'naltirilgan faoliyat quyidagi shakllar asosida tashkil etilganda kutilgan natijani berishi mumkinligiga guvoh bo'ldik:

a) Nikoh va oilani shakllantiruvchi asoslar, nikoh va oila qurish shartlari, oilaviy munosabatlar mazmuni, oila mustahkamligini ta'minlovchi hamda oilada sog'lom psixologik muhitni yuzaga keltiruvchi omillar, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilish, shaxsiy, shuningdek, oilaning boshqa a'zolari salomatligini saqlash kabi mavzularda uyushtirilyvchi suhbatlar.

b) "Qizlar tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari", "Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida nimalarga e'tibor berish lozim?", "Ginekologik kasalliklarni keltirib chiqaruvchi omillar", "Balog'at davri murakkab jarayon", "Komillikning ma'naviy asoslari", "Muomala madaniyati va uni shakllantirish shartlari", "Oila anhanalari muqaddasdir", "Oilaviy ajrimlarning oldini olish", "Xalq pedagogikasida qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalarining yoritilishi", "Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida jamoatchilikning ishtiroki" kabi mavzularda tashkil etilgan mahruzalar.

v) "Qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlashda nimalarga ehtibor berish lozim?", "To'kis bahtning mezonini moddiy farovonlikmi?", "Ibratli oila qanday bo'lmog'i kerak?", "Namunali qaynona (kelin) o'zida qanday xususiyatlarni aks ettira olishi lozim?" kabi mavzularda o'tkazilgan bahs mynozalar.

g) "Qizlar davrasi", "Eng namunali kelin", "Ibratli oila", "Tadbirkor ayol", "Ijodkor ayol" kabi mavzularda tashkil etilgan ko'rik (tanlov)lar;

d) "Oilaviy buydjetni qanday shakllantirmoqchisiz?", "Oila xo'jaligini qanday yo'lga qo'ymoqchisiz?", "Oilaviy munosabatlarda yuzaga kelgan ziddiyatlarni bartaraf eta olasiz?" mavzularidagi seminar-treninglar;

Qizlarni oila sharoitida mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonida yuqorida qayd etilgan shakllarda tashkil etilgan faoliyat samaradorligini mazkur jarayonda qo'llanilgan quyidagi metodlar tahminlaydi:

Xulosa qilganda oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash chog'ida moddiy aShuolar pamda ularning qadriyatdorlik xususiyatlaridan foydalanish ham maqsadga muvofiqdir. Masalan, buva hamda buvi, ota yoki ona, shuningdek,

oilaning boshqa a'zolariga tegishli bo'lgan buyum va yodgorliklar qizlar tomonidan oila an'alariga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lish, oila obro'si uchun kurashish oilaning par bir a'zosi uchun sharaflı burch ekanligini chuqur anglab yetilishiga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. G.B.Shoumarov . Oila psixologiyasi.o'quv qo'llanma.Toshkent-2008.
2. Рубинштейн С.Л.Проблемы семейной психологии.М.: Педагогика, 1973. 443

YOSHLAR INDIVIDUAL-TIPOLOGIK XUSUSIYATLARIDA HIMOYA MEXANIZMLARI NAMOYON BO'LISHINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK JIHATLARI

B.N.Shamsiddinov
ADU, tayanch doktoranti

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora- tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3931-sonli qaroriga muvofiq, mazmun va sifat jihatidan xalqaro talablarga javob beradigan, ilg'or pedagogik va axborotkommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda yangilangan o'quv rejalari va dasturlariga muvofiq ishlab chiqilgan o'quv va o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini tayyorlash va nashr etishni tashqil qilish vazifalari belgilab berilgan. Shu bilan birga, pedagog kadrlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning ilg'or va shaffof tashqiliyhuquqiy mexanizmlarini joriy etish tizimini yanada takomillashtirish taqozo etadi. Ishchi dasturi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli va 2017 yil 5 iuyldagi "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi PF-5106 Farmonlarida belgilangan demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasidagi islohotlarda yoshlar faolligini oshirish bilan bog'liq bir qator yangi va muhim ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, u zamonaviy talablar asosida umumiy o'rta ta'lim maktablari amaliyotchi psixologlari malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda ularning kasbiy psixologik faoliyatini samarasini oshirishni nazarda tutadi. "Yoshlar bilan ishlash psixologiyasi va muloqot madaniyati" modylining ishchi dasturi yoshlar yetakchilarining malakasini oshirish kursining o'quv dasturi asosida tuzilgan bo'lib, u yoshlar yetakchilariga yoshlar bilan ish olib borishning psixologiyasini hamda ular bilan muloqot qilish madaniyatining mazmun va mohiyatini ochib beradi.

Yoshlar yetakchilarining o'quv – tarbiya jarayonini tashqil etish, boshqarish va amalga oshirishning nazariy – amaliy asoslarini faoliyatiga tatbiq etish kompetentsiyalarini rivojlantirish.

– yoshlar bilan amalga oshiriladigan faoliyatning ijobiy-emotsional ruhda kechishiga shart-sharoit yaratish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish; 6 – yoshlar bilan olib boriladigan muloqot va munosabat jarayonlarini mustahkamlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Ma'lymki, o'smirlik davrida o'smirning "men"i qaytadan shakllana boradi. Uning atrofidagilarga ayniqsa o'z o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, qadriyatlari yo'nalishi keskin o'zgaradi. Uning o'z shaxsiga bo'lgan ehtibori kuchayadi. O'smirlik davrida shaxs egotsentrizmi boshqa davrdagilarga qaraganda eng yuqori darajaga yetadi. Bu davrda o'smir o'z shaxsiyatini boshqalardan ustun qo'yadigan, o'ziga ko'proq bino qo'yadigan bo'lib qoladi. Shu davrda o'g'il bolalarda ham, qiz bolalarda ham shuncha ki kattalarga taqlid qilib emas, balki tom mahnoda o'zining hatti-harakatini nazorat qilish, o'zining uurish-turishi, kiyinishi, tashqi ko'rinishiga astoydil ehtibor berish, pardozi-andoz bilan shug'yllanish kabi holatlar kuzatiladi. O'smirlik – bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan uziga xos xususiyatlari bilan karakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, karakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taallyqli chigal masalalarning paydo bulishi bilan ham karakterlanadi. Bular tahsirida o'smirning karakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarga munosabati tez o'zgarib boradi. Bahzan ijtimoiy masalalar to'g'risida noto'g'ri tasavvur va yanglish fikrlar hosil bo'lishi tufayli u muayyan tartib-qoidalarga tanqidiy ko'z bilan qaraydi. O'smirda psixik jarayonlarning keskin o'zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burilishlar seziladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatda, o'quvchi bilan o'qituvchi muloqotida, kattalar bilan o'smirlarning muomalasida qat'iy o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Bular avvalo ta'lim jarayonida ro'y beradi: yangi axborot, ma'lymotlarni bayon qilish shakli, uslubi va usullari o'smirni qoniqtirmay qo'yadi. Odobli, dilkash o'smir kutilmaganda qaysar, intizomsiz, qo'pol, serzarda bo'lib qoladi. O'smir hulqidagi bunday o'zgarishlar tajribasiz o'qituvchi va ota-onasini qattiq tashvishga soladi. Xo'sh, o'smirlarning psixik o'tishini harakatga keltiruvchi kuch nima? O'smirning psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch - uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tizimining namoyon bo'lishidir. Vujudga kelgan ziddiyatlarni psixologik kamolotni tahminlash, faoliyat turlarini 30 murakkablashtirish orqali o'smir shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib toptirish bilan asta-sekin yo'qotish mumkin.

O'smirda ru'y beradigan biologik-jismoniy o'zgarish natijasida uning psixik dunyosida tyb burilish nuqtasi vujudga keladi. O'smir o'zining qobiliyati va kuchini to'g'ri baholamay turib, murakkab hayotiy masalalarni hal qilishga

ytrinadi, ammo fikr yuritish qobiliyati yuzaki bo'lganligi sababli kundalik hayotida qator kamchiliklarga yo'l qo'yadi. Lekin u o'z xatosini tan olishdan ko'ra kattalar bilan bahslashishni afzal ko'radi. Tanqid qilgan kishilarni yoqtirmaydi, har bir tanqid go'yoki uni mensimaslik belgisi, atayin qilinayotgan ish bo'lib ko'rinadi. Buning natijasida o'smirning psixik faoliyatida salbiy o'zgarishlar yuzaga keladi. u mustaqil, o'zboshimchalik bilan ish tutishga ytrinadi, kattalarning maslahatiga ehtibor bermaydi. Ayrim o'smirlar o'zining kattalar safiga qo'shilganligini namoyish qilish uchun turli xil odatlarga o'rgana boshlaydilar. Ota-onalar va pedagoglar o'smirlar bilan alohida ishlab, ularning ko'nglini topishi va xatti – harakatlarini o'z vaqtida to'g'ri yo'lga solishlari lozim.

Turli yosh davrlarida shaxs shakllanishiga tahsir etuvchi omillar. SHaxs shakllanishiga tahsir etuvchi asosiy omillar bu biologik va ijtimoiy omillardir. Birinchi navbatda biologik rivojlanish, aynan umumiy rivojlanish singari irsiyat omilini yetakchi o'ringa qo'yadi. Yangi tugilgan chaqaloq faqatgina ota onasining emas, balki butun ajdodlarida o'tib kelgan genlar kompleksiga ega bo'ladi, yahni bolada faqatgina unga hos bo'lgan genetik fondga ega bo'ladi. Aynan shu genetik fond yordamida bolada uning individual sifatlari tarkib topadi va rivojlanadi. Bu biologik dastur yuzaga chiqishining asosiy sababi, genofondni boyligi va bu genofondni hayotga tadbiq etish uchun ijtimoiy jihatdan yordamning yetarli darajada rivojlantirilishidadir. Ijtimoiylashuv insonni jamiyat bilan sog'lom munosabatlarini shakllantirishga ko'mak beruvchi insonni shaxs sifatida shakllanishi, jamiyat talablarini sekin asta o'zlashtirib borish, ijtimoiy hayotda kerakli bo'lgan hulq atvor va harakat normalarini egallashidir. SHaxs ijtimoiylashuvi insonni birinchi tugilgan kunidan boshlab yetuklik davrlariga kelib sekinlashadi, lekin butkyl to'xtamaydi, Chunki hayotning bahzi jabhalarida inson ijtimoiylashishda davom etar ekan. Aynan shu mahnoda ota onalarning pedagogik malakasi va madaniyatini oshirish, insonni fuqarolik burchlarini bajarishi, shaxslararo muloqotning qoidalariga amal qilishini rivojlantirish nazarda tytiladi. Boshqacha aytganda shaxs ijtimoiylashuvi shaxsga jamiyat tomonidan talab qilinayotgan qoida va normalarni o'zlashtirishi, mustahkamlashi va ijodiy qo'llay olishini namoyon etishidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Bandura (1977). Ijtimoiy ta'lim nazariyasi. Englevud Cliffs, NJ: prentice - Hal.
2. A.T.Beck (1976). Kognitiv tera'iya va hissiy kasalliklar. Nyu-York: Xalqaro universitetlar matbuoti.
3. A.T.Beck, A.J.Rush, B.F.Shou, G.Emeri (1979). Depressiyani kognitiv davolash. Nyu-York: Asosiy kitoblar.
4. D.Berta (Ed.) (1981). Biografiya va jamiyat: ijtimoiy fanlarda hayot tarixiga yondashuv. Beverli-Xillz, Kaliforniya: Sage.
5. J.E.Birren, K.W.Schaie (Eds.) (1985). Qarish psixologiyasi bo'yicha qo'llanma (2-nashr). Nyu-York: Van Nostrand Reyxold.

6. J.Blass (1984). Ijtimoiy psixologiya va shaxsiyat: yaqinlashuv tomon. Shaxs va ijtimoiy psixologiya jurnali, 47, 1013-1027.

BOSHQARUVCHINING MULOQOTINI MUOMILA MADANIYATIGA TA'SIRI

Satvaldiyev Azizjon Ahmadjonovich-
ADCHTI, "Ijtimoiy gumanitar fanlar,
pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi (PhD),

Tavakkalova Sabina –
Ingliz tili yo'nalishi 3-kurs 330-guruh talabasi

Butun xalqimizning taqdiriga daxldor muhim masalalardan biri - iqtisodiyotni, xalq xo'jaligi va xalq ta'limini, sog'liqni saqlash, madaniyat va sportni boshqarish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish muammosidir. Bu ayni chog'da rahbarlikning samarali yo'llarini topish, boshqaruv tizimini to'g'ri yo'lga qo'yish mamlakatimiz taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlari etib belgilangan. Chunki jahonning eng rivojlangan mamlakatlarida ham taraqqiyotga aynan shu yo'l bilan erishilgan. Binobarin, jamiyatimizda rahbarlik faoliyati tygri rejalashtirilsa, davlatimiz va xalqimiz oldida turgan ko'plab muammolar o'z yechimini topib, yurtimiz obod, turmushimiz farovon bo'lishiga shak-shubha yo'q. Lekin ochig'ini aytganda, jamiyatimizda rahbarlik faoliyati va uning samarasi talab darajasida emasligi ayon bo'lib qolayotir.

Muvaffaqiyatli rahbarlikka oid shaxs xislatlarini talqin etarkanmiz, shu mavzu uuzasidan chet el olimlari tomonidan o'tkazilgan ba'zi bir tadqiqot natijalariga murojaat etamiz. Amerika va Yaponiyalik 1500 menejerlarni o'rganish asosida samarali rahbarlikka oid quyidagi xislatlar ajratib ko'rsatiladi:

- strategik rejalashtirishga moyillikning kuchliligi;
- ishchilarni, mehnat resurslarini taqsimlash bo'yicha maqbul va o'z vaqtida qaror qabul qilish;
- faoliyat doirasini kengaytirish yoki yuksak tartibda mehnat qilish evaziga o'z mas'uliyatini oshirishga intilish;
- xavfli sharoitda ijodiy va ratsional qaror qabul qila olish;
- o'z kuchiga cheksiz ishonch;
- o'z huquqlarini anglash va masoyliyatni his qilish;
- kezi kelganda qyrbon berishga ham tayyor turish;
- muloqot malakalarini mukammallashtirishga intilish;
- murakkab va inqirozli vaziyatdagi jarayonlarni tahlil etish va intuitiv tarzda bashorat qila olish;
- mehnatga yuksak qadriyat sifatida qarash va unga butun kuch-g'ayratni safarbar etish;

- aybdorni izlash emas, balki muammoni hal etishga intilish, tavakkaldan qo'rqmaydigan va mustaqil fikrdagi xodimlar bilan ishlash xohishi;
- amalga oshirilayotgan g'oya va natijalarni ishlab chiqarishga, joriy etishga xyddi shaxsiy mulkdek qarash.

Yaponiyalik va Amerikalik menejerlarni qiyosiy o'rganish natijasida olingan xulosalar shundan iborat bo'ldiki, yapon menejerlari o'z boshqaruv faoliyatida ijtimoiy psixologik jihatlarga ko'proq e'tibor berishar ekan va jamoa faoliyatini tashkil etish qobiliyati yetakchi o'rinda turar ekan. Amerikalik menejerlar esa xodimlarda yakka tartibdagi tashabbusni ko'proq rag'batlantirishar ekan.

Ma'lumki, boshqaruvning ko'p sohalarida muvaffaqiyatli rahbarlik faoliyatini ta'minlovchi shaxs xislatlarini aniqlashga doir ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, o'tgan asrning 50-yillarida, har qanday sohada yddaburon rahbar bo'la olishlikka tegishli xislatlar mavzuida yuzdan ortiq tadqiqotlar o'tkazildi. Natijada, boshqaruvni mukammal ijro etuvchi hamma rahbarlarga xos fazilatlar umumlashtirilganda, atigi 5% xislat ko'zga tashlandi. Bular quyidagicha:

- aql-idrok, murakkab va mavhum muammolarni yechish qobiliyati o'rtadan baland, ammo juda yuqori bo'lmasligi shart;
- tashabbuskorlik;
- o'ziga ishonch, o'z mahoratini va intilishlarini yuksak baholash.

Lekin ko'p tadqiqotchilar diqqat-e'tiborlaridagi asosiy xususiyatlardan biri – rahbar shaxsiga xos dominantlik (ustunlik)ka intilishdir. Aynan shu sifat rahbarning tashabbusni o'z qo'lga olishiga, guruhga yetakchilik qilishiga va murakkab vaziyatda mas'uliyatni o'z bo'yniga olishiga zamin yaratadi. Shu munosabat bilan tadqiqotchi R. Stogdill qalamiga mansub "Rahbar qo'llanmasi"da dominantlik boshqaruvga zarur sifatlar ro'yxatida birinchi o'ringa qo'yiladi. Dominantlik so'zi bir necha ma'noni anglatadi. Rahbarlik mavzusidan kelib chiqilsa, o'zgalarga ta'sir etish degan bir jumla mazmunan hamma gapga asos bo'ladi. Yuqorida ta'kidlangan ma'nodagi "ta'sir etish" iborasi hissiyot tufayli o'zgalarni o'ziga jalb eta bilish, o'zaro munosabat natijasida o'ziga nisbatan xayrixohlik hissini yaratishni anglatadi. Chunki tashkilotning ilg'or faoliyati uchun rahbar o'z zimmasidagi rasmiy majburiyat va vakolatlar o'zi yetarli emas.

Boshqaruv sohasidagi mutaxassislar G. Kunts va S.O'donnelning fikricha "Agar xodimlar rahbariyat tomonidan o'rnatilgan tartib va qoidalargagina rioya etib mehnat qilganlarida, ular o'zlarining 60-65% imkoniyatlarini ishlata olar va o'z majburiyatlarini bajarib, shuncha ki ishdan bo'shamasliklariga bahona topar edilar, xolos. Xodimlarning qobiliyatlaridan to'la foydalanish niyatidagi rahbar ularda shunga loyiq his tuyg'uni uyg'ota olishi lozim". Bu yerda gap rahbarning o'z liderlik qobiliyatini namoyish eta olishi, xodimlar orasidagi obro'-e'tibori haqida borayapti.

Yuqorida zikr etilgan qo'llanmada e'tirof qilingan sifatlardan yana biri, rahbarning o'ziga ishonch hissidir. Sir emas, har birimiz rahbar o'ziga ishongan va ishonmagan hollarda nafaqat qanday ish tutishini, hatto o'zini qanday tutishini ham ko'rganmiz. Baxtga qarshi, o'ziga ishonchi bo'lmagan rahbar vaziyat o'zgarishi

bilan, o'z qarorini o'zgartirib turadi. Bunday rahbar qo'l ostida ishlaydigan xodimlar o'z rahbari timsolida suyanchiq ko'rmaydilar, tashkilotda o'tkazayotgan kunlari vaqtinchalikdek tuyuladi. Peshqadam rahbarga xos fazilatlaridan biri – vazminlik va sabry bardoshlikdir. Rahbar hissiyotini muvozanatlashganligi, uning ichki dunyosiga xos qarama-qarshi tuyg'ularning tyg'yoniga yo'l qo'ymaslikda va kayfiyatdagi sokinlikda ifodalanadi.

Ma'lumki, rahbar odamlar orasida va ularga xos turli hissiyotlar og'yshida yashaydi. Binobarin, atrofdagilarning salbiy yoki ijobiy his-tuyg'ulari o'zaro kundalik muloqotda tez "yyqish" xususiyatiga ega. Shuning uchun rahbar qaltis va ziddiyatli vaziyatlarda nafaqat boshqalarning hissiyoti ta'siriga berilmaslik, balki atrofdagilarga o'z muvozanati va jilovlangan his-tuyg'usi bilan ta'sir eta olishi kerak. SHaxsning bu fazilati bir tomondan asab tizimining tyg'ma xususiyati bilan belgilansa, ikkinchi tomondan orttirilgan hayotiy tajribaga bog'liqdir. Asab tizimining mo'tadilligi uchun rahbar o'z sog'ligi haqida qayg'urishi lozim. Mehnat faoliyatini ratsional tarzda tashkil etish, yaoni mehnatdagi ijobiy jihatlariga ko'proq e'tibor berish, noxush vaziyatlarni donolik bilan bartaraf etish, ko'proq yaqin do'stlar davrasida bo'lish, jismoniy tarbiya va foydali mash'gulotlarga ishqibozlik kayfiyatida vaqtni o'tkazish, har qanday stressga qarshi tura olishni kuchaytiradi, shuningdek, organizmning ishchanlik qobiliyatini qayta tiklashga xizmat qiladi.

Boshqaruv faoliyatini samarali bajarish uchun rahbarga zarur fazilatlaridan yana biri – muvaffaqiyatga intilishdir. Rahbar o'z oldiga maqsad qo'ya olishi va uni bajarishga yrinishi lozim. Umuman olganda, insonga xos intilishni ikki toifaga bo'lish mumkin:

- 1) muvaffaqiyatga intilish;
- 2) mag'lubiyatdan qochish.

Biron-bir qiyin va inqirozli vaziyat paydo bo'lganda, baozi birlar mazkur vaziyatni hal etish orqali muvaffaqiyatga erishish haqida o'ylasa, boshqa biron esa talofotga uchramaslik g'amida o'zini iloji boricha "ofat"dan olib qochadi.

Bu bir xil vaziyatga ikki xil yondoshuv bo'lib, uning egalari turlicha xarakterdagi insonlardir. Boshqaruvni samarali olib boruvchi rahbar esa aynan birinchi toifaga mansub bo'lgani sababli, u muammolarni tez hal etadi va yanada o'z maqsadi sari oldinga intiladi. Bunday toifa kishisi odatda tavakkalchilikka xam borishi mumkin. Kezi kelganda u katta maqsadni kichik bo'laklarga bo'lib, har bir kichik maqsad ortida turgan natijani oldindan tasavvur etadi. Biroq, bunday omilni hamisha amalga oshirish oson emas. Binobarin, rahbar tavakkalga bora oladigan va xavf- xatardan qo'rqmaydigan xarakterga ega bo'lishi lozim. Mashhur biznesmen va menejer Li Yakokkaning taokidlashicha: "Ba'zida tavakkal ham ma'qyl, lekin yo'l qo'yilgan xatolarni o'z vaqtida tuzatib ketish lozim".

Maqsadga erishish ishtiyoqi bilan yashaydigan odam doim o'z faoliyat natijalari haqida xabardor bo'lishni istaydi Aynan shu toifaga mansub shaxslardan birining aytishicha: "Men uchun biznes faqatgina boyish vositasi emas, boylik orttirish men uchun hech qachon maqsadga aylanmagan. Biznes shuning uchun ham menga rohatbaxshki, u har kun cheksiz muammolarni hal qilish maqsadida

aql-idrokimni bir nuqtaga jamlashga Undaydi. "Bunday ibora ko'pgina tadbirkorlarga xos bo'lib, aniqlanishicha, maqsad yo'lida malakasi yorqin biznesmenlar uchun pul degan narsa yinchalik katta qiymatga ega emasdir.

Rahbarning, nafaqat, obro'sini oshiradigan, balki qiyin vaziyatda uni asosiy maqsad yo'lidan yetaklaydigan fazilatlardan biri – mustaqillikdir. Rahbar o'z qarashi, myshohada layoqati va shaxsiy nuqtai nazariga egalikka intilishi lozim. To'g'ri, rahbar o'z hamkasblariga, shuningdek, maslahatchilariga qyloq tutishi kerak, lekin qaror va uning ijrosi rahbar zimmasiga yuklatiladi. Shu bois fikrlash va xatti-harakatdagi mustaqillik samarali boshqaruvning asosiy omillaridan biridir.

Shunday qilib, rahbar faoliyatidagi samaradorlikni amalga oshiradigan shaxs xislatlari bilan tanishib o'tdik. Sir emaski, hech bir inson ushbu ro'yxatdagi xislatlar bilan birga tug'ilmaydi. Bularning hammasi insonga ato etilgan layoqat, shuningdek, ijtimoiy-tarixiy yashash sharoitlarining mahsyolidir. Bunday xislatlarning rahbar faoliyatida namoyon bo'lishi, shaxsdan muntazam tartib va o'z ustida ishlashni, doimo o'z idrokida namuna yaratish va unga taqlid etishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E. G'oziev- Tafakkur psixologiyasi T.1990.
2. E.G'oziev- Menejment psixologiyasi T.2001
3. Satvaldiev A.A. Inson harakatida va shaxslararo munosabatlarida irodani kuchi,(BuxDY) Pedagogik mahorat jurnali № 4.2021 116-119 betlar
4. Satvaldiev A.A. Sotsialno-psixologicheskie osobennosti formirovaniya predprinimatel'skoy psixologii. Jurnal psixologii BuxDY 4, 2019.149-153str
5. Satvaldiev A.A. Personal and social psuchological factors of female managers, scientific and technical journal of mechanical engineering №3 (mahsus son), 2022 yil 349-354 betlar
6. Satvaldiev A.A. Boshqaruv tizimida faoliyat ko'rsatayotgan rahbar xotin-qizlarning shaxsiy va ijtimoiy psixologik sifatleri Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar (mahsus son) 2019- yil 206-210 betlar
7. Satvaldiev A.A. "Rahbarning kasbiy mahorati", Raqamli hayot va ijtimoiy fanlarning barkamol avlodni voyaga etkazishdagi o'rni va ahamiyati: dolzarb muammolar va istiqbo. Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya ilmiy maqola va tezislari to'plami- AndMI, 2021 y.217-219betlar

CULTURE SHOCK AS A SOCIAL ISSUE

Mamaruzieva Maftunaxon Sherzodbek qizi-
Andijan state of foreign language institution Third –year student

Culture shock seems to be feelings of the sense of tension, uncertainty or anxiety when people move to a new city or country, in pursuit of going on vacation, traveling abroad, or studying abroad for school. Culture shock is usually divided into four stages: the honeymoon, frustration, adaptation, and acceptance stages.

1. The first stage is the honeymoon stage that is commonly referred to as the honeymoon phase. That's because people are thrilled to be in their new environment. They often see it as an adventure. If someone is on a short stay, this initial excitement may define the entire experience. However, the honeymoon phase for those on a longer-term move eventually ends, even though people expect it to last.

2. In the Frustration Stage, people may become increasingly irritated and disoriented as the initial glee of being in a new environment wears off. Fatigue may gradually set in, which can result from misunderstanding other people's actions, conversations, and ways of doing things. As a result, people can feel overwhelmed by a new culture at this stage, particularly if there is a language barrier. Local habits can also become increasingly challenging, and previously easy tasks can take longer to accomplish, leading to exhaustion.

3. The adaptation stage is often gradual as people feel more at home in their new surroundings. The feelings from the frustration stage begin to subside as people adjust to their new environment. Although they may still not understand certain cultural cues, people will become more familiar—at least to the point that interpreting them becomes much easier.

4. During the acceptance or recovery stage, people are better able to experience and enjoy their new home. Typically, beliefs and attitudes toward their new surroundings improve, leading to increased self-confidence and a return of their sense of humor. The obstacles and misunderstandings from the frustration stage have usually been resolved, allowing people to become more relaxed and happier. At this stage, most people experience growth and may change their old behaviors and adopt manners from their new culture. During this stage, the new culture, beliefs, and attitudes may not be completely understood. Still, the realization may set in that complete understanding isn't necessary to function and thrive in the new surroundings. A specific event doesn't cause culture shock. Instead, it can result from encountering different ways of doing things, being out of sync with behavioral cues, having your own values brought into question, and feeling you don't know the rules.

Understanding Culture Shock

Culture shock occurs when an individual leaves the comfort of their home and familiar surroundings and moves to an unfamiliar environment. The adjustment period can be fairly intense, particularly if the two locations are completely different, such as going from a small rural area to a large metropolis or moving to another country. People can also experience culture shock when moving from one place to another within the same country. Typically, no single event causes culture shock, nor does it occur suddenly or without reason. Instead, it gradually builds

from a series of incidents, and culture shock can be difficult to identify while struggling with it. The feeling is particularly intense at the beginning and can be tough to overcome. It's important to remember that the cultural adjustment usually dissipates over time as a person becomes more familiar with a place, the people, customs, food, and language. As a result, navigation of surroundings gets easier, friends are made, and everything becomes more comfortable. The adjustment process due to culture shock can get better over time, leading to growth and an appreciation of the new environment. Over time, people can become familiar with their new surroundings as they make new friends and learn the customs, leading to an appreciation of the culture.

Characteristics of Culture

Culture can be defined as a component of behaviors, norms, and beliefs that hold by a group of people that gives them a identity and distinguish from other. Harris, Moran & Moran (2004, p.5-8) identified characteristics of culture, which are:

1) Self Sense and Space

The comfort that the individual has for themselves can be expressed differently by culture. In this context, comfort can be in the form of self-sense and self-space. Some cultures are very structured and formal, while other cultures are more flexible and informal.

2) Communication and Language

The communication system, verbal and nonverbal, distinguishes one group from another. Verbal can be categorized as a spoken language, while nonverbal also called a gesture or a body language. Body language may be universal, but it is interpreted differently in each culture.

3) Dress and Appearance

Dress and appearance are symbolized of culture, which includes the outward garments, adornments, and body decorations. How to dress and the appearance of a particular society can be an identity of a certain culture.

4) Food and Feeding habits

How food is selected, prepared, presented, and eaten often distinguished by culture. Therefore, a certain culture has a diet in their way that is different from other communities.

5) Relationships

Culture also regulates human relations and organizational relationships based on age, gender, status, kinship, wealth, power, and wisdom.

6) Value and Norm

In a value system, a culture sets norms of behavior for society. Values for humans function as a base, reason, or motivation in all their behavior and actions. Values reflect the quality of actions and views of a person in society.

7) Belief and Attitude

All cultures seem to have an interest in supernatural things such as their religions, religious practices or beliefs. Human attitudes towards culture are all influenced by religious traditions in various cultures.

8) The Mental Process and Learning

Edward Hall maintains that the mind is internalized culture, and the mental process involves how people organize and process information.

Therefore, every culture has a thinking process, but each of them realizes it in different ways one to another.

How to Overcome Cultural issues

Time and habit help deal with culture shock, but individuals can minimize the impact and speed the recovery from culture shock. They should be open-minded and learn about the new country or culture to understand the reasons for cultural differences. And do not indulge in thoughts of home, constantly comparing it to the new surroundings. Write a journal of Your experience, including the positive aspects of the new culture. Do not seal themselves off-be active and socialize with the locals. Be honest, in a judicious way, about feeling disoriented and confused. Ask for advice and help. Talk about and share Your cultural background-communication runs both ways. Culture shock or adjustment occurs when someone is cut off from familiar surroundings and culture after moving or traveling to a new environment. Culture shock can lead to a flurry of emotions, including excitement, anxiety, confusion, and uncertainty. Although it may have a seemingly negative connotation, culture shock is a normal experience that many people go through when moving or traveling. While it can be challenging, those who can resolve their feelings and adjust to their new environment often overcome culture shock. As a result, cultural adjustment can lead to personal growth and a favorable experience. For example, international students that have come to the United States for a study abroad semester can experience culture shock. Language barriers and unfamiliar customs can make it challenging to adjust, leading some students to feel angry and anxious. As a result, students can withdraw from social activities and experience minor health problems such as trouble sleeping. Over time, students become more familiar with their new surroundings as they make new friends and learn social cues. The result can lead to growth and a new appreciation of the culture for the study abroad student as well as the friends from the host country as both learn about each other's culture. Culture shock is typically divided into four stages: the honeymoon, frustration, adaptation, and acceptance stage. These periods are characterized by feelings of excitement, anger, homesickness, adjustment, and acceptance. Note that some people might not go through all four phases and might not reach the acceptance phase. They might experience difficulties adjusting, which could create permanent introversion or other forms of social and behavioral reactions. If You have travelled abroad for a while or moved overseas, You may have experienced a bout of culture shock. Things that people in other places take for granted or habits and customs that they practice may be so foreign to You that they 'shock' Your

system. While this could put an initial damper on Your international travels, remember that culture shock can be overcome by being open-minded and accustomed to the way things are done that differ from back home. All new expats have one thing in common: they'll experience culture shock and adjustment at some point of their relocation process. Moving overseas can be a thrilling experience: You can expect to find Yourself exploring unfamiliar territory, meeting new people and trying to do different things. However, it can be a little bit overwhelming, and You may feel stressed.

To overcome culture shock and make the most of Your new experience, seasoned expats suggest You:

1. **Prepare as much as possible before You go in terms of learning the language.** Consider regional dialects too. So, for example, expats who learn Castilian Spanish before a move to South or Central America can find that there are significant variations. Also try to learn about etiquette before You go. This is particularly important in destinations like Japan, one of the most popular destinations for expats. But there are nuances in every country, even if the language is the same.
2. **Reach out to both expat and local groups to make contacts before You arrive.** It can help to start with a specific interest such as sport, craft, dance or volunteering.
3. **Establish a routine as quickly as possible based around the new time zone and how a typical day runs.** This may mean adjusting Your bedtime, or building in a siesta for example.
4. **Avoid comparisons between Your new destination and Your home country.** Be open minded and remember why You decided to make the move in the first place – to experience a new culture.
5. **Don't believe what You see on social media.** Seek out realistic portrayals of becoming an expat and navigating culture shock, rather than highly filtered accounts on Instagram, for example. There are many excellent accounts of navigating culture shock from expats including YouTuber videos and podcasts.
6. **Keep exploring and being curious about Your new destination.** Always keep some of that initial curiosity that led You to make the choice to become an expat. Watch the local television, especially the news. One day You will find Yourself understanding it without having the subtitles on!
7. **Talk about Your feelings.** Don't keep things to Yourself. There is nothing weak about having doubts or feeling homesick, it is completely normal. If You feel You are getting depressed, speak to a professional as soon as possible.
8. **Put Your health first as everything else is harder to deal with if You are ill.**
Look after Yourself, prioritise self-care, healthy eating and staying active.

References:

1. ETH Zurich. (2014). 'Culture Shock' – How to Deal with the Challenges of Studying Abroad. Student Exchange Office.

https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/associates/students/studiym/ayswaerts-studieren/culture-shock_outgoing.pdf

2. S.T.Baier, (2005). International students: Culture Shock and Adaptation to the Y.S. Culture. *Master's Theses and Doctoral Dissertations*. <http://commons.emich.edu/theses/523>
3. C.Ward, S.Bochner, & Furnham, A. (2001). *The Psuchology of Culture Shock (2th Edition)*. Canada: Routledge & Kegan Payl

SHAXS RIVOJIDA TARBIYASI QIYIN BOLALAR PSIXOLOGIYASI

Qambarova Gulshona Bahodirjon qizi –
ADCHTI, talabasi

Yillar davomida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalik davridagi salbiy hodisalar, masalan, syiiste'mol yoki beparvolik - insonning uzoq muddatli jismoniy va ruhiy salomatligiga qanday salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu tezlashgan qarish, surunkali kasalliklar va hatto erta o'lim bilan bog'liq. Bolalikda boshdan kechirgan stress genlarimizga ham ta'sir qilishi va avlodlarga o'tishi mumkin. Demak, tsikl buzilmasa, u avloddan-avlodga davom etishi mumkin. Bolalikdagi qiyinchiliklar haqida gapiradigan bo'lsak, u beparvolik, zo'ravonlik yoki travma kabi muayyan tajribalarni qamrab olishi mumkin. Shuningdek, u qashshoqlik, past ta'lim yoki ishsizlik kabi noqulay ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni qamrab olishi mumkin. Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotda biz ikki turdagi mysibatni tekshirmoqchi edik.

Biz bolalik davrida boshdan kechirgan jiddiy moliyaviy qiyinchiliklarni ham ko'rib chiqdik. Biz evropalik respondentlarning katta vakillik so'rovini tahlil qildik va bu ikki turdagi baxtsizliklar katta yoshdagi turli xil sog'liq muammolarini sezilarli darajada bashorat qilishini aniqladik: jismoniy, aqliy va ijtimoiy. Agar odamlar bolalik davrida ham mojarolarni, ham moliyaviy qiyinchiliklarni boshdan kechirgan bo'lsa, ta'sir kuchaygan.

Moliyaviy tanglik

Bolalikda jiddiy moliyaviy tanglikni boshdan kechirish nazoratsiz, surunkali stressni anglatishi mumkin. Bolaning tanasidagi stressning bu shakli keyinchalik sog'lom rivojlanish va samarali o'rganish uchun to'siq bo'lishi mumkin. Moliyaviy tanglik bolaga oziq-ovqat, kiyim-kechak va maktab kitoblari kabi asosiy ehtiyojlar etishmasligini anglatishi mumkin. Va bu degani, bolalarning mahrum va xavfli mahallalarda o'sishi ehtimoli ko'proq.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stressning bunday darajasi insonning qaror qabul qilish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkinl, bu esa uzoq muddatli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bu, shuningdek, insonning keyingi hayotida ijobiy natijalarga erishish ehtimolini kamaytiradi. Moliyaviy stress balog'at yoshida sog'lom bo'lish uchun muhim bo'lgan biologik va fiziologik tizimlarga bevosita ta'sir qilishi mumkin. Va bu o'zgarishlar, agar odam keyinchalik

noqulaylikdan qochib qytylsa ham, davom etishi mumkinl, bu esa o'z navbatida ularning sog'lig'i va kattalardagi xatti-harakatlarini buzishi mumkin.

Mojaro

Jiddiy ziddiyatli muhitda o'sish ham psixologik va nevrologik rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Buning sabablaridan biri shundaki, oldindan aytib bo'lmaydigan, boshqarib bo'lmaydigan va surunkali stress holati odamni hyShuorlik yoki tajovuzga olib keladigan haddan tashqari faol stressga javob berish tizimini yaratadi. Umuman olganda, u insonning his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini tartibga solish qobiliyatini cheklaydi. Bunday tajribalar odamlarni giyohvand moddalarni syiiste'mol qilish yoki qulay ovqatlanish kabi nosog'lom turmush tarziga moyil qiladi. Shuningdek, u immunitet, metabolik va avtonom nerv tizimlarini buzadi, ya'ni u insonning sog'lig'ini saqlash qobiliyatiga bevosita, biologik va doimiy ta'sir ko'rsatadi.

Zararli ta'sirlar

Bu sog'liq va ijtimoiy muammolarning barchasi vaqt o'tishi bilan to'planib, kuchayib borishi, natijada odamlarning hayot sifatini pasaytiradi, shu bilan birga bir nechta murakkab, qimmat parvarish ehtiyojlarini keltirib chiqaradi. Bizning ma'lumotlarimiz shuni ko'rsatdiki, so'rovda qatnashganlarning 25 foizi bolaligida moliyaviy qiyinchiliklar yoki nizolarni boshdan kechirgan. Bu shuni anglatadiki, Evropadagi har to'rt nafar katta yoshli kishi ushbu turdagi baxtsizliklar tufayli sog'liq muammolarini rivojlanish xavfi yuqori bo'lishi mumkin. Odamlar hayotiga etkazilgan zarardan tashqari, sog'liqni saqlashga ortiqcha xarajatlar bilan bog'liq bo'lgan bolalik davrining iqtisodiy yuki davlat xarajatlariga katta zarar yetkazishi mumkin. Bolalikdagi qiyinchiliklarga qarshi kurashish uchun to'g'ri sarmoya kiritish, pirovardida ijtimoiy xarajatlarni tejaydi. Yechimning bir qismi baxtsizlikdan aziyat chekkan bolalar va oilalar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Ammo yydagi mojarolar va moliyaviy tanglikning zararli oqibatlari haqida ko'proq xabardorlik va tushunish kerak. Bu juda muhim, Chunki oxir-oqibatda bu hayotning qolgan qismida o'sadigan bolalarga ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mayers D. Sotsialnaya psixologiya perev. S ang.-SPb.: 'Piter', 1999 - 688 s.
2. Методы эффективного обучения взрослых. Учебно-методическое пособие. (Авторский коллектив) - Москва - Берлин, 1998 - 124 с.
3. Прикладная социальная психология. / Под ред. А. Сухова, А. Дергача. - М, 1998 - 688 с.
4. Сушков И.Р. психология взаимоотношений. - М.: Академический проект, 1999.- 448 с.
5. Чалдини Р. Психология влияния . - СПб.: «Питер», 2000,-272 с.

PHRASAL VERBS IN ENGLISH LANGUAGE AND TRANSLATOLOGICAL PROBLEMS OF THEM

Qo'chqarboyeva Irodaxon Ikromiddin qizi –
Andijan State of Foreign Languages Institute, Faculty of Foreign Language and
Literature: English Group - 322 Scientific Instructor: Abdylazizov D

What is the phrasal verb?

A phrasal verb is a verb formed from two (or sometimes three) parts: a verb and an adverb or preposition. These adverbs and prepositions are called particles when they are used in phrasal verbs.

Most phrasal verbs are formed from a small number of verbs (for example: get, go, come, put and set) and small number of particles (for example: away, back, out, off, on, in, and up).

Phrasal verbs sometimes have meanings that you can easily guess. If you know the meaning of each word (for example: go back, turn round, put down).

You will have to **turn round** here and **go back**.

Jeremy stopped and **put down** both the suitcases.

Moreover, in most cases their meanings are different from the meaning of the verb they are formed from. For instance: hold up, give up, catch on and etc.

I have **given up smoking** (=stopped)

The idea has **caught on** the big way (=become popular)

There are four types of phrasal verbs:

1. Transitive Phrasal Verbs:

These are verbs which must have an object. The object can come in one of two positions;

1. Between the verbs and particle(s).

I think I will **put** my jacket **on**. (Menimcha, kiyrtkamni **kiyib olaman**.)

OR

2. After the particle

I think, I will **put on** my jacket. [1] (Menimcha, men kiyrtkamni **kiyib olaman**)

2. Intransitive Phrasal verbs;

The phrasal verbs which do not need an object;

You have to be the best, so you ought to **go on**. (Siz eng yaxshi bo'lishingiz kerak, shuning uchun siz shu tarzda davom ettirishingiz kerak.) [4]

3. Separable Phrasal verbs;

The phrasal verbs whose words can be separated to be used at different places in sentences. [3]

Johnny crawled under Great-Grandparent's bed. He **pulled up** the pillow (OR **pulled** the pillow **up**) on his favorite chair.

He looked through Great-Grandfather's pillowcase and sheets and blankets to see if the ring had fallen off his finger while he slept. [2]

4. Non-separable Phrasal Verbs;

These are the phrasal verbs whose words cannot be separated for using them at different places in sentences. Its verb and preposition cannot be separated. They generally remain together.[1]

Whenever he could, he **soyght out** a new road to travel (NOT he **soyght** a new road **out** to travel). He had never been to that ruined church before, in spite of having traveled through those parts many times.[2]

Common English phrasal verbs with “COME”

“But finally the merchant appeared, and asked the boy to shear four sheep. He paid for the wool and asked the shepherd to **come back** the following year”.[2].

1. Come back-return-Qaytmoq
2. Come along-accompany someone when going somewhere-(Rivojlanmoq)
3. Come off-when something becomes separated or ynstyck from another thing-(Ajratoq)
4. Come out-appear or leave inside a place-(Paydobo'lmoq)
5. Come over-come to someone's house-(Ko'chibkelmoq).
6. Come on-encourage someone to do something-(Ryhlantirmoq)
7. Come up with-create or invent something-(Kashfqilmoq.)
8. Come up-appear-(Paydobo'lmoq.)
9. Come through-produce or deliver the result-(Muvaffaqiyatgaerishish)
10. Come across-to find something by accident-(Tasodifantopmoq)

“GET”

“When I **got up** in the morning I tried not to look at the painting, instead studying in contents of the cellar in the dim light that fell through the window of the storage room above me”[5]

1. Get on with someone-have a good relationship-(Yaxshialoqadabo'lmoq)
2. Get at somebody-criticise someone repeatedly-(Haqoratqilmoq)
3. Get somebody through-successfully explained something -(Ko'ngilsiz ishni muvaffaqiyatli bajarmoq)
4. Get on-start or continue doing something-(Birornarsaqilishniboshlamoq)
5. Get somebody down-to make somebody feel sad-(Xafaqilmoq)
6. Get ahead-to be successful-(Muvaffaqiyatgaerishmoq)
7. Get into-to become interested in something-(Birornarsagaqiziqmoq)
8. Get off-to leave a place-(Tarkatmoq)
9. Get back-to return a place-(qaytmoq)
10. Get up-to stand up-(O'rnatilmoq)

“GIVE”

“Because You are trying to realize Your destiny. And You are at the point where You are about to **give** it all **up**”[2]

1. Give up- to stop-(To'xtatmoq)
2. Give something away-(Beribuyboroq)
3. Give in-to finally agree to what someone wants-(Rozibo'lmoq)
4. Give over-to stop doing something-(Birornarsaqilishnito'xtatmoq)
5. Give something off-to produce heat, light, smell or a gas-(Ishlabchiqarmoq)

6. Give on something-to open in the direction of something.

Phrasal verbs are vital, because they are extremely common in informal English language and unless you are familiar with their meanings, understanding on formal language will be difficult. In conclusion, learning to use phrasal verbs correctly will help you sound natural in casual conversations.

References

1. John Eastwood "Oxford guide to English grammar" (Pages: 453, Published: 1994)
2. Paulo Coelho "The Alchemist" (Pages: 94, Published: 1992).
3. Rawdon Wyatt "Phrasal verbs and idioms"
4. Sue Kay & Vaughan Jones "Inside out" (Pages: 160, Published: 2001).
5. Tracy Chevalier "Girl with a pearl earring" (Pages: 248, Published: 1999).
6. @ablack.come (24.09.2022, 14:00)
7. @STUDYANDEXAM.come (24.09.2022, 14:00)

INGLIZ TILINI O'QITISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Mamaturayimova Nargiza Xusniddin qizi
ADCHTI, Xorijiy til va adabiyoti ingliz ta'lim
yo'nalishi II- bosqich talabasi

Bugungi kunda xorijiy tillarni bilish ko'nikmasi professional ta'limning ajralmas qismlaridan biri bo'lib bormoqda. Turli sohalardagi mutaxassislarda chet ellik hamkorlar bilan hamkorlik qilish ko'rsatkichi yuqori bo'lganligi sababli, ularda til o'rganishga bo'lgan talab yuqoridir. Zamonaviy jamiyatda chet tillari kasbiy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Bunday bilimlarni insonlar dastlab maktab, kollej, litsey, keyinchalik institutlarda, o'quv kurslarida yoki mustaqil ravishda xorijiy tilni o'rganishga yordam beruvchi asosiy ma'lumot to'plamlari bilan tanishgan holda o'rganadilar. Bugungi kunda turli darajadagi til bilimiga ega kishilar uchun o'quv materiallarining katta to'plamlari mavjud. Ushbu maqsadga yetishishda muvaffaqiyatga erishish, o'qituvchilarning amaliy uslublari va malakasiga bog'liq. Axborot texnologiyalari va zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish qobiliyati yangi materiallarni tezkor tushunishga yordam beradi.

Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish innovatsion pedagogikani keltirib chiqardi. Innovatsion – inglizcha "yangilikni kiritish (tarqatish)" ma'nolarini anglatadi. Yangilik kiritishning ijtimoiy-psixologik aspekti Amerika tadqiqotchisi E. Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayonqatnashchilarining tasnifi, ularning yangilikka bo'lgan munosabati va boshqalarni o'rgangan. Ilmiy yo'nalishlarda yangilik va innovatsiya tushunchalari o'zaro farqalanadi. "Yangilik"- bu vosita, yangi metod, metodika, texnologiya ma'nosini anglatadi. "Innovatsiya"- bu ta'lim, ma'lim bosqichlari bo'yicha rivojlanadigan jarayon hisoblanadi. Jahon ilm-fan taraqqiyoti kundan kunga

gyrkirab, rivojlananib bormoqda. Aynan bu ijobiy rivojlanish bizning diyorimizga ham oʻz taʼsirini oʻtkazdi. Ilm dunyomizga ilgʻor innovatsion texnologiyalar tatbiq etilmoqda. Buning ijrosi sifatida, Yurtboshimiz tomonidan joriy yilni “Yoshlarni qoʻllab-quvvatlash va aholi salomatligi yili” deb nomlashi ham mamlakatimiz yoshlarinining maʼsyliyatini yanada oshirdi. Taʼlim sohalariga ilgʻor, zamonaviy innovatsion texnologiyalarning keng tatbiq etilishi ham chet til oʻrganayotgan yoshlar uchun keng imkoniyatlar, marralar eshigini ochdi, desak xato boʻlmaydi.

Yurtimizda taʼlim tizimida innovatsion texnologiyalarini rivojlantirishga oid keng miqyosidagi islohotlar tatbiq etilmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “Taʼlim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qoʻshimcha choratadbirlar toʻgʻrisida”gi PQ-4884-sonli qarori ilovasining 4-bandiga koʻra “Maktabgacha, umumiy oʻrta, professional va oliy taʼlim oʻquv dasturlari va fanlarning uzluksizligini taʼminlash” vazifasi belgilangan. Globallashuv jarayoni chet tilini oʻrganishning yangi vazifalarini keltirib chiqarmoqda. Vazifalar davomi sifatida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 maydagi “Oʻzbekiston Respublikasida xorijiy tillarni oʻrganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-5117-son qarorlari qabul qilinib, yangi marralar belgilandi. Darhaqiqat, davlatimiz tomonidan taʼlim jarayonini axborotlashtirish, uning moddiy bazasini boyitish, oʻquv jarayonida innovatsion texnologiyalar bilan samarali foydalanish uchun kerakli zamonaviy dasturiy vositalar bilan taʼminlash yuzasidan koʻplab tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shuni taʼkidlash joizki, boʻlajak maktabgacha taʼlim oʻqituvchilariga ingliz tilini oʻrgatishda zamonaviy oʻqituvchi tomonidan qoʻllanilishi zarur boʻlgan innovatsion texnologiyalarining xilma-xilligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, talabalar kelajakda bogʻcha bolalari bilan ishlash jarayonida zamonaviy innovatsion texnologiyalarini toʻgʻri qoʻllay oladi. Xabaringiz bor, 2021-yil 6-may kuni Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat MirziYoyev raisligida chet tillarini oʻqitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari yuzasidan videosektor yigʻilishi oʻtkazilgan edi. Unda Davlatimiz rahbari “Mamlakatimizda xorijiy tillarni oʻrgatish boʻyicha kelajak uchun mustahkam poydevor boʻladigan yangi tizimni yoʻlga qoʻyish vaqti-soati keldi. Biz raqobatdosh davlat qurishni oʻz oldimizga maqsad qilib qoʻygan ekanmiz, bundan buyon maktab, litsey, kollej va oliy oʻquv yurti bitiruvchilari kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari shart. Bu qatʼiy talab har bir taʼlim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi lozim”, degan taʼkidlari sohadagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqdi.

Har qanday oʻyin zamirida umumiy qabul qilingan taʼlim prinsiplari, taktikasi yotishi kerak. Oʻquv oʻyinlariga oʻquv predmetlari asos qilib olinishi kerak. Oʻyinlar jarayonida oʻquvchi oddiy darsga qaraganda bu mashʼgʻulotga qiziqibroq yondashadi va bermalol faoliyat koʻrsatadi. Taʼkidlash lozimki, oʻyin eng avallo, oʻqitishning bir usulidir. Oʻquvchilar oʻyinli darslarga qiziqib qatnashadilar, gʻalaba qozonishga intiladilar, oʻqituvchi ular orqali oʻquvchiga

ta'lim-tarbiya ham beradi. O'quvchi inglizcha o'yin o'ynab, gapira olarkanman, tinglab tushuna olarkanman, yoza olarkanman, deb ishonadi, qiziqadi [2].

Xulosa qilib aytganda, Ingliz tili darslarida innovatsion usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravonlashadi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanadi. Bunday usullar o'quvchida bilimga ishtiyoq uyg'otadi. O'quvchi darslarga puxta hozirlik ko'rishga intiladi. Bu esa o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol syb'yektlariga aylantiradi. Ta'lim tizimi o'z oldiga erkin fikrlovchi, barkamol, yetuk shaxsni tarbiyalashni vazifa qilib qo'yar ekan, kelgusida biz bo'lajak o'qituvchilar innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish yo'llarini yanada mukammalroq ishlab chiqshimiz bilan o'z xissamizni qo'shishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Y.B.Bekmyratova "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" mavzusida referat. Toshkent - 2012 yil
2. M.P.Отабоева, Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / M.P.Отабоева. - Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. - 2017. - № 4.2 (138.2). - С. 36–37. - YRL: <https://molych.ru/archive/138/39058/> (дата обращения: 27.04.2020)
3. N.Q.Xatamova, M.N.mirzayeva. "Ingliz tili darslarida qo'llaniladigan interfaol usullar" (uslubiy qo'llanma), Navoiy, 2006, 40 bet.
4. M.Xoldorova, N.Fauziyeva, F.Rixsittilayeva. "Chet tilini o'qitishda yordamchi vositalardan foydalanish". Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005

KASBIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xonzodabegim Mahammadaminova Nodirbek qizi
Andijon davlat Pedagogika instituti talabasi

Har qaysi jamiyatning ravnaqi, uning porloq kelajagi, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy barqarorligi, uning fuqarolarining aqliy va ahloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga har jihatdan bog'liq ekanligi hech birimizga sir emas. Hozirgi kunda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablariga javob beradigan, yuqori salohiyatli, kreativ fikrlovchi, ijodiy izlanyvchan kadrlarni yetishtirish davr muammosiga aylanib kelmoqda. Jamiyatimizning ma'naviy yangilanishida, bozor iqtisodiyotini jahon hamjamiyatiga olib chiqishda va uni shakllantirishda kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor masala sifatida muhim rol o'ynaydi. Kasbiy faoliyat va layoqat insonning shunday xislatlariki, ular bo'lajak kadrning kelgusi muvaffaqiyatlarini ta'minlab berishga xizmat qiladi. Kasbiy shakllanish deganda, insonning o'z aqliy imkoniyatlari va istalgan bir sohaga bo'lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek shaxsiy individual xususiyatlari va

dunyoqarashiga ko'ra bir biror kasb sohasida ta'lim olish va shu sohaga moslashish va yillar davomida yetuk va malakali mutaxassis bo'lib yetishishni tushunish imiz mumkin. Dastlab,kasbiy faoliyatni pedagogik jihatlariga e'tiborimizni qarataylik. Kasbiy o'z-o'zini aniqlash beshta bosqichni o'z ichiga qamrab oladi:

1. Kasbni ilk tanlash bosqichi. Bu bosqichda bola kasblar olami haqida yetarlicha tasavvurga ega bo'ladi, o'z ichki imkoniyatlari haqida kam biladi, uning kasbiy intilishi hali syst darajada bo'ladi. Bu bosqich kichik maktab yoshiga taallyqli bo'lib, Unda kasbning mazmuni va ish sharoitlari haqida bolada savollar tug'ilmaydi.

2. Kasbiy jihatdan o'z-o'zini aniqlash bosqichi katta maktab yoshiga to'g'ri keladi (15-17 yoshlar). Bu bosqichda ilk professional intilishlar paydo bo'ladi va rivojlanadi hamda mehnatning turli xil sohalari ichidan o'ziga ma'qylini tanlash jarayoni kuzatiladi.

3. Kasbiy ta'lim bosqichida tanlangan kasbni o'zlashtirish jarayoni sodir bo'ladi.

4. Kasbiy moslashish bosqichi kasbiy faoliyatning individual uslubining paydo bo'lishi hamda kishining ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlar tizimiga bog'lanishi bilan xarakterlanadi.

5. Mehnatda o'zini ko'rsatish bosqichi (qisman yoki butun lay) kasbiy mehnatga taallyqli bo'lgan talablarning (kutilmalarning) bajarilishi yoki bajarilmasligi bilan bog'liq holda kechadi. Shunday qilib, kasbiy jihatdan o'z o'zini aniqlash - shaxs kasbiy faoliyatining barcha davrlarini, ya'ni kasbiy intilishning paydo bo'lishidan tortib to mehnat faoliyatidan butun lay ozod bo'lgungacha bo'lgan davrlarni o'zida mujassamlashtirgan jarayondir. Kasbiy shakllanishning eng dastlabki va hozirgi paytda o'ta dolzarb bosqichi to'g'ri kasb tanlash,ya'ni kasb tanlashda aniq bir qarorga kelish davri hisoblanadi. Kasb tanlash-kasb talablaridan kelib chiqib,bir qanch variantlar orasidan shaxsiy xususiyatlari va xislatlari ustuvorligiga ko'ra munosibrog'ini tanlashni bildiradi. Chunki shaxsda kasbga xos xususiyatlar – muayyan kasbni egallashga tayyorgarlik(bilim,tajriba,dunyoqarash doirasining kengligini) darajasining mavjudligini aniqlash talab etiladi. Yoshlarning kasb tanlashga pedagogik-psixologik bilim,ko'nikma,malakalar bilan ta'minlay olishimiz,shuningdek jamiyatning ijobiy ta'siri orqali tayyorlashimiz va tarbiyalashimiz darkor. Shundagina kasb tanlash vaqtida yuzaga keladigan bir qanch qiyinchiliklar,muammolar,to'siqlar va ziddiyatlardan halos bo'lishimiz va yoshlarni kasbga to'g'ri yo'naltirib biz kytgan natijaga erisha olishimiz mumkin. Agar aksincha bo'lsa,kasb tanlashda xatoliklarga yo'l qo'yilsa,bu muammolar natijasida,ko'pchilik odamlar o'z kasbini o'zgartirishga harakat qiladi va ishsizlik darajasi tobora ortib boraveradi,bu esa odamlarda ertangi kuniga bo'gan ishonchsizlikni va psixologik zo'riqish,stress holatlarini yuzaga keltiradi. Agar ular o'z kasblarini o'zgartirmay faoliyat olib borishsa,mutaxassis ning o'z ishiga qiziqmaslik natijasida kasbidan zerikish holatlarini keltirib chiqaradi va bu ham ish unumdorligini pasayishiga olib keladi. Shu sababli ham,bu jarayon kasbiy faoliyatning eng muhim qismi hisoblanadi. Ushbu maqolada ayni mana shu

dolzarb muammo keng yoritilgan va unga pedagogik va psixologik jihatdan yondashib, muammoga bir qancha yechimlar keltirilgan.

Avvalo ‘kasb’ va ‘mutaxassislik’ tushuncha larini bir-biridan farqlab olishimiz zarur. Kasb mutaxassislikka qaraganda, kengroq tushuncha .Kasb odatda o‘ziga yaqin bo‘lgan barcha mutaxassisliklarni umumlashtiruvchi atama hisoblanadi. Masalan, kasb–shifokor, mutaxassisliklar: stomatolog, okylist, terapevt, ginekolog. Mutaxassislik – kasb ichidagi kasbiy faoliyat turi bo‘lib, y shaxsiy yutuqilarga yoki o‘ziga xos vaziyatlar orqali natijaga erishish yo‘li hisoblanadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, 20 mingdan ortiq kasb va 40 mingga yaqin mutaxassisliklar mavjud. Kasb psixologiyasi faniga dastlab XX asrda boshlab asos solinib kelingan. Bunga ko‘proq insonlarni o‘z qobiliyatlarini, ehtiyojlari, hohish, istaklari, imkoniyatlari, individual xususiyatlari va hokazolarni hisobga olmagan tarzda kasblar olami haqidagi bilimlarga ega bo‘lmaganliklari natijasida qaysidir ma’noda ongsiz ravishda kasb tanlashlariga sabab bo‘lgan. Biroq keyinchalik rus psixologi E.A.Klimov o‘z tadqiqot ishlarida aynan shu masalalarga, ya’ni kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish masalalariga e’tibor qaratib, bu borada tadqiqot ishini olib borgan. Xususan misol sifatida differensial diagnostik so‘rovnoma metodikasini ishlab chiqqan. E.A.Klimov dan tashqari G.B.Kydryausev, B.G.Lomov, K.K.Platonov, K.M.Gyrechiv va boshqalar bu boshqalar ham bu borada bir qancha tadqiqot ishlari olib borishgan va kasb psixologiyasi rivojiga o‘z xissalarini qo‘shgan.

Biz tadqiqot ishimiz davomida odamlarni burjlariga muvofiq ularni shaxsiy individual xususiyatlarini o‘rganib, ular qanday sohalarida o‘zlari kytgan natijalarga erishishi mumkinligini qisman yoritib berishga harakat qildik.

HAMAL

Xamallar tyg‘ma boshqaruvchilik xususiyatiga ega. Ular hamma ishni o‘z vaqtida sifatli bajarishga yrinishadi. Ushbu burj vakillari sport orqali yuqori marralarga erishadilar.

Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: myhandis, advokat, jarroh, fytbolchi, ish boshqaruvchi.

SAVR

Pul bilan bog‘liq ishlarni maromiga yetkazishadi. Tavakkaldan qo‘rqmaganlari va har doim daromad orttirishni qoyillatadigan bo‘lganlari uchun ham tadbirkorlik ishlari ayni myddao. Yana ularda ijodkorlik kayfiyati ham bor. Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: Iqtisodchi, geology, zargar, savdo ishlari bo‘yicha menejer.

JAVZO

Mahoratli, har qanday vaziyatda ham umidini so‘ndirmaydigan, o‘z navbatida ko‘ngliga xiyonat qilmaydigan insonlar sirasiga kirishadi. Ular kishilarning qarashidanoq nima hohlayotganini anglashadi.

Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: Yozuvchi, notiq, ruhshunos, aktyor, journalist, matbuot kotibi

SARATON

Ushbu burj vakillari yuqori mansablarni egallashga moyil sanaladi. Ammo buning shartlari bor: ishini chin dildan yaxshi ko'rish, bor bilimlarni o'zlashtirishi va jamoa doim uni qo'llab-quvvatlab turishi talab etiladi.

Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: O'qituvchi, shifokor, yozuvchi, qyruvchi, dizayner, uchiychi, stuyardessa.

ASAD

Boshqaruvchilik qon-qoniga singib ketgan. Rag'bat, iliq fikrlardan yayrab-yashnashadi. Bu ularga oldinga ildamlashishida kuch bag'ishlaydi. Iqtisodiy, siyosiy, sohalarda ijodiy jamoalarda ishlashni xush ko'rishadi.

Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: Rassom, journalist, vizajist, sartarosh.

SUNBULA

Sinchkov va tartibsizlikka toqat qilolmaydi, erkinlikni xushlaydigan synbulalar hamma ishlar tartib bilan bajariladigan yo'nalishlarda muvaffaqiyat qozonadilar.

Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: Tergovchi, bank boshqaruvchisi, diplomat, muxarrir, shifokor-farmatsevt.

MEZON

Tabiatan kirishuvchaligi bois, barcha sohalarda birdek o'z yo'lini topib keta oladilar. Ayniqsa, tibbiyot yo'nalishlarida yuqori yutuqilarga erishishi mumkin. Shartnomalar tuzishga ham usta bo'lishadi.

Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: Shifokor, diplomat, oshpaz, aktyor, liboslar bo'yicha dizayner, rassom, yozuvchi, kosmetolog, fotomyxbir va bastakor.

AKRAB

Ularning uchinchi ko'zi bo'ladi. Doim hech kim e'tibor bermaydigan narsalarni ko'rib kishilarning sirlaridan voqif bo'lib yurishadi. Kichik detallarni ham nazardan qochirmaganliklari uchun akrablardan professioanal jarroh yoki kriminalist chiqadi.

Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: Kadrlar bo'limi boshlig'i, prokyror, jinoyat ishlari bo'yicha journalist, harbiy.

KAVS

Qiziqishi bor va o'zlariga yoqqan sohadagina karera qila olishadi. Moddiy masalalar ular uchun to'siq bo'lmasligi kerak. Til o'rganishga qobiliyati kuchli. Xotirasi o'tkirligi ham omadi. Nima bo'lsa ham maqsaddan chekinmaydi.

Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: Tarjimon, xalqaro journalist, kino san'ati bo'yicha mtassis, sportchi, alpinist, elchi.

JADIY

Haqiqat go'y jadiular bolaliklaridan hayotda nima istashlarini biladigan toifadandirlar. Ammo hamma joyda muvaffaqiyat qozonib keta olmaydilar. Tillari o'tkir. Ularga karyera ham, pul ham unchalik qiziq emas.

DALV

Ko'ngil odamlari hisoblanmish dalvlar musiqa bilan bolalikdan omadli shug'yllanishadi, ammo keyinchalik iqtisodiyot yo'nalishlariga qiziqishlar ortib ketadi.

Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: kinooperator, o'ryhshunos, hisobchi, iqtisodchi, rassom, galsafa fanlari bo'yicha tadqiqotchi.

HUT

Bu burj vakillarining ko'pchiligi ota-onasi, yaqinlarining yo'l yo'rig'i bilan kasb tanlashadi. Lekin bir ishni boshlashdimi, oxiriga yetkazmay qo'yishmaydi. Tavsiya etiladigan faoliyat turlari: xonanda, aktyor, rassom, iqtisodchi.

Kasbga yo'naltirish borasida sharq allomalarining qarashlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularning falsafiy-psixologik qarashlari hozirgi kunda ham hayotimizda o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Masalan, Sharq ulug' allomalaridan biri, tibbiyot ilmining asoschisi Abu Ali ibn Sinoning pedagogik-psixologik qarashlari ilmiy asosda qyirilgan. Ibn Sino har bir insonning mijozidan kelib chiqqan holda kasb tanlashga alohida e'tibor berishi kerakligini ta'kidlashi uning yoshlarni kasb-hunarga yo'llash masalariga alohida e'tibor bilan yondashganligini ko'rsatadi. Buyuk qomysiy olim Abu Nasr Forobiy ta'lim-tarbiya ta'limotining asosi komil insonni shakllantirish, bunda yoshlarga o'z vaqtida o'rinli ta'lim va tarbiya bertish, ularni kasb-hunarga yo'llash orqali baxt-saodatga yetishtirish, jamiyatda o'z o'rini topishga yordam berish g'oyasidan iborat. Sharqda birinchi bo'lib, Yer sharini kichraytilgan maketi, ya'ni globusni kashf qilgan Abu Rayxon Beryniuning pedagogik ijodida ham inson va uning baxt-saodati, ta'lim-tarbiyasi, kasb-hunar egallashi va kamoloti bosh masala bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.X.Jalilova, F.I.Xaydarova, N.I.Xalilova Kasb psixologiyasi(O'quv qo'llanma) 15-16-bet
2. N.A.Aripova, .A.Xolmatova, N.B.Qurbonova Kasbiy psixologiya (Darslik) 165-166-bet
3. A.I.Avazboyev, Ya.Y.Ismadiyorov Kasbiy pedagogika /
4.) Jo'rayev.S.N.Kasbiy psixologiya (O'quv qo'llanma
5. E.G'oziyev Umumiy psixologiya

TARBIYASI OG'IR O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH (DEVIANT HULQLI BOLALAR MISOLIDA)

Murxashev Axmadxon Andijon davlat Universiteti
Ijtimoiy iqtisodiyot fakulteti Amaliy psixologiya yo'nalishi
204-guruh talabasi

O'quvchilarining hulqida salbiy o'zgarishlar aniqlanganda yoki oilaviy sharoitiga ko'ra bola tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi holatlar sezilganda o'quvchi maktabning alohida ichki nazoratga olinadi va yakka tartibda profilaktik tadbirlar tashkil etiladi. Umumta'lim maktablarining alohida ichki nazoratiga olingan o'quvchilar ro'yxatini shakllantirish. Umumta'lim maktablarining ichki nazoratiga huquqbuzarlikka moyilligi bo'lgan o'quvchilar sifatida:

- Maktabning ichki tartib qoidalariga to'liq amal qilmaydigan, surunkali dars qoldiruvchi va past o'zlashtiruvchi o'quvchilar;

- Maqsadli reydlar davomida ko'cha-ko'ya bemaqsad yurganligi yoki turli ishlar bilan shug'yllanayotganligi aniqlangan o'quvchilar;

- Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat va huquqbuzarliklar sodir etgan o'quvchilar;

Ichki ishlar idoralarining profilaktik hisobiga olingan o'quvchilar.

- 'Diniy ta'limga moyilligi bo'lgan o'quvchilar sifatida:

- majburiy ta'lim olishdan bosh tortib masjidlarda ibodat qilganligi, yoki diniy rasm-rusumlar va marosimlarda qatnashganligi aniqlanganlar;

- maktabda va jamoat joylarida diniy libos (hijob)da yuruvchi o'quvchi-qizlar;

- Ichki ishlar bo'limlarining mahsus hisobida turgan Diniy ekstremistik oqim xayrixohlarining maktab yoshidagi farzandlari;

O'quvchilarning din haqidagi bilimlar olishga bo'lgan qiziqishlarini aniqlash maqsadida o'tkazilgan ijtimoiy va psixologik so'rovlar natijasiga ko'ra lozim topilganlar.

Noqobil oila farzandlari sifatida:

- narkologiya dispanserining profilaktik hisobida turadigan shaxslarning maktab yoshidagi farzandlari;

- notinch va janjalkash oilalarda tarbiyalanayotgan o'quvchilar olinadi;

- umumta'lim maktablarining alohida ichki nazoratiga olingan o'quvchilar bilan tushuntirish ishlarini olib borish.

Mazkur o'quvchilar bilan tushuntirish ishlari olib borishni quyidagi tartibda amalga oshirish maqsadga muvofiq.

- O'quvchilarning ushbu ro'yxatga olinganligini o'ziga va tengdoshlariga oshkor qilmagan holda profilaktik tadbirlarni amalga oshirish va ularga nazoratchi-pedagoglar biriktirish;

- Ularni bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish maqsadida maktabdagi qiziqishlari bo'yicha va fan to'garaklariga jalb etish;

- Nazoratchi-pedagoglar tomonidan o'quvchilarni ro'yxatga olinishiga sabab bo'lgan xatti-harakatlarini takrorlanishini oldini olishga qaratilgan profilaktik tadbirlarni amalga oshirish. Bunda Diniy ta'limga moyilligi bo'lgan o'quvchilarning din haqidagi tushuncha lari va dunyoqarashlarini ijobiy tomonga o'zgartirish maqsadida mazkur o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan yakka tartibda tyshintirish ishlarini olib borish;

- Ularga O'zbekiston Respublikasining 'Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida'gi Qonuni talablarini tushuntirish;

- Huquqbuzarlikka moyil o'quvchilar va ularning ota-onalari o'rtasida 'Voyaga etmaganlarning huquq, burch va mas'uliyatlari', 'Voyaga etmaganlarning jinoiy javobgarliklari', 'Farzand tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar va ularni oldini olishda ota-onalarning roli', 'Diniy ekstremizm – yoshlar kelajagiga

tahdid', 'Sog'lom avlod – millat kelajagi' mavzularida soha mutaxassislarini jalb qilgan holda davra suhbatlarini tashkil etish;

Mahalla faollari bilan hamkorlikda ushbu o'quvchilarning ota-onalari yoki ularning o'rnini bosyvchi shaxslarning bola tarbiyasidagi mas'uliyatini oshirishga qaratilgan hamkorlik ishlarini amalga oshirish:

- Farzandi tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan, ularni maktabga borishiga to'sqinlik qilayotgan noqobil ota-onalar to'g'risida mahalla fuqarolar yig'inlariga ma'lumot kiritish hamda ularni faollar o'rtasida muhokama qilinishi ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish;

- Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosyvchi shaxslar tomonidan bolalarni tarbiyalash borasidagi majburiyatlarni bajarmaslik hamda umumiy ta'lim olishlarini ta'minlamaslik holatlari kuzatilganda ularni o'rnatilgan tartibda javobgarlikka tortish uchun huquqni muhofaza qiluvchi organlarga taklif kiritish;

- Ko'rilgan choralar samara bermagan holda ularni ota-onalik huquqidan mahrum qilish bo'yicha voyaga etmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalarga murojaat qilish;

Shuningdek, o'quvchilarning oilaviy sharoitlarini, oiladagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni o'rganish maqsadida sinf rahbarlari tomonidan 'Mening oilam', Iqtisod fani o'qituvchisi tomonidan 'Oilamiz byudjeti', Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari turkumidagi fanlardan dars beruvchi o'qituvchi tomonidan 'Mening Vatanim' mavzularida darsdan tashqari ijodiy bayon va insholar olish maqsadga muvofiq. Maktab ijtimoiy pedagogikasining asosiy muammosi tarbiyasi og'ir o'spirinlar hisoblanadi. 12-16 yoshli o'g'il-qizlar o'spirin hisoblanishadi.

Bu davr shaxs shakllanishi jarayonida nihoyatda katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga ham o'smirlar ham tarbiyachilar uchun qiyin davrdir. O'smirlik yoshida bolaning hayot sharoitlari va faoliyati ancha o'zgaradi, ruhiyatining qayta qurilishi ro'y beradi. Tengqyrlari bilan muomala qilishning yangi shakllari paydo bo'ladi. Jamoada o'spirinning ijtimoiy maqomida o'zgarishlar ro'y beradi, ota-onalar va ustozlar tomonidan unga talablar kuchayadi. O'spirinning shakllanishida ota-onaning ahamiyati pasayadi. Odatda u rasmiy jamoa va norasmiy muomala guruhini tanlash bilan band bo'ladi va oxir oqibat o'zini qulay seza-digan, unga hurmat bilan munosabatda bo'linadigan guruhni tanlaydi. Bu sport, texnika to'g'aragi bo'lishi mumkin. Shu bilan birga bu guruh o'smirlarning yig'ilishib, ichib-chekib o'tirishadigan yerto'la ham bo'lishi mumkin. Bu yoshda o'smirlarning kattalar xususan ota-onalar bilan muammolari paydo bo'ladi. Ota-ona o'z farzandiga yosh bolaga bo'lganday qarashadi, bola esa bu g'amxo'rlikdan chiqib ketmoqchi bo'ladi.

Shuning uchun uning kattalar bilan munosabatida ko'p nizolar kelib chiqadi, bolada kattalar fikrlariga tanqid bilan qarash kuchayadi. Kattalar bilan munosabatlar xarakteri ham o'zgaradi: bo'ysynish pozitsiyasidan bola tenglik pozitsiyasiga o'tmoqchi bo'ladi. Bir vaqtning o'zida tengdoshlar bilan ham o'zaro munosabatlarning xarakteri o'zgaradi. O'spirinda kattalik hissi tyg'iladi va hissiyot mustaqil bo'lishga intilish, kattalarning xohish istaklariga qarshi chiqishda

namoyon bo'ladi. Kichkina bolaga qaraganda o'spirinning qiziqishlari ancha o'zgaradi. Ijodiy faoliyatga intilish bilan bir qatorda o'spiringa qiziqishlarning beqarorligi ham xosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.Norbekova. (2020) Sharq mutafakkirlarining oilada bolalar va o'smirlar shaxsida etnopsixologik xususiyatlarni tarbiyalash haqidagi qarashlari. Архив Научных Публикаций JSPI.

2. G.Kushakova. (2020) Xalq og'zaki ijodi namunalarida oila masalalarining talqin etilishi. Архив Научных Публикаций JSPI.

3. D.J.Xudoymurodova. Ota-ona va bola munosabatlarida tarbiya. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta mahsus ta'lim Vazirligi Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, .

TALABALAR KASBIY MOBILIGINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY TA'LIMGA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Nizamova Muyassarxon Nuritdinovna-
NamDU, o'qituvchisi

O'zbekiston rivojlanishining yangi bosqichi, uchinchi Renessans davrini boshidan kechirayotgan bir davrda aynan, rahbar kadrlar tayyorlash, ularning boshqaruv, psixologik, ma'naviy, intellektual, siyosiy salohiyatini yuksaltirish va ularni doimiy monitoring qilib borish, nomzodlarni ochiq mustaqil tanlov orqali saralab olish, ularning ish samaradorligi va kompetensiyasini baholovchi mezonlarni, ularning malakasini oshirishga bo'lgan talablarni belgilash borasida ishlarni amalga oshirish bugungi kunning muhim masalalaridan hisoblanadi.

Hozirgi davrdagi shiddatli raqobatga faqat zamonaviy ilm fan, yuqori texnologiyalar va innovasion yutuqilarni keng joriy etish orqali munosib javob bera olamiz. Ta'kidlash joizki, ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ishlarda ta'limning sifati, samaradorligi, mutaxassislarni, jumladan, bo'lajak menejerlarning kasbiy mobilligini rivojlantirish va yuqori intellektual salohiyatini ta'minlash hamda amaliy mehnat faoliyatida munosib o'rniga ega bo'lishda zamonaviy ta'lim tendensiyalari bilan uyg'unlashtirilgan o'qitish usullarini amaliyotga tadbiiq etish muhim sanaladi.

Ta'lim-tarbiya va uning natijalari, sifat samaradorligini oshirish va usullarini takomillashtirish mexanizmlarini joriy etish orqali menejement ta'lim yo'nalishi talabalari uchun kasbiy mobillikni rivojlantirish imkoniyatlari yaratilmoqda. Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya sohasiga davlat siyosati darajasida alohida e'tibor qaratilganligi, o'z navbatida kadrlar tayyorlash sohasi oldiga ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini zamonaviy talablar asosida oshirish vazifasini qo'yimoqda. Shu bois ham Bugungi kunda bo'lajak menejerlar kasbiy mobilligini rivojlantirishni taqozo etadi.

Oliy ta'limdagi o'zgarishlarni ro'yobga chiqarish, butun boshli mexanizmni qaytadan isloh qilish, kun sayin taraqqiy etayotgan dunyo tamaddyniga qadam-baqadam harakatlanish katta kuch va mehnat talab qiladi. Shunga qaramay, tizimlilik, mas'uliyat va qat'iy intizom bilan islohotlarning amaldagi natijalariga erishilmoqda. Xususan, ichki o'qishni ko'chirish bilan bog'liq tartib-taomillarni o'zgartirish - hal etilishi zarur bo'lgan navbatdagi dolzarb masalalardan. Ichki akademik mobillik, bu – muayyan mamlakat ichidagi oliygohlarning shartnoma, memorandym va boshqa kelishuvlar asosida talabalarini kelishilgan muddat davomida o'qitib berish tizimidir. Deylik, bilim sohasi o'zaro mos keladigan, ta'lim yo'nalishi menejement bo'lgan 2 ta oliy ta'lim muassasasi muayyan muddatda talabalarini almashgan holda o'quv jarayonini tashkil qiladi.

Oliy ta'lim muassasalararo o'qishni ko'chirish bo'yicha “rejalashtirilgan” murojaatlar soni ortib borayotgani, 2020 yilda 28 ming, 2021 yilda esa 56 ming nafar talaba davlat oliy ta'lim muassasalararo o'qishni ko'chirish istagini bildirgan. Jumladan, Urganch davlat universitetiga 2,8 ming, Farg'ona davlat universitetiga 2 ming nafar talaba o'qishini ko'chirgan bo'lsa, Jizzax davlat pedagogika institutidan 1,4 ming, Guliston davlat universitetidan 1,3 ming nafar talaba boshqa oliy ta'lim muassasalariga o'qishini ko'chirish istagini bildirgan.⁹

Ta'lim tizimida akademik mobillikni amalga oshirish jarayonida dastavval, akademik mobillik tajribasi bor-yo'qligi bo'yicha oliy ta'lim muassasalariga tegishli bo'lgan saytlar ko'zdan kechiriladi. Universitet saytlarida ushbu yo'nalish yuzasidan ma'lumotlar berib borilayotganiga, universitetlar saytida xalqaro hamkor tashkilotlar ro'yxatining keltirilishi ustuvorlikni taqozo etadi. Biroq ushbu oliy ta'lim muassasalarining almashinyv dasturlari, ko'proq, xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan birgalikda mahalliy oliy ta'lim muassasalarining o'zaro bo'lajak menejer almashinyv dasturlari bor-yo'qligi inobatga olinadi.

Oliy ta'lim muassasalarining saytlarini rivojlantirish va ular asosida oliy ta'lim muassasalarining imkoniyatlari doirasidan ko'proq ma'lumotlarni berish bilan bo'lajak menejerlarni jalb qilish imkoniyatlari ham oshishi mumkin. QS reyting agentligi rasmiysi S.Xristoluybov o'zbek oliy ta'lim muassasalarining ayni shu jihatini rivojlantirish zarurligini ta'kidlab o'tgan.¹⁰ Ta'limga tegishli vazirliklarning akademik mobillikka oid tartib-qoidalarning ishlab chiqilishi, bevosita akademik mobillik dasturlari orqali talabalar imkoniyatlari darajasi belgilanishi bilan bog'liqdir.

Binobarin, yshba masala bir qator savollarni paydo qiladi. Ular:

⁹ Yo'qubov Sh. Ichki akademik mobillik / “Yangi O'zbekiston” gazetasi. 2022 yil 11 iyun.

¹⁰ Nizamova M.N. Talabalar kasbiy mobilligini rivojlantirishning pedagogik mohiyati va funksiyalari. O'zbekiston Milliy universiteti xabarleri. – Toshkent, 2022. – 1/9-son. 141-144-6.

– Almashinuv dasturlarida qatnashishni xohlaydigan bo‘lajak menejerlar soni hisoblanganmi? Ular o‘qishni ko‘chirish uchun da‘vogar bo‘lishi kutilayotgan talabgorning qancha foizini tashkil qilishi mumkin?

– Respublika oliy pedagogik ta‘lim muassasalarida o‘zaro bo‘lajak menejer almashinyvi dasturlari amalga oshira boshlansa, poutaxtdagi bo‘lajak menejerlar ham viloyatlardagi oliy pedagogik ta‘lim muassasalarga borib o‘qishni xohlashadimi?

– Bo‘lajak menejerlar boshqa oliy pedagogik ta‘lim muassasalariga o‘qish uchun borishganda ular vaqtincha yotoqxona bilan ta‘minlanadimi?

Ta‘lim olish uchun bir hududdan ikkinchi hududga ko‘chib o‘tish, ya‘ni ta‘lim migratsiyasi juda uzoq tarixga ega jarayon hisoblanadi. Yoshlar qishloqdan shaharga, shahardan poutaxtga, poutaxtdan ta‘limi va iqtisodi rivojlangan davlatlarga ilm olish uchun migratsiya qilishadi. O‘qish uchun boshqa mamalakatlarga borayotgan yoshlar soni ham yildan yilga oshib bormoqda. 2020 yilda dunyo bo‘yicha xalqaro talaba-yoshlar soni 5,6 millionga yetgan.¹¹ Bu ko‘rsatkich 2025 yilga borib 8 millionga yetishi kutilmoqda..

Akademik mobillik oliy ta‘lim tizimida yuqori ko‘rsatkichlarga erishish omillaridan sanaladi. Bu ta‘lim muassasalarini bir-biri bilan solishtirish imkoniyati, muhim jihatlarni o‘zlashtirish, joriy etish orqali oliy ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Mobillik oliy ta‘lim muassasalari tuzilmalarini, davlat ta‘lim standartlari, o‘quv rejalarini takomillashtirishga zamin yaratadi.

Bo‘lajak menejerlar, oliy ta‘lim muassasalarining akademik va ma‘muriy personallari bo‘lishi mumkin. Xalqaro mobillik global mehnat bozori sharoitida kasbiy moslashish hamda ta‘limni davom ettirish imkoniyatini beradi. Ichki akademik mobillik talaba va ularning ota-onalariga qulaylik yaratadi. Jumladan, menejment yo‘nalishida taxsil oladigan talaba o‘zi yashaydigan joydan boshqa, uzoqroq hududdagi oliygohga o‘qishga kirsada, borib o‘qishga, yotoqxonada yashashga imkoni bo‘lmasa, o‘z hududidagi oliy ta‘lim muassasada yaratilgan akademik mobillik asosida muayyan muddat davomida o‘qishi mumkin. Bunda muhim talab, bilim sohalari, ta‘lim yo‘nalishlari va fanlar o‘zaro mytanosib bo‘lishi zarur. Shuningdek, muayyan muddat o‘qiganligi haqida ma‘lumotni asosiy o‘qishiga taqdim etadi, tegishli fanlarni o‘zlashtirgan, kreditlarni to‘plagan holda asosiy oliygohda tahsilni davom ettirish imkoniga ega.

Tadqiqot tahlillar shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarning oliy ta‘lim muassasalarida ham o‘qishni ko‘chirish, ichki akademik mobillik oliy ta‘lim boshqaruvining bir qismi hisoblanadi. Ba‘zi davlatlarda barcha vakolat oliy ta‘lim muassasalari ixtiyorida bo‘lsa, ba‘zilarida qat‘iy cheklovlar, muayyan talablar joriy etilgan. Hatto ichki akademik mobillik dasturlari universitetlararo o‘zaro kelishuv

¹¹ Murtozaeva M.M. Improvement of mechanisms for development of environmental competence of future teachers in higher educational institutions. Пед.фандок ... дисс. автореф. – Тошкент: 2022. - 67 б.

shartnomalari asosida tashkil qilinadigan mamlakatlar ham bor. Mazkur tizimning amaliyotga joriy etilishi talabalarning muayyan oliy ta'lim muassasasidan o'qishni boshqa nomdorroq oliy ta'lim muassasasiga ko'chirishi uchun emas, balki tanlagan mutaxassis ligi bo'yicha malakali kadr bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Т.Ю.Артюхова Психологические характеристики мобильной личности//Международный журнал экспериментального образования. – 2010. – № 7. – с.96-98;
2. Yoqubov Sh. Ichki akademik mobillik / “Yangi O‘zbekiston” gazetasi. 2022 yil 11 iyyn soni.
3. Nizamova M.N. Talabalar kasbiy mobilligini rivojlantirishning pedagogik mohiyati va funksiyalari. O‘zbekiston Milliy universiteti xabarлари. – Toshkent, 2022. – 1/9-son. 141-144-b.
4. Murtazaeva M.M. Improvement of mechanisms for development of environmental competence of future teachers in higher educational institutions. Ped.fan.dok ... diss. avtoref. – Toshkent: 2022. - 67 b.
5. Sorokin P.A. Social and Cultural Mobility. The free Press of Glencoe, Illinois. – 654 p. – YRL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.275737>.

TALABALARDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLARNING AXAMIYATI

Sirojiddinova Soxiba Mamasidiqovna
ADCHTI, Ijtimoiy gumanitar
fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Sog'lom turmush tarzini belgilovchi fazilatlar O'zbekistan Respublikasining mustaqil rivojlanishga o'tishi, Unda demokratik, fyqorolik jamiyati kurish, jamiyat ma'naviyatini yangilash, davlat va ijtimoiy kyirilish sohalarida yuqori natijalarga erishishda sog'lom turmush tarzini targib qilish hozirgi yosh avlodning, butun millatning sogligini asrash muxim masala hisoblanadi. Sog'lom turmush tarzi bu insonning hayoti va salomatligi xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ko'nikmalarga ega bo'lish asosida hayotiy faoliyatni yo'lga ko'yish hamda salomatlikning yuqori darajada bo'lishiga erishishni ta'minlovchi ijtimoiy hodisadir.

Sog'lom turmush tarzi inson turmush sharoitlarini faol o'zlashtirish usuli bo'lib, kun tartibiga rioya qilish, faol harakat asosida organizmni chiniqtirish, sport bilan shug'yllanish, to'la va sifatli ovqatlanish, ovqatlanishning gigienik koidalariga rioya qilish, muloqot va ekologik madaniyatga erishish, umuminsoniy va milliy kadriyatlar asosida o'z-o'zini tarbiyalay olish, zararli odatlardan o'zini

tiya olish demakdir. Ana shu asosdan kelib chiqib, talaba yoshlar salomatlikning zarur miqdor va sifat ko'rsatkichlari.

Sog'lom avlodni tarbiyalash uni amalga oshirish uchun: milliy genofondni saqlash, milliy mentalitetni kuchaytirish, jismoniy va ma'naviy jihatdan sog'lom avlodni tarbiyalash, erkin va mustakil, kuchli va sofdil avlodni o'sirtish, iqtidorli va sog'lom fikrli, to'g'ri myloxaza yurituvchi erkin yoshlarni tarbiyalash muximdir.

Sog'lom turmush tarzi - ma'lum tarzda ichki va tashki muxitning tasir etishi sharoitida inson salomatligini saqlash va fiziologik, biologik, psixologik hamda ijtimoiy-madaniy rivojlanish ustunlarini ta'minlab beruvchi butun organizm va organizm tizimlarining gigienik, psixofiziologik rezervlari xavdsagi tasavvur yotadigan kompleks fan yoki fanlararo yynalish.

Jaloliddin Rumi hazratlari inson bolasini uning o'ziga tanishtirib, u maqsad - inson, lekin oddiy inson emas, o 'z-o'zini bilgan va ikki olamga barobar inson. Alloma insonni, avvalo, ko'zini ochishga va ochilgan ko'zlari bilan o 'z mohiyatiga nazar tashlashga Undaydi, insonning o'zi bir butun kichik olam ekanligini yqtiradi. Dunyoga kelishdan myddao "yo'lini qilib kun kechirish, yeb-ichib, nasil qoldirib o 'tish " kabi biologik ehtiyojlarni qondirib yashashdangina iborat bo'lmay, aksincha, bular vosita, maqsad - ruhan yuksak pog'onaga chiqish, komillikka intilish kaliti bo'lsa, sog'lom va pokiza hayot kechirish shu maqsadga olib boradigan ravon yo'ldir deb takidlab o'tgan.

Sog'lom turmush tarzi falsafasi shaxsning dunyoqarashi uni harakatlantiruvchi kuch bolib, uning ongida shakllangan (aks etgan) maiym maqsad sari yetaklaydi. Shu jihatdan olib qaralganda sog'lom turmush tarzida yashash g'oyasini odamlar dunyoqarashining tarkibiga kiritish, ularda sog'lom fikrlash tarzini shakllantirish muhim amaliy ahamiyatga egadir.

Talabalarda tafakkurni rivojlantirish - tufayli voqea-hodisalar orasidagi o'zaro aloqadorlikni, qonuniyatlamini ochadi, taqqoslaydi, tahlil etadi, kashfiyotlar qiladi. Tafakkur jarayonida bosh miyaning turli qismlari o'zaro birikib, yaxlit holda faoliyat ko'rsatadi. Sog'lom turmush tarzi psixologiyasi haqida so'z yuritar ekanmiz, bunda biz inson shaxsi, unga ta'sir ko'rsatuvchi psixofiziologik, sog'lom hayotni shakllantirishda gender tenglik va ijtimoiy omillar haqidagi, shaxsning tarkibiy qismlari to'g'risidagi bilimlarimizni kengaytirish orqali odamlardagi mavjud nosog'lom turmush tarzi elementlaridan ularni xalos etish imkoniyatlarini izlab topamiz.

Ruhiy salomatlik va uning mezonlari haqida Inson salomatligi va uning me'yoriy hayot faoliyatini ta'minlash, organizmning biologik, ruhiy va ijtimoiy xususiyatlarining mukammalligi hamda mytanosib rivojlanganligi bilan o'zviy bog'liqdir. Ruhiy salomatlik muammosi ijtimoiy salomatlik masalalari bilan

chambarchas bog'liq. Ruhiy va ijtimoiy salomatlik dialektikasi odamlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar jarayonida rivojlanib, o'z ifodasini topib boradi. Me'yoriy ruhiy salomatlik, me'yoriy ijtimoiy salomatlikning shakllanishiga olib keladi. Zero, faqat ruhiy sog'lom odamlargina ijtimoiy sog'lom munosabatlarning faol ishtirokchisi bo'la oladi. Chunki ijtimoiy salomatlik eng avvalo odamlarning o'zaro munosabatlaridagi sog'lomlikdir. Faqat sog'lom munosabatlarga inson salomatligini mustahkamlovchi omil bo'la olishi mumkin va aynan shu sababdan ularni sog'lom turmush tarzining kundalik qoidalariga aylanib ketishiga erishuvimiz lozim.

Talabalar orasida sog'lom hayotni shakllantirishd ruhiy salomatliklarini baholash orqali jamiyatda, mehnat jamoalarida tabiati muvozanatlashgan va mytanosib shakllangan shaxslarni tarbiyalash va ayni paytda ruhiy beqaror, tabiati nomytanosib shaxslar hulqlariga nisbatan ma'lum cheklovlar o'rnatish imkoniyatiga ega boiamiz. Shu bois ruhiy salomatlik mezonlarini yaratish va ularni inson ruhiy holatining ko'rinishlariga mos holda taqsimlab chiqish amaliy ahamiyatga molikdir. Shaxsning bunday xususiyatlari qatoriga: kelajakka ishonch bilan qarashi, e'tiborini hayotning muhim masalalari atrofiga jamlay olishi, tabiatning muvozanatlashganligi, ahloqiy barkamolligi (pokligi, vijdon amri bilan yashashi), odamlar oldida o'zini burchli deb hisoblashi, o'ziga ishonchi, bag'rikenglik, mustaqil tabiatga egaligi, tabiiyligi, mas'uliyatni sezishi, sabrtoqatliligi, hazil-mytoyibaga moyilligi, o'ziga nisbatan hurmati kabilar kiradi. Talaba yoshlar orasida shunday sifatlarni shakllantirish ularni sog'lom hayotga tomon yo'lini ravon va mustaxkam bo'lishiga xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Innovative Development in Educational Activities ISSN: 2181-3523 VOLYME 2 | ISSUE 6 | 2023 Scientific Journal Impact Factor (SJIF): 5.938 <http://sjifactor.com/passport.php?id=22323>. Sirojiddinova Soxiba Mamasidiqovna
2. S.Nishonova Komil inson tarbiyasi. T.2003-y.185-b.
3. O.Oqilov Sog'lom turmush – uzoq ymr poydevori. T.1980-y.56-b.
4. A.Atoyev O'smir va yoshlarni kurashga o'rgatishning metod va vositalari. T.1987-y. 318-b.
5. Alibekov Tabiatni muhofaza qilish va tabiat resrslaridan oqilona foydalanish. T.1983-yi. 273-bet.
6. Abu Ali Ibn Sino "Tib qonunlari" Tuzuvchilar I.Karimov, X.Xikmatullayev T.1993-y. 304-b.
7. Yy Afanasyev. Salomatlik alifbosi. T "Ibn Sino" n. 1995-y. 104
8. K.Hoshimov va bosh. Pedagogika tarixi.T. "O'qituvchi " n.1996-y.488-b.

INFLUENCE OF INTERNET TO LANGUAGE CHANGE

Uzoqova Nozima Elmurod qizi
ADCHTI, III-bosqich talabasi

Most children and adolescents are now actively using internet. Internet is needed for them to study or just to communicate with families and their friends around the world. Internet does provide a powerful genuine resource for the learning of English. As Warschayyer (2001) reveals that internet may be said to enhance English language learning in accordance to communicative language teaching principles on meaningful interaction. This shows that internet has essential effect to English learning which is to activate communicative skill. In this case, students' roles are required to be more dominant on English language learning process to catch knowledge from various resources. Basically, English language skills consist of four main parts, including listening, reading, speaking, and writing. Each language skill requires different educational tools that are likely suited with it, since the use of several technical tools has a significant effect on the learning process of each area of the language (Sharma, 2009). *Listening*, as an input skill, is considered as a principal language skill. Through listening, people can acquire a large portion of their education, their information, their ideas, and their understanding of the world. Listening is defined as the process of identifying and understanding the speech of the speakers. It involves understanding the speaker's accent or pronunciation, speaker's grammar and vocabulary, and comprehension of meaning (Saricoban, 1999). The listener should be capable of doing these four things at the same time. Therefore, listening plays a vital role in student's language development. Here, some tools that can be used as a media in teaching listening are WhatsApp, Apps and online sources on smartphones, podcasts, videos, etc. *Reading* is the process of understanding a written text by learner. It is an important input skill which depends on the vocabulary and background knowledge of the learner in the second language (Constantinescu, 2007). During the reading process, the English language learner can improve his vocabulary and terms, acquire new information and ideas, and enhance his real-world knowledge. Learners can have access to a variety of different types of text on their phones, many of which are free or inexpensive. The learner can use an application for reading texts on Kindle. This app allows readers to highlight words, find the word definitions and make their own meaning. The apps like Quick Reads and Oxford Bookworms provides the learner's with short, accessible texts. To cultivate the habit of extensive reading among learners, teachers can encourage them to visit these websites and explore various e-books available and which also develops both reading and digital literacy skills. *Speaking* is one of output or productive skill. Human communication can be taken place between the speaker and the listener if only they understand each other. Both speaker and listener have a positive function to perform in simple terms. The speaker has to convert his message into spoken language, while the listener has to

understand the language of the speaker. In this context, a smartphone is a blessing as it provides learners to get Exposure to the language inside and outside the classroom. Learners can listen to conversations which will influence their acquaintance with the language. Speaking becomes a little easier with good Exposure to the language he intends to learn.

Writing process can be very difficult for learners as they must do tasks like generating ideas, organization, and perfect use of grammar and vocabulary.

Learners should be motivated to access various writing apps and use them while writing. These following apps assist learners to write an essay, formal letter or even a note for a friend:

1. Dictionary/Thesaurus
2. Note taking apps – helps the learner to capture ideas on the move and assist the learner to be a budding writer.
3. Brainstorming and outlining apps – help the learner to produce a coherent piece of writing which requires the learner to organize their ideas and thoughts.
4. Outlining apps – show down facilitates assessment. Other brainstorming techniques include the use of ‘mind mapping’ tools like Mind Node.

Based on the explanation above, it is clear that smartphone and internet has important role in the teaching and learning of English. English language learning can be made more effective by the integration of Smartphones; this potential device also ensures Self-Assessed Language Learning (SALL). The Self Assessed Language Learning provides the learner with autonomy and encourages him/her to do things his/her way and reflect on the work critically and assume greater responsibility towards their own learning. Here, the role of the teacher is to guide the learner to achieve the required objectives of the curriculum.

Furthermore, McLuhan-2012 states some advantages of online learning as follows:

- 1) Access – the internet offers the possibility to experience English without the need of travel. Even without the need of leaving home or bedroom.
- 2) Flexibility – the internet allows for students to learn language whenever they want and wherever they want.
- 3) Response – the internet offers the possibility of instant feedback to learners. This greatly enhances the learning experience.
- 4) Repeatability – the learner can encounter the language in a repetitive fashion until mastery is achieved.
- 5) Durability – the internet is 24/7. It never tires. It does not take coffee breaks.
- 6) Modality – the internet is a multi-modal learning tool. It stimulates in a rich sensory and cognitive and thus fertilizes language acquisition successfully.
- 7) Specificity – the internet allows the language learner choose in both what and with who will be learned. Learning can be tailored to the language learners’ precise makeup and needs.

8) Cost – the internet is a business model which due to economies of scale can offer services for pennies. It also offers to widen access through a pay as You can dynamic.

In brief, internet allows students to share not only brief messages, but also create lengthy documents – thus facilitating collaborative writing (learning). Besides, learners can share graphics, sounds and video. Thus, the internet does help teacher in creating an environment where authentic and creative communication is integrated into all aspects of the course.

CONCLUSION

Internet is a media to help teachers and students to get much materials, enrich teacher's pedagogy when selecting the material and methods in English learning, and engage the students in creating a new English learning experience.

REFERENCES

1. A.I.Constantinescu, (2007). Using Technology to assist in vocabulary acquisition and reading comprehension. *The Internet TESL Journal*, XIII(2). Retrieved from: <http://iteslj.org/Articles/Constantinescu-Vocabulary.html>
2. F.Davis, (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.
3. A.Ghose, A.Goldfarb, & Pil, H. S. (2010). *How is the mobile internet different? Search costs and local activities*. Wharton Interactive Media Institute-Marketing Science Institute.
4. McLuhan, M. (2012). *Understanding media*. New York: McGraw-Hill.
5. B.Park & K.C.Lee, (2011). The effect of students' characteristics and experiential factors on the compulsive usage of the smartphone. *Common in Computer and Information Science*, 151, 438-446.

CHET TILLARINI O'QITISH VA O'RGATISH MUHIMMI?

Xolisova Gavharoy –
ADCHTI, Umumiy va qiyosiy tilshunoslik kafedrası o'qituvchisi f.f.b.f.d.
Sayfiddinova Gulnoza-
ADCHTI, Ingliz tili va adabiyoti II- bosqich talabasi

O'z ona tilimizning lisoniy imkoniyatlari va boshqa tillar bilan qiyoslab o'rganish masalalarini o'rganish zaruratga aylanib bormoqda. "Chunki necha asrlar osha ajdodlarimizdan bizga bezavol o'tib kelayotgan ona tilimizning ravnaqi va istiqboli haqida qayg'urish – bu millatning o'zligini anglashi, uning ma'naviy kamolotini uykaltirish uchun kurash demakdir. Davlat tilining obro'-e'tibori – butun xalq, butun jamiyatning obro'-e'tiboridir". Shu bilan birga, kognitiv muloqot boshqa har qanday sohadagi aloqa singari Bugungi kunda ham chuqur transformatsiyalarga va o'zgarishlarga duch kelayotganligini umumiy e'tirof etilishiga qaramay so'nggi o'n-yilliklar ichida shakllangan yangi jihatlar til imkoniyatlari va muhim xususiyatlari juda kam o'rganilganicha qolmoqda.

Atrofimizda til o'rganyvchi kishilar, ayniqsa, yoshlar ko'payib bormoqda. Qayerga qarasangiz, ingliz tilini o'zlashtirish kurslari tashkil etilgani, o'quv kurslariga taklif, e'lonlarga ko'zimiz tyshadi. Bu, albatta, bejiz emas. Kundan kun rivojlanib borayotgan davrda, ingliz tili-dunyo tiliga aylanib bormoqda va ingliz tilini bilish - jahon ta'lim standarti hisoblanadi. Bunga isbot sifatida hozirda 1-sinfdan boshlab maktablarda ingliz tili fanini o'qitish va o'rganish yo'lga qo'yildi va tilga ixtisoslashmagan oily ta'lim muassasalarida ham bo'lajak kadrlar ingliz tilida erkin fikr almasha olishlari uchun ingliz tili darslari va kurslari yo'lga qo'yildi. Mashhur nemis olimi Y.V.Fon Gyote aytganidek: 'Kim chet tillarini bilmasa, u o'z tilini ham bilmaydi'. Yosh, ijtimoiy mavqei va tayyorgarlik darajasidan qat'iy nazar, har kim chet tilini o'rganishi mumkin. Asosiysi, 'o'z' usulini va qulay yo'lini topish -bu oson va tez o'rganishga yordam beradi. eng avvalo insonni o'zida qiziqish va aniq maqsadi bo'lishi lozim. Shundagina u aniq maqsadini biladi va unga qarab intiladi. Ingliz tilini o'rganishda ko'pchilik til o'rganyvchi insonlar birinchi ishni grammatikani o'rganish bilan boshlaydilar. Bu usul ham, albatta, to'g'ri ammo eskirgan usul hisoblanadi. Agar til o'rganyvchilar grammatikadan boshlasalar ko'p vaqt ketkazadilar va ularda boshqa aspektlar rivojlanmay qolishi mumkin. Shuning uchun hozirda chet elda o'qib va malaka oshirib kelgan malakali mutaxassislar ingliz tilini o'rganishning yangi usullarini ishlab chiqishmoqda. Bunga misol sifatida shuni aytish joizki, ko'plab o'quv markazlarida til o'rganishni grammatikadan emas balki birinchi e'tiborni ularning nutqini rivojlantirishga qaratadilar. 'Qanday qilib?' degan savol tug'ilishi tabiiy, albatta. Faraz qilaylik, bolalar tugilgan da ularga birinchi bo'lib harflarni yoki ona tili grammatikasini o'rgatmaymiz, balki ular ko'rish, eshitish orqali gapira va tushuna boshlaydilar. Chet tillari ham shunday, birinchi grammatika emas balki turli xil kinolar, myltfilmlar orqali ham o'rganyvchilarning nutqini rivojlantirish mumkin. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 6-may kuni chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig'ilishi o'tkazildi. Mamlakatimizda har yili ilm-fanning bir nechta yo'nalishi tanlab olinib, alohida e'tibor bilan rivojlantirilmoqda. Bu yil fizika va chet tillari ana shunday ustuvor sohalar etib belgilangan. O'zbekistonning ochiqlik siyosati, dunyo bozoriga faol kirib borayotgani, barcha sohalarida xalqaro hamkorlik kengayayotgani xorijiy tillarni bilishga ehtiyojni oshirmoqda. Bugungi kunda yurtimizdagi 25 ta oliy ta'lim muassasasida o'qitish chet tilida olib borilmoqda. 2016-yilda ular atigi 7 ta edi. Xalqaro til sertifikatini olgan bitiruvchi o'quvchilar soni oxirgi 3 yilda 10 baravarga oshgan. Joriy yilda "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali 350 nafar talabani nufuzli xorijiy universitetlarda o'qishi uchun stipendiyalar ajratildi. Bu o'tgan yillarga nisbatan 5 baravar ko'pdir. Lekin, joulardagi ahvol maqsad qilingan katta rejalarga mos emas. Xususan, ta'lim tizimida 2 mingdan ortiq chet tili o'qituvchisi lavozimi vakant bo'lib qolmoqda. 1 ming 400 ta maktabda chet tilini o'qitish sifati mutlaqo qoniqarsiz. Bu tizimdagi o'qituvchilarning atigi 4 foizi milliy va xalqaro til sertifikatiga ega. Xonobod va Qyvasoy shaharlari, Zafarobod, Mirishkor, To'rtko'l, Sherobod va Uzyn tumanlarida bunday sertifikatli birorta

o'qituvchi yo'q. Maktablardagi chet tili o'qituvchilarining 49 foizi testdan o'ta olmagan. Yig'ilishda tizimdagi muammolar atroflicha tahlil qilinib, ustuvor vazifalar belgilandi. – Mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rgatish bo'yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo'ladigan yangi tizimni yo'lga qo'yish vaqti-soati keldi. Biz raqobatdosh davlat qurishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yan ekanmiz, bundan buyon maktab, litsey, kollej va oliy o'quv yurti bitiruvchilari kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari shart. Bu qat'iy talab har bir ta'lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi lozim, – dedi Shavkat Mirziyoyev. Shu maqsadda Vazirlar Mahkamasi huzurida Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish agentligi tashkil etilishi ma'lum qilindi. Bu Agentlik dunyoda samarali natija bergan o'qitish metodikalari, dastur va darsliklarini ta'lim tizimida joriy etib, xorijiy tillarni mukammal o'zlashtirishga ko'maklashadi. Ta'lim muassasalari, tarmoqlar va hududlarning ehtiyojidan kelib chiqib, kamida 10 ta chet tilini o'rgatishni tashkillashtiradi. Shuningdek, vazirlik, idora va boshqa ish beruvchilar bilan birga, xizmatchilarning kasbiy faoliyatini xorijiy tillarda to'liq amalga oshirish imkoniyatini beradigan metodikalarni ishlab chiqib, sharoitga moslagan holda, amaliyotga joriy etadi. Davlat tilidan xorijiy tillarga va xorijiy tillardan davlat tiliga professional tarjima qilish metodikalarini yaratish ham uning asosiy vazifalaridan biri bo'ladi. Agentlik xorijiy tillarni bilish reytingini ham uyritadi. Chet tili o'qituvchilari uchun malaka talablari va baholash mezonlarini ishlab chiqadi hamda malaka toifalarini beradi. Bir so'z bilan aytganda, Agentlik “bog'cha – maktab – oliy ta'lim – korxona” zanjiri orqali, aholining barcha qatlamiga mos bo'lgan metodika, tavsiya va darsliklarni ishlab chiqadi hamda joriy etadi. Toshkent davlat jahon tillari va Sharqshunoslik universitetlari, Samarqand chet tillari instituti bilan bir qatorda, har bir viloyatda bittadan universitet chet tillari bo'yicha tayanch muassasa sifatida belgilanadi. Davlatimiz rahbari o'qituvchilarga munosib sharoit yaratish, malakasiga qarab ularni rag'batlantirish zarurligini ta'kidladi. Xalqaro sertifikatning dastlabki va o'rta darajasini olgan o'qituvchilarning oylik maoshiga 40 foiz, yuqori natija ko'rsatganlarga 50 foiz ustama berilishi belgilandi. Bundan tashqari, yuqori ball olgan o'qituvchilarga xalqaro sertifikat olish uchun test topshirish xarajatlari qoplab beriladi. Kelgusi yildan boshlab, ishga qabul qilinayotgan chet tili o'qituvchilariga milliy va xalqaro sertifikatga ega bo'lish talabi kiritiladi. Keyingi uch yil davomida maktablardagi 53 ming nafar chet tili o'qituvchilarining barchasi xalqaro sertifikat olishi zarurligi ta'kidlandi. Yaratilayotgan imkoniyatlardan foydalanib, maktablardagi vakant o'rinlarni malakali mutaxassislar bilan to'ldirish vazifasi qo'yildi. Chet tillarini chuqur o'rgatish maqsadida tuman va shaharlarda 207 ta maktab tanlab olindi. Ushbu maktablarda xorijiy kitoblar, ilg'or o'quv dasturlari va metodikalaridan erkin foydalanish hamda fanlarni chet tilida o'qitish yo'lga qo'yiladi. Viloyat hokimliklariga maktablarda chet tilini o'qitish sifatini oshirish uchun mahalliy buydjetdan har bir tuman va shaharga 1 milliard so'mdan mablag' ajratishga ko'rsatma berildi. Ixtisoslashgan maktablar va oliy o'quv yurtlariga til egasi bo'lgan xorijlik o'qituvchilarni jalb qilish, har bir tumanda

tanlov o'tkazib, chet tili o'qituvchilarini xorijda malaka oshirishini yo'lga qo'yish muhimligi aytiladi. Davlatimiz rahbari chet tillari bo'yicha eng yaxshi maktablarni aniqlash uchun Prezident sovrinini ta'sis etish taklifini bildirdi. Bunda tuman, shahar, viloyat va respublika darajasida tanlov o'tkaziladi. Respublikamiz ta'lim tizimini isloh qilishda xorijiy tajribalarga asoslangan xalqaro standartlarga mos kelyvchi o'quv dasturlari bilan muvofiqlashtirish oliy pedagogik ta'lim tizimini takomillashtirishga asos bo'ldi. O'zbekiston sharoitida milliy mintalitetimiz, urf-odatlarimizni inobatga olgan holda xorijiy tajribalar asosida ta'lim sifatini tubdan isloh qilish davr talabidir. Bu borada 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida mamlakatimizda "...ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy qilish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmlarini yaratish...", kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta'lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi va talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, yoshlar aydtoriyasi bilan ish olib borishda interfaol usullardan samarali foydalanish, ularga chet tilidan sifatli ta'lim bera olish, oliy ta'lim darajasini namunali bosqichga olib chiqish va tubdan takomillashtirish asosiy vazifalar sifatida belgilandi. Shu bois respublikamiz oliy ta'lim tizimida bo'lajak kadrlarni ishlab chiqarish va ilmiy maqsadlar uchun zarur bo'lgan axborotni topish jarayonida mutaxassislik bo'yicha original adabiyotni o'qish, xorijiy tildagi og'zaki muloqotda ishtirok etish ko'nikmasini shakllantirish maqsadida chet tili darslari o'tilmoqda. Har bir mustaqil O'zbekiston Respublikasi fuqarosi o'z kasbiga oid chet tilidagi adabiyotlarning asl nysxasini o'qiy olishi, o'qilgan matnni tushunish i va uni o'z kasbida qo'llay olishi lozim. Bundan tashqari, u berilgan mavzuda suhbatdoshi bilan chet tilida erkin fikr almasha olishi kerak. Zero, chet tillarini o'rganish Bugungi globallashgan davr talabidir. Yurtimizda ham mustaqillik sharofati bilan chet tillar o'qitilishiga alohida e'tibor berilmoqda. Minglab chet tili o'qituvchilari tayyorlanganligi, kadrlarning ona vatanimizda va xorijda malaka oshirishlari uchun barcha sharoitlar yaratib berilganligi, ingliz, nemis, fransuz tillari bo'yicha multimediya darsliklari, ingliz tilini o'rganish bo'yicha elektron resurslarr tayyorlanganligi, ta'lim muassasalarida zamonaviy lingafon xonalarining tashkil etilganligibuning yaqqol isbotidir. Yosh avlodni chet tillarda o'qitish hamda shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirish negizida, yoshlarning jahon tamaddyni yutuqlari hamda butun dunyo axborot resurslaridan foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish asosiy maqsad qilib qo'yildi. Mashhur nemis olimi Y.V.Fon Gyote aytganidek: "Kim chet tillarini bilmasa, u o'z tilini ham bilmaydi". Shu sababdan nafaqat chet tili mutaxassislari, balki tilga ixtisoslashmagan oliy o'quv yurtlarida tahsil

olayotgan barcha bo'lajak kadrlar chet tillarini o'rganib, ularda erkin fikr almasha olish g'oyat muhim vazifalardan sanaladi. Xalqimizda ham bir maqol bor: "Til bilgan el biladi". Xaqiqatdan ham, xorijiy tilni bilgan kishi ko'p tomonlama imkoniyat va ustunliklarga ega bo'ladi. Bugungi kunda kadrlar oldiga qo'yiladigan asosiy talablardan biri chet tillarini mukammal bilishdir Hozirgi davr talablarini amalga oshirishning yana bir yo'li talabalarga ortiqcha material berishni kamaytirish, o'quv jarayonini oddiy holatga keltirishdir. Bular yangi chet tillar dasturida hisobga olingan. O'qituvchi buning uchun talabalar tomonidan materialni har tomonlama amaliy egallash jihatidan yondashadi. Shu sababdan talaba ishlarinitil materiallarini produktiv (gapirish, fikrni yozma bayon qilish) va retseptiv (tinglab tushunish, o'qishda) o'zlashtirishga, talabalar potentsiallu'gatini kengaytirishga qaratadi. Mustahkam bilim berishning asosi o'qitish jarayonining unumli umumlashgan, takomillashgan bo'lishidadir. Keyingi paytlarda yana optimallashtirishdan ham keng foydalanilmoqda. Optimallashtirish chet tili o'qitilayotgan vaziyat, sharoit, oliy o'quv yurtlari talabalari va ularning tanlagan sohalariga mos, oson, qulay metod, yo'l, usul, tizim, tamoyil, vosita, mashqlarni izlash va tanlay bilish, qo'llashdir. Optimallashtirish turli tipdagi oily o'quv yurtlari uchun o'ziga xosdir, Chunki dars soatlari turlicha bo'ladi, talabalarining ona tili xususiyatlari ham turlicha ta'sir qiladi. Hozirgi davr kommunikativ malaka, kunikma chet tilida ma'lumot berish (gapirish, fikrni yozmabayon qilish orqali) va ma'lumot olish (o'qish, tinglab tushunish orqali) malaka va ko'nikmalarni yanada o'stirishni, ta'lim bilan tarbiyani birga olib borishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyot:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida/ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda.O'.Hoshimov. I.Yoqubov. Ingliz tili o'qitish metodikasi.- Toshkent-2003.

INGLIZ TILI DARSLARIDA TERMINOLOGIK LEKSIKANI O'RGATISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Urunova Shaxlo Rafikovna
Andijon Mashinasozlik instituti doktoranti

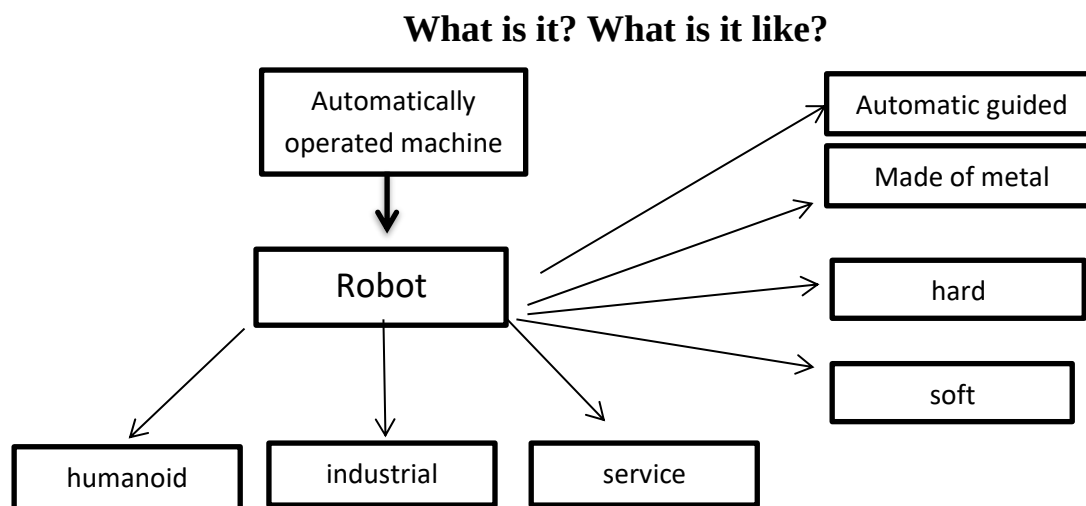
Hozirgi davrda ta'limda zamonaviy o'qitish texnologiyalari qo'llanilmoqda, bu texnologiyalar dars jarayonini samarali natijaga olib borishi bilan birgalikda, ular ko'zlangan maqsadga tezroq va samarali erishishni va talabalarda mustaqil izlanish, hamkorlik xissiyotlarini rivojlanishiga olib keladi. "Texnologiya" - (uynon. techne-mahorat, ustalik logos-ta'limot) - muayyan jarayonni olib borish mahorati, usullari hamda vositalari, deb izohlanadi [4,416]. Pedagogik texnologiya-ta'lim berishning ilmiy asosiga ega bo'lgan, ta'lim beruvchi va tag'lim

oluvchining aqliy salohiyatiga bog'liq bo'lgan jarayonlar birlashmasi bo'lib, oldindan loyixalashtirilgan tarzda tashkil etiladi [2,11].

Biz tadqiqot ishimizda ko'rsatganimizdek, terminlarni o'qitishda terminologik birlikni tanishtirish va semantizatsiya qilish bosqichi bo'lib, ushbu bosqichda quyidagi pedagogik texnologiya va organauzerlardan foydalanishiimz maqsadga muvofiqdir.

1.Word ma' (So'z xaritasi)- bu so'z boyligini rivojlantirishga yordam beradigan vizyal organuzerdir. Grafik organizatordan foydalanib, talabalar atamalar yoki tushunchalar haqida bir necha jihatdan o'ylashadi. Ko'pgina so'z xaritasi organauzeri yordamida talabalarni ma'lum bir so'z birikmasi yoki tushunchasi uchun tahrif, sinonimlar, antonimlar va rasmni ishlab chiqishga jalb qilish mumkin.

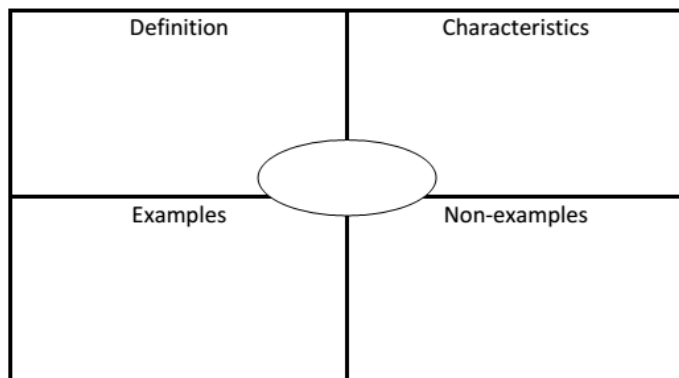
Leksik birliklarni o'rgatishda so'z xaritasini qo'llash jarayonini quyidagicha bosqichlarda olib borilishini ta'kidlaydi: 1) So'z xaritasi doskada ko'rsatiladi. Ushbu grafik organauzerdagi har bir tushuncha "bu nima?", "bu qanday?", "unga qanday misollar bor?" kabi savollarga javob berish kerakligini talabalarga tushuntiradi. 2) Markazga aniqlashtirilishi kerak bo'lgan so'z yoziladi 3) o'qituvchi talablardan "bu nima?", "bu qanday?" kabi savollarga javob beruvchi fikrlarini yozib boradi. 4) o'qituvchi so'ngra "unga qanday misollar bor?" kabi savollarni beradi va talabalarining javoblarini yozib boradi. 5) oxirida talabalarga bu leksik birlik xususiyatlar, kategoriyalar va misollarni o'zida aks ettirganligini o'qituvchi tushuntiradi. Quyida ushbu grafik organauzerga misol keltiramiz. (1-rasm).

1-rasm. Robot haqida Word ma' grafik organauzeri.

2.Frayer model (ochyuvchi model)-bu tinglash va o'qish davomida uchragan leksik birlikni mahnosini aniqlashtirishda talabalarga yordam beruvchi grafik organauzerli texnologiyadir. Y o'qishdan oldi yoki keyin lu'gat haqida bilimga ega bo'lish uchun ishlatiladi. Bu texnologiya terminologik leksikani semantik mahnosi, grammatik mahnosini bilish va misollar berish orqali tanishishini anglatadi.

Texnologiyani amalga oshirish jarayoni: 1) Matn parchasidan soʻz tanlanadi 2) Talabalarga Frayer model doskaga chizib koʻrsatilib, soʻzni mahnosini talqin qilinish kerakligi tushuntiriladi 3) markazga soʻz yoziladi 4) CHizmaning har bir boʻlagiga uning mahnosi, xususiyatlari, misollari, misol boʻlmagan soʻzlar yoziladi. Quyida uning chizmasi bilan tanishimiz mumkinl (2-rasm):

2-rasm.Freyer organauzeri

Terminologik koʻnikmaning hosil qilishda uchinchi bosqich mustaxkamlash bosqichida talaba faoliyatiga yoʻnaltirilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar qoʻllanishi talabalarning mustaqil faoliyat koʻrsata olish, hamkorlik asosida kommunikativ-ijtimoiy kompetentlikni oʻsishiga olib keladi. Bu bosqichda oʻqish, tinglash va leksik-grammatik koʻnikmalar shakllantirish nazarda tytilgani bois har bir nutqiy koʻnikmalar uchun alohida texnologiyalar qoʻllash maqsadga muvofiqdir. Terminologik leksikani nutqda semantik va grammatik jihatdan toʻgʻri ishlata olish malakasini oshirishda quyidagi texnologiyalardan foydalanishni taklif qilamiz:

Scavenger hunt (Soʻzlarni ovlash) - texnologiyasi talabalarni oʻrgangan terminlarni mustaxkamlashda va talabalbalarni mustaqil izlanishini tashkil qiluvchi samarali texnologiya hisoblanadi. Ushbu texnologiya quyidagi tartibda olib boriladi.

1. Talabalarga ular oʻrganayotgan mavzu boʻyicha bilishlari kerak boʻlgan muhim terminologik birliklarning roʻyxati beriladi.

2. Talabalarni kichik guruhlariga ajratiladi-odatda har bir guruhga uch yoki toʻrtta talaba.

3. Talabalar guruhlariga maʼlymotnomalar yordamida yangi soʻzlarni gazetalar, jurnallar, veb-saytlar va boshqa tegishli manbalardan qidirish uchun vaqt beriladi. Talabalarga soʻzlarga misollar toʻplashni, soʻzlardan foydalanadigan jummalarni koʻchirishini, soʻzlarni tasvirlovchi rasmlarini toʻplashni yoki chizishni, soʻzlarning modellari yoki misollarini yaratish kerakligi tushuntiriladi.

4. Guruhlarga oʻzlarining yutuqlari va topilmalarini sir saqlashlari kerakligi aytiladi; ular boshqa guruhlar bilan ochkolar uchun raqobatlashuvi tushuntiriladi.

5. Lu'gat so'zlari yozilgan plakatlar yaratish kerakligi tushuntiriladi (har bir afishada bitta so'z). Har bir so'z afishasi ko'rsatiladi va har bir so'z afishasida ularning fikrlarini qisqacha yozib olinadi. Ushbu plakatlar devorga joylashtiriladi.

6. Keyin, guruhlar ma'lymotlar turiga ko'ra ularni tartiblashtirish kerak. Masalan, mavzular haqidagi kitoblarni bir tomonga, rasmlarni boshqa tomonga va modellarni yana bir tomonga qo'yadilar.

7. So'ngida talabalarga ushbu muhim so'z birikmalarining xammasini ko'rib chiqish uchun plakatlarga qarashlarini so'raydi. Guruhlar o'zlari terminlar haqidagi yig'gan ma'lymotlarini almashadilar.

“Semantik tahlil qilish” texnologiyasi terminologik birliklarni semantik xususiyatlarini o'rganishda qo'llaniladi [7,68]. Bu texnologiya **“Ty'es of Robots”** mavzusida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Ushbu texnologiya quyidagicha tartibda olib boriladi.

1. “Robotlar” kategoriyasi tanlanadi.
2. Robotlar kategoriyasiga tegishli turlar ro'yxati tuziladi: humanoid robot, cartesian coordinate robots, articulated robots, scara robots, mobile robot
3. Talabalarga ulardagi xususiyatlar ro'yxatini tuzish kerakligi aytiladi: Arm, leg, actuator, wheel, gripper, assembly, welding.
4. Xar bir ob'ektning xususiyatlarini belgilovchi minys yoki plyys belgilardan foydalanib jadvalni to'ldirish kerakligi aytiladi.

Terminologik ko'nikma hosil qilishdagi mustaxkamlash bosqichida o'qish ko'nikmasini shakllantirishda “information gathering, headings, jigsaw reading” kabi texnologiyalarni qo'llash mumkin.

Information gathering (ma'lymot to'plash) – interfaol usul bo'lib, bu texnologiya talabalarda o'qish ko'nikmasi bilan birgalikda ularda kommunikativ nutqini o'stirishda samarali ekanligi tajribalrimizda o'z isbotini topdi. Bu texnologiya quyidagi tartibda olib boriladi:

1. Talabalar juftliklarga bo'linadi va har biriga mutaxassislikka doir turli xil matn beriladi.
2. Matn ichidagi notanish terminlar mahnosi tushuntiriladi va talabalardan yozib olish kerakligi aytiladi.
3. Talabalardan o'zlaridagi matnni o'qib tushunishlari kerakligi uqtiriladi.
4. So'ngra talabalar bir birlaridagi matnni mohiyatini bilish uchun bir birlariga savollar beradilar va kerakli ma'lymotlarni yozib oladilar.
4. Har bir talaba sherigidan so'rab bilib olgan matnning mohiyatini qisqacha aytib beradi.

Yuqorida keltirilgan pedagogik texnologiyalar nofilologik oliy ta'lim myaassalarida ingliz tili darslarida terminlarni o'rgatishda samarali hisoblanib, talabada terminologik va leksik ko'nikmalarni shakllantirishga olib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.F.Yo'ldashev, S.A.Usmonov.”Pedagogik texnologiyalar asoslari”- o'quv qo'llanma, Toshkent, 2004.

2. O.D.Raximov va boshqalar Zamonaviy ta'lim texnologiyalari// 11-b.
3. Прудникова Н.Н. Педагогическая технология формирования иноязычной компетенции студентов неязыковых вузов: автореф канд.пед.наук. Барнаул. 2007.-23с
4. О'збек тилининг изоҳли луг'ати. 2-жилд. О'збекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашрëти. 2002.-704 б (416 бет)
5. Marsh D. Content and Language Integrated Learning (CLIL). A development Trajectory. Cordoba: University of Cordoba, 2012. Available at: <https://goo.sy/0myH>, accessed 20.12.2019.
- 6.Oxford, R.. (1990). Language learning strategies: What every teacher should know. Boston: Heinle & Heinle

СОВРЕМЕННОЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НОВЫЕ ИДЕИ И ТЕКУЩИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Шавкатов Шахбоз Шавкатович – научный сотрудник
Университета Алфраганус

Область психологии стремительно развивается в последние годы. Таким образом, потребность в современном психологическом образовании и исследованиях как никогда высока. Целью данной статьи является обсуждение новых идей и текущих исследований в области современного психологического образования. Кроме того, в этой статье будут освещены важные факторы, которые способствуют успеху современного психологического образования.

Современное состояние психологического образования

Психология всегда была признана популярным предметом изучения. Поэтому потребность в современном психологическом образовании становится все более очевидной. Текущее состояние психологического образования можно разделить на три основные категории: онлайн-обучение, инновационное обучение в классе и эмпирические исследования.

1. Онлайн обучение. Платформы онлайн-обучения становятся все более популярными в последние годы. Многие люди сегодня предпочитают учиться, не выходя из собственного дома, либо из-за удобства, либо из-за особых потребностей. Поэтому онлайн психологическое образование стало популярной альтернативой среди многих студентов. Онлайн-образование предлагает много преимуществ для студентов. Например, гибкость онлайн-обучения позволяет учащимся учиться в своем собственном темпе. Это помогает снизить уровень стресса, поскольку учащиеся могут сосредоточиться на обучении со своей собственной скоростью. Кроме того, онлайн-студентам предоставляется индивидуальная поддержка, которая помогает им продвигаться по курсу.

2. Инновационное обучение в классе. Инновационное обучение в классе стало характерной чертой современного психологического образования. Многие преподаватели психологии изучают инновационные методики обучения, чтобы улучшить содержание своих курсов. Эти инновации в основном были направлены на то, чтобы помочь студентам лучше понять материал, изучаемый в курсе. Одной из популярных образовательных инноваций, которая привлекает все большее внимание, является активное обучение. При активном обучении учащимся предоставляется возможность участвовать в лекции в классе, а не просто быть пассивными слушателями. Было доказано, что эта методология улучшает понимание учащимися материала, изучаемого в классе.

3. Эмпирические исследования. Эмпирические исследования являются важнейшим аспектом современного психологического образования. Он предоставляет студентам непосредственный опыт исследований, который жизненно важен для будущей карьеры в психологии. Кроме того, эмпирические исследования помогают учащимся лучше понять научный метод и важность статистического анализа. Несколько важных областей исследований в современном психологическом образовании включают когнитивную психологию, социальную психологию и психологию окружающей среды. В когнитивной психологии исследования сосредоточены на понимании того, как мозг обрабатывает информацию, внимание, память и другие когнитивные функции. В социальной психологии исследования сосредоточены на природе социального влияния, групповой динамике, соответствии и невербальной коммуникации. В психологии окружающей среды исследования связаны с пониманием того, как физическая среда влияет на поведение и отношения.

Актуальность исследования. В следующих разделах представлен обзор некоторых новых идей и текущих исследований в области современного психологического образования.

Когнитивная психология. Одним из нововведений в когнитивной психологии является использование игр для улучшения когнитивных функций. Такие игры предназначены для улучшения когнитивных способностей путем вовлечения игроков в различные умственные задачи. Эти игры основаны на принципах когнитивной психологии и предназначены для улучшения памяти, внимания, концентрации и других важных когнитивных процессов. Кроме того, проводятся исследования эффективности йоги в когнитивной деятельности. Было доказано, что йога повышает концентрацию внимания, снижает стресс и улучшает настроение, что приводит к улучшению когнитивных функций.

Социальная психология. Одной из текущих областей исследований в социальной психологии является изучение роли расы в социальных взаимодействиях. Предыдущие исследования показали, что в социальных взаимодействиях присутствуют подсознательные предубеждения, особенно в отношении расы. Таким образом, текущие исследования направлены на то, чтобы выяснить, как уменьшить эти предубеждения и способствовать более позитивному социальному взаимодействию. Еще одна важная область исследований в социальной психологии сосредоточена на понимании факторов, способствующих возникновению предубеждений и дискриминации. Растет обеспокоенность ростом распространенности предубеждений и дискриминации в обществе. Таким образом, текущие исследования изучают различные стратегии для уменьшения этого негативного поведения и поощрения терпимости и принятия разнообразия.

Экологическая психология. Одной из областей текущих исследований в психологии окружающей среды является изучение влияния урбанизации на психическое здоровье. Урбанизация относится к росту и развитию городов. Исследования показали, что существует сильная корреляция между урбанизацией и проблемами психического здоровья, такими как депрессия, тревога и стресс. Поэтому текущие исследования изучают, как лучше всего смягчить эти негативные последствия. Другая область исследований в психологии окружающей среды сосредоточена на понимании того, как пространство влияет на чувство идентичности. Исследования показали, что пространство может влиять на то, как люди видят себя и других. Таким образом, текущие исследования изучают, как лучше всего использовать пространство, чтобы положительно повлиять на чувство идентичности.

Важность аккредитации и квалификации. Чтобы добиться успеха в современном психологическом образовании, студенты и специалисты должны соответствовать высоким стандартам аккредитации и квалификации. Аккредитация является важным фактором, который следует учитывать при выборе программы психологии. Аккредитация гарантирует, что программа соответствует минимальным стандартам образования, необходимым для работы в области психологии. Квалификация относится к уровню образования, подготовки и знаний, необходимых для профессиональной психологической практики. Чтобы практиковать в качестве зарегистрированного психолога, люди должны получить степень магистра или доктора психологии и получить соответствующую лицензию в своей юрисдикции. Поэтому для студентов очень важно выбирать программы, которые готовят их к лицензированию и профессиональной практике.

Выводы. В заключение, современное психологическое образование является быстро развивающейся областью, которая требует сосредоточения внимания на инновационном обучении в классе, онлайн-обучении и

эмпирических исследованиях. Текущие области исследований в психологии включают когнитивную психологию, социальную психологию и психологию окружающей среды с акцентом на понимание предубеждений, поощрение позитивных социальных взаимодействий, смягчение негативных последствий урбанизации и использование пространства для положительного влияния на чувство идентичности.

Кроме того, чтобы добиться успеха в этой области, студенты должны выбрать аккредитованные программы и соответствовать высоким стандартам квалификации, необходимым для профессиональной психологической практики. Будущее психологии выглядит ярким, с упором на улучшение доступа к образованию, продвижение эффективных стратегий обучения и продвижение эмпирических исследований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Р.М.Фатыхова - Современное психологическое образование в средней и высшей школе // Образование и наука, 2000.
2. С.Н.Костромина, Н.Б.Медина, О.В.Защиринская - Современные тенденции педагогической психологии и психологии образования Костромина Вестник Санкт-Петербургского университета. Психология. Сер.16.2016. Вып.1
3. И.В.Дубровина, С.А.Новоселов, С.Б.Малых, Т.Н.Тихомирова - Психология образования: Современный вектор развития. Екатеринбург Издательство Уральского университета, 2020.
4. Когнитивная психология: история и современность: хрестоматия, 2011.
5. С.Г.Манвелов Конструирование современного урока. – М.:Просвещение, 2002.
6. В.П.Ларина, Е.А.Ходырева, А.А.Окунев Лекции на занятиях творческой лаборатории Современные педагогические технологии.- Киров: 1999-2002.
7. И.А Остапенко - Интерактивные методы обучения в преподавании психологии профессионального образования // Современное образование. - 2021. - № 2. DOI: 10.25136/2409-8736.2021.2.34000 УРЛ: <http://публиш.ком>
- 8.Е.Н.Волкова. Личностные особенности учителя ХХИ века: анализ эмпирических исследований проблемы. РГПУ им А.И.Греценка. Санкт-Петербург, 2022.

TARBIYASI OG'IR BOLALAR PSIXOLOGIYASI BILAN ISHLASH

Shamshidinova Malika Ortiqboy qizi –
Andijon Chet tillari Instituti III-bosqich talabasi

Bolaning tarbiyasi asosan bola tug'ilishidan oldin boshlanadi. Uning dunyoga kelishi, sog'lom rivojlanishi, aqlini taniganida dunyo qarashining barchasi ota-onasi va atrofidagi insonlarga bog'liq. Shubhasiz otalar bola tarbiyasini yuqori qismini onaga topshirib qo'yadilar. Farzand qiz yoki og'il bo'lishidan qat'iy nazar otaning tarbiyasi ham muhim hisoblanadi.

Bola tarbiyasining rivojlanish davri bu o'smirlik davridir. O'smirlik davri insonni bolalikdan - yoshlikka o'tuvchi va o'z navbatida boshqa davrlardan o'zining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi davrdir. Bu davr taxminan bolalarning 5-8-sinflarda o'qish paytlariga to'g'ri keladi va 11 - 12 yoshdan 14- 15 yoshgacha bo'lgan davr oralig'ida kechadi. Ayrim bolalarda bu davr 1-2 yil ertaroq yoki kechroq kuzatilishi ham mumkin. O'smirlik davrida endokrin va nerv sistemalari faoliyatining bolalik davrida mavjud bo'lgan muvozanati buziladi, yangisi esa endigina o'rnatilayotgan bo'ladi. Bunday qayta qurilishlar albatta o'smirning ichki holati, kayfiyati, ruhiyatiga ta'sir ko'rsatadi va ko'pincha, ta'sirlanyvchanligiga, seijahlligiga, harakat faolligiga, vaqti-vaqti bilan ham m a narsalarga befarq b o 'lib qolishligi va lanjligiga asos bo' ladi. O'smirlik davrida o'smirning'men'i qaytadan shakllana boradi. Uning atrofida qilargalarga, ayniqsa, o'z -o'ziga bo'lgan m ynosabati, qiziqishlari, qadriyatlarlari yo'nalishi keskin o'zzgaradi. Uning o'z shaxsiga bo'lgan e'tibori kuchayadi. o'smirlik davrida shaxs egotsentrizmi boshqa davrdagilarga qaraganda eng yuqori darajaga yetadi. Bu davrda o'smirning o'z shaxsiyatini boshqalardan ustun qo'yadigan, o'ziga ko 'proq bino qo'yadigan bo'lib qoladi. Shu davrda o'gil bolalarda ham, qiz bolalarda ham shuncha ki kattalarga taqlid qilib emas, balki tom ma'noda o'zining xatti-harakatini nazorat qilish, o'zining yurish-turishi, kiyinishi, tashqi ko'rinishiga astoydil e'tibor berish, pardozi-andoz bilan shug'yllan ish kabi holatlar kuzatiladi.

Ota-onalar farzandining aynan o'smirlik davrida tarbiyasida qiyinchiliklarga uchraydi.Ularning hulq atvorining o'zgarishi 2 turda:

-birinchi turdagi bolalar:balog'at yoshigacha olgan chiroyli tarbiyasi bilan xyddi shu yoshda olayotgan, eshitayotgan to'g'ri xulosa va fikrlar

- ikkinchi turdagi bolalar: Shu tarbiya bilan kuchsizlik, ya'ni atrofida qilargalarga badhulq bolalar uni fikrini buzishi shu yo'sinda ularga o'zi tushunib yetmagan holda, o'zi hoxlagan bolalar bilan munosabati.

Har ikkala turga mansub bolalar ham o'tish yoshida o'zgaradi. O'tish yoshigacha mustahkam tarbiyaga ega bo'lgan bolani bag'oyat yoshida tarbiyasini saqlab qolsa bo'ladi. Ahar oilada tinch muhit bo'lmagan, bola tarbiyasiga, yurish turishiga e'tibor berilmagan holatda bu yoshda kelib tarbiyadan chiqib ketishi mumkin. Ota onalar asosiy eng muhim bo'lgan e'tiborni balog'at yoshigacha qaratishi kerak. Balog'at davrida yaxshi gapga ham yomon gapga ham qyloq solmaydigan paytda tarbiyani yanada qattiqroq yshlash kerak degan fikrdan uzoqlashib, bola bilar birga yanada ko'proq muloqot qilib, do'stlik munosabatini mustahkamlash kerak.

Shu borada Sharq allomalarimizdan Abu Ali Ibn Sino shunday fikrlar keltirgan;

Tarbiyada ta'sir ko'rsatish usullariga ya'ni taqdirlash va jazolash yo'llariga alohida e'tibor beriladi. Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlash jarayonida ham pedagog-tarbiyachilar ulardan samarali foydalanishlariga to'g'ri keladi. Taqdirlash bola xatti-harakatlarida ijobiy sifatlarni tarkib topishi va mustahkamlanishi uchun, jazolash esa ixtiyor etilmaydigan salbiy xususiyatlarni oldini olish va ulardan ogoh etish maqsadida foydalaniladi. Jazolash adolatli va bolaning shaxsini kamsitmagan holda samarali tashkil etilishi zarur. Ibn Sino ba'zan bir tomonlilikka yo'l qo'ygandek tuyuladi, Chunki bunda asosiy e'tibor va yrg'y faqat ayol shaxsiga qaratiladi, lekin bu fikrlarning asosida ayollarning psixologik jihatdan oila muhitini ifodalaydigan kishilar sifatida qarash hozirgi davr uchun ham ahamiyatlidir.

Farzand ko'rish va unga tarbiya berish har bir inson uchun buyuk baxtdir, ularsiz hayotning ma'nosi yo'q. Lekin bu narsa ota-onaga juda katta mas'uliyat yuklaydiki, uning yddasidan chiqmoq, har bir ota-ona uchun ham farz, ham qarzdur. Shuning uchun ham oilaviy tarbiyani Yusuyl Xos Xojib, bola ahloqiy taraqqiyotining asosi, deb hisoblagan: "Agar bolaning hulqi yomon bo'lsa, bunda bolaning aybi yo'q, hamma ayb - otasida". Shuning uchun ham ota-ona, ayniqsa, ota bunga katta e'tibor bermog'i lozim, Ma'lumki, so'fizm insoniy muhabbat, sevgini inkor etib, faqat Ollohga nisbatan sevgi va muhabbatninggina borligini e'tirof etgan. Bundan farqli o'laroq, Yusuyl Xos Xojib, odamlar o'rtasidagi sevgi-muhabbatni tarannym etgan. Do'stlik tuyg'usi psixologik jihatdan o'z-o'zini anglash va boshqa odamni tushunish ga yordam beradi.

Bu davrga xos ikkita xususiyat u ham bo'lsa, o'z tengdoshlari bilan muloqot qilishning ehtiyoji ortishi va shu muloqotni amalga oshirish hisoblanadi. Muloqotni kutish - murakkab o'ziga xos holat bo'lib, bunda o'smir shartli va shartsiz ravishda qiziqarli va muhim, takrorlanmas uchrashuv va m yloqotni kytadi. Shu sababdan ular ota-onalari, atrofidagi kattalar va umuman boshqalarga diqqat va qiziqish bilan qaraydilar. Muloqot ko'payishi natijasida do'stlik kelib chiqadi va bu do'stlik o'smir uchun o'zini mustaqil va onqlik tuyg'usi psixologik jihatdan o'z -o 'zini anglash va boshqa odamni tushunish ga yordam beradi. Bu davrga xos ikkita xususiyat u ham bo'lsa, o'z tengdoshlari bilan m yloqot

qilishning ehtiyoji ortishi va shu muloqotni amalga oshirish hisoblanadi. Muloqotni kutish - murakkab o'ziga xos holat bo'lib, bunda o'smirshartli va shartsiz ravishda qiziqarli va muhim, takrorlanmas uchrashuv va muloqotni kytadi. Shu sababdan ular ota-onalari, atrofidagi kattalar va umuman boshqalarga diqqat va qiziqish bilan qaraydilar. Muloqot ko'payishi natijasida do'stlik kelib chiqadi va bu do'stlik o'smir uchun o'zini mustaqil va katta odam sifatida hisoblay olishiga turtki bo'la oladi.

Do'stlikning asosiy sharti esa - o'zaro bir-birini tushunish hisoblanadi va odam sifatida hisoblay olishiga turtki bo'la oladi. Har qanday holatda o'smir uchun do'st bo'lish afzalroq. Ustoz, ota-ona, do'stlar, atrofidagi insonlar hammasi o'smir bola uchun juda e'tiborli va hulq-atvorini kuzatib, ongini egallovchi shaxslar bo'ladi. Agar balag'at yoshdagi bolani yig'irda ota-onasi bilan, maktabda ustozlar, sinfdoshlari bilan va ko'chada do'stlari bilan kelisholmay fikrlashi o'zgaradigan bo'lsa bola boshqa bolalar bilan muloqotini tiklashni boshlaydi, ular bolaning ong ostidagi fikrlarini egallab o'smirga yoqishni boshledi. Bunday vaziyatlarda ota onalar bolasining yurish turishidan, atrofidagi insonlardan habardor bo'lishi talab etiladi.

Qush uyasida ko'rganini qiladur, - deydi Avloniy. Inson javxari qobildir, agar yaxshi tarbiya topib, buzg'uq hulqlardan saqlanib, go'zal hulqlarga odatlanib katta bo'lsa, har kim qoshida maqbul, baxtiyor bir inson bo'lyb chiqar.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkin - Yaxshi gap bilan ilon iniga kirar'degan xalqimizda bir maqol bor. Yaxshi gap jon og'izi. Chiroyli yo'l bilan bolalarimizni tarbiya qilishimiz, bilim berishimiz kerak. Oilamiz mustahkam, tinch bo'lishi ota-onalar va farzandlar qo'lida. Oilamizni tinch rivojlantirsak vatanimiz tinch bo'ladi. Yuqorida aytib o'tilgan maqol ham bejizga emas. Yaxshi gap bilan hatto ilonni ham yo'lga solish mumkinligini ta'kidlamoqda. O'smirlarning ya'ni tarbiyasi og'ir bolalarni o'z vaqtida to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi hayotidagi inson bo'lish zarur.

Buning uchun bolaning tengdoshi sifatida fikr yuritib, o'zimizning kattalarcha munosabatimizni bir chetga olib turishimiz kerak. "Tarbiyasi qiyin" bolalar pedagogik qarovsizlik natijasidir. Bular avvalo qaysar, injiq bolalar, ularni qiziqarli faoliyat turiga tortish ularni tarbiyalashning asosiy usullaridan biridir. Ularning ma'lum bir qismi intizomsiz, ko'pol bolalardir. Ularning aktivligini maqsadga muvofiq o'zgartirish, ularga ba'zi xiyatqlarni berish yo'li bilan ularga ta'sir o'tkazish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G.B.Shoumar ov. Oila psixologiyasi darsligi. Toshkent-2008
2. Karimov.I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi
3. Umumiy psixologiya.A.D.Petrovskiy taxriri ostida-T.,1986
4. G'oziyev.E.G'.Psixologiya(yosh davrlar psixologiyasi)-T., O'qituvchi 1994.

INGILIZ TILINING HAYOTIMIZGA TA'SIRI

Saidaxmedova Sevara Saidbek qizi
ADCHTI, III-bosqich talabasi

Har bir davlatning o'z jamiyatida, ijtimoiy va iqtisodiy yo'nalishiga kirib, yuqori o'rinda gi til ingliz tili hisoblanadi. Butun dunyo miqyosida yashab turgan aholining 4dan 1 qismi ya'ni 1,75 milliondan ortiq insonlar foylanadi.

Ingliz tili talabalar uchun juda muhim, Chunki u ularning ongini kengaytiradi, hissiy qobiliyatlarni rivojlantiradi, ish bilan ta'minlash orqali hayot sifatini yaxshilaydi. Bundan tashqari, ingliz tilidan xalqaro til sifatida foydalanish vaqt o'tishi bilan o'sib bormoqda, Chunki u ko'plab mamlakatlarda muloqot qilish uchun yagona vositadir.

Ingliz tili global hamjamiyatni, biznesni, ilm-fanni va jamiyatlar bo'ylab imkoniyatlarni ilgari syradi. Bu insoniyatga bir tilda gapirish va bir-birini har qachongidan ham yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Bir-biriga bog'langan dunyoda ingliz tili hayotimizning barcha jabhalariga ta'sir qiladi. Ingliz tilini bilish sizni dunyoning ko'plab joularida sayohat qilish va samaraliroq muloqot qilish uchun vositalar bilan ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida sizni yanada ishonchli kashf qilish va sayohat qilish hamda tashrif buyurgan mamlakatlar va madaniyatlar haqida ko'proq ma'lumot olish imkonini beradi.

Nima uchun ingliz tili jamiyatimizda muhim?

Dunyo bo'ylab ingliz tili qanchalik muhim ekanini ko'rish oson. Ko'pgina xalqaro bizneslar ingliz tilida uchrashuvlar o'tkazadilar, universitetlar ingliz tilida kurslar o'tkazadilar va butun dunyo bo'ylab sayyohlar va sayohatchilar ingliz tilidan umumiy til sifatida foydalanadilar.

Nima uchun til hayotimizda muhim? Gapirish, yozish va o'qish kundalik hayotning ajralmas qismidir, bu erda til ifodalash va muloqot qilishning asosiy vositasidir. Odamlar tildan qanday foydalanishini o'rganish - ular qanday so'z va iboralarni ongsiz ravishda tanlaydi va birlashtiradi - o'zimizni va nima uchun o'zimizni shunday tutishimizni yaxshiroq tushunish imizga yordam beradi.

Nima uchun ingliz tili xalqaro tilga aylandi?

Gollivyd dunyodagi eng yirik film fabrikasidir. Amerika va Britaniya ommaviy axborot vositalari butun dunyoda tan olinadi va hurmat qilinadi. Ingliz va amerikalik san'atkorlar butun dunyoda tinglanadi.

Xalqaro til tabiiy ravishda ushbu mamlakatlarning ta'siriga tyshdi.

Butun jahon Internetdagi ma'lumotlarning 80%ga yaqini Yilyam Shekspirning tilida yozilgan.

Eng yirik kompaniyalar, investitsiya fondlari, birjalar Buyuk Britaniya va AQShdir.

Chet ellik sheriklar (agar u italyan va koreys bo'lsa ham) yozishmalar tili ingliz tilidir.

Xalqaro kompaniyalarning ish hujjatlari va xalqaro bitimlar bo'yicha shartnomalar ham xalqaro tilda.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki inson o'z ma'naviyatini rivojlantirishda chet tillarini o'rganish foydalidir. Ta'lim olishning har yo'nalishida ingliz tili qo'llanmoqda. Kasb tanlashda ham, yuqorida aytib o'tilganidek sayohatda ham ingliz tilini bilishimiz qo'l kelmoqda. Tanlagan kasbimizni yuqori cho'qqilarga olib chiqishimiz ham tilga bog'liq. Chet eldan kirib kelayotgan texnik vositalarni ham qo'llashda aynan ingliz tilidan foydalanilgan. Tilni o'rganish davr talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.https://m.facebook.com/confirmation/contactpoint_boyncing/?boyncing_contact=%2B998940671582&confirm_email_for_phone_cp=0&reason=5&paipv=0&eav=AfaaSOYKoWMVqwFR0O3bsgny8bNFkID2BgTKLbVXHHBLnVBw6
- 2.<https://www.voced.edy.ay/content/ngv%3A66596>

XVI-XVII ASRLARDA EMPIRIK PSIXOLOGIYANING PAYDO BO'LISHI VA DASTLABKI TARAQQIYOTI

Turg'unov Baxromjon Raximjonovich,
ADCHTI, Ijtimoiy gumanitar fanlar,
pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Xafiziddinova Mo'mina
ADCHTI, III-bosqich talabasi

XVI- asrning oxiri va XVII - asrning boshlarida kapitalizm haqida burjya jamiyatining rivojlanishi munosabati bilan G'arbiy Yevropada falsafa va ilmiy tafakkur sohasida keskin burilish ro'y berdi. Fanda tajribaga asoslangan yangi oqim (empiric oqim) jivojlana boshlaydi. Ilmiy tafakkurdagi bu burilish, odatda, ingliz mutafakkirlari F.Bekon, Gobbs, Lokklarning, shuningdek, fransuz faylasufi R.Dekartning nomi bilan bog'langan.

F.Bekon ingliz materializmining va umuman tajriba fanlarining asoschisidir. Bekon, avvalo, shuning bilan mashhurki, u o'rta asr sxolastik falsafasini qattiq tanqid qildi va ilmiy bilimning yangi yo'lini belgilab berdi. Bekon ta'limotiga ko'ra, fan birinchi navbatda atrofdagi tabiatni, uning ba'zi bir hodisa va qonunlarini o'rganish bilan shug'yllanmog'i kerak. Tabiatni o'rganish uning ustidan hukmronlik qilish uchun kerak. Tabiatni o'rganish metodi umumiy og'zaki mulohazalardan emas, balki tabiatdan iborat bo'lmog'i kerak. Bekon ratsionalistik reduktiv metodni fanda befoйда deb inkor qildi va tajribaga asoslangan induktiv metodni asoslab berdi. Bekon o'zining metod haqidagi ta'limotini go'yo Aristotel Organon Iziddiga va o'rniga yozilgandek Yangi

organon deb atalgan kitobida bayon qildi. Ayni vaqtda Bekon ruh va ruhiy hayot haqidagi masalalami ham o'rgangan. Bekon ruhni ikkiga bo'ladi: aqliy va hissiy ruhlar. Birinchisi, ilohiy nafasdan kelib chiqadi, ikkinchisi, moddiy (jismaniy) bo'lib, barcha organik mavjudotlarga xosdir, hayvonlarning tanasi hissiy ruh organidir, insonda esa tana aqliy ruh organi bo'lib xizmat qiladi. Biroq, aqliy ruh ilmiy bilish predmeti bo'la olmaydi. u faqat teologiya - dinning predmeti bo'lishi mumkin. Bekonning ta'limotiga ko'ra, hissiy ruh moddidir, lekin issiqlik bilan siyraklanishi natijasida ko'zga ko'rinmaydigan bo'lib qolgan, u suyuqlikka o'xshagan bo'lib, o'z tabiatiga ko'ra havo va o'tga yaqindir. Bekon ruhning asosiy turadigan joyi miyadir, lekin nervlar va arteriyalar orqali butun organizm bo'ylab harakatlanadi, deb hisoblaydi. Bekon ruhning qobiliyatlari haqida gapirar ekan, fahm, aql, xotira, istak, irodalami ko'rsatadi. Lekin uning ta'limotining butun qismi rivojlantirilmagan. Psixologiya masalalarida u ayrim-ayrim tasoditly mulohazalar bilan cheklanib qolgan. Bekon tirik olam qonuniyatlarini inson psixik hayotiga ko'chirish, psixikani tajriba va kuzatish yo'li bilan o'rganish mumkin deb taxmin qildi. Bekonning fikricha, "birinchi psixik element" (o'ziga xos psixik atom) tasavvurdir. Psixologiyani ideal tabiiyotdagi atomlar mexanikasidan namuna olib, tasavvurlar mexanikasini yaratishdir.

Bekonning tasavvurlar mexanikasi haqidagi fikrlarini boshqa bir ingliz faylasuf - materialisti Gobbs yanada mukammalroq rivojlantirdi. u ruhiy hayot falsafasining ham, bogosloviyaning ham emas, balki tabiat fanining predmetidir. Uning fikricha, ruh singari moddiy bo'lmagan mohiyatning bo'lishi mumkin emas. Gobbsning fikricha, psixik hayotning asosini go'yoki o'ziga tortuvchi, jalb qiluvchi (huzur, istak, muhabbat) va ranjitadigan (og'riq, qo'rquv, nafrat) kuchlaridan iborat bo'lgan ehtirolar tashkil etadi. Psixologik hodisalarning o'zi moddiy tartibdagi faktlardir. Ularning rivojlanishi nutqning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Gobbs yangi materialistik psixologiyani asoschisidir.

Fransuz faylasufi, matematigi va tabiatshunosi R. Dekart ham Bekon va Gobbslar singari, tabiat fanlaridagi tajriba metodiga katta ahamiyat beradi. Lekin, ayni vaqtda u ratsionalistik metodning himoyachisi ham bo'lib chiqdi. Dekartning aytishicha, bu metod, hatto tajriba (empirik metodi)dan ham mukammalroqdir. Dekart misol tariqasida deduktiv metodga asoslangan, bilobarin, eng aniq fan bo'lgan matematikani ko'rsatadi. Dekartning fikricha, to'liq ilmiy falsafa sistemasi, shu jumladan psixologiya ham, faqat ratsionalistik metod asosidagina ko'rilishi mumkin. Dekart o'zining psixologiya sohasidagi ta'limotini, asosini o'zining "Ruh ehtirolari haqida" degan asarida bayon qilgan. Dekart tana bilal ruhni bir-biriga mutlaqo qarama-qarshi deb hisoblaydi. Tananing mohiyati, barcha moddiy narsalarniki singari, o'rin ishgor qilish, fazoviylikdir, ruhning mohiyati esa tafakkurdir. Dekartning fikricha, ruh faqat insonlarga xosdir, hayvonlar esa aksincha, ruhga ega emas. Hayvonlar - murakkabroq mashinadir, xolos. Inson tanasi ham xyddi shunday murakkab mashinadir.

Ruhning faoliyati sezgilar, xotira, tafakkur, iroda - o'z qonuniyatlariga, ya'ni ruhiy qonunlarga binoan ro'y beradi, tananing faoliyati (harakat) esa mexanika

qonunlariga binoan ro'y beradi. Shunday qilib, psixik va fiziologik (moddiy) jarayonlar parallel holda ro'y beradi. Shuning uchun ham Dekart XX asrgacha bo'lgan psixologiyada keng tarqalgan nazariyalilg, ya'lli psixofizik parallelizm ta'limotining asoschisi hisoblanadi. Dekart ta'limotiga ko'ra, ruh va tananillg bir-biribilan aloqasi ruhning tanada bo'lishidan kelib chiqadi, xolos. Dekart ruhning makoni miyaning asosida joylashgan shishasimon bez deb taxmill qildi. Dekart zamonasida shishasimon bez faqat odamlardagina topilgan edi. Biroq tez vaqt ichida u bir qancha hayvonlarda ham topildi, albatta, bu Dekartning ruh va tanalling munosabati haqidagi ta'limotini rad etilishiga sabab bo'idi. Dekart inson organizmini o'rganishga katta e'tibor berdi. Uning ta'limotiga ko'ra, organizmning faoliyati ayrim-ayrim iplar singari organizmga tarqalgan va bir markazda - miyada birlashadigan nervlar yordami bilan am alga oshiriladi. Shu nervlar sistemasi orqali organizm sezadi, idrok qiladi va atrofdagi olam hodisalarini biladi. Nerv iplari orqali miyadan u yoki bu javob - myshak harakatlariga beriladi. Masalan, Dekart birinchi bo'lib, nerv-fiziologik jarayonlarning mexanizmini aniqladi, fiziologiyaga "reflex" tushuncha sini kiritdi. Xususan, keyinchalik "shartli reflekslar" deb nom olgan nervlar o'rtasidagi yangibog'lanishlar mexanikasini ham u tasvirlagan. Shuning uchun ham rus fiziologi I.P.Pavlov o'z institutida fransuz faylasufi Dekartning haykalini o'ratgan. Dekart tajribaga asoslangan tekshirish yo'li bilan hosil qilinadigan bilimlarga katta ahamiyat bergan. Lekin shuning bilan birga, matematika va falsafaga doir eng umumiy tushuncha lar tajribadan hosil qilinmaydi, balki ular bizda tyg'ma holda mavjuddir. Bu yerda Dekart Platon va o'rta asr realistlari tomonidan targ'ib qilingan 'tyg'ma ideallar' haqidagi ta'limotni quvvatlantirdi. Shunday qilib, Dekart psixika (ruh) haqidagi ta'limotida o'taketgan idealist, tabiat haqidagi, hayvon va inson haqidagi ta'limotda esa mexanistik materialist edi. Xullas, Dekart mutafakkir sifatida bir oyog'i bilan O'rta asrlarda, ikkinchi oyog'i esa Yangi davrda turgan deyish mumkin.

Ingliz olimi va pedagogi Jon Lokk Bekon kashf qilgan ilmiy metodning bevosita davomchisi cdi. Lokk psixologiya ham boshqa tabiat fanlari singari, og'zaki mulohazalarga emas, balki tajribaga asoslanmog'i kerak, deb hisoblaydi. Shuningdek, u rylming va uning kuchlariningasl mohiyatini bilish mumkinlligini inkor qildi. Men, - deydi Lokk, - ruhning mohiyati nimadan iborat yoki hayotiy ruhimizning qanday harakatlari sezgilarga yoki tasavvurlarga olib keladi degan tekshirishlar bilan o'zimni qiynab o'tirmayman, Chunki bu quruq mavhym fikr yurgizishdir. Lokkning aytishicha, faqat ruhiy hodisalarni o'rganish kerak. Bu hodisalarni o'rganishning birdan-bir metodi tajriba va kuzatishdir. J.Lokkning asarlari tufayli psixologiyada empirik tajribaga suyangan psixologiya deb ataladigan yangi oqim paydo bo'ldi.

Lokkning flkricha, asosiy birlamchi psixik hodisa sezgidir. Ruhiy hodisalarning barcha qolgan turlari, qanchalik murakkab bo'imasin, faqat sezgilarning bir-biriga munosabati va qo'shilishidir. Ruhda (Platon va Dekart aytganidek) tyg'ma ideallar yo'q. ruh o'zining barcha ideallarini tashqi tajriba sezgilaridan (birlamchi sifatlar) va qayta ishlangan ichki tajribadan, reflekslar,

xotira, farq qilish, taqqoslash, murakkab tasavvur va boshqalardan (ikkilamchi sifatlar) hosil qiladi. Yangi tugilgan bohlning ruhi go'yo hech narsa yozilmagan toza qog'oz yoki toza taxtdir, lekin tarbiyachi va hayot tajibasi bunga sezgilar orqali xohlagan narsani yozishi mumkin. Sezgilar haqidagi ta'limotida J.Lokk birlamchi va ikkilamchi sifatlarga ta'rif berdi. Narsalarning sezgi organizmlariga bevosita ta'sir etishi natijasida hosil bo'ladigan sezgi obrazlari birlamchi sifatlar yoki obrazlar deb ataladi, bu obyektiv sifatlar. Lokk birlamchi yoki obyektiv sifatlarga harakatni, o'tkazmovchanlikni, zichlikni, zarrachalarning ylanishini, figyrani, hajmni va boshqalarni sezishni kiritadi. Lokk ta'limotiga ko'ra, ikkilamchi yoki sybuektiv sifatlar narsalarning o'zida emas, balki birlamchi sifatlarga bog'liq bo'lib, sybuektiv ravishda yaratiladi.

M.V.Lomonosov birlamchi va ikkilamchi sifatlar haqidagi ta'limotni tanqid qilib chiqdi. Uning ta'limotiga ko'ra, ikkilamchi sybuektiv sifatlar yo'q, bizning hamma sezgilarimiz obyektivdir.

Ingliz faylasufi J.Berkli (1689-1753) va uning izdoshlari Lokkning ikkilamchi sifatlar haqidagi ta'limotini haddan oshirib yybordilar. Ularning ta'limotiga binoan, bizning hamma sezgilarimiz sybuektiv bo'lib, ongimiz tomonidan yaratilgandir. J.Lokk hodisalarning tasodifiy bir vaqtda sodir bo'lish natijasida tasavvurlar o'rtasida hosil bo'ladigan bog'lanishlarni belgilash uchun birinchi bo'lib, psixologiyaga 'assotsiatsiya' terminini kiritdi.

Tajriba psixologiyasining paydo bo'lishi bilan avvalgi ratsionalistik psixologiya darhol o'z kuchini yo'qotmadi. Ratsionalistik psixologiya O'rta asr g'oyalari hamda ratsionalistik metod haqidagi Dekart ta'limotining ta'sirida, ruh haqidagi ta'limot sifatida, empirik psixologiya bilan birgalikda yashashni davom ettirdi. Shuning uchun ham nemis faylasufi X.Volf ikki psixologiya fanining - ratsionalistik va empirik psixologiyaning birgalikda yashashi qonuniyligi haqidagi fikrni ilgari surdi. u o'zining "Ratsionalistik psixologiya" va "Empirik psixologiya" degan ikkita katta asarida bu ikki oqimni asoslab beradi. Ratsionalistik psixologiyaning predmeti ruh va uning mohiyatidan iborat. Uning metodi esa aqliy-ratsionalistik metoddir. Ratsionalistik psixologiya falsafa fanlari sistemasiga kirishi kerak. Empirik psixologiyaning predmeti ruh hodisalarini, ya'ni ichki tajriba faktlarini kuzatish va tajribaga suyanib o'rganishdan iborat. Volf ta'limotiga ko'ra, empirik psixologiya tabiat fanlari sistemasiga taallyqlidir. Umuman, shuni aytish kerakki, XVIII asrda Yevropaning barcha mamlakatlarida, ayniqsa, Angliyada empirik psixologiya yagona hukmron psixologiya sistemasi bo'lib qoldi.

Metafizik ratsionalistik psixologiyaning masalalari ba'zi bir faylasuflar (Leybnits, Kant va boshqalar) tomonidan bahs qilinadigan bo'lib qoldi va o'shalar orqaligina idealistik psixologiya namoyandalariga o'z ta'sirini o'tkazdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Umumiy psixologiya. Platon Ivanovich Ivanov.
- 2.Egamberdiyevna Zufarova To'rtinchi qism (417-421).

ALTURISTIK HULQ-ATVORNI SHAKLLANISH TENDENSIYALARINING CHET EL PSIXOLOGLARI TOMONIDAN TADQIQ ETILISHI

H.A.Yoqubova – ADU, umumiy psixologiya
kafedrasi o'qituvchisi
N.X.Xashimova - ADCHTI, Ijtimoiy gumanitar fanlar,
pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Altruizm-bu boshqa odamlarga bepul va qo'shimcha shartlarsiz yordam berishga tayyorlik. Masalan, shahar hovlisini tozalash, qon topshirish, yong'inlarni o'chirish yoki bedarak yo'qolganlarni qidirish uchun ko'ngilli bo'lish.

Bu xatti-harakatlar ko'p vaqt va kuch talab qiladi, lekin bu aniq foyda keltirmaydi. Agar evolyutsiya haqida tabiiy tanlanish va mavjudlik uchun kurash bilan eslasak, altruizm mantiqsiz bo'lib tuyuladi. Aslida, Unday emas. O'zaro yordamning qadr-qimmati ajdodlarimiz tomonidan amalga oshirilgan: ysiz qiyin sharoitlarda omon qolish mumkinl emas edi.

Masalan, altruizm onalar bolalarni birgalikda parvarish qilish uchun birlasha boshlaganlarida paydo bo'lgan degan fikr bor. Qadimgi qabilalarning ayollari bir-birlari bilan oziq-ovqat va resurslarni baham ko'rishni boshladilar, birgalikda yoki o'z navbatida barcha chaqaloqlarga birdaniga g'amxo'rlik qilishdi. Kollektiv yondashuv odamlarga tur sifatida katta ustunlik berdi. Bolalarni tarbiyalash osonlashdi va ota-bobolarimiz boshqa yaqin hayvon turlaridan osongina ustun bo'lishdi.

Ularning shaxsiy manfaatlarini umumiy manfaatlar foydasiga rad etish hayotning boshqa sohalarida ham namoyon bo'ldi. Shunday qilib, erkaklar birgalikda ov qilish va hududni himoya qilish uchun birlashdilar va ba'zan umumiy manfaat uchun o'zlarini qurbon qildilar.

Fidoyi odamlar qabilaning omon qolishiga yordam berishdi, shuning uchun altruizm asta-sekin 'yaxshi odam'ning muhim mezoniga aylandi. Natijada, qarindoshlar altryistlar bilan do'st bo'lishni yoki ularga yylanishni afzal ko'rishdi.

Fidoyi hulq-atvorga moyillik tarbiya va irsiyat orqali o'tdi va shuning uchun Bugungi kungacha muvaffaqiyatli saqlanib kelinmoqda.

Aksariyat odamlar muammoga duch kelsa, yaqinlariga fidokorona yordam berishga tayyor. Ammo bunday Mehribonlik qanchalik uzoqqa cho'ziladi? Forbes Life altruizm nima ekanligini va bizni boshqalarning manfaati uchun harakat qilishga nima majbur qilishini tushuntiradi

Psixologiyada altruizm ning ta'rifi juda noaniq. Qoida tariqasida, bu boshqa odamlarga g'amxo'rlik qilishda ifodalangan xatti-harakatlar sifatida tushuniladi. Altryist-bu burch hissi, ijtimoiy bosim yoki diniy mulohazalar bilan emas, balki yordam berish istagi tufayli harakat qiladigan manfaatdor bo'lmagan shaxs. Egoizm bu hodisaning aksi. Biroq, altruizm ning ba'zi nazariyalari altryist

tomonidan amalga oshirilmasligi mumkin bo'lgan imtiyozlar mavjudligini istisno qilmaydi. Altruizm ning uchta asosiy tamoyili mavjud:

Qurbonlik. Bu aziz odamlar uchun o'z maqsadlarini qyrbon qilishga tayyorlikni anglatadi. Altruizm yaqin qarindoshlar yordamida juda aniq namoyon bo'ladi, deb hisoblaniladi.

Fidoyilik. Altryist buning evaziga hech narsa kytmaydi. u hech qachon vijdoni bilan shartnoma tuzmaydi, kelajakda uni manipulyasiya qilish uchun boshqasiga yordam beradi.

Adolat. Bu o'ziga xos ahloqiy kompas va ayni paytda altruizm ning yokilgisidir. Adolat uchun kurash odamlarni birlashtiradi, ularni shaxsiy manfaatlarga intilmasdan birgalikda harakat qilishga Undaydi.

Insonning fazilatlari qadimgi mutafakkirlar tomonidan muhokama qilingan. 'Altruizm' atamasi faqat XIX asrda paydo bo'lgan. u faylasuf va sotsiolog Ogyyst Konte tomonidan fanga kiritilgan bo'lib, bu so'z bilan boshqalar uchun hayotni yuksak ahloq tamoyili sifatida anglatadi. Konte diniy saxiylikni rad etdi, Chunki faylasufning so'zlariga ko'ra, u ruhni qytqarish uchun xydbin maqsadga ega edi. Nitsshe altruizm ni qabul qilmadi, Chunki u buni 'qyllarning ahloqi' ning namoyon bo'lishi sifatida ko'rdi.' Freyd boshqalarga beg'araz yordam aybdorlik tuyg'usini davolaydi, deb ishongan.

Yarim asr oldin, sof altruizm mavjud emas va bu hodisaning egoistik shartlari bor deb taxmin qilingan edi: 'bu nazariya taxminan 60 yi. oldin eskirgan Inson yaxshi ishlar qilsa, o'zini yaxshi his qiladi: berish, minnatdorchilik inson miyasida biokimyoviy jarayonlar va shaxsiyatdagi sifat o'zgarishlarini keltirib chiqaradi. Boshqalarning qyvonchiga tegishli bo'lish hissi hamdardlikning namoyonidir. Biror kishi altryistik harakatlar qilish orqali azob chekishi kerakmi? bu falsafiy savo. Altruizm ning zamonaviy nazariyasi buni qo'llab-quvvatlamaydi. Altruizm -bu o'z atrofida yuqori sifatli jamiyat yaratish, o'zini yaxshi his qilish va hamdardlik orqali shaxsiy qyvonch olishdir', - deydi neyropsixolog Alyona Vanchenko.

Ba'zida altryistik xatti-harakatlar odamlarni boshqalarga yordam berish uchun o'z hayotlarini xavf ostiga qo'yishga Undaydi. Qahramonlik altruizm ining markazida hamdardlik hissi - rahm-shafqat qilish, qo'shnining dardini hissiy his qilish qobiliyati yotadi. Doktor Liza nomi bilan tanilgan Elizabet Glinkaning faoliyati yorqin misoldir.

Boshqa hollarda, odamlar boshqalarga altryistik maqsadda yordam berishadi, ya'ni buning evaziga ularga teng mikdorda yordam yoki ragbat taklif qilinadi. Misol uchun, hamkasbingiz sizning ishingizning bir qismini oladi, siz unga xyddi shunday rahmat aytasiz deb umid qiladi. Bu erda pragmatizm mavjud, ammo bu xatti-harakatlar nafaqat ongli ravishda foyda izlash bilan bog'liq: biologik sabablar ham mavjud. Masalan, ko'rshapalaklarning ayrim turlari oziq-ovqatsiz atigi 36 soat yashashi mumkin. Olimlar izlanishiga kyra nima uchun ularning aholisi uning sonini saqlab qolishlari bilan qiziqishdi. Ma'lum

bo'lishicha, hayvonlar ochlikdan zaiflashgan qarindoshlarini o'ljalari bilan boqishadi, Chunki ertaga ular o'ning o'rnida bo'lishi mumkin.

Nima uchun altruizm jamiyat uchun foydali va nima uchun qo'llab-quvvatlanadi

Altryistik hulq-atvor nima uchun jamiyat uchun foydali ekanligini tushuntiruvchi bir nechta sotsiologik nazariyalar mavjud. Boshqalar uchun fidokorona ishlar qilish prosotsial (o'zaro, ijtimoiy normalar bilan shartlangan) hodisaning namunasidir. Hayvonlarda bo'lgani kabi, qabilalarga yordam berish odamlarga tur sifatida omon qolishga yordam beradi.

Barcha altryistik prosotsial harakatlar butun lay altryistik xarakterga ega bolmasligi mumkin. YA'ni, altruizm ma'lum bir asosda paydo bo'ladi va bir qator mexanizmlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Olimlar ushbu hodisani saqlashning quyidagi nazariyalarini aniqladilar:

- Genetik. Empatiya, sezgirlik va myrosani topish qobiliyati 50% genetik jihatdan aniqlanadi. Qolgan 50% ekologik omillar bilan bog'liq. Altryistik xatti-harakatlar uchun mas'ul bo'lgan genlar meros qilib olinishi mumkin.

- Hissiy. Fidokorona yordam ko'rsatadigan odamning ijobiy reaksiyasi endorfin-zavq gormonlarini ishlab chiqarishga yordam beradi. Bu esa shunga o'xshash harakatlarni qayta-qayta takrorlashga Undaydi. Insonga bog'lanish kuchi ham muhimdir: muntazam altruizm harakatlari bilan u o'sadi.

- Moslashuvchan. Bir qator tajribalarda bolalar altryistik hulq-atvor namunalarini bajonidil takrorlashlari kuzatilgan. Bundan tashqari, tengdoshlar bilan eng samarali o'zaro ta'sir. Erta ijtimoiy moslashuv (maktabgacha yosh) bolada altryistik xususiyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

- Ijtimoiy kutish. Odamlar, agar ular jamiyat tomonidan belgilab qo'yilgan me'yorlarga rioya qilmasalar, paydo bo'ladigan aybdan qochishga moyildirlar. Homilador ayolga transportda yo'l berish yoki keksa odamni yo'l bo'ylab o'tkazish ijtimoiy kutish mexanizmi bilan altruizm ga misoldir.

Ushbu nazariyalarga asoslanib, psixologlar altruizm ning bir necha xil turlarini ajratib ko'rsatishadi. Ularning har biri muayyan vaziyatga xosdir. Shunday qilib, o'zaro altruizm kredit prinsipi bo'yicha yordamni o'z ichiga oladi: yordam qarz kabi qaytarilishi kerak deb taxmin qilinadi. Ko'rgazmali altruizm jamiyat normalariga bo'ysynadi va ahloqiy hulq-atvor, yaxshi va eng yukori hulq-atvor qoidalariga asoslanadi. Kompensatsion ko'rinishi-bu harakatsizlikda aybni engillashtirishning bir usuli. Ratsional ularning harakatlari haqida o'ylash bilan bog'liq bo'lib, ular boshqalarning chegaralarini buzmasligi yoki boshqalarga zarar etkazmasligi kerak. Ota-ona altruizm i bolaning ehtiyojlari foydasiga kattalarning o'zini rad etishini anglatadi. Shartli manipulyator odamni shaxsiy manfaatlarini e'tiborsiz qoldirib, uning foydasiga biron bir harakat qilishga Undaydigan vaziyatli altruizm ning bir turi ham mavjud.

Demak Altruizm va xudbinlik bir tanganing ikki tomonidir. Altryist sezgirlik, mas'uliyat, nomuvofiqlik, saxiylik, do'stona va hatto soddalik kabi shaxsiy xususiyatlarga ega. Ko'pincha bunday odamlar o'zlari bilan uyg'un bo'lib,

to'liq hayot kechirishadi va qandaydir tarzda psixologik muammolarini hal qilishadi. Ular o'z harakatlari, jumladan, xatolar va muvaffaqiyasizliklar uchun javobgarlikni o'z zimmlariga olish uchun etarlicha etyk. bolib komillikka erishgan shaxslardir.

O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Yuldasheva Nafisa-
ADU, Umumiy psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi
N.X.Xashimova-
ADCHTI Ijtimoiy gumanitar fanlar,
Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Har bir inson hayotida kasbiy faoliyat muhim ahamiyatga ega. Chunki, kasbiy faoliyat uzoq vaqt davomida inson hayotining ajralmas qismiga aylanib qoladi. Psixologik tadqiqotlarning natijasiga ko'ra ham odamlarning salomatligi hamda o'zini baxtli his etish darajasi uning tanlagan kasbi bilan uzviy bog'liq ekan. O'z kasbini ota – onalarning majburlashi orqali tanlagan insonlarda esa sog'liqning yomonligi, ruhiy tyshkinlik, o'zini baxtsiz his etish, kasbiy faoliyatida hech qanday o'sish kuzatilmagan. Ota-onalar farzandlarining ilk qadamlaridanoq uning kelajagi to'g'risida o'ylab qolishadi. Farzandlarining qiziqish va qobiliyatlarini kuzatish orqali ularning kasbiy kelajagini aniqlashga harakat qiladilar. Ayniqsa, maktabda beriladigan ta'lim-tarbiya o'quvchining turli fanlarga bo'lgan tanlovli munosabatini keltirib chiqaradi, ayrim bolalarda esa qaysidir fanlarga bo'lgan qiziqishi tez seziladi, ya'ni tasviriy, musiqaviy va hokazolar. O'smirlik davriga kelib, muammo yanada kuchayadi. Ko'pgina o'quvchilar va ota-onalarga qanday kasbni tanlashlari oldindan ma'lum bo'ladi: ular “Men shifokor bo'laman”, “Bizning o'g'limiz, qizimiz, tibbiyot insititytiga hujjat topshiradi. Shunday bo'lsada, kasbiy maqsadlarning aniqligi va ularni ryyobga chiqishi bo'yicha xavotirlanish holatlari sezilib turadi. Omadsizlikka uchrasa-chi? Ayrim o'quvchilar uchun to'qqizinchi sinfni bitirgach, kasbiy yo'nalishlarini tanlash – eng dolzarb masala bo'lib qoladi.

Ko'pgina maktab bitiruvchilari kelajakda kim bo'lsam ekan yoki qaysi sohani mutaxassisi bo'lsam ekan? – degan savolni o'z oldilariga qo'yib, kasb tanlash muammosiga dych kelishadi. Natijada o'quvchilar tomonidan mutaxassisliklar tasodifan tanlanadi. Hech qanday mahsus tayyorgarlikka ega bo'lmasdan yoki kasbiy kelajagini tushunib yetmasdan maktab bitiruvchilarining bir qismi darhol ishga joylashadi. Bunda kasb dunyosida o'z o'rnini qidirish o'zgacha ma'noga ega bo'ladi.

Yoshlarni kasb tanlash muammosi to'liq yechilmagan bo'ladi. Ularning bir qismi tanlovning to'g'riligiga o'qishning birinchi yilidayoq ikkilanib qolishadi, boshqalari – mustaqil kasbiy faoliyatning boshida, ayrimlari kasb bo'yicha 3-4 yil ishlagandan keyin, yoshlarning ayrimlari kasb maktabini bitirib, egallagan kasbi bo'yicha ish topa olmaydilar va ishsizlar qatoriga qo'shilib qoladi. Demak, ular uchun kasb tanlash muammosi yana dolzarb bo'lib qolaveradi. Psixologik toliqish, xavotirlanish, kelajakka nisbatan ishonchsizlik bilan qarash mehnat olamida o'zini topishida ma'lum qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan o'quvchilar oldida ishga joylashish muammosi paydo bo'ladi. Kishilarning individual-psixologik xususiyat-larini kasb talablari bo'yicha kasbiy tayyorgarligiga mosligini aniqlash uchun qator mutaxassisliklar bo'yicha kasbiy tanlov o'tkaziladi. Uning bajarilishi bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi ya'ni unga ko'ra kasbning normativ tavsiflarini belgilab olish psixologik xususiyat va sifatlarini aniqlash lozim.

Bo'lajak mutaxassis shaxsida yangi a'zolari orasida, turli yoshdagi kishilar bo'lgan jamoaga kirish, kasbiy faoliyatga ko'nikish, yangi ijtimoiy rolni tushunib olish yana muammolarni keltirib chiqaradi. Moslashuv bosqichiga kasbiy ijtimoiy yetuklik va ijtimoiylashuv shakli kiritiladi. O'zgargan kasbiy vaziyat yangi psixologik xususiyatlar va sifatlarning shakllanishiga olib keladi. Shaxs psixologik tuzilishi dagi keskin o'zgarishlar kishining hayotini ham o'zgartiradi. Oldingi – “maktab – oila –jamiyat” tizimi o'rnida yangi ya'ni “kasb-oila ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar” vaziyati kelib chiqadi. Endi shaxs rivojlanishida kasb-muhit omili muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Shaxsning o'z kasbiy ustasi bo'lishi faoliyat mahsyldorligiga ta'sir etadi. Qanday qilib mutaxassis ning ishga bo'lgan layoqatini saqlab qolish, gohida esa tiklash mumkin.

Ma'lumki, mutaxassis muntazam ravishda kasbiy psixologik tomonidan yordamga muhtoj bo'ladi.

Jamiyatimiz uchun dolzarb psixologik muammolardan biri-bu ishchining nafaqaga chiqishi hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o'zgarishi yangi ijtimoiy vazifa – nafaqaxo'rlar uchun psixologik qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, ular psixologik ko'mak va qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'ladilar.

Shaxs va kasblarga moslashuvning ko'p aspektli psixologik fUndamentlari an'anaviy tarzda mehnat psixologiyasi tomonidan tadqiq etilgan. Ammo shaxsning to'liq kasbiy shakllanish jarayoni aniqlanmagan. XX asr bo'sag'asida paydo bo'lgan mehnat psixologiyasi kasbiy faoliyat turlarini, faoliyatning insonga, uning psixofiziologik imkoniyatlariga bo'lgan talablarini, kasbiy qobiliyat, ko'nikmalarini o'rganadi.

Mehnat psixologiyasining muhim vazifalaridan biri, mehnat sharoitlari, vositalari va mazmunini tahlil qilishdan iborat. Ishlab chiqarishdagi turli nyqsonlarni, layoqat va charchoqni diagnostika qilish orqali optimal ish tajribasini aniqlashga katta e'tibor beriladi. Ammo tadqiqotchilar diqqat markazida asosan mehnatning ijrochilik operatsion aspektlari, uning psixofiziologik tavsiflari turadi. Mehnat psixologiyasining asosiy muammosi bu insonning mehnat qurollariga, vositalariga, jarayon va sharoitlarga ko'nikishidir. Bunda kishining mehnat faoliyatiga moslashuvi psixologik va fiziologik usullar asosida o'rganilgan.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, mehnat faoliyati borasidagi psixologik tadqiqotlar insonlarda kasbiy maqsad, kasbiy o'zlikni anglash, kasbiy shakllanish, kasb tanlash va uni o'zgartirish sabablari haqida, kasbiy rivojlanish bosqichlari haqida to'liq tasavvurni bermaydi. Ular esa o'z navbatida kasb psixologiyasining predmetini tashkil qiladi. Aynan kasb tanlash borasidagi ishlarni to'g'ri yo'lga qo'yish, ongli kasb tanlash, kasbiy inqiroz va qiyinchiliklarni yengib o'tishda mazkur fanga doir bilimlarni bilish talab qilinadi. Shu bois, hozirgi kunda kasb psixologiyasiga doir bilimlarga zarurat sezilmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'rta maktab o'quvchilarining hammasi kasb tanlashga kelganda oqilona va to'g'ri yo'l tutadi, deb bo'lmaydi, albatta. Ulardan ba'zilar tavakkalligiga ish tytsalar, ayrimlari ota ona kasbini tanlaydilar yoki ko'zga tashlanib turgan yaqqol namunalarga taqlid qiladilar, goho sevimli kishilari izidan borishni mo'ljallaydilar.

Ko'pchilik o'quvchilar ta'lim jarayonida fan asoslarini egallab, muayyan tasavvur hosil qiladilar, o'zlari yoqtirgan kasb-hunarlar haqida o'ylaydilar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. M.G.Davletshin Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. Toshkent 1999.
2. M.G.Davletshin Psixologiyadan qisqacha izohli lu'gat. Toshkent. 1999.
3. Karimova V.M va boshqalar. Pedagogika. Psixologiya. O'quv qo'llanma. T.
4. Xo'jaev N., Tojiboeva D., Mamaraximov B., SHomyratova N. Kasbiy ta'lim metodikasi. O'quv qo'llanma T.: TDIY.- 2007
5. G'oziev E.G', Mamedov K.Q. Kasb psixologiyasi. Toshkent 2003.
6. G'oziev E.G'. Kasb va shaxs. Toshkent 1996.
7. G'oziev E.G'. va b. Kasb psixologiya kursidan ma'ruzalar matni. Toshkent 2000.
8. Qodirov B.R., Qodirov K.R. "Kasbiy tashxis metodikalari" Toshkent-2000y.

SHAXS MA'NAVIYATIGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM

Kambarova Dilfuza Solijonovna
ADCHTI, Ijtimoiy-gumanitar fanlar,
pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy rivojlanishning o'ziga xos taraqqiyot yo'lini tanlab oldi. Biz davlatimizni qadimiy davlatchiligimizning eng yaxshi an'analari bilan birga zamonaviy demokratik tamoyillar asosida qurishga intilmoqdamiz. Hozirda katta tarixiy jarayonni boshdan kechirmoqdamiz. O'zbekiston taraqqiyotida Bugungidek o'zgarishlar bo'lmagan. Bugungi kundagi yutuqlarimiz buyuk kelajakning ma'lum ma'nodagi poydevoridir. Shunday ekan, biz kim bo'lmaylik, qaysi sohada faoliyat ko'rsatmaylik yetuk insonlarni tarbiyalab, voyaga yetkazish ishlariga dahldor ekanligimizni ynytmasligimiz kerak. Barchamizning yelkamizda birdek javobgarlik hissi turibdi. Bu masala kelajak avlod taqdiri bilan bog'liq.

Respublikamiz porloq kelajagi barkamol insonlarni tarbiyalash masalalari bilan bog'liq. Zero, shaxs barkamolligisiz jamiyat taraqqiyotini tasavvur qilib bo'lmaydi. Mustaqilligimizni poydevorini mustahkamlashda, mamlakatimiz taraqqiyotida va O'zbekistonning buyuk davlatga aylanishida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni oqilona yo'lga qo'yish benihoyat katta ahamiyatga ega. Chunki taraqqiyot taqdirini ma'naviy jihatdan yetuk, zamonaviy bilimlarni egallagan, irodasi baquvvat, iymoni butun, teran fikrli insonlar hal etadilar. Ma'naviy-ahloqiy yetuk inson nafaqat har birimiz uchun, balki jamiyatimiz uchun ham suv va havodek kerak. Davlat kuchi va qudratini ham ma'naviy jihatdan barkamol bo'lgan insonlar belgilaydilar. Fikri teran, e'tiqodi sog'lom yoshlar taraqqiyotga zid harakatlar qilmaydi.

Agar jamiyatning har bir individual shaxsga bo'lgan talabi uning barkamol inson bo'lib shakllanishidan iborat ekanligiga e'tibor bersak, tarbiyaning naqadar muhimligini ko'ramiz. Tarbiya jarayoni orqali yoshlarga insoniy fazilatlar singdirilib, ularning ijtimoiy faolligini oshirmoq darkor. Bu narsa jamiyat taraqqiyotini tezlashtirib, kelajagini yaqinlashtiradi. Inson tabiatan ma'naviy g'oyaga ehtiyoj sezadi. Shu g'oya ta'sirida Unda orzu-maqсадlar shakllanadi. Ammo hayotdagi o'zgarishlar, ijtimoiy taraqqiyotdagi burilishlar orzu-maqсадlarga to'sqinlik qilishi mumkin. Shunda inson ma'naviy dunyosida bo'shliq paydo bo'lishi mumkin. Bunyodkor g'oyalar inson ruhiyatida sifat o'zgarishlari yasashga sabab bo'lishi, o'z navbatida ayrim psixologik, ruhiy kasalliklarning oldini olishga, inson hayotiga sog'lom, jo'shqin, hayotiy mazmun baxsh etishga, o'z-o'zini ongli ravishda boshqarishga, qalbning, vujudning sog'lom bo'lishiga yordam beradi. Bu boradagi ishlarni yoshlar bilan o'tkazishni alohida rejalashtirmoq kerak.

Pedagogika va psixologiya fanlarining insoniylik mohiyati shundan iboratki, shaxsga yordam berish, lekin uni majbur qilmaslik. Yordam shunday ma'nodaki, shaxs o'zining yagonaligini his etishi, o'z hayotiga javob bera olishi, qiyin vaziyatlardan chiqib keta olishi kabi ko'nikmalarni hosil qilishi darkor.

Biz odamlarni dunyoda yashagani uchun emas, balki ahloqan yetuklik darajasiga ko'tarilgani bilan qadrlaymiz. Insonga yaxshi ahloq shon-shuhrat keltiradi. Sahovatli ishlar bilan qoldirilgan yaxshi nom inson uchun ikkinchi ymrdir. Shuning uchun inson go'zal xislatlar, yaxshi fazilatlar, pokiza umidlar bilan komillikka intilib yashashi kerak. Demokratik jamiyatda yashayotgan har bir insonning o'z maqsadi, orzular va rejaları bo'ladi. Maqsadga intilish esa nafaqat alohida shaxslarni, balki butun -butun xalqlarni yuksak taraqqiyot sari yetaklagan, ularni ma'naviyat va ma'rifat bobida tengsiz yutuqlarga ilhomlantirgan.

Respublikamizning porloq kelajagini ta'minlash yoshlarning ma'naviy madaniyatini yuksaltirish, ularni barkamol insonlar qilib tarbiyalash masalasi bilan bevosita bog'liqdir. Zero, shaxs barkamolligisiz jamiyat taraqqiyotini tasavvur qilib bo'lmaydi. O'spirin yigit-qizlar qanchalik zamonaviylashmasinlar ular xayyo, ibo, nomys bobida, mehr-oqibat, oila, qarindosh-urug'larga nisbatan munosabat bobida sharqona fazilatlarni tark etmasliklari kerak.

Yosh avlodga fan asoslaridan bilim berish bilan birga, ularni tarbiyalab, dunyoqarashini kengaytirishga ko'maklashish zarur. O'spirin-yoshlarni tarbiyalashda ma'naviy merosimizga tayanib ish ko'rilsa, tarbiyaning ta'sirchanligi yanada mukammallik kasb etadi. Yoshlarni yetuk insonlar qilib tarbiyalash biz-pedagoglarning burchimiz, or-nomysimizdir. Lekin, ahloqiy xislatlarni tarbiyalash oddiy ish emas. U kunlab, oylab, hatto yillab sabr-toqat, chidam va qat'iyatlilik bilan ishlashni talab etadi.

Yoshlarni shunday tarbiyalash kerak-ki, toki ular olis-olislarini ko'radigan, ko'p qirrali hayotning barcha shodliklaridan bahra oladigan bo'lsin. Faqat ma'naviy boy, komil insonlargina jamiyatni harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi. Hozirda yurtimizda o'zbekona ma'naviyat negizida yangicha dunyoqarash, milliy mafkura shakllanmoqda. Yurtboshimiz yosh avlod qalbida el-yurt, ota-ona oldidagi mas'uliyat hissini, iymon-e'tiqod va iroda tushuncha larini mustahkamlash hayotimizni yangilashning muhim sharti ekanini alohida ta'kidlamogda.

Tarbiyashunoslikda yangi deb qabul qilingan uslublar tuzykroq razm solsak, juda olis zamonlarga borib taqaladi. Qur'oni Karim, hadislarida zikr etilgan tarbiya vositalari tarbiyashunoslikning Bugungi qoidalarini ham ichdan nyrlantirib turadi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Jamiyatimizda yangicha tafakkur yuritmoq uchun albatta o'tmishni bilish darkor. Chunki, yangicha tafakkur osmondan tyshmaydi, balki ajdodlar ma'naviy merosining asosida vujudga keladi. Tarixga nazar tashlasak, o'zbek xalqi dunyodagi eng pok, ma'rifatli xalqlardan bo'lganmiz. Bu biz uchun faxr. Biz uchun ota-bobolarimizdan meros bo'lib qolgan zamindan boshqa Vatan yo'q. Milliy ma'naviy boyligimizning bebaho dyrdonalari haqidagi ma'lumotlarni talabalar ongiga singdirish shu sababdan zarurki, zero ular ko'p

asrlik qadriyatlarimizdan xabardor bo'lsinlar. Shu bilan birga, o'spirinlarni o'zligimizni anglash, bizning kimligimizni, qanday buyuk ajdodlarning merosiga, necha ming yillik tarix, betakror madaniyat va qadriyatlarga ega ekanligimizni his etib yashashga, bu boylikni asrab-avaylashga o'rgatish lozim. Ma'naviy qadriyatlar o'tmish va bugunni bog'lab turuvchi xalqadir. Avlodlar xalqasi uzilsa, jamiyat parokanda bo'ladi, inson ma'naviyatsizlikka yuz tutadi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, tarbiya sohasi islohati Bugungi eng dolzarb, ertangi taqdirimizni hal qiluvchi muammoga aylanmoqda. Jahon tarixiy tajribalaridan ko'rinib turibdiki, ta'lim, ilm-fan, madaniyat, ma'naviyat, ma'rifat dunyoni jaholatdan, mojaro va ziddiyatlardan qytqarib kelgan. Inson azaldan ezylikka, yaxshilikka, go'zallikka, yuksaklikka intilib yashashga da'vat etilgan. Lekin bu narsa insonda o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi. Bizning boy ma'naviy merosimiz bugun qo'lga kiritadigan yutuqlarimizning, ertaga erishajak g'alabalarimizning hayotbaxsh asosi bo'lishi kerak.

Biz barcha fanlar bo'yicha mislsiz kashfiyotlar yaratgan allomalarning avlodlarimiz, ularning qonuniy vorislarimiz. Bizning tomirlarda buyuk ajdodlarimizning qoni bor. Bugungi kunda o'zbek xalqida milliy ongning o'sib borayotganligi tufayli o'z o'tmishiga qiziqish tobora kuchaymoqda. O'z milliy madaniyatini qadrlash, tarixni e'zozlash, ona-yurt bilan faxrlanish muayyan millat, elat, xalqqa mansublikni anglashning muhim jihatidir. Tarixdan ma'lumki, ma'naviy boy va komil insonlar jamiyatni harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, jamiyatimizda iymon-e'toqodli, diyonatli insonlarga ehtiyoj katta. Ilm-fanning birgina o'ziyoq insonni yuksak fazilatli qilishga qodir emas. Shunday ekan, ta'limni shaxs ma'naviyatiga yo'naltirish kerak.

Ijtimoiy hayot tajribalaridan ma'lumki, agar inson o'z shaxsiy manfaatini ko'zlab o'qisa, o'rgansa, o'z ustida tinmay shug'yllansa u oliy ma'lumot olishi, hatto olimlikka da'vogarlik qilishi mumkin. Lekin, haqiqiy kamolot egasi bo'lishi uchun u ta'lim va ma'lumotdan tashqari yuksak insoniy fazilatlar asosida tarbiyalangan bo'lmog'i lozim. Bugungi zamonaviy ta'limga o'ziga xos, yangicha yondashuv talab qilinmoqda. Ta'lim islohatining muhim talablaridan biri ham yoshlarni ma'naviy-ahloqiy jihatdan yetuk insonlar qilib tarbiyalashdir.

Zero, inson shaxsining kamoloti uchun ahloqiy barkamollik o'zak vazifasini o'tashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Xoshimov K. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. - Toshkent: 'O'qituvchi', 1-jild. 1995.
- 2.O.Mysyrmonova. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. Toshkent. "O'qituvchi", 1996.

TARBIYACHI KASBIY KOMPETENSIYASINI DAVOLASH SHAKLLANTIRISH CHORA-TADBIRLARI

Xashimova Nozima Habibullaevna-
ADCHTI Ijtimoiy-gumanitar fanlar,
pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov 'Tarbiyachi - ustoz bo'lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy inson etishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday, buyuk qobiliyatga ega bo'lishi kerak' deb bejiz aytmaganlar.

Ko'pincha ilmiy ishlarda ushbu pedagogik faoliyat kompetentatsiyasi pedagogik jarayonning ichki harakatlanish kuchlarini faollashtirish va ko'pincha ilmiy kategoriyalarni faollashtirish, balki majoziy metafora ro'lida qo'llaniladi. Ko'pgina tadqiqotchilar uchun mutaxassis ning vakolati, avvalambor, mahsyotni ishlab chiqarish samaradorligida namoyon bo'ladi. Ammo kompetentlik shu tarzda ham tushuniladi:

- atrofdagi dunyoni anglash o'lchovi va u bilan o'zaro ta'sirning yetarliligi;
- faoliyatni amalga oshirishga imkon beradi bilim, ko'chirish va malakalar to'plami;
- ning ijtimoiy va amaliyotni sub'ektning ma'lum bir darajasi;
- shaxsning o'z harakatlari va mavqei tomonidan jamiyatda ishlab chiqarishga imkon yaratishning ijtimoiy va individual kiyimlariga tayyorgarlik ko'rish;
- professional to'plami, ya'ni, ish talablarini ma'lum darajada amalga oshirish va boshqalar.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kompetensiya tushunchasi 'vakolat' ta'rifi bilan chambachas bog'liqdir. Shuni ta' yozish kerakki, turli izohli lu'gatlarda 'kompetentatsiya' tushunchasi, talqin qilishdagi ayrim farqlarga qaraganda, hech qanday umumiy o'z ichiga oladi: 1) bir qator masalalar; 2) ma'lum bir sohada bilim va tajriba.

Bundan tashqari, tadqiqotchilar ko'rib chiqilishining boshqa aniqlaydilar. shunday qilib, belgini anglatadi:

- ◆ ma'lum bir sohada foydalanish uchun bilim, ko'nikma va shaxsiy xususiyatlarni qo'llash;
- ◆ bilim va mavjud (akademik sohada nazariy bilimlar, bilish va o'zgarishlar);
- ◆ qanday harakat qilish (bilimlarni muayyan harakatlarga amaliy va operatsion tatbiq etish);
- ◆ qanday bo'lishini bilish (qadriyatlar hayotini ijtimoiy sharoitda idrok etish yo'lining ajralmas qismi sifatida).

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kompetentsiyalar 'bu shaxsning kutilgan va o'lchovli yutuqlari bo'lib, u o'quv jarayoni tyagandan so'ng shaxsiy nima qila olishini olish; 'nikma, tajriba va shaxsiy malaka) foydalanishga tayyorligini olishgan umumiy xizmat'".

Yuqoridagi ta'lim tizimiga asoslanib, 'kasbiy kompetentsiya' yaratilishining asosiy mazmunini taqdim etish mumkin, bu ishlab chiqarish psixologiyasi bo'limida insoniy kasb-hunar ta'limi tizimlarini asosiy kognitiv komponent sifatida qaraladi va kasbiy faoliyatni yuqori mahsyldorlik bilan amalga oshirish. Kasbiy vakolatlarning tarkibi va mazmuni asosan kasbiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari, uning ayrim turlariga mansubligi bilan.

'Kasbiy kompetentsiya' ning baholashni tahlil qilish, uni o'qituvchining kasbiy samaradorligini samarali amalga oshirish va maktabgacha ta'lim tizimida shaxsni rivojlantirish bilan bog'liqlik yaratishga erishish, tajriba va kasbiy qobiliyat egalariga shaxsiy integratsiyani taqdim etishga imkon beradi. . Va bu kasbiy faoliyat sub'ekti ma'lum qilish professionallikka erishgan taqdirtagina bo'lishi mumkin. Psix va akmeologiyadagi kasbiy - bu kasbiy faoliyatlarini ishlab chiqarishga tayyorlikni yuqori darajaga ko'tarish, zamonaviy algoritm, mehnat qilish sifat xarakteristikasi, yuqori kasbiy malakalar va ularni turli samarali kasbiy mahorat va ko'rinishlarni aks ettiruvchi, shu ega ijodiy echimlarga, echimlarni qo'llab-quvvatladi. Yuqori professional vositalarni amalga oshirish.

Shu bilan birga, shaxsiy kasbiy mahorati ham turadi. Bu, mehnat predmetining yuksalish kasbiy muhim shaxsiy va ishbilarmonlik qobiliyatlarini, kasbiy mahoratini, intilishning etarli qobiliyatini, shaxsiy progressiv ishlab chiqarishga ishlab chiqarish sohasini va qiymati yo'nalishlarini aks ettiruvchi sifat ko'rsatkichi sifatida tushuniladi.

Ma'lumki, professionalning faoliyat va shaxsiyatining kasbiy va malakasini muntazam ravishda oshirish, ijodiy faollikni namoyon etish, ijtimoiy ishlab chiqarish va madaniyatning o'sib rivojlanishi yniymli javob, o'z shaxsiy shaxsiyatini yaxshilashga bo'lgan yordam berish. va istakda namoyon bo'ladi. Bunday holda, biz jismoniy kasbiy faoliyat sub'ekting kasbiy kompetensiyasi, balki umuman shaxsiy shaxsiydan kompetensiyasi haqida ham gaplashishimiz mumkin, bu umuman olganda 'insondan shaxsiyga' kasblar tizimi va kasbiy faoliyat, o'qitish uchun py. Shu va boshqa maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tarbiyachilar tarkibi, tarkibiy qismlar, shaxsiyati va faoliyatiga qo'yiladigan talablarni tavsiflaydi. Ammo, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy vakolatlarini nazorat tizimi taqdim etilgan. Holbuki, aynan shu tizim ma'lum bir faoliyat sohasi sub'ekti tomonidan kasbiy vakolatlarga yordam berish yo'llari, ishlash va usullarini ko'rsatish huquqini beradi. Tizim - bu maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim faoliyatini tiklash kompetentiyalarni rivojlantirish, murakkab kasbiy hal qilish, ahloqiy davolash to'g'ri qaror qabul qilish uchun tarbiyachilar, ma'muriyat, tibbiy va uslubiy xizmat ko'rsatish xodimlarining o'zaro aloqalari va hamkorlikning yagona jarayon.

Taklif etilayotgan tizimning ayrim tekshiryvi turli xil o'quv yurtlari amaliyotida o'z aksini topgan. Boshqalari endigina joriy etilmoqda. Ba'zilar esa, sinovdan o'tishni talab qilmoqda. Albatta, taklif etilayotgan maktabgacha ta'lim pedagogikaning kasbiy malakasini boshqarishning samarali usullari va mexanizmlarini o'z ichiga olishi mumkin. Ammo ko'rsatma - bu kasbiy vakolatni o'qituvchilarga kasbiy hal qilishning samarali usullarini foydalanishni ta'minlaydi; funktsional vositalarini ijodiy ishlatish; kasbiy va o'zini rivojlantirish uchun strategiyalarni ishlab chiqish; o'zingizga yordam va ta'minlash; kasbiy bilan birga birga olib turishni; ta'lim maydonining barcha sub'ektlari bilan konstruktiv xodimlararo munosabatlarni o'rnatish; hayot rejasiga konstruktiv o'zgarishlar va o'quvchilari uchun rivojlanayotgan muhitni rivojlantirish.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining ta'lim olish kasbiy kompetentsiyasini pedagogik vaziyat: hozirgi rivojlanishning turli bosqichlarida qabilaviy tuzilishdan kungacha bo'lgan rivojlanish jarayonida. Maktabgacha tarbiyachilar, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalovchi maktab lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy kompetentsiyasi qo'yiladigan talablar pedagogik adabiyotlarni retrospektiv tahlilida ko'rsatuvchi tashkilot, sydning kelib chiqishi va libijti. Maktabgacha bolalarni tarbiyalash bilan shug'yllanyvchi shaxslarning vakolatiga qo'yiladigan talablar tarixiy yuk ni bizning jamiyatimiz o'zgardi.

Zamonaviy tasnifi asosida, qabila tuzymda va Rossiyada feodal demokratik vujudga kelgan davrda tarbiyaga insonparvarlik tarbiyasi paydo bo'ladi, mavjud. Bu davrda ayollarga qarashlar har xil bo'lmasin, ular bolalarga g'amxo'rlik qilish, ularning 'odob-ahloq' bilan tarbiyalash huquqini tan oldilar (Vladimir Monomax). Insonparvarlik tarbiyasi g'oyalarini XVII asr madaniyat arboblarning qarashlari va pedagogik rejalashtirishlarida mumkin. Jumladan, Karion Istomin, Polotsklik Shimon, Epiphany Slavinetskiy. Ular ta'lim va tarbiya mash'gulotlarining yoshi bo'yicha asosiy mazmunini aniqlashga birinchi yrinishlarni amalga oshirdilar. XVII - asrning birinchi yarmida XIX o'qituvchilarning kasbiy vakolatiga qo'yiladigan asosiulardan biri, bu har bir tashqi iqtidori va talabini olish va xushchaqchqligini tabiiy holatda saqlash talablari ilgari syrilgan (AI Gersen, MV Lomonosov, PI Novikov, VF Odoevskiy va boshqalar.).

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining kompetentsiyasi, va uning myalliflari A.M.Vinogradova, I.A.Karpenko, VA Petrovskiy va boshqa tarbiyachining shaxsiy o'zaro aloqasi va hamkorlik bola bilan sheriklik aloqalari uchun yangi yo'nalish bo'yicha hamkorlikni belgilab beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining ta'lim yuklash kasbiy kompetentsiyasining normativ-diagnostik standarti mazmunini ta'minlashda biz asosi ko'rinishdan foydalanish:

- pedagogik fikrni rivojlantirishning turli bosqichlarida tarbiyachining kasbiy kompetentsiyasiga qo'yiladigan talablarni retrospektiv tahlil qilish;
- tarbiyachining kasbiy faoliyatda muloqotning rivojlanish roli to'g'ridan-to'g'ri boshqarish; maktabgacha bolalarning aqliy rivojlanishi;

- ‘Maktabgacha ta’lim muassasalarining malaka va pedagogik ishlab chiqarishni attestatsiyadan o’tkazish bo’yicha tavsiyalar’ dan mutaxassislariga qo’yiladigan malaka talablari.

Xulosa qilib, tarbiya jarayonida quyidagi talablarni kuzatish mumkin:

- bolalarning yoshi va individual psixofiziologik xususiyatlari to’g’risida chuqur bilimlarning barchasi;
- o’quvchiga bo’lgan munosabatda bilimdonlarning namoyon bo’lishi va boshqa odamni boshqarish jarayonlari harakati;
- pedagogik mahorat va pedagogik texnikaga egalik qilish;
- professional egalik shaxsiy va qiymati yo’nalishlariga egalik qilish muhim ahamiyat kasb e’tadi.

INGLIZ TILI O’RGANISHNING INNOVATSION USLUBLAR

Abduolimjon Abdurahmonov

Andijon davlat chet tillar instituti

Ingiliz filologiyasi o’qitish metodikasi
va tarjimashunoslik fakulteti talabasi

Ingliz tilining tarixiy merosi. Amerikada ingliz tili Ingliz tili Bugungi jamiyatning tili. uni bilmay turib yaxshi ishga joylasha olish, biror joyga sayoxatga jo’nab ketish ysis bemalol myloqatda bo’lish amri maho. Bu til har bir mamlakatda alohida ehtiromga sazovor. uni yaxshilab o’rganib olib siz o’zingiz uchun yangi texnologik olamni kashf etasiz va shu olamda juda ko’p qiziqarli malymotlarga ega bo’lasiz. Agar siz bu to’g’risida, yangi ingliz tili imlosining qoidalari, so’z turkumlari va boshqa yana ko’p narsalar to’g’risida ma’lumotlarni topasiz. Buyuk Britaniya bilan Amerika Qo’shma Shtatlari ushbu ikki mamlakatning o’rtasida hanuzgacha jamiyat uchun tushunarsiz bo’lib kelayotgan tik munosabatkarishakillangan. Ular orasidagi nizolar allaqachonlardan beri vujudga kelgan. Har bir mamlakat bu tilga o’zi tomonidan yangiliklar kiritishga harakat qiladi. Amerikaning yosh avlodga taniqli bo’lgan NoaYebster lu’gatini o’rganishni taklif qilgan. Shunday payt ham bo’lganki bu tilda gapirish taqiqlangan.

Bunday qonun 1969 yilda AQSH ningIllinoys shtatida chiqqan. Ularning rasmiy tili amerika tili deb tan olingan. Birinchi qarashda ularning orasida hech qanday farq ham yo’qday tuyuladi, ammo aslida ingliz tilining 24 shevasi mavjud. Bu turli asarlarning myalliflari bo’lgan yozuvchilar uchun misilsiz qiyinchiliklar tyg’diradi. Mana, masalan mashxyr qahramon GarriPotter to’g’risidagi kitob. uni butun Amerika aholisi bemalol o’qiy olishi uchun ingliz tilidan Amerikacha ingliz tilyga tarjima qilishga to’g’ri kelgan.Ingliz tili harflari juda qiziqarli fakt aniqlangan! Lug’atda eng ko’p uchraydigan harf -‘E‘, eng kam uchraydigani esa – ‘Q’. Amerikada ingliz tili bilan bevosita tanish bo’lganlar bir hil harflar turli talaffuz qilinishi mumkinlligini juda yaxshi biladi. Hammasi gap va uning

intonatsiyasiga bog'liq. Gapdagi bitta harf bir nechta xarf birikmalariga ega bo'lishi mumkin. Ingliz tili lu'gatining interpretatsiyasida yana bir harf bo'lgan. Bu o'ziga hos so'zlarda uchrab turgan. Uning hozir bo'lishi so'zning ma'nosini zarracha o'zgartirmagan, shuning uchun ham Bugungi kunda bu harf ingliz tilidagi so'zlardan chiqib ketgan bo'lsa kerak. Ingliz tilining so'zlari deyarli har bir tilda o'zining talaffuzi, imlo qoidalari Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot' nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya va jaranglashi bilan ajralib turadigan so'zlari bor. Keling bir nechta misolni ko'rib chiqaylik: rhythms so'zining tarjimasi ritmlar.

Bu so'zda birorta ham unli harf yo'q va u ingliz tilida bu tarzda eng uzyn so'z deb hisoblanadi. Indivisibiliti – bu birlik. E'tibor bergan bo'lsangiz (i) unli harfi bu so'zda 7 marta uchraydi. Bu so'z ingliz tili uchun eng oddiy so'zlardan bittasi. Keyingi so'z - set. Birinchi qarashda mittigina bo'lib ko'ringan bu so'z fe'l uchun 7 xil ma'noga ega. Bu hali hammasi emas! Ushbu so'z talaffuzning juda ko'p variantlari mavjud . Bu so'zning xilma-xilligh tarjimini qiyinlashtiradi, shuning uchun ham so'zning talaffuzi bilan butun gapning ma'nosiga chuqur e'tibor berish kerak. Ingliz tilida eng uzyn so'z hisoblanadigan so'z ham mavjud bu PNEYMONOYL TRAMICRO SCOPICSILICOVOLCANOCONIOSIS bu so'z ingliz tilida haqiqatdan ham ishlatishga ishonish qiyin. U kasallikni va uning nomlanishini anglatuvchi gap sifatida tarjima qilinadi. Xatto oddiy lu'gatda xam tasavvufli holatlar uchrab turadi . Uzoq 1932 yildan 1940 yilga qadar dord- sharpa so'z mavjud bo'lgan. Uning hech qanday ma'nosi bo'lmagan, Chunki u anglashilmovchilik natijasida lu'gatga qo'shib qolgan. Ingliz tilidagi gaplar tez aytish o'yini nafaqat boshqa tillarda ingliz tilida ham uning o'ziga yarasha o'rni bor. Masalan ularning biri – Thesixthsicksheik 'ssixthsheep' ssick. Harflarni yaxshilab o'rganish uchun ingliz tilining barcha harflari hozir bo'lgan gap ham mavjud . “I am “ bilan “I do” so'z iboralarini deyarli har bir maktab o'quvchisi biladi. Bu iboralar eng qisqa gaplar. Eng uzyn gapga kelsak, uning tarkibida 13955 nafar so'z bor. Ingliz tilining tarixiy merosi ingliz tilining dunyoga kelish tarixi o'z ildizlari bilan Germaniya tomonga qarab ketadi. O'rta asrlarda Germaniyaning qabilalari qachonlardandir rimliklar tomonidan o'zlashtirib olingan Biritaniya yeriga bostirib kirgan va muloqot davomida yangi tushunarsiz til til vujudga kelgan. Qadimiy ingliz tili hozirgisidan farq qiladi. Masalan: “bride” so'zining tarjimasi “kelin” qadimiy tilda esa bu yegulik tayyorlash jarayonini anglatgan. O'sha davrdan buyon ko'p so'zlar o'zlashtirilgan, so'zlarning nafaqat jaranglashi ma'nosi, imlo qoidalari ham o'zgarib ketgan. Yana shunisi ma'lumki 15 asrga qadar bu tild tinish belgilari umuman bo'lmagan. Bu til boymi yoki kambag'almi? Ingliz tilini sevuvchilarning ko'pchiligi bu til soddaligi va kundalik hayotiyliги tufayli juda ommalashib ketganligi to'g'risidagi nazaryani doim takidlaydilar. Biroq bu nazariya rad qilinishga loyiq. O'zingiz tassavvur qilib ko'ring aynan sbu tilda tahminan 800 mingdan ortiq so'z bor. Nafaqat so'zlar balki sino'nim qatorlari ham o'zimizning talaffuz etilishi bilan juda boy. Masalan: “drynk” ao'zining tarjimasi “mast” ma'nosini beradi, bu oddiy so'zning 2241 sinonimi

mavjud, bu juda katta son. Bu rekort hatto Ginnes rekordlar kitobiga ham kiritilgan. Bunaqasini boshqa birorta tilda ham topa olmasligingiz ` 50 ‘Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot’ nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya aniq. Ingliz tili biror joyda turib qolgani yo‘q, u doimo yangi so‘zlar bilan yangilanib borayabdi. Bu ham tilni yaxshiroq o‘rganib olish uchun juda zarur.

Yuqorida keltirilgan faktlarga asoslanib shunday xulosa chiqarish mynkinki bu til hali juda uzoq yillar(ehtimol asrlar) davomida insoniyat muloqot uchun foydalanib kelayotgan tillarning tojdori bo‘lib qoladi. uni o‘rganish tinmay rivojlanishga tayyor barcha talabalar, o‘quvchilar va oddiy odamlarning asosiy maqsadi bo‘lib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.Yo‘ldoshev, S.Ysmonov, “Pedagogik texnologiya asoslari”, T., 2004.
2. J.Yo‘ldoshev, “Ta’lim yangilanish yo‘lida”, T., 2000.
3. Ptiyukov V.Yy., “Osnov pedagogicheskoy texnologii”, M., 1999.
4. www.tests-tests.com
5. www.psiholog1.ru
6. www.uzedu.uz
7. www.ziynet.uz

TARJIMA NAZARIYASI VA TANQIDIY MUAMMOLAR

Ashuroxunova Go‘zaloy –

ADCHTI Ingliz filologiyasi, o‘qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti, tarjima nazariyasi va amaliyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Tarjimashunoslik ilmi keng sohalarni qamragan hamda har bir sohaning o‘ziga xos bo‘lgan tarjima xususiyati va farqliklari bor. Mustaqillik davri o‘zbek adabiyotida barcha tur va janrlar qatori badiiy tarjima amaliyotida ham o‘rish-o‘zgarishlar yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Ayniqsa, asliyat tilidan tarjima iziga tushayotgani quvonarli ho. Bu borada yoshlarning o‘z iqtidorini sinovdan o‘tkazayotgani, Sharq va G‘arb xalqlari adabiyoti namunalarini bevosita ona tilimizga o‘girishda dadil kirishayotgani katta umid uyg‘otadi.

XX asrga qadar “tarjima” so‘zi faqat tarixiy, falsafiy, adabiy va badiiy asarlar o‘girmasiga nisbatan qo‘llanib kelingan. Og‘zaki tarjimonga nisbatan esa turkiy xalqlarda “tilmoch”, nemis tilida “dolmetechen”, ingliz va fransuz tillarida “interpret” atamallari qo‘llanilgan. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham shu yo‘sinda umumiy ma‘no kasb etgan. Tarjima nazariyasiga bag‘ishlangan ilk tadqiqotlar o‘tgan asrning 20-30 yillarida yuzaga kela boshladi.

O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgandan so‘ng o‘tgan o‘ttiz ikki yil davomida badiiy ijodning barcha sohalarida bo‘lgani kabi tarjima nazariyasi va amaliyotida ham o‘zgarish va yangilashlar ro‘y berdi. Prezidentimiz tashabbusi

bilan tarjima va tarjimashunoslar minbari “Jahon adabiyoti”(1997) jurnali tashkilib etilib, o‘z faoliyatini boshladi. Atoqli adabiyotshunos olim va tarjimashunos Ozod Sharafiddinov boshchiligidagi ushbu jurnalda dunyo adabiyotining eng sara asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilinib bosildi. Eng muhimi,jurnal tahririyati asliyatdan tarjima amaliyotiga keng yo‘l ochib berdi. Ayni paytda “Jahon adabiyoti” jurnalida tarjima nazariyasi va tanqidiga doir mazmunli maqola hamda suhbatlarning bosilayotgani ijod va ilm ahliga manzr bo‘lmoqda. Hozirgi zamonda tarjima amaliyoti ilmga asoslanadi. Albatta, ijod jarayonida instyitsiyaning o‘z o‘rni hamda salmog‘i yo‘q emas. Ilm tarjimaning to‘laqonli va ishonchli chiqishiga yo‘l ochadi. Tarjimashunoslik va uning tarkibiy qismiga aylanib borayotgan, ammo hali o‘zini to‘la namoyon qilib ylgymagan tarjima tanqidi ilm turidir. Bu ilm tilshunoslik, grammatik, stilistik, semantika, belgishunoslik kabilar bilan yaqin aloqa bog‘lab, yaqin hamkorlik qiladi. Hozirgi kunda tarjima yo‘nalishi rivojlanishiga qaramay, uning rivojiga turtki bo‘ladigan tadqiqotlar juda ham kam. Bu esa bevosita tarjima tanqidida systkashlikni keltirib chiqarayotgan sabablardan biri. Tarjimonlarni rivojlantirish va tayyorlash uchun ilmiy-nazariy tomonidan bevosita sohaga oid darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar va turli lu‘gatlar yetishmasligi kuzatiladi. Hozircha foydalanib kelinayotgan o‘quv qo‘llanmalarda tarjimashunoslikning barcha jihatlari qamrab olinmagan. Shu sababli ham ushbu yo‘nalishga oid tanqidiy fikrlarning rivojlanishi, adabiy jarayonning eng qizg‘in jabhalaridan biriga aylanishiga sabab bo‘ladi.

Tarjima tanqididagi systkashlik oqibatida Bugungi kunda xorijiy tillardan o‘girilayotgan ko‘plab tarjima asarlar o‘zining bahosini olayotgani yo‘q. Kitob holida chop etilayotganlarida hatto qaysi tildan tarjima qilingani ham ba‘zan ko‘rsatilmaydi. Tarjima nazariyasi va tanqidiga oid ilmiy tadqiqotlar, qo‘llanmalar kerak deb bekorga aytilmayapti.

Yana bir masala, gazeta-jurnallar, nashriyotlarda bosilayotgan tarjima asarlar, kitoblarda ushbu asar xorijlik yozuvchi yoki shoirning qayerda, qachon, qaysi tilda nashr qilingan kitobi asosida amalga oshirilgani haqida hech qanday ma‘lumot berilmaydi. Nashr madaniyatining bu oddiy talabiga rioya etmaslikni also oqlab bo‘lmaydi. Negaki,xorijlik adib asarining bir necha bor turli saviyada bosilgan, to‘ldirilgan, qisqartirilgan, qayta ishlangan nashrlar bo‘lishi mumkin.

Bir asarni tarjima qilish jarayonida tarjimondan nafaqat til bilimdoni, balki adabiyotshunos va elshunos bo‘lish ham talab etiladi. Chunki muayyan xalqning madaniyati, assotsiativ tafakkurini chuqur bilmay, til boyligini yaxshi egallamay turib tarjimon badiiy til vositalarini to‘g‘ri tanlay olmaydi, tilning poetik jihatlarini his etmay,oqibatda tarjima to‘g‘ri va ta‘sirchan chiqmaydi. Shu bilan birga tarjima qilayotgan davlatning butun bir madaniyati, yashash tarzini ham chuqur o‘rganish zarur. Chunki yozilgan adabiyotlar asosan o‘sha xalqning yashash tarziga bog‘liq holda yozilgan bo‘ladi. Tarjimonning butun o‘y-hayoli bilish va qidirishda bo‘lishi zarur. Asosiy maqsadi esa,madaniyat fenomenlarini yaqinlashtirish, tarjima tili vositasida tushunarli qilishdan iborat. Hozir tarjimonlar ko‘payotgani quvonarli holat, biroq amalga oshirilayotgan tarjimalar sifati haqida o‘ylashimiz zarur.

Zamon talabi darajasiga tarjimonlarni tayyorlash uchun nafaqat tarjima nazariyasi va amaliyoti bo'yicha mukammal darslik, shuningdek, badiiy, ilmiy-texnik, idora ish uslubiga mos o'quv qo'llanmalari, ikki, uch va ko'p tilli lu'gatlarni yaratish talab etiladi. Hozircha chop etilgan ko'plab inglizcha-o'zbekcha, nemischa-o'zbekcha, fransuzcha-o'zbekcha lu'gatlarning foydali jihatlari borligini yitirmagan holda aytish kerakki, bu lu'gatlarni hali tarjimonlarning talabini qiniqtirmaydi. Endilikda katta izohli sinonimik va qomysiy lu'gatlarni kerak, hatto tarjima nazariyasi va amaliyotiga doir izohli lu'gat tayyorlashni ham o'ylash zarur. Negaki, bu qulayliklarning rivojlanishi, so'nggi yillarda sifatli hamda saviyali tarjima asarlarning soni ko'payishiga sabab bo'la oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, quyida keltirilgan muammolarni hal etish va bu sohani rivojlantirishga harakat qilish har tomonlama foyda olib kelishiga sabab bo'la oladi. Tarjimonlik sohasi sababli xalqaro hamkorlik munosabatlari rivojlanishi hamda turli xil boshqa tillardan kirib kelgan asarlarni yoshlarga taqqid etish, ularning dunyo qarashi, teran va izchil fikr yuritishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmad Otaboyev O'zbekiston adabiyot va san'at gazetasi 2014-yil 10- son
- 2 Zarif Quvonov (2020). XXI asr tilshunosligi va tarjimashunosligining dolzarb muammolari; nazariya, amaliyot, innovatsiya

BOLALAR ADABIYOTIDA ONOMATOPEYANING ISHLATILISHI

Abdullayeva Maftuna, Sobirova Zebiniso

ADChTI, Gid xamrohligi 1-bosqich talabalari

Onomatopeya – the formation of a word from a sound associated with what is named.

Lingvistik tomondan olib qaraganda onomatopeya so'zi yagona tilidan olingan bo'lib, *onoma* “so'z yoki tovush”, *poieo* “yaratish” ya'ni tanlangan obyektning ovozigacha o'xshash tovushlar hosil qilish, yaratish demakdir.

Onomatopeya ingliz tilida taqlid so'zlar deb tarjima qilinadi.

Common onomatopoeias include animal noises such as *miaow*(*meow*), *roar*, and *chirp*.

Garchi onomatopeya tovushning so'z orqali ifodalanishi va ma'lum obyektning ovozigacha taqlidni bildirsa ham onomatope ya'ni ushbu ovozni taqlid qiluvchi mahsus so'z har bir tilda turlicha yoziladi va turlicha talaffuz qilinadi.

Masalan, itning xurishi o'zbek tilida “vov”, ipan tilida “voy”, ingliz tilida esa “*rrryf-ryf*” tarzida aytiladi va yoziladi.(1) Bundan tashqari:

Qushlarning ovozi	tweet-tweet
O'rdaklar	quack-quack
Echkilar	meh-meh
Owl	whooo

Onomatopeya she'riyat va nasrda keng qo'llaniladigan adabiy vosita hamdir. Ayniqsa, bolalar kitoblarida bu kabi so'zlarni ko'p uchratish mumkin. Bolalar adabiyotida qo'llanildi degani esa onomatopeya murakkab emas degan fikrga olib bormasligi kerak. Chunki, u turli xil aydtoriyalar uchun turlicha ishlatiladi. (2) Yosh bolalar uchun ularga mos shakllari tanlanadi. Bolalar adabiyotida, shu jumladan kichik hikoyarda hikoya mavzusiga qarab onomatoplar qo'llaniladi.

Demak, bolalar adabiyotini quyidagicha bo'lib olamiz:

Bolalar hikoyalarida,
Bolalar she'riyatida,
Bolalar topishmoqlarida,
Bolalar tez aytishlarida

Masalan, hikoya qahramonlari hayvonlarni tashkil qilsa hikoyani yana ham qiziqarli, bolalarni o'qishga xohishini orttirish yoki hayvonlarning ovozlari ifodalash uchun onomatoplardan foydalaniladi .

Example for onomatopoeia in story:

Lots of animals were living in the farm. One day wolf came and killed one of the chickens. The rooster was worried and said “ *cocy-doodle-do* how can I save my chickens..... “

Bolalar she'riyatida:

Ko'kda qushlar chug'urlar, Yerda maysa gurkirar.

Yuqoridagi she'riy parchada taqlid so'zlarning ikkala turi ya'ni tovush va holatga nisbatan qo'llanilganini ko'rish mumkin.

Swish, swish, swish,
Went the little goldfish
As he swam around his bow.
Splash, splish, splash
Went his fancy little tail
Because he was a happy little soy.
Glyb, glyb, glyb
Went the bubbles he blew
As they floated yp to the top.
Smack, smack, smack
Went his tiny fiShu lips
As he ate his flakes without a stop.
Bu Kelly Roper

Examples of onomatope used in children's poetry include imitation of the state of water, the movement of a fish, and the bubbles that come out of it.

Bolalar topishmoqlarida:

Suzsa syvlar jimirlar,
Qamishlar ham qimirlar.(Baliq)
Topishmoqda holatga taqlid ni ko'rish mumkin.
Example in children's riddles

Glittering points that downward thryst, sparkling spears that never rust (Icicles) There is the imitation of the state is described.

Bolalar tez aytishlarida:

G'ani g'ildirakni g'izillatib g'ildiratdi.

Berilgan tez aytishda g'ildirakning tovushiga taqlid so'z ishlatilgan.

Maqolada berilgan onomatopik so'zlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Chyg'yrilamoq, gyrkiramoq, jimirlamoq, g'izillamoq, g'ildiramoq

Examples of onomatopoeic words include:

Cocy-doodle-do, swish, splash, splish, glyb, smack, glittering,

Ko'rinib turganidek bolalar adabiyotida aynan ularga xos tarzda qo'llanilgan onomatoplarni tushunish qilyin emas.

Xulosa o'rnida aytish mumkinlki, bolalikdan murakkab tushuncha larni sodda yo'l bilan tushuntirilib boriladi. Har bir termin kabi onomatopeyaning ham o'z o'ini va foydasi bor.

Foydalanilgan manbalar:

1.<https://uz.warbletoncoynici.org/onomatopeya-866>

2.<https://cyberleninka.ru/article/n/onomatopiya> - tushunchasi va uning tilshunoslikdagi ahamiyati

OLIY TA'LIM TIZIMINING BUGUNGI AHVOLI VA UNING DAVLAT RIVOJLANISHI UCHUN QO'SHADIGAN HISSASI

Alijonova Gulchiroy Orifjon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti,

Xorijiy til va adabiyot yo`nalishi 1-bosqich talabasi.

Dunyodagi universitetlarni 3 ta asosiy vazifasi bor: ta'lim berish, tadqiqotlar olib borish va shu amalga oshirilgan tadqiqotlar bilan ishlab chiqarishga, iqtisodga foyda keltirish, universitetni nyfuzini oshirish. Hozirgi kunda bu missiyani 2 ta deb olsak,

1-Sifatli darslik chiqarib,iqtisodiy o'sish va insonlarni farovonligiga hissa qo'shish.

2-Kelajakda yangi ish o'rinlari yaratadigan iqtidorli talabalarni topib, ularni qo'llab- quvvatlab, ularni malakaviy butun ko'nikmalarga ega bo'lishiga sababchi bo'lib, bitirtirib yyborish.

Agar birinchi ta'lim faoliyati bilan shug'yllanadigan yiversitet yoniga ilmiy tadqiqot va Undan kelib chiqqan holda qanaqadir kashfiyot orqali o'sha xizmatni xususiy sektrga sota olish. Ya'ni bu universitetlarni kamida Lucknow universitetlariga olib chiqishi ya'ni tadbirkorlik bilan shug'yllanadigan universitetlar Chunki tadbirkorlik bilan shug'yllanadigan universitet bozorga sifatli mahsylotni taqdim eta oladi ya'ni agar biz buni dunyodagi universitetlardagi masalan shu yirik universitetlarni Amerika, Avstraliya, Yaponiya, Koreadagi

Universitetlar davlatni yalpi ichki mahsyot ishlab chiqarishga qaratadigan bo'lsak, aytaylik Avstraliyada ilm va taraqqiyotga sarf etilgan har bir dollar davlatni iqtisodiy o'sishiga 5 dollar sifatida qaytib kelarkan. (Tasavvur qilyapsizmi? 1 dollar tikilgan pul 5 dollar evaziga qaytib kelarkan yoki 1dollar ilm- fanga ishlatilgan pul Avstraliyada soliq sifatida davlatni xazinasiga 3 dollar sifatida tysharkan) Masalan Avstraliya universitetlari davlatlarni iqtisodiy o'sishiga har yili kamida 50 milliardga yaqin 50million dollarga yaqin o'zini hissasini qo'sharkan. Amerikada bu raqam 600 milliard dollarga yaqin ya'ni bu Amerikada har yili 1millionga yaqin Xorijiy talabalar Amerikaga borib o'qishlari ya'ni bu orqali 350 mingga yaqin yangi ish o'rinlarini yaratilishi va bu orqali Davlat xazinasiga qo'shimcha mablag' tyshishi demakdir, (ta'limni eksporti). Biz ilm- tadqiqotlariga qaraydigan bo'lsak, 2019-yil oktabr oyida chiqqan Oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi prezidentimiz tomonidan imzolangan. Ushbu konsepsiyaga qaraydigan bo'lsak, aniq va lo'nda yozilgan ya'ni O'zbekistondagi universitetlar yaqin kelajakda ilmiy tadqiqot olib borib o'sha xizmatlarni sota olishlik bilan davlatni iqtisodiy o'sishiga hissa qo'shadi. Demak, 1980-yilda bor bo'lgan Universitetlardan imkon qadar uzoqlashib nafaqat ta'lim, balki ilmiy tadqiqot, agar bir universitet ilmiy tadqiqotni "men olib boraman"- desa, ushbu qatlamni ilmiy faoliyat orqali davlatni iqtisodiy o'sishiga qo'shadigan hissasini raqamlarda ko'rsatib berishligi kerak. Bu juda muhim! Bo'lmasa dunyoning uni qiziqitirmagan butkyl global iqtisodiyotdan chetlashilgan mavzularida ilmiy ishlar olib borilmoqda. O'zbekistonda yalpi ichki mahsyot 75-76 o'rinlarda turibdi, ya'ni 75 milliardga yaqin mablag' lekin aholi jon boshiga nisbatan 125-o'rinda turadi. Agar Qozog'istonga qaraydigan bo'lsak raqamlar bir-biriga juda yaqin, masalan: yalpi ichki mahsyot 55-60 o'rinlarda turibdi, aholi jon boshiga ham 55-60 o'rinlarda turadi ya'ni bu nimani anglatadi? Bu sekinlik bilan universitetlar iqtisodiyotni asosiy drayveriga aylanishi kerak. Bu juda ham muhim! Bo'lmasa tasavvur qiling, agar Singapyrni oladigan bo'lsak, bizda hozir Oliy ta'lim qamrovi yildan-yilga oshib boryapti, sababi xususiy universitetlar, davlat universitetlarini filiallari va xorijiy universitetlar hisobiga. Masalan: 2015 yillardagi Oliy ta'lim qamrovi 9% ni tashkil qilar edi. Bu juda ham qashshoqlashgan qarzga botib ketgan ba'zi bir Afrika davlatlaridan ham orqada edi(bu statistika). Bugungi kunga kelib raqam 30 ga qarab boryapti. Demak asosiy maqsad nima? Asosiy maqsad Oliy ta'lim qamrovini oshirish yoki bozorga sifatli kadrni yetkazib berishi kerak.

Biz ta'lim berishni universitetni asosiy vazifasi deb bilmasligimiz kerak ya'ni bu asosiy vazifalardan biri shakliga o'tyapti. Ikkinchisi bu ilmiy tadqiqot Chunki agar biz kelajakda yangi ish o'rinlarini yaratib beradigan yosh iqtidorlik insonlarni tanlab ularni qo'llab-quvvatlamagan holda, ularni bozorga chiqarolmasak bor bo'lgan, butun bir talabalar qayerga boradi? Sifatsiz kadr sifatida budjetga borib ishlaydi ya'ni davlatni yelkasiga katta bir yuk sifatida o'tirib, ertaga aholi jon boshiga, aholi ichki mahsyot sifatida 125 emas 150 ga tyshib ketishi mumkinl, Chunki bu shuni ko'rsatyapti. Demak universitetlarning o'zini asosiy vazifasi bo'lgan, ikkinchi va uchinchi vazifalarni bajarolgani yo'q!?

Chunki 2 ta asosiy sabab: birinchi sababi bu - sifatsiz kadr, kadrlarni sifati zamon talabiga javob bermaydi. Ikkinchi bor bo'lgan sifatli kadrlarni ham Yoshi o'tib boryapti. Masalan vaqtida innovatsion kashfiyotlarga o'zini imzosini qo'ygan olimlar Yoshi o'tib ketyapti. O'rtada bir bo'shliq bor. Olimlar vaqtida bilimini transformatsiya qila olmaydi. O'sha o'rtalikni kadrlari hozirga kelib dars beryapti, xizmat ko'rsatyapti ya'ni shuni evaziga o'rtadagi bo'shliq borgan sari kattalashib boryapti va buni jabrini uzoq yillar chekamiz.

Amerikada oyliklarni oshishiga universitetlar sababchi bo'larkan, Chunki bizda oyliklarni oshishi inflatsiya sababi masalan ba'zi bir do'konlarga yoki dunyodagi iqtisodiyotni qanaqadir o'zgarishlar sabab bo'lishi mumkin, lekin Amerikada universitetlar nima uchun? Chunki universitetlar yildan- yil bozorga sifatli kadr chiqarib berarkan ya'ni 2yil oldin IT sohasidan yoki Business Menegment sohasidan yoki Tilshunoslik sohasidan bo'lishi mumkin. Kadrlar bozorga chiqqandan keyin, keyin chiqadigan kadr Undan ham yuqoriroq ko'nikmalarga ega bo'larkan ya'ni bu qo'shimcha qiymat, qo'shimcha malaka olib kiradi. Bozorga shuni evaziga ish beruvchi majburan sifatli kadrni yo'qotmaslik uchun oyligini ko'paytirib beradi va Amerika har yili iqtisodiyotga qo'shadigan hissasi 600 million, 600 milliard dollar bu Amerikadagi raqamlar. Bundan kelib chiqadiki, mamlakatimiz rivojlanishi uchun universitetlarimiz ham ko'maklashyapti. Qo'shimcha qilib aytganda, yurtboshimiz yoshlarning bilim olishi va mamlakatni iqtisodiyotini rivojlantirish uchun ko'pgina islohotlar olib bormoqda. Jumladan: "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda uchinchi renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulyg'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak.

Bunda, avvalo, ta'lim-tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm- fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizni asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim. Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga katta marralarni qo'yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko'mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi zarur. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib voyaga yetkazish uchun sarflangan sarmoya jamiyatga o'n, yuz barobar ko'p foyda keltiradi. Agar katta avlodning bilimi va tajribasini, uzoqni ko'ra olish fazilatlarini yoshlarimizdagi g'ayrat-shijoat, mardlik va fidoiylilik bilan birlashtira olsak, ko'zlagan marralarga albatta yetamiz. Yangi O'zbekistonni ana shunday bilimli va bunyodkor yoshlarimiz bilan birgalikda barpo etamiz"- deydi Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2021-yil Oliy Majlisga murojaatnomasi.
- 2) <https://Youty.be/wakkb2fRGYk>

TIL VA TERMINOLOGIYA

Odiljonova Sarvinoz

ADCHTI, Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi

103-guruh talabasi

Termin grekcha terminys so 'zidan olingan bo 'lib, chek, chegara degan ma'noni bildiradi. u fan-texnika, qishloq xo'jaligi, san'at va madaniyat sohasiga xos so'z hisoblanadi. Terminologiya - terminlar haqidagi ta'limot va terminlar majmyi degan ma'nolarni anglatadi.

Termin grekcha terminys so 'zidan olingan bo 'lib, chek, chegara degan ma'noni bildiradi. u fan-texnika, qishloq xo'jaligi, san'at va madaniyat sohasiga xos so'z hisoblanadi. Terminologiya - terminlar haqidagi ta'limot va terminlar majmyi degan ma'nolarni anglatadi.

Termin so 'zi o 'rnida ba'zan atama, istiloh so 'zlarini ishlatish hollari uchrab turadi. Ammo bu to 'g 'ri emas. Atama termin so'ziga nisbatan tor tashuncha ni ifodalaydi. Istiloh so'zi esa arabchadir. uni xalq tushunmaydi va meyorga aylangan emas. Terminologiya masalalari hamisha tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelgan. Chunki terminlarning sohalar lyg'aviy qatlamlaridagi o'rni va vazifasini belgilash, tushuncha ning mazmun-mohiyatini to'g'ri anglash imkonini beradi.

Terminologiyaga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushuncha larini anglatadigan, definitsiyaga ega bo'lgan va, asosan, nominativ funktsiyani bajaradigan birliklar termin hisoblanadi deb qaraladi.

Terminologiyaga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushuncha larini anglatadigan, definitsiyaga ega bo'lgan va, asosan, nominativ funktsiyani bajaradigan birliklar termin hisoblanadi deb qaraladi.

A.Reformatskiy terminga ta'rif berar ekan, "... terminlar – bu mahsus so'zlardir" degan xulosaga keladi.

A.V.Kalinin muayyan fanlar va kasbkorlikda ishlatiladigan so'zlarni "mahsus leksika" deb ataydi va uni ikki guruhga ajratadi. 1. Mahsus leksikaga, birinchi navbatda, terminlar kiradi. 2. Mahsus leksika tarkibiga terminlardan tashqari professionalizmlar ham kiradi. u o'z fikrini davom ettirib, "Termin bilan professionalizmlar o'rtasidagi farq shuki, termin bu muayyan fan, sanoat sohasi, qishloq xo'jaligi, texnikadagi tamomila rasmiy bo'lgan, qabul qilingan va qonunlashtirilgan biror tushuncha ning ifodasidir, nomidir, professionalizm esa biror kasb, mutaxassislik, ko'pincha jonli tilda tarqalgan, aslini olganda, tushuncha ning qat'iy, ilmiy tavsifiga ega bo'lmagan yarim rasmiy so'zdir",-deydi.

A.V.Kalinin muayyan fanlar va kasbkorlikda ishlatiladigan so'zlarni "mahsus leksika" deb ataydi va uni ikki guruhga ajratadi. 1. Mahsus leksikaga, birinchi navbatda, terminlar kiradi. 2. Mahsus leksika tarkibiga terminlardan tashqari professionalizmlar ham kiradi. u o'z fikrini davom ettirib, "Termin bilan

professionalizmlar o'rtasidagi farq shuki, termin bu muayyan fan, sanoat sohasi, qishloq xo'jaligi, texnikadagi tamomila rasmiy bo'lgan, qabul qilingan va qonunlashtirilgan biror tushuncha ning ifodasidir, nomidir, professionalizm esa biror kasb, mutaxassislik, ko'pincha jonli tilda tarqalgan, aslini olganda, tushuncha ning qat'iy, ilmiy tavsifiga ega bo'lmagan yarim rasmiy so'zdir", - deydi.

R.Doniyorov bu fikrga e'tirozan, "Bunday qat'iy da'vo, aslini olganda, tilni sinfiy deb hisoblagan ayrim "olim"larning qarashlari davomidir demak, xatoga yo'l qo'ymasmiz" deya munosabat bildiradi. H.Jamolxonov terminga munosabatda bo'lar ekan quyidagicha yozadi: "Terminlar fan-texnika, adabiyot, san'at va boshqa sohlarga oid ixtisoslashgan, qo'llanishi muayyan soha bilan chegaralangan tushuncha larni ifodalaydigan nominativ birliklardir: gylkosa, shona (botanikada); to'rtburchak, kvadrat (geometriyada); ega, kesim (tilshunoslikda); qofiya, turoq, vazn (adabiyotshunoslikda) kabi".

R.Doniyorov bu fikrga e'tirozan, "Bunday qat'iy da'vo, aslini olganda, tilni sinfiy deb hisoblagan ayrim "olim"larning qarashlari davomidir desak, xatoga yo'l qo'ymasmiz" deya munosabat bildiradi. H.Jamolxonov terminga munosabatda bo'lar ekan quyidagicha yozadi: "Terminlar fan-texnika, adabiyot, san'at va boshqa sohlarga oid ixtisoslashgan, qo'llanishi muayyan soha bilan chegaralangan tushuncha larni ifodalaydigan nominativ birliklardir: gylkosa, shona (botanikada); to'rtburchak, kvadrat (geometriyada); ega, kesim (tilshunoslikda); qofiya, turoq, vazn (adabiyotshunoslikda) kabi".

Terminalogiyaning rivojlanishi, boyish yo'llari har xil: boshqa tillardan so'z olish, yangi so'z yasash, ayrim fammatik kategoriyalarning leksikalashuvi, so'z birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqa Bugungi kunda o'zbek terminalogiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan so'z olish va ichki so'z yasash hisobiga ro'y bermoqda. u yoki bu soha terminologik tizimining barqarorligini belgilovchi asosiy omili uning tartibga solinganligi va muntazamligidir.

Terminalogiyaning rivojlanishi, boyish yo'llari har xil: boshqa tillardan so'z olish, yangi so'z yasash, ayrim fammatik kategoriyalarning leksikalashuvi, so'z birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqa Bugungi kunda o'zbek terminalogiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan so'z olish va ichki so'z yasash hisobiga ro'y bermoqda. u yoki bu soha terminologik tizimining barqarorligini belgilovchi asosiy omili uning tartibga solinganligi va muntazamligidir.

Terminalogiyaning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Masalan, umumadabiy tilde sinonimiya, ma'nolilik tilning boyligi bo'lsa, Terminalogiyada bular salbiy hodisa hisoblanadi. Masalan, birgina tushuncha ni ifodalash uchun o'zbek tilida yarimo'tkazgich - chalo'tkazgich - nimo'tkazgich terminlari qo'llanmoqda. Bu, o'z navbatida, o'qisho'qitish va axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi.

Terminalogiyaning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Masalan, umumadabiy tilda sinonimiya, omonimiya va ko'p ma'nolilik tilning boyligi bo'lsa, Terminalogiyada bular salbiy hodisa hisoblanadi. Masalan, birgina tushuncha ni

ifodalash uchun o'zbek tilida yarimo'tkazgich - chalo'o'tkazgich - nimo'tkazgich terminlari qo'llanmoqda. Bu, o'z navbatida, o'qisho'qitish va axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi.

Shu sababli ham terminalogiyasi ma'lym darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma'lym terminologik me'yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminalogiyaning rivojida fan sohalariga oid mahsus lyg'atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli ham terminalogiyasi ma'lym darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma'lym terminologik me'yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminalogiyaning rivojida fan sohalariga oid mahsus lyg'atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov aytganidek, "Xalqning milliy madaniyati va o'ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo'lmish o'zbek tili"¹ da mavjud bo'lgan so'z va iboralarni, atamalar va leksik boyliklarni o'rganish hamda insoniy meros sifatida ilmiy tahlilini olib borish Bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biridir. A.A.Potebnya "keyingi ma'no" deb atagan va "y tilshunoslikning o'rganish ob'ektiga kirmaydi, uni boshqa fanlar o'rganadi"² deb ko'rsatilgan terminologik leksika uzoq davrlargachaaholida nominativ birlik, atama sifatida tilshunoslikda tadqiq qilinmadi. Tilshunoslik fani rivojlanib, o'z tadqiqot doirasini kengaytirgan sayin terminlarni o'rganish uning eng muhim va tarkibiy qismlaridan biriga aylandi. Hozirgi davrda terminlarni o'rganish tilshunoslikning alohida sohasini – terminologiyani shakllantirdi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov aytganidek, "Xalqning milliy madaniyati va o'ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo'lmish o'zbek tili"¹ da mavjud bo'lgan so'z va iboralarni, atamalar va leksik boyliklarni o'rganish hamda insoniy meros sifatida ilmiy tahlilini olib borish Bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biridir. A.A.Potebnya "keyingi ma'no" deb atagan va "u tilshunoslikning o'rganish ob'ektiga kirmaydi, uni boshqa fanlar o'rganadi"² deb ko'rsatilgan terminologik leksika uzoq davrlargacha alohida nominativ birlik, atama sifatida tilshunoslikda tadqiq qilinmadi. Tilshunoslik fani rivojlanib, o'z tadqiqot doirasini kengaytirgan sayin terminlarni o'rganish uning eng muhim va tarkibiy qismlaridan biriga aylandi. Hozirgi davrda terminlarni o'rganish tilshunoslikning alohida sohasini – terminologiyani shakllantirdi.

Ammo shuni ham aytish o'rinliki, bu jarayonda ruscha va rus tili orqali kirib kelgan terminlarni o'rinsiz, sun'iy ravishda yangi yasalmalar yoki arab va fors-tojikcha so'zlar bilan almashtirish hollari ham kuzatiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsam, tilni sevis, uni ardoqlash, millatni sevis va uni qadrlash bilan teng hisoblanadi. Har qaysi xalqning turmush tarzi, urf-odatleri, madaniyati uning tilida o'z ifodasini topadi. Til – millat ko'zgysi, deb bejiz aytilmagan. Xalqimizning necha asrlik boy tarixi, ko'hna va serqirra madaniyati o'zbek tili ta'sirida shakllangan. Ulug' shoirimiz Alisher Navoiy shu tilda bebaho asarlar yaratib, dunyoni lol qoldirgan. Bugungi kunda jahonning barcha

mamlakatlarida davlatimiz delegatsiyalari tashrifi, yoshlarimiz yutuqlari, sportchilarimiz g'alabalari sharafiga o'zbek tilida madhiyamiz kyylanayotir.

Biz o'z ona-tilimizni asrab-avaylashimiz, uning nyfuzini oshirishimiz, go'zal va sofligini avlodlarga meros sifatida qoldirishimiz, dunyoga tanitishda o'z hissamizni qo'shishimiz kerak. "Til yashasa, millat yashaydi". Agar biz o'z tilimizning ko'rkamligi, boyligini dunyoga tarannym etsak, millatimiz yanada charog'on bo'ladi va birligimiz mysyahkam bo'ladi. Zero rus tarixchisi Sobelev aytganidek "Millatni yo'q qilish uchun u yerga qurol ko'tarib borish shart emas, uning tilini, ma'naviyatini, adabiyotini yo'q qilish kerak, shunda millatning o'zi yo'q bo'lib ketadi" degan fikri naqadar to'g'ri ekanligini ko'rishimiz mumkin.

TIL TARAQQIYOTI

Maxmutjonova Sharofatoy

Andijon davlat chet tillari instituti.

Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Rivojlanish – ob'ektiv, dialektik jarayon bo'lib bir sifatdan boshqa sifatga o'tish natijasida uuz beradigan o'zgarishlar tufayli ro'y beradi. Dunyodagi har bir predmet, hodisa doimiy harakatdadir. Xuddi shuningdek, til ham hamisha o'zgarishda. Bu esa til bevosita bog'liq bo'lgan jamiyat hayoti, uning doimiy harakati rivojlanishi bilan bog'liq. Jamiyat bu harakatdan to'xtasa yoki bu aloqa uzilsa, o'sha zahoti til ham rivojlanishdan to'xtaydi, yo'qoladi. Xyddi shu fikrni V.A.Zvegensev ham ishonch bilan ta'kidlaydi: "Jamiyatsiz til rivojlanish xususiyatini yo'qotadi va sun'iy lashadi. Masalan: lotin tili katolik dinining tiliga aylandi, o'rta asrlarda esa ilm-fanning xalqaro tili vazifasini bajardi. Xyddi shuningdek o'rta sharq mamlakatlarida mumtoz arab tili ham analagik rol o'ynadi". Ilm-fan, texnika va madaniyat mydom o'zgarib, yangilanib, rivojlanib boradi. Til taraqqiyotida ichki va tashqi omillar mavjud. Til taraqqiyotining ichki omillari til tizimidagi sathlarning o'ziga xos rivojlanishiga asoslansa, tashqi faktorlar til va jamiyat, tillararo munosabat va ta'sir, nutq jarayoni, o'zlashma, qatlam singari lisoniy, aniqrog'i ekstralingvistik hodisalarda aks etadi. Shunga ko'ra, tilshunoslik ikkiga ichki tilshunoslik hamda tashqi tilshunoslikka bo'linadi. Ichki tilshunoslik tilning ichki qurilishini, sistemasini o'rgansa, tashqi tilshunoslik tilning ijtimoiy ahamiyati va vazifasini ya'ni jamiyatda yashovchi inson, so'zlovchining tildan qay tarzda foydalanishi-yy, tilning jamiyatga ta'siri, shuningdek bir xil hamda turli til oilasiga mansub tillarning o'zaro munosabati, tilga tashqi ta'sir natijasida ro'y beradigan o'zgarishlar kabilarni tadqiq qiladi.

Dunyo tarixiga nazar tashlasak, qaysi mamlakatda milliy til davlat tiliga aylangan bo'lsa va shu tilda haqqoniy tarixiy asarlar yaratilsa, o'sha joyda taraqqiyot tezlashib borganini ko'ramiz. Jumladan o'tgan asrlarda Angliya taraqqiyotini tezlashtirgan eng muhim omillar orasida ingliz adabiy tilining davlat

tiliga aylanganini va bu tilda Shekspir, Valter, Skatt kabi yozuvchilar yorqin tarixiy asarlar yozib o'z xalqini dunyoga tanitgan. Bundan tashqari Balzakning vatani Fransiya, Gyotening vatani Germaniya, Lev Tolstouning vatani Rossiya haqida ham shunday fikrlarni aytish mumkin. Shu nuqtada zo'r bir tarixiy qonuniyat ko'zga tashlanadi. Ajdodlar yaratgan ma'naviy boyliklar va erishgan yutuqlar keyingi avlodlarga to'liq yetib borishi uchun va ular o'zlaridan oldin egallangan marralarni qo'ldan bermay, taraqqiyotni tadrijiy ravishda davom ettirishlari uchun tarix, til va adabiyot birgalikda oldingi davrlar tajribasini keyingi davr kishilariga to'liq yetkazib berishi kerak. Shu ma'noda bundan salkam ming yil myqaddam yaratilgan "Devony lyg'otit turk" va "Qytadg'y bilig"lar tarix bilan qurollantirishga qaratilgan nodir asarlardir. Afsyski, Undan keyingi asrlarda o'zaro urushlar va istilolar turkiuzabon xalqlarning taraqqiyotida uzilishlar, inqirozlar yuz berishiga sabab bo'ldi. Ammo Temuriular davrida Alisher Navoiy va Mirzo Bobur ijodlarida tarix, til va adabiyot qudratli uchlikka aylanib, yangi yuksakliklarga ko'tarildi. Til, voqelikning har qanday hodisasi kabi bir joyda turmaydi, balki o'zgaradi, rivojlanadi. O'zgarish tilning doimiy xususiyatidir. Bir paytlar D.N.Ushakov shunday ta'kidlagan edi: "...bu o'zgarish tilning hayotidir". Til o'zining ichki mantig'iga ko'ra o'zgaradi va rivojlanadi, bu ma'ruzachilarga noma'lum bo'lib qoladi. Har bir hodisaning o'ziga xos shakli bor. Bunday o'zgarish va til shakliga ega. Uning o'zgarish shakli shundan iboratki, u muloqot jarayonini buzmaydi va shuning uchun so'zlovchi uchun muloqot paytida til o'zgarmagan ko'rinadi.

Til taraqqiyotining ichki qonuniyatlari fonetikada yanada konkret aks etadi. Ma'lumki, fonetika nutq tovushlarini, nutqning fonetik bo'linishini o'rganadi. Fonetikada assimilyatsiya, dissimilyatsiya, singarmonizm, diftongizatsiya, enkliza, prokliza singari ko'plab qonuniyatlari mavjud. Har biri o'ziga xos fonetik tabiatga ega. Masalan: o'zbek tilida urg'u hodisasi unuml emas. Shunday bo'lsada, o'zbek tilidagi urg'u ko'chiruvchanligi bilan ajralib turadi. (odatda oxirgi bo'g'inga tyshadi: kitob-kitobni...). rus, xitoy, yapon tillarida urg'u unumlidir: y, окна-окна руки-руки паспорта-паспорта. O'zbek tilining fonetik taraqqiyotini qadimgi turkiy tilni o'rganganda sezish mumkin. Hozirgi o'zbek adabiy tilida unlilar o'nta va ularning talaffuzi ham o'zgargan: at-ash, abag'-oyoq. Fonetikamizda milliy hodisa sifatida saqlanib qolgan qonuniyat-singarmonizm. Singarmonizm o'zak va qo'shimchadagi unlining uyg'unlashuvi, o'xshab qolishidir: unum, suzuk, kulgu, qiliq, toroq, qilg'iliq va h.z. Til taraqqiyotidagi birinchi yo'nalish differentsia (ajratish) hodisasidir. Qabiladagi kishilar soni ko'payishi bilan aholisi o'rtoqlashib qolgan hudud qabilaning turli iqtisodiy narsalarga bo'lgan ehtiyojini qondira olmaydi va boshqa bir qancha sabablar tufayli qabila bo'linib ketishi mumkin. Turli qabilalar bo'linib chiqqandan so'ng o'zlari ajralib chiqqan oldingi qabilaning tilidan foydalana beradi. Shunga qaramay ma'lum bir shart-sharoitlar natijasida ularning tillarida farqlar paydo bo'ladi. Asta – sekin jamiyat ya'ni shevalar, lahjalar vujudga keladi. Bu esa tillarning shakllanishidagi birinchi eng asosiy yo'lda. Tillarning

taraqqiyotidagi ikkinchi yoʻl integratsiya (qoʻshilib ketish)dir. Jamiyat taraqqiyotining maʼlum bir davriga kelib turli obyektiv sabablarga koʻra umumiy dyshmandan, tabiiy ofatlardan saqlanish uchun baʼzi qabilalar qoʻshilib ketadi va qarindosh qabilalarning uyushmasi (ittifoq) paydo boʻladi. Natijada asta-sekin uyushmagan jamoaning hamma aʼzolari uchun tushunarli boʻlgan umumiy til yuzaga keladi. Jamiyat taraqqiyotining keyingi bosqichlarida hudud jihatdan bir myncha mustahkamlangan davlatlar paydo boʻladi. Davlat paydo boʻlishi xalqlar oʻrtasida turli-tuman munosabatlarning rivojlanishiga olib keldi. Buning natijasida davlat hududida yashovchi barcha kishilar uchun muhim aloqa vositasi boʻlib xizmat qiladigan xalq (elat) tili vujudga keladi. Umumiy bir til davlatning shart-sharoitlariga qarab shu davlatda yashovchi asosiy xalqlarga tushunarli boʻlishi mumkin.

Har bir tilning qudrati va afzaliyatlari shu tilni yaratgan xalqning oʻzi bilan birga yashasagina rivojlanib, oʻsib boradi. Oʻz xalqidan va sarzaminidan uzilib qolgan til tabiiy kuchini, boyligi va goʻzalligini yoʻqota boshlaydi. Demak, el borki, til bor. Eldan uzilmagan odam tildan ham ayrilmaydi. Ushbu xulosalarimiz Alisher Navoiining “Tilga ixtiyorsiz elga eʼtiborsizlikdan kelib chiqadi”, degan fikrini yana bir bor tasdiq etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizov O. “Tilshunoslikka kirish” T.1963.
- 2.“Science and education” scientific journa. October 2020/volyme 1. Issue 7. “Til taraqqiyoti. Til taraqqiyotining ichki qonuniyatlari. Marhabo, Nigora Mustafoyeva.
- 3.Scientific journal impact factor (SJIF 2022-5.016). “Tillarning rivojlanishi va taraqqiyot omillari”. Charosxon Pirimqylova, Mohlaroyim Alimardonova.
4. Arxiv.uz “Til taraqqiyoti. Til taraqqiyotining ichki qonuniyatlari”.
- 5.Arxiv.uz sayti “Oʻzbek adabiy tilining taraqqiyot bosqichlari”.

WEDDING CEREMONIES OF THE UZBEK PEOPLE-PAST AND TODAY

Mokhinur Sotvoldieva,

1st stage master's student of ASY, Faculty of Philology

It is known that the stages of the emergence and development of Uzbek weddings go back several years. We know many nations with their historically formed traditions and customs. In particular, if we talk about the rityals of the Uzbek people, whose yniqye ethnographic history has been formed over the years, there are such customs and rityals that You will hardly find in other nations. Among them, the weddings of the Uzbek people are one of the main rityals that have been practiced since the distant past yntil now.

Uzbek wedding ceremonies are widely studied and are being studied by many people as one of our priceless values that reflect the culture, history, characteristics and stages of development of our nation.

In this regard, scientists such as D.D.Manykyan, Y.A.Sorokin, D.A.Gilfanova conducted research on the wedding ceremony. 'Researches related to the names of modern wedding ceremonies A. Jo'raboev [7,9-35], Sh.Nyrillaeva [10,11-39], H.Ismoilov [8,12-47], O.Boriev [6,42], Z.H.Orifkhonova [4, 36], M.Kakharovalar [13,12-45]. The emergence of new traditions in wedding ceremonies During the Soviet era is reflected in the scientific works of O.A.Sykhareva, M.A.Bikjanova, N.P.Lobachyova, .F.Monogarova, T.Kh.Toshboeva and M.B.Savyrov found Researcher Z.Alimova also touched on Persian-Tajik wedding rituals in her scientific work [1, 102].'¹²

It is known from historical sources that the term 'wedding' belonging to the family of Turkic languages was used in the form of 'toy' or 'kyryltoy' from the time of the Mongol and Chigatai khans. If we look at the memories of the Arab traveler Ibn Batyta, who went to the Movarynnahr region in the 14th century for the purpose of the trip, 'toy' is an annual gathering (kyryltay), which was attended by Genghis Khan's descendants, emirs and Turkish begs, prestigious women and military commanders. In the historical work 'Tavarikh Khorezmshakhiya' (May 5, 1864) it is reported that the son of Minister Hassan-Myrod Kyshbegi, Muhammad Yysyfbek, married the daughter of the Khan, and the party lasted for several days.

Over time, based on scientific research, it can be said that 'wedding' is a special gathering in the circle of 'elders', with the participation of relatives, relatives, and officials, along with a big party and a special luxury, known as a tradition since the distant past. It is true that with the passage of time, some changes and updates have occurred in Uzbek weddings, but differences in the ceremony from region to region have been observed significantly. Therefore, as a result of the globalization of relations between different nations and peoples, Uzbek weddings from the period before the introduction of Islam and after that form an integral connection with each other.¹³

In the marriage system of the Uzbek people: betrothal, betrothal, house visit, meeting, blessing wedding, wedding send-off (mazar), girl's wedding (girls' meeting), marriage education, bride's wedding, bride's greeting, charlari, god's call (father saw, girl saw) there are rituals and ancient traditions related to them. Most of them are still preserved and celebrated.

The history of Uzbek weddings, their stage of development, genre characteristics have been widely studied by a number of scholars. In this field, A. Ashirov (*'Ancient beliefs and ceremonies of the Uzbek people'*), K. Kybakov

¹²12 З.В.Алимова. (n.d.). *Инглиз ва ўзбек халқ никоҳ тўй маросими билан боғлиқ лексемаларнинг қиёсий таҳлили*, (p. 102).

¹³З.Алимова, З.Иброҳимова. (2022). *Инглиз ва о'zbek халқларида никоҳ тўйи маросими билан боғлиқ лексемаларнинг қиёсий таҳлили. Science and innovation.*

(*'Wedding and wedding ceremonies in the past and present'*), H. Myin (*'About the wedding and mourning ceremony'*), H. Sylaymonova (*'In Uzbekistan history and present day of wedding traditions'*), H. Ymyrova (*'About wedding ceremony terms in English and Uzbek languages'*), Z. Alimova (*'Comparative analysis of lexemes related to wedding ceremony in English and Uzbek peoples'*), H. Ismailov (*'Uzbek weddings'*), M. Askarov (*'Wedding: yesterday, today, tomorrow-ethnographic analysis'*) and others conducted scientific research.

In the marriage system of the Uzbek people: betrothal, betrothal, house visit, meeting, blessing wedding, wedding send-off (mazar), girl's wedding (girls' meeting), marriage education, bride's wedding, bride's greeting, charlari, god's call (father saw, girl saw) there are rituals and ancient traditions related to them. Most of them are still preserved and celebrated. Among them, marriage, cradle and circumcision are among the oldest rituals.

Until the 20th century, weddings were held in homes, but by the 70s of the 20th century, the tradition of holding weddings in restaurants and cafes began. Most notably, the bride and groom's dresses, which are the reason for the wedding, have also changed. The burqas and thick headscarves of the brides were replaced by a fata dress made according to modern fashion. Only the national cloak and turban worn by the groom remained. In addition, the number of wedding ceremony participants has increased relatively.

Also, in the 70s and 80s, the bride and groom and their 'accompanying' friends went to the city's memorials together, laid flowers, took pictures, videotaped, and put rings on each other. At the same time, especially in the capital, the composition of the bride's saroj became more 'expensive' with items ranging from tableware, furniture sets to refrigerators, in addition to traditional items. At the end of the 20th century, due to the sharp increase in spending on wedding ceremonies, even in Tashkent, bachelor parties and wedding receptions began to be held together.

In conclusion, it should be said that the wedding ceremonies inherited from the past have been mixed with pre-Islamic and post-Islamic wedding ceremonies. In particular, to protect young people from the evil eye and calamities, they circle around the bonfire, put a big cover over their heads, sprinkle sweets and coins to wish them a happy life, make them sit on their laps, wish them to be rich, and treat them with boiled eggs. special events were held. 'Ko'rpa qavish', 'maslahat oshi', 'sabzi to'g'rar', 'mol Your' and other customs have reached today without any changes. Even now, these ceremonies are held in the circle of relatives and neighbors, just like before. In addition, there are no additional news to these events. I mean, today's weddings are held with equal participation of women and men, and it is also customary to bring famous artists to the wedding.

REFERENCES

1. V. Alimova. (n.d.). Comparative analysis of lexemes related to the English and Uzbek folk wedding ceremony, (p. 102).
2. Kh. Saydillaeva. History of wedding traditions in Uzbekistan and today-2021

3. A. Ashirov. 'Ancient Beliefs and Rityals of the Uzbek People',
4. H. Myin. 'About the wedding and mourning ceremony',
5. H. Ymyrova. 'About wedding ceremony terms in English and Uzbek'

MAKTABGACHA TA'LIM SOHASIDA CHET TILLARINI O'QITISH METODIKASI

Hosiljonova Gulnoza Baxtiyorjon qizi
ADU, pedagogika fakulteti maktabgacha
ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi

Hozirgi kunda ingliz tili bu- dunyo tili hisoblanadi, har bir davlatni rivojlanib borishi chet tillarini qanchalik bilish solohiyatiga bog'liq bo'lib qoldi. Davlatlararo shartnomalar import, export ham aynan ingliz tilida olib boriladi. Shuning uchun ham hozirgi kunda ingliz tili o'rganish uchun talab kuchli. Shu mynosaba bilan maktabgacha hamda maktab yoshidagi bolalarga chet tillarini o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qishloq joulardagi boshlang'ich maktab o'quvchilari odatda ingliz tili muhitidan ancha uzoq bo'lgan sharoitda o'sishadi va bolalarning fikrlashi mavhym shaklda qolaveradi, bolalarning yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayoni doimo hissiyotlarga tayangan holda kechadi. Shuning uchun, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ingliz tili o'qituvchilari o'qitishda oson metodikalar orqali, o'quvchilar atrofidagi buyumlardan, kartochkalardan va boshqa o'quv qo'llanmalaridan to'liq foydalanishadi. "Banana" va "apple" kabi so'zlarni o'qitishda o'qituvchilar banan va olma kabi mevalarni ko'rsatishi va shu bilan birga rangni bildiruvchi yangi so'zlarni ham o'rgatib ketishlari mumkin. Bolalar o'quv mash'gulotlarini tashkil qilish uchun xonadagi narsalar orqali ularni chet tilida qo'llanilishini o'rgatib borishadi. So'zlarni o'qitishda o'qituvchilar matn mazmunini belgilab olishlari va o'quvchilar e'tiborini jalb qilish uchun tarbiyachi ular bilan birgalikda so'zlarni talaffuz qilib doskaga suratini chizish orqali ularning e'tiborini tortishlari mumkin bo'ladi. Shuning uchun hozirda Xitoyda tarbiyachidan rasm chizish mahoratiga ega bo'lish talab qilinadi. Bu nafaqat o'qitishning qiyinchiliklarini qisqartiribgina qolmay, balki o'quvchilarni o'rgangan bilimlarni asta-sekin mustahkamlashga yordam beradi. O'quvchilar ingliz tilini o'rganish jarayonida o'zlaridagi yutuqilarni his etishlari uchun har bir o'quv mash'gulotiga mukammal yondashish kerak. Ularga rag'bat kartochkalari malym bir hajmdagi sovg'alar orqali bolalarni qiziqtirib olish mumkin. Ana shundagina bolalarda o'rganishga motivatsiya uyg'onadi. Hozirgi kunda Xitoylik maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar yangi bilimni qabul qilish imkoniyatlari juda ilgarilab ketganligi sababli bog'chalardagi o'qitish dasturlari shunga mos ravishda intensivlashtirilgan. Qiziqarli multfilmlar orqali bolalarni jalb qilish ham alohida

o'rin tutadi. Bolalar chet tilini o'rganish mobaynida multfilmdagi gaplarni tushunmasa-da, multfilmdagi qahramonlarning harakatlari orqali ular ishlatayotgan so'zlarni tushunishga harakat qiladi. Bu esa bolalar uchun til o'rganishda qiziq va samarali yo'l hisoblanadi.

Xitoydagi barcha bog'chalar multimedia qurilmalari bilan ta'minlangan. Bolalar uchun ingliz tili qo'shiqlaridan tortib she'r va hikoyalar, videoroliklar orqali o'rgatib kelinmoqda. Bu zerkilarli til darslarini qiziqarli kunlik o'yinga aylantiradi. Xitoy bog'chalarida bir guruhda 10 ga yaqin tarbiyalanyvchi bo'lib, tarbiyachi muntazam har bir bolani psixologiyasidan kelib chiqqan holda ularga tarbiya usuli qo'llaniladi. Bu tarbiyachidan faqatgina tarbiyachi bo'lib qolishni emas bir vaqtning o'zida rassom, musiqachi, chet tili o'qtuvchisi, va yaxshigina psixolog ona bo'lishni ham talab qiladi. Multimedia orqali o'qitish tarbiyachiga katta imkoniyatlarni beradi. Bunda bollalarning qiziqishini yuqori darajagacha ko'tarish va ularning e'tiborini uzoq vaqt jalb qilib turish mumkin. Bu orqali bollarning tilga bo'lgan ko'nikmalarini yana ham ortganini korishimiz mumkin. Agarda mavzuyimiz "Animals" bo'lsa biz har xil hayvonlarni nomlarini o'qitishda avval ularning tovushlaridan foydalanamiz bolalar bunga qattiq e'tibor qaratishadi, va shu zahotiyot cat, tiger, bear.... deb hayvonlar nomlarini ayta boshlashadi. Xitoyda yangi ommaviy multimedia vositalari ta'lim sohasida keng qo'llanilmoqda. Bugungi kunda o'quv vositalari sifatida, Internet va multimedia texnologiyalari bolalar bog'chalarida samarali qo'llanilib, kichik yoshdagi bolalarning ta'limiga yangi ko'nikmalarni olib kelmoqda. O'zbekistonda bolalar bog'chasida yangi multimedia texnologiyalari dasturni rivojlantirish hozirgi kunda eng muhim mavzudur. Raqamli texnologiyalar maktabgacha ta'limning asosiy modelidir, bolalikdan boshlab sifatli ta'lim asosida bolalarni tarbiyalash va o'qitish zarur. O'zbekistonda yangi ommaviy multimedia vositalarini bog'chalarga tadbiq qilish, bu kelajak avlod chet tilini o'rganishga katta hissa qo'shadi. Xitoyda bir farzandli oilalar juda ko'p qisimni tashkil qiladi. Shu sababli bir farzandli oilalar farzandlari juda erka xarakterga ega bo'ladi.

Ana shunday xarakterga ega bo'lgan bolalarni fel-atvoriga yo'l topshi oson bo'lmaydi. Tarbiyachida mehrli ko'zi, myloyim tabasymi bo'lishi kerak bu bolalarda o'zgacha tarbiyachiga bo'lgan mehrni uyg'otadi. Bolani yoshlik chog'idan boshlab ingliz tiliga bo'lgan qiziqishlarini oshirish borish kerak, uni xato bo'lsada gapirishga majbur qilish kerak, albatta kamchiliklarni to'g'irlagan holatda ana shundagina tarbiyalanayotgan bola o'z oldidagi to'siqlarni yengib o'tib, qo'rqmasdan gapira oladi. Agarda biz chet tili darsini dars emas, balki o'yin shakliga keltirsak kichik yoshdagi bolalarni qiziqishini yanada oshiradi. Shu bilan birgalikda ularning aktivlik darajasi ham o'sib boradi. Bolalarda o'yin orqali diqqat xotira va idrokni qiyinchiliklarsiz shakllantirish mumkin. Chunki bola o'yin jarayonida o'zini erkin his etadi. O'yin o'ynayotgan paytidagi malymotlarni ham bajonidil qabul qiladi. Yani o'yin faoliyati orqali beriladigan malymotlar bolalar xotirasidan myommolarsiz o'rin oladi. Bu o'rinda pedagogik, texnologik va fiziologik omillarga tayangan holda ingliz tilini o'rganish samaralar garovidir.

Maktabgacha talim muassasalari tarbiyalanyvchilari o'yinlar jarayonida ingliz tilini o'rganar ekan, albatta malymotlarning ko'rgazmalilik tamoillariga amal qilish maqsadga muvofiq. Maktabgacha yoshdagi bolalarda xorijiy til bilishi jarayonlari ijtimoiy tasirlar asosida shakllanadi. Ularning diqqati, xotirasi, aqliy faoliyati va myloqatga kirishishi, ko'p hollarda ashqi munosabatlar va o'yin faoliyatining tasirchanligiga bog'liq ekanligi olimlar tomonidan taqiqlanadi. Bolaning ona tilini egallash prosseslari ustida kuzatishlar olib borar ekan, bolalar o'yin jarayonida o'z faoliyatlarini mantiqiy xranologik izchillikda bayon qilishi, harakatlarini sharxlash ehtiyojini his qilishlarining guvohi bo'ldi. Bu kuzatishlar faoliyat hamda harakatlarni sharxlash ehtiyojini his qilishining guvohi bo'ldi. Bu kuzatishlar faoliyat hamda harakatlarni shu tarzda bayon qilish va sharhlash tilini o'rgatish zaminida yotadi. Shuning uchun ham ularni chet tillarni o'qitishga asos qilib olish kerak degan xulosaga olib keladi. Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bog'cha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil etadi. Asosan manashu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari, nutqi rivojlanadi, xorijiy tilni tez o'rganish xususiyatlari takomillashadi, hamda shaxsiy individual xususiyatlari insoniy fazilatlari tarkib topa boshlaydi. Shuningdek, ona tilini va xorijiy tilni paralell ravishda o'zlashtirgan bolalarda idrok etish, taxmin qilish, tushunish, qiyoslash kabi ko'nikma, malakalar hosil bo'ladi. Ta lim - tarbiya ta siri bilan birga bolalar psixik xususiyatlarining taraqqiyotiga ularning faol faoliyati rolini ham hisobga olish zarurdir. Chunki bola tarbiyaning passiv obektigina bo'lib qolmasdan, balki o'z faoliyatlari biln o'ziga yani o'zining psixik taraqqiyotiga faol tasir qilib turadigan mavjudotdir. Shuning uchun ham o'yinlar umuminsoniy madaniyatning qimmatli manbasi va uni yuksaltirish vositasi hisoblanadi. Hech qanday faoliyat shaklida inson o'zining ruhiy fiziologik va aqliy imkoniyatlarini o'yin jarayonidagi kabi yorqin tarzda namoyon eta olmaydi. Shuning uchun ham o'yinlar bolaning hayotiy mavqeularini o'zlashtiruvchi pedagogik hodisa hisoblanadi. O'yinlar bola hayotining ajralmas qismi hisoblanar ekan, ulardan maqsadli foydalanish o'z samarasini bermay qolmaydi. Didaktik o'yinlarning o'z tabiatiga ko'ra ‘ Ijtimoiy ahamiyat kasb etishini takidlagan holda o'yinlarda ijtimoiy munosabatlar arefmitikasi’ deya ta'rif berildi va ularning pedagogik mohiyatini batafsil ochib berishta muvofiq bo'ldi. Chunki o'yin o'z mohiyatiga ko'ra bolaning ko'z yngida jamiyatdan ijtimoiy vaziyatlar va kattalar hayotini yaqqol gavdalandirishg xizmat qiladi. O'yinlar muayyan faoliyat shakli bo'lib, bolaning ruhiy holatlari va bilish ko'nikmalari rivojlanish shakli hayotning muayyan bosqichida vujudga keladi. Bolalarning myloqatga chorlashning asosiy, o'ziga xos shakli sifatida alohida pedagogik ahamiyatga ega.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, har bir maktabgacha ta'lim myasasasi hozirgi innovatsion rivojlanish davrida muassasada tarbiyalanyvchi bolalarni chet tilini o'rgatishga chuqurroq e'tibor qaratib ularga ta'lim beruvchi tarbiyachilarni pedagogik mahorat va ta'lim berish uchun metodik asoslari mahorat darslari orqali o'rgatishni tashkil etish lozim. Respublikasida maktabgacha talim jarayonida xorijiy tillardan og zaki nutqini o'stirishning zamonaviy metodikalariga

berilgan katta ahamiyat, hamda ularni o'rganish uchun zarur bo'lgan zamonaviy o'qitish usullarini kengroq joriy qilish lozim

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.David, J.Eggen, P.Kaychak. Methods for Teaching: Promoting student learning [M] 2002.
2. Liy wang, ertong xinglixye kaocha[J]. 2017-18.
3. Feng Wang, Applying Technology to Inquiry-Based Learning in Early Childhood Education [J]. Early Childhood Edyc

TAKT VA PEDAGOGIK TAKT HAQIDA TUSHUNCHA

Gulshona Bahodirjon qizi Qambarova
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

“Biz nihoyat jasoratga ega bo'lishimiz kerak ... tabiiy, beixtiyor sohani ochish va saqlash uchun. Bu alohida ahamiyatga ega, Chunki bu soha hech narsada to'xtamaydigan, na maktab, na ta'lim nazariyasi yo'lida turmaydigan bizning zamonamizning vositalar-maqсад tafakkuri bilan yashiringan”. - Yakob Mut (1962)

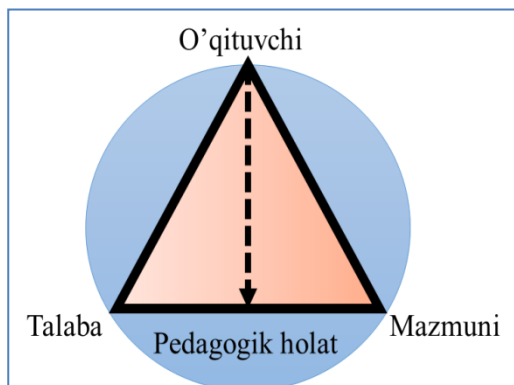
Pedagogik takt o'qituvchining zydlik bilan harakat qilishni talab qiladigan sinfdagi murakkab vaziyatlarni yetarli darajada hal qilish qobiliyatiga taallyqlidir. Shunday qilib, pedagogik taktni o'qituvchi sezgilarining kuchga kirishi sifatida ko'rish mumkin[1]. Aksariyat o'qituvchilar, o'qituvchilar, ta'lim rahbarlari va olimlar pedagogik taktning muhimligini (va kengaytmasi bilan, sezgi) osongina tan olishsa-da, bir nechta tayyorgarlikdan oldingi yoki malaka oshirish dasturlari ushbu muhim o'qituvchi sifatini rivojlantirishga aniq e'tibor beradi. Ushbu tadqiqot nima uchun ekanligini tushunish ga qaratilgan. Xususan, o'qituvchilarning sezgini qanday qabul qilishini va uning o'qituvchining pedagogik taktikasidagi rolini o'rganish uchun ma'lumotlar to'plangan.

Hozirgi kunda butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar eng samarali o'qitish usullarini samarali qo'llash, kirish va natijalarni, vositalar va maqsadlarni optimallashtirish nuqtai nazaridan ularning roli va faoliyatini belgilaydigan standartlarga bo'ysynadilar. Talabalarning bilim olishi va kompetensiyalari, o'qituvchilar tomonidan talabalarning test natijalariga “qo'shishi” mumkinl bo'lgan “qiymat” ko'rsatkichlari o'qituvchilar va ma'myrlar uchun ham valyytaga aylandi. Aftidan, beixtiyor va ixtiyorsiz, o'quvchilarning individualligi va avtonomiyasi uchun - miqdoriy maqsadlar va ularga erishish uchun taqdim etilgan vositalardan tashqari har qanday narsa uchun ozgina joy qolmoqda. Masalan,

o'qituvchining ish haqini talaba natijalariga bog'lashdan tashqari, AQShda "Bola qolmasin" siyosati "ilmiy asoslangan" ta'lim strategiyalarini, ya'ni darslarni o'qituvchi va o'quvchilarning o'z-o'zidan o'z-o'zidan o'tkazmasligini istisno qiluvchi strategiyalarni talab qiladi[2].

Pedagogik nutqqa ilk bor takt 200 yil avval ta'lim va falsafa olimi Iogann Fridrix Gerbart tomonidan kiritilgan. Gerbart o'zining talaba-o'qituvchilariga o'qitishda nazariya va amaliyot bo'yicha ma'ruza kontekstida takt haqida qisqacha gapirib, uni quyidagicha ta'riflaydi. "Tezkor hukm va qaror, odatdagidek davom etmaydigan, abadiy bir xil, lekin [moslashuvchi] ... individual ishning haqiqiy talablariga". 150 yildan ko'proq vaqt o'tgach, Yakob Mut Gerbartning xushmuomalalik haqidagi ma'lumotlarini sezilarli darajada kengaytirdi, qisman bu hodisani yuqorida aytib o'tilganidek, 'pedagogik uchburchak' ob'ekti orqali tahlil qildi. Bu va boshqa tahlillardan aniq yoki belgilangan 'to'g'ri ish' bo'lmaganda 'to'g'ri ish' qilish qobiliyati sifatida paydo bo'ladi.

Pedagogik uchburchak g'oyasi, yuqorida aytib o'tilgan o'qituvchi uslubidagi ish kabi, Aristotel manbalariga tayanadi[3]. Xususan, u Aristotelning "Poetika" asarida keltirilgan ritorika va ritorik uchburchak tushuncha sidan kelib chiqqan. Aristotel ritorikani 'har qanday holatda mavjud ishonitirish vositalarini kuzatish qobiliyati' deb ta'riflaydi. Pedagogik taktik harakatni, o'z navbatida, ma'lum bir vaziyatda mavjud bo'lgan narsalarni ko'rish va o'quvchining manfaati va uning o'rganishi uchun mahsus pedagogik maqsadlar uchun foydalanish qobiliyati deb ta'riflash mumkin. Muloqot va kompozitsiya talabalari eslashlaricha, ritorik uchburchak ma'ruzachi (yoki etos), tinglovchilar (pathos) va xabarning (logos) o'zaro bog'liqligini belgilaydi. Ethos, birinchi navbatda, ma'ruzachi tomonidan ko'rsatilgan xarakterga ishora qiladi - tinglovchilarning fikrlari va his-tuyg'ulariga (pafosiga) ta'sir qilish uchun o'z so'zlari (logotiplari) orqali ishlayotgan odam[4]. Pedagogik kontekstda o'qituvchining bolaga yoki o'quvchiga nisbatan xatti-harakatlarining ahloqiy xarakteri va u nimani o'rganishi muhim ahamiyatga ega. Ritorik vaziyatda esa, ma'ruzachining patologik ta'sir ko'rsatishga intilayotgani pafos, tinglovchilarning tuyg'usi muhim ahamiyatga ega. Pedagogik uchburchakka qaytadigan bo'lsak, bu bolaning yoki o'quvchining patosi, uning qobiliyati, qulayligi va ishonchi va o'qituvchi his qilish va ta'sir qilishdir.

1-rasm. Pedagogik uchburchak Pedagogik uchburchak quyidagilardan iborat:

1. uchburchak konturi: O'qituvchi-shogird-tarkib munosabati.
2. Doira: Pedagogik vaziyat.
3. Vertikal, kesik chiziq: o'qituvchining o'quvchilarning mazmuni munosabatiga ta'siri yoki: o'qituvchining o'quvchi bilan mazmuni orqali qanday munosabatda bo'lishi (2-rasmga qarang).

2-rasm. Aniq o'qitish va ta'lim vaziyatidagi pedagogik uchburchak.

Aniq o'qitish va ta'lim vaziyatidagi pedagogik uchburchak. Ushbu misol uchburchakning barcha muhim elementlarini ko'rsatadi: O'qituvchi ishora qiladi va o'quv mazmuniga qaraydi (kompyuter ekranida); talabaning diqqati ekran (talaba mazmuni) va o'qituvchi (talaba-o'qituvchi) o'rtasida o'zgarib turadi. O'qituvchi o'quvchi va mazmun o'rtasida (qo'llarining holatiga e'tibor berib) suyanib, so'zma-so'z aralashib, o'qituvchini

o'quvchining ushbu tarkibga bo'lgan munosabatini vositachi sifatida ko'rish mumkin yoki mazmun orqali talaba bilan bog'lanadi.

Ritorik va pedagogik vaziyatlarni yanada solishtiradigan bo'lsak, shuni aytish mumkinlik, talaba bilan juda yaqin bo'lish yoki talaba muvaffaqiyati haqida juda qattiq turib olish, dafn marosimida hazil aytadigan ma'ruzachi sifatida shuncha ki dahshatli va yoqimsiz ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, ikkalasi ham kontekstli va ahloqiy nuqtai nazardan, kontekstsiz sabab-oqibat yoki samaradorlik nuqtai nazaridan emas, balki ma'ruzachi yoki o'qituvchining xarakteri yoki ahloqi nuqtai nazaridan muammoli. Dafn marosimidagi nomaqbul hazillar aslida kulgili bo'lganmi yoki yo'qmi, deb so'ramaymiz, xuddi ota-onalar dastlab o'qituvchi o'z makoniga bostirib kirganda, farzandi aniqroq eshitganmi yoki tezroq ishlaganmi deb o'ylamasligi mumkin. Ritorik va pedagogik uchburchaklarda ham, bu nuqtalardan faqat bitta yoki ikkitasining harakatlari darhol ko'rinadigan bo'lsa ham, har uch element doimo o'yinda bo'ladi. Nihoyat, ma'ruzachi doimo ma'lum bir ayditoriya bilan muloqot qilganidek, o'qituvchi hech qachon oddiygina dars bermaydi; u har doim ma'lum bir kontekstda muayyan talabalar uchun saboqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://doi.org/10.1002/berj.3557>. The role of intyition in pedagogical tact: Edycator views Gerbert Sipman
2. Tact and the Pedagogical Triangle: Mindfylness for Teachers in Relation Norm Friesen & Richard Osgythorpe.

3. Aristotle. (1924). Rhetoric, Book II. Accessed from: <http://classics.mit.edu/Aristotle/rhetoric.1.i.html>
4. S.J.Derry, (ed; 2006). Guidelines for video research in education: Recommendations from an expert pane. Chicago: Data Research and Development Center.

O'QITUVCHI MADANIYATIDA MUOMALA MADANIYATI

Oyparcha Avazbek qizi Abdumutallibova

Andijon davlat chet tillari instituti 310-guruh talabasi

O'zbek xalqining bola tarbiyasida ko'p asrlar davomida orttirgan tajribasini o'rganish va tiklash jamiyatimizdagi oldiga qoyilgan asosiy, oliy maqsad va vazifalardandir. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov milliy istiqlool mafkurasi, g'oyasi xalqni – xalq, millatni - millat qilishga xizmat qilish kerakligini aytib; Milliy g'oya birinchi navbatda yosh avlodni vatanparvarlik, el-yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash ularning qalbiga insonparvarlik va odamiylik fazilatlarini payvand qilishdek oliyjanob ishlarimizda madadkor bo'lishi zarurligini takidlaydi.

Miliy pedagogika tariximizni, pedagogik nazariyani, umumbashariy pedagogik taraqqiyoti. Pedagogik nazariya rivojiga Benazir xissa qo'shgan buyuk olim- u shoirlarimizning ta'limotlari, nazariyalarini o'rganish ham mustaqil fikrlovchi, o'zining qadr-qimmatini anglaydigan, irodasi baquvvat, iymoni butun, hayotda aniq maqsadga ega bolgan inson shaxsini shakllantirish va yetishtirishda g'oyat muhimdir. Shuning uchun asrlarda davomida bola ta'lim tarbiyasida o'qituvchining tutgan ro'li muhim hisoblanib, ta'lim berish jarayonida o'qituvchi muomala madaniyatiga alohida e'tibor berilgan. Asrlar davomida, Markaziy Osiyoda yashab ijod qilgan, diniy dunyoqarash bilam qomysiy bilimdonlikni o'zida mujassam etgan buyuk ajdodlarimizning XIX asr va XX asr mutafakkirlari va pedagoglari, shuningdek Sharq va Yevropa olim shoirlarining oz amaliy tajribalari asosida ta'lim –tarbiya, pedagogik muomala madaniyati xususida aytgan nazariy fikrlari – pedagogik nazariyalari hozirgi kunda ham ahloqiy tarbiya uchun ham muhimligi sir emas.

Zamoniy ta'lim –tarbiya asri davomida, o'qituvchi muomala madaniyatida biroz bo'lsa ham kamchiliklar sezilmoqda, shu sababli dars jarayonida o'qituvchi va o'quvchi orasida o'zaro bog'liqlik yo'qolib bormoqda. Bunday jarayon o'quvchining tarbiya madaniyati bilan birgalikda ta'lim sifatiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib boradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar o'quvchilar bilan pedagogik aloqa o'rnatishni tashkil etishda o'zlarining yetakchi o'rin tutishlarini anglamaydilar. O'qituvchilarning 25 foizi o'quvchilar bilan yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarga o'quvchilarni, ularning tarbiyasizliklarini sabab qilib ko'rsatishadi.

Ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga kelishiga o'zining ham anchagina hissasi borligini afsuski tan olishni istamaydilar. Aslida myrosasiz jarayonlarning paydo bo'lishiga, asosiy omil sifatida pedagogik muomala madaniyatini ko'rsatadigan bo'lsak adashmagan bo'lamiz. Hamma o'qituvchi, ham erisha olmaydigan muomala madaniyati bola tarbiyasida asosiy o'rinni egallaydi. Pedagogik muomala madaniyati hozirgi paytda ta'lim sohasida uchrab kelayotgan dolzarb muammolaridan biri hisoblanib kelinmoqda.

Aslida o'qituvchida yetishmayotgan muomala qanday bo'ladi degan savolga hayotiy tajribalarga tayangan holda javob beradigan bo'lsak, muomala nafaqat ta'lim sohasi balki, boshqa sohalar uchun, tibbiyot, servis xizmatlari, kundalik hayotimiz uchun ham zarur bo'lgan, muhim qurol hisoblanadi.

Ko'pgina pedagogik izlanishlarga ko'ra esa muomala pedagog mehnat faoliyatining muhim elementi ekanligi asoslab berilgan. Bu esa o'qituvchining ijobiy psixologik iqlimni yaratishga qaratilgan, darsda va darsdan tashqari holatlarda o'quvchilar bilan olib boriladigan hamkorlik bo'lib, bu hamkorlik o'quvchiga nisbatan notog'ri tarzda olib boriladigan bo'lsa, o'quvchida darsga nisbatan qiziqish va zavqlanish so'nib boradi. O'quv fanlarga nisbatan qiziqishi so'ngan o'quvchini, dars jarayonlarga jalb qilish mushkul vazifa hisoblanib, bunday holat kelajakka nisbatan salbiy ta'sir ko'rsatish bilan teng baholanadi. O'ylab ko'ringa, darsdan zavqlanish o'rniga Undan begonalashish, o'qituvchiga nisbatan bezish hollari paydo bo'lishi, juda achinarli holat. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, aslida o'qituvchi va o'quvchi orasidagi muomala madaniyati, o'quvchiga zavq, o'quv jarayonlariga nisbatan qiziqish, va o'quvchining bilim samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir qilishi kerak.

Shaxsni anglash, hamfikrlik, o'z-o'zini anglash, o'zaro axborot almashish, - bular o'qituvchi muomala madaniyatini asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonlar orqali. o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro ustoz-shogird an'anasi yuzaga keladi. Bu an'ana orqali o'qituvchi o'quvchining imkoniyatlarini holisona baholashga, boshqalar fikrini qabul qila olish, ijobiy o'quv motivlarini, va ongli izlanish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Bunday o'qituvchi muomala madaniyati orqali erishgan eng katta yutuqlaridan biri hisoblanadi. O'qituvchining muomala madaniyati amaliy pedagogik taraflama ham o'z yo'nalishlari ma'lum bo'lib, bu bosqichlar o'qituvchining harakteriga nisbatan ajratilmagan. Dastlabki bosqichda, o'qituvchi dars jarayoniga tayyorlayotgan material faqat o'qituvchini emas, balki o'quvchilar nuqtayi nazaridan ham o'ylangan bo'lishi kerak. va keying davrlarda, o'qituvchi o'zining bor potensialini ishga solgan holda dinamik harakat amalga oshirib, o'quvchilarni boshqara olishi kerak. Bu bosqichlarning hammasi muomalaning samadorligiga halaqit beradigan to'siqlarni yengib o'tishga yordam beradi. Bunday to'siqlar ayniqsa, pedagogik faoliyatning boshlanishida tez-tez uchraydi. Misol qilib oladigan bo'lsak, dastlabki sinfga bo'lgan qo'rquv, nuqtaning ta'sirchanmasligi, bolalarning darsga dinamik

jarayonini pastligi, o'qituvchida turli hil to'siqlarni vujudga keltiradi. Buni, yengishni asosiy omili o'ziga bo'lgan ishonch. Agar o'qituvchida o'ziga bo'lgan ishonch yetishmasa, Unda keyinchalik ham o'quvchilar bilan ishlash jarayonida turli xil qiyinchiliklar duch kelaveradi. Ularning yengib o'tish uchun o'qituvchidan kuchli pedagogik muomala madaniyati talab etiladi, va shu bilan birgalikda bu jarayonda bola insoniyat asrlar davomida to'plagan bilimlarni va ahloqiy, tarbiyani egallab oladi. Shuning uchun ham o'qituvchi pedagogic jarayonda yetakchi kishidir. Unga yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash vazifasi yuklatilgan. Bu jarayonda o'qituvchiga, uning ahloqiy, hulqiga o'quvchilar bilan muomalasiga nisbatan alohida yuksak talablar qo'yiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Xoliqov. Pedagogik mahorat, (2002)
2. B.Xo'jayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. (2018)
3. A. Zynnonov. Pedagogik nazariyasi Toshkent "Aloqachi"- 2006
4. O. Boymirzayeva. Pedagogika

INNOVATSION PEDAGOGIKA

Sobirova Ra'no Hakimovna -
Umumiy va qiyosiy tilshunoslik kafedrasida dotsenti
To'ychiboyeva Muslima Otabekovna
ADCHTI, Ingliz filologiyasi o'qitish metodikasi,
Tarjima fakulteti 2-bosqich talabasi

Innovatsion pedagogika - hukmron nazariya, nazariy va amaliy muammolarni yechish asos etib olingan. Innovatorlar fikricha, odatdagi mumtoz pedagogik nazariyalar eskirib qolgan, yangi sharoitda hozirgi avlodni bu yo'l bilan tarbiyalash mumkin emas. Bu vaziyatda innovatsiya juda muhimdir. Pedagogikada innovatsiya, innovatsion faoliyat, innovatsion pedagogika, ta'limda innovatsion jarayonlarni boshqarish kabi tushunchalar XX asrning 60-yillarida dastlab, AQSH va g'arbiy Yevropa mamlakatlarida 'ta'lim texnologiyasi' tushunchasi e'tirof etilgan vaqtida paydo bo'ldi. O'sha vaqtdayoq Yevropada pedagogik innovatsiyalar markazi va instituti tashkil etildi. Bu tushunchalarning paydo bo'lishi va innovatsion ta'lim nazariyasining yaratilishi to'g'risida ma'lumot beruvchi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tushunchalar ta'lim tizimini texnologiyalashtirish, pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga kiritish orqali ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxs ijtimoiylashuvini ta'minlash, bu borada muayyan muvaffaqiyatlarga erishish uchun ta'lim jarayonida bolaga do'stona munosabatlarni shakllantirishga yirinish natijasida vujudga keldi.

Olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida o'tgan asming 80-yillari ikkinchi yarmida pedagogik faoliyat bu - ijodiy jarayon va pedagogik innovatsiyalar birlashmasi, degan yangi ilmiy yo'nalish tarkib topdi. Bu esa o'qituvchining innovatsion pedagogik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish jarayonini tahlil qilish imkonini berdi.

O'qituvchi innovatsion faoliyatining umumiy va alohida jihatlarini K. Angelovskiy, G.I. Gorskaya, V.A. Kan-Kalik, S. Kuzmina, V.A. Slastenin, .M. Fridman kabi olimlar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida yoritib berdilar. Mamlakatimizda pedagogik innovatsiyani rivojlantirish muammolari ustida pedagog olimlardan N. Azizxo'jaeva, B. Farberman, R. Mavlonova, V. Nishonaliyev, N. Sayidahmedov, M. Ochilovlar ilmiy izlanishlar olib bormoqdalar. Innovatsiyalar dolzarb muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir. Vlar tashabl;mslar va yangiliklar asosida tyg'ilib, ta'lim mazmunini rivojlantirish uchun istiqbolli bo'ladi, shuningdek, umuman ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Innovatsiya - ma'lum bir faoliyat rnydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va rnetodlar, rnyammoni yechish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo'llash, oldingidan ancha rnyvaflaqiyatga erishishga olib kelishi rna'lym bo'lgan oxirgi natijadir. Bugun ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni quyidagicha tasniflash maqylanmoqda:

- Faoliyat yo'nalishiga qarab (pedagogik jarayondagi, boshqaruvdagi).
- Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra (radikal, modifikatsiyalangan, kombinatsiyalangan).
- O'zgarishlar ko'lamiga ko'ra (lokal, modylli, tizimli).
- Kelib chiqish mumkinl

Innovatsiyaning maqsadi - sarflangan mablag' yoki kuchdan eng yuqori natija olishdan iborat. Boshqa turli-tuman o'z-o'zidan paydo bo'ladigan yangiliklardan farqli o'laroq, innovatsiya boshqariluvchi va nazorat qilinyvchi o'zgarishlar mexanizmini tashkil etadi. Ta'lim tizimidagi har qanday yangilik innovatsiya bo'la o'lmaydi. Shu sababli 'novatsiya' va 'innovatsiya' tushuncha lari o'rtasidagi asosiy farqlarni ko'rsatib o'tish zarur. Buning uchun islohot faoliyatining aniq shakli, mazmuni va ko'lam asos bo'lib xizmat qiladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz innovatsiya bilan muloqot qilayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum kontseptyal yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning prinsipial o'zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: innovatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi, ma'lyrn amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot subuektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi. Bunda faoliyatning yangi yo'nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi,

faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi. Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi.

Innovatsion jarayon deb - innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi.

Innovatsion faoliyat - bu yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi, yoxud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yoring mavjud me'yor bilan to'qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmyali muammolarni yechishga qaratilgan faoliyatdir, deb ta'kidlaydi V.I.Slobadchikov. Innovatsion faoliyat bu amaliyot nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy obyekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy sybuektlarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat. O'tgan asrning 70-yillari oxirlarida A.M.Arseneva, K.N.Volkov, M.N.Skatkin va O'zbekistonlik pedagog olimlardan bir guruhi pedagogika fani va amaliyotida muvaffaqiyatga erishish muammosini hal qilish borasida samarali g'oyalarni ilgari surdilar va ta'lim samaradorligini ta'minlashda o'qituvchining ta'lim jarayoniga yangiliklarni kiritishga tayyorgarlik darajasi asosiy o'rin egallashini asoslab berdilar. Shunga ko'ra 'innovatsion o'zgarishlarni sezish, anglash har qanday o'qituvchiga xos bo'lavermaydi, - deb yozadi Y.Nishonaliyev, - bu yerda eng asosiysi o'qituvchining o'zi yangilikni sezishga psixologikjihatdan tayyor bo'lishidir'.

Innovatsion faoliyat - bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsilot yaratish bo'lib, uning pragmatik xususiyati shundaki, u g'oyalar maydonida ham va alohida bir sybuektning harakat maydonida ham amalga oshirilmaydi, balki bu faoliyatni amalga oshirish tajribasi kishilar hayotida hammabop bo'ladigan holdagina haqiqiy innovatsion hisoblanadi. Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning shakllanishi bo'lib, uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi - loyihaga, loyihani -texnologiyaga aylantirishga yo'naltirilgan faoliyatdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatini tashkil etib, uning shakllanish bosqichlarini quyidagicha belgilashi mumkin:

irinchi bosqich - tayyor metodik tavsiyanomalar aniq qilib ko' chiriladi.

Ikkinchi bosqich - mavjud tizimga ayrim yangi moslama (modifikatsiya) lar, metodlar kiritiladi.

Uchinchi bosqich - yangi g'oyani amalga oshirish mazmuni, metodlari va shakli to'la ishlab chiqiladi.

To'rtinchi bosqich - o'qituvchi o'qitish va tarbiyalashning o'z kontseptsiyasini va metodikasini ishlab chiqadi.

Innovatsion jarayonlar rivojlanishining umumiy g'oyalari (yo'nalishlari)

Innovatika muammolariga murojaat etish va ularni muhim zamonaviy ilmiy fikrlash yo'nalishlariga qo'shish jamiyatda innovatsion jarayonlar dinamikasining o'sib borayotganini tushunish natijasida vujudga keldi. Bizning adabiyotlarimizda innovatsiya muammolari ko'p vaqtgacha iqtisodiy tadqiqotlar tizimida o'rganib kelindi. Ammo vaqt o'tishi bilan jamiyat hayoti faoliyatining hamma sohalarida innovatsion o'zgarishlar asosida sifat xarakteristikalarini baholash muammosi yuzaga keldi. Ammo bu o'zgarishlarni faqatgina iqtisodiy nazariyalar bilan aniqlab bo'lmaydi. Innovatsion jarayonlarni o'rganish uchun boshqa yo'llar zarur, Unda innovatsiya tahlili faqat fan va texnika erishgan zamonaviy yutuqlardan foydalanishnigina o'z ichiga olmay, balki boshqarish, ta'lim, huquq va boshqa sohalarni ham qamrab oladi. Innovatsiya pedagogik muammolar yechimini izlash, ta'lim sohasida innovatsion jarayonlarning borishi, xususiyatlarini, mazmuni, tarkibi va klassifikatsiyasini tekshirish natijalarini tahlil qilish bilan bog'liq. 'Innovatsiya' tushunchasi birinchi marta XIX asrda madaniyatshunoslar izlanishlari natijasida paydo bo'ldi va bir madaniyat elementlarini boshqasiga joriy qilish ma'nosini bildirgan. Uning bu ma'nosi etnografiyada hozirgacha saqlanib qolgan. XX asr boshlarida biror bilim sohasiga yangiliklarni kiritish va qo'llash fani yuzaga kelgan. u mahsulot ishlab chiqarish sohasida texnik yangiliklarni kiritish qonuniyatlarini o'rganib boshladi. 30-yillarda AQSHda 'innovatsion firma siyosati', 'innovatsion jarayon' atamalarini paydo bo'ldi. 60-70-yillarda g'arbda firmalar va boshqa korxonalar amalga oshirayotgan yangiliklarni empirik tekshirishlar keng qamroq bo'ldi. Shu bilan birga, diqqat ikki asosiy tekshirishlar sohasiga qaratiladi, yilma-yil har birida o'zlarining nazariy-metodologik madaniyati ustun turadi. Firma yangiliklarni kiritish tashabbuskori va yaratuvchisi sifatida namoyon bo'lib, bu uning yangiliklarni kiritishga 'sezyimchanligi', 'ta'sirchanligi' va shu ta'sirchanlik boshqarishning tuzilishi va uslublari bilan bog'liqdir. Qaror qabul qilish jarayoni konsepsiyasi tekshirishlar dasturi sifatida qaralib, bunda alternativlarni tiklash va tahlil qilish, qabul qilingan qarorlarni ketma-ket bosqichlar bilan amalga oshirishga o'tiriladi. Bu ikki sohada yangiliklar kiritish va amaliy tekshirishlar bir qator fanlarning nazariy yangiliklaridan foydalanishni taqozo etadi. Olimlar yangiliklar kiritish va tekshirishni uch bosqichga ajratadilar: Birinchi bosqich - yangiliklar muvaffaqiyatiga yordam beruvchi yoki ta'sirchanlik qiluvchi omillarni o'rganish va turli xil yangiliklarning empirik ma'lumotlarini tahlil qilish bilan bog'liq. Ikkinchi bosqich - yangilik kiritish jarayonining o'zini bir soha muhitidan ikkinchi sohaga olib o'tish mexanizmini hisobga olish bilan birgalikda o'rganish deb qaraydilar. uchinchi bosqichda tadqiqotchi diqqati turli xil innovatsion vaziyatlarni tahlil qilish, tashabbuschilikni baholash metodlarini ishlab chiqish, yangiliklarni kiritish sohasida tavsiyanomalar yuzaga keltirishlariga qaratiladi. Pedagogik innovatsion jarayonlarni g'arbda 50- yillar oxirlaridan boshlab, bizning mamlakatimizda esa so'nggi 10 yillikdan boshlab olimlar mahsus o'rganib boshladilar. Jahon pedagogik jamoatchiligining qiziqishi mahsus innovatsion xizmat, nashriyot faoliyati jamlari va informatsion maqolalar ko'rinishida paydo bo'lyapti. Xususan, YUNESKO qoshida Ta'limni rivojlantirish Osiyo pedagogik

innovatsiyalar markazi mavjud bo'lib, dunyodagi turli mamlakatlardagi pedagogik yangiliklarni umumlashtirib, ta'lim masalalari bo'yicha xalqaro buyro bilan birgalikda pedagogik jamoatchilikka mahsus nashrlarda ular haqida ma'lumotlar tarqatadi.

Demak, innovatsion pedagogikani, ko'pincha, an'anaviy, alternativ deb ataydilar. Bu fikrga qo'shilmaslik myrnkin emas, hech bo'lmaganda eng oddiy tushunchalar bo'yicha: sinf ham, o'quvchi ham, mazmun va darsliklar ham yo'qolib ketmaydi-ky. Agar pedagogik tizim saqlanib qolsa, Unda faqat uni mukammallashtirish haqida gapirish myrnkin. Faraz qilayotgan rivojlanish strategiyamiz 'rivojlantiruvchi o'qitish' yo'naltirishlaridan, eng avvalo, o'z intilishlarini maktabda o'qishni boshlashgacha yaxshi rivojlantirish, tuzilishlarni shakllantirishga, o'tayotgan jarayonlarni qo'shib olib borishga qaratilgan. Bizning tutgan strategik yo'limiz 'butun sivilizatsiyaning o'z avlodlari haqidagi g'arnxo'rliqi mantig'iga asoslangan didaktik va pedagogik tizim tuzishga amal qilishdim. Xyddi ana shuning uchun metodologik asos negizi bo'lib, keng ma'noda tabiatni o'rgatuvchi xalq pedagogikasi hisoblanadi. Bolalarning qanaqa tug'ilishi bu hech kimga bog'liq emas, lekin bar bir insonning yetarlicha rivojlanishi, yuqori darajaga erishishi, o'ziga yoqqan mash'gulot bilan shug'yllanishi va hayotda o'z o'mini topishi, o'z hayotini munosib o'tkazishi maktabga bog'liqdir. Har bir bolani sevib, hurmat qilib va uning rivojlanishi uchun kerakligicha sharoit yaratib berish kerak. Agarda ta'limni o'rgatuvchi pedagogika moslashishni talab etmagan bo'lsa, gumanistik pedagogika uni maktabdagi munosabatlar markaziga qo'yishi va u kerakligicha rivojlana olishi uchun hamma ishni bajarishni talab qiladi. Gumanistik pedagogikani, ko'pincha, innovatsion deb ataydilar: lekin uning innovatsionligi faqatgina biz uchun, zamonaviy g'arb tizimlari allaqachon gumanistik yo'nalishga o'ta boshlab va asta-sekin yangi munosabatlarga aylana boshlagan. Gumanistik pedagogikani to'la ma'noda innovatsion deb aytish mumkin. u tashqaridan inyeksiya talab qilmaydi. Yuqori o'quv-tarbiyaviy ta'sir natijalariga tizimning ichki qayta tashkil etilishi evaziga erishiladi. Gumanizm (insonparvarlik) - insonning dunyodagi eng qimmatli ma'naviy boyliklarining yagona konsepsiyasidir. Bu konsepsiya asosiy qoidasi shaxs qadr-qimmatini himoya qilish, uning erkinlik, baxt, rivojlanish va o'z qobiliyatini namoyon etish huquqini tan olishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J.Tulenov, Z.G'ofurov. Falsafa. T.: 'O'qituvchi'. 1997-y.
 2. R.Mavlonova, O.To'rayeva, K.Xoliqberdiyev. P.Magogika. 'O'qituvchi'. 2008y.
 3. S.P.A.Mavlonova, B.Normurodova, N.Rahmonqulova. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. T.: 'Fam', 2007.
 4. J.Yo'ldoshev va F.Yo'ldosheva, G.Yo'ldosheva. Interfaol ta'lim sifat kafolati. T., 2009
- www.pedagog.uz.
www.ziynet.uz. .

CHET TILARINI O'RGATISHDA PEDAGOGLARNI MAHORATI

Abdusalomova Kamola Ulug'bek qizi,
ADCHTI 1 bosqich talabasi

Zamin rivojlanib borayotgan bunday zamonda o'quvchi yoshlar ham shu zayilda jadalik bilan bilim olishga intilmoqda. Ushbu holatni barchamiz ko'rib his qilib turimiz. O'zimizning ko'z oldimizda bo'layotga hodisalarni anglab tushunmoqdamiz. Ya'ni shunday bilimga chanqoq bo'lgan yoshlarga bilimi, malakasi va albatta pedagogik mahorati yuqori bo'lgan o'qtuvchilarga muhtojlik sezilmoqda.

Biz barcha rivojlangan davlatlardi metadalogiyasi bilan tashishni va ularni ommaga taqtim etishimiz zarur. Ularni bizga taqtim etish uchun, albat chet tilariga muhtojlig seziladi. Ko'p tomonlama chet tilarini o'rganishga etborni qaratishimizni hukumatimiz ham OTMda bakalavr darajasdan so'n, keyingi o'quv faoliyatni boshlash uchun chet tilar sertifikat zaryartligini qonun bilan belglab qoydi.

Madaniyatlararo kompetentsiya sohasidagi mutaxassislarni tayyorlashning asosiy vazifasi xorijiy madaniy lingvistik shaxsning lingvistik va kognitiv (kognitiv) ongining asosini shakllantirishdir. Madaniyatlararo aloqa turli madaniyatlar va tillar egalari - kommunikatorlar o'rtasidagi og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot jarayoni sifatida qaraladi.

Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda o'rgatilayotgan madaniyatlarning funksional birlashmasiga borib taqaladigan tarkibiy xususiyatlarni aniqlashga asoslangan: til kodi, dunyoni anglash va idrok etish, milliy xarakterning o'ziga xos xususiyatlari, urf-odatlar, kundalik aloqa normalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqa madaniyatni bilish va lingvistik sezgi kommunikativ muvaffaqiyatsizlik va tushunmovchilik to'qnashuvi ehtimolini oldini olishga yordam beradi va madaniyatlararo darajadagi o'zaro munosabatlarni shakllantirish uchun asosdir.

Ikki madaniyatning tizimli bilimlarini birlashtira oladigan ikki madaniyatli shaxsni shakllantirish bu chet tili faoliyatini chet el lingvistik ijtimoiy-madaniyati pozitsiyasidan ijodiy kasbiy faoliyatning yangi sifat darajasida anglash qobiliyatidir.

Insoniyat qadim zamonlardan beri bilim va tushunish muammolariga qiziqib kelgan. Insonning bilim va tajribasi qayerda va qanday saqlanishi to'g'risida olib borilgan tadqiqotlar bilimlarni o'rganishga zamonaviy fanlararo yondashuvning predmet sohasini - kognitiv fanni belgilab berdi.

Kognitiv yo'nalish bilimlar to'g'risida bilim olishga qaratilgan bo'lib, uning diqqat markazida bilimlarni olish, qayta ishlash, saqlash va ishlatish bilan bog'liq muammolar turadi. Ushbu muammolar bilimlarning inson hulq-atvorida va eng muhimi, uning fikrlash va aloqa jarayonida foydalanishni tavsiflovchi barcha holatlarga taallyqlidir. Kognitiv fan dunyo haqidagi ma'lumotlar bilan

shug'yllanadi, insoniyatning murakkab hodisalarini, dunyoni anglash va boshda qabul qilingan odamda aks ettirish kabi miya tillari, xotira va insonning bilim qobiliyatlarini tashkil etish kabi narsalarni o'rganadi.

Xulosa, o'rnida ikki madaniyatli lingvistik shaxsda, tilni anglash, lingvistik faktlarni tavsiflash va baholash, semantik va sintaktik aloqalar kabi fazilatlari katta ahamiyatga ega. Uning mavjudligi nutq asarlarini lingvistik standartlashtirishni, stresda, talaffuzda, so'zlarni tanlashda, tilda so'z birikmalarini tuzishda, ma'lum bir so'z yoki nutq aylanmasining maqbulligi va maqsadga muvofiqligini anglashda namoyon bo'ladigan xislatlarning to'g'riligini nazarda tutadi. Chet tilidagi kommunikativ faoliyatni o'zlashtirgan talabalarning lingvistik ijodiy faoliyati ikki madaniyatli shaxsning o'z nutqida mavjud bo'lgan lingvistik vositalar bilan erkin ishlash qobiliyatini, o'z asarlarini yaratish qobiliyatini, o'zlarining lingvistik 'men' ini ifodalash, nutq qurish qobiliyatini nazarda tutadi. Shu bilan birga, 'harakatning avvalgi shaklini yetarlicha o'zlashtirmasdan, keyingi, yuqoriroqqa o'tish mumkin emas; lekin haddan tashqari o'zlashtirish harakatni ushbu shaklda tuzatadi va keyingi bosqichga o'tishda to'siq bo'ladi. Shuning uchun harakatlarning barcha oraliq shakllari faqat ma'lum darajada assimilyatsiyaga, erkin va to'g'ri bajarilishga bo'ysynadi, lekin endi avtomatizatsiyasiz assimilyatsiya qilinadi [6]. Demak, ingliz sinflarda ikki madaniyatli shaxsni shakllantirish modelini yaratishda, bosqichma-bosqichlik, soddadan murakkabga qarab harakatlanish tamoyillariga asoslansa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ю.Н.Караулов Русский язык и языковая личность. М., 1987. С.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова [и др.] ; под общ. ред. Е.С.Кубряковой. – М., 1996. – 245 с.
3. Е.Г.Беляевская Когнитивные основания изучения семантики слова / Е.Г.Беляевская//Структуры представления знаний в языке.–М.,1994.-с.88-96.
4. А.Н.Шамов Когнитивный подход к обучению лексике: моделирование и реализация: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / А.Н.Шамов. – Н. Новгород, 2005. – 537 л.

KOMIL INSON TARBIYASI

Hamdam Ismoilov, Ozbekiston davlat san'at va madaniyat instituti,
"Tillar va adabiyot" kafedراسи dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Kelajagimiz egasi bo'lgan yosh avlod shaxsini shakllantirish azal-azaldan xalqimizning ezgu-orzusi, boy ma'naviyatimizning uzviy bir qismi bo'lib kelgan va u donishmandlarimiz hikmatlarida o'z ifodasini to'gan. Mustaqillik davrida mamlakatimiz o'z oldiga ozod va obod Vatan, erkin va faravon hayot bar'o etish, rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olish, demokratik jamiyat qurish kabi ezgy maqsadlarni qo'ydi. Bu esa kelajagimizni yaqqol tasavvur etish, jamiyatimizning

ijtimoiy ma'naviy 'oydevorini mustahkamlash, yot mafkuralar tajovuziga qarshi tura oladigan har tomonlama komil insonni voyaga yetkazish kerakligini anglatadi. Milliy diniy qadriyatlarimiz yosh avlodni o'z Vataniga, milliy tiliga nisbatan muhabbat ruhida tarbiyalashda, o'tgan avlod va ajdodlariga sadoqat ruhida tarbiyalovchi, ularni ezgulik va bunyodkorlikka da'vat etuvchi bitmas kuch qudrat manbaidir

Bugungi kunda yoshlarimizni boy madaniy merosimiz, tarixiy an'alarimizga, milliy urf odatlarimizga hurmat ruhida, yuksak ma'naviy fazilatli har tomonlama kamol to'gan komil insonlar qilib tarbiyalashga katta ehtibor berilmoqda. Bu masala davlat ahamiyatiga molik vazifa deb tushunilmoqda. Komil inson deganda, har tomonlama yetuk, ichki dunyosi, tarbiyasi, sog'ligi, bilimi va malakasi, umuman ijobiy jarayonlarning barchasini o'zida mujassamlashtirgan inson tushuniladi. Komil inson tarbiyasi serqirra madaniyat manbai bo'lib, barcha ezgy ishlar, yaxshi amallar, umuminsoniy qadriyatlar, ongning har tomonlama mukammalligi barchasi komillikning atrofida mujassamlashgandir.

Shu narsa ma'lumki, ma'naviy tarbiya inson kamoloti yo'lidagi shunday bir vositaki, uni chetlab o'tish mumkinl emas. Ajdodlarimizning boy ma'naviy merosi, ularning hayotiy tajribalari, yashash tarzlari, insoniy xususiyatlari komil inson tarbiyasining asosiy omillaridan sanaladi. Biz bu ma'naviy boyliklarni o'rgangan sari, fikrimiz charhlanadi, o'zimizni ajdodlarimizga yaqinroq sezamiz. Ulug' bobokalonlarimiz Imom At-Termiziy, Imom Buxoriy, Burxoniddin Marg'inoniy, Imom Moturudiy, Alisher Navoiy singari allomalarning bizga qoldirgan ma'naviy boyliklari, buyuk sharq miniatyura san'ati ustalarining asarlari, ijrochilik sanhatining o'lmas merosi maqomlarimiz, an'anaviy qo'shiqlarimiz, mumtoz adabiyotimiz namoyondalarining o'lmas asarlari, komil inson tarbiyasida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Buyuk bobokolonimiz Alisher Navoiy ijodining markaziy masalalaridan biri, komil inson tarbiyasi bo'lib asarlarining g'oyaviy-badiiy mohiyatini tashkil etadi.

Ulug' bobokalonlarimizdan yana biri bo'lmish Amir Temur nazarida Komil inson Qur'oni Karim va Hadisi sharif ta'limotlariga sodiq bo'lmog'i lozim. U o'z farzandlarini va nabiralari ana shunday ruhda tarbiyalashga harakat qilgan. Uning fikricha, komil inson-hokimiyatni boshqaradigan, imon-e'tiqodli, adolatli, g'ayratli, el-yurt g'amini o'ylab, ularning mushkullarini hal qiladigan shaxsdir. A.Temur komil inson 'Millatining dardlariga darmon' bo'ladigan, ziyolilarni himoya qiladigan, kambag'allarni boylar zulmiga tashlab qo'ymaydigan bo'lishni ta'kidlar edi. Sohibqiron yoshlarni adolat va ozodlik uchun kurashga da'vat etadi. 'Uzoq saltanat surmoq istasangiz qilichingizni yaxshi o'ylab chekingiz',-der edi y. Amir Temur komil inson ahloqining asoslarini islom diniga sadoqatli bo'lishdan iborat deb tushungan. Sohibqironning o'zi butun umri davomida islom diniga sadoqatda bo'lgan.

Komil insonni, avvalo oila uchun, qolaversa o'zi yashab turgan jamiyat, xalq uchun fidoyi, shaxsni tarbiyalash oiladan boshlanadi. Oila – tarbiya maskani, aynan shu maskanda o'zaro hurmat, mehr oqibat, halollik, poklik, mehnatsevarlik,

vatanparvarlik, insonparvarlik kabi oliy darajadagi qadriyatlar, ahloqiy fazilatlar shakllanadi, avloddan avlodga- yetkaziladi. Shu sifatlar ona yurti, oila a'zolari mehri va namunasi bilan bola hulqi, hatti- harakati mazmuniga singib boradi.

Komil inson tarbiyasida inson ulg'ayishida asosiy davr bo'lgan o'smirlikdagi tarbiya hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu pallada uning ichki dunyosi, o'ziga xos xislatlari shakllanadi. Bu davrda ota-ona, ustozlar ular tarbiyasi bilan uzviy ravishda shug'ullanishlari lozim. Ularning salomatligiga ham alohida diqqat – ehtibor zarur. Shuni ham unutmaslik kerakki, kamolotga eltuvchi yo'l ma'rifat, shunga yarasha g'ayrat shijoatdir. Har bir xalq har bir avlodning barkamollik darajasi provard natija shu xalq istiqbolini, madaniy taraqqiyoti va taqdirini hal etadi. Har qanday jamiyatda komillikning eng asosiy belgisi insonning ezgulikka, ijtimoiy baxt-saodatga, insonparvarlik g'oyalariga munosabati hamda ularga asoslangan amaliy faoliyatida namoyon bo'ladi. Mamlakatning umumiy rivojiga, insoniyat sivilizatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan komillik mezoni shaxsning barkamolligi orqali jamiyatni farovon qilishdan iborat bo'lgan. Komil insonda, avvalo, ahloqiy ong rivojlanadi, odam va olam taqdiriga vijdonan yondashish xissi shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, bizning buyuk ajdodlarimiz o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga doimo katta ehtibor berib kelganlar. Bu qadriyat asrlar osha milliy-diniy qadriyatlarimizning muhim bir ko'rinishi sifatida shakllanib ulgurgan va butun jahonga ibrat bo'la oladigan darajada rivojlangan.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. 'Ozod va obod Vatan, erkin va farovan hayot-pirovard maqsadimiz' T. O'zbekiston 2002y.
2. To'raeva O.'Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi'T-1998y.
3. Qodirov B. Komil inson tarbiyasining pedagogik asoslari. T-2001.

TALABALARDA KASBIY-IJODIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING USUL VA VOSITALARI

Mamasoliyeva Shirinoy Sirojiddin qizi,

Andijon davlat pedagogika instituti,
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi II-bosqich magistranti

Inson – murakkab dinamik tuzilishga egadir. U butun umri davomida o'zgaradi, ammo u bilan yoshlik davrida sodir bo'ladigan o'zgarishlar haqiqatda ahamiyatli. K.D.Yshinskiy ta'kidlaganidek: “Biz inson hayotidagi 16 yoshdan 22-23 yoshgacha bo'lgan davrni eng hal qiluvchi deb hisoblaymiz. Bunda aynan alohida tasavvurlar izchilligining davri yakunlanadi va agar ularning barchasi bo'lmasa, Unda insonning fikrlash tarzi va uning xarakteridagi muayyan yo'nalishning ustuvorligini hosil qilish uchun ahamiyatli qismi yetarlicha keng bir tarmoqqa guruhlanadi”. Shuning uchun ham pedagogning roli bu qadar muhim

bo'lib, uning vazifasi bu davrni talabalarda mykamallikka intilishni uyg'otish uchun foydalanishdan iborat bo'ladi.

Shaxsni takomillashtirish – insoniyat ma'naviy hayotining azaliy muammosidir. Bu muammo ustida barcha davrlarning atoqli namoyondalari fikrlaganlar, ular orasida Sokrat, Platon, Aristotel, Mark Avreliy, J.J.Rysso, Gelvesiy, Didro, G.Gyote, F.Bekon, I.Kant, Gegel, A.Kamyy, Sartr, Xaydegger, N.A.Berdyayev, F.M.Dostoyevskiy, V.V.Zenkovskiy, I.A.Ilin, V.O.Klyuchevskiy, N.I.Lobachevskiy, M.V.Lomonosov, N.O.Losskiy, B.S.Solovev, .N.Tolstoy, K.D.Yshinskiy, P.A.Florenskiy, S..Frank va boshqa buyuk mutafakkirlar, pedagoglardir.

Shaxsni takomillashirish atamasi pedagogikadagi tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash kabi asosiy tushunchalar bilan bevosita o'zaro bog'liqlikda yotadi. Uzoq vaqt davomida mazkur ilmiy atamalar faqatgina maktab va avvalo maktab yoshidagi o'quvchilarga taallyqli muammolarga aloqador ravishda foydalanildi. Ijtimoiy-psixologik va yoshga oid kategoriya sifatida talabalik muammosi B.G.Ananevning psixologik maktabi tomonidan qo'yilgan. Ammo boshqa mualliflarning ishlarida ham mazkur muammo bo'yicha kuzatishlarning katta empirik materiallari, eksperimental va nazariy umumlashtirishlarning natijalari to'plangandir.

Bu mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirish sohasidagi muhim qadam bo'ldi, Chunki jamiyatning alohida kategoriyasi sifatida o'zining mahsus psixofiziologik ma'lumotlari bilan talabalikning yuzaga kelgan dastlabki tavsifi talabalikning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini qo'zg'atish va rag'batlantirishning samarali metodlari, usullarini izlash va ratsional foydalanish zaruratini ko'rish imkonini berdi.

“Talabalik – alohida ijtimoiy kategoriya bo'lib, oliy (institut yoki universitet) ta'lim muassasasiga tashkiliy birlashtirilgan insonlarning o'ziga xos birligidir”. Bu tarixiy ijtimoiy-kasbiy kategoriya XI-XII asrlarda dastlabki universitetlarning yuzaga kelishi bilan paydo bo'lgan.

Ijtimoiy-psixologik jihatdan talabalik yuqori ta'limiy daraja, madaniyat mahsulotlaridan faolroq foydalanish, bilishga oid motivatsiyaning yuqoriroq darajasi bilan farqlanadi. Shu bilan birga – ko'proq ijtimoiy faollik, yetarlicha uyg'un ijtimoiy va intellektual yetuklikning umumiyligi bilan tavsiflanuvchi birlikdir. Bu xususiyatni inobatga olish o'qituvchining har bir talabaga – pedagogik muloqot bo'yicha hamkorga, o'qituvchi uchun qiziqarli shaxsga hurmat munosabati asosida yotishi kerak. Shaxsiy-faoliyatli yondashuvga ko'ra talabaga o'qitishning passiv obyekti sifatida emas, balki pedagogik muloqotning faol sybuekti sifatida qaraladi. Talabalikka psixofiziologik tavsif berib, yoshlikning – 17 yoshdan 25 yoshgacha erta yetuklikning alohida davri ekanligini ta'kidlash lozim. Mazkur davr, o'z navbatida V.Selivanovning fikriga ko'ra, ikki davrga ajratiladi: 17 yoshdan 19 yoshgacha (odatda, 1- va 2- bosqich) hamda 19, 20 yoshdan 25 yoshgacha (yuqori bosqich talabalari).

‘Ko‘pgina tadqiqotchilar insonning rivojlanishi jarayonini bu yoshda funksional ishlash qobiliyati va samaradorligining uzluksiz o‘tib borishi, biror-bir pasayish va funksiyalarning barqarorsiz progressiv harakatlanish dinamikasi sifatida tavsiflaydilar’.

Bu vaqtda egallanadigan bilimlarni tartibga solish, to‘plash, saqlash, mantiqiy qayta tasniflashtirish, ularni amaliy faoliyatga ko‘chirish jarayoni jadal sodir bo‘ladi.

B.G.Ananevning psixologik maktabining ma’lumotlariga ko‘ra, intellektning tuzilmasi butun yosh davrida rivojlanish jarayonida emas, balki talabalik yosh davrida ham dinamik ravishda o‘zgaradi. 18-21 yoshda turli xil psixik funksiyalarning korrelyatsion guruhi (xotira, tafakkur, idrok, diqqat) aloqalar zanjiri ko‘rinishida xizmat qiladi, 22-25 yoshda esa ikki – mnemologik (xotira – tafakkurning yagona tuzilishi) va diqqat omili markazlar atrofida guruhlanadigan murakkab tarmoqda kompleks hosil bo‘ladi.

Oliy ta’lim muassasasidagi ta’lim olish intellektning tuzilmaviy hosil bo‘lishiga ko‘maklashib, shu bilan bir vaqtda uning ishlashining xususiyatlariga asoslanadi. Shunday qilib, talabalik yillarida diqqat omilining roli o‘sishi ko‘rsatilgan (18-21 yoshda u korrelyatsion aloqalarning soni, kuchi bo‘yicha to‘rtinchi o‘rinni, 20-25 yoshda esa ikkinchi o‘rinni egallaydi). 18-21 yosh davri xotira hajmining eng kichik hajmi bilan, uning konsentratsiyasi darajasining oshishi bilan tavsiflanadi. 22 yoshdan boshlab diqqatning barqarorligining kuchayishi oshadi. Bu o‘quv jarayonida talabalarning diqqatlarini tashkil etish ustida maqsadga muvofiq ishlashning muhimligi to‘g‘risida guvohlik beradi.

Tafakkur va xotiraning rivojlanishi yaqin va bilvosita bog‘liqdir. 19-24 yoshda xotira funksiyalari mantiqiularidan ilgarilaydi, 20, 23, 25 yoshda esa aksincha holat kuzatiladi. 22 yoshda va 26 yoshda ikkala funksiyalarining sezilarli pasayishi kuzatiladi. 28-29 yosh davri fikrlash funksiyalarining nisbatan barqarorlashishi bilan tavsiflanadi.

B.G.Ananevning psixologik maktabi tadqiqotchilari tomonidan olingan ma’lumotlar talabalik yosh davri – bu intellektning murakkab tasniflash vaqti bo‘lib, u juda individual va variativligidan guvohlik beradi. Intellektning yoshlikda rivojlanishi esa, A.Yu.Kozo‘reva ta’kidlaganidek, ijodiy qobiliyatlar bilan bog‘liqdir.

Yuqorida bayon etilgandan oliy ta’lim muassasasi o‘qituvchisining o‘quv faoliyatining sub’ekti sifatida talabani shakllantirishdagi mas’uliyatli roli aniq namoyon bo‘ladi.

Kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish motivatsiyasi oliy ta’lim muassasasini tanlash motivlarida yotishiga amin bo‘ldik, ular orasida quyidagilar ham mavjud:

- a) fanni sevish;
- b) fanni sevish bilan birgalikda kasbga muhabbat;
- v) bolalarni sevish;
- g) oliy ma’lumot egallashning rasmiy ehtiyoji.

Sanab o'tilgan tadqiqotlar natijalarining tahlili, pedagogik kasbni egallash uchun faqatgina bilim, ko'nikma va malakalarning o'zi yetarli emasligi, shuningdek, alohida – kasbiy va ijodiy qobiliyatlar zarurligini ko'rsatadi va ularning mavjudligi kasbiy tayyorlash jarayonini jadallashtiradi hamda pedagogik mahoratning asosi bo'lib xizmat qiladi. Kasbiy pedagogik faoliyat shuncha lik xilma-xil va ko'p qirraliki, mazkur faoliyat bilan alohida shaxs sifatlari va xususiyatlariga ega bo'lmay turib muvaffaqiyatli shug'yllanish mumkinl emasdir. Shuning uchun ham biz tomonimizdan tanlangan – pedagogik ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishning samarali usullarini izlash muammosi ob'ektiv yuzaga keldi va o'zining yechimini talab etadi.

Xulosa jarayonida tajriba-sinov ishlarining yakunlovchi bosqichida bitiruvchi 4-bosqich talabalarining kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishining tajriba boshida yuqori daraja ko'rsatkichi har ikkala guruhlarida deyarli bir xil 6,5% bo'lgan bo'lsa, tajriba oxirida tajriba guruhlarida 14,47% ga, nazorat guruhlarida esa 8,00% ga, o'rta daraja tajriba boshida tajriba guruhlarida 30,26%dan 46,05%ga nazorat guruhlarida esa 30,67%dan 32,00%ga oshganligini, quyi daraja esa tajriba guruhida 63,16%dan 38,16% ga, nazorat guruhlarida esa 62,67% dan 60,00%ga kamayganligini ko'rish mumkin. Bu esa tajriba guruhlaridagi bilim darajalari nazorat guruhlaridagi bilim darajalariga nisbatan yaqqol sezilarli darajada oshganligi tajriba guruhlarida olib borilgan tadqiqot ishlari samarali ekanligiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risida Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr. O'RQ-637-son
2. SH.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
3. Sh.M.Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O'zbekiston, 2017. – B. 22.
4. Sh.M.Asqarov Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishning zamonaviy masalalari // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2017. - № 4. – B. 43-49.
5. Н.В.Кузмина Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся Вопросы психологии. 1984. – № 1. – С. 16.
6. Sh.U.Qosimov O'quvchilarda kasbiy tushunchalar shakllanishining o'ziga xos xususiyatlari // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2017. - № 4. – B. 37-42.
7. A.A.Xalikov Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratini rivojlantirish. Monografiya.–Toshkent: Iqtisod Moliya, 2015.–435 b.

RIVOJLANGAN XORIJIY MAMLAKATLAR OLIY TA'LIM TIZIMI RIVOJLANISHIDA KREDIT TIZIMINING O'RNI

Shoira Mamajonova Murodjon qizi
ADU, doktoranti
Shavkat Xabibulleavich Mamajonov
ADCHTI, chet tillar kafedrası o'qituvchisi

Ta'limning kredit sitemasi (credit-hayrs system) – mustaqil ta'lim olishga qaratilgan va individuallik asosda bilimni ijodiy o'zlashtirish, o'quv jarayonini qat'iy belgilangan holda ta'lim yo'lini tanlash va kredit holida bilim hajmini bilgilaydi. Kredit (Credit, Credit-hour) – barcha akademik davrda mehnat uyklamasiga mos ravishda talaba(o'qituvchi)ning o'quv ishlarini hajmini o'lchab beruvchi o'ziga xos birlikdir.

Umumiy qabul qilingan ta'limning kredit texnologiyasining o'ziga xos tomonlaridan biri halqaro umumta'lim standartlariga mos kelishi va ta'lim to'g'risidagi hujjatlarni qabul qilish muammolari, jahon tendentsiyalarini hisobga olgan universal ta'lim dasturi, akademik erkinlik va o'quv dasturlarini variantivligidir. Talabalarda xorijiy davlatlar universitet ta'lim darajasiga erkin kirish imkoniyatlari vujudga keladi, bakalavr va magistratura bitiruvchilarini barcha davlatda ishga joylashish huquqlari paydo bo'ladi.

Kreditli ta'lim sitemasiga o'tishning ustuvor tomonlari quyidagilardan iborat:

- ta'lim va o'qitishning sifatini oshirilishi;
- mehnat bozorining talablarini hisobga olinishi.

Ulardan:

- oliy ta'lim tizimining ko'p bosqichligi;
- akademik kreditlar sitemasini kiritish;
- o'qituvchi va talabalarni akademik muloqotini ta'minlash;
- diplomga yagona yevropa ilovasini berish;
- oliy ta'lim sifatini nazorat qilish va boshqarish.

O'qitishning kreditli texnologiyasini qo'llash orqali o'quv jarayonini tashkil qilishning asosiy vazifalari quyidagilar:

a) o'ziga xos bilimlar hajmi;b) ta'limni maksimal individullashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish; v) talabalarining mustaqil ishlarini o'rni va samaradorligini kuchaytirish;g) talabalarining samaradorlik jarayonini nazorat qilish asosida ta'limdagi aniq yutuqlarni vujudga kelishi;

Ta'limning kreditli texnologiyasining o'ziga xos tomonlari quyidagilar: a) talaba va o'qituvchining har bir fandan mehnat harajatini baholash uchun ta'lim kreditini joriy qilish;b) ishchi rejaga kiritilgan fanlarni erkin tanlashi, bu bevosita individual o'quv rejasini shakllantirishga o'z xissasini qo'shishiga ta'minlaydi;v) o'qituvchini tanlashning erkinligi;g) ta'limning aniq yo'nalishini tanlashda ta'lim

jarayoniga maslahatchilarni jalb qilish; d) talabalarning ta'lim yutuqlarini nazorat qilishda samarali metodlar; ye) ta'limda interaktiv metodlarni keng qo'llanilishi; j) talabani majburiy dasturni o'zlashtirishda mustaqil ta'limni faollashtirish; i) talabalarning har bir fandagi ta'lim yutuqlarini baholashda ballireyting sistemasidan foydalanish; k) o'quv jarayonini barcha muhim o'quv va metodik materiallarini elektron va qog'oz variantlari bilan ta'minlash;

Kredit-soat sistemi birinchi marta AQSHda vujudga kelgan. 1869 yilda Garvard universiteti Prezidenti Charlz Eliot - kredit-tizimlar tushuncha sini kiritdi va 1870-80 yil o'quv fanlari hajmini kreditda o'lchanadigan tizim joriy qilindi.

Ma'lum darajaga yetishish uchun - kredit-soatlar xajmi ya'ni, zaxet birliklarini to'plash lozim bo'ladi. Amerika sistemasida YSCS (YS Credit system) – kredit-soat - bu o'qitish vaqtiga asoslangan o'lcham. 1 kredit-soat nima bilan o'lchanadi?

- o'qituvchi va talabani o'quv faoliyati;
- kurs va dasturning harajati bilan o'lchanadi.
- talaba o'zlashtirishining nisbiy darajasi;
- bir dasturdan ikkinchisiga o'tish uchun;
- talabani o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun. 1 kredit-soat – semestr davomida xafta ichida talabani ayditiya ishlarining akademik soatiga tengdir.

1999 iyyun oyida 29 ta yevropa davlatlarining ta'lim vazirlari Bolonskiy deklaratsiyasiga qo'l qo'ydilar, bunda asosiy e'tibor YeSTS va diplomlarning umumevropa ilovaga qaratilgandir. Hozirgi kunda barcha yevropa mamlakatlari ta'lim kreditiga o'tkazildi va 1062 ta Oliy ta'lim muassasasiga joriy qilindi. Shu tarzda, Yevropa mantiqan ESTS sistemi bo'lgan umumevropa shabloni bo'yicha milliy tizimdagi baholash shkalasini tenglashtirdi. Bu tizimga binoan har bir talaba 1 o'quv yilda 60 ta yevropa kreditini to'plashi kerak. Yevropa, amerika va britaniya kredit sistemi bilan bir qatorda (zaxet birligi) YSTS (University Credit Transfer System) bo'lgan Osiyo-tinch okeani regionlari uchun universitet kreditlarini o'tkazish sistemi majdyddir. Ushbu YSTS ga Yaponiya va Xitoy qo'shilmadi.

Yaponiyaning (zaxyot) baholash birligi sistemasining asosini amerika YSSS sistemi kiritilgan bo'lib, Undan farqli o'laroq, —kredit-soatl termini —(zaxet) baholash birligi (ynits) terminiga almashtirilgan.

Xitoy xalq demokratik Respublikasida 120 ta kreditlar asosida bakalavr darajasiga o'tish uchun Amerika singari uch bosqichli ta'lim sistemi qabul qilingan. O'quv yili 2 ta semestrda bo'linadi. Semestrning davomiyligi amerika sistemasidan farqli o'laroq, 20 haftani tashkil qilishi mumkin. Universitetda o'qish davomiyligi 4-5 yil, meditsina universitetlarida 7-8 yilni tashkil etadi. Shu tariqa, davlatlarning ta'lim sistemasida —kreditl terminini izohlash, tushuntirishda ma'lum farqlar mavjud. Agar yevropa kredit sistemi o'z hajmi ko'ra ayditiya va Undan tashqari muloqot soatlarini o'zida aks ettiradi, amerika kredit soati qat'ian faqatgina ayditiyadagi muloqot vaqtida o'z aksini topgan.

ESTS kreditlari har bir o'quv fani uchun umumiy o'quv yuklamasi, ishchi soatlari sifatida muloqot soatlari tushuniladi. ESTS sitemasi o'ziga e'tirof etuvchi vosita bo'lib, u ko'p millatli yevropa an'alarini hisobga olgan holda turli xildagi ta'lim tizimlarini yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Shuning uchun MDH mamlakatlarida dunyo ta'lim jarayonlarini integratsiyasi uchun mustahkam asos va ta'limning yuqori sifatini ta'minlashda amerika kredit sitemasidan foydalanildi.

Bir ESTS krediti 24-36 ish soatni ko'zlaydi, bunga muloqot mash'gulotlarini barcha turlari kiradi. ESTS sitemasiga bir o'quv yili mos ravishda 60 kreditlari, 30 kreditlar – semestriga to'g'ri keladi.

Amerika kreditlari – YSCS osonlikcha yevropa kreditlariga o'tkaziladi – ESTS va YSTS – osiyo-tinch okean kreditlari.

1ta amerika kredit-soati 1 ta xitoy kreditiga tengdir. 1 ta amerika kreditsoati 1 ta yapon zachet birligiga tengdir. 1 ta amerika kredit-soati 2 ta yevropa kredit-soatiga tengdir. 1 ta amerika kredit-soati 2 ta osiyo-tinch okean kreditlariga tengdir, 1 ta amerika kredit-soati 4 ta britaniya kreditlariga tengdir:

Ko'pgina davlatlar ta'lim sitemasida kredit soat sitemasini keng qo'llanilishi ko'zga tashlanadi. Ko'pbosqichli oliy va oliy ta'limdan keyingi tizimda (bakalavriat – magistratura – doktorantura) umumiydan shaxsiy, avvalo odam ma'lum bir yo'nalish bo'yicha keng bilimni egallaydi, so'ngra ixtisoslikka yo'naltirilgan alohida o'quv dasturlari orqali tor mutaxassislikka o'tadi. Bunday tizim, ta'lim g'oyasi va metodikasi nuqtai nazaridan talabada talabalik davridan butun hayoti davomida shaxslararo munosabatlar malaka va ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatini yaratadi. u bilim olishning aniq yetarli qo'llanilishini ta'minlaydi.

Universitet ta'limiga mos ravishda ko'pbosqichli tizim, asosiy maqsad keng savodli, yangi g'oya va yechimlarni davom ettiradigan, kasbiy mobil yuqori talablar mavjud sharoitlarda ishlaydigan insonlarni tayyorlashdir. Ta'lim mazmunini yaxshilash uchun barcha darajalarga ko'ra davlat umumta'lim standartlarini takomillashtirish va uyg'ynlashtirish, innovatsion ta'lim texnologiyalarni joriy qilishni hisobga olgan holda o'quv rejasi va fan dasturini ishlab chiqish lozim bo'ladi.

Oliy ta'lim tizimida bakalavriat ta'lim yo'nalishi va magistratura mutaxassis ligiga o'tish quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- o'quv dasturlarini halqaro talablarga mos kelishi;
 - ta'limning turli bosqichlarida o'quv dasturlarni o'zaro bog'liqligini yaratish;
 - o'quv dasturlarini mehnat bozoriga moslashtirish;
 - umumta'lim davlat ta'lim standartlarida kompetent modelni qo'llash;
 - ynfikatsion o'quv reja va fan dasturlari tufayli talabalarning muloqotchanligini kuchaytirish;
 - talabalarni fan dasturlarni tanlashda akademik erkinlikni taqdim etish.
- Kiredit sistemasida bakalavriatning barcha o'quv fanlari uch tsiklga birlashtiriladi:

- bakalavriatni barcha yo'nalishlar, bo'yicha dasturidagi umumta'lim fanlar tsiklini hajmi 25%ni;

- bazoviy mutaxassislik fanlar tsikl hajmi 25% tashkil qiladi.

Shu tariqa, bakalavriatning fan dasturlari bo'yicha talabalarni bazoviy va fundamental tayyorlashda kontseptyal biriktirilishiga olib keladi.

Dunyoning rivojlangan davlatlarining oliy ta'lim muassasalarini tajribasida oliy maktab bitiruvchilarni ta'minlaydigan tizim vijydg kelgan. Aynan shu printsiplarga akademik darajalarning butun sistemasi javob beradi: ya'ni: bakalavr – magistr – falsafa doktori (PhD).

Keyingi taraqqiyot ta'lim xizmati sifatini nazorat qilish sistemasini o'z ichiga oladi. Davlat attestatsiyasi litsenziyalash jarayonini takomillashtirilmoqda. Ta'lim sifatini nazorat qilishdan ta'lim sifatini ta'minlash sistemasiga ya'ni, uning asosiy vositasi bo'lib, ta'limni tashkil qilish akkreditatsiyasidir. Ta'lim kredit texnologiyasini joriy qilinishini o'rganish tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, turli dnyo mamlakatlarida o'ziga xos bo'lgan xususiyatlari mavjud. Ta'lim kredit texnologiyasining maqsadga muvofiqligi va samaradorligi ko'pgina dunyo mamlakatlarining ta'lim sistemasida keng tarqalganligida ko'rinmoqda, Chunki, ta'lim dasturlari yo'nalishlarining taraqqiy etishi talabalarni bilimni mustaqil o'zlashtirish va mustaqil ishi ijodiy faoliyat darajasini oshirishga imkoniyat yaratadi, demak, ta'lim sifati to'liq oshadi.

Ta'lim krediti texnologiyasini joriy qilinishi shartli ravishda kadrlar tarkibi, o'quv-metodik ta'minlanganlik, moddiy-texnik ta'minlanganlik bazasi va eng asosiysi, talabaning o'zi va uning o'qishga bulgan munosabatiga nisbatan yuqori talabalarni qo'yadi. Ta'lim krediti texnologiyasida talabalarining mustaqil ta'limiga bo'lgan talabni kuchaytiradi, Chunki, uy vazifasi ham baholanishi maqsadga muvafiqdir. Mazkur texnologiya ta'lim vositalarini barcha majmualari bilan laboratoriya qurilmalariga bo'lgan keng yo'l ochib beradi, (asboblar, kompyuterlar, video-slayd proektorlari, aydioapparatura), multimediya, virtual-trening majmualari va hokazo. Bundan tashqari, ta'lim krediti texnologiyasi boshqa oliy ta'lim muassasalarida kreditlarni o'zlashtirilganni qayta topshirish va jamg'arib borish xarakteri tashkil qilinadi.

Ta'lim krediti texnologiyasi joriy qilingan oliy ta'lim muassasalarida, akademik erkinlik ta'lim krediti texnologiyasining asosiy afzalliklaridan biri ekanligi degan xulosaga keldi: talabalar o'qituvchilarni tanlash imkoniyati bilan o'z ta'lim doirasini shakllantiradi. Namunali va ishchi o'quv rejasi bilan birga ularning o'quv jarayonini tashkillashtiridigan va ta'lim mazmunini aniqlab beradigan talabalarining shaxsiy o'quv rejalari (IYP – Curriculum), joriy qilinadi.

Ta'lim standartlari talablarini o'zgaruvchanligi birlashtirish maqsadida, hamda ta'limni varintliligini ta'minlash, majburiy o'quv fanlari bilan birga tanlanadigan – elektiv fanlar kiritilgan.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim krediti texnologiyasini muvaffaqiyatli joriy qilish uchun bir qator masalalarni mustaqil hal qilishi kerak, aynan

- talabani tanlab olgan ta'lim doirasiga mos ravishda mustaqil ta'lim olishga o'rgatish;

- sifatli sillabuslarni yaratish va ishlab chiqish;

- oliy ta'lim muassasasining o'qituvchisiga gipertekstlar, aydio materiallar, multimedia texnologiyalarini qo'llagan holda interfaol rejimda dars o'tish imkoniyatini yaratib berish;

- zamonaviy ta'lim metodlarini professional shaklda qo'llash;

- illuystrativ va tarqatma materiallarni tayyorlash maqsadida dekanat va kafedralarni ofisning nysxa – ko'paytiruvchi apparatlar bilan ta'minlanishi;

- Ta'lim krediti texnologiyasiga o'tishda tayyorgarlikning asosiy tamoyillaridan biri bu attestatsiya talablaridir. Jumladan:

- muayyan kadrlar mavjudligi;

- o'quv maydoni;

- kutubxona fondi;

- o'quv-laboratoriya bazasi;

- matbuot bazasi;

- sport inshooti va maydonlari;

- kompyuter bazasi;

- jamoat ovqatlanish sitemasi va hokazo.

Biroq shuni belgilab o'tish muhimki, ta'lim krediti texnologiyasini joriy qilinishi biblioteka, ARM fondi, (nafaqat qog'oz kitoblari, balki elektron kitoblar); matbuot bazasini kengaytirish orqali har bir talaba o'quv fanlar majmyalari bilan o'z vaqtida ta'minlaydi, kompyuter bazasi va texnologiyasi talabaga on-line rejimida ro'yxatdan o'tish va o'quv materiallarni olish imkoniyatini beradi. Ta'lim krediti texnologiyasini joriy qilish professor-o'qituvchilar jamoasining darajasiga bog'liqdir. Mazkur texnologiya halqaro ta'lim tajribasida keng qo'llaniladigan o'qitishning faol metodlarini joriy qilinadi. O'quv jarayoni faqatgina bilim berish, balki, talabalarning amaliyotda malaka va ko'nikmalarni egallashga qaratilgan bo'lishi kerak. Shunga bog'liq holda ko'pgina o'qituvchilar vaqt taqozosi bilan eski metodlardan voz kechishlariga to'g'ri keladi.

Talabalar bilimini nazorat qilishda ball-reyting sitemasi – bu:

- hududiy attestatsiya;

- nazorat ishlari;

- bo'lim yuzasidan test;

- kurs ishlari bo'yicha hisobot;

- amaliyot himoyasi;

- individual vazifalarni qabul qilish;

- oraliq attestatsiya;

- o'quv fani bo'yicha yakuniy test;

- imtihon;

Bu gradatsiya GPA (grade point average)ni aniqlash uchun muhimdir – boshqa o'quv muassasasiga o'tkazish, kredit texnologiyasi bo'yicha ishlaydigan shu bilan birga oliy ta'lim muassasasini bitirganda talabaning umumiy akademik bilimini

o'rtacha baholarini bildiradi. Shu bilan birga ta'lim krediti tizimi o'quv jarayonini tashkil qilish tamoyillarini takomillashtirish, talabalarning bilimini nazorat qilish, oliy ta'lim muassasalarining o'qituvchi-professor tarkibini moddiy rag'batlantirish va mehnat haqqini yaxshilash tamoyillarini ko'rib chiqishni talab qiladi. Bundan tashqari, talabalarni o'quv qo'llanma va materiallar bilan ta'minlanganlik amaldagi me'yorlari ta'lim krediti tizimini talablariga mos bo'lishi, zamonaviy jihozlar va ko'paytirish texnikasi bilan jihozlangan shaxsiy matbuot markazini mavjud bo'lishi muhimdir. Ishonchimiz komil, ta'lim krediti tizimi rivojlangan xorijiy mamlakatlar oliy ta'lim tizimi rivojlanishida o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.–Toshkent. “O'zbekiston”, 2016. – 15 b.
2. O'zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi”. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 y., 11-12-son, 295-modda.
3. O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996 y., 1-son.;
4. O'zbekiston Respublikasining ‘Ijtimoiy sherikchilik to'g'risida’gi Qonuni. -T.: ‘O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami’, 2014 yil 29 sentyabr, 39-son, 488-modda.

TA'LIMDA YANGICHA YONDASHUV VA SAMARALI METODLAR

Odilova Muqaddasoy Abdunabi qizi

ADCHTI, Xorijiy til va adabiyoti(ingliz tili) ta'lim
yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda albatta ta'lim tizimidagi o'zgarishlar haqida to'liqlanib so'zlamaslikning iloji yo'q. Yurtimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo'yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga kirdi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek: *“Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo'lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko'plab ijtimoiy muammolarni echish imkoni tyg'iladi. Shunday ekan, Yangi O'zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o'ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi”.*

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismini, albatta, oliy ta'lim tizimidagi islohotlar tashkil etadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini

belgilash, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbarining 2019-yil 8-oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Kontsepsiyasi sohadagi yangi islohotlar uchun debocha vazifasini bajarib bermoqda.

Ushbu hujjatga intellektual taraqqiyotni jadallashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirish singari vazifalar asos qilib olindi.

Kontsepsiyada oliy o'quv yurtlarida qamrov darajasini kengaytirish hamda ta'lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar va ta'lim platformalarini joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, innovatsion tuzilmalarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish, xalqaro e'tirofga erishish hamda boshqa ko'plab aniq yo'nalishlar belgilab berilgan. Bularning barchasi ta'lim jarayonini yangi sifat bosqichiga ko'tarish uchun xizmat qiladi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan istiqbolli vazifalar, o'zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohalardagi islohotlardan aslo qolishmaydi. Chunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko'lamda davom ettirish davr talabidir. Ta'lim tizimida qabul qilingan eng muhim hujjatlardan yana biri bu – "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi bo'ldi. Mazkur qonunga asosan ta'lim sohasidagi asosiy printsiplar, ta'lim tizimi, turlari va shakllari aniq belgilab qo'yildi.

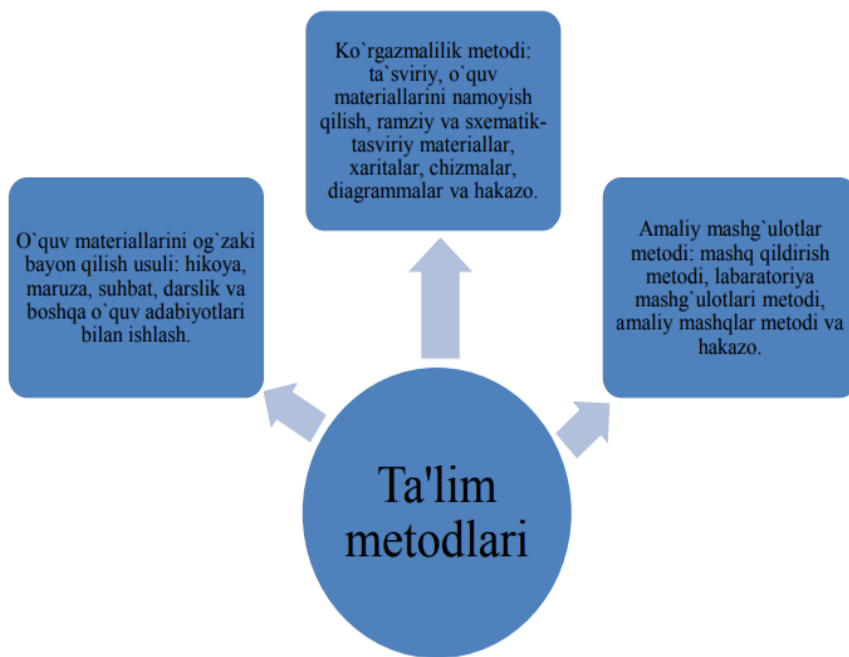
Hozirgi zamon o'quvchi yoshlari harakatchan, o'ta shiddatkor, shu bilan bir qatorda bir xillikdan tez zerikyvchandir, sababi Bugungi kunda ular axborotlar oqimi shiddatli o'sayotgan davrda ta'lim olishmoqda. Ana shu sabab dars tashkil qilish jarayonida ham imkon qadar bir xillikdan qochishimiz zarur. Bugungi kunda ommalashib ketayotgan ayrim metodlarga "Buterbrod", "Maktyb", "Decoder", "10ta dalil", "3, 4, 5, 6" metodlarini, shu bilan bir qatorda "Soat millari", "4ta taraf" kabi bir qancha zamonaviy metodlarni kiritishimiz mumkin. Bunday metodlarni qo'llash texnologiyasi aynan qotib qolgan shakllarga ega emas. Bunday metodlarni o'qituvchi o'zining pedagogik mahoratidan kelib chiqib o'quvchilarning yosh xususiyati va bilim saviyasiga mos ravishda o'zgartirishi, uni shakllantirishi mumkin.

O'qituvchining har bir ogohantirishidan keyin bir-biriga ro'parama-ro'para turgan o'quvchilar o'z ma'lumotlarini sheriklariga tushuntirib beradi va bu jarayon dastlabki o'quvchiga qayta uchragunga qadar davom etadi, soat tayoqchalari o'z joyida turadi, minyt tayoqchalari esa soat strekasi kabi aylanishadi. Ushbu berilgan qisqa vaqt oralig'ida o'quvchilar 10tadan ortiq ma'lumotlarni eshitib, eslab qolishga harakat qilishadi. Natijada o'quvchilarda bir qancha qobiliyatlar: o'z fikrini bayon eta olish, jamoa bo'lib ishlash, liderlik va o'zgani eshita bilish kabi qobiliyatlar rivojlanadi. Bunday metodik

texnologiyalarni har bir fanda qo'llashimiz mumkin. Umuman olganda, ta'lim samaradorligini oshirish, eng avvalo, o'qituvchining pedagogik mahorati hamda uning ta'lim jarayoniga nisbatan fidokorona yondashuviga bog'liq, albatta.

Metodlar bir qancha asosiy guruhlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'z navbatida kichik guruhlar va ularga kiruvchi alohida metodlarga bo'linadi. O'quvchilar faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish jarayonining o'zi esa axborot uzatish, qabul qilish, anglash va o'quv axborotlarini esda saqlashni hamda olinadigan bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llay olishni nazarda tutishni hisobga olsak, birinchi guruh metodlariga so'z orqali axborotni uzatish va eshitish orqali qabul qilish metodlari og'zaki metodlar; hikoya, ma'ruza, suhbat va boshqalar; ikkinchi guruh metodlariga o'quv axborotlarini ko'rgazmali uzatish va ko'rish orqali qabul qilish metodlari - ko'rgazmali metodlar: tasviriylar, namoyish qilish va boshqalar; uchunchi guruh metodlariga o'quv axborotini amaliy mehnat harakatlari orqali berish (amaliy metodlar, mashqlar, laboratoriya tajribalari, mehnat harakatlari va boshqalar) kiradi.

Demak, amaliyotda keng qo'llanilib kelayotgan ta'lim metodlarini quyidagi ko'rinishda ifodalasak bo'ladi. Ta'lim metodlari tarkiban o'qish metodlari va o'qitish metodlaridan iborat. O'qituvchi bilimlarni og'zaki bayon etsa, bolalar uni tinglaydi. O'qituvchi mustaqil ish topshirsa, o'quvchilar bajarishadi. O'quv-tarbiya jarayonida ta'lim metodlarining samaradorligini oshirish maqsadida o'qitish va o'qish metodlari majmyasidan foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga qo'ramiz. "O'zbekiston" 2017
2. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakat strategiyasi.

3. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent. 2022 yil
4. Yo'ldoshev J.G, Ysmonov, S.A, Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish.-T. Fan va texnologiya. 2008.
5. Mavlonova R.A., To'rayeva O.T., Xoliqberdiyev K.M. –“Pedagogika” T., ‘O'qituvchi ‘ - 2008-y
6. M.X.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. “Pedagogika” – T.: Faylasuflar Milliy jamiyati, 2010-y.
7. www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi xykymat portali.
8. www.academy.uz (Fanlar akademiyasi)
9. [www. Ziyonet.uz](http://www.Ziyonet.uz)

TARJIMA NAZARIYASI VA TANQIDIY MUAMMOLAR

Ashuroxunova Go'zaloy Ikromjon qizi,

Ingliz filologiyasi, o'qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti,
tarjima nazariyasi va amaliyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Tarjimashunoslik ilmi keng sohalarni qamragan hamda har bir sohaning o'ziga xos bo'lgan tarjima xususiyati va farqliklari bor. Mustaqillik davri o'zbek adabiyotida barcha tur va janrlar qatori badiiy tarjima amaliyotida ham o'sish-o'zgarishlar yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Ayniqsa, asliyat tilidan tarjima iziga tushayotgani quvonarli ho. Bu borada yoshlarning o'z iqtidorini sinovdan o'tkazayotgani, Sharq va G'arb xalqlari adabiyoti namunalarini bevosita ona tilimizga o'girishda dadil kirishayotgani katta umid uyg'otadi.

XX asrga qadar “tarjima” so'zi faqat tarixiy, falsafiy, adabiy va badiiy asarlar o'girmasiga nisbatan qo'llanib kelingan. Og'zaki tarjimonga nisbatan esa turkiy xalqlarda “tilmoch”, nemis tilida “dolmetechen”, ingliz va fransuz tillarida “interpret” atamaları qo'llanilgan. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham shu yo'sinda umumiy ma'no kasb etgan. Tarjima nazariyasiga bag'ishlangan ilk tadqiqotlar o'tgan asrning 20-30 yillarida yuzaga kela boshladi.

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan so'ng o'tgan o'ttiz ikki yil davomida badiiy ijodning barcha sohalarida bo'lgani kabi tarjima nazariyasi va amaliyotida ham o'zgarish va yangilashlar ro'y berdi. Birinchi Prezidentimiz tashabbusi bilan tarjima va tarjimashunoslar minbari “Jahon adabiyoti” (1997) jurnali tashkil etilib, o'z faoliyatini boshladi. Atoqli adabiyotshunos olim va tarjimashunos Ozod Sharafiddinov boshchiligidagi ushbu jurnalda dunyo adabiyotining eng sara asarlari o'zbek tiliga tarjima qilinib bosildi. Eng muhimi, jurnal tahririyati asliyatdan tarjima amaliyotiga keng yo'l ochib berdi. Ayni paytda “Jahon adabiyoti” jurnalida tarjima nazariyasi va tanqidiga doir mazmunli maqola hamda suhbatlarning bosilayotgani ijod va ilm ahliga manzyl bo'lmoqda. Hozirgi

zamonda tarjima amaliyoti ilmga asoslanadi. Albatta, ijod jarayonida instyitsiyaning o'z o'rni hamda salmog'I yo'q emas. Ilm tarjimaning to'laqonli va ishonchli chiqishiga yo'l ochadi. Tarjimashunoslik va uning tarkibiy qismiga aylanib borayotgan, ammo hali o'zini to'la namoyon qilib ylgymagan tarjima tanqidi ilm turidir. Bu ilm tilshunoslik, grammatik, stilistik, semantika, belgishunoslik kabilar bilan yaqin aloqa bog'lab, yaqin hamkorlik qiladi. Hozirgi kunda tarjima yo'nalishi rivojlanishiga qaramay, uning rivojiga turtki bo'ladigan tadqiqotlar juda ham kam. Bu esa bevosita tarjima tanqidida systkashlikni keltirib chiqarayotgan sabablardan biri. Tarjimonlarni rivojlantirish va tayyorlash uchun ilmiy- nazariy tomonidan bevosita sohaga oid darsliklar, o'quv qo'llanmalar va turli lu'gatlar yetishmasligi kuzatiladi. Hozircha foydalanib kelinayotgan o'quv qo'llanmalarda tarjimashunoslikning barcha jihatlari qamrab olinmagan. Shu sababli ham ushbu yo'nalishga oid tanqidiy fikrlarning rivojlanishi, adabiy jarayonning eng qizg'in jabhalaridan biriga aylanishiga sabab bo'ladi.

Tarjima tanqididagi systkashlik oqibatida Bugungi kunda xorijiy tillardan o'girilayotgan ko'plab tarjima asarlar o'zining bahosini olayotgani yo'q. Kitob holida chop etilayotganlarida hatto qaysi tildan tarjima qilingani ham ba'zan ko'rsatilmaydi. Tarjima nazariyasi va tanqidiga oid ilmiy tadqiqotlar, qo'llanmalar kerak deb bekorga aytilmayapti. Tarjima tanqidchiligining hozirgi ahvoli deyarli talabga javob bermaydi. Gazeta va jurnallar, tahririyatlar taqdim etayotgan tarjima asarlar kimlarning qo'lidan o'tib kitobxonga yetib boryapti, ularni nashrga tayyorlagan muharrirlar o'sha asar yozilgan xorijiy tilni biladimi yoki faqat tarjimonlikka bo'lgan ishonchiga asoslanadimi? Ingliz tilida tarjima qilindi, deb bosilayotgan asarlar tarjimasini asliyatga qiyoslab nashrga tayyorlaydigan muharrirlar adabiy-badiiy nashrlarda, nashriyotlarda bormi? Malakali muharrir qalami tegmagan, qanday o'girilgan bo'lsa shu zaylda chiqib ketayotgan tarjima asarlarining soni tobora ko'payib borayotgani, albatta, tashvishlanarli holat.

Yana bir masala, gazeta-jurnallar, nashriyotlarda bosilayotgan tarjima asarlar, kitoblarda ushbu asar xorijlik yozuvchi yoki shoirning qayerda, qachon, qaysi tilda nashr qilingan kitobi asosida amalga oshirilgani haqida hech qanday ma'lumot berilmaydi. Nashr madaniyatining bu oddiy talabiga rioya etmaslikni also oqlab bo'lmaydi. Negaki, xorijlik adib asarining bir necha bor turli saviyada bosilgan, to'ldirilgan, qisqartirilgan, qayta ishlangan nashrlar bo'lishi mumkin.

Bir asarni tarjima qilish jarayonida tarjimondan nafaqat til bilimdoni, balki adabiyotshunos va elshunos bo'lish ham talab etiladi. Chunki muayyan xalqning madaniyati, assotsiativ tafakkurini chuqur bilmay, til boyligini yaxshi egallamay turib tarjimon badiiy til vositalarini to'g'ri tanlay olmaydi, tilning poetik jihatlarini his etmay, oqibatda tarjima to'g'ri va ta'sirchan chiqmaydi. Shu bilan birga tarjima qilayotgan davlatning butun bir madaniyati, yashash tarzini ham chuqur o'rganish zarur. Chunki yozilgan adabiyotlar asosan o'sha xalqning yashash tarziga bog'liq holda yozilgan bo'ladi. Tarjimonning butun o'y-hayoli bilish va qidirishda bo'lishi zarur. Asosiy maqsadi esa, madaniyat fenomenlarini yaqinlashtirish, tarjima tili vositasida tushunarli qilishdan iborat. Hozir tarjimonlar ko'payotgani quvonarli

holat, biroq amalga oshirilayotgan tarjimalar sifati haqida o'ylashimiz zarur. Zamon talabi darajasiga tarjimonlarni tayyorlash uchun nafaqat tarjima nazariyasi va amaliyoti bo'yicha mukammal darslik, shuningdek, badiiy, ilmiy-texnik, idora ish uslubiga mos o'quv qo'llanmalari, ikki, uch va ko'p tilli lu'gatlarni yaratish talab etiladi. Hozircha chop etilgan ko'plab inglizcha-o'zbekcha, nemischa-o'zbekcha, fransuzcha-o'zbekcha lu'gatlarning foydali jihatlari borligini yitirmagan holda aytish kerakki, bu lu'gatlarni hali tarjimonlarning talabini qiniqtirmaydi. Endilikda katta izohli sinonimik va qomysiy lu'gatlarni kerak, hatto tarjima nazariyasi va amaliyotiga doir izohli lu'gat tayyorlashni ham o'ylash zarur. Negaki, bu qulayliklarning rivojlanishi, so'nggi yillarda sifatli hamda saviyali tarjima asarlarning soni ko'payishiga sabab bo'la oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, quyida keltirilgan muammolarni hal etish va bu sohani rivojlantirishga harakat qilish har tomonlama foyda olib kelishiga sabab bo'la oladi. Tarjimonlik sohasi sababli xalqaro hamkorlik munosabatlari rivojlanishi hamda turli xil boshqa tillardan kirib kelgan asarlarni yoshlarga taqdim etish, ularning dunyo qarashi, teran va izchil fikr yuritishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmad Otaboyev "O'zbekiston adabiyot va san'at gazetasi" 2014-yil 10- son
2. Zarif Quvonov (2020). XXI asr tilshunosligi va tarjimashunosligining dolzarb muammolari; nazariya, amaliyot, innovatsiya

MAKTAB O'QITUVCHISINING KASBIY QOBILYATLARINI SHAKLLANISHINING AHAMIYATI

Alimova Mavludaxon Bahodirovna,
Jalaquduq tumani 8-maktab psixologi

Malumki psixolog olimlardan F.N.Gonobolin, N.V.Kuzmina, N.D Levitova I.V.Straxovlar pedagogik qobiliyatning ko'p qirrali ekanligini ko'rsatib berganlar. Ular bo'lajak o'qituvchilar uchun bir necha sifatlar zarurligini va o'qituvchi quyidagi qobiliyatlarga ega bo'lishini, yoki pedagogik qobiliyat strukturasiga kiradigan qobiliyatlarni ko'rsatib berganlar. Jumladan,

1. Didaktik qobiliyat - o'qituvchining talabalarga yangi bilimlarni, informatsiyalarni tushunarli qilib bayon qilishi;
2. Akademik qobiliyat - o'qituvchining o'zi o'qitadigan predmetiga oid va unga bevosita kerak bo'lgan fanlarni bilishga bo'lgan qobiliyati (M.Matematik –geometriya, algebra, astronomiya, fizika...);
3. Perseptiv qobiliyat - o'qituvchining talabalarga xos xususiyatlarni, ularning qiziqishlari va imkoniyatlarini bilgan holda ularning qalbiga, ichki dunyosiga kirish qobiliyati;

4. Nutq qobiliyati – o'qituvchining o'quv materialini aniq, ravon va tushunarli bayon qila bilish qobiliyati. Nutq yordamida va pantomimika vositasida o'z xis-tuyg'ularini tushuntira bilish qobiliyatidir;
5. Tashkilotchilik qobiliyati – bu talabalarning qiziqishlari, ideallari, yo'nalishlari dunyoqarashlarini hisobga olib, ta'lim- tarbiya ishlarini tashkil qilish, talabalarni jipslashtirish, jamoani uyushtira olish, o'z shaxsiy ishini tashkil qila olish qobiliyatidir;
6. Avtoritar qobiliyat - talabalarga bevosita emotsional-irodaviy ta'sir ko'rsatish, ular orasida, pedagogik jamoa o'rtasida obro' qozona olish qobiliyati. O'zining talabchanligi, samimiyligi, odilligi bilan jamoa orasida ajralib turish qobiliyatidir;
7. Kommunikativ qobiliyat - bu o'qituvchining talabalar bilan to'g'ri munosabat o'rnatish olishi, talabalarga to'g'ri yondashish yo'lini topa bilishi, o'zaro samimiy munosabatlar yrnata olish, ular bilan birga hamnafas bo'lish qobiliyatidir;
8. Pedagogik hayol – ham pedagogik qobiliyat tarkibiga kiradi. O'qituvchi o'zi ta'lim-tarbiya berayotgan talabasini qanday xarakterli xususiyatga egaligiga qarab, uni kelgusida kim va qanday inson bo'lishini bila oladigan, Unda qanday fazilatlar shakllanishi mumkinligi oldindan aytib bera oladigan qobiliyatdir;
9. Diqqatni tashkil qila bilish qobiliyati – bu – (Krytetskiyning 'Ped.psixologiyani asoslari' kitobida Straxov I.V buni – diqqatni taqsimlash qobiliyati – deb ko'rsatadi) – o'qituvchini o'z va o'qituvchilar diqqatini tashkil qila bilish, talabalarning turli xildagi diqqat turlari holatlaridan foydalana olish, o'z diqqatini dars jarayonida taksimlay olish va Unda biror kerakli ob'ektni, talabani diqqat e'tiboridan tyshirib qoldirmaslik qobiliyatidir. O'qituvchi shu qobiliyatga ega bo'lgandagina, u ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli uyushtira oladi.

Sharq mutafakkirlari va allomalarning ijodiy meroslarida o'qituvchi-tarbiyachi mahorati, ustozlik-shogirdlik shartlariga ham alohida yrg'y berilgan.

Abu Nasr Farobiy ustoz o'qituvchiga shunday talab qo'yada: 'Ustoz shogirdlariga katta zulm ham xaddan tashqari ko'ngilchanglik qilmaslik lozim.' Ortiqcha qattiqqo'llik ham shogirdga ustozga nisbatan nafrat uyg'otadi, ustoz juda ham uymshoq bo'lsa shogird uni mensimay qo'yadi va u beradigan bilimdan sovyb ham qoladi. U o'qituvchiga bolalarning fe'l atvoriga qarab tarbiya jarayonida 'qattiq' yoki 'yymshoq' usullardan foydalanishni maslaxat beradi. Uning fikricha:

1. Tarbiyalanyvchilar o'qish-o'rganishga moyillik bildirsalar, ularga ta'lim tarbiya jarayonida yymshoq usul qo'llaniladi.
2. Tarbiyalanyvchilar o'zboshimcha itoatsiz bo'lsalar, qattiq usul (majburlov) qo'llaniladi.

Ibn Sinoning ta'lim va tarbiya sohalaridagi boy meros o'z davrida jaholatiga qarshi kurashda juda katta progressiv ahamiyatga ega bo'ldi. Ibn Sino bolaga bilim berish o'qituvchining ma'suliyatli burchi ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha

bolalar bilan myomolada bosiq va jiddiy bo'lish, berilayotgan bilimning bolalar qanday o'zlashtirib olayotganiga e'tibor berish kabilar muximdir.

Soxibqiron Amir Temur ham o'z xukmronligi davrida ilm axillari, myallimlarga xyrmat bilan qaraydi. Kishilarga mansab berishda ham ularning ilmlarini hisobga oladi. Jamiyatning rivojida ularning o'rni muhim deb biladi. Ko'plab madrasalar ochadi ularga myallim va myddarislar tayin etadi, o'zining ustozlarini ham juda qadrlaydi.

O'zbek xalqining mutafakkiri Alisher Navoiy o'zining 'Maxbub yl qylyb' asarida maktabdorlar haqida fikr yuritar ekan, ularni o'ta qattiqqo'l, johil va ta'magirliklarini qoralaydi. "Darxaqiqat johil myallimlar gynohsiz yosh bolalarga jafo qiluvchidir, u yosh bolalarning azoblashga, kaltaklashga o'rgangan, g'azabli qoshi chimirilgan, achchiqlanishga odatlangan. Ularning ko'pchiligida ko'ngil qattiqqo'lligi va ta'b xastaligi oshkor. Buning ustiga ular aql kamligiga ham griftor. Ular kiyinish yo'li bilan bolalar ko'nglini o'zlariga rom qilmoqchi va kichkintoularning beqaror tabiatini do'k-po'pisa bilan tartibga solmoqchi bo'ladilar. Ulardagi ko'rinib turgan qo'pollik, yosh bolalardagi kelishmagan xatti-harakatni silliqlashga yirik egovdir. Ular ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev qila olmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga ojizlik qiladi. Lekin ustoz bolaga ilm va odob o'rgatadi" – deb ta'kidlaydi. Darxaqiqat myallim bu kabi xollarda yuzlab mashaqqat chekadi. Shu jihatdan olganda bolalarda uning haqi ko'p, agar shogird ylg'aygach podshoxlik martabasiga erishsa ham o'z myallimga qyllyq qilsa arziydi, shuning uchun ham Alisher Navoiy yozadi.

Xaq yo'lida kim senga bir xarf o'qitmish ranj ila,

Aylamak bo'lmas ado oning xaqin yuz ganch ila.

Xusayin Voiz Koshifiy o'z asarlarida ustoz-shogird munosabatlariga keng to'xtaladi; - 'Agar shogirdlikning binosi nimani ustiga quriladi deb so'rasalar iroda ustiga deb javob bergin. Agar iroda nima deb so'rasalar samo va toatdir deb aytgin. Agar samo etish va toat nima deb so'rasalar nimani ustoz aytsa uni jon qulog'i bilan eshitish, chini bilan qabul qilish va vujud a'zolari orqali amalda ado etishdir deb ayt'. U shogirdlikning 8 ta odobini ko'rsatadi:

1. Birinchi bo'lib salom berish.
2. Ustozning oldida oz gapirish.
3. Boshni oldinga egib turish.
4. Ko'zni har tomonga uygyrtirmaslik.
5. Gap so'ramoqchi bo'lsa oldin ustozdan ijozat olish.
6. Ustoz javobiga e'tiroz bildirmaslik.
7. Ustoz oldida boshqalarni g'iybat qilmaslik.
8. O'tirib turishda xurmat saqlash.

Shu bois bugungi kunda ham o'qituvchiga xurmat bilan qarash lozimligini talab qilinadi. Albatta bunda o'qituvchining o'zi ham jamiyatda qanday muxim vazifani bajarayotganligini tushinib olishi va o'z qadr qimmatini yaxshi bilib ishlashi zarur. O'qituvchi sof vijdonligi, ishchan, sabotli, talabalarga o'zi singdirishi lozim bo'lgan fazilatlarga jonli namunasi, keng ma'lumotli va

mehnatsevar kishi bo'lishi lozim. U o'z ishini bexad sevishi, talabalarga ba'misli otalardek muomala qilishi, ularda bilimga xavas tug'dirishi zarur. O'zi namuna ko'rsatib talabalarni o'ziga ergashtirish o'qituvchining eng birinchi vazifasidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abu Nasr Forobiy. "Fozil odamlar shahri." -T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
2. Abdulla Avloniy. "Turkiy Guliston yoxud ahloq" -T., 1996.
3. Abu Rayhon Beruniy. "Hikmatlar". -T.: Yosh gvardiya; 1973.
4. A.Xoliqov. "Pedagogik mahorat". -T.: Iqtisod-moliya. 2010.
5. J.Tulenov, Z.G'ofyrov. "Falsafa". -T.: O'qituvchi, 1997.
6. A.Minovarov. "Pedagogika". -T.: O'qituvchi, 1996.
7. R.Mavlonova va boshqalar. "Pedagogika". -T.: O'qituvchi, 2008. 518
8. R.Mavlonova, N.Raxmanqulova, N.Vohidova. "Pedagogika nazariyasi va tarixi." Darslik. -T.: Fan va texnologiyalar. 2010.

O'QUVCHILARNI QIZIQISH, QOBILIYAT HAMDA TEMPERAMENT HUSUSIYATLARINI ANIQLAB KASBGA YO'NALTIRISH

Yusupova Dilduzaxon Muhammadjonovna,

Baliqchi tuman 36- umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

O'quvchilarni ongli va mustaqil ravishda kasb tanlashga va ta'lim muassasalariga (kollejlarga, kasb~hunar maktablari, texnikym, oliy o'quv yurti) o'qishga yo'naltirishga tayyorlash Bugungi kunda asosiy vazifalardan biridir. O'quvchilarga turli kasblar mutaxassislikning qaysi o'quv yurtida olish mumkin, bundan tashqari kasblarni insonning jismoniy, ruhiy va shaxsiy sifatlariga talabini hisobga olgan holda tanlashga yordamberishi lozim. "Kelajakda men kim bo'laman?" degan savol hayot bo'sag'asida turgan yoshlarni va har qanday yoshdagi shaxsni qachondir o'ylantirgan. Chuqur mulohaza qilishga chorlagan. Agar inson farovon va baxtli yashashni niyat qilgan bo'lsa, u o'zining temperamenti, qiziqishi va qobiliyatiga mos bo'lgan kasbni tanlashi zarur. O'z temperamenti, qiziqishi, qobiliyatini aniq belgilash hamda shu asosda hayotda yuqori cho'qqilarni zabt etishda psixologlarning ko'rsatmalaridan to'liq foydalanish maqsadga muvofiqdir. Maktabni bitirayotgan o'quvchilar kasb tanlash bo'yicha o'quvchilikdagi har xil orzu va fantaziyalarini chetga syrib aniq bir kasbni tanlashga majburdirlar. Bu bitiruvchilar uchun mas'uliyatli davr-mustaqil mutahassis bo'lish uchun tayyorgarlik davridir.

Kasbga yo'naltiruvchi pedagog, psixolog mutahassislarning tavsiyalari asosida kasb tanlash ancha samarali. Bunda ular shaxsdagi qiziqish va qobiliyati hamda temperament hysysiyatlarini e'tiborga oladilar. Demak, insonda o'z "qadrdon" kasbini topish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu orqali uning keyingi

hayoti yanada mazmunli o'tadi. Albatta, kasbga yo'naltiruvchi mutahassis o'zining egallab turgan lavozimi talablariga javob bersagina yuqoridagi xulosamiz kuchga ega bo'ladi. Birinchi usulda yondashishning, ya'ni o'zining ota-onalari, do'stlari, tanishlari, radio va televideniya'dagi ko'rsatuv va ma'lumotlar asosida biror kasbni tanlashning o'ziga yarasha kamchiligi bor. U ham bo'lsa hali sinab ko'rilmagan biror faoliyatni boshqalarning tavsiyasi asosida tanlashdir. Bu yerda ikki shaxs qatnaShuabdi: tanlovchi va yordamchi. Tanlovchi yordamchidan yordam so'raydi. Yordamchi o'zining tajribasidan kelib chiqib maslahat beradi. U yoki o'zining kasbini egallashni, yoki umuman ushbu kasbga yaqinlashmaslikni maslahat beradi. Bunday yordamchilar kasb tanlovchini dovdiratib, unga kasb tanlashga bo'lgan qiziqishni so'ndirib qo'yishlari mumkin.

Birovning tajribasi kasb tanlayotgan o'quvchi uchun mayoq sifatida hizmat qilishi mumkin, lekin y, mayoq ko'ringani bilan o'quvchining kemasi unga qadar yetib boradimi? Agar mayoqlar soni ko'p bo'lsachi? Maslahat berayotgan inson o'zining tajribasi va nuqtai nazaridan kelib chiqib ta'sir o'tkazishga harakat qiladi. Bunday holat maslahat beruvchilarning ichki kechinmalari o'quvchi uchun begonaligi bilan ajralib turadi. O'quvchining temperament, qiziqish va qobiliyatini aniqlash uchun na o'quvchining o'zi, na "maslahatchilar" tayyormas. Mazkur jarayonda psixolog mutahassisning ishtiroki maqsadga muvofiq bo'ladi. Undan tashqari, qiziqish va qobiliyatni aniqlash anchagina vaqtni talab etadi. yuqorida tasvirlangan holatni esa, kechinmalari bir-biriga begona bo'lgan ikkita hamsuhbatning muloqotiga o'xshatishimiz mumkin.

Psixologiyada ma'lumki inson asosiy 4 ta temperament tipiga bo'linadi. Shu bilan birgalikda aralash tipdagi insonlar ham bor. Lekin, ikkala tipdan bittasi dominant ya'ni ustun hisoblanadi. Shaxsning mana shu temperament hysysiyatlarini hisobga olgan holda kasbga yo'naltirish tanlagan sohasining yetuk mutaxassis i bo'lib yetishishi va ishida ulkan yutuqilarga erishishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun psixologlarga qilinadigan tavsiyalardan birlamchisi, o'quvchilarining temperament turini aniqlab olish, keyingi amalga oshiriladigan ish esa kasblar haritasini tuzishdir.

- Sangvinik turidagi insonlar uchun g'alaba muhim. Ular har qanday insonlar bilan yaxshi chiqishib keta oladi. Har doim pazitiv fikrlashi o'ziga ishonchi juda baland bo'lganligi, bir joyda tura olmasligi sababli ham bir joyda o'tirib ishlamaydigan doim harakatda bo'lishi talab etiladigan kasb tanlashini tavsiya qilish mumkin.
- Xolerik nihoyat darajada g'ayratli va serharakat, Shu bilan birga o'zi yoqtirmagan ishini hech qachon qilmaydigan insonlardir. Agar kimningdir tazyiqi bilan qaysidir kasbni egallagan taqdirda ham hech qachon chin dildan mehnat qilishmaydi. Ular eng kuchli tashkilotchilar, motivatorlardir. xoleriklar bir zal odamni ruhlantirib, turgizib orqalaridan ergashtirib olib chiqib ketishga qodirlar. Ular qaynoq muhitni hosil qiluvchi, keskin ijodni talab qiluvchi, g'oyaga myalliflik qilishga ustalar.

- Flegmatik turiga kiruvchi o'quvchilar nihoyatda sabrli va bir ish boshlasa albatta ohiriga yetkazmay qo'ymaydigan insonlar hisoblanib, ular bir joyda o'tirib kun bo'yi ishlashi mumkin. Og'ir bosiq, puhta reja asosida ish qiluvchi hamda yetti o'lchab bir kesuvchi insonlardir. Ular hech qachon erinmaydi, qayta-qayta hisoblashga, qayta-qayta ko'rib chiqishga. Shuning uchun ular kuchli energiya talab qilmaydigan, kasblarni tanlashi maqsadga muvofiqdir.
- Melanholik turiga kiruvchi insonlar esa, nihoyatda ta'sirchan, tabiati nozik insonlar. Bunday o'quvchilar o'z burchaklarida va o'z olamlarida baxtililar. Sokin va tinch bo'lganliklari uchun yozuvchilar, rassomlar ya'ni zargarona ishlarni amalga oshiradigan kasblarni tanlasalar ko'plab yutuqilarga erishadilar.

Shuni ham aytib o'tish kerakki, ko'pchilik egizak farzandlarning (ayniqsa ular bir hil jins vakili bo'lsalar) ota - onalari farzandlari bitta sohani tanlashini istashadi. Bu har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Chunki inson qaytarilmas, hattoki ular egizak bo'lsalar ham. Ularning temperamentlari ko'pincha ikki hil bo'lishini kuzatamiz. Shu bilan birga qobiliyat va qiziqishlari ham. Ularning biri tanlagan kasbni ikkisinin ham tanlashiga majburlash, avvalo bir biriga nisbatan ziddiyatning kelib chiqishiga, sohasining yetuk mutahassisi bo'la olmasligi natijasida bir ymr kimlarnidir ayblab o'tishiga sabab bo'ladi. Bu esa butun hayotiga salbiy ta'sir etishi hech kimga sir emas. Kasb bu hayot tarzi va inson hayotining mazmunidir. Har bir kasb qandaydir ma'noda hayot tarzi ekan, demak u fikrlashda ham o'xshash bo'lishni yoki bir xillikni talab etadi. Hozirgi kunda bilim va texnologiyalarning o'ta tez o'zgarib borayotganligi avlodlar davomida bir xillikni saqlab qolish imkonini chegaralab qo'ymoqda .

Menda qobiliyat bormi? Bu savolni har bir o'quvchi o'ziga berib ko'rishi kerak. Javobi esa oson: agar o'quvchi biror sohada biror marta bo'lsa ham muvaffaqiyatga erishgan bo'lsa - Unda o'sha sohada qobiliyat bor. Agar turli sohada muvaffaqiyatga erishgan bo'lsa, Unda ularning ichidan eng yorqin muvaffaqiyatni solishtirish orqali qobiliyatini izlab toppish mumkinl, bu uning yorqin qobiliyatidir. Agar o'quvchiga qobiliyati bir necha marta shuhrat olib kelgan bo'lsa, u shu sohada istedod (talant) sohibidir. Istedod – bu qobiliyatning bir necha marta muvaffaqiyatli namoyon bo'lishidir.

O'quvchiga kasb tanlashda temperament, qobiliyat, qiziqishdan tashqari, kasblar xaritasidan unga mos kasbni tanlash lozim, bu jarayonlardan keyin esa, tanlagan kasb egalari bilan muloqot qilishiga sharoit yaratib berish, ularni ish jarayonlarini ko'rish, manashu kasbni tayyorlaydigan muassasalar bilan to'liq tanishishi, mutahassislarning fikrlarini eshitishi kerak. Agar mana shundan keyin o'quvchida shu kasbga bo'lgan hurmat, qiziqish kuchaysa, demak kasbni to'g'ri tanlagan va biz uni to'g'ri yo'naltira olgan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Z. Nishanova, G.Alimova, “Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi”

2. Anvar Jalolov, “Kasb qanday tanlanadi”
3. Aziza Toshxodjayeva “Kasb tanlashda temperamentning muhimligi haqida ”
trening mashg’uloti

CHET TILI GRAMMATIKASINI O'RGANISHDA QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH USULLARI

Ibaydullayeva Dilorom Ma'rufjonovna,
Andijon shahar 31-umumiy o'rta ta'lim maktabi
Ingliz tili fani katta o'qituvchisi

O'zbekistonda uzluksiz ta'lim yosh avlodni yuqori kasbiy madaniyat, ijodiy va ijtimoiy hayotga mustaqil moslashish ko'nikmalari hamda istiqbol rejalarini belgilash va hal etish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Ushbu vazifalarni bajarishda hozirgi davr talabida bo'lish ahamiyatlidir. Shuning uchun ham jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va ilmiy taraqqiyotini o'stirishda chet tillarini yaxshi biladigan yosh avlodni tarbiyalashda chet tili, xususan ingliz tilining o'rni juda katta. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturida ingliz tilini o'qitishning maqsadlari jamiyat, davlat manfaatlari hamda talablaridan kelib chiqishi, unga muvofiq kelishi kerak.

Chet til o'qitishning rivojlantiruvchi maqsadi quyidagilarni ko'zda tutadi: a) nutqiy qobiliyatning tarkibiy qismlari tinglash, idrok etish, payqab olish, til hodisalarini farqlash, fikrni mantiqli ifoda etish va boshqalar; b) nutq faoliyati bilan bog'liq bo'lgan psixik jarayonlar: tafakkur, xotira, diqqat, tasavvur, tahlil va sintez, umumlashtirish; c) muloqot qilish qobiliyati: his-hayajon, gapirishga chechanlik, kirishimlilik, xushmuomalali bo'lish, suhbat chog'ida tashabbuskorlik ko'rsatish, imo-ishora vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish va boshqalar; d) xorijiy tilni va tili o'rganilayotgan mamlakat, uning xalqi, madaniyati, urf-odatlarini kabilarni o'rganishga bo'lgan ichki va tashki motivatsiya, qiziqish hamda ishtiyoqlar; e) ta'lim chog'ida mustaqil ishlash va bilim olishini tygatgandan so'ng o'quvchilarni mustaqil ta'lim olishga tayyorlash[1].

Zamonaviy metodika talablaridan kelib chiqib, grammatik hodisalarni o'rgatishga integrativ yondashishni tanladik. Ayrim grammatik hodisalar esa o'zining ma'no yoki yasash usullariga ko'ra ona tili grammatik hodisalari bilan o'xshashligi tufayli ular o'zlashtirish uchun katta qiyinchilik tyg'dirmaydi. Bu haqda tilshunos T.Sattorov tadqiqotlarida batafsil ma'lumot berilgan, grammatik hodisalarga tabaqali yondashuv g'oyasi ilgari syrilgan.

Chet til ta'limida informatsion texnologiyalardan keng foydalanish tavsiya etiladi. Binobarin o'quvchilarga grammatik hodisalarni o'rgatish jarayonida quyidagi informatsion texnologiyalardan foydalanishni lozim topdik: kompyuter texnologiyasi (internet tarmogi), interaktiv metodlar, ochiq munozara (dispyt), ekskursiya, ayksion, matbuot konferensiyasi, konkurs, dymaloq stol, orzu-niyat,

she'riyat turlari, chet til o'rgatish proyekt metodi va boshqalar. Interaktiv metodlar qo'llanganda, o'quvchining o'zi mustaqil holda erkin fikr yuritadi, o'qituvchi bilan hamkor sifatida ishlaydi. Ingliz tili darslarida o'quvchilarining grammatik ko'nikmalarini takomillashtirishda internet texnologiyalari axborot olish va muloqot kilishning eng zamonaviy shakllaridan biridir. O'quvchilar internetdan foydalanib, ma'ruza va referatlar yozishadi.

Multimedia o'quv materialini ovozli tarzda taqdim etish imkonini yaratadi, ya'ni virtyal o'qituvchi vazifasini o'taydi. O'quvchi sof inglizcha talaffuzni tinglaydi, o'z nutqini unga moslashtirishga harakat qiladi. Uymymta'lim maktablari yuqori sinf o'quvchilariga so'z boyligini orttirish uchun eletron lu'gatlarning roli beqiyosdir. Elektron lu'gatda so'zlar grafik timsoli orqali emas, balki bevosita tovushlar majmyi sifatida talaffuz qilinadi. Bunday lu'gatlar bilan ishlashda so'zlarni eslab qolish oson kechadi va ular uzoq muddatli xotirada saqlanadi.

O'quvchilar bilimini tekshirish va mustahkamlash maqsadida test olinadi. Test jarayonida o'quvchilarda mustaqil ishlash va o'zini-o'zi baholash imkoniyati paydo bo'ladi. Ma'lumki, mustaqil holda olingan ilim xotirada uzoq saqlanadi va qayta esga olish oson kechadi. Zamonaviy texnologiyalardan bo'lgan strategiya va o'yin- topshiriqlari o'quvchilarni zerikishdan saqlaydi va ularni mustaqil tarzda aqliy faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlaydi[2].

Mahsus kuzatishlarimiz va o'tkazilgan tajribamiz asosida quyidagi xulosalarga keldik: o'yin-topshiriqlardan foydalanish chet til o'qitishning amaliy, tarbiyaviy, umumta'limiy va rivojlantiruvchi maqsadlarini amalga oshirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi; o'quvchilarning xorijiy tilda fikr bayon etish(gapirish)ga nisbatan psixologik salbiy kechinmalarini bartaraf etishga imkon beradi, o'quvchilarga mustaqil fikrlashni o'rgatadi, nutq malakalarini egallashni o'zlashtiradi, maqsadga erishish, g'alaba qozonishga Undaydi, tilni kommunikativ metodika asosida o'rganishga imkon beradi, barcha o'quvchilarni darsga jalb qilishga, qiziqishlarini yanada orttirishga, dars samaradorligini ko'tarishga salmoqli hissa qo'shadi.

Bilim, ko'nikma va malaka chet til o'rganishda o'ziga xos munosabat kasb etadi va bu o'quv predmetining xususiyatini aks ettiradi. Nutqda fikrni ifodalash yoki ifodalangan fikrni tushunib olish uchun til materialini qo'llay bilish talab etiladi. Bunga erishish uchun til vositalari bilan nutq mazmuni orasida mustahkam va moslashuvchan aloqa, S.Setlin ta'biri bilan, assotsiatsiya o'rnatilishi kerak bo'ladi.

Nutqiy malaka tarkibida til ko'nikma shakllantiriladi. Grammatik ko'nikmani hosil qilish uch bosqichli metodik dbir hisoblanadi: 1) taqsimot bosqichi yangi grammatik birlikni tushuntirish (nutq namunasida taqdim etish), tushuntirish va dastlabki grammatik amallarni bajarishdan iborat. 2) grammatika mashqlarini bajarish. Bu bosqich asosan ko'nikma hosil qilishga qaratiladi. 3) grammatik hodisani nutq faoliyati turlarida qo'llanilish bosqichi [3]. Aytilganlardan a'yon bo'ladiki, grammatika bilimlarni singdirish uchun emas, balki ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yuqori sinf o'quvchilarida ingliz tili grammatik ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-metodik tavsifini tadqiq qilishdan ko'zlanadigan yagona maqsad ingliz tili grammatikasini o'rgatish modelini kiritishdir. Nazariy model o'quvchilarning inglizcha grammatik ko'nikmalarini takomillashtirish texnologiyasini tashkil etadi. Chet tili o'qitishda qo'llanadigan mashqlar tasniflandi:

nutq faoliyati turlari (gapirish/ tinglash/ tushunish / o'qish/ yozish) mashqlari; til materiali (leksika/ grammatika/ talaffuz) mashqlari; retseptiv/ reproduktiv mashqlar; taqdimot/trenirovka/qo'llanish mashqlari; tanishish/mashq bajarish/ qo'llash/ tuzatish (korreksiya) mashqlari olib borilishi lozim. Shakllantiruvchi (bilim beruvchi/ informatsion/ umumlashmani o'zlashtirish); rivojlantiruvchi (ko'nikma hosil qiluvchi/operatsion/tayyor materialni o'rgatish) mashq; takomillashtiruvchi (malaka hosil lyvchi/motivatsion/grammatik harakatni egallash) mashq kabilar o'tkazilsa maqsadga muvofiq bo'lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safaeva F.N., Umumiy o'rta ta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlariida ingliz tili grammatikasi va uni rivojlantirish masalalari, Molodoy uchenniy, T:, 2016, - 112 b.
2. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi, 5-mahsus son, T:, 1999, - 25 b.
3. Umumta'lim maktablari dasturi, Chet tillar, O'qituvchi, T:, 1996, - 44 b.

THE INTYITIVE AND SINERGETIC SOLVES TO GLOBAL PROBLEMS

Nadirova Zoyira Payanovna,

Researcher DSc at National University of Uzbekistan,
candidate of philosophical Sciences, associate professor,

Scientists have thought about harmony and ynity since ancient times. For example, Plato writes: 'A very big mistake is happening: jydges are treating diseases of body and mind separately. After all, aren't the body and the soyl separated from each other?' [1] We know that the four elements in the human body depend on the four temperaments in his psuche. Therefore, in its treatment, the body and psuche should be studied as a whole. Also, in the philosophy of antiqqity, there was a view that the universe consists of a whole, ynchanging, trye being. The variety of things in the world, their change, is only the appearance of the universe. The Greek philosopher Empedocles believed that the universe is based on four elements - fire, air, water and earth. Its wholeness is formed as a result of the combination of these elements [2]. Intyition medicine takes a holistic and systematic approach to solving problems.

Ecological crisis is explained as a violation of the balance between nature and society [3]. This crisis is a clear expression of the 'process of alienation' from the point of view of existentialists. In the interpretation of existentialists, 'the first appearance of the process of alienation is the alienation of society from nature by creating artificial nature; the second stage - alienation of a person from society; the third stage is alienation of a person from himself' [4]. The state of alienation of a person from himself was described in detail by the French writer and philosopher Albert Camus (1913–1960) in his work entitled 'The Stranger'.

If we think about it, we can observe the state of separation of the whole into parts in the above two crises. It can be said that a person is literally a product of nature and society, he is a part of the universe. In this sense, the environmental crisis is a crisis of society, nature and humanity. It is self-evident that the solution to the crisis lies in taking into account the wholeness of the process, that is, the unity of nature-society-humanity.

Anthropological crisis appears as the cause of the above crises. It includes demographic crisis, moral crisis, value crisis, family crisis, moral crisis, educational crisis. In fact, most of the crises are done without thinking about the cause and effect of rational thinking owners who think only about today's existence, adapt to the existing laws and regulations, and work towards their selfish needs and goals. A person who has a one-sided approach to the environment, society and themselves only from the point of view of material benefit develops cruel feelings that do not stop at anything in the way of their own interests and goals. A one-sided approach to the problem leads to the separation and fragmentation of the whole. At the same time, the owners of irrational thinking put the conditions related to the psyche in a higher place in a person, thus they are also based on one-sidedness.

It is known that religion is a powerful tool that can directly affect the mind and heart of a person. However, it is no secret that malicious people who can use it with mastery can have a negative impact on the integrity of society. In our interpretation, human thinking can find a solution to any problem it may encounter only when it is based on the rational and irrational integrity. After all, 'we have set ourselves the goal of creating all the necessary opportunities and conditions for our children not only to grow up physically and spiritually, but also to grow up to be well-rounded people with the most modern intellectual knowledge and to grow up to be a complete generation that fully meets the requirements of the 21st century.' [5].

Global crises include economic, political, and social crises. As the society functions as a whole system, every event and process that takes place in it belongs to a certain sphere of society's life, and at the same time it affects other spheres of society. It is known that the spheres of economic, political, social and spiritual life of the society are closely related and they are the pillars of the society. The area that firmly connects these areas and determines the development of society is its spiritual life. After all, as the head of our republic noted, 'any society cannot

imagine its future without developing and strengthening spiritual opportunities, spiritual and moral values in people's minds.' Consequently, the development of any state or society is expressed in high spirituality.

Therefore, in order to prevent the current global crises and find a solution to them, raising the spirituality and forms of social consciousness among today's Youth is one of the urgent issues. Therefore, 'it is self-evident that the issue of attracting our attention to the still unresolved problems of our Youth, who make up the majority of our population, and turning them into a truly decisive force in our lives, must be in the center of our public's attention.' In spirituality, scientific and intuitive thinking is of particular importance. After all, being able to scientifically predict the development of society in advance is directly related to intuitive thinking. Because, 'if economic growth and development are the body of our society, spirituality-enlightenment and maturity of political consciousness are its soul, mind, and body.'

The concepts of 'intuition' and 'hermeneutics' are interrelated and are aimed at a broader knowledge of the world and understanding of its essence. The emergence of imagination with the help of concepts in the human mind is of particular importance not only in hermeneutic knowledge, but also in intuition. It is known that understanding the essence of things and events by means of signs and images is the main task of hermeneutics. Intuition also focuses directly on symbols in understanding the essence.

Phenomenology is a purely subjective science that studies the structure and content of consciousness. According to Husserl, the world of human life is not in concrete, real existence, but in the abstraction of objectivity in the mind. In this sense, the main problem of phenomenology is not in the philosophical study and mastering of existence, but in the clarification of the world's content as a hierarchy of meanings in consciousness. The acquisition of meanings is based on the intentional (subjectively oriented) analysis of consciousness in phenomenology. The method of intentional analysis was used by Husserl in the research of subjective reality. The development of modern hermeneutics was greatly influenced by Husserl's concept of the life world. Hermeneutics relied on this concept and added some clarifications to it. While phenomenology tries to reflect the content of the socio-historical world with a subjective approach, hermeneutics tries to interpret (understand and explain) the content of social phenomena through language. Phenomenology tries to interpret internal content only with internal factors, and hermeneutics with external factors. In addition to the phrase 'life world' in phenomenology, modern hermeneutics includes such phrases as 'world of understanding', 'world of language', 'world of man'. Heidegger links understanding to practice, experience and real life [6].

Explanation of social reality in people's minds through images is reflected in the development of forms of social consciousness in them. It is hermeneutics and intuition that come together in the movement from abstraction to reality. It can be said that in intuitive thinking, hermeneutics is a cognitive process that has its own

importance. Also, pre-understanding the essence between things and events is not only a task of intuitive thinking, but also of hermeneutic thinking. For example, for Gadamer, hermeneutics was the art of practice, understanding and interpretation. According to him, the task of hermeneutics is to study our pre-understanding, to study the state before understanding [7].

On the basis of the above points, it can be said that in the process of globalization, intuition has a comprehensive meaning, and it allows the formation of knowledge about the world in a coherent and integrated way in human thinking. The cause of the crisis in medicine, which is one of the global crises, is the breakdown of the existing order and integrity in it, which requires a holistic study of their connection and coherence. Ecological crisis is a crisis of society, nature and humanity. Therefore, in order not to break the balance between them, it is necessary for a person to live in harmony with society and nature, to use nature wisely.

In general, the solution to crises lies in the combination of rational and irrational aspects in human thinking, in the basis of thinking on integrity. It will be possible to find a solution to any problem only if there is a harmonious approach to the elimination of economic, political and social crises in global crises.

References

1. Asmys V.F. Antichnaya filosofiya. – S. 44.
2. Falsafa: Ensiklopedik lug'at. – B. 59.
3. Qahhorova Sh. Global ma'naviyat... – B. 12.
4. Chernogorseva G.V. Syshnost' cheloveka v filosofii ekzistensializma (Po rabotam M. Xaydeggera i A. Kamyy). – M.: Maks-Press, 2002. – S. 188–189.
5. Buyuk va muqaddassan, mustaqil Vatan / Mas'ul ijodiy guruh A.Sh. Bekmyrodov. – T.: O'qituvchi NMIY, 2011. – B. 144.
6. Allayorova S. Fenomenologiya va germeneytika: uyg'unlik va o'ziga xoslik (tarixiy tahlil) // O'zbekiston taraqqiyot yo'li va ijtimoiy falsafiy tafakkur yangilanishi: Ilmiy konferensiya materiallari. – T., 2011. – B. 12–14.
7. Qarang: Gadamer X.G. Istina i metod. Osnovi filosofskoy germeneytiki. – M.: Progress, 1988. – S. 254.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TARBIYAVIY ISHLARNING SHAKLLARI VA USULLARI

Teshaboyeva Baxtigul
Andijon shahar 21- maktab
boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Prezident Sh.Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining yigirma to'qqiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida "Farzandlarimizning iste'dod va qobiliyati, ezgy intilishlarini to'liq ro'yobga chiqarish, ijtimoiy faolligini oshirish, hayotda munosib o'rin egallashlari uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berish bundan buyon ham bosh maqsadimiz bo'lib qoladi."... Shu maqsadda biz "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi" doirasida umumta'lim maktablarida birinchi marta "Tarbiya" fanini joriy etmoqdamiz" deb ta'kidlashi xalq ta'limi xodimlari, maktab o'qituvchilari oldiga ulkan vazifalarni qo'ydi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda Bugungi kunda O'zbekistonda o'qituvchilarning ustozlik qobiliyatlari, istedodlarini yanada qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ta'lim muassasalari faoliyatini boshqarish va tashkil etishning mahsus tizimini yaratish, maktablarda tarbiyaviy ishlarni olib boradigan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan hurmatni shakllantirish, ularning ma'naviy, ahloqiy, intellektual va jismoniy rivojlanishi darajasini yanada oshirish, bilimlarini takomillashtirish asosida ilm - ma'rifat bo'yicha targ'ibot-tashviqot ishlarini amalga oshirish o'quvchi-yoshlarni kamolotga etkazish, o'z ishida aniq natijalarga erishadigan, XXI asrda hamma narsaga qodir bo'ladigan, dunyoga taniladigan, sog'lom tafakkurga ega bo'ladigan ustozlar faoliyatini tashkil etish kabilar alohida ahamiyatga ega.

Pedagogik nazariya va amaliyotda o'quv ishlarining ko'plab shakllari yaratilgan. Ta'lim ishlarining barcha shakllarini sanab o'tish mumkinl emas va bunday ehtiyoj yo'q. Har bir shakl bir-birini takrorlamaydi, lekin faqat unga o'xshash bo'lishi mumkin.

Ta'lim qadim zamonlardan beri jamiyatning eng muhim vazifasi bo'lib kelgan. Ijtimoiy va tarixiy tajribani nasldan naslga o'tkazmasdan, yoshlarni ijtimoiy va ishlab chiqarish munosabatlariga jalb qilmasdan, jamiyat taraqqiyoti, uning madaniyatini saqlab qolish va boyitish, insoniyat sivilizatsiyasi mavjud bo'lishi mumkinl emas.

Jamiyat rivojlanishi bilan tarbiya o'zgaradi: uning maqsadi, mazmuni, vositalari. Tarix turli davrlarda: ibtidoiy jamoa tuzymi, antik davr, o'rta asrlar, yangi va zamonaviy davrlarda tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlarining yorqin misollarini keltiradi. Turli mamlakatlardagi xalqlar va millatlarning madaniyati nafaqat urf-odatlar va urf-odatlarda, balki ta'lim mohiyatida ham namoyon bo'ladi.

Bolalar uchun qo'shimcha ta'lim ijodiy uyushmalarining xilma-xilligi juda katta: bular to'garaklar, bo'limlar, klublar, studiyalar, laboratoriyalar, ustaxonalar, talabalarning ilmiy jamiyatlari, ekspeditsiyalar. Ularning profili ham ko'p qirrali. Bu, avvalo, ijodiy uyushmalar nafaqat ma'lum bir fan sohasi doirasida o'qitish, balki kengroq funktsiyalarni bajarishga mo'ljallanganligi bilan bog'liq. Shuning uchun ularning samaradorligi maksimal darajada bolaning mavjud qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishning to'liqligiga bog'liq.

Yo'naltirilganligi va turlarining xilma-xilligi bo'yicha har qanday turdagi ijodiyuyushmalar to'plamini ta'minlash o'quvdan tashqari vaqtni maqsadli, tartibli

o'tkazish doirasida talabalarning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.

Zamonaviy o'qituvchilarning vazifasi - bolalarni qabul qilingan qararlarda mustaqillik, harakatlar va ishlarda maqsadga muvofiqlik, ularning o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatini rivojlantirish va o'zaro munosabatlarni tartibga solish.

Tarbiyaning maqsadi ma'naviy va jismoniy o'zini rivojlantirish, o'zini takomillashtirish va o'zini o'zi anglash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsni eng to'liq madaniyat talab qiladigan rivojlanishi.

Tarbiya mazmuni - bu shaxsning madaniyati: ichki madaniyat, uning mohiyati ma'naviyat va tashqi madaniyat (muloqot, hulq-atvor, tashqi ko'rinish), har bir insonning qobiliyatlari, uning o'zini o'zi belgilashi, o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi anglash.

Ta'lim vositalari. Har doim tarbiyaning aniqlovchi vositasi, aksariyati bolaning rivojlanishiga ta'sir qiladi, bu har xil faoliyat turlari: o'yin, mehnat, sport, ijodkorlik, muloqot. O'quvchining har bir aniq yoshidagi faoliyatning etakchi turi ajratiladi: maktabgacha yoshdagi o'yin faoliyati, boshlang'ich maktab yoshidagi o'quv faoliyati, o'spirin davridagi shaxsiy muloqot, katta maktab yoshidagi ta'lim va kasbiy faoliyat. Yaqin kelajakda axborot jamiyatiga o'tish texnik vositalardan (video, televizion, kino, kompyuter dasturlari va boshqalar) kengroq foydalanishni talab qiladi. Biroq, o'qituvchining so'zi, uning yorqin shaxsiyatining namunasi, o'qituvchi madaniyati darajasi kabi muhim ta'lim vositalarini hech narsa o'rnini bosa olmaydi. Ta'lim gumanistik pedagogikada ta'limning etakchi vositasi sifatida ta'lim jarayonini to'ldiradi va boyitadi, lekin uni almashtirmaydi.

Tarbiyaviy ish uslubi - bu turli xil ta'lim va tarbiya muassasalarida, bolalar birlashmalari va tashkilotlarida o'quv jarayonini tashkil etish xususiyatlarini o'rganadigan, ta'lim yoki tarbiya ishlarida ta'lim tizimini yaratish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqadigan ta'lim nazariyasining bo'limidir. muassasa va uning samaradorligini oshirish, o'quv jarayonida muayyan usul yoki texnologiyalardan foydalanish.

Ta'lim metodlarining tasnifi

Ishontirish usullari. Talabalarning qarashlari (tushuncha lari, tushuncha lari) shakllanadigan usullar va uning a'zolari o'rtasida pedagogik tizimda tezkor ma'lumot almashinyvi amalga oshiriladi. Taklifni bayon qilish, dialog, nizo, ko'rsatma, nysxa, batafsil hikoya.

Mashq qilish usullari (o'qitish). Talabalar faoliyatini tashkil etish usullari va ijobiy motivlar rag'batlantiriladi. Topshiriqlar, har xil turdagi topshiriqlar, misol usuli, namunalarni ko'rsatish, pedagogik talab.

Baholash va o'zini o'zi baholash usullari. O'z-o'zini hurmat qilishni rag'batlantiradigan usullar va o'quvchilarga xatti-harakatlarini o'zini o'zi boshqarish, o'zlarini aks ettirish, o'z-o'zini tarbiyalashda yordam berish va talabalarning harakatlari baholanadi.

Ta'lim faoliyati turlari. Ta'lim (sinf dan tashqari) ishlarning barcha turlari

o'quv jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, maktabda o'qitish va tarbiyalash mazmuni bilan bog'liq bo'lib, ma'lum ta'lim, tarbiyaviy maqsadlarga erishishga xizmat qiladi.

Kognitiv faoliyat kognitiv qiziqishlarni rivojlantirishga, bilimlarni to'plashga, aqliy qobiliyatlarni shakllantirishga va boshqalarga qaratilgan bo'lib, u ekskursiyalar, olimpiadalar, mysobaqalar, ma'ruzalar, kitob haftaliklari va hk.

Qiymatga yo'naltirilgan faoliyat, mohiyatan, dunyoga munosabatlarni shakllantirish, e'tiqodlarni, qarashlarni shakllantirish, odamlarning ahloqiy va boshqa me'yorlarini o'zlashtirish - bu qadriyat deb ataladigan hamma narsadir. O'qituvchi faoliyatning turli shakllarida: ijtimoiy va ahloqiy mavzulardagi suhbatlar, munozaralar, bahs-munozaralarda o'quvchilarning dunyoqarashi, hayot haqidagi qarashlarini rivojlantirishni rag'batlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega. Albatta, talabalarning ijtimoiy qadriyatlarni o'zlashtirishi, faoliyatning barcha boshqa shakllariva turlarida ham sodir bo'ladi.

Jamoat faoliyati bolalarning o'zini o'zi boshqarish organlarida, maktabdagi va Undan tashqaridagi turli xil bolalar va o'smirlar birlashmalaridagi ishtirokini, mehnat, siyosiy va boshqa aksiyalarda va kampaniyalarda ishtirok etishni o'z ichiga oladi. Buo'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, o'zini o'zi boshqarish organlari ishi, kechqyryn, ta'til va h.k. kabi shakllarda sodir bo'ladi.

Estetik faoliyat bolalarning badiiy didini, qiziqishlarini, madaniyatini va qobiliyatlarini rivojlantiradi. O'quvchilar uchun estetik mash'gulotlarning ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin, bu maktabdan tashqari mahsus qo'shimcha ta'lim muassasalarida, to'garaklarda maktabdan tashqari samarali tashkil etilishi mumkin.

Bo'sh vaqtni o'tkazish mazmunli, rivojlanayotgan dam olish, erkin muloqotni anglatadi, bunda tashabbus talabalarga tegishli bo'lishi kerak, ammo o'qituvchi tashqi kuzatuvchi bo'lmasligi, o'z tarbiyachisi sifatida o'z vazifalarini eslab qolishi kerak. Bunga sport va ko'ngilochar tadbirlar ham kiradi. Bepul muloqot, talabalarning bo'sh vaqtlari turli shakllarda bo'lishi mumkin: o'yinlar, ta'tillar, dam olish oqshomlari, jamoat tugilgan kunlari, mysobaqalar, qo'shma sayrlar, piyoda sayrlar va hk.

O'qituvchi ko'p narsani bilishi va ushbu barcha ish shakllarini tashkil etishni uslubiy jihatdan tuzatishga qodir bo'lishi kerak. Birinchidan, o'quv ishi pedagogikasida 'ish shakli' tushuncha sining o'zi ynchalik aniq emas va uni ko'pincha uslubdan ajratish qiyin. Biroq, o'qituvchi uchun u o'quvchilar faoliyatini qanday tashkil etishi, qanday imkoniyatlarga ega ekanligi, metodik arsenalini bilishi hali ham muhimdir.

Tarbiyaviy ish shakli tushunchasi. Ta'lim ishlari, har qanday ijtimoiy-psixologik madaniy hodisalar singari, o'z shakliga ega. Ta'lim ishining shakli bu bolalar bilan ishlash uslubining ma'lum bir mantiqiy ta'minotida qyirilgan ishlatiladigan vositalar tizimi tufayli rivojlangan tashqi idrok etish uchun qulay bo'lgan bolalar va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro aloqalarning tasviridir.

Shakl izlashda o'qituvchi tarkibdan kelib chiqadi: u g'oyani tashqi dizayni yukini eng yaxshi ko'taradigan maqbul vositalarni tanlaydi. Bola, aksincha, shakldan tarkibga o'tadi: u mohiyat tomon harakat qilib, tashqi narsani qabul qiladi; u forma bilan olib ketiladi, shunda keyinchalik u g'oyani qabul qilishi mumkin. Shaklning yana bir asosiy maqsadi bor: u bolalar, o'spirinlar va yoshlarning o'ziga xos xususiyatlarini, guruhlar, shaxslarning bir-biriga mos kelmasligini ta'kidlab, pedagogik ta'sirni farqlashga yordam beradi.

Tarbiyaviy ish shakllarini tasniflash masalasi yangi emas. Ushbu masalani hal qilish uchun ma'lum asoslar E.V.Titova tomonidan "Agar siz qanday harakat qilishni bilsangiz" asarida; Rojkov "Zamonaviy maktabdagi o'quv jarayoni" qo'llanmasida ko'rsatilgan.

Ta'lim ishlari shakllarini tasniflash muammosini hal etishga SPP Afanasyev rahbarligida olib borilgan nashrlar katta hissa qo'shmoqda: "Yangi yil ertagi", "Yangi yil bayrami", "So'nggi qo'ng'iroq", qanday qilib bolalarni maktab lagerida yoki yuzta ish bilan band qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 29 yilligi bayramida Prezident Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning so'zlagan nutqi. Xalq so'zi 2020 yil 1 sentyabr.
2. D.M.Ismoilova Zamonaviy didaktik yondashuvlar asosida umumiy o'rta ta'lim maktablari ta'lim mazmunini prognostika qilish "Xalq ta'limi" O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali ISSN 2181-7839 2020 3-mahsus son (may-iyun).
3. Д.М.Исмоилова (2015). Инновационные технологии как компонент развития личности в непрерывном образовании. *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития*, 2(13).
4. I.D.Muxiddinovna (2020). Educational forecasting as a scientific and pedagogical problem. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(6).
5. I.D.Muhiddinovna (2020). Цели современного образования, формирующие требования к преподавателю. *Журнал научных и прикладных исследований*, (11), 12-14.
6. O.Y.Avlaev, A.A.Burkhanov, D.M.Ismoilova, & M.A.Norkuzieva, (2020). Factors Affecting the Intellectual Dynamics of the Individua. *Test Engineering & Management*, 83, 693-702.
7. Mannopovna, J. O., & Muhiddinovna, I. D. (2020). Optimization of primary education. *ACADEMICIA: An international multidisciplinary research journal*, 10(5), 1229-1232.

INTUITION AND SYNERGETICS IN SOCIAL COGNITION

Nadirova Zoyira Payanovna

Researcher DSc at National University of Uzbekistan,
candidate of philosophical Sciences, associate professor,

The process of informing society consists of three interrelated parts: "1) mediatization (lat. mediatys - mediator) - the process of improving the means of information collection, storage and distribution; 2) computerization - the process of improving information search and processing tools; 3) intellectualization - the process of developing the ability to create and perceive information, increase the intellectual potential of society, including the use of artificial intelligence".[1] It should be noted that an important aspect of informatization is the harmony of technological, social, economic, political and cultural aspects. We believe that informationization in the current conditions, its scope, speed, and direction depends on the socio-political and cultural processes taking place in the society, including the level of globalization of science, education, and culture. At the moment, globalization is a process manifested in the economic, political, social, cultural, scientific, informational, ideological spheres. Globalization is universal human and universal material and spiritual development, the principles of which go beyond a narrow scope and are covered on a wide scale [2].

Intuition is a notion whose definition means that someone uses quick understanding to interpret but without using reasoning or perception, a snap judgment. The definition of the word comes from the Latin roots in- meaning "at" or "on" and tyeri meaning "look at, watch over." A relative of intuition is intuition, and even though we don't use this particular meaning anymore, it used to refer to having guardianship or custody. If we use our intuition it means that we don't always make the correct interpretation, and in fact, the Australian writer Christina Stead wrote, "Intuition is not infallible; it only seems to be the truth."

The strengthening of integration and cooperation relations between states and peoples, foreign investments, modern communication and information technologies, the rapid spread of scientific achievements, the harmonization of different values on the basis of universal human value, and the increase of opportunities for mutual assistance During environmental disasters constitute the positive results of globalization. Under the guise of "popular culture", the spread of ideas of moral corruption and violence, individualism, egocentrism, the occurrence of ecological disasters, the depletion of natural resources, demographic explosions, international terrorism, transnational organized crime, etc. are the negative consequences of globalization.

In our opinion, the process of globalization in the form of information affects the human mind, penetrates into various spheres of society and begins to show its negative and positive effects. At the moment, globalization is manifested in informational and ideological processes, and these processes primarily affect its spiritual sphere.

Synergistic is used to describe things that produce, result from, or otherwise involve synergy. The word synergy refers to when an interaction of elements produces an effect that is greater than the effect that would have resulted from simply adding up the effects of each individual element.

In other words, *synergy* is what happens when a combination of things produces an effect or result that is said to be "greater than the sum of its parts."

When You combine things-chemicals, ingredients, people-You often expect these things to interact in a certain way based on what has been included. But when something extra happens, something greater, this is *synergy*. Describing something as synergistic implies that the magic is in the combination, as opposed to in the individual elements themselves.

Synergistic can be used to describe a combination that produces such an effect or things that work together in this way. It's often used generally to describe things that work well together. A food critic might say that a particular dish is delicious due to its synergistic mixture of ingredients. A synergistic approach is one that incorporates different elements or groups to work together.

Synergy is also used in a more specific way in the context of medicine to refer to the cooperation of multiple body parts, such as muscles or nerves. It can also refer to the interaction of drugs or other stimuli. The things that cooperate in this way can be called synergists and their actions or effects can be described as synergistic.

In terms of moral threats, it should also be noted that they have an effect in the form of informational attacks. A clear example of this is the work of various political forces in the international arena under the guise of promoting the ideas of "freedom and democracy" in order to achieve their strategic plans.

In order to have a clear understanding of the spiritual threat, we must first clarify the meaning of the concept of "spirituality". Spirituality is a concept that represents the spiritual and mental world of a person. "Spirituality is an incomparable force that calls a person to spiritual purification, spiritual growth, strengthens his inner world, strengthens his will, completes his faith, awakens his conscience, and is the criterion of all his views. "Thus, a spiritual threat affects both the mind and the psyche of a person at the same time.

Based on the relevance of the issue, we focus on the role of intuition in finding solutions to global crises. First of all, it should be said that global problems in a broad sense mean the violation of mutual relations in the relationship between man and nature. Finding solutions to global problems requires adherence to the principles of universal culture, in particular, universal morality, openness, solidarity, directing human intelligence to good deeds, and on this basis achieving

harmony between man and nature. The global crisis itself creates global sectoral crises. These are: medical crisis, ecological crisis, anthropological crisis, demographic crisis, resource crisis, economic-financial crisis, political crisis, social crisis, moral crisis, crisis of values, moral crisis, educational crisis, global historical crisis. These concepts are related to civilization, and at the same time, they are, in our opinion, processes that create a basis for the formation of each other and have the same causes.

The German philosopher Oswald Spengler (1880-1936) in his time opposed the concept of "civilization" to "culture". He said that "civilization is a certain final stage of any culture. Its main features are: a) industrial and technical progress; b) the decline of literature and art; c) the creation of huge cities where too many people live; g) the transformation of the people into a faceless crowd. [3] Although civilization is in a certain sense a process opposite to culture, we believe that it is inappropriate to put it completely against the process of globalization. Civilization, culture, globalization can serve the development of society only as a whole.

Heidegger explores the interdependent dialectical relationship between consciousness and object. Contrary to classical epistemology, which emphasized subject-object relations, he put forward the idea that consciousness is not separated from the subject, and the subject is not separated from consciousness. From the point of view of phenomenology, primary consciousness is neither nature nor matter, but the "life world" of a person. Consciousness is a component of this life world, the part that analyzes and understands it. However, according to Heidegger, analysis is primary in relation to the reflection of consciousness. Only when it pays attention to itself does the mind begin to analyze its content. "M. M. According to Bakhtin, understanding involves two minds, that is, two subjects. In the interpretation, one consciousness, that is, one subject of interpretation, manifests itself. In hermeneutics, understanding is more important than understanding. "Hermeneutic philosophy should be aimed not only at understanding the text, but also at understanding it. Its subject should not consist of the understander, but the symbol of the universal knowledge of mankind." As can be seen, here hermeneutics and intuition are closely related concepts.

The main cause of the above-mentioned crises is division and disintegration. That is, the first reason for the medical crisis is the separation of body and soul, and the second reason is the separate treatment of body parts [4].

It can be said that a person is a whole organism consisting of parts: he has biological characteristics as well as mental states, that is, he is a biosocial being. The concept of "man" shows the harmony of body and soul.

References:

1. Философия: Энциклопедический словарь. – Б. 33.
2. Карант: Давронов З. Илимий ижод методологияси. – Б. 176.
3. Шпенглер О. Закат Европы. – М., 2000. – С. 92–93.

4. Қаххорова Ш. Глобал маънавият – глобаллашувнинг ғоявий асоси. – Т.: Tafakkur, 2009. – Б. 11.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ СУБЪЕКТНОСТИ СТУДЕНТА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА

Кариев Адлет Дюсембаевич,

к.п.н., программный лидер кафедры дошкольного и
начального образования, Казахский национальный
женский педагогический университет, г. Алматы,
Республика Казахстан,

Сегодня, учитывая рост требований к личности будущего специалиста в условиях развития гуманистического общества в Казахстане, все большую роль в профессиональной подготовке будущих педагогов играет субъектный подход, основанный на сознательном компетентном отношении научно-педагогических работников и студенчества к правам и обязанностям человека в обществе. Такой подход развивается в пределах гуманистической парадигмы образования и запечатлен в Законе Республики Казахстан «О статусе педагога» [1], акцентирует внимание на образовании человека не столько как на категории учебной деятельности, сколько как на процессе, результатом которого является приобретение личностью правовой грамотности, гражданской устойчивости, усвоение ею ценностей гуманистического общества, выработка тех ее смысловых образований, обеспечивающих обоснованную субъектность человека в современном мире.

Отметим, что в условиях становления гуманистической образовательной парадигмы формирование субъектности будущих педагогов как будущего всей страны является ведущей целевой установкой, реализуемой в образовательном процессе высшего образования прежде всего через усиление гуманистического воспитания студенчества. Это связано с тем, что не все нынешние студенты обладают активной жизненной позицией, имеют определенную систему ценностей, с интересом и осознанностью занимаются учебной деятельностью, обладают устойчивостью взглядов, убеждений, мотивов, смыслов, умениями самоконтроля, самокоррекции (А.Д.Кариев, 2020) [6; 7].

Нами выявлено, что существует необходимость обеспечения целостного подхода к решению задач системы высшего образования в контексте развития активной, творческой и конкурентоспособной личности будущих

профессионалов. Решение перечисленных задач возможно, благодаря формированию специальной системы целенаправленной педагогической деятельности, в которой *становление субъектности студента осуществляется с использованием интерактивных образовательных технологий*. С целью реализации поставленных задач нами осуществлено диссертационное исследование *«Становление субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий в вузе»*. Результаты нашего исследования раскрыты в двух главах диссертации: 1) «Теоретические основы становления субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий во внеучебной деятельности вуза»; 2) «Экспериментальное исследование становления субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий во внеучебной деятельности вуза» (Кариев А. Д., 2020) [7].

Одним из путей реализации современных задач по подготовке педагогических кадров является создание специальной интерактивной образовательной среды в высших учебных заведениях. Несмотря на имеющиеся научные исследования интерактивного обучения, актуальной задачей современной педагогики является разработка и применение сценариев занятий, основанных на взаимодействии участников образовательного процесса. Использование интерактивных технологий помогает студентам лучше адаптироваться к будущей профессиональной деятельности, способствует мотивации их обучения, социализации и профессиональному развитию каждого человека, дает возможность проверить, развивать и интегрировать сформированные убеждения, навыки и умения. В педагогической практике происходит реализация современной образовательной субъект-субъектной парадигмы (когда учитель и ученик являются равноправными партнерами образовательного процесса). Целью интерактивного процесса является изменение и совершенствование моделей поведения его участников. Интерактивность в обучении - это способность взаимодействовать в разговоре, диалоге и действии. Анализ последних исследований и публикаций позволяет отметить, что отечественные ученые и преподаватели посвятили свои исследования проблеме *использования инновационных форм организации образования в Высшей школе* и ее аспектам как в Казахстане, так и за рубежом. Ж.К. Кайкенова [2] посвятила свои работы раскрытию проблем внедрения интерактивных технологий и методов в педагогическую практику. Однако вопрос об эффективном использовании интерактивных образовательных технологий и методов в высших учебных заведениях, в частности, для развития субъектности студентов, до сих пор недостаточно изучен.

Рассмотрим понятийно-терминологический аппарат «субъектности студентов» раскрытый зарубежными и отечественными исследователями. С.С.Кашлев рассматривает субъектность студента как состояние личностного

и профессионального развития, проявляющееся в его способности успешно адаптироваться в социокультурной среде, возможности продуктивного педагогического взаимодействия с участниками образовательного процесса, а также в осознании ответственности за создание условий для своего развития [8].

Нами рассматривается «субъектность студента» как интегративное личностное качество, характеризующееся активностью студента, внутренней ориентацией на самого себя, то есть определением целей, задач, формированием мотивов деятельности и т. д., а также ориентацией на внешний мир, то есть готовностью принимать правильные решения в нестандартных жизненных ситуациях (Кариев А. Д., 2019) [3].

В психологии и педагогике можно условно выделить *два направления в исследовании развития субъектности личности*: субъектности школьников / студентов исследованием этого вопроса занимались ученые (К.Д. Ушинский, Н.К. Сергеев, В.А. Сухомлинский, В.В. Давыдов, С.И. Осипова и др.); *субъектности педагога* (П.П. Блонский, А.С. Макаренко, М.М. Рубинштейн, В.А. Сластенин и др. [6; 7].

Теоретический анализ и изучение развития субъектности студентов в процессе нашего диссертационного исследования показали следующее (Кариев А. Д., 2019, 2020) [3; 4; 6; 7]: 1) Актуализация знаний студентов об субъектности при актуализации содержания психолого-педагогических дисциплин; 2) Вовлечение студентов в организационно-деятельностную игру, способствующую развитию их субъектность. Мы исходили из того, что развитие педагогического сопровождения и его реализация в целостном образовательном процессе будут способствовать развитию субъектности студентов педагогического вуза. Процесс развития субъектности студентов педагогического вуза закономерно связан, прежде всего, с развитием их ценностных представлений, знаний о сущности, структуре и содержании ценностных аспектов педагогической реальности, то есть с развитием когнитивного компонента субъектности (Кариев А. Д., 2019, 2020) [3; 4; 6; 7].

При осуществлении педагогического сопровождения, включающего когнитивную составляющую субъектности, необходимо было определить, как проектировать и представлять научно-педагогические знания таким образом, чтобы субъектность студентов была актуализирована. В связи с этим мы ставим задачу выявления потенциальных возможностей психолого-педагогических дисциплин с точки зрения осознания студентами субъектности как личностной и профессиональной ценности и, в связи с этим, обоснования необходимых изменений в содержании образовательного процесса. Содержание психолого-педагогических дисциплин должно включать систему педагогических идей, теорий, понятий, категорий и

эмпирических фактов, необходимых студентам для формирования концептуальной картины профессионально-педагогической деятельности, определяющей профессионально-личностную позицию. Эта область знаний имплицитно содержит профессионально-педагогические предметные и общечеловеческие ценности (Кариев А. Д, 2019, 2020) [3; 4; 5; 7].

Нами выявлены комплексные педагогические условия, обеспечивающие результативное становление субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий в вузе включают:

- осуществление педагогического сопровождения деятельности студентов;
- использование интерактивных образовательных технологий;
- применение информационно-коммуникационных технологий;
- проведение диагностики и мониторинга процесса становления и развития субъектности студентов (Кариев А. Д, 2020) [6; 7].

Одним из эффективных решений заявленной проблемы, которую отражено в нашем диссертационного исследователя является авторская *«Модель становления субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий во внеучебной деятельности вуза»* (далее «модель»). Она состоит из 4-х основных взаимосвязанных блоков: концептуально-целевой, содержательный, процессуально-технологический, оценочно-результативный (Кариев А.Д, 2020) [5; 7, с. 74]. Названная «Модель» в себя включает: цель – становление субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий во внеучебной деятельности;

- структурные комплексы субъектности студента: личностный и деятельностный;
- комплексные педагогические условия;
- программа, обеспечивающая результативное становление субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий во внеучебной деятельности вуза;
- интерактивные образовательные технологии: тренинги, дискуссия, дебаты, деловые и ролевые игры, метод проектов, мозговой штурм;
- диагностический инструментарий, а также критерии и уровни становления субъектности студента – низкий, средний, высокий.

Для реализации «Модели» разработана и внедрена авторская программа, обеспечивающая результативное становление субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий во внеучебной деятельности вуза (А.Д.Кариев, 2020) [7, с. 181-189]. Анализ результатов исследования показал, что при организации внеучебной деятельности целесообразно взять за основу три основополагающих принципа: принцип системности, студентоцентрированности и преемственности (А.Д.Кариев,

2020) [3; 4; 5; 7, с. 116]. При этом целесообразно использовать интерактивные образовательные технологии (тренинг, круглый стол, пресс-конференция, дискуссия, дебаты, деловая игра, мозговой штурм и т.д.), просмотр художественных фильмов, применение упражнений для создания благоприятной атмосферы и рефлексии (А.Д.Кариев, 2020) [7, с. 117].

Образовательная практика показывает, что *традиционное образование* в высших учебных заведениях с его типовыми формами, методами, средствами, содержанием, целями и задачами недостаточно развивает самостоятельность студентов. Поэтому, когда студенты, специализирующиеся в области педагогики и психологии, изучали психолого-педагогические дисциплины, нами были апробированы инновационные образовательные практики - интерактивные образовательные технологии и методы в процессе реализации авторской программы. Они оказались наиболее эффективными и отвечали требованиям университетских учебных планов в условиях инновационных преобразований.

Выводы. Результаты настоящего исследования, в процессе применения интерактивных образовательных технологий и методов позволили личности максимально выявить внутренние задачи, важные для будущей профессиональной деятельности, и обеспечить эффективное развитие субъектности студентов. Они способствуют усилению воспитательных воздействий. Основным отличием студентоориентированных технологий является их твердая ориентация на личность будущего специалиста, на развитие его социально и личностно значимых качеств, его творческую и социальную деятельность. Интерактивные образовательные технологии используется для активного взаимодействия, помогающая студентам учиться приобретению опыта работы, которая является характерной чертой интерактивного обучения.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 293-VI «О статусе педагога» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.05.2022 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32091648&pos=32;-46#pos=32;-46.
2. Кайкенова Ж.К. Интерактивные формы и методы обучения государственных служащих: учебно-методическое пособие. Астана, 2008 г. с.201.
3. Кариев А.Д. Интерактивные технологии и методы в становлении субъектности студента Научно-педагогическое обозрение. Научный журнал - 2019. - № 3 (25). - С. 35-41.
4. Кариев А.Д. Представление субъектности человека: учёт направленности *Мир науки, культуры, образования*. 2019. № 1 (74). с.90-91.
5. Кариев А.Д. Разработка и апробация двухкритериальной модели субъективного восприятия студентами вуза собственной деятельности / Б.Е.

Фишман, Н.Б. Москвина, Б.С. Кузьмина, А.Д. Кариев, С.П. Машовец, И.Л. Пицюк // Мир науки. Педагогика и психология, 2019 №4, <https://mir-nayki.com/PDF/39PSMN419.pdf>

6. Кариев Адлет Дюсембаевич, Становление субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий в вузе. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук 13.00.08 – Теория и методика профессионального образования. Дагестанский государственный педагогический университет». г. Махачкала. 27 с.

7. Кариев Адлет Дюсембаевич, Становление субъектности студента с использованием интерактивных образовательных технологий в вузе. Диссертация ... кандидата педагогических наук 13.00.08. Дагестанский государственный педагогический университет». г. Махачкала. 210 с.

8. Кашлев С.С. Педагогические условия развития субъектности студента в педагогическом процессе вуза. *«Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному обучению»*: материалы второй республиканской научно-практической конференции (Минск, 1-3 марта 2001). Белорусский государственный университет. Центр проблем развития образования. Минск: Пропилей, 2002. С. 95-102.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARI BO'LAJAK PEDAGOG-TARBIYACHILARGA KOMPYUTER VA XORIJIY TILLARNI O'RGATISHNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

G.K.Dumarova, ADPI magistranti,
Andijon davlat Chet tillari instituti
Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va
psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayoni, ayniqsa yetti yoshgacha bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi nihoyatda murakkabdir. Ularga ta'lim-tarbiya berish tarbiyachidan katta mahoratni talab qiladi.

Bilimdon, zukko, ijodkor, yangicha fikrlaydigan, kasbiy malakaga ega bo'lgan, dunyoga ko'z bilan qaraydigan mutaxassis - kadrlarni tayyorlash, biz pedagog-o'qituvchilar oldida turgan muxim, eng mas'uliyatli vazifadir.

Tarbiyachining pedagoglik mahorati ko'p qirralidir.

Pedagoglik mahorat bu - yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishni yuksak darajada va ravishda takomillashtirib borish san'atidir. Mahorat-kasbiy tayyorgarlikdan, nazariy bilim va amaliy ish tajribasini doimo olib borishdan, bolalarga bo'lgan mexr-myxdibatdan vujudga keladi.

Bo'lajak tarbiyachilarga kasbiy tayyorgarlik asosan oliy ta'lim va o'rta-mahsus kasbta'limida beriladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarini malakali

kadrlar bilan ta'minlash uchun respublikamizda pedagogika oliy o'quv yurtlari, o'rta-mahsus kasb-hunar kollejlari tashkil etilgan. Bu ta'lim maskanlarida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya ishlari bo'lajak pedagoglarda jamiyat talablariga javob bera oladigan mutaxassis - kadrlarni shakllantirishga qaratilgan.

Bo'lajak tarbiyachilarga beriladigan ta'limning mazmuni asosan talabalarga nazariy, amaliy tomondan, shuningdek ijtimoiy mehnatga tayyorlashni o'z ichiga oldi. Maktabgacha tarbiya xodimlarini nazariy bilimlar bilan qurollantirishdan maqsad bog'cha yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlash uchun, ularni har tomonlama rivojlantirishdan iborat. Buning uchun har bir bo'lajak tarbiyachi o'z predmetini, uning metodikasini chuqur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Bundan tashqari "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi mutaxassisliklaridan kelib chiqqan hozirgi zamonaviy tarbiyachi xorijiy (ingliz) tilini va uning fonetikasini hamda kompyuter savodxonligini, axborot texnologiyalarini mukammal o'rganishi talab etiladi.

Tadqiqotchi psixologlarning fikriga ko'ra, malakali kadrlar, mutaxassislar tayyorlashda amaliyot hamda amaliy darslarning ko'proq tashkil etilishi muxim deb hisoblangan.

Bolalar bog'chasida olib boriladigan, pedagogik amaliyotlar bo'lajak tarbiyachini o'z kasbining mohir ustasi qilib tarbiyalashda muxim vosita sanaladi. Amaliyotlar davomida amaliyotchilar nazariy olgan bilimlarini, ko'nikmalarini amalda qo'llaydilar. Amaliyotlar o'tash natijasida ularning pedagogik qobiliyat va mahoratlari 85-90 foizgacha ortib boradi. Kasbiy bilim va ko'nikmalari malakaga aylanadi. Amaliyotlar davrida pedagogga xos bo'lgan sifatlar: chidamlilik, qat'iylik, talabchanlik, pedagogik kuzatuvchanlik, murabbiylik odobi kabi shaxsiy sifatlar rivojlanadi.

Shuningdek, o'qish davridagi jamoatchilik ishlari xam talabalarni ijodkorlikka, pedagogik mahoratlarini, malakalarini shakllantirishga yordam beradi. Ularda mustakil fikrlashni rivojlantiradi, mustaqil harakatga Undaydi. Bo'lajak pedagog-tarbiyachilarda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllangirish uchun har bir nazariy va amaliy darslarni samarali tarzda tashkil etish muxim.

Hozirgi vaqtda kasb-hunar kollejlari o'qitishni zamonaviy shakllari va metodlar keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi.

An'anaviy o'qitish jarayonida asosan o'qituvchi avtoritarlik bilan mash'gulotlarni olib borsa (syb'ekt-ob'ekt), noan'anaviy o'qitish jarayonida esa o'quvchi-talaba shaxsiga erkinlik berish, munosabatlarni demokratlashtirish (syb'ekt-syb'ekt) asosida dars jarayonlari tashkil etiladi.

Dars jarayonlarida yuqori samaradorlikka erishish uchun quyidagi metod va usullardan foydalanish mumkin:

baxslar-o'quv guruhini ikki komandaga bo'lgan holda biror mavzu bo'yicha o'zaro baxs, fikr almashinyv tarzida o'tkaziladi.

Tadqiqot ta'lim oluvchilarning ayrim tadqiqot ishlarini, ya'ni diplom va kurs loyixalari, bitiruv ishlarini ilmiy asoslangan holda mustaqil bajarishlari, ularni yozish va quyilgan maqsad va natijalarni taxlil qilishlari tadqiqot usulidir, o'yinlar-ishbilarmonlik yoki rol (vaziyatli) o'yinlar-muammoli vazifaning bir turidir. Faqat bu o'rinda, matnli material o'rniga o'quvchilar tomonidan rollar o'ynaladigan hayotiy vaziyat saxnalashtiriladi.

Kitob bilan ishlash-ushbu usul ta'lim oluvchilarning o'quv materialini mustaqil o'zlashtirishini, o'z-o'zini tekshiruv malakalarini, berilgan matnning mazmunini to'liq va ongli ravishda bayon eta bilishiga qaratilgan usuldir, individual (amaliy) usul-ta'lim oluvchilar faoliyatida olingan bilimlarini amaliy vazifani yechishga qaratadilar. Nazariy olingan bilimlarni amaliyotga tatbiq qilishdir, suhbatlashishlar-bu o'qitish va o'qishning dialogik, savol-javob usulidir. Suhbat individual va guruh shaklida o'tkazilishi mumkin.

Boshqalarni o'qitish bu usulda ta'lim oluvchilar quyilgan muammo bo'yicha bir-birlariga axborotlar va ma'lumotlarni o'rgatadilar, davra suhbat-ta'lim oluvchilar davra stolida o'tirib, bir-birlarining savollariga konvert orqali javob yozishadi, taqdimot mavzuga oid masalalar guruh ichida xal etiladi va taqdim etiladi. Aqliy xujum qatnashchilar birlashgan holda qiyin muammoni yechishga harakat qiladilar, shaxsiy g'oyalarini ilgari suradilar. Hozirda zamonaviy tarbiyachilarni shakllantirishga samarali ta'sir etuvchi, ular mustaqil harakat va fikrlashga yondovchi asosiy omillar quyidagilar:

- yangi pedagogik texnologiyalar asosida mash'gulotlar uyushtirish ;
- turli xildagi treninglar tashkil etish;
- ARM imkoniyatlaridan doimiy foydalanish;
- axborotning rangbarang turlaridan baxramand bo'lish;
- kompyuter va internetdan boxabar bo'lish;
- xorijiy tilni mukammal o'rganish;
- bolalarni sevishtirish, ular psixologiyasi, xarakter xususiyatlarini puxta o'rganish.

Bolalar maktab ta'limida tayyorgarlik borasida yaxshi ko'rsatkichlarga erishishlari maktabgacha ta'lim muassasalarida mash'gulotlarga puxta tayyorgarlik ko'rishlari hamda texnologik vositalaridan o'z o'rnida va unumli foydalanishlari kerak bo'ladi. Buning uchun pedagogika kollejarining maktabgacha ta'lim yo'nalishlarini bitiruvchilari uslubiy va tashkilotchilik ishlari uchun zarur bo'lgan nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini puxta egallashlari zarur.

Maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida har bir bolaga alohida mas'uliyat bilan yondashish va talab darajasida bilim berish kerak. Bolaga o'z fikrini mustaqil va erkin ifoda etishi imkoniyat berish va uni shakllantirish kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida berilayotgan bilim, ko'nikma va malakalar ularga shunday berilishi kerakki, bu materiallar ymrbod bola xotirasidan ko'tarilmasin. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish jarayonini takomillashtirishning asosiy vazifalaridan biri bo'lajak pedagogning ilmiy va uslubiy ta'minlanganligi uning kasbiy tayyorgarligini oshirishdan iborat. Maktabgacha ta'lim muassasalarida umumiy ta'lim poydevorining ilk ko'rinishi

qo'yilar ekan. Bu yoshdagi bolalarga beriladigan ta'lim- tarbiya puxta asosli zamonaviy vositalarga tayangan holda berilishi kerak. Pedagogik yo'nalishdagi kollejlarda pedagog-tarbiyachilarni tayyorlash sifatini takomillashtirishda ishlab chiqarish muhim ahamiyatga ega.

Ayni zamonda bog'cha yoshidagi bolalarni turli vositalar: multimedia, kompyuter, harakatli o'yinlar hamda ko'rgazmali qurollar asosida tarbiyalash ishiga alohida ahamiyat berilmoqda. Chunki ko'rgazmalilik bolalar tafakkurini o'sishida muxim o'rin tutadi. Ayniqsa, o'yin asosida tashkil etilgan mash'g'ulotlar bog'cha yoshidagi bolalarning mash'g'ulotga bo'lgan qiziqishini oshiradi va fikrlash doirasining o'sishiga olib keladi. Chex pedagogi A.A.Komenskiy o'yinni bola faoliyatining asosiy shakli ekanligini ta'kidlab, aynan o'yin bolaning tabiati va qiziqishlariga mos kelishini aytgan edi. Shuningdek, tengdoshlari bilan birgalikdagi o'yin uni tengdoshlariga yaqinlashtiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Анастаси А. Психологическое тестирование.-М.: Педагогика, 1983. Под общ.ред. К.М.Гуревича, В.И.Лубовского.
2. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность психологический аспект изучения творчества. Вопросы психологии. № 1. 1992.
3. Давлетшин М.Г., Ковалев А.Г., Крутецкий В.А. Қобилят ва унинг диагностикаси.- Т.:Ўқитувчи, 1979.
4. Ғозиев Э.Ғ. Тафаккур психологияси.- Т., 1990.

SEVGI-MUHABBAT BOSQICHLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Eshmuradov Olmosbek Elamanovich
TerDPI Psixologiya kafedrasi dotsenti v.b,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Tilovqobilova Maxliyo Saydulla qizi,
Oqbovea Nuqra Ulug'bek qizi,
TerDU maktabgacha ta'lim psixologiyasi va
pedagogikasi yo'nalishi 3-bosqich talabalari

Sevgi – nafaqat buyuk so'z, balki betakror insoniy hissiyot hamdir. U hayotning ma'nolarini o'zida akslantirgan hayotbaxsh tuyg'u. Insonning hayoti davomida sevgi va muhabbat hislarining paydo bo'lishi, bunday insoniy sof va go'zal munosabatlar u bilan yondosh yashashi uning taqdiriga bitilgan tabiatning betakror tyxfasidir. Ma'lumki, ijtimoiy fikrlar tarixida muhabbatga turlicha ma'no berilgan. Yunonistonda muhabbatni kishilar va tabiat ustidan hukmronlik qiluvchi afsonaviy kuch deb tushunga nlar, natijada muhabbat xydosi - Eros (Eros) haqida

tasavvurlar vujudga kelgan. Empedokl muhabbatni olamni - insonlar va tabiat hodisalarini uyushtirib, birlashtirib turuvchi omil deb qaragan, Platon muhabbatni 2 turga - hissiy muhabbat va aqliy muhabbatga ajratadi. Uning fikricha, hissiy muhabbat tashqi go'zallikni his qilishdan hosil bo'ladi va muhabbatning quyi bosqichini tashkil etadi. Aqliy muhabbat esa go'zallikni keng ma'noda - ahloqiy-estetik, ilmiy tushunish dan paydo bo'ladi. U aqliy (ma'naviy) muhabbatni ustun qo'yadi.

O'z davrining fasohat shohi hisoblangan Lutfiy o'zining g'azallarida sevgini turli ko'rinishlarda ifodalagan bo'lib, uning fikricha, muhabbat insonni qadrlash, sadoqat va vafodorlik kabi hislari bilan chambarchas bog'liq tushunchadir.

Alisher Navoiy muhabbatni 3 turga: erkak bilan ayol nikohida amalga oshadigan jinsiy muhabbatga, umuman insonlar o'rtasidagi munosabatlarda namoyon bo'ladigan muhabbatga, Allohga bo'lgan muhabbatga ajratadi. Uningcha, muhabbat – sevgi, mehr, yaqinlik va sadoqat hissi. Ishqning martabalaridan biri, ya'ni yomon fe'llardan poklanib, yaxshi va go'zal hulqlar va sevgiliga yaqinlashmoq, unga loyqlik. Muhabbat «hibba» o'zagidan yaralgan so'z bo'lib, «ustiga tuproq tortilgan urug'» ma'nosini anglatadi. Hayotning asli va asosi ana shu urug'da bo'lganidek, diniy, ma'naviy va ruhoniylar hayotning urug'i, ildizi va daraxti ham muhabbatdir.

Yevropada muhabbat muhim ijtimoiy hissiyot sifatida tabiatni o'rganishga, shaxsning garmonik takomiliga xizmat qiluvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Jumladan, Avstriyalik psixolog 3.Freyd muhabbatni fiziologik instinkt deb bildi va ota-onalik, farzandlik mehri ham shu instinktning ayrim ko'rinishlaridan deb hisobladi.

Ya.Gozman o'z tadqiqot ishlarida erotik sevgining o'ziga xos o'zgaruvchan hodisa ekanligiga e'tibor qaratadi. Odatda u ob'ektning tashqi jozibadorligi tufayli paydo bo'lib, jismoniy jalb qilish evaziga mavjud do'stlik hislari mustahkam sevgiga aylanishi yoki barbrd bo'lishi mumkin.

Sevgi tushuncha sini tahlil qilib, bu tuyg'uning barcha ko'p qirrali va noaniqligini qayd etmaslik mumkinl emas. Bu haqda La Roshfuko shunday yozadi: "Sevgi bitta, lekin uning minglab soxtalari bor".

Tabiatda mavjud bo'lgan har bir sevgi faqat u boshda emas, yurakdan his qilinsagina chin va go'zaldir. Shu bilan birga sevgi, faqat o'ziga qarshi bo'lgan gynohdan tashqari barcha gynohlarni kechirishga qodir bo'lgan qudratli tuyg'u hamdir. Sevgi hyddi olovga o'xshab tinim bilmaydi biroq, shunday bo'lsa-da u umidsizlik yoki qo'rquv domiga tyshishi bilanoq so'nadi. Sevgi o'zida eng nozik va pinhoniylar tuyg'ularni his etadi. Shuning uchun bo'lsa kerak ayrim sevgan insonlar o'zlarining sevgi hislarini ehtiyot qilishga, pinhon tutishga astoydil intiladilar, avaylab asraydilar.

Sevgi yoki muhabbatning xususiyati sifatida yana shuni aytish kerakki, u – kishining biror shaxsga yoki kishilar guruhiga, g'oyaga yoki amaliy faoliyatga nisbatan intim va kuchli tuyg'usidir. Sevgi nafratning aksi, shaxs ichki dunyosining eng erkin ifodasi sifatida yuzaga keladi. Muhabbat tuyg'usining

ulug'vorligi va murakkabligi shundaki, Unda biologik va ma'naviy, shaxsiy va ijtimoiy, umumiy holatlar bamisoli bir nuqtaga to'planadi va quyidagi bosqichlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Hayoti davomida to'laqonli sevgi - muhabbatni his etgan har bir inson muhabbatning boshlang'ich, alangalangan va o'zaro hurmat bosqichlarini bosib o'tadi.

Boshlang'ich bosqich haqiqiy, istiqboli porloq, bir ymrlik sof muhabbatning boshlanishi yoki aksincha shuncha ki bir havas bo'lishi yoki umri qisqa sevgining biror-bir ko'rinishi bo'lishi mumkin. Mazkur bosqich muhabbatning «agape» turining boshlanishi yoki «lyudus» turining o'zginasi bo'lishi mumkin.

Birinchi bosqich ko'p kishilarda kuzatiladi va ikkinchi bosqichga o'tmasdan so'nib qoladi. Muhabbatning bu bosqichi estetik didimizga birmyncha to'g'ri keladigan, estetik va jinsiy ehtiyojlarni qondirish (jinsiy yaqinlik shart emas) mumkin bo'lgan ikki jinsni ma'lum vaqtgacha bo'lgan o'zaro munosabati natijasida yuzaga keladigan hissiyotdir. Bu ko'pincha muhabbatning «lyudus» turini tashkil qiladi. Lekin ko'chada ychratib, birdan yoqtirib qolish kabi hollarni birinchi bosqichga kiritib bo'lmaydi.

Birinchi bosqichni nisbatan tezroq bosib o'tgan qizlar uchun ikkinchi bosqich yigitlardagiga nisbatan uzoq davom etadi. Jinsiy hayot kechirish bilan his-tuyg'ular yigitlar uchun oila qurgandan so'ng paydo bo'ladigan yangilik emas, Chunki ularning ba'zilari uylanmasdan oldin ham ancha-muncha tajribaga ega bo'ladilar.

Ikkinchi, ya'ni alangalangan bosqichdan birinchi bosqichga qaytilmaydi. Ikkinchi bosqichdan faqat uchinchi - o'zaro hurmat bosqichiga o'tish mumkin xolos. Demak, faqat birinchi bosqichgina qaytish xarakteriga ega, ikkinchi bosqichdan boshlab hissiyot ortga qaytmas xususiyat kasb etadi. Faqat ma'lum sabablarga ko'ra bu bosqichlar «tez» bosib o'tilishi mumkin. Bu ayniqsa, yoshlikda ilk sevgi - muhabbatni boshdan kechirishda yoki birdan sevib qoladigan yengil tabiatli kishilarda uchrashi mumkin. Buni birdan alanga olib tez so'ngan gulxanga o'xshatish mumkin.

Uchinchi bosqich ikkinchi bosqichdan hissiyotning kuchi va tashqi ifodalanishining birmuncha susayishi bilan muhabbat ob'ektini ideallashtirgan tarzda emas, balki sevgilsining shaxsidagi yutuqi hamda kamchiliklarini ob'ektiv idrok qilinishi bilan farq qiladi.

Odatda yosh oilalarda shunday vaqtda er-xotin orasida kelishmovchiliklar ko'payadi va ko'pchilik yoshlar bunday vaziyatda oiladan chetda yangi sevgi-muhabbat ob'ektini qidirib qolishadi. Ayrim oilalar esa bu o'zgarishlarni noto'g'ri talqin etib, ajralib ham ketishadi. Shuning uchun yoshlar muhabbat hislarini turli bosqichlarda bo'ladigan o'zgarishlarni oldindan bilishlari va o'z hissiyotlarini oldindan qyrbon qilmasliklari kerak.

Uchinchi bosqich ymrning oxirigacha davom etishi yoki turli va chetdan bo'ladigan ta'sirlarga ko'ra barham topishi mumkin.

Ikkinchi bosqich konkret sevgilisi bilan bir marotaba boshdan kechirilib shu shaxs bilan ikkinchi bosqichga qaytish bo'lmaydi.

Alangalangan bosqichni odam o'z hayotida bir necha marotaba his etishi mumkin, ammo har birida yangi sevgi bo'ladi.

Uchinchi bosqichni uzoq yillar davomida birga yashagan oilalarda kuzatish mumkin. Bunda urning xotiniga yoki xotinning erga bo'lgan hissiyoti keskin kuchayadi. Ya'ni inson hissiyoti ymrning ayrim yoshlarida ko'tarilishi yoki mo'tadil davom etishi kabilar kuzatiladi. .

Sevgi, mehr, sadoqat darajasidagi muhabbat odamlar va hayvonlarning genetik dasturida mavjud bo'lgan biologik hodisa sifatida o'zidan avlod qoldirish, uni hayotga tayyorlashga qaratilgan kuchli his-tuyg'uning namoyon bo'lishidir. Shuningdek, oilaviy munosabatlarning pokligi sababini bolalarning oiladagi hulq-atvori, ularning ma'naviy kamolotini mustahkamlash va ko'p hollarda ota-onalar va ularning farzandlari o'rtasidagi muhabbatli munosabatla aks eadi.

Darhaqiqat, muhabbat faqat ikki jinsning birlashishiga bo'lgan kuchli ehtirosdan iborat bo'libgina qolmay, ayni chog'da u odamning ota-onasi, qarindosh-urug'lari, yaqin kishilari, do'stlari, qo'ni-qo'shnilari, o'quv va mehnat jamoalari, o'z xalqi va Vatani hamda umuman bashariyat bilan ruhan yaqinlashishning kuchli vositasi hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ivanova A. O'zbekiston - Germaniya ta'lim sohasidagi hamkorlik. Xalq so'zi. 2002 yil 13 mart.
2. Mamajonov I.G'. Germaniya davlati ta'lim tizimi. .“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2017
3. Miralieva D. Jahon ta'lim tizimi. O'quv uslubi majmya. T.: Iqtisodiyot., 2016
4. Mutalipova M., Imomov M. “Ta'limda ilg'or xorijiy tajribalar” moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmya. T.: Nizomiy nomli TDPY, 2017
5. Fayzullaeva N. Jahon ta'lim tizimi. O'quv qo'llanma.T.: TDIU, “Iqtisodiyot”, 2016

YOSH KELIN-KUYOVLARINING XARAKTEROLOGIK XUSUSIYATLARI

Eshmuradov Olmosbek Elamanovich

TerDPI Psixologiya kafedراس dotsenti v.b,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Normo'minova Shaxnoza Bozor qizi,

Jo'raxonova Mohinur Odil qizi,

TerDU maktabgacha ta'lim psixologiyasi va
pedagogikasi yo'nalishi 3-bosqich talabalari

Yosh oiladagi shaxslararo munosabatlarda o'ziga xoslikka asoslangan qadriyatli-me'yoriy tenglikni ta'minlash uchun ham kelin-kuyovga xos hulq-atvor ifodasi tahlilini yoritib o'tish yrinlidir. Oila hayoti va turmushida shaxslararo munosabatlarga xos qadriyatli me'yorlarga amal qilishi muhim ahamiyatga ega hisoblansa-da, ammo oila a'zolarining «Men» bilan «biz» o'rtasidagi me'yoriy munosabatlarida uyg'unlik va izchillik shakllanmasligi, shaxslarning identifikatsiyalashuvi va ijtimoiylashuvining me'yorida bo'lmasligi ancha ayanchli holatlar yuz berishiga olib keladi.

Tadqiqot maqsadiga muvofiq oilada ijtimoiy rollarni real va ideal «Men»ning refleksivlik jihatini altruizm (rahmdillik-beg'arazlik) motivlarini rivojlantirish orqali kuchaytirishi natijasida oilalarda sog'lom muhitni barqarorlashtirish, yaxshilash asnosida o'tkazgan tadqiqotni namoyon etish uchun quyidagi natijalarimizni keltiramiz. Buning uchun biz respondentlarimizda T.Lirining shaxs psixologik qiyofasini o'rganish metodikasini qo'llashni va Undan olingan natijalarga psixologik sharh berishni lozim topdik.

Mazkur holatda erkaklarda ham ayollarda ham o'zlarining real va ideal pozitsiyasida biroz farq borligini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni erlarning «Real men»i bo'yicha olingan natijalardan rahmdillik, ayrim hollarda oiladagi vaziyatlarni faqat ijobiy tараflarni ko'ra bilish o'rtacha natijani bergan bo'lsa, «Ideal men»i bo'yicha olingan natijalarda bu ko'rsatkich yuqoriroq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bundan o'zbek erkaklarida etnik xususiyatlarimizga xos bo'lgan «mardlik», «fidokorlik» yaxshi shakllanganligini ko'rishimiz mumkin. Xotinlarda real hayotda fidokorlik, beg'arazlik o'rtacha ko'rsatgichni egallagan bo'lsada, ideal tasavvurlarida rahmdil, jonfido deb o'zlarini yuqori baholaydilar.

Yuqorida keltirilgan tahliliy ma'lumotlarga binoan, yosh kelin-kuyovlarning oilaviy hayot haqidagi ijtimoiy tasavvurlariga empatiyaviy o'zaro ta'sir hissini singdirilishi ijtimoiy rollarni real va ideal «Men» kontseptsiyasining refleksiv xususiyati orqali ta'siri jhati altruizm (rahmdillik-beg'arazlik) motivlarini rivojlantirish orqali oiladagi sog'lom psixologik munosabatlarni o'rnatishning ijtimoiy-etnik asosi ekanligi dalillangan. Chunki, oila a'zolaridagi o'zaro empatiya hissining yuqoriligi, ularning egolari orasidagi ichki va tashqi nizolarni oldini olish imkonini beradi. Dissertatsiya tadqiqot natijalarimiz asosida quyidagi xulosalarni shakllantirishimiz mumkinl:

1. Yosh kelin-kuyovlarning psixologik sog'lom oilaviy muhitni ta'minlashda ularning ijtimoiy tasavvurlarining ta'siri kuchli bo'lib, ahloqiy-kognitiv, affektiv-xiisiy omillarning ta'siri dominant harakterga ega.

2. Yosh kelin-kuyovlarning oilaviy hayot haqidagi ijtimoiy tasavvurlariga empatiyaviy o'zaro ta'sir hissini singdirilishi ijtimoiy rollarni real va ideal «Men»ning refleksivlik jihatini altruizm (rahmdillik-beg'arazlik) motivlarini rivojlantirish orqali kuchaytirishi natijasida oiladagi sog'lom psixologik munosabatlarni o'rnatishning ijtimoiy-etnik asosi ekanligi kuzatilgan.

Oilaning psixologik mustahkamligi, uning barqarorligida yosh kelin-kyylardan tashqari ularning atrofidagi shaxslar ham o'ziga yarasha ta'sir kuchiga ega. Shu boisdan, oilada asosiy prototip vazifasini bajaruvchi qaynonalarning oila mustahkamligiga ta'sirni o'rgandik. Bunda o'zbek oilalaridagi «qaynona-kelin» munosabatlariga kelinning psixologik kutuvlarini bevosita ta'siri tadqiq etildi.

Milliy xususiyatlarimizga ko'ra, «qaynona» o'zining hayot tajribasi va muomala-odob me'yorlarini ancha shakllantirgan hamda ijtimoiy pozitsiyaga ega shaxs sifatida oilaviy munosabatlarda faol ishtirok etdilar. Qaynonani aslida oilaviy munosabatlarni yoki er-xotin (o'g'il bilan kelin) munosabatlarini muvozanatlashtirib turuvchi, tartibga soluvchi, yo'l ko'rsatuvchi sifatida qarash o'rinlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ivanova A. O'zbekiston-Germaniya ta'lim sohasidagi hamkorlik. Xalq so'zi. 2002 yil 13 mart.
2. Mamajonov I.G'. Germaniya davlati ta'lim tizimi. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2017
3. D.Miralieva Jahon ta'lim tizimi. O'quv uslubiy majmya. T.: Iqtisodiyot., 2016
4. Mutalipova M., Imomov M. "Ta'limda ilg'or xorijiy tajribalar" moduly bo'yicha o'quv-uslubiy majmya. T.: Nizomiy nomli TDPY, 2017
5. Fayzylloeva N. Jahon ta'lim tizimi. O'quv qo'llanma. T.: TDIY, "Iqtisodiyot", 2016

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA IQTIDORLI BOLALAR TA'LIMIGA YONDASHUVLAR

Eshmuradov Olmosbek Elamanovich

TerDPI Psixologiya kafedrası dotsenti v.v.b,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ismoilova Sabina Erkin qizi,

Alimurodova Dilorom Bahodir qizi,

TerDU maktabgacha ta'lim psixologiyasi va
pedagogikasi yo'nalishi 3-bosqich talabalari

Bugungi kunda keng ko'lamdagi islohotlarni o'z boshidan kechirayotgan bizning ta'limimiz uchun by katta ahamiyatga ega. Keyingi yillarda jahon ta'limi bo'yicha kopgina maqolalar, broshuyralar, qo'llanmalar chop etildi, unga bag'ishlab seminarlar, anjumanlar, o'qishlar, uchrashuvlar o'tkazildi. Bu bizning ta'lim tizimimizda, chet ellarda o'quv-tarbiya ishlarining yo'lga qo'yilishiga ehtibor va qiziqishning tez syrhatlar bilan o'sib borayotganligidan dalolatdir. Xalq ta'limi tizimlarida jahon ta'lim tizimini o'rganish bilan shug'ullanuvchi

muassasalar ham tashkil topmoqda. Jahon ta'limi tizimlaridan bizning mutaxassislarni voqif qilishda BMTning O'zbekistondagi vakolatxonasi, elchixonalar, AQSHning Tinchlik Korpusi mutaxassislari, Germaniya xalqaro rivojlanish fondi, AKSELS markazi, Adenayer jamg'armasi, Frantsiya madaniyat markazi, Britaniya Kengashi, Gyote instituti, UYNESKO va UNISEFning vakolatxonalari va boshqa koplab tashkilotlar yaqindan yordam bermoqdalar. Darhaqiqat, rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'limning, mamlakat ichki siyosatiga faol tahsir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligi, e'tirof qilingan haqiqatdir. Shu tufayli ham chet mamlakatlarida maktab ehtiyojini iqtisodiy ta'minlashga ajratilayotgan mablag' miqdori yildan-yilga oshib bormoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda pedagogik tadqiqotlarni amalga oshiradigan kop sonli ilmiy muassasalar ishlab turibdi. Germaniyada ularning soni 2 mingdan ortiq. Fransiya, AQSH, Yaponiya ta'lim-tarbiya nazariyasi muammolari bilan yuzlab davlat va xususiy tashkilotlar, universitetlar, pedagogik tadqiqot markazlari shug'ullanmoqdalar.

Ular faoliyatini esa xalqaro ta'lim markazlari, masalan, AQSHda xalqaro ta'lim instituti muvofiqlashtirib bormoqda. Kopchiligining faoliyati o'quv dasturini takomillashtirish va qayta qurishga qaratilgan. 80-yillardan boshlab Buyuk Britaniyada ham AQSHdagi singari o'rganilishi majburiy bo'lgan fanlar doirasi kengaytirildi. Ingliz tili va adabiyoti, matematika va tabiiy fanlar o'quv setkasining yadrosini tashkil etadigan bo'ldi. Qolgan predmetlarni tanlab olish ta'lim oluvchilar va ota - onalar ixtiyoridadir. "Yangi dynyo"ning pedagogik g'oyalari Frantsiya va Germaniya ta'limiga ham sezilarli ta'sir etdi. Germaniya to'liqsiz o'rta maktablarida asosiy 'redmetlar bilan bir qatorda tanlab olinadigan himiya, fizika, chet tillari kiritilgan o'quv Dasturlari ham amalga oshirildi [1]. Bu o'quv dasturi tobora to'liqsiz o'rta maktab doirasidan chiqib, o'rta maktablar va gimnaziyalarni ham qamrab olmoqda. Fransiya boshlang'ich maktablarida ta'lim mazmuni ona tili va adabiyoti hamda matematikadan iborat asosiy, tarix, geografiya, aholishunoslik, tabiiy fanlar, mehnat, ta'limi, jismoniy va estetik tarbiya kabi yordamchi 'redmetlarga bo'linadi. Yaponiya maktablari ikkinchi jahon uryshidan keyinroq Amerika ta'limi yo'lidan bordi. Lekin shunga qaramay, by ikki mamlakat o'quv dasturida bir qator farqlar ko'zga tashlanadi. Yaponiyada o'quv dasturlari jiddiy murakkablashtirilgan, asosiy fanlar majmui ancha keng, bir qator yangi mahsus va fakultativ kurslar kiritilgan. Masalan, umumiy ta'lim maktablarining yangi musiqa ta'limi o'quv dasturiga milliy va jahon mumtoz musiqasini o'rganish ham kiritilgan.

Shuni ta'kidlash lozimki, iqtisodiy rivojlangan davlatlarda 80-yillarda tabiiy ilmiy ta'lim dasturi tarkibiga fizika, kimyo, biologiya, ba'zi hollarda astranomiya, geologaya, mineralogiya, fiziologiya, ekologiya elementlari kiritilib, u AQSH va Frantsiyada 4 yil, Buyuk Britaniyada 6 yil, Germaniyada 2 yil o'qitiladi. O'quv predmetlarini integratsiyalash jarayonida yangi-yangi kurslar paydo bo'la boshladi. Frantsiyada 70-80-yillarda to'liqsiz o'rta maktablar o'quv dasturidagi tabiiy-ilmiy va gumanitar turkumiga eks'erimental, iqtisodiy gumanitar kurslar kiritiladi.

Hozirgi 'aytlarda rivojlangan mamlakatlar o'quv dasturiga integratsiyalashtirilgan kurslarni kiritish to'la amalga oshirishdi. Maktablarda amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim ishini tabaqalashtirish myammolarini keltirib chiqardi. Iqtisodiy rivojlangan xorijiy mamlakatlarda ta'limni tabaqalashtirish yengdolzarb masalaga aylangan. Ta'lim oluvchilarni tabaqalashtirib o'qitish xorijiy mamlakatlarda asosan boshlang'ich ta'lim kursidan keyin amalga oshiriladi[2]. Masalan, frantsuz pedagoglari ta'lim jarayonida sinf ta'lim oluvchilarini uch tabaqaga ajratib o'qitishnn afzal ko'radilar.

Bular quyidagilar:

1. Gomogenlar - matematika va gumanitar yo'nalishda ish olib borsa bo'ladigan ta'lim oluvchilar.
2. Yarim gomogen - tabiiy turkumdagi fanlarni o'zlashtira olishga moyil ta'lim oluvchilar.
3. Gegeron-barcha predmetlarni har xil saviyada o'zlashtiradigan ta'lim oluvchilar va hokazo.

Tabaqalashtirish jarayoninig yangi muhim yo'nalishi to'ldiruvchi ta'limni rivojlantirish bo'lib qolmoqda.

O'quv jarayonlarini tabaqalashtirib olib borish bo'yicha chet mamlakatlarining ko'pchiligida tadqiqotlar davom ettirilmoqda. Rivojlangan davlatlarda iqtidorli bolalarga ehtibor tobora ortib bormoqda. Keyingi davrlarda o'z tengdoshlariga nisbatan qobiliyatda bir necha barobar ilgarilab ketgan bolalar ko'plab topilmoqda. Ular o'quvni jyd erta boshlab ta'lim kurslarini o'zlashtirishda katta shov - shuvlarga sabab bo'ladigan darajada muvaffaqiyatlarga erishadilar.

Shunday iqtidorlar maktabi G'arbda 60 - yillardayoq 'aydo bo'lgan edi. Bunday maktablarning o'quv dasturlari bolalar qobiliyati va imkoniyatini to'la ro'yobga chiqarishni tahminlab berish darajasida murakkab tuzilgan. Qobiliyatli bolalar bilan ishlash dasturlari AQSHda keng qqloch Yougan. Ayrim shaharlarda qobiliyatli bolalar bog'chalari ochilgan bo'lib, ylarda 4-5 yoshli ta'lim oluvchilarmaktab dasturida o'qitiladilar. AQSHda "Merit" dasturi asosida har yil yuqori sinflar va kollejlardan eng qobiliyatli bolalardan 600 mingtasi tanlab olinadi. Ular o'rtasida test sinovlari o'tkazilib eng qobiliyatli 35 ming ta'lim oluvchi tanlab olinadi va o'qitiladi. ularga turli imtiyozlar, sti'endiyalar, yaxshi shart - sharoitga yega bo'lgan turarjoy, eng oliy darajadagi universitetlarga qabyl va boshqalar amalga oshiriladi[3]. Lekin iqtidorli bolalarga qarama - qarshi qytbda turgan aqli zaif ta'lim oluvchilarning taqdiri ham xorijlik hamkasblarni tobora tashvishlantirmoqda, bUnday holni kelib chiqish sabablarini o'rganish, oldini olish bo'yicha ko''gina 'rofilaktik ishlar olib borilmoqda va ylar uchun maxsys maktablar ochilmoqda.

Germaniya maktablarida sinfda ta'lim oluvchilar sonini qisqartirish sari yo'l tytilgan. Bunday ta'lim oluvchilarni - har biriga individual 'aketlar (topshiriqlar) tarqatiladi. Toshiriqlarni ta'lim oluvchi mustaqil bajaradi, lozim bo'lganda u 'edagogdan konsultatsiya oladi. Yuqorida bayon qilinganlardan ko'zda tytilgan maqsadlari :

- maktablarning inson'arvarlik, umuminsoniylik yo'nalishlarini kuchaytirish.
- ta'lim oluvchi shaxsini shakllantirishning eng samarali yo'llarini qidirib to'ish.
- tarbiyaning yangi formalarida - ta'lim oluvchilar kengashi, maktab kengashlaridan, tarbiyaviy o'yinlardan foydalanish.
- maktab o'quv dasturlarini ixtisoslashtirish, fanlarning o'zaro aloqasini mustahkamlash, takomillashtirish.
- maktabni mehnat, insoniy faoliyat bilan yaqinlashtirish, kasbga yo'naltirish ishlarini qayta tashkil etish.
- tabaqalashtirib o'qitishni yo'lga qo'yish, maxsys o'quv myassasalarini (ham talantlar, ham aqliy, jismoniy zaif ta'lim oluvchilar uchun) rivojlantirish.
- yangi, yahni o'quv texnik vositalarini ta'limdagi salmoqni oshirish, 'edagoglar kor'ysida kom'g'ter ta'limini yo'lga qo'yish.
- 'edagogik g'oyalarni amalga oshirishda keng qamrovli yeks'eriment tadqiqotlarni amalga oshirishdan iboratdir[4].

Chet el ta'limidagi bUnday ibratli jihatlarni Vatanimiz ta'lim tizimlarida qo'llash Resyblikamizda ta'lim-tarbiya ishlarini isloh qilish jarayonini tezlashtiradi. Insoniyat jamiyatining hozirgi zamon rivojlanish darajasi mustaqil res'yblikamiz ijtimoiy hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan tyb o'zgarishlarda o'z aksini to'moqda. Mamlakatimizda ta'lim oluvchi-yoshlarning ijodiy g'oyalarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish maqsadida keng ko'lamli islohotlar olib borilmoqda. Xususan, yoshlarning ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rivojlantirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli qarori qabyl qilindi. Mazkur qaror ijrosini tahminlash maqsadida O'zbekiston Res'yblikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat ins'ektsiyasi, Xalq ta'limi vazirligi, Tashqi ishlar vazirligi hamda Moliya Vazirligining xalqaro baholash dasturlari bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni tashkil etishi belgilandi. Endilikda boshlang'ich 4-sinf ta'lim oluvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholash uchun Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) tadqiqoti joriy etiladi.

Shuningdek, Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) tadqiqotidan 4 va 8-sinf ta'lim oluvchilarining matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan o'zlashtirish darajasini baholash uchun foydalaniladi. The programme for International Student Assessment (PISA) tadqiqoti 15 yoshli ta'lim oluvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash uchun qo'llaniladi[5].

The Teaching and Learning International Survey (TALIS) - rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish muhitini hamda pedagoglarning ish sharoitlarini o'rganish uchun joriy etish ko'zda tutilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ivanova A. O'zbekiston -Germaniya ta'lim sohasidagi hamkorlik. Xalq so'zi.2002 yil 13 mart.
2. Mamajonov I.G'. Germaniya davlati ta'lim tizimi. .“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2017
3. Miralieva D. Jahon ta'lim tizimi. O'quv uslubiy majmya. T.: Iqtisodiyot., 2016
4. Mutalipova M., Imomov M. “Ta'limda ilg'or xorijiy tajribalar” moduli bo'yicha o'quv–uslubiy majmya. T.: Nizomiy nomli TDPU, 2017
5. Fayzullaeva N. Jahon ta'lim tizimi. O'quv qo'llanma.T.: TDPU, “Iqtisodiyot”, 2016

KASBIY FAOLIYATDA TOLIQISH VA ZO'RIQISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK SABABLARI

Eshmuratov Shuxrat Elamanovich-
Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumani 7-maktab o'qituvchisi

Mehnat psixologiyasi uchun kasbiy toliqish muammosida o'ziga xos vazifa toliqish natijasida kirib keladigan, kasb faoliyati aniq elementlarini bajarish qobiliyati o'zgarishini o'rganish hisoblanadi yoki boshqacha aytganda toliqish ta'sirida mehnat qobiliyati buzilishi o'zgarishini o'rganishdir.

Nemis olimi F.Shtayfenbil o'tkazgan madaniy-sotsiologik tadqiqotidan so'ng mehnat madaniyati degan tushuncha paydo bo'ldi va bunda pedagoglarning quyidagilarga e'tibor qaratishi tavsiya etildi:

1. Aqliy va jismoniy o'zaro mehnatni almashtirib qo'llash.
2. Pedagogik jamoada ijobiy muhitni shakllantirish.
3. Mehnatni ilmiy tashkil etish.
4. Atrof-muhitning estetik bezaklariga e'tibor qaratish. .

Kishi idrok etish, xotirlash, hayol surish va fikrlash jarayonida faqat voqelikni bilib qolmay, balki hayotdagi u yoki bu narsalargamunosabat bildiradi, Unda ularga nisbatan ijobiy yoki salbiy his-tuyg'u uygonadi.

His-tuyg'ularni boshdan kechirishning turli shakllari - emotsiya, affekt, kayfiyat, kuchli hayajonlanish (stress), ehtiros ko'rinishlariga ega bo'ladi. his-tuyg'ular shaxsning emotsional sohasini tashkil etadi.

“Hissiyot” (“emotsiya”)va “his-tuyg'u” degan so'zlar ko'pincha sinonimlar sifatida qo'llaniladi. Torroq ma'noda olganda, bu qandaydir biroz doimiyroq his-tuyg'ularning bevosita va vaqtincha boshdan kechirilishdan iboratdir. “Emotsiya” so'zi ruhiy hayajonlanish, ruhiy xarakterlanish degan ma'noni beradi.Emotsiyalar stenik va astenik turlarga bo'linadi. Stenik hislar

kishining g'ayratlantirsa, astenik hislar esa uning faoliyatini sysaytirib yyboradi. Hissiyot yoki tuyg'u - emotsiya shaxs ruhiy hayotining shunday tomoniki, bunda tashqi ta'sirotning xarakteri va shaxsning unga bo'lgan munosabatlari ifodalanadi.

Demak, shaxsda turli his-tuyg'ularning vujudga kelish manbai uning ehtiyojlari, natijalari va istaklaridir.

Toliqish – organizmning alohida fiziologik holati bo'lib, uzoq vaqt yoki zo'r berib ishlash natijasida paydo bo'ladi va ish qobiliyatining pasayishi bilan ifodalanadi. Ob'ektiv jihatidan yomonlashuvida va miqdoriy kamayishida yuzaga chiqadi. Sub'ektiv jihatidan toliqish odamning charchoq xis qilishi bilan ifodalanadi. u qator fiziologik (diqqat funksiyasining yomonlashuvi, myshak chidamining pasayishi, ish bajarish bilan bog'liq protsesslar koordinatsiyasining buzilishi) va bioximiyaviy (qonda qand miqdorining pasayishi, syt kislota darajasining oshishi va boshqalar) ko'rsatkichlar bo'yicha aniqlanadi.

Toliqish - mehnat faoliyatini bajarish jarayonida ish qobiliyatining pasayishi omilidir. u faoliyatga normal reaksiya hisoblanadi. Bunda mehnat yuqori va past toliqtiruvchi bo'lishi mumkin. Tez-tez toliqishni charchash bilan aralashtirib qo'yishadi, bu noto'g'ridir.

I.P.Pavlov toliqishning asosiy sababi markaziy nerv tizimining funksional holatining o'zgarishida – bosh miya po'stlog'ida deb hisobladi. Ishlash natijasida bosh miya po'stlog'ida tarqalgan tormozlanish protsessi vujudga keladi, bu po'stloq hujayralarini holsizlanishidan saqlab turadi. Bu nazariya shuningdek shu qobiliyatiga odamning emotsional holati ta'sirini ham tushuntiradi (ryxlantiradigan so'z, musiqadan keyin, ishga qiziqish bo'lganda va shu kabilarda toliqishning bartaraf bo'lishi).

“Qobiliyat buzilishi” tushuncha si – psixologik, u faoliyatning konkret turini xato harakatlarsiz bajarish imkoniyatini aniqlaydi: “Ish qobiliyati” tushuncha si insonlarda va hayvonlarda odatda ayrim ko'rsatkichlarda fiziologiya fani o'rganadigan biologik narsadir.

“Mehnat qobiliyati” tushuncha si shu odam haqida barcha ma'lumotlar yig'indisi bo'yicha mehnat ekspertizasi bilan baholanadigan ijtimoiy narsadir. Toliqish psixik holat sifatida har bir psixik funksiyalarda bo'lib o'tadigan o'zgarishlarda ko'rinadi.

Toliqishning psixologik ko'rinishlariga quyidagilar kiradi:

1. Kuchlanishni his qilish. Inson mehnat ishlab chiqarishi tyshib ketmayotgan vaqtida ham, uning ish qobiliyati pasayotganligini sezadi. O'ziga ishonchsizlik va alohida tortuvchi kuchlanish kechinmasini kechiradi. Ishini kerakli tarzda davom ettira olishga kuchi yetmasligini sezadi.

2. Diqqatning buzilishi bo'lib o'tadi. Diqqat toliqish alohida ko'rinadigan funksiyalardan biridir. Insonga diqqatini biror bir narsaga to'plash qiyin bo'lib qoladi, uning diqqati tez, xato yo'nalishda bir obektdan boshqasiga ko'chadi.

3. Sensor sohada buzilishi sezgirlikning pasayishi ko'rinishida kuzatiladi. Bular shu faoliyat yuqori darajada ishlatiladigan analizatorlarda paydo bo'ladi.

Agarda odam to'xtovsiz o'qisa, Unda ko'zida qo'l bilan ishlash va taktil va kinestezik sezgilar pasayishiga olib keladi.

4. Motor sferada toliqish harakatlar sekinlashishiga va tartibsiz shoshqaloqlik harakatlarida, ularning ritmi buzilishida, harakatlar aniqligi va boshqarilishi sysayishida, ularning avtomatik bajarilishi buzilishida ko'rinadi.

5. Xotira va tafakkur buzilishi ham ish bilan aloqador sferaga kiradi.

Charchashdan to'la qochib bo'lmaydi, bu kerak ham emas. u deyarli har qanday uzoq yoki tig'iz ishdan kelib chiqadi, shaxsni bundan xolos etishga yrinish gigienik tamoyillarga zid, Chunki jadal faoliyatgina o'sayotgan organizmning to'liq rivojlanish va ishlashi uchun asos bo'ladi. Masala shunday faoliyat miqdoridan iboratki, bunda yuzaga kelayotgan charchoq ishdan keyin dam olish hisobiga to'liq yo'qoladi. Agar bu amalga oshmasa, charchoq to'planib, haddan tashqari charchash yoki surunkali charchashga o'tadi. Surunkali charchash endi patologiya chegarasida turadi, ba'zan esa asl nerv buzilishlariga olib keladi. Charchash, odatda, sensor (analizatorlar sezgisining tyshishi) harakat (muskul kuchining kamayishi va harakatlar koordinasiyalarining yomonlashuvi) va intellektual (aqliy faoliyat va diqqat to'planishining tyshishi) sohasida namoyon bo'ladi. Bularning bari ishlash qobiliyatining, shu jumladan aqliy qobiliyatning tyshishiga sabab bo'ladi. Psixologlar fikricha, aynan ishlash qobiliyatining o'zgarishlari charchash darajasini aniqlashda eng namunali ko'rsatkichlar ekan V.P.Zinchenko, A.B.Leonova, Ishlash qobiliyati darajasi mahsus topshiriqlarni bajarishda ishning samaradorligi (tezligi va aniqligi)da aks etadi.

Kasbiy deformatsiya Mehnatga moslashish (ko'nikish) – bu shaxsning yangi mehnat vaziyatini o'zlashtirishining ijtimoiy jarayoni bo'lib, Unda shaxs va mehnat muhiti bir-biriga faol ta'sir ko'rsatadi va moslashuvchi-moslashtiruvchi tizimlar hisoblanadi.

Inson ishga kirar ekan, muayyan mehnat tashkilotining kasbiy va ijtimoiy-psixologik munosabatlari tizimiga faol kirishib ketadi, o'zi uchun yangi bo'lgan ijtimoiy vazifalarni, qadriyatlar va normalarni o'zlashtirib oladi, o'zining alohida tutgan yo'lini tashkilot (mehnat jamoasi)ning maqsad

va vazifalari bilan moslashtiradi, bu bilan o'zining hulqini mazkur korxona yoki muassasaning xizmat yo'l-yo'riqlariga bo'ysindiradi.

Mahsus kasbiy deformatsiya – kasbning ma'lum mutaxassisliklariga moslashish jarayonida sodir bo'ladi. Har qanday kasb bir qancha mutaxassisliklarni o'z ichiga oladi. Har bir mutaxassislik o'zining deformatsiyalari yig'indisiga ega. Masalan, tergovchida shubhalanyvchanlik, operativ ishchida faol agressivlik va h. Turli mutaxassisliklarga ega shifokorlarda ham o'ziga xos deformatsiya hosil bo'ladi.

• **Kasbiy tipologik deformatsiya** – shaxsning individual psixologik xususiyatlari (temperament, xarakter, qobiliyat) hamda faoliyatlarining psixologik tuzilishi o'rtasidagi aloqadorlikka asoslanadi.

Individuallashtirilgan deformatsiya – uzoq yillar davomida olib borilgan kasbiy faoliyat natijasida ma’lum bir kasbiy muhim, ba’zan nomuhim xususiyatlar ham shakllanishi mumkin. Bu holatlar haddan ziyod

mas’uliyatlilik, o’ta vijdonlilik, giperaktivlik ko’rinishida namoyon bo’lishi mumkin.

Kasbiy psixoprofilaktika ikki guruhga bo’linadi:

A) shaxsning kasbiy shakllanishi psixoprofilaktikasi – bunda yosh pedagoglarning kasbiy shakllanishi, kasbiy kamoloti va pedagogik mahoratni egallashi uchun olib boriladigan chora-tadbirlar nazarda tutiladi.

B) **pedagogik faoliyatdagi destruktiv o’zgarishlar natijasidagi tezkor yordam** – bu holatda emotsional kuyinish sindromi, pedagogik faoliyatdagi stresslar, va xissiy toliqish sindromlarini oldini olish maqsadida chuqurlashtirilgan psixoprofilaktik tadbirlar olib boriladi.

Shunday qilib kasbiy faoliyatda psixologik toliqish va zo’riqish masalalari psixologiyada dolzarb turli nuqtai nazardan o’rganilayotgan va keng qamrovli ilmiy muammo ekanligini e’tirof etish mumkin. Bu muammo fiziologiya, gigiena, psixokorreksiya, mehnat psixologiyasi, umumiy va yosh psixologiya turlari tomonidan kompleks o’rganilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2010 Platonov K.K.Naychnaya organizatsiya Ergashev P. “Pedagog – psixologlarni kasbiy zo’riqish masalalari (talqinida)” Psixologiya asostiatsiyasini anjuman materiallari. T., 2008y

2. Nemov R.S. Psixologiya: Posobie dlya uchashchixsya.:- M.: Prosveshchenie 1995. psixologiya tryda. M., 2001.

3.Qo’chqarova M. Mehnat sotsiologiyasi. Ma’ruzalar matni. Farg’ona.2002.

4. Sharipova D.D. Psixogigiyena mejlichnostich otnosheniy v sisteme pepreroganogo obrozovaniya. Psixologiya XXI asr boshlarida. Pespublika ilmiy amaliy konferensiya materiallari.

TA’LIM-TARBIYA JARAYONINI TASHKIL QILISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Xaydarova Dilafruz Pardayevna-
Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumani 7-maktab o’qituvchisi

Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o’stirish, uning ongi, hulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyatan turlicha ifodalab kelingan bo’lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan.

Tarbiya maqsadi ijtimoiy buyurtma asosida belgilanadi. Eng oddiy harakatdan tortib to keng ko'lamli davlat dasturi asosida tashkil etilyvchi tarbiya doimo muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi.

Maqsadsiz, ma'lum g'oyani ifoda etmaydigan tarbiya bo'lmaydi. Tarbiya maqsadi asosida uning mazmuni asoslanib, maqsadni amalga oshirishga xizmat qiluvchi metod va usullar aniqlanadi. Tarbiya maqsadining muammosi pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Tarbiya maqsadi umumiy va individual xarakterga ega bo'lishi mumkin. Ilg'or pedagogika umumiy va individual maqsadlar birligi va uyg'unligini namoyon etadi.

Maqsad tarbiyaning umumiy ijtimoiy maqsadni ijobiy hal etishga yo'naltiriladi hamda aniq vazifalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Demak, tarbiya maqsadi tarbiya jarayonini tashkil etish asosida hal etiladigan vazifalar tizimidir. Ajdodlarmiz bola tarbiyasida, eng avvalo, uni mehnatga o'rgatish, kasb-hunarga qiziqtirishga alohida e'tibor berishgan. O'zlari farzandlariga mehnatsevarliklari bilan namuna bo'lganlar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Krimov ta'kidalganidek: «Har bir insonning, ayniqsa, endigina hayotga qadam qo'yib kelayotgan yoshlarning ongiga shunday fikrni singdirish kerakki, ular o'rta qo'yilgan maqsadlarga erishish o'zlariga bog'liq ekanligini, ya'ni, bu narsa ularning sobitqadam, g'ayrat-shijoatiga, to'la-to'kis fidokorligiga va cheksiz mehnatsevarligiga bog'liq ekanligini anglab yetishlari kerak. Xyddi shu narsa davlatimiz va xalqimizning ravnaq topishining asosiy shartidir».¹⁴

Ta'lim-tarbiyada maktab va oila hamkorligi ta'lim sohasidagi eng dolzarb masalalardan biridir, Chunki yoshlarga maktabda berilayotgan ta'lim-tarbiya samaradorligi maktabning oila bilan hamkorligi nechog'li yaqinligi, mustahkamligi va tizimli olib borilishiga bog'liqdir. Maktab va oila hamkorligi o'zining ko'p aspektlariga ega bo'lgan jarayondir. Ana shunday aspektlar orasida psixologik aspekt alohida o'rin egallaydi. Shu nuqtai-nazardan maktab va oila bolalarga ta'lim va tarbiya berish yo'lida hamfikirlikda olib borilayotgan ishlarda bolalarning yosh davrlarni qay darajada hisobga olishida va o'z faoliyatida yosh davrlariga mos holda tashkil etish, ayniqsa muhimdir. Har bir yosh davri o'zidan oldingi davr tomonidan tayyorlanib, uning asosida paydo bo'ladi va o'z navbatida, o'zidan keyingisining yuzaga kelish uchun zamin yaratadi. Oila va maktabda bola holati, ta'lim va tarbiya shakllarining o'zgarishi hamda bolaning yangicha faoliyat shakllari va nihoyat, bola organizmi ayrim xususiyatlarining shakllanishi, ya'ni yosh faqat biologik emas, balki ijtimoiy kategoriya hisoblanishi bilan harakterlanadi. Shu ma'noda, yoshlar psixologiyasida faoliyatning yetakchi turi haqidagi tushuncha mavjuddir. Har bir yosh davri uchun faoliyatning har xil turlari harakterlidir, yangi o'yin, o'qish va mehnat kabilarning har bittasiga ehtiyoj bor.

¹⁴ Karimov I.A. Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent, SHarq nashriyot-matbaa kontserni, 1997.-56.

Lekin, bola rivojlanishining xilma-xil davrlarida bu ehtiyojlar turlicha bo'ladi va faoliyatning tegishli turlari har xil mazmun kasb etadi. Faoliyatning yetakchi turi maktab o'quvchisining psixikasida, psixologik jarayonlari va xususiyatlarida muhim o'zgarishlarni vujudga keltiradi. Masalan, bog'cha yoshidagi bolalar o'zlariga loyiq shakldagi ta'lim va mehnat faoliyati bilan shug'yllansalarda, ular uchun faoliyatning yetakchi turi o'yin hisoblanadi.

Maktab yoshida o'qish faoliyatning yetakchi turi bo'lib qoladi, o'yin o'zining yetakchi ahamiyatini yo'qotadi. Bolaning yoshi ylg'aygan sari mehnat faoliyatining roli ortib boradi. Maktab davridagi ta'lim davomida o'qish faoliyatining mazmuni va xarakteri o'zgaradi. Yil sayin o'quvchining oldiga qo'yilgan talab orta boradi. O'qish faoliyatining faollik, mustaqillik kabi ijobiy tomonlari tobora katta rol o'ynay boshlaydi. Yosh xususiyatlari yoshning eng tipik va xarakterli hamda rivojlanishning umumiy yo'nalishini ko'rsatadigan jihatlari hisoblanadi.

Tarbiya-muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, hulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Boshqacharoq talqin etilganda, tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama voyaga yetkazish, Unda ijtimoiy ong va hulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonidir.

Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyati turlicha bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Tarbiya g'oyasi turlicha ifodalangan bo'lsada, ammo yo'naltiruvchanlik xususiyati hamda ob'ektiga ko'ra yakdillikni ifoda etadi.

Tarbiya xususida taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: «Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo falokat, yo saodat – yo falokat masalasidir»¹⁵. Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi xyssiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy ishdir. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq.

Ta'lim-tarbiya ishlarida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish deganda, mazkur yoshdagi bolalarning talablari, imkoniyatlari, xususiyatlariga mos keladigan pedagogik ish shakllari, usullari va vositalarini qo'llash tushuniladi. Har bir xalq oilasining o'ziga xosligi shu xalqning xarakteridan kelib chiqadi hamda davrga qarab o'zgaradi, takomillashadi. Boshqa xalqlar bilan yonma-yon yashash jarayonida ularning xarakteridagi yaxshi tomonlarni o'zlashtirib boradi. Chunki, hech qaysi xalq mahalliy mahdydlik devoriga o'ralib yashamaydi. O'zbek xalqi, millat bilan millatning inoq bo'lib yashashi haqidagi fikrni «Elga el qo'shilsa- davlat bo'ladi»¹⁶ deb ifodalaydi. Binobarin, o'zbek oilalarida tarbiyalanayotgan yoshlar xalqimizning ana shunday

¹⁵ Avloniy, Abdulla. Turkiy guliston yohud axloq. – Toshkent, Q'qituvchi, 1992. -45b.

¹⁶ Pedagogika /A.Q.Munavvarov tahriri ostida. – Toshkent, O'qituvchi, 1996.-87b.

ezgy g'oyalarini ongiga singdiradi. O'zbek oilalarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri millatlararo hamkorlik, inoqlik tuyg'ulariga sodiqligidir. Bunday ma'rifiy, siyosiy-psixologik holatlarni turli millatga mansub oilalarda ko'rish mumkin. Oila yoshlarning milliy o'zligini anglashda asosiy bo'g'in bo'lish bilan birga, siyosiy ruhiyatini, boshqa millat yoshlariga bo'lgan munosabatini to'g'ri shakllantirishda muhim tayanchdir. Xulosa sifatida aytish joizki, ta'lim-tarbiyadagi oila va mahalla hamkorligining psixologik muammosi keng qamrovli bo'lib, o'zining falsafiy, huquqiy, ijtimoiy hamda siyosiy jihatlariga ega.

O'SMIR YOSHIDAGI FUTBOCHILAR FAOLIYATIDA YUZAGA KELADIGAN QIYIN VAZIYATLARNI YENGIB O'TISHDA IRODAVIY SIFATLARNING O'RNI

Musurmonova Oyimsuluv Alisherovna,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 1-bosqich talabasi

Irodaning ijobiy fazilatlari, uning kuchini namoyish qilinishi faoliyatning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, kishi shaxsini eng yaxshi tomondan ko'rsatadi. Bu kabi irodaviy fazilatlarga qahramonlik, sabotlilik, qat'iylik, mustaqillik, o'zini tyta bilish va shu kabilar kiradi. Sport bilan muntazam shug'yllanish kishi irodasini chiniqtirishning muhim shartlaridan biridir.

Irodaviy tayyorgarlik futbolchiga kuchli zo'riqish sharoitida kechadigan musobaqa jarayonida unga zarur bo'ladigan irodaviy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadida ta'sir ko'rsatish jarayonidir. Irodaviy tayyorgarlikning asosiy jihat sportchining irodaviy sifatlarini rivojlantirishdan iborat. Futbolchilarga maqsadga intiluvchanlik, qat'iyat va matonat, jyr'at va jasorat, mustaqillik va tashabbuskorlik, sabotlilik va o'z-o'zini tyta bilish kabi irodaviy sifatlarini shakllantirish ahamiyatli hisoblanadi.

Sportda qiyinchilik esa sportchi biror bir to'siqni yengib o'tayotganida, uni bartaraf etish uchun yetarli darajada imkoniyatga ega bo'lmagan paytda yuzaga keladi. Sportchilarning muvaffaqiyat uchun kurashishlarida iroda sifatleri katta ahamiyatga ega, Chunki yuqori malakali sportchilarda jismoniy, texnik, taktik, tayyorgarliklar yuqori darajada bo'ladi. Lekin hozirgi vaqtda yutuqilar irodasi kuchli sportchiniki desak yanglishmaymiz. Irodaviy tayyorgarlik mazmuniga sportchi shaxsi irodasining ayrim tomoni sifatida: maqsadga intilish, intizomlik, ishonch, tashabbuskorlik, mustaqillik, mardlik, dadillik, qat'iyatlilik, matonat, o'zini tyta bilish va boshqalar kiradi.

Hamma irodaviy sifatlar bir – biri bilan chambarchas bog'liq. Sifatlarining birini rivojlantirsak ikkinchi sifatning takomillashuviga yordam beradi. Lekin, shunday, bo'lsa ham sport turlarida u yoki bu irodaviy sifat yuksak turadi. Filipp Genov irodaviy sifatlarining tasnifini tuzgan. Genov klassifikatsiyasi bo'yicha maqsadga intilish, intizomlik va ishonch hamma sport turlarida bir xil darajada

uchraydi. Qolgan irodaviy sifatlar uch kategoriyaga bo'linadi: ayni sport turi uchun boshqaruvchi irodaviy sifat, boshqaruvchiga yaqin bo'lgan irodaviy sifatlar; yuqoridagilardan keyingi irodaviy sifatlar.

Sportchilar faoliyati har tomonidan turli qiyinchiliklarni doimo yengib o'tish bilan uzviy bog'liq. Qiyinchiliklarning ikki asosiy guruhi ajratiladi – ob'ektiv va sub'ektiv qiyinchiliklar.

ob'ektiv qiyinchiliklar – ayni sport faoliyati turiga xos bo'lgan to'siqlar. Bular katta jismoniy yuklamalar, faoliyatning ob-havoga bog'liq shartlari (shamol, yomg'ir qor, issiqlik), o'rganilayotgan mash'gulotning texnik jihatdan qiyinligi, sport anjomlarining buzilishi, tomoshabinlarning salbiy reaksiyasi, notanish mysobaqa joyi, chigal yozdi mash'gulotlarni to'liq bajara olmaslik va b.

sub'ektiv qiyinchiliklar – sport faoliyatining ushbu turiga xos ob'ektiv xususiyatlarga nisbatan sportchining shaxsiy munosabatini ifodalaydi (salbiy emotsional holatlarning paydo bo'lishi, mas. qo'rqqv, ishonchsizlik; faoliyatiga motivatsiyaning pasayishi).

Ushbu qiyinchiliklarni yengish sportchining irodaviy sohasi rivojlanganligi va iroda kuchiga bog'liq. Bu turli irodaviy sifatlarda namoyon bo'ladi: tirishqoqlik, qat'iylik, chidamlilik, jyr'atilik, dadillik, vazminlik va b. Sportchilar ushbu sifatlariga bir xil darajada ega bo'la olmaydi. Bir sportchida bitta irodaviy sifat namoyon bo'lsa, boshqasida esa boshqa sifat namoyon bo'ladi.

Har qanday xatti-harakat uni amalga oshirish uchun juda kam bo'lsa-da, kishidan irodaviy zo'r berishni taqozo etadi. Biror-bir qiyinchilikning mavjudligi, irodaviy zo'r berish namoyon bo'lishining asosiy va zaruriy shartidir. Agar odam biror-bir harakatni bajarayotgan paytida, hech bir irodaviy to'siqqa uchramasa, uning ichki holatida ham hech bir irodaviy zo'r berishga hojat bo'lmasligi, tabiiy. Sport faoliyatida irodaviy zo'r berishlar o'z mazmuni va darajasiga ko'ra xilma-xil bo'ladi: myshaklar zo'riqishi, diqqat zo'riqishi, charchoq va horg'inlik tuyg'usini bartaraf etish, kundalik tartibga rioya etish, qo'rqqv hissini bartaraf etish bilan bog'liq irodaviy zo'r berishlar.

Sport faoliyatida paydo bo'ladigan qiyinchiliklar sportchining emotsional holatiga ta'sir etadi. Qiyinchiliklarni yengib o'tish esa sportchining irodasi bilan bog'liq bo'ladi. Sport faoliyatida mavjud bo'lgan ob'ektiv va sub'ektiv qiyinchiliklar sportchining erkin harakatiga to'sqinlik qilib, salbiy emotsional holatlarni namoyon etadi, masalan, avvalgi mash'gulotlarda olgan jarohat bilan bog'liq xavotir, tevarak-atrofdagilarning salbiy reaksiyasi oqibatida tortinchoqlik, raqibdan qo'rqish.

Ushbu qiyinchiliklarni yengib o'tish uchun sportchining irodasini rivojlantirish taqozo etiladi. Sportchining irodasini rivojlantirish umumiy va ixtisoslashgan yo'nalishlarga ega. Umumiy yo'nalish sportchiga hayotning barcha jabhalarida namoyon bo'layvchi irodaviy sifatlarini rivojlanishi bo'lsa, mahsus yo'nalish ma'lum bir sport turi uchun xos bo'lgan hamda uning talablariga javob beruvchi irodaviy sifatlarini rivojlantirish bilan bog'liq.

Sportchida quyidagi irodaviy sifatlarni rivojlantirish qiyinchiliklarni yengish va salbiy emotsional holatlarning oldini olish imkonini beradi:

Maqsadga intilyvchanlik o'z oldiga aniq maqsadni qo'yish, faoliyatini rejalashtirish orqali rivojlantiriladi.

Mustaqillik va tashabbuskorlikni rivojlantirish sportchida mustaqil ravishda o'z sport mahoratini oshirish, mustaqil ravishda zarur qarorlarni qabul qilish qobiliyatini shakllantirishga asoslanadi.

Jur'at va jasoratni shakllantirish uchun sportchida o'z vaqtida to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini, o'zida ikkilanishni, tortinchoqlikni, qo'rquvni yengishni, tavakkalchilik talab qilinadigan va xavfli vaziyatlarda qaror qabul qila olish ko'nikmasini rivojlantirish lozim.

Qat'iyatlilik va matonat – doimiy ravishda o'z oldiga qo'yilgan mafqsadga erishish, juda katta va imkoniyat chegarasida bo'lgan jismoniy zo'riqishlarga bardosh berish, charchoq va boshqa og'ir holatlarga chidash ko'nikmasi egallash.

Mash'gulotlar jarayonida irodani tarbiyalash uchun bir necha qoidalarga amal qilish lozim: mash'gulotlar chog'ida eng oson mashqlardan boshlash lozim; sportchilarda o'z oldiga qo'ygan vazifalarni bajarishga intilish hissini shakllantirish, tezkor va shijoatli qo'zg'alishlarni keltirib chiqarish zarur; ularda chidamlilikni oshiruvchi mashqlar vositasida uzoq muddatli irodaviy zo'r berishlarga dosh berish qobiliyatini rivojlantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gapparov Z.G. Sport psixologiyasi. Darslik. – T.: “O'zkitob savdo nashriyot matbaa ijodiy uyi”, 2021. – 300 b.

2. Arziqulov D.N., Gapparov Z.G. Psixologiya va sport psixologiyasi. Darslik. – T.: “O'z kitob savdo nashriyoti” NMIU, 2021. – 408 b.

3. Xaitov A.Y. Sport psixodiagnostikasi va psixokorreksiya. Darslik. - T.: “O'zkitobsavdonashriyoti”, 2020. – 343 b.

4. Ilin Ye.P. «Psixologiya sporta». SPb., Piter. 2008. 352 s.

KITOB MUTOALASI ORQALI O'QUVCHILARDA KASBIY LAYOQATNI SHAKLLANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Jo'rayeva Fazilat, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 1-bosqich talabasi

O'quvchilardagi kasb-hunarga bo'lgan qiziqish erta uyg'onishini turli fanlar o'z amaliy tadqiqotlarida isbotlab bergan bo'lsada, lekin kasbni egallashga nisbatan ishonch qachon shakllanishi masalasi hamon aniq yechimiga ega emasligini ta'kidlashimiz joizdir. Kasb-hunar egallashga ishonchning shakllanishi o'ta murakkab jarayon bo'lib, u har bir o'quvchini layoqati va o'ziga xos ruhiy xususiyatlariga bog'liq ravishda yuzaga keladi. Kelajagi buyuk davlatimizning asosi bo'lgan o'quvchi avlodni bilimli bo'lishi bilan bir qatorda kasb-hunarni

egallashiga alohida e'tibor berilishiga sabab o'quvchilarni har tomonlama barkamol inson sifatida jamiyat a'zosiga aylanishidir. Kasb hunar egallashda asosiy omillardan birisi bu motivatsiyadir. Ma'lum bir kasbda faoliyat ko'rsatishni boshlayotgan o'spirin unga intellektual, ijtimoiy-psixologik hamda ahloqiy jihatdan tayyor bo'lishi kerak. O'smirlik davrining oxirlari va o'spirinlik o'quvchiiga kelib, ularda mehnat ko'nikma va malakalari rivojlanadi. Bu ko'nikma va malakalari ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatlari bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Har qanday kasbiy ko'nikma va malakalarning o'sishi, avvalo, o'spirin intellektining umumiy rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Shuning uchun ham bu davrdagi o'spirinlar intellektining rivojlanishiga alohida e'tibor berish lozim. Bu o'quvchidagi bolalar uchun muloqotga kirishish ehtiyojining mavjudligi ham juda muhim, lekin u yetakchi emas, faqat tanlagan kasb va yo'nalishlari bo'yicha mashhul bo'lmagan o'spirinlarga ko'proq tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishga ehtiyoj sezadilar. Bu o'quvchidagi bolalar mehnat faoliyati bilan xyddi kattalardek shug'yllana oladilar. Ilk o'spirinlik davrini kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanishi uchun senzitiv davr deb hisoblash mumkin. O'zining kasbiy taqdirini tasodifan yoki noto'g'ri hal etilishi murakkab ichki kechinmalarga, ikkilanishlarga, ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Bu esa yigit va qiz hayoti uchun ham, jamiyat uchun ham katta zarar keltiradi. Kasb tanlash vaqtida ilk o'spirinlar o'z moyilligi va qobiliyatlarini shaxsiy sifatlar, xususan, nerv sistemasining tipi, analizatorlar xususiyati, emotsional-irodaviy sifatlarini ham hisobga olishlari zarur.

Umuman o'quvchilarda o'ziga ishonchni shakllanishi bu aqliy saloxiyatini ortishi bilan birga faoliyatining yo'nalganligini aniqligi va hissiyotlarni boshqara olishi asnosida jamiyatda o'z mavqega ega bo'lishini asosi deb baholash mumkin. Kasb-hunar egallashga layoqati asosida ishonchni shakllanishi esa o'quvchilarning bevosita o'z kelajaklarini ko'ra bilish kabi hysysiyatini namoyon etadi. O'zini kelajakda jamiyatdagi o'rnini tassavyr eta olgan o'quvchilarni hulq-atvorida ham ijobiy o'zgarishlar yuzaga kelib, tabiat va ijtimoiy muxitga bo'lgan munosabat o'zgarishi tabiiydir. Yana shuni ham alohida takidlash joizki kasb-hunar egallashga ishonchni shakllanishi o'quvchilarda tabiiy va ijtimoiy bilimlarni egallashga bo'lgan munosabati tubdan o'zgartirib yangi bilimlarni egallashga bo'lgan maylni ortishiga sabab bo'ladi. Bu holat o'z navbatida o'quvchilarning qobilyati va yashirin imkoniyatlarini namoyon bo'lishiga turtki rolini o'ynaydi.

Yuqoridagi bosqichlarni muvafaqqiyatli amalga oshirish uchun o'quvchilarni kasbiy layoqatiga ishonchini shakllanishining psixologik asoslarini pedagog va ishlab chiqarish ustalari to'g'ri baholay olishlari lozim bo'ladi. Buning uchun esa avval "layoqat" va "ishonch"ni psixik hodisa sifatida namoyon bo'lishini chuqur bilishlari maqsadga myofiqdir. E.G'.G'oziyev takidlashlaricha "Layoqat qobilyatni tabiiy zamini sifatida faoliyatda muhim rol o'ynaydi. Layoqat deb qobiliyatlar taraqqiy etishining dastlabki tabiiy sharti sifatida namoyon bo'lakdigan miya tuzilishi ning, sezgi a'zolari va harakatlarning morfologik hamda funksional

xususiyatlariga aytiladi. Insonlarning kasbiy qobiliyati ular layoqatlarining rivojlanishi mahsyolidir” (E.G‘.G‘oziyev).

O‘z layoqatiga ishonch shaxsning muayyan shaklda munosabat bildirishga yuksak yo‘sinda umumlashgan tayyorgarlik holati, yaxlit faoliyat tuzilishi ning ajralmas jabhasi hisoblanadi. O‘quvchilarning o‘z layoqatiga ishonishi bevosita xarakter xislatiga va hulq-atvoriga bog‘liq bo‘lib, u xohish,niyat, orzu, fantaziya kabi shakllarga aylantirish tufayli anglanadi. Bunday shakldagi layoqatga ishonch o‘quvchilarda mavjud bo‘lishi ularning yaqin va uzoq kelajakka intilishlari garovi hisoblanadi.

O‘quvchilarning o‘z kasbiy layoqatiga ishonchini shaklantirishning psixologik asosini:avvalom bor o‘zining irodasi, bilish jarayonlari, o‘ziga xos bo‘lgan hysysiyatlari, ruhiy holatlarini boshqara olishi, ruhiy xususiyatlari keyin esa uni qyrshab turgan ijtimoiy muhit hamda amaliy jihatdan bilimlarni bevosita egallashiga zarur mahsus labaratoriya asbob anjomlari va nazariy uslubiy qo‘llashlar tashkil etadi. Sanab o‘tilgan omillardan birontasi kam bo‘lsa ham o‘quvchilarda kasbiy layoqatga ishonchini systlashiga sabab bo‘lishi mumkin.Kasbiy layoqati mavjudligiga ishonch shakllanadi qachonki o‘quvchilarda o‘z ruhiy va jismoniy imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olsalar. Lekin aksari xollarda o‘quvchilar o‘zlariga yuqori baho berib, kasb tanlashda adashadilar. Shu kabi adashishlarni oldini olish uchun kasb tanlash bo‘sag‘asida turgan o‘quvchilarga, kasb shaxsdan talab etadigan ruhiy hysysiyatlar va shaxsni o‘ziga xos bo‘lgan hysysiyatlari haqida ko‘proq ma‘lumotlar berish kerak bo‘ladi.

O‘quvchilarni kasbiy layoqatiga ishonchi rivojlanib qobilyat sifatida namoyon bo‘lishi uchun ulardagi irodaning qay darajada shakllanganligi katta ahamiyatga egadir. Kasb-hunarni egallash uchun sabr toqat bilan o‘qish va tinimsiz xalol mehnat qilishni mohiyatini to‘g‘ri tushuntirish orqali o‘quvchilarni irodaviy kuchini ongli maqsadga yo‘naltirilishi mumkin.

Foydanilgan adabiyotlar:

- 1.Platonov K.K.Naychnaya orranizatsiya Ergashev P. “Pedagog – psixologlarni kasbiy zo‘riqish masalalari (talqinida)” Psixologiya asostsiatsiyasini anjyman materiallari. T., 2008y
2. Nemov R.S. Psixoloriya: Posobie dlya uchashixsya.:- M.: Prosvetshenie 1995. psixoloriya tryda. M., 2001.
- 3.Qo‘chqarova M. Mehnat sostialogiyasi. Ma‘ruzalar matni.Farg‘ona.2002.

TILSHUNOSLIKDA KOLLOKVIALIZM TERMINOLOGIYASIGA NAZAR

Sotvoldieva Istoraxon Lutfullo qizi
Andijon davlat chet tillari instituti doktoranti

So'nggi yillarda dunyo tilshunosligida so'zlashuv tili muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlar sonining sezilarli darajada o'sishi kuzatilmoqda. Tilning lingvistik tomonlari tadqiq etilar ekan, uning barcha xususiyatlarini to'liq ochib berish uchun til tizimining hamma sohalari, jumladan, so'zlashuv tilini ham tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kungacha olib borilgan ingliz so'zlashuv tiliga oid tadqiqotlar, asosan, uning alohida aspektlari va o'ziga xos sintaktik xususiyatlariga bag'ishlangan bo'lib, og'zaki nutqning morfologik va leksik tomonlariga doir ishlar kam uchraydi.

Jahon tilshunosligida ingliz so'zlashuv tiliga doir ko'plab tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan, uning leksik jihatini E.Partrij tomonidan tadqiq qilingan bo'lsa, ingliz tili amerika varianti so'zlashuv tilining leksikografik tomondan o'rganishga bag'ishlangan G.Yentvort va S.B.Fleksnerning ishlari muhim ahamiyat kasb etadi [1;48]. Bundan tashqari, Y.Bollning ingliz so'zlashuv tili muammolariga oid nuqtai nazarlari olimlar orasida katta qiziqish uyg'otadi. So'zlashuv tili, jumladan, sodda til hamda shevalarni o'rganishdagi sotsiolingvistik yondashuv Y.Labovning ishlarida o'z aksini topadi [2;146]. Ingliz so'zlashuv tilining leksik-frazeologik o'ziga xosligi chex tilshunos olimlari Y.Nosek va .Soydeklarning ishlarida ochib berilgan [3;78].

So'zlashuv tili muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlarda bir qator terminlar, ko'pincha, sinonimik tarzda ishlatiladi. Shu bois "so'zlashuv nutqi", "og'zaki nutq", "so'zlashuv tili", so'zlashuv uslubi" va "kollokviyalizm" kabi tushuncha larning mohiyatini aniqlashtirib olish maqsadga muvofiqdir.

Dastlab, "so'zlashuv nutqi" va "og'zaki nutq" tushuncha lari o'zaro taqqoslab chiqilganda, ularning mutlaqo bir xil emasligi ma'lum bo'ldi. Aytish mumkinlik, "so'zlashuv nutqi" haqiqatan ham og'zaki shaklga ega. Ammo, "og'zaki nutq" har doim ham so'zlashuv tili hisoblanmasligi mumkin. Agar biz nutq uslublarining doklad, ma'ruza, ommaviy chiqish kabi ko'rinishlarini tahlil qilsak, garchi ular shaklan og'zaki bo'lsa-da, ayrim so'zlashuv elementlarini o'z ichiga olsa-da, qoidaga ko'ra, bayon uslubi bo'yicha so'zlashuv tiliga oid emasligi namoyon bo'ladi. Bu holatda, so'zlashuv tiliga oidlik darajasi notiqning shaxsi, tinglovchilar tarkibi va chiqish mavzusi kabi parametrlarga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, "so'zlashuv nutqi" va "og'zaki nutq" tushuncha lari sinonimik bo'lmasdan, aksincha, ular boshqa-boshqa oppozitsiyalarga ta'allyqlidir. Og'zaki nutqni yozma nutq bilan oppozitsiyada, til mavjudligining turli-tuman moddiy shakllari, ya'ni tovush va grafik holatdagi ko'rinishlarini solishtirib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ta'kidlash lozimki, og'zaki shakl yozma shakldan, eng avvalo, ma'lum intonatsiya orqali aytilish imkoniyati bilan farq qiladi.

So'zlashuv nutqi yozma nutq bilan emas, balki, badiiy nutq bilan oppozitsiyada bo'ladi hisoblaymiz. Chunki, ushbu qarama-qarshilik munosabat turlarining tabaqalashuvi bilan o'zaro bog'lanadi hamda u nutqning sintaktik va leksik sathlaridagi ma'lum farqlarga bog'liq bo'ladi.

Ikkinchidan, "so'zlashuv nutqi" va "so'zlashuv tili" terminlarining

qo'llanilishiga ham alohida to'xtalib o'tish kerak. Chunki, ularning ishlatilishida ham ma'lum kamchiliklar ko'zga tashlanadi. "So'zlashuv nutqi" terminining kamchiligi shundaki, nutq deganda tilshunoslikda til tizimining realizatsiya jarayoni, ya'ni, muloqotning ayrim va konkret aktlari tushuniladi. Ushbu holatda "so'zlashuv nutqi" hodisaning mohiyatini uning struktural-distributsion belgilari ochib bera olmaydi. "So'zlashuv tili" termini ham ma'lum kamchiliklardan holi emas. Tilshunoslikda "til" tushuncha si mustaqil tizim hisoblanib, bu tizim fonetika, grammatika va leksika kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Bu holda, "so'zlashuv tili" avtonom tizimni hosil qilmaydi. Tilning so'zlashuv va badiiy elementlarining katta qismi bir-biriga o'zaro chambarchas bog'liq bo'ladi va tilning "umumiy yadrosini" tashkil qiladi.

"So'zlashuv tili" va "so'zlashuv nutqi" terminlarining bunday kamchiliklarini e'tiborga olib, ayrim tilshunoslar ularning o'rniga "so'zlashuv tagtili" yoki "so'zlashuv syb'tili" [4;69] terminlarini qo'llashni afzal ko'radilar. Bu terminlar ushbu hodisaning "tilga oid" xarakterini ancha aniq ifoda etadi hamda uning "umumiy til" tushuncha si qoidalariga bo'ysynshini ko'rsatadi.

Biroq, "so'zlashuv nutqi" va "so'zlashuv tili" terminlarining avval ta'kidlab o'tilgan kamchiliklariga qaramasdan, ko'plab tilshunoslar o'z izlanishlarida an'anaviy tarzda ularni qo'llaydilar. Yuqorida keltirilgan fikr mulohazalarni hisobga olib, biz "so'zlashuv tili" va "so'zlashuv tagtili" birikmalarni ishchi terminlar sifatida sinonimik qo'llanishi mumkin deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Flexner S.B. American slang. – In: The American language in the 1970-s. – Sacramento: Boyd & Frazer, 1974.
2. Labov W. The logic of nonstandard English. – In: Varieties of Present-day English. – N.Y.: Macmillan, 1973.
3. Soydek Z. Structure of sybstandard words in British and American English. – Bratislava, 1967.
4. Shubin E.P. Aktyalnie napravleniya issledovaniya razgovornogo syb'yazika. – V kn.: Teoriya i praktika lingvisticheskogo opisaniya razgovornoy rechi. – Gorkiy, 1972.

TILSHUNOSLIKDA SLENG TEMATIKASIGA NAZAR

Sotvoldiev Bunyodbek To'lqinjon o'g'li

Andijon davlat chet tillari instituti

Bugungi kunda ingliz tili slenglarini o'rganishga bo'lgan qiziqish shu qadar ortdi-ki, bu holat ushbu sohada juda ko'plab tadqiqotlarning olib borilishiga turtki bo'lmoqda. Slengni tadqiq qilar ekanmiz, Unda adabiy til birliklariga shaklan sinonim bo'lgan sleng nutq birliklari e'tiborimizni o'ziga tortdi. Bunday slenglar adabiy tilda mavjud tematik jihatdan cheklangan doiralarga tegishli bo'lgan so'z va

frazeologik birliklarni qamrab oladi hamda adabiy til birliklariga denotat bo'yicha sinonim hisoblanib, turli semantik munosabatlarni ifodalab keladi.

Ta'kidlash lozimki, sleng nominatsiyasida qo'llanuvchi adabiy til birliklari ancha cheklangan leksik semantik guruhlardan iborat bo'ladi. Quyida sleng nominatsiyasida eng ko'p ishtirok etuvchi adabiy til birliklari guruhlari ro'yhatini keltiramiz:

- Antroponimlar: Abe Lincoln (a five dollar bill); Adam and Eve (a pill of MDMA); Alice (the Aryan Brotherhood, a white prison gang); Aristotle (bottle); Arthyr (bank); Rosa Maria (marijyana); to Schneider (in gambling, to defeat someone completely); Al Pacino (cappycino); Tom Cruise (alcohol) [1; 125].

- Eponim: Alexander (a telephone); Ma Bell (the Bell Telephone Company); the Andrew (the navy); Abbu Singer (the next to the last shot of the day).

- Xaraktonimlar (Characternym): Tom Sawyer (a lawyer); Rambo (a soldier with too little intelligence); Gollym (uncatchable throw in a game of Frisbee); Tinkerbelle (an effeminate or a fey male); Holmes (a term of address) [2; 278];

- Toponimlar: Hong Kong (a padding worn by Vietnamese bar girls); russia (a pocket-book); France and Spain (rain); Moscow (a pawnshop); Hollywood (jail, prison); Disneyland (a prison known for its liberal regime).

- Zoonimlar: Bear (a policeman); snake (an unreliable, deceptive person); dog (an untrusty man); goat (a womanizer, a lecher); whale (a heavy bettor); shark (a confidence trickster, a crooked gambler); snail (a shepherd, a musterer); lobster (a policeman); bee (drug addiction); bird (an attractive woman) [3; 79].

- Fitonimlar: peach (a pretty Young woman); banana (a stupid or worthless person); potato (a Polynesian); herb (marijyana); willow (poor, of no reputation); daffodil (an effeminate Young man); rose (an orange); melon (the human head); pypkin (a fool, a rustic).

- Somatizmlar: head (the regular user of any kind of drug); nose (a police spy, an informer); eye (detective, a private eye); hand (a five-year prison sentence); toe (strength, speed); heart (an amphetamine; a dextedrine); stomach (a drink, a measure of alcohol); throat (fiercely competitive).

- Etnonimlar: African (in US casinos, a black betting chip worth \$100); Germans (drug dealers from the Dominican Republic); Arab (any dark-skinned person, esp. one suspected of being a terrorist); Canadian (uncircumcised); French (pornography); russian (any of the gangs from the south townships in South Soto); Indian (an uncouth, rowdy person, irrespective of actual race).

- Mahsulot nomlari (Ergonym / Brand name): Mercedes (an elegant woman with good looks and an attractive figure); Ford (any generally antagonistic or unhelpful doctor); Jack (Jack Daniel'sTM whisky); adidas (a phr. Meaning: all day I dream about sex); Coca-Cola (a curvaceous woman); Pepsi (an English-Canadian); BMW (be my wife); Gycci (happy, emotionally stable).

- Kasb-korni bildiruvchi nomlar: Artist (a pickpocket, sneak thief); captain (a major drug dealer); policeman (an informer, an untrusty criminal); butcher (a seller of sweets, fry, soft drinks); pope (an Irish and Roman Catholic person);

soldier (a lower echelon member of a Mafia family); general (a high rank in a prison gang); chef (one who cooks crack cocaine).

- Raqamlar: 8 (heroin); 9 (a 9 mm pistol); 10-1 (broken); 88 (used as a symbol of fascist and racist beliefs); 79 (an M79 grenade launcher); 98 (any classic car); 364 (a 364 day jail sentence in the US); 404 (mentally lost, very unaware); 5000 (goodbye); 1984 (oppressively authoritarian); 3750 (marijuana).

- Ranglar: white (crack cocaine); black (a generic term for hashish); green (money, dollar bills); red (a Bolshevik, a Communist a socialist); blue (a police officer); brown (a £10 note); violet (cabbage); orange (a variety of LSD).

- Taqlid so'zlar: bark (vomit); to scream (to inform, ysy. to the police); to crack (to break open); to bang (to shoot, to kill by shooting); buzz (a rumour); to snort (to inhale narcotics); sneeze (a portion of a powdered narcotic).

Yuqorida keltirilgan misollardan aytilish mumkinki, slengda hayvon va o'simlik nomlarining katta qismi, tabiat hodisalari, osmon jismlari referentlari o'z ifodasiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Thorne T. Dictionary of Modern Slang. – M.: Veche-Persey, 1996. – 583 pp.
2. McCarthy T. The Oxford Companion to the English Language. Oxford: Oxford University Press, 1992,
3. The New International Webster's Standard Dictionary. – The YSA: Trident Reference Publishing, 2006. – 318 pp.
4. <https://www.americannamesociety.org> (Murojaat sanasi: 22:55, 17.07.2022)

OILAVIY TADBIRKORLIKNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK O'ZIGA XOSLIGI

Satvaldiev Azizjon Ahmadjonovich,

Andijon davlat chet tillari instituti

“Ijtimoiy, gumanitar fanlar va pedagogika psixologiya”
kafedra psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mamlakat Prezidenti 2018 yil 8 iyun kuni imzolagan “Har bir oila – tadbirkor” dasturini amalga oshirish to'g'risida”gi qaror ham oilaviy tadbirkorlik, hunarmandchilik, kasanachilik va boshqa tadbirkorlik faoliyati turlarini keng ommalashtirish, har bir oilaning barqaror daromad manbaiga ega bo'lishi uchun shart-sharoitlar yaratish va ishsizlikka barham berishni maqsad qilgan.

Rejaga ko'ra, dastur olis, tabiiy-iqlim sharoiti og'ir hududlarda aholining moddiy sharoitlarini tubdan yaxshilash, turmush tarzi sifati va darajasini oshirishga xizmat qilishi kerak. Tadbirkorlik bilan shug'ullanish istagida bo'lgan aholining tashabbuslarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularga imtiyozli kreditlar ajratish hamda ishbilarmonlik faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishda amaliy yordam ko'rsatilish belgilangan.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida uy xo'jaligining namoyon bo'lish shakli oila bo'lib, unga tegishli xususiyatlar oilaga ham tegishli bo'ladi. Oila qarindoshlik aloqalari va maishiy hayot umumiyligi asosida ongli ravishda tashkil etilgan kishilarning kichik guruhidir. Oilaning hayot faoliyati shaxsning, u a'zo bo'lgan oilaning va jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy- ma'naviy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish maqsadida amalga oshiriladi.

Amaliy hayotda oila ko'pchilik hollarda erkak va ayolning o'zaro juftlashishidan iborat bo'lib, u o'zining uy xo'jaligini mustakil ravishda yuritadi. An'anaga ko'ra, oila nikohdan boshlanadi. Iqtisodiyot nazariyasi nuqtai nazaridan, nikohlar erkak va ayolning bir-biriga mosligini aniklaydigan "bozor"da shakllanadi. Samarali bozorda erkak va ayolning bir-birlariga mosligi nazariyasi asosida o'zaro tanlashlari yuz beradi. Oilada har bir tomon ochik yoki bilvosita holda ma'lum majburiyatlarni o'z zimmlariga oladilar. Bunda ular tomonlarning hykyk va imtiyozlarini tan oladilar.

Nikohni, iqtisodiy nuqtai nazardan, har qanday firma yoki tashkilot nizomiga o'xshatish mumkin. Xyddi tashkilotda bo'lgani kabi oilaning o'ziga yarasha hayot kechirish qonun-qoidalari vujudga keladiki, ular cheklangan yoki moslashuvchan bo'lishi mumkin. Shuningdek, oilani investitsiya loyihasiga o'xshatish mumkin. Chunki birmyncha vakt o'tgach, ushbu nikohdan ma'lum natija, samara olish ko'zda tytiladi.

Oilada kishilar xatti-harakatlari ratsional bo'lib, nikohning nafliligi bilan ziyonligi va xarajatlarini takkoslaydilar. Shuningdek, oila aktivlariga bo'lgan mulkiy munosabatlar ham hisobga olinadi. Oilaning va nikohning afzalliklari uning qanday mahsyot va xizmatlar yaratish qobiliyati bilan ifodalanadi.

Ular esa kyyidagilardan iborat:

- er-xotinning oilada, nikohda mahsyot, ne'mat yaratish, ishlab chiqarish qobiliyatidan kelib chiqadigan nafliklar. Ularga qonuniy tugilgan bolalar, obro'-e'tibor, oila maqomi va hokazolar kiradi;
- oila alohida uy xo'jaligi sifatida faoliyat yuritib, yuqori unum va samarali tarzda mahsyot va xizmatlar ishlab chiqaradi.

Oila uchun ishlab chiqarilgan va mavjud mahsyot hamda xizmatlarning kypchiligi ijtimoiy, ya'ni jamoat ne'matlari hisoblanadi, Chunki ular oilaning barcha a'zolari uchun naf keltiradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida oilaning iqtisodiy roli murakkab va ko'p qirralidir. Oila uy xo'jaligini, oilaviy biznesni yuritish, ishchi kuchini takror ishlab chiqarish, iste'mol talabini zarur darajada ta'minlash, investitsion salohiyatni yaratish va boshka ko'plab masalalarni hal qilishi lozim bo'ladi. Bularni inobatga olgan holda bozor munosabatlari tizimida oilaning umumiy iqtisodiy vazifalarini quyidagicha ifodalash mumkinl:

- oilaning yangi ehtiyojlarini va imkoniyatlarini shakllantirish;
- oilaning iqtisodiy vazifalarini amalga oshirish uchun zarur sharoitlarni yaratish va rivojlantirish;
- oilaning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeini oshirish;

- oilaning normal maishiy hayot kechirish sharoitlari va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlash.

Bu erda oilaning ijtimoiy-iqtisodiy mavqei tushuncha si integral ko'rsatkich bo'lib, oilaviy munosabatlarda davlatning ijtimoiy-siyosiy tuzilishi hysysiyatlari, uning hykykiy asoslari, iqtisodiy rivojlanish darajasi, madaniyati va ijtimoiy ongini o'zida ifodalaydi.

Oila uy xo'jaligini yuritib, resurslarr bozoriga ishchi kuchi (mehnat), kapital va tabiiy resurslarr, tadbirkorlik qobiliyatini etkazib beradi. Uning evaziga ish haki, foyda, foiz, renta shaklida pul daromadlari oladilar. Bu daromadlarni iste'mol xarajati sifatida ishlatib, o'zlariga kerakli bo'lgan mahsilot va xizmatlarni harid kiladilar. Shuningdek, oila tadbirkorlik bilan shugyllanib, firmalar tashkil qiladi. Oilalar tashkil qilgan firmalar resurslarr bozorida iqtisodiy, ishlab chiqarish omillarini xarid qilib, ular asosida mahsilot va xizmatlar ishlab chiqaradilar hamda ularni iste'molchilarga sotadilar. Bozor iqtisodiyoti sharoitida oila, avvalam-bor, inson kapitalini shakllantirish va jamg'arishning asosiy bug'ini hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, oilaning vazifalarini uch bosqichda, ya'ni moddiy asosni yaratish, ta'lim, inson kapitalini ishlab chiqarish va realizatsiya qilishda ko'rish mumkin.

Birinchi bosqichda oilaning moddiy asosi yaratiladi.

Inson kapitalini ishlab chiqarish uchun normal sharoitlarni yaratish

Oila buydjetini shakllantirish va ishlatish;

Yy xo'jaligini yuritish;

Inson kapitalini ishlab chikarish;

Farzand ko'rish;

Sotsiallashtirish (ijtimoiylashtirish);

Rekreatsioon funksiya;

Inson kapitalini ryyobga chikarish;

Bozor xo'jaligida yakka tartibda qatnashish;

Bozor iqtisodiyotida korporativ shaklda qatnashish;

Oilaviy biznesni tashkil etish;

Uy xo'jaligini yuritish;

Inson kapitali harajatlarini qoplash va jamg'arish;

Oilaning inson kapitalini shakllantirish bilan bog'lik, vazifalaritini shakllantirish va Undan foydalanish, uy xo'jaligini yuritish funksiyalari amalga oshiriladi.

Ikkinchi bosqichda oila farzandni dunyoga keltirish, tarbiyalash va uni ijtimoiy-iqtisodiy hayot kechirish sharoitlariga moslashtirish vazifalarini bajaradi. Buning uchun moddiy resurslarr, mahsilot va xizmatlar zarur bo'ladi.

Uchinchi bosqichda tadbirkorlik faoliyati va mehnat qilish orkali oila bozor xo'jaligida oila a'zolarining individual, ya'ni yakka tartibda ishtirok etishini ta'minlaydi, oilaviy biznesni tashkil etadi. Shuningdek, oila bozor iqtisodiyotida korporativ shaklda ham ishtirok etadi, uy xo'jaligini yuritadi, daromad oladi va taqsimlaydi. Oilaning barcha funksiya va vazifalari o'zaro bog'lik bo'lib, inson

kapitalini yaratish bilan bog'lik xarajatlarni qoplash, jamg'arishga maqsadli yo'naltirilgan bo'ladi.

Barcha oilalarga xos bo'lgan umumiy vazifa iste'mol vazifasi bo'lib, u uy ruzg'or xo'jaligini yuritishni talab qiladi va mehnat resurslarini tayyorlash bilan bog'lik bo'ladi. Bu xo'jalik oilaning umumiy mulkiga va topgan daromadiga tayanadi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, oila nikohdan boshlanadi. Bunda kuyov va kelin tomoni iqtisodiy munosabatlarga kirishadi. Turmush qurishning o'z xarajatlari va foydasi bo'ladi. Harajat ham iqtisodiy, ham ma'naviy mazmunga ega. Iqtisodiy xarajat bu turmush qurishning moddiy pul sarfi bo'lib, kelin va kuyovning o'zaro tanishishi, ularni o'lashtirish, to'yni o'tkazish, kyda andachilik rasm-rusumlarini o'tkazish, yosh oila mulkini shakllantirish xarajatlari bo'lib, uni har ikki tomon kytaradi. Bu sarflar mikdori kelishuv asosida va baholi qudrat belgilanadi.

Moddiy sarflar oilaning dastlabki mulki uy-ro'zg'or asbob-anjomlari va jihozlarini tashkil etadi. Bular uzoq davr ishlatiladigan mahsulotlardan iborat bo'lib, oilaning mulki hisoblanadi. Oila mulki dastlab ulushbaychilik qoidasiga binoan (har ikki tomon hissasiga qarab) shakllansa, so'ngra oila umumiy daromadining jamg'arilishi asosida ko'payib boradi. Oila qurishning ma'naviy xarajati - oila majburiyatining zimmasiga tushishi, so'qqaboshlik davridagi erkinlikni yo'qotish, oila a'zolari ra'yiga qarab ish qilish, ya'ni "ozodlikdan maxrum" bo'lishdir.

Oilaning foydasi shundaki, uy xo'jaligini yuritish uning a'zolari o'rtasida taqsimlanib, mehnat unumi ortadi, Chunki har bir oila a'zosi ma'lum ishni bajarishga ixtisoslashib, uni yaxshi ijro etadi. So'qqaboshlikda xo'jalik yuritish og'ir kechsa, oilada bu ish engil kechadi. Oila iste'molida ham tejamlilik bo'ladi, Chunki bir kator buyumlar birgalikda ishlatiladi va ulardan samarali foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Satvaldiyev A. Personal and social psuchological factors of female managers //scientific and technical journal machine building. – 2022.
2. Satvaldiev A. A. Jenskoe liderstva v predprinimatelstve segodnya //“xxi asr psixologiyasi” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjymani maqolalar to'plami. – 2021. – s. 215
3. Satvaldiyev A. Usloviya i resheniya dlya jenuin predprinimateley segodnya //scienceweb academic papers collection. – 2020.
4. Satvaldiyev A. Gendernie voprosi v uzbekistane //scienceweb academic papers collection. – 2020.
5. Satvaldiyev A. The role of women leaders in small business and private entrepreneyrship //international journal of formal education. – 2022.
6. Satvaldiyev A. Rahbarning kasbiy mahorati //scienceweb academic papers collection. – 2021.

7. Satvaldiyev A. Boshqaruv tizimida faoliyat ko'rsatayotgan rahbar xotinqizlarning shaxsiy va ijtimoiy psixologik sifatleri //scienceweb academic papers collection. – 2019.

MAMLAKATIMIZDA OILAVIY TADBIRKORLIKNING AHAMIYATI VA MUAMMOLARI

Satvaldiev Azizjon Ahmadjonovich
Andijon mashinasozlik instituti
“Gumanitar fanlar” kafedrası psixologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchisi
Vasieva Muslimaxon Xayrullo qizi
Avtomobilsozlik fakulteti 2-kurs MSMS yo'nalishi talabasi

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish yangi ish joularini yaratishning muhim omili sifatida. Aholi bandligini ta'minlash jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi u iqtisodiyotda alohida ahamiyatga ega. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik respublikamizda yangi ish joularini yaratishning asosiy yynalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda aholini ish bilan ta'minlashni yanada yaxshilash va uning farovonligini oshirishning eng muhim yynalishi sifatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, xizmat ko'rsatish va kasanachilik sohalarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishni rag'batlantirish, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili» Davlat dasturi, kichik biznesni rivojlantirish hududiy dasturlari chora-tadbirlarini amalga oshirish, qulay ishbilarmonlik muxitini shakllantirish, kichik biznes sub'ektlariga solik imtiyozlarini berish yangi ish o'rinlarini tashkil etish imkoniyatini kengaytirdi. Oilaviy tadbirkorlikning ahamiyati katta. Birinchidan, u aholi uchun zarur bulgan maxsyot va xizmatlarni yaratadi, ikkinchidan, oiladagi ishchi kuchini mehnat bilan band etib, oilaga uzuzini daromad bilan ta'minlash imkonini yaratadi. Oilaviy tadbirkorlikning bir kator afzalliklari borki, bular uni raqobatbardosh qiladi:

- 1) oilaviy tadbirkorlik kichik bo'lgani sababli katta kapital talab qilmaydi, uni boshlash uchun pul topish engil bo'ladi;
- 2) oilaviy tadbirkorlik oilaning ixtiyoridagi ko'chmas mulkka tayanadi, u uyda yuritilgani uchun kapital qurilish yoki joyi ijaraga olishni talab qilmaydi;
- 3) oilaviy tadbirkorlik ommaviy iste'mol uchun emas, balki mahalliy bozordagi saylangan iste'molchilar uchun ishlaydi. Uning bozori kichik bulgani uchun raqobatga kam yo'liqadi;
- 4) oilaviy tadbirkorlik ko'prok qo'l mehnatini talab qiluvchi mahsulot va xizmatlarni arzon ishlab chiqarishga moslanadi;

5) oilaviy tadbirkorlik oiladagi bekor turgan mehnat zahiralariga tayanadi, ya'ni bekalar, bolalar va qariyalar ko'magida yuritiladi, natijada ish kuchi yollash zaruriyati kamayadi.

Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni, shu jumladan, oilaviy tad-birkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor qaratilmokda. Jumladan, 2012 yil davomida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlariga ajratilgan kredit mablag'lari hajmi 5 trln 346 mlrd so'mni (2011 yilga nisbatan 130%) tashkil etdi, shu jumladan: 48,5 mlrd so'm kasb-hunar kollejlari bitiruvchilariga o'z biznesini ochish hamda olingan zamonaviy bilim va ko'nikmalarni amaliyotga tatbik etish uchun; 80,1 mlrd so'm - yosh oilalarga tadbirkorlik faoliyatini boshlash va rivojlantirish uchun; 618,0 mlrd so'm - xizmat ko'rsatish va servis sohasi rivojini yanada qo'llab-quvvatlash maqsadida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari uchun; 491,7 mlrd so'm - ayollarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish va ularning faoliyatini rivojlantirish uchun ajratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 19-fevraldagi "Sog'lom bola yili Davlat dasturi to'g'risida"gi qarorining qabul qilinishi oilada sog'lom muhitni, uning iqtisodiy va ma'naviy-ahlokiy asoslarini mustaxkamlashda muhim ahamiyatga molik bo'ldi. Mazkur dasturda oilada mehr-oqibat va o'zaro hurmat muhiti, yuksak ahloqiy va ma'naviy qadriyatlarni barqaror qilish, yosh oilalarni moddiy qo'llab-quvvatlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish, ona va bola salomatligini mustahkamlash, xotin-qizlarning o'z iqtidorlarini ro'yobga chiqarishlari uchun zarur sharoitlar yaratish, ularning kundalik ro'zg'or yumushlarini engillashtirish kabi birinchi darajali vazifalar belgilangan.

Endilikda, oilaning ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini yanada mustahkamlash, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- iqtisodiyotni modernizahiya qilish va islox etishni izchil davom ettirish negizida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash asosida aholi daromadlari va turmush darajasi hamda sifatini oshirib borish;

oila institutini mustahkamlash maqsadida yoshlarni oila qurishga tayyorlash uchun o'rta umumta'lim maktablarining yuqori sinflarida hamda o'rta mahsus va oliy ta'lim muassasalarida oilaga yigit va qizlarni bosqichma-bosqich tayyorlashga yynaltirilgan mahsus qkyv va fakultativ kurslarni joriy etish;

- oila iqtisodiyoti, uy xo'jaligi, oila moliyasi va ro'zg'or yuritish asoslariga bag'ishlangan mavzularni o'rta umumta'lim maktablarida o'qitiladigan iqtisodiy bilim asoslari fanlari o'quv rejalariga kiritish, ushbu fanlar bo'yicha darsliklarni ular hisobiga takomillashtirish; iqtisodiyot yynlashidagi oliy va o'rta mahsus ta'lim muassasalarida "Mikroiqtisodiyot" fani doirasida "Oila yoki xonadon iqtisodiyoti", "Oilaviy tadbirkorlik", "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni boshkarish" kabi mahsys o'quv kurslarini o'qitishni yo'lga qo'yish shaxar va tumanlarda nikohdan o'tish uchun ariza bergan yigit-qizlar uchun "Oila-ro'zg'or yuritish asoslari" bo'yicha mahsus qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish;

- nikoh to'y marosimlarini ixchamlashtirish va oqilonalashtirish hisobiga yosh oilaning dastlabki mol-mulki va sarmoyasini shakllantirishda yigit va qiz otalarining o'zaro kelishuv asosida baholi-qudrat ishtirok etishlari;
- yoshlar faoliyat qiladigan tashkilot va korxonalaridagi mehnat munosabatlarida ijtimoiy sherikchilik tizimlari rivojlanib borgani sayin ularning yosh oilalarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlashdagi ishtiroklarini kengaytirib borish.

Shuningdek, bizning fikrimizcha, respublikamizda onalikni va bolalikni muhofaza qilish va "Sog'lom ona - sog'lom bola" dasturlarini amalga oshirish borasida to'plangan tajribalardan kelib chiqqan holda, "Sog'lom va mas'uliyatli ota - mustahkam oila va sog'lom bola kafolati" tizimini ishlab chiqish hamda amaliyotga qo'llash Bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova V.M., Hayitov O.E. Ma'muriy boshqaruv organlari rahbarlarining lavozimiga loyiqqligini baholashga oid test va metodikalar to'plami. Metodik qo'llanma.// Prof. V. Karimovning umumiy tahriri ostida.- T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2008 – 64 b.
2. Karimova V. Psixologicheskie osobennosti ypravlencheskoy kareri jenuin v Uzbekistane // Vestnik NAPK. Naychno-prakticheskiy psixologicheskiy jurna.- Almati, 2008 - № 1-2 – S.13-20
3. Satvaldiev A.A. Inson harakatida va shaxslararo munosabatlarida irodani kuchi,(BuxDU) Pedagogik mahorat jurnali № 4.2021 116-119 betlar
4. Satvaldiev A.A. Boshqaruv tizimida faoliyat ko'rsatayotgan rahbar xotin-qizlarning shaxsiy va ijtimoiy psixologik sifatleri Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar (mahsus son) 2019- yil 206-210 betlar
5. Satvaldiev A.A. O'zbekistonda tadbirkor ayollarning qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos xususiyatlari Raqamli hayot va ijtimoiy fanlarning barkamol avlodni voyaga etkazishdagi o'rni va ahamiyati: dolzarb muammolar va istiqbo. Xalqaro ilmiy-amaliy konferenhiya ilmiy maqola va tezislari to'plami-Andijon: AndMI, 2022-yil 286-289 betlar

OLIIY TA'LIMDA NIZOLI MUNOSABATLARNI BARTARAF ETISHNING AMALIY JIHATLARI

Abduraximova Gulandonxon SHokirjon qizi
ADPI 2-bosqich magistranti

Inson o'z hayotida bolalik davridanoq boshqa insonlar bilan turli ijtimoiy munosabatlarga kirishadi. Inson hayoti boshqalar bilan bo'ladigan turli munosabatlarning uzluksizligidan iborat bo'lgan jarayondir. Ana shu munosabatlar esa har doim bir tekis, silliq va tinch davom etavermaydi. Hayotning bir tekis

davom etishini turli nizo va ziddiyatlar buzib turadi. Biz ularni konfliktlar deb ataymiz. Konflikt har bir inson hayotiga aloqador bo'lgan o'ziga xos jarayon bo'lib, hech bir inson o'zini ishonch bilan konfliktli vaziyatlardan myxofaza qilinganman deb ayta olmaydi. Konfliktlar inson hayotining ajralmas qismi hisoblanadi, Chunki hayoti davomida konfliktlar bilan to'qnash keladi. Konfliktlar tabiiy bo'lib, konflikt bilan to'g'ri munosabat o'rnatish inson tarbiyasi, uning shakllanishining zaruriy talablaridan biridir.

Bolalik davrida o'yinchoqlarni talashish, birovlariga xasad qilish yoki o'g'il bolalarning janjal qilib urishganini ko'p kuzatgansiz. Mana shunday konfliktlar keyinchalik oilada, ery-xotin, aka-opalar, yaqinlar, do'stlar, ijtimoiy guruhlar, turli kompaniyalar o'rtasida, kasbiy faoliyatda, shuningdek, pedagogik faoliyatda vujudga kelishi mumkin. Xo'sh, aslida konflikt nima, uni yengib bo'ladimi, Undan inson o'zini extiyot qilishi mumkinmi, konfliktsiz yashashning tartib va qoidalari mavjudmi, ular nimalardan iborat? Ushbu savollar xammani qiziqtirishi tabiiy. Konfliktologiya, yoki konfliktlar yechimi sohasi yangi rivojlanib kelayotgan va taraqqiy etayotgan fan sohalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shu bois, konfliktologiya nazariy asoslari, uning milliy xususiyatlari, ijtimoiy o'ziga xosliklari, konfliktlarning jamiyat bilan aloqadorligi, shaxslararo konfliktlar, konfliktlarning xyqyqiy aspektlari, mehnat jamoasidagi konfliktlar masalalari ko'pchilik tadqiqotchilarni qiziqtirgan. Ko'rinib turibdiki, konfliktologiyani uz ichki yo'nalishlari ko'p. Konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o'rganish jamiyatdagi inqirozlarning kelib chiqishi va ijtimoiy to'qnashuvlarning oldini olishga ko'mak beradi. Ammo bu sohadagi tadqiqotlar ynchalik ko'p emasligi bois, konfliktologiya asoslari bo'yicha ingliz, rus va uzbek tillaridagi ba'zi ma'lum manbalardan foydalanildi. AQSHning bir necha universitetlari qoshida konflikt echimlarini o'rganishga yo'naltirilgan ilmiy-amaliy tadqiqot markazlari faoliyat olib boradi. Mayamida tashkil etilgan "Tinchlik ta'limi markazi" ana shunday tashkilotlardan hisoblanadi. Rossiya Fanlar Akademiyasi Sotsiologiya instituti qoshida ham "Konfliktologik tadqiqot markazi" ish olib boradi. Ushbu markazlar asosan konfliktli vaziyatlarni oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish bilan shugyllanadilar.

Nizo o'zi nima? "Konflikt" atamasi "Nizo" tushuncha sining dastlabki ekvivalenti sanaladi. Bu fan yrganyvchi ob'ektlar nimalardan iborat? Konfliktlarni kelib chiqishini, sabab va oqibatlarini o'rganyvchi fan "Konfliktologiya" bo'lib, u lotincha to'qnashuv, ta'limot demakdir.

Konfliktning o'zaro ta'sir sybi'ekti - alohida odam, yoki odamlar va odamlar guruhi. Konflikt - o'zaro qarama-qarshi bo'lgan ziddiyatli manfaatlar va munosabatlarning ochiq to'qnashuvidir. Konfliktning echimini topish - nizoli vaziyatni yo'qotish hamda u yuzaga keltirgan munosabatlarni to'g'ri yo'lga solish bilimlari va ko'nikmalari majmyidan iboratdir. Konflikt tabiiy hodisa. Konflikt - oddiy xo. Chunki konflikt har birimizning turmushimiz va tirikligimizga xos va tegishli bo'lgan narsa. Ammo ko'pchilik o'ngida an'anaviy mavjud bo'lgan fikrga ko'ra, konflikt bu - oddiy xol emas, u ziddiyatli xol, Undan o'zini myxofaza qilish

kerak, Undan o'zini tortish zarur, konfliktdan "qochish" kerak. Insonlararo, oilalar ichida bo'layotgan konfliktlardan o'zini tortishni bizga bolaligimizdan o'rgatib kelishadi. Konflikt oldida, konfliktdan qo'rqish xollari ko'pchilikni tashkil qiladi. Bizni bolaligimizdan konfliktli vaziyatlardan o'zimizni tortishga, "janjalkash" bo'lmaslikka, nizolarni keltirib chiqargan va Unda qatnashgan odamlardan o'zimizni tortib yurishga o'rgatishada. Konflikt - bizning milliy mentalitetimizda "yaxshi" bo'lmagan holat va vaziyatga tenglashtiriladi. Konflikt bo'lganidan ko'ra, konflikt bo'lmaganini biz afzalroq bilamiz.

Konfliktologik kayfiyat va xususiyatlarni o'rganish, jamiyatdagi kelib chiqishi va ijtimoiy to'qnashuvlarning oldini olishda "Pedagogik konfliktologiya" fani o'z oldiga maqsad va vazifalarni belgilab oldi. Pedagogik konfliktologiya fanini maqsadi – bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik konfliktologiya asoslariga doyir bilimlar bilan qurollantirishdan iboratdir. Shu bilan birga yoshlarga nizolar bo'yicha keng nazariy va amaliy bilimlar berish orqali yoshlarni jamiyatda mustaqil va faol fuqaro sifatidagi ishtiroki uchun zamin yaratish, insonlar bilan tabiiy bo'lgan turli ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-ryxiy, psixologik muloqotlarda ular ongi, tafakkuri va ahloqida kamtarlik, mexribonlik, xalollik, to'griso'zlik, samimiylik, vijdoniylik, o'z so'zida turish kabi xislatlarni tarbiyalashdan iboratdir.

Pedagogik konfliktologiya fanining vazifalari:

- gumanitar fanlar sohasi sifatida uning ob'ekti va predmetidagi izlanishlar va asosiy kotegoriyalari haqida talabalarda nazariy tasavvurlarni shakllantirish;
- pedagogik faoliyatning insonparvarlikka yo'naltirilganligini ochib berish;
- konfliktlarni bartaraf etish, oldini olish, echimini topishning asosiy shakl va usullarini egallash;
- pedagogik konfliktning qonuniyatlari va faktorlari haqida to'liq, tasavvurni shakllantirish;
- pedagogik nizoli vaziyatlarni muvofiqlashtirish, taxlil qilish va tushunish, umumiy ilmiy yondashishni aniqlay bilishdan iboratdir. Fanning ta'limdagi o'rni pedagogik jarayon keng qamrovli bo'lib, Unda turli pedagogik konfliktlarning yuzaga kelishi tabiiy hodisadir. Pedagogik jarayonda yuz beradigan nizolar o'ziga xos xususiyatlar, rivojlanish darajasi va bosqichlari, chegarasiga ega.

Bo'lajak pedagoglarda pedagogik konfliktlarni oldini olish va bartaraf etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishda mazkur fan alohida ahamiyatga ega. Pedagogik nizolar bo'yicha o'qituvchi kasbga oid nazariy va amaliy bilimlarni egallashi, pedagogik jamoa bilan doimiy muloqotda bo'lish ijobiy natijalar beradi. Binobarin, bunday muxitda o'zaro fikr almashish, shaxsiy myloxazalarni boshqalar tomonidan bildirilayotgan qarashlar bilan taqqoslab, ularning to'griligi, xaqqoniyligiga ishonch hosil qilish, mavjud bilimlarni yanada boyitish, xato yoki kamchiliklarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yo'llarini topish imkoniyati mavjud. Hozirgi zamon fan va texnikasi jadal syr'atda rivojlanayotgan, zamonaviy axborot texnologiyalarining salmogi keskin oshayotgan bir davrda o'qituvchi pedagogik mahoratini takomillashtirish muxim ahamiyat kasb etadi. Agar, ilgari

fanning biror sohasida ro'y berayotgan yirik kashfiyot qariyb o'n besh yillik samarali va kishi zo'rga ishonadigan voqea hisoblangan bo'lsa, hozir har yili, xatto har oyda fan, texnika sohasida yangi kashfiyotlar yaratilmoqda, bilimlarning ilgari noma'lum bo'lgan yangi yo'nalishlari maydonga kelmoqda. Kishilarda bilimga bo'lgan intilish beqiyos darajada o'sib bormoqda.

Mamlakat konfliktologiyasi rivojiga ryxshunoslar A.Ya.Ansupov hamda I.A.Shipilovlar katta xissa qo'shganlar. Mualliflar konfliktologiyaning nazariy asoslari va ularning amaliy qo'llanilishini o'rgangan holda turli xil sohalardagi odamlarning o'zaro munosabatlari orasidagi mojarolar xususiyatlarini va paydo bo'lish sabablarini o'rganib, shaxslararo va turli xil shaxslar o'rtasidagi mojarolarni xal etish hamda ulardan ogoxdantirishning bir qator uslublarini belgilab berdilar. Pedagogik konfliktologiya fanini o'rganishda «konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushuncha lari pedagogik konfliktologiya fanini to'ldirib boradi va uning kelib chiqish mohiyatini ochib beradi. Pedagogik konfliktologiya fanini o'rganishda «konflikt», «ijtimoiy konflikt», «pedagogik konflikt» tushuncha lari fanning asosiy ildizlari bo'lib xizmat qiladi. Shu o'rinda “konflikt”, “ijtimoiy konflikt”, “pedagogik konflikt” tushuncha lariga alohida to'xtalsak. “Konflikt nima” yoki aniqroq aytiladigan bo'lsa, konflikt qanday o'zini namoyon etadi, - degan savolga ko'pchilik, konflikt bu - odamlarning urishishi, janjallashishi, kuch ishlatib, bir-biri bilan to'qnashishi, so'z aytishish, birovlarini ayblash, so'kinish, g'azablanish, jaxl bilan gaplashish, kesatish, birovlarining orqasidan gapirish, qasd qilish, birovlariga jismoniy zo'ravonlik o'tkazish, kamsitish, odamlar ustidan kylish, guruh-guruh bo'lib, birovlarini yakkalab qo'yish, xafagarchilik, nafrat va qasos, birovlarini mensimaslik, kibrli munosabat bildirish, o'zini boshqalardan ustun qo'yish, kek saqdash, nafsoniyatga tegadigan amallar va so'zlar ishlatish, boshqa shunga o'xshash vaziyatlarni ta'kidlab aytishadi. Mana shu insonlararo munosabatlarda uchrab turadigan barcha salbiy holatlar aslida konfliktlarning turli ko'rinishlari, odamlar o'rtasidagi ziddiyatlarning turli namoyon bo'lish holatlariga kiradi.

Pedagogik nizolarni pedagogika va psixologiya fanlari bir-biri bilan uzviy holda o'rganadi va xal qiladi. Ularning har ikkisi, bitta umumiy jarayonni - insonni psixik faoliyati hamda uning hulq-atvorini tadqiq etadi. Bugungi kunda zamonaviy o'qituvchi ijtimoiy psixologik tayyorgarliksiz ayditoriyaga kirishi mumkinl emas. Shuning uchun xam o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yo'lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarur. Shaxs shakllanishida u yashayotgan muxit, kishilar va jamiyatning roli juda kattadir. Chunki, ijtimoiy muxitdagi turli hodisalar odamning ongiga bevosita ta'sir qilib, Unda chuqur iz qoldiradi. O'qituvchi shularni hisobga olgan holda bolalarni psixikasini va xarakterini o'rganishi va shu asosda o'qitishning aniq va izchil tizimini ishlab chiqishi lozim. Psixologiyadagi mavjud 4 ta temperamentni pedagog yaxshi bilishi zarur, Chunki ana shu tushuncha lar ta'lim tizimidagi pedagogik ziddiyatlarni oldini olishning asosiy omilidir. Ta'lim-tarbiyaning

samarasi, ta'sirchanligi, avvalo o'qituvchiga, uning bilim saviyasiga, kasbiy tayyorgarligiga va pedagogik mahoratiga bog'liqdir.

Demak o'qituvchi ijodiy fikrlovchi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarni, dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan bo'lishi, o'z kasbi va bolalarni yaxshi ko'radigan insonparvar, adolatli, talabchan, odobli mytaxasis bo'lmogi lozim. Pedagogik nizolarni yuzaga keltirmasligi uchun o'qituvchi nozik psixolog va mohir pedagog bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Podiev B.Yu., Boltabaev M.R. Oliy o'quv yurtidagi tarbiyaviy ishlarga psixologik yondashuvlar. -T.: 2009. -119 b.
2. Egamberdieva N.M. Ijtimoiy pedagogika. -T.: A.Navoiy nomidagi Uzbekistan Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. -232 b.
3. Qodirov S., Qodirova N. Ma'naviy ustoz va shogird mas'uliyati. - T.: 2006.-56 b.
4. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. -T.: Iqtisod-moliya, 2011. - 420 b.

НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ НА ПРИМЕРЕ ИЗВЕСТНЫХ ЛИЧНОСТЕЙ КИРГИЗСТАНА

Бабаева А. к.п.н., доцент

Ошский государственный университет

Нинешнее не простое социально-экономическое условие в Киргизстане не очень благоприятствуют нормальному демократическому развитию общественных отношений и формированию хороших нравственных качеств молодежи. Об этом красноречиво говорят нездоровая среда молодежи (наркомания, проститутсия, воровство, преступность и т.д.), которая не уменьшается, а наоборот с каждым годом усиливается.

В этой ситуации, когда еще не найдены идейные и духовные ориентиры в воспитании молодежи наиболее полезным и необходимым является использование в воспитательных целях биографии и творческая, трудовая, общественная деятельность известных в республике исторических личностей как А. Орозбеков, И. Раззаков, С. Ибраимов, А. Масалиев и других известных личностей.

До сих пор в научном и педагогической литературе нет четких тселенаправленных и системных ориентиров по использованию библиографических материалов в воспитании молодежи. [1, с. 69]

Важным аспектом в воспитательной работе на примере известных и выдающихся личностей играет формирование у молодежи гражданственных, научно-обоснованных, диалектических мировоззрений, воспитания упорства в характере, трудолюбия и тселеустремленности в жизни. Умение сопоставлять реальную жизнь молодежи с той социально-политической

атмосферой рассматриваемых героев (личностей). Анализ поступков, их действий, а также приобретение определенных качеств и черт личности.

Рассматриваемые в дипломной работе личности в основном выходят из народа, жизненный путь которых очень тернист. В их судьбах сочетаются упорство, трудности, взлеты и падения, успехи, известность и наоборот – непонимание соратников. Однако, нас не перестает удивлять их глубокая и бескорыстная любовь и преданность делу. Использование этого материала в воспитательных целях имеет ряд особенностей.

При такой работе в сознании молодежи появляются положительные эмоциональные переживания, осенка своих гражданских обязанностей, патриотизм, самодисциплина и собственная жизненная позиция.

В содержательном, информативном отношении процесс воспитания личностных качеств у молодежи при использовании материалов основанных на известных государственных и общественных личностях: [2, с. 27]

- формирует у молодежи определение склонности и потребности к подражанию и выработке положительных качеств;
- на основе интереса к неординарным личностям молодежь включается в активную познавательную деятельность связанную с основными чувствами, взглядами и убеждением;
- в процессе воспитательного воздействия происходит практическое формирование умений, навыков и привычек поведения;
- развитие и укрепление способностей у молодежи к проявлению волевых усилий, позволяющих в любых условиях соблюдать необходимые нормы и правила поведения;
- формирование глубоко личностных качеств как самоотсенка, саморегулирование, самокритика и самообразование на протяжении всей своей общественно-полезной деятельности.

При этом необходимо использовать следующие методы воспитания:

- убеждение в своих поступках и действиях;
- положительный пример для подражания;
- упражнения по формированию определенных качеств поведения и характера;
- одобрение тех действий, которые формируют позитивные качества личности;
- осуждение действий направленных или способных формированию негативных (отрицательных) качеств человека;
- требование, направленное на обязательное выполнение определенных установок, норм поведения и необходимых действий и
- других.

В последнее время в мировой педагогике крепнет идея независимости воспитания от политики и идеологии, выведения его из общечеловеческих законов жизни, потребностей прав и свобод. Человек не

может рассматриваться как средство для достижения тсели; он сам- это тсель. Именно такими методами на примере выдающихся личностей мы должны постараться воспитать совершенного человека, так как совершенный человек – наивысшая цель воспитания, идеал, к которому должно стремиться воспитание. Рождена это тсель верой в могущество воспитания и признанием несовершенства человеческой природы. Тсель общества состоит в том, чтобы обеспечить всестороннее развитие всех людей. Это соответствует природе человека как общественного существа, стремящегося к самоутверждению проявлению всех своих природных задатков и способностей, ибо призвание, назначение всякого человека, пришедшего в этот мир, - всесторонне развивать все свои способности. На примере этих личностей педагог должен помочь им в будущем выбрать подходящую им профессию. В наших школах редко интересуются этим, учитель должен выяснять какую профессию они выбрали. Что они в будущем хотят оставить после себя, как эти феноменальные личности. [3, с. 150]

Великий же педагог Сухомлинский предлагает, как научить учеников к стремлению «стать хорошим». Он не представляет себе воспитания без постоянных рассказов воспитателя о красивых поступках людей, без объяснения правил общественной морали. Дети должны овладеть не только знанием всех научных и художественных богатств, но и всем этическим богатством человечества. Сухомлинский показывает, как важны в юности возвышенные идеи. Подростки, старшеклассники тянутся к ним. Это психологическая черта ранней юности; тяга к философствованию, к решению «мировых» проблем и некоторое пренебрежение к «земным» будничным делам. «Возвышенные идеи тем и тсенни в воспитательном отношении, что благодаря им создается единство коллективного и индивидуального, общественного и личного, - пишет Сухомлинский. – Это единство – важнейшее условие правильного воспитания вообще». Но воспринимать такие идеи может только тот человек с богатым духовным миром. Его и надо постараться воспитать. [5, с. 153]

Лишь убеждением можно воспитать убеждение, говорил, когда – то Ушинский, и это правило остается верным сегодня; но сегодня мало одной лишь убежденности, требуется еще и умение убеждать научно. В полной мере относится это к подросткам и юношам; склонность к сомнению, к спору, к проверке слова учителя – у них в крови. Сухомлинский предупреждает, что нельзя рассматривать это свойство учащихся как «скептицизм», «нигилизм» и т. д. Здесь надо видеть только одно – желание самому понять, самому прийти к правильному выводу. Когда ученик возражает учителю, он словно просит помощи; он хочет, чтобы это его возражение было снято; он хочет убедиться, он не любит принимать слово на веру. И если учитель уходит от спора, или, того хуже, начинает возмущаться, видит в вопросе «злокозненность», то он фактически отказывает в помощи, оставляя ученика наедине с его сомнениями. [6, с. 47]

В юности не должно быть бездумного, безмятежного счастья. Чем значительнее материальные и духовные блага, которые дают детям старшие поколения, тем важнее озарять их мыслью о людях, живших для народа. Особенно это важно в юном возрасте, когда в его сознании формируются первые понятия о добре и зле, справедливости и несправедливости, чести и бесчестии. Сила и эффективность патриотического воспитания определяется тем, как глубоко идея Родины овладевает личностью, насколько ярко видит человек мир и самого себя глазами патриота, готового отдать жизнь за независимость Родины, - это, значит, наполнить повседневную жизнь ученика благородными чувствами, которые окрашивали бы все, что человек в этом возрасте познает и делает. Как грамотный человек читает слово, не останавливаясь мыслью на каждой букве, так для нравственного воспитанного человека благородный поступок не нуждается в логическом обосновании идеи, сущность которой выражает этот поступок. Но как чтение слово невозможно без знания букв, так и нравственная убежденность невозможна без поступков, без нравственных привычек. Одной из наиболее важных черт высокой нравственности является, с точки зрения воспитанников скромность личности. Высоконравственным в их глазах является человек, который, осознавая свое достоинство, в то же время уважает достоинство других, при любых обстоятельствах соблюдает чувство равенства во взаимоотношениях с другими людьми. Мы формируем представление о великих людях - прежде всего о революционерах, выдающихся общественных - как о людях простых, человеческих, полных благородных человеческих чувств и страстей. Примеры поразительной скромности из биографии И. Раззакова и А. Масалиева остаются на всю жизнь в сознании воспитанников тем идеалам, которому всегда нужно следовать. Мы должны стремиться внушить учащимся важную мысль: о тех личностях, которые во имя идеи отдали жизнь, перенесли лишения, предстают благодаря осознанию этой мысли перед воспитанниками не как страдальцы, не как люди, зовущие к жертвенности, а как герои, которые продолжают бороться и после смерти - в том смысле, что их героизм воодушевляет на подвиги новые поколения. Убеждение по самой своей природе не могут быть бездейственным духовным богатством. Они живут, крепнут, оттачиваются только при активной деятельности. Трудом, взаимоотношениями в коллективе каждый ученик должен что-то доказывать, отстаивать, чтобы вместе с истинной оттачивалось и собственное достоинство, честь. Это и есть духовная борьба. Указать каждому ученику путь для духовной борьбы.

Для полнотсенного воспитания, особенно патриотических взглядов и убеждений молодежи большое значение имеет создание педагогических ситуаций, осознание и правильное понимание той эпохи и среды где проявили себя как личности, рассматриваемые известные люди. [7, с. 350]

Развитие дискуссии, обмена мнений свободного мировоззрения и формирование собственной позиции являются одной из активных приемов

положительного восприятия образов известных людей. Так при ознакомлении с жизнью и творчеством А.Орозбекова и его роли в становлении Киргизской Республики, при обсуждении вклада И. Раззакова в развитие национального образования и культуры, при изучении заслуги С. Ибраимова в социально-экономическом развитии Киргизстана, при изучении наследий государственных деятелей Т. Кулатова, А. Масалиева и других известных личностей создаются благоприятные условия формирования у молодежи положительных качеств.

Все это говорит о больших возможностях и потенциале воспитательной работы основанной на биографических, творческих и жизненных примерах известных киргизстанцев на пороге XX-XXII века.

Необходимо дальнейшее, более глубокое и всестороннее изучение материалов как А.Орозбекова, И.Раззакова, Т.Кулатова, С.Ибраимова, А.Масалиева и многих других поистине заслуживающих уважения и благодарности представителей киргизского народа.

Литература:

1. У истоков национальной государственности. – Б., 1996.- с.346
2. Великая личность. Воспоминания. – Б., 1996. С. 590
3. А.Масалиев. Странитси жизни и наше бедное Отечество. – Б., 1996
4. А.Макаренко. О воспитании. М., 1990.
5. В.А.Сухомлинский. Как воспитать настоящего человека.–М.,1978.С.386
6. Баудер Г.А., Рижанова Е. А. Организация нравственного воспитания в процессе учебной деятельности//Наука и Образование.–2020.–Т. 3.–№2.
7. Хасанов Р. Г. Духовно-нравственное воспитание старшеклассников на примере выдающихся личностей истории //Социально-гуманитарные знания. – 2014. – №. 2. – С. 348-351.

ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛАХ КИРГИЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Бабаев М.Д. – к.п.н., доцент
Ошский государственный университет

Экологическое образование предполагает непрерывный процесс обучения, важнейшими целями которого являются воспитание, развитие личности, получение знаний и умений для экологоориентированной жизнедеятельности. В данной статье рассматриваются возможности экологического образования учащихся в процессе преподавания естественнонаучных дисциплин. А также даны основные принципы экологического образования старшеклассников.

Ключевые слова: экологическое образование, окружающая среда,

школьники, личность, экологические воспитание, экологическая культура.

Современные глобальные проблемы человечества, требуя своего решения, приводят к необходимости пересмотра и перестройки всей совокупности отношений с окружающей природной средой, конструирования образования, отражающего различные аспекты этих отношений, развития тех общественных структур, которые позволят эффективно преодолевать возникшие противоречия, готовить подрастающие поколения к новым условиям жизни. Одной из таких структур является система образования учащейся молодежи, претерпевающая в настоящее время большие изменения: выделение новых, обновление прежних. К числу последних следует отнести экологическое образование. Оно, в свою очередь, благодаря наличию значительного потенциала, накопленного экологической наукой, требует внутренней дифференциации, конкретизации, специализации. В связи с этим особое рассмотрение заслуживает социально-экологическое образование людей, или образование в области взаимодействия общества с окружающей природной средой.

Становится ясно, что стержнем гуманизации образования должно стать формирование у учащихся нового экологического мышления на основе приобщения к нравственным общечеловеческим ценностям и идеалам.

В основе гуманного отношения к природе лежит экологическая культура личности, которая определяется соединением грамотности (компетентности) и ответственности в отношении к окружающей среде, при решении экологических проблем.

Социально-экологическое образование школьников в действительности существует и функционирует в соответствии с общими и частными законами и закономерностями. Известно, что закон представляет собой внутреннюю, существенную, необходимую и устойчивую связь явлений, обуславливающую их упорядоченное изменение. Совокупность взаимосвязанных по содержанию законов, обеспечивающих устойчивую тенденцию в изменении системы, выступает как закономерность. [4, с. 121]:

Педагогическая реальность развивается по своим специфическим законам, среди которых главным являясь обязательное присвоение подрастающими поколениями социального опыта старших поколений. Этот закон определяет основные педагогические закономерности. К ним учение относят: зависимость содержания, формы методов педагогической деятельности от уровня развития производительных сил общества и соответствующих производственных отношений, всей надстройки; обусловленность педагогического процесса интересами господствующих классов; зависимость его от условий протекания; зависимость результатов обучения и воспитания от особенностей взаимодействия с окружающей

действительностью, от деятельности, в которую включени дети

Качественно новые возможности в экологическом образовании учащихся в процессе обучения естественнонаучным дисциплинам открывает Концепция обновления предметного образования в школах Киргизской Республики.

Тщательное изучение по данной актуальной теме показывает, что экологическое образование подрастающего поколения опирается на принципы:[1, с. 270]

- единство интеллекта, эмоций, мотивов и поступков через включение личности в различные виды деятельности, связанной с изучением и охраной окружающей среды (познавательную, трудовую, ценностно-ориентационную, художественную);
- систематичность экологического образования, базирующихся на закономерностях функционирования социальных систем (охват учащихся на всех ступенях образования);
- взаимосвязь глобального, регионального и локального уровней экологических проблем, учет конкретных природных условий, социальных, экономических и национально-культурных реальностей общества;
- междисциплинарный подход, т.е. участие каждой учебной дисциплины, преодоление разобщенности учебных предметов в содержании экологического образования;
- ориентация на перспективы в развитии взаимоотношений человека, общества и природы.

В странах Центральной Азии накоплен определенный опыт организации экологического образования и природоохранной работы во всех звеньях системы народного образования, ведущая дидактические исследования данных вопросов с позиций изучения экологии в процессе преподавания естественнонаучных дисциплин и, прежде всего физики. Изданы пособия для учителей и учащихся, разработаны программы факультативных курсов экологического содержания. Определены основные направления изучения физико-технических аспектов экологических проблем (Турдикулов Э.А., Хакимов Э. и др.), выявление на основе применения системного подхода к анализу экологических знаний [2, с. 72]:

- Земля, почва, вода, атмосфера как элементы единой системы - биосферы, их основные физические свойства.
- Физические факторы природной среды и их параметры.
- Роль физических факторов и параметров в протекании физических, химических, биологических процессов в биосфере.
- Нормы физических параметров для различных явлений, объектов и процессов, имеющих место в биосфере.
- Физическое загрязнение окружающей среды.
- Рациональное использование энергетических ресурсов: нефти, газа, угля.

- Комплексное и умелое использование энергии.
- Рациональное использование сырьевых ресурсов.
- Физические методы защиты природной среды.
- Использование возобновляемых источников энергии с учетом вышеуказанных аспектов.

Они конкретизировались в следующих вопросах:

- основные физические факторы и параметры природной среды (почвы, воздуха, воды), их тесная взаимосвязь;
- растение как элемент природной среды, его физические параметры, их изменения в процессе взаимодействия со средой обитания;
- влияние внешних физических параметров природной среды на развитие и жизнедеятельность животных и растений;
- виды физических загрязнений почвы, воды, воздуха и методы их оценки;
- физическая сущность причин возникновения негативных экологических последствий использования современной техники и технологии;
- виды отрицательных экологических последствий направленного использования современной сельскохозяйственной техники (для растений, животных, человека);
- физические принципы рационального использования природных ресурсов (воды, почвы, нефти, газа);
- физико-технические методы и приемы рационального использования промышленной и сельскохозяйственной техники и оборудования;
- физические методы рационального использования электрической и тепловой энергии;
- физическая сущность методов охраны воды, почвы, растений, человека от загрязнений.

Перечисленные вопросы, раскрывающие физико-технические аспекты экологических проблем в школьном курсе естественнонаучных дисциплин, должны изучаться поэтапно, в соответствии с программным материалом.

Однако, несмотря на имеющиеся исследования, работа по экологическому образованию и воспитанию в республике не приносит желаемых результатов. Наши исследования показали, что знания учащихся по вопросам экологии и охраны окружающей среды поверхностны. Низка их обобщенность, школьники испытывают затруднения в применении знаний для анализа конкретных экологических ситуаций, существует явный разрыв между экологическими знаниями и отношением к окружающей среде, готовностью к деятельности по ее сохранению и улучшению.

Причины сложившегося положения многообразны, к основным из них относятся:

- разрабатываемая тематика и получаемые результаты органически не вписывались в жестко регламентируемые государственные программы; экологические материалы, используемые в школьных дисциплинах, оказывались часто логически разрозненными фрагментами;

- от учителя требовалось ставить на первое место задачи обучения в ущерб развивающим и воспитывающим целям;

- преподавание основ естественных наук в Киргизской Республике велось и ведется по «союзным» программам и учебникам, что определяет большие методические трудности при увязке оболочки содержания курсов с краеведческой и региональной экологической проблематикой;

- недостаточно реализуется комплексный межпредметный подход в решении основных задач экологического образования, прежде всего

- взаимосвязи изучения окружающей среды и гуманистической деятельности учащихся по ее сохранению и улучшению;

- в практической деятельности учащихся по естественнонаучным дисциплинам, связанной с окружающей средой, преобладает функциональный подход, при этом не предусматривается направленность на осознание детьми, подростками целей сбережения природы, формирование гуманной личности защитника природы.[3, с. 40]

В свою очередь, процесс экологизации школьного естественнонаучного образования на основе систематического приобщения учащихся к экологическим проблемам глобального, регионального, местного масштаба сдерживался в силу ограниченных возможностей учебно-воспитательного процесса по естественнонаучным дисциплинам в условиях «обязательности» и «единообразия» школьного естественнонаучного образования, командного администрирования и чрезвычайной централизации, игнорирования личности ученика, творческого начала в обучении. Все это привело, в конечном счете, к тому, что базовое содержание естественнонаучного образования практически не усваивается более чем 75% учащихся общеобразовательных школ Киргизской Республики.

Содержание школьного экологического образования включает: систему социальных, естественнонаучных и технических знаний, характеризующих человека, природу, общество в их взаимодействии; опыт деятельности обучаемых, их умения и навыки (в том числе творческие) теоретического и практического применения знаний; эмоциональноценностное отношение к природе. [4, с. 122]:

Важнейшими условиями формирования ответственного отношения к природе являющаяся обеспечение взаимосвязей содержания экологического образования и основных направлений воспитания; нравственного, правового, эстетического, экономического и др., активизация разнообразной практической деятельности по изучению и охране природы, мобилизация учителей на решение задач экологического образования. [5, с. 7]:

- Исходя из требований приоритета развивающих целей обучения, естественнонаучным дисциплинам в школе следует признать необходимость научно-практических разработок программ и учебников по физике, химии, биологии, географии для школ Киргизской Республики. Учитывающих климатогеографические, экономические, национальные и другие особенности

Центральноазиатского региона, а также культурно-исторические традиции народов Востока. Только через научно и методически обоснованное, специальное конструирование «оболочки» естественнонаучного образования на основе принципов историзма, краеведения, учета национальных традиций, нам видится решение проблемы его гуманизации - обеспечение того, чтобы изучение основ физики и других естественнонаучных дисциплин приобретало для учащихся глубокий личностный смысл, а приобщение к их основам станет нравственной потребностью.

Литература:

1. Бабаев М.Д. Интеграция естественно-научного образования в процессе изучения экологических проблем//Вестник ОшГУ. №2.-Ош, 2001.-с.269-273.
2. Турдикулов Э.А., Хакимов Э.К. Экология на уроках физики. – М., 1996. – С. 70-75.
3. Бабаев М.Д. Экологическая культура – как основа формирования личности // Вестник ОшГУ. №4. – Ош, 2001. – С. 36-41
4. Мамедов Н. М. Теоретические основы экологического образования //Экологическое образование и устойчивое развитие. – 1996. – С. 120-142.
5. Шленкина Т. М., Шленкин К. В. Высшая школа в системе экологического образования //Профессиональное обучение: теория и практика. – 2018. – С. 6-12.
6. С.В.Юркина Экологическое образование младших школьников // Начальная школа плюс До и После. – 2011. – №. 7. – С. 15-17.
7. Моисеев Н. Н. Экологическое образование и экологизация образования //Вестник экологического образования в России. – 2012. – Т. 4. – С. 10-13.

TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY PSIXOLGIYADA DIDAKTIK VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Valiyev Farhodbek
ADCHTI o'qituvchisi

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida "Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalari shiddat bilan rivojlanayotgani islohotlarni mamlakatimizning jahon tsivilizatsiyasi yetakchilari qatoriga kirish yo'lida tez va sifatli ilgarilashini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi" deb alohida ta'kidlangan, shuningdek 2019-yil 6-sentyabrdagi "Professional ta'lim tizimini yanaada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-

5812-son Farmoni hamda Harakatlar strategiyasida mehnat bozori mytanosibligini va infratuzilmasi rivojlanishini ta'minlash, mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faolligini to'liq amalga oshirish uchun sharoitlar yaratish, ishchi kuchi sifatini yaxshilash, ishga muhtoj shaxslarni kasbga tayyorlash, tizimida belgilangan vazifalari amalga oshirishda didaktik vositalarni ta'lim jarayoniga joriy etishga muayyan darajaada xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro mehnat bozori talablari, integratsion jarayonlarning jadallashuvi, raqamlashtirish, sanoatdagi texnologik inqiloblar davrida zamon talablariga mos malaka va ko'nikmalarga ega raqobatbardosh o'rta bo'g'in mutaxassislarni tayyorlashni, kasb-hunar ta'lim sohasida yangi tizimni - xalqaro andozalarga mos professional ta'lim tizimini talab qildi. Natijada kasb-hunar ta'limi sohasida ham davlat siyosati tubdan o'zgardi. Mazkur Farmon O'zbekiston tarixida yangi professional ta'lim tizimini tashkil etishga asos bo'lgan bo'lsa, 2020-yil 24-yanvarda davlatimiz rahbari o'z murojaatnomasida "Joriy o'quv yilidan boshlab, mutlaqo yangi professional ta'lim tizimi yo'lga qo'yilib, kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar tashkil etiladi" deb mazkur tizimning ahamiyatini yana bir bor alohida ta'kidladi.[1]

Zamonaviy ta'lim tendensiyalari orqali jadal rivojlanyvchi va o'zgarib turuvchi jamiyat zamonaviy mehnat bozori ehtiyojlarini qanoatlantirishga qodir yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash zarurligini talab etmoqda. Shu bois kasb ta'limida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy- pedagogik kompetentligini rivojlantirish, kasb ta'limi dasturlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Ta'limda axborot texnologiyalari va o'qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari A.A.Abdrqodirov, Y.Sh.Begimqylov, Y.Yuldashev, N.T.Tayloqovlarning ishlarida ko'rishimiz mumkin.[2] Kasb ta'limi o'qituvchilarini taerlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo'llash texnologiyasi asoslari va tamoyillarini, ularning umumiy tuzilmasi va o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida J.Hamidovlar tadqiqotlar olib borishgan.[3]

Professional ta'lim o'quvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini takomillashtirish kasbi eng ommaviy kasbga aylanib qoldi. Bu esa o'z navbatida bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarini tajribali va iste'dodli bo'lishi, dolzarb muammoni hal etishda, ya'ni davlat ta'lim standartlari talablari darajasidagi kadrlarni tayyorlash ishlari «oddiy» pedagoglar tomonidan faqatgina zamonaviy o'qitish texnologiya va o'quv- didaktik hamda vizual vositalarni qo'llab didaktik jarayonni tashkil etish va obektiv boshqarish orqali ijobiy amalga oshirilishi mumkin.

O'qituvchining axborot va boshqaruv funktsiyalarini amalga oshirish uchun zamonaviy didaktik o'qitish vositalari muhim ahamiyatga ega. Ular o'qituvchilarning kognitiv jarayonlarini qo'zg'atishga va qo'llab-quvvatlashga yordam beradi, o'quv materialining ko'rinishini yaxshilaydi, uni yanada qulayroq qiladi, o'rganilayotgan hodisa haqida eng aniq ma'lumotlarni berad va ular mustaqil ishlarni faollashtiradi va uni individual syr'atda bajarishga imkon beradi. Zamonaviy didaktik vositalari xususan, elektron darsliklar, elektron o'quv

qo'llanma, elektron masalalar to'plami, elektron trenajyorlar, elektron praktikumlar, elektron ma'lumotnomalar, elektron ensiklopediyalar, avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari, elektron o'quv metodik-majmua, mobil ilovalar va shu kabi boshqa ko'plab zamonaviy didaktik vositalardan foydalana olish zarur. Hozirgi zamon professional ta'limida zamonaviy didaktik vositalari tobora katta ahamiyat kasb etmoqda, professional ta'lim tizimida zamonaviy didaktik vositalarining ahamiyati ularning qo'llanilishi bosqichlari va darajalari bilan belgilanadi. Birinchi bosqichda zamonaviy didaktik vositalari an'anaviy ta'lim shakllari va o'qitish metodlari doirasida alohida pedagogik vazifalarni hal qilish vositasi sifatida qo'llaniladi. Zamonaviy o'quv didaktik vositalar yordamida hal qilinadigan asosiy pedagogik vazifalar quyidagilar hisoblanadi:

- ✓ dasturiy ta'minot bilan dastlabki tanishuv, uning tayanch tushuncha va kontsepsiyalarini o'zlashtirish;
- ✓ har xil darajadagi tayanch tayyorgarlik;
- ✓ muayyan dasturiy ta'minotda amaliy vazifalarni hal qilish ko'nikma va malakalarini egallash;
- ✓ nostandart muammoli vaziyatlarda tahlil qilish va mustaqil qarorlar qabul qilish ko'nikmasini egallash;
- ✓ aniq faoliyat turlariga qobiliyatni rivojlantirish;
- ✓ o'rganilayotgan ob'ektlar, jarayonlar va faoliyat muhiti modellari bilan o'quv- tadqiqotchilik eksperimentlarini o'tkazish;
- ✓ bilim, ko'nikma va malakalarni qayta tiklash (kam uchraydigan holatlar, vazifa va texnologik operatsiyalar uchun);
- ✓ bilim va ko'nikmalar darajasini nazorat qilish va baholash.

Qayd etilgan vazifalarning integral xarakteriga ega bo'lishiga qaramay, ularning echimi bir- biriga ta'sir etadi, zamonaviy didaktik vositalari o'quv jarayonini boshqa o'quv metodik vositalar bilan baravar holda qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Hal qilinadigan pedagogik vazifalarga bog'liq ravishda zamonaviy o'quv didaktik vositalar to'rt sinfga bo'linadi: nazariy va texnologik tayyorgarlik vositalari; amaliy tayyorgarlik vositalari; yordamchi vositalar; majmyaviy vositalar.

Shu bilan birga, tasniflash sxemasida ko'rsatilmagan boshqa majmyaviy vositalar ham uchraydi. Ular turli ko'rinishdagi zamonaviy o'quv didaktik vositalarni birlashtiradi, yoki ularga xos funksiyalarni amalga oshiradi. Bunday vositalar qatoriga trenajyor-o'rgatuvchi tizimlar va boshqa vositalarni kiritish mumkin. Integrallashgan zamonaviy o'quv didaktik vosita katta hajmdagi o'quv materialini o'z ichiga oladi yoki bir necha turdagi zamonaviy o'quv didaktik vositalarini o'zida birlashtiradi.

Turli ko'rinishdagi zamonaviy o'quv didaktik vositalarini birlashtirish natijasi majmyaviy vosita hisoblanadi. Bir xil turdagi zamonaviy o'quv didaktik vositalarining birlashishi esa integral vositani hosil qiladi. Dasturiy majmya tushuncha si vositalar to'plamini mexanik birlashtirishni anglatmaydi. Majmya

yaxlit tizim sifatida o'quv jarayonini markazlashgan holda boshqarishni ta'minlashi va uning tarkibidagi zamonaviy o'quv didaktik vositalardan tizim bo'g'inlari sifatida sinxron foydalanishni ta'minlashi kerak.

Zamonaviy didaktik vositalarining o'rni va uning bajaradigan vazifalari ta'limni tashkil etishning shakllangan tamoyillari bilan belgilanadi. [4] Boshqacha aytganda, ushbu bosqichda zamonaviy didaktik vositalari nafaol tarzda qo'llaniladi, ya'ni ta'lim tizimining o'zgarishiga deyarli ta'sir etmaydi. Zamonaviy didaktik vositalarining professional ta'limda faol qo'llanilishi ikkinchi va uchinchi bosqichlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Bu shu bilan belgilanadiki, zamonaviy didaktik vositalar an'anaviy o'quv-metodik vositalarga nisbatan yangi imkoniyatlarni ta'minlaydi, ko'pgina mavjud funktsiyalar yanada yuqori sifat bilan amalga oshiriladi. Zamonaviy didaktik vositalarning asosiy afzalliklari bo'lib quyidagilar hisoblanadi: ta'lim oluvchiga o'ziga qulay zamonaviy didaktik vositalari bilan ishlash joyi va vaqtini, o'qish syr'atini tanlashga imkon beradigan o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish (mustaqil ta'lim olish) uchun shart-sharoitlar yaratilishi; ta'limni yanada chuqurroq individuallashtirish va uning variativligini (ayniqsa, ta'lim oluvchining joriy tayyorgarlik darajasi va qiziqishlar doirasiga moslashtiriladigan zamonaviy didaktik vositalari) ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratilishi; o'rganilayotgan ob'ektlar va jarayonlarning modellari (shu jumladan, amaliyotda tanishish qiyin bo'lgan modellar) bilan ishlash imkoniyati; o'rganilayotgan ob'ektlarning uch o'lchamli virtyal obrazlarini taqdim etish va birgalikda ishlash imkoniyati; noyob axborot materiallarini (slaydlar, rasmlar, qo'lyozma, videolavhalar, ovozli yozuvlar va boshqalar) multimedia va mabil ilova shaklida taqdim etish imkoniyati; nazoratni avtomatlashtirish, bilim va ko'nikmalarni yanada ob'ektiv baholash imkoniyati; bilim va ko'nikmalarni nazorat qilish uchun takrorlanmaydigan topshiriqlar sonini avtomatik tarzda generatsiya qilish imkoniyati; axborotni izlash (gipermatn, gipermedia, avtomatlashtirilgan ko'rsatkichlar, tayanch so'zlar bo'yicha izlash, butun matn bo'yicha izlash va boshqalar) imkoniyati; ilg'or psixologik-pedagogik metodikalarni (o'yinli va mysobaqali ta'lim shakllari, eksperiment o'tkazish, virtyal holatga "sho'ng'ish" va boshqalar) samarali qo'llash uchun yaratilgan imkoniyatlar. Yuqorida qayd etib o'tilgan mulohazalar zamonaviy didaktik vositalarini didaktik va funktsional nuqtai nazardan tavsiflaydi. Zamonaviy didaktik vositalarining texnologik afzalliklariga quyidagilar kiradi: ishlab chiqish tezkorligining oshishi; yangilash, rivojlantirishning osonligi va nysxalarini ko'paytirishning osonligi, internet orqali foydalanishi va tez tarqatilishi. Ta'limda zamonaviy didaktik vositalarining faol qo'llanilishining ahamiyati shundan iboratki, ular nafaqat ma'lum pedagogik vazifalarni hal qilish vositalari sifatida foydalaniladi, balki didaktika va metodikaning rivojlanishiga turtki beradi, o'qitish va ta'limning yangi shakllarini yaratishga imkoniyat yaratadi. Masofaviy ta'lim Internet texnologiyalarining keng tarqalishi natijasida jadal rivojlanadi. Multimedia, kompyuter grafikasi, mabil ilovalar va trenajyor tizimlari texnologiyalari, shuningdek raqamli ma'lumotlarni zichlashtirish metod va

algoritmalarining rivojlanishiga, kasbiy faoliyat sharoitini imitatsiya qiluvchi virtual voqelikka "kirish" orqali foydalaniladigan o'qitish metodikalarini ishlab chiqishga turtki beradi. Bundan tashqari, kompyuterli tarmoq trenajyorlar sinfining yaratilishi ishbilarmonlik va mysobaqa o'yinlari (kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirishda kasbiy mysobaqa va ishbilarmonlik o'yinlari avvaldan qo'llanilib kelinsada, lekin zamonaviy didaktik vositalari ularni tashkil etish va o'tkazish sifatini sezilarli oshiradi shaklidagi mashq qilish metodikasining rivojlanishiga ham imkoniyat yaratadi). Metodika va didaktikaning rivojlanishida zamonaviy didaktik vositalari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bundan tashqari kasbni yuqorida darajada egallashda motivatsiya ham muhim o'ringa ega, motivatsiya o'z ichiga zamonaviy o'quv didaktik vositalar sohasidagi zamonaviy yutuqilardan foydalanishga tayyorgarlik, mustahkam kasbiy bilim va amaliy ko'nikmani egallash, bilishga qiziqish, zamonaviy o'quv didaktik vositalardan foydalanib kasbiy faoliyatga tayyorlanishga intilish kabi ichki omillarni qamrab oladi.[5]

O'quv jarayonida zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanish natijasida (ta'lim sifatini oshirish; o'quv tadbirlarini tashkil etish va o'tkazishga sarflanadigan xarajatlarni kamaytirish; o'qituvchilar yuklamasi va metodik vazifalarni qayta taqsimlash, nostandart o'quv topshiriqlarini tayyorlash, ta'lim oluvchilar bilan individual ishlash va boshqalar natijasida) o'quv jarayonini o'quv-metodik vositalar bilan ta'minlashning tezkorligi ta'minlanadi. Qayd etilganlardan ko'rinib turibdiki, ta'limning zamonaviy tizimida aniq o'quv-metodik vositalarni tanlash ehtiyoj tugilgan da zamonaviy didaktik vositalariga o'qitishning an'anaviy vositalariga nisbatan ko'proq ustuvorlik beriladi. Ammo, bu ustuvorlik zamonaviy didaktik vositalarining o'qitishning an'anaviy vositalarini butun lay siqib chiqarishini yoki ularni almashtirishni anglatmaydi.

Zamonaviy didaktik vositalarining ham o'ziga xos kamchiliklari bor. Ular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkinl: Zamonaviy didaktik vositalari bilan ishlash uchun mos dasturiy ta'minotga ega bo'lish; kompyuterda ishlash ko'nikmasini egallash zarurligi; kompyuter ekranida katta hajmdagi matnli materiallarni idrok qilishning murakkabligi; zamonaviy didaktik vositalarining interfaollligining yetarli emasligi; o'quv rejasi bajarilishini bevosita va muntazam nazorat qilish imkonining yo'qligi.

Professional ta'lim jarayonida psixologik o'qitishning zamonaviy o'quv-didaktik vositalar asosida o'qitish, o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini oshirish ularning mustaqil ishlash qobiliyatlari va amaliy ko'nikmalarini o'rganish darajalarini rivojlantirishda ijobiy samara beradi. Zamonaviy o'quv-didaktik vositalardan professional ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga, faol bo'lishiga, tanqidiy fikrlashga Undashi, faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasligi, amaliy mash'gulotlar, mashqlar va topshiriqlar berilishi, mustaqil ta'lim olishga imkon yaratishi, o'quv materiali aniq maqsad va vazifalarga yo'naltirilishi lozim. Professional ta'limda zamonaviy didaktik vositalar asosida ta'limni tashkil o'qitish samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning

bilimlarini tizimlashtirishni ta'minlaydi, ijobiy qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda kasbga qiziqishlarini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.09.2019 yildagi "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5812-son Farmoni.

2. Taylaqov N. I. Uzlüksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlari yangi avlodini yaratishning ilmiy pedagogik asoslari (informatika kursi misolida).: Avtoref.dis. ... ped. fan. dokt. - T.: 2006. - 48 b.

3. Hamidov J.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo'llash texnologiyasi (5111000 - Kasb ta'limi "Yer usti transport tizimlari va ularning eksplyatatsiyasi" ta'lim yo'nalishi misolida).: Avtoref.dis. . ped. fan. dokt. T.: 2017. - 68 b

4. F.S.To'rabekov Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Innovatsion ta'lim" kafedrası dotsenti. Academic Research in Educational Sciences volyme 2 | cspi conference 3 | 2021.

5. Yo'ldoshev J. G'. Ta'lim yangilanish yo'lida. - Toshkent.: O'qituvchi, 2000.-207 b.

MA'NAVIY MADANIYATNING RAMZI BELGILARI

Baxtiyor Xalmuratov,
O'zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi huzuridagi
Malaka oshirish markazi Namangan viloyati mintaqaviy filiali dotsenti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Oygul Mallayeva,
Namangan viloyati Chust tumanidagi 34-maktab o'qituvchisi

Shomonlik e'tiqodi qadimda O'rta Osiyoda keng tarqalgan bo'lib, turkiy xalqlar tarixi va turmush tarzida muhim o'rin tutgan (1, 324–330). Tarixiy manbalarning shohidlik berishicha, shomonlik animistik e'tiqodlarning ma'lum bosqichida paydo bo'lgan. Turkiy xalqlar ajdodlari yordamchi ruhlar, ya'ni parixonlar, otaxonlar va momolar mavjudligiga, shuningdek, dev va jinlar borligiga qattiq ishonganlar. Odamlar "ruhlar shomonlarga xizmat qiladi, ular turli topshiriqlarini bajaradi", shomonlar odamlar bilan ruhlar o'rtasida muloqot qila olish qudratiga ega, deb tasavvur qilganlar. Shomonlar turli kasalliklarni davolash va daf etish, yo'qolgan odamlar, jonivor hamda narsa-buyumlarni topish, kelajakni oldindan bashorat qilish, turli makon va zamonda sodir bo'layotgan voqea va jarayonlardan boxabar bo'lish, tabiat hodisalarini o'rganish, o'limdan so'ng marhymlar ruhini oxiratga kuzatib borish va hatto yovuz ruhlar bilan jang qilish qobiliyatiga ham qodir deb hisoblangan.

Dunyodagi barcha etnoslar singari o'zbek xalqi ham o'ziga xos bo'lgan marosimlar tizimiga ega. Ushbu marosimlarning aksariyat qismi ma'lum bir dinga va diniy e'tiqodga tegishli hisoblanadi. Barcha diniy tasavvurlarda bo'lgani kabi shomonlikda o'ziga xos marosimlar tizimi mavjud bo'lib, ularning hech biri marosimiy vositalarsiz o'tmaydi. Shomonlar o'zlarining ruhiy kuchlariga nisbatan ishonch-e'tiqodni yanada oshirish, maqsadga tezroq va qulayroq tarzda yetishish yoxud muayyan ta'sirni uzoqroq muddatda saqlab turish niyatida xilma-xil tashqi yordamchi vositalardan foydalanadilar. Ana shunday yordamchi vositalardan biri ko'zgydir.

Ko'zgy haqida dunyo xalqlarining tasavvurlari xilma-xildir. Masalan, qadimgi Xitoyda singan ko'zgy baxtsizlik keltiradi, deb tasavvur qilingan bo'lsa, o'rta asrlarda Yevropada aza bo'lgan xonadonda oynalar ustini yopib qo'yish kerak bo'lgan (2, 146). Ko'zgudan ko'pincha jodygarlikda (xususan, ruhlar bilan muloqot uchun) foydalaniladi va unga berilgan xususiyatlarga ko'ra, fol ochish uchun qo'llanadigan billyr sharga o'xshaydi.

Xalq og'zaki ijodida ko'zgy jody bilan qiyoslanadi. Yevropaning shimoliy qismida yashagan vikinglarda oyna narigi dunyo eshigi sifatida e'tirof etilgan bo'lsa, hindlarda esa haqiqat ramzi hisoblanib, narigi dunyoning timsoli vazifasini bajargan (2, 147). Ko'zgyga oid qarashlar islom dinida ham mavjud bo'lib, so'fiylikda Dunyo va Alloh bir-birini aks ettiruvchi ko'zgyga qiyoslangan.

Ko'zguning afsungarlik xususiyati Osiyo va Yevropa xalqlarida ham qadimdan ma'lum bo'lgan. Oynaning marosimiy ahamiyati xususida qadimiy xitoy manbalarida ham ma'lumotlar keltirilgan. Arablarda temirli oynaga baxtsizlikka qarshi turuvchi kuch sifatida qaralgan (3, 101).

Dunyodagi barcha etnoslar singari o'zbeklar ham o'ziga xos bo'lgan marosimlar tizimiga ega. Ushbu marosimlarning aksariyat qismi ma'lum bir dinga va diniy e'tiqodga tegishli hisoblanadi. Shomonlikda o'ziga xos marosimlar tizimi mavjud bo'lib, ularning hech biri marosimiy vositalarsiz o'tmaydi. Shomonlar o'zlarining ruhiy kuchlariga nisbatan ishonch-e'tiqodni yanada oshirish, maqsadga tezroq va qulayroq ravishda yetishish yoxud muayyan ta'sirni uzoqroq muddat saqlab turish maqsadida xilma-xil tashqi yordamchi vositalardan foydalanadilar. Farg'ona vodiysi shomon - baxshilarining marosim atributlari jumlasiga childirma, qamchi, tasbeh, yigiruv charuxi, uyali aloqa vositasi, ko'l, suv, pichoq, oyna, turli xil iplar, inson sochi, tol novdasi kabilar kiradi. Nomlari qayd etilgan anjomlar vositasida vodiy shomon-baxshilari bemorlarni davolash ishlarini olib boradilar.

O'zbek va tojik baxshilari odamlarni qabul qilish va ularni davolash jarayonida oynadan ham foydalanganlar. Oyna qadimiy marosimiy buyum bo'lib, dunyoning ko'pgina xalqlarida muqaddas buyum sifatida qadrlanib kelingan (4, 501; 5, 42-43).

O'zbek xalqining nikoh to'ularida kelin-kuyovga oyna ko'rsatilishi ularning ymr yo'llari ko'zgyday musaffo bo'lsin degan istakni anglatadi. Axborotchilarning e'tirof etishicha, kelin-kuyov bir-biriga oynada egri qaramasliklari kerak, aks holda tug'ilajak farzandlarining ko'zi qiyshiq bo'lish ehtimoli mavjud (Dala yozuvlari.

Namangan viloyati uchqo'rg'on tumani Ko'chaboshi qishlog'i. 2010 yil). Shundan so'ng kelin-kuyov birgalikda yangalar tomonidan berilgan ko'zguga (oynaga) qaraganlar. Bu "oyna ko'rish" udumi deyilgan. Biz shunga o'xshash udumni tojiklar, eronliklar, veda dinidagi hindlarning to'y marosimlarida ham uchratish mumkinl (5, 43).

Nikoh kechasi yoshlarning birgalikda oynaga qarash udumida kelin-kuyov kelajak hayotlari oyna misoli tiniq, yoryg' va pok bo'lishi niyati mavjud. Biz bunda ko'zguning ramziy xususiyatlari bilan birga afsungarlik unsurlarini ham ko'rish mumkin. Kelin-kuyovning birgalikda oynaga qarash udumi qadimgi ibtidoiy odamlarning odamlar ruhi ularning soyasida, suv va oynada namoyon bo'ladi degan qarashlaridan kelib chiqqan. Jumladan, J. Frezer ham qadimda jon soya, suv va ko'zgydagi aks tasvirda ham bo'lishi mumkinligi haqidagi tasavvurlarni e'tirof etgan (6, 142).

"Oyna ko'rsatyv"dan keyin yangalardan biri kelin-kuyovning qo'llarini birbirlariga yshlatib qo'yadi va ular ma'lum vaqtgacha qo'l yshlashgan holda turganlar. Bu udum ramziy ravishda kelin-kuyov tanishuvini bildirgan. So'ngra yanga yangi oila vakillari boshidan yovuz ruhlardan tozalash maqsadida qora chiroqni uch marta aylantirgan va kelinga yangi ko'ylak kiygizib uning oldiga yosh bolani o'tqizib qo'ygan. Ushbu odat zamirida yoshlarning serfarzand bo'lishiga qaratilgan afsungarlik harakati mavjud. Shundan so'ng yanga dastlab kelinga, so'ngra kuyovga qand bergan. Bu rusum asosida kelin-kuyovning kelgusi hayotlari qand kabi shirin bo'lsin degan ma'no yotadi. Kelin-kuyov qandni yeb bo'lgach, piyolada nikoh suvidan olib kelingan. Ular olib kelingan syvdan bir qylytymdan ichganlar. Odatga ko'ra, bu suv hech qachon yerga to'kilmaydi. Chunki syvni yerga to'kish baxtsizlik keltiradi deb hisoblanadi (7, 144).

Katta syvlarga kechasi yolg'iz borish, tUnda oynaga qarash taqiqi, butun jahondagi singari o'zbek xalqida ham mavjud. Qolaversa, xalqimizda ko'rilgan tysh qanday bo'lishidan qat'iy nazar uni syvga aytish odati ham bo'lgan. Ana shu dalillarga ko'ra, oynaga qarash muhim afsungarlik ahamiyatiga ega bo'lgan.

O'zbek va tojik baxshilari shomon marosimlari jarayonida oynadan keng ko'lamda foydalanganlar. Oyna qadimiy marosimiy predmet bo'lib, dunyoning ko'pgina xalqlarida muqaddas buyum sifatida qadrlanib kelingan (8, 73–74). V.Litvinskiuning fikriga qaraganda, skif, Qadimgi Xitoy, rus va nemis shomonlari oynaga qarab fol ochgan bo'lsalar (9, 101), V. Dyakonova esa Tuva shomonularida oynaning osmondan tyshganligini haqidagi fikr mavjudligini qayd etgan. Shomonlar ana shu oynani ruhlar tomonidan ularga ko'rsatilgan marhamat deb bilganlar (10, 148).

Farg'ona vodiysida olib borilgan dala-etnografik tadqiqotlar mobaynida ushbu hudud baxshi va folbinlarining myolaja va shomonlik marosimlarida oynadan foydalanish holatlari kam kuzatildi. Faqatgina Farg'ona viloyati Dang'ara tumani Soyshildir qishlog'ida yashovchi O'ktamxon baxshi o'z qabuliga kelgan odamlarning kelajagini oldindan bashorat qilish jarayonida oynadan foydalanadi (Dala yozuvlari. Farg'ona viloyati Dang'ara tumani Soyshildir qishlog'i. 2009 yi.

Xulosa sifatida shuni qayd etish lozimki, o'zbek shomonlarining marosim asboblari va ishlatadigan buyumlari boshqa hudud shomonlari vositalaridan tubdan farq qilmaydi. Marosim asboblarning aksariyat qismi hozirgi kunga qadar ishlatilib kelinmoqda. Faqatgina islom dini ta'siri ostida ayrim buyumlarning siqib chiqarilishi va yangilarining kirib kelishi holatlari kuzatilmoqda. Ushbu o'zgarishlar shomonlikning asl mohiyati yo'qolib borayotganligini anglatadi. O'z navbatida, islom dini bilan bog'lanib kelinayotgan ba'zi bir urf-odatlar shomonlik bilan o'zaro uyg'ynlashgan bo'lib, uning ildizlari qadimiy davrlarga borib taqaladi. Bu esa tadqiqotchilarni yangidan-yangi ilmiy izlanishlarga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shaniyazov K.K Etnicheskoy istorii uzbekskogo naroda. – Tashkent: Fan, 1974. – S. 324–330.
2. Mingboeva D. Timsollar tilsimi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – B. 146–147.
3. Litvinskiy V. A. Zerkalo v verovaniyax drevnix fergantsev // Sovetskaya etnografiya. – 1964. – №3. – S. 101–109.
4. Xaruzin V. Etnografiya. – M., 1908. – Vip. 1. – 675 s.
5. Lobacheva N. P. Svadebniy obryad xorezmskix uzbekov // Kratie soderjaniya Institut Etnografii. – M.: Nayka, 1960. – S. 42–43.
6. Frezer Dj. Zolotaya vetv. – M.: Nayka, 1986. – S. 142.
7. Ashirov A. A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. – B. 144.
8. Stratonovich G. G. Kitayskie bronzovie zerkalo; ix tipi, ornamentatsiya i ispolzovanie. "Vostochnoaziatskiy etnograficheskiy sbornik" // TIE. – M.: Nayka, 1961. – T. LXXIII. – S. 73–74.

O'QITUVCHILARNING PEDAGOGIK TAYYORGARLIGINI AMALGA OSHIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Sanaqulov Xamraql Rizaqulovich,

Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlar va

uni o'qitish metodikasi kafedrası mudiri, p.f.n.professor

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash, uning samaradorligini oshirish shuning uchun ham muhimki, talabalar yosh xususiyatlariga ko'ra mustaqil faoliyat yuritish va hayyotiy maqsadni belgilab olishga nisbatan jiddiy munosabatda bo'ladilar. Shuning uchun ham talabalarga ijtimoiy munosabatlarning huquqiy me'yorlarni singdirish ularda nomaqbul hatti-harakatni sodir etishda himoya qiluvchi mezonlar haqida tasavvur qilish muhimdir.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalar tomonidan amalga oshirilayotgan fan asoslarni uning amaliyotda qo'llash samaradorligini oshirish uchun quyidagi shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etadi:

- talabalarda ijodiy pedagogkka oid madaniyatning shakllanishiga zamin hozirlash;

- yuqori malakali boshlang'ich sinf o'qituvchilarni tayyorlash, balki shaxs manfaatlarini qondirishga, ishonchni qaror topishiga erishish;

- fan asoslarni o'zlashtirishga bo'lgan ichki ehtiyoj va qiziqishning yuzaga kelishini ta'minlash;

- me'yoriy hujjatlarga nisbatan hurmatni qaror toptirish; ko'nikma va malakalarni shakllantirish, talabalarda ilmsizlikka qarshi kurash tuyg'usini tarbiyalash.

- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarning ijodiy shaxs sifatida rivojlanishiga metodik tayyorgarligi yo'nalishlarini ishlab chiqish.

Bu masalalarni hal etish ilg'or matematik g'oyalarning maktab tabiiy fanlarsi mazmunida o'z aksini topishiga e'tibor qilish, matematik faktologiyani gumanitar sohalar bilan boyitish, matematik ma'lumotlarga ko'p sonli misollar topib, tabiiy fanlarning abstraktligining tevarak dunyoda namoyon bo'lishi, insonlarning, ayniqsa o'quvchilarning amaliy faoliyati bilan bog'lash, tabiiy fanlarda va uning tarixida mavjud, ammo, afsyski, hamma vaqt ham yuzaga chiqavermaydigan ko'pgina go'zal, yorqin, qiziqarli hodisalarni o'rganishni ta'minlaydi.

Demak, kasbiy, xususan, metodik ko'nikmalar va malakalarni shakllantirishda tabiiy fanlar fanlari bo'yicha amaliy mash'gulotlar va uning didaktik jihatdan to'g'ri tashkil qilinishi mantiqan va ijodiy fikrlashga, hodisa va faktlarni tahlil qilishga o'rgatadi, mustaqil ishini yo'lga qo'yib turishga yordam beradi, o'quv faoliyatiga samaradorlik, o'qishga - shaxsiy mazmun, butun o'quv-bilish faoliyatiga - hayrixoh intellektual - emotsional xarakter beradi.

Konsepsiyamizning asosiy yo'nalishlaridan biri boshlang'ich maktab «Tabiiy fanlar» fani mazmuniga muqobil bo'lgan «Tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi» kursining mazmunini aniqla; metodik va matematik ta'limlarning bir-biri bilan bog'liqligini aniqlash; o'quvchilarni tabiiy fanlarga o'rgatishda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan individual yondashuvni amalga oshirish; bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan matematik ilmiy izlanish metodlarini egallash; o'quvchilarga yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishini ta'minlovchi matematik materiallarni tanlashga bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'rgatish; o'quvchining ijodiy shaxsini rivojlantirish asosi bo'lgan atrof-muhit haqidagi yaxlit tasavvurni shakllantiruvchi malakaning bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan o'zlashtirilishi masalalarini o'z ichiga oladi.

«Tabiiy fanlarni o'rgatish metodikasi» fani bo'yicha dastur yangilandi, unga mos respublikamizda birinchi bor «Tabiiy fanlar o'qitish metodikasidan laboratoriya mash'gulotlari» o'quv qo'llanmasi yaratildi. Unda ta'lim

mazmunining insonparvarlashuvini o'zgarishiga monand ravishda va o'qitish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchisi ijodiy shaxsining rivojlanishiga qaratilgan boshlang'ich ta'lim va ilg'or o'qitish g'oyalari bilan syg'orilgan bo'limlar kiritilgan. Laboratoriya-amaliy yo'l bilan yangi bilimlarni egallash uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari topshiriqlar bajarilishining muayyan uslublarini qo'llab, ularning maqsadga muvofiq ekanligini, ta'sirchanligini, ko'rgazmaliligini va ishonchliligini anglaydi va bolalar bilan ish olib borganda ular mazkur tamoyillarga rioya qiladi. Bolalarning izlanish xatti-harakatlarini ularning individual xususiyati, syb'yektiv tajriba, obrazli mushohadaga asoslaydi.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bola dastlabki ijodiy xususiyatlari bor bo'lgan o'qitish sybuekti sifatida qaraladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisini ijodiy shaxs sifatida rivojlantirish ijodiy myshohada sifati yoki komponentlari shakllanishining senzitiv davrlarini hisobga olishni talab qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisiga tabbiy fanlarni o'rgatishda individual yondashuvni talabalar tomonidan o'zlashtirib olish har bir ijodiy shaxs rivojlanishning maksimal samarali yo'lini tanlashda kafolat bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilarga tabbiy fanlarni o'qitishning psixologik-pedagogik asoslarini bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan bilish o'quvchilarda myshohada qilish operatsiyalarini rivojlantirish, o'quvchilarga fikrlash va o'rganish usullari bilan bog'liq bo'lgan muammolariga nisbatan o'qituvchilarning ongli yondashishga imkon beradi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchisini ijodiy shaxs sifatida rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ba'zi bir muhim bo'lgan boshlang'ich matematik tushunchalar o'quvchilarga to'g'ri myshohada qilish ko'nikmalarini shakllantirishga, alohida olingan masalalar toifasini yechish metodikasiga o'rgatish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisiga yangi materialni yaxlit tasavvur etish, tushunish va yuzaga chiqarishni ta'minlovchi matematik materialni tanlash quyidagilarga asoslanadi:

- obyektни tekshirib ko'rish usullari yordamida uni ko'p rejali, ko'p qirrali tasavvur qilishga, topshiriqlarni bajarishda tahlilning turli xil mezonlarini ishlatishga o'rgatish;

- obyektini hayolan o'zgartirishga qaratilgan topshiriqlarni ishlab chiqish va tanlashga, yangi siymoni yaratishga (tushuncha sathida tasavvurlash) o'rgatish;

- boshqa predmetlardan ma'lumotlar olishni nazarda tytuvchi, faoliyatning turli usullaridan foydalanishni, fikr yuritishning to'g'ri va teskari yo'nalishini birgalikda ishlatilishini talab qiluvchi, turli holatlarni ko'rib chiqishni nazarda tytuvchi, amalga oshirishning turli usullarini taxmin etuvchi topshiriqlarni yaratishga o'rgatish;

- o'quvchilar bilan ishlashda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga hayotiy narsalardan (real predmetlardan) hajmga ega geometrik modellarga, bunday modellardan mavhym geometrik figyralarga o'tishni amalga oshirishni, fazoviy figuradan va uning yoyilmasi yordamida o'rganish, taqlid qilib bo'lmaydigan

faoliyat shakllarini rivojlantirish; figuralarni qismlarga bo'lish va turli xil qismlardan figuralar yasash masalalarini yechish metodikasini, jismlarni hayolan qismlarga bo'lish va qismlardan hayolan yaxlit jism yasashni o'rgatish;

- o'quvchilarni hayoliy operatsiyalarga, fikrlash usullariga, yangi ma'lumotlar olish maqsadida tadqiq etish usullariga, refleksatsiyani rivojlantirishga, ya'ni bolalar ega bo'lgan ma'lumotlarga olib kelgan harakatlarni anglab olishga o'quvchilarni o'rgatishga tayyorlash.

Har bir darsda o'quvchilarni rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega bo'lish uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari asosiy fanlardan tashqari matematik bilimlarning aniq sohasini norasmiy bilishlari taqozo etiladi. Norasmiy bilim haqida gapirganimizda, tanlangan tabiiy fanlar bo'limini nafaqat erkin bilish, balki uning professional ahamiyatini tushunish, amaliy yo'nalishini anglash, boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'rganilgan materiallar to'plami bilan tanishtirish maqsadga muvofiq ekanligiga ishonish nazarda tutiladi. Mahsus va elektiv kurslarning jamlamasi tabiiy fanlarni o'rgatish asosiy kursining tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. Qo'shimcha kurslar mavzusini aniqlashda biz tabiiy fanlar boshlang'ich kursi mazmuni tahliliga, boshlang'ich ta'lim fakultetidagi tabiiy fanlar kurslari mazmunining tahliliga, tabiiy fanlarni o'rgatish metodikasi va tabiiy fanlar kurslarining yangilanishi va to'ldirish tendensiyasiga, Davlat ta'lim standartlarini hisobga olishga, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy faoliyati tahliliga asoslanamiz. Tanlov fan darslarida o'qituvchi vaqtga yncha bog'lanmagan bo'ladi va o'quvchilar o'zlarini erkinroq tutishadi va bir-biri bilan kommunikativ aloqada bo'ladi. Biz tomondan ishlab chiqilgan Tanlov fanlar va tanlov kurslar talabaga kerak bo'lgan metodik-matematik tayyorgarlikni egallashga yordam beradi.

Yaratilgan Tanlov fanga bo'lgan talablar quyidagilardan iborat:

1. Yangi materialni o'rganishda tabiiy fanlar kursining dasturiy materialiga asoslanish lozim.
2. Tanlov fan negizida yetakchi matematik g'oyalarning biri yotishi kerak.
3. Tanlab olingan asosiy g'oya boshlang'ich maktab uchun ahamiyatli bo'lishi lozim.
4. Tanlov fanning mazmuni talaba uchun kasbiy ahamiyatga ega bo'lishi kerak.
5. Tanlov fanning mazmuni amaliy yo'naltirilgan bo'lishi lozim.
6. Tanlov fanda bilimning boshqa sohalari, shu jumladan, matematik sikldan uzoq bo'lgan sohalar bilan bog'liqligi ko'rib chiqilishi lozim.
7. Tanlov fanning mazmuni nafaqat faktik materiallar ma'nosida, balki talabani metodik-matematik tayyorlashda aqliy harakatlar (aqliy operatsiyalar, fikrlash usullari, bilim faoliyati usullari), boshqa metodik usullar (matematik tushunchalarga misollar keltirish maqsadida qo'llanmani yaratishga qaratilgan yo'riqnoma, o'yin elementlari, «yoki-yoki» holatlarni qo'llash va boshqalar) muhim rol o'ynashi kerak.
8. Tanlov fanni o'zlashtirishda olingan tayyorgarlik muayyan o'quv muassasa sharoitida o'qitishning maqsadi, metodi, usullari, vositalarini amalga oshiruvchi

o'quvchilar uchun mo'ljallangan ijodiy tanlov fanlarning variativ tizimini ishlab chiqishini belgilab berishi lozim.

9. Tanlov fan doirasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash ular tomonidan bakalavr va magistr diplom ishlarini muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlashi lozim.

10. Tanlov fanlarni joriy etish fikrlovchi mutaxassis, boshlang'ich sinf o'qituvchisini tayyorlashni ta'minlashi kerak.

Tanlov fanda birinchidan, boshlang'ich maktab tabiiy fanlarsida geometrik materiallar ulushi kamligi, uning o'qitishga turli yondashuvlarni qo'llash va o'quvchilarning ijodiy shaxsini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'lganligi bilan bog'langandir. Ayni geometrik materiallar bilan ishlashda bola tomonidan dunyoni anglashda intyitsiyaga, uning sybuektiv tajribasiga, tafakkurning obrazli komponentini rivojlantirishga asoslanadi. Tafakkurning obrazli komponenti asosiy bo'lib, u nazariy myshohadaning izchil maqsadli rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ikkinchidan, integrallashgan Tanlov fan tushuncha si, shu jumladan, tabiiy fanlarning boshqa bilim sohalari bilan bo'lgan aloqalari kiritilganda intyitsiya, tasavvur, fantaziya kabi bolaga xos bo'lgan tushunchalar yuzaga keladi. Shunday qilib, konsepsiyaning ayrim masalalari o'zgartirish nazariyasi, konstruktiv geometriya, nostandart masalalarni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni. 2019-yil 16-dekabr. www.lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrdagi "Ilm fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-son Farmoni. www.lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi PQ-4312 - sonli Qarori, O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. www.lex.uz.
5. Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori

CHET TILLINI O'RGANISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI O'RNI

Tursunxo'jayeva Malika Abdusamat qizi

Andijon davlat chet tillari instituti 2-bosqich talabasi

Raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish insoniyat tarixidagi boshqa innovatsiyalarga qaraganda tezroq sodir bo'lmoqda. INNOVATSIYA- (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik

jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar-bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi. Hozirgi kunda pedagogikada innovatsion ta'lim usullarini va dasturiy-texnik vositalarini qo'llashga alohida ahamiyat berilmoqda. Zamonaviy ta'limni texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyin. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlar ta'limi ham bunga yaqqol dalil bo'la oladi.

O'quv jarayonini texnologiya asosida tashkil etishda nazorat topshiriqlarini ishlab chiqish, o'qitish maqsadlarini aniqlash bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi. Bu o'z navbatida yuqorida ko'rsatilgandek ta'lim texnologiyasini joriy etishning prinsipi, qoidalari, mexanizmlariga mos tyshadi, erishish mumkin bo'lgan provard natija oldindan belgilab qo'yiladi. Shuning uchun o'quv maqsadlari aniqlashtirilgach, unga mos ravishda nazorat topshiriqlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda mamlakatimizda yangi jahon axborot-ta'lim muhitiga integrallashishga yo'naltirilgan ta'lim tizimi barpo etilmoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim sohasiga kirib kelishi ta'lim usullari va o'qitish jarayonining yangicha yondashuv asosida tashkil etish shakllarini sifatli ravishda qulaylashtirib, o'zgartirish imkonini bermoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim tizimini modernizatsiyalashtirish jarayonining eng muhim qismidir. AKT-bu turli texnik va dasturiy qurilmalar bilan axborotga ishlov berish usullaridir. u birinchi navbatda, zamonaviy dasturiy ta'minotga ega bo'lgan kompyuterlar va ma'lumotlar joylashtirilgan telekommunikatsiya vositalaridir.

Ta'lim jarayoniga zamonaviy-kommunikatsion texnologiyalarni olib kirish ulardan maqsadli va to'g'ri, unumli foydalanish, ular orqali o'quvchida chet tiliga bo'lgan qiziqishni orttirish, o'qitish samaradorligini oshirish eng muhim masala hisoblandi. Bu orqali ta'limning innovatsion texnologiyalaridan foydalanishga imkoniyat tyg'iladi va talab ortadi. 2012-yil 10-dekabrda qabul qilingan "Chet tillarini o'rgatish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori chet tillarini o'rganish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Ta'lim texnologiyalari, bu ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Chet tilini o'rganishda bunday axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjud. Texnologik vositalardan foydalanish chet tili o'rganishning har bir aspect (o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish)ida qo'l keladi. Masalan, tinglab tushunish uchun, albatta kompyuter, player, CD diskarsiz bu jarayonni amalga oshirish mumkinl emas. Bunda o'quvchi bir paytning o'zida so'zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so'z boyligi va uning ma'nolariga e'tibor berishi talab qilinadi.

Chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rganish va o'rgatish eng samarali usullardan biridir.

Bu jarayonda jumladan:

- chet tilidagi radio eshittirishlar va televideniyadagi dasturlarni eshitish va tomosha qilish mumkinl;

- ancha an'anaviy bo'lgan usul magnitafon va cassetlardan foydalanish;
- kompyuterdan foydalanganda o'quvchi chet tilidagi videoroliklarni, namoyishlarni, dialoglarni, kino yoki multfilmlarni ham ko'rishi ham eshitishi mumkin;
- CD playerlardan foydalanish mumkin. Bu texnik vositalardan foydalanish qiziqarli va o'quvchilarni o'ziga jalb qila oladi.

Raqamli ta'limda:

- xohlagan joyida va xohlagan vaqtida ta'lim olish imkoniga ega;
- internetdan axborot olish va Undan foydalanish mqdaniyati shakllanadi;
- ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'taradi;
- vaqt va mablag' sarfini keskin kamaytiradi.

Raqamli texnologiyalarni turli sohalarga nafaqat ta'lim tizimiga joriy etilishi mamlakat ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda kata ro'l o'ynaydi. Zamonaviy ta'limni tashkil etish va ta'lim samaradorligini ortishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Ayupov., Ta'limda axborot texnologiyalari.-Toshkent:2020.-580 b.[Ayypov 2020: 67 b]
2. Kenjabayev.A., Ikramov.M., Allanazarov.A., Axborot- kommunikatsiya texnologiyalari. Toshkent:2017-35 b Jurnaldan maqolalar
3. Ikramova Xolida., Chet tili darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish 2021. Oriental Renaissance:Innovative, educational, natural and sciences. Scientific Journal Impact Factor
4. Mirzahmedova Nargiza., Raqamli texnologiyalarning ta'lim sohasida qo'llanilishi., Scientific Journal Impact Factor., Advanced Sciences Index Factor 2022: 540 b

ANETHUM GRAVEOLENS . NING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI

Xo'jamshuqurov Nortoji Abdixolikovich,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti, b.f.d., professor,
Abdutolibov Muxriddin Zuhridin o'g'li,
Andijon davlat universiteti, tayanch doktorant

Anethum graveolens., arabchada "ukrop o'simligi" yoki "chibitt" nomi bilan mashhur bo'lib, O'rta yer dengizi, Osiyo va janybi-sharqiy Yevropa mintaqalarida keng tarqalgan, apiaceae oilasiga mansub xushbo'y o't[8].Y ko'plab oziq-ovqatlarda, jumladan sosyslar, salatlar, sho'rvalar, dengiz mahsilotlari, go'shtlar va asosan tuzlangan bodringlarda tabiiy lazzat kuchaytiruvchi sifatida ishlatiladi [1].

Ukrop haqida 5000 yillar oldingi misr qo'lyozmalarida eslatmalar bor. Qadimgi yunonlar ukrop ko'kati va urug'idan dorilar tayyorlashgan, ovqatga ishlatishgan. Ukrop tarkibida efir moyi, pektin, flavonoidlar, karotin, xlorofill, A, B1, B6, C, D, va E vitaminlari, kaliy tuzi, fosfor, temir, xlorogen kislota mavjud. Ukrop urug'ida efir moyi, selluloza, flavonoidlar, yog', shakar, karotin va ozotli moddalar to'planadi [22].

Anethum graveolens ., saratonga qarshi [18], antisekretor [13], antihiperlipidemik [16], antifungal xususiyatlar vaemizikli onalarda oshqozon-ichak kasalliklarini, ruhiy kasalliklarni bartaraf etish va sut sekretsiyasini rag'batlantirish uchun muhim qobiliyatga ega [4]. Shuningdek, u oziq-ovqat va kosmetika sanoatida parfyumeriya, sovun va kosmetika mahsulotlarini tatib ko'rish uchun ishlatiladi [9].

A. graveolense efir moyi geografik joylashuvi, tahliliy sharoitlari, genetik omillari, yig'ish vaqti va atrof-muhit sharoitlariga ko'ra bir mintaqadan boshqa hududga sifat jihatidan farq qiladi [19].

A. graveolens mevalari karminativ, spazmolitik, tinchlantiruvchi, laktagogik, siydik haydovchi, ogohlantiruvchi va gemorroy, bronxial asma, nevrалgiya, remal kolik, dizyriya, jinsiy a'zolar yaralari va dismenoreyani davolash uchun ishlatiladi [5].

O'simlik yog'i asosan oziq-ovqat sanoatida lazzat va ziravorlar, parfyumeriya, kosmetika, sovun, krem, losonlar va yuvish vositalarida ishlatiladi. Shuningdek, ularning antiseptik qobiliyati va antikarsinogen, antimikrobiyal va antioksidant faolligini namoyish etadi. Yog' ekstraksiyasidan keyin qoldiq taxminan 15% protein va 16% yog'ni o'z ichiga oladi va chorva uchun ozuqa sifatida ishlatilishi mumkin. [15].

Mevalar ko'plab dorivor maqsadlarda siydik haydovchi, sedativ, laktagogik, siydik haydovchi, antispazmodik, ogohlantiruvchi va nevrалgiya, bronxial asma, gemorroy, bronxial asma, genital yaralar, dizyriya, nevrалgiya, ko'ngil aynish, ko'ngil aynish, ko'krak qafasi kasalliklarini davolashda ishlatiladi. [8]. Shuningdek, arpadodiyon urug'ining efir moyi ularning mikroblarga qarshi, antiseptik va antikarsinogen faolligi va antioksidantligi bilan bog'liqligi bilan bog'liq holda o'rganilgan [14]. So'nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda *A. Graveolens*ning antibakterial [11], antimikobakterial [12], antioksidant [10], saraton kimyoviy profilaktikasi [17] kabi farmakologik ta'siri haqida ma'lumotlar aniqlangan. An'anaviy tibbiyotdan *A. Graveolens*ning karminativ, oshqozon, siydik haydovchi kabi mashhur xususiyatlari haqida xabar berilgan [3]. *A. graveolens* efir moyi gipolipidemik faollikka ega va kardioprotektiv vosita bo'lishi mumkin [20].

Bundan tashqari, yangi dori vositalarining katta qismi (34%) immunosuppressantlar, statinlar va tubulinni bog'laydigan saratonga qarshi dorilarni tayyorlash uchun tabiiy mahsulotlarning faol molekulalariga yoki ularning hosilalariga asoslangan [7].

Eroning etnobotanik dalillari bilan hujjatlashtirilgan tadqiqot 40 ga yaqin o'simliklarni o'z ichiga oladi. *A. graveolens* unda buning asirlari indekslangan *A. graveolens*gipertoniyani yo'qotish uchun ishlatiladi [2].

Shuningdek *A. graveolens* qon shakarini tartibga soladi, yurak salomatligini himoya qiladi, suyaklarni mustahkamlaydi, infentsiyani oldini oladi. immunitetni oshiradi, ovqat hazm qilishni qo'llab-quvvatlaydi, og'riqni yengillashtirishi mumkin, nafas olishni yengillashtirishi mumkin, toza nafas beradi, uyqu sifatini oshiradi, vazn yo'qotishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda *A. Graveolens* o'simligining barcha vegetativ va generativ o'rganlari shifo baxsh hisoblanadi uni quritib yoki yashil holida ham is'temol qilsa ham bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aati, H., Perveen, S., Orfali, R., Wanner, J., Aati, S., Al-Taweel, A., Kauser, O. (2021). Antimicrobial activity of volatile constityents extracted bu hydrodistillation and headspace solid-phase microextraction methods from different parts of Saydi Anethym *graveolens* . research sqyare. Pre Print..
2. Baharvand-Ahmadi B, Asadi-Samani M (2017) A mini-review on the most important effective medicinal plants to treat hypertension in ethnobotanical evidence of Iran. *J Nephropharmacol* 6:3–8
3. Hosseinzadeh H., Karemi G.R., Ameri M., Effects of *Anethym graveolens* . seed extracts on experimental gastric irritation models in mice, *J. BMC Pharmacol.*, 2002, 2(1), p. 21-30.
4. Kayr, N., Chahal, K., KUmar , A., Singh, R., Bhardwaj, Y. (2019). Antioxidant activity of *Anethym graveolens* . essential oil constityents and their chemical analogyes. *J. Food Biochem.* 43(4): e12782.
5. Mahran, G.H., Kadry, H.A., Thabet, C.K., El-Olemy, M.M., Al-Azizi, M.M., Schiff, P.. and .K.N. Wong (1992). GC/MS analysis of volatile oil of fryits of *Anethym graveolens*. *Int. J. of Pharmacognosy*, 30 (2) 139-144.).
6. Newman DJ, Cragg GM (2016) Natural products as sources of new drygs from 1981 to 2014. *J NatProd* 79(3):629–661. <https://doi.org/10.1021/acs.jnatprod.5b01055>
7. Peirce A. The American pharmaceytical association practical gyide to natural medicines. Stonesong Press: New York; 1999.

GLOBALASHUV SHAROITIDA SHAXSDA ERKINLIK VA INSONPARVARLIK TUYG'USINI UYKSALTIRISHNING AHAMIYATI

Ergashev Ixtiyor Saypidinovich f.f.n

ADCHTI Ijtimoiy gumanitar fanlar,
pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi

XXI asr fan, texnika va texnologiyalarda misli ko'rilmagan o'zgarishlarga sabab bo'ldi, bu hol yangilanishlar asri sifatida bashariyatni yangi tarixini boshlab berdi. Bejiz bu asr "sivilizatsiyalararo muloqot asri" deb nom olmadi. Yurtboshimiz avval boshidanoq XXI asr texnika, texnologiya va xalqaro axborot asri bo'ladi deb qilgan bashorati bugun o'zini tasdig'ini topmoqda. Shu o'rinda tabiiy bir savol tug'iladi, globallashuv jarayonini erkinlik va insonparvarlik bilan qanday aloqasi bor? Qo'yilgan masala ikki bir-biridan mustaqil tushunchlarni syn'iy uyg'unlashtirishga yrnish emasmi? Yo'q, albatta. Muammoning murakkabligi ham shundaki ijtimoiy jarayonlarga xalqaro global hodisalarni iqtisodiy-ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy ta'siri ilmiy adabiyotlarda u yoki bu darajada yoritilgan¹⁷, ammo shaxs erkinligi hamda insonparvarligi ayniqsa shaxsni ushbu sohadagi hayotga munosabatiga global jarayonlarni ta'siri mahsus tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilganicha yo'q¹⁸. Biroq, globallashuv, shu jumladan axborotlashuv ham ijtimoiy taraqqiyotning yangi darajasi ekanligi, u individ va jamiyat hayoti va faoliyatining barcha jabxalariga misli ko'rilmagan ta'sir ko'rsatishi oddiy xaqiqatga aylanayotganligini e'tiborga olish zarur. Bunday yangi holatda cheksiz axborot oqimlarining o'sishi sayyoraning yagona sotsiymga aylanishi, dunyoning boshka tomonidagi voqea yoki hodisa xabar bir zymda bu tomonga yetib kelishi va ijtimoiy voqelikka ta'sir qilish ehtimolining borgan sari kuchayishi davrida shaxs dunyoqarashi, ahloqi ularning jamiyatdagi, muayyan hodisaga, oilaviy va shaxsiy hayotidagi muhim masalalarga mas'uliyat bilan yondashishiga ana shu jarayonlarni ijobiy yoki salbiy ta'sir o'tkazishi mumkinlligini albatta e'tibordan qochirmaslik kerak.

Shuningdek, globallashuvning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir doirasini ham tobora kengayib borayotganligiga ham e'tibor qaratish kerak bo'lmoqda. Jumladan, Bugungi kunda davom etayotgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida, bu inqorozning kelib chiqish sabablari, qaysi davlatga qanchalik ta'sir qilgani, jahon iqtisodiyotining hozirgi holati va inqirozning ta'sirini yymshatish va bartaraf etish bo'yicha dunyo mamlakatlari va respublikamizda olib borilayotgan inqirozga qarshi chora-tadbirlarni tushunish va bu borada xolisona xulosalar chiqarish kabi o'ta mas'uliyatli vazifa aholimizning xususan yoshlarning muqaddas burchi bo'lib hisoblanmoqda.

Globallashuv jarayoning jadallashuvi o'zaro aloqadorlik va o'zaro ta'sir dialektikasi qonunlari asosida ilm-fan, madaniyat taraqqiyotiga, hattoki kishilarning fe'l atvoriga kayfiyatiga ham sezilarli darajada ta'sir o'tkazmoqdaki, bu o'z navbatida shaxsdagi insonparvarlik tuyg'ulariga ham dahl qilmay iloji yo'q. Hech kimga sir emas globallashuv jarayoni zamonaviy ilm-fan yutyqlari, texnika-texnologiya halqaro axborot almashinyvining jadal rivoji bilan o'zaro

¹⁷qarang: Kubaev K. Puti obespecheniya globalg'noy bezopasnosti // Jurnal obshestvennoe mnenie – prava cheloveka. – Tashkent: 2002. - №2. -38 s; Nurmatova M. Xalqaro globallashuv jarayonlari va millatlararo munosabat masalasi // Ijtimoiy fikr, inson xuquqlari jurnali. –Toshkent: 2004. - №1. - 40 b; Robbimov K Siyosiy partiyalar: Globallashuv sharoitida lokal fikrlash // Fuqorolik jamiyati jurnali. – Toshkent: 2005. - №2. – 27 b.

¹⁸ Abdraxmanov D.M. Problema vliyaniya globalizatsii na svobodu lichnosti : Dis. ... kand. filos. nauk: 09.00.11 –Ufa: 2006. - 174 s.

aloqadorlikda yuzaga keladi.

Uzoq davrlardan buyon insoniyatga zamon va makon omillarini chetlab o'tib, axborot tashuvchi qog'oz vositalari ikki asrlik tarixga ega radio va XX asrning eng katta kashfiyotlaridan biri bo'lgan va eng ko'p auditoriyalarni o'ziga jalb qilgan televizorni safiga 1960 yillarning boshlaridan kompyuterlar kirib kela boshladi. Aksariyat tadqiqotlarda va keng jamoatchilik tomonidan "informatsionalizm" (informationalism) deb nom olgan fenomen keng qamrovli globalizm (globalism) fenomenining tarkibiy qismlaridan biridir. Albatta, fan va texnika yutuqlarining inson turmush tarziga kirib kelishi, kishilarning fan va texnikaga ishtiyoqini ortirib yubordi. Xuddi shu holat bir tomondan, odamlarning yashashi, ishlashi uchun barcha qulayliklarni yaratgan bo'lsa, ikkinchi tomondan kishilarni ayniqsa yoshlarni mustaqil shaxs bo'lib shakllanishi o'z erkinligini teran anglashi uning, oilasi, millati va jamiyat oldidagi mas'uliyatini chuqur his qila olish fazilatlarini ma'lum darajada zaiflashtirib yubordi.

Ilmiy texnika taraqqiyoti ta'sirida kishilar turmush tarzida ming yillar davomida shakllangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarga ham darz ketdi. "Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning oshirilib borishi, fransuz sosiologi Emil Dyurkgeym aytganidek, ham kapitalistik ham (sobiq ta'kid bizniki) sotsialistik jamiyat a'zolarini "anomiya" ga giriftor etdi"¹⁹. Oqibatda ahloqiy qoidalar huquqiy normalar kundan kunga yemirilib boraverdi. Kishilar orasida bir-biriga mas'yuliyat tuyg'usi, mehr-oqibat, hurmat-izzat ko'tarildi. Bularning barchasi dunyo miqyosida milliy manfaatlar kurashi bilan birga, g'oya va mafkuralar, qadriyat va dunyoqarashlar o'rtasidagi ziddiyat va qarama-qarshiliklar hech qachon barham topmasligi, ayniqsa Bugungi kunda yangicha shiddat bilan keskinlashib borayotganini ko'rsatadi. Bunday ziddiyat va kurashlar markazida milliy-tarixiy qadriyatlar va «universal», ya'ni hammabop "o'ta zamonaviy deb nom olgan madaniyat"larni to'qnashuvini ko'rish mumkin. Ana shu to'qnashuvlar girdobida ayrim mafkuraviy immuniteti sust, dunyoqarashi bo'sh yoshlar bilib bilmay yot g'oyalar ta'siriga tushib qolayotganligini xalq, millat va vatan oldidagi burchi mas'uliyatini unitayotganligi ko'zga tashlanmoqda.

Har qanday shaxsning millati, ota-onasi, davlat hamda jamiyat oldidagi mas'uliyatini qay darajada anglay olishi avvalo uning insoniy fazilatlarga, ahloqiy barqarorlikka egaligi bilan belgilanadi. Ana shuning uchun ham bizning g'oyaviy myxoliflarimiz yoshlarimiz ahloqini izdan chiqarish, kishilarimizda ma'naviy qiyofasizlikni shakllantirishga harakat qiladilar.

¹⁹ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. -М.: 1996. – 284 с.

IJTIMOIIY TARBIYANI AMALGA OSHIRISHDA MADANIY VA TARIXIY MEROSNI AXAMIYATI

Raxmonov Abdulbosid

Xalqaro Islom Akademiyasi huzuridagi

MO Namangan mintaqaviy filiali direktori

Bugun insonning asl mohiyati va tabiatiga yot va begona, ahloq mezonlariga tamoman teskari, G'arbdagi ayrim kuchlar manfaatiga mos odatlarnigina "inson erk" ining "eng ilg'or" mezoni sifatida ko'pchilik hayotiga tiqishtirilishiga qaratilgan zo'raki yrinishlar ham iymon-e'tiqodli insonlarni o'ylantirib, tashvishga solmoqda. Odamzod madaniyati va ahloqiga zarracha aloqasi bo'lmagan bunday aynishlar insoniyatning Bugungi va kelajak hayotiga to'g'ridan-to'g'ri taxdid solmoqda. Masalan, shu paytga qadar barcha din va ahloqiy qarashlar, ezgylilik g'oyalariga asoslangan mafkuralar yakdillik bilan qoralab kelgan bir jinsdagi nikohlarga qonuniy tus berish, intim, ya'ni faqat erkak va ayol o'rtasidagi bo'ladigan ishqiy masalalarda ko'z ko'rib, qyloq eshitmagan qandaydir "inqilob" lar sodir etishga yrinish, giyoxvand moddalar savdosini erkinlashtirishga intilish, xayosizlik va andishasizlikni ommaviy madaniyat va muomala mezoni sifatida targ'ib qilish, bir joyda nish yrgan qandaydir aqidalarni ikkinchi bir joyga eksport qilishga harakat – g'arb olamida chykyl ildiz otib, din va millat tanlamasdan, borcha qit'a va mintaqalarga ham shiddat bilan yoppasiga Youilib borayotgan ma'naviy razolatlarning asosini tashkil etmoqda. "Bunday soxta tushuncha lar, insonni iloxiy mavjudot sifatida kemiradigan, o'z ildizlaridan jydo qiladigan ahloqiy tybanliklar kino va estrada san'atida, badiiy adabiyotda, ommaviy axborot vositalarida, zamonaviy axborot vaositasi Internet tarmoqlarini mustahkam egallab olib, kimlarningdir qo'lida kuchli va shafqatsiz targ'ibot quroliga aylanib borayotgani ayniqsa tashvishlidir"²⁰.

Albatta, bunday paytda ayrim yoshlarimizning bilib bilmay ahloqsizliklar va ma'naviy aynishlarini, tybanlashuvini "yevropacha madaniyat", "erkinlik" namunasi sifatida qabul qilishi xalk taqdiri va kelajagini xavf ostiga qo'yadi. G'arb "erkin demokratiya" siga berilish oqibatida aksariyat holatlarda ayrim yoshlarda do'sty birodarlik, xayrixoxlik, olijanoblilik tuyg'ulari o'rnini xydbinlik egallay boshladi. Qonunni nazar-pisand qilmaydigan kishilar soni uzluksiz ko'paya boshladi. Bunday nomaqylchilik, tabiiyki inson ongidagi muqaddas qoidalar, uning ryxiyatidagi e'tiqodini so'ndira boradi. Ijtimoiy ongdagi bunday tybanlashlikni hozirgi zamon psixoanalitiklari "ongning frustiratsiyasi" deb baholamoqdalar²¹.

Virtyal dunyo inson ruxiy olamining o'zgartirib uni noma'lum, ahloq va

²⁰ Karimov I.A. Erkin farovon hayotni yuksak ma'naviyatsiz qurib bo'lmaydi. – Toshkent: O'zbekiston, 2006. –B.53-54.

²¹ CHoriev A. Inson falsafasi II . Mustaqil shaxs. –Toshkent: CHinor YeRK, 2002. -109 b.

ma'naviy javobgarlikdan holi odamning hayoliy kengliklariga real hayotdan ayri bir borliqqa olib kirmoqda. Hayoliy dunyodagi voqelik o'z tarixiy xotirasi ildizlari, ahloqiy-ma'naviy qadriyatlariga ega bo'lmagan, yalang'och, aniq shakl-shamoyilsiz, tizginsiz bo'shliq, turli balo-ofatlar to'ldirilgan manfyrlik sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu bo'shliqni istalgan mayllar, sog'lom aql-idrokdan holi hayoliy va cheksiz g'oyalarga bilan to'ldirish mumkin.

Umuman virtyal dunyoning zamonaviy axborot texnologiyalari bag'rida yaratilishini atom bombasining yaratilishiga qiyoslash mumkin. Ammo virtyal dunyoning vayronkorlik darajasi atom bombasining kuchidan ham dahshatliroqdir. Chunki u insonni tarixiy xotirasidan, insonlik mohiyatidan jydo qiladi, kelgusi avlodlarni qalbsiz, tuyg'usiz, xotirasiz bir mahlhqqa aylantirib qo'yadi. Bu holat shaxs o'z hatti-harakatiga nisbatan javobgarlik tuyg'usini, mas'uliyat hissini yo'qqa chiqaradi. "Volter: "Odamlar qanchalik ma'rifatli bo'lsalar shuncha lik erkindirlar", - deb ta'lim bergandi. Uning izdoshlari esa xalqqa: "Siz qanchalik erkin bo'lsangiz, shuncha lik ma'rifatlidirsiz", deb uqtirdilar. Halokatning siri ana shunda". Kishilarda, avvalo yoshlarda erkin faoliyat aniq hayotiy mo'ljalni shakllantirmoq, ularda ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usini yuksaltirmoq uchun avvalo ularni yot g'oyalarga qarshi kurasha olish salohiyatini yuksaltirish, tafakkurini boyitish, ma'naviy va mafkuraviy jihatdan qurollantirish zarur.

Ana shu ma'noda kishilarning moddiy-ma'naviy va boshqa ehtiyojlarini qondirish, ayniqsa, globallashuv tufayli ahloqimizga, turmush tarzimizga katta kuch bilan kirib kelayotgan buzg'ynchi g'oyalardan, ularni saqlab qolish uchun mafkuraviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik, zamonaviy shaxsni barcha hayotiy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish Bugungi kunning eng muhim vazifasi bo'lishi kerak. Chunki ehtiyoj tom ma'noda erkin faoliyat hamda fuqarolik mas'uliyatini belgilovchi mezon hisoblanadi. Biz o'z faoliyatimizga qay darajada va qay mazmunda baho bermaylik, faoliyatimiz motivlari muayyan ehtiyojlar tufayli shakllanadi. Ehtiyojlar va manfaatlar uyg'unli hisobga olinmagan joyda mas'uliyatsizlik, befarqlik va xatto jinoyatlar sodir bo'ladi.

Yoshlarning erkinlik va ijtimoiy mas'uliyatga ongli munosabatni shakllantirishda yana bir muhim omil bu ijtimoiy muhitdir. Ijtimoiy muhitni qay darajada shakllanganligiga qarab yoshlarda insonparvarlik tuyg'usi qaror topadi va aksincha. Ma'lumki, har bir shaxs o'z atrofidagi kishilarning ma'naviy madadini sezib tursagina uning qobiliyati va insoniy xususiyatlarida o'sish, rivojlanish, o'zlikni anglash sodir bo'ladi. Bu jihatdan ijtimoiy tarbiyani amalga oshirishda, ijtimoiy muhitning roli ayniqsa kattadir. Agar shaxsni qyrshab turgan ijtimoiy muhit buzilgan, nosog'lom bo'lsa, inson ham buzilishi, jamiyatga foydasi tegmaydigan, faqat o'z manfaati va qobig'i doirasida faoliyat yurituvchi kishiga aylanadi. Italyan mutafakkiri Dante "Odamni odam tarbiyalaydi, deydilar, gohida odamdan odam naqadar tez buzilishini ko'rib hayron qolasan"²² deb bejiz

²²Қаранг: Рене Генон. Эзотеризм Данте. Философские науки № 8, 1991, с. 132 -170.

aytmagan.

Ijtimoiy tarbiyani amalga oshirishda ijtimoiy muhit bilan yoshlar xarakterini shakllantirishda madaniy va tarixiy merosni ahamiyati katta. Shuni alohida qayd etish joizki, xarakterni pand-nasihati, dashnom, ma'ruza shakllantirmaydi, xarakterni munosabat va ibrat shakllantiradi. Ibrat chashmasi esa, oldimizda turgan eng dolzarb vazifadir. Eng muhimi, globallashtirish jarayoni keltiradigan qulaylik va imkoniyatlardan ko'proq foydalanish uchun uni chuqur o'rganish, foydali va zararli jihatlari atroflicha tahlil qilish zarur.

Nima bo'lganda ham globallashtirish jarayoni ijobiy ta'sirini e'tirof etgan holda o'tmish qadriyatlarimiz bilan zamonaviy tamaddunyodagi o'zgarishlarni muntazam o'rganib borish milliy qiyofasizlik, ahloqsizlik, mas'uliyatsizlik kabi salbiy holatlarga zamin yaratuvchi global ta'sirlardan yoshlarni imkon darajada asrash, Bugungi kundagi eng muhim vazifadir.

O'QUV MASH'GULOTLARINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING SAMARALI OMILLARI

U.K.Sotvoldiev – Andijon davlat universiteti
“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o'qituvchisi, i.f.n

Mamlakatimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichida ijtimoiy hayotimizning barcha jabxalarida milliy tiklanishdan – milliy taraqqiyot sari g'oya asosida rivojlanib bormoqda. Ta'lim tizimida ham ushbu jarayon jadal amalga oshirilmoqda. Bunda o'quvchi yoshlarimizga sifatli ta'lim –tarbiya berishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rni va ahamiyati muxim rol o'ynaydi.

Pedagogik texnologiyaga asoslangan ta'lim-tarbiya jarayoni nima, u an'anaviy mash'gulot turlaridan nimasi bilan farqlanadi, degan masalaga e'tiborni qaratamiz.

Pedagogik texnologiya-shunday bilimlar sohasi, ular yordamida davlatimiz ta'lim sohasida tub burilishlar yuz beradi, o'qituvchi faoliyati yangilanadi, o'quvchi yoshlarda hurfiylilik, bilimga chanqoqlik, vatanga mehr-muhabbat, insonparvarlik tuyg'ulari tizimli ravishda shakllantiriladi.

Ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” maqsadi va vazifalarini ro'yobga chiqarish uchun ta'limni jadallashtirish zarurligi, ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchi rolini o'zgartirish zarurligi, fan-texnika taraqqiyotining o'ta rivojlanganligi natijasida axborotlarning keskin ko'payib borayotganligi va ularni yoshlarga bildirish uchun vaqtning chegaralanganligi, barkamol avlodni tayyorlash

talabi ularga eng ilg'or bilim berish usuli hisoblangan ob'ektiv borliqqa tizimli yondashuv tamoyilidan foydalanishni talab qilishidadir.

Ta'lim jarayoni yuqorida sanab o'tilgan asosiy shartlarni barcha talablariga javob beradigan ta'limiy tadbirdir. Hozirgi paytda ta'limda o'qitishning an'anaviy usullari bilan birga turli xil noan'anaviy usullaridan ham keng foydalanilmoqda.

Ta'lim modeli ta'lim jarayonini tuzilmasidir. Ta'lim modellari:

1. An'anaviy ta'lim.

2. Noan'anaviy (innovatsion) ta'lim.

1. An'anaviy dars – muayyan muddatga mo'ljallangan, ta'lim jarayoni ko'proq o'qituvchi shaxsiga qaratilgan, mavzuga kirish yoritish, mustahkamlash va yakunlash bosqichlaridan iborat ta'lim modelidir. O'quv materiali yangi va ancha murakkab bo'lganda, an'anaviy dars – ko'p hollarda ta'lim jarayonining birdan-bir metodi bo'lib qolmoqda.

Ma'lumki, an'anaviy darsda ta'lim jarayonining markazida o'qituvchi turadi. Shu bois ba'zida an'anaviy darsni markazida o'qituvchi turgan o'qitish usuli deb ham atashadi. An'anaviy dars o'tish modelida ko'proq ma'ruza, savol-javob, amaliy mashq kabi metodlardan foydalaniladi. Shu sabab, bu hollarda an'anaviy dars samaradorligi ancha past bo'lib o'quvchilar ta'lim jarayonining passiv ishtirokchilariga aylanib qoladilar. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli – tuman o'quvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini ko'tarilishiga olib kelar ekan.

Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning qiziqishini orttirib, rang-barang qiziqitiruvchi misollar ning keltirilishi, o'quvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga Undash rang-barang baholash usullaridan foydalanish ta'lim vositalaridan joyida va vaqtida foydalanish talab etiladi. An'anaviy (ta'lim jarayoni markazida o'qituvchi bo'lgan) metodlarning afzalliklari ma'lum ko'nikmalarga ega bo'llan va aniq ma'lum tushuncha larni, fanni o'rganishda foydali, o'qituvchi tomonidan o'qitish jarayonini va o'qitish muhitini yuqori darajada nazorat qilinishi, vaqtdan unumli foydalanish, aniq ilmiy bilimlarga tayanadi.

Kamchiliklari:

- o'quvchilar passiv ishtirokchi bo'lib qoladilar:
- o'qituvchining to'la nazorati barcha o'quvchilar uchun motivatsiyani vujudga keltirmaydi.
- o'quvchilar o'qituvchi bilan bevosita muloqotga kirisha olmaydi.
- eslab qolish darajasi hamma o'quvchilarda bir xil bo'lmagalligi sababli, sinf bo'yicha o'zlashtirish darajasi past bo'lib qolishi mumkin.

Noan'anaviy (innovatsion) ta'lim jarayonida "Muammoli ta'lim" metodi, "Keys-stadi" metodi, "SWOT-tahlili", "FSMY", "Kichik guruhlarda ishlash" metodi, "Juftlikda ishlash" metodi, "Mustaqil ishlash" metodi, "Bahs-munozara" metodikabi turli metodlardan foydalanish o'quvchilarda mustaqil o'rganish va yechimlar qabul qilish uchun sharoitlar yaratiladi:

- Noan'anaviy ta'limga ta'lim sohasidagi innovatsion faoliyat asoslarini;
- fanni o'qitishda qo'llaniladigan zamonaviy yondashuvlar, tendentsiyalar va innovatsion texnologiyalarni;
- fanni o'qitishda qo'yiladigan hozirgi zamon talablarini bilishi;
- fanning ta'lim mazmuni, vositalari, metodlari va shakllarining uzviyligi va izchilligini ta'minlash;
- o'qitish mazmuniga oid axborotlarni qayta ishlash, umumlashtirish va o'quvchilar ongiga yetkazish yo'llarini qo'llash;
- mash'gulotlarda zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash;
- mash'gulotlarga qo'yiladigan zamonaviy talablar asosida darslarni tashkil etish malakalariga ega bo'lishi;
- zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalardan kasbiy faoliyatda foydalanish;
- texnologiya fanini o'qitishda o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish;
- o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish va kasbga yo'naltirish kabi kompetentsiyalarga ega bo'lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, noan'anaviy (innovatsion) ta'lim jarayonida o'quvchilar va o'qituvchilar munosabatining o'ziga xos jihati o'quvchilar mustaqilligi va o'quv faoliyatini boshqarish emas, balki hamkorlikda tashkil etish, ta'lim olishda majburlash emas, balki o'quvchilarni ishontirish, biror-bir faoliyatni amalga oshirish buyryq orqali emas, balki shu faoliyatni samarali tashkil etish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi, imkoniyatlarini chegaralash emas, balki erkin tanlash huquqini berish sanaladi.

O'SMIR BOLALARDA OG'YVCHI AHLOQNING PAYDO BO'LISHI

Sirojiddinova Firuza Hosilbekovna

Andijon viloyati xalq talimi xodimlarini qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish hududiy markazi Pedagogika psixologiya kafedrasi
v.b. dotsenti

Mamlakatimiz XX asrning oxiri va va XXI asrning boshlarida jamiyatning barcha sohalarida erishgan ulkan yutuqlari bilan dunyo xaritasidan munosib o'rin egallab, barcha sohalarda tyb islohotlarni amalga oshirmoqda. Bu islohotlarning maqsadi avvalo **inson omilini** har qachongidan ham yuqori darajaga ko'tarish,

uning kuchi, saviyasi, idroki, salohiyati, ruhiy hamda ma'naviy barkamolligini ta'minlash, yuksak taraqqiyotga erishish orqali barcha sohalarda jahon hamjamiyatida yetakchi o'rinni egallashdan iboratdir.

Inson psixologiyasini bilishda, o'z imkoniyati, iqtidorini anglay olish, faoliyatini tashkil etish, har qanday yosh davrida ham optimal ravishda ishga yaroqlilikni, turli o'zgarishlarga psixologik jihatdan tayyorlikni ta'minlash, yangicha fikrlash va tafakkur qilish, ro'y berayotgan jarayonlarni ob'ektiv va to'g'ri idrok qilish qobiliyatini rivojlantirish muammolari ilgari syriladi.

Shunday qilib, yangi davr har bir insondan o'z ichki imkoniyatlarini adekvat baholashni, shuningdek, psixologik bilimlar zaxirasi bilan yaqinlari va hamkasblari psixik dunyosini bilishni talab qilmoqda. Insonning qizg'in va o'zgarishlarga boy hayoti endilikda Undan psixik hodisalar qonuniyatlarini bilish va shunga mos tarzda oqilona va omilkorona ish yuritish zarurligini talab qilmoqda.

Inson hulq-atvori, psixologik xususiyatlari bilan bog'liq masala insoniyatni qadim zamonlardan buyon qiziqtirib kelgan. Bu sohada izlanish olib borgan ko'plab olimlar insonning tugilgan idan boshlab shakllanishi bilan bog'liq barcha hodisalarni o'rganishni tadqiq qilish orqali, uning o'ta murakkab jihatlarini kashf etgan. Haqiqatdan ham, inson hulq-atvorining jamiyatda belgilangan hayotiy normal mezonlardan og'ishi, buzilishi bilan bog'liq muammoni psixologiya fani o'rganadi. Demak, psixologiyada deviant, ya'ni og'yvchi ahloqning turli shakllari, anomal turlari, sabab va motivlari mavjud bo'lib, bu pedagoglar, psixologlar, psixoterapevt va boshqa inson ongi va tarbiyasi masalalari bilan shug'yllanyvchi soha mutaxassislari bilan birga, ichki ishlar idoralari kasbiy psixologiya sohasi xodimlarining ham tadqiqot ob'ekti hisoblanadi.

Ma'lumki, kishining deviant ahloqini jamiyatda qabul qilingan me'yorlarga zidligi va ruhiy jarayonlarining muvozanatsizligi, moslashuvchan emasligi ko'rinishida yoki uning shaxsiy ahloqi ustidan ahloqiy va estetik nazoratdan bo'yin tovlash ko'rinishidagi o'zini faollashtirish jarayonining buzilishida namoyon bo'lyvchi alohida qilmishlar yoki qilmishlar tizimi sifatida belgilash mumkin.

Normal va uyg'yn ahloq shakllarini ruhiyat bilan bog'liq uch darajada ifodalash mumkinl:

- ruhiy jarayonlarning muvozanati ko'rinishidagi mizoj xususiyatlari;
- moslashuvchanlik va o'zini faollashtirish ko'rinishidagi xos xususiyatlar;
- kishining ma'naviyati, mas'uliyati va vijdonliligi ko'ri- nishidagi shaxsiylik.

- Deviant ahloqning asosiy turlariga jinoyatchilik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'zini o'zi o'ldirish, daydilik, fohishalik va ruhiyat buzilishini kiritamiz.

- Og'uvchi ahloq - ahloq moslashuvini yo'qotishning turli shakllarda ifodalanuvchi salbiy ruhiy-ijtimoiy rivojlanishi va ijtimoiylashtirish jarayoni buzilishining natijasi hisoblanadi.

- **Moslashuv** (lotincha adaptare - moslashtirmoq) - atrofdagi shart-sharoitlarga

moslashuv. Insonning moslashuvi ikki: biologik va ruhiy jihatga ega.

- Biologik moslashuv organizmni muhitning barqaror va beqaror shart-sharoitlari: harorat, atmosfera bosimi, namlikka, yoryg'lik va boshqa fizik sharoitlarga, shuningdek organizmdagi o'zgarishlarga, kasallikka, biron-bir a'zoni yo'qotish yoki uning funktsiyalarini cheklashga moslashuvini o'z ichiga oladi. Moslashuv maqsadida inson o'zining faoliyat mahsyli hisoblanyvchi turli yordamchi vositalardan (uy-joy, kiyim, harakatlanish vositasi va hokazo) foydalanishi mumkin. Shu bilan birga, kishida ba'zi biologik jarayonlar va holatlarni erkin ruhiy boshqarish qobiliyati paydo bo'ladi, bu esa uning moslashuv imkoniyatlarini kengaytiradi. Ruhiy moslashuv kishining shaxs sifatida mazkur jamiyatning talablari va shaxsiy ehtiyojlari, sabablari va manfaatlariga muvofiq ravishda hayot kechirishini o'z ichiga oladi. Ruhiy moslashuv keng ma'noda mazkur jamiyatning me'yorlari va qadriyatlarini o'zlashtirish yo'li bilan, shuningdek, eng yaqin ijtimoiy muhitga - jamoatchilik guruhi, mehnat jamoasi, oilaga nisbatan amalga oshiriladi. Ruhiy moslashuvning asosiy ko'rinishlari kishining tevarak-atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatlari va uning tashqi va ichki dunyosini tubdan o'zgartirish bilan bog'liq faoliyatidan iborat.

- Unda ahloqning moslashuvni yo'qotishini (dezadaptatsiyani) muammoli vaziyatni hal qilishga emas, balki uning chuqurla- shuviga, qiyinchiliklarning kuchayishiga va Undan kelib chiqadi- gan ko'ngilsiz vaziyatlarga olib kelyvchi jarayon ko'rinishida belgilash mumkin. Ahloqning moslashuvni yo'qotish jarayonlari kichik yoshdayoq, masalan, ijtimoiylashtirish institutlari vazifalarini bajaruvchi ijtimoiy rollarni, o'quv dasturlarini, ijtimoiy institutlarning (oilalar, maktab va hokazo) me'yor va talablarini o'zlashtirish bo'yicha qiyinchiliklarda namoyon bo'lishi mumkin. Moslashuvni yo'qotishning tabiati va xususiyati- tga qarab ham alohida, ham umumiy uyg'unlikda tasavvur qilinishi mumkin bo'lgan patogen, ruhiy-ijtimoiy va ijtimoiy dezadaptatsiyani ajratish mumkin.

- Ijtimoiylashtirish jarayonida inson jamiyatda normal hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan ishonch, ahloqning ijtimoiy ma'qul shakllariga ega bo'ladi. Pedagogik qarovsizlikda, o'qishdagi qoloqlik, darslarni qoldirish, o'qituvchilar va sinfdoshlar bilan ziddiyatlarga qaramay, sub'ektlarda qimmatli-me'yoriy tasavvurlarning keskin deformatsiyasi kuzatilmaydi. Bu holda, shaxs uchun mehnatning qadri yetarli darajada baland bo'lib qoladi, u kasb tanlash va uni egallashga yo'naltirilgan bo'ladi, uning uchun atrofdagilarning fikrlari farqsiz bo'lmaydi, ijtimoiy va referent munosabatlar o'z ahamiyatini saqlab qoladi.

- Ijtimoiy qarovsizlikda asotsial ahloq bilan bir qatorda qimmatli-me'yoriy tasavvurlar, qimmatli yo'nalishlar, ijtimoiy hukmron g'oyalar tizimi keskin deformatsiyalanadi, mehnatga salbiy munosabat, tirikchilik uchun shubhali va noqonuniy vositalar hisobiga mehnatsiz daromadlar topish va «chiroyli hayotga» erishish maqsadi hamda unga intilish istagi shakllanadi. Bunday shaxslarning referent munosabatlari va qimmatli yo'nalishlari pozitiv yo'nalishli ijtimoiy aloqalar va ijtimoiy institutlarning shaxslardan anchagina begonalashishi bilan

tavsiflanadi.

O'smirning deviant ahloqini diagnostika qilish uchun psixologlar tomonidan «qarshi harakat» deb nomlangan mezonlar ishlab chiqilgan. Bunday holda, ular ijtimoiy, o'quv yoki shaxslararo sohadagi buzilishlar bilan bog'liq eksternal deviasiyani (nafrat, dushmanlik, tajovuz, o'g'pilik, yolg'on) o'z ichiga oladi.

O'smirdagi deviant ahloqning muomala belgilari (DSM - IY bo'yicha)

- his- hayajonli portlashlar;
- kattalar bilan janjallar;
- kattalarning qoidalari yoki iltimoslarini mensimaslik yoki bajarishni rad etish;
- boshqa odamlarni jo'rttaga bezor qilish;
- o'z xatolarida boshqa birovlarini ayblash;
- jizzakilikning eng keskin darajasi;
- badjahllik, darg'azablik, qasoskorlik, kek saqlash;
- haqoratlar va uyatsiz so'zlarni tez-tez ishlatish.

Tadqiqotlarga ko'ra, bunday tajovuzkorlik, gipperfaollik va ota-onalari bilan o'zaro munosabatlarda qiyinchilik alomatlari yaqqol ko'rinib turgan bolalar kattaroq yoshga yetganlarida hayotda bunday muammolari bo'lmagan bolalarga nisbatan besh marta ko'proq jinoyatchi yoki ichkilikboz bo'lib yetishganlar.

SHaxsni ijtimoiylashtirish umumiy jarayonining bir qismi uni huquqiy ijtimoiylashtirish bo'lib, uning mohiyati shaxs tomonidan huquqiy qadriyatlarning o'zlashtirilishi, ularni o'z hayoti va ahloqining me'yorlariga, shaxsiy sifatlariga aylantirishidan iborat.

O'z huquqini tanish - yuridik ahamiyatga ega bo'lgan vaziyatlarda inson ahloqini tartibga soluvchi yuridik bilimlar, huquq va uni qo'llash amaliyotiga bo'lgan baholovchi munosabatlar, huquqiy yo'l-yo'riqlar va qimmatli yo'nalishlar shaklidagi huquqiy borliqni aks ettiruvchi jamiyat, guruh va individual ong doirasidir.

Huquqiy ahloqning har qanday harakatida albatta, Unda ishtirok etayotgan shaxsning huquqiy ongi namoyon bo'ladi. Buning aniq bir huquq me'yorini bilishi yoki bilmasligi, davlat hokimiyati, qonun, huquqni muhofaza qiluvchi organlar nufuzi- ning turli darajasi, amaldagi huquqiy taqiqlar va ularni buzganlik uchun huquqiy sanksiyalarning mavjudligi va unga nisbatan shaxsning salbiy munosabati bilan tavsiflanishi mumkin.

Shunday qilib, og'yvchi ahloq o'zini namoyon qilishning keng shakllariga ega. Deviant ahloq namoyon bo'lishi xususiyatlarining differentsiatsiyasini o'tkazish uchun zamonaviy psixologiyaning quyidagi qoidalarga tayanish zarur.

1. Garchi psixopatologik buzilishlar mavjud bo'lgan barcha sub'ektlarning ahloqi deviant deb hisoblansada, deviant ahloq- ning har qanday turi orqasida ham psixopatologiya yashirinib yotavermaydi.

2. Ruhiyat buzilishlari, ya'ni kognitiv, his-hayajonli va boshqaruvchi jarayon, jarayonlar borishidagi buzilishlar albatta, shaxsning nyqsonini belgilab

bermaydi.

3. Buzilishlarning bir qancha ko'rinishlari shakllanishida organik omillarning roli dezadaptiv ta'sirlanishlarga o'rganish imkoniyatini inkor etmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy ko'rid chiqish, qat'iy intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbarning kundalik qoidasi bo'lishi kerak. 2016 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallanran iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Bazirlar Mahkamasininr kengaytirilran yig'ilishininr ma'ruzasi - T.: O'zbekiston, 2017 y. - 104 6.
2. BenDas T.B. Гендер психологии: О'quv qo'llanma.- SP6.: Piter, 2006.- 293s.
3. Satvaldiyev A.A. Inson harakatida va shaxslararo munosabatlarida irodani kuchi, (BuxDU) Pedagogik mahorat jurnali № 4, 2021 116-119 betlar
4. Satvaldiyev A.A. Boshqaruv tizimida faoliyat ko'rsatayogan rahbar xotin-qizlarninr shaxsiy va ijtimoiy psixolorik sifatleri Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar (maxsys son) 2019- yil 206-210 6etlar
5. Satvaldiye A.A. O'zbekistonda tadbirkor ayollarninr qo'lla6-quvvatlashning o'ziga xos xususiyatlari Raqamli ha6t va ijtimoiy fanlarninr barkamol avlodni voyaga yetkazishdagi o'rni va ahamiyati: dolzarb myammolar va istiqbo. Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya ilmiy maqola va tezislar to'plami - Andijon: AndMI, 2022-yil 286-289 betlar
6. Satvaldiyev A.A. "Rahbarning kasbiy mahorati", "Raqamli iqtisodiyot sharoitida ijtimoiy himoyalash mexanizmini takomillashtirish" Respublika ilmiy-amaliy (onlayn) anjymani ilmiy maqolalar va materialleri to'plami. – Andijon. AndMI, 2021-y. 217-219 betlar

MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INNAVATSION YONDASHUV

Mirzaaxmedov Muhammadbobur,
Andijon davlat universiteti doktoranti,
Turg'unova Feruza, Maripova Begoyim,
Andijon davlat universiteti,
Matematika yo'nalishi 2-bosqich talabalari

Matematikani o'qitish nafaqat fan bo'yicha hisoblash bilimlari bilan balki fanni tanlash bilan ham bog'liq. Matematikani o'rgatish va o'rganish murakkab faoliyat va juda ko'p omillar ushbu faoliyatning muvaffaqiyatini belgilaydi. Matematikani o'qitish va o'rganishda o'quv materialli, pedagogik mahorat, o'quv muhiti, talabalarning motivatsiyasi muhim va sifatni ta'minlash uchun har qanday harakatlar e'tiborga olinishi kerak. Matematikani o'qitishning maqsadlariga nazar tashlasak, ko'proq e'tibor qaratilayotgan ushbu maqsadlarni ko'rishimiz mumkin

tanqidiy fikrlash, analitik fikrlash, mantiqiy fikrlash, qaror qabul qilish, muammoni hal qilish. Bunday maqsadlarga faqat og'zaki va mexanik usullar bilan erishish qiyin. O'qitishning ko'plab qismida og'zaki usullariga (nutq va matnlar, kitobga va o'qituvchiga) katta ahamiyat beriladi bu o'z navbatida an'anaviy ta'lim tizimiga moslashib qolishga olib keladi[1].

Matematikani o'qitishdagi innovatsiyalar nuqtayi nazaridan quyidagi omillarni diversifikatsiya qilinishi mumkin: o'qitish jarayonida qo'llaniladigan metodlar, pedagogik manbalar va o'zlashtirishni o'rganish strategiyasi.

1. O'zlashtirishni o'rganish strategiyasi

O'qitish strategiyasi darsning umumlashtirilgan rejasi bo'lib, unga rioya qilinishi kerak bo'lgan aniq tuzilmani o'z ichiga oladi. Bu yangi o'zlashtirishni o'rganishni rivojlantirish uchun foydalaniladigan ta'lim strategiyasi va o'quv dasturining maqsadlarini amalga oshirish mumkin. u turli bosqichlardan iborat: mazmunni bo'limlarga bo'lish, har bir bo'limga oid vazifalarni shakllantirish, har bir bo'lim maqsadlarini amalga oshirish uchun o'qitish va ko'rsatmalar tashkil etiladi, o'zlashtirish darajasini baholash va o'rganishdagi qiyinchiliklarni tashxislash uchun birlik testini o'tkazish, qiyinchiliklarni bartaraf etish va erishish bo'yicha ko'rsatmalar beriladi. har bir talabaning o'zlashtirish darajasi. Ushbu strategiya asoslar va asoslarni o'rganish uchun muhim rol o'ynaydi, masalan. turli sanoq sistemalaridagi amallar – Natural sonlar, Butun sonlar, Ratsional sonlar, Haqiqiy sonlar[2].

2. Usullar

Usul - bu sinfda mazmunni taqdim etish uslubi. Quyida matematikani o'qitish va o'qitish jarayonini samarali qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan innovatsion usullar keltirilgan.

Induktiv-deduktiv usul

Bu induktiv va deduktiv usullarning kombinatsiyasi. Induktiv usul - aniq misollardan umumlashtirishga o'tish va deduktiv usul - umumlashtirishdan aniq misollarga o'tish. Sinfda odatda ko'rsatmalar to'g'ridan-to'g'ri mavhim tushunchalardan boshlanadi va ko'pchilik talabalar tomonidan tushunishga olib kelmaydigan tarzda o'qitiladi. Formulalar, teoremlar, misollar, natijalar chiqariladi, isbotlanadi va qo'llaniladi. Ammo o'qituvchi aniq misollar va aniq narsalardan boshlashi kerak, keyin esa umumlashtirish va mavhim narsalarga o'tishi kerak. Keyin o'qituvchi yana umumlashtirishni qanday qilib olish mumkinligini ko'rsatishi kerak va bu aniq misollar orqali to'g'ri keladi. Bu usul o'quvchilarga yaxshiroq tushunishga yordam beradi, talabalar narsalarni siqmasliklari shart emas va uzoq muddatli ta'sirga ega bo'ladi[1-3].

Analitik-sintetik usul

Bu analitik va sintetik usullarning kombinatsiyasi. Analitik parchalanadi va noma'lumdan ma'lumga o'tadi, Sintetik esa ma'lum bo'lgan ma'lumotlar bitlarini birlashtiradi va ma'lumdan noma'lumga o'tadi. Bu usullar asosan natijalarni isbotlash va symmalarni yechishda qo'llaniladi. Darsliklarda asosan sintetik usul qo'llaniladi, noma'lum narsani isbotlash uchun biz ma'lum bir ma'lum narsadan

boshlaymiz, lekin bu o'quvchilarda biz nima uchun bu qadamni boshlaganimiz va shu ma'lum narsadan foydalanganimiz haqida shubha uyg'otadi. Shunday qilib, o'qituvchi har bir qadamni mantiqiy tushuntirish va bog'lash uchun kombinatsiyadan foydalanishi kerak.

Muammoni yechish usuli

Bu usul o'rganiladigan bilimlarni muammo ko'rinishida taqdim etishga qaratilgan. u muammoli vaziyatdan boshlanadi va uzluksiz mazmunli yaxshi integratsiyalashgan faoliyatdan iborat[3]. Talabalarda mavjud bo'lgan bilimlardan foydalanadigan muammoni tanlang, ya'ni siz o'qituvchi sifatida ularga muammoni berishingiz va ular bilishi kerak bo'lgan narsalarni ko'rib chiqishga vaqt sarflamasdan ularni jalb qilishingiz kerak. Talabalar muammoni hal qilish uchun kurashganlaridan so'ng, ularni yechimlari bilan bo'lishing. Bu usul ularga turlicha fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Misol: hajm formulasini (syv bilan to'ldirilgan ballon) chiqarish o'rniga berilgan idishdagi suv miqdorini topish masalasini qo'ying.

O'yin usuli

Bu usul o'yin-kylgi yoki o'yinni o'z ichiga olgan va o'quvchilarga qyvonch baxsh etadigan tadbirlardan iborat. Talabalar o'rganayotganlarini anglamaydilar, lekin ular turli tadbirlarda ishtirok etish orqali bilimga ega bo'lishadi. Bu usul matematikaga qiziqishni rivojlantirishga yordam beradi, o'quvchilarni ko'proq bilishga Undaydi va fanning mavhymligini ma'lum darajada kamaytiradi.

Misol: Matematik o'yinlar va boshqotirmalar.

Laboratoriya usuli

Laboratoriya usuli "bajarib o'rganish" va "kuzatish orqali o'rganish" tamoyillariga asoslanadi va konkret dan mavhymga o'tadi. Talabalar nafaqat berilgan ma'lumotlarni tinglaydilar, balki amalda ham biror narsa qiladilar. Bu usulda o'quvchilar tomonidan tamoyillar kashf etilishi, umumlashtirilishi va o'rnatilishi kerak. Talabalar tajriba orqali o'rganadilar. Bu usul talabani matematik faktlarni kashf etishga olib boradi. O'z mehnati bilan nimanidir kashf etgandan so'ng, talaba o'z yytyg'i bilan faxrlana boshlaydi, bu unga baxt, ruhiy qoniqish bag'ishlaydi va keyingi yutuqilar sari Undaydi[4].

Misol: Modellarni yasash va kuzatish, qog'ozni kesish, geometriyadan qurilish ishlari.

3. Pedagogik resurslarr

Pedagogik resurslarr - bu o'qituvchi ma'lum bir tarkibni o'tkazish usuliga birlashtirishi va talabalarning bilimni oshirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan resurslarrdir.

O'quv qo'llanmalar

O'quv qo'llanmalari - bu o'quvchilarning bilimni oshirish va samarali o'qitish uchun foydalaniladigan materiallar. Bu tayyor yoki o'qituvchi tomonidan yoki talabalar tomonidan tayyorlangan har qanday narsa bo'lishi mumkin. Matematikani o'qitishda diagrammalar, manipulyatorlar, dasturlashtirilgan o'quv

materiallari (PLM), kompyuterlar va televizorlar kabi turli xil o'quv qo'llanmalaridan foydalanish kerak.

Faoliyatlar

Bu erdagi tadbirlar talabalarda faol rol o'ynaydigan, turli manbalar bilan o'zaro aloqada bo'lishi va bilim hosil qilishi kerak bo'lgan barcha ishlarni o'z ichiga oladi. u viktorina tanlovi, loyihalar, rolli o'yinlar, seminarlar, muhokamalar, matematika to'garagi, topshiriqlar, sayohatlar va boshqalarni o'z ichiga oladi[3-4].

Xulosa

O'qituvchi har doim o'ziga ikkita savol berishi mumkin: 1. Men ushbu materialni mazmunliroq va qiziqarliroq qilish uchun uni taqdim etishning yangi usullari bormi? sinfdagi taqdimotni boyitish va o'quvchilar e'tiborini muhim elementlarga to'g'rilash?" O'qituvchi sinfdagi qiziqish va ishtiyoqni uyg'otishning innovatsion usullarini kashf qilgandan so'ng, u bu g'oyalardan keyingi yili yana foydalanishi mumkin bo'ladi, Chunki ular yangi va qiziqarli bo'ladi. boshqa sinfga. Ammo o'qituvchi shuni yodda tutishi kerakki, vaqt o'tishi bilan dunyo o'zgaradi, o'quvchilarni o'rab turgan muhit o'zgaradi va ularning ehtiyojlari ham o'zgaradi, shuning uchun doimiy ravishda o'zgartirishni davom ettirish kerak. O'qitishning yangi usullarini kashf etish, bu uning yaxshiroq o'qituvchi ekanligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rachna Patel, Waymade College of Education."INNOVATIONS IN TEACHING OF MATHEMATICS".
2. Bhatia, K. (2002) Identification and Remedy of Difficylties in Learning Fractions with Programmed Instrycional Materia. Indian Educational Review, 27(3). 102-106.
- 3.Canny, M. E. The Relationship of Manipylative Materials to Achievement in Three Areas of Fourth-Grade Mathematics: Compytation, Concept Development and Problem Solving. Dissertation-Abstracts International, 45 A. 775-776.
- 4.Dycharme, R. E. & Dycharme, M. K. (2009) Ysing Teacher Reflective Practice to Evalyate Professional Development in Maths and Science. Journal of Teacher Education. 50 (1). 42.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ У УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Умнова Махсума Кобулжон кизи
Докторант Андижанского государственного
педагогического института

Становление познавательных интересов школьников происходит, прежде всего, во время урока. Необходимо активизировать познавательную деятельность школьников и усиливать интерес к обучению на каждом этапе

урока, используя для этого различные приемы, формы и виды работ: индивидуальный подход к детям, дифференцированную работу на уроке, разнообразный иллюстрационный и раздаточный материал, информационные компьютерные технологии и другие.

Особенно важно, чтобы учащиеся на каждом уроке чувствовали радость открытия, чтобы у них появлялась вера в свои способности и познавательный интерес. Успешность обучения и интерес – это основные параметры, определяющие полноценное интеллектуальное и эмоциональное развитие, следовательно, и качество работы педагога.

Методика эффективного формирования познавательных интересов учащихся имеет ряд этапов:

а) подготовка учащихся, которая обеспечивает определенный запас знаний и умений, языковых познавательных средств, необходимых для воспитания интересов учащихся;

б) создание положительного эмоционального отношения к предмету и к деятельности, которое являясь необходимым условием формирования познавательного интереса;

в) организация творческой деятельности, которая пробуждает у учащихся познавательные запросы и ее активизация в процессе самостоятельной работы с целью дальнейшего развития познавательных интересов;

г) систематическая поисковая деятельность учителя, использование целесообразных форм и методов обучения и воспитания с целью развития у учащихся устойчивого познавательного интереса [1].

Главной задачей педагога при организации эффективного учебновоспитательного процесса в начальной школе является внедрение в изучаемый материал занимательных моментов, элементов новизны и неизвестности, что помогает развитию познавательного интереса и формированию познавательных потребностей [2].

Важно отметить, что развитие познавательного интереса к учению является средством повышения качества обучения. Это особенно значимо в начальной школе, когда только начинают формироваться и определяться постоянные интересы к определенному предмету. Чтобы формировать у школьников умение самостоятельно пополнять собственные знания, нужно воспитывать у них интерес к учению, потребность в знаниях.

Одним из главных факторов развития интересов к учению является понимание школьниками необходимости изучаемого материала. Для развития познавательных интересов к изучаемому материалу большую важность имеет методика преподавания этого предмета. Поэтому прежде чем приступить к изучению определенной темы, педагог много времени должен уделять поискам активных средств, форм и методов обучения. Настоящее сотрудничество педагога и школьника возможно лишь при условии, что школьник будет хотеть делать то, что желает педагог. Чтобы активизировать

познавательную деятельность учащихся, необходимо привнести элемент занимательности, как в содержание, так и в форму работы [3].

Для повышения познавательной активности учитель должен определить собственные методы, стимулирующие детские познавательные интересы.

Г.И. Щукина определила три группы стимулов познавательных интересов [4]:

И. Стимулирование познавательных интересов через содержание учебного материала. Можно использовать следующие приемы:

- новизну содержания;
- обновление уже освоенных знаний;
- культурно-исторический аспект знаний;
- насущную практическую необходимость в знаниях для жизни человека;
- демонстрацию современных научных достижений.

ИИ. Стимулирование познавательных интересов через организацию познавательной деятельности учащихся. Здесь можно выделить следующие моменты:

- Разнообразие форм самостоятельной работы, поскольку их сменяемость активизирует познавательную деятельность учащихся;
- проблемность, в которой должны содержаться удивление, трудности, поиски способов их решения, что тоже стимулирует активность и самостоятельность учащихся;
- творческие работы, активизирующие эмоционально-волевые и интеллектуальные психические процессы школьника;
- практические работы, формирующие активность через применение знаний.

ИИИ. Зависимость познавательных интересов от отношений между участниками образовательного процесса, которые при доброжелательных, доверительных отношениях способствуют развитию активности. Перечислим особенности этих отношений:

- эмоциональный тонус деятельности учащихся;
- интеллектуальный настрой школьников учителем;
- совместная увлеченность деятельностью;
- высокая эмоциональность в дискуссиях;
- деловой, энергичный стиль на уроке;
- эмоциональность самого педагога;
- педагогический оптимизм, доверие познавательным возможностям ученика;
- взаимная поддержка, поощрения.

Многие учителя применяют в учебном процессе разнообразие методические приемы: дидактические игры, игровые моменты, работу со словарями и схемами, ввод интеграции и т.д. Очень часто применяющая в практике работы учителей различные формы уроков: урок-сказка,

урокконкурс, урок-путешествие, урок-игра. Все эти уроки имеют свои особенности, но все они позволяют сделать атмосферу в классе доброжелательной, проявить питливость и любознательность, что, в итоге, облегчает процесс освоения знаний. На основе анализа литературы и практического опыта педагогов можно обозначить следующие технологии стимулирования познавательных интересов применяемых в начальной школе:

1. Проектно-исследовательская технология
2. Игровые технологии
3. Технология интеграции (интегрированный урок)
4. Технология проблемного обучения
5. Информационные компьютерные технологии.

Развивать познавательный интерес необходимо и в учебной и во внеурочной деятельности. С появлением нового стандарта для начальной школы, стоит отметить, что большое внимание стало уделяться внеурочной деятельности в учебном плане школы. Во внеурочной работе более эффективно осуществляюща индивидуальное общение, школьника легче вызвать на высказывание своих суждений, отношений к тому или иному явлению или объекту окружающего мира, сообщаемому учителем материалу. Такое «исследовательское общение» активизирует мыслительную деятельность и формирует творческое отношение к учебному процессу. В этом случае деятельность школьников постоянно направлена на анализ событий, поиск ответов на поставленные вопросы и нестандартных решений внеучебных заданий.

Литература:

1. А.В.Прохоренко, Развитие познавательного интереса младших школьников во внеурочной деятельности [Текст] / А. В. Прохоренко // Проблемы современного педагогического образования. – 2015. – № 46-2. – С. 233-239.
2. Щуркова, Н. Е. Педагогическая технология как учебная дисциплина [Текст] / Н. Е. Щуркова // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 66-70
3. Пастушкова, М. А. Формирование познавательных интересов учащихся начальной школы как необходимое условие повышения качества образования [Текст] / М. А. Пастушкова // Инновационные технологии в образовании: международная научно-практическая конференция. – Пенза: ПГУ, изд-во «Приволжский дом знаний», 2008. – С. 125-127
4. Щукина, Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательного интереса учащихся [Текст] / Г. И. Щукина. – М.: Педагогика, 1988. – 208 с.

MATN - LINGVISTIK TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA

Ziyoda Nabiyeva G'ayratovna

Muhammad Yusuf ijod maktabi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Ma'lumki, matn lingvistikasi hozirgi tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri sanaladi. O'zbek tilshunosligida matn talqiniga oid bir qator tadqiqotlar bo'lishiga qaramay, yechimi zarur bo'lgan muammolar ham talaygina. Jumladan, matnning uslubiy xususiyatlari, qolaversa, uning komponentlari xususida aniq to'xtamga kelingani yo'q. Masalan, ayrim tilshunoslar matnni o'rganishda uni faqat yozma shaklda bo'lishi kerakligini ta'kidlaydilar. Jumladan, rus tilshunosi M. Loseva "Kak stroitsya tekst" asarida matn tushuncha sini aniqlashda barcha matnlar uchun xos bo'lgan belgilardan kelib chiqish lozimligini aytadi va uning asosiy belgisi sifatida yozma shaklda bo'lishini alohida qayd etadi. I.R.Galperin ham ushbu fikrni asosli deb hisoblab, matn yozyvda qayd etilgan nutqiy asardir deydi. Ammo matn lingvistikasi muammolari bilan jiddiy shug'yllangan juda ko'pchilik tilshunoslar matnni yozma va og'zaki shaklda ham bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydilar (Masalan, Turniyozov H., Turniyozova K., Mamatov M.). Bizningcha ham, ushbu fikr ilmiy-mantiqiy jihatdan to'la asosga ega. Chunki kishilar o'rtasidagi kommunikatsiya asosan matn asosida amalga oshirilgan ekan, matnni faqat yozma shakl bilan chegaralash to'g'ri emas. Axir, kishilar o'rtasidagi har qanday kommunikatsiya faqatgina yozma shaklda amalga oshirilishini tasavvur etib bo'lmaydi.

Matn tilshunosligi bilan shug'yllanayotgan qator olimlar matn tushuncha sini yoritib berishda diskursga ham alohida e'tibor qaratmoqdalar. Matn va diskurs hodisalarini bir qatorga qo'yish va tenglashtirish kerakligini taqiqlaydigan tilshunoslar ham bor (Masalan, I.K.Arhipov). Ammo matn va diskurs tushuncha larining munosabati haqida SH.Safarov shunday yozadi: Diskurs matnga nisbatan kengroq mazmunda talqin qilmog'i kerak. Bu ikki tushuncha negizidagi hodisalarni farqlashda funktsionallik- strukturalilik, dinamik-sitativ, aktyallik- vertyallik kabi qarama-qarshiliklardan foydalanib kelinmoqda. Matnning turg'yn, tayyor mahsulot, diskursning esa kechayotgan nutqiy muloqot jarayoni sifatida talqin qilinishi ularning keskin farqlanishiga sabab bo'ladi. Diskurs inson ongi faoliyatining malum bir turi, turkumi bo'lsa, matn uning bir ko'rinishidir.

Ayrim adabiyotlarda matnni tilga hosligini ta'kidlanib, uning nutqiy ifodasi sifatida diskursning ajratilishini kuzatamiz. Matndan cheklangan miqdorda foydalanish mumkin, uning bir joydan ikkinchisiga ko'chirish imkoni bor, diskurs-hozirgina kechayotgan jarayon, u har safar qayta yaratiladi. Matn so'zsiz, lisoniy mahsulot, diskurs-lisonning yaratuvchanlik sohasi. Bizningcha ham ushbu fikr mantiqiy jihatdan asoslidir.

O'tgan davr mobaynida tilning nutqda reallashuvidagi asosiy birlik gap deb qaralgan. Bu fikr qaysidir ma'noda asosli. Chunki, "Jinoyatchilar aniqlandi" Bilimdonlar tanlovi yana bo'lib o'tdi" kabi jumalarni tinglaganimizda, bizda tanlov va jinoyatchilar bilan bog'liq fikrlar paydo bo'ladi. Aslida, bu gaplar grammatik jihatdan tahlil qilinganda, ularning ega va kesimdan iborat bo'lgan sodda yig'iq gap ekanligi ma'lum bo'ladi. Lekin yuqorida keltirilgan gap zamiridan aniqlanayotgan fikrlar majmyyini, ya'ni jinoyat sodir etilganligi, ular (ma'lum vaqt) yashirinib yurganligi, ularni aniqlab bo'lmayotganligi va boshqa shunga o'xshash ma'nolarni tushunish mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, gap bevosita matn maqomini bajarishi mumkin. Bu gaplar yuqorida keltirilgan ma'nosi va tuzylishiga ko'ra mustaqildir. Ammo matn tarkibida qo'llanganda, o'z mustaqilligini yo'qotadi. Bunda gaplar matndagi fikrni ifodalashda material vazifasini bajaradi.

Matn kommunikativ aloqa vositasi sanalar ekan, demak, u yaxlit tugallangan fikr ifodalashi zarur. Fikrimizni asoslash uchun quyidagi matnni ko'raylik:

„Ertalab kampir hech narsa bo'lmagandek o'rnidan turdi. Qumri qarasa, onasining qolgan qora sochlari ham bir kechada oqarib, ajinlari ko'payib ketibdi. Qumri onasining nega bunaqa bo'layotganini bilib turardi". Ko'rinib turibdiki, ushbu matn tugallangan yaxlit fikrga ega. Lekin bu matnni myallifning ixtiyoriga ko'ra yana ham kengaytirish mumkin. Matn tarkibidagi yangi gap oldingi gapni to'ldirib kelmoqda va yangi gapning tuzilishi ga imkoniyat, sharoit yaratmoqda. Ya'ni matn tarkibidagi gaplar zanjirsimon tarzda bir-biri bilan uzviy bog'lanib kelmoqda. Bu uzviylikni bog'lovchi asosiy vosita-matnda ifodalanayotgan g'oya, mazmun, axborot. Demak, matnda gapning aktyal bo'linishi ham muhim o'rin tutadi. Ma'lumki, kommunikativ (aktyal) jihatdan doimo ikki qismdan-tema (ma'lum) va rema (yangi) qismlardan tashkil topadi.

Matnda yangi gaplarni shakllantirishdan asosiy maqsad bu remani tinglovchiga yetkazib berishdir. Bunda temalar ham muhim ahamiyatga ega. Ya'ni gap tarkibidagi yangi axborot(rema)ni yetkazishda eski axborot (tema)ning bo'lishi shart. Masalan:

„Ergashvouning viloyat hokimi qilib tayinlanganiga atigi 2 oy bo'ldi. Hali tuzuk-quruq ish boshlagani ham yo'q edi. Viloyat katta, Unda tog' ham, daryo ham, cho'l ham bor".

Matn tarkibidagi birinchi gapda Ergashvoy-tema(ma'lum), qolgan qismi- rema (yangi). Chunki jumladagi eng ahamiyatli qism- rema. Savol gapdagi shu remani aniqlash uchun beriladi. Tema avvaldan ma'lum axborot bo'lgani uchun savolda aynan takrorlanadi. Masalan: Ergashvoy nima qildi?

Shunday qilib, tema va remalar o'zaro almashib, matnning tugal va yaxlitligini ifodalaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Loseva . M. Kak stoitsya tekst Posobie dlya uchiteley / Pod red. G. Ya. Solganika. –M.: Prosveshchenie, 1980
2. Galperin I.R. Tekst kak ob'ekt lingvitcheskogo issledovaniya. –M.: Nauka 1981

3. Safarov. SH. Pragmalingvistika. – T. : 2008
4. Said Ahmad. Qorako'z majnyn. –T.: O'zbekiston, 2011
5. Nurmonov A. va boshqalar O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi-T.:Fan 1992.
6. Ma'ryfjon Yo'ldoshev. Badiiy matn lingvopoetikasi. Monografiya. O'zbekiston Respublikasi FA «Fan» nashriyoti, 2008 yi.
7. 8.Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. -Toshkent: TAI, 2004. 27-bet.

3-7 YOSHDAGI BOLALARDA RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLAR ORQALI ISTE'MOL MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

D.G.Umnov Andijon davlat chet tillar
tinstituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar,
pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Andijon davlat universiteti doktoranti

Ta'lim traektoriyasida bolalar bog'chasi alohida o'rin tutadi. Maktabgacha 3-7 yoshgacha bo'lgan bolalar MTT da ta'lim-tarbiya va rivojlanish sohalar tasirida faol rivojlanmoqda. Atrof-muhit bilan muloqot qilishni o'rganmoqda, maktabda foydali bo'ladigan birinchi bilim va ko'nikmalarni olmoqda. Maktabgacha ta'lim bolalarning jamiyatning turli holatlariga moslashishida muhim rol o'ynaydi. Bolalar bog'chasida bola o'z ona tilini o'rganadi, madaniy me'yorlarni o'zlashtiradi va keyinchalik ta'lim tizimiga osongina qo'shiladi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarning majburiy ta'lim tizimi maktabdan boshlanadi. Uzbekiston Respublikasi ta'lim tizimi va aynan majburiy ta'lim maktabgacha 6 yoshli bolalarda maktabga majburiy tayyorlash amaliyoti amalga oshirilmoqda. Bunday tajriba misolida Koreya ta'lim vazirligi maktabgacha besh yoshli bolalarning ta'lim va tarbiya hamda kompleks rivojlanishi bo'yicha davlat dasturi amal qiladi.[1]

Uzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrdagi 999-son «Bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bir yillik tayyorlashga bosqichma-bosqich o'tish chora-tadbirlari to'g'risida»[2]gi qarori maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sog'lom va faol farzand tarbiyalash, barkamol va ijtimoiy moslashuvchan bola ustirish, shuningdek, kelgusi muvaffaqiyatli o'quv faoliyati uchun shart-sharoitlarni shakllantirish va bolalarni boshlang'ich ta'limga sifatli tayyorlash maqsadida 2018-2019 o'quv yilidan boshlab Qoraqalpog'iston Respublikasi, Farg'ona viloyati tumanlarida (shaharlarida) va Toshkent shahri tumanlarida bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bepul bir yillik tayyorlashni joriy etilgan va ko'zda tytilgan natijalarga erisha boshlagan. Bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bepul bir yillik tayyorlash bo'yicha dastlabki loyihaning ijobiy tajribasini boshqa hududlarda ham tatbiq etishga bulgan turtki aynan bolalarning intellektyal rivojlanishi va maktab

ta'limiga bulgan moslashuv va ijtimoiylashuv yukori bo'lgani. Bu esa O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 9-martdagi 132-son «Bolalarni boshlang'ich ta'limga majburiy bir yillik tayyorlash tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari»[3] to'g'risida qarorida o'z aksini topgan. Bolalarning rivojlanishi nevrologiya va ijtimoiy fanlar sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, miya rivojlanishining 70-85% hayotning dastlabki besh yilida amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalardan bo'shlab ilk ta'limga o'rgatish Bugungi kunga mos zamonaviy dastur va metodikalar ishlab chikish lozim. Yangi O'zbekiston Maktabgacha ta'lim tizimida davlat dasturi mavjud. "Ilk qadam" nomlai o'quv dastur O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018 yil 7 iyyldagi 4-sonli hay'at yig'ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr qilish uchun tavsiya etilgan. 2022-yil 4-fevralda takomillashtirilgan "Ilk qadam" dasturi nashir etildi Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi BMTning Bolalar jamg'armasi, YUNISEFning O'zbekistondagi vakolatxonasining ko'rsatilgan texnik ko'magi yordamida yaratilgan va nashrdan chiqqaniga. Ilk qadam davlat dasturida umumiy qoidalar, MTT ta'lim va tarbiya jarayonining maqsad va tamoyillari, maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim va tarbiya jarayoni aks etirilgan.[4]

Yangi Uzbekistonda maktabgacha ta'limga bo'lgan e'tibor har bir 3 yosh dan to 7 yoshgacha bo'lgan bola maktabgacha ta'lim tashkilotiga borishi zarur. Bugungi kunda biz xavas qilyotgan yangi O'zbekiston shu Bugungi farzandlar qo'lida. Maktabgacha ta'lim tashkilotida "Ilk qadam" davlat dasturi asosida har bir gyrixida rivojlantiruvchi yoki bolmasam faollik markazlar tashkil etilgan. Rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy talablari "Ilk qadam" Davlat dasturini amalga oshirish hamda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablarini va standartlarni bajarishdir. Davlat dasturi va davlat talablardan kelib chiqib bilamizki rivojlanish markazlarida bir vaqtning o'zida faol muloqot va bilish ijodiy faoliyatga tarbiyalanyvchilarni yakka tartibda, shuningdek, kichik (alohida) guruhlarda jalb etish mumkin. Rivojlanish markazlardagi yetakchi faoliyat – bu o'yin bo'lib, amaliyotchi pedagoglarning bolalarga ushbu faoliyatni keng qo'llashi va qiziqtirishi ko'zlagan maqsadlarga erishadi.

Ilk qadam davlat dasturida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyalar mavjud. Kompetentsiyalarda ijtimoiy hayotda maktabgacha yoshga xos, shaxs bo'lib shakllanishiga mos, xartamonlama tarbiyalanishga shart-sharoitlar hisobga olingan, ular qydagilardan iborat:

"Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzining shakllanishi" sohasi kompetensiyalari; "Ijtimoiy-hissiy rivojlanish" sohasi kompetensiyalari; "Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari" sohasi kompetensiyalari; "Bilish jarayonining rivojlanishi" sohasi kompetensiyalari; "Ijodiy rivojlanish" sohasi kompetensiyalari.[5] har bir kompetentsiyadan kelib chiqib hafta kesimida dars-mashgylotlar bo'lib o'tadi. Davlat tomondan shakllangan kompetentsiyaga xos rivojlananyvchi faolik markazlar mavjud. Har bir maktabgacha ta'lim tashkilotining,

har bir o'quv va tarbiyaviy xonalarning tarbiyachisi rivojlanish markazlarga rahbarlik qiladi. Markazlarning asosiy vazifasi bolalarning o'z tanlovlarini amalga oshirish jarayonini aniklash, bolada tug'ma istedodga qaratilgan moyilliklarni aniqlash va rivojlantirish, bolaning ijodiy moyilliklarni rivojlantirish bo'yicha otana bilan hamko'rlik qilish va natijani esa rivojlantiruvchi xaritada kiritish, yosh xususiyatidan kelib chiqib muammolarni hal etishi, atrofdagi tengdoshlar bilan ijtimoiylashish va birgalikda harakat qilishi, individual maqsad qo'yishi va unga erishishni bildiradi. Ilk qadam o'quv dasturi asosida Ilm yo'li variativ dasturi tashkil topgan. Ushbu variativ dastur faollik markazlarda bolalar bilan bog'liq bo'lgan ijodiy faoliyati to'g'risida mazmun va mohiyat aks etgan. Sir emaski, keyingi yillarda maktabgacha ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. D.Olimovani fikricha maktabgacha ta'lim tizimida yangicha, ilg'or va innovatsion ish uslublari joriy etilmoqda, bolajonlarning intellektual salohiyatini yuksaltirish, har jihatdan yetuk va barkamol voyaga yetkazishga qaratilgan ishlar zamon talablari asosida yo'lga qo'yilmoqda.[6] Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etilgan rivojlantiruvchi-faollik:

"Til va nutq"; "Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika"; "Syujet rolli o'yinlar va drammalashtirish"; "Ilm-fan va tabiat"; "San'at"; markazlarining tashkil etilishi bolajonlarning iqtidorli va qobiliyatlarini yuzaga chiqarishda, ayniqsa, ularning yashirin qobiliyatlarini aniqlash, shunga iste'mol madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mutaxassis tomondan beshta markaz bilan ishlash vaqtda o'ziga xos vazifalar yuklatiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilot pedagog-xodimlari tomondan olib borilayotgan rivojlantiruvchi markazlarning faoliyatiga to'xtalishdan avval markazlarni o'ziga xos jihozlanishiga e'tibor beramiz. Chunki aynan jixozlanish va pedagog tarbiyachi tomondan berilayotgan ma'lumotlarga qarab maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda xar tomonlama iste'mol madaniyati shakllanib boriladi.

Faolliyatni tashkil qilishda istalgan vaqtda bolalar uchun mavjud pedagog tarbiyachi bolalar bilan birgalikdagi mustaqil olib boriladi. Ushbu markazda bolalarning ijodiy qobiliyatlari va tasavvurlarini iste'mol madaniyatni rivojlantirish uchun barcha zarur jihozlar mavjud.[7] Yuqorida keltirilgan markazlarning anjonlar va buyum-materiallar ilk yoshdagi bolalar uchun juda qiziq bo'ladi va ijtimoiylashish jarayonidan markazlardan kelib chiqib buyum va materiallardan kelajakda qanday oqilona foydalanish uni iste'moliga ahamiyat qaratiladi. Rivojlantiruvchi, faollik markazlari bolaning ijtimoiy holati va uning rivojlanishi uchun maksimal qulaylikni ta'minlaydi, bolalarning boshlang'ich imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi, bolaning ilk qobiliyatini faoliyatda qollab quvvatlanadi va uning iste'mol madaniyatini boyitishini ta'minlaydi. Davlat ta'lim siyosati ta'sirida Bugungi kunda zamonaviy davlat ta'lim dasturlar va ular asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarda rivojlantiruvchi - faollik markazlar bolalar rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Markazlarning maqsad va vazifalarini

guruh pedagog tarbiyachi tomonidan nihoyatda qiziqarli va yoshga xos tushuntirib beriladi. Rivojlantiruvchi markazlarni xilligini, har biri alohida ahamiyatga egaligini qancha tez bola anglasa shuncha tez o'zidagi tug'ma, ilk qobiliyati bo'yicha faoliyat olib boradi. Guruhdagi qizg'in jarayon bo'layotgan bir vaqtda pedagog tarbiyachi tomonidan pedagogik kuzatish, bola faoliyatiga tog'ri baho berish, markazdagi yutuqlarini qollab quvvatlash va to'g'ri yonaltira olishi maqsadga muvofiq.

Rivojlantiruvchi markazlar vositasida bolalarda iste'mol madaniyatini shakllantirish

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagogik jamoasining o'rni shundan iboratki, ular har bir bolaning qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojini inobatga olgan holda mos keladigan maqsadlar qo'yishlari, bolalardagi tabiiy qiziqishlarni qo'llab-quvvatlashlari, ularda borliqni birgalikda o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantirishlari kerak. Bu jarayonda nafaqat muhit, mebel va jihozlar joylashuvi balki butun ta'lim-tarbiya jarayoni o'zgaradi, erkinlashadi. Markazlarga rahbarlik qiluvchi pedagog tarbiyachi ta'lim-tarbiya beruvchi rol bilan birga o'sish va o'rganishga yordam beradigan kuzatuvchi rol bilan birgalikda oli boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda kompetentsiyaviy yondashuv o'sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, Unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan, ahloqiy me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, «Men» obrazini qurish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat usullarini shakllantirishga va shunga iste'mol madaniyatni shakllantirishga tayyorgarlikni ko'zda tutadi.

MAKTABGACHA TA'LIM TARBIYA TIZIMIDA XALQ OG'ZAKI IJODINI TASHKIL ETISH

Xonimova Lobar,

Qo'ziyeva Zuhra

Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta'lim pedagogikasi va psixologiyasi yo'nalishi 1-bosqich talabalari

Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim tizimining boshlang'ich bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimiga alohida e'tibor berilmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimida sifatli ta'limni yo'lga qo'yish Bugungi kunning asosiy masalalaridan biri hisoblanadi. Bu borada olib borilayotgan barcha islohotlar bolalarni har tomonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalashga qaratilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini olib borishda xalq og'zaki ijodidan foydalanish anchayin samarali hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodi

zamidida aks etgan tarbiya usullari, insoniy qadriyatlar va yurtsevarlik tarbiyasi, do'st – birodarlik, ahillik, mehnatsevarlik, kasb-hunarga muhabbat, yaxshilik va yomonlikning ta'rifi, yaxshi va yomon so'zning oqibati, halollik, to'g'rilik, oliyjanoblik tarbiyasi, adolat, insof va insofsizlik, og'a-inichilik va qon-qarindoshlik ahamiyati, botirlik va qo'rqqoqlik, odob-odobsizlik, mehmon va mehmondo'stlik kabi kategoriyalarni ta'lim vazifalari bilan uyg'unlashtirish orqali bolalarda bilish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta'limda xalq og'zaki ijodi sirasiga kiruvchi doston, ertak, maqol va topishmoqlar hamda xalq qo'shiqlari yoshlarning milliy tarbiyasini shakllantirishga samarali ko'mak beradi. Albatta, bunda tarbiyachining malakasi va mahorati asosiy rol o'ynaydi. Bolalarning yoshi, psixologik holati va uning qabul qila olish imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, mash'gulotlar davomida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish albatta, samarali natija beradi. Xalq og'zaki ijodi namunalari o'z navbatida bolalarning aqliy rivojlanishi, intellektual salohiyatining o'sishi hamda mantiqiy fikrlashiga zamin yaratadi. Xalq og'zaki ijodi namunalari bo'yicha o'tkaziladigan mash'gulotlar va tadbirlarda tanlangan asarlardagi qahramonlarning botirlik, mardlik, aql va matonat, halollik, rostgo'ylik kabi xislatlarni o'zida mujassamlashtirgan obrazlarga havas qiladi, hamda ularga taqlid qilishadi. Barchamizga ma'lumki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar juda taqlidchan bo'lib o'zlari havas qilgan qahramonlarga o'xshashni xohlashadi. Bu borada mash'gulotlar davomida tarbiyachining kreativ yondashuvi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Xalq og'zaki ijodi janrlaridan biri ertaklar bolaning ilk yoshidanoq uni qyvonchli tuyg'ularga oshno qiladi. Bola ertak qahramonlari bilan birga olis-olislarga "sayohat qiladi". u erdagi hayot bilan tanishadi. Ertak uning aqlini charxlaydi, tafakkurini boyitadi, faraz qilish qobiliyatini o'stiradi. Oilada aytilgan ertakning ravon, obrazli til uslubi bola nutqini rivojlantiradi. Yorqin, hayotiy obrazlar uning hissiyotlariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. u aqlli, oqko'ngil, ijobiy qahramonlar bilan tanishadi, ular falokatga yo'liqqanida qayg'yradi, g'alaba qilishganida, yovuz va xasis kishilarni jazolaganlarda xyrsand bo'lishadi. Oilada kattalar tomonidan aytilgan ertakning ishonchli ahloqiy g'oyalari bolani fikrlashga, o'z xatti-harakatini sevimli ertak qahramonlarining xatti-harakatlari bilan qiyoslashga Undaydi, qahramonlar timsolida bolalar qo'rqmas va rostgo'y bo'lishga o'rganadilar. O'z oldilariga aniq maqsadlar qo'yish, unga erishish uchun harakat qilish, turli to'siqlarni engib o'tish, do'stlashish, o'rtoqlariga sadoqatli bo'lish kabi sifatlarini bosqichma-bosqich egallab borishadi.

Xalq og'zaki ijodi dyrdonalarida ilgari syrilgan tarbiyaviy g'oyalarni hozirgi zamon ta'lim-tarbiya jarayoniga tadbiiq etish va bu borada yangi metodlarni ishlab chiqish tarbiyachi pedagogning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida har bir yosh guruhi uchun mos bo'lgan xalq og'zaki ijodi namunalarni tanlay bilish ham pedagogik mahoratdan darak beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida xalq og'zaki ijodi dyrdonalarida asosida bolalarning aqliy rivojlanishida tarbiyachilar o'z faoliyatini O'zbekiston

Respublikasi “ Ta’lim to’g’risida”gi qonuni, “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan Davlat talablari” va “Ilk qadam” davlat o’quv dasturi talablariga tayangan holda olib borishi lozim. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib boriladigan mash’gulotlar jadvalidagi har bir mash’gulotlarni xalq o’g’zaki ijodi namunasi syujeti asosida bir-biriga chambarchas bog’liqlikda olib borish, o’quv tarbiya faoliyatini samarali tashkil etishni ta’minlab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh. X.Kadirova. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda xalq og’zaki ijodi vositasida milliy g’urur hissini shakllantirishda oilaning o’rni . Международный научный журнал № 5 (100), часть 1 «Новости образования: исследование в XXI веке» декабрь, 2022 г 363
2. Musiddinova Shoir. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga xalq og’zaki ijodi na’mynalari orqali milliy qadriyatlarni singdirishning ahamiyati
3. Usmonov M. Donishmandlar ahloq haqida. -T.:Fan, 1996.-124 b.
4. Shayxova X. O. Nazarov K. Umuminsoniy qadriyatlar va ma’naviy kamolot. - T.:Sharq, 1992.-186 b.

O'YIN - BOLA FAOLIYATINING ASOSIY TURI SIFATIDA

Qo'ziboyeva Nasiba O'tkir qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta’lim fakul’teti 1-bosqich talabasi

O'yin qadim zamonlardan beri pedagog, psixolog, faylasuf, etnograf, san'atshunos olimlar diqqatini o'ziga tortib kelgan bo'lib, jamiyat hayotida mehnatdan keyin turadi va uning mazmunini belgilaydi. Ibtidoiy jamoa qabilalari o'z o'yinlarida ovchilik, urush, dehqonchilik ishlarini aks ettirganlar. Masalan, o'sha davrdagi ba'zi qabilalarning sholi sepish jarayoni o'yinlar bilan juda katta tantana qilib amalga oshirilardi. Y.A.Komenskiy, K.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, P.F.Lestgaflarning g'oyalari hozirgi zamon bolalar o'yinlari nazariyasi uchun ham ahamiyatlidir. «Bolalar o'yini ko'p asrlik tarixga ega, - deb yozgan edi K.D.Ushinskiy, - u insonning o'zi tomonidan ishlab chiqilgan qudratli tarbiyaviy vosita va shuning uchun ham Unda inson tabiatining haqiqiy ehtiyoji ifodalangan».

Yan Amos Komenskiy o'yinni bola faoliyatining, uning tabiati va mayllariga to'g'ri keladigan zarur shakli deb hisoblaydi. Uning fikricha, o'yin - bolaning barcha qobiliyat ko'rinishlari rivojlanadigan jiddiy aqliy faoliyatdir, o'yinda borliq, dunyo haqidagi tasavvurlar doirasi kengayadi va boyiydi, nutq rivojlanadi. Bola o'yin davomida tengqurlari bilan do'stlashadi. Y.A.Komenskiy o'yinga qyvnoq bolalik va bolani uyg'yn rivojlanish sharti sifatida qarar ekan, kattalarga bolalar o'yinlariga e'tiborli munosabatda bo'lishni, ularga oqilona rahbarlik qilishni maslahat bergan edi.

P.F.Lestgaft bolalar o'z o'yinlarida tevarak-atrofdan olgan taassurotlarini aks ettiradilar, deydi. Bunday faoliyat bolaning rivojlanishida katta ahamiyatga egadir.

Akmeologiyada o'yin modeli o'yinning ijtimoiy voqea ekanligini, o'yinda tevarak-atrofdagi borliq aks ettirilishini ilg'or olim va pedagoglar o'zlarining kuzatish va ilmiy tadqiqotlari orqali isbotlab berdilar.

Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnini barqarorlashtirish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. Shu sababli ham akmeologiyada o'yin modeli o'ziga xos o'rin tutadi. O'yinli ta'lim-tarbiya turi ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'naltirilgan vaziyatlarda faoliyat turi sifatida belgilanadi va Unda shaxsning o'z hulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi. Psixologlar ta'kidlaydilar, o'yinga kirishib ketish qobiliyati kishi yoshiga bog'liq emas, lekin har bir yoshdagi shaxs uchun o'yin o'ziga xos bo'ladi.

O'yinning bola tarbiyasidagi asosiy roli bolalar muassasasi hayotini u bilan boyitishni talab etadi. Shuning uchun ham o'yin bolalar hayotining kun tartibiga doimiy qilib kiritilgan. O'yinlar uchun nonushtagacha va Undan keyin, mash'gulotlardan so'ng, sayrlardan so'ng, kechqurun uyga ketishdan oldin vaqt ajratiladi. Ertalab o'ta harakatchanlikni talab qilmaydigan o'yinlar uchun sharoit yaratish maqsadga muvofiqdir. Mazmunan ko'proq didaktik o'yinchoqlar, stol ustida o'ynaladigan stol-bosma o'yinlari, syujetli-rolli o'yinlarni o'ynagan ma'qul. Sayr davomida harakatli o'yinlarni, qurish-yasash o'yinlarini tashkil etish foydalidir. Kun tartibida o'yin uchun mahsus vaqt belgilash o'yinning mustaqil faoliyat sifatida mavjud bo'lishining va uni bolalar hayotini tashkil etish shakli sifatida, tarbiya vositasi sifatida qo'llanilishining eng muhim pedagogik shartidir. Bolalar o'yinning o'ziga xosligi shundaki, u tevarak-atrofdagi hayotni, kishilarning faoliyati, ishlari, harakatlarini, ularning ish jarayonidagi o'zaro munosabatlarini aks ettiradi. O'yin paytida xona bolalar uchun dengiz, o'rmon, metro, temir yo'l vagoni bo'lishi mumkin. Bola hech qachon jim o'ynamaydi, bitta o'zi o'ynasa ham u o'yinchoq bilan gaplashadi, o'zi tasvirlayotgan qahramon bilan muloqot o'rnatadi, onasi, bemor, shifokor xullas hamma-hammaning o'rniga o'zi gapiraveradi. So'z obrazning yaxshiroq ochilishiga yordam beradi.

Nutq o'yin jarayonida juda katta ahamiyatga ega. Nutq orqali bolalar fikr almashadi, o'z his-tuyg'u, kechinmalarini o'rtoqlashadi. So'z bolalar o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatilishiga, tevarak-atrofdagi hayot voqealariga bir xilda munosabatda bo'lishga yordam beradi. Shunday qilib MTMning pedagogik jarayonda o'yinning tutgan o'rnini juda katta bo'lib, o'yindan maktabgacha yoshidagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishda keng foydalaniladi. Zero:

- o'yin - bolalarning mustaqil faoliyati bo'lib, Unda bolaning ruhiyati namoyon bo'ladi;
- o'yin - maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar hayotini tashkil etish shaklidir;
- o'yin - bolalarni har tomonlama tarbiyalash vositalaridan biridir;
- o'yin - bolalarga ta'lim va tarbiya berishning metod va usulidir;

- o'yin - bolalarni o'quv faoliyatiga tayyorlash vositasidir.

Ko'pchilik bolalar o'yinlari xilma-xil o'yinchoqlardan foydalanish bilan bog'liq. O'yinchoq bola hayotining yo'ldoshi, uning qiyvonchi manbayidir. u nafaqat o'yin quroli, balki bolalar o'yinida sherik, o'rtoq, kattalar qo'lida esa tarbiyaning muhim qurollaridan biridir. O'yinchoq o'yin yaratishda ishtirok etadi, bolaning o'ziga xos sherigi sifatida namoyon bo'ladi, uning shaxsiga katta ta'sir o'tkazadi. u bolaga shuncha lik yaqinki, bola o'z o'yinchoqlarini sevadi, ularga bog'lanib qoladi, shu tufayli u o'zini atrofdagi hayotning to'laqonli a'zosi deb hisoblaydi. To'g'ri tanlangan o'yinchoqlar bolaning aqliy rivojlanishiga yordam beradi. Xalq pedagogikasida o'yinchoqlarning butun bir sistemasi ishlab chiqilgan. Ular bilan amalga oshiriladigan o'yinlar bolaning sensor qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

O'yinlar turli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'lib, didaktik, tarbiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va ijtimoiylashtiruvchi maqsadlarda qo'llaniladi. Ularning didaktik maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatida bilim, malaka va ko'nikmalarni qo'llash, umumta'lim malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish, mehnat ko'nikmalarini kengaytirishga qaratilgan bo'ladi. O'yinning tarbiyaviy maqsadi mustaqillik, irodani tarbiyalash, muayyan yondashuvlar, nuqtai nazarlar, ma'naviy, estetik va dunyoqarashni shakllantirishdagi hamkorlikni, jamoatchilik ruhini, jamoaga kirishib keta olish qobiliyatini, kommunikativlikni tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi. Faoliyatni rivojlantiruvchi o'yinlar diqqat, xotira, nutq, tafakkur, qiyoslash malakasi, solishtirish, o'xshashini topish, faraz, hayol, ijodiy qobiliyat, refleksiya, optimal yechimni topa olish, o'quv faoliyatini motivatsiyalashni rivojlantirishga qaratilgandir. O'yinning bola tarbiyasidagi ahamiyati o'tmish va hozirgi zamonning ko'plab pedagogik sistemalarida tadqiq etilgan. Ko'pchilik pedagoglar o'yinni bola uchun juda jiddiy va muhim faoliyat sifatida baholaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. F.R.Qodirova, Sh.Toshpo'latova, N.Kayumova, M.A'zamova "Maktabgacha pedagogika" "Tafakkur" nashriyoti Toshkent-2019.
2. Mirzayev T., G'ofyrov Z. Tabiatni e'zozlash umuminsoniy muammodir. "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2001.
3. Mirzaev T., G'ofyrov Z. Tabiatga hurmat - umumbashariy muammo. "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2001 yi.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA RIVOJLANTIRUVCHI MARKAZLAR MOHIYATI

Primqulova Matluba Dilshod qizi,
Xonimova Lobar,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika
Universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti 1-bosqich talabalari

2018-yil 7-iyulda 4-sonli hay'at yig'ilishi Qarori bilan "Ilk qadam" o'quv dasturi tasdiqlangan va nashr qilish uchun tavsiya etilgan. Mazkur o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasidagi ilk va maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni ta'lim olishida qo'llanilsin deb belgilangan. Maktabgacha ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturi (quyida: «MTM davlat o'quv dasturi») O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshidagi bolalarni rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy hujjat bo'lib, Unda maktabgacha ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari, o'quv-tarbiyaviy faoliyatning asosiy g'oyalari ifodalangan, shuningdek, bolaning ta'limning keyingi bosqichiga o'tishidagi asosiy kompetentsiyalari belgilangan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari va "Ilk qadam" davlat dasturi asosida rejalashtiriladi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida bolalarni sifatli maktab ta'limiga tayyorlashda alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan "Ilk qadam" davlat dasturini ta'lim-tarbiya jarayoniga tadbiiq etish, dasturni to'laqonli ishlab ketishida metodik ta'minot va metodik yordamning o'rni belgilab olindi. Ilk qadam dasturi asosida barcha yosh guruhlarida mavjud markazlar hamda umumiy guruhda ishlashni tashkil etishda tarbiyachning o'rniga alohida e'tibor qaratildi. Ta'lim tashkilotining ishchi o'quv dasturi tashkilot pedagoglari tomonidan ota-onalarni jalb etgan holda tuziladigan va amaldagi qonunchilik tartibida tasdiqlanadigan qilib belgilandi.

MTTda rivojlanish markazlarini tashkil etish Davlat talablari va «Ilk qadam» davlat o'quv dasturini amalga oshirishni nazarda tutadi. Markazlarda ishlash har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda eng samarali rivojlanishiga imkon beradigan tarzda, uning individual qobiliyatlari, qiziqishlari, faoliyat darajasini inobatga olgan holda tashkil etiladi. O'zbekiston Respublikasining maktabdagacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirish to'g'risidagi qarorlariga muvofiq maktabgacha ta'lim tashkiloti guruhlarida 5 ta markaz tashkil etilgan: "Til va Nutq", "Qurish, yasash va matematika", "San'at", "Fan va tabiat", "Syujetli va rolly" markazlar.

Ushbu markazlar tarbiyalanyvchilar uchun muhim o'rin kasb etadi, Chunki bola markazlarda erkin faoliyat olib boradi. Tarbiyachi esa ularga yordamchi sanaladi. Bu esa bolalarni nutqini, erkin fikrlashini, jismoniy va ijtimoiy bilish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Bolalar ongini rivojlantirishda asosiy faoliyat turi o'yin hisoblanadi. O'yin orqali bola o'rgatilgan mash'gulotni xotirada tez va mustahkam saqlaydi. Bolani menini rivojlantirishga yordam beradi va u mustaqil fikrini omma oldida bimalol bayon eta oladi

Birinchi markazimiz: *Til va nutq* markazi hisoblanadi.

Bu markazda ishlash uchun bolaga didaktik o'yinlar tematik mavzuli katta va kichik formatdagi rasmlar tasviriy materiallar voqealar ketma ketligini belgilash uchun rasm turli mezonlarga ko'ra guruhlash va bolalar kitoblari kutubxonasi

tematik albomlar topishmoqlar magnit harflar to'plami rasmlari alifbo va kybiklar kerak bo'ladi. Bunda bolalarni nutqi rivojlanadi, harf va alifbolar bilan tanishadi

Ikkinchi markazimiz: *Qurish yasash va konstruksiyalash matematika markazi*

Qurish yasash va konstruksiyalash matematika markazida har xil qurilish to'plamlari, kublar, legolar, bloklar, konstruktorlar, o'ynash uchun didaktik o'yinlar va boshlang'ich matematik tasavvurlarni rivojlantirish uchun o'quv materiallari kerak bo'ladi. Bu markaz asosan bolani injenerlik myhandislik va matematika sohasiga ko'proq yo'naltiradi. Har bir bolani markazlarga qiziqishiga qarab yo'naltirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Uchinchi markazimiz: *Syujetli ro'li o'yinlar va sahnalashtirish markazi*

Syujetli ro'li o'yinlar va sahnalashtirish markazi teatrning barcha turlari va o'yin materiallari ro'li dramatik rejissorlik va drammatizatsiya o'yinlar shlyapalar maskalar o'yin to'plamlari va burchaklarda o'ynash uchun o'yinchoqlar masalan sartarosh magazin do'kon o'yini o'trebutlar kerak bo'ladi. Bu markazda teatrning turlari: stol, barmoq teatri kabi turlaridan ko'plab foydalaniladi. Syujetli ro'li o'yinlar markazida asosan bolani aktyorlik qobiliyatini rivojlantiradi va bolaga sahna madaniyati o'rgatiladi.

To'rtinchi markazimiz: *Ilm-fan va tabiat markazi*.

Ilm fan va tabiat markazi atrof muhit madaniyati bo'yicha didaktik materiallar tabiat va odam rasmlari valiologiya bo'yicha maketlar tabiiy materiallarning xususiyatlarini o'rganish uchun materiallar to'plamlar tadqiqotlar va tajribalar uchun bilim to'plamlari o'yin va o'yin mavzulari to'plamlari uy va yovvoyi hayvonlar dengiz hayoti hasharotlar va qushlar to'plamlari. Ilm fan va tabiat markazida asosan bolani tabiat bilan tanishtiramiz va borliq haqidagi ilk tushuncha larni beramiz.

Beshinchi markazimiz: *San'at markazi*

Tasviriy faoliyat uchun zarur jihozlar xalq hunarmandchiligi mahsulotlar dekorativ amaliy san'at turli xil xalqlarning hayot madaniyati urf odati aks ettirilgan rasmlar tematik rang barang kitoblar erkin ijod uchun rasm chizish albomlari kerak bo'ladi. Bunda asosan bolajonlar san'atga yo'naltiriladi rasm chizish o'rgatiladi xatto bolalar san'at markazida chizgan rasmlari orqali bolalar psixologiyasini ham o'rganish mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy sharti pedagogdan tayyor bilim olishdan ko'ra, bolaga rivojlanish markazlarida faoliyatni tanlash imkoniyatini berish, bunda u atrofdagi dunyo haqida bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaga qiziquvchanlik, mustaqil izlanish, tadqiqot jarayoniga qo'shilish imkoniyatini berishdir. MTTda rivojlanish markazlarini tashkil etish Davlat talablari va «Ilk qadam» davlat o'quv dasturini amalga oshirishni nazarda tutadi. Markazlarda ishlash har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda eng samarali rivojlanishiga imkon beradigan tarzda, uning individual qobiliyatlari, qiziqishlari, faoliyat darajasini inobatga olgan holda tashkil etiladi.

Rivojlantiruvchi markazlarning bola hayotidagi vazifasi:

- bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan ehtiyojni shakllantirish;
- individual manfaatlarni qo'llab-quvvatlash;
- fikrlash jarayonlarini va kognitiv qiziqishni faollashtirish;
- rivojlanish faoliyati;
- nostandart holatlarda samarali harakatlarga tayyorlikni rivojlantirish;
- tashabbuskorlikni rivojlantirish, o'z fikrlarini ijodiy ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish;
- bolalarni texnik va badiiy ixtiro bilan tanishtirish;
- vizual - majoziy idrokni rivojlantirish;
- xotirani, nozik vosita ko'nikmalarini, fikrlash, tasavvurni rivojlantirish;
- kommunikativ ko'nikmalarni, muloqot qobiliyatini va jamoaviy ijodkorlikni rivojlantirish;
- bolalarda izlanish va kognitiv faoliyatni rivojlantirish istiqbollarini kengaytirish;
- barkamol shaxsni rivojlantirish.

Tashabbus - inson faoliyati, hulq-atvori va shaxsiyatining o'ziga xos xususiyati sifatida belgilanadi, bu ichki impyulsdan harakat qilish qobiliyatini anglatadi, reaktivlikdan farqli o'laroq - tashqi stimullar asosida amalga oshiriladigan xatti-harakatlar. Bolalar tashabbusi bolalarning tanlovi va qiziqishlariga ko'ra erkin mustaqil faoliyatida namoyon bo'ladi. Bolalar bog'chasida o'yin, rasm chizish, dizayn, kompozitsiya va boshqalarni o'z manfaatlariga moslab qo'yish qobiliyati bolaning hissiy holatining eng muhim manbai hisoblanadi. Bolalar bog'chasida mustaqil tashabbuskorlik faoliyati shaklida bolalar faoliyatining barcha turlari amalga oshirilishi mumkin, Chunki har bir faoliyat mustaqillikning turli tarkibiy qismlarini rivojlantirishga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi.

Maktabgacha yosh har bir inson hayotidagi yorqin, noyob sahifadir. Aynan shu davrda ijtimoiylashuv jarayoni boshlanadi, bolaning etakchi sohalar bilan aloqasi o'rnatiladi. bo'lish: odamlar dunyosi, tabiat, ob'ektiv dunyo. Madaniyatga, umuminsoniy qadriyatlarga kirish. Shuning uchun maktabgacha ta'limning asosiy vazifasi bolalarning yoshi va individual xususiyatlariga mos ravishda rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, har bir bolaning qobiliyatlari va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, o'zi, boshqa bolalar bilan munosabatlar sub'ekti sifatida; kattalar va dunyo.

GEF har xil turlarni tashkil etish orqali amalga oshiriladigan 5 ta ta'lim yo'nalishini belgilaydi, bolalar faoliyati yoki ishning turli shakllari va usullaridan foydalangan holda ularni birlashtiradi. Rivojlantirish markazlarida to'g'ri tashkil etilgan ish har bir tarbiyalanyvchiga o'zi yoqtirgan faoliyat bilan mashg'ul bo'lishga, o'z kuchi va qobiliyatini sinab ko'rishga, kattalar va tengdoshlari bilan birgalikda faoliyat yuritishga, ularning his tuyg'ulari va hatti-harakatlarini tushinish va baholashga imkon beradi. Bolaning rivojlanishida dunyoqarashini kengayishida o'yin faoliyati muhim ro'l o'ynaydi. Oddiygina Syujetli ro'lli o'yinlar va sahnalashtirish markazi orqali bolalarga kattalar hayoti yaxshilik,

yomonlik, o'g'rilik, halollik, mehnatsevarlik, sahiylik kabi insoniy hislatlarni bilib olishimiz mumkin. Yana mana shu markazimizda bolani oilaviy muhiti uning ichki kechinmalarini sahna ko'rinishi orqali bilib olamiz bu esa o'z navbatida bola psixologiyasini o'rganishga ham yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etiladigan rivojlanish markazlaridagi jarayonlar bolalarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirishga, mustahkamlashga yordam beradi. Bolalarni o'z bilimini mustaqil ravishda to'ldirib borish, kechayotgan yangilanish jarayonlariga munosib moslashib borishga o'rgatish rivojlanish markazlarining asosiy maqsadidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Q.Tolipov, M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari.- T.: «Fan»2006 yil, 298b,
2. Egamnazarova Sh. M. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" Ilm ziyo T.: 2016 y. O'quv qo'llanma,
3. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha ta'limda markazlar faoliyati va uslubiyoti. T.: 2022yi.
4. "Ilk qadam" davlat o'qyv dasturi.

TARBIYALANUVCHILARDA MAKTAB TA'LIMIGA IJTIMOIIY MOSLASHUVCHANLIK LAYOQATINI TARBIYALASH

B.Marasulov - Andijon davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Mamlakatimizda ta'lim tizimini rivojlantirish uchun hukumatimiz tomonidan juda katta e'tibor berib kelinmoqda. Zero, jamiyatning porloq istiqboli ko'p jihatdan Bugungi kun yoshlarining qay darajada bilimli hamda malakali mutaxassis bo'lib yetishishiga bog'liqdir. Bu borada uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'limdanoq, o'quv-tarbiya jarayonini tizimli tashkil etish, tarbiyalanyvchilarga qisqa vaqt ichida mavzuni tushunarli tarzda yetkazish, muayyan faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, hamkorlik asosida o'qitish, tarbiyalanyvchilar faoliyatini nazorat qilish, yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Maktabgacha ta'lim uchinchi Renessansning bosh halqasi sifatida namoyon bo'ladi. Respublika Prezidenti aytganilaridek: "qaysi sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o'zgarishga, farovon hayotga erisha olmaymiz. Bunday kadrlarni, millatning sog'lom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanadi".

Bolaning hulq-atvor mexanizmlarini o'zlashtirishi uning ijtimoiy munosabatlarga muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlaydi. "Ijtimoiy moslashuv" deganda shaxsning ijtimoiy muxim sharoitlariga ko'nikishi tushuniladi. Ijtimoiy moslashuv bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvining sharti va natijasi hisoblanib, asosan, uch yo'nalishda olib boriladi: faoliyat, muloqot va anglash. Faoliyat sohasida bolada faoliyat turlarining kengayishi, faoliyatning zaruriy shakl va vositalarini qo'lga kiritishi, muomala doirasining kengayishi, uning mazmunini chuqurlashishi, jamiyatda qabul qilingan hulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirishi sodir bo'ladi.

Tayyorlov guruhlarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb pedagogik muammo ekanligi, ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishda emotsional intellektning o'рни va ahamiyati hamda tayyorlov guruhlarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari muxim omil hisoblanadi.

Milliy psixologiya va pedagogikada bolaning ijtimoiylashuv jarayoni va uning ta'lim-tarbiyasi o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatishning o'tmishdan saqlanib kelayotgan katta tajribasi mavjud. Ammo bunda ijtimoiylashuv, qoida tariqasida keng ma'noda, ya'ni o'sib kelayotgan avlodning an'ana va qadriyatlarni o'zlashtirishi hamda ijtimoiy tajribani faol qayta qo'llash tufayli jamiyat hayotida ishtirok etish jarayoni va natijasi sifatida tushuniladi. Mazkur holat: tayyorlov guruh bolalarini yosh xususiyatlariga mos ravishda ularning o'zaro munosabatlarini maqsadli yo'lga qo'yishga doir pedagogik ta'minotga bo'lgan zarurat va ushbu muammo bo'yicha ilmiy asoslangan amaliy yondashuvlarni ishlab chiqishga yetarlicha e'tibor bermaslik, zamonaviy ta'lim jarayonining kommunikativ va ijtimoiy yo'nalishini amalga oshirishga bo'lgan zarurat bilan kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga nazariy yondashuvlarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, faoliyat sub'ekti sifatida bolalarni rivojlantirishga zamonaviy maktabgacha ta'limning umumiy ko'rsatmasi va an'anaviy tarzda ijro etuvchi komponentini amalga oshirishga yo'naltirilgan bolalar faoliyatini tashkil etish shakllari o'rtasida qator qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi.

Ijtimoiy hulq-atvor ko'nikmalari haqida gapirganda, biz nafaqat mazkur yo'nalishga doir bilimlar, balki ularni qo'llash, rolli xatti-harakat me'yor va qoidalari, ijtimoiy funktsiyalar, urf-odatlariga qadriyatli munosabatni ham nazarda tutamiz. Amaliyotda ijobiy tasdig'ini topib, samarali natijaga erishish imkonini beradigan atrofdagilar bilan o'zaro aloqalar tizimida to'plangan eng ahamiyatli shaxsiy tajribani qayd etish muhimdir.

Ko'nikmalar – bu nafaqat yaxshi mashq qilingan va o'zlashtirilgan, balki eng avvalo, muayyan xatti-harakatlar modelini qabul qilish hamda anglashga asoslangan harakatlardir. Ijtimoiy ko'nikmalar – bu ijtimoiy hulq-atvorning o'zlashtirilgan elementlari bo'lib, ular ijtimoiy olam, o'zi va bu yoryg' dunyodagi o'рни haqidagi, ijtimoiy o'zaro aloqalarni osonlashtiradigan xatti-harakatlar haqidagi bilimlar hamda insonga atrof-muhit bilan munosabatlarni samarali

ravishda o'rnatish, o'z o'rnini belgilab olish va o'zligini namoyon qilishga imkon beradigan harakatlarga asoslanadi hamda bu muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuv va umuman ijtimoiylashishga yordam beradi.

Ijtimoiy ko'nikmalarning o'ziga xos xususiyati quyidagilardan iborat:

Ijtimoiy-madaniy me'yorlarni bilish, ulardan tolerant hulq-atvor modelining namunaviy asosi sifatida foydalanish qobiliyati; atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarda o'z his-tuyg'ulari, emotsiyalarini tushunish, ularni ijtimoiy maqbul hamda mos shaklda ifoda etish qobiliyati; o'zining individualligi va qadr-qimmatini, shuningdek, boshqa insonlar shaxsining qadr-qimmatini anglash; atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarda yuzaga keladigan odatiy muammoli vaziyatlarni anglay olish qobiliyati, konstruktiv yechimlarni izlashga intilish; umumijtimoiy va shaxsiy tajribani umumlashtirish qobiliyati.

Bugungi kunda ko'pchilik tadqiqotchilarning katta qiziqishini orttirgan masala emotsional intellekt mavzusi bo'lib, mazkur muammoga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Inson hayoti va faoliyati davomida atrofdegilar bilan bo'lgan munosabatlarni samarali va ijobiy olib borishga intiladi. Bugungi kunda har bir sohada raqobatbardoshlik talab qilinadigan bir paytda shaxslararo munosabatlarni ijobiy amalga oshirish bo'yicha ham qator muammolar ko'zga tashlanmoqda. Mazkur muammoga samarali yechim sifatida shaxsning ijtimoiylashuvini ta'minlash, ijtimoiy moslashuvchanlikni qaror toptirish talab etiladi.

Turli olimlar tomonidan ishlab chiqilgan emotsional intellektga doir nazariy modellarning ma'lum qismini o'rganish asosida biz taqdim etilgan kontseptsiyalarda farqlar ko'zga tashlansada, ijtimoiy hulq-atvor motivlari va boshqa kishilarning emotsiyasini tushunish, shaxsiy emotsiyalarini adekvat aks ettirish va yo'naltirish, o'zining emotsiya va ijtimoiy hulq-atvorini boshqarish. Mazkur uch blok parametrlar barcha tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan va bolalarda emotsional intellektning rivojlanganligini tashxis etish imkonini berishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tayyorlov guruhlarida ijtimoiy ko'nikmalar shakllanishining pedagogik-psixologik omillari o'zida ong, ko'nikmalar va hulq-atvorni mujassamlashtiradi. bolaning shaxs va o'ziga xos sub'ekt sifatida shakllanish jarayoni qadriyatli-fikriy jihatning faollashuviga olib keladi. Bu esa o'z navbatida bola amaliy faoliyatining barcha jihatlarida, ijtimoiy ma'naviy hayotida namoyon bo'ladi. Bu o'rinda bola o'z faoliyatining sub'ekti sifatida harakatlanadi.

Tayyorlov guruh bolalarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish komponentlari ularning ruhiyatidagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda ko'rib chiqilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Xodjayev B. Umumiy pedagogika darslik. Toshkent 2017-yil 159b.
2. Sodiqova Sh.A Talabalarni ijtimoiy- pedagogik faoliyatga tayyorlash.- T.:TDPY,2009.68 b
- 3.RADUgina A.A. Psixologiya i pedagogika M.:TSentr,2002-256s

BOSHLANGICH SINFLARDA TARBIYANING O'ZIGA HOS JIXATLARI

Boltaboyeva Barokatxon Akramovna,
Jalaquduq tumani 42-umumtalim maktabi o'qituvchisi
barokat82@gmail.com

Ma'lumki yosh avlodga tarbiya berish jarayonida maktab juda katta ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarga tarbiya berish, ularga ta'lim berish bilan birgalikda amalga oshiriladi. Tarbiya shaxsni tarkib toptirishga qaratilgan bo'lib, shaxs va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar asosida rivojlanadi. Tarbiya - yosh avlodni har tamonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, shaxsni aqliy, jismoniy, axloqiy, ma'naviy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, insonning jamiyatda yashashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan xususiyatlarini tarkib toptirishning jarayonlaridir. Tarbiya inson shaxsini shakllantirish, uning ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar majmuini anglatadi. Tarbiya nafaqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan jarayonlar bo'libgina qolmay, uning yetakchi g'oyalari ommaviy axborot vositalari, gazeta va jurnallar orqali singdirilgan mafkurani ham o'z ichiga oladi. Zero, tarbiya ta'limga nisbatan kengroq bo'lgan tushunchadir. Bunday tarbiyaning oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshirilishini nazarda tutadi.

Shu jihatdan tarbiya ta'lim olish bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi. Ta'lim – tarbiya orqali shaxda ezgu ma'naviy – axloqiy sifatlar tashkil topadi. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Karimovning quyidagi fikrlarini keltirish maqsadga muvofiqdir: —Albatta, ta'lim – tarbiya ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini belgilaydigan, ya'ni xalq ma'naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan muhim omildir. Binobarin, ta'lim – tarbiya tizimini va shu asosda ongni o'zgartirmasdan turib, ma'naviyatni rivojlantirib bo'lmaydi..... har qaysi ota – ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rish kerak. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish ta'lim – tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytish joizki, insonning boy ma'naviy-tarixiy jarayonida samarali foydalanish, o'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvar, xalqparvar, yuksak ma'naviyatli etib voyaga yetkazish, insoniy fazilatlarni singdirishda tarbiyaviy ishlarni to'g'ri tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- maqsadning aniq mezonlarda ifodalanishi;
- faoliyat maqsadini amalga oshirishda xizmat qilishi;

- bolalar tarbiyasidagi faoliyatni o'qituvchi, ota – ona va jamoa bilan hamkorlikda boshqaruvni ta'minlash muhimdir.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish va uning salohiyatini oshirish bola qalbida insoniy fazilatlarni singdirish ko'p jihatdan tarbiyachi-tarbiyalanuvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etishga bog'liq. Ular quyidagi omillarni qo'llash asosida vujudga keladi:

- tarbiya jarayonini tashkil qilishdagi munosabatlar. Bunda tarbiyalanuvchilarning kundalik hayotiy voqyealari jamoadagi tartib qoida va xulq-atvorlar haqidagi motivlar va ularga bir butun yondoshuv kabilardir;

- tarbiyaviy ishlarning maqsadi, aniqligi va ta'sirchanligi. Tarbiyaviy jarayonni loyihalashtirish, shakl, metod, shart – sharoitlarni oldindan aniqlab qo'yilgan maqsadga muvofiqlashtirish;

- tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o'zaro munosabatlari. Tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning ruhiy holatlari, muloqot va munosabatda bo'lishlari, ruhiy shart – sharoitlar yaratilishi, tarbiyaviy tadbirlarni gigiyena qoidalariga moslash, estetik talablarga javob berishi, tarbiyaviy ishlarni muvaffaqiyatli tashkil etish funksiyalaridan biridir.

-o'quvchi – yoshlarning faolligi va mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etish. Tarbiyaviy tadbirlarni tashkil qilishda o'quvchi yoshlarning faolligi ko'p jihatdan ixtiyoriylik, tashkilotchilik va ijodkorligiga bog'liq;

- tarbiyaviy ishlar ta'lim jarayonida olgan bilimlariga uyg'un bo'lishi. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda turli fanlarning integrasiyasi hisobga olish ijobiy xarakter kasb etadi. Tarbiyaviy ishlar metodikasi yosh avlodni har tamonlama barkamol avlod qilib tarbiyalash, ular ongiga milliy g'oyani singdirishda har tamonlama ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har bir fuqaroning ilm olishi, o'z qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish ta'kidlanadi. Ta'lim to'g'risida qabul qilingan qonunda maktabning, unda amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaning mazmuni amalga oshirilishi lozim bo'lgan tarbiyaning vazifalari belgilab berildi.

Ammo, tarbiyaning o'z vazifasi, mazmuni, amalga oshirish usul va vositalari mavjud. O'qish va tarbiya jarayonining uzviyligi ta'lim muassasalari oldiga qo'yilgan eng muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun 1-sinf dan, maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar bevosita o'quv jarayoni bilan bog'langandir. Har bir fanning predmeti, o'rganish obyekti, amalga oshirishi lozim vazifalari mavjud bo'lganidek, tarbiyaviy ishlar metodikasi fanining ham predmeti, o'rganish obyekti va amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalari bor. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning asosiy maqsadi, bugungi kun talabiga javob beradigan barkamol shaxsni shakllantirishga qaratilgan ekan, ayni paytda bu o'qituvchilarga katta mas'uliyatni yuklaydi. Shu jihatdan ham o'qituvchining pedagogik faoliyat yuritishi davr talabiga javob bermog'i lozim. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning bosh masalalaridan biri ham yosh avlodni barkamol etib tarbiyalashdan iborat etib belgilangan.

- fuqarolik demokratik jamiyatni barpo etish mohiyatini anglab oluvchi;
- vatanini har doim turli oqimlardan himoya etuvchi;
- diniy bag'rikenglik va mehr-muravvatli bo'lish;
- davlat siyosatini tushunish unga fidoiy bo'lish;
- o'zligini anglash, ajdodlar merosini qadrlash;
- yuqoridagi komil insonga xos sifatlarni tarbiyalashda;
- maqsadni aniqligi va uni to'g'ri yo'naltirish madaniyati;
- tarbiyachi-o'qituvchi va tarbiyalanuvchini hamkorlik faoliyati;
- o'zini anglash, mustaqil fikrlovchi e'tiqodligi va ixtiyorlik.

Tarbiyaviy ishlarning mazmunida bir butun yondashishdan bosh maqsad, "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoiyllari dasturi"dagi g'oyalarni bolalarning ongida o'ziga xos va mos ravishda singdiradi.

-Xalqimizning boy ma'naviy, an'ana, udum, urf-odatlar va ajdodlarimiz merosidan foydalanish.

-O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, adolat, haqiqat va erkinlikni, ishonch-e'tiqodni tarbiyalash.

- Yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, xalq farovonligi mohiyatini izohlash.

- Mehrli-muruvvatli va bag'ri kenglik.

Ayniqsa kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ta'limiy-tarbiyaviy faoliyatlari o'ziga xos xususiyatga ega: o'quvchilarda hayotiy tajribalarning kamligi, o'quv-tarbiya jarayonida hodisalarga qiziqish, «yaxshi», «yomon» harakatlarga chuqur munosabat bildirsa olmasligi kabilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars va darsdan tashqari tarbiyaviy faoliyatini rejalashtirish o'ziga xos qoidalarga egadir:

1. Har bir sinf jamoasining tarbiyalangan darajasini o'rganish.
2. O'quvchilarning oilaviy hayoti, ota-onaning farzand tarbiyalashdagi burchi va vazifasini qanday his etishi.
3. Kundalik o'zgarishlarga o'quvchilarning munosabati.
4. O'quvchilarning sharqona milliy urf-odat, an'analar haqidagi bilim darajasi.
5. Qomusiy ma'rifatparvar, mutafakkirlar hamda hozirgi zamon shoir, yozuvchilarning ijodiyotidan namuna bilishlari. Mazkur qoidalar boshlang'ich sinflarda sodda holda qo'llaniladi. Yuqoridagilarni aniqlashda suhbat, anketa usullaridan foydalanish samaralidir. O'qituvchi mahoratli va ijodiy qobiliyati rivojlangan, kreativ yondasha olishi kerak. Bunday rejalar tarbiyaviy ta'sirga ega bo'lib maqsadga erishtira oladi.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishning asosiy omillari:

1. Vatanga muhabbat va insonparvarlik.
2. Milliy istiqlol mafkurasini shakllantirish.
3. Ma'naviy tarbiya (axloq va odob).
4. Iqtisodiy tarbiya.
5. Ekologik tarbiya.
6. Go'zallik tarbiyasi.

7. Jismoniy barkamollik (sog'lom avlod uchun).

8. Ota-onalar bilan ishlash.

Yuqoridagi omillarni rejalashtirishda tanlanadigan mavzular quyidagi talablarga javob berishi kerak. Tarbiyaviy tadbirlar rejasi va undagi mavzular davr talabiga javob berishi, tanlangan mavzular milliy va umuminsoniy qadriyatlar qamrovida bo'lishi, tarbiyaviy tadbirlar uzviylik qoidasiga amal qilgan bo'lishi, mavzular o'quvchilarning yoshi va bilim saviyasiga mos bo'lishi. Demak o'qituvchi o'z shart-sharoitiga qarab ijodiy o'zgarishlar kiritishi mumkin. O'quvchi maktab qoidalariga rioya qilish bilan birga, o'qituvchi talabiga ham javob berishi lozim. Darslarga to'liq qatnashish, o'quv qurollari bilan ta'minlanganligi, o'qituvchini diqqat bilan eshitish, topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish, tashkiliy ishlarga faol qatnashish, sinf intizomiga rioya qilish, tozalikka rioya qilishi zarur kerak. Shuning uchun mustaqil tayyorgarlik samaradorligi, o'quvchilarning mustaqilligini rivojlantirish, sinf rahbari o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish vositalarini puxta o'ylab topishi, ularni amalda bajarish uchun oqilona shart-sharoit yaratishga doimo intilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik. Toshkent. "Nodirabegim" nashryoti. 2021-yil.8-b.

2. Abdullayeva Sh. Umumiy pedagogika. O'quv qo'llanma. Toshkent. O'qituvchi nashryoti. 2021 - yil.209-bet.

3. Istamova N . va boshqalar. Tarbiya 1,2,3,4. Darslik. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2020-yil.203-bet.

4. Sarsenbayeva R.M. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent-2019-yil.17-bet.

II-SHO'BA: ANIQ VA TABIIY FANLAR

MILLIY O'QUV DASTURI TALABLARI ASOSIDA FILOLOGIYA FANLARI VA ANIQ FANLAR BILAN INTEGRATSIYASI XUSUSIDA

Mamanazar Djumayev

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat redagogika
universiteti professori, p.f.n

O'quvchilarga tilni o'qitish orqali shu til bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to'rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari bo'yicha har bir sinfda taqozo etiladigan malaka va ko'nikmalar me'yorini rivojlantirish, bunda o'qishda, mehnat jarayonida va oilada, jamoat joularida yuzaga keladigan turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish va fikr bayon eta bilish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o'qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirishish malakasini egallab borish dinamikasi nazarda tytiladi.

Adabiyot so'z san'atidir. Shu sababli ham ona tilini puxta o'zlashtirmasdan turib, adabiyotning go'zalligini va qudratini anglab bo'lmaydi. Ona tili va adabiyot darslarida amalga oshirish lozim bo'lgan asosiy masala o'quvchilarda so'zga qiziqish va e'tibor hissini muntazam sur'atda o'stirib borishdan, ularga so'zning ahamiyatini, turli matnlarda tutgan o'rnini tushuntirishdan iborat. Fanlararo bog'lanishni tafakkurning rivojlanishiga qiyoslash mumkin. Fanlarni o'zaro bog'lab o'rganish u yoki bu fan bo'yicha o'rganilayotgan voqea va hodisa haqida o'quvchida jonli myshohada qilish malakasini o'stiradi, bu bilan o'quvchi voqea, hodisa haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi. O'qituvchi ona tili, adabiyot, o'zbek tili fanlarini boshqa fanlar bilan uzviy bog'lagan holda ta'lim berar ekan, yangi materialni bayon qilish, mustahkamlash jarayonida, shuningdek, takrorlash, umumlashtirish vaqtida u yoki bu mavzu yuzasidan o'zni bilan bog'lanishli, o'quvchilarni mantiqiy, tahliliy myshohadaga chorlovchi turli mazmunga oid matnlardan foydalanadi. Bunday matnlardan foydalanish o'quvchilarni kreativ fikrlashga, matnni tushunishga, bilimi va dunyoqarashining boyishiga xizmat qiladi.

Milliy ma'naviyatni egallash o'zbek xalqining boy tarixi, milliy qadriyatlarini, urf-odatlarini va ularni o'zida aks ettirgan boy adabiy-badiiy meros bilan yaqindan tanishish, uni o'qib o'rganish, milliy an'analar, bayramlar, urf-odatlar asosida shakllangan milliy madaniyat, shuningdek, umuminsoniy qadriyatlarni singdirishni taqozo etadi. O'zbek adabiyotining ixcham va go'zal namunalari, xalqning tarixiy, madaniy hayotiga xos muhim lavhalar, jahon milliy madaniyatiga hissa qo'shgan o'zbek xalqi vakillarining ijodiy merosini o'rganish ham ko'zda tytiladi. Bunda o'rganilayotgan so'z va so'z shakllarini to'g'ri talaffuz

qilish hamda yozish, soʻzni grammatik jihatdan toʻgʻri shakllantirish, soʻzlarni oʻrinli tanlash va sintaktik-uslubiy jihatdan toʻgʻri baholay olish, jumla tuzishda va nutq ohangini belgilashda adabiy til imkoniyatlaridan oʻrinli foydalanish talab etiladi. Til oʻrganishda uzluksiz taʼlimning boshlangʻich va umumiy oʻrta bosqichlarida til taʼlimining lisoniy, lingvopsixologik, sotsiopsixologik va paralingvistik xususiyatlari va, muhimi, umumdidaktik va oʻziga xos metodik xususiyatlardan kelib chiqqan holda hosil qilinadigan nutqiy-kommunikativ, grammatik va umumtarbiyaviy vazifalar belgilanadi.

Matematika fani asoslarini yaratishga yilkan hissa qoʻshgan Myhammad al-Xorazmiy, Ahmad al Fargʻoniy, Abu Rayxon Beruniy va Mirzo Ulugʻbek kabi buyuk allomalarimizga munosib yosh avlodni tarbiyalash, zamonaviy bilimlarni oʻquvshilarga yetkazish hamda mamlakatimiz yoshlarini matematika goʻzalliklaridan bahramand boʻlishlariga sharoit yaratib berish – barsha uchun ham qarz, ham farz hisoblanadi.

Matematika olamni bilishning asosi boʻlib, tevarak-atrofdagi kechayotgan voqea va hodisalarning oʻziga xos qonuniyatlarini ochib berishda hamda ishlab shiqarish, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Maʼlumki, matematika fani inson aqlini charxlaydi, diqqatini rivojlantiradi, koʻzlangan maqsadga erishish yshun qatʼiyat va irodani tarbiyalaydi, algoritmik tarzda tartib-intizomlilikka oʻrgatadi va eng muhimi mulohaza yuritishga chorlaydi hamda tafakkurni kengaytiradi. Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev taʼkidlaganidek, “Matematika hamma fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkyrli boʻlib oʻsadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi” [1].

Mamlakatimizda matematika 2020-yildagi ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida belgilandi hamda matematika ilm-fani va taʼlimi rivojlantirishini yangi sifat bosqishiga olib chiqishga qaratilgan qator tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. [2].

Jumladan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi RF-5712-sonli Farmoni asosida qabul qilingan “Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”, 2019-yil 9-yildagi “Matematika taʼlimi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash, shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining V.I.Romanovskiy nomidagi matematika instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish shora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi RQ-4387-sonli Qarori, 2020-yil 7-maydagi “Matematika sohasidagi taʼlim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish shora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi RQ-4708-sonli Qarori, 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida matematika fani va taʼlimini har tomonlama takomillashtirish va rivojlantirish yuzasidan qator salmoqli vazifalar belgilangan.

Oʻqish fani, umumiy oʻrta taʼlimning boshlangʻich sinflari oʻquv rejasidagi adabiyot fani, ogʻzaki va bogʻlanishli nutqini oʻstirishga, luʻgatini boyitishga, toʻgʻri va ifodali oʻqishga oʻrgatish bilan birga ularda kitobxonlik va nutq

madaniyatini hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. O'qish fanini o'qitish orqali o'quvchilarda to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish; o'quvchilarda kitobga, o'qishga muhabbat uyg'otish, ularni oddiy kitobxondan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali o'quvchilarning tevarak- atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, dunyoqarash elementlarini shakllantirish; o'quvchilarni ahloqiy-estetik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash; o'quvchilarning nutqi va tafakkurini o'stirish; elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; o'quvchilarning tafakkurini boyitish ko'zda tutiladi. O'qish darslari oldiga qo'yilgan tarbiyaviy vazifaning muvaffaqiyatli hal etilishi darsda badiiy asar matni ustida ishlash bilangina bog'liq bo'lib qolmay, balki bolalarni qurshab olgan hayot, tabiatdagi turfa o'zgarishlar, ekologik vaziyat, ijtimoiy foydali mehnat bilan ham o'zaro bog'liq bo'lishi lozim. O'quvchilarni o'qishga o'rgatishda hayot tajribalariga tayanib ish ko'riladi. O'qish darslarini bolalarda go'zallikka muhabbat uyg'otadigan, poklik tuyg'ulariga ozuqa beradigan, hissiyotni o'tkirlashtiradigan, aqlni charxlaydigan, tasavvurlarni boyitadigan, estetik didni o'stiradigan musiqa va tasviriy san'at fanlari bilan uzviy bog'langan bo'lishi kerak. O'qish, musiqa va tasviriy san'at darslarini o'zaro bog'lab uyushtirish bolalarda san'at asarlarini to'g'ri tushunish va qadrlash ko'nikmalarini o'stiradi, o'quvchilarning shaxs sifatida ma'naviy qiyofasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Filologiya fanlari blokidagi fanlar o'zaro ijtimoiy va aniq fanlar bilan uzviy bog'lab o'qitiladi. Agar o'quvchi matndan tashqari jadval, diagrammalardagi topshiriqlarni mantiqiy fikrlab, unga tanqidiy yoki kreativ yondashmasa, o'qish savodxonligida qusur borligidan dalolatdir.

Matematika faniga doir masala, misol, topshiriqlarni bajarish uchun, albatta, uni tushuna bilish zarur. Masalan, topshiriqlar gaplar vositasida ifodalanadi. Gap qurilishini esa, shubhasiz, ona tili fani o'rganadi. Fanga oid matnlarni tinglab tushunish, mantiqiy fikrlash orqali matematik o'lchov va hisob-kitoblar bilan bog'liq masalalarni yechish, laboratoriya va boshqa tajribalarni o'tkazish jarayonida eng maqbul yechim topa olish va to'g'ri qaror qabul qilish malakalari rivojlantiriladi.

Fizika va astronomiya faniga doir masala, formula, matnlarni o'qib tushunish ushbu fan tushuncha va hodisalarini – bu fan ramzlari va amaliyotlarini to'g'ri yozish va o'qish orqali – qanchalik to'g'ri va ongli uqqanligi yoki uqmaganligini ham ko'rsatib turadi. Fanga oid matnlarni o'qish jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyati, aqliy rivojlanishi va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish barobarida olamning yagona manzarasiga oid tafakkurlarini rivojlantirish hamda egallagan bilimlardan kundalik hayot faoliyatlarida foydalanish ko'nikmasini shakllantirishni ko'zda tutadi.

NUTQIY KOMPETENSIYALAR

maqsad va kontekstdan kelib chiqqan holda o'z fikrini yetkazish uchun og'zaki muloqotga kirishadi;

maqsad va kontestdan kelib chiqqan holda o'z fikrini yetkazish uchun yozma

matn yaratadi;

turli uslubdagi matnlarni ifodali o'qiydi; mazmunini anglaydi va qayta tushuntirib beradi;

notanish matnni ovoz chiqarib, belgilangan tezlikda o'qiydi;

audiomatnni tinglab, videotasvir va rasmlarni ko'rib tushunadi, o'z munosabatini og'zaki hamda yozma shakllarda ifodalab beradi;

asar va ijodkor shaxsi haqida o'zining mustaqil fikrini adabiy talaffuz va imlo me'yorlariga rioya qilgan holda bayon qiladi;

matnning umumiy mavzusini belgilaydi, matnga sarlavha qo'yadi;

matnning ma'lum qismini o'qib, uni mantiqan davom ettiradi;

matnni mazmuniy qismlarga ajratadi va reja tuzadi;

turli janrdagi matnlar mazmunini tushunadi, ulardan namunalarni yoddan aytib beradi, asar syujetini hayot bilan taqqoslaydi;

turli janrdagi adabiyotlarni mytolaa qilib, Undagi g'oya va obrazlarga og'zaki hamda yozma shakllarda munosabat bildiradi;

asar mutolaasidan zavqlana olish darajasida tilning ifoda imkoniyatlarini anglay oladi va his-tuyg'ularini bayon qiladi;

ommaviy axborot vositalaridagi dolzarb mavzularga doir xabar vama'lumotlarni tushunadi, o'z munosabatini bildiradi;

Filologiya fanlari orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar

Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarda fanga oid kompetensiyalar bilan birgalikda tayanch kompetensiyalar shakllantirilishi belgilab berilgan. Filologiya fanlari bloki yo'nalishidagi fanlar orqali o'quvchilarning o'zlashtirgan bilimlari asosida o'zini o'zi mustaqil rivojlantirish, egallagan bilim, ko'nikma va malakasini turli vaziyatlarda qo'llay olishga qaratilgan tayanch kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat.

Jumladan, kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda davlat tili, xorijiy tillarni o'zlashtirishda mustaqil, ijodiy fikrlash, yozma va og'zaki ravon bayon etish malakalarini shakllantirishda ona tili bo'yicha o'zlashtirgan bilimlarini muloqot jarayonida qo'llash malakasini rivojlantirish lozim.

Fanlarni o'qitishda axborot bilan ishlash kompetensiyasini samarali rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi zamonaviy axborot-telekommunikatsiya vositalaridan muntazam foydalanish zarur. Bunda o'quvchilarni fanga oid axborotlarni turli manbalardan izlash, tahlil qilish va axborot xavfsizligiga rioya qilgan holda axborot vositalari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda mobil qurilma (telefon, planshet va boshqa gadjetlar) lardan foydalanish tavsiya etiladi.

O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda umuminsoniy fazilatlariga ega bo'lish, Vatanni sevish, huquqiy, iqtisodiy bilimlarga ega bo'lish, yangiliklarga intilish va o'zlashtirgan nazariy bilimlari asosida mustaqil qaror qabul qilishga, jamiyatda ro'y berayotgan progressiv va innovatsion o'zgarishlardan xabardor bo'lish hamda ulardan kundalik hayotda foydalana

olishga o'rgatish zarur.

Ijtimoiy-emotsional va fuqarolik kompetensiyasini shakllantirish fuqarolik burchi, ijtimoiy, siyosiy rivojlanish, favqulodda vaziyatlar, ekologik muammolar haqida bilimlarga ega bo'lish, badiiy asar va san'at asarlarini tushunish hamda ularni asrashda tashkilotchilik xislatlarini rivojlantirishdan iborat.

O'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirishda umuminsoniy qadriyatlar asosiga qyirilgan fazilatlarga ega bo'lish, Vatanni sevish, jamiyat va tabiat haqidagi bilimlarga ega bo'lish, yangiliklarga intilish va o'zlashtirgan nazariy bilimlari asosida mustaqil qaror qabul qilishga, jamiyatda ro'y berayotgan rrogressiv va innovatsion o'zgarishlarga xabardor va daxldor bo'lish, doimo zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallashga intilish, hamda ylardan kundalik hayotda foydalana olishga o'rgatish zaryr. Shu o'rinda matematika fanini ryxta o'rganish orqali O'quvshilar tartib-intizomga o'rquanadilar, har bir myammoga matematik masala sifatida qarab, uni yeshishda qat'iyatli bo'ladilar.

Ijtimoiy-emotsional va fyqarolik kompetensiyasini shakllantirishda fyqarolik bursh, ijtimoiy va siyosiy rivojlanish, favqylodda vaziyatlar, ekologik myammolar haqida bilimlarga ega bo'lish hamda badiiy va san'at asarlarini tushunish hamda ylarni asrashda tashkilotshilik xislatlarini rivojlantirishdan iborat. Shuningdek, matematika ylarni haqgo'y, nohaqlikka befarq bo'lmaslik va vatanga sadoqatli bo'lish ruhida tarbiyalaydi. Matematika fanini ryxta o'rgatish orqali O'quvshilarni jamiyatning faol fyqarosi sifatida rivojlantirib borishga zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish shora tabirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining RQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.
2. Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития республики Узбекистан в 2017-2021 годах. К Указу Президента республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП-4947
2. И.В.Дрига Развитие профессиональной карьеры современного педагогов условиях креативного образования / В.И.Дрига // Стандарты и мониторинг в образовании. - 2012. - № 4. - с. 48-51
3. Локтинова Т.Э., Сергеева М.Г. Комфортная образования среда в образовательной оргнизации: Современный подход к проектирований. Профессиональноеобразование и общество. - 2018. - №3(27). - с 43-106.
4. М.Джумаев. Методика преподавания математики для начальных классов. Учебник. Туроникбол. Tashkent, 2016.426 s.
5. Djumaev M. Mathematical regularity and development of creative thinking of students. Deytsche internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft /German International Journal of Modern Science. Edition: № 28/2022 (Febryary) – 28th Passed in press in Febryary 2022 №28 2022. 26-28 st.
6. Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in Younger students. Science And Innovation International Scientific Journal Volyme 2 Issue 1

BO'LAJAK MUXANDISLARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QITISH JARAYONIDAGI MUAMMOLAR

B.S.Abdullayeva p.f.d,prof.

Toshkent davlat pedagogika universiteti
ilmiy ishlar va innovatsilar bo'yicha prorektor,

A.R.Madaminov-

Andijon mashinasozlik instituti doktoranti

Oliy ta'lim muassasalarining eng asosiy maqsadi oliy ta'lim sifatini ta'minlash, ya'ni sifatli, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdan iboratdir. Axborotlarni tezkor yangilanishi davrida har bir oliy ta'lim muassasasida ta'lim sifati masalasi, ta'limning so'nggi yangiliklari, texnik vositalar va texnologiyalar bilan boyitilishi, ta'limning zamonaviy ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi muxim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim sifatini ta'minlashning eng asosiy komponentlaridan biri bu professor-o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini ta'minlash muammosidir. Ta'lim taraqqiyotining keyingi istiqboli ko'p jihatdan ta'lim beruvchilarning kasbiy kompetentligi masalasi bilan bog'liq bo'lib bormoqda. Axborot asri har bir pedagogdan AKT bo'yicha yetarli bilim va malakaga ega bo'lishni talab etmoqda. Globallashuv va axborot almashinyvi jadal borayotgan sharoitda jahon tajribasida o'zini oqlagan ta'lim modellarida ta'lim sifatini ta'minlashga qaratilgan usullarni o'rganish va ularni milliy ta'lim tizimiga muvofiqlashtirish bo'yicha izlanishlarni amalga oshirish hozirgi kunda dolzarb masalalardan biridir.

Globallashuv, xalqaro iqtisodiy integratsiya, xalqaro mehnat taqsimoti jarayonlari, ishlab chiqarish jarayonlarining yuqori darajadagi avtomatizatsiyasi mavjud ta'lim xizmatlari bozoriga o'zining tamomila yangi va dinamik tarzda o'zgarib borayotgan talablarini o'rnatib kelmoqda. Shu bois, ta'lim jarayonini tashkil etish va ta'lim sifatini ta'minlash tizimining eng muxim elementi hisoblangan professor-o'qituvchilar kompetentligini yuksaltirish, kun tartibidagi eng muxim masalalardan biridir. Nafaqat mahalliy, balki jahon mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis kadrlarni tayyorlash va tarbiyalash, ta'lim tizimi pedagog xodimlaridan yuqori darajadagi kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, uni doimiy va izchil ravishda oshirib borishni talab etmoqda. Har bir tadqiqotda

bo'lgani kabi biz, eng avvalo, tayanch kategoriyalarga, xususan, "kompetentlik", "kasbiy kompetentlik", "elektron ta'lim" va "elektron ta'lim muxiti" kategoriyalariga aniqlik kiritib olishimiz kerak. "Kompetentlik" (inglizcha "competence" - "qobiliyat") - amaliy faoliyatda nazariy bilimlardan samarali, yuqori kasbiy malakaga ega bo'lish, mahorat va iqtidor hamda ijodkorlikni namoyon eta olish qobiliyatidir. "Kompetentlik" tushuncha siga olimlar, mutaxassis va tadqiqotchilar tomonidan bir kator ta'riflar berilgan. Ularni umumlashtirgan holda kompetentlikni muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga umumiy qobiliyat va kasbiy tayyorgarlikda namoyon bo'luvchi bilim, tajriba va ko'nikmalarga asoslangan integrallashgan bir qator sifatlar majmyi deb ta'rif berish mumkin. Kompetentsiya va kompetentlik tushuncha lari o'zaro bog'liq bo'lib, bilim, malaka va ko'nikma tushuncha larini o'zida mujassamlashtiradi, shaxsning maqsadga yo'naltirilganligi, muammolarni chuqur xis qila olishi, sinchkovlikni namoyon etishi, kreativ fikrlashga ega bo'lishi kabi sifatlarni o'z ichiga oladi.

"Kasbiy kompetentlik - mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir". Demak, kasbiy kompetentlik professor o'qituvchi tomonidan nafaqat alohida bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishini, balki har bir tarkibiy qismi bo'yicha tegishli bilimlar, ko'nikmalar va malakalarning sifatli o'zlashtirilishini xam nazarda tutadi. Shuningdek, kasbiy kompetentsiya o'z mutaxassis ligi bo'yicha bilimlarni doimo boyitib borishni, axborotlarni o'rganishni, zamon talablarini anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Oliy ta'lim muassasalarida professor-o'qituvchilarning pedagogik kasbiy kompetentlikka ega bo'lishlarining asosi sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- doimiy tarzda o'z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- axborot vositalaridan foydalanib yangi axborotlarni o'zlashtiradi;
- zamonaviy talablarni chuqur anglaydi;
- yangi bilimlarni izlab topadi;
- ularga kreativ yondashib, qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi;
- murakkab jarayonlarda noaniq vazifalarni bajaradi va to'g'ri qarorlar qabul qiladi;
- bir-biriga zid ma'lumotlardan oqilona va o'rinli foydalanadi;
- kutilmagan vaziyatlarga moslashuvchan harakat rejasiga ega buladi.

Kasbiy kompetentlik masalalari, ayni paytdagi pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va menejment sohasida faoliyat yuritayotgan talkikotchilarning diqqat markazidagi masalalardan biri bulib kelmokda. Ularning fikrlarini umumlashtirgan holda kasbiy kompetentlik asosining o'ziga xos modelini taklif etish mumkin. Tavsiya etilgan modelda keltirilgan parametrlarni o'rgangan holda, ular o'rtasidagi o'zviy bog'liqlik va bir-birini to'ldirish xususiyatlari mavjudligini ko'rishimiz

mumkin. Misol uchun, turli shart-sharoitlarga moslasha olish, bir vaqtning o'zida, zamon talablarini to'g'ri anglash va qaror qabul qilish bilan boglikdir. Zamonaviy professor-o'qituvchining kasbiy kompetentligiga bevosita bogliq bo'lgan yana ko'plab xususiyatlarni keltirish mumkin. Ayni paytda, zamonaviy har tomonlama raqobatbardosh pedagog modelini yaratish emas, balki ana shunday pedagog va boshqaruvchi xodimlarni tayyorlash modelini yaratish lozim. Bu pedagog va boshqaruvchi xodimlarning muvaffaqiyatli va doimiy rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Zamon talablari bilan hamnafas bo'lib borish ko'p jihatdan AKT imkoniyatlaridan keng foydalanishni taqozo etmoqda. Elektron ta'limni rivojlantirish, bu boradagi eng muxim jihatlardan biri sanaladi. Zamonaviy axborotlashgan jamiyat pedagog kadrlar tayyorlash sifatiga alohida talablar qo'yadi. Zamonaviy pedagog kadrlardan internetning axborot resurslaridan maqsadli foydalana olish, mustaqil bilimlarni olishlari jarayonida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalari imkoniyatlarini joriy etishi talab etiladi. Bugungi kunda elektron ta'lim jadal rivojlanyvchi soha hisoblanadi, uning rivojlanishi 1980-yillardanoq (masofadan o'qitish va televizion kurslar shaklida) boshlangan. Texnologiya taraqqiyotining izchil rivoji, ta'lim jarayonida masofadagi farqni tamomila sezmaslik, talaba yoki tinglovchini xyddi ayditoriya ichida xis qiladigan darajadagi dastaklarni ta'minlab berdi. Elektron ta'lim bir vaqtning o'zida aydio, video, slayd-shoy, Word va PDF hujjatlari ko'rinishidagi va turli formatdagi materiallar bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. Chat va forumlar orqali vebinarlarni o'tkazish va o'qituvchilar bilan muloqotda bo'lish foydalanyvchilarning o'zaro hamkorlikda faoliyat olib borish imkoniyatlari amalga oshiriladi. Ta'lim olish va malaka oshirishda "ELearning" tizimlar (o'qitishni boshqarish tizimi yoki LMS sifatida) va "online" kurslar o'tkaza olish imkoniga ega bo'lgan metodlari mavjud bo'ldi. Dastaklar yordamida "on-line" kurslarni va avtomatik adaptiv testlarni yaratish uchun materiallar to'plami kabi turli jarayonlar avtomatlashtirilgan bo'lishi mumkin. Elektron ta'lim Undan foydalanyvchilar uzluksiz ta'limni odatiy, kundalik hayot tarziga aylantirish imkonini beradigan qulay va iqtisodiy samaradorligi yuqori (bepul) yechim hisoblandi. Elektron ta'lim, xattoki, ish bilan band bo'lganlarga ham keying faoliyatlarini rivojlantirish va yangi malakalarni hosil qilish imkonini beradi.

Ta'lim sohasidagi muxim o'zgarishlar internet paydo bo'lishi va uning hayotimizga izchil tarzda kirib kelishidan keyin sodir bo'ldi. Texnologik taraqqiyotning muxim yutuqlaridan biri sanaluvchi smartfonlar (aqlli telefonlar)dan foydalanishni, matnli xabarlarni jo'natishni va internetdan foydalanishni deyarli hamma yaxshi biladi, Shuning uchun "on-line" kurslarda ishtirok etish va ishlash oddiy holat hisoblanadi. E'lonlar taxtasi, ijtimoiy tarmoq va kommunikatsiya internetining boshqa turli vositalari foydalanyvchilariga "on-line" kurslarda bo'lish va o'rganilayotgan kursga bog'liq bo'lgan masalalarning umumiylik xissini ta'minlagan holda, muhokama qilish imkonini beradi.

Didaktika nuqtai nazaridan muxim ahamiyat kasb etadigan, elektron ta'lim va axborot texnologiyalarini joriy etish orqali samaradorlikka erishiladigan metodik maqsadlarga:

- o'qitish jarayonini individuallashtirish va differentsiyalash;
- teskari aloqa orqali O'quv faoliyatining nazoratini olib borish;
- o'z-o'zini nazorat qilish va baholab borish;
- O'quv materialini o'zlashtirish jarayonida mashq qilish va mustaqil tayyorgarlikni tashkil etish;
- O'quv jarayoni vaqtini tejab qolish;
- O'quv axborotlarni AKTvositallari orqali vizuallashtirish;
- o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni modellashtirish;
- kompyuterda laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish;
- axborot ma'lumotlar bazasini yaratish va Undan foydalanish;
- o'qishga qiziqishni ortgirish;
- ta'lim oluvchini O'quv materialining o'zlashtirish strategiyasi bilan qurollantirish;
- fikrlashni, kreativlikni rivojlantirish;
- optimal qaror kabul qilish malakasini shakllantirish;
- ta'lim oluvchida axborot va Undan foydalanish madaniyatini shakllantirish kabilarni kiritish mumkin.

Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi - bu insonning turli sohalarda maqsadli mustaqil faoliyat asosida intellektual va ahloqiy rivojlanishidir. Bunda 3 ta asosiy vazifaga e'tibor qaratiladi:

1. Ta'lim tizimini islox etish.
 2. Mustaqil faoliyat tamoyishini ta'lim va tarbiyaning asosiy tamoyili sifatida e'tirof qilish.
 3. Ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish.
- Kasbiy kompetentlikni elektron ta'lim muxitida rivojlantirish zaruriyati:
- eng avvalo, ta'lim xizmatlari bozori nafaqat milliy darajada balki jahon miqyosida raqobatning tobora kuchayib borayotganligi;
 - ta'lim jarayonini ta'lim oluvchilarning ehtiyoji, imkoniyati, bilim darajasi va ularning ta'lim olishi vaqtini mustaqil belgilashiga moslashib borayotganligi;
 - kasbiy kompetentlikning oshirish masalasi ta'lim sifati bilan bevosita aloqadorligi;
 - ta'lim oluvchilarga dunyoviy bilimlarni berish, zaruriy malaka va ko'nikmalarni egallashida pedagog va raxbar xodimlar mas'uliyatining oshib borishidir.

O'quv muassasalari uchun yaratilgan saytlar yordamida o'qituvchilar ta'lim oluvchilarga masofada turgan holda bilim olishlariga imkon yaratdilar. O'quv muassasalari uchun yaratilgan saytlar ayniqsa o'qitish joulariga qatnashi qiyin bo'lgan ta'lim oluvchilarga qulaydir. Bulardan tashqari ta'lim oluvchilar axborot texnologiyalari bilan ishlash madaniyati, ko'nikma va malakalariga ega bo'ladilar.

Ta'limga yo'naltirilgan veb-sahifalarning afzallik tomoni unda o'qish muddatini O'quvchi o'zi belgilaydi, ya'ni talaba ixtiyoriy paytda o'qishni boshlaydi, materiallarni o'qituvchi nazoratida o'zlashtiradi. Talabaning o'zlashtirishi topshiriqlar va testlarni bajarishiga qarab aniqlanadi. O'quvchi berilgan programmani qanchalik tez o'zlashtirsa, shuncha lik tez o'qishni tygatadi va gyvoxnoma oladi. Dasturni o'zlashtira olmasa, unga mustaqil ishlab, o'qishni davom ettirishga imkoniyat beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyUndagi "Oliy ta'lim muassasalarining raxbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi 4732-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmonida ko'rsatilgan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi".
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenta SH.Mirziyoyevning 2017-yil 22 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // Xalq so'zi. 2017 yil, 23 dekabr.
4. Begimqulov Y.SH. Zamonaviy axborot texnologiyalari muxitida pedagogik ta'limni tashkil etish. // "Pedagogik ta'lim" jyr, № 1, 2004.
5. Vafoev B.R., Ibragimova S.B. Axborot tizimlari va texnologiyalari. O'quv-uslubiy qo'llanma. - T.: O'zDJTI, 2015. - 190 b
6. Mirsolieva M.M. "OTMda O'quv jarayoni va O'quv-uslubiy faoliyatni modernizatsiyalash va innovadion ta'lim texnologiyalarini joriy etish". Mody. T.: BIMM, 2015.

Elektron resurslarr

www.gov.uz
www.lex.uz
www.edu.uz
www.bilim.uz
<http://eleaming.zn.uz/>

CHET TILLARINI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Teshaboyev Allayorjon
ADCHTI, ijtimoiy-gumanitar fanlar,
pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi.
Sayfutdinova Mexrinoz
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi
Xorijiy til va adabiyoti (ingiliz tili) fakulteti 1-bosqich talabasi

Dunyo har kuni har soniya rivojlanib bormoqda. Yildan yilga insonlar o'rtasida chet tillarini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj ham ortib bormoqda. Tabiiyki, bu holat Bugungi kunda eng ommalashgan til - ingliz tilini mavqeyi ortishiga sabab bo'ldi. Shu jumladan bizning yurtimizda ham ingliz tilini o'rganishga bo'lgan talab va e'tibor oshdi. Bu jarayon davomida axborot texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etdi. Maktablardagi chet tili xonalari qayta tamirlandi va kerakli barcha jihozlar (interaktiv doska, zamonaviy o'quv quyrollar, o'yinlar uchun mahsys jihozlar, televizor, proyektor va boshqalar) bilan ta'minlandi. Bundan tashqari milliy o'quv dasturida ham AKTdan foydalangan holda yangi o'quv darsliklar yaratilgan bo'lib, endilikda o'quv jarayonlari zamonaviy texnologiyalar bilan birgalikda olib boriladi. Bu esa ingliz tilini o'rgatishda va o'tganishda bir qancha qulayliklar yaratadi.

Axborot texnologiyalar ta'lim sohasi bilan chambarchas bog'landi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida chet tillarini o'qitish tizimini takomillashtirishga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida 2021-yildan chet tili o'qituvchilariga milliy va xalqaro sertifikatga ega bo'lish talabi ham kiritilishi takidlangandi. Hozirgi kunga kelib esa nafaqat chet tilini bilish sertifikati balki zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda dars mash'gulotini olib borish talabi ham qo'yildi. Agarda o'qituvchi inavatsion texnologiyalardan oqilona foydalana olsa quyidagi natijalarga erishadi:

-- dars jarayonida o'quvchini e'tiborini mavzuga jalb etishi osonlashadi. Chunki hozirgi yosh avlod zamonaviy qurilmalar bilan birgalikda o'sib bormoqda. Yoshlarni inavatsion texnologiyalarga qiziqishi kuchli va bu qiziqish o'quvchini ingliz tilini o'rganish yo'lga olib kirishga sabab bo'ladi.

-- sinflar kesimida inavatsion texnologiyalardan foydalanish yuqori natija beradi. Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini multimedia qo'shiq va grafik rasmlar orqali tashkillashtirish kichik yoshdagi maktab O'quvchisida chet tiliga bo'lgan qiziqishni orttiradi.

-- 5-9- sinflar davomida chet tilidagi radio eshittirishlar, television dasturlar va kichik e-booklar tahlil qilinadi. Ingliz tili bo'yicha umumiy tushunchalar va ingliz tili aspektlari bo'yicha ko'nikmalar beriladi. Natijada 10-11-sinflarda oldin o'rganilgan bilimlar asosida to'liq mustaqil Shug'yullaniladi, hujjatli filmlar ko'riladi va muhokama uchun muhim mavzular o'rta tashlanadi. O'quvchi o'zining fikrini taqdimot ko'rinishida televizordan foydalanib ham ifodalab berishi mumkin.

-- Darslar o'yinli tashkil etiladi. Misol uchun, televizorda kichik ovozsiz myltfilm qo'yiladi, O'quvchilar uni o'zlari mimikalar orqali sinfdoshlariga namoyish etadi.

Bu holat O'quvchida talaffuzni va gapirish ko'nikmasini shakllantiradi. O'quvchini mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish uchun ham o'yinlar mavjud. Masalan, televizorda hikoyaning kirish qismi qo'yiladi yoki aydiodan parcha eshittiriladi. So'ngra o'quvchilar hikoyani o'zlarining mustaqil fikri yordamida davom ettiradi. Bu holat o'quvchida mustaqil to'g'ri va aniq fikrlashini ham yuzaga chiqaradi. Eng muhimi axborot vositalaridan va inavatsion texnologiyalardan

foydalanib dars o'tish, berilgan dars soati mobaynida barcha o'quvchilar bilan individual Shug'yllanish imkonini ham beradi. Barcha o'quvchilar darsga faol qatnashadilar. Bir vaqtning o'zida ham o'qituvchining AKTdan foydalanish ko'nikmasi ortadi, ham o'quvchi yaxshi o'zlashtiradi.

Barcha til ihlosmandlariga ma'lumki ingliz tili 4 ta aspektlardan (o'qish, yozish, gapirish, tinglash) tashkil topgan.

O'qish - dars mobaynida bu mahoratni rivojlantirish uchun proyektordan foydalangan holda (katta ko'rinishda) maqola, badiiy asar, kichik hikoyalarni O'quvchiga ko'rsatish mumkin. Ayrim o'quvchilarda ko'rib eslab qolish qobiliyati kuchli bo'ladi va ular ko'rib o'qish orqali til o'rganadilar.

Tinglash - bu mahoratda o'quvchiga kompyterdan foydalanib aydiolar qo'yiladi. Eshitish analizatorlari orqali aydियोzyv miyada analiz qilinadi. Bu holatda o'quvchi ham tinglaydi ham native speaker bo'lgan odamni o'z ona tilisidagi so'zlarni qanday to'g'ri talaffuz qilishini ham o'rganadi. Shuningdek, "Syn'iy aql va tillarni o'rganish" maqolasida B.Skinner tilni osonlik bilan o'rganishda kompyterning ro'li muhimligini ko'rsatgan. Kompyterda nafaqat tinglash, balki yozish mahoratida ya'ni o'z ustida individual Shug'yllanishda ham foydalanish mumkin.

Yozish - bu mahorat qolganlardan murakkab bo'lib bunda so'z boyligidan, grammatikadan to'g'ri foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarning o'rni beqiyos. O'quvchilar internet yordamida chet ellik tengdoshlari bilan ingliz tilida yozma muloqot qiladilar. Interaktiv doska orqali ham dars mobaynida yozish mahoratini oshirish imkoni mavjud. Dorskalar ya'ni interaktiv dorskalar Marti tomonidan fanga kiritilgan. Dastlab grammatik mashqlarni, mantiqiy iboralarni ifodalashda ishlatilgan. Bugungi kunga kelib esa uning vazifalari oshdi.

Gapirish - bu mahoratda o'quvchining qobiliyati yuzaga chiqadi. Til ko'nikmalari qay darajada ekanligi namoyon bo'ladi. Dars jarayonida kompyter texnologiyasi yordamida (o'yin orqali) bu mahoratni oshirish mumkin. O'quvchi kompyterda berilgan raqamlardan istalganini tanlaydi va uning ortidagi mavzu (yoshiga va bilim darajasiga mos bo'lgan) haqida o'z fikrlarini bayon etadi. Bunday usullar o'zaro sheriklar bilan birga muhokama qilish natijasida O'quvchida sekin-asta so'zlash qobiliyatini vujudga keltiradi.

Xulosa o'rnida Shuni aytish kerakki, Bugungi kunda chet tillarini o'qitishda kompyter texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Informatika, raqamli texnologiyalar fanlari ham chet tillini o'qitish metodikasi bilan bog'landi. O'ylaymanki, endilikda axborot texnologiyalari orqali chet tillarini o'rganish oson va tez amalga oshadi. Buning uchun albatta yosh kadrlarga zamonaviy texnologiyalar yordamida dars o'tishni o'rgatish, ularni bu boradagi malakasini oshirish lozim. Zero, chet tillarini mukammal o'rganish ilm cho'qqisiga chiqish uchun yo'l bo'lib hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bekmuratova Y.B. "Ingiliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" mavzusida referat. Toshkent --- 2012 yi.
2. Djumaqulov A.A. The difference modular teaching technology and traditional teaching, 2020.
3. Jalilov J. Chet tili o'qitish metodikasi, Toshkent. 2012
4. Otaboyeva. M.P. Chet tilini o'qitishda zamonaviy inavatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / M.P. Otaboyeva. - 2017.
5. O'.Hoshimov, I. Yoqybov. "Ingiliz tili o'qitish metodikasi" (O'quv qo'llanma) Toshkent: "Sharq" nashiriyoti, 2003.

PROMT TARJIMON DASTURI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR

Xudayberdiyev S.A.

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti,
"Axborot texnologiyalari"

Tarjimon dasturlar – bu ma'lum bir muloqot tilida yozilgan matnni boshqa bir muloqot tiliga tarjima qilib beruvchi dasturlardir. Hozirgi kunda tarjimon dasturlarning imkoniyatlari kengayib, avtomatlashgan va avtomatlashtirilgan tarjima tizimlar tarkibiga kirmoqda.

Avtomatlashgan tarjima tizimlari mashinali tarjimani asosini tashkil etadi. Mashinali tarjima – bu bir muloqot tilidagi ma'lumotni (matnli, ovoqli) kompyuter texnologiyalari yordamida boshqa bir muloqot tiliga to'liq yoki qisman tarjima qilib beruvchi jarayondir.

Avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari (*Compyter-Aided Translation*) – bu ma'lum bir muloqot tilidagi matnni kompyuter texnologiyalari yordamida tarjima qilish tizimidir. Ularni mashinali tarjima tizimlaridan farqi bunda tarjima qilish jarayoni inson tomonidan boshqariladi, kompyuter insonga matnni sifatli tarjima qilishida yordam beradi xolos.

"Tarjimon dasturlar nima uchun kerak?" – degan savolga shunday javob berish mumkin:

- Matnni umumiy mazmunini tezda tushunib olish uchun;
- Internetda ko'p tilli ma'lumotlarni tezda tahlil qilib olish uchun;
- Katta hajmdagi bir mavzuga oid matnlarni tez tarjima qilish uchun;
- Sayt yaratishda saytni tarjima qilib beradigan funksiyasidan foydalaniladi;
- Chet ellik mijozlar bilan tezda aloqa qilish uchun;
- Katta hajmli matndan kerakli ma'lumotni uning lingvistik xarakteristikasiga tayanib ajratib olish, masalan matnda nechta marta kishilarning nomlari uchraydi va ular bilan qanday harakatlar bog'langanligini aniqlash uchun;
- Shular kabi yana bir qancha holatlarda tarjimon dasturlar kerak bo'ladi.

Hozirda juda ko‘p zamonaviy mashinali tarjima tizimlari mavjud bo‘lib, ulardan quyida nomlar keltirilganlar ommabob hisoblanadi:

1. PROMT <http://www.e-prompt.ry/>
2. Pragma <http://www.trident.com.ya/>
3. TRADOS <http://www.trados.com/>
4. DEJA VY <http://www.atr.com/>

Mashinali tarjima tizimlarining asosiy ishlash tamoyiliga nazar tashlasak, tarjima qilish jarayoni ikkita ketma-ket bajariladigan amaldan tashkil topadi:

- 1) tarjima qilinadigan matnni tahlil qilish va uning ma‘nosi aniqlash;
- 2) sintez qilish, ya‘ni chiqyuvchi tilda berilgan ma‘noga mos so‘zlar ketme-ketligi tuzish.

Mashinali tarjimada eng asosiy ko‘rsatkich tarjimaning sifati hisoblanadi. Bundan tashqari foydalanyvchilar uchun qulay interfeysda bo‘lishi, boshqa hujjatlarni qayta ishlovchi dasturlar bilan integratsiyalanib ketishi, “tema” tanlash mumkinl bo‘lishi va qo‘shimcha lu‘gat qo‘shish mumkinl bo‘lish ham uning sifat ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

Internetning tashkil etilishi bilan mashinali tarjima tizimlarida Web interfeyslar qo‘shildi. Ular yordamida Internet saytlarda, elektron pochtalarda va boshqa Internet tizmi elementlarida “online” tarjima qilish imkoni yaratildi.

PROMT tarjimon dasturlar seriyasi – Rossiyaning *PROMT* (PROject MT) nomli kompaniyasi tomonidan ishlab chiqariladi. Hozirda kompaniya tomonidan Windows, Linyx, Mac OS, iOS, Android kabi operatsion tizimlarida ishlaydigan tarjimon dasturlar seriyalari ishlab chiqarildi.

PROMT tarjimon dasturi hujjatlarni yuqori darajada sifatli tarjima qiliyuvchi ishonchli mashinali tarjima tizimlaridir. Dasturlarni expert darajasida to‘liq sozlash orqali tashkilotlar va korxonalar miqyosidagi hujjatlarni ham yuqori sifatli tarjimasiga erishish mumkin. Bundan tashqari bu dastrlar har xil formatdagi hujjatlarni, elektron pochtaga kelgan va jo‘natiladigan xatlarini, Web sahifalarni, MS Power Point formatidagi taqdimot (prezentatsiya) materiallarini avtomatik tarzda tarjima qilish imkonini beradi.

PROMT Professional 9.0 dasturi yordamida quyidagi turli hujjatlarni sifatli tarjima qilish mumkinl:

- MS Word, MS Excel va Power Point hujjatlari;
- Internet Explorer va Mozilla FireFox brauzerlarida;
- MS Outlook Express xabarlarida;
- ICQ – mesenjer xabarlarida.

Bundan tashqari PROMT dasturi yordamida foydalanyvchi o‘zining lu‘gatini, tarjima-xotira (Translation Memory) bazasini yaratish mumkinl, Shu bilan birga dastur imkoniyatlarini oshirish maqsadida tayyor lu‘gatlardan, xotira-tarjima bazalardan va “online” lu‘gatlardan foydalanishi mumkin.

PROMT dasturi “inglizcha-rysha”, “rysha- inglizcha”, “nemischa-rysha”, “rysha-nemischa”, “fransuzcha-rysha”, “rysha- fransuzcha”, “ispancha-rysha”,

“ryscha-ispancha” va “italiyancha-ryscha” yo‘nalishlarda hujjatlarni tarjima qila oladi.

PROMT dasturi ikki xil komplektatsiyada – “Anglo-russko-angliyskoy” va “Gigant” sotuvga chiqariladi. “Gigant” versiyasi barcha yo‘nalishlarda tarjima qiladi.

PROMT dasturining asosiy afzalliklari haqida so‘z yuritsak, dastur yordamida quyidagi ishlarni amalga oshirish mumkin:

- Hujjatni asl formatini saqlagan holda tarjima qilish;
- MS Word, MS Excel, MS Power Point dasturlari oynasidan tarjima qilish;
- Muhim ma’lumotlarga tez murojaat qilish;
- Saytlarni ingliz tilidan rus tiliga tarjima qilish;
- Chet tilida muloqot qilish;
- MS Outlook va ICQ xabarlarini tez tarjima qilish;
- Lu’gatlar sonini ko‘paytirish;
- Shaxsiy lu’gatlar tashkil etish;
- Multitran lu’gatlar bazasidan ‘onlayn’ tarzda foydalanish;
- Tarjima sifatini oshirishga bag‘ishlangan 11000000dan ortiq maqolalardan foydalanish va ulardan kerakli so‘zlar tarjimasini foydalanyvchi lu’gatiga qo‘shish kabilarni bajarish mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinlki, hozirgi kunda juda ko‘plab tarjimon dasturlar mavjud bo‘lsada PROMT tarjimon dasturi imkoniyatlari bo‘yicha ulardan bir mynchy ustunliklarga ega. Shuning uchun chet tillarni o‘rgatuvchi ta’lim maskanlarida bu dasturni talabalarga o‘rgatish ularning tarjima sohasidagi bilimini o‘shirish bilan birga tarjima qilish samaradorligini bir mingcha oshishiga olib keladi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Xudayberdiyev S.A. San’at ta’limida axborot texnologiyalari. O’quv qo‘llanma. -Toshkent. -2021y.
2. Samigova G.A., Tillashayxova M.A., Kurbanova A.T. San’atda kompyuter grafikasi. -Toshkent.-2020y.
3. Alimov R.X., Yylchiyeva G.T., Rixsimboyev O.G., Alishov SH.A. Axborot texnologiyasi va tizimlari (talaba uchun darslik).-Toshkent, 2011.
4. Kurbanova A.T., Mamarajabov M. Informatika (O’quv qo‘llanma). Tamaddun-2013

ANIQ FANLAR BLOK-MODULI TAVSIFI VA PREDMETLAR INTEGRATSIYASI

Shazadayev Farxad Alim o‘g‘li

Toshkent Veternariya instituti katta o‘qituvchisi

Aniq fanlar blok-modyli o'z ichiga matematika, informatika va axborot texnologiyalari O'quv predmetlarini qamrab oladi hamda mazkur fanlarning o'zaro aloqadorligini ta'minlaydi.

O'quvchilarning matematik madaniyati, matematika fanidan ilmiy jihatdan boxabarligi ularning dunyoqarashlarini shakllantirish, tafakkurini rivojlantirishda zarur bo'lgan amaliy muammolarni hal qilish, funksional bilimdonlik, mantiqiy fikrlash, Shuningdek, insonning umumiy madaniyatini shakllantirishda Informatika va axborot texnologiyalari hamda matematika, fanlari muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchining ichki motivatsiyasining qanchalik shakllanganligi aniq fanlarga qiziqishi, atrof-muhit muammolarini anglashi va uni hal qilishda muhim qarorlarni qabul qilishni bilishi hamda tabiiy va sotsial muhitga ta'sirini tahlil qilishda muhim o'rin egallaydi.

Axborot texnologiyalari usullari va vositalarini o'zlashtirish, muammolarni hal qilish layoqatini shakllantirish, real ob'ektlar va jarayonlarning axborot modellarini qo'llash, tahlil qilish va o'zgartirish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

Algoritmik va hisoblash vositasi orqali fikrlash va kompyuter modellari orqali intellektual va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, kompyuter texnologiyalari orqali axborot jarayonlarini amalga oshirishni ko'rib chiqish, kompyuter tizimlari va modellari bilan ishlash, axborotni himoya qilish usullarini o'rganish, interaktiv kompyuter modellari yordamida modellashtirish, rasmiylashtirish va loyihaviy tizimli yondashuvni rivojlantirishdan iborat.

Shu bilan birgalikda ixtisoslashtirilgan ta'lim yo'nalishida ham yoshlarning iste'dodi va qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, ularning ilm-fanni egallashga bo'lgan intilishlarini qo'llab-quvvatlash hamda ularni barkamol, jismonan va ruhan sog'lom shaxs sifatida Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash maqsadida fanlardagi mavzularni kengaytirib o'qitish maqsadga muvofiq.

Ta'lim texnologiyasi STEAM aniq fanlar blok-modylida O'quvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog'liqligini ko'rsatishda dars va sinfdan tashqari mash'gulotlarda O'quv tadqiqotlarini o'tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo'naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Bu texnologiyani amalga oshirishda O'quvchilar tomonidan turli texnik qurilmalarni yasash uchun loyihalar yaratish, loyiha asosida qurilmaning maketini yaratish va uni amaliyotda ishlatib ko'rish, kamchiliklarini topish hamda uni bartaraf etish kabi vazifalar bajariladi.

Aniq fanlar blok-modylida O'quvchilar mantiqiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan xalqaro baholash dasturi (**PISA**, **TIMSS**) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashga mo'ljallangan amaliy mash'gulotlar hamda mustaqil bajarishga va ijodiy fikrlashga yondovchi

amaliy topshiriqlar bilan ishlashni yosh avlod ongiga singdirish o'qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi.

Aniq fanlarni o'qitishda nafaqat ularning o'zaro ichki, balki tashqi, ya'ni turdosh blok-modyillar tarkibiga kiruvchi fanlar bilan integratsiyasi ham katta ahamiyatga ega. Jumladan, quyidagi fan yo'nalishlari bilan o'zaro chambarchas aloqalari muhim hisoblanadi:

Ona tili va adabiyot, xorijiy tillar orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar tabiiy va iqtisodiy fanlarni o'qitishda O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda, yozma va og'zaki ravishda o'z qarashlarini ravon bayon etish malakalarini hosil qilishda, ilmiy atamalarni to'g'ri qo'llash hamda baxs-munozaralar jarayonida erkin muloqot qilishga o'rgatishda muhim o'rin tutadi.

Tarix O'quv predmeti tabiiy va iqtisodiy fanlar bilan ham bevosita bog'langan. Ilm-fan yutuqlarining ishlab chiqarish sohalari, iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarining rivojlanishi va atrof-muhit holatiga ta'sirini ko'rsatishda tarixiy ma'lumotlarning ahamiyati kattadir.

Matematika-O'quv predmeti insonning intellektini, diqqatini rivojlantirishda, ko'zlangan maqsadga erishish uchun qat'iyat va irodani tarbiyalashda, algoritmik tarzda tartib-intizomlilikni ta'minlashda va tafakkurini kengaytirishda katta o'rin tutadi. Matematika olamni bilishning asosi bo'lib, tevarak-atrofdagi voqea va hodisalarning o'ziga xos qonuniyatlarini ochib berish, ishlab chiqarish, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Informatika va AT O'quv predmetini o'qitish ilmiy-texnik jihatdan yanada rivojlanish uchun raqamli iqtisodning ustuvorligini e'tiborga oladi, umumiy o'rta ta'lim muassasalari O'quvchilarining raqamli texnologiyalar borasidagi kompetensiyasi va madaniyatini hamda tanqidiy fikrlash qobiliyati va kreativ axborot-kommunikatsion kompetensiyalarini rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Tabiat hodisalarini va asosiy fizik jarayonlarni anglash bilan birga, texnika va texnologiyalarni rivojlantirishda Informatika va AT qonunlarini amalda qo'llashni o'rganadilar. Fanni o'qitish jarayonida O'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyati, aqliy rivojlanishi va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish, olamning yagona manzarasiga oid tafakkur, informatika va axborot texnologiyalari fanida olgan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish hamda egallagan bilimlardan kundalik hayot faoliyatlarida foydalanish ko'nikmasini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Jadal rivojlanayotgan raqamli asrda innovatsion mahsyotlarni yaratish uchun yangi bilimlarni o'zlashtirish va amalda qo'llashning tobora ortib borayotgan ahamiyati milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini va milliy xavfsizlik strategiyalarining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. GloballaShuv davrida mehnat bozori talablariga mos, nostandart masalalarni ijodkorlik yondoshuvi asosida yecha oladigan yoshlarni tarbiyalash masalasini amalga oshirish uchun muayyan fikrlash modellari zarur, bolalarda bunday

fikrlash modellari maktab yoshida shakllanadi.

Jahon ta'lim tizimida fan va innovatsiya faoliyatining yutuqlaridan keng foydalanish, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarini izchil va barqaror rivojlantirish mamlakatning munosib kelajagini barpo etishning muhim omili. Yuqori kasbiy kompetentlikka ega, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ta'limda innovatsiyalar, o'qitishning zamonaviy, interaktiv va ijodiy uslublarini keng joriy etish O'quvchilarning motivatsion, kognitiv, operatsion, refleksiv va o'z-o'zini baholash kabi indikatorlar asosida ilmiy izlanishlarni amalga oshira oladigan qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Innovatsion iqtisodiyotda zamonaviy AKT ni yuqori darajada bilish, raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish va rivojlantirish qobiliyati o'ta muhim omil sifatida qaraladi.

Informatika va AT O'quv predmeti - umumiy o'rta ta'lim O'quv fanlarining tarkibiy qismi, O'quvchilarga ilm-fan asoslari to'g'risidagi bilimlarni amaliyotga joriy qilish, inson faoliyati, umumiy, raqamli va moddiy madaniyatning turlarini shakllantirishning umumiy tamoyillari, o'ziga xos ko'nikmalarini o'zlashtirish, Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida amaliy muammolarning innovatsion yechimlarini topish va hayotga tadbqiq etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni. 2019 yil 16 dekabr. www.lex.uz.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktabrdagi "Ilm fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyacini tasdiqlash to'g'ricida"gi PF-6097-con Farmoni. www.lex.uz.

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi PQ-4312 - sonli Qarori, O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. www.lex.uz.

4.Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori

5. Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in Younger students. Science And Innovation International Scientific Journal Volyme 2 Issue 1 Janvary 2023 Yif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434

6.Djumayev M.I Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. Educational process science and innovation international scientific journal volyme 2 issue 3 march 2023 yif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173

7.Djumayev M.I The transformation of the english language's variants in contemporary great Britain. Educational process science and innovation international scientific journal volyme 2 Issue 4 April 2023 Yif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz 19-27 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7818607>

8. Djymaev M.I.. Matematika o'qitishda kombinatorika masallarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari Fizika, matematika, informatika jurnali. 2023 yil 2/1 son. 19-27

“RAQAMLI O‘ZBEKISTON – 2030” STRATEGIYASI AMALDA...

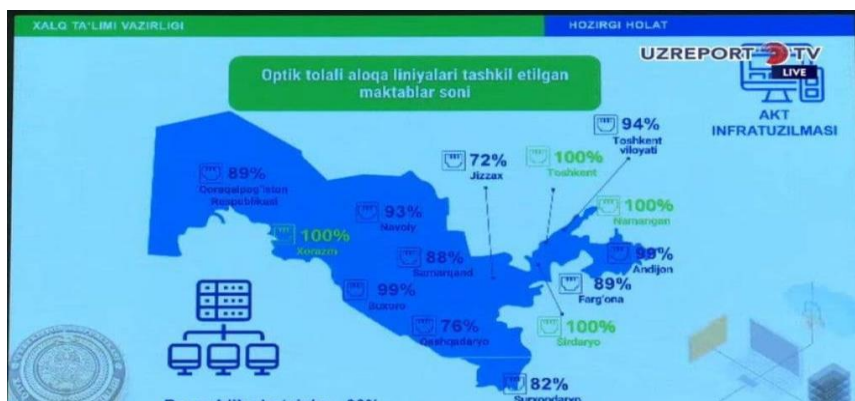
Boltaboyeva Shohidaxon

Qo'rg'ontepa tuman 41-DIYM direktori

Mamlakatimizda so'nggi yillarda “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi bo'yicha keng ko'lamdagi ishlar, xususan, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, barcha soha va jabhalar, Shu qatorda ta'lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Jumladan, umumta'lim maktablarini zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, innovatsion metodlar asosida dars berish sifatini oshirish, O'quvchi-yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etish maqsadida maktablardagi informatika xonalaridan maqsadli foydalanish kabi muhim vazifalar amalga tatbiq etib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida umumta'lim maktablarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilganlik holati yuzasidan **matbuot** anjymanida Shu haqda so'z bordi.

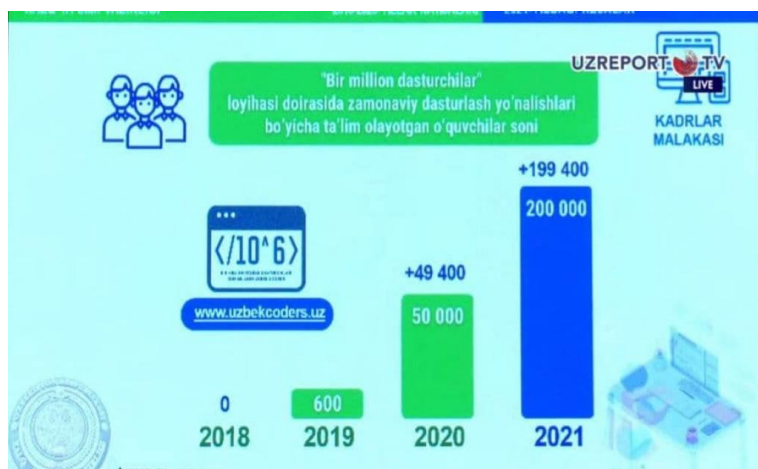

Anjymanda ta'lim sohasidagi raqamlashtirishning 5 ta asosiy yo'nalishi haqida ma'lumot berildi. Jumladan, 2020 yilda optik tolali aloqa liniyalarini tortish ishlari 7 ming 155 ta (71 foiz) maktabda amalga oshirilgan bo'lsa, bu ko'rsatkichni joriy yil yakuniga qadar 10 ming 8 ta maktabda yakunlash, ya'ni 100 foizga yetkazish ko'zda tytilgan. Bugungi kunda internet tarmog'iga ylangan maktablar “EDUCATION” tarifiga ylangan va maktab quvvatidan kelib chiqib, 10/40/100 Mbit/s tezlikda ishlaydi.

Bugungi kunda ichki lokal tarmoq yskunalari hamda Wi-Fi qurilmalar bilan ta'minlanayotgan maktablar soni ham kundan-kunga ortib bormoqda. Shu kunga qadar 4 mingdan ortiq maktablar (40 foiz) ana shunday qurilmalar bilan jihozlangan. 2021 yil yakuniga qadar 7 mingga yaqin maktablarni ichki lokal tarmoq infatuzilmasi bilan ta'minlash ishlarlari amalga oshiriladi. Shuningdek, kelgusida barcha maktablarni va ulardagi kompyuterlarni bog'lovchi yagona "Elektron ta'lim" korporativ tarmog'i yaratilishi rejalashtirilgan.

- Maktablardagi informatika xonalarini zamonaviy kompyuter bilan ta'minlash borasidagi ko'rsatkichlar Bugungi kunda 56,7 foizni tashkil etmoqda, - deydi Xalq ta'limi vaziri o'rinbosari rustam Karimjonov. –Ya'ni, jami 15 ming 906 ta informatika sinf xonasidan 9 ming 26 tasi zamonaviy kompyuter texnikalari bilan jihozlangan. Bu ko'rsatkichni joriy yilda 70 foizga yetkazish ko'zda tytilgan,

Bugungi kunda xalq ta'limi tizimida 20 dan ziyod axborot tizimlari va resurslarri ishlab chiqilib, ularni amalga tatbiq etish ishlari amalga oshirilmoqda. Jumladan, umumta'lim maktablarining bitiruvchilari to'g'risidagi ma'lumotlarni raqamlashtirish maqsadida "Attestat" avtomatlashtirilgan axborot tizimi, respublika doirasida fan olimpiadalarini o'tkazish maqsadida "Olimpiada" yagona axborot tizimi ishga tyshirilgan.

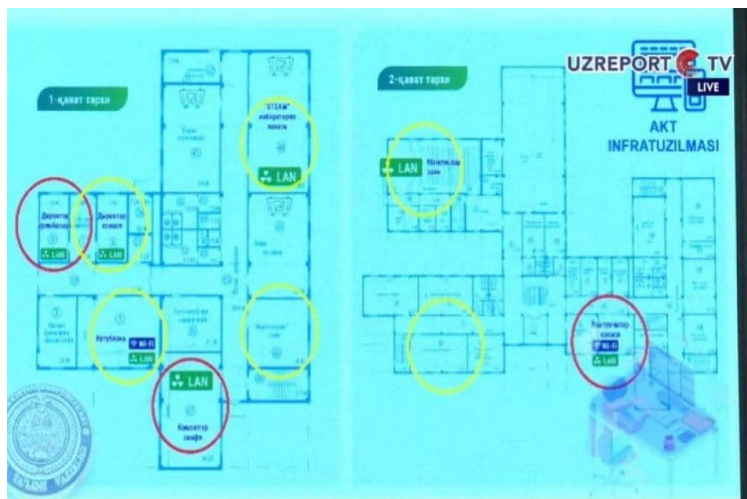

Ayni paytda eng dolzarb va hamma uchun muhim yo'nalish – masofaviy ta'lim uchun yaratilayotgan shart-sharoitlardir. Bu borada sohada masofaviy ta'lim jarayonini amaliyotga keng joriy etish, ta'lim berishda innovatsion shakl va usullardan samarali foydalanish, umumiy o'rta ta'lim tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, sinflar kesimida barcha mavzular bo'yicha videodarslar bazasini yaratish maqsadida Maktab.uz masofaviy ta'lim platformasi ishlab chiqilgan bo'lib, hozirda kontent yaratish ishlari olib borilmoqda.

Bundan tashqari, xalq ta'limi tizimiga oid jarayonlarni avtomatlashtiruvchi "Xalq ta'limi tizimini boshqarishning axborot tizimi (ERP) dasturiy majmyasi"

bosqichma-bosqich joriy etib kelinmoqda. Mazkur tizim Toshkent shahri bo'yicha tajriba tariqasida to'liq joriy qilingan bo'lib, qolgan hududlarda bu tizimni joriy etish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

O'quvchilarning axborot resurslari orqali bilimlarini mustahkamlash maqsadida hozirgi kunda "Edu market", "Edu kids", "kitob.uz" platformalari joriy qilingan va bu resurslarni takomillashtirish ishlari olib borilmoqda.

Maktablarda AKTni joriy etishning yana bir muhim omillaridan biri bu ta'lim maskanlarini malakali kadrlar bilan ta'minlashdir. "Bir million dasturchilar" loyihasi bo'yicha 5 ming 150 nafar informatika fani o'qituvchisi malaka oshirmoqda. Mazkur loyiha doirasida 200 ming O'quvchilar ta'lim olmoqda.

2021 yil Davlat dasturiga muvofiq informatika va axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining dasturlash tillari bo'yicha malakasini oshirish (Phyton, Scratch va b.) hamda maktab direktorlarining AKT savodxonligini oshirish bo'yicha o'qitish tizimi yo'lga qo'yilmoqda.

Respublika miqyosida informatika va axborot texnologiyalarini chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan tayanch maktablari tashkil etilmoqda. Bugungi kunda har bir viloyatda bittadan, jami 14 ta AKTga ixtisoslashgan tayanch maktabi faoliyat olib bormoqda. 2021 yilda bu kabi maktablarni 85 taga yetkazish rejalashtirilgan. Shuningdek, 5, 8 va 9-sinf informatika fani darsliklari zamonaviy dasturlar - Phyton, Scratch va boshqa dasturlash tillari bilan boyitilgan holda mutlaqo **yangi** talqinda ishlab chiqildi va o'quv tizimiga tatbiq etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni. 2019 yil 16 dekabr. www.lex.uz.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktabrdagi "Ilm fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyacini tadiqlash to'g'ricida"gi PF-6097-con Farmoni. www.lex.uz.

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi PQ-4312 -

sonli Qarori, O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. www.lex.uz.

4. www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi xukumat portali.

5. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

6. www.mediaeducation.uz

TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Xasanova Muhabbatxon Tursunboyevna

Andijon davlat universiteti

Informatika va o'qitish metodikasi

sirtqi bo'lim 4-kurs talabasi

Darhaqiqat, axborot texnologiyalari fanini o'rganish jarayonida taqdim etilayotgan ma'lumotlar talabalarning mustaqil ongini shakllantirishga imkon beradi. Axborot texnologiyalari fanini o'qitish samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan ishlarning bosh maqsadi – ta'lim muassasalarida talabalarga kerakli axborotni yetkazib berish, ularda mustaqil ongni shakllantirish, yuqori ko'rsatkichlarga erishish omillarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadning ijobiy yechimini ta'minlash Bugungi kun talabi va ijtimoiy munosabatlar mazmunining chuqurlaShuvi natijasida yuzaga kelayotgan hayotiy zarurat tufayli axborot texnologiyalari fanini o'qitish jarayonini takomillashtirishga nisbatan yangicha yondashuvni shakllantirishni taqozo etadi.

Oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan axborot texnologiyalari fanini o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan maqsadning ijobiy natija berishi bu yo'lda bir qator pedagogik vazifalarning bajarilishini talab etadi. Bizning fikrimizcha, ular quyidagilardan iborat:

1. Oliy ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalari fanini o'qitishni davr talablari darajasida amalga oshirish imkonini beradigan obyektiv shart-sharoitlarning yaratilishi (axborot texnologiyalari fanini o'qitish jarayonining zamonaviy O'quv jihozlari, texnika vositalari, O'quv-metodik adabiyotlar, fan dasturi, darslik, O'quv hamda metodik qo'llanmalar, Shuningdek, ko'rgazmali qurollar bilan ta'minlanishiga erishish).

2. Axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining mustaqil bilim va pedagogik mahoratlarini oshirib borishlari uchun sharoit yaratish.

3. Axborot texnologiyalari fani o'qituvchilariga zamonaviy pedagogik texnologiya nazariyasi mazmuni xususida ma'lumotlar berishga erishish.

4. Axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarida axborot texnologiyalari fanini o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish borasidagi ko'nikma va malakalarni shakllantirish

5. O'qituvchilarda axborot texnologiyalari fanini o'qitishni tashkil etishga

nisbatan yangicha, texnologik yondashuvni rivojlantirish.

6. Oliy ta'lim muassasalarida erishilgan axborot texnologiyalari fanini o'qitish samaradorligining mavjud darajasini tahlil etish.

Oliy ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalari fanini o'qitish samaradorligini oshirish quyidagilar yordamida ta'minlanadi: mazkur ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining mutaxassislik fanlari hamda pedagogik bilimlar asoslarini puxta o'zlashtirganliklari; egallagan mustaqil va pedagogik bilimlarni amaliyotda qo'llay olish malakasiga egaliklari; axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining o'z ustida ishlash va ijodiy faoliyatni tashkil etish ko'nikmasiga egaliklari; talabalarda axborot texnologiyalari fani asoslarini o'zlashtirishga nisbatan qiziqish, ehtiyoj va rag'batni qaror toptira olishlari; tashabbuskorlik va tashkilotchilik layoqatlariga egaliklari; axborot texnologiyalari fanining mohiyatini chuqur anglashlari; zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ulardan ta'lim jarayonida samarali foydalana olishning mohiyatini chuqur anglashlari; ta'lim muassasalarining yetarli darajada O'quv moddiy-texnik bazasiga egaligi; axborot texnologiyalari fanini o'qitish samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladigan monitoringning tashkil etilganligi kabilar.

Axborot texnologiyalari fanini o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi eng maqbul shakl, metod va vositalar mavjud. Axborot texnologiyalari fani o'qituvchilari tomonidan quyidagi shakl, metod va vositalardan muvaffaqiyatli foydalangan holda, mazkur fanni o'qitish samaradorligining oshishiga erishish mumkin: ma'ruza, ma'ruza-munozara, seminar, davra suhbat, uchraShuv maqsadida uyushtirilgan mysobaqa, amaliy faoliyat kabi mash'gulot shakllari; og'zaki bayon qilish, ko'rgazmalilik, laboratoriya va amaliy mash'gulotlar, muammoli vaziyatlarni hal etish, "Klaster", "6x6x6", "Aqliy hujum", "Fikrlarning shiddatli hyjymi", "Qarorlar shajarasi", "Kubik" kabi metodlar; O'quv-texnik vositalar – radio, televideniye, video-qurilma, kompyuter, slayd va nysxa ko'chiruvchi qurilmalar, Shuningdek, axborot texnologiyalari fani o'qituvchilarining bilimlarini boyitish, ularda mustaqil ta'limni tashkil etishga nisbatan yangicha yondashuvni shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonida hayotiy voqea-hodisalardan misollar keltirish va h.k. Ushbu holatlar asosida quyidagi vazifalar bajariladi: axborot texnologiyalari fani mash'gulotlari maqsadini aniqlab olish; maqsad doirasida amalga oshiriladigan vazifalarni belgilash; informatika fani mash'gulotlari mazmunini ishlab chiqish; mazmunni to'laonli yoritishga xizmat qiladigan shakl, metod va vositalarni aniqlash; talabalar tomonidan mavzu yoki O'quv material mohiyatining o'zlashtirilish darajasini belgilovchi nazoratni yo'lga qo'yish; talabalar tomonidan mavzu yoki O'quv material mohiyatining o'zlashtirgan-ligini ifodalovchi natijalarni umumlashtirish, tahlil etish va xulosalash; axborot texnologiyalari fani mash'gulotlarining samaradorlik darajasini e'tirof etish asosida navbatdagi faoliyat yo'nalishini belgilab olish.

Yakuniy bosqich. O'qituvchi mavzu bo'yicha umumiy xulosaga keladi.

Talabani baholaydi. Navbatdagi dars vazifalarini e'lon qiladi. Mustaqil tayyorgarlik ko'rishlarini so'raydi. Ularga uyga mustaqil bajarish uchun topshiriqlar beradi. Talaba tinglaydi, mustaqil ishlash uchun topshiriqlarni yozib oladi.

Nazorat diktanti: Multimediali texnik vositalarga ega bo'lgan kompyuterlar ... (tizimlari) va ... (Kompyuter) axborotlarning didaktik imkoniyatlaridan foydalana oladi. ... (Kompyuter) tizimlari yordamida matnning o'zida murojaatlarni tashkil qilsa bo'ladi, bu ... (dasturlar) so'zlar yordamida kerakli ma'lumotlarni izlashni osonlashtiradi. Gipermedia tizimlari faqat ... (so'zlar)ni emas, balki ... (matn)ni, raqamlashtirilgan ... (sonlar)ni, ... (tasvir)larni, ... (rasm) va ... (jadval)larni o'zaro bog'lash imkonini beradi. Bunday tizimlardan foydalanish ... (metodik) qo'llanmalar, lu'gatlar, kitoblar, ensiklopediyalarni yaratish va kompakt disklar yordamida tarqatish imkonini beradi. Axborot telekommunikatsion tarmoqlarning rivoji esa ... (internet)ning turli nuqtalarida saqlanayotgan katta hajmdagi ma'lumotga erishish imkonini yaratadi va Shu bilan birga ... (respublikadagi) ta'lim tizimlari rivojiga turtki beradi.

Bu mavzuda talabani baholash yuqoridagi ko'rsatmalardagi kabi amalga oshiriladi.

Uyga vazifa: 1. Mavzuga oid Esse yozib keling. 2. Mavzuga oid T-sxema tuzing. Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatini keltiring. Shunday qilib, oliy ta'lim muassasalarida informatika fanini o'qitish samaradorligini oshirishning muhim omili – mazkur jarayonda ilg'or metodlar, xususan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan informatika fani o'qituvchilarining qurollanganliklari va ulardan mazkur fanni o'qitishni tashkil etishda foydalana olishlari hisoblanadi. Shuning uchun ham, informatika fani o'qituvchilarining mutaxassislik va pedagogik bilimlari darajasini oshirish, Shuningdek, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Asosiy adabiyotlar:

1. Ixtisoslashgan informatika. (ilmiy-ommabop nashr), J.9, –T., “O‘zbekiston” NMIY., 2019. -784 b.
2. Myratova N., Grizl E., Mirzaxmedova. Ta'limda media va axborot savodxonligi. Toshkent: Baktria press, 2019. - 112 b
3. Mamatova Yo. Sulaymonova S. O‘zbekistonda mediata'lim istiqbollari. – Toshkent. 2013.
4. Л.М.Землянова Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества. М.: Изд – в Москва. 2001.
5. Irnazarov K.T. va b. Hozirgi zamon jurnalistikasi. – T.: O‘zMG, 2008.
- Axborot manbaalari
6. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali.
7. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
8. www.mediaeducation.uz

TABBIY FANLARNI O'QITISHDA KREATIV YONDASHUV MASALLARI

Djumayeva Moxigul Mamanazarovna

Termiz davlat pedagogika instituti

O'zbekiston Respublikasining bozor islohotlari yo'lidagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy yangilanishlari shaxs hayot tarzini o'zgartirdi, jamiyat hayotining barcha sohalari, Shu jumladan xalq ta'limi sohasida ham yangi masalalarni qo'ydi. "O'zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"da xalqimiz hayot darajasini yuksaltirishning aniq mexanizmlari belgilab berilganligi to'g'risida fikrlarini bildirib, Ushbu strategiyaning nafaqat xalqimiz, balki dunyo jamoatchiligi e'tiborini o'ziga jalb etgan muhim hujjatga aylanganligini alohida ta'kidlab, o'tamiz.

"Harakatlar strategiyasida ta'lim sifatini oshirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish masalalari alohida o'rin egallaydi. Harakatlar strategiyasi xonalari faoliyatidan ko'zlangan asosiy maqsad - O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularni 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasiga yanada kengroq jalb qilishdir.

Yoshlarning bilim va iqtidorini chuqurlashtirish, ularning kelgusida malakali kadrlar bo'lib O'zbekistonni yanada rivojlantirishdagi ishtirokini ta'minlash maqsadida ta'lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlar joriy etilmoqda, shunga javoban tadqiqot ishimizni samarali va amaliyotga joriy etishda natijaviylikka e'tiborni qaratmiz²³.

Shu bilan birga, sohada yechimimni topmagan qator masalalar matematika sohasidagi ta'lim sifati va ilmiy-tadqiqot samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruratini ko'rsatmoqda. Jumladan:

birinchidan, matematika ta'limotining ta'lim olish bosqichlari o'rtasidagi uzviylik to'liq ta'minlanmagan;

ikkinchidan, umumta'lim maktablarida matematika darslarini O'quvchilarning yoshiga nisbatan fanni o'zlashtirishni qiyinlashtiruvchi murakkab masalalardan iborat va boshqa fanlarda o'tiladigan mavzular bilan uyg'ynlashtirilmagan;

uchinchidan, matematikaga qiziqyuvchan, xalqaro olimpiadalar g'oliblari bo'lgan aksariyat iqtidorli yoshlarimiz hududlardan bo'lishiga qaramasdan ularning kelgusi rivojlanishi uchun oliy ta'lim va ilm-fan sohasida zarur shart-sharoit yaratib berilmagan;

²³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 18 maydagi №F-4941-sonli Farmoyishiga sharhi

to'rtinchidan, matematika sohasidagi ilmiy tatqiqotning amaliyot va ishlab chiqarish bilan bog'liqligini zaifligicha saqlanib qolmoqda;

beshinchidan, sohadagi olimlarning xorijiy ilmiy va ta'lim muassasalari bilan aloqalari milliy matematikani jahon miqyosiga olib chiqish, xalqaro hamjamiyatda nufuzini oshirish uchun yetari emas.

«Kechagi dars berish uslubi bilan matematikani jadal rivojlantirib bo'lmaydi. Shu bois avvalamalda yaxshi natija bergan xorijiy metodika asosida ta'lim dasturlari yaratib, o'qituvchilarni qayta tayyorlash zarur. Metodika shunday bo'lishkerakki, u bolalarda matematikaga muhabbat uyg'otsin. Buning uchun O'quvchilar bu fan hayotda, har bir sohada o'ziga kerakligini anglashi zarur. Yoshlarni imtixonidan o'tish uchun emas, bilimli mutaxassis bo'lish uchun o'qishi lozim», deb ta'kidlaydi davlat rahbari.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari metodik-matematik tayyorgarligining biz tomondan ishlab chiqilgan konsepsiyalarga mos ravishda O'quvchilarni ijodiy shaxs sifatida rivojlanishida mahsus yo'naltirilgan va saralangan fundamental matematik tayyorgarlik mazmuni tanlovi zarur. Buning uchun avvalo "Ona tili" O'quv fanining amaliyotga tatbiq etilishida yangi yondashuvni ishlab chiqish lozim. Bu kurs yuqori ilmiy saviyada, qattiq qo'llikning ongli darajasida (milliy-nazariy daraja bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini matematik rivojlanishi bilan zid kelmasligi uchun) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan aqliy faoliyatning umumlashgan usullarini egallashga, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'rganilayotgan materialning amaliy yo'naltirilganligiga, integratsiya, gumanitarizatsiya tamoyillarga rioya qiluvchi kurs bo'lishi lozim.

Maktabga borgunga qadar tasavvur va tafakkur rivojlanish darajasiga ega bo'lgan O'quvchilar o'qishda qiyinchiliklarga duch kelmaydilar. Maktabga endigina qadam qo'ygan O'quvchiga, bular yaxshi o'qiydi, bular – o'rta, bular – qiyinchilik bilan o'qiydilar deb aytish uchun, bir nechta psixologik testlar, vazifalar berish yetarli. Bola tasavvurining shakllanish darajasidagi bunday farq qayerdan kelib chiqadi? Olimlar kichik boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarni o'rganadilar. Bolalar qanchalik yosh bo'lsalar, ularning tafakkuri va tasavvuri rivojlanishi bo'yicha shuncha lar yaqin bo'lganlar. Demak, agar siz yuqoridagi natijalarga erishmoqchi bo'sangiz, o'z vaqtida – go'daklik vaqtidan boshlang.

Metodist olimalardan B.S.Abdullayeva, A.V.Sadikova, V.Toshpo'latova, Z.G'.Tadjiyeva Shu narsani isbot qildilarki, boshlang'ich sinf O'quvchilarining tasavvurini shakllantirish pedagogning o'zaro faoliyatida yanada yaxshi rivojlanar ekan²⁴. Xo'sh, boshlang'ich sinf o'qituvchisi O'quvchilar faoliyatiga qanday rahbarlik qilishlari kerak? Har qanday faoliyat shundagina yaxshi natija beradi-ki, qachonki O'quvchilar qiziqish bilan Shu faoliyat turi bilan Shug'yullanadilar, Shuningdek ijod ham – bu doimo qiziqish hattoki ynytilishdir. Faoliyatning u yoki

²⁴ Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Toshpo'latova M.I., Boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish uchun mo'ljallangan o'quv-metodik qo'llanma – T.: , 2011. – 148 bet.

bu turiga tasavvurni shakllantiruvchi o'yinlarga nisbatan bo'lgan qiziqishni oshirish kerak. O'qish jarayonida namayon bo'ladigan O'quvchilarning psixologik – pedagogik farqlarini hisobga olgandagina o'qitishda yuqori natijalarga erishish mumkin. Bu farq nimada va qanday namayon bo'ladi?, degan xaqli savol tyg'iladi. Ularning namayon bo'lishi turlichadir. O'qitish jarayonida namayon bo'lgan qaysi xususiyatlar O'quvchilar jamoasi uchun xarakterli tipik xususiyat ekanligi ma'lum bo'lgandagina O'quvchiga nisbatan to'g'ri pedagogik yondashishni ta'minlash mumkin. Bunday yondashish o'qitishning barcha etaplarida yangi material o'tilganda, mustaqil ishlarni tashkil etishda, O'quvchilardan so'rashda va Shu uy vazifalarini topshirishda muntazam ravishda olib borilgandagina samarali bo'lishi mumkin. Z.G'.Tadjiyeva o'qituvchilar bilan birgalikda darsni tashkil etishning yangi shakllarini amalga oshirmoqda²⁵. Bu sistemaga ko'ra sinf O'quvchilarining o'zlashtirish tipik xususiyatlariga qarab uch guruhga yuqori o'rtacha va past guruhlariga bo'linadi. O'quvchilar jamoasi uch xil variantdagi topshiriq ustida ishlab kuchi yetgan darajada bilim, O'quv va malakaga ega bo'ladilar.

Ikki tipdagi O'quvchining qobiliyatiga diqqatimizni jalb etamiz:

Arifmetikani oson o'zlashtiruvchi O'quvchilarning faolligi va fikrlashlarining egilyvchanligi, yangi masalaga yechish usulini topish zarur bo'lgan muammo deb qarashlariga masala shartini analiz qilgan holda masalani yechishga shoshilmaslikda ravshanroq namayon bo'ladi. Masalaning ayrim tomonlarini yechishga kirishar ekan, masalaning to'la shartini diqqat markazlarida tutadilar, Ushbu amalni bajarish kerakmi, yoki kerak emasligini bir necha bor o'z oldilariga qo'yadilar. Doimo masalaning oxirgi savoli va masala shartidagi boshqa berilganlarni nazarda tutadilar. Analiz eng qiyin turi o'ziga xos, ya'ni keyingi amallarga qaratilgan oldindan ko'rish tarzidagi hisoblashni bu O'quvchilar boshlang'ich sinflardayoq tushunib oladilar. Arifmetikani o'rganishda zaif qobiliyatga ega bo'lgan O'quvchilar bu holda odatda O'quvchi o'qituvchi qo'yan vazifadan chekinadi, uni o'qitish bo'yicha, Shuningdek tarbiyaviy talablariga itoat etmaydi. Bu holni o'qishning birinchi kunlaridayoq payqash mumkin. Bunday bolalarni O'quv jarayonida so'nggi kuzatishlar Shuni ko'rsatadiki, ular O'quv materialini sekinlik bilan o'zlashtirish jihatidan farq qiladilar. Sinfning ko'pchilik O'quvchilari qo'shish jarayonini bajarishda ancha takomillashgan birliklar guruhi bilan hisoblashishga o'tganlar, bu bolalar esa elementar usul, ya'ni bittalab sanash orqali hisoblashda davom etadilar. Yoki O'quvchilarning ko'pchilik qismi ismsiz hisoblashga o'tganda, bu bolalar hisoblash jarayonida hali ham barmoqlaridan yoki tayoqchalardan foydalanadilar.

Matematik tasavvurlarni shakllantirish yuzasidan olib boriladigan ishning asosiy shakli – mash'gulotdir. Dastur vazifalarining ko'pchilik qismi mash'gulotlarda hal qilinadi. Bolalarda ma'lum izchillikda tasavvurlar shakllantiriladi, zarur malaka va ko'nikmalar hosil qilinadi. Atrofdagi hamma

²⁵Tadjiyeva Z.G'. va boshqalar „Boshlang'ich sinf matematika, ta'lim samaradorligini oshirishda tarixiy materiallardan foydalanish—Toshkent.: Jahon Print, 2007, 100 bet.

narsani miqdor jihatidan kuzatishlarni uyushtirish ga, bolalarning o'z faoliyatlarining xilma-xil turlarida matematik mazmundagi bilim va ko'nikmalaridan qanday foydalanishlariga katta ahamiyat beriladi. Mash'gulotlarda va kundalik hayotda didaktik oyinlardan hamda oyin-mashqlardan keng foydalaniladi. Mash'gulotlardan tashqari vaqtlarda o'yinlar tashkil qilib, bolalarning matematik tasavvurlari mustahkamlanadi, chuqurlashtiriladi va kengaytiriladi. Bir qancha hollarda, masalan, joyni bilish ko'nikmasini rivojlantirish yuzasidan olib boriladigan ishlarda oyinlar asosiy O'quv vazifasini o'taydi. Mash'gulotlarda bolalarning aktiv faoliyati birinchi navbatda yangi material ustida ishlashni hamda ilgari o'tilgan materialni takrorlashni birga to'g'ri olib borish bilan ish turlarini va uni tashkil etish usullarini almashtirib turish bilan ya'ni, mash'gulot tuzylishi bilan taqsimlanadi. Mash'gulot tuzylishi dastur vazifalarining hajmi, mazmuni, birga kyshib olib borilishi, tegishli bilim va ko'nikmalarining o'zlashtirilishi darajasi, bolalarning yosh hysysiyatlari bilan belgilanadi. Maktab davriga kelib bolalar to'plam va son, shakl va kattalik haqida o'zaro bog'langan bilimlarni nisbatan ko'prok egallagan, fazoda va vaqtni mo'ljalga olishni bilishni o'rgangan bo'lishlari zarur. Bolalar miqdor nisbatlarini aniqlashda eng aniq usul predmetlarni sanash va kattaliklarni o'lchash ekanligini tushuna boshlaydilar. Sanash va o'lchash malakalari ularda tobora mustahkam va ongli o'zlashtiradilar.

Boshlangich ta'lim fakultetida ishlashning ko'p yillik tajribasiga tayanib, mavjud ilmiy-metodik tadqiqotlar natijalarini va ko'p bosqichli boshlang'ich ta'lim mutaxassis ini tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, matematika bo'yicha dasturlarni qayta ishlab chiqdik.

Ta'limning hozirgi talablari ixtiyoriy bosqichda ta'lim fUndamentalligini, ya'ni fandagi asosiy tushuncha larni ajratish va mohiyatga tayanyvchi umumlashma malakani shakllantirishni taqozo etadi. Bu asosiy ikkita vazifani hal qilishga ko'maklashadi: ***fanni chuqur o'rganish*** va ***zo'riqishini bartaraf etish***.

Birinchi talabning bajarilishi: boshlang'ich maktab matematika kursida asosiy matematik g'oya, tushuncha va dalillarning aks ettirilishi – “boshlang'ich sinfda geometrik tushuncha lar”, “boshlang'ich sinfdabo'lish nazariyasining asosiy qoidalaridan foydalanish”, “boshlang'ich sinfdatenglama tushuncha sini o'qitish” va dasturning har bir bo'limida shunga o'xshash savollar mavjudligidan iborat, **ikkinchi talabga rioya etilishi:** geometrik bo'limni kuchaytirish, jumladan geometrik materialiga bag'ishlangan bo'limda ko'rinib turgan o'zgarish g'oyalari simmetriya bilan bog'liq tushuncha lar hisobiga. **uchinchi talab:** nafaqat tarixiy-matematik va estetik elementlar, balki boshqa O'quv fanlari, san'at, amaliy san'at, faoliyat, atrof-muhitdan illyustrativ material jalb etish hisobiga matematika kursi gumanitarizatsiyasini kengaytirish, biz tomonimizdan ishlab chiqish mahsus kurs va tanlanma kurslarda bulardan kengroq foydalaniladi. Bundan tashqari, dasturga zamonaviy matematik ta'lim talablarida ustuvor bo'lgan kombinatorika va ehtimollar nazariyasi bilan bog'liq savollar qo'shilgan.

O'quv fani mantig'i fanning mantiqiy konstruksiyalari variantlaridan birini aks ettirishi kerakligi uchun bilimlarni o'zlashtirish psixologiyasini hisobga olgan

holda ilmiy nazariyalar tuzilishi tizimlarini mantiqiy-didaktik tahlili va taqqoslanishi masalasi yuzaga chiqadi. Masalan, “Son tushuncha sini kengaytirish” bo‘limida haqiqiy sonlar nazariyasi boshlang‘ich ta‘lim fakultetida cheksiz o‘nlik davriy bo‘lmagan kasrlar tushuncha si yordamida tuziladi .

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan “Matematika” kursi materiallarini ongli chuqur o‘zlashtirilishi ularga boshlang‘ich maktab materialiga yaxshi yo‘nalish, masala yechishda izlanish yo‘llari to‘g‘riligi va ko‘p ma‘noliligini nazorat qilish O‘quvchilarni myshohada qilishining maqsadga yo‘nalganligi va to‘g‘riligini baholash, masala tartibiga muvofiq keltirib chiqarilgan hollarni to‘liq qamrab olishga imkon beradi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2016 yil, 56 bet.
2. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
3. Boltayev J, Qodirov A “Boshlang‘ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlar “ Toshkent, 2002, 52 bet.
4. Ginsburg A., Leinwand S., and Decker K., “Informing Grades 1-6 Standards Development: What Can Be Learned from High-Performing Hong Kong, Korea, and Singapore?” American Institutes for Research, 2009.
5. Djanpeisova G.E.Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi. O‘qyv qo‘llanma.2018 yi. TDPY/ 264 bet.
6. Djumayev M.I. va boshqalar. Matematika o‘qitish metodikasi (kasb-hunar kollejlari O‘quvchilari uchun O‘quv qo‘llanma) – T.: “Ilm-Ziyo”, 2003, 240-bet

STEAM TA’LIM TIZIMI, UNDA SCIENCE FANLARNI O’RNI VA BIOLOGIYANI O’QITISH

Uzoqjonova Mohinur Diyorbek qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti

Biologiya yo‘nalish 1-kurs talabasi

Texnika va axborot almashinuvi o‘tib, rivojlanib borayotgan Bugungi kunda bolalar juda aqlli va zehnli bo‘lib bormoqda. Ular ham yangi davr texnologiyalari bilan birga hamnafas ylg‘aymoqda. Hozirda ularga ta‘lim berishda ham noan‘anaviy uslublardan foydalanish davr talabi bo‘lib qoldi, desak yanglishmaymiz. Bunday zamonaviy va noan‘anaviy usullardan biri STEAM ta‘lim tizimida fanlarni o‘qitishni olsak, STEAM ta‘lim tizimi o‘zi nima? degan savol tug‘ilishi oddiy hol . STEAM bu – S-science (tabiiy fanlar), T-technology (texnologiyalar), E-engineering (muhandislik), A-art (san‘at) va M-mathematics

(matematika). STEAM ta'lima yo'nalishi va amaliy yondashuvni qo'llash, Shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi ga asoslangan.

Ta'limga Ushbu yangi yondashuv, nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir. STEAM Amerikada ishlab chiqilgan. Ba'zi maktablar bitiruvchilarning martabalarini e'tiborga olishdi va fan, texnologiya, myhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi va STEAM tizimi Shu tarzda shakllandi. (STEM – tabiiy fanlar, texnika, myhandislik va matematika). Keyinchalik bu yerga Art qo'shildi va endi STEAM tizimi oxirigacha shakllandi. O'qituvchilar Ushbu mavzular, aniqrog'I Ushbu fanlardan berayotagan bilimlar kelajakda talabalarning yuqori malakali mutahassis bo'lib yetishishiga yordam beradi, deb hisoblashadi. Oxir-oqibat, bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo'llashadi.[1]

Jahonda sodir bo'layotgan, rivojlanayotgan yangi, zamonaviy ta'lim shakllaridan chetda qolmagan holda yurtimizga ham Ushbu STEAM ta'lim tizimi kirib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qaroriga muvofiq, Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi Respublika ta'lim markazi oldiga O'quv – tarbiya jarayoniga “STEAM” fanlarini (science – tabiiy fanlar, technology – texnologiyalar, engineering – texnik ijodkorlik, art – san'at, mathematics - matematika) o'qitish bo'yicha ilg'or pedagogik texnologiyalar va boshqa maqbul metodikalarni joriy etish vazifasi qo'yilgan edi. O'zbekiston ta'lim tizimiga STEAM ta'limini joriy etish uni SCIENCE – tabiiy fanlar tarkibiga singdirishdan boshlandi. Bugungacha umumiy ta'lim maktablarining 1-2 sinflari uchun tabiiy fanlar darsligi yaratildi va Ushbu fan 2022- O'quv yilidan boshlab maktablarda o'qitib kelinmoqda. Darslikka STEAM ta'limiga asoslangan mavzu va mashqlar kiritilgan. Endilikda umumta'lim maktablariga STEAM ta'limini joriy etishda uni bir qancha fanlar tarkibiga singdirilgan holda o'qitish yo'lidan boriladi. Shu kunga qadar Koreya Respublikasi elchixonasi huzuridagi Respublika ta'lim markazi Koreya Respublikasi ta'lim markazi bilan O'zbekistonda koreys tilini o'qitish bo'yicha o'zaro hamkorlik qilib kelayotgan edi. Endilikda Ushbu tashkilot bilan O'zbekistonda STEAM ta'limini joriy etish bo'yicha ham hamkorlik yo'lga qo'yildi. Umumta'lim maktablarida STEAM ta'limini joriy etish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlarning davomi sifatida Koreya Respublikasining soha mutaxassislari tajribasiga tayaniladi.[2]

STEAM ta'lim tizimida SCIENCE (tabiiy fanlar) ham o'rin olgan bo'lib, biologiya ham SCIENCE fanlar tarkibiga kiradi. O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim tizimida pedagogik faoliyat ko'rsatayotgan har bir o'qituvchining diqqat markazida bo'lmog'I lozim. Biologiyani o'qitishda O'quvchilarning bilish faoliyatini individual tarzda tashkil etish asosan dars bilan birgalikda darsdan va sinfdan tashqari ishlarda ham

foydalaniladi. Masalan, O'quvchilarning uy vazifasini bajarishida ularga tafovitytlab yondoshish imkoniyatlari mavjud. O'quvchilarga muayyan mavzular bo'yicha krosswordlar tuzish, kuzatish va tajribalar o'tkazish, ma'ruza va refaratlar, turli mavzularda o'tkaziladigan tanlovlar uchun materiallar tayyorlash shular jumlasidandir. Biologiya o'qitishda hamkorlikda o'qitish texnologiyasining barcha metodlaridan, modylli ta'lim texnologiyasining O'quvchilarning kichik guruhlarda ishlashiga mo'jjallangan modyl dasturlaridan foydalanish shular jumlasiga kiradi. Biologiya dasrlarida O'quvchilarning bilish faoliyati yalpi o'qitishni individual va kichik guruhlarda ishlash shakllari bilan uyg'ynlashtirilganda juda yuqori samara beradi. Hamkorlikda o'qitishning kichik guruhlardao'qitish metodida yalpi o'qitish kichik guruhlar bilan, "arra" metodida esa, O'quvchilarni avval individual tarzda, so'ngra kichik guruhlarda o'qitish uyg'ynlashtirildi. Biologiyani o'qitishda ta'lim – tarbiya jarayonida hukmronlik qilayotgan an'anaviy darslarni zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali takomillashtirish maqsadga muvofiq. Shuni nazarda tutgan holda an'anaviy darslarda hamkorlikda o'qitish texnologiyasining kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish metodidan foydalanish yo'llari ishlab chiqildi. Ushbu metodning qulay tomoni o'qituvchining avval reja asosida ko'rgazmali materiallar yordamida, yangi mavzuni bayon etiladi, so'ngra O'quvchilarning kichik guruhlarda hamkorlikda mustaqil ishi tashkil etiladi. Biologiya O'quv dasturidan o'rin olgan muammoli mavzular muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda muammoli dars "aqliy hyjym" shaklida o'rganiladi. Shuningdek, ba'zi mavzular munozarali dars shaklida o'rganilishi maqsadga muvofiq. Ta'lim jarayonida munozarali darslarning 2 xili: ilmiy munozara darslari va erkin fikrlash darslaridan foydalaniladi. Biologiya darslarida zamonaviy pedagogic texnologiyalardan muvaffaqiyatli foydalanishning muhim shartli ta'lim-tarbiya jarayonida teskari aloqni amalga oshirish, yani O'quvchilarning o'zlashtirilgan bilimlarini nazorat qilish va baholash, ularning javoblaridagi tipik xatoliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini aniqlash, olingan natijalarga muvofiq holda dars ishlanmalariga tegishli o'zgartirishlar kiritish, ularni takomillashtirish sanaladi. Har bir dars ishlanmalrida O'quvchilarning o'zlashtirilgan bilimlarini ikki marta, o'tgan va yangi mavzu yuzasidan test topshiriqlari vositasida nazorat qilish va baholash nazarda tytildi. Mazkur nazorat O'quvchilarning O'quv faniga bo'lgan qiziqishlari, bilimlarini muntazam ravishda orttirish, O'quv materialini ongli o'zlashtirish va mustahkamlanishiga zamin yaratadi.[3]

Xulosa qilib aytganda STEAM ta'lim tizimi yangicha metodika va ishlanmalarga boy bo'lgan tizim. Bu tizim bilan o'quvchilarni texnologiyalar bilan hamnafas bo'lgan holda tarbiyalanadi. Biologiyani o'qitishning yangicha metodlaridan foydalangan holda o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlani ortirish, fanni oson o'zlashtirishga yo'naltiriladi. Bugungi kunda hamma yosh avlod texnologiyalarga qiziqadi. Demak, bu tizimda qiziqyvchanlik bilan o'rganishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “STEAM ta’lim tizimi nima?” <https://www.integer.uz//steam>
2. “STEAM ta’lim tizimi va unda xorijiy tillirni o’qitish” Dilyorjon Zoirjon o’g’li Solidjonov
3. J.O.Tolipova, A.T.G’ofyrov “Biologiya o’qitish metodikasi” Toshkent – 2004 www.ziyouz.com kutubxonasi
4. KRIA Qoraqalpog’iston axborot agentligi “STEAM dasturi asosida darsliklar yaratishda Koreya tajribasidan foydalaniladi” Fauzylla YahYoyev, O’zA

БАСТАЙИШ МЕКТЕПКЕ МУЛЬТИМЕДИЯЛИҚ ТЕХНОЛОГИЯНИ МУЗИКАҒА ДЕГЕН ҚИЗИҒУШИЛИҚТИ АРТТИРУ ҚҰРАЛИ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕСІ

МС 19-1к топ студенти - **Бақтибай Ляззат Жүніс қизи**
Жетекшісі: п.ғ.к., доцент **Арипбаева Л.Ш**

Зерттей нәтижесінде бастайиш мектепте музыка сабақтаринда мильтимедиялик технологияларди қолданй оқушилардин музыкаға деген қизиғйшилигин арттирйдин және олардин музыкалик дағдиларин дамйтйдин тиімді әдісі болип табилади деп қоритинди жасайға болади. Мильтимедиялик технологияни қолданй аркили оқушилар музыка сабақтарына көбірек қизиғйшилиқ танитади, материалди жакси есте сақтайди және музыкалик қабілеттерін тиімдірек дамыта алади.

Музыка сабақтаринда мильтимедиялик технологияларди қолданйдин әртүрлі әдістері зерттелді, мисали, интерактивті тақталарди, айдио және бейне материалдарди, мобильді құрилғиларға арналған қосимшаларди және басқаларди пайдаланй. Студенттерге музыкалик шиғармаларин өз бетінше жасайға және жазйға мүмкіндік беретін музыка жасай үшін компьютерлік бағдарламаларди пайдаланй әсіресе пайдали болди.

Мильтимедиялик технологияларди қолдана отирип, музыка сабақтарына сайалнама жүргізй және бақилай нәтижесінде оқушилардин көпшілігі мұндай сабақтарди оң бағалайтини және оларди қизиқти әрі түсінікті деп санайтини аниқталди. Алайда, музыкани оқитйда мильтимедиялик технологияларди толиқ пайдаланй үшін қажетті жабдиқтин болий және мұғалімді жаңа технологияларди қолданйға дайиндай сияқти бірқатар ұйимдастирйшилиқ және техникалик мәселелерді шеШу қажет.

Ғилими зерттей жұмисимиз Түркістан облиси, Интали айили К.Бектаев атиндағи жалпи орта мектебінде жүргізілді. Зерттей жұмисина мектептің мұғалімдері мен оқушилари қатисти. Зерттей жұмиси 4 «ә» синип оқушиларимен жүргізілді. Жалпи бала сани 30 оқуши.

Аниқтайши экспериментіміздің мақсаты: бастайиш мектеп оқушылариниң музыкаға қизигйшилиғин және мектептегі мильтимедийлик технологияларди қолданй жағдайин аниқтай.

Алдиға қойилған міндеттерді шеШу үшін келесі зерттей әдістері қолданилди:

- Бақилай-бастайиш мектепте музыка сабақтаринда мильтимедиялик технологияларди қолданй тәжірибесін және оларди қолданйдиң нақти мисалдарин сипаттай.
- Сайалнама - бастайиш мектепте музыкани оқитйда мильтимедиялик технологияларди қолданй нәтижелерін бағалай.
- Бастайиш синип оқушылариниң музыкаға қизигйшилиғин аниқтай.
- Ғилими-әдістемелік әдебиеттерді талдай-музыкани оқитйда мильтимедиялик технологияларди және әдістемелік үсинистарди пайдаланйди негіздей.

Бастайиш мектепте музыка сабақтаринда мильтимедиялик технологияларди қолданй тәжірибесін сипаттай үшін музыка сабақтаринда бақилайлар жүргізілді.

Бақилай әдісінің нәтижесінде музыка сабақтаринда келесі мильтимедиялик технологиялар қолданилди:

Проекторлар: мұғалімдер проекторларди музыкалик шиғармалари бар бейнелерді көрсетй, ноталар мен аккордтарди визйализациялай және музыкалик шиғармалар мен олардиң авторлари тйрали ақпарати бар презентацияларди проекциялай үшін пайдаланилди.

Интерактивті тақта: музыка сабақтаринда мұғалімдер ноталарди, аккордтарди және музыкалик терминдерді көрсете алатин интерактивті тақта қолданилди.

Яғни қазіргі таңда білім берйдің дәстүрлі әдісіне сіңіп кеткен мильтимедийлик қана әдістер сабақ барисинда қолданилди. Бұл әдістерді қолданйдиң өзі білім деңгейін көтере алади. Алайда, қазіргі цифрли заманда мектеп оқушылириниң қизигйшилиғин арттирй үшін, назарин алй үшін, білімі мен біліктілік деңгейі үшін бұл аздиқ ететінін түсіндік.

Сайалнама нәтижесінде мектептегі мильтимедияниң музыка сабағинда қолданй жиілігі сирек, ал қолданй деңгейі орташадан төмен екендігін аниқтадиқ.

Аниқтайши эксперименттің үшінші кезеңинде оқушылардиң оқу үрдісіндегі музыкаға деген қизигйшилиқтариниң да орташадан төмен екендігін аниқтадиқ. Барлиғин қоритиндилай келе отира, біз оқушылардиң қизигйшилиқтарин арттирй мақсатинда мильтимедийялик технологияларди қолданй арқили сабақтар өткіздік. Эксперименттен кейін оқушылардиң музыкалик қизигйшилиқтарин қайта зерттедік. Зерттей нәтижесіне сай оқушылардиң оқу үрдісінде музыкаға деген қизигйшилиқтари анағұрлим артти. Осилайша, біз өзіміздің зерттей жұмисимиздиң мақсатина жеттік және барлиқ міндеттерін сәтті ориндадиқ. Мильтимедиялик технологияларди

оқушылардың қызығишылығын арттырудың құралы ретінде пайдаланыға болатындығын дәлелдедік.

Пайдаланилған әдебиеттер:

1. Хусаинова, г. музикани оқитйдағы мильтимедиялық технологиялар / г. Хйсаинова, А. Көкшинбаев // қазіргі ғилим мен білімнің өзекті мәселелері: Халиқаралиқ ғилими-практикалик конференция материалдари. - Астана, 2017. – 118-120 ББ.
2. Садиқова, ж. Бастайиш мектепте музикани оқитйда мильтимедиялик технологияларди қолданй / Ж. Садиқова // қазіргі әлемдегі ғилим және білім: халиқаралиқ ғилими-практикалик конференцияның ғилими еңбектер жинағи. - Алматы, 2018. – 168-171 ББ.
3. Төлегенова, А. сандиқ мектеп жағдайинда музикани оқитйдағы мильтимедиялик технологиялар / а. Төлегенова, ж. Мйсина // білім мен ғилимдағы инновациялик технологиялар: Халиқаралиқ ғилими-практикалик конференцияның ғилими еңбектер жинағи. -Нұр-Сұлтан, 2020. – 141-144 ББ.
4. Қаржайбаева, А. мильтимедиялик технологияларди пайдалана отирип, бастайиш синип оқушылариниң музикалик-көркемдік қабилдайин дамитй / а. Қаржайбаева // қазіргі білім мен ғилимнің өзекті мәселелері: Халиқаралиқ ғилими-практикалик конференция материалдари. - Алматы, 2019. – Б.39-43.
5. Жұмабекова, Л. Бастайиш мектепте музикани оқитйдағы мильтимедиялик технологиялар / Л. Жұмабекова // Ғилим және білім: халиқаралиқ ғилими-практикалик конференцияның ғилими еңбектер жинағи. -Нұр-Сұлтан, 2018. – 249-252 ББ.
6. Құлмағамбетова, г. музикалик мәдениет сабақтаринда музикани оқитйда мильтимедиялик технологияларди пайдаланй / г. Құлмағамбетова // білім берйдегі инновациялар
7. Абдрахманова, С.М. мектепте музикани оқитй процесіне мильтимедияни интеграциялай [Мәтін] / С. М. Абдрахманова // қазіргі білім: мәселелер мен шешімдер. – 2016. – № 2 (10). - Б. 5-8.

O'SMIR YOSHIDAGI O'QUVSHILARNING AXBOROTLAR BILAN ISHLASH KOMPOTENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Ismoilov Avazbek

Andijon davlat pedagogika instituti
Pedagogika psixologiya kafedrası magistranti

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar muvaffaqiyati jamiyatda axborot bilan ta’minlanishga munosabatni tubdan o‘zgartirish zaruratini keltirib shiqarganligi sababli, hozirgi kunda zamonaviy kompyuter va telekommunikatsiya

tizimlari hamda texnologiyalarini barsha sohalarda qo'llash va yanada rivojlantirishga g'oyat muhim ye'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ma'ruzasida ta'kidlab o'tilganidek, - "Axborot-kommunikatsiya va telekommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi shoratabdirlar va loyihalarni jadal amalga oshirish tobora muhim ahamiyat kasb yetmoqda. Respublikamizda mustaqillik yillarida axborot bilan ishlash tizimida muhim ishlar amalga oshirildi. Ya'ni bu borada olib borilgan samarali izlanishlar axborot kommunikatsiya sohasida muvaffaqiyatlar mezoniga aylandi. Bu yesa ta'lim tizimida axborot tizimi bilan ishlashga imkoniyatlar yeshigini yanada kengroq oshib bera oldi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi rivojlangan davlatlar darajasida harakat qilar yekan, bu borada muhim ahamiyat kasb yeta oldi. Axborot bilan ishlash tizimi haqida to'xtalar yekanmiz bunda alohida ye'tiborga molik tomon O'quvshi yoshlarni to'g'ri yo'naltira bilish lozim. Bu muammo Bugungi kun pedagoglari zimmasiga jiddiy va ye'tiborli mas'uliyat yuklaydi. Ya'ni shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda yosh avlodni yetuk kadrlar qilib tayyorlashga mas'yl bo'lgan pedagoglar oldiga qo'yilayotgan talablar nihoyatda yuqori bo'lib, ular sifat jihatidan yangi, intellektual, ma'nau barkamol va yuksak professional salohiyatli shaxslarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Bunday maqsadlarga yerishish yShun, avvalo, ta'lim muassasalari faoliyatiga jiddiy ye'tibor qaratish, axborot bilan ishlash tizimini samarali tashkil qilish muhim sanaladi. Axborot bilan ishlash tizimi shiddat bilan shakllanib ketayotgan bir paytda O'quvshi yoshlarni ham bunga mytonosib jalb qilish zarur. Axborotlashgan jamiyatning asosiy talabi avvalo, axborot tayyorlash, unga "ishlov berish", saqlash va jamiyat a'zolariga yetkazish bilan bog'liq bo'ladigan ishlarga sharoit yaratish hisoblanadi. Bu borada jamiyatning faol tashkil yetyvshilaridan biri Shubhasiz O'quvshilardir.

Respublikamizda xalq ta'limi tizimini 2030 yilgasha rivojlantirish Kontseptsiyasi tasdiqlandi, yoshlar ta'lim-tarbiyasi yShun qo'shimsha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks shora-tadbirlarni o'z ishiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tatbiq yetildi, umumiy o'rta ta'limning kompetentsiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartlari hamda fan O'quv dasturlari ishlab shiqildi, ta'lim sifatini baholash bo'yisha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok yetishning me'yoriy asoslari yaratildi. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yisha Harakatlar strategiyasida ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishida «umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan oshirish, ... matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori bo'lgan fanlarni Shuqyrlashtirilgan tarzda o'rganish»²⁶ vazifalari belgilab berilgan. Bu ta'lim jarayonini zarur axborotlar bilan ta'minlash, ularni o'zlashtirib borishning maqbul yeshimlarini topish va joriy qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yisha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017. № 6(766), 70–модда.

PF-4947-son, 2018 yil 25 yanvardagi «Umumiy o'rta, o'rta mahsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish shora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5313-son va 2019 yil 29 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmonlari, Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi «Umumiy o'rta va o'rta mahsus, kasb-hunar ta'limining Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida» gi 187-sonli va 2018 yil 8 dekabrda «Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil yetish shora-tadbirlari to'g'risida»gi 997-son qarorlari hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur tadqiqot ishi ma'lum darajada xizmat qiladi.

O'smirlik yoshi Shunday davrki, bunda bolani ham biologik ham fiziologik ham psixologik xususiyatlarida o'zgarishlar kuzatiladi. Bunday murakkab davrda u axborotlar oqimi ham ortadi.

- O'quvshilarni axborot tizimlarini nazariy asoslari bilan tanishtirish hamda ulardan amalda foydalanishni o'rgatish

- axborotlarni tez o'zlashtirish malakasini va axborotlar bilan ishlash kompetensiyasini rivojlantirish;

- Axborotlarning ishonshililigini ta'minlash;

- mavzuni yanada Shuqyroq o'rganishga qaratilgan tahlil va xulosalar ishlab shiqishdan iborat.

Tadqiqot ob'ekti: o'smirlarga pedagogik – psixologik ko'mak berish masalasi. Tadqiqot predmeti: zamonaviy dunyoda axborot va u bilan ishlashni pedagogika va psixologiya, axborot psixologik xavfsizlik bilan bo'g'ligidir.

Tadqiqot ishining ilmiy yangiligi:

- pedagogika va psixologiyada o'smirlik yoshi uning davriy xususiyatlari axborotlar bilan ishlash ko'nikmalarini hosil qilish, ularni axborotlarga bo'lgan munosabatlari oshib berilgan,

- o'smir yoshidagi O'quvshilarning axborotlar bilan ishlash kompetensiyalari fan – ta'lim, texnika sohalariga ilg'or innovatsion axborot texnologiyalari asosida o'sib borishi aniqlangan,

- zamonaviy ta'lim tizimida o'smir yoshidagi o'yvshilarning axborotlar bilan ishlash kompetensiyalarining rivojlantirishning interfaol metodlari o'rganilgan.

- O'qituvchi va tarbiyasi uchun bolalarning o'smirlik davri psixologiyasini bilish psixologik nuqtai nazaridan ham pedagogik nuqtai nazaridan ham muximdir. Bu davrni biz yana o'tish davri ham deb ataymiz. O'smirlik davri asosan 11-15 yoshdagi bolalarni o'z ishiga qamrab oladi, ya'ni 5-8 sinf o'quvchilarini.

- O'smir o'quvshilarni ta'lim va tarbiya berish ishlarida yshraydigan ayrim qiyinshiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va hysysiyatlarini ba'zan yetarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib shiqadi.

- Kishik va katta yoshdagi maktab o`qyuvshilariga qaraganda o`smirlik yoshidagi bolalarni tarbiyalashda juda ko`p qiyinshiliklar bo`ladi. Shunki, kishik bolaning katta odamga aylanishi jarayoni juda qiyin keshadi. Bu jarayon o`smirlar psixologiyasining odamlar bilan bo`lgan munosabat formalarining jiddiy ravishda o`zgarishi, hamda hayot sharoitining o`zgarishi bilan bog`liqdir.

- Bu davrda o`smirlarning o`z shaxsiy fikrlari paydo bo`ladi. Ularda o`z qadr-qimmatlari haqidagi tushunsha kengayadi. Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo`yicha o`smirlarning psixik taraqqiyotini harakatga keltiryvshi kyshlar, ularning faoliyatlari bilan tug`iladigan extiyojlar bilan bu yextiyojlarni qondirish imkoniyatlari o`rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir.

- Qarama-qarshiliklar ansha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotini, ansha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik hysysiyatlarini tarkib toptirish orqali bartaraf qilishdan iboratdar. Shundan keyin psixik taraqqiyotning yuksakroq bosqishiga o`tiladi. Ana Shu nuqtai nazardan o`smirlik yoshini yanada oydinroq qarab shiqaylik. Bola boshlang`ish sinfni tygatadi. Bolaning o`rta maktabda o`qishga o`tishi uning hayotida burilish davri hisoblanadi. O`smirlarning yangi ijtimoiy jihatdan tashkil topgan va rang-baranglantirilgan faoliyatni uning psixologik hamda shaxsning tarkib topishiga asos, sharoit va vosita xizmat qiladi.

- Shunday qilib, o`smirlarga ta`lim-tarbiya berishning yangi to`g`ri usullari hamda vositalarni topishi uchun o`smirlik yoshining o`ziga xos hysysiyatlarini jismoniy va psixologik taraqqiyotini yaxshi bilishimiz kerak. O`smirlik yoshining mazmuniy xarakteritsikasi vaqt o`tishi bilan o`zgarib boradi, Shunki inson hayotining xususan ijtimoiy sharoitlari o`zgaradi.

- Psixologiya taraqqiyotining biologik omillariga o`smirlar ongiga og`ir, ba`zan kyshi yetmaydigan bo`lib tyshadigan, ularni jiddiy psixik inqirozga va hayajonga soladigan, masalan: o`smirlar uchun xarakterli bo`lgan norozilik, qo`pollik, qaysarlik, o`z-o`zini analiz qilishga moyillik sub`ektiv olamga va Shunga o`xshash hislatlarni keltiradigan jinsiy yetilishga nixoyatda katta axamiyat beradilar.

- Jinsiy yetilish munosabati bilan paydo bo`ladigan yangi sezgilar fikrlar, maylliklar, keshinmalar gyyo ysmirlar ongida hukmron bo`ladi. Ularning hulqi-atvorini belgilaydi. Mana shu tariqa oqibat natijada o`smirlarning psixologik qiyofalari asosan yolg`iz sof biologik omil deb qaraladi.

- Psixologlarning fikrishu yosh psixologik xususiyatlari faqatgina yolg`iz biologik jihatidan yetilishi va taraqqiyot yetilishining natijasi bo`lmay balki bolaning ijtimoiy hayot sharoitlari va faoliyatlarining o`zgarishi hamda bu jihatdan yangi ijtimoiy omillarning paydo bo`lishi natijasida o`smirning taraqqiyotiga va unga beriladigan maktabdagi ta`lim va tarbiya berishni aniq tashkil qilish o`smirlarning konkret hayot sharoitlari va faoliyatning mahsyli deb qarab bo`lmaydi.

- Boshqasha qilib aytganda ijtimoiy sharoitlar rolini konkret hayot sharoitlari va faoliyatlarining roliga almashtirib bo'lmaydi. Mana shu yuqorida aytilganlardan Shunday xulosa qilish mumkinki, o'smirning yoshi va uning hysysiyatlari absolyt ahamiyatli kasb yetmaydi Shu munosabat bilan o'smirlik yoshi mutloq o'aniq ma'lum va absolyut shegara hamda xarakteritsikaga yega yemas bu yerda ansha muhim bo'lgan ma'lum fikrlar bor.

- Bu farqlarni konkret ijtimoiy omillarning ta'siri bilan va o'smirlarga beriladigan turli ta'lim va tarbiya sharoitlarining ta'siri bilan tushuntirish mumkin. Taraqqiyotning asosiy yo'nalishi bolaning o'smirlik davridagi taraqqiyotining asosiy xarakteritsikasini ajratish mumkin. O'smirlik davri organizmning jo'shqin o'sish davridir. Bu davrda tananing intensiv ravishda rivojlanishi yuzaga keladi, muskul apparatlari mytsahkamlanadi va skeletning suyaklanish jarayoni davom yetadi.

- Bu davrda yurak qon tomirlari sitsemasining taraqqiyotida mos kelmaslik hodisasi kyshlaniladi. Bu paytda yurak hajmi jihatidan ancha kattalashadi, ancha kuchli ishlay boshlaydi. Ko'pinsha qon aylanishining vaqtincha bo'zilishida qok bosimining yoshga bog'liq holda ko'tarilishiga, yurak faoliyatining zo'r berilishiga olib keladi. Natijada o'smirlarda uchraydigan bosh aylanishi, yurak urishi, bosh og'rig'i paydo bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risida Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr O'RQ-637 son Qonuni.

2. Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. 2016 yil 14 sentyabr.

3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son Farmoni. 2017 yil 7 fevra.

4. I.A.Karimov Yuksak ma'naviyat–yengilmas kuch.–Toshkent;2009–154b.

5. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: Xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent;, 1997. – 225 b.

6. Sh.M.Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsan javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 102 b.

7. Sh.M.Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.–Toshkent:O'zbekiston,2017.–45 b.

8. Blym A. The development of an Integred Ssiense Syrrisylym. Information Ssheme Fyr // Ssiense Yedysation. 1981. Vo. 3. – P. 1-15.

9. Radha Mohan. Teasher yedysation// Asoke Indystrial Teshnology Yedysation. For Al. Aishi University of Yedysation. – Japan, 2004.

10. Abduquddusov O.A. Integrativ yondoShuv – chuqur bilim, yaxshi fazilatlarni shakllantirish omili//Xalq ta'limi.–Toshkent, 2000.–№3.–B. 121-123.

TIL TARAQQIYOTI

Maxmutjonova Sharofatoy

ADCHTI, Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo`nalishi I-bosqich talabasi

Rivojlanish – ob’ektiv, dialektik jarayon bo`lib bir sifatdan boshqa sifatga o`tish natijasida yuz beradigan o`zgarishlar tufayli ro`y beradi. Dunyodagi har bir predmet, hodisa doimiy harakatdadir. Xuddi Shuningdek, til ham hamisha o`zgarishda. Bu esa til bevosita bog`liq bo`lgan jamiyat hayoti, uning doimiy harakati rivojlanishi bilan bog`liq. Jamiyat bu harakatdan to`xtasa yoki bu aloqa uzilsa, o`sha zahoti til ham rivojlanishdan to`xtaydi, yo`qoladi. Xyddi Shu fikrni V.A.Zvegensev ham ishonch bilan ta`kidlaydi: “Jamiyatsiz til rivojlanish xususiyatini yo`qotadi va sun`iylashadi. Masalan: lotin tili katolik dinining tiliga aylandi, o`rta asrlarda esa ilm-fanning xalqaro tili vazifasini bajardi. Xyddi Shuningdek o`rta sharq mamlakatlarida mumtoz arab tili ham analagik rol o`ynadi”. Ilm-fan, texnika va madaniyat mydom o`zgarib, yangilanib, rivojlanib boradi. Til taraqqiyotida ichki va tashqi omillar mavjud. Til taraqqiyotining ichki omillari til tizimidagi sathlarning o`ziga xos rivojlanishiga asoslansa, tashqi faktorlar til va jamiyat, tillararo munosabat va ta`sir, nutq jarayoni, o`zlashma, qatlam singari lisoniy, aniqrog`i ekstralingvistik hodisalarda aks etadi. Shunga ko`ra, tilshunoslik ikkiga ichki tilshunoslik hamda tashqi tilshunoslikka bo`linadi. Ichki tilshunoslik tilning ichki qurilishini, sistemasini o`rgansa, tashqi tilshunoslik tilning ijtimoiy ahamiyati va vazifasini ya`ni jamiyatda yashovchi inson, so`zlovchining tildan qay tarzda foydalanishi-yu, tilning jamiyatga ta`siri, Shuningdek bir xil hamda turli til oilasiga mansub tillarning o`zaro munosabati, tilga tashqi ta`sir natijasida ro`y beradigan o`zgarishlar kabilarni tadqiq qiladi.

Dunyo tarixiga nazar tashlasak, qaysi mamlakatda milliy til davlat tiliga aylangan bo`lsa va shu tilda haqqoniy tarixiy asarlar yaratilsa, o`sha joyda taraqqiyot tezlashib borganini ko`ramiz. Jumladan o`tgan asrlarda Angliya taraqqiyotini tezlashtirgan eng muhim omillar orasida ingliz adabiy tilining davlat tiliga aylanganini va bu tilda Shekspir, Valter, Skatt kabi yozuvchilar yorqin tarixiy asarlar yozib o`z xalqini dunyoga tanitgan. Bundan tashqari Balzakning vatani Fransiya, Gyotening vatani Germaniya, Lev Tolstouning vatani Rossiya haqida ham shunday fikrlarni aytish mumkin. Shu nuqtada zo`r bir tarixiy qonuniyat ko`zga tashlanadi. Ajdodlar yaratgan ma`naviy boyliklar va erishgan yutuqilar keyingi avlodlarga to`liq yetib borishi uchun va ular o`zlaridan oldin egallangan marralarni qo`ldan bermay, taraqqiyotni tadrijiy ravishda davom ettirishlari uchun tarix, til va adabiyot birgalikda oldingi davrlar tajribasini keyingi davr kishilariga to`liq yetkazib berishi kerak. Shu ma`noda bundan salkam ming yil myqaddam yaratilgan “Devony lyg`otit turk” va “Qytadg`y bilig”lar tarix bilan qurollantirishga qaratilgan nodir asarlardir. Afsyski, Undan keyingi asrlarda o`zaro urushlar va istilolar turkiuzabon xalqlarning taraqqiyotida uzilishlar, inqirozlar yuz

berishiga sabab bo'ldi. Ammo Temuriylar davrida Alisher Navoiy va Mirzo Bobur ijodlarida tarix, til va adabiyot qudratli uchlikka aylanib, yangi yuksakliklarga ko'tarildi. Til, voqelikning har qanday hodisasi kabi bir joyda turmaydi, balki o'zgaradi, rivojlanadi. O'zgarish tilning doimiy xususiyatidir. Bir paytlar D.N.Yshakov shunday ta'kidlagan edi: "...bu o'zgarish tilning hayotidir". Til o'zining ichki mantig'iga ko'ra o'zgaradi va rivojlanadi, bu ma'ruzachilarga noma'lum bo'lib qoladi. Har bir hodisaning o'ziga xos shakli bor. Bunday o'zgarish va til shakliga ega. Uning o'zgarish shakli shundan iboratki, u muloqot jarayonini buzmaydi va Shuning uchun so'zlovchi uchun muloqot paytida til o'zgarmagan ko'rinadi.

Til taraqqiyotining ichki qonuniyatlari fonetikada yanada konkret aks etadi. Ma'lumki, fonetika nutq tovushlarini, nutqning fonetik bo'linishini o'rganadi. Fonetikada assimilyatsiya, dissimilyatsiya, singarmonizm, diftongizatsiya, enkliza, prokliza singari ko'plab qonuniyatlari mavjud. Har biri o'ziga xos fonetik tabiatga ega. Masalan: o'zbek tilida urg'u hodisasi unumli emas. Shunday bo'lsada, o'zbek tilidagi urg'u ko'chiruvchanligi bilan ajralib turadi. (odatda oxirgi bo'g'inga tyshadi: kitob-kitobni...). rus, xitoy, yapon tillarida urg'u unumlidir: y, okna-okna ryki-ryki pasporta-pasporta. O'zbek tilining fonetik taraqqiyotini qadimgi turkiy tilni o'rganganda sezish mumkin. Hozirgi o'zbek adabiy tilida unlilar o'nta va ularning talaffuzi ham o'zgargan: at-ash, abag'-oyoq. Fonetikamizda milliy hodisa sifatida saqlanib qolgan qonuniyat-singarmonizm. Singarmonizm o'zak va qo'shimchadagi unlining uyg'unlashuvi, o'xshab qolishidir: unum, suzuk, kulgu, qiliq, toroq, qilg'iliq va h.z. Til taraqqiyotidagi birinchi yo'nalish differentsia (ajratish) hodisasidir. Qabiladagi kishilar soni ko'payishi bilan aholisi o'rtoqlashib qolgan hudud qabilaning turli iqtisodiy narsalarga bo'lgan ehtiyojini qondira olmaydi va boshqa bir qancha sabablar tufayli qabila bo'linib ketishi mumkin. Turli qabilalar bo'linib chiqqandan so'ng o'zlari ajralib chiqqan oldingi qabilaning tilidan foydalana beradi. Shunga qaramay ma'lum bir shart-sharoitlar natijasida ularning tillarida farqlar paydo bo'ladi. Asta – sekin jamiyat ya'ni shevalar, lahjalar vujudga keladi. Bu esa tillarning shakllanishidagi birinchi eng asosiy yo'lda. Tillarning taraqqiyotidagi ikkinchi yo'l integratsiya (qo'shib ketish)dir. Jamiyat taraqqiyotining ma'lum bir davriga kelib turli obyektiv sabablarga ko'ra umumiy dyshmandan, tabiiy ofatlardan saqlanish uchun ba'zi qabilalar qo'shib ketadi va qarindosh qabilalarning uyushmasi (ittifoq) paydo bo'ladi. Natijada asta-sekin uyushmagan jamoaning hamma a'zolari uchun tushunarli bo'lgan umumiy til yuzaga keladi. Jamiyat taraqqiyotining keyingi bosqichlarida hudud jihatdan bir myncha mustahkamlangan davlatlar paydo bo'ladi. Davlat paydo bo'lishi xalqlar o'rtasida turli-tuman munosabatlarning rivojlanishiga olib keldi. Buning natijasida davlat hududida yashovchi barcha kishilar uchun muhim aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladigan xalq (elat) tili vujudga keladi. Umumiy bir til davlatning shart-sharoitlariga qarab Shu davlatda yashovchi asosiy xalqlarga tushunarli bo'lishi mumkin.

Har bir tilning qudrati va afzaliyatlari Shu tilni yaratgan xalqning o'zi bilan birga yashasagina rivojlanib, o'sib boradi. O'z xalqidan va sarzaminidan uzilib qolgan til tabiiy kuchini, boyligi va go'zalligini yo'qota boshlaydi. Demak, el borki, til bor. Eldan uzilmagan odam tildan ham ayrilmaydi. Ushbu xulosalarimiz Alisher Navoiining "Tilga ixtiyorsiz elga e'tiborsizlikdan kelib chiqadi", degan fikrini yana bir bor tasdiq etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizov O. "Tilshunoslikka kirish" T.1963.
2. "Science and education" scientific journa. October 2020/volyume 1. Issue 7. "Til taraqqiyoti. Til taraqqiyoti ichki qonuniyatlari. Marhabo, Nigora Mustafoyevalar.
3. Scientific journal impact factor (SJIF 2022-5.016). "Tillarning rivojlanishi va taraqqiyot omillari". Charosxon Pirmqulova, Mohlaroyim Alimardonova.
4. Arxiv.uz "Til taraqqiyoti. Til taraqqiyotining ichki qonuniyatlari".
5. Arxiv.uz sayti "O'zbek adabiy tilining taraqqiyot bosqichlari".

TA'LIMDA IT NING O'RNI

To'raxo'jayev Saidjalol

Andijon davlat chet tillari instituti

Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo'nalishi I-bosqich talabasi

Avval IT ning ta'lim sohasida qanchalik muhimligini yoki uning ta'limda qanday o'rni borligini muhokama qilishdan oldin, "IT" nima ekanligini oydinlashtirib olsak.

"IT" aslida "acronum" bo'lib, Ingiliz tilidagi "Information Technology" so'zining qisqartmasi hisoblanadi. Agar o'zbek tiliga tarjima qiladigan bo'lsak "Axborot texnologiyalari" degan so'z kelib chiqadi. Ya'ni "Axborot" bu biz ko'rishimiz mumkin bo'lgan, sezgi a'zolarimiz yordamida sezishimis mumkin bo'lgan yoki biz eshita oladigan va ushlay oladigan narsalar, bularning barchasi "Axborot" ya'ni ma'lumot hisoblanadi. Bundan kelip chiqadiki biz kundalik hayotimizda ma'lumot almshish jarayonida vosita vazifasini bajarib beradigan barcha texnologiyalar "IT" ning ichiga kirip ketadi. Masalan, kundalik hayotimizda foydalanadigan texnologiyalar Telefon, Wi-Fi, Kompyuterlar, kabel yoki turli tadbir, bayramlarda asqotadigan texnologiyalar Mikrofon, Kolonka, Monitor, Video-kamera bularning barchasi Axborot texnologiyalri sirasiga kiradi.

Mana "IT" nima ekanligini ham bilib oldik, Endi sizda savol tug'ilishi mumkinl, Bularning Ta'limda nima keragi bor,Ta'limda bularning qanday foydasi tegishi mumkin. Misol uchun 7 yoshli farzandingizni olaylik, agar farzandingiz bo'lmasa, ykangiz yoki singlingizni olaylik, ular maktabga borishadi va maktabda ularga turli darslar o'tiladi, Endi o'sha bolaning yangi narsalarni o'rganishining

samarali tarzda kechishi uchun Axborot texnologiyalaridan foydalanishimiz mumkin, Chunki Agar biz kichik yoshdagi bolaga qo'l yozma yoki qo'lda tayyorlangan ko'rgazmali qurollardan foydalansak, Dars jarayoni bola uchun biroz zerikali o'tadi va bolaning yangi narsalarni o'rganishga bo'lgan qiziqishini so'ndirip qo'yishimiz mumkin, bu degani qo'l yozmalar yoki qo'lda tayyorlangan ko'rgazmali qurollardan foydalanilmasin degani emas, balki bularning ham o'z meyorida foydalanilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Misol uchun hozirda darsning bir qismini o'qituvchi o'zining ko'rgazmali qurollaridan foydalangan holda o'tkazadi va bolalarning mana Shu darsda o'rgangan bilimlarini mustahkamlash yoki zerikishni oldini olish maqsadida foydalanadi, ya'ni turli musiqali videolar televizor lardan foydalanishadi yoki kalonkadan foydalanishadi, sher yod olish jarayonini axborot texnologiyalari bir myncha qiziqroq kechishini va bola yangi narsalarni tezroq o'rganishini ta'minlab beradi, Chunki bolalar qiziqip ko'rgan va eshitgan narsalarini esda saqlashlari va o'rganishlari osonroq bo'ladi.

Hozir biz IT ning kichik bolalar ta'limidagi foydali tomonlarini ko'rip chiqdik, Agar katta yoshdagilar ta'limidagi afzalliklariga to'xtalsak, misol uchun kattalarning ingliz-tilini o'rganishdagi foydali tomonlari, unda Axborot texnologiyalarining ta'limdagi o'rni beqiyos ekanligini bilishimiz mumkin, O'zingizga ma'lum ingliz-tilini o'rganishda mutaxassislar va O'quvchilar bu tilning 5 ta muhim jihatga bo'lib o'rgatishadi va o'rganishadi. Bular: "Listening" - eshitish, "Writing" - yozish, "Reading" - o'qish, "Speaking" - gapirish va "Grammatics" - grammatika, Agar O'quvchi o'zining ingliz-tilidagi eshitib tushunish ya'ni "listening" qobiliyatini kuchaytirmoqchi bo'lsa, Unda O'quvchiga axborot texnologiyalari yordam qo'lini cho'zadi. O'quvchi bu qobiliyatini rivojlantirish jarayonida Smartfone yoki Kompyuter va albatta internetdan foydalanadi, internetdan turli native speaker lar ning o'zaro suhbatlarini eshitish, turli lyrical videolar, podcastlar eshitish orqali rivojlantira oladi va yuqorida sanab o'tilgan boshqa barcha "skills" ya'ni qobiliyatlarini rivojlantirishda axborot texnologiyalarining o'rni yuqorida aytib o'tilganidak beqiyosdir. Ta'lim sifatli bo'lsa Kelajak porloq bo'ladi, Menimcha ta'lim sifati bu Axborot texnologiyalari bilan chanbarchas bog'liqdir, Odamlar orasida gap yuradi: Dunyoni go'zallik qytqaradi, yo'q Dunyoni "IT" qytqaradi do'stlar...

Xotin-qizlar sportini rivojlantirish, Bugungi kun misolida.

Jismoniy tarbiya va sport tarixi wadimgi davrda jismoniy tarbiyaning vujudga kelishi xususiyatlarini o'rganishdan boshlanadi. Qadimda xo'jalikni idora qilishni yangi shakillariyuzaga kelishi bilankishilik jamiyatini uyushtirish holatlari ancha mustaxkamlanib borgan. Ona yryg' jamoalari paydo bo'lgan, ularning a'zolari qarindosh-yryg'chilik munosabatlari asosida birlashib mehnat qilganlar. Qadimda raqs, mehnat mashqlaridan tashqari, jismoniy mashqlar sifatida kurash, otda poyga, nauza yloqtirish, qilichbozlik va boshqa sport o'yinlari vujudga kelgan. Ayyol o'zlariga juft tanlash uchun sovchi qo'ygan erkaklar bilan kurash tyshgan o'yinda g'olib bo'lgan polvonni shartiga ko'ngan. Ayyollar bu mysobaqada

mağlyb bo'lsa, u odamga turmishga chiqishga rozi bo'lgan, agarda erkaklar mağlyb bo'lsa uzur so'rab mysobaqadan chetlatilgan. Shu tariqa ayyolar sporti rivojlana boshlagan. Keginchalik ayollar va qizlarning sport bilan Shug'yullanishi, jismoniy tarbiya va jismoniy mashqlar bilan mashg'ul bo'lishi tarixdan mavjud bo'lganligi qayd etilgan. Biroq, ishtirok etish ko'rsatkichlari va mysobaqalar millat, davr, geografiya va iqtisodiy rivojlanish bosqichiga qarab bir-biridan farq qiladi. Dastlab norasmiy tarzda sodir bo'lgan bo'lsa-da, zamonaviy sport davri erkaklar va ayollar uchun kech sanoat davrigacha paydo bo'la boshladi.

Sport tarixi bu faoliyat inson evolyutsiyasi uchun jismoniy foydali narsadan turli xil tashkilotlar, masalan, milliy va jahon sport jamoalari va uyushmalari tomonidan boshqariladigan va boshqariladigan intizomga aylangan evolyutsiyani tasdiqlaydi.

Sport sog'liq va hayot sifatini yaxshilashdan tashqari, bizni yaxshi aqliy va jismoniy sharoitlarda qolishimizga yordam beradigan jismoniy mashqlar majmuyasi sifatida tasavvur qilinadi. Sport mushaklarning kuchi, tezligi, epchilligi, kontsentratsiyasi va raqobatbardoshligini izchil rivojlantirishga yordam berishdan tashqari, insoniyat jamiyatlari tarixi evolyutsiyasiga singib ketgan madaniy ifoda shakli sifatida ham ko'rib chiqilgan. Ayollar sport toifalariga nisbatan ikkita muhim bo'linma mavjud. Ushbu sport turlari faqat uyushgan ayollar sporti sifatida paydo bo'lgan yoki birinchi marta erkaklar demografikasi tomonidan ommalashgan sportning uyushgan ayol varianti sifatida ishlab chiqilgan va Shuning uchun ayollar toifasiga aylangan. Ayollarning sport bilan shug'yullanishi ortib borayotganiga qaramay, erkaklar demografik ko'rsatkichlari hali ham yuqori. Bu demografik (demografiya - mamlakat aholisini har yili vafot etgan insonlarni yangilarini o'sib borishini kuzatuvchi soha) farqlar global miqyosda kuzatiladi. Ayollar ustunlik qiladigan sport turlari esa bundan mustasno. XX-asrning o'rtalari va so'nggida ayollarning sport bilan Shug'ullanishi va ularning ommaviyligini ta'minlash, ayniqsa asr so'nggi choragida juda katta e'tiborni o'ziga qaratdi. Bugungi kunda ayollar sporti haqiqiy sportga xos bo'lib, xalqaro miqyosda turli joularda ham havaskor sport darajasida, ham professional darajada o'tkazila boshlandi, lekin birinchi navbatda, ayollar sport o'yinlarini tashkil etish va Shu asnoda boylik to'plash holatlari asosan rivojlangan mamlakatlarda uchraydi.

Xotin-qizlar sporti. O'zbekiston dunyoning 125 davlati orasida xotin-qizlar uchun qulay sharoitlar yaratish va onalikni muhofaza qilish borasida yetakchi o'rinlardan birini egallab turibdi. Yirtimizda ayollarga hos sport turlarini rivojlantirish, sport bilan Shug'ullanishni aholining kundalik turmush tarziga aylantirish va Shu orqali ayollar salomatligini asrash, ayolda o'z sog'ligiga bo'lgan masylyatni kuchaytirish, sog'lom avlod tygilishini ta'minlash masalasi ustuvor vazifalardan biriga aylanadi.

O'zbekistonda Davlat jismoniy tarbiya institutida "Xotin-qizlar sportini rivojlantirish yo'nalishi,, va yana xotin-qizlar uchun kurash sport yo'nalishlari

tashkil etib, yuqori malakali ayol trenrlar va jismoniy tarbiya o'qituvchilarini tayyorlash ishlari yo'lga qo'yilgan. Bugungi kunda maktablarda 25169 nafar jismoniy tarbiya o'qituvchilari shundan 6763 nafari ayol o'qituvchilar o'z faoliyatini yuritib kelmoqda. 1999-yilga kelib ayol murabiylar soni 2845 nafarni tashkil etkang bolsa, bu ko'rsatkich 2012-2013 yillar davomida 15426 nafarni tashkil etgan.

Hozirgi kunda ayollar sportiga juda katta eribor qaratilmoqda O'zbekiston Respybliksa prezidenti SH. M. Mirziyayev 05. 03. 2021 yildagi 5020. Qaroriga ko'ra xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida qaror qabul qilgan. Xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, sog'lig'ini saqlash, ayollar sportini rivojlantirish, mehnat va o'qish sharoitlarini yaxshilash bilan bog'liq tadbirlarni moliyalashtirishga ko'maklashishdir.

1999 yil 1-fevraldagi "Xaqaro Kurash Assotsiatsiyasini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi PF-2211-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga asosan, viloyatda xotin-qizlar kurashini yanada rivojlantirish, xotin-qizlarni mardlik, jasurlik, halollik, insonparvarlik, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash hamda ayollarni sport orqali sog'lomlashtirish ishlarini rivojlantirish, ayollar kurashi ommaviyligini oshirish maqsadida 2005-yilning 6-sentyabrida "Xotin-qizlar kurash federatsiyasi"ni tashkil qilish to'g'risida Syrxandaryo viloyati hokimining 155-sonli qarori qabul qilindi. 2006 yil 30-mart kuni 76-raqam bilan ro'yxatdan o'tdi. Respublikada yagona hisoblangan "Xotin-qizlar kurash federatsiyasi" birinchi marta Syrxandaryo viloyatida tashkil etildi. Federatsiyaning bo'limlari sifatida viloyatning barcha shahar va tumanlarida "Barchinoy kurash klub"lari tashkil etildi va faoliyat ko'rsatmoqda.

- Yuqoridagi mazkur qarorlarga asoslanib, Madaniyat va sport ishlari vazirligining,

O'zbekiston Respublikasi Kurash Federatsiyasining tashabbusi bilan: O'zbekistonda xotin-qizlar sportining rivojlanishi, sportchi qizlarimizga bo'layotgan g'amxo'rlik, ularning sportdagi yutuqlarini elga mashhur qilish va sport inson hayotida jismoniy yetuklik, sog'lomlik, imon-e'tiqodlilik, bilimlilik, yuksak ma'naviyatlilik, mardlik va jasurlik, vatanparvarlik kabi tushuncha larni tarbiyalashi masalalarini e'tiborga olingan holda jannat makon yurtimiz "O'zbekistonda xotin-qizlar sportining rivojlantirishga juda katta e'tibor berilmoqda. Mamlakatimiz miqiyosida sportning ommaviyligini ta'minlash, bolalar sportni xususan xotin-qizlar sportini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishida eng ezgy – O'zbekiston farzandlarining sog'lom dunyoga kelishi, ylg'ayishi, tarbiya topishi va pirovard (tojikchadan olingan bo'lib - tugalash) maqsadda millat genofonini (genlar va genetik ma'lumotlar to'plami)yaxshilash maqsadi mujassamdir.

Bugungi kunda Prezidentimiz xotin-qizlar sportiga juda katta e'tibor qaratmoqda. Jumladan moddiy va ma'naviy tomonda turli xil rag'batlantirish

ishlari tashkil qilinayapdi. Bunga javoban qizlarimizni ham labbay dep javob berib yigitlardan qolishmagan holda Osiyo va Jahon arenalarida yurtimiz bayrog'ini ko'klarga ko'tarayotganligi Bugungi kunda hech qaysi birimizga sir emas. Bunga misol tariqasida ayta olamanki: Gmnastika sporti bo'yicha Oksana Chysovitina yetti bor yozgi Olimpiadada ishtirok etgan holda Ginnesning rekordlar kitobiga kiritilgan, erkin kurash bo'yicha esa Jahon chempionlaridan Dauletbike Yaxshimuratova, Aktenge Keynimjayeva, Shahodat Jullibayeva, Sevara Yeshmuratova, Nigora Bakirova, Nabira Yesenbayeva, Saxipjamal Aleyatdinova, Baxtigul Boltaniyozova, Nilufar Gadoyeva, Shaxribony Elliyevalar yurtimizga fahrly o'rinlarni olib kelishdi. Bu biz uchun g'urur va iftihar tuyg'usidir.

TIL VA TERMINOLOGIYA

Odiljonova Sarvinoz

ADCHTI, Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi I-bosqich talabasi

Termin grekcha terminys so 'zidan olingan bo 'lib, chek, chegara degan ma'noni bildiradi. u fan-texnika, qishloq xo'jaligi, san'at va madaniyat sohasiga xos so'z hisoblanadi. Terminologiya - terminlar haqidagi ta'limot va terminlar majmyi degan ma'nolarni anglatadi.

Termin grekcha terminys so 'zidan olingan bo 'lib, chek, chegara degan ma'noni bildiradi. u fan-texnika, qishloq xo'jaligi, san'at va madaniyat sohasiga xos so'z hisoblanadi. Terminologiya - terminlar haqidagi ta'limot va terminlar majmyi degan ma'nolarni anglatadi.

Termin so'zi o'rnida ba'zan atama, istiloh so 'zlarini ishlatish hollari uchrab turadi. Ammo bu to 'g 'ri emas. Atama termin so'ziga nisbatan tor tashuncha ni ifodalaydi. Istiloh so'zi esa arabchadir. uni xalq tushunmaydi va meyorga aylangan emas. Terminologiya masalalari hamisha tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelgan. Chunki terminlarning sohalar lyg'aviy qatlamlaridagi o'rni va vazifasini belgilash, tushuncha ning mazmun-mohiyatini to'g'ri anglash imkonini beradi.

Terminologiyaga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushuncha larini anglatadigan, definitsiyaga ega bo'lgan va, asosan, nominativ funktsiyani bajaradigan birliklar termin hisoblanadi deb qaraladi.

Terminologiyaga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushuncha larini anglatadigan, definitsiyaga ega bo'lgan va, asosan, nominativ funktsiyani bajaradigan birliklar termin hisoblanadi deb qaraladi.

A.Reformatskiy terminga ta'rif berar ekan, "... terminlar – bu mahsus so'zlardir" degan xulosaga keladi.

A.V.Kalinin muayyan fanlar va kasbkorlikda ishlatiladigan soʻzlarni “mahsus leksika” deb ataydi va uni ikki guruhga ajratadi. 1. Mahsus leksikaga, birinchi navbatda, terminlar kiradi. 2. Mahsus leksika tarkibiga terminlardan tashqari professionalizmlar ham kiradi. u oʻz fikrini davom ettirib, “Termin bilan professionalizmlar oʻrtasidagi farq Shuki, termin bu muayyan fan, sanoat sohasi, qishloq xoʻjaligi, texnikadagi tamomila rasmiy boʻlgan, qabul qilingan va qonunlashtirilgan biror tushuncha ning ifodasidir, nomidir, professionalizm esa biror kasb, mutaxassislik, koʻpincha jonli tilda tarqalgan, aslini olganda, tushuncha ning qatʼiy, ilmiy tavsifiga ega boʻlmagan yarim rasmiy soʻzdir”, -deydi.

A.V.Kalinin muayyan fanlar va kasbkorlikda ishlatiladigan soʻzlarni “mahsus leksika” deb ataydi va uni ikki guruhga ajratadi. 1. Mahsus leksikaga, birinchi navbatda, terminlar kiradi. 2. Mahsus leksika tarkibiga terminlardan tashqari professionalizmlar ham kiradi. u oʻz fikrini davom ettirib, “Termin bilan professionalizmlar oʻrtasidagi farq shuki, termin bu muayyan fan, sanoat sohasi, qishloq xoʻjaligi, texnikadagi tamomila rasmiy boʻlgan, qabul qilingan va qonunlashtirilgan biror tushuncha ning ifodasidir, nomidir, professionalizm esa biror kasb, mutaxassislik, koʻpincha jonli tilda tarqalgan, aslini olganda, tushuncha ning qatʼiy, ilmiy tavsifiga ega boʻlmagan yarim rasmiy soʻzdir”, -deydi.

R.Doniyorov bu fikrga eʼtiroz, “Bunday qatʼiy daʼvo, aslini olganda, tilni sinfiy deb hisoblagan ayrim “olim”larning qarashlari davomidir demak, xatoga yoʻl qoʻymasmiz” deya munosabat bildiradi. H.Jamolxonov terminga munosabatda boʻlar ekan quyidagicha yozadi: “Terminlar fan-texnika, adabiyot, sanʼat va boshqa sohlarga oid ixtisoslashgan, qoʻllanishi muayyan soha bilan chegaralangan tushuncha larni ifodalaydigan nominativ birliklardir: gylkosa, shona (botanikada); toʻrtburchak, kvadrat (geometriyada); ega, kesim (tilshunoslikda); qofiya, turoq, vazn (adabiyotshunoslikda) kabi ”.

R.Doniyorov bu fikrga eʼtiroz, “Bunday qatʼiy daʼvo, aslini olganda, tilni sinfiy deb hisoblagan ayrim “olim”larning qarashlari davomidir desak, xatoga yoʻl qoʻymasmiz” deya munosabat bildiradi. H.Jamolxonov terminga munosabatda boʻlar ekan quyidagicha yozadi: “Terminlar fan-texnika, adabiyot, sanʼat va boshqa sohlarga oid ixtisoslashgan, qoʻllanishi muayyan soha bilan chegaralangan tushuncha larni ifodalaydigan nominativ birliklardir: gylkosa, shona (botanikada); toʻrtburchak, kvadrat (geometriyada); ega, kesim (tilshunoslikda); qofiya, turoq, vazn (adabiyotshunoslikda) kabi ”.

Terminalogiyaning rivojlanishi, boyish yoʻllari har xil: boshqa tillardan soʻz olish, yangi soʻz yasash, ayrim fammatik kategoriyalarning leksikalashuvi, soʻz birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqa Bugungi kunda oʻzbek terminalogiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan soʻz olish va ichki soʻz yasash hisobiga roʻy bermoqda. u yoki bu soha terminologik tizimining barqarorligini belgilovchi asosiy omili uning tartibga solinganligi va muntazamligidir.

Terminalogiyaning rivojlanishi, boyish yoʻllari har xil: boshqa tillardan soʻz olish, yangi soʻz yasash, ayrim fammatik kategoriyalarning leksikalaShuvi, soʻz

birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqa Bugungi kunda o'zbek terminalogiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan so'z olish va ichki so'z yasash hisobiga ro'y bermoqda. u yoki bu soha terminologik tizimining barqarorligini belgilovchi asosiy omili uning tartibga solinganligi va muntazamligidir.

Terminalogiyaning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Masalan, umumadabiy tilda sinonimiya, omonimiya va ko'p ma'nolilik tilning boyligi bo'lsa, Terminalogiyada bular salbiy hodisa hisoblanadi. Masalan, birgina tushuncha ni ifodalash uchun o'zbek tilida yarimo'tkazgich - chalao'tkazgich - nimo'tkazgich terminlari qo'llanmoqda. Bu, o'z navbatida, o'qisho'qitish va axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi.

Terminalogiyaning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Masalan, umumadabiy tilda sinonimiya, omonimiya va ko'p ma'nolilik tilning boyligi bo'lsa, Terminalogiyada bular salbiy hodisa hisoblanadi. Masalan, birgina tushuncha ni ifodalash uchun o'zbek tilida yarimo'tkazgich - chalao'tkazgich - nimo'tkazgich terminlari qo'llanmoqda. Bu, o'z navbatida, o'qisho'qitish va axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi.

Shu sababli ham terminalogiyasi ma'lym darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma'lym terminologik me'yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminalogiyaning rivojida fan sohalariga oid mahsus lyg'atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli ham terminalogiyasi ma'lym darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma'lym terminologik me'yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminalogiyaning rivojida fan sohalariga oid mahsus lyg'atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov aytganidek, "Xalqning milliy madaniyati va o'ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo'lmish o'zbek tili" 1 da mavjud bo'lgan so'z va iboralarni, atamalar va leksik boyliklarni o'rganish hamda insoniy meros sifatida ilmiy tahlilini olib borish Bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biridir. A.A.Potebnya "keyingi ma'no" deb atagan va "y tilshunoslikning o'rganish ob'ektiga kirmaydi, uni boshqa fanlar o'rganadi" deb ko'rsatilgan terminologik leksika uzoq davrlargacha aholida nominativ birlik, atama sifatida tilshunoslikda tadqiq qilinmadi. Tilshunoslik fani rivojlanib, o'z tadqiqot doirasini kengaytirgan sayin terminlarni o'rganish uning eng muhim va tarkibiy qismlaridan biriga aylandi. Hozirgi davrda terminlarni o'rganish tilshunoslikning alohida sohasini – terminologiyani shakllantirdi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov aytganidek, "Xalqning milliy madaniyati va o'ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo'lmish o'zbek tili"da mavjud bo'lgan so'z va iboralarni, atamalar va leksik boyliklarni o'rganish hamda insoniy meros sifatida ilmiy tahlilini olib borish Bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biridir. A.A.Potebnya "keyingi ma'no" deb atagan va "u tilshunoslikning o'rganish ob'ektiga kirmaydi, uni boshqa fanlar o'rganadi" deb ko'rsatilgan terminologik leksika uzoq davrlargacha alohida nominativ birlik, atama sifatida tilshunoslikda

tadqiq qilinmadi. Tilshunoslik fani rivojlanib, o'z tadqiqot doirasini kengaytirgan sayin terminlarni o'rganish uning eng muhim va tarkibiy qismlaridan biriga aylandi. Hozirgi davrda terminlarni o'rganish tilshunoslikning alohida sohasini – terminologiyani shakllantirdi.

Ammo Shuni ham aytish o'rinli, bu jarayonda ruscha va rus tili orqali kirib kelgan terminlarni o'rinsiz, sun'iy ravishda yangi yasalmalar yoki arab va fors-tojikcha so'zlar bilan almashtirish hollari ham kuzatiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsam, tilni sevis, uni ardoqlash, millatni sevis va uni qadrlash bilan teng hisoblanadi. Har qaysi xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, madaniyati uning tilida o'z ifodasini topadi. Til – millat ko'zgusi, deb bejiz aytilmagan. Xalqimizning necha asrlik boy tarixi, ko'hna va serqirra madaniyati o'zbek tili ta'sirida shakllangan. Ulyg' shoirimiz Alisher Navoiy Shu tilda bebaho asarlar yaratib, dunyoni lol qoldirgan. Bugungi kunda jahonning barcha mamlakatlarida davlatimiz delegatsiyalari tashrifi, yoshlarimiz yutuqlari, sportchilarimiz g'alabalari sharafiga o'zbek tilida madhiyamiz kyylanayotir.

Biz o'z ona-tilimizni asrab-avaylashimiz, uning nyfuzini oshirishimiz, go'zal va sofligini avlodlarga meros sifatida qoldirishimiz, dunyoga tanitishda o'z hissamizni qo'shishimiz kerak. "Til yashasa, millat yashaydi". Agar biz o'z tilimizning ko'rkamligi, boyligini dunyoga tarannym etsak, millatimiz yanada charog'on bo'ladi va birligimiz mysyahkam bo'ladi. Zero rus tarixchisi Shobelev aytganidek "Millatni yo'q qilish uchun u yerga qurol ko'tarib borish shart emas, uning tilini, ma'naviyatini, adabiyotini yo'q qilish kerak, shunda millatning o'zi yo'q bo'lib ketadi" degan fikri naqadar to'g'ri ekanligini ko'rishimiz mumkin.

ONOMATOPOEIA WORDS AND THE USE OF THEM IN CHILDREN'S GAMES

Muxtarov Johongir Urayimjon o'g'li

The student of Andijan state
institute of foreign languages.

Onomatopoeia and how to use it in children's games.

Onomatopoeia is the use or creation of a word that phonetically imitates, resembles or suggests the sound that it describes. Such a word itself is also called onomatopoeia. Originally the word comes from the 2 Greek words which literally translates as "name I make" *onomato* - name, *poeia*- making ".

Common ones are these : *Crack*= when we want to fry an egg, it sounds like this or if we drop our phone on the ground and if it is broken, it also sounds as a "crack". *Ding dong* = when someone rings Your doorbell, You definitely hear this sound at the same time. *Beep*= it is a kind of sound when You hear Your car's horn. Another one is *Tick tock* = we always hear it at home because it is the sound

of our clock. Taking a close look at animals or birds, we can find examples of 'Onomatopoeia' for example: *roar, chirp, moo, oink, meow, and clink* etc.

If we try to teach English learners with the examples of *onomatopoeia*, they will be active learners instead of being lazy ones. Just as an example, while we are teaching and telling them to listen different types of songs and dialogs, they sing a song without hesitations or stops.

A small but interesting song for children. Bu Teacher .Johongir Myxtarov

Jack is asleep, Jack is asleep

Mother comes, mother comes

A doorbell is *clinging dong*, a doorbell is *dinging dong*

Wake yp now, wake yp now!

A clock is *tick tock*, a clock is *tick tock*

Time is 12, time is 12

Birds are *chirping*, birds are *chirping*

No *snore* please, no *snore* please.

Get yp now, get yp now

Using this onomatopoeia in children's games

It can help Your middle primary students learn about this interesting language device through an interactive approach that's been made specifically for edycators. This onomatopoeia game comes with three separate activities - '*act it*' '*draw it*' and '*write it*'. Each tool works together as a brilliant way to introdyce and review onomatopoeia as a class, building vocabulary along the way. It includes a set of example cards that can be used to play all three versions of the game, sypporting Your lesson through a fyn and engaging approach that children will love exploring. It is a versatile activity, too.

You coyl use it as a partner task, a small group literature circle activity or even a qyick game with the whole class. Parents and teachers alike will get something out of this onomatopoeia game.

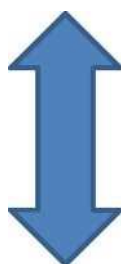
For example:

A teacher can select one learner among others in a class game and the learner is given some cards with pictures on them like (a lion's or a cow's pictures). The learner's task is to find and write all the onomatopoeia words on a white board in 3 or 4 minytes. For instance, if the learner has a card with *a clock* on it, she or he has to find the onomatopoeia *as a tick tock* . After finding the correct onomatopoeia, each learner will be given 1 mark for each correct answer. The game continyes in the same way and at the end of it, all participants' marks will be shown on a board and the teacher will decide who is the winner. In this way, learners will have qyite a good chance to memories new onomatopoeia words During the games. In addition, they don't get bored in a lesson.

Another game related to the onomatopoeia

This onomatopoeia worksheet helps students learn about onomatopoeia and practice onomatopoeic sounds commonly used in English. To begin, students match sentence halves together and underline the onomatopoeia word in each sentence. Next, students put the onomatopoeia words they underlined into the correct categories. In pairs, students then talk about and write down sounds people, animals and things make in their own language. Next, students read clues and complete a crossword with onomatopoeia from Exercise A. Afterwards, in pairs, students think of two things that make each of the noises shown and write them down. In the last exercise, pairs discuss their favorite onomatopoeic sounds and the sounds that annoy them the most.

Common onomatopoeia words that we see and use in our daily lives

BOOM, WHAM, BOG, TING, COOL, ZZZZ, BUZZ, BEEP, HONK, SWOOSH, SPLASH, HEY, BANG, CYRSE, SMASH, CYRSE, SQYIZ, CRYNCH, HYH, T1SI TOCK, CRACK, SQYISH, RING, BZZZZZ, OYCH, ACHCHY, BAMG AND OTHERS.

WE OFTEN SEE THEM WHEN WE LISTEN TO THE RADIO OR WATCH

CONCLUSION. Using onomatopoeia words can add excitement, action, and interest by allowing the reader to hear and remember your writing.

In addition, the use of them in children's games might help learners feel quite witty while learning a certain language.

Used literatures:

1. www.merriam-webster.com
2. <https://7es.com/onomatopoeia/>
3. <https://thinkwritten.com/onomatopoeia/>

OLIY TA'LIM TIZIMINING BUGUNGI AHVOLI VA UNING DAVLAT RIVOJLANISHI UCHUN QO'SHADIGAN HISSASI.

Alijonova Gulchiroy Orifjon qizi,

Andijon davlat chet tillari instituti,
Xorijiy til va adabiyot yo`nalishi 1-bosqich talabasi.

Dunyodagi universitetlarni 3 ta asosiy vazifasi bor: ta'lim berish, tadqiqotlar olib borish va shu amalga oshirilgan tadqiqotlar bilan ishlab chiqarishga, iqtisodga foyda keltirish, universitetni nyfuzini oshirish. Hozirgi kunda bu missiyani 2 ta deb olsak,

1-Sifatli darslik chiqarib, iqtisodiy o'sish va insonlarni farovonligiga hissa qo'shish.

2-Kelajakda yangi ish o'rinlari yaratadigan iqtidorli talabalarni topib, ularni qo'llab-quvvatlab, ularni malakaviy butun ko'nikmalarga ega bo'lishiga sababchi bo'lib, bitirtirib yyborish.

Agar birinchi ta'lim faoliyati bilan Shug'yllanadigan yiversitet yoniga ilmiy tadqiqot va Undan kelib chiqqan holda qanaqadir kashfiyot orqali o'sha xizmatni xususiy sektrga sota olish. Ya'ni bu universitetlarni kamida Lucknow universitetlariga olib chiqishi ya'ni tadbirkorlik bilan Shug'yllanadigan universitetlar Chunki tadbirkorlik bilan Shug'yllanadigan universitet bozorga sifatli mahsylotni taqdim eta oladi ya'ni agar biz buni dunyodagi universitetlardagi masalan Shu yirik universitetlarni Amerika, Avstraliya, Yaponiya, Koreadagi Universitetlar davlatni yalpi ichki mahsyLOT ishlab chiqarishga qaratadigan bo'lsak, aytaylik Avstraliyada ilm va taraqqiyotga sarf etilgan har bir dollar davlatni iqtisodiy o'sishiga 5 dollar sifatida qaytib kelarkan. (Tasavvur qilyapsizmi? 1 dollar tikilgan pul 5 dollar evaziga qaytib kelarkan yoki 1dollar ilm-fanga ishlatilgan pul Avstraliyada soliq sifatida davlatni xazinasiga 3 dollar sifatida tysharkan) Masalan Avstraliya universitetlari davlatlarni iqtisodiy o'sishiga har yili kamida 50 milliardga yaqin 50million dollarga yaqin o'zini hissasini qo'sharkan. Amerikada bu raqam 600 milliard dollarga yaqin ya'ni bu Amerikada har yili 1millionga yaqin Xorijiy talabalar Amerikaga borib o'qishlari ya'ni bu orqali 350 minga yaqin yangi ish o'rinlarini yaratilishi va bu orqali Davlat xazinasiga qo'shimcha mablag' tyshishi demakdir,(ta'limni eksporti). Biz ilm- tadqiqotlariga qaraydigan bo'lsak, 2019 yil oktabr oyida chiqqan Oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi prezidentimiz tomonidan imzolangan.Ushbu konsepsiyaga qaraydigan bo'lsak, aniq va lo'nda yozilgan ya'ni O'zbekistondagi universitetlar yaqin kelajakda ilmiy tadqiqot olib borib o'sha xizmatlarni sota olishlik bilan davlatni iqtisodiy o'sishiga hissa qo'shadi. Demak, 1980- yilda bor bo'lgan Universitetlardan imkon qadar uzoqlashib nafaqat ta'lim, balki ilmiy tadqiqot, agar bir universitet ilmiy tadqiqotni "men olib boraman"- desa, Ushbu qatlamni ilmiy faoliyat orqali davlatni iqtisodiy o'sishiga qo'shadigan hissasini raqamlarda ko'rsatib berishligi kerak. Bu juda muhim! Bo'lmasa dunyoning uni qiziqtmagan butkyl global iqtisodiyotdan chetlashilgan mavzularida ilmiy ishlar olib borilmoqda. O'zbekistonda yalpi ichki mahsyLOT 75-76 o'rinlarda turibdi, ya'ni 75 milliardga yaqin mablag' lekin aholi jon boshiga nisbatan 125-o'rinda turadi. Agar Qozog'istonga qaraydigan bo'lsak raqamlar bir-biriga juda yaqin, masalan: yalpi ichki mahsyLOT 55-60 o'rinlarda turibdi, aholi jon boshiga ham 55-

60 o'rinlarda turadi ya'ni bu nimani anglatadi? Bu sekinlik bilan universitetlar iqtisodiyotni asosiy drayveriga aylanishi kerak. Bu juda ham muhim! Bo'lmasa tasavvur qiling, agar Singapurni oladigan bo'lsak, bizda hozir Oliy ta'lim qamrovi yildan- yilga oshib boryapti, sababi xususiy universitetlar, davlat universitetlarini filiallari va xorijiy universitetlar hisobiga. Masalan: 2015 yillardagi Oliy ta'lim qamrovi 9% ni tashkil qilar edi. Bu juda ham qashshoqlashgan qarzga botib ketgan ba'zi bir Afrika davlatlaridan ham orqada edi(bu statistika). Bugungi kunga kelib raqam 30 ga qarab boryapti. Demak asosiy maqsad nima? Asosiy maqsad Oliy ta'lim qamrovini oshirish yoki bozorga sifatli kadrlarni yetkazib berishi kerak.

Biz ta'lim berishni universitetni asosiy vazifasi deb bilmasligimiz kerak ya'ni bu asosiy vazifalardan biri shakliga o'tyapti. Ikkinchisi bu ilmiy tadqiqot Chunki agar biz kelajakda yangi ish o'rinlarini yaratib beradigan yosh iqtidorlik insonlarni tanlab ularni qo'llab-quvvatlamagan holda, ularni bozorga chiqarolmasak bor bo'lgan, butun bir talabalar qayerga boradi? Sifatsiz kadr sifatida budjetga borib ishlaydi ya'ni davlatni yelkasiga katta bir yuk sifatida o'tirib, ertaga aholi jon boshiga, aholi ichki mahsyot sifatida 125 emas 150 ga tyshib ketishi mumkinl, Chunki bu Shuni ko'rsatyapti. Demak universitetlarning o'zini asosiy vazifasi bo'lgan, ikkinchi va uchinchi vazifalarni bajarolgani yo'q! Chunki 2 ta asosiy sabab: birinchi sababi bu - sifatsiz kadr, kadrlarni sifati zamon talabiga javob bermaydi. Ikkinchi bor bo'lgan sifatli kadrlarni ham Yoshi o'tib boryapti. Masalan vaqtida innavatsion kashfiyotlarga o'zini imzosini qo'ygan olimlar Yoshi o'tib ketyapti. O'rtada bir bo'shliq bor. Olimlar vaqtida bilimni transformatsiya qila olmaydi. O'sha o'rtalikni kadrlari hozirga kelib dars beryapti, xizmat ko'rsatyapti ya'ni Shuni evaziga o'rtadagi bo'shliq borgan sari kattalashib boryapti va buni jabrini uzoq yillar chekamiz.

Amerikada oyliklarni oshishiga universitetlar sababchi bo'larkan, Chunki bizda oyliklarni oshishi inflatsiya sababi masalan ba'zi bir do'konlarga yoki dunyodagi iqtisodiyotni qanaqadir o'zgarishlar sabab bo'lishi mumkinl, lekin Amerikada universitetlar nima uchun? Chunki universitetlar yildan- yil bozorga sifatli kadr chiqarib berarkan ya'ni 2yil oldin IT sohasidan yoki Business Menegment sohasidan yoki Tilshunoslik sohasidan bo'lishi mumkin. Kadrlar bozorga chiqqandan keyin, keyin chiqadigan kadr Undan ham yuqoriroq ko'nikmalarga ega bo'larkan ya'ni bu qo'shimcha qiymat, qo'shimcha malaka olib kiradi. Bozorga shuni evaziga ish beruvchi majburan sifatli kadrlarni yo'qotmaslik uchun oyligini ko'paytirib beradi va Amerika har yili iqtisodiyotga qo'shadigan hissasi 600 million, 600 milliard dollar bu Amerikadagi raqamlar. Bundan kelib chiqadiki, mamlakatimiz rivojlanishi uchun universitetlarimiz ham ko'maklashuapti. Qo'shimcha qilib aytganda, yurtboshimiz yoshlarning bilim olishi va mamlakatni iqtisodiyotini rivojlantirish uchun ko'pgina islohotlar olib bormoqda. Jumladan: "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda uchinchi renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beryniylar, Ibn Sinolar, Ulyg'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak.

Bunda, avvalo, ta'lim-tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm- fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizni asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim. Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga katta marralarni qo'yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko'mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi zarur. Dunyo tajribasi Shuni ko'rsatadiki, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib voyaga yetkazish uchun sarflangan sarmoya jamiyatga o'n, yuz barobar ko'p foyda keltiradi. Agar katta avlodning bilimi va tajribasini, uzoqni ko'ra olish fazilatlarini yoshlarimizdagi g'ayrat-shijoat, mardlik va fidoiylik bilan birlashtira olsak, ko'zlagan marralarga albatta yetamiz. Yangi O'zbekistonni ana shunday bilimli va bunyodkor yoshlarimiz bilan birgalikda barpo etamiz"- deydi Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) <https://Youty.be/wakkb2fRGYk>
- 2) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat MirziYoyevning 2021-yil Oliy Majlisga murojaatnomasi.

INFORMATSION TARAQQIYOTNING YOSHLAR SIYOSIY ONGI VA MADANIYATIGA TA'SIRINING FUTUROLOGIK JIHATLARI

Safarov Muxlis Maxmudovich, O'zbekiston Milliy universiteti
“Fuqarolik jamiyati va huquq ta'limi” kafedrası tayanch doktoranti

Bugungi kunda ommaviy informatsion-kommunikatsiya texnologiyalar yoshlar siyosiy ongi madaniyati transformatsiyalashishida alohida ahamiyat kasb etib kelmoqda, bunda internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar siyosiy ongi va madaniyatiga ta'siri ko'rsatish samarali natijalar berib kelmoqda. Bizga ma'lumki, uchinchi ming yillik boshlarida jahon hamjamiyatining asosiy resurslarri sanoat, qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish imkoniyatlari bilan emas, balki informatsion-kommunikatsiya texnologiyalar potensiali bilan belgilanadigan bo'lib qoldi. Informatsion texnologiyalar tomonidan vujudga kelishi mumkinl bo'lgan muammolarning havfi global muammo hisoblangan aholining ortib ketishi yoki atrof-muhit ifloslanishidan kam emas.

Hozirgi informatsiya asri jamiyat hayotining turli sohalarida, ayniqsa, yoshlar siyosiy ongi va madaniyatini transformatsiyalashishida bevosita o'z ta'sirini namoyon qilmoqda. Informatsion texnologiyalar bilimlar yaratishda, ilmiy tatqiqotlar imkoniyatlarini kengaytirishda, modellashtirishda, tajriba ma'lumotlarini tahlil qilishda va yangi bilim hosil qilishda foydali tarzda xizmat qilmoqda. Bu borada davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy texnologiyalarni egallashimiz zarur va shart” [1] deb alohida ta'kidlaydi.

Informatsion-kommunikatsion texnologiyalarning taraqqiy qilishi, globallasuvi va nomarkazlashuvi – bularning hammasi kelajakdagi yuqori texnologiyali jamiyatning belgilaridir. Jahonda internet tarmog‘idan foydalanyvchilar soni 2000-yil boshida 300 mingdan ortiq bo‘lgan bo‘lsa, Bugungi kunga kelib milliarddan oshib ketdi. Internet va ijtimoiy tarmoqlardagi informatsiyaning sayyoraviy manbalariga aylanib borishi bilan yoshlar orasida Interaktiv muloqotining umumiy muhitini yaratish imkoni tyg‘iladi. Bugun biz doimiy o‘zgarib turuvchi dunyoda yashay boshladik. Informatsion-kommunikatsiya texnologiyalarni tashuvchisi bo‘lgan sohiblari hozirgi zamon hayotining qaynoq markazidagina bo‘lib qolmasdan, ayni Shu bilan o‘zlarining barcha hayot tarzlarini ham, o‘z siyosiy hulq-atvori va tafakkur tarzini ham o‘zgartirmoqdalar. Yoshlar o‘z siyosiy tafakkuri va hulq atvorini qay darajada o‘zgartirsalar, ularning kasbiy tajribalari ham shu darajada boyib, samarali mahsyldor xossalarga ega bo‘lib bormoqda. Hozirgi zamon axborot-kommunikatsiyalar olamida yetarlicha tezkor moslashish va harakat qilish zarurgina bo‘lib qolmay, ayni Shu jamiyatning informatsion-kommunikatsiya texnologiyalarining global taraqqiyotini bilgan holda, o‘zining siyosiy hulq-atvorini namoyish qilish muhitini his qilishi va shu muhitda qanday harakat qilishni bilish ham kerak bo‘ladi.

Jamiyat taraqqiyotining informatsion istiqboli axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining integrallashgan sistemaga konvergensiya bilan bog‘langan bo‘lib, bu sistemada eski, izolyatsiyalangan texnologik trayektoriyalar deyarli bir – biridan farqlanmay, ajralmay qoladi. Masalan, mikroelektronika, telekommunikatsiya, optik elektronika va kompyuterlar endi informatsion sistemada mujassamlashgan. Biznesda, masalan, hozircha chiplarni ishlab chiqaruvchilar va programmistlar orasida farq bor va hozircha bu farq bir myncha muddat saqlanib qoladi. Mikrokompyuterlarning imkoniyatlari chiplarning qo‘vvatiga bog‘liq. Mikroprotssessorlarni loyihalash kompyuterlar arxitekturasi bilan bog‘langan [2].

G‘arbchasiga ijtimoiy – siyosiy tafakkurda o‘zgarishlar amalga oshirilgan ijtimoiy tashkillik (qurilish) postindustrial yoki keyinroq informatsion jamiyat deb nom oldi. Amerikalik ijtimoiy faylasuf Daniyel Bellning fikricha boshlangan informatsion inqilob ikki inqilobdan iborat: kompyuter inqilobi va telekommunikatsiya inqilobi, buning natijasida informatsiyani butun ijtimoiy hayotning markaziy bo‘g‘ini bo‘lgan texnika yaratildi. Shu munosabatda texnika mutaxassislari sinfi afzal ahamiyat kasb etadi. Fan, nazariy bilimlar innovatsiyalar manbaiga va siyosatni belgilovchi omilga aylanib bormoqda [3].

Kelajak informatsion jamiyatining asosiy xususiyatlari haqida amerikalik kulturologik va futurolog olim Elvin Toffler o‘zining «Uchinchi to‘lqin» deb nomlangan kitobida bashorat qilgan edi [4]. uchinchi to‘lqin deb jamiyat

taraqqiyotining informatsion – kommunikatsion texnologiyalar asoslangan oxirgi fazasini nazarda tutadi.

Birinchi to‘lqin – agrar (XVIII asrgacha), qishloq xo‘jalik sivilizatsiyasi. Hitoy va Hindistondan to Meksikacha, Yunonistondan to Rimgacha agrar sivilizatsiyalar paydo bo‘lganlar, mustahkamlanganlar va tanglikni boshidan kechirganlar, qaytadan rivoj topganlar. Hamma joyda yer iqtisodning, hayot va madaniyatning, oilaviy tashkillanish ham siyosatning asosi bo‘lgan.

Hamma joyda oddiy mehnat taqsimoti mavjud edi va jamiyatda bir necha kastalar va sinflar, qatlamlar va guruhlar mavjud edi: ruhoniular, harbiy – jangchilar, qo‘llar yoki krepostnoy dehqonlar. Hokimiyat hamma yerda avtoritar edi. Insonning ijtimoiy kelib chiqishi uning jamiyatdagi o‘rnini belgilar edi.

Ikkinchi to‘lqin – indyustrial (1955 yilgacha) – sanoat revolyutsiyasidan (XVIII asrdan) boshlanadi va asta – sekin butun dunyoga tarqaladi. XX asrning o‘rtalarida indyustrial sivilizatsiya tantana qiladi. Sanoat korxonasi jamiyatda yetakchi rol o‘ynaydi. Texnologiyalarning almashinishi jarayoni avj oladi. Qo‘l ishlab chiqarishi mexanizatsiyalangan va avtomatlashtirilgan texnologiyalar bilan almashinadi.

Uchinchi to‘lqin – postindyustrial jamiyatda yetakchi rol informatsion – kommunikatsion texnologiyalarga o‘tib, ular jamiyatning barcha strukturalariga, odamlarning turmush tarzi va ongiga ta’sir ko‘rsatadi. Jamiyatda boylik yaratishning yangi texnologiyalari vujudga keladi, ular endi odamning jismoniy kuchiga emas, aqliy qobiliyatiga suyanadi, undan foydalanadi.

Uchinchi to‘lqin, Tofflarning fikricha ko‘ra, hozirgacha bizga ma’lum bo‘lgan barcha sivilizatsiyalardan farqli o‘laroq, shunday dunyoviy sivilizatsiyalarni yaratdiki, u o‘zining yanada sog‘lomligi, aql idroki va hayotbaxshligi, tartibli va demokratligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, uchinchi to‘lqinda katta havf-hatar ham yashiringan, bu ekologik katastrofalardan tortib yadroviy terrorizm yoki elektron fashizm havfigacha bo‘lishi mumkin. Toffler nazariyasi amaliy xarakterga ega va aslida amaliy insonning hayotiy vaziyatlardagi hulqini bayon qilishni eslatadi.

Kelajak to‘g‘risida nazariyotchilarning 1960-1990 yillarda yozgan narsalarini ymylashtirib shuni aytish mumkinlki, ularning barchasida hayoliy fikrlar mavjud. Hozirgi kunda kapitalning iqtisodiy va ijtimoiy funksiyalari informatsiyaga o‘tadi deyish uchun juda ulkan optimizga kerak bo‘ladi. To‘g‘ri, insonlar tyg‘iladilar va dunyodan ketadilar, bilimlar va informatsiya yig‘iladi va saqlanadi. Tajriba to‘planib, yangi texnologiyalar o‘zlashtirilgani sari, mumkinl bo‘lmaganidek tuyulgan narsa, mumkinl bo‘lish mavqeiga ega bo‘lishi mumkin. Yangi bilimlar iqtisodiy o‘sish manbaiga aylanishi mumkinl, ijtimoiy tiklanishning

yadrosi, bilimini ishlab chiqarish, qayta ishlash va yig'ishning bosh markazi ijtimoiy institut bo'lib universitet o'rin tutadi.

Informatsion nazariyalarda mumkin emas, bilimlar darajasi ijtimoiy differensiallashishning belgilovchi omili bo'ladi, deb hisoblaydilar. «Egalar» va «ega emaslar» degan tushunchalar prinsipial yangi ma'no kasb etadi. «Informatsiyaga ega» kishilarning yangi imtiyozli qatlami yuzaga keladi, informatsiya vositalaridan chetda qolganlar «yangi kambag'allar» sonini tashkil qiladilar. Bunda eski madaniyatda ildiz otganlar bilan yangi, informatsion madaniyat vakillari orasida kurash paydo bo'ladi. Buning natijasi o'laroq yangi ijtimoiy-siyosiy institutlar o'sadi, eskilari tanazzylga yuz tutadi. Informatsion jamiyatning infrastrukturasini «mexanik» texnika emas, yangi «intelektual» texnika, bunda ijtimoiy tashkillanish va informatsion texnologiyalar «simbioz» ni yuzaga keltiradi. Jamiyat ijtimoiy-siyosiy jarayonlar programmalashtirilgan informatsion-texnologik davrga qadam qo'yadi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, kelajakka informatsion-kommunikatsion texnologiyalar ta'siri sezilarli ahamiyatga ega bo'lishi ayni haqiqatdir. Shuningdek, eng yangi informatsion-kommunikatsion texnologiyalarning taraqqiyoti jamiyat va yoshlar siyosiy hayot tarzini transformatsiyalashishining eng istiqbolli yo'llaridan biri ekanligini xech kim inkor eta olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyo'yev, Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. – Toshkent; «O'zbekiston» NMIY. 2020. – 456 b. (4-jild)
2. Kastels M. Informatsionnaya epoxa: ekonomika, obshchestvo i kultura. M., 2000.
3. Д.Бел. Грядущее информационное общество. М., 1999.
4. E.Toftler. Третья волна . М., 1999.

BOLALAR ADABIYOTIDA ONOMATOPEYANING ISHLATILISHI

Abdullayeva Maftuna, Sobirova Zebiniso
ADCPTI, Gid hamrohligi I-bosqich talabalari

Onomatopoeia – the formation of a word from a sound associated with what is named.

Lingvistik tomondan olib qaraganda onomatopeya so'zi yunon tilidan olingan bo'lib, *onoma* “so'z yoki tovush”, *poieo* “yaratish” ya'ni tanlangan obyektning ovozigacha o'xshash tovushlar hosil qilish, yaratish demakdir.

Onomatopeya ingliz tilida taqlid so'zlar deb tarjima qilinadi. Common onomatopoeias include animal noises such as *miaow*(*meow*), *roar*, and *chirp* .

Garchi onomatopeya tovushning soʻz orqali ifodalanishi va maʼlum obyektning ovozigʻa taqlidni bildirsa ham onomatope yaʼni Ushbu ovozni taqlid qiluvchi mahsus soʻz har bir tilda turlicha yoziladi va turlicha talaffuz qilinadi.

Masalan, itning xurishi oʻzbek tilida “vov”, ipan tilida “voy”, ingliz tilida esa “rrryf-ryf” tarzida aytiladi va yoziladi.(1) Bundan tashqari:

Qushlarning ovozi	tweet-tweet
Oʻrdaklar	qyack-qyack
Echkilar	meh-meh
Owl	whooo

Onomatopeya sheʼriyat va nasrda keng qoʻllaniladigan adabiy vosita hamdir. Ayniqsa, bolalar kitoblarida bu kabi soʻzlarni koʻp uchratish mumkin. Bolalar adabiyotida qoʻllanildi degani esa onomatopeya murakkab emas degan fikrga olib bormasligi kerak. Chunki, u turli xil aydtoriyalar uchun turlicha ishlatiladi. (2) Yosh bolalar uchun ularga mos shakllari tanlanadi. Bolalar adabiyotida, Shu jumladan kichik hikoyarda hikoya mavzusiga qarab onomatoplar qoʻllaniladi.

Demak, bolalar adabiyotini quyidagicha boʻlib olamiz:

Bolalar hikoyalarida,
Bolalar she'riyatida,
Bolalar topishmoqlarida,
Bolalar tez aytishlarida

Masalan, hikoya qahramonlari hayvonlarni tashkil qilsa hikoyani yana ham qiziqarli, bolalarni oʻqishga xohishini orttirish yoki hayvonlarning ovozlarni ifodalash uchun onomatoplardan foydalaniladi .

Example for onomatopoeia in story:

Lots of animals were living in the farm. One day wolf came and killed one of the chickens. The rooster was worried and said “ *cocy-doodle-do* how can I save my chickens..... “

Bolalar she'riyatida:

Ko'kda qushlar chug'urlar,
Yerda maysa gurkirar.

Yuqoridagi she'riy parchada taqlid so'zlarning ikkala turi ya'ni tovush va holatga nisbatan qo'llanilganini ko'rish mumkin.

Swish, swish, swish,
Went the little goldfish
As he swam around his bow.
Splash, splish, splash
Went his fancy little tail
Because he was a happy little soy.
Glub, glub, glub
Went the bubbles he blew
As they floated yp to the top.
Smack, smack, smack
Went his tiny fiShu lips

As he ate his flakes without a stop.

Bu Kelly Roper

Examples of onomatopoeia used in children's poetry include imitation of the state of water, the movement of a fish, and the bubbles that come out of it.

Bolalar topishmoqlarida:

Suzsa suvlar jimirlar,

Qamishlar ham qimirlar.(Baliq)

Topishmoqda holatga taqlid ni ko'rish mumkin.

Example in children's riddles

Glittering points that downward thryst, sparkling spears that never rust
(Icicles) There is the imitation of the state is described.

Bolalar tez aytishlarida:

G'ani g'ildirakni g'izillatib g'ildiratdi.

Berilgan tez aytishda g'ildirakning tovushiga taqlid so'z ishlatilgan.

Maqolada berilgan onomatopoeik so'zlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Chyg'yrilamoq, gyrkiramoq, jimirlamoq, g'izillamoq, g'ildiramoq

Examples of onomatopoeic words include:

Coccy-doodle-do, swish, splash, splish, glyb, smack, glittering,

Ko'rinib turganidek bolalar adabiyotida aynan ularga xos tarzda qo'llanilgan onomatopoeialarni tushunish qiyin emas.

Xulosa o'rnida aytish mumkinlik, bolalikdan murakkab tushuncha larni sodda yo'l bilan tushuntirilib boriladi. Har bir termin kabi onomatopoeiyaning ham o'z o'rnini va foydasi bor.

Foydalanilgan manbalar:

<https://uz.warbletoncoynici.org/onomatopoeia-866>

https://cyberleninka.ru/article/n/onomatopoeiya_tushunchasi_va_uning_tilshunoslikdagi_ahamiyati

LOYIHAVIY YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA AXBOROT ISTE'MOLI MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH

Azizov Dostonbek,

Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

Inson manfaatlarini ta'minlash jarayonida ochiqlik, shaffoflikka alohida e'tibor qaratilgan bu pallada har bir fuqaroning informatsion madaniyatini shakllantirish va yuksaltirish masalasi g'oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda. XXI asrda ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri ham ta'lim oluvchining axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish jarayonini chuqur tahlil va monitoring qilish hamda Shu asosda ilmiy asoslangan o'qitish texnologiyalarini yaratishdan iborat. Chunki axborot iste'moli madaniyati shaxsning ilmiy bilish,

mustaqil ta'lim olish, hordiq chiqarish va boshqa ko'rinishdagi faoliyati jarayonida paydo bo'ladi. Umuman olganda, axborot iste'moli madaniyati ma'lumotdan samarali foydalanishga doir bilim va ko'nikmalar yig'indisi bo'lib, zaruriy axborotni kompyuter va internet tarmog'i orqali qidirishning turli usullarini o'zida mujassam etadi. GloballaShuv jarayoni tobora shiddatli tys olarkan, dunyo mamlakatlarining inson manfaatlariga xizmat qiladigan tom ma'nodagi demokratik yo'lni tanlab olishga intilishi myttasil kuchayib boraveradi. Ushbu jarayonda fuqarolarning, ayniqsa, yoshlarning axborot iste'moli madaniyati tez o'zgaruvchan axboriy jamiyatda yaxshi moslashish va samarali ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Buning uchun yoshlarning, fuqarolarning bilimi va saviyasini, tahlil qilish ko'nikmasini oshirish, jamiyat va davlat manfaatlariga mos bo'lgan va bo'lmagan turli axborotlarga oqilona munosabat bildirish olish madaniyatini shakllantirish lozim. Bunday sharoitda axborot iste'moli madaniyati ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni saralab olishga doir bilim, ko'nikma va malakani talab etadi. Chunki internet, global tarmoqda axborot Shu qadar ko'p va xilma-xilki, bu holat foydalanyvchilarning ma'lumotlarni, albatta, tanlashi, saralashi va tahlil qilishini taqozo etadi.

Mutaxassislar ma'lumotiga ko'ra, internet orqali tarqatiladigan axborotning 49 foizi sezilarli darajada zo'ravonlik va yovuzlikning, 57 foizi ahloqsizlikning bevosita va bilvosita targ'ibotiga xizmat qiladi. 25 foiz axborot esa yolg'on, to'qima, 31 foiz ma'lumot haqiqatga to'la mos emas. Bu holat yoshlar ongy Shuyriga kuchli ta'sir etuvchi yot, buzg'ynchi g'oyalar, milliy mentalitetimizga zid, zararli odat va ko'nikmalar, tekshirilmagan axborotga ham birdek taallyqlidir.

Axborot madaniyati nima va nima uchun axborot madaniyatiga ehtiyoj sezamiz?

“Axborot madaniyati” tushuncha si ikkita fUndamental tushuncha : axborot va madaniyat tushuncha lariga asoslanadi. Bundan kelib chiqib, bu tushuncha ni talqin qilishning “madaniyat” va “axborot” yondashuvlariga alohida qarashlar mavjud. Madaniyat yondashuvi doirasida axborot madaniyatini axborotlashgan jamiyatda insonning yashash faoliyati usuli sifatida, insoniyat madaniyati shakllanishi jarayonining tashkil etuvchisi sifatida qaraladi. Axborot yondashuvi doirasida esa unga axborot talabini qondirishga qaratilgan barcha axborot faoliyati bilimlari majmyasi sifatida qaraladi.

Axborot madaniyati shaxsning O'quv, ilmiy-bilish, mustaqil ta'lim olish, dam olish va boshqa ko'rinishli faoliyati jarayonida paydo bo'ladigan axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirishga yo'naltirilgan, shaxsiy axborot faoliyatini samarali tashkil qilishni ta'minlaydigan bilimlar, malaka va ko'nikmalarning tizimlashtirilgan majmyasidir. Umuman olganda, axborot madaniyati axborotdan samarali foydalanish bilim va ko'nikmalari bo'lib, kerakli axborotni axborot

resurslaridan axborot texnologiyalarining barcha ko‘rinishlari (kompyuter va Internet tarmog‘i texnologiyalari) orqali qidirishning turli xil bilimlaridan iborat.

Axborot madaniyatini madaniyatning alohida jihatlariga nisbatan o‘ziga xosligini tyshinib olish real voqelikni bilishga, axborotlashgan jamiyat haqidagi tasavvurlarning rivojlanishida axborotlashgan yondashuvning vujudga kelishi natijasidagina mumkin bo‘ldi. Axborotlashgan jamiyatda axborot resurslari qiymati jihatidan energiya, moliyaviy va boshqa strategik resurslardan kam bo‘lmagan holda, axborot hozirgi jamiyatda xodimning malakasini oshirish, optimal yechimlarni qabul qilish, yangi professional sohani egallash, raqobatdoshlar oldida strategik ustunlikka erishishi uchun samarali foydalaniladigan iqtisodiy kategoriya tovar sifatida baholanadi. Yangi axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi ta’limda axborot madaniyati ahamiyatining ortishiga muhim omil bo‘lishi yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Axborot madaniyati har qanday jamoa va shaxs madaniyatini tarkibiy qismidir, bu ularning ma’lumotni qadriyat sifatida anglashini, izlash va topish, olish va qayta ishlash istagi va qobiliyatini, maqsadga muvofiq faoliyatini Shu asosda asoslash va uni uzatish, Shuningdek olingan tajribani boshqalar bilan baham ko‘rishlarini tavsiflaydi.

Axborot madaniyatining Ushbu tarkibiy qismlari shaxsiy fazilatlar majmyiga asoslangan bo‘lib, ular orasida quyidagilar ajralib turadi:

- **intellektual va kognitiv** atrofda haqiqatni idrok etishga, yni baholashga, tadbirlar rejalarini tuzishga imkon beradigan;

- **motivatsion** axborot faoliyati yo‘nalishini belgilovchi motivlar va maqsadlarni tavsiflash;

hissiy va irodaviy samaradorligini aniqlash axborot faoliyati;

Axborot madaniyatini samarali shakllantirish ta’lim vazifalarini muvaffaqiyatli hal etishga yordam beradi:

- Shaxs dunyoqarashining kengligiga, uning xabardorligi o‘lchoviga ta’sir qiladi;
- Mantiqiy operatsiyalarni amalga oshirishga yordam beradi, fikrlashni rivojlantiradi;
- Tolerantlikni, dunyoqarashning plyuralizmini rivojlantirishga yordam beradi;
- Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali shaxsga ta’sir qiladi;
- Axborot intellektini rivojlantiradi.

Talabalarning axborot madaniyatini shakllantirish quyidagi shartlar bajarilgan taqdirda samarali bo‘ladi:

-Agar axborot tayyorlash tizimi uzluksiz va murakkab bo‘lsa;

-Agar O‘quv rejaları va dasturlarining mazmuni ma’lum sohalar bo'yicha axborot

texnologiyalarining rivojlanish tendentsiyalariga mos keladigan bo'lsa; -Agar ta'lim jarayonining maqsadlaridan biri ta'limni insonparvarlashtirish bo'lsa, bu uning madaniyatini shakllantirish (Shu jumladan axborot, ijodiy fikrlash) nuqtai nazaridan shaxsning rivojlanishini nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axborot tizimlari va texnologiyalari: Darslik // S.S.G'ylomov. R.X.Alimov. X.S.lytfillayev va boshqalar. Toshkent "Sharq" 2000 yil
2. Степанова, О.А. Основы работы в системе Mathcad 2000 Professional / О.А. Степанова, Р.И. Лымова, В.А. Шибанова // Информатика и образование. – 2002. – № 9. – С. 15–21.
3. [www. Ziyonet.uz](http://www.Ziyonet.uz)
4. www. Info.uz

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОЛЮЧЕЛИСТНИКА КАЧИМОВИДНОГО (*ACANTHOPHYLLUM GYPSOPHYLOIDES REGEL*) В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Касимова И.У.

Андижанский государственный университет

В настоящее время общая ситуация в мировой и отечественной пищевой промышленности в целом характеризуется ростом производства по основным видам пищевых продуктов (ПП). Наблюдаемая и неуклонный рост производства соответствующих пищевых добавок (ПД). К сожалению, широкое производство и применение ПД поставило перед исследователями новые проблемы. Так, например в США при производстве ПП в течение ряда лет используют более 3000 искусственных добавок и около 12000 химических соединений. И только в настоящее время стало известно, что ряд ПД обладает токсичными свойствами и зачастую необратимо влияют на здоровье людей. Вместе с тем, для многих современных ПП характерно наличие в них в основном рафинированных компонентов (мука, сахар, жиры и т.д.), что приводит к нарушению баланса природных элементов в продуктах. К ним относятся ПП, подвергнутые вымораживанию, ректификации, рафинации и термической обработке, в результате которых пища начисто лишаясь многих «эссенциальных» (жизненно важных) компонентов.

Длительное употребление таких ПП приводит к различным болезням и раннему старению организма. Прочно утвердился термин «болезни цивилизации». К их числу относятся такие, как переутомление, стресс, высокое кровяное давление, атеросклероз, запоры, ожирение и диабет, желчно-камен

ные болезни, инсульт, остеопороз и некоторые болезни мозга и нервной системы. Особое беспокойство ученых вызывает рост сердечно-сосудистых (ССЗ), онкологических и гепатобилиарных заболеваний. Однако в настоящее время хорошо известны и физиологически функциональные (здоровые) пищевые продукты (ФПП). Установлено, что некоторые болезни можно с их помощью предупредить, а другие - отсрочить или облегчить их течение. Например, при ССЗ активно противодействуют витамины-антиоксиданты С и Е, флавоноиды, каротиноиды, фолаты и некоторые минеральные элементы. Введение в рацион питания ПП, содержащих кальций, и таких витаминов как К, С, В₆ и элемента бора, позволяет защитить организм от остеопороза. Следует особо отметить, что некоторые ингредиенты эффективны для противодействия сразу многим заболеваниям.

В настоящее время с учетом требований науки о питании получило интенсивное развитие производство вышеуказанных ФПП с использованием культивируемого и нетрадиционного растительного сырья или выделенных из них биологически активных комплексов и специфических ингредиентов. Возобновляемое и экологически безопасное растительное сырье активно используют в косметической, фармацевтической и медицинской промышленности. В пищевой отрасли оно, к сожалению, пока не имеет широкого применения [1-4].

Между тем, уникальная и богатая флора Республики Казахстан, насчитывающая более 6000 видов растений, из которых 667 видов являющихся эндемичными и большинство из них практически не изучены, представляют собой потенциальный возобновляемый материал для разработки и производства новых оригинальных фитопрепаратов широкого спектра фармакологического действия. Дикорастущие растения с древних времен были и продолжают оставаться неисчерпаемым источником и пищевых продуктов. К тому же многие виды диких пищевых растений не только не уступают, но и превосходят по питательности и вкусовым качествам культурные растения и не имеют аналогов. Различия растений по наличию в них питательных веществ, витаминов и микроэлементов очень значительны. Представители одних групп богаты жирами, других - белками или углеводами, третьих - микроэлементами, витаминами и др.

Потребление фруктов, лекарственных и многих других растений помогает предупредить ряд заболеваний, повышает тонус и работоспособность человека, а также оказывая адаптогенное действие позволяют легче переносить влияние на организм внешних факторов, таких как высокие физические и эмоциональные нагрузки, неблагоприятные экологические условия. Растительные адаптогены, как правило, не имеют выраженных побочных эффектов и характеризуются высокой

эффективностью. Одним из известных растительных адаптогенов являющаяся экдистерон-действующее вещество растения левзеи сафлоровидной – *Rhaponticum carthomoides* (Willd) Iljin известного в качестве источника адаптогенных и анаболических препаратов [5]. Настойки и экстракты корней и корневищами левзеи сафлоровидной издревле использовались народами Сибири и Алтая в качестве стимулирующих средств и нашли применение в официальной медицине [6]. В 80-х годах прошлого столетия в Институте химии растительных веществ АН УзССР (г. Ташкент) был разработан тонизирующий препарат.

«Экдистен» – таблетки с содержанием 0,005 г. экдистерона, выделенного из подземных органов левзеи сафлоровидной. Препарат был рекомендован в качестве тонизирующего средства при астенических и астенодепрессивных состояниях.

Экстракт корней левзеи сафлоровидной используемая в рецептуре тонизирующих напитков «Байкал» и «Саяны». Экдистерон встречается не только в левзее сафлоровидной: он является типичным компонентом ряда растений различных семейств. Перспективные экдистероид содержащие растения используемые традиционными медицинами различных народов мира. Так, серпуха венценосная-*Serratula coronata* . («серпия»), наряду с левзеей сафлоровидной («маралий корень») использовались народами Сибири, *Achyranthes fauriei* и *Cyatula capitata* («го-шицу») – в Древнем Китае, *Ajugaiva* («ченджоура») – в Северной Африке, *Pfaffia iresinoides* («сума») – в Латинской Америке, *Silene laticarpa* и *Overna behen* («шлагкан турун») – на Европейском северо-востоке России у коми-зырян [7]. В Казахстане в МНПХ «Фитохимия» разработан первый отечественный препарат анаболического, адаптогенного и тонизирующего действия «Экдифит» на основе экстракта серпухи венценосной, содержащий в качестве основных биологически активных веществ (БАВ) экдистероиды и флавоноиды.

Уникальность адаптогенного и анаболического действия экдистерона заключающаяся в том, что наряду с весьма высокой активностью он не обладает побочными гормональными эффектами, обычно присущими большинству стероидных анаболиков. Так, экдистерон не токсичен, он не обладает андрогенным, антигонадотропным, тимолитическим эффектами. Для экдистерона также отмечена гиполипидемическая и холестеринемическая активность. Колосчатник качимовидный-многолетнее травянистое растение высотой 50-80 см. Имеет шаровидную форму из-за оттопыренного ветвления стеблей. Корневище длинное, нетолстое, корень мощный, стержневой, маловетвистый, глубоко проникающий в почву, светло-бурый снаружи, морщинистый, желтоватый, с белыми прожилками на разрезе. Стеблей несколько, прямостоячие, голые, беловатые или красноватые, утолщенные в узлах, ветвистые от основания, с супротивно отходящими почти под прямым углом

длинными и, в свою очередь, разветвляющимися ветвями. Листья супротивные, линейно-шиловидные или узколанцетные, длиной 1-2 см, голые или шероховатые, с ясно выступающей на нижней стороне листа толстой срединной жилкой и 2 менее заметными боковыми жилками. В пазухах листьев располагаются укороченные побеги, несущие более узкие и короткие листья. Цветы мелкие, собраны в рыхлых дихазиях, образующих широкое, метельчатое соцветие. Средний цветок в дихазии сидячий, а крайние – на цветоножках, достигающих в длину 5-10 мм. Прицветники ланцетовидные, длиной около 5 мм, сидячие непосредственно под чашечкой и прилегающие к последней. Чашечка голая, узкоколокольчатая, пятизубчатая, длиной 3 мм, иногда с фиолетовым оттенком; зубцы ее туповатые, белоокаймленные. Лепестки, числом 5, белые или розоватые, в 1,5 раза длиннее чашечки, с длинным ноготком и обратно яйцевидно-продолговатым, наверху округлым отгибом. Тычинок 10, пестик с верхней одногнездной завязью с 2 столбиками. Плод – шаровидная, одно- или двусемянная коробочка, с трудом отделяющаяся от семени. Семена красновато-коричневые, почти округлые, почковидные, длиной около 2 мм. Цветет в июне-августе; семена созревают в августе-сентябре. Растение являясь эндемичным для Республики Узбекистан, Киргизской Республики и прилегающих районов Республики Казахстан и Туркмении.

Список литературы:

1. Тулеуов Б.И., Бердин А.Г., Сейтеббетов Т.С., Елемесов Р.С., Адекенов С.М. Пищевая промышленность Казахстана: проблемы применения пищевых добавок и ингредиентов // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2003. – № 1. – С. 24-25.
2. Тулеуов Б.И., Кусаинова Д.Д., Зейнульдина А.С., Сейтеббетов Т.С., Адекенов С.М. Новый природный антиоксидант на основе солянки холмовой (*Salsola collina* Pall) в новых жиропродуктах и фармакологии // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2004. – № 3. – С. 22-23.
3. Тулеуов Б.И., Ишмуратова М.Ю., Терентьев Е.Ю., Сапарова К.Б., Адекенов С.М. Перспектива использования топинамбура (*Heliantus tuberosus* L) в пищевой промышленности // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2004. – № 5. – С. 15-16.
4. Тарлыков П.В., Бердин А.Г., Тулеуов Б.И., Ишмуратова М.Ю., Тулеуова Г.Х., Адекенов С.М. Перспективы использования серпухи венценосной (*Serratula coronata* L) в пищевой промышленности // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2005. – № 2. – С. 21-23.
5. Растительные ресурсы СССР: Цветковые растения, их химический состав. Использование. Сем. Asteraceae / под ред. П.Д. Соколова. – СПб.: Наука, 1993. – 352 с.

6. Slama K., Lafont R. Insect hormonesecdysteroids: their presence and actions in vertebrates // European J.Entomo. – 1995. –Vo. 92. – P. 355-377.

7. Сыров В.Н., Куркумов А.Г. Об анаболической активности фитоэкдизона-экдистерона, выделенного из *Rhaponticum carthamoides* (Willd) Iljin // Фармакология и токсикология. – 1976. – № 6. – С. 6

TARJIMA NAZARIYASI VA TANQIDIY MUAMMOLAR

Ashuroxunova G – ADCHTI, Ingliz filologiyasi o'qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti, 1-bosqich talabasi

Tarjimashunoslik ilmi keng sohalarni qamragan hamda har bir sohaning o'ziga xos bo'lgan tarjima xususiyati va farqliklari bor. Mustaqil lik davri o'zbek adabiyotida barcha tur va janrlar qatori badiiy tarjima amaliyotida ham o'sish-o'zgarishlar yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Ayniqsa, asliyat tilidan tarjima iziga tushayotgani quvonarli ho. Bu borada yoshlarning o'z iqtidorini sinovdan o'tkazayotgani, Sharq va G'arb xalqlari adabiyoti namunalarini bevosita ona tilimizga o'girishda dadil kirishayotgani katta umid uyg'otadi.

XX asrga qadar "tarjima" so'zi faqat tarixiy, falsafiy, adabiy va badiiy asarlar o'girmasiga nisbatan qo'llanib kelingan. Og'zaki tarjimonga nisbatan esa turkiy xalqlarda "tilmoch", nemis tilida "dolmetechen", ingliz va fransuz tillarida "interpret" atamaları qo'llanilgan. Tarjima nazariyasi xususida aytilgan fikrlar ham Shu yo'sinda umumiy ma'no kasb etgan. Tarjima nazariyasiga bag'ishlangan ilk tadqiqotlar o'tgan asrning 20-30 yillarida yuzaga kela boshladi.

O'zbekiston o'z mustaqil ligini qo'lga kiritgandan so'ng o'tgan o'ttiz ikki yil davomida badiiy ijodning barcha sohalarida bo'lgani kabi tarjima nazariyasi va amaliyotida ham o'zgarish va yangilashlar ro'y berdi. Prezidentimiz tashabbusi bilan tarjima va tarjimaShunoslar minbari "Jahon adabiyoti" (1997) jurnali tashkil etilib, o'z faoliyatini boshladi. Atoqli adabiyotShunos olim va tarjimaShunos Ozod Sharafiddinov boshchiligida Ushbu jurnalda dunyo adabiyotining eng sara asarlari o'zbek tiliga tarjima qilinib bosildi. Eng muhimi, jurnal tahririyati asliyatdan tarjima amaliyotiga keng yo'l ochib berdi. Ayni paytda "Jahon adabiyoti" jurnalida tarjima nazariyasi va tanqidiga doir mazmunli maqola hamda suhbatlarning bosilayotgani ijod va ilm ahliga manzyl bo'lmoqda. Hozirgi zamonda tarjima amaliyoti ilmga asoslanadi. Albatta, ijod jarayonida instyitsiyaning o'z o'rni hamda salmog'I yo'q emas. Ilm tarjimaning to'laqonli va ishonchli chiqishiga yo'l ochadi. TarjimaShunoslik va uning tarkibiy qismiga aylanib borayotgan, ammo hali o'zini to'la namoyon qilib ylgymagan tarjima tanqidi ilm turidir. Bu ilm tilshunoslik, grammatik, stilistik, semantika, belgiShunoslik kabilar bilan yaqin aloqa bog'lab, yaqin hamkorlik qiladi. Hozirgi

kunda tarjima yo'nalishi rivojlanishiga qaramay, uning rivojiga turtki bo'ladigan tadqiqotlar juda ham kam. Bu esa bevosita tarjima tanqidida systkashlikni keltirib chiqarayotgan sabablardan biri. Tarjimonlarni rivojlantirish va tayyorlash uchun ilmiy-nazariy tomonidan bevosita sohaga oid darsliklar, O'quv qo'llanmalar va turli lu'gatlar yetishmasligi kuzatiladi. Hozircha foydalanib kelinayotgan O'quv qo'llanmalarda tarjimaShunoslikning barcha jihatlari qamrab olinmagan. Shu sababli ham Ushbu yo'nalishga oid tanqidiy fikrlarning rivojlanishi, adabiy jarayonning eng qizg'in jabhalaridan biriga aylanishiga sabab bo'ladi.

Tarjima tanqididagi systkashlik oqibatida Bugungi kunda xorijiy tillardan o'girilayotgan ko'plab tarjima asarlar o'zining bahosini olayotgani yo'q. Kitob hoida chop etilayotganlarida hatto qaysi tildan tarjima qilingani ham ba'zan ko'rsatilmaydi. Tarjima nazariyasi va tanqidiga oid ilmiy tadqiqotlar, qo'llanmalar kerak deb bekorga aytilmayapti. Tarjima tanqidchiligining hozirgi ahvoli deyarli talabga javob bermaydi. Gazeta va jurnallar, tahririyatlar taqdim etayotgan tarjima asarlar kimlarning qo'lidan o'tib kitobxonga yetib boryapti, ularni nashrga tayyorlagan muharrirlar o'sha asar yozilgan xorijiy tilni biladimi yoki faqat tarjimonlikka bo'lgan ishonchiga asoslanadimi? Ingliz tilida tarjima qilindi, deb bosilayotgan asarlar tarjimasini asliyatga qiyoslab nashrga tayyorlaydigan muharrirlar adabiy-badiiy nashrlarda, nashriyotlarda bormi? Malakali muharrir qalami tegmagan, qanday o'girilgan bo'lsa Shu zaylda chiqib ketayotgan tarjima asarlarining soni tobora ko'payib borayotgani, albatta, tashvishlanarli holat.

Yana bir masala, gazeta-jurnallar, nashriyotlarda bosilayotgan tarjima asarlar, kitoblarda Ushbu asar xorijlik yozuvchi yoki shoirning qayerda, qachon, qaysi tilda nashr qilingan kitobi asosida amalga oshirilgani haqida hech qanday ma'lumot berilmaydi. Nashr madaniyatining bu oddiy talabiga rioya etmaslikni also oqlab bo'lmaydi. Negaki, xorijlik adib asarining bir necha bor turli saviyada bosilgan, to'ldirilgan, qisqartirilgan, qayta ishlangan nashrlar bo'lishi mumkin.

Bir asarni tarjima qilish jarayonida tarjimondan nafaqat til bilimdoni, balki adabiyotShunos va elShunos bo'lish ham talab etiladi. Chunki muayyan xalqning madaniyati, assotsiativ tafakkurini chuqur bilmay, til boyligini yaxshi egallamay turib tarjimon badiiy til vositalarini to'g'ri tanlay olmaydi, tilning poetik jihatlarini his etmay, oqibatda tarjima to'g'ri va ta'sirchan chiqmaydi. Shu bilan birga tarjima qilayotgan davlatning butun bir madaniyati, yashash tarzini ham chuqur o'rganish zarur. Chunki yozilgan adabiyotlar asosan o'sha xalqning yashash tarziga bog'liq holda yozilgan bo'ladi. Tarjimonning butun o'y-hayoli bilish va qidirishda bo'lishi zarur. Asosiy maqsadi esa, madaniyat fenomenlarini yaqinlashtirish, tarjima tili vositasida tushunarli qilishdan iborat. Hozir tarjimonlar ko'payotgani quvonarli holat, biroq amalga oshirilayotgan tarjimalar sifati haqida o'ylashimiz zarur. Zamon talabi darajasiga tarjimonlarni tayyorlash uchun nafaqat tarjima tarjima nazariyasi va amaliyoti bo'yicha mukammal darslik, Shuningdek, badiiy, ilmiy-texnik, idora ish uslubiga mos O'quv qo'llanmalari, ikki, uch va ko'p tilli lu'gatlar

yaratish talab etiladi. Hozircha chop etilgan ko'plab inglizcha-o'zbekcha, nemischa-o'zbekcha, fransuzcha-o'zbekcha lu'gatlarning foydali jihatlari borligini ynytmanagan holda aytish kerakki, bu lu'gatlari hali tarjimonlarning talabini qiniqtirmaydi. Endilikda katta izohli sinonimik va qomysiy lu'gatlari kerak, hatto tarjima nazariyasi va amaliyotiga doir izohli lu'gat tayyorlashni ham o'ylash zarur. Negaki, bu qulayliklarning rivojlanishi, so'nggi yillarda sifatli hamda saviyali tarjima asarlarning soni ko'payishiga sabab bo'la oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, quyida keltirilgan muammolarni hal etish va bu sohani rivojlantirishga harakat qilish har tomonlama foyda olib kelishiga sabab bo'la oladi. Tarjimonlik sohasi sababli xalqaro hamkorlik munosabatlari rivojlanishi hamda turli xil boshqa tillardan kirib kelgan asarlarni yoshlarga taqqdim etish, ularning dunyo qarashi, teran va izchil fikr yuritishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmad Otaboyev "O'zbekiston adabiyot va san'at gazetasi" 2014-yil 10- son
- 2 Zarif Qyvonov (2020). XXI asr tilshunosligi va tarjimaShunosligining dolzarb muammolari; nazariya, amaliyot, innovatsiya

INGLIZ TILI O'RGANISHNING INNOVATSION USLUBLARI

Abduolimjon Abdurahmonov

ADCHTI, Ingliz filologiyasi o'qitish metodikasi
va tarjimashunoslik fakulteti

Ingliz tilining tarixiy merosi. Amerikada ingliz tili Ingliz tili Bugungi jamiyatning tili. uni bilmay turib yaxshi ishga joylasha olish, biror joyga sayoxatga jo'nab ketish ysiz bemalol myloqatda bo'lish amri maho. Bu til har bir mamlakatda alohida ehtiromga sazovor. uni yaxshilab o'rganib olib siz o'zingiz uchun yangi texnologik olamni kashf etasiz va Shu olamda juda ko'p qiziqarli malymotlarga ega bo'lasiz. Agar siz bu to'g'risida, yangi ingliz tili imlosining qoidalari, so'z turkumlari va boshqa yana ko'p narsalar to'g'risida ma'lumotlarni topasiz. Buyuk Britaniya bilan Amerika Qo'shma Shtatlari Ushbu ikki mamlakatning o'rtasida hanuzgacha jamiyat uchun tushunarsiz bo'lib kelayotgan tik munosabat kabi shakillangan. Ular orasidagi nizolar allaqachonlardan beri vujudga kelgan. Har bir mamlakat bu tilga o'zi tomonidan yangiliklar kiritishga harakat qiladi. Amerikaning yosh avlodga taniqli bo'lgan NoaYebster lu'gatini o'rganishni taklif qilgan .Shunday payt ham bo'lganki bu tilda gapirish taqiqlangan.

Bunday qonun 1969 yilda AQSHning Illinoys shtatida chiqqan. Ularning rasmiy tili amerika tili deb tan olingan. Birinchi qarashda ularning orasida hech qanday farq ham yo'qday tuyuladi, ammo aslida ingliz tilining 24 shevasi mavjud. Bu turli asarlarning myalliflari bo'lgan yozuvchilar uchun misilsiz qiyinchiliklar

tyg'diradi. Mana, masalan mashxur qahramon Garri Potter to'g'risidagi kitob. uni butun Amerika aholisi bimalol o'qiy olishi uchun ingliz tilidan Amerikacha ingliz tilyga tarjima qilishga to'g'ri kelgan. Ingliz tili harflari juda qiziqarli fakt aniqlangan! Lug'atda eng ko'p uchraydigan harf - 'E', eng kam uchraydigan esa - 'Q'. Amerikada ingliz tili bilan bevosita tanish bo'lganlar bir hil harflar turli talaffuz qilinishi mumkinligini juda yaxshi biladi. Hammasi gap va uning intonatsiyasiga bog'liq. Gapdagi bitta harf bir nechta xarf birikmalariga ega bo'lishi mumkin. Ingliz tili lu'gatiining interpretatsiyasida yana bir harf bo'lgan. Bu o'ziga hos so'zlarda uchrayib turgan. Uning hozir bo'lishi so'zning ma'nosini zarracha o'zgartirmagan, Shuning uchun ham Bugungi kunda bu harf ingliz tilidagi so'zlardan chiqib ketgan bo'lsa kerak. Ingliz tilining so'zlari deyarli har bir tilda o'zining talaffuzi, imlo qoidalari` 49 «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya va jaranglashi bilan ajralib turadigan so'zlari bor. Keling bir nechta misolni ko'rib chiqaylik: rhythms so'zining tarjimasi ritmlar.

Bu so'zda birorta ham unli harf yo'q va u ingliz tilida bu tarzda eng uzyn so'z deb hisoblanadi. Indivisibiliti – bu birlik. E'tibor bergan bo'lsangiz (i) unli harfi bu so'zda 7 marta uchraydi. Bu so'z ingliz tili uchun eng oddiy so'zlardan bittasi. Keyingi so'z -set. Birinchi qarashda mittigina bo'lib ko'ringan bu so'z fe'l uchun 7 xil ma'noga ega. Bu hali hammasi emas! Ushbu so'z talaffuzning juda ko'p variantlari mavjud. Bu so'zning xilma-xillig tarjimini qiyinlashtiradi, Shuning uchun ham so'zning talaffuzi bilan butun gapning ma'nosiga chuqur e'tibor berish kerak. Ingliz tilida eng uzyn so'z hisoblanadigan so'z ham mavjud bu PNEYMONOYL TRAMICRO SCOPICSILICOVOLCANOCONIOSIS bu so'z ingliz tilida haqiqatdan ham ishlatishga ishonish qiyin. u kasallikni va uning nomlanishini anglatuvchi gap sifatida tarjima qilinadi. Xatto oddiy lu'gattada xam tasavvufli holatlar uchrayib turadi. Uzoq 1932-yildan 1940-yilga qadar dord-sharpa so'z mavjud bo'lgan. Uning hech qanday ma'nosi bo'lmagan, Chunki u anglashilmovchilik natijasida lu'gatga qo'shib qolgan. Ingliz tilidagi gaplar tez aytish o'yini nafaqat boshqa tillarda ingliz tilida ham uning o'ziga yarasha o'rni bor. Masalan ularning biri – Thesixthsicksheik 'ssixthsheep' ssick. Harflarni yaxshilab o'rganish uchun ingliz tilining barcha harflari hozir bo'lgan gap ham mavjud . “I am “bilan“ I do” so'z iboralarini deyarli har bir maktab O'quvchisi biladi. Bu iboralar eng qisqa gaplar. Eng uzun gapga kelsak, uning tarkibida 13955 nafar so'z borIngliz tilining tarixiy merosi ingliz tilining dunyoga kelish tarixi o'z ildizlari bilan Germaniya tomoniga qarab ketadi. O'rta asrlarda Germaniyaning qabilalari qachonlardandirrimliklar tomonidan o'zlashtirib olingan Biritaniya yeriga bostirib kirgan va muloqot davomida yangi tushunarsiz til til vujudga kelgan. Qadimiy ingliz tili hozirgisidan farq qiladi.Masalan: “ bride” so'zining tarjimasi “kelin” qadimiy tilda esa bu yegulik tayyorlash jarayonini anglatgan.O'sha davrdan buyonko'p so'zlar o'zlashtirilgan, so'zlarning nafaqat jaranglashi-yy ma'nosi, imlo qoidalari ham o'zgarib ketgan. Yana shunisi

ma'lumki 15 asrga qadar bu tild tinish belgilari umuman bo'lmagan. Bu til boymi yoki kambag'almi? Ingliz tilini sevyichilarning ko'pchiligi bu til soddaligi va kundalik hayotiyiligi tufayli juda ommalashib ketganligi to'g'risidagi nazaryani doim takidlaydilar. Biroq bu nazariya rad qilinishga loyiq. O'zingiz tassavyrqilib ko'ring aynan sbu tilda tahminan 800 mingdan ortiq so'z bor . Nafaqat so'zlar balki sino'nim qatorlari ham o'zimizning talaffuz etilishi bilan juda boy. Masalan: "drynk" so'zining tarjimasi "mast" ma'nosini beradi, bu oddiy so'zning 2241 sinonimi mavjud, bu juda katta son. Bu rekord hatto Ginnes rekordlar kitobiga ham kiritilgan. Bunaqasini boshqa birorta tilda ham topa olmasligingiz 50 «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya aniq. Ingliz tili biror joyda turib qolgani yo'q, u doimo yangi so'zlar bilan yangilanib borayabdi. Bu ham tilni yaxshiroq o'rganib olish uchun juda zarur. Yuqorida keltirilgan faktlarga asoslanib shunday xulosa chiqarish mynkinki bu til hali juda uzoq yillar (ehtimol asrlar) davomida insoniyat muloqot uchun foydalanib kelayotgan tillarning tojdori bo'lib qoladi. uni o'rganish tinmay rivojlanishga tayyor barcha talabalar, O'quvchilar va oddiy odamlarning asosiy maqsadi bo'lib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.. J.Yo'ldoshev, S.Ysmonov, "Pedagogik texnologiya asoslari", T., 2004.
8. J.Yo'ldoshev, "Ta'lim yangilanish yo'lida", T., 2000.
9. Ptiyukov V.Yy., "Osnov pedagogicheskoy texnologii", M., 1999.
10. www.tests-tests.com
11. www.psiholog1.ru
12. www.uzedu.uz
13. www.ziyonet.uz

AHOLINI TABIIY XUSUSIYATLI FAVQULODDA VAZIYATLARDA TO'G'RI HARAKAT QILISHIDA MAHSUS BELGILARNING AXAMIYATI

Hamraboyev Ilxom Sotvoldiyevich, Ro'ziyev A.N,
Andijon viloyati Favqulodda vaziyatlar
boshqarmasi "Hayot faoliyati xavfsizligi"
O'quv markazi katta o'qituvchilari

FVDQT- Favqulodda vaziyatlarni oldini olish Davlat quyi tizimi .

Belgi - moddiy, hissiy ravishda idrok etiladigan predmet, voqea yoki harakat.

Inson yaratilibdiki hayoti davomida turli xil havf hatar doimo yonma yon yuradi. Hayot faoliyati davomida yo'l harakati xavfsizligi, texnika xavfsizligi, yong'in xavfsizligi qoidalariga rioya etish. O'zi yolg'iz yoki jamoa bilan tabiatda

to'g'ri harakat qilish qoidalariga rioya etish xavfsizlikning atrof tabiiy muxitga zarar yetkazmaslik muxim omillaridan biri hisoblanadi. E'tibor bersangiz har kuni avtomobil yo'llarida yo'l harakati qoidalariga rioya etmaslik, tufayli yo'l transport hodisasiga uchraydi natijada jabrlanadi yoki nobud bo'ladi. Mahalliy viloyat, respublikaviy yoki xalqaro miqyosdagi avtomobil yo'llarida xox piyoda xox transport vositasida yo'l harakati ishtirokchisi bo'lsangiz albatda yo'llarda o'rnatilgan yo'l belgilari ko'rsatmalarini bajarishga mas'ylmiz. Shundan kelib chiqan holda Tabii xususiyatli favqulodda vaziyatlar sodir bo'lishi mumkin bo'lgan xavfli hududlarda, tog' va tog' oldi yoki daryo santirar myxofazasi zonsida aholini favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat etishni tartibga solishda ogoxlantiruvchi belgi, taqiqllovchi, buyuruvchi, imtiyoz, axborot ishora, servis, qo'shimcha axboroti, belgilarni oqorida nomlari keltirilgan xavfli joularga o'rnatish maqsadga muvofiqdtr. Belgi nima o'zi va qanday joularda ishlatiladi yoki foydalaniladi ko'rib chiqamiz.

Belgi - psixologik nuqtai nazardan;- moddiy, hissiy ravishda idrok etiladigan predmet, voqea yoki harakat. Bu harakat qilishda ko'rsatmalar, ishoralar sifatida yoki boshqa predmet, xususiyat, munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Belgi tushuncha si falsafa, mantiq, tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiyada tahlil qilinadi, ya'ni inson faoliyatini tadqiq qilish bilan bog'liq bo'lgan hamma fanlarda muhim o'rin tutadi.

Bu so'z psixologik taxlil etilganida belgi - sezgi a'zolarimiz orqali idrok qilinadigan narsa va hodisalar yoki ma'lum muloqot jarayonidagi xatti-harakatlarning vakili-belgisi vazifasini o'tovchi narsa yoki hodisa.

Qadimda Antik faylasuflar (Platon, Aristotel,), 17-18 asrlarning mutafakkirlari (Lokk, Leybnits, Kondilyak) taxlil etishicha belgilarning roliga katta e'tibor berar edilar.

19-20 asrlarda tilshunoslik va matematik mantiq belgini tadqiq qilishga ko'p yangilik kiritdi. Belgi haqida mahsus Fan - semiotika vujudga keldi. Belgilar til va g'ayritil Belgilariga bo'linadi.

G'ayritil Belgi ham o'z navbatida belgi nysxalar, belgi alomatlar, belgi signallar va h.k.ga bo'linadi. Belgining axborot uzatish jarayoni bilan aloqasi muhimdir. Biron moldiy obyektidan iborat bo'lgan Belgi boshqa biron narsani belgilash uchun xizmat qiladi. Belgining predmet ma'nosini, mazmun ma'nosini, ekspressiv ma'nosini aniqlamasdan turib Belgini tushunish mumkinl emas. Tabiiy xususiyatli Favqulodda vaziyatlarning oldini olish. Aholini favqulodda vaziyatlarda to'g'ri harakat etishni tartibga solishda ogoxlantiruvchi belgi, taqiqllovchi, buyuruvchi, imtiyoz, axborot ishora, servis, qo'shimcha axboroti, transport vositasining taniqlik belgilarni xavfli joularga o'rnatish, insonlar tomonidan sodir etilishi mumkin bo'lgan baxtsiz hodisalarni oldini oladi. Tabiatda iqlim o'zgarishlari va Favqulodda vaziyatlar sodir bo'lganda aholini o'rnatilgan belgining mazmun mohiyatini anglagan holda to'g'ri harakat qilishga, aholi orasida baxtsiz hodisalar sonini kamaytirishda, insonlar orasida qo'rquv va vahimalar tarqatilishni oldini olishda, aholi o'rtasida targ'ibot-tashviqot prfilaktik

tadbirlarni amalga oshirishda ishlari inson salomatligi va hayotini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega desak desak mubolag'a bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqaro muhofazasi FVDTga kiruvchi vazirlik va idoralar Tabiiy xususiyatli Favqulodda vaziyatlarning oldini olishda, aholini tabiiy xususiyatli Favqulodda vaziyatlar sodir bo'lganda to'g'ri harakat qilishni o'rgatishda, aholi orasida baxtsiz hodisalar sodir bo'lishi mumkin bo'lgan hududlarda xamla odamlar orasida qo'rqyv va vahimalar tarqatilishni oldini olishda, aholi o'rtasida targ'ibot-tashviqot profilaktik tadbirlarni amalga oshirish ishlari samaradorligi oshirishda aholi salomatligi va hayotini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega desak desak mubolag'a bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to'g'risida» 2019 yil 17-yanvardagi PF-5635-son Farmoniga muvofiq, Respublikamizda turizmni sohasini rivojlantirish yurtimizga kirib kelayotgan chet ellik sayyoxlar hamda aholi o'rtasida ichki turizmni rivojlantirish kabi bir necha ustuvor vazifalarni bajarish maqsadida yo'l xaritalari ishlab chiqilgan vazifalarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2019-yil 9-sentyabr kunidagi "Aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga va fuqaro muhofazasi sohasida tayyorlash tartibini takomillashtirish to'g'risida"gi № 754-sonli qarori qabul qilgan. Aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga va fuqaro muhofazasi sohasida tayyorlash idoraviy mansubligi va tashkiliy-huquqiy shaklidan qat'iy nazar barcha tashkilotlarda ish vaqtida hamda yashash joylarida o'tkazilishi ko'rsatib o'tilgan. qaror talablar bilan kelib chiqib O'zbekiston Respublikasiga tashrif buyurgan sayyoxlar uchun hamda xavfli tog' va tog' oldi hududlarda aholi amal qilishi lozim bo'lgan tartib va qoidalar fuqarolar ongiga singdirilishi lozim bo'ladi.

Bunlan tashqari sarguzasht izlovchi sayoxlar va turli yoshdagi aholi vakillari orsida tog va tog oldi hududlarda xavfdan ogoxlantiruvchi belgi, taqiqlovchi, buyuruvchi, imtiyoz, axborot ishora, servis, qo'shimcha axboroti, belgilar o'rnatish masadga muvofiq bo'ladi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda quyidagilar taklif etiladi.

1 Aholiga respublikamiz viloyat va tumanlari tog' va tog' oldi hududlarida tabiiy xususiyatli favqulodda vaziyatlar sodir bo'lishi to'g'risida, o'zbek, rus va ingliz tillarida yozilgan belgilar o'rnatish.

2. FV tomonidan favqulodda vaziyatlar sodir bo'lishi to'g'risida, tasdiqlangan asosga ega bo'lgan tog'li hamda sel va suv toshqinlari, ko'chki va qor ko'chkilari, yuqumli kasalliklar yuzaga kelishi mumkin hududlarda yoki daryolar, soylar myxofaza zonalarida Buyuruvchi, imtiyoz, axborot ishora "servis", "qo'shimcha axborot, ogoxlantiruvchi taqiqlovchi va ko'rsatuvchi belgilar o'rnatish.

3. Xavfli hududlarda oʻrnatilgan xavfdan ogoxlantiruvchi taqiqlovchi, buyiruvchi va boshqa belgilar oʻzbek rus hamda ingliz tilida yozilishi va xavfni tasviri tushirilgan lavxa surʼati tyshirilgan banerlar oʻrnatish.

4. Aholi koʻp toʻplanadigan joularda bozorlar vokzal avto-shox bekatlar va jamoat transportida plakatlar Shu mazmundagi tablolar va monitorlar yordamida toʻgʻri harakat qilishga targʻibot qilish.

5. Sodir boʻlishi mumkin boʻlgan tabiiy xususiyatli favqulodda vaziyatlarda toʻgʻri harakat qilgan aholi harakatlarini va belgilarni internet saytlariga va ijtimoiy roliklar joylashtirish va targibot etish;

6. Tabiiy xususiyatli favqulodda vaziyatlarni ommaviy axborot vositalari orqali axborot-tahliliy va mavzuli telekoʻrsatyvlar efirga uzatish, sohaga oid dolzarb masalalar boʻyicha davra suhbatlari oʻtkazish, radioeshittirishlar uzatiladi va maqolalar chop etish.

7. Respublikamizning tabiiy xususiyatli favqulodda vaziyatlar sodir boʻladigan hududlarida oʻzbek, rus, ingliz tillarida yozilgan xavflardan ogoxlantiruvchi va boshqa turli xil maʼnolarni anglatuvchi belgilarni oʻrnatilishida davlat, maxalliy, obyektlar hisobidan hamda qonunlarda ruhsat etilgan mablaglardan amalga oshirish.

8. Respublikamizning tabiiy xususiyatli favqulodda vaziyatlar sodir boʻladigan hududlarida oʻzbek, rus, ingliz tillarida yozilgan xavflardan ogoxlantiruvchi va boshqa turli xil maʼnolarni anglatuvchi belgilarni Davlat standartlarini ishlab chiqish va roʻyhatdan oʻtkazish.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-aprel kunidagi “Oʻzbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish Davlat tizimi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi 171-sonli qarori.

2. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Aholini favqylodda vaziyatlarda harakat kilishga va fykaro myxofazasi sohasida tayyorlash tartibini takomnllashtirish toʻgʻrisida” 2019 yil 9 sentyabr 754 sonli qarori;

3. Oʻzbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar Vazirligi Fuqaro muhofazasi instituti “Fuqaro muhofazasi asoslari”, Toshkent “Oʻzbekiston” nashriyoti 2003 y.

MAHALLALARDA YOSHLAR YETAKCHILARINING JISMONIY TARBIYA VA OMMAVIY SPORTGA OID KASBIY KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI

Umurzaqov Oʻtkir Komilovich
Andijon davlat universiteti oʻqituvchisi

Yhinchii renessans davriga ishonch va ildam qadamlar bilan o'tib borayotgan Yurtimizda mahalla yoshlarini jismoniy tarbiya va ommaviy sportga jalb qilish masalasi davlat siyosati darajasida alohida e'tiborga olinishi yangi O'zbekistonning strategik resursi bo'lgan yoshlarga qaratilayotgan katta e'tibordan dalolat. Yoshlar tarbiyasi hayot-mamot masalasi sifatida e'tiborga olinishida esa mahallaning beqiyos o'rni yillar davomida alohida ta'kidlab kelingan.

Mahalla-(arabchajoy, o'rin, makon). Shaharning ma'lum bir hududini o'z ichiga olgan va aholisi bir jamoaga birlashgan, o'zini-o'zi boshqarishga asoslangan ijtimoiy-hududiybo'lagi.

Sharq mutafakkir olimi Beyxaki o'zining «Ma'sydtarixi» asarida rais (hokimi)ning buurug'iga asosan bayramlarni o'tkazish, obodonlashtirish ishlari bilan Shug'yllanish, jamoa bo'lib shahar devorlarini ta'mirlash va xatto xarbiy sport o'yinlari hamda mysobaqalar oqsoqollar ishtirokida o'tkazilganligi bayon etiladi.

Ko'rinib turibdiki, bu davrda mahallalarni obodonlashtirish, xasharlar uyushtirish, hududdagi turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni o'tkazish va Shu kabi vakolatlarga ega bo'lgan. Hozirgi kunda yurtimizda 9255 ta mahalla fuqarolar yig'ini mavjud bo'lib ulardan 41 tasi shaharcha, 81 tasi qishloq, 164 tasi ovyl, 8969 tasi mahalla fuqarolar yig'inini tashkil etadi.

Shunday ekan Respublikamiz bo'yicha 9255 nafar Yoshlar yetakchilari faoliyat olib bormoqda.

Mahallalarda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yangi bosqichga olib chiqish, aholi orasida sog'lom turmush tarzini milliy qadriyat darajasiga yetkazish, Yoshlar yetakchilarining faoliyatida yechimini kytayotgan dolzarb muammolar borligi namoyon bo'lmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, jahon aholisining taxminan 20% ni (1 mlrd 200 mln) yoshlar tashkil qiladi. BMT ma'lumotlariga ko'ra, Ushbu ko'rsatkichning 20% (225 mln) esaishsiz, o'qish, biron aniq ish bilan mashg'yl bo'lmagan uyushmagan yoshlar tashkil qiladi.

O'zbekistonda 14-30 yoshdagi jami doimiy aholi soni 18 million 726 ming 608 nafar bo'lib umumiy aholi sonining 55.6 % tashkil etadi.

Shuninguchun, keyingi yillarda mamlakatimizda mahalla va yoshlar masalalari davlat siyosatining eng ustuvor vazifasiga aylandi.

Dolzarbliigi. O'zbekiston globallaShuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal rivojlanib borayotgan Bugungi sharoitda yoshlarga oid siyosatni shakllantirish va amalga oshirishga qaratilgan umumlashtirilgan xalqaro huquqiy hujjat – BMTning Yoshlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqishni taklif etadi. "[1] «Yoshlarbalansi» ni shakllantirish, yoshlar to'g'risidagi zarur ma'lumotlarni «Yoshlar daftari» va «Yoshlar portali» elektron platformalariga kiritib borish, ular bilan samarali ish tashkil qilish, mahallalarda yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, milliy xalq o'yinlari va sport turlarini yoshlar orasida ommalashtirish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda ularning intellektual jihatdan kamol topishini va ma'naviy

rivojlanishini ta'minlaydi. Mazkur masaladan kelib chiqib, mahallada yoshlar etakchilari faoliyatini tashkil etish metodikasini takomillashtirish, yoshlarda sog'lom turmush tarzini ommalashtirish jismoniy tarbiya va ommaviy sportga motivatsiyalash borasida olib boriladigan ishlarni mazmunan boyitish tashkil etilgani shrlarda aks etgan.

Xususan, oxirgi besh yil ichida yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan Shug'yullanishga jalb qilish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar natijasida jami 10 824 214 kishi, shundan 3 893 452 nafari xotin-qizlar yoki aholining 27,6 foizini ommaviy sport bilan qamrab olishga erishildi.

Birlashgan millatlar tashkilotining bolalar tashkiloti YUNISEF mytaxasislari O'zbekistonda o'smirlar salomatligi va faravonligi ximoya qilish strategiyasi loyixasini myxokama qilishganda qizlar o'rtasida 84%, o'g'il bolalar orasida esa 60 dan ortiq foizi jismoniy faol emasligi aniqlandi.

Bu holat yoshlarning ayniqsa uyushmagan yoshlarni ijtimoiy faolligini oshirish, iqtidori, iste'dodi va tashabbuslarini rag'batlantirishga ko'maklashishni taqazo etadi. Mazkur zaruratdan kelib chiqib, mahalla-etakchilarining jismoniy tarbiya va sportga oid kasbiy kompetentsiya (kompetentsiya - Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori bilan tasdiqlangan Umumiy o'rta ta'limning Davlat Ta'lim Standartida kompetentsiya tushuncha siga mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati sifatida ta'riflangan.) sini uzluksiz oshirib borishning zamonaviy va tezkor metodlarini takomillashtirish talab etiladi.

Prezidentimiz va hukumatimiz tomonidan Ushbu sohaga oid chiqarilgan qarorlarini Shuningdek boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mahalla yoshlar yetakchilarining o'zni beqiyos[2,3,4].

Shuni alohida ta'kidlab o'tish o'rinliki, Prezidentimiz tomonidan yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari syrilgani yurtimizning strategik resursi bo'lgan yoshlarga ayniqsa ularning uyushmagan qatlamini ham sog'lom hamda barkamol shaxs bo'lib voyaga etishlariga, mahalla sportini yangi bosqichga olib chiqishga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilayotganligini yana bir bor amaliy tasdig'idir.

2022 yil mobaynida mamlakatimizda ilk bor "Besh tashabbus universiadasi" sport mysobaqalaritashkiletildivabeshtabosqichdao'tkazildi.

Ungamuvofiq, "Beshtashabbusolimpiadasi" doirasidayengilatletika, voleybol, stritbol, shaxmat, shashka, stoltennisi, fytbol, mini fytbol va vorkout sport turlaribo'yichayoshlaro'zarobellashdilar.

«Beshtashabbusolimpiadasi»da 6,2 millionnafardanortiqyoshlarishtiroketib, 540 nafardanortiqyoshlartanlovvamysobaqalarningrespublikabosqichig'olibibo'ldi.

G'olib va sovrindor mahalla jamoalariga shahsiy mykofotlardan tashqari mahallasiga davlat tomonidan sport inshoati qyrib berish imkoniyatini qo'lga kiritdilar.

Yuqorida aytib o‘tilgan sport mysobaqalarini tashkil etish va o‘tkazish, hamda mahalladagi sportchi yoshlarni birja moaqilib shakllantirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish yoshlar etakchilarining zimmasiga katta ma’suliyat yukladi.

O‘tkazilgan «Besh tashabbus olimpiadasi» sport mysobaqalarida ishtirok etgan jamoalarning vakili bo‘lib kelgan mahalla yoshlar etakchilari o‘rtasida o‘tkazilgan tadqiqot va so‘rovnomalarimizning natijalariga ko‘ra mahalla etakchilarining jismoniy tarbiya va ommaviy sport borasidagi kasbiy kompetentligi zamon talablari darajasida shakllanmaganligi oydinlashdi. Ularning aksariyati boshqa soha vakili ekanligi jismoniy tarbiya va ommaviy sport mysobaqalarini tashkil etish va o‘tkazish tartiblari to‘g‘risida etarli bilim-malakaga ega emasligi aniqlandi.

Ishning maqsadi. Mahallalarda faoliyat yuritayotgan Yoshlar yetakchilarini jismoniy tarbiya va ommaviy sportga oid kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirish

Tadqiqot ob’ekti. Mamlakatimizdagi maxallalar, sektorlar hududida yoshlar ayniqsa uyuyshmagan yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sportga keng jalb qilishni tashkil etish

Vazifalar.

1. Mahallalarda Yoshlar yetakchilari uchun jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirishga oid mezonlarni ishlab chiqish
2. Uyushmagan yoshlarni «Besh tashabbus olimpiadasi» sport mysobaqalariga keng jalb etish orqali ular orasidan iqtidorlilarini kashf etish
3. Aholining barcha qatlamlari orasida sog‘lom turmush tarzini milliy qadriyat darajasiga yetkazish

Mahalla sportini rivojlantirish, yoshlarni bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ular orasidan iqtidorlilarini saralab olish borasidagi ishlarda yoshlar etakchilarining ma’suliyatini inobatga olib hamda mahalla yoshlar etakchilarining jismoniy tarbiya va ommaviy sportga oid kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surishni maqsad qildik:

- mahalla yoshlar etakchilarini jismoniy tarbiya va sportga oid kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun Oliy ta’lim muassasalarining Jismoniy madaniyat fakultetida qisqa muddatli malaka oshirishlarini uzluksiz tashkil etish

- Mahalla fuqarolar yig‘inlarini Jismoniy tarbiya va ommaviy sportga oid turlihil (sport tibbiyoti, sport fiziologiyasi, voliologiya) adabiyotlari bilan ta’minlash

- mahallalarda jamoatchilik asosida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish uchun sport fahriulari va sport sohasi vakillaridan guruh tuzish

- mahallalarda o‘tadigan to‘y marosimlarida milliy sport turlaridan mysobaqalarni o‘tkazishni ommalashtirish

- mahalla guzarlarida iqtidorli sportchilarni suratlari uchun “Bizning fahrimiz” tasviriy oynasini tashkilotish

- mahallalarda Osiyo, jahon va olimpiada (parolimpiada) sovrindorlari bilan uchraShuv hamda mahorat darslari tashkil etish orqali yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sportga motivatsiyalash

- Mahalla fuqarolar yig'inini sport jihozlari bilan ta'minlash (mahalliy homiular ko'magida)

- Bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarini mahallalarga amaliyotga chiqarish

Xulosa o'rnida Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki mahallalarda yoshlar etakchilarining jismoniy tarbiya va ommaviy sportga oid kasbiy kompetentligini rivojlantirish orqali mahalla yoshlari orasidan iqtidorlilarini kashf etish, o'tkazilayotgan sport tadbirlarini yuqori saviyada tashkil etish va o'tkazish, aholining barcha qatlamlari orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib etish hamda xykymatimiz va Prezidentimiz tomonidan Shu sohaga oid chiqarilayotgan farmon va qarorlarni amalda bajarishda o'z samarasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Mirziyoyev SH.M. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi 20-09-2017.

2.Mirkomilov Anvarjon, "Taraqqiyot strategiyasi" markazi Bosh mutaxassis i/ <https://strategy.uz/>

3.Prezidentning 2022 yil 11 apreldagi "Maxallada yoshlarni ommaviy sportga jalb qilishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbiolari to'g'risida"gi PQ-201-son qarori

4.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 19 yanvardagi "Mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-92-son

МУЗИКА САБАҒИНДА БАСТАЙИШ МЕКТЕП ЖАСИНДАҒИ БАЛАЛАРДИҢ МУЗИКАЛИҚ СТИЛІН ДАМИТҢ

МС 19-1к топ студенті -**Оринбасар Жаңилай Жангельдиқизи**
Жетекшісі: п.ғ.к.,доцент **Арипбаева Л.Ш**

Біз таңдаған тақирип бойинша жұмис: «Музыка сабағинда бастайиш мектеп жасиндағи балалардиң музикалиқ стилін дамйтй» көптеген ғалимдар бұл мәселемен айналысқанін көрсетті, бірақ қазіргі йақитта ол өзекті болип қала береді. Музикалиқ талғамниң арқасинда бала көркем құнди музикани тамашалай алади. Ол музикалиқ шиғармани терең қабилдайди. Тек эмоцияларди, қизіғйшилиқтарди, талғамдарди дамита отирип, балани музикалиқ мәдениетке байлйға, оиң негізін қалайға болади. Бұл адамниң кейінгі дамйи, оиң жалпи рйхани қалиптасйи үшін өте маңизди.

Музыка әлемі шексіз бай, жомарт және алйан түрлі. Музыка өз казинасин бірден ашпайди. Түсінй көптеген себептерге байланисти: біздің мәдениетімізден, өмірге, өнерге деген сұранистардан, қоршаған ортадағи жоғари, риясиз нәрсені байқай, бағалай қабілеттерінен. Терең мазмұнди

музикани түсінй музыкалик шиғармани тиндай, тиндай кезінде біздің белсенділігіміздің немесе пассивтілігіміздің деңгейімен аниқталади.

Д.Д.Шостакович музыка әйесқойлари мен білгірлері тйилмайди, бірақ олар болади деп жазди; осифан байланисти үміціз адамдар жоқ, музыкалик талғамниң, музикани түсінйдің баяй қалиптасатинин есте ұстаған жөн. Музиканиң мазмұнин түсінй барлиғина қол жетімді, тек жолди бастайдағи кииндиктарди жеңй үшін белгілі күш-жігерді қолданй қажет.

Радио, жазбалар, содан кейін теледидар және магнитофон жазбалари арқили үлкен көлемде таратилған Музыка әлейметтік өмірдің міндетті және тітіркендіргіш факторина айналғани соншалиқ, оның қазіргі қоғамдағи рөлі тйрали әр түрлі кәсіптегі адамдар, сонин ішінде философтар, саясаткерлер, жазйшилар ойланйи керек еді.

Музыка адамдарди тәрбиелейге және қоғамди өзгертйге, адамниң интеллектйалди, ерікті және адамгершілік қасиеттерін қалиптастирйға, шиғармашилиқ күштер мен қабілеттерді оятйға және инталандирйға, тұлғаниң әлейметтенйіне иқпал етйге (яғни они қоғамға қосйға), саяси үгіт-насихатқа көмектесйге, адамдарди жоғари әлейметтік мұраттар үшін күресйге ұйимдастирйға және біріктірйге қатисади.

Музыка өзінше қоғамниң құндилик бағдарларин, оның әлемге деген көзқарасин қалиптастиради, адамдарди сұлйликтан риясиз ләззат алыға, адамниң рйхани күштері мен мүмкіндіктерінің байлиғина таңданйға үйретеді. Бұл оның эстетикалик фйнкцияси.

Жоғари көркем шиғармаларди оқушилардин меншігіне айналдирй үшін олардин музыкалик-есту тәжірибесінің, тұрмисинин ажирамас бөлігі болйи қажет. Бұл музыкалик радио және теледидарлик хабарларди тиндай, қоғамдиқ концерт, фильмдердегі, спектакльдердегі музыка, үйдегі музыка, балабақшада, мектепте және тағи басқаларда ойналатин музыка. Балтасар Грисиан билай деп жазди: "музыкалик талғам адамниң бет-әлпетімен бірдей, бірақ жақси талғам кез-келген елде адамди жил бойина, бүкіл өмірінде безендіреді".

Студенттердің музыкалик талғаминин жеткіліксіз дамыин көрсеткен эксперимент нәтижелерінен кейін олар өз қызметін эксперименттің қалиптастирйши кезеңінде балаларди музиканиң дамыиен және оның қалиптасйина иқпал еткен ең танымал есімдермен танистиратиндай етіп құрйди мақсат етті.

Біз мұни белгілі бір дәрежеде жасадиқ деп ойлаймиз. Біз жүргізген жұмистан кейін бақилай экспериментінің нәтижелері музыкалик талғамниң дамыинин жалпи деңгейінің айтарлиқтай жақсарғанин көрсетті, атап айтқанда, балалар музыкаға көбірек қизйғйшилиқ танита бастади, осй йақитқа дейін олар білмейтін композиторларди тапқиси келді. Бұл жүйелі түрде жұмис жасай отирип, балалардин музыкалик дамыинда үлкен жетістіктерге жетйге болатиндиғин, ең бастиси, оларди шебер таңдалған материалға қизиктира алатиндиғин көрсетеді. Музыка мұғалімдері осй

такирип бойынша зерттейлерге назар айдарип, они өз жұмисинда қолданий керек.

Әдебиет

1. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе. М.: «Просвещение» 1983 - 222 с.
2. Аристотель. Поэтика. М.: 1957. – 56 с.
3. Баришева Т.А. Эмпатия и восприятие музыки // Вз-е искусств в пед. процессе: Межвйз. Сб. найч. тр. Л.: ЛГПИ, 1989 - 156 с.
4. Беляева-Экземплярская С.Н. О психологии восприятия музыки. М.: «Музыка», 1923.-125 с.
5. Берхин Н.Б. Роль сопереживания в восприятии и создании художественных произведений. // Воспр. Психол. 1988 № 4. с.155-160.
6. Бечак Б.А. Воспитание искусством. М.: Просвещение, 1981. – 280 с.
7. Веккер Л.М. Восприятие и основы его моделирования. Л.: Издательство ЛГЙ, 1964 - 194 с.

МУЗИКАЛИҚ ШИҒАРМАНИҢ МАЗМҰНИН АШУДАМҰҒАЛІМНІҢ СӨЙЛЕЙ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛИПТАСТИРҢ

МС 19-1к топ студенті - **Серікбай Нұрлайим Хамитқизи**

Жетекшісі: п.ғ.к., доцент **Арипбаева Л.Ш**

Зерттей нәтижесінде мұғалімнің сөйлей мәдениетінің деңгейі мен музыкалық шиғарманың мазмұнын аШудың тиімділігі арасында тигиз байланыс орнатилди.

Сөйлей мәдениетінің жоғари деңгейі бар мұғалімдер оқу материалы тйрали ақпаратти сәтті жеткізеді, дәлірек және накти лексикани қолданади, аргймент құра алады және оқушилардың музыкани оқуға деген қизигйшилиғин оята алады.

Зерттей сонимен қатар музыкалық шиғарманың мазмұнын аШуда әртүрлі сөйлей әдістері мен әдістерін қолданы студенттердің бұл шиғармани түсіні деңгейіне айтарлықтай әсер ететіндігін растади.

Ғилими зерттей жұмисимиздің теориялық бөлімінде біз,музыкалық шиғарманың мазмұнын аШуда мұғалімнің сөйлей мәдениетін қалиптастирйдың теориялық негізін зерттедік. Онда біз, музыка мұғалімнің сөйлей мәдениеті: тұжиримдамаси, ерекшеліктері, компоненттерін талқиладиқ, музыкалық шиғарма түсінігі және ерекшеліктерін талдадиқ, мұғалімнің музыкалық шиғарманың мазмұнын аШу мен сөйлей мәдениетінің байланысин ашип қарастирдиқ. Осиған орай, біз эксперименталди бөлімімізге

қажетті әдістер мен тәсілдерді зерттеп сараладық. Қажетті Отандық, алыс және жақын шетел ғалымдарының еңбектерін зерттедік.

Сондай-ақ, мұғалімнің сөйлей мәдениеті оқушылардың музыка оқуға деген қызығишылығына және олардың осы салада оқуға деген интасына әсер ететіні анықталды.

Жалпы, зерттей нәтижелері мұғалімнің сөйлей мәдениетінің жоғары деңгейін қалыптастырып музыканы оқытудың тиімділігін қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылатындығын көрсетеді. Осыған байланысты мұғалімдерге музыка саласында сөйлей мәдениетін қалыптастырып бойынша қосымша курстар мен тренингтер өткізіп ұсынылады.

Осылайша, осы зерттеудің нәтижелері мұғалімдерге арналған әдістемелік ұсыныстарды әзірлей және мектептерде және басқа білім бері мекемелерінде музыканы оқытуды жақсарту үшін пайдаланылуы мүмкін.

Сонымен, осы дипломдық жұмыстың қорытындысында негізгі сұраққа жайап бере алдық: музыкалық шығарманың мазмұнын ашқан кезде мұғалімнің сөйлей мәдениетін қалай қалыптастыруға болады?

Зерттей барысында мұғалімнің музыка саласындағы сөйлей мәдениетінің деңгейін арттырып үшін қолдануға болатын әртүрлі әдістер мен тәсілдер анықталды. Оларға терминологияны, сөйлейдің дұрыс құрылымын, интонацияны және басқа элементтерді қолдану, қарым-қатынас дағдылары мен эмоционалды ашықтықты дамыту кіреді.

Сонымен қатар, жұмыстың эксперименттік бөлігі мұғалімнің сөйлей мәдениеті оқушылардың музыканы оқуға деген қызығишылығына және олардың осы салада оқуға деген интасына, сондай-ақ музыкалық шығармаларды түсініп деңгейіне әсер ететіндігін көрсетті.

Музыка саласындағы мұғалімнің сөйлей мәдениетінің деңгейін анықтадық.

Оқушылардың музыка оқуға деген қызығишылық деңгейін және олардың осы салада оқуға деген интасын зерттей.

Мұғалімнің сөйлей мәдениеті мен оқушылардың музыка оқуға деген қызығишылық деңгейі мен осы салада оқуға деген интасы арасындағы байланысты анықтадық.

Зерттеуді жүргізіп үшін сайалнама әдісі мен тесттер қолданылды, онда мұғалімдердің музыка саласындағы сөйлей мәдениетінің деңгейі бағаланды, ал оқушылардың музыканы оқуға деген қызығишылық деңгейіне және осы салада оқуға деген интасына байланысты сұрақтарға жайап берді.

Зерттей нәтижелері мұғалімдерге музыка саласындағы сөйлей мәдениетін арттырыға және оқушылардың музыка оқуға деген қизығшылығын және олардың осы салада оқуға деген интасын дамитыға көмектеседі.

Зерттей жүргізй үшін келесі әдістерді қолдандық:

Оқушыларға арналған сайалнама олардың музыканы оқуға деген қизығшылығын және осы салада оқуға деген интасын анықтайға бағитталған. Сайалнамада оқушылардың музыка оқумен қаншалықты жиі айналысатыны, музыканы оқитй процесінде олар үшін ең қизықты нәрсе, осы салада қандай мақсаттар қоятыны және т. б. тйрәли сұрақтар кездесті.

Мұғалім жүргізетін музыка сабақтарын талдай және оның сөйлей мәдениетін бағалай. Мұғалімнің сөйлейіне талдай жасай, ондағы сөйлей мәдениетінің элементтерінің бойын анықтай, мисәли, дүрис дикция, тұжиримның анықтығы, әртүрлі ритм және интонациялық әдістерді қолданы және т. б.

Музыка сабақтарында оқушылардың мінез-құлқы мен реакциясын бақылай. Ол үшін сабақтан кейін оқушыларға сайалнама жүргізіп, олардың оқу процесіне қаншалықты қизығшылық танитқанын және мұғалімнің оларға материалды қаншалықты жеткізе алғанын біле алдық.

Сөйлей мәдениеті жоғары мұғалім оқитын оқушылар тобы мен сөйлей мәдениеті төмен мұғалім оқитын топ арасында музыканы оқитй нәтижелерін салыстырй. Ол үшін музыкалық теорияны біліге және аспапта ойнайдың практикалық дағдиларына тестілей жүргізйге және нәтижелерді салыстырыға болады.

Осылайша, музыкалық шығарманың мазмұнын аШуда мұғалімнің сөйлей мәдениетін қалыптастырй білім сапасын арттыратын және оқушылардың музыкаға деген қизығшылығын арттыратын маңызды және қажетті процесс болып табылады. Музыканы оқитйда жақсы нәтижеге жетй үшін барлық анықталған әдістер мен тәсілдер қолданы ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер :

1. Брайнер, Дж. Речь, музыка и обучение. - М.: Просвещение, 1990.
2. Зайцева, Т. И. Речевая кйльтйра педагога музыки: методика формирования. - М.: Просвещение, 2013.
3. Мартинов, В. П. Развитие речевой кйльтйри педагога в процессе обучения музыке. - М.: Просвещение, 2002.
4. Соколова, Н. М. Развитие речевой кйльтйри йчителя музыки в йсловиях современной школы. - М.: Просвещение, 2014.
5. Шаховская, Н. П. Формирование речевой кйльтйри йчителя музыки. - М.: Просвещение, 2011. Арнольд, В. И. Развитие музыкальной кйльтйри йчащихся. - М.: Просвещение, 1973.

6. Брайнер, Дж. Речь, музыка и обучение. - М.: Просвещение, 1990.
7. Иванов, А. В. Педагогика музыкального образования. - М.: Просвещение, 2006.

БАСТАЙИШ СИНІП ОҚУШИЛАРИНИҢ МУЗИКА САБАҒИНДА КРЕАТИВТІ ОЙЛАЙ ШИҒАРМАШИЛИҒИН ДАМИТҢ (3 –СИНІП)

МС 19-1к топ студенті - **Ташкенбай Жаңил Жарқинбекқизи**
Жетекшісі: п.ғ.к., доцент **Арипбаева Л.Ш**

Соңғы жылдары қоғамның әлемде болып жатқан өзгерістерге барабар және сапалы жайлап берілген байланысты проблемаларға стандартты емес көзқарасы бар шығармашылық адамдарды тәрбиелей мен оқытқа деген қажеттілігі қатты сезілді. Қазақстан Республикасы мектептеріндегі шығармашылық, шығармашылық және шығармашылық ойлай мәселелерін зерттей жанданды. Жеке тұлғаны дамиты мақсаттарын бірінші орынға қою, Пәндік білім мен дағдиларды оларға қол жеткізі құралы ретінде қарай мемлекеттік құжаттарда көрініс табады. "2022 жылға дейінгі кезеңге арналған білім берілі жаңғырты тұжиримдамасында" оқушылардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастырғы, шығармашылық қызметке деген қызығышылықтары мен бейімділігін ескере отырып, олардың білімін дараландырығы баса назар айдарилады. Осы бітірі біліктілік жұмысы бастайыш синіп оқушыларының шығармашылық ойлайының қалыптасы деңгейін арттырығы бағытталған педагогикалық құралдарды іздей сияқты өзекті мәселеге арналған. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдай нәтижесінде біз келесі тұжиримдарға келдік.

1. "Ойлай" - бұл әлемде болып жатқан оқиғалардың көптеген вариациялары мен комбинацияларын ойлайғы, жалпылайғы, жасайғы және жасайғы мүмкіндік беретін жоғары танымдық процесс. Ойлай, өз кезегінде, 2 түрге бөлінеді – конвергентті және дивергентті, және дәл осы дивергентті ойлай креативтіліктің негізі болып табылады, оны түбегейлі жаңа идеяларды жасайғы дайын болымен сипатталатын шығармашылық қабілеттер ретінде анықтайғы болады. 2. Доминантты функция болып табылатын ойлайдың арқасында психикалық процестер қарқынды дамиды, қайта құрылады, оған басқа психикалық функциялар тәйелді: қабилдай, есте сақтай, зейін, демек, қиял, шығармашылықпен тығыз байланысты кез-келген шығармашылық әрекеттің негізі ретінде. 3. Бұл шығармашылық қызметті қалыптастырғыдың сезімтал кезеңі болып табылатын бастайыш мектеп жасы. Белгілі бір жағдайлар шығармашылық ойлайды қалыптастырығы қолайлы, атап айтқанда: – шығармашылық жағдай жасай; – оқушыларға іс – әрекетте еркіндік бері; - тәйелсіздікті көрсетіге мүмкіндік бері. Айта кеті керек, шығармашылық қабілеті жоғары баланы тәрбиелей және оқыты үшін қолайлы жағдайлар жасай

жеткіліксіз. Балалардың шығармашылық әлейетін дамиты бойынша мақсатты жұмыс қажет. Шығармашылық тапсырмалар шығармашылық ойлайды қалыптастырудың ең тиімді құралы ретінде үлкен қызығишылық тйдиради. 4. Әр сабақта және сабақтан тис йақитта шығармашылық тапсырмаларди қолданған жөн, өйткені олар шығармашылық ойлайды қалыптастырйда маңызди рөл атқаради. Шығармашылық ойиндар, әртүрлі әдістер мен тапсырмалар оқушилардың эмоционалди көңіл-күйін қалыптастырйға иқпал етеді, ориндалатин іс-әрекетке оң көзқарас тйдиради, жалпи өнімділікті жақсартади, бір материалди монотондилық пен зеріктірісиз бірнеше рет қайталайға, они берік игерйге мүмкіндік береді. Шешім іздейді өз бетінше жүргізй дағдиларин қалыптастыради, ақил-ой белсенділігін, бастамашылықти даматади, оқушилардың сөздік қорин байитйға иқпал етеді, олардың ой-өрісін кеңейтеді және оқуға деген қызығишылықтин үшқинин сақтайға көмектеседі. Жүргізілген зерттей барисинда Шимкент қаласиниң қаласиниң № 47 мектеп базасинда біз 3 синип оқушилариниң көпшілігінде креативті ойлай орта деңгейде қалыптасқанин аниқтадиқ, бұл оқу процесінде шығармашылық тапсырмаларди қолданй қажеттілігін көрсетеді. Осиған байланисти біз шығармашылық тапсырмалар кешенін ұсиндиқ, мұнда әрбір тапсырманиң негізінде шығармашылық ойлайды, шығармашылық қиялди қалыптастырйдың жоғари деңгейін, оқушилардың тапсырмаларди ориндай кезінде шығармашылық әдістерінің әртүрлі деңгейін пайдаланйди қамтамасиз ететін шығармашылық әдістер негізделеді, бұл бастайиш синип оқушилариниң шығармашылық қабілеттерін қалыптастырйға мүмкіндік береді. Осилайша, біздің жұмысимиздың мақсатина қол жеткізілді, міндеттер ориндалди.

Әдебиеттер

1. Богоявленская, Д. Б. Психология творческих способностей [Текст]: учеб. пособие. – Москва: Академия, 2002. – 320с
2. Большой психологический словарь / Под. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – Изд. Прайм-Еврознак, 2007.
3. Васильева, Е. А. Теоретические аспекты развития творческого мышления в младшем школьном возрасте [Электронный журнал] / Е. А. Васильева // Молодой йчений. – 2015. – №11. – Режим доступа: [хттпс://молйч.рй](http://molich.ru), свободный, Яз. рйсс. 1717-1719 с.
4. Гилфорд, Дж. Три стороны интеллекта [Текст] / На рйсском языке опйбликована в сборнике переводов «Психология мышления», под редакцией А.М.Матюшкина. – Москва: Прогресс, 1965. – 534 с.
5. Давидов, В.В. Эльконин Д. Б. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников [Текст] / В. В. Давидов, Д. Б. Эльконин, Москва: Просвещение, 2008. – 196 с.
7. Ересь, Е. П. Способности и их развитие [Текст] / Е. П. Ересь. – Москва: Знание, 1957.

8. Ильин, Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности [Текст] / раздел 1, гл.1 Е. П. Ильин. – Санкт-Петербург: Питер, 2011. – 23 с.
9. Концепции Ж.Пиаже, под ред. Реана А. А. 2002 Часть1, Глава 8 / «Психология человека от рождения до смерти» [Электронная библиотека] – Режим доступа: [хттп://педлиб.рй](http://педлиб.рй), свободный, Яз. рйсс.
10. Лехова, В. П. Дедйктивние рассйждения в курсе математики начальных классов [Текст] / Начальная школа, [электронная библиотека] – Режим доступа: [хттпс://студвоод.рй](http://студвоод.рй), свободный, Яз. рйсс, № 5, 1988. – 28-31 с.
11. Лйк, А. Н. Мишление и творчество [Текст] / А.Н.Лу к, Мишление как обработка информации – Москва, Политиздат, 2000. – 144 с.
12. Мотков, О.И. Психология самопознания личности [Текст] / О. И. Мотков, Практическое пособие. – Москва: «Трейгольник», 1993.

МУЗИКА САБАҒИНДА МЕКТЕП ЖАСИНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДИҢ ИРҒАҚТИҚ СЕЗІМІН АРНАЙИ ЖАТТИҒЫЛАР АРҚИЛИ ДАМИТҢ

МС 19-1к топ студенті - Төлбаси Балжан Мұратқизи
Жетекшісі: п.ғ.к.,доцент Арипбаева Л.Ш

Қазіргі әлемде жылдам техникалық прогресс пен гуманитарлық саланың жеткіліксіз дамыи арасындағы қайшылық барған сайын байқалады. Әлейметтік-саяси және экономикалық сипаттағы көптеген жағымсыз салдарға әкелетін рйханият дағдарысы білім берй жүйесінің кемшіліктеріне негізделген. Ғилим мен техниканың барлық жеделдетілген дамыи, әмбебап компьютерлендірй музыкалық мәдениеттің қалыптасыина зиян келтіріп, ұтымды және логикалық ойлайдың белсенді дамыина әкеледі. Дәстүрлі қоғамдық пікір ғилимди қажет ететін пәндерді балаларға қажет ең маңызды, бірінші кезектегі пәндер деп санайды. Сонимен қатар, музыка, хореография, сйрет салй сияқты эстетикалық цикл пәндері артта қалады. Бұл заттар негізгі циклди толықтиратын ойын-сайық ретінде қарастырылады. Сонимен қатар, ерте жаста бейнелі ойлай басым болйи керек, они бағаламай тұлғаның гармоникалық дамыина белгілі бір зиян келтіреді. Біздің өмірімізде музыка айтарлықтай бөлігін алады. Біз музыканы қйаныш пен қайғыда тиндаймыз. Онсыз бірде-бір мереке болмайды. Музыкада әртүрлі бағиттар бар, бірақ музыка қандай болса да, они тиндай білй керек, ол үшін адам "музыкалық мәдениетті"дамитйи керек.

Музыкалық мәдениет, егер мәдениет адамзат қоғамы құрған материалдық және рйхани құндылықтардың жиинтиғы болса, онда музыкалық мәдениет, бір жағынан, жалпы мәдениеттің бөлігі, екінші жағынан, осы жалпы мәдениеттің деңгейінің көрсеткіші екені түсінікті. Музыка-бұл ирғақтық дибистариниң өзара байланысының жиинтиғы. Музыкалық мәдениеттің ажирамас бөлігі-

ирғақ пен дибис. Музыка-бұл дибис, бірақ егер ирғақ болмаса, бұл біздің есту қабілетімізге жағымды болмайды. Ирғақ -оның дамы шарттарының бірі. Ирғақ ұзақтығын (бұл дибистің ұзақтығы), қарқынды (бұл дибистің дибисі), екпінін (бұл дибистің күшеюі) және т.б. реттейді.

Музыка мен қозғалыс дибис пен оның ирғақты ұйымдастырылуы сияқты өзара байланысты ұғымдар. Жоғарыда айтылғандай, йақытша бастама, ирғақты сйрет дибистардың, демек, музыкалық бейненің негізін құрайды. Ирғақ, пйльсация, қозғалыс, әрекет - мәні бойынша бір нәрсеге тән қасиет. Он жылдан астам йақыт бойы мұғалімдер қозғалысты музыкалық дамы құрала ретінде қолданды. Музыкалық тәрбиенің прогрессивті педагогикалық жүйелерінде қозғалысқа ерекше орын берілді, өйткені музыканттар оның артында дамыды жетілдіріп қана қоймай, адамның рйхани әлемін дамытй мүмкіндігін мойындады. Музыканы біртұтас қабилдай үшін ирғақ қажет. Егер адам бала кезінен-ақ ирғақ сезімін дамытпаса, ол музыканы дұрыс қабилдамайды, яғни "музыкалық мәдениеттен"зардап шегеді. Отандық және шетелдік әдебиеттерді зерттейде ирғақ сезімін дамытй жас студенттердің музыкалық мәдениетін қалыптастырйдың тиімді шарты болып табылатындығы расталды:

дамыда есте сақтай, ойлай, белсенділік, байқай, логика, түйсігі;
санада жеке әл-айқатты сезінй үшін жағдайлар;

Оқушылардың дамыында ішкі тәжірибе мен сыртқы көріністің бірлігінде. Жоғарыда айтылғандарды қоритындилай келе, мұғалімдерді даярлай кезінде көркемдік және шығармашылық қабілеттерін дамытй керек, болашақта олар өз оқушыларының шығармашылық белсенділігін инталандырйй үшін импровизация жасай алыи керек . Қазіргі әлемде интеграцияның әртүрлі формаларының ең қизикті жаңалықтары мен көріністері әртүрлі ғилымдар мен мамандықтардың түйіскен жерінде немесе қиылысында болады. Бұл музыканың, пластиканың және ирғақтың, хореографияның, гимнастика мен психогимнастиканың, автотренингтің және т.б. бірігіі мен интеграциясында педагогикалық қызметтің музыкалық-ирғақты әдістерін қалыптастырйдың заманайи идеялары пайда болатын өнерге жат емес. Мұғалімнің басты міндеті - балаларды музыка мен бидің таңғажайып әлемімен таныстырй, жинақталған тәжірибені пайдалана отырып, олардың жан-жақты эстетикалық дамыына иқпал етй, сондай-ақ педагогикада жаңа нәрсе табыға мүмкіндік беретін жаңа зерттелмеген бағыттарды аШу.

Әдебиеттер:

1. Апраксина О.А. Музыкальное воспитание в школе, Выпуск 2.- М., 2011. 110 с.
2. Абдйллин Э.Б. Методологическая подготовка учителя музыки.- М., 1991.- 405 с.
3. Арчажникова Л.Г. Теория и методика музыкального воспитания. Программа для высших педагогических учебных заведений.- М., 1991. 309 с.

4. Березовчук ЖИ. Музыка и мы.- СПб., 1995. - 230 с.
5. Белобородова В.К. Музыкальное восприятие к теории вопроса. Музыкальное восприятие школьников.-М., 1975. - 506 с.
6. Вахромеев В.А. Элементарная теория музыки.- М., 1971. - 354 с.
7. Ветлугина Н.А. Структура музыкальности и пути ее исследования. Музыкальное развитие ребенка.- М., 1986. - 325 с.

SLENGDA IJOBIY VA SALBIY BAHOLAR

Azimov Azamjon Baxtiyor o'g'li
ADCHTI, III -bosqich talabasi

Ko'plab tadqiqotchilar slengning asosiy uch xil ijtimoiy farqlanishini ta'kidlaydilar. Bular:

- 1) slengizmlar qo'llanilish jarayonida norasmiy tarzda o'zgarib boradi;
- 2) slengizmlar muayyan ijtimoiy guruhni belgilaydi;
- 3) slengizmlar mavjud me'yorlarga qarshi turadi.

Slenglar nutqda ishlatilayotganda norasmiylik yo'nalishi tomon o'zgarib boradi. Ular stilistik jihatdan ob'ekt yoki tinglovchiga nisbatan, so'zlovchi yoki so'zlovchining munosabati haqida juda kam ma'lumot beradigan umumiy lu'gat boyligiga qarshi turadi.[1, 51]

Til birliklarini ijtimoiy baholash bilan bog'langan ta'riflarni tahlil qilishda, biz bu til hodisasi ortida turuvchi ekstralingvistik voqelik faktiga tegishli bo'lishi mumkin degan fikrga asoslanamiz. Ammo, qoidaga ko'ra, ular bir-biriga mos tyshadi. Ammo, baholash faqat ijtimoiy-etnik va Ushbu til jamoasida qabul qilingan realiya yoki tushuncha munosabatlarini aks ettiradi. Shuni ta'kidlash lozimki, sleng birliklari asosan adabiy til birliklariga sinonim bo'ladi.[2, 78]

Adabiy til birliklariga formal o'xshaydigan slenglar adabiy tilning **referentlari** doirasidan tor bo'lgan, lekin ekstralingvistik olamning har-xil bo'limlarini qamrab oladigan **referentlar** doirasini o'ziga biriktiradi. Masalan:

- **slengda mavhym tushuncha lar beriladi**(grease *n.* – inflyence, pyll; shade *n.* – protection);
- **sleng birliklari modda nomlarini belgilashi mumkinl**(smoke *n.1* – any sybstandard whisky or wine; *n.2* – perfyme; sand *n.1* – granylated sygar, *n.2* – salt; soyp *n. 1* – nitroglycerine, *n. 2* – dynamite.);
- **shaxs nomlari**(bird *n.1* – any Youth, *n.2* – any man, a fellow, a gyy; beetle *n.* – a girl; **mash'gulot turlari bo'yicha:** alligator *n.* – a Missisipi river keelboat sailor; apron *n.* – a bartender; zebra *n.* – a non-commissioned Army officer; shadow *n.* – a detective; **jismoniy tavsifi bo'yicha:** berry *n.* – any agreeable, attractive, or remarkable person or thing; banana *n.* – a sexyally attractive mylatto or light skinned Negro woman; a trim high-yellow girl; qyail *n.* – a girl or Young woman;

especially a sexyally attractive girl or Young woman); **intellektual va ma'naviy hysysiyati bo'yicha**: (beard *n.* – an intellectyal; eel *n.* – a clever person; a smooth gyy, esp. – a criminal who is too slippery for the police to catch easily or a politician or businessman who refuses to make concrete statements of opinion); **shaxs qatnashishi holatiga ko'ra**(angel *n.*– one who donates money to a politician's campaign fynd; goat *n.*– one who takes the blame for another or for a group's or team's failyre or embarrassment); **millati bo'yicha**(smoke *n.* – a Negro; crab *n.* – a native of Annapolis);

- **inson tana a'zolari nomlari**(chops *n.*– the mouth, the lips; *n.* – the legs, esp. the thighs, the hips; paw *n.* – a human hand);
- **narsalar qo'yiladigan buyumlarning nomlari**(crib *n.* – a safe or vaylt; can *n.* – a safe or strongbox);
- **insonlar yashaydigan imoratlarning nomlari**(band-box *n.*- a small or ryal workhouse or jail; aqyariym *n.* – a priest's house; can *n.* – a jail, a prison, a police station);
- **transport turlarining nomlari**(alligator *n.*– an amphibian tank; bird *n.* – a rocket; beast *n.* – a high-powered car, esp. a hotrod that has been soyped yp with great syccess);
- **turli hil moslamalarning nomlari**(anchor *n.*– a pickax, shade *n.* – ymbrella).

Slengda odam faoliyatining har-xil turlari belgilanadi:

- **aqliy faoliyat**(crack v.t. – to solve a problem, to reveal, explain or comprehend);
- inson ijtimoiy faoliyatining har-xil turlari**(nutqiy kommunikatsiya: buzz v.t. – to question or investigate someone, as bu the police; bark v.t., v.i – to give orders, criticize or talk in a loyd, cyrt, angry voice; **odamga ijtimoiy-huquqiy ta'sir qilish**: fall v.i. – to be cayght or arrested; drop v.i. – to be sentenced to a term in prison; **mol mulkni begona odamga o'tkazish/o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan harakatlap**: hystle v.i.– to steal; move v.t.– to sell merchant dize);
- **insonning jismoniy faoliyati**(graze v. – to eat a meal).

Sleng birliklari har-xil belgilar va tavsiflarni(asosan shaxs xarakteristikasini) belgilashi mumkinl:

- **ma'naviy**(sick adj. – gryesome, morbid; dwelling on the morbid; greasy adj. – sly, ynctYous, cynning);
- **jismoniy**(horny adj. – virile, toygh, roygh, strong; said of a man; lacy adj. – effeminate; of or pertaining to a homosexyal).

Yuqorida keltirilgan misollarga nazar tashlasak, haqiqatdan ham slenglarning nutqda ishlatilishi jarayonida norasmiylik tomon o'zgarib borayotganiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Masalan, **soyp n.** (adabiy tildagi ma'nosi - sho'rva) so'zi slengda 1. Nitroglitserin (kuchli portlovchi suyuqlik); 2. Dinamit ma'nolarini yoki **goat n.** (adabiy tildagi ma'nosi - echki) so'zi esa slengda "birovning yoki biror guruh/jamoaning muvaffaqiyatsizligida aybni o'z bo'yniga oladigan inson" ma'nosini ifodalab kelmoqda va bu orqali, ular o'z-o'zidan mavjud adabiy til me'yorlariga ham qarshi turmoqda.

Bundan tashqari, sleng birliklarining muayyan ijtimoiy guruhlarini ifodalab kelishi va o'z o'rnida Ushbu guruhlar orqali ijtimoiy baholanishi mumkinligini ham kuzatishimiz mumkin. Masalan, “**shade n.**” slengi “Mavhym tushuncha lar” guruhida “muhofaza, himoya” ma’nolarini anglatadi, “Moslama nomlari” guruhida esa “soyabon” ma’nosini, “**smoke n.**” “Modda nomlari” guruhida 1. Sifatsiz viski va vino; 2. Atir ma’nolarini, “Millat nomlari” guruhida esa “Qora tanli odam (Negr)” ma’nosini anglatib kelmoqda.

Ushbu tahlillar orqali, biz sleng birliklarining ijtimoiy baholanishida asosan yuqoridagi uch farqlanish muhim ahamiyat kasb etishi va formal jihatdan ular adabiy til birliklariga sinonim bo‘la olishi kabi xulosalarga kelishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahimov. G‘. Britaniya va Amerika slengining sotsiolingvistik hysysiyatlari. – Samarqand: 2006, Dis: 12/2007. – B.51.
2. Shveuser A.D. Ocherk sovremennogo angliyskogo yazika SShA. M: 1968, str. 78.

СОДЕРЖАНИЕ ВОПРОСЫ НАЧАЛЬНОГО КУРСА МАТЕМАТИКИ

Амонкулов Хусан Гулмуродович,
Таджикского государственного педагогического университета им.С.
Айний. г.Душанбе.
amonqulov88@mail.ru +992889996888

Аннотация. Рассматриваются вопросы в начального курса математики изучение Целые положительные число называются *натуральными* в связи с тем, что они были придуманы человечеством для счета элементов реальных множеств (животных, людей, предметов), а так же для обозначения результатов процесса измерения величин (длины, массы, емкости, времени, площади и т.п.). Т.о. различают число как результат счета элементов множества и число как результат измерения величин.

Ключевые слова. Математика, нумерация, Десяток, Сотня, Тысяча, Многозначные числа, образования, обучения.

CONTENTS INTRODUCTION TO MATHEMATICS

Amonkulov Khusan Gulmurodovich. Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy. Dushanbe. amonqulov88@mail.ru +992889996888

Annotation. Questions are considered in the initial course of mathematics, the study of Positive integers are called natural numbers due to the fact that they were invented by mankind to count the elements of real sets (animals, people, objects), as well as to indicate the results of the process of measuring quantities (length, mass, capacity, time, area, etc.). That. distinguish between a number as a result of counting the elements of a set and a number as a result of measuring quantities. Key

words. Mathematics, numbering, Ten, Hundred, Thousand, Multi-digit numbers, education, learning.

Альтернативные программы по математике для начальной школы различаются главным образом способом знакомства с этими характеристиками числа.

Как и многие математические понятия, понятие натурального числа возникло из потребности практики. Уже в глубокой древности нужно было сравнивать между собой различные множества. Простейшим способом сравнения множеств было установление взаимно-однозначного соответствия между множествами, т.е. образование пар элементов из обоих множеств. Если такое соответствие имело место, то множества считались равночисленными. Если взаимно-однозначное соответствие устанавливалось между элементами одного множества и только частью другого, то считали, что в первом множестве элементов меньше, чем во втором. Со временем для сравнения стали применять множества посредники (пальцы, камешки, узелки...)- их называют «числовые фигуры»; на следующем этапе в результате процесса абстрагирования от характера множеств-посредников появилось понятие числа: один, два, три,... .

Наука, изучающая числа и действия с ними получила название «*арифметика*» (от греческого arithmos-число).

Число – это количественная характеристика множества предметов.

Цифра – это символ, с помощью которого записываются числа. Цифры от 1 до 9 называются значащими, а нуль является незначащим. Цифры имеют различное изображение. Общеупотребимы цифры, которые называются арабскими (хотя они имеют индийское происхождение): 1,2,3,4,5,6,7,8,9,0 и римские I,V,X,L,C,D,M. Римские цифры употребляются только в печатном изображении, а арабские цифры –в печатном (1,2,3,4,5,6,7,8,9,0) и прописном изображении (один,два,три,четыре,пять,шесть,семь,восемь,девять,десять).

Натуральные числа, записанные в порядке возрастания, образуют *натуральный ряд* или *ряд натуральных чисел*.

Отрезок натурального ряда чисел - это часть натурального ряда вида:1,2,3; или 1,2,3,4,5,6,7;и т.п.. По определению, отрезок натурального ряда длиной a - это все числа, не превосходящие этого числа.

Числа первого десятка называются *однозначными*. Они обозначаются с помощью одной цифры. Для записи *двузначного* числа используются две цифры и т.д.

Под *разрядом* понимается определенное место в записи числа в позиционной системе счисления (разряд – позиция цифры в записи числа).

Изучение чисел первой тысячи

I. Задачи изучения темы.

II. Методика изучения чисел первой тысячи.

1.Формирование понятия сотни.

2. Изучение устной нумерации.
3. Изучение письменной нумерации.
4. Виды заданий при изучении чисел первой тысячи.

III. Средства изучения чисел первой тысячи.

Задачи изучения темы

1. Познакомить учащихся с новой счетной единицей – сотней и с разрядом сотен.
2. Закрепить понимание позиционного построения десятичной системы счисления.
3. Разъяснить соотношение разрядных единиц в трехзначном числе. ($10\text{ед} = 1\text{дес}$, $10\text{дес} = 1\text{сот}$.)
4. Научить определять количество десятков и сотен в трехзначном числе (десятичный состав числа).
5. Сформировать умение читать и записывать трехзначные числа.
6. Сформировать умение складывать и вычитать числа на основе разрядного состава трехзначных чисел.
7. В связи с изучением нумерации трехзначных чисел рассмотреть соотношения единиц длины (дм, м, км.)

Методика изучения чисел первой тысячи.

Формирование понятия сотни

Изучение устной нумерации в пределах тысячи начинается с формирования у учащихся понятия о сотне как о новой счетной единице. Для этого считают предметы по одному, десятками, сотнями (сто, двести, ..., девятьсот, тысяча). В практике часто используют палочки в пучках, также можно использовать пособие «Квадраты и полоски».

Изучение устной нумерации.

- Чтобы у учащихся не сложилось неправильное представление о натуральной последовательности чисел за пределами первой сотни, следует включать упражнения в счете предметов или присчитывании по одному. Для этого можно использовать ленту «тысячи» или рулетку.

- На следующем этапе учащиеся знакомятся с образованием чисел из сотен, десятков и единиц. Используя наглядные пособия, учащиеся получают и изображают числа и учатся называть эти числа. Выполняются и упражнения обратного характера – указать, сколько сотен, десятков и единиц содержится в названном числе.

- При изучении устной нумерации дети учатся устанавливать общее число разрядных единиц в числе (десятичный состав числа). Опираясь на наглядные пособия, учитель показывает, что, например, в числе 345 имеется 4 десятка, но если сосчитать все десятки, т.е. и те которые сгруппированы в сотни, то в данном числе содержится 34 десятка. Аналогично выясняем количество единиц в этом числе.

– Одновременно с разъяснением десятичного состава числа ведется работа над натуральной последовательностью. С этой целью включают упражнения,

выполняемые сначала с опорой на наглядность, например: «Покажите часть ленты длиной 290 см; присчитывайте (отсчитывайте) по 1 см (по 10 см, по 100 см). Найдите на ленте «тысячи» числа 400, 399. Какое из них больше? На сколько? Назовите число следующее за числом 799, предшествующее числу 1000»

Изучение письменной нумерации.

- При ознакомлении с письменной нумерацией чисел в пределах 1000, опираясь на умения детей записывать двузначные числа, надо показать, что сотни, т.е. единицы III разряда, записываются на третьем месте справа. Вначале учащиеся иллюстрируют числа с помощью предметов и обозначают их цифрами, например: 65, 165, 365, 360, 305. Целесообразно при этом располагать палочки или квадраты в таблице (абаке) под соответствующими названиями разрядов. Далее учащиеся записывают числа в таблицу разрядов. Для усвоения способа чтения и записи трехзначных чисел:

- образуют числа, читают числа по модели;
- соотносят вещественную модель и символическую запись;
- переходят к графической модели;
- используют схематические разрядные модели.

Особое внимание следует уделять числам, в записи которых имеются нули.

Виды заданий, выполняемых при изучении чисел первой тысячи.

1) На способ образования чисел первой тысячи:

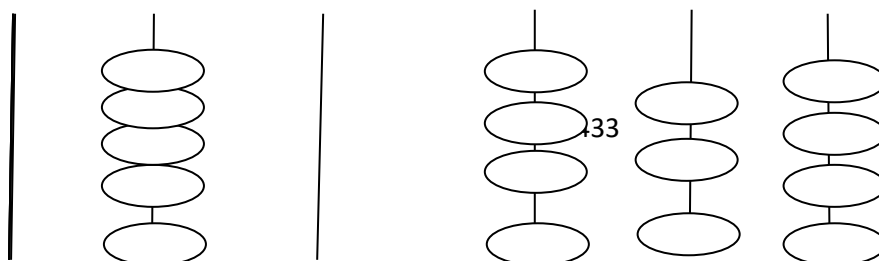
- Назови число, в котором 3 сот. 1 дес. 9 ед.; 1 сот. 2 дес. 7 ед.
- Запиши числа, в которых 3 сот. 0 дес. 7 ед.; 1 сот. 7 дес. 3 ед.
- Сколько всего палочек, если есть: 2 пучка по 100 палочек, 4 пучка по 10 палочек и 5 палочек?

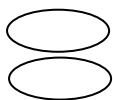
2) На соотнесение количественной модели, названия и записи числа:

- Как с помощью палочек изобразить в таблице числа: двести тридцать шесть? Триста пять?
- Прочитай числа, записанные в таблице:

Сотни	Десятки	Единицы
4	0	7
7	8	8

- Запиши в таблице и прочитай числа: 7 сот. 3 дес. 3 ед.; 4 сот. 6 дес. 0 ед.
- Назови и запиши числа, отложенные на счетах:

Сот.	Дес.	Ед.

Сот.	Дес.	Ед.

3) На принцип образования натурального ряда:

- Какое число при счете следует за числом 199, 999..? Какое число предшествует числу 840? 1000?
- Увеличь на 1: 199, 287, 444, 67, 901.
- Найди значение выражения: $500-1$; $744+1$; $689+1$; $990-1$.

4) На поместное значение цифры в записи числа:

- Что обозначает каждая цифра в записи чисел: 894, 809, 408, 900?
- Сколько всего цифр использовано для записи каждого числа: 578, 785? Используя эти же цифры, запиши другие трехзначные числа.

5) На место числа в натуральном ряду:

- Во Дворце спорта в одном ряду были свободны места с 231 по 240. Назови, какие места свободны.

6) На разрядный состав числа:

- Замени число суммой по образцу: $195=100+90+5$, $657=.....$, $304=.....$
- Заполни пропуски, чтобы равенства были верными:
 $999 = ...+90+9$; $564=500+....+4$.
- Вычисли: $400+80-1$, $978-8-1$, $500+99+1$, $750-50+1$.

7) На сравнение чисел:

- Какое из чисел больше: 709 или 789, 578 или 571, 499 или 500, 300 или 150?
- Расположи числа в порядке убывания: 658, 397, 542, 488, 165.

8) На десятичный состав числа:

- Сколько десятков в числах: 150, 270, 400?
- Запиши 5 чисел, в которых содержится 37 десятков. Сколько всего таких чисел?

9) На соотношение между разрядами:

- Сколько единиц составляют 5 сот., 2 сот., 24 дес.?
- В прыжке с шестом спортсмен взял высоту 600 см. Вырази эту высоту в метрах.
- Заполни пропуски, чтобы равенства были верными:
 $1 \text{ сот. } = 10 \text{ дес. } \text{ ед.}$, $10 \text{ сот. } = 100 \text{ дес. } = ... \text{ ед.}$

Средства изучения чисел первой сотни

1. Пучки палочек.
2. Лента «тысячи». Лента шириной 3-5 см и длиной 10 м изготавливается из плотной бумаги, на ней различным цветом обозначены метры (сотни), дециметры (десятки), сантиметры (единицы).
3. Таблица разрядов (абак).

Учитель организует наблюдение детей за изменением значения цифры при перемещении ее в записи числа, которое происходит, если приписать к числу или отбросить нули.

Литература

1. Артыкбаева, З. А. (2015). Методика обучения решению геометрических задач. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (2-2), 59-63.
2. Allayarovna, A. Z. (2022). Using a Competency-Based Approach to Conducting Circle Classes in Mathematics Lessons. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES*, 3(5), 57-60.
3. Artikbayeva, Z. A., & Egamova, G. A. (2022). Boshlang 'ich sinf ona tili darsliklarida so 'z birikmasi yuzasidan berilgan bilimlar tahlili. *Science and Education*, 3(2), 734-739.
4. Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. *Science And Innovation International Scientific Journal* Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434
5. Djumayev M.I Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. *Educational process science and innovation international scientific journal* volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173
6. M. I. Djumaev. Matematika o'qitishda kombinatorika masallarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari *Fizika, matematika, informatika jurnali*. 2023 yil 2/1 son. 19-27
7. M. I. Djumaev. (2023) Some Considerations of Teaching Mathematics Inuzbek Primary School. *Journal of Mathematical & Computer Applications*. SRC/JMCA-123. *J Mathe & Comp Appli*, 2023 Volume 2(2): 1-5 **ISSN: 2754-6705**
8. Sadikova A.V. Useing Information Technology in Verifying Students' Knowledge. *Eastern European Scientific Journal*. (ISSN 2199-7977) DOI 10.12851/EESJ201805. 129-133 p.
9. Sadikova A.V. Application of information and communication technologies in the conditions of the practice-oriented approach of professional training of future teachers of elementary classes. *GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ)* ISSN (E): 2347-6915. Vol. 9, Issue 10, Oct. (2021) p. 123-127.
10. Развитие информационной компетентности будущих учителей начальных классов посредством использования мультимедийного обучения. "Innovative approach to the system of teacher training: international experience and future strategies" International scientific-practical conference. April 6-7, 2022. p. 183-185.

ОСНОВЫ вопросы для НАЧАЛЬНОГО КУРСА МАТЕМАТИКИ

Сафаров Самандар Сафарбоевич –

Таджикский педагогический институт, г. Пенджикент,
старший преподаватель кафедры математики - информатики

Аннотация. Рассматриваются вопросы в начального курса математики изучение нумерации продолжается в концентре «Тысяча». Особенности десятичной системы счисления позволяют младшим школьникам осуществить перенос умения читать и записывать двузначные числа на область трехзначных. Появление нового разряда – сотен связывается в введением счетной единицы (сотни).

Ключевые слова. Математика, нумерация, Десяток, Сотня, Тысяча, Многозначные числа, образования, обучения.

BASIC QUESTIONS FOR BEGINNER MATH

Safarov Samandar Safarboevich –

Tajik Pedagogical Institute, Penjikent,
senior lecturer of the Department of Mathematics - Informatics

Annotation. Questions are considered in the initial course of mathematics. The study of numbering continues at the Thousand Concentration. Features of the decimal number system allow younger students to transfer the ability to read and write two-digit numbers to the three-digit area. The appearance of a new category - hundreds is associated with the introduction of a counting unit (hundreds).

Key words. Mathematics, numbering, Ten, Hundred, Thousand, Multi-digit numbers, education, learning.

В концентре «Многозначные числа» дети учатся читать и записывать числа в пределах миллиона. Для усвоения структуры многозначного числа и терминологии, связанной с названием разрядов и классов, учащиеся упражняются в чтении чисел, записанных в таблицу, которая называется таблицей разрядов и классов.

Курс математики в этой программе построен концентрично, т.е. в нем выделены концентры «Десяток», «Сотня», «Тысяча», «Многозначные числа».

В концентре «Десяток» учащиеся знакомятся с однозначными числами и цифрами, которые используют в десятичной системе счисления. В этом же концентре вводится число 10, при записи которого используется две цифры. При этом с цифрой 0 знакомятся после того, как введено число 10.

Работа, целью которой является формирование представления о десятичной системе счисления, начинается в концентре «Сотня». Здесь выделяют две ступени: сначала изучается нумерация чисел 11-20, а затем 21-100. Выделение первой ступени (11-20) объясняется тем, что в названии

каждого числа второго десятка наблюдается одна закономерность, а в записи другая.

2. В связи с тематическим построением курса в нем выделяются не концентры, а темы: «Однозначные числа», «Двузначные числа», «Трехзначные числа», «Четырехзначные числа» и «Пятизначные и шестизначные числа» в процессе изучения которых у учащихся формируются сознательные навыки чтения и записи чисел. Выделение тем, названия которых сориентированы на количество знаков в числе, способствуют пониманию детьми различий между цифрой и числом.

1. Задачи изучения темы.

2. Методика изучения многозначных чисел.

3. Виды заданий, на усвоение нумерации многозначных чисел.

Задачи изучения темы

1. Ввести понятие «класса»,

2. Научить читать и записывать многозначные числа.

3. Научить определять разрядный и классовый состав числа.

4. Научить определять десятичный состав многозначных чисел.

5. Закрепить позиционный принцип построения десятичной системы счисления.

6. Сформировать умение выполнять действия с многозначными числами на основе знаний нумерации.

7. Разъяснить соотношение между разрядными единицами.

Методика изучения многозначных чисел.

В концентре «Многозначные числа» дети учатся читать и записывать четырехзначные, пятизначные и четырехзначные числа. В этом концентре вводится понятие «класс». Основными наглядными пособиями являются счеты и таблица разрядов и классов.

Учитель с помощью счетов разъясняет, что тысячи можно считать как простые единицы и группировать их в десятки тысяч и сотни тысяч. Целесообразно образование новых разрядных единиц зафиксировать в записи: 10 ед. тыс. = 1 дес. тыс., 10 дес. тыс. = 1 сот. тыс., 10 сот. тыс. = 1 млн.

Затем идет работа с таблицей разрядов и классов, в которой обозначены названия всех разрядов. Учитель дает пояснения к тому, как образуются классы. Полезно сравнить классы, установить, чем они похожи и чем отличаются.

Выявляются и усваиваются правила чтения и записи многозначных чисел.

Правило чтения многозначных чисел: многозначные числа читают слева направо. Сначала разбивают число на классы, отсчитывая справа по три цифры. Чтение начинают с единиц старшего класса. Единицы старшего

класса читают как трехзначное число, добавляя название класса. Единицы первого класса читают без добавления названия класса.

Правило записи многозначных чисел: многозначные числа записывают по классам, начиная со старшего. Чтобы записать цифрами число, например, 12млн.450тыс.742, поступают так: записывают группами единицы каждого класса, отделяя один класс от другого небольшим промежутком: 12 450 742.

Для усвоения структуры многозначного числа и терминологии, связанной с названием разрядов и классов, учащиеся упражняются в чтении чисел, записанных в таблицу, которая называется таблицей разрядов и классов, или записывают в нее числа, которые называет учитель. Успешно справляясь с этим упражнением, некоторые дети испытывают трудности при записи и чтении чисел без таблицы разрядов и классов. С одной стороны, это обусловлено терминологией: класс единиц содержит единицы, десятки и сотни, класс тысяч также содержит единицы, десятки и сотни, но это уже единицы тысяч, десятки тысяч и сотни тысяч. С другой стороны, трудность восприятия обусловлена абстрактностью данных понятий и невозможностью использовать для их усвоения предметные действия.

Следует иметь в виду, что у многих учащихся вызывает **затруднение** запись чисел, в которых отсутствуют единицы того или иного разряда. Для устранения этой проблемы можно использовать следующие приемы:

1. Полезно в этом случае обращать внимание учащихся на место высшего разряда в числе, т.е. заранее определять количество цифр в записи числа. Например, с помощью таких вопросов: Сколько цифр в числе, содержащем 851 тысячу? 3тысячи? 30 тысяч?
2. Использовать таблицу разрядов и классов, особенно на этапе закрепления.
3. Постоянно обращать внимание на структуру многозначных чисел. Особенно здесь полезны упражнения на сравнительный анализ чисел, записанных одинаковыми цифрами. Например: -В чем сходство и различие чисел: 362 521 и 361 000 521.
– Сравни числа 70 004 и 700 004.
– Вставь вместо точек такие цифры, чтобы запись оказалась верной: 1234 > 12.. .

Виды заданий, на усвоение нумерации многозначных чисел.

1. На чтение и запись многозначных чисел:

- Разбей число на классы, скажи, сколько в нем единиц каждого класса, а потом прочитай число: 7300, 7340, 29608, 29680, 305220, 305202, 400400, 400004.

- Запиши и прочитай числа, в которых: а) 30единиц второго класса и 870единиц первого класса; б) бединиц второго класса и 600единиц первого класса; г) 4 единицы второго класса и 0 единиц первого класса.

- Запиши числа цифрами: «Наименьшее расстояние от Земли до Луны составляет триста пятьдесят шесть тысяч четыреста десять километров, а наибольшее – четыреста шесть тысяч семьсот сорок километров.

- Ученики записали число девять тысяч сорок так: 940, 900 040, 9 040.
Объясни, какая запись правильная.

2. На разрядный и классовый состав многозначных чисел:

- Замени данные числа суммой по образцу:

$$108\ 201 = 108\ 000 + 201$$

$$360\ 400 = \dots\dots\dots + \dots\dots$$

$$50\ 070 = \dots\dots\dots + \dots\dots$$

- Замени каждое число суммой разрядных слагаемых:

$$205\ 000 = \dots\dots\dots + \dots\dots\dots, \quad 640\ 000 = \dots\dots\dots + \dots\dots\dots$$

- Вычислить:

$$200\ 000 + 90\ 000 + 9\ 000, \quad 299\ 000 - 200\ 000, \quad 408\ 000 - 8\ 000.$$

3. На принцип образования натурального ряда чисел:

- Найди значения выражений

$$99\ 999 + 1$$

$$30\ 000 - 1$$

$$100\ 000 - 1$$

$$699\ 999 + 1.$$

4. На порядок следования чисел в натуральном ряду:

- У трех тракторов такие заводские номера: 250 000, 249 999, 250 001.

Какой из них сошел с конвейера первым? Вторым? Третьим?

- Запиши все шестизначные числа, которые больше 999 996.

5. На поместное значение цифры в записи числа:

- Что обозначает цифра 2 в записи каждого из чисел: 2, 20, 200, 2 000, 20 000, 200 000. Объясни, как меняется значение цифры 2 в записи числа при изменении ее места.

- Что обозначает каждая цифра в записи чисел: 140 401, 308 000, 70 050?

- Запиши с помощью цифр 9 и 0 одно пятизначное число и одно шестизначное число. Используя эти же цифры, запиши другие многозначные числа.

6. На сравнение многозначных чисел:

- Проверь, верны ли равенства:

$$5\ 312 < 5\ 320$$

$$900\ 001 > 901\ 000$$

- Сравни числа:

$$999\dots\dots 1000$$

$$9\ 999\dots\dots 999$$

$$415\ 760\dots\dots 415$$

$$670$$

$$200\ 003\dots\dots 200\ 030$$

$$94\ 875\dots\dots 94\ 895.$$

7. На десятичный состав числа:

- Сколько единиц каждого разряда в числе 395 028, в числе 602 023?

- Сколько десятков в числах: 376, 6 517, 85 742?

- Сколько сотен в числе 6800?

- Запиши 5 чисел, каждое из которых содержит 370 десятков.

8. На соотношение между разрядами:

- Заполни пропуски: 1 тыс. = ... сот. 1 сот. = ... дес. 1 тыс.
= дес.

- Сравни числа в каждом столбике. Во сколько раз увеличивается число, когда в его записи справа приписывают один нуль? Два нуля? Три нуля?

1	8	17
10	80	170
100	800	1700
1000	8000	17000

- Числа 57, 90, 300 увеличь в 10 раз, в 1000раз.

Числа 3 000, 60 000, 152 000 уменьши в 10 раз, в 100 раз, в 1000раз.

Задание 1. Найдите в учебнике задания, в процессе выполнения которых учащиеся усваивают:

- а) разрядный и классовый состав многозначных чисел;
- б) десятичный состав многозначных чисел;
- в) принцип образования натурального ряда чисел;
- г) соотношения между разрядами;
- д) запись чисел в виде суммы разрядных слагаемых.

Сравните эти задания с теми, которые предлагаются с этой же целью в концентраторах «Сотня» и «Тысяча». Какие новые виды упражнений появились в концентре «Многозначные числа»?

Задание 2. Составьте итоговую контрольную работу по изучаемой теме, Укажите дидактическую цель каждого задания.

Для усвоения материала темы полезны **упражнения на преобразование одних единиц величин в другие**, т.к. это перевод тесно связан с принципом построения десятичной системы счисления (за исключением мер времени).

Например: 97 857г =.....кг.....г. (В 1кг тысяча граммов, значит, следует определить сколько тысяч в данном числе).

Перевод одних единиц величин в другие связан с умножением и делением чисел на 10, 100,1000,... . Увеличение и уменьшение в 10, 100,... раз основывается на применении имеющихся у учащихся знаний о поместном значении цифр при записи чисел. Учитель организует наблюдение детей за изменением значения цифры при перемещении ее в записи числа, которое происходит, если приписать к числу или отбросить нули. Так, приписав справа нуль к числу 5, дети отмечают, что теперь цифра 5 стоит на втором месте справа, и обозначает десятки, а 5 десятков больше, чем 5 единиц в 10 раз. Аналогично сравнивают 7 и 70,9 и 90 и т.п. и делают вывод, что если приписать к числу справа нуль, то оно увеличится в 10 раз. И т.д.

Литература

1. Артыкбаева, З. А. (2015). Методика обучения решению геометрических задач. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (2-2), 59-63.

2. Allayarovna, A. Z. (2022). Using a Competency-Based Approach to Conducting Circle Classes in Mathematics Lessons. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES*, 3(5), 57-60.

3. Artikbayeva, Z. A., & Egamova, G. A. (2022). Boshlang 'ich sinf ona tili darsliklarida so 'z birikmasi yuzasidan berilgan bilimlar tahlili. *Science and Education*, 3(2), 734-739.

4. Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. *Science And Innovation International Scientific Journal* Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434

5. Djumayev M.I Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. *Educational process science and innovation international scientific journal* volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173

6. M. I. Djumaev. Matematika o'qitishda kombinatorika masallarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari *Fizika, matematika, informatika jurnali*. 2023 yil 2/1 son. 19-27

7. M. I. Djumaev. (2023) Some Considerations of Teaching Mathematics Inuzbek Primary School. *Journal of Mathematical & Computer Applications*. SRC/JMCA-123. *J Mathe & Comp Appli*, 2023 Volume 2(2): 1-5 **ISSN: 2754-6705**

8. Sadikova A.V. Using Information Technology in Verifying Students' Knowledge. *Eastern European Scientific Journal*. (ISSN 2199-7977) DOI 10.12851/EESJ201805. 129-133 p.

9. Sadikova A.V. Application of information and communication technologies in the conditions of the practice-oriented approach of professional training of future teachers of elementary classes. *GALAXY INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (GIIRJ)* ISSN (E): 2347-6915. Vol. 9, Issue 10, Oct. (2021) p. 123-127.

10. Развитие информационной компетентности будущих учителей начальных классов посредством использования мультимедийного обучения. "Innovative approach to the system of teacher training: international experience and future strategies" International scientific-practical conference. April 6-7, 2022. p. 183-185.

III-SHO'BA

ZAMONAVIY JAMIYATDA ENERGETIKA MUAMMOSI - GLOBAL MUAMMO SIFATIDA

Qodirjon Odilov – ADCHTI “Ijtimoiy fanlar, pedagogika va psixologiya fanlari” kafedrası katta o'qituvchisi, f.f.n.

Bugungi kunda insoniyat duch kelayotgan global muammolardan biri energiya muammosidir. Butun jahonda iqlim sharoiti o'zgarishi, aholi sonining ko'payishi, sanoatning rivojlanishi yoqilg'i-energiyaga bo'lgan talabning oshishiga sabab bo'ladi. Yer yuzidagi demografik o'sish yangidan-yangi muammolarni tyg'diradi. Yahni, oziq-ovqat, suv resurslarri, ekologiya va energiya muammosi shular jumlasidir.

O'zbekistonda ham ushbu global muammoning tahsiri seziladi. Ayniqsa kuz-qish mavsumida yoqilg'i-energiya, issiqlikka bo'lgan talab yanada ortadi. Albatta mamlakatimizda jahon hamjamiyatida bo'lgani kabi bu yo'nalishda juda katta ishlar amalga oshirilmoqda.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019 yil 1 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi yoqilg'i-energetika tarmog'ini boshqarish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5646-sonli farmoniga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi tashkil etilishi, o'sha yilning 27 martidagi Prezident qaroriga asosan, “O'zbekenergo” aksiyadorlik jamiyati isloh qilinib, uning negizida “Issiqlik elektr stantsiyalari”, “O'zbekiston milliy elektr tarmoqlari” va “Hududiy elektr tarmoqlari” aksiyadorlik jamiyatlari tashkil topishi, va boshqa Shu sohaga doir masalalarga alohida ehtibor qaratilib, yangi elektr energiya ishlab chiqarish quvvatlarini qurish va mavjudlarini modernizatsiya qilish, past kuchlanishli elektr tarmoqlari va transformator pynktlarini yangilash asosida aholini elektr energiyasi hamda boshqa yoqilg'i-energiya resurslarri bilan tahminlashni yaxshilash, Shuningdek, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish yuzasidan vazifalar, Shuningdek, 28.01.2022 yildagi PF-60-son 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida Farmoni Ushbu global muammoni xal etish mexanizmlarini bartaraf etishga qaratilgan. Tahkidlash kerakki, energetika sohasidagi muammolar bugun paydo bo'lman. Bu borada davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek, «Ko'p yillar davomida yangi gaz konlariga investitsiya kiritilmagani, elektr va gaz tarmoqlari modernizatsiya qilinmagani ham, ayni haqiqat. Oqibatda, tizimda aniq hisob-kitob yo'qligi, katta yo'qotishlar oddiy holga aylanib qolgan edi. Shu bilan birga, so'nggi olti yilda aholimiz 12 foizga, sanoat korxonalari esa 2 barobarga ortib, 45 mingdan 100 mingtaga

ko'paydi. Natijada, elektr energiyasiga talab kamida 35 foizga oshdi va yildan yilga ko'payib bormoqda.

Tarixga nazar solsak, mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan energiyaning yarmidan ko'p qismi yer qobig'ining chuqur qismlaridan qazib olinadigan yoqilg'i hisobiga to'g'ri keladi. Bunday usul mamlakatimizda 1850-yillardan boshlab, neftni qazib chiqarish boshlangan bo'lsa, mytaxasislarning hisob-kitoblariga ko'ra hozirgacha mashinalarga yoqilg'i quyish, elektr stantsiyalarida energiya ishlab chiqarish hamda yularni isitish maqsadida 135 milliard tonnadan ko'proq neftg' xomaShuosi sarflanib yyborilgan²⁷. Zamonaviy dunyoda bu borada ko'mir, neftg' va gazning yoqilishi atrof-muhit va atmosferaga turli xildagi is gazlarining chiqishi iqlim o'zgarishlariga olib kelmoqda. Bahzi ma'lymotlarga ko'ra, hozirgi kunda dunyo bo'ylab taxminan 3 milliard kishi oddiy pechkalar, o'tin, hayvonlarning go'ngi, ko'mirni yoqish orqali olovdan foydalanib, yularni isitadi²⁸.

Rivojlanayotgan davlatlar sanoatlashgani sari, ularning ishonchli elektr energiya tahminotidan foydalanish darajasi oshib boradi. Rivojlanish jarayoni kuzatilayotgan mamlakatlarda esa energiyadan foydalanish tobora kuchayib boradi, Chunki daromad manbaining oshishi o'rta sinfnining rivojlanishi va natijada turmush tarzining yaxshilanishiga bevosita bog'liqdir.

Er yuzida yashovchi aholi istehmol qiladigan birlamchi energiya tahminotining beshdan bir qismi shamol, quyosh, gidro va geotermal kabi qayta tiklanyvchi manbalardan olinadi. Ushbu sektor 2040 yilgacha har yili 2.6% o'sishni davom ettirishi kutilmoqda²⁹.

Bugungi shiddatkor va tez o'zgaruvchan zamonda globallaShuvning ijobiy va salbiy xususiyatlari barcha xalqlar va davlatlar qatori O'zbekistonda ham o'zining tahsirini qoldirayotgan davrda yashamoqdamiz. Aslida murakkab tarixiy jarayon bo'lgan global jarayonlar Undagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-mahrifiy, texnik va informatsion omillar bir qarashda tartibsiz, nazoratsiz ko'rinsa ham, mohiyatan o'zaro chambarchas bog'liqdir.

²⁷ H.Q.Zaynuddinova, Sh.Q. Niyozov, SH.Ashirov, R.SH. Daminov, E.Ikromxonov "Qayta tiklanuvchan va muqobil energiyadan foydalanish istiqbollari" "The modern problems of renewable energy sources and sustainable environment" materials of international conference. Tashkent, September 25-27 th, 2019.

²⁸ Majidov Taxir Shadmanovich "Noana'naviy va qayta tiklanuvchi energiya manbalari" Darslik. – T.: "Voris nashriyot. 2014"

²⁹ Р.В. Городов, В.Е. Губин, А.С. Матвеев. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии: учебное пособие / – 1-е изд. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2009. – 294 с.

Har bir davr ruhining aks ettiradigan mehyorlari, Shuningdek, navbatdagi o'zgarishlarni belgilaydigan o'ziga xos qonuniyatlari mavjud bo'lgani kabi globallaShuv jarayonlari ham ko'pchilik davlatlar qatorida mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan yangi O'zbekiston uchun ham qator vazifalar, imkoniyat va muammolar yaratmoqda. Albatta globallaShuv jaroyonlari natijasi o'laroq insoniyat taraqqiyotiga xizmat qilayotgan ilm-fan taraqqiyoti, iqtisodiy integratsiya jaroyonlari, madaniyat, sport, axborot almashinyvi va internetdan samarali va ahloqiy foydalanish kabi ijobiy jihatlarni qamrab olsa-da, globallaShuv insoniyat tomonidan birgalikda xal etish kerak muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Ma'lumki, o'z mohiyatiga ko'ra global muammolar nafaqat ayrim kishilarning manfaatlariga, balki butun insoniyat taqdiriga daxldordir. Shu tufayli ularni bartaraf etish uchun butun sayyora aholisi hech bo'lmasa aksariyat qismining kuch-g'ayratini birlashtirish va ular bahamjihat, izchil ish ko'rishi talab etiladi. Qolaversa bu muammolar dunyo rivojlanishining obhektiv omili hisoblanadi va biron-bir mamlakat ularni ehtiborga olmasligi mumkinl emas va global muammolarning yechilmagani kelajakda butun insoniyat va uning yashash muhiti uchun jiddiy, balki tuzatib bo'lmaydigan oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Shu tufayli Bugungi kunda insoniyatning global muammolari hisoblangan urush va tinchlik, demografik muammo, oziq-ovqat muammosi, xom-aShuo muammosi, yerlarning sho'rlanishi, suv muammosi, iqlim o'zgarishi va atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik barqarorlikni tahminlash, engergetika muammosi va boshqa Shu kabilar davlatlar va xalqlarni birlashishga chorlaydi.

Tahkidlash zarurki, hozirda insoniyat dych kelayotgan katta muammolardan biri energiya muammosidir. Butun jahonda iqlim sharoiti o'zgarishi, aholi sonining ko'payishi, sanoatning rivojlanishi yoqilg'i-energiyaga bo'lgan talabning oshishiga sabab bo'lmoqda. Ko'p mamlakatlarda, jumladan, O'zbekistonda ham yildan yilga, ayniqsa kuz-qish mavsumida yoqilg'i-energiya, issiqlikka bo'lgan talab yanada ortadi.

Dunyo miqyosida energiya muammosi hozirgi va yaqin kelajakda insoniyatni yoqilg'i va energiya bilan tahminlash bilan bog'liqdir. Global energiya muammosining kelib chiqishining asosiy sababi esa XX asrdan mineral yoqilg'i istehmolining tez o'sishi va uning Bugungi kunda ham yanada tez ortib borayotgani bilan bog'liq. Jahonda yoqilg'i-energetika resurslarini qazib olishning o'sishi ekologik vaziyatning jiddiy yomonlaShuviga olib keldi va Ushbu resurslarga bo'lgan talabning ortib borishi esa yoqilg'i resurslarini eksport qiluvchi davlatlar o'rtasida eng yaxshi sotish shartlari uchun, intilishlari va Shuningdek, energiya resurslaridan foydalanish uchun import qiluvchi mamlakatlar o'rtasida raqobatni kuchaytirdi.

Hech kimga sir emaski, butun dunyoda energiya istehmoli tez o'sib bormoqda. Bahzi mamlakatlar shoshilinch ehtiyojlarini qondirish uchun o'zda yetarli energiya manbalariga ega yemasligiga dych kelishmoqda, bahzilari esa energiya istehmolini qisqartirish yo'li bilan bormoqda.

Shu tufayli energiyani tejash imkonini beradigan texnologiyalar yanada ommalashmoqda va buni tashkil etuvchi jamg'armalar butun lay qayta qyrimoqda. Bu jarayonlar, ayniqsa, yuksak taraqqiyotga ega davlatlarda yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Shu tufayli ularda energetik inqiroz oqibatlari ancha yymshashiga olib keldi. Iqtisodchilarning hisob-kitoblariga ko'ra, har bir tonna saqlanadigan yoqilg'i (yni tejash choralari tufayli) Shu qazib olinadigan energiyadan bir necha barobar arzon turadi.

Energiyaning atrof-muhitga tahsiri va uning salbiy oqibatlariga ehtibor qaratsak, atmosferaga chiqarilayotgan zaharli chiqindilarni, gaz metan, boshqa vodorod sylfid, azot oksidi, yglerod oksidi, turli neft mahsyotlari qoldiqlari zyda katta zarar keltirmoqda. Shunga qaramasdan neftg' yoqilg'isi, tabiiy gaz, ko'mir, slanets, suv energiyasi va atom energiyasi va boshqa muqobil energiya manbalaridan foydalanish insoniyatning asosiy energiya resurslarri bo'lib qoladi.

Gidroelektrostantsiyalardan foydalanishning ham ijobiy ham salbiy tomonlari bor. Gidroelektrostantsiyalarning bir tekis ishlashini tahminlash uchun zarur bo'lgan suv omborlari qo'shni hududlarda yuzlab kilometrgacha bo'lgan masofalarda iqlim o'zgarishiga olib keladi, ifloslanishning tabiiy akkymylyatorlari hisoblanadi. Ko'k-yashil suv o'tlari suv havzalarida rivojlanadi, yevtrofikatsiya jarayonlari tezlashadi, bu esa suv sifatining yomonlaShuviga olib keladi, ekotizimlar faoliyatini izdan chiqaradi. suv omborlari qurish vaqtida tabiiy typlanish maydonlari buziladi, unumdor yerlar suv ostida qoladi va yer osti syvlarining sathi o'zgaradi.

Uzoq vaqt davomida atom elektr stantsiyalari elektr stantsiyalarining eng ekologik toza turi sifatida va global isishga tahsir ko'rsatuvchi issiqlik elektr stantsiyalarining istiqbolli tizimi deb, taqdim etildi. Biroq, atom elektr stantsiyalarining xavfsiz ishlash jarayoni hali hal qilinmagan.

Muqobil energiya manbalaridan va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni hayot va kelajak avlodlarga yangi tahdidlar yaratmasdan turib, iqlim o'zgarishini to'xtatishning haqiqiy usuli deb hisoblanmoqda. Bu borada insoniyat uzoq vaqtdan beri shamol energiyasidan foydalanmoqda. Yelkanli kemalar-turli qithalardagi odamlarni asrlar davomida bog'lab kelayotgan asosiy transrort rejimi shamol energiyasidan foydalanishning eng yorqin namunasi edi. SHamol energiyasidan samarali foydalanishning yana bir taniqli namunasi shamol tegirmonlaridir. Shamol energiyasining asosiy kamchiliklari kam energiya zichligi, ob-havo sharoitlariga qarab kuchli o'zgaruvchanlik, sarflangan shamol genergatorlarini qayta ishlash zarurati, shamol

energiyasi taqsimotining aniq geografik notekisligidir. Nihoyat, shamol kuchi katta maydonlarni o'rnatishni talab qiladi. Shuning uchun, shamol turbinasi tizimlari, o'z navbatida, energiya uzatish narxini oshiradi.

Quyosh energiyasidan bevosita foydalanish noan'anaviy (muqobil) energiya eng istiqbolli turi hisoblanadi. Quyosh energiyasidan foydalanish yetarli quvvatdagi elektr saqlash qurilmalarining majburiy mavjudligini nazarda tutadi. Odatda, bu oddiy batareyalar. Shuning uchun, agar biz to'liq tsikli quyosh energiyasini hisobga olsak, bunday energiya atrof-muhitning ifloslanishiga tahsiri juda katta emas.

Bugungi O'zbekiston energetika sohasi uch bosqichda isloh etilmoqda. Sohada raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, inson kapitaliga va "yashil" energiya ishlab chiqarishga qaratilgan chora-tadbirlar ham belgilab olinmoqda. O'zbekiston energetika sektorida eng yaxshi, zamonaviy va ilg'or tajribalarni joriy etish rejalashtirilmoqda.

Hususan, joriy yil boshidan Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining bevosita ko'magi ostida, xalqaro ekspertlar va maslahatchilar yordami bilan biznes yuritishning xalqaro amaliyotini joriy etgan holda elektr energiyasi va neftg'-gaz tarmoqlarini yanada isloh qilish bo'yicha tavsiyalar, va bu tavsiyalarni amaliyotga joriy etish bo'yicha aniq ishlar rejasi tayyorlangan. Respublika energetikasi istiqboli gidroenergetika va issiqlik energetikasi yo'nalishida rivojlanmoqda. Asosiy yoqilg'i energetika resurslarri qatoriga hozirda neftg', gaz va ko'mir bo'lib qolmoqda.

Biroq, energiyani hal qilmasdan turib aholida mental o'zgarishni kytmasak ham bo'ladi. O'zbekistonda doimo ishlab turadigan elektr halqalari bor. Yahni, energiya halqalari bor hududlardagina iqtisodiy o'sish kuzatiladi. Elektr halqalari joylashmagan hududlarda esa iqtisodiy yuksalishdan umid qilmasak ham bo'ladi. Bizda elektr stantsiyalari juda eskiligi tufayli to'liq quvvatda ishlamaydi. Va Shunaqa paytda aholi o'zini-o'zi avtonom tahminlash yoki ishlab chiqarish jarayonlarida avtonom tahminlashga ehtiyoj sezadi. Lekin, afsyski bugun aholi orasida juda kamdan-kam quyosh energiyasidan foydalanayotganlarni kuzatishimiz mumkin. Chunki quyosh panelini o'rnatish uchun birdaniga 60 million so'm investitsiya kiritish kerak bo'ladi. Yahni, bir kunda bir kilovat energiya quvvati ishlatish uchun 3 kilovatlik quyosh panellaridan foydalanish lozim.

Xulosa qilib aytganda, energiya muammosi insoniyatni rivojlanishiga tahdid solmaydi, u keltirib chiqarayotgan muammolarni ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish orqali hal qilish lozim. Yuksak taraqqiy etgan davlatlar shunday yo'l tutmoqda va O'zbekiston ana shu davlatlar qatorida bormoqda.

Mamlakatda elektr energiyasiga talabni qondirish maqsadida hozirgi ishlab chiqarilayotgan elektr energiya ulushini kamaytirmay, unga qo'shimcha tarzda

muqobil energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirib borish darkor. Mamlakatimizda muqobil energiya manbalarini ishlab chiqarish borasida olib borilayotgan ishlar ko'lamini kengaytirib 10 yilga mo'ljallangan aniq loyihalar ishlab chiqilgan. Ushbu vaqt oralig'ida umumiy quvvati 5 ming MVtga teng quyosh elektr stantsiyalari hamda umumiy quvvati 3 ming MVtni tashkil etadigan shamol elektr stantsiyalarini qurish rejalashtirilgan.

Xulosa qilib ayitganda, global mymmo sifatida energetika muammosini xal qilish eng muhim ijtimoiy zaruriyatdir. Tabiiy va toza elektr energiyasi ishlab chiqarish natijasida, kelajak avlodga yer osti qazilma boyliklarining tejalishi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, chekka qishloqlarga elektr energiyasi yetib borishiga, vaqti-vaqti bilan elektr energiyasi o'chib qolmasligi, texnika va texnologiyalarga zarar yetkazmaslik, aholining turmush tarzi yaxshilanishi, atrof muhitning ifloslanishi hamda iqlim sababli turli ofatlarning oldi olinishiga erishiladi.

PAYG'AMBARLIK RISOLATINING MAKKA DAVRIDA NOZIL BO'LGAN OYATLARDAGI G'OYAVIY-AQIDAVIY MASALALARNING TASNIFI

Qo'shboev Farruh - IslomShunoslik fanlari
bo'yicha falsafa doktori
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi huzuridagi
Malaka oshirish markazi Namangan viloyati
mintaqaviy filiali kafedra mydiri

Payg'ambarmiz (s.a.v.) risolatini boshlagan Makka davrida nozil bo'lgan oyatlar o'z shakli, mazmuni, uslubi, qamrovi hamda boshqa jihatlari bilan Madina davri oyatlaridan farq qiladi.

Makka davridagi oyatlarni Madina davridagidan farqlash borasida bir necha ta'riflar mavjud. Bu borada "ylym al-Qyr'on" (علوم القرآن) kitoblarida quyidagi uchta tahrif eng keng tarqalgan:

1. Makkiy oyatlar deb, Makka shahri va uning atrofida nozil bo'lgan oyatlarga aytiladi, agarchi ular hijratdan so'ng nozil bo'lganda ham. Madaniy oyatlar sirasiga esa, Madina va uning atrofida nozil bo'lgan oyatlar kiradi. Ko'rinib turibdiki, bunda makon birlamchi o'rinda ehtiborga olingan. Lekin ylamolar bu tahrifni bir ovozdan ma'qyl deb bilmaganlar. Sababi, "Tavba" syrasining Tabukda nozil bo'lgan 42 ta oyati va "Isro" syrasining Baytil Maqdisda nozil bo'lgan 25 ta oyatlari kabi har ikki shahardan tashqarida nozil bo'lgan oyatlarni qaysi biriga kiritish masalasi ochiq qolgan.

2. Makkiy oyatlar Makka aholisiga xitob bo'lib, nozil bo'lgan oyatlar va madaniy oyatlar esa, madinaliklarga xitoban nozil bo'lgan oyatlar. Shu jihat bilan

bahzilar, “Ya auyuhannaas” jumlasini bilan boshlangan jamiki oyatlar makkiydir, “Ya auyuhallaziyna amany” lafzi bilan boshlangan oyatlar esa madaniydir deb bilishgan. Lekin, bu tahrif ham ko’pchilikning fikri bilan maqyullangan emas. Boisi, Qyrhon karimda bu ikkisidan boshqa so’zlar bilan ham xitoblar kelgan. Misol tariqasida keltirish mumkinlki, Qyrhonining “Taloq” syrasi 1-oyatida shunday marhamat qilinadi: “Ey Nabiy, Agar ayollarni taloq qiladigan bo’lsangiz, iddalarida taloq qiling va iddani hisoblang va Robbingiz Allohga taqvo qiling”³⁰. Yuqoridagi tahrifda esa bu turdagi oyatlarning taqsimoti qanday bo’lishi masalasi ochiq qolgan. Shuningdek, “Ya auyuhannaas” jumlasini bilan boshlangan barcha oyatlar ham makkiy oyatlar emasdir. Chynonchi, “Niso” syrasining birinchi oyati: “Ey odamlar! Sizlarni bir jondan yaratgan va Undan uning juftini yaratib, ikkovlaridan ko’plab erkagy ayollar taratgan Robbingizdan qo’rqinglar!”³¹, degan lafz bilan boshlanganiga qaramay, uning madaniy oyatlar jumlasiga kirashi ma’lum.

3. Payg’ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning hijrat qilgynlariga qadar davrda nozil bo’lgan oyatlar makkiy oyatlar va hijratdan so’ng nozil bo’lgan oyatlar esa, madaniy oyatlar deb ataladi.

Bir qarashda, oyatlarni makkiy yoki madaniy ekanligi vaziyatga qarab belgilanar ekan, deb xulosa qilish mahqyl emas. Zero, Qozi Abu Bakr Muhammad ibn Toyiyb al-Boqiloniy “الانتصار للقرآن” (Qyrhonning g’alabasi) nomli asarida “...makkiy va madaniyga ajratishda sahoba va tobehinlar hifziga tayaniladi”, deb tahkidlagan³².

Madina davridagi oyatlar bir necha jihati bilan Makkiy oyatlardan farq qiladi. Ularning aksari ibodat (عبادات), myomalot (معاملات), haddlar (حدود), meros (ميراث), jihod (جihad), urush va tinchlik holatidagi davlatlar bilan munosabat (العلاقات الدولية في السلم و الحرب), hykmlar qoidasi (قواعد الاحكام), shariat masalalari (مسائل التشريع)ning bayoniga bag’ishlangan³³. Shuningdek, bu davr oyatlari tarkibida ahli kitob sanalgan – yahydiy va nasroniularga xitob va ayni vaqtda ularni islomga chaqirishlar kuzatiladi.

Makka davridagi oyatlarning mazmun va mohiyat jihatidan farqlidir. Ular asosan bir nuqtaga – tavhid g’oyasini odamlar ongi va qalbiga singdirish uchun yo’naltirilgan deb aytish mumkin. Bu davr oyatlari tarkibidan, ayni nuqta asosida risolatni dalillash, qiyomat kunidan xabar qilish, do’zah azobi va jannat nehmatlari hamda myshriklar bilan bahslar o’rin olgandir. Tabiiyki, o’sha davrda makkalik

³⁰ “Талоқ” сураси, 1-оят.

³¹ “Нисо” сураси, 1-оят.

³² مناع القطان. مباحث في علوم القرآن. القاهرة. مكتبة وهبة، 1990. - ص. 384

³³ مناع القطان. مباحث في علوم القرآن. القاهرة. مكتبة وهبة، 1990. - ص. 59

myshriklar tarafidan avj oldirilgan besabab qon to'kish, yetimlar molini zulm bilan o'zlashtish, qiz farzandlarni tiriklayin ko'mish singari bir qator ahloqsizliklar qoralangan. Shuning bilan birga, bu davr oyatlariga xos xususiyatlardan yana biri avval o'tgan payg'ambarlar va ularning qavmlari holidan habar berishdir.

Makka davrining o'ziga xos jihatlaridan yana biri aholining aqidaviy holatiga bog'liq bo'lib, islom risolati kelganda makkaliklar azaldan o'z ajdodlari sig'inib kelgan tushuncha larga qattiq bog'lanib qolgan edi. Risolatni teranroq tushunish ga va qabul qilishga ularning ehtiqodi asosida shakllangan aqlari imkon bermas edi. Tabiiyki, islom risolati ularni bir harakat bilan ehtiqodini o'zgartirishni maqsad qilmagan. Aksincha, ularning fikrlash darajasida dalillarni keltirish bilan, hamda ularning o'zi risolat yo'liga tyshib olishiga ko'mak berish uslubida yondashilgan. Bu holatni esa Makka davrida nozil bo'lgan oyatlarning mavzu doirasidan ham anglash mumkin.

Ahamiyat berilsa, "G'oshiya" syrasida, odamlar atrofini o'rab turgan tabiat va jonzotlarga, xususan tuya, osmon, tog' va yerga ehtibor qaratib, ularning yaratilishi hamda bunyod qilinishi to'g'risida fikrlashga targ'ib qilinadi³⁴. Vahiuning avvalgi davrida nozil bo'lgan oyatlarda yuqorida sanab o'tilgan masalalar bilan bir qatorda, ajdodlardan qolgan o'z anhana va marosimlariga qattiq bog'lanib qolgan hamda ayni vaqtda juda sodda sharoitlarda hayot kechiriyotgan arab qabilalarini, ular orqali esa barcha odamlarni ko'proq fikr yuritishga, insonni o'zga jonzotlardan ajralib turish omillaridan bo'lgan tafakkurni ishlatishga chorlovlar ko'pligi bilan ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Makkiy oyatlarning diqqat markazida Allohning mavjudligi, avval o'tgan payg'ambarlar kabi mavzular emas balki quyidagi ikki masala turgan deb aytish mumkin bo'ladi. Avvalgisi Allohning mutloq yagona iloh va Muhammad (s.a.v.) Uning tomonidan yyborilgan chin payg'ambar ekani masalasidir. Shubhasiz, Yagona bo'lgan Allohga hech bir mavjudotni sherik qilmaslikka chaqiriq makkiy oyatlarda eng ko'p muhokama etilgan masalalardan biridir. Bahzi oyatlar to'g'ridan to'g'ri Payg'ambarimiz (a.s.)ga xitoban nozil bo'lgan. Jumladan, "Isro" syrasining 22 oyatida: "Allohga yana biror "iloh"ni qo'sha ko'rmang", deyilgan³⁵. Mazkur oyatning tafsirlariga qaralsa, bu yerda Nabiy (a.s.) va u orqali barcha

³⁴ "Гошия" сураси, 17-20-оятлар. – Б. 592.

³⁵ "Исро" сураси, 22-оят. – Б. 284.

musulmonlarga va bilvosita jamiki odamlarga qat'iy tayinlov va urg'u ohangi mavjudligi anglashiladi³⁶.

Makkada nozid bo'lgan oyatlar tadqiq etilar ekan, mol davlat, uni jamg'arish yoki sarf etish to'g'risidagi fikrlar deyarli uchramaydi. Ammo, bu dunyo sinov hayoti ekani borasida eslatmalar mavjud. Jumladan, "Ankabut" syrasida umumiy tarzda: "Odamlar: "Imon keltirdik", – deyishlari bilangina, sinalmagan hollarida qoldirailadilar deb o'yladilarmi?!"³⁷, shaklida xitob qilinadi. Oyatning mazmunidan ochiq-oydin ko'rinib turibdiki, odamlarning boy bo'lishi yoki iqtisodiy qiyinchilikda bo'lishi ularni yaratgan Robbisi tomonidan sinovga solinishida ahamiyat kasb etmaydi.

Xulosa qilish mumkinlki, Makka davriga xoslik Qyrhon oyatlarida yaqqol namoyon bo'lib turadi. Boisi, bu davrda nozil bo'lgan oyatlarda ehtiqod va ahloq masalasi yrg'ylanadi. Madina davridagi oyatlardan esa, huquqiy va hukm ohangi sezilib turadi.

PAYG'AMBARLIK RISOLATINING MAKKA DAVRIDA NOZIL BO'LGAN OYATLARDA XOTIN-QIZLAR HUQUQLARIGA DOIR MASALALARNING YORITILISHI

Qo'shboev Farruh

Islomshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori
Qo'qon davlat pedagogika instituti "Milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi
kafedrası"o'qituvchisi

Har qanday kishilik jamiyatida ijtimoiylaShuv natijasida turli muammoli vaziyatlar yuzaga chiqadi. Zero, insonlarning o'zaro ijtimoiy muomalalarida uchraydigan aloqalar, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar jarayonida o'ziga xos tartibda u yoki bu masalada chigalliklar kelib chiqadi. Makkada nozil bo'lgan oyatlarning ijtimoiy-ahloqiy muammolarni hal qilishdagi ahamiyatini tadqiq etish jarayonida ularning ko'plari o'z davrida myolaja qilingani hamda Bugungi kun jamiyatimizda uchrayotgan bahzi masalalarga yechim bo'lishi mumkinlligi jihatdan alohida mavzu sifatida o'rganildi.

³⁶ Qarang: Ibn Qasir. Tafsiri Ibn Qasir – Tafsir al-Qur'on al-azim. // Abu Abdulloh Muhammad Qurtubiy. Tafsiri Qurtubiy – al-Jomih liahkami al-Qurhon. // Muhammad at-Tabariy. Tafsiri Tabariy – Jami' al-bayon fi tafsir al-Qurhon.

³⁷ "Ankabut" surasi, 2-oyat. – B. 396.

Islom dinining ilk davrida Makkada nozil bo'lgan oyati karimalar o'ziga xos tartibda va muayyan mavzularga bag'ishlangani tadqiqot mavzusining yanada aniqroq bo'lishini belgilashga turtki bo'ldi. Boisi, Payg'ambarlik risolati davom etgan 23 yilning katta qismi, yahni 13 yili Makka davriga to'g'ri keladi. Ammo olib borilgan tadqiqotlar natijasida, Madina davriga nisbatan Makka davri kamroq o'rganilgani ma'lum bo'lmoqda. Shu sababdan Makka davri va bu vaqt oralig'ida nozil bo'lgan oyatlar mohiyatini anglash bo'yicha nafaqat jamoatchilik, balki ilmiy doiralarda ham ehtiyoj mavjud ekanini alohida qayd etish lozim.

Makka davri oyatlarida o'rin olgan, ammo vaqt o'tishi bilan qayta bosh ko'targan muammolardan biri sifatida ayollar huquqining cheklanish masalasini ko'rsatish mumkin. Ehtiborlisi, bu holat zamonamizda ham dolzarb mavzuga aylanib ylgirgan.

Makka davrida inson huquqi va erkinliklar haqida so'z borganda, ayol-qizlar va bolalar huquqi borasida to'xtalish alohida ahamiyatga egadir.

Payg'ambar (s.a.v.) olib kelgan risolat bu masalaning yechimida boshqa jabhalarda bo'lgani kabi ahloq mezonlariga tayanib, o'z faoliyatini olib bordi. Qyrhon oyatlarida Maryam binti Imron (Iso Masihning onasi) kabi oliy sifatli ahloq sohibasi bo'lmish ayol (obrazi)ning tasvirlanishi, o'z davrida ayollarni eng quyi o'ringa ravo ko'ruvchi bir jamiyatda avval kuzatilmagan noyob hodisa bo'lgan.

Qyr'on oyatlari vaqti-vaqti bilan bo'lak-bo'lak holda nozil bo'lgan. Syra va oyatlarning tarkibiga qaralsa, mos ravishda imon, ahloq, ibodat va myomalot kabi ierarxik tartibga ega ekanligi ko'riladi³⁸. Makka davrida yechim topgan masalalardan biri bu ayollar qadr-qimmatini masalasi bo'lgan. Zero, Qyr'onda muammoni yechimini keltirishdan avval masalaning ildiziga ham ehtibor qaratilgan. Boisi, arablar, eng avvalo, qiz bola farzandi bo'lishini yoqtirmas edilar. Bu xysysda "Nahl" surasida: "Qachonki ulardan biriga qizning xushxabari berilsa, g'am-alamga to'lib, yuzi qorayib ketur. Unga berilgan xushxabarning yomonligidan (uyalib) qavmidan berkinyr. u (qiz)ni xorlik bilan olib qolsamikin yoki tuproqqa qo'ysamikin? Ogoh bo'ling u qilgan hykm qanday yomon"³⁹, tarzida islom arafasidagi vaziyat bayon etiladi. Qiziq holatki, arablar Allohning qizlari bor deb ishonishar⁴⁰, Lot, Uzzo, Monot kabi sanamlariga ayollarning ismini

³⁸ Zarqoni, Manoxil al-irfon. I, 49; Suralarning nozil bo'lish tartibiga k'ra tarkibga kiritish. Duman, Bayon al-haqh. I, 5-6.

³⁹ "Nahl" surasi, 58-59-oyatlar. – B. 223.

⁴⁰ Qarang: O'sha sura, 16:57-oyatlar. – B. 223.

qo'yishar⁴¹, ammo o'zlari qizlarini tiriklayin ko'mishdan tiyilmas edilar⁴². Yuqoridagi ishlarga sabab ular o'z tasavvurlarida ayollarni tushunarsiz jins vakili bilib, inson sifatida qadrlamas edilar. Umar ibn Xattob (r.a.) islomdan avvalgi hayotida ayolga nisbatan munosabatini shunday ifoda etadi: "Biz johiliya hayotimizda xotinlarni hech bir hurmat qilmas edik. Islom kelgach, Allohning kitobida ular haqida oyatlar tyshgach, ular ham o'z huquqlariga ega ekanligini tushunib yetdik"⁴³. Umar ning bu so'zlaridan butun jamiyatning ayollar haqidagi tasavvurini anglash mumkin bo'ladi.

Qyrhon syralari, xususan, Makkiy oyatlar tadqiq etilganda ayolning bir necha holati borasida xabarlar kelganiga guvoh bo'lish mumkin. Xususan, qiz bola holati, turmush o'rtoq holati va onalik holati.

Makkiy oyatlarda qiz bola siymosida Muso (s.a.v)ning opasi⁴⁴ va yuqorida esalngan Maryam binti Imron⁴⁵ haqida habarlar keladi. E'tiborlisi, ularning har ikkisi ham ijobiy qiyofada tasvirlangan. Qyr'onda maqtalngan ayollar orasida – bu Sylaymon (a.s.)ning davrida yashab, u bilan munosabatga kirishgan – Saba malikasi Bilqis⁴⁶ ham bor. Avvaliga Allohni tanimay, but-sanamlarga sig'inib yurgan malika Sulaymon payg'ambarning chaqirig'i bilan olamlarni yaratuvchisi yagona Zotga imon keltiradi va uning dinini qabul qiladi. Ushbu voqeada ham ayol timsoli ijobiy jihatdan tasvirlangan.

Shuningdek, Qur'onda Ibrohim (a.s.), Zakariyo (a.s.), Auyub (a.s.) hamda Myso (a.s.)larning ayoli haqida bevosita yoki bilvosita ma'lymot berib, ularni soliha va vafodor bo'lganini ulug'laydi.

Makkada nozil bo'lgan Qur'on oyatlarida Lut (a.s.)ning ayoli yoki Uusuf (a.s.) haqidagi qissada zikr etilgan Azizning ayoli kabi salbiy sifatli ayollar haqida ham eslanilgan. Ammo Makka davrida nozil bo'lgan oyatlarning umumiy hisobidan kelib chiqib xulosa qilinsa, ayollarga nisbatan ijobiy qarashdagi oyatlar mutlaq ko'pchilikni tashkil etadi.

Payg'ambarlik risolati tarixi o'rganilar ekan, islomni eng avval qabul qilgan inson – Payg'ambar (s.a.v.)ning ayoli Xadicha binti Huvaylidning ayol kishi bo'lgani ham ayni haqiqat. Islomda ilk shahidlik maqomiga erishgan inson

⁴¹ "Najm" surasi, 19-20-oyatlar. – B. 526.

⁴² طبرى، محمد ابن جرير. جامع البيان في تفسير القرآن (تفسير الطبرى). – ص. 72.

⁴³ Çağıl, Necdet. İslam Öncesi Mekke To'lumunda Kadın // Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke To'lumu (2011).

⁴⁴ "Toha" surasi, 40-oyat. – B. 312.

⁴⁵ "Oli Imron" surasi, 35-oyat. – B. 54.

⁴⁶ "Намл" сураси, 22-44-оятлар. – Б. 378-380.

Symauya binti Habbati ham ayol kishi bo'lgan. Amir al-mo'minin Umar ibn Xattob islom hidoyatiga aynan ayol kishi sabab – singlisi Fotima binti Xattob orqali keldi.

Makkada islom risolatiga ashaddiy qarshi bo'lgan Abu So'fyonning qizi – Ummu Habiba Ramla binti Abu So'fyon, otasining haybatidan ham qo'rqmay, islomga kirgan avvalgi mo'minalardan bo'lgan. Albatta, bunday ro'yxatni uzoq davom ettirish mumkin. Bundan asosiy maqsad, islom risolatida hamma maqtagylik ishlar erkaklar bilan xoslanib, ayol bir chetda qolmagani to'g'risida fikrlarni dalillashdir.

THE APPLICATION OF JEAN PIAGETPS THEORY TO E-LEARNING

Anna Tatarinceva- professor, Dr.paed
Baltic International Academy,Riga,Latvia

“We cannot ever achieve final answers; rather we find new Questions, we discover other possibilities which we might try out. Knowledge is yltimately governed bu constructive alternativeness; everything can always be reconstructed.”
Salmon (2012)

The constructivist approach to higher education became the most popular one at Eyropean universities and higher schools During last decades. Constructivism, in contrast to behaviorism, has the origins of cognitive psychology concerned with the way bu which the human mind thinks and learns, how people become involved in the process of learning in general, and in the process of e- education in particular nowadays. A student is seen as an active participant in the educational process according to a cognitive approach.

The aythor of the present research reveals and evalyates the current statys of the constructivist approach to e- education and its usefulness for it.

The Problem of the constructivist approach to e - education was not investigated in Latvia, but it is very yrgent nowadays, because the contemporary sityation connected with the Covid-19 virys shows that everybody is inflyenced bu the necessity to acqyire new knowledge and skills with the help of new communication technologies, especially, when the Eyropean system of higher education uses e-learning and e-teaching everyday now.

There are many approaches, ways in which human thought was explored, and these ways varied considerably.

At one extreme, especially in the system of Distance Education, there are information theorists drawn the analogy of the human brain as a highly complex compyter, they seek to explain its performance in terms of rules and models of

learning. Different examples of this approach one can see in artificial intelligence systems' work, particularly, in varied models of memory and different cognitive processes.

At another extreme, it is the constructivist approach growing mainly on the base of the research by a Swiss developmental psychologist, Jean Piaget, also encompassing George Kelly's personal construct psychology, mainly concerned with the ways by which individuals come to make their own sense of the world.

The Aim of the proposed paper is to investigate the constructivist approach to e-education. The Object of the research is the constructivist approach to e-education.

The Method of the research is the scientific analysis of the methodological, psychological and pedagogical literature, connected with the given problem.

According to Burge & Roberts (2012), the constructivist approach to e-education is a process of creating meaning in which learners are actively engaged in the analysis of their own perspectives by obtaining new information and developing their own interpretations of it, where learners interact with each other and with the actual complex real-world online environments to construct a personal knowledge framework.

Let's analyze points of view of different scientists to the notion of constructivism that go beyond the interpersonal one.

"They direct attention to the ways in which activity is structured differently across contexts. If the cognitive development proceeds through the construction of meaning from activities, understanding the cultural structure of activities is crucial to understanding the ways in which meanings evolve differently in different contexts. Interpersonal interactions cannot provide insight into the sources of variation in developmental pathways unless they are embedded themselves in a cultural level of analysis that addresses the specific cross-contextual differences in terms of which interpersonal relations vary" Bidel (2014).

But Slavin (2016), believes that constructivism is a view of the cognitive development as a process in which students build systems of the meaning and understanding of reality through their experiences and interactions, actively construct knowledge by continually assimilating and accommodating new information.

The author shares points of view of Brooks & Brooks (2013), and Cranton (2004), that constructivism is the process where learners actively create knowledge and meaning through the experimentation, exploration, manipulation and testing of ideas in reality, where collaboration, shared goals, teamwork, group activities, simulations, the use of open-ended Questions are powerful forces in the learning process. An instructor acts as a facilitator of the e-educational process. This is the essence of e-self-directed learning, as it empowers students to follow those interactions wherever they may lead and are not dependent on the instructor.

Jonassen (2015), believes that the facilitation of the online learning environments that foster personal meaning-making, as well as the social

construction of knowledge and meaning through interactions with communities of students is preferred to the instructor's interventions controlled the sequence and content of e-instructions.

To the author's mind, the process of e-education is learner-centered, taking the lead and determining the flow and direction of the process.

Let's reconsider the definitional elements of e-education:

- the separation of an instructor and a learner in time and place for a majority of the instructional processes;
- the connection through educational media;
- a volitional control of the learning process resting with a learner.

It becomes clear that the more active learning models are the more models of choice for the online learning environment could be. But given limitations of the access to students, the time and distance, the instructor can't control successfully how or what is being learned. And because students are left to their own devices, it is up to learners to make sense of the core of knowledge associated with a learning course being delivered by themselves.

The instructor supports this e-process through the usage of collaborative assignments, the facilitation of active discussions, the promotion of the development in critical thinking and research skills. The outcome is the online learning environment's enrichment in the potential for collaborative learning and social construction of meaning.

The author would like to analyze a constructivist approach to the development of the Bronfenbrenner's (2017) Ecological Systems Theory, which views a student as a person developed within a complex system of relationships. According to this theory, learner relationships are affected by multiple levels of the environment from the intimate levels of parent-child interaction-the microsystem-to the immediate settings of a family, school, and neighbourhood-the mesosystem-to the broad contexts of society and culture-the eco-system.

An important implication of the ecological system theory to the process of e-education is that changes at any level have an impact on the development, which supports the idea that the prevention and intervention programs or services can have the significant impact on students' well-being and education.

The constructivist approach to learning means, to the author's mind, that students will be gathering information and analyzing it as they jointly explore topics and test theoretical ideas against the real-life situations and their own practical knowledge. So rather than students' listening to the lecturer's constructions of knowledge, they play an active role in being their own "knowledge architect". This type of learning is rooted in the meaning-making process that is central to constructivism, which we have already established as a major feature of the online lecture-room. The predisposition of people for constructing their own meanings is recognized as the key for designed effective learning in all settings, including workplace settings.

According to the constructivist approach, students:

- ❖ analuze concepts, theories, principles;
- ❖ apply them to the real world problems;
- ❖ reflect on their own experiences of learning;
- ❖ assess the relevance of theories and practical experience to own life contexts;
- ❖ contribute constructively to all kinds of discyssions;
- ❖ sypport and challenge group members in their explorations, and
- ❖ carry out self-assessment of their learning Piaget (1950).

The aythor shares the point of view of educational researchers Haynes, Davis, McKibbon and Tygwel (2014) that e-education is a constructive process in which the learner interacts with new information in order to establish personally relevant meaning of this information. As the topic is e - education, the interaction with new online information is the essential ingredient in this process. The challenge for instrycional designers is to organize learning opportunities to sypport such an interaction.

Let's analuze the constructivist approach in connection with e-education more in detai.

Jean Piaget is considered to be a father of the Theory of Constructivism. Jean Piaget is the most dominant figyre in the constructivist movement because he is the first researcher stressed the main emphasis on the constructivist nature of the learning process.

The main idea of Piaget (1950) is based on the idea that knowledge is constructed bu a learner in mental activities. In contrast to the more traditional views seen learning as simply the accymylation of facts or the development of skills, the main ynderlying assymption of constructivism is that individuals are actively involved right from their birth in constructing the personal meaning that is their own personal understanding from their experiences.

A student is broyght into the central focus of the educational process, he/she is an active participant seeking meaning. Each of them generates own rules and mental models used to use sense of their experience more syccessfully.

Piaget is more interested in the ways in which people come to know things as they developed from infancy to ADUlthood. Thys, his theory is one which is action-based. The constructivist approach bu Piaget is more concerned with the process of learning than what is learned. It suggests that we come to know things as a direct result of our personal experiences, but we make sense of those experiences at different stages of our lives.

Piaget's theory is based on learners passing through a series of stages. For an infant, the most important way of exploring the environment is through his basic senses. It is the sensory-motor stage of learning. The next stage is the intyitive, pre-operational stage, it is between two and seven. The concrete operational stage is at the age of seven of a child, this stage depends on concrete examples. Finally, there is a move to formal operational thinking when abstract reasoning becomes

increasingly possible. It happens, for Piaget, During adolescent and ADUlt years.

There are three basic components of Piaget's Constructivist Theory (1950):

- schemas (building blocks of knowledge);
- adaptation processes enabled the transition from one stage to another one (eqyilibriym, assimilation, and accommodation);
- stages of cognitive development.

Jean Piaget (1950) viewed the intellectyal development as a process of adaptation (adjustment) to the world. The aythor sypports the point of view of Piaget (1950) who defines the human cognitive development as mainly a process of maturation, within which genetics and experience interact. The developing mind is viewed as constantly seeking eqyilibration, i.e. a balance between what is known and what was currently being experienced. This is accomplished bu the complementary processes of assimilation and accommodation.

Assimilation is the process bu which incoming information is changed in our minds so that we can fit it in with what we alreADU know. Accommodation is the process bu which we modify what we have alreADU known to obtain new information. Working together, these two processes contribute to what Piaget terms the central process of the cognitive adaptation.

This is the essential aspect of e-education. Instryctors should encourage students to pay attention to the process of learning rather than the end prodyct of it, to use active methods of "reconstructing the tryth". The aythor would like to draw the reader's attention to some central aspects which are of particular significance for compyter-mediated e-education.

- First, everybody can see the importance of a learner to be an individual, actively involved in constructing the meaning. When students learn any sybject, they are actively involved in making their own sense of this sybject as well as of tasks proposed to them.

- Second, the development of thinking and its relationship to a sybject and experience become a central focus of e-education.

- Third, a care should be taken to match reqyirements of any e-task to the cognitive level

of a student. These tasks set bu an instryctor from the electronic lecture-room should be neither too abstract for those who are not yet conceptyally capable of fnyctioning at this level, nor too simple for the level of the student's competence.

- Fourth, one can see the application of Piaget's notions of assimilation and accommodation to learning a new sybject. When students receive a new inpyt of the sybject, they need to modify what they alreADU know about this sybject (accommodation) to "fit" the new information in their existing knowledge (assimilation). In this way students' knowledge of how the system of the new sybject operates grADUally develops.

The next famoys follower of the constructivist movement, whose Theory of Personal Constructs (1955) has profound implications for lecturers and educational

psychologists, is George Kelly. Kelly (1955) believes that people as scientists constantly seek to make the sense of their world, they carry out their own personal experiments, construct hypotheses, theories and actively seek to confirm or disconfirm them.

The pattern of a man's construction is called a construct, in other words, a construct is the meaning we give to our surrounding reality. Each person sets up his/her own network of pathways leading to the future. In order to understand someone, one should understand his/her personal construct system (Kelly, 1955).

These personal theories or "constructs" people place over their impressions of any new events or people with whom they get in touch in order to establish some kind of reasonable "fit". For Kelly, learning involves students to make their own sense of new information, and this is especially important for e-education. Students are actively involved in constructing their own personal understanding of things, and this understanding will be different for different people. Kelly(1955) argues that differences in human behaviour largely result from differences in the ways people perceive and construct the world.

This statement completely coincides with the point of view of one of the creators of the Learning Styles' Theory - Rita Dunn (1989), who believes that people concentrate on, absorb, process and retain new information differently according to 23 elements of instructional environment;

- ❖ immediate environment (noise, temperature, light, design),
- ❖ emotionality,
- ❖ sociological preference (learning alone; with peers; with ADULTs present),
- ❖ physical characteristics (auditory, visual, tactile/kinesthetic preference, time of day...),
- ❖ psychological inclinations (global/analytic, hemispheric preferences, impulsive/reflective).

All these elements define learning style of students. Keefe (1987), gives one of the classic definitions of learning styles: " Learning styles are the cognitive, affective, and physiological traits that serve as relatively stable indicators of how learners perceive, interact with, and respond to the learning environment". Kolb (1987), believes that there are four main styles of learning, which are represented by the Diverger, Assimilator, Converger, and Accommodator.

All these definitions are closely connected with the main postulates of the constructivist movement:

- knowledge is constructed not transmitted;
- prior knowledge impacts the learning process;
- building useful knowledge requires effortful and purposeful activities.
- knowledge is constructed by a learner, not passively received from the environment.

Kelly(1955) believes that students are active participants in deciding how to act and they made such decisions on the basis of what was made the sense to them personally. Each person's individual construction of the world depends upon their

previous experiences, which also influence how they anticipate what will happen in the future.

Instructors should see the differences related to each style. For example, the Accommodator will be comfortably involved in a task completion and taking the real-world risks and be impatient with too many theoretical talks; the Assimilator, on the other hand, will be happy linking a wide variety of ideas in order to build models or theories. Working together, these two persons may make a great team – once they accept their different ways of getting and processing information.

The author would like to set out some important implications of taking a personal construct approach to e-education.

- First, we can make a clear distinction between meaningful and meaningless learning

activities in e-education. E - learning does not entail the reception of ready-made facts, but must involve building of new personal meanings and understanding. Only by developing their own understanding of the world it is possible for students to be changed and developed.

The author supports the point of view of Kelly who believes that a meaningful activity is one that encourages the process of making sense, of fitting or mapping the new onto the old to create new understanding.

- Second, as Salmon (2012) points out, though each of individuals inhabits the unique experiential world, if it is to be a social world, we must find ways of reaching common understanding together with others. The human enterprise depends on a shared online reality. Instructors and learners should be as much as possible involved in e-education and try to achieve some kind of shared understanding of what is happening in their electronic space.

- Third, instructors should realize that although a curriculum may be set down precisely for them, it inevitably becomes shaped by them into something personal which reflects their own belief systems, their thoughts and feelings about both the content of their lectures and learners, views of the world in general.

The usage of the constructivist approach does not imply that learning standards go downhill,

or that the instructor becomes unnecessary. Students work hard to analyze the complexities of

the real world contexts, to figure out solutions to messy problems or apply new skills.

Instructors guide and challenge rather than serve only a transmission function.

The author shares the point of view of Burge and Roberts (2012:20), who believe that there are the following implications of applying the constructivist approach to e-education:

1. Learning resources should have some or all of these characteristics:
 - relevance to a learner and to the real-world problems and contexts;
 - a variety of problems and contexts (avoiding fear of information);

- controversial or complex problems (depth of information);
- conflicting ideas and attitudes in a context;
- personal practical knowledge held by a learner.

2. The constructive student in the electronic space:

- challenges her/his own knowledge and values;
- uses many types of thinking, such as metaphorical, intuitive, creative and logical/analytical;
- discovers and analyzes all elements in a complex situation;
- generates alternative solutions or procedures;
- checks a proposed new solution or procedure;
- uses errors as a part of learning;
- thinks in order to speak;
- revisits new learning to develop ideas in more depth across new situations;
- accepts the ambiguities in how the real world operates.

3. The constructive instructor in the electronic lecture-room:

- encourages students to produce, not reproduce, ideas;
- helps learners to revisit information for the greater depth of analysis;
- lets learners to struggle a bit to figure things out;
- offers learners the opportunity to watch an expert in action;
- asks for proof of learning, for example: "How did You reach that conclusion?" (a new idea), or "Show how You do that" (a new skill);
- confirms, corrects and challenges students;
- helps students to use different perspectives to look at a problem;
- knows when to get out of the students' space;
- ensures access to adequate resources.

The author would like to add that confusion is an expected factor in all kinds of learning, especially when students try to organize mass of incoming information in a hurry.

Instructors need to resist own desire to rescue students from their confusion, as they need to work through their confusion to develop better learning skills.

A careful instructor, to the author's mind, will assess whether learners can be left alone for a while to handle the confusion and decide when the assistance should be offered, first by group peers, and then by the instructor. These choices demand good judgment that is based on the instructor's knowledge of students.

The author can conclude that the constructivist approach to e-education identifies four key sets of factors influenced the learning process on the Information Highway:

- instructors,

- learners,
- tasks, and
- contexts.

None of these factors exists in isolation. They all interact as a part of a dynamic process.

All instructors in the electronic lecture - room selected tasks according to their beliefs about e-teaching and learning, should take into account approaches to learning of their students and their cognitive level. Learners interpret tasks in the ways that are meaningful and personal to them as individuals. A task, to the author's mind, is therefore an interface between the instructor and learners.

These three elements: the instructor, the task, and the learner are in this way a dynamic equilibrium. The context in which e-learning takes place plays an important part in shaping what happens within it. That includes the emotional environment, the physical environment; the whole educational ethos; the wider social environment; the political environment and the cultural setting.

That can be represented as a set of concentric circles, influencing each other, with the participants, playing the important role in shaping these environments. The keys to the creation of a learning community and successful facilitation online are simple. They are, to the author's mind, the following:

- honesty,
- responsiveness,
- relevance,
- respect,
- professionalism,
- openness, and
- empowerment.

Stressing the importance of the e-learning community as a central feature, the role and importance of each of these keys to success will become clear. Group members should feel safe in expressing themselves without fear of how they will be perceived, allowing for active, rich discussions. The implications are that as educators, we should be able to create atmosphere of safety and community in all of our learning settings, whether they are electronic or face to face.

Instructors need to act as gentle guides while participants are developing norms and rules as they go. Facilitators, participants should become equal partners in the development of a successful online learning community. The development of community as a part of the learning process helps to create rich and powerful learning experiences.

E-education is concerned not just with theories of instruction, but with learning to learn, developing knowledge, skills and strategies to continue to learn and adapt, with making learning experiences meaningful and relevant to the individual, with the development and growth as a whole unique person. In order to do that well, we must understand mental models that students use to perceive the

world and assumptions they make to support those models.

Instructors should use the constructivist approach to teaching but their strong support of discovery approaches which requires a student to construct information and knowledge by discovering the relationships existed among concepts and principles, change their world by active mental work.

References

1. T.R. Beyond Interactionism In Contextual Models of Development. Human Development 2014, 35; 306-315.
2. Bronfenbrenner, U. Ecological Systems Theory. Annals of Child Development. Vol 6, pp.187-251. Greenwich, Conn.: JAI Press. 2017.
3. Brooks, J., and Brooks, M. In Search of Understanding; The Case for Constructivist Classrooms. Alexandria, Va.; Association for Supervision and Curriculum Development. 2013.
5. Burge, E., & Roberts, J. Classrooms With a Difference. Facilitating Learning on the Information Highway. Montreal. Toronto; Cheneliere /McGraw-Hill. 2012.
6. Cranton, P. Understanding and Promoting Transformative Learning. San Francisco; Jossey-Bass. 2004.
7. Dinn, R. Teaching Secondary Students Through Their Learning Styles. YSA. NY. 1989.
8. Haynes, R., Davis, D., McKibbin, A. and Tygwell, P. A Critical Appraisal of The Efficacy of
9. Continuing Education. JAMA. 2014, 251:61-64.
- Jonassen, D., Davidson, M., Collins, M., Campbell, J, and Haag, B. Constructivism and Computer-Mediated Communication in Distance Education. The American Journal of Distance Education, 2015, 9(2), 7-26.
10. Keefe, J.W. Learning Style Theory and Practice. Reston, VA; National Association of Secondary School Principals. 1987.
11. Kelly, G. The Psychology of Personal Constructs. NY: W.W. Norton & Company. 1955.
12. Kolb, D.A. Learning Style Inventory. Boston, MA; McBer & Company. 1987.
- Piaget, J. The Psychology of Intelligence. NY: Routledge. 1950.
13. Salmon, P. Psychology for Teachers; an Alternative Approach. London; Hytchinson. 2012.
14. Slavin, R. Educational Psychology. Theory and Practice. John Hopkins University; Allyn and Bacon. YSA. 2016.

NAVOIY IJODIDA INSONPARVARLIK G'OYALARI

Haydarov Rahmatullo Ergashevich,
AndDU tayanch doktoranti

Komil insonni tarbiyalash masalasi qadimdan G'arbiy Sharq olimlari, mutafakkir va donishmandlarining diqqat-e'tiboridagi asosiy mezon, kundalik ehtiyoj bo'lib kelgan. Xususan, bizning ajdodlarimiz inson zotini yuksaklikka ko'targanlar, uni tirik mavjudotlar orasida eng a'losi deb hisoblaganlar va insonning yashashdan maqsadi, mukammal jamiyat, odil va ma'rifatli shoh, komil inson haqidagi qimmatli fikrlari hozirgacha o'z qadrini yo'qotmasdan, insoniyatga xizmat qilmoqda. Kishi yuksak fazilatlar va qadriyatlarni egallamasdan, o'zida insonga muhabbat tuyg'usini shakllantirmasdan, go'zal hulqli, odobli, insonparvar bo'lmasdan turib yetuk shaxs, komil inson bo'lib yetiShuvi qiyin.

Alisher Navoiy o'z hulqi, ahloqi, ilmi va bilimi bilan jamiyat hayotidagi turli ijtimoiy nohaqlik hamda adolatsizliklarga qarshi kurashdi, o'z asarlarida ifodaladi. Shuning uchun bo'lsa kerak, shoirning shaxsiy namuna bo'lganligi o'z navbatida uning asarlaridagi insonparvarlik va ezgylilik g'oyalarining o'ziga hos talqinini yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

Alisher Navoiy "Xamsa" si XV asrdagi xalqimiz manaviy taraqqiyotining ko'zgisi bo'lib, "Xamsa" uning shoh asaridir. Unda o'sha davr turmushi, xalq hayoti, din va diyonat, odob va ahloq haqidagi qarashlar o'z ifodasini topgan, Shuningdek, o'z navbatida boshqa "Xamsa"lardan farq qilgan alohida xususiyatlar asosida bo'lgan insoniylik va boshqa ezgylilik g'oyalarining talqiniga ega. Navoiy "Xamsa"si bir-biri bilan ich-ichidan mustahkam bog'langan beshta dostonni o'z ichiga oluvchi yaxlit asardir. Buyuk shoir Unda zamonasining barcha dolzarb masalalarini qalamga oladi. MUndarijaviy doston bo'lmish "Hayratul-abror"da shoir ymr, uning mazmuni, tabiat, jamiyat va inson munosabatlariga doir savollarni qo'yib, keyingi dostonlarda muayyan taqdirlar, voqealar misolida ularga javob berishga intiladi. "Xamsa"da buyuk mutafakkirning olam va odam, tabiat, kishilik jamiyati, ymr va uning mazmuni haqidagi falsafiy-ahloqiy qarashlari, ijodkor sifatidagi buyuk salohiyati u qo'llagan badiiy timsollar, tashbehu tamsillar vositasida butun bo'y-basti bilan namoyon bo'ladi.

Navoiy "Xamsa" si uning dunyoqarashini yaxlit bir tizim sifatida namoyon qilib, uning markazida, Shubhasiz, inson, odamiylik kontseptsiyasi, adly insof, sahovat va muhabbat haqidagi fikr-o'ulari, ezgylilikka payvasta buyuk tafakkur olami yotadi. Uning ijodidagi eng asosiy insonparvarlik va ezgulik g'oyalarining o'ziga hoslik tomoni Shundaki, u o'zi yashagan davrgacha faoliyat yuritgan barcha mutafakkir va ijodkorlardan farqli o'laroq ilohiylik va dunyoviylik tamoyilini uyg'ynlashtira oldi. Ilohiy g'oyalar, timsollar uning uchun inson hamisha intiladigan ideal olam bo'lsa, dunyo Shu ideal olamning ko'zgisi, ibrat hamda saboq maydoni. Zero, insonda koinotning, ilohiy olamning hikmatlari, mohiyati

aks etgan. Ayniqsa, bu boradagi qarashlar "Hayratul-abror" dostonining asosini tashkil etadi. "Neki olami kybroda bor-olami syg'roda bor", deydi Alisher Navoiy ushbu dostonida. Olami kybro - katta olam, ya'ni koinot, borliq. Olami syg'ro - kichik olam, ya'ni inson. Bunday qarash aslida Odam Atoning yaratilishi haqidagi rivoyatga borib taqaladi. Odam Ato, Quroni Karimda aytilishicha, tuproqdan yaratilib, keyin unga Alloh o'z ruhini yyborib, jon ato etadi. Demak, inson modda va ruh yoki yoki tabiat va ilohdan vujudga kelgan. Shu bois inson tiynatining o'zida ma'joz va haqiqat, ilohiylik va dunyoviylik mujassam.

Bu olam yagonaligi haqidagi vahdat yl-vujud talimotiga muvofiqdir. Ya'ni:

*"O'z vujudyngg'a tafakkur aylagil,
Har ne istarsan, o'zyngdin istagil".*

Shunga ko'ra, inson avvalo o'zini, keyin Alloh yaratgan jamiki ilmy hikmat, ma'rifat-ma'naviyatini bilib, o'z Xoliqini tanib, mysaffo ruh holidagi qayta vahdoniyatga qo'shilmog'i darkor. Shu yo'lda inson ahloqi poklanadi va u komillik darajasiga ko'tariladi.

Shuni aytish o'rinliki, hazrat Navoiy "Xayratul-abror" dostonida tasavvuf falsafasidagi ahloq, hulq-odob qoidalari, insonparvarlik va odamiylik, nafsni tiyish, adolat va marifat, tabiat va insonni sevish, ularni e'zozlash, talim-tarbiya to'g'risidagi g'oyalardan unumli foydalandi. Bu g'oyalar mutafakkirning boshqa g'azal va ryboiulari, dostonlari, nasriy asarlariga ham singib ketgan. I. Haqqyl ta'kidlaganidek, "Navoiuning tasavvufga yondashuvi va bu ta'limotdan ko'zda tutgan maqsadi – shaxs va millat taqdiriga mas'yl, yurt taraqqiyotiga suv va havoday zarur tushuncha larning istiqboli uchun yonib kurashgan, haqiqatni faqat tanish emas, haqiqatni sevish salohiyatini ham ko'zlagan mutafakkir sanatkorning yondashuv va maqsadi edi".⁴⁷

Navoiuning umuminsoniy mazmunga ega bo'lgan gumanistik qarashlari islom dini falsafasidan oziqlangan bo'lib, mutafakkir o'zining asarlarida insonning diniy va dunyoviy jihatlari, zohiriy va botiniy tomonlarini har tomonlama yoritib berishga harakat qilgan..

Navoiy insonni aqlsiz tasavvur qilmaydi. Inson qanday ish bilan Shug'yullanmasin aqlga, tafakkurga, uning kuchiga ishonishi kerak, degan fikr mutafakkir asarlarining muhim jihatini tashkil qiladi. Mutafakkirning yana bir muhim xususiyati, bizning fikrimizcha, Shundan iboratki, yl zot o'zining g'azal, ryboiy va dostonlarida insonparvarlikka oid qarashlarni bayon qilish bilan cheklanib qolmasdan, balki o'zi buyuk insonparvar shoir degan nom qozondi, odamiylikda boshqalarga o'rnak bo'ldi. u doimo oddiy xalq g'am-tashvishiga sherik bo'ldi, ularga homiylik qildi.

Alisher Navoiuning "Xamsa"ga kirgan dostonlarining har birida insonparvarlik g'oyalari yaqqol namoyon bo'ladi. Uning "Farhod va Shirin", "Layli va Majnyn", "Saddi Iskandariy" va boshqa dostonlaridagi Farhod, Shirin, Layli, Majnun, Iskandar, Suqrot, Aflotun timsollarida vatanparvarlik,

⁴⁷ Иброҳим Ҳаққул. Навоийга қайтиш. –Тошкент: Фан, 2007. Б.27

insonparvarlik kabi yuksak ahloqiy fazilatlar, olijanob qadriyatlar jamlangan. Bu obrazlar allomaning ijtimoiy-falsafiy, ahloqiy va gumanistik qarashlariga mos holda bayon qilinadi. Hazrat Navoiy odamiylik, vafodorlik, mehr-oqibat, xalq g'amida yashash, uning farovonligi, baxt-saodati yo'lida hatto jonini fido qilish, xayr-ehson, o'zgalarga saxiylik qilish kabi fazilatlarni hamma narsadan yuqori qo'yadi. Mutafakkir bu bilan insonni, uning xislatlarini ulug'laydi, uni boshqa jonzotlardan a'lo ekanligini ishonarli tarzda isbotlab beradi.

Xulosa qilib aytganda, hazrat Navoiyning hayotda qilgan ishlari, davlat arbobi sifatidagi faoliyati, xalqning turmushini yaxshilashga, og'ir qismatini yengillashtirishga qaratilgan savobli va xayrli ishlari, "Xamsa"sining mazmun-mohiyati umuminsoniy va gumanistik ruh bilan syg'orilgan.

Mutafakkir insonparvarlik tushuncha siga ijtimoiy mazmun beradi. Ushbu dostonida kamtarlik, vafodorlik, nafsni tiyish, rostgo'ylik, saxiylik, donolik, muhtoj va yetim-yesirlarga yordam berish, bag'rikenglik, myloyimlik, shirinsyxanlik, shijoatkorlik, ezgylilik, mehr-muruvvat, rahmdillik, odamiylik - bularning hammasi insonparvarlikning tarkibiy qismi bo'lib, insonni kamolot sari, ezgylikka yetaklaydi.

INSON MA'NAVY KAMOLOTINI TA'MINLASHDA ADABIYAT MA'NAVY TIZIM SIFATIDA

Haydarov Rahmatullo Ergashevich,
AndDU tayanch doktoranti

Insoniyat tarixiga nazar solsak insonni kamol topishini afsonaviy, diniy va falsafiy talqinlari orasidagi tarixiy davr mobaynida Sharqda ham, G'arbda ham inson kamolotiga doir juda ko'p ta'limotlar yaratildi. Umumilmiy metodologik nuqtai nazar asosida mazkur masalaga e'tibor qaratsak, insonni botiniy dunyosining manzarasini (tuzilishi ni) tavsiflochi ta'limotga, ma'naviy tizim deb yoki inson kamoloti nazariyasi tushuncha sini qo'llash o'rinli hisoblanadi.

Inson kamolotini ta'minlashda ma'naviy tizimning bir bo'lagi hisoblanmish adabiyot bajaradigan vazifalarning birontasini boshqa bir madaniy majmya bajara olmaydi. Adabiyot yaxlit ijtimoiy-madaniy majmya sifatida maishiy-madaniy, ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy-madaniy, siyosiy-madaniy, huquqiy-madaniy, tibbiy-madaniy kabi g'oyalarni mujassam etib, qaysi tilda yaratilgan bo'lsa, o'sha til sohiblarining kechinmalari, intilishlari, xotiroti, hayot tarzini in'ikos etadi. Shu tariqa, adabiyot milliy qadriyatlarni shakllantirib (takomilini ta'minlab), uni umuminsoniy qadriyatlar darajasigacha chiqrish uchun funktsional ta'sir ko'rsatib, milliy madaniyatni targ'ib etib, dunyo manzarasining badiiy tasvirini takomillashtiradi. Bu o'z navbatida adabiyotning ma'naviy va polimorfizm tizimlarini shakllantirishidan dalolat beradi. Ya'ni, adabiyot ma'naviy va polimorfizm tizimlarini yaratib, jamiyatning ijtimoiy va madaniy tizimining

“hayotini” ta’minlash uchun, tizimosti tarzida ishtirok etadi, ya’ni bir qator ijtimoiy va madaniy ahamiyatga ega bo’lgan vazifalarni bajaradi. Shu sababli, adabiyot (janridan qat’iy nazar) inson ma’naviyati, millat ma’naviyati va jamiyat ma’naviyati orasidagi mytanosiblikni ta’minlash uchun amal qiladi.

Ma’naviy tizim sifatida adabiyot, ma’naviyatni funksional sharhini alohida qahramon namunasida ifodalab berishga qodir ekanligini alohida ta’kidlab, Alisher Navoiuning “Hayratul abrор” dostonining myqaddimasida yozadi: “Bismillahir-rohmanir-rahim, Rishtaga chekti necha dyrri yatim. Har dyr angа javhari jondin fuzyn, qiymat aro ikki jahondin fuzyn ...Rishta emas, turfa kamandedyr y. Davlaty din saydig’a bandedyr yl ...Bal arig’edyrki, oqar jon suvi. Yo’q, demakim jon suvi, hayvon suvi⁴⁸”-deb yozadi. Jon suvi deganda bir odamning badanidagi qon tomirlarida aylanadigan moddani tushunish shart emas. Balki, insonning surati va siyrati orasidagi muvozanatni ta’minlab beruvchi ma’naviyatni tushunish lozim. Chunki “... ma’naviyatning tarkibiy qismlari hisoblanmish: -maqsad, real e’tiqod, iymon, bilim, aql, orzu–umidlar, xotira, did, tamiz, tuyg’ular, insonni o’ziga va atrofdagilarga bo’lgan munosabati, qadriyatlari...”⁴⁹ kabi unsurlarni yaxlit tarzda namoyon etadi. Shu sababli, jamiyatda adabiyotga, aniqrog’i, uning turli janrlariga o’quvchini munosabati o’zgarib turadiki, bu nafaqat ularning ma’naviy ehtiyojini qondirish yoki qondirmasligiga bog’liq, balki ibrat uchun yaratilgan zamon qahramoni siymosini, komil inson modelini to’liq tasvirlab berishga ham bog’liqdir. Alisher Navoiuning ijtimoiy-falsafiy qarashlari “Hayrat yl-abrор” dostonining yigirmanchi maqolatida o’z aksini topgan. Mutafakkir, iymon va uning vazifalari haqida munosabat bildirib, iymon insoniylikning asosiy javhari, sybstantsiyasi ekanligini ko’rsatib o’tgan. Iymonsiz odam inson emasyr.

Kimki jahon ahlida inson erur,
Balki nishon angа iymon erur.⁵⁰

Aynan ana Shu chuqur falsafiy mushohada asnosida ijodkorning tafakkur tarzi baholanadi. O’quvchi madaniy zavq olib, asardagi komillik g’oyasining shaydosiga aylanib qoladi. O’zning komillikka erishish maqsadini belgilab olishi ham mumkin.

Mazkur mavzuga ilmiy-an’anaviylik nuqtai nazari bilan qaraganda, ta’kidlash lozimki, adabiyot ma’naviy tizim sifatida, aniq makon va tarixiy davrning falsafiy tafakkurining hosilasi sanalib, o’sha davrning ijtimoiy-madaniy manzarasini, mavjud ma’naviyatini in’ikos ettirish bilan birga, uning istiqboldagi rivojlanish yo’llarini belgilash uchun turtki berishi lozim. Nemis faylasufi va madaniyat tarixini chuqur o’rgangan “ma’naviy ta’rixiy anglash” ta’limotining asoschisi Vilgelm Diltey falsafa fani haqida munosabat bildirib, falsafa tashqi predmetli, buyumli ko’rsatkichlarga emas, balki insonni ma’naviy dunyosiga

⁴⁸Алишер Навоий “Хайратул-аброр” // “Хамса”. – Т. SMI-ASIA, 2009. 5–бет.

⁴⁹ Ахборотнинг психологик хавфсизлигини таъминлаш механизми // Услубий қўлланма. – Тошкент: Университет, 2015. 6– бет.

⁵⁰Алишер Навоий. Хайрат ул-аброр. 63 – бет.

qaratilgan bo'lishi lozim degan ta'birini inobatga olsak⁵¹, Alisher Navoiy insonni tarixiyligi va ma'naviyatiga ham urg'u berish bilan birga, ma'naviyatli insonni qadrlaydi, ulug'laydi va ma'naviyatlili kamillikni asosi ekanligi uqtiradi.

Ma'naviy tizimda – adabiyotda komil inson modelini yaratish murakkab kechadi. Chunki ijodkorning tafakkurida “kecha (o'tmish) – bugun (hozir) – erta (kelajak)” kabi hayot tarzida amal qiladigan ijtimoiy–madaniy me'yorlar, qadriyat va ideallar dinamik mazmun kasb etishi natijasida, sintezlashadi va o'zgaradi. Aynan, o'sha o'zgarish sabablarini falsafa, aniqrog'i ijtimoiy falsafa asoslab berishi lozim bo'ladi. Agarda, ijtimoiy–madaniy jarayonda ma'naviy tizimni asosiy vazifasi hayotni ta'minlashdan, hayot tarzini o'rgatishdan, ijtimoiy me'yorlar va ideallarni belgilab berishdan iborat bo'lsa, bunda komillikka erishish mavzusi nafaqat tarixiy–falsafiy, diniy, ahloqiy yoki ijtimoiy–falsafiy balki metodologik vazifa bo'lib qolmoqda. Negaki, insonni komillikka yetishida afsonaviy, diniy, biologik va boshqa ta'limotlar yaratilgan. Ammo, ularni sabab va oqibat aloqadorligini belgilab berish, ijtimoiy-madaniy mohiyatini ko'rsatish falsafaning zimmasida qoladi. Insonni komillikka erishishini turli ta'limotlar asosida kontseptyal modelni yaratish vazifasi falsafa fani doirasida izlanishlar olib borayotganlarning zimmasida turgan, o'z yechimini topishi shart bo'lgan dolzarb falsafiy masala hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Navoiy “Hayratyl-Abror” // “Xamsa”. – T.: SMI-ASIA, 2009. 5–bet.
2. Alisher Navoiy. Hayrat yl-Abror. 63 – bet.
3. Noveyshiy filosofskiy slovar. – Minsk, 1999. – S.435.
4. Pechchei A. Chelovecheskie kachestva / perevod s ang. O.V.Zaxarovoy. Obshaya red. Akad. D.M.Gvishiani. – M.: Progress, 1980. – 302 s.
5. Samarov R. Inson kamolotini ta'minlashda adabiyot: strykturaviy-funksional jihat // O'zbekistonda xorijiy tillar. Ilmiy – metodik elektron jurna. №1 (15) / 2017. 188-195–betlar.

O'ZBEKISTON MADANIYATI

Mavlonova Gulchehra Rustamjon qizi

Andijon Davlat Chet Tillari Instituti

3-bosqich talabasi

O'zbek xalqi o'zining boy va rangbarang madaniyatiga ega. Bu ko'pgina qadimiy xalqlar madaniyati uyg'unligi samarasidir.

O'zbekiston hududlarida urf-odatlar bir-biridan farq qiladi. Muayyan viloyat yoki shaharning faqat o'zigagina hos bo'lgan liboslari, san'at maktablari, musiqasi

⁵¹ Новейший философский словарь. – Минск, 1999. – С.435.

bo'lib, hattoki suhbatdoshning shevasiga asoslanib ham, uning Vatani qayerligini xatosiz bilib olish mumkin.

O'rta Osiyo xalqlari madaniyati ming yilliklar davomida shakllangan bo'lib, hayotning har bir jabhasini tartibga solgan, agarda kimdir yaxshi hulq qoidalariga bo'ysynmasa xalq oldida obro'sizlantirilgan...

Sharqiy va Markaziy - Osiyo mamlakatlarida o'zini anglash va hurmat qilish islom dini asosida kechadi. Shu sababli insonlarning kelib chiqishi va ijtimoiy holatidan qat'i nazar Ushbu urf - odat va an'analarga rioya qilish ularning burchlariga aylangan.

Vaqt hykmi bilan Markaziy Osiyo va O'zbekistonda o'z madaniyati va an'analari avvalgilarini saqlab qolgan holda to'liq shakllandi.

Kim biladi, balki, Bugungi kunda barchaga ma'lum bolgan sharq mehmondo'stligi bizgacha yetib kelgan qadimiy xalqlarning urf - odatlarini o'zida aks ettirar... Qadimda, o'zbek xalqi uchun mehmondo'stlik – nafaqat hayot qonuni, balki ahloqiy madaniyatning ham qoidalaridan biri edi.

O'zbek xalqining urf - odat va an'analari kop yillar davomida, zardyshtiular, baqtriyaliklar va so'g'dlar ma'naviy merosi, boshqa tarafdin kochmanchi qabilalar, keyinroq esa Qur'oni Karimda ko'zda tutilgan islom an'analari asosida shakllandi.

SALOMLASHISH

Qadim zamonlardan oq ikki musulmon kishi ko'rishib qolishsa, oralaridagi munosabat do'stona yoki aksi bo'lishiga qaramay, bir-birlari bilan salomlashishlari kerakligi ta'kidlangan. Salom berilganda esa alik olish farz hisoblangan. Bunda ijtimoiy tarafdin yuqori pog'onada turuvchi kishilar past pog'ona vakillariga salom berishlari (aksi emas), otda ketayotganlar piyodalarga, kichiklar kattalarga, boshliqlar o'z hizmatchilariga salom berishlari kerak bo'lgan.

Agar bir kishi bilan bir nechta kishilar salom bersalar, bir marta alik olinadi – bu javob hammaga barobar tegishli bo'ladi.

Va albatta, shafqatsiz, tarbiasiz va noinsof odamlar bilan salomlashish qat'ian man etilgan. Agar bunday kishilar “yaxshi” odamlarga salom bersalar har qanday vaziyatda ham alik olish joiz bolmagan.

MEHMONDOSTLIK

Qadimiy mehmondo'stlik qoidalaridan birida aytilishicha, agarda siz kimdirni mehmonga chaqirayotgan paytingizda u kishining atrofida boshqa kishilar bolsa, ularning barchasini mehmonga taklif etish kerak boladi. Kim bu qoidaga amal qilmasa, hurmatsiz va tarbiasiz kishi deb hisoblanilgan.

Avvallari taklifni doimo minnatdorchilik bilan qabul qilish kerak, deb hosoblanilgan bolsa, hozirda esa bunga yetarli sabab bolsagina uzr sorab, taklifni rad etish mumkin. Taklifni qabul qilganlar ma'lum qoidalarga amal qilishlari kerak boladi, masalan, mehmonga “quruq qo'l bilan” borilmaydi. Mehmon o'zi bilan kichik sovg'alar olib kelishi hurmat va ehtirom ifodasidir.

MILLIY MUSIQA

O'zbekiston musiqasi Yaqin Sharq musiqa san'atiga yaqin bolib, ohangdor tovushlar uygunligi go'zal musiqiy asarni yaratadi.

O'zbek xalq musiqasi serqirra mavzulari va janrlari xilma - hilligi bilan ajralib turadi. Qo'shiqlar va musiqa asboblari yordamida chalinadigan kyular oz vazifasi va hayotda qo'llanilishiga asoslanib ikki guruhga bo'linadi: muayyan vaqtda va sharoitda kyylanadigan yoki chalinadigan, hamda barcha payt ijro etilishi mumkin bolgan qo'shiq va kyularga. Birinchi guruhga marosimlar, mehnat jarayoniga, sahna asarlari va ko'rgazmali chiqishlar va xalq oyinlariga hos bolgan musiqa namunalarini kiritish mumkin.

O'zbek xalqi o'z qo'shiqlari bilan ham mashhurdir.

Qo'shiq - she'riy matn bir yoki ikki bandni o'z ichiga olgan kichik doiradagi musiqa.

Lapar va yallada – qo'shiq bilan umumiylik bor, sheri bandlar bilan aytiladigan musiqa turi. Bu janrlar hazilomuz musiqa, matn va raqslarga egaligi bilan ham alohida ajralib turadi.

Lapar – qo'shiq orqali muloqot bolib, Xorazmda esa yakkaxon xonanda ijrosidagi qo'shiq shunday ataladi.

Yalla janri o'zida ikki turdagi qo'shiqni mujassamlashtiradi: kichik diapazondagi kyylash va yakkaxon - raqs bilan bir vaqtning o'zida kyylashni. Bunday turdagi qo'shiqlar uchun xalq sozi va Sharq shoirlarining san'at namunalaridan foydalaniladi. O'zbek musiqa merosida asosiy orinni dostonlar (lirik - qahramonlardan tarkib topgan epik ijro etish) egalaydi.

Maqomlar – musiqa an'alarining mumtoz jamlanmasini o'zida aks ettiradi. Musiqa xalq madaniyati rivojlanishida muhim rol oynaydi. Asrlar otsa hamki, Ushbu san'at turi deyarli ozgarmadi, aksincha, yangi tajriba va ohangdorlikka ega boldi.

MILLIY RAQSLAR

Raqs o'zida xalqning boy ma'naviy merosi, urf-odat va an'alarining yorqin ifodasini aks ettiradi. Mahorat bilan musiqa ohangiga mos aylanish va piryetlar, qo'l, bosh va yelkalarning nozik harakatlari, imo-ishoralar, raqqosaning yonib turuvchi nigohi – atrofdagilarga uning ichki dunyosi hamda ichki kechinmalari haqida sozlaydi.

O'zbek raqs san'ati Farg'ona, Xorazm va Toshkent raqs maktablarini oz ichiga oladi. Har bir maktab oziga hos xususiyatlari, ijro etilishi, musiqasi va liboslari asosida bir - biridan tubdan farq qiladi.

Raqsni bekorga xalq qalbi deya atashmaydi. Milliy raqslarimizga qarab turib, butun dunyodagi raqs sana'ti namunalari ichida takrorlanmas ekanligni fahr bilan ta'kidlay olamiz.

HASHAR

O'zbek xalqi faqatgina o'zining mehmondo'stligi bilan emas, ozaro yordamga ham doimo tayyorligi bilan ham jahonga mashhur. Xursandchilik va g'am tashvishda ham bir-birlarini yolgizlatib qo'ymaslikka urinadilar, bunday namunalarni ko'plab keltirish mumkin. Har bir o'zbek oilasi uchun yangi uyning

qurilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Albatta, bu hodisaga tajribali mutahassislar taklif etiladi. Lekin, shunday payt keladiki, muayyan ish turini tez va soz bajarish kerak bolib, bu ishga kopchilikni jalb etish kerak boladi. Q^{truvchilarga} yordamga kopchilik shoshilishadi: qarindoshlar, do'stlar, qo'shnilar, tanish - bilishlar, ... Bu hodisa hashar korinishida aks etadi. Hasharga chaqirilganda, odatga kora hech qachon rad etilmaydi. Ancha vaqt oldin qaysi turdagi ishni qaysi paytga bajarish kerakligi kelishib olinadi. Maslahatlashgan holda ishlar amalga oshiriladi, katta hajmli ish umumiy tyshlik yoki kechki ovqat bilan yakunlanadi.

Hashar ko'p hollarda yolg'iz qariyalarga, bemor kishilarga, Shu bilan birga uy ta'mirlashda va tomorqa ishlarida ko'maklashishda o'tkaziladi. Ish jarayonida koplab boshqa millat vakillari ham qatnashadilar. O'zbeklar uchun uy qurishda faqatgina o'zbeklar emas – koreyslar, ruslar, tojiklar, tatarlar va boshqalar ham ishtirok etadilar. Koreys yoki rus millati vakillariga ko'maklashishda esa – o'zbeklar ham jon deb yordam qo'lini cho'zadilar.

O'zbekiston madaniyati Sharqning eng yorqin va o'ziga xos madaniyatidan biridir. Bu-beqiyos xalq ijodiyoti, raqsi va rassomchilik, betakror milliy oshxona va kiyimkechagidir.

O'zbek xalq ijodiyotining san'ati ko'p qirrali tematika va xilma-xil janri bilan tafsiflaydi. O'z vazifalari va shakllariga muvofiq aShula va cholg'y asbob kyulari ikki qyruhdan iborat: belgilangan vaqt va vaziyatlarda ijro etuvchi va har qanday vaqtda ijro etuvchi. Birinchi guruhga urf-odat, mehnat jarayoni, turli marosimlar, sahnalashtirilgan tomosha namoyishlar va o'yinlarga tegishli bo'lgan ashulalar kiradi.

O'zbek xalqi o'z musiqasi bilan mashhurdir. Qo'shiq - she'riy matnning bir yoki ikki baytni qamrab oluvchi katta bo'lmagan kuy bilan tuzilgan kuplet ashulasidir. Shu jumladan, qo'shiq turlari bilan bir qatorda kupletli tuzilgan ashulalar bo'lgan «lapar» hamda «yalla» sana'ti mavjud. Maskyr kyuning raqsga tushuvchi sana'tining janri xazil raqsni ijro etishda ko'zda tutilgan. Lapar - bu ashula So'zlashuvidir. Xorazmda aShulalarni-yakka tartibga ijro etuvchi ijrochilar deb ataladi. Ayrim tumanlarda «lapar» atamasi to'y bazmlarda «Ulan» qo'shig'i (ayollar va erkaklar so'zlaShuvi sifatida ijro etiladi) qo'llaniladi. «Yalla» janri ikki turli ashulalardan iborat: qisqa diapazonli kuyi, qo'shiq esa - raqs bilan bir vaqtda yakka tartibda ijro etish.

Qo'shiqlarning she'riy matnlar Sharq shoirlarining xalq va kasbiy she'riyatlari qo'llaniladi. Ashulalarning yanada rivojlangan namunalari mohiyati bo'yicha og'zaki urf-odatlarning professional musiqasi hisoblanadi. O'zbek musiqiy meroslaridagi asosiy joyini-badiiy nutq tarzida hikoya rivoyatlarni ifodali etuvchi-doston asari egallaydi.

Raqslar O'zbekistonnig turli hududlarida bir-biridan farq qiladi. Farg'ona raqsi o'zgacha mayinligi, harakatlarning ravonligi va ifodaliligi, siljish qadamlarining engilligi, joularda va aylanishlarda o'zga xos harakatlari bilan ajralib turadi. Xorazm va Buxoro viloyatlarda qayroqlar bilan raqsga tyshiladi.

Миллий rassomlik san'atning rivojlanishi ko'p asrlardan oldin boshlangan. XVI–XVII asrlarda Buxoro poytaxtida va boshqa shahar markazlarida qo'lyozma san'ati va myvoqalash ishlari sezilarli darajada muvaffaqiytlarga erishildi. Qadimgi qo'lyozmalarning badiiy bezashlar nafis kalligrafiyani, maydonlarda suv buyoqlari orgali ingichka ornamentlarni bajarishni o'z ichiga olgan.

Ushbu sana'tda bir necha yonalishlarning uslublari rivojlangan. Ulardan biri Behzod (o'rta asrning rassomi, sharq miniaturasi yonalishlarining asoschisidan biri) urf-odati bilan bog'langan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.info@nationalprcentre.com

2.<http://prezident.uz/oz>

3.<https://mfa.uz/uz/>

4.<https://uzbektourism.uz/uz>

5.<https://telegram.me/chdpial>

6.<http://www.uz/ry/res/visitor/index?id=38252>

7.info@icc.uz

СИСТЕМА ВОСПИТАНИЯ НА ВОСТОКЕ

Тохтасунова Г. А-преподаватель кафедры Социально – гуманитарных наук, педагогики и психологии АГИИЯ

Средневековый Восток за 14 столетий своего развития оставил богатое педагогическое наследие. Колоссальную роль в воспитании подрастающего поколения играли религии: ислам, буддизм, индуизм. Важнейшим социальным институтом воспитания в мусульманском мире признавалась *семья*. Ответственность за воспитание детей как перед Аллахом, так и перед общиной нес отец семейства. Именно в семье начиналось воспитание покорности, скромности и веры. Особенностью исламского воспитания являясь раздельное воспитание мальчиков и девочек в семье. С 4-5 лет мальчики воспитывались в мейской половине дома, девочки в женской. В исламских странах Ближнего Востока, завоеванных арабами, системы образования и воспитания имели много общего. Это объяснялось тем, что на огромном географическом пространстве сохранялась общность литературного языка (арабского). Кроме того, грамотность должна была стать важнейшим орудием распространения ислама.

В VIII-IX вв. школы в этом регионе существовали не только в городах, но и в крупных селениях. *Начальная школа* была частной. Обучение проходило, как правило, в мечетях. Изучали Коран, чтение, письмо и счет. В

такой школе обучались в основном дети торговцев, ремесленников, крестьянской верхушки. Феодальная аристократия нанимала домашних учителей. В этом случае программа обучения была более широкой. Она включала изучение не только грамматики, литературы, истории, но и хороших манер, а также физические и военные упражнения. Многие мыслители средневекового арабского Востока оставили немало ценных педагогических идей. Так, арабский писатель IX в. *Мухаммед Ибн Сухнун* писал о необходимости учитывать индивидуальные особенности детей, довольно осторожно высказывался о физических наказаниях, которые следовало применять лишь как крайнюю меру для детей старше 10 лет. Великий ученый и врач *Абу Али Ибн Сина* советовал воспитывать ребенка вместе с другими детьми. Важное место в мусульманском мире отводилось воспитанию нравственности. Видный мыслитель XII в. *Абу Хамид Аль-Газели* настаивал на необходимости уже с ранних лет приучать детей к скромности, умеренности и справедливости, развивать в них способность сдерживать свои желания, закалять физическими упражнениями. Особое внимание он уделял необходимости воспитания у детей нравственных качеств путем подражания идеалам и самовоспитания. Газели рекомендовал также по возможности избегать наказаний и действовать убеждением. По мнению мусульманских средневековых мыслителей, знание обязательно должно сочетаться с воспитанием. Крупный арабский мыслитель XIV в. *Абдурахман Ибн Халл* необходимость обучения видел в социальной природе человека, который может реализовывать себя только в отношениях с другими людьми в рамках общества. Причем эти отношения должны служить интересам личности и общества.

В середине X в. стали возникать высшие учебные заведения - *медресе*, которые в XII-XIII вв. получили распространение по всему Ближнему Востоку. В них преподавались традиционные науки и мусульманское право. Известный ученый и философ *Абу Наср аль-Фараби* главной целью воспитания видел в том, чтобы подвести человека к счастью через овладение добродетелью, стремление совершать добрые дела. Главной целью воспитания сформулировал другой выдающийся мыслитель арабско-мусульманского мира *Абу Рейхан Мухаммед аль-Бируни*. Он считал, что важнейшей задачей воспитания являясь очищение души и тела от дурных наклонностей, бесчеловечных обычаев, фанатизма, жажды власти. Немало ценных идей о воспитании и образовании содержащихся в трудах иранского философа Насиреддина «О воспитании обучающихся», «Книга мудрости», «Обучение мудрости» и др. В них представлены размышления о соотношении умственного, эстетического и физического воспитания. Учение Востока оказали заметное влияние на развитие педагогической мысли. Их идеи о роли семьи, нравственности в воспитании ребенка, о соотношении видов воспитания и многие другие впоследствии были восприняты в Западной Европе.

В начале XVI в. Ближний Восток был завоеван турками и вошел в состав Османской империи. Однако структура и содержание обучения и воспитания мало чем изменились, хотя в XVIII в. кризис Османского государства повлиял на снижение уровня образования, сведя его к механическому воспроизводству уже достигнутого. Важно отметить, что исламское воспитание в эпоху Средневековья осуществлялось на базе своеобразного сплава шариата, лежавшего в основе этических норм поведения, и адата, позволявшего использовать народные исторические традиции и обычаи. Определенные изменения претерпели индийская и буддийская педагогические традиции в Индии. При сохранении кастовой системы построения общества индийское обучение и воспитание во многом определялось принадлежностью к определенной касте. Более совершенной эта система была для трех высших каст, особенно для брахманов, чьи дети готовились к должности священнослужителя. Более доступной была система буддийского образования. Дети с 5-8 лет и до 15-28 лет обучались в буддийских монастырях, в которых большое внимание уделялось воспитанию послушания. Обучение имело ярко выраженный религиозно-философский характер. Наряду с общим минимумом предметов миряне, обучавшиеся в монастырях, осваивали подготовку к предполагаемой будущей деятельности. Будущие же монахи от ступени к ступени приобщались к учению Будды через прочтение ряда канонических книг.

Буддийские монахи выработали последовательную систему обучения и воспитания, которая неплохо учитывала возрастные особенности детей. В этой системе можно выделить несколько принципов: возможно меньшее количество учеников у одного наставника; достижение духовной близости ученика и учителя; комплексное развитие ума, нравственности, памяти, физической культуры и т.д. Брахманские и буддийские педагогические традиции пришли в упадок в XII-XIII вв. в связи с тем, что значительная часть Индии была завоевана мусульманами. Поэтому исламизм оставил заметный отпечаток на теории и практике воспитания в Индии.

В средневековой Индии постепенно сложилась система образования, которая существовала уже в исламском мире, хотя она имела и свои особенности. Учились как *дома*, так и в *школах, которые существовали при мечетях и монастырях*. Высшее образование мусульмане получали в медресе и *даргабах* (монашеские учебные заведения). В обязательном порядке изучался арабский язык. В XVI в. в Индии были предприняты меры по обновлению системы мусульманского образования: были подвергнуты критике деспотичность домашнего воспитания, а также излишний религиозный фанатизм в обучении. Попытки реформирования образования объяснялись стремлением правителей того времени приблизить школы к практическим потребностям. Заметные изменения в системе воспитания и обучения в Средневековую эпоху произошли в Китае. В период со II в. до

н.э. по III в. н.э. появилась бумага для письма, что сильно изменило средства обучения, повисив его эффективность. Официальной идеологией воспитания и обучения становился *конфуцианство*, которое в XIII в. было подвергнуто ревизии. В результате поощряется распространение *неоконфуцианство* - идейная основа теории и практики воспитания в Китае. Особую роль в этом сыграла деятельность философа и педагога *Чжу Си* (ИЗО-1200). Целью воспитания являлось безусловное подчинение младших старшим, детей - родителям, подчиненных - своим руководителям. На последнем этапе средневековой истории на основе идей неоконфуцианства были определены правила поведения. Система обучения была традиционной: обучение ребенка проходило в начальной государственной школе с 6-7-летнего возраста и длилось 7-8 лет (девочки получали только домашнее воспитание). В результате ученик должен был знать более 20 тыс. иероглифов, заучить тексты нравоучительного характера. На следующей ступени образование длилось еще 5-6 лет. Здесь изучались два конфуцианских трактата («Четверокнижник» и «Пятикнижник»). Завершив обучение, юноши готовились к сдаче трех государственных экзаменов.

YANGI O‘ZBEKISTONDA YANGILANAYOTGAN TA’LIM

Qobilov Isomiddin Sodiqjon o‘g‘li,
Rasulova Durdonabonu Rayimjon qizi
ADChTI “Xorijiy til va adabiyoti” fakulteti
“Ingliz tili va adabiyoti” yo‘nalishi

Bugun Yangi O‘zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta'lim tizimidagi o‘zgarishlar haqida to‘liqlanib so‘zlamaslikning iloji yo‘q. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda ta’lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo‘yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga kirdi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo‘lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko‘plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug‘iladi. Shunday ekan, Yangi O‘zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o‘ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo‘llab-quvvatlaydi”.

Mustaqil likning ilk yillaridan boshlab yurtimizda ta’lim tizimini isloh etishga katta e’tibor qaratildi va Bugungi kunga kelib sohada ma’lum yutuqlarga erishildi. Uzlaksiz ta’lim tizimida, xususan, maktabgacha ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim, o‘rta mahsus, kasb-hunar ta’limi, oliy ta’lim, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta’lim turlarida katta o‘zgarishlar yuz berdi.

Zamonaviy sharoitda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda va ana Shu asosdan kelib chiqqan holda ta'lim mazmunini modernizatsiyalashni davrning o'zi pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'ymoqda. Hozirgi vaqtgacha ta'lim mazmunini loyihalash tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan bo'lsa, umumiy o'rta ta'lim maktablarining maqsadini O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzidan o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyalarni kompetentli-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 30-oktabr kuni mamlakatda ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo'yicha videoselektor yig'ilishi bo'lib o'tdi. Ushbu yig'ilishda: "Hamмамiz aziz farzandlarimiz hayoti va taqdirini o'qituvchi va murabbiylarga ishonib topshiramiz. Mana shunday beqiyos boylik posbonlari, kelajak bunyodkorlari bo'lgan bu mo'tabar zotlarga munosib hurmat-ehtirom ko'rsatishimiz kerak", – deb ta'kidladi yurtboshimiz.

O'zbekiston Respublikasi inson huquqlari va erkinliklariga rioya etilishini, jamiyatning ma'naviy yangilanishini, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotining shakllantirishni, jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat va ochiq (demokratik) fuqarolik jamiyati qurishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

2017-yil 20-apreldagi «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2909-son qarorining qabul qilinishi ham yurtimizda ta'lim tizimi yildan-yilga rivojlanishda davom etayotganining yaqqol isboti desak mybolag'a bo'lmaydi.

So'nggi yillarda mamlakatimiz ta'lim tizimini isloh qilishga qaratilgan o'nlab qaror va farmonlar, istiqbolli dasturlar hayotga tatbiq etildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi qabul qilinib, oliy ma'lymotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish, oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish, ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqil ligi va barqarorligini ta'minlash, korruptsiyaga qarshi kurashish va shaffoflikni ta'minlashning ta'sirchan mexanizmlarini joriy etish kabi yo'nalishlar bo'yicha aniq vazifalar belgilandi.

Ta'lim jarayoni, uni rivojlantirish va O'quv tarbiya jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarning kengroq joriy etilishi zamirida o'qitish usullarining samarali turlaridan foydalanish ta'lim jarayonining sifatli bo'lishini ta'minlaydi. Bugungi kunda O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni mukammal ravishda egallashlari uchun ta'lim jarayonining samarali va qiziqarli bo'lishi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining asosiy vazifasi dars jarayonida interfaol usullardan samarali foydalanib, O'quvchining bilim salohiyatini oshirish, kommunikativ sifatlarni tarkib toptirishdan iboratdir. Bunday sifatlarni

shakllantirishda o'qituvchi, albatta, bor bilim va mahoratini namoyon eta olishi zarur. Mahoratli pedagog dars jarayonini qiziqarli tashkil eta olsa, interfaol usullardan unumli foydalansa, vaqtni to'g'ri taqsimlay olsa, didaktik maqsadni aniq qo'ya olsa O'quvchi har bir darsda o'zini ertaklar olamiga tyshib qolgandek his qiladi. Zamonaviy pedagog darslarining samaradorligini oshirish uchun hamda O'quvchini o'z faniga qiziqтира olishi uchun uni ruhiyatiga to'g'ri ta'sir eta olishi kerak. O'quvchini jazolash, qo'rqitish, ota-onaga arz qilish, sinfdoshlari oldida izza qilish kabi salbiy illatlar kasbiy mahoratning yetishmasligidan dalolat beradi. O'qituvchidagi bunday salbiy illatlar O'quvchining fanga bo'lgan qiziqishlarini so'ndiradi.

Zamonaviy sharoitda, pedagogik yo'nalishda tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda: pedagogik kuzatish metodi, suhbat metodi, anketa metodi, intervyuy metodi, ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi, test metodi, pedagogik tahlil metodi, bolalar ijodini o'rganish metodi, pedagogik tajriba metodi, matematik-statistik metod. Ushbu metodlardan keng qamrovda foydalanish yurtimizdagi ta'lim sifatini oshirishda o'z samarasini bermoqda.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari O'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, Shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda O'quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'lari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, taxlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanish, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va Shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida O'quvchi talaba asosiy figyraga aylanadi. Shuning uchun oliy O'quv yurtlari va fakyltetlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari-interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ro'li benihoyat kattadir. Shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda O'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatib kelingan edi. Bunday usul O'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikni so'ndirar edi.

Yangi munosabatlarning o'ziga xos jihati an'anaviy ta'limdagidan farq qilib, O'quvchi-talabalarining mustaqil ligi va O'quv faoliyatini taqiqlamasdan, balki belgilangan maqsadga yo'naltirish, O'quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etish, ularni faoliyatga ongli ravishda yo'llash, biror-bir faoliyatni buyryq orqali amalga oshirmasdan, balki samarali tashkil etish orqali O'quvchi-talabalarda fan asoslarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi va imkoniyatlarini chegaralamasdan erkin tanlash huquqini berish sanaladi.

So'nggi yillarda yurtimizda ta'lim tizimi takomillashtirishga, yangi tadqiqotlar ustida izlanishga bo'lgan e'tibor tobora ortmoqda. Bu esa mamlakat

taraqqiyotining dunyo miqyosida o'sishiga, globallaShuv jarayonlaridagi ishtirokiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuningdek xalqaro darajadagi tadqiqotlarni qo'llash ham Ushbu jabhada o'z yordamini ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida PIRLS, TIMSS, PISA va TALIS xalqaro tadqiqotlarini O'zbekistonda joriy etilishi belgilab qo'yilgan.

Xalqaro o'qyvchilarni baholash dasturi - PISA (ing. Programme for International Student Assessment) turli davlatlarda 15 yoshli o'qyvchilarning savodxonligini (o'qish, matematika, tabiiy fanlar) hamda bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dasturi. PISA testlari maktab o'qyvchilarining haqiqiy hayotda kerak bo'ladigan hodisalarni tahlil qilish, ulardan xulosa chiqarish va muloqotga kirishish ko'nikmalarini qay darajada egallayotganini, ta'lim tizimining bu o'zgarishlarga qanchalik moslashayotganini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Shuningdek, STEAM- ta'lim tizimini ham dolzarb tadqiqotlar qatorida ekanligi ham zamonaviy ta'lim tizimi islohotlari borasidagi yana bir dalildir.

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan talabalarning STEAM ta'lim texnologiyasidan foydalanishlari ta'limga bo'lgan qarashlarini o'zgartirmoqda. Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, talabalar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslaShuvchanligini rivojlantiradi va atrofdagilar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi.

Xulosa qilib aytganda, shuni ta'kidlashni istardikki, har bir millat kuch-qudratining asosiy negizini rivojlangan ta'lim tizimi tashkil etadi. Chunki ta'lim tizimi zamon talablariga mos ravishda rivojlangan davlat har javhada yuksala oladi. Xalqaro maydonda o'z o'rniga ega bo'la olishida esa zamonaviy tadqiqotlar va xalqaro standartdagi dasturlardan foydalanish muhim rol o'ynaydi. Bir so'z bilan aytganda zamonaviy ta'lim xalqimizning yashash tarzini butun lay o'zgarishiga xizmat qilishi lozim!

Foydalanilgan adabiyotlar va manbaalar:

1. R.A. Mavlonova, N. H. Raxmonqylova, K.O.Matanazarova, M. K. Shirinov S. Hafizov "Umumiy pedagogika" « Fan va texnologiya» nashriyoti T.: 2018
2. 14_B_X_Xodjayev_Umumiy_pedagogika_nazariyasi_va_amaliyoti_2017
3. <https://uzhyrriyat.uz/2017/02/22/ta-lim-tizimi-muammo-va-yechimlar/>
4. <https://daryo.uz/2020/10/30/shavkat-mirziYoyev-raisligida-talim-sohasidagi-muammolar-ularni-hal-etish-va-talim-sifatini-oshirishga-bagishlangan-videoselektor-otkazildi/>
5. <https://slidetodoc.com/innovatsion-texnologiyalar-yordamida-talim-samaradorligini-oshirish-yollari-darsning/>

6. <https://multiyrok.ry/files/zamonaviy-oqituvchining-kasbiy-mahorati-dars-jaray.html>
7. <https://cyberleninka.ry/article/n/zamonaviy-ta-limdagi-muammolar>
8. <https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-khalqaro-timss-tadqiqotida-rasman-qatnashishga-kirishdi>
9. <https://yuz.uz/uz/news/fan-va-talim-zamonaviy-bosqichda>

ALASH O'RDADA MUXTORIYATINING IJTIMOIIY-ADABIY FAOLIIYATI VA SOVET HOKIMIYATINING TURMUSHI

Madaliyev YA.X.filologiya fanlar bo'yicha doktor phd
M.Ayezov nomidagi J.Y.Qozog'iston

Mamlakatda kuchlar muvozanatining tubdan o'zgarishi hukumat hokimiyatining ko'pchilik bolsheviklarni nazorat qilgan Sovetlar qo'liga o'tishini ta'minladi. Petrograd garnizoni va poutaxt ishchilari 1917-yil 26-oktabrda Kerenskiy boshchiligidagi hukumatni to'ntarish uchun qurolli qo'zg'olon avjiga chiqqan bir paytda Sovetlarning Ikkinchi Butun rossiya qurultoyi ochildi. 690 nafar qurultoy delegatlarining deyarli to'rtidan uch qismi mamlakatda hokimiyatning Sovetlar qo'liga o'tishini qo'llab-quvvatladi. Shuning uchun ham s'ezd nomidan Leninning "Ishchilar, soldatlar va dehqonlar murojaatida Shunday deyilgan edi: "Ishchilar, askarlar va dehqonlarning mutlaq ko'pchiligining xohish-irodasiga asoslanib, qurultoy o'z zimmasiga oladi hukumat." V.I.Lenin taklifi bilan qurultoy tomonidan qabul qilingan murojaatda "...mahalliy joularda butun hokimiyat ishchilar, soldatlar va dehqonlar depyatlari Sovetlari qo'liga o'tadi" deb ta'kidlangan. "Sovet hukumati Rossiyada yashovchi barcha millatlarga o'z-o'zini boshqarish huquqi berilishini ta'minlaydi" degan vada alohida ahamiyatga ega edi. Kongress tomonidan qabul qilingan tinchlik va yer dekretlari va hukumatning o'rnatilishi uchun katta ahamiyatga ega edi, Chunki ular xalqning mutlaq ko'pchiligi Sovetlarga qarshi fermerlarning ishonchini oshirdi. Oradan bir necha kun o'tgach Sovet hukumati Rossiya xalqlarining o'troq xalqlariga, o'zini o'zi boshqarishga, hatto mustaqil davlat tuzishga bo'lgan huquqlari deklaratsiyasini e'lon qildi. Bolsheviklar ta'siri ostidagi mahalliy kuchlar, Birinchi jahon urushi frontlari askarlari va shahar garnizonlari askarlari Qozog'istonda Sovet hokimiyatini o'rnatishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Bu g'oyani qabul qilmagan qozoq liberal-demokratik harakati yetakchilari Qozon inqilobidan ancha oldin, ayniqsa, Alash partiyasi tugilgan dan keyin Qozog'istonning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanishi bilan bog'liq o'zlarining dasturiy tamoyillarini ilgari surdilar. Petrogradda inqilob g'alaba qozonib, Qozog'istonda Sovet hukumatini o'rnatish jarayoni ketayotgan paytda 1917-yil 21-noyabrda "Qozoq" gazetasining 251-sonida "Alash" partiyasi dasturi loyihasi e'lon qilindi. Birinchi umumiy qozoq qurultoyi qarorlariga ko'ra, Alixan Bo'keyxonov, Axmet Baytursinov, tomonidan

tayyorlangan partiya dasturi loyihasi o'n moddadan iborat bo'ldi. Ulardan eng muhimlari:

"1. Shtat. Rossiya demokratik, federativ respublika. Demokratiyaning ma'nosi - xalq hokimiyati. Federatsiyaning ma'nosi - demokratik davlatlar. Federativ respublikada har bir shtat alohida poydevor va birlikka ega. Har biri o'z ichiga oladi. Agar biz ushbu maqolani zamonaviy siyosiy nuqtai nazardan talqin qiladigan bo'lsak, Alash partiyasi Rossiyaning davlat qurilishi masalasida teng davlatlarning federal ittifoqi bo'lishini, har bir sub'ektning o'z syveren huquqlariga ega bo'lishini xohlaydi

Fan va ta'lim. Ta'lim muassasalarining eshiklari hamma uchun ochiq va bepul; aholiga umumiy ta'lim. Boshlang'ich sinflarda ona tilidan o'rganish; qozoq tilida o'rta maktab va universitet ochish;

Yer masalasi. Tasis majlisi asosiy qonunni chiqarar ekan, yer granti avvalo mahalliy xalqqa berilishi kerak.... 1917-yil noyabr oyi o'rtalarida bo'lib o'tgan saylovlar partiya katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Qozog'istonda Tasis majlisiga depyatlar saylovi belgilangan muddatda – 12-18 noyabr kunlari bo'lib o'tdi. Saylovlar bu davrdan kechroq faqat Jetisy va Sirdaryo viloyatlarida o'tkazildi. Ungacha barcha partiyalar, siyosiy tashkilotlar o'z nomzodlarini qo'yib, zarur tayyorgarlik ishlarini olib borishgan edi. Bu ishdan faqat bolsheviklar amalda chetlashtirildi. O'sha paytda viloyat bolsheviklari birlashgan sotsial-demokratik mehnat partiyasi tashkilotlaridan ajralib chiqib, alohida partiya tashkilotlarini yaratish davrini boshdan kechirayotgan edilar.

Arxivda saqlanayotgan to'liq bo'lmagan ma'lumotlarga asoslanib, "Alash" partiyasi bu saylovda boshqa siyosiy tashkilotlarga nisbatan katta g'alaba qozonganini ko'rishimiz mumkin. O'sha paytda matbuotda yozilganidek. boshqa partiyalar bilan solishtirganda, Alashtinning saylovoldi dasturi Qozog'istonning ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy hayotining xususiyatlarini hisobga olgan holda jiddiyligi va samimiyligi bilan ajralib turardi. Masalan, o'sha paytda O'rinborda chiqadigan "Yyjniy Yral" gazetasi Alashning saylovoldi dasturiga baho berib, 1917-yil 2-dekabrdagi sonida Shunday yozgan edi: "Alash demokratik radikal partiyadir, uning "Xalq ozodligi" partiyasidan farqi Shundaki. federal demokratik respublikani talab qiladi va yerga xususiy mulkchilikka qarshi chiqadi va cherkovni davlatdan ajratishni qo'llab-quvvatlaydi"

Assambleya deputatlari saylov natijalariga baho berayotganda, bu Petrograddagi Qozon qurolli qo'zg'oloni g'alaba qozongan va Markaziy Sovet hukumati (V.I. Lenin boshchiligidagi) o'rnatilgan taqdirda amalga oshirilganligini ynytmaslik kerak. Oktyabr inqilobining g'alabasi Sovet hukumati va uning myxoliflari o'rtasidagi munosabatlarni juda keskinlashtirdi. Sovet tizimini boshidanoq tan olgan Alash siyosiy voqealarning tabiiy rivojida bolshevizmga qarshi chiqqan kuchlar tomoniga o'tdi. Qozog'iston va O'rta Osiyoda bolsheviklarga qarshilik ko'rsatuvchi yagona markaz yo'q edi. Sovet Ittifoqiga qarshi kuchlar tarqoq va parchalanib ketdi. Demokratik kuchlar va ularning milliy hududlardagi siyosiy tashkilotlari sovet hokimiyati va bolshevizmga qarshi

umumiy kurash yo'lini topa olmadi. Demokratlar haqida gapirmasa ham bo'ladi, Qozog'istondagi qozoq -rys qo'shinlari rahbarlari, ularning janybi-sharqidagi viloyati.

Hatto "Alash" partiyasi rahbarlari orasida ham Sovet Ittifoqiga qarshi birgalikda kurash g'oyasi va bu kurashning taktikasi darhol shakllanmadi. Uning mintaqaviy rahbarlari mavjud siyosiy vaziyatga shaxsiy baholari asosida sovetlarga qarshi kurash usullari va usullarini belgiladilar. Alashning janybiy qanoti rahbarlari Myxametjon Tinishboev va Mustafo CHo'qoy butun Turkistonda bolshevizmga qarshi kurashga rahbarlik qilish to'g'risidagi partiyalarining taklifini qabul qildilar. Qozon inqilobi natijasida eski uslubdagi rus davlatining yemirilishi, mamlakatda majburlash va majburlash tizimining o'rnatilishi, bolsheviklarning xalqlarning o'zini o'zi boshqarishini ta'minlashga va'da berishlari imkoniyatlar yaratgandek bo'ldi imperiya hududlarida milliy myxtoriyatlar tuzishni rejalashtirgan siyosiy kuchlar oldida turgan to'siqlarni yengib o'tish edi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Sararqa", 1917 yil 13 noyabr, 18-son. "Kasa", 1918 yil, 260-son Qozoq», 1917. No 256.

PROBLEMS AND SOLUTIONS OF DEVELOPING TOURISM IN UZBEKISTAN

O.A.Satimboyeva, assistant teacher,
University of Economics and Pedagogy,
M.Mahammadjonova, student, Group 51

Currently, tourism is one of the leading parts of the global economy. Therefore, Uzbekistan emphasis on the modernization of the tourism industry, the development and improvement of the regulatory framework for the sustainable development of the industry, and the organization of tourist services in accordance with international standards. During the previoys years, significant actions were taken place in Uzbekistan in terms of the development of this field with the preservation and enhancement of the historical and cultural heritage of the people, the revival of national traditions and customs, restoration and arrangement of the country's attractions.

As considering all facts involved this theme, one question is appeared- What is main way to increase tourism in Uzbekistan ? Solution is to pay attention to education connected with tourism: teaching foreign languages. This aim demands to loop yp education-teaching foreign languages at all parts of study system: schools, academic lyceyms, institutes, universities for the future of tourism .

Literature review

As this theme is a demandable and main part of both economy and policy of The Republic of Uzbekistan, a plenty of embassy systems and more politicians, journalists of foreign countries try to look into this theme. Development in Tourism in Uzbekistan bu Na Sha, Robert Cecyta at Caspian Policy Center and “Creating a tourism brand for Uzbekistan: Opportunities and Challenges “ bu CABAR[Central Asian Bureau Analytical Reporting and Norwegian Ministry of Foreign Affair, “Pilgrimage Tourism in Uzbekistan; Problems and Solutions “bu Khashimov Sherakhon Jyrakhonovich, The State Committee of The Republic of Uzbekistan on Statistics: Tourism in the Republic of Uzbekistan in 2020.

Although a few steps involved to target to increase development of tourism, several problems are bumped into according to several surveys. One of them is The Uzbekistan International Visitor Economy Survey 2014 bu the World Tourism Organization, showed respondents frequently noted inconveniences. These included problems with the payments system (especially lack of access to cash via ATM), Internet problems (little access to Wi-Fi and slow speed), limited English translation of signage and tourist information at tourist attractions, and electricity outages. Furthermore, as noted in an interview with a local tour guide conducted by Silk Road New Observation News Agency, concerns about the wholesomeness of food products, the availability and quality of medical services, and the lack of clean, modern public restrooms are frequently cited. Because of the often poor medical services in outlying areas, tourists who fall ill in these locales need to be moved swiftly to Tashkent’s international hospital. At the same time, the practice where a tour group will wait for the patient to recover and then depart the country all together can produce large costs and additional concerns for fellow tourists and their travel agency as they wait for the patient’s treatment to end[CPC] According to the article “Creating a Tourism Brand for Uzbekistan: Opportunities and Challenges “ bu CABAR: The New Uzbekistan Strategy clearly outlines the work that needs to be done to solve the existing problems: 1)Improvement of the regulatory framework, the introduction of international norms and standards aimed at creating favorable conditions for the development of tourism. 2)Development of tourism and related infrastructure in the regions of the country, considering the needs and requirements of travelers. 3)Improvement of the system of training highly qualified specialists, retraining and advanced training of service personnel. 4)Creation of a network of dry closets (bio toilet), establishment of a car rental service (Rent a Car), creation of special economic zones for the development of tourism, continuation of work on the accelerated development of new promising types of industry. 5)Business support in the organization of services in the tourism cluster, tourist areas, and the tourism industry.

Methodology

As a condition of all parts of touristic system and facts connected with tourism policy in Uzbekistan, a survey was conducted among the students in University of Economics and Pedagogy. A survey consists of 10 Questions and they were devoted to development of tourism in Uzbekistan –ideas and

solutions. 65 percent of the students expressed their solutions as teaching foreign languages deeply. If more layers of citizens are aware of foreign languages, it opens a wide way to increase both income from tourism, number of touristic centers, development of contracts with foreign countries at all spheres of economy, industry, policy of Uzbekistan.

Result

The efforts of the leadership of the Republic of tourism infrastructure in recent years increased to a fairly high level. The measures taken to support and protect the private sector contributed to the increase in the number of tourist organizations and hotel facilities. Thanks to the truly extensive work on the construction and reconstruction of infrastructure facilities in Uzbekistan, 11 airports received the status of international harbors. Modern comfortable airplanes consisting of Boeing and Airbus airliners operate regular flights to more than 40 cities in Europe, Asia, the Middle East and America. Tourists visiting Uzbekistan have the opportunity to get to the sights of the republic and through railway transport. So, besides the usual and high-speed trains, high-speed trains "Afrosiab" produced by the Spanish company "Talgo" run daily between Tashkent, Samarkand, Shakhrisabz and Bukhara, which significantly improved the quality of guest service and reduced the trip time.

Discussion

Having organized a survey connected with development of tourism in Uzbekistan, some students expressed their opinion widely with recommendations and solutions. One of them was clarified and enriched by student M. Mahammadjonova University of Economy and Pedagogy [YEP]: "Having looked into main categories of increasing the features of tourism in Uzbekistan, teaching generation in English is a key factor of increasing tourism. If the Youth are able to teach generation in English, they own ability of establishing foreign contracts with companies and factories from abroad. In that case, at the field of having a lesson with learners in foreign languages it is crucial way to increase grammatical knowledge of learners. How to teach kids English grammar fast? Appealing features of having grammatics of English lessons with children are one of the main key role in developing tourism in Uzbekistan. First of all, we can teach children simple grammar topics, such as to be, singular and plural of nouns, with necessary lessons. The lessons should be explained in writing first, and then games and tests should be conducted on this lesson. Everyone should participate in the tests. It is useful to watch videos on this topic. In order to strengthen this topic, it is necessary to give tasks and tests. In the lesson, everyone can find the word that is missing from the topic on the board for understanding. In addition, signal words should be taught. Competitive games are also useful for students to exchange ideas with each other. Memorizing new words encountered During the study of a grammar topic. Therefore, mention it separately".

Conclusion

Making a bigger, more increased, more internationally competitive tourism system can help Uzbekistan's economy grow, because tourism has been an engine of growth in all other countries around the world. It also has domestic social, cultural, and education benefits in addition to boosting a country's international reputation and identity not only in Central Asia but also in the world. For achieving this, Uzbekistan has already made its national strategy, "Concept of the Development of the Tourism Industry - 2025," a guide and framework. At this field government should pay attention to some points, including improving the regulatory framework, further developing the tourism infrastructure, increasing transportation networks, establishing a regular intercity bus service, and organizing protected areas. As for the infrastructure construction will lay a solid foundation for the tourism industry and it provides better service for tourists from all over the world. For targeting the aims mentioned above and achieving them, demand for touristic guides, need for knowledge of foreign languages among layers of population. If attention is paid by government to increase learning foreign languages from early steps of education, those generation will occupy the space for candidates who are necessary to lead the system ahead as a tourist guide, a business partner, an investor, a manager in hotels, ambassadors, translators.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures for the further development of domestic and pilgrimage tourism in the Republic of Uzbekistan" (2021). Access mode: <https://mintrans.uz/ry/news/o-zbekiston-Respublikasida-ichki-va-ziyorat-turizmini-yanada-rivojlantirish-chora-tadbirlari-togrisida>.
2. Na Sha, Robert Cecyta, Caspian Policy Center, Ministry of Norwegian Foreign Affairs. "Development in Tourism in Uzbekistan." (2019), pp 4-7.
3. Madina Abdylloyeva, CABAR [Central Asian Bureau Analytical Reporting and Norwegian Ministry of Foreign Affairs. "Creating a tourism brand for Uzbekistan: Opportunities and Challenges." (2022), pp 4-5.
4. Khashimov Sherakhon Jyrakhonovich, "Pilgrimage Tourism in Uzbekistan; Problems and Solutions", (2020), pp 263-264.
5. Professor A. Kucharov, Associate Professor Kh. Ochilova. "Analysis of the development of tourism in Uzbekistan" (2019), p 2.
6. The State Committee of The Republic of Uzbekistan on Statistics: Tourism in the Republic of Uzbekistan in 2020.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ТУРИЗМА НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ

Тохтасунова Г.А.- преподаватель АГИИЯ

Общеизвестно, что туризм тесно связан с путешествиями, которые, по определению, включают трансграничные социальные, культурные и коммерческие операции. Вот почему сектор туризма требует от этой отрасли больше проблем с регулированием, чем, возможно, от любой другой.

На самом деле закон о туризме можно разделить на две большие части: Первая часть: общие законы, которые применяются к этой отрасли (часто неожиданным образом из-за ее специфических характеристик).

Вторая часть: конкретные законы - от древних доктрин владельцев гостиниц и перевозчиков до лабиринта местных, государственных, федеральных и международных нормативных актов, которые сейчас регулируют эту отрасль. [1]

Помимо путешествий, туризм также включает в себя трансграничный торговый, транзакции и социальные, культурные и экологические взаимодействия. Таким образом, система регулирования международного туризма представляет собой сложный аппарат, который связан со многими другими отраслями права, так или иначе близкими к туризму.

Постоянное расширение международных туристических обменов привело к необходимости их международно-правового регулирования и создания специализированных международных туристических организаций. Вот некоторые из них: специализированные учреждения Организации Объединенных Наций (ООН), где вопросы развития международного туризма обсуждаются эпизодически и не в рамках основного направления деятельности, неспециализированные, международные, коммерческие, национальные и региональные организации в сфере туризма. Инструменты регулирования, которые применяются в международной туристической деятельности, включают международные декларации, конвенции, резолюции, соглашения, отчеты, рекомендации, принятые на международных конференциях и форумах. К числу учреждений ООН, занимающихся развитием международного туризма, иногда относяся Конференция ООН по туризму и путешествиям, Экономический и Социальный совет (ЭКОСОС), Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО), Международная организация труда (МОТ), Международная ассоциация воздушного транспорта (ИАТА).

Среди неправительственных организаций, специализирующихся на международном туризме, есть:

- Международная ассоциация работников социального туризма и рекреации, созданная в 1968 году ;
- Международная ассоциация научных экспертов по туризму, созданная в 1951 году для объединения ведущих академических, научных, проектных организаций и учреждений в мире, занимающихся туризмом и консультирующих по путешествиям компании, ассоциации и подразделения компаний в области менеджмента и маркетинга;

- Всемирная ассоциация туристических агентств, которая объединяет более 250 туристических агентств и классифицируется как международные деловые организации ;
- Международное бюро социального туризма, созданное в 1936 г., Объединенная организация свободных профсоюзов, способствует участию в международном туризме широких слоев населения ;
- Международная федерация санаторно–курортной индустрии, созданная в 1958 году, владеет курортами, ее цель - решение социальных проблем санаторно-курортной отрасли, совершенствование процедур эксплуатации курортных ресурсов;
- Международное бюро туризма и молодежных путешествий, основанное в 1961 году, в него входят 50 стран. Способствует развитию международного студенческого туризма.

Одним из важнейших документов, регулирующих деятельность в сфере туризма, являясь “Кодекс туриста”. В соответствии со ст. Согласно статье XIIII Кодекса, туристы имеют право на свободный доступ внутри своих стран и за их пределами к местам и некоторым районам, представляющим туристический интерес, и при условии соблюдения существующих правил и ограничений свободы передвижения в области транзита и временного пребывания. Другими словами, кодекс - это набор правил поведения, сформулированных либо как джентльменское соглашение, социальная норма, либо как правило закона, санкционированное правоохранительными органами. [2]

Основная цель кодекса - минимизировать негативное воздействие туристов на окружающую среду и принимающее сообщество туристического направления, максимизировать при этом положительное. Признание Всемирной туристской организации Организацией Объединенных Наций было предоставлено в 2001 году (два года спустя после его принятия Генеральной Ассамблеей), что побудило ЮНВТО содействовать эффективному выполнению его положений. благодаря признанию роли Всемирного комитета по этике туризма (WCTE) Кодекс предусматривает механизм добровольного внедрения, к которому заинтересованные стороны могут обращаться по вопросам, касающимся применения и толкования документа. [3]

Создание правил поведения особенно актуально для туроператоров, отелей и туристов, которые непосредственно участвуют в индустрии туризма.

Туризм переживает непрерывный рост и углубляющуюся диверсификацию, став одним из самых быстрорастущих секторов экономики в мире.

Таким образом, знание правил и основ регулирования международного туризма являясь ключевым условием, необходимым для успешного участия в туризме и смежных сферах бизнеса.

Список использованной литературы:

- 1) Керолайн Эшли, Дилис Рой, Хардолд Гйдвин. (2001). Туристические стратегии в интересах бедных слоев населения: Сделать так, чтобы туризм работал на бедных. "Рассел Пресс", Ноттингем.
- 2) Койл, С. (2007). Внедрение и оценка кодекса поведения для посетителей. Управление туризмом, 28(2), 443-451.
- 3) Программа Организации Объединенных Наций по окружающей среде и Всемирная туристическая организация. (2012). Как сделать туризм более устойчивым – Руководство для политиков. Совместная публикация ЮНЕП и ВТО.

INFORMATSION TARAQQIYOTNING YOSHLAR SIYOSIY ONGI VA MADANIYATIGA TA'SIRINING FUTUROLOGIK JIHATLARI

Safarov Muxlis Maxmudovich

O'zbekiston Milliy universiteti "Fuqarolik jamiyati va
huquq ta'limi" kafedrası tayanch doktoranti

Bugungi kunda ommaviy informatsion-kommunikatsiya texnologiyalar yoshlar siyosiy ongi madaniyati transformatsiyalashishida alohida ahamiyat kasb etib kelmoqda, bunda internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar siyosiy ongi va madaniyatiga ta'siri ko'rsatish samarali natijalar berib kelmoqda. Bizga ma'lumki, uchinchi ming yillik boshlarida jahon hamjamiyatining asosiy resurslarri sanoat, qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish imkoniyatlari bilan emas, balki informatsion-kommunikatsiya texnologiyalar potentsiali bilan belgilanadigan bo'lib qoldi. Informatsion texnologiyalar tomonidan vujudga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning havfi global muammo hisoblangan aholining ortib ketishi yoki atrof-muhit ifloslanishidan kam emas.

Hozirgi informatsiya asri jamiyat hayotining turli sohalarida, ayniqsa, yoshlar siyosiy ongi va madaniyatini transformatsiyalashishida bevosita o'z ta'sirini namoyon qilmoqda. Informatsion texnologiyalar bilimlar yaratishda, ilmiy tatqiqotlar imkoniyatlarini kengaytirishda, modellashtirishda, tajriba ma'lumotlarini tahlil qilishda va yangi bilim hosil qilishda foydali tarzda xizmat qilmoqda. Bu borada davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev "Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy texnologiyalarni egallashimiz zarur va shart" [1] deb alohida ta'kidlaydi.

Informatsion-kommunikatsion texnologiyalarning taraqqiy qilishi, globallaShuvi va nomarkazlashuvi – bularning hammasi kelajakdagi yuqori texnologiyali jamiyatning belgilaridir. Jahonda internet tarmog'idan foydalanyvchilar soni 2000 yil boshida 300 mingdan ortiq bo'lgan bo'lsa, Bugungi kunga kelib milliarddan oshib ketdi. Internet va ijtimoiy tarmoqlardagi informatsiyaning sayyoraviy manbalariga aylanib borishi bilan yoshlar orasida

Interaktiv muloqotining umumiy muhitini yaratish imkoni tyg'iladi. Bugun biz doimiy o'zgarib turuvchi dunyoda yashay boshladik. Informatsion-kommunikatsiya texnologiyalarni taShuvchisi bo'lgan sohiblari hozirgi zamon hayotining qaynoq markazidagina bo'lib qolmasdan, ayni Shu bilan o'zlarining barcha hayot tarzlarini ham, o'z siyosiy hulq-atvori va tafakkur tarzini ham o'zgartirmoqdalar. Yoshlar o'z siyosiy tafakkuri va hulq atvorini qay darajada o'zgartirsalar, ularning kasbiy tajribalari ham Shu darajada boyib, samarali mahsyldor xossalarga ega bo'lib bormoqda. Hozirgi zamon axborot-kommunikatsiyalar olamida yetarlicha tezkor moslashish va harakat qilish zarurgina bo'lib qolmay, ayni Shu jamiyatning informatsian-kommunikatsiya texnologiyalarining global taraqqiyotini bilgan holda, o'zining siyosiy hulq-atvorini namoyish qilish muhitini his qilishi va Shu muhitda qanday harakat qilishni bilish ham kerak bo'ladi.

Jamiyat taraqqiyotining informatsion istiqboli axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining integrallashgan sistemaga konvergensiya bilan bog'langan bo'lib, bu sistemada eski, izolyatsiyalangan texnologik trayektoriyalar deyarli bir – biridan farqlanmay, ajralmay qoladi. Masalan, mikroelektronika, telekommunikatsiya, optik elektronika va kompyuterlar endi informatsion sistemada mujassamlashgan. Biznesda, masalan, hozircha chiplarni ishlab chiqaruvchilar va programmistlar orasida farq bor va hozircha bu farq bir myncha muddat saqlanib qoladi. Mikrokompyuterlarning imkoniyatlari chiplarning qo'vvatiga bog'liq. Mikroprotsessornlarni loyihalash kompyuterlar arxitekturasi bilan bog'langan [2].

G'arbchasiga ijtimoiy – siyosiy tafakkurda o'zgarishlar amalga oshirilgan ijtimoiy tashkillik (qurilish) postindustrial yoki keyinroq informatsion jamiyat deb nom oldi. Amerkalik ijtimoiy faylasuf Daniyel Bellning fikricha boshlangan informatsion inqilob ikki inqilobdan iborat: kompyuter inqilobi va telekommunikatsiya inqilobi, buning natijasida informatsiyani butun ijtimoiy hayotning markaziy bo'g'ini bo'lgan texnika yaratildi. Shu munosabatda texnika mutaxassislari sinfi afzal ahamiyat kasb etadi. Fan, nazariy bilimlar innovatsiyalar manbaiga va siyosatni belgilovchi omilga aylanib bormoqda [3].

Kelajak informatsion jamiyatining asosiy xususiyatlari haqida amerikalik kylturrologik va fyurolog olim Elvin Toffler o'zining «Uchinchi to'lqin» deb nomlangan kitobida bashorat qilgan edi [4]. uchinchi to'lqin deb jamiyat taraqqiyotining informatsion – kommunikatsion texnologiyalar asoslangan oxirgi fazasini nazarda tutadi.

Birinchi to'lqin – agrar (XVIII asrgacha), qishloq xo'jalik sivilizatsiyasi. Hitoy va Hindistondan to Meksikacha, Yunonistondan to Rimgacha agrar sivilizatsiyalar paydo bo'lganlar, mustahkamlanganlar va tanglikni boshidan kechirganlar, qaytadan rivoj topganlar. Hamma joyda yer iqtisodning, hayot va madaniyatning, oilaviy tashkillanish ham siyosatning asosi bo'lgan.

Hamma joyda oddiy mehnat taqsimoti mavjud edi va jamiyatda bir necha kastalar va sinflar, qatlamlar va guruhlar mavjud edi: ruhoniular, harbiy –

jangchilar, qo'llar yoki krepostnoy dehqonlar. Hokimiyat hamma yerda avtoritar edi. Insonning ijtimoiy kelib chiqishi uning jamiyatdagi o'rnini belgilar edi.

Ikkinchi to'liq – indyustrial (1955 yilgacha) – sanoat revolyutsiyasidan (XVIII asrdan) boshlanadi va asta – sekin butun dunyoga tarqaladi. XX asrning o'rtalarida indyustrial sivilizatsiya tantana qiladi. Sanoat korxonasi jamiyatda yetakchi rol o'ynaydi. Texnologiyalarning almashinishi jarayoni avj oladi. Qo'l ishlab chiqarishi mexanizatsiyalangan va avtomatlashtirilgan texnologiyalar bilan almashinadi.

Uchinchi to'liq – postindyustrial jamiyatda yetakchi rol informatsion – kommunikatsion texnologiyalarga o'tib, ular jamiyatning barcha strukturalariga, odamlarning turmush tarzi va ongiga ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatda boylik yaratishning yangi texnologiyalari vujudga keladi, ular endi odamning jismoniy kuchiga emas, aqliy qobiliyatiga suyanadi, Undan foydalanadi.

Uchinchi to'liq, Tofflarning fikricha ko'ra, hozirgacha bizga ma'lum bo'lgan barcha sivilizatsiyalardan farqli o'laroq, shunday dunyoviy sivilizatsiyalarni yaratdiki, u o'zining yanada sog'lomligi, aql idroki va hayotbaxshligi, tartibli va demokratligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, uchinchi to'liqda katta havf-hatar ham yashiringan, bu ekologik katastrofalardan tortib yadroviy terrorizm yoki elektron fashizm havfigacha bo'lishi mumkin. Toffler nazariyasi amaliy xarakterga ega va aslida amaliy insonning hayotiy vaziyatlardagi hulqini bayon qilishni eslatadi.

Kelajak to'g'risida nazariyotchilarning 1960-1990-yillarda yozgan narsalarini umumlashtirib Shuni aytish mumkinki, ularning barchasida hayoliy fikrlar mavjud. Hozirgi kunda kapitalning iqtisodiy va ijtimoiy funksiyalari informatsiyaga o'tadi deyish uchun juda ulkan optimizga kerak bo'ladi. To'g'ri, insonlar tyg'iladilar va dunyodan ketadilar, bilimlar va informatsiya yig'iladi va saqlanadi. Tajriba to'planib, yangi texnologiyalar o'zlashtirilgani sari, mumkinl bo'lmaganidek tuyulgan narsa, mumkinl bo'lish mavqeiga ega bo'lishi mumkin. Yangi bilimlar iqtisodiy o'sish manbaiga aylanishi mumkinl, ijtimoiy tiklanishning yadrosi, bilimini ishlab chiqarish, qayta ishlash va yig'ishning bosh markazi ijtimoiy institut bo'lib universitet o'rin tutadi.

Informatsion nazariyalarda mumkinl emas, bilimlar darajasi ijtimoiy differensiallashishning belgilovchi omili bo'ladi, deb hisoblaydilar. «Egalar» va «ega emaslar» degan tushunchalar prinsipial yangi ma'no kasb etadi. «Informatsiyaga ega» kishilarning yangi imtiyozli qatlami yuzaga keladi, informatsiya vositalaridan chetda qolganlar «yangi kambag'allar» sonini tashkil qiladilar. Bunda eski madaniyatda ildiz otganlar bilan yangi, informatsion madaniyat vakillari orasida kurash paydo bo'ladi. Buning natijasi o'laroq yangi ijtimoiy-siyosiy institutlar o'sadi, eskilari tanazzulga yuz tutadi. Informatsion jamiyatning infrastrukturalari «mexanik» texnika emas, yangi «intelektual» texnika, bunda ijtimoiy tashkillanish va informatsion texnologiyalar «simbioz» ni yuzaga keltiradi. Jamiyat ijtimoiy-siyosiy jarayonlar programmashtirilgan informatsion-texnologik davrga qadam qo'yadi.

Xulosa qilib Shuni aytish kerakki, kelajakka informatsion-kommunikatsion texnologiyalar ta'siri sezarli ahamiyatga ega bo'lishi ayni haqiqatdir. Shuningdek, eng yangi informatsion-kommunikatsion texnologiyalarning taraqqiyoti jamiyat va yoshlar siyosiy hayot tarzini transformatsiyalashishinining eng istiqbolli yo'llaridan biri ekanligini hech kim inkor eta olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev, SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. – Toshkent; «O'zbekiston» NMIY. 2020. – 456 b. (4-jild)
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М., 2000.
3. Д.Бел Грядущее информационное общество . М., 1999.
4. Э.Тофлер. Третья волна.М., 1999.

**TURIZMNI RIVOJLANISHIDA ZAMONAVIY
TEXNOLOGIYALARNING O'RNI**

Vahobjonova Mohinur

Andijon davlat chet tillar instituti talabasi

Sayohat va turizmni shakllantiradigan to'rtta tendentsiya aniqlanadi va ularning mehmondo'stlik va turizmga ta'siri muhokama qilinadi. Ushbu tendentsiyalar texnologiya, katta ma'lumotlar, ijtimoiy media va onlayn hamjamiyatlar va almashish iqtisodiyotidir. Katta ma'lumotlar, ijtimoiy media va onlayn hamjamiyatlar va almashish iqtisodiyoti texnologiyaning rivojlanishi natijasida paydo bo'lganligi sababli, biz ularni alohida sohalar sifatida muhokama qilsak ham, bu tendentsiyalar orasida umumiy mavzu texnologiyaning o'zi.

Ushbu tendentsiyalar adabiyotlarni ma'lumotlar bazasini qidirish orqali aniqlandi. Qidirilgan ma'lumotlar bazalariga Google, Google Scholar va yirik tadqiqot universitetining kutubxona ma'lumotlar bazasi kiradi. Ushbu tadqiqotga tendentsiyalarni kiritish ularning ma'lumotlar bazalarida eslatib o'tish chastotasiga, ularning kamida besh yil davom etishi ehtimoliga, sanoat va iste'molchilarga ta'siri va muhokamasiga asoslangan edi. mavzularning o'zaro bog'liqligi.

Mehmondo'stlik sanoatidagi paradoksal tendentsiyalardan biri bu odamlar bilan aloqa o'rnini bosadigan texnologiyalarni qo'llashning ortib borayotganidir. Yaqin vaqtgacha mehmondo'stlik sanoati mezbon va mijoz o'rtasidagi mehmondo'st muloqotga asoslangan. Endi bu insoniy o'zaro ta'sir olib tashlanmoqda va texnologiya bilan almashtirilmoqda. Misol uchun, mehmonlar o'z smartfonlarida ko'plab mehmonxonalarni ro'yxatdan o'tkazishlari, raqamli

kalitlarni olishlari va o'z xonalariga borishlari mumkin, bularning barchasi odam bilan aloqa qilmasdan.

Xususan, mehmondo'stlik sanoatining robototexnikadan foydalanishi tadqiqotchilar e'tiborini tortdi. Bir tadqiqotchi odamlar robotlar bilan boshqa odamlar bilan qanday munosabatda bo'lganiga o'xshash tarzda o'zaro munosabatda bo'lishlarini aniqladi. Misol uchun, bir tadqiqotda, robot gavdalanganda, ya'ni u bosh, tana va qo'llar kabi insoniy xususiyatlarni o'zlashtirganida, odamlar gavdalanmagan robot bilan o'zaro aloqada bo'lganlariga qaraganda, robot bilan uzoqroq Shug'yllanishgan. robot (Rodriguez-Lizyndia va *boshqalar*, 2015). Bundan tashqari, robot odamga o'xshash tarzda ko'z bilan aloqa qilganda, bu insonning robot bilan aloqada qolish va uning funksionalligini o'rganish istagini kuchaytirdi.

Kelajakda mehmonlar mehmonxonaga kirishda odam bilan aloqa qilmasligi mumkin. Ushbu tendentsiyaning xabarchisi bo'lgan Yaponiyadagi Henn-na mehmonxonasi robotlar bilan ta'minlangan resepsiyoni bilan mashhur. Robotlarning afzalliklaridan biri ularning bir nechta tillarda gapirish qobiliyatidir. Henn-na mehmonxonasida robotlar yapon yoki ingliz tilida gaplashadi. Kelajakda old stol robotlari gapirilayotgan tilni taniy oladi va bir xil tilda javob bera oladi. Hozirda resepsiyon xodimlari o'zlari uchun begona tilda so'zlashuvchi mehmonlar bilan smartfonlarda mavjud bo'lgan tilni tarjima qilish dasturlari orqali muloqot qilmoqda. Kelajakda mehmonlarning savollariga bir nechta tillarda javob beradigan gavdalanmagan robotlar yoki kiosklar paydo bo'lishi odatiy holga aylanadi. Xalqaro sayohatchilar soni ortib borayotganligi sababli, Ushbu mashinalar xodimlar va mehmonlar uchun yoqimli qo'shimchalar bo'ladi.

Hozirgi vaqtda texnologiya kompaniyalari mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish tizimlari ustida ishlamoqda, ular tashqi va ichki manbalardan mehmonlar ma'lumotlarini birlashtirib, sayohat va mehmondo'stlik kompaniyalariga o'z mijozlari haqida avvalgidan ko'ra ko'proq ma'lumotlarni taqdim etish imkoniyatiga ega. AI mehmonlar bilan muloqotni osonlashtirish, Shuningdek, mashinalarni o'rgatish uchun ishlatiladi. Mehmondo'stlik menejerlari uchun muammo bu ma'lumotlardan qanday qilib samarali va samarali foydalanishni mijozga ularning shaxsiy hayoti buzilganligini sezmasdan o'rganishdir. Katta ehtimol bilan, bu aqlli texnologiya kompaniyalari tomonidan hal qilinadi, ular mehmonxona xodimlariga mehmonlar bilan o'zaro munosabatda bo'lish vaqtida mijozlar ma'lumotlaridan qanday qilib yaxshiroq foydalanishni taklif qiladilar. Mehmonxona xodimlarini mijozlar bilan muloqot qilishdan uzoqlashtirgan holda, AI endi mehmonlar xonalariga ham o'tadi. JBL mehmonxona xonalari uchun Amazon'ning Alexa'si kabi ishlaydigan soat ishlab chiqdi (Carlino, 2017). Mehmonlar endi ma'lumot olish uchun o'z so'rovlarini SMS yoki qo'ng'iroq qilishlari shart emas. Ular o'z xonasidagi qurilmadan aviakompaniya haqidagi ma'lumotlardan tortib mehmonxona ob'ektlarining

ishlash vaqtlari va mahalliy restoranlar uchun tavsiyalargacha hamma narsani so'rashlari mumkin. Ko'proq uy xo'jaliklari Google's Home yoki Amazon's Echo'dan foydalansa, mehmonlar mehmonxona xonalarida shunga o'xshash qurilmalardan foydalanishni kutishadi. Sayohat yoki sayyohlik tashkilotlari uchun qiyinchilik odamlarning o'zaro ta'sirini talab qilmaydigan texnologiyadan foydalangan holda mehmondo'stlik tuyg'usini yaratish bo'ladi.

Ma'lumotlar bazasi tizimlari va analitik dasturiy ta'minotdagi texnologik yutuqlar mehmondo'stlik va turizm uchun katta ma'lumotlar ilovalarining jadal rivojlanishiga olib keldi. Katta ma'lumotlarni tahlil qilish tashqi manbalardan (ya'ni, ijtimoiy media) ma'lumotlar mavjudligi va Ushbu ma'lumotlarni tahlil qilish imkonini beruvchi murakkab vositalar tufayli mumkin bo'ldi. Kompaniyalar har doim ichki ma'lumotlarga ega bo'lgan, ammo tashqi ma'lumotlar va yangi texnologiyalarning qo'shilishi ularga mijozlar bilan o'zaro munosabatlarini va operatsiyalarini qanday yaxshilash haqida tushuncha ga ega bo'lish imkonini beradi. Katta ma'lumotlar shunchaki katta ma'lumotlar to'plamini nazarda tutmaydi. Miah va boshqalar. (2016) katta ma'lumotlarning xususiyatlarini tavsiflab, katta ma'lumotlarning hajmi an'anaviy ma'lumotlar to'plamlariga qaraganda ancha katta ekanligini va bu to'plamlar tez sur'atda (tezlikda) ishlab chiqarilishini ta'kidladi, ammo bu tezlik barqaror natijalarni bermasligi mumkin. o'zgaruvchanlik. Masalan, katta ma'lumotlarning manbalari bir xil emas, Chunki ular turli formatlardan foydalanadi va bu formatlar o'zgarishi mumkin.

Katta ma'lumotlar tahlili odatda ijtimoiy tarmoqlarda foydalanyvchi tomonidan yaratilgan kontentdan (YGC) mehmonxona mehmonlari haqidagi tushuncha larni olish uchun ishlatiladi. Iste'molchilar mehmonxonalar, restoranlar va yo'nalishlar haqida o'zlariga yoqadigan va yoqtirmaydigan narsalar haqida ko'plab ma'lumotlarni joylashtirmoqda. Bitta tadqiqot TripAdvisor'dagi 10 149 ta mehmonxonaning 412 784 ta sharhini tahlil qildi (Liy va boshq ., 2017). Tilni aniqlash dasturi orqali myalliflar ko'rib chiqish tilini avtomatik ravishda aniqlashga muvaffaq bo'lishdi. Tadqiqotda mijozlarning umumiy mehmonxona reytingining quyidagi atributlari bo'yicha reytinglari o'rganildi : xonalar, qiymat, joylaShuv, tozalik va xizmat. O'z tahlillarida tadqiqotchilar Ushbu atributlarning mehmonlar uchun nisbiy ahamiyatini aniqlash uchun Ushbu ma'lumotlardan foydalanganlar. Boshqa tadqiqot uchun, Xiang va boshqalar. (2015) 10 537 ta mehmonxona haqida oltmish mingdan ortiq mijozlar sharhlarini to'plash uchun veb-brauzerdan foydalangan. Sharhlar asosida tadqiqotchilar mehmonlar odatda mehmonxonalarni tavsiflash uchun ishlatadigan so'zlar lu'gatini ishlab chiqdilar. Ular Ushbu lu'gatni sakson atamagacha, so'ngra o'n to'rtta so'zgacha mukammallashtirib, olti omilga birlashtirdilar. Ushbu oltita omildan beshtasi mehmonlarning mamnunligi bilan muhim bog'liqlikka ega edi. Ularning tahlili mehmonlarning qoniqish darajasi haqida hech qachon oshkor etilmagan tushuncha larni taqdim etdi.

Marriott talabni prognoz qilish va yil davomida har bir alohida xona uchun qiymatni aniqlash uchun ob-havo ma'lumotlari va mahalliy voqealar jadvali kabi tuzilmagan va yarim tizimli ma'lumotlar to'plamidan foydalanadi, bu esa

kompaniyaga o'z xonalarini yanada samaraliroq boshqarish imkonini beradi. Bu, Shuningdek, Marriottning iloji boricha raqobatbardosh bo'lishini ta'minlaydi, bu nafaqat yuqori talab vaqtlarini, balki past narxlar talabni yaratishga yordam beradigan pasayish vaqtlarini ham tan oladi. Starwood Hotels and Resorts katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanib, Karib dengizi ob-havosi, iqtisodiyoti va Karib dengiziga tashrif buyuruvchilarning asosiy yo'nalishi bo'lgan mintaqalardagi voqealar asosida o'zlarining Karib dengizi ob'ektlari uchun eng yaxshi narxlarni olishda yordam beradi (Marr, 2016). Bugungi kunda ham xususiy, ham ommaviy ravishda mavjud bo'lgan ma'lumotlarning ko'pligidan qanday foydalanish bo'yicha shunga o'xshash va yangi g'oyalar va usullar paydo bo'lganda, katta ma'lumotlar tahlili ahamiyatini oshirishda davom etadi.

Ijtimoiy media va onlayn jamoalar

Jismoniy shaxslar va kompaniyalarga muloqot qilish imkonini beradigan platformalarni ishlab chiqish orqali mumkin bo'lgan ijtimoiy media ham texnologiya, ham katta ma'lumotlar bilan bog'langan. Mijozlarni tahlil qilish uchun katta ma'lumotlar manbalaridan biri ijtimoiy tarmoqlarda foydalanyvchi tomonidan yaratilgan sharhlardir.

Onlayn iste'molchilar hamjamiyatlarini o'rganish bo'yicha o'sib borayotgan tadqiqotlarga qaramay, ko'plab tashkilotlar uchun bu guruhlar murakkab bo'lib qolmoqda va bu ulardan to'liq foydalanishni qiyinlashtiradi. Onlayn hamjamiyatlar an'anaviy marketing maqsadlaridan ko'p jihatdan farq qiladi, ayniqsa ular doimiy ravishda o'zgarib turadi va oqib turadi. Ular rivojlanayotgan madaniyat singari, bu hamjamiyatlar turg'un shaxslar emas (Germonprez va Hovorka, 2013), ya'ni brendlar tashvish va muammolarni real vaqtda hal qilishlari kerak. Masalan, 2017 yil 4-avgust kuni DIS, onlayn-sayohat hamjamiyati Disney jygernayt ko'ngilochar kompaniyasi bolalar haqidagi ma'lymotlarni yig'ish va sotish bo'yicha sud jarayoniga dych kelgani haqida xabar berdi (Boda, 2017). Maqola DIS veb-saytiga e'lon qilingan kunning ertasiga Disney kompaniyasi to'g'ridan-to'g'ri jamoatchilikka murojaat qilib, ayblovlarni rad etdi va iste'molchi himoyachilari bilan ishonchni tiklashga harakat qildi, garchi ular ustidan hech qanday vakolat, mulkchilik yoki tashkiliy aloqalar bo'lmasa ham.

Jamiyatga qo'shilishni tanlaganlarning ko'pchiligi brend bilan ma'lum darajada identifikatsiyaga ega bo'lsa-da (Matzler va boshq., 2011), bu a'zolar tashkilotga *kart-blanche* vakolatlarini beradi degani emas. Buning o'rniga, hokimiyat pozitsiyasi brend va sotuvchilardan uzoqlashib, jamoalar qo'liga o'tadi. Onlayn hamjamiyatlar nafaqat a'zolar o'rtasida, balki brend va shaxs o'rtasida ham o'zaro munosabatlar uchun platformadir. Salbiy brend o'zaro ta'siri bo'lgan noto'g'ri ishlab chiqilgan hamjamiyat, eng yaxshi holatda, jamiyatning tarqalishiga va eng yomoni, brendni himoya qilishga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, doimiy iste'molchilar hamjamiyatini saqlab qolish doimiy parvarish, monitoring va ishtirok etishni talab qiladi. Tadqiqotlar Shuni ko'rsatadiki, potentsial kuchli brend hamjamiyatlarining tarqalishi Ushbu jamoalarning kontent bilan Shug'yllanadigan

faol a'zolarining yuqori darajasini saqlab qola olmasligidan kelib chiqadi (Li va boshq., 2012; MADUpy va Kyli, 2010).

Mehmondo'stlikning Ushbu tendentsiyalari kelajakdagi tadqiqotlar uchun bir qator savollarni taklif qiladi. Mehmonlar o'z xonasiga borishda mehmonxona xodimlarini chetlab o'tish uchun texnologiyadan foydalanganda biz qanday qilib mehmondo'stlik ruhini saqlab qolamiz? Menejerlar texnologiyani boshqarish haqida nimani bilishlari kerak, Chunki robototexnika va syn'iy intellekt mehmonxonalar, restoranlar va sayyohlik joularini bosib oladi? Mehmonlar haqidagi ma'lumotlardan qo'rqinchli bo'lmasdan yoki voqea-hodisalarga sabab bo'lmasdan foydalanishning eng yaxshi usuli qanday (masalan, biz er-xotin oxirgi bo'lganida, mehmonning turmush o'rtog'i o'z turmush o'rtog'i u erda qolganini bilmaganida ichgan sharob haqida gapiramiz? An'anaviy mehmondo'stlik operatsiyalari foyda keltira oladimi? Bular kelajakdagi tadqiqotlar uchun imkoniyatlar rivojlanib borayotganligi sababli javob berilishi kerak bo'lgan savollarning bir nechitasi.

Ushbu maqola mehmondo'stlik va sayohat sanoatiga ta'sir qiluvchi tendentsiyalarni to'liq ko'rib chiqish uchun mo'ljallanmagan. Buning o'rniga, u so'nggi texnologiya va Ushbu texnologik yutuqlar natijasida rivojlangan uchta muhim soha haqida umumiy ma'lumot beradi. Maqola davomida myalliflar boshqaruvga ta'sir ko'rsatdilar. Yuqoridagi bo'limda tadqiqotchilar uchun ta'sir ko'rsatilgan. Ushbu tendentsiyalar mehmondo'stlik sanoatini abadiy o'zgartiradi. Syn'iy intellekt va robototexnika mehmonxonalar va restoranlarga katta ta'sir ko'rsatadi va ularni qo'llash endigina boshlandi. Ko'pgina mehmondo'stlik mahsilotlarini sotib olish uchun iste'molchi xizmat ko'rsatish operatoriga kelishi kerak. Shunday qilib, menejerlar o'z mijozlari kimligini va nimani sotib olishlarini bilishadi. Bu mijozlar haqida katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plash qobiliyatiga olib keladi. Katta ma'lumotlar tahlili firmalarga Ushbu ma'lumotlarni foydali ma'lumotlar va bilimlarni taqdim etadigan natijalarga olib keladigan tarzda tartibga solishga yordam beradi. Ayniqsa, onlayn hamjamiyatlarning ma'lumotlaridan foydalanishga ynchalik e'tibor berilmagan. Bu ayniqsa muhimdir, Chunki bu jamoalar brendlar uchun himoyachi bo'lib xizmat qilishi va mijozlar brend va uning mahsilotlarini qanday qabul qilishlari haqida real vaqtda ma'lumot berishlari mumkin. Birgalikda iqtisod yangi raqobat manbasini ham olib keldi, ham mehmonlarni kutib olishda, ham turizmdan iqtisodiy foyda olishda destinatsiya hamjamiyatining chegaradosh qismini jalb qilish usulini olib keldi. Sayohat va sayyohlik uchun bundan ham qiziqarli vaqt bo'lmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

Belarmino, A., Whalen, E., Koh, Y. va Bowen, JT, (2017), "Mehmonlarning tengdoshlari uchun turar joy va mehmonxonalarning asosiy atributlarini solishtirish: aralash usullar yondashuvi", *Turizmning dolzarb muammolari*, 1-7-betlar.

Boda, C. (2017), "Disney bolalarning shaxsiy ma'lumotlarini yig'ish va sotish bo'yicha sydga dych kelmoqda" <https://www.wdwinfo.com/news-stories/disney-facing-lawsyit-over-collecting-and-selling-bolalarning-shaxsiy-ma'lumotlari/> (2017 yil 4-avgustda kirish).

Carlino, N. (2017), "Avtomatlashtirish, robotlar va syn'iy intellekt: ular sanoatni qanday shakllantiradi?", *Texnologiya*, 10A+.

De Valk, K., van Bruggen, GH, va Wierenga, B. (2009), "Virtual jamoalar: marketing nuqtai nazari", *qarorlarni qo'llab-quvvatlash tizimlari*, jild. 47-son 2, 185-203-betlar.

INSON HUQUQLARI TUSHUNCHASI VA UNING AMALIYOTDA QO'LLANILAYOTGAN TAMOYILLARI

Ilmiy rahbar: Abdulazizov Dovudbek
Sharobiddinova Aziza Anvarjon qizi
ADCHTI Xorijiy til adabiyoti (ingliz tili)
3-bosqich talabasi

Inson huquqlari irqi, dini, milliy-ijtimoiy kelib chiqish, qayerda tug'ilishi va boshqa har qanday holatidan qat'i nazar, barcha insonlarga xos bo'lgan huquqlardir. Ularning me'yorlari odamlarni qadr-qimmat, erkinlik, tenglik, adolat va tinchlik bilan yashashga imkon beradi. Inson huquqlari, yashash joyimiz, tashqi ko'rinishimiz, fikrimiz yoki ishonganimizdan qat'i nazar, har bir insonning ajralmas qiymatini tan oladi. Ular qadr-qimmat, tenglik va o'zaro hurmat tamoyillariga asoslangan bo'lib, madaniyatlar, dinlar va falsafalar bo'ylab taqsimlanadi. Ushbu huquqlar barcha shaxslar bilan odilona muomala qilish va kundalik hayotimizda chinakam tanlov qilish qobiliyatiga ega bo'lishdir. Inson huquqlarini hurmat qilish uchun har bir inson o'z hissasini qo'shishi va o'zlariga adolat bilan muomalada bo'lishni his qilinishini talab qiluvchi kuchli jamoalarning asosidir. 1948 yil 10-dekabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi barcha odamlarga taallyqli bo'lgan asosiy huquq va erkinliklarni belgilab berdi. Ikkinchi Jahon Urushidan keyin tuzilgan Ushbu hujjat inson huquqlari bo'yicha ko'plab qonunga muvofiq tuzilgan xalqaro qonunlarni ilhomlantirgan asos hujjatiga aylandi.

Dastlab, odamlar faqat oila kabi bir guruhga a'zo bo'lishlari sababli o'z huquqlariga ega edilar. Miloddan avvalgi 539 yilda Buyuk Kir Bobil shahrini zabt etgach, umuman kutilmagan bir ish qildi - uyiga qaytish uchun barcha qullarni ozod qildi. Bundan tashqari, u odamlarga o'z dinlarini tanlashlari kerakligini e'lon qildi. Uning bayonotlarini o'z ichiga olgan loydan yasalgan Cyrys Cylinder - bu tarixdagi birinchi inson huquqlari deklaratsiyasi tuzildi. Inson huquqlari g'oyasi

tezda Hindiston, Gretsiya va oxir-oqibat Rimga tarqaldi. O'shandan beri eng muhim yutuqilarga quyidagilar kiradi: 1215 yil: Magna Carta - odamlarga yangi huquqlar berdi va qirolni qonunga bo'ysindirdi. 1628 yil: Huquq to'g'risidagi ariza - odamlarning huquqlarini bayon qildi. 1776: Qo'shma Shtatlarning Mustaqil lik Deklaratsiyasi - yashash, erkinlik va baxtga intilish huquqini e'lon qildi. 1789 yil: Inson va fuqaroning huquqlari to'g'risidagi deklaratsiya - Fransiyaning hujjati bo'lib, barcha fuqarolar qonun bo'yicha tengdir. 1948 yil: Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi - hamma huquqlarga ega bo'lgan 30 ta huquqni sanab o'tgan birinchi hujjat. Birlashgan Millatlar Inson huquqlari tashkiloti tomonidan qabul qilingan 7 ta asosiy barcha davlatlar amal qilishi kerak bo'lgan poydevor tamoyillar mavjud. Ular quyidagilar:

- I. Barcha insonlar erkin va tengdirlar. Ular aql va vijdon bilan ta'minlangan va bir-biriga nisbatan birodarlik ruhida harakat qilishlari kerak.
- II. Kamsitishlarga yo'l qo'yilmaslik. Har bir inson irqi, rangi, jinsi, tili, dini, milliy yoki ijtimoiy-siyosiy kelib chiqishi, mulki, tugilgan ligi yoki boshqa holatlarda barcha huquq va erkinliklarga ega bo'lishi shart.
- III. Hayot huquqi. Har bir inson yashash, erkinlik va xavfsizlik huquqiga ega.
- IV. Qylikka o'rin yo'q. Hech kim qylikda yoki xizmatkorlikda saqlanmasligi shart; qylik va qyl savdosini amalga oshirish barcha shakllarda taqiqlangan.
- V. Qiynoq va g'ayriinsoniy munosabatlarga yo'l qo'yilmaydi. Hech kim qiynoqqa solinishi yoki shafqatsiz-g'ayriinsoniy va qadr-qimmatni kamsitadigan jazolarga dychor etilishi mumkinl emas.
- VI. Qonundan foydalanish huquqi. Har bir inson hamma joyda qonun oldida shaxs sifatida tan olinishga haqlidir.
- VII. Qonun oldida barcha tengdir. Har bir inson qonun oldida teng va hech qanday kamsitishlarsiz qonunning teng himoyasi huquqiga egadir. Inson huquqlari umuminsoniy, bo'linmas va bir-biriga bog'liq deb ta'riflanadi. Inson huquqlari kuni har yili 10 dekabrda bo'lib o'tadi, bu kun 1948 yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan 217 A (III) rezolytsiyasi bilan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi e'lon qilingan kundir. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasidan so'ng amaldagi xalqaro huquqiy asosda ishlab chiqilgan inson huquqlari va boshqa hujjatlar bo'yicha qator xalqaro shartnomalar imzolandi. Yevropa Ittifoqining inson huquqlari borasida faoliyati. Yevropa Ittifoqi demokratiya va inson huquqlarini himoya qilishga sodiq bo'lib, Umumiy tashqi va xavfsizlik siyosati (CFSP) tizimini kamsitadigan juda katta siyosat ishlab chiqdi. 2012- yil, iyyin oyida Yevropa Ittifoqi Kengashi Yevropa siyosatining samaradorligi va izchilligini oshirishga qaratilgan tamoyillar, maqsadlar va ustuvorliklarni belgilab bergan Yevropa Ittifoqining Inson huquqlari va demokratiya bo'yicha umumiy harakatlar rejasi (2015-2020) asosida strategik asoslarni qabul qildi. Yuqorida aytib o'tilganlar bilan birgalikda, Yevropa Ittifoqining inson huquqlari bo'yicha siyosatining samaradorligi va ko'rinishini oshirish maqsadida 2012 yil iyyil oyida Inson huquqlari bo'yicha mahsus vakil - yuridik shaxs

tayinlandi. Iqtisodiy o'sishni kuchaytirish uchun ko'proq mintaqaviy hamkorlikka e'tiborini qaratayotgan Markaziy Osiyo mamlakatlari rahbarlari inson huquqlari chora-tadbirlarini umumjahon ko'rsatkichlari orasida yuqori marra'larga erishish uchun astoydil harakat qilishmoqda. So'nggi yillarda Markaziy Osiyoning rahbarlaridan biri O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev infratuzilma va ta'limni yaxshilash va mintaqaviy iqtisodiyotini modernizatsiya qilish zarurligiga e'tibor qaratgan, qonun ustuvorligi va inson huquqlari asosida qyirilgan kelajakka sodiqligini amalga oshirilayotgan o'zgarishlari borasida ko'rsatib berishdi. Xususan, 2018-yilda davlatimiz rahnamosi transchegaraviy hamkorlikni yanada kengaytirishga tashabbus ko'rsatib, ichki inson huquqlari ahvolini yaxshilash borasida e'tiborga molik qadamlar tashladi. Jumladan, 2019-yil, sentyabr oyida sharoiti o'ta o'g'ir deb hisoblangan Qoraqalpog'iston o'lkasida joylashgan Jasliq qamoqxonasining faoliyatini butun lay to'xtatishga bag'ishlangan shartnoma davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan imzolandi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov rahbarlik vaqtida ham bir qator Sobiq Sho'ro davridagi noto'g'ri qarashlar- inson huquqlariga tamomila zid bo'lgan bir necha qarorlarni bekor qilishga erishildi. Masalan, 1959-yilda Sovet Ittifoqi tomonidan qabul qilingan o'lim jazosi, 2005-yilga kelib, 2-avgustda Ushbu qaror Islom Karimov tomonidan bekor qilindi. Yuqorida ta'rif etilgan bir qator islohotlar yurtimiz ravnaqini yanada yuksaklarga olib chiqish uchun yana bir tamal toshi vazifasini bajardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xalqaro Amnistiya (2004). Xalqaro Amnistiya hisoboti. Xalqaro Amnistiya. ISBN 0-86210-354-1 ISBN 1-887204-40-7
2. O'zMe. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yi.
3. Inson huquqlari haqida hisobot 2020 – O'zbekiston. Uz.usembassy .gov
4. Ziyo.uz.com

EXTRALINGUISTIC ISSUES IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION: ATTITUDES, RITUALS, TRADITIONS

G'aniyeva Tohira Alisher qizi
Oripova Malikaxon Sanjarbek qizi
Andijon state of foreign language institution
Third –year student

Cross-cultural communication goes beyond just language and involves various extralinguistic issues, including attitudes, rituals, and traditions. These extralinguistic factors play a crucial role in shaping communication dynamics and can impact the effectiveness and success of cross-cultural communication. Let's explore some of these extralinguistic issues in detail. Cross-cultural communication

involves communication between people who come from different cultures, and it is affected by a range of extralinguistic factors such as attitudes, rituals, and traditions. These extralinguistic factors play a crucial role in determining the success or failure of cross-cultural communication. In this article, we will discuss how attitudes, rituals, and traditions impact cross-cultural communication.

Attitudes refer to the beliefs, values, and opinions that individuals hold, which are often shaped by their cultural background. Attitudes towards communication styles, social norms, hierarchy, gender roles, and other cultural aspects can greatly impact cross-cultural communication. For example, in some cultures, direct communication and assertiveness may be valued, while in others, indirect communication and politeness may be preferred. Understanding and respecting the attitudes of individuals from different cultures can help avoid misunderstandings and foster effective communication. Attitudes refer to the way people think, feel, and behave towards others, events, or things. Attitudes can differ significantly among different cultures, and they can affect cross-cultural communication in several ways. For example, a person from a collectivist culture may view group harmony and cooperation as essential, while someone from an individualistic culture may value personal achievement and self-expression more highly. These different attitudes can lead to misunderstandings and conflict in cross-cultural communication. Attitudes are a key extralinguistic issue in cross-cultural communication, as they can impact how people from different cultures perceive each other. For example, a person from a culture that values direct communication may interpret a message from someone from a culture that values indirect communication as evasive or untrustworthy. Similarly, a person from a culture that values collectivism may perceive a message from someone from an individualistic culture as selfish or insensitive.

Rituals are symbolic actions or behaviors that hold cultural significance and are often used to convey meaning or express emotions. Rituals can vary greatly across cultures and may include gestures, greetings, ceremonies, and other symbolic actions. For example, bowing is a common greeting gesture in many Asian cultures, while shaking hands or hugging may be more common in Western cultures. Familiarity with the rituals of a culture can help build rapport, establish trust, and convey respect in cross-cultural communication. Rituals are a set of actions or words that are performed in a specific order, usually for a specific purpose. Rituals can be religious, cultural, or social in nature and are often deeply ingrained in a culture's history and traditions. In cross-cultural communication, rituals can be used to show respect and build trust. However, misunderstandings can also arise if the meaning or significance of a ritual is not understood or respected by people from different cultures. Rituals and traditions can also impact cross-cultural communication, as they can influence how people from different cultures express themselves and interpret each other's behavior. For example, gestures that are considered rude or disrespectful in one culture may be perfectly acceptable in another culture. Additionally, customs related to personal space, eye

contact, and touch can vary significantly across cultures and impact how people from different cultures interact with each other

Traditions are customs, practices, or behaviors that are passed down through generations and are an integral part of a culture's identity. Traditions can encompass various aspects of life, such as food, clothing, celebrations, family dynamics, and social interactions. Being aware of and respecting traditions in cross-cultural communication can show sensitivity to cultural values and help build meaningful connections. For example, avoiding certain topics or behaviors that may be considered taboo in a particular culture can help prevent misunderstandings or offense. Traditions are customs or beliefs that have been passed down from generation to generation within a culture. Traditions can vary significantly among different cultures, and they can have a significant impact on cross-cultural communication. For example, some cultures may value hierarchy and deference to authority, while others may prioritize egalitarianism and the sharing of ideas. If these different traditions are not understood or respected, it can lead to misunderstandings and conflict. In many cultures, traditions play a significant role in daily life and are closely tied to social and religious events. For example, in some cultures, it is customary to celebrate weddings with large, festive gatherings that involve traditional dances, music, and dress. In other cultures, funerals may be accompanied by specific rituals and practices that are designed to honor the deceased and provide comfort to their loved ones. Traditions can also influence communication in more subtle ways. For example, the use of honorifics or formal titles may be an important part of communication in some cultures, particularly in more hierarchical societies. In some cultures, it may be customary to express gratitude or appreciation through indirect language or gestures, while in others, direct communication may be preferred.

Nonverbal communication includes gestures, facial expressions, eye contact, body language, and other nonverbal cues, which can vary greatly across cultures. For example, maintaining eye contact may be considered a sign of respect in some cultures, while in others, it may be seen as impolite or confrontational. Being aware of the nonverbal communication norms of a culture can help interpret messages accurately and avoid misinterpretations in cross-cultural communication. Nonverbal communication can convey a wide range of messages, including emotions, attitudes, intentions, and social status. For example, a smile can convey happiness, while a frown can indicate displeasure. Eye contact can indicate interest or attentiveness, while averted eyes can suggest discomfort or disinterest. Nonverbal communication can also vary widely between cultures, and it's important to be aware of these differences in order to avoid misunderstandings. For example, in some cultures, direct eye contact is seen as a sign of respect and engagement, while in others, it may be considered impolite or confrontational.

Social hierarchies refer to the way individuals and groups are organized and ranked within a society. Social hierarchies can greatly impact communication dynamics, as they may influence how individuals address and interact with each

other based on their social status, age, gender, or other factors. Understanding the social hierarchies of a culture can help navigate appropriate communication styles and avoid potential misunderstandings or conflicts

In conclusion, attitudes, rituals, and traditions are extralinguistic factors that play a crucial role in cross-cultural communication. To improve cross-cultural communication, it is important to understand and respect these extralinguistic factors and to work towards developing cultural competence. This involves learning about different cultures, their values, beliefs, and customs, and adapting one's communication style accordingly. By doing so, we can build better relationships and achieve greater success in cross-cultural communication. Cross-cultural communication involves more than just language, and being aware of extralinguistic issues such as attitudes, rituals, traditions, nonverbal communication, and social hierarchies is crucial for effective communication across cultures. Respecting and adapting to these extralinguistic factors can help build trust, foster mutual understanding, and enhance cross-cultural communication competence.

References:

1. Chen, G. M. (2011). The impact of new media on intercultural communication in global context. *China Media Research*, 7(4), 1-10.
2. Gudykunst, W. B., & Ting-Toomey, S. (1988). *Culture and interpersonal communication*. Sage Publications.
3. Hall, E. T. (1959). *The silent language*. Anchor Books.
4. Kim, Y. Y. (1994). Cross-cultural communication patterns and the Korean-American communication. In S. Ting-Toomey (Ed.), *The Challenge of Facework: Cross-Cultural and Interpersonal Issues* (pp. 231-254). State University of New York Press.
5. Lustig, M. W., & Koester, J. (2013). *Intercultural competence: Interpersonal communication across cultures*. Pearson.

YANGI O‘ZBEKISTONDA UCHINCHI RENNESANS G‘OYASINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Jabborova Sayyora Muhammadqobilovna
Ijtimoiy fanlar kafedrasi magistri

O‘zbekiston xalqining ko‘p asrlik boy tarixiga nazar tashlar ekanmiz, Unda azaldan ilm-ma‘rifatga alohida e‘tibor qaratilib kelganligini guvohi bo‘lamiz. O‘sha davrlarda jamiyatda ilm-fan, san‘at va madaniyatning yuksalishi, buyuk siymolarning o‘z ijodida erishgan yutuqlari jahon tamaddynining rivojiga qo‘shgan hissasi barchamizni birdek faxry-g‘yryimizga sabab bo‘lib kelmoqda.

Barchamizga tarixdan yaxshi ma‘lumki, diyorimizdagi birinchi Renessans davri - Somoniular davriga to‘g‘ri kelib, Ushbu davrda buyuk ajdodlarimizning yaratgan ilmiyfalsafiy asarlari va olamShumyl kashfiyotlari islom sivilizatsiyasiga

tamal toshi bo'ldi. Renessansning ikkinchi davri esa – Amir Temur va Temuriular davriga to'g'ri kelib, nafaqat Movaraynnahr, balki butun Markaziy Osiyo o'lkalari o'z taraqqiyotining yangi pog'onasiga ko'tariladi.

O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 29 yillik tantanalarida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining: “Xalqimizning ulug'vor qudrati jo'sh yrgan hozirgi zamonda

O'zbekistonda yangi bir uyg'onish – uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilmoqda”⁵², - degan so'zlari ko'pchilik ilm ahlining hyShuorligini va kelajakka bo'lgan umidini yana ham kuchaytirdi.

Yurtboshimiz mazkur chiqishlarida Bugungi O'zbekiston – kechagi O'zbekiston emas. Bugungi xalqimiz ham kechagi xalq emas», deb takidladilar.

Darhaqiqat O'zbekistonda yangi uyg'oish - uchinchi Renessans davri boshlandi. Makyr holatni Bugungi kunda mamlakatimizda, shiddat bilan rivojlanayotgan hayotimizda ro'y berayotgan yuksalish jarayonlari o'zini barcha sohalarida namoyon etmoqda. Binobarin, mustaqil likka erishgan yillarimizning ilk davrida biz o'zimizning milliy o'zligimizni anglash, boy tarixiy-ma'naviy hamda ilmiy merosimizning asl mazmun mohiyati mag'zini chaqish va uni ro'yobga chiqarishga intilgan bo'lsak, endilikda xalqimiz jipslanib “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” g'oyasini sobit qadamlik bilan amalga oshirishga kirishdi. Bu davrda jamiyatimizda ijtimoiy tafakkurning yuksalish tendensiyasi qaror topishi, unga xos ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatlarning mujassamligi e'tirof etilmoqda. Milliy ruh va umuminsoniy qadriyatlar uyg'un bo'lgan ijtimoiy tafakkur – mamlakatimiz barqaror rivojlanishining o'zan mezon va mustahkam poydevoriga aylanmoqda.

Uchinchi Renessansni ro'yobga chiqarish uchun –“ Ma'no + fikr + g'oya + harakat = Milliy g'oya!” formulasi keltiriladi. Bunda asosan mustaqil likning mustahkam himoyalash, mazkur holat bo'yicha o'tmishdan saboq chiqarish kerakligi, aniq ravshan ko'rinadi. Masalan mustaqil likning harbiy jihatdan himoyalash mumkinlligi – bu ma'lum chegaralar doirasida harbiy tayyorgarlik ko'rgan va vatani uchun jonini fido qilishga tayyor mard o'g'lonlar zimmasida ekani barchamizga ma'lim, ma'naviy himoyalash mumkinlligi masalasiga kelsak – bunda jiddiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan oila, mahalla, ta'lim dargohlari va kishilarning ijtimoiy hayotdagi yurish –turishi va e'tiqodidan tortib fikrlashigacha bo'lgan ijtimoiy jarayonlarni o'z ichiga oladi.

Tarixdan bizga ma'lum. biz qachon mustamlakaga tyshgan bo'lsak xalqning birlashmaganligi, fikrlarining o'zaro farqlanishi (kaltabinlik, xydbinlik), ilmsizlik va achinarlisi xiyonat sabab bo'lgan. Xalqning birlashmaganligi asosiy sababi esa, hammani birlashtiradigan yagona milliy g'oya ishlab chiqilmaganligi va bu g'oya odamlarning qalbiga singdirilmaganligi bo'lib chiqadi.

Ming Shukrlar bo'lsinki hozirgi kunga kelib bizda bu g'oya bor “Millik tiklanishdan – milliy yuksalish sari”. Endi mana Shu g'oya atrofida birlashish va

⁵² Prezident Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Mustaqilligining 29 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi

mustaqil likni himoya qilish, uchinchi renessans poydevorini mustaxkam asoslarda qurishimiz zarur. Biz buni o'z vaqtida himoya qilmasak, jiddiy e'tibor qaratmasak, dyshmanlar tomonidan albatta "javob" bo'lishi tabiiy. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov ta'biri bilan aytganda bugun jahonda qurol kuchidanda daxshatliroq va butun bir xalqni tarix sahnasidan o'chirib yyborishi mumkinl bo'lgan darajadagi kurash vositlaridan foydalanishga kirib borishmoqda. O'zining "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asarida bungta qisqacha shunday izoh bergan edilar- "Bugungi zamonda mafkura poligonlari yadro poligonlaridan ham ko'proq kuchga ega. Bu masalaning kishini doimo ogoh bo'lishga yndovchi tomoni shundaki, agar harbiy, iqtisodiy, siyosiy tazyiq bo'lsa, buni sezish, ko'rish, oldini olish mumkinl, ammo mafkuraviy tazyiqni, uning ta'siri va oqibatlarini tezda ilg'ab yetish nihoyatda qiyin"⁵³.

Buni ham ma'naviy tomonidan himoya qilishimiz kerak. Ya'ni uchinchi renessans davrini poydevorini buzishga harakat qilayotganlarga qarshi kurashishimiz kerak. Bizga uzoqdan turib ma'naviy hyjym qiliShuapti. Mana Shu ma'naviy hyjumlarga indamay turmasligimiz shart. Ularga javob berishmimiz lozim bu ham ilmiy asosda bo'lishi kerak. uchinchi renessansning qurilishi va himoyasi ilmiy asosga qyrilsa, bu katta kafolat bo'ladi. Vatanni chegarachi qo'lida qurol bilan qanday himoya qilayotgan bo'lsa, odamlarning ma'naviyatida ham shunday himoya o'rnatiladi.

Uchinchi renessans milliy g'oya nima uchun biz uni ma'naviy g'oya deb atashimiz kerak. Chunki ilmga qarasak buning javobini bilamiz.

Unda ma'no degan so'zdan boshlaymiz. Chunki uchinchi renessans davri mukammal amalga oshishi uchun, tez amalga oshishi uchun odamlar, yoshlar uchinchi renessansning ma'nosini tushunib olishlari kerak, qabul qilib olishlari kerak. O'ziga manfaatli ekanligini anglashlari kerak. O'zini baxtli bo'lishligi uchunuchinchi renessans bo'lishligiga iqror bo'lishi kerak. Ma'nosini tushunish i kerak.

Ma'nodan keyin fikr keladi. Fikrdan keyin g'oya keladi. G'oyadan keyin harakat boshlanadi. Harakat esa uchinchi Renessansni yaratadi. Har bir O'zbekistonlikning ongida harakat natijasi o'laroq yangi O'zbekistonnig yangi avlodlari uchun farovon hayotni ta'minlashga xissa qo'shamiz. Demak biz hozir Shuni boshidan boshlamasak, boshidan puxta ilmiy asosda ilmiy tashkil etmasak qiyin bo'ladi. Nima uchun qiyin bo'ladi. Odamlar yaxshi tynyShunmasa, yaxshi anglamasa, o'zini manfaatini ko'rmasa umummilliy harakatga qo'shilishi qiyin bo'ladi. Yana ularni chaqirib, yig'ib tashkil qilish kerak bo'ladi. Ular bu harakatga qo'shilishni xohlamasligi mumkinl, mayda – chuyda ishlarga berilib o'zligi va kelajakka bo'lgan umidini unutishi mumkin.

Shuningdek "Uchinchi renessans g'oyasini" xalqimiz ongiga singdirishda bir qator dolzarb muammolarga duch kelishimiz avvaldan ma'lum:

⁵³ I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch - 2016

Birinchidan insonlar uzoq vaqt davomida turg`yn hayot kechirishi, ayniqsa sobiq SSSR davrining “farovon hayot egalari” o`z taqdirini o`zi belgilash vazifasini qo`llariga olish mas`uliyatidan ko`ra tobelikni avzal ko`rishlari hamda ularning ayrim qatlami haligacha yurtimizda va xattoki vakolatli lavozimlarda faoliyat olib borayotganlari ham mavjud.

Ikkinchidan odamlarga uchinchi renessansni ma`nosini tushuntirish bosqichida ilm ahllarining “hayolparast”ga chiqarilishi muammosi . bu ayni haqiqat bo`lib o`z-o`zidan paydo bo`lgan muammolardan biri emas, balki, mustaqil likning dastlabki davrlaridan hozirgi kunlarga to`planib kelayotgan xalq dardi sanaladi.

Misol uchun yaqin 2 yil mobaynida aholining ijtimoiy himoyalanganlik darajasi ancha yuqori ko`rsatgichlarda o`shishiga qaramay imkoniyatlari haligacha buyrokratik to`siqlar sabab ayrim shaxslarning “ehtiyojlariga” yo`naltirilmoqda.

Uchinchidan insonlar ongida biror bunyodkor g`oyani shakllantirish uchun kerak bo`lsa inson umri yetmasligi mumkin. Ammo birgina vayronkor g`oyaning oddiy kichik reklama bannerlari orqali dunyo miqyosida tarqalishi hozirgi kunda odamlarni hayratga solmayapti.

To`rtinchidan. Insonlar doimo oddiylikdan murakkablikka tomon intilib bormoqda. Lekin Shuni inobatga olish kerakki odam ruhiyatida shakllangan bir qoida borki natijaga erishgan zahoti o`zini erkin qo`ya boshlaydi. Murakkab darajadagi vazifani bajargan bir inson uni boshqa bir tajribali inson uchun oddiy yymysh ekani haqida o`tlab ham ko`rmaydi. Yanada soddaroq aytganda insonlar o`zlari uchun muammolar yaratib u bilan kurashgan holda umrining ko`p qismini o`tkazib yybormoqdalar.

Beshinchidan xalqlarni butun dunyo miqyosida boshqarishga yrinyvchi kuchlar, tashkilotlar, va shaxslar haqida ba`zi ma`lumotlar keltirib o`tiladi, ammo axborotni oxirigacha yetkazilmaydi. Demak bunday kuchlar mavjud va ular dunyo aholisini o`z manfaatlari doirasida xizmat qilishga majbur qilishi tabiiy ho. Biz uchinchi Renessans g`oyasini ilgari syrayotgan bir paytda ular bunga shuncha ki yo`l berishlari myshky.

Ushbu g`oyani amalga oshirishda bir qator bosqichlarda faoliyatlarni davom ettrib borish zarurati yuzaga keladi.

Birinchi bosqich odamlarga uchinchi renessansni ma`nosini tushuntirish bosqichi.

Ikkinchi bosqich odamlarni fikrlarini paydo qilish bosqichi. Ya`ni odamlar uchinchi renessans haqida mayli boshqa so`zlar bilan gaplasha boshlasin, kundalik hayoti davomida uchinchi renessans haqida gaplashib, savollar bera boshlasin, o`zini fikrini aytsin, nega, Chunki odamlar o`zini fikrini aytmasa, odamlar uchinchi renessans haqida nimalarni bilishi, nimalarni o`ylayotganligi, bu fiklari to`g`rimi, noto`g`rimi ekanligini bilib bo`lmaydi, baholab bo`lmaydi, darajalashtirib, qayerda, qaysi hududda odamlar uchinchi renessansni to`g`ri angelayapti, qayerda yaxshi, qayerda o`rtacha va qayerda anglamayapti deb darajalashtirish mumkin.

Uchinchi bosqich g'oya bosqichi. uchinchi renessans har bir odamning g'oyasiga aylandimi, yo'qmi, qayerda, qaysi hududda, qaysi tashkilotda, vazirlikdagi odamlarni g'oyasiga aylandi uchinchi renessans g'oyasi, to'liq aylandi, qayerda o'rtacha va qaerda aylanmadi, buning sabalarini o'rganib, halaqit berayotgan sabalarni yo'qotish kerak. Rivojlantiriyotgan sabablarni rivojlantirish kerak.

To'rtinchi bosqich bu harakat bosqichi. Qayerda uchinchi renessans uchun odamlarning harakati faol, qayerda o'rtacha va qayerda harakati syst. Nima uchun syst. Ilimiy va faqat ilmiy yondashuv bu savollarga javob bera oladi, noilmiy yondashuv faqat yuzaki ko'radi, yuzaki xulosa qiladi, yuzaki ishlarni tashkil qiladi va yuzaki natijalarga erishiladi. Bunga esa yo'l qo'yib bo'lmaydi. Bu esa uchinchi renessans masalasi ma'naviy-mafkuraviy masalada to'r bosqichdan iborat bo'lishi kerak.

Bu borada ishlar amalga oshirilayotgan bir davrda tashqi kuchlar va ichki norozi tomonlarning turli tahdidlariga va xurujlariga jiddiy e'tibor qaratish, xalqimiz hamda insonlarni doimiy ravishda mafkuraviy immunitetini mustahkam qilib borishimiz zarur.

Xalqaro maydonda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonga nazar tashlasak, turli siyosiy kuchlar o'zlarining strategik maqsadlariga intilib, "erkinlik" va "demokratiya" niqobi ostida faol harakatda. Bu buzg'ynchi kuchlar o'z fa'oliyatlarini hamon ustalik, sillqlik bilan, bejirim bezaklar bilan olib bormoqdaki, har qanday kishini manfyr niyatlari girdobiga tortish imkoniga ega. Bu kuchlar o'z niyatlari yo'lida millionlab mablag'larni ayayotganlari yo'q, ular er yuzining istagan nuqtasida, istagan xalqni o'zligidan ayirish va o'z ta'sir doirasiga olishni niyat qilib, buning ortidan millionlab foyda, daromadni ko'zlab ish yuritmoqdalar.

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, o'zga hududlarni zabt etish maqsadida ishlatiladigan urush qurollari uzluksiz takomillashib borganini ko'ramiz.

Bu qurollar bosib olinishi kerak bo'lgan hududlar aholisini jismonan yo'q qilishga qaratilgan edi. Bugungi kunda esa, o'zga hududlarni zabt etish uchun ularning aholisini yo'qotish shart emas. Zero, ongi va Shuyri zabt etilgan, qarash va kayfiyatlari "ma'qyl" yo'nalishga o'zgartirilgan aholi ko'magida har qanday boylik, tabiiy resurslarga egalik qilish mumkin bo'lib qolmoqda.

Mafkura poligonlarida sinovdan o'tayotgan, mohiyatan g'ayriinsoniy bo'lgan g'oyalarga qarshi tura olish uchun alohida mafkuraviy immunitet hosil qilish lozim. Immunitet (lat.immunitas – ozod bo'lish, qytilish) deganda organizmning doimiy ichki muayyanligini saqlash, o'zini turli xususiyatlarga ega ta'sirlaridan, uni tashqi infeksiyalar kirib kelishidan himoya qilishga qodir bo'lgan reaksiyalar majmyi tushuniladi. Immunitet kishi vujudining turli infeksiyon kasalliklarga berilmaslik hususiyatini ham ifodalaydi. Immunitet haqidagi ana Shu tasavvurdan kelib chiqib mafkuraviy immunitet haqida nima deyish mumkin? Avvalo, insonning ko'plab hususiyatlari tyg'ma bo'lsa, mafkuraviy immunitetni shakllantirish, shakllantirib borish zarur. Ikkinchidan, u har bir avlod uchun o'ziga

xos hysysiyatga ega bo'лади. uchinchidan, immunitet tizimi shakllanadigan mafkuraviy daxlsizlikni ta'minlash mumkin.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek, «Bugungi kunda odamzod ma'lum bir davlatlar va siyosiy kuchlarning manfaatlarigagina xizmat qiladigan, olis - yaqin manbalardan tarqaladigan, turli ma'no-mazmundagi mafkuraviy kuchlarning ta'sirini doimiy sezib yashamoqda»⁵⁴. Shuning uchun ham Bugungi kunda mafkura poligonlari yadro poligonlaridan ham kuchli.

Chunki ularning ta'siri radio, televidenie, gazeta-jurnal, Internet; umuman, hamma axborot tarmoqlari orqali kirib kelmoqda. Ular odamlarni yyda ham, ko'chada ham, ishda ham tinch qo'ymasligi mumkin.

Yadro poligonida tayyorlangan qurol faqat muayyan hududni vayron qiladi, ammo mafkuraviy poligonlardan turli axborotlar, badiiy asarlar, o'yinchoqlar, kundalik ehtiyoj mollari shaklida tarqalayotgan vositalar esa insonlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgandir.

Hozirgi kunda bizning turmush tarzimizga, ruhiyatimizga nisbatan qilinayotgan ma'naviy-ma'rifiy hyryjlarning usullari tobora noziklashib borayapti. Zararli g'oyalar turli kinofilmlar, televedenie ko'rsatyvlari va radio eshittirishlari shaklida, gazeta-jyurnallar, internet tarmog'i va boshqa yo'nalishlarda uzluksiz ravishda tiqishtirilib, bizning milliy tushuncha larimizni barbod etishga, mafkuraviy immunitetimizni sysaytirishga, yoshlarimizni dyrygaylashtirishga muntazam harakatlari sezilib turibdi. Bugungi kunda inson qalbini egallash uchun butun dunyoda to'xtovsiz kurash ketayapti. Bu zararli g'oyalarga qarshi xalqimizning or-nomysi, diniy va dunyoviy e'tiqodi, ma'naviy qadriyati, mafkuraviy immunitet vazifasini o'tashi zarur.

Alohida bir odamning ruhiyati jamoa ruhiyatiga teng emas, albatta. eng qizig'i shundaki, jamoa ruhiyatida ongsizlik darajasi balandroq. Ommaviy taassyrotda Ommaviy Axborot Vositalari tomonidan aytilgan gaplarga birdan ishonish, vahimaga tyshish, salbiy informatsiyaga ko'proq berilish kayfiyatlari ancha kuchli. Buni Karl Yung «jamoaviy ongsizlik»⁵⁵ deb ta'riflagan va Bugungi kunda Ushbu psixologik kategoriyanı topib, uni isbotlab berilgani Yungning buyuk kashfiyoti deb hisoblanadi. Karl Yung ta'limotining ahamiyati shundaki, mazkur «jamoaviy ongsizlik» holatining jamiyatda paydo bo'lishi mafkuraviy immunitetni shakllantirish ishiga salbiy ta'sir qiladi.

Xulosa o'rnida Bugungi kunda har bir vatandoshimiz uchun dasturylamal bo'lishi kerak bo'lgan fikrni iqtibos keltirmoqchiman.

“Bugungi kunda g'oyani taqiq bilan, ma'myriy chorlar bilan yengib bo'lmaydi. G'oyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi ma'rifat bilan bahsga kirishish, olishishi mumkin!”⁵⁶

⁵⁴ I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch - 2016

⁵⁵ John Pratt “Karl Yung: tarjimai holi, nazariyalari, arxetiplari”

⁵⁶ I. A. Karimov, Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. 1998

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yangi O'zbekiston strategiyasi. 2021
2. Prezident Shavkat Mirziyoyev O'zbekiston Mustaqilligining 29 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi
3. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch – 2016
4. I. A. Karimov, Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin. 1998
5. John Pratt “Karl Yung: tarjimai holi, nazariyalari, arxetiplari”

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY MA'NAVIYATGA TAHDID VA uni BARTARAF ETISH OMILLARI

Yusupova Sevara Nizamitdinovna
ADU, Pedagogika instituti “Ijtimoiy fanlarni o'qitish metodikasi”
kafedrasini mudiri PhD, dots.
Bahronov Behruz Bo'ri o'g'li
ADPY 2- bosqich magistranti

Taraqqiyotning hozirgi bosqichida inson va jamiyat ma'naviy olamini mulohaza qilish eng dolzarb muammoga aylandi. Chunki intellektual rivojlanish natijalaridan g'arazli maqsadlardan foydalanish juda kata ko'lam kasb etmoqda. Shu ma'noda, ma'naviy tahdid muammosini atroflicha o'rganish kerak. “XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asri sifatida insoniyat oldida yangi – yangi yfqlar ochish bilan birga, biz ilgari ko'rmagan, dych kelmagan keskin muammolarni ham keltirib chiqarmoqda”[1].

Bugun insoniyatga bo'layotgan tahdidlarning eng xatarlisi bu manaviy tahdiddir. “Ma'naviy tahdid deganda, avvalo, tili, dini, e'tiqodidan qat'iy nazar, har qaysi odamning tom ma'nodagi erkin inson bo'lib yashashiga qarshi qaratilgan, uning aynan ryxiy dunyosini izdan chiqarish maqsadini ko'zda tutgan mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion xurujlarni nazarda tutish lozim”[2]. Bu ta'rif o'zining bir necha jihatlari bilan diqqatni tortadi. Unga ko'ra ma'naviy tahdid quyidagi xususiyatlarga ega:

- a) til tanlamaydi;
- b) din tanlamaydi;
- c) e'tiqod tanlamaydi.

E'tiborlisi shuki, ma'naviy tahdidlar faqat inson tomonidan yaratiladi va faqat insonga tajovuz qilinishi bilan zararlidir[3]. Shuningdek, ma'naviy tahdidlarni o'zigaxos xususiyatlari quyidagilardan borat:

Birinchidan, ma'naviy tahdidlar nosog'lom turmush tarsi asoratidir;

Ikkinchidan, ma'naviy tahdidlar ma'naviy va ahloqiy tubanlik illatlarini ifodalaydigan sub'ektiv omillar majmuidir;

Uchinchidan, ma'naviy tahdidlar shaxs ahloqiy ongini buzish vositasida jamiyat hayotini izdan chiqarishga, nosog'lom turmush tarzini Yoyishga yo'naltirilgan.

Insonga ma'naviy ta'sir ko'rsatib, tahdid qiluvchi turli vositalar mavjud. Bular orasida ko'zga tashlanmaydigan, ammo inson ruhiyatiga kuchli salbiy ta'sir qiladigan quyidagi omillar xavfli hisoblanadi:

- tovush bilan ta'sir ko'rsatish;
- nutq bilan ta'sir ko'rsatish;
- ma'lumotni soxtalashtirish;
- chalg'itish;
- ongni reja asosida shakllantirish;
- shovqin-syron bilan ta'sir ko'rsatish;
- tokli ta'sir ko'rsatish;
- elektromagnit bilan ta'sir ko'rsatish;
- infratovushlar bilan ishlov berish;
- psixotrop moddalar qo'llash;
- fiologik ta'sir ko'rsatish (parhez, ozdirish, semirtirish, ichkilikbozlikka) o'rgatish;

- bioenergiya bilan ta'sir ko'rsatish (gipnozva.h.k). Ruhiyatga salbiy ta'sir qilish vazifasini turli narsalar bajarishi mumkin. Misol uchun, oddiy ginatelevizor turli ranglar vositasida shaxs ongini chalg'itishi mumkin. Bularning oqibatida esa, xalq ongida mafkuraviy vahima vujudga keladi. Mafkuraviy vahima bu jamiyatdagi mavjud tinchlik holatiga rahna solish xavfi bilan aholini qo'rqitish maqsadida muammolarni taqdim etishdir. "Folklor (mahalliy) iblislar va mafkuraviy vahima" asari myallifi Stenli Kohen fikriga ko'ra, mafkuraviy vahima jamiyat qadriyatlari va qiziqishlariga xavf va qo'rquv soladigan va ziyat, voqea, kishi yoki kishilardan iborat guruhlarining paydo bo'lishi natijasida sodir bo'ladi, jamiyatga, madaniy qadriyatlarga xavf keltiribturuvchi shaxslar "folklore iblislar"dir.

Binobarin, ma'naviyatga qarshi qaratilgan har qanday tajovuz, tahdid o'z-o'zidan milliy ma'naviyat inqiroziga, mamlakat xavfsizligi uning milliy manfaatlari, jismonan va ma'nan sog'lom avlod kelajagini ta'minlash yo'lidagi jiddiy xatarlardan biriga aylanishi va oxir-oqibatda jamiyatni inqirozga olib kelishi mumkin. Shu o'rinda, ma'naviy tahdidning uch turini alohida ta'kidlash lozim.

1. Mafkuraviy tahdidlar. Ushbu tahdidlar keng qamrovligi va uzoqni ko'zlovchi xususiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Unga milliy qadriyatlarni kamsitish, mo'tadil qarashlarni pisand qilmaslik va uning o'rniga muayyan mafkuraviy markaz yo'rig'iga yurish, milliy ahloq qoidalarini inkor qilish, yot va begona g'oyalarni, dunyoqarashni mutlaq haqiqat sifatida targ'ib qilish kabilarni kiritish mumkin.

2. G'oyaviy tahdidlar. Bu turga kiruvchi tahdidlar inson ma'naviy olamida yot g'oyalar, qarashlar va maqsad-myddaolarni shakllantirishga intiladishi bilan farqlanadi. Bu ahloqiy buzyqlik, zo'ravonlik, egotsentrizm, individualizm, "ommaviy madaniyat", millatlararo nizolar keltirib chiqarish, iqtisodiy tanglik, yoshlar ongini zaharlash kabi g'oyalarni o'z ichiga oladi.

3. Informatsion tahdidlar. Bu turdagi tahdidlar insonning ijtimoiy ongini noto'g'ri shakllantirish va Shu tariqa o'zligiga ega bo'lmagan olomonni tarkib toptirishni ko'zlaydi. Bu kabi tahdidlar asosan Internet tizimi orqali amalga oshirilmoqda hamda uning tarkibiga davlat milliy siyosatini atayin tanqid qilish, sohta xabarlar tarqatish, myholiflarni gij-gijlash, yoshlarni chalg'itish kabi axborot xurujlari kiradi. Milliy ma'naviyatga qarshi qaratilgan tahdidlarning mohiyati va ta'sir o'tkazish imkoniyatlariga ko'ra ichki va tashqi guruhga ajratish mumkin.

Milliy ma'naviyatga qarshi qaratilgan ichki tahdidlar aslida insonga xos bo'lgan "ko'nikish" "qiziqish" "o'zini ko'rsatish" "man-manlik", ijtimoiy-iqtisodiy yetishmoqchilikni yengib o'tishga qyrb yetmaslik yohyd yengil hayot kechirishga moyillikning kuchli bo'lishi kabi bir qator ma'naviy ruhiy omillar ta'sirida yuzaga keladi. Ichki tahdidlar o'zining qamrovi va keltiradigan salbiy oqibatlar bilan tashqi tahdidlardan ham xavfliroq hisoblanadi. O'z manfaati, joni va jonining roxatini ko'rib, "o'zim bo'lay"chilik kayfiyati bilan oshkora va mahfiy ravishda yo'l qo'yiladigan g'ayriinsoniy xatti-harakat, qiliq, xarom-xarish ishlar, faxsh, nafsxo'rlik, baxillik, qitmirlilik, ta'magirlik, sotqinlik ma'naviy tahdidlarining turli xil ko'rinishlaridir. Uning xatarli jihati Shundaki, u millatni ichidan yemiradi, hatto yagona millat vakillarini o'rtasida ziddiyatlarni ham vujudga keltiradi. Shu tariqa u mamlakatda beqarorlikning vujudga kelishiga va buning oqibati o'laroq, mamlakat hayotini qo'lga kiritishga qaratilgan tashqi tahdidlarning kuchayib borishiga imkon yaratadi.

Bugun milliy ma'naviyatni yemirishga qaratilgan tashqi tahdidlar sirasiga globallashuv, mafkuraviy xurujlar, axborot xuruji, "ommaviy madaniyat", turli xil kasalliklarning avj olishi, narkotik moddalarning keng yoyilishi, odam savdosi va boshqalarni kiritish mumkin. Bunday tahdidlarni yuzaga keltirayotgan kuchlar Bugungi kunda milliy ma'naviyatga qarshi kurashda makkorlikning turli uslub va vositalaridan foydalanib, qancha mablag' talab etilishidan qat'iy nazar o'z manfaatlarini yo'lida mavjud bo'lgan moddiy, texnik va texnologik imkoniyatlarni ishga solmoqda. Bu jarayonning tahlili shuni ko'rsatadiki, ularni jilovlashning imkoniyati har doim ham mavjud emas. Tashqaridan qaraganda ular sezilmasada, amalda milliy ma'naviyatda kechayotgan jarayonlarda o'z ifodasini topmoqda, ularning ongi, dunyoqarashi, qalbi, "tani" va "qoniga" kirib, butun millatning botiniy va zohiriy qiyofasini egallamoqda[4].

Eng asosiysi, milliy ma'naviyatimizga qarshi qaratilgan tashqi tahdidlardan ko'ra, ichki tahdidlarni oldini olish birinchi navbatdagi vazifaga aylanib borayotganligini anglashimiz kerak. Chunki millat ma'naviy jihatdan baquvvat bo'lishi uchun, eng avvalo, har qanday ichki tahdidlardan holi bo'lishi lozim. Ichki ziddiyatlardan holi bo'lgan millatda har qanday tashqi tahdidlar xavfini oldini

olishga bo'lgan kuch-quvvat ham mustahkam bo'ladi va anglab yetish salohiyati yuksalib boradi.

Milliy ma'naviyatni asrash va boyitishning muhim omili ajdodlardan qolgan ma'naviy merosdir. Chunki millat chinor bo'lsa, uning ildizi, tayanchi, uning qaddini yshlab turadigan va voyaga yetkazadigan, har qanday xavf-xatarlardan ogoh qiladigan qudratli manba-uning merosi va tarixiy xotirasi hisoblanadi. Xalq, millat o'z merosi va tarixiy xotirasini tiklagani sari ruhan baquvvat bo'ladi, Undan ilhom oladi, ma'nau boyiydi, istiqloлга intilib yashaydi va uning faolligi tabiiy ravishda oshib boraveradi. Unga nisbatan befarqlik ichki va tashqi tahdidlarning kuchayishiga, milliy ma'naviyatni tanazzylga uchrashiga olib keladi.

Shuningdek, milliy ma'naviyatga bo'layotgan tahdidlarni oldini olish va bartaraf etishda quyidagilar muxim ahamiyatga ega:

- chetdan kirib kelayotgan tashqi ma'naviy, siyosiy va iqtisodiy tahdidlarni “pinhona rivojlanish” davridayoq aniqlash va uni bartaraf etish chora-tadbirlarini ko'rish;

- ularga qarshi kurashishning huquqiy asosini yanada takomillashtirish, yangi normativ – huquqiy hujjatlar ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq qilish;

- millatning, xalqning jamiyatda qabul qilingan ma'naviy–ahloqiy normalari, madaniy rivojlanish tamoyillarini rivojlantirish, ularni barcha fuqarolar ayniqsa, yoshlar orasida targ'ibot-tashfiqot ishlarini yanada kuchaytirish;

- internet va xorijiy ommaviy axborot vositalari orqali kirib kelayotgan turli salbiy axborotlarga qarshi yurtimizning barcha fuqarolari o'zaro hamkorlikda kurashish;

- ichki va tashqi ma'naviy tahdidlarga qarshi “mafkuraviy immunitet”ni shakllantirish;

- yoshlarning ongida milliy ma'naviyatimizga, ma'naviy merosimizga, tariximizga mehr-muhabbat tuyg'ularini shakllantirish;

- atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga doimo ogoh va hyshuor bo'lishimiz, o'zimizning mustaqil fikrimizni bildirishimiz lozim.

Xulosa qilib aytganda, Bugungi kunda milliy ma'naviyatimizga bo'layotgan ichki va tashqi tahdidlar inson va jamiyat hayotiga, mamlakatimiz taraqqiyotiga katta ta'sir o'tkazmoqda. “Hozirgi vaqtda ko'z o'ngimizda dunyoning geopolitik, iqtisodiy va ijtimoiy, axborot – komynikatsiya maydonida chuqur o'zgarishlar ro'y berayotgan, turli mafkuralar tortiShuvi keskin tys olayotgan bir vaziyatda, barchamizga ayonki, fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish har qachongidan ko'ra muhim ahamiyat kasb etadi”[5]. Umumiy ma'noda, tahdidlarga qarshi kurashning quyidagi omillarni kiritish lozim deb hisoblayman:

- umummilliy siyosiy liderning zaruriyati;
- tezlik bilan aniq qaror qabul qilish;
- milliy xavfsizlik uchun dolzarb ishlarni tezkorlik bilan amalga oshirish;
- shoshilinch ravishda tahdidning mazmun-mohiyati, yo'nalishi haqida jahon hamjamiyatini ogoh qilish;

- hokimiyat organlari muassasalari faoliyati va mas'uliyatini oshirish;
- tahdidga qarshi umummilliy safarbarlikni ta'minlash;
- OAV orqali tahdidga oid to'g'ri va haqqoniy axborot larni, tahdidning millat taqdiriga qarshi qaratilganligini tushuntirish;
- xalqning siyosiy ongining kuchiga tayanish;
- umumxalq, umumdavlatyakdilliginioshirishvah.k.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. Vatanimizni bosqichma-bosqich va barqaror rivojlanishini ta'minlash - bizning oliy maqsadimiz.-T.: O'zbekiston, 2009.-B.251.
2. Karimov I. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch.-T.:Ma'naviyat,2008.-B.14.
3. To'raev SH. Ma'naviy tahdid:falsafiy talqin.-T.: Muharrir,2010.-B.4.
4. Otamyratov S.Globallashuv va milliy ma'naviy xavfsizlik.-T.: O'zbekiston, 2013.- B.265.
5. Karimov I. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch.-T.: Ma'naviyat,2008.-B.119.

LANGUAGE CHANGE: DIFFERENT FACTORS THAT INFLYENCE IT

Abdulazizov Dovudbek-ADCHTI o'qituvchisi.

Paratova Azizaxon-

ADCHTI 3-bosqich talabasi.

All languages change over time and change is inevitable for any living language. History records that languages change over time at every level of structure which includes vocabulary, phonology, morphology and syntax (PBS, 2005). For many people, it may not be easily apparent or obvioys in a day-to-day communication on a personal level because many individuals are so intimately connected to their language that they may fail to see its changes. However, languages do indeed change and some languages flourish, some expand and some languages even die.

Generation bu generation, pronynciations evolve, new words are borrowed or invented, the meaning of old words drifts, and morphology develops or decays. The rate of change may vary from one place to another but whether the changes are faster or slower, they do happen and they happen for a good cause (Jones & Singh, 2005).

Having a knowledge of language change and causes of change are essential for students of language. It also is a significant topic for lingyists, who take a descriptive attitude and accept that change is inevitable and it does happen for a better reason for all human kinds.

Lingyists have traditionally studied variations in a language occurring at the same and how language develops over time as both can be useful aids to understanding.

This essay will discuss about causes that lead to changes of the English language and types of change. There are many factors that play roles in changing languages and they include politics, social, culture, technology, environment and more. Such factors can be extremely broad and complex in nature; therefore, this essay will only discuss about political, social and technological in a general term.

There are types of English language change which include lexis (word), semantics (meaning of word), phonology (sound), and syntax (grammar) and the study of these different types can be extremely complex. Therefore, there only a general and a few examples about the different types of change will be discussed.

After that, there will be a brief discussion on whether these changes take place for the right or wrong reason. The conclusion will then be drawn to support the thesis statement.

Causes of language change

Languages change for a variety of reasons such as political pressures, technological development as well as social, culture and moral factors. Below are examples of causes that lead to change in the English language.

- Political factor- which is caused by foreign invasion, migration and colonization.
- Social factor- which means foreign influences from Latin, French, American, Australian, Indian and others. The unique way that individuals speak also fuels language change. Vocabulary and phrases people use depend upon the place, age, gender, education level, social status.
- Cultural factor- This means the Exposure of one language group to another via television, radio, films, music, magazines and fashion.
- Technological factor- which means rapid advances in information technology, industries, products and economy simply require new words that drive language change.
- Moral factor- which is about recent developments in anti-racism and environmentalism (Beard, 2004).

Political Factor

Many times, language change has some kind of political roots such as human migration and invasion. When people move to a country and learn a new language, they learn their adopted language imperfectly. They then pass on these slight imperfections to their children and to the people in their social circle, and eventually alter the language.

Besides the language changes brought about by migration, politics play some roles in language change in more immediate ways by the public debates. For instance, increasing environmental awareness and environmental policies in recent decades has led to a number of new words and phrases such as “tree-hugger”, “eco-friendly”, “carbon footprint”, “greenwashing”, “locavore”, “eco-terrorism” and “green collar jobs.” In political debates, just four years ago in the U.S. presidential election, “the common citizen” or “average Joe” suddenly replaced by “Joe the plumber” due to one of thousands of candidate-voter conversations

(Powell & Cooper, 2008). New political words such as “9/11” (2001), “weapons of mass destruction” (2002), “red state/blue state/purple state” (2004), “subprime” (2007) can now be seen in newly edited dictionaries.

The liberation of women and the struggle for gender equality has also brought about some important changes in language. For example, student writers today are encouraged to use gender-neutral and gender-inclusive nouns and pronouns and to treat women and men in a parallel fashion. For example, police officer for policeman, firefighter for fireman and humankind for mankind.

Technology Factor

The ever-changing technology is creating difficulty for the English language users to keep track on new vocabulary and expressions. In fact, language itself changes slowly but the internet has speeded up the process of those changes even more quickly. For example, some entirely new words like the verb “to google”, “Facebooking”, and many other words that are not yet in the Oxford English Dictionary, have come into popular use. However, not all these new words and slangs being used right now will survive forever. Over a decade ago, the term ‘floppy disk’ was considered a brand new lexical development, but now it is rarely used or featured in today's conversations as it has been replaced with “memory Stick”.

Often times, people online show how brilliant they are by manipulating the language of the internet which causes computer slangs to develop even faster than one can ever imagine (Kleinman, 2010). The text messaging language is something new the abbreviation such as LOL, BFF, IMHO, and OMG (that's lay out loud, best friends forever, in my humble opinion and oh my God) have recently added in the Oxford Dictionary, legitimizing the terms used by millions in texts, emails and instant messages (Yoskowitz, 2011).

Social Factor

Changes in politics, economics and technology usually lead to social changes. Social changes produce changes in language. In other words, once society starts changing, then language change produces special effects. In almost every society, some people have social prestige, power, and money, while others have little of these commodities. Typical variables include occupation, level of education, income, and type of residential dwelling, with ranked levels within each variable. People with different level of social status response and perceive things differently and vocabulary and phrases differently. (Finegan & Rickford, 2004, p.62). For example, individuals who are poor and who cannot afford an education or who grew up in a rural area where proper grammar wasn't encouraged, their ways of speaking will not be as eloquent as someone of higher standing.

Even within the same small community there are variations according to a speaker's age, gender and ethnicity simply because no two individuals speak identically. Through interactions, people pick up new words and integrate them into a new way of speech. Some of them spread through the population and slowly

change the language (Anonymoys, 2011). The words and phrases used bu our parents or grandparents may ever be the same as the words and phrases we are using right now.

Foreign Inflyence Factor

One of the most common reasons for one language to borrow from another is when it needs to refer to notions and things that have been newly introdyced to its speakers. For example, the Italian word pizza only entered English when the food to which it refers was adopted bu English speech commynities. Similarly, glasnost was borrowed from russian to express a policy of openness and frankness in Soviet political life that came in the wake of Gorbachev era and represented a concept that had hitherto been ynfamiliar to the English speech commynity (Aitchison, 2001, p.31)

Althoygh borrowing is extremely widespread, not all loanwords are destined to be incorporated into the borrower language. Many are only transitory and disappear in the space of a relatively short time. The borrowing is likely to be retained if it denotes an object for which no other word exists in the borrower language as in the word pizza, mentioned above (p. 32).

Types of language change

There are types of language change. They include Lexical, semantic, phonology and syntax.

General ideas about these changes are explained below with few examples. Lexical and semantic change will be explained in one category as, in general, they are closely linked to one another.

Conclusion

English today is one of the fastest changing languages in the world because both old and new users of the language are actively shaping it as English has become a language of education and in an increasing nymber of countries. Today, English belongs to any country which uses it and the more people use English, the greater it would have impact on the language change.

Change can be a very good thing because it helps people in business to trade goods and services, travel and communicate with other nations more effectively. If the language we speak did not change, there would be an even greater language barer than there alreADU is. Another reason why languages need to change is for people to communicate with others who have a different culture, understanding and pronynciation of our language. If there were no change, humans would be so lost in this world of different languages and different beliefs.

REFERENCES

1. Beard, A. (2004). Language Change. NY: Routledge Taylor & Francis group. Cooper, M. & Powell, M. (2009). The New York Times: Politics. Article retrieved on Jan 2, 2012 from <http://www.nytimes.com/2008/10/17/ys/politics/-17webplymber.html>

2. Dyffy, J. (2003). BBC news: Google calls in the “language police”. Article retrieved on January 10, 2012 from http://news.bbc.co.uk/2/hi/yk_news/3006486-stm
3. Finegan, E. & Rickford, J. (2004). Language in the YSA: Themes for the Twenty-first Century. NY: Cambridge University Press.
4. Kylick, D. (1994). Language shift and cultural change. Paper presented at La Trobe University, Australian Linguistic Institute on language maintenance and shift. Victoria, Australia.

MADANIY O'ZIGA XOSLIKNI SAQLASH, MADANIYATLARARO MUHITIDA BO'LISH

Abduvosid Orifjonov Abdug'affor og'li,
ADCHTI, Chet tillari o'qitish metodikasi va
tarjimasuynoslik nazariyasi fakulteti talabasi

Madaniy o'ziga xoslik bu bir guruh insonlarning urf odatlari, milliy qadriyatlari, o'sha guruhning o'zigagina xos bo'lgan bir qancha odatlar jamlanmasidir va albatta madaniyatlar turli xil bo'ladi, bir biridan farq qiladi. Madaniyat insonning ichki va tashqi dunyosi chunki u diniy e'tiqot va bir qancha yillardan beri meros bo'lib kelayotgan urf odatlardir. u inson faoliyati va Shu faolliyatning ahamiyatini belgilovchi ramziy qurilmalar va asarlar majmyidir. Madaniyat musiqa, adabiyot, badiiy tasvir, me'morchilik, teatr, kinematografiya, turmush tarzi kabi faoliyatlarda namoyon bo'lishi mumkin.

Antropologiyada „madaniyat“ atamasi ostida mahsilotlar va ularni ishlab chiqarish, estetik ma'no berish, hamda Shu jarayonlarga bog'langan ijtimoiy munosabatlar tushuniladi. Bu ma'noda madaniyat o'z ichiga san'at, fan va ma'naviy tizimlarni oladi. Madaniyat - jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi. Kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, Shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma'naviy boyliklarda ifodalanadi.[1.5]

Bir nechta myalliflarning fikriga ko'ra, shaxsiyatning konstruksiyasi shaxs va jamiyat o'rtasida yaratilgan dialektika tufayli paydo bo'ladi. Madaniyatni tushunish uchun kollektiv obraz zarur bo'lsa-da, o'ziga xoslik har bir inson o'zi belgilaydigan tomonlarni bilish uchun amalga oshirishi kerak bo'lgan ichkilashtirish va individuallik jarayoni tufayli quriladi. Shuningdek, madaniy o'ziga xoslik nafaqat alohida hodisa sifatida o'rganilishi, balki boshqa o'ziga xosliklarga qarshi chiqish sifatida ham paydo bo'lishi mumkinligi aniqlandi.

Binobarin, ba'zi madaniy identifikatsiyalar boshqalarga qarama-qarshi ravishda aniqlanishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, ma'lum bir jamoaning ma'lum bir guruhi, odatda, boshqa madaniyatlar yoki boshqa jamiyatlar bilan mavjud bo'lgan farqlarni ta'kidlash orqali o'zini belgilaydi. Agar ta'lim va ba'zi muassasalar

orqali nazorat qilinmasa, madaniy o'ziga xoslik zararli bo'lishi mumkinl, chunki ular ksenofobiya yoki boshqa turdagi kamsitishni kuchaytirishi mumkinl; Bu millat rivojiga ta'sir qiladi va odamlarga zarar etkazadi. Biroq, yaxshi rivojlangan madaniy o'ziga xoslik jamiyat uchun juda ko'p foyda keltiradi.

“Identifikatsiya” so'zi lotincha so'zdan kelib chiqqan shaxsiyat, va ba'zi bir shaxslar guruhini inson guruhlarining qolgan qismidan belgilaydigan yoki farq qiladigan xususiyatlar va elementlar to'plamini bayon qilish uchun ishlatiladi.[3.5]

Madaniy o'ziga xoslik shaxs faoliyat ko'rsatadigan muhit hamda uning tarixiy va madaniy konteksti ta'sirida kuchli xarakterlanadi. Masalan, evropaliklar tomonidan Ushbu hududlarni bosib olish sodir bo'lmaganida Amerika qit'asi bir xil bo'lmaydi. Lotin Amerikasining madaniy o'ziga xosligi Ushbu kashfiyotning noto'g'ri tanlanganligi bilan ajralib turadi. Madaniy o'ziga xoslik ko'p madaniyatli va xilma-xil tushuncha sifatida. Madaniy o'ziga xoslik boshqa toifalarga bo'linishi mumkinl, ular orasida shaxsiy, jamoaviy va gender o'ziga xoslik, boshqalar qatorida.[3.12]

Boshqacha qilib aytganda, madaniyatlarning o'ziga xosligiga boshqa barcha o'ziga xosliklar ta'sir qiladi; Shu sababli, ushbu kontseptsiya muhokama qilinganida yoki o'rganilganda, odatda plyrikylturatsiya va ko'p qirralilik kabi boshqa ta'riflar bilan bog'liq. Xuddi shunday, madaniy o'ziga xoslik har bir insonni tashkil etadigan individual farqlarga qaramay, ijtimoiy aloqalarni o'rnatish bilan tavsiflanadi. Ushbu kontseptsiya jamiyat ichida qarindoshlik munosabatlarini o'rnatishga imkon beradi, buning natijasida nafaqat tegishli bo'lish hissi, balki guruh a'zolari orasida tanish va hamdardlik paydo bo'ladi.

Madaniyatga qiziqish orqali tarixni saqlab qolish.

Madaniy o'ziga xoslik jamiyatlarning tarixini saqlab qolishga yordam beradi, xususan savodli bo'lganlar, chunki ular yozma so'zlar orqali faktlarni qayd etadilar, chunki guruhlar an'analar, qadriyatlar va o'z ichiga olgan xalqlarning xotirasini himoya qilish zarurligini his qiladilar. dinlar, boshqa jihatlar qatorida.

Madaniy o'ziga xoslikni saqlab qolish uchun shaxslar folklor va urf-odatlarining ahamiyati nima uchun muhimligini bilishlari kerak: ularni bilish va anglash orqali inson o'z madaniyati va millati bilan yanada samarali bog'lanishi mumkin.

Madaniy o'ziga xoslik, uning nomidan ko'rinib turibdiki, homiladorlikning mumkinl bo'lishi uchun ikkita asosiy elementni talab qiladi: o'ziga xoslik va madaniyat. Ushbu hodisalar tufayli aniq ta'rifni yaratish mumkin. Ushbu ikki jihatni rivojlantirish uchun ham individual, ham jamoaviy o'zaro munosabatlar zarur. Shaxsiyat, madaniyat va inson Madaniyatga kelsak, u har qanday jamiyatdagi asosiy ustunni ifodalaydi, unga tarixiy kontekst, empirik yoki aniq ishlab chiqish va ramziy ta'sir o'tkazish zarur. Madaniyat nasldan naslga og'zaki va yozma adabiyot orqali etkaziladi, bu esa jamoalarning ijtimoiy-madaniy asoslarini yaratishga imkon beradi.[2.3,4,7]

Madaniyat sohasidagi globallaShuv jarayonlari bilan bir qatorda, jahon hamjamiyatining madaniy tizimlarning ajralishi asosida yunchalik sezilmaydigan qytblanishi ham kuzatilmoqda. Progressivlar tobora tez rivojlanmoqda, regressivlar

esa ortda qolmoqda va birinchisiga nisbatan ko'proq negativizmga tyshib qolmoqda. Tadqiqotchilar buning uchun mexanizmlar va rag'batlarni tobora kamroq iqtisod va siyosat sohalarida topmoqdalar. Shunday qilib, islomning ekstremistik tarmoqlari va jahon sivilizatsiyasi o'rtasidagi qarama -qarshilik deyarli butun lay madaniyat sohasida ro'y beradi. Yaqinda global rivojlanish jarayonidan ajratilgan mintaqalarda madaniy ta'sir tobora ko'proq sezilmoqda.

G'arb mamlakatlarida madaniy evolyutsiya doimiy ravishda o'sib borayotgan aholini qamrab oladi. Neofitlar orasida aksariyatini yosh qizlar tashkil qiladi. Ular tezda tyg'ilish mashinasi sifatida harakat qilish va ta'lim va madaniy jarayonlarda ishtirok etish mos kelmasligini tushunish adi. Yosh ayollarning madaniy va ma'rifiy darajasining oshishi tyg'ilishning keskin pasayishiga olib keladi va Bugungi kunda hech bir rivojlangan mamlakat mahalliy aholini ko'paytirmaydi. Ish joularini to'ldirish uchun, ayniqsa past malakaga ega bo'lganlarni, madaniy rivojlangan mamlakatda hayotga tayyor bo'lmagan o'nlab, keyin esa yuz minglab myhojirlarni olib kelish kerak. Oxir-oqibat, bular jamiyatdagi ijtimoiy -madaniy jarayonlarning tabiatini (Fransiya, Germaniya, Amerika Qo'shma Shtatlari) keskin o'zgartiradi va mamlakatning qiyofasini o'zgartiradi.

Insoniyat jamiyati tarixini tahlil qilish Shuni ko'rsatadiki, madaniyatning mavjudligi va yanada rivojlanishining eng muhim shartlaridan biri odamlar o'rtasida ma'naviy qadriyatlar almashish imkoniyatidir. Har bir yangi avlodda inson faqat insoniyatning madaniy boyligini o'zlashtirishi natijasida shaxsga aylanadi. Shaxs boshqa odamlar bilan muloqotda va madaniy qadriyatlarni anglashda shakllanadi. Bu jarayonlar axborotni uzatish va qabul qilish, uni talqin qilish va assimilyatsiya qilish, ya'ni muloqot asosida sodir bo'ladi. Madaniyat mavjud bo'lgan vaqt mobaynida rivojlanishni tezlashtiruvchi oltita kuchli impyuls oldi: birinchidan, inson nutqining paydo bo'lishi; ikkinchisi - odamning o'zi bilan bevosita aloqada bo'lmagan boshqa odamlar bilan muloqot qilishiga imkon beradigan yozyvning paydo bo'lishi; uchinchisi - kitob bosib chiqarishni rivojlantirish, bu ko'pchilikka bilim olish va Shu orqali madaniyatga qo'shilish imkoniyatini berdi; To'rtinchisi - televizorning tarqalishi, ixtirolar bilan birga (syn'iy yo'ldosh va kabel televideniyasi, videoregistratorlar va telefakslar, video matnlar va video telefonlar) va beshinchisi - uyali aloqa, peyjerlar va ayniqsa Internet tarmog'i, butun insoniyatga imkoniyat yaratdi. sayyoramizda sodir bo'layotgan tarixiy va madaniy jarayonning bevosita guvohi va ishtirokchisi bo'lish.

Oxirgi madaniy ta'sirning oltinchi manbai - turizm sanoatining misli ko'rilmagan kengayishi. Madaniyatning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan bu ta'sirlarning barchasi, qaysidir ma'noda, axborot o'zaro ta'siri, madaniyatlararo muloqot bilan bog'liq.[4.32]

Madaniyatlararo muloqot - turli etnik yoki milliy guruhlar o'rtasida to'g'ridan -to'g'ri yoki bilvosita aloqalar natijasida madaniyatlarning axborot o'zaro ta'siri.

Bu aloqalarni amalga oshirish mumkin: turli etno-milliy guruhlariga mansub shaxslarning bevosita yuzma-yuz uchraShuvlari orqali; bilvosita, qo'lda yozilgan

yoki bosma hujjatlar yordamida (xatlar, qo'lyozmalar, kitoblar, yozyvlar) yoki ikonografik materiallar bilan tanishish (chizmalar, fotosuratlar, filmlar va televizion suratga olish); etno-milliy guruhning hayot jarayonida qilingan yoki ishlatilgan narsalar bilan tanishish orqali, guruhning yashash joyida ham, boshqa joularda ham harakat natijasida tygagan narsalar bilan tanishish.

Zamonaviy ilmiy va O'quv adabiyotlarida "madaniyatlararo muloqot" atamasi deyarli barcha etnik guruhga mansub shaxs boshqa guruh odami bilan aloqalarning birining harakatlanishi natijasida shaxsiy aloqaga kirgan hollarda qo'llaniladi. Bunday yondashuv bilan boshqa madaniyat haqidagi tasavvurni olishning manbai faqat shaxsning bevosita kuzatilgan xatti -harakati va nutqi bo'lib, u boshqa madaniyatni ozmi-ko'pmi etarli darajada tushunish uchun etarli asos bo'la olmaydi. Shu ma'noda, boshqa mamlakatga sayyohlik sayohati madaniyatlararo muloqotdan ko'ra ko'proq yoki kamroq. Boshqa madaniyat haqida to'liq tasavvurga ega bo'lish uchun boshqa mintaqalarda sodir bo'layotgan jarayonlar to'g'risida tizimli xabardor qilish zarur. Bunga faqat doimiy myxbirlar yordamida boshqa mintaqalarda sodir bo'layotgan jarayonlar haqida muntazam xabar berish orqali erishish mumkin. Aynan mana Shu mexanizmni amalga oshirish orqali madaniyatlararo eng to'liq va keng qamrovli aloqa amalga oshiriladi.

Madaniyatlararo muloqot jarayonining yana bir varianti qabul qiluvchi mamlakatdan ko'chirilganlar guruhi donor mamlakatga kelganida sodir bo'ladi. Oddiy ma'noda bular myhojirlar. Bunday holda, biz "madaniyatlararo muloqot" ning buzilgan versiyasi bilan Shug'yllanmoqdamiz, Chunki ko'chirilganlar na qabul qiluvchi mamlakat madaniyatining odatiy vakillari, na uning to'liq taShuvchilari. Boshqa tomondan, donor mamlakatda ular qabul qiluvchi mamlakat madaniyati bilan emas, balki aborignlarning yangi kelganlarga munosabati bilan dych kelishadi. Bunday aloqa mexanizmini hech qanday tarzda "madaniyatlararo muloqot" deb ta'riflab bo'lmaydi.

To'g'ri o'rganilmagan uzoq ijtimoiy-madaniy, falsafiy va tashkiliy-amaliy muammolar yangi aloqa vositalarining tarqalishi bilan bog'liq. Bu mablag'lar tarixiy jihatdan qisqa vaqt ichida hayotning deyarli barcha sohalarini bosib oldi, jamiyat ular bilan bog'liq imkoniyatlar va ular keltirib chiqaradigan xavf -xatarni hali anglay olmadi. Texnologiyalar va kuchli axborot oqimlari yordamida amalga oshirilayotgan keng omma madaniyatini tanishtirish, nafaqat alohida mamlakatlar, balki jahon sivilizatsiyasi miqyosida yagona aydiovizyal madaniyat muhitini shakllantirish, tubdan o'zgarishga olib keldi. jamiyat.Yangi axborot texnologiyalari tufayli ish, kundalik hayot, hordiq, ta'lim va kundalik muloqot jarayonlarida madaniyatlararo o'zaro ta'sirning barcha xususiyatlari ko'z oldimizda o'zgarib bormoqda.

Xalqaro muloqotning ijtimoiy-madaniy rolini baholashda mamlakatimizda ham, chet elda ham tadqiqotchilar o'rtasida birlik yo'q. Ba'zi tadqiqotchilar muloqotdan foydalanishning boy usullarini g'ayrat bilan ro'yxatlaydilar va ularni mutlaqo yangi deb hisoblaydilar, Shu bilan birga odamlar o'rtasidagi muloqot

hamma davrlarda mavjud bo'lganligini va bizning davrimizda uni amalga oshirishning yangi texnik vositalari paydo bo'lganini va bunga olib kelmaganligini ta'kidlaydilar. mutlaqo yangi narsa. Boshqalar muloqotning ayrim turlariga bo'rttirib e'tibor berishadi, bu esa "to'g'ri insoniy" omilning madaniyatdagi rolini etarlicha baholamaslikka, muloqotning mohiyati va ma'nosi haqidagi savolni uning shakli va mexanizmlari haqidagi savolga almashtirishga olib keladi.[5.13,16]

Hozirgi paytda ko'pgina insonlar ayniqsa yoshlar orasida o'ziga xos madaniy bo'lgan, harakatlarida milliylikni ko'rsatib bera oladigan insonni uchratish qiyin masalaligi aniq ko'rinib turibdi. Ularning tashqi ko'rinishi, odatlari, musiqa va raqslarida hatto orzu-maqсадlaridaham boshqa millatlarga bo'lgan kuchli taqlidi barchamizga ayon.

Oldingi yillarda chet elga chiqib uzoq vaqt davomida yashagan odamlardagina bu taqlid ko'rinib turardi. Lekin hozir texnologiyalar davrida yashaganimiz sababli madaniyatlar o'rtasidagi muhit barqarorlashishi, ko'plab davlatlarning odatlari madaniyati haqida keng ma'lumotga ega bo'lishimiz ko'rishimiz mumkin. Aynan Shu narsa yoshlar orasida taqlidning keng yoyilishiga sabab bo'lmoqda. Masalan ularning soch turmaklari, kiyimlari, bazmlarda o'yinga tushayotgan musiqalari, internet tarmoqlarda barcha yoshlar tomonidan katta qiziqish bilan kuzatilayotgan mashhur insonlarga bo'lgan taqlid orqali o'zgarib bormoqda. Bu kenggayib ota-ona bilan farzand o'rtasidagi muomalada o'zaro hurmatni, qarindoshlar bilan qilinadigan oldi-berdini, aka-yka o'rtasidagi mehr-oqibatni, er va xotin o'rtasidagi sadoqatni o'zgarib borishiga olib kelmoqda. Buning eng katta yomon omillaridan biri, hozirgi kunda bizga kirib kelayotgan madaniyat bizning dinimizdagi tushunchalar bilan mutlaqo qarama qarshiligida. Bu dinimizga katta havf tug'dirishi mumkin.

Bunday madaniyatlar aralaShuvida men butun lay yoshlarni aybdor qilish xato deb hisoblayman. Balki biz ularga o'z madaniyatimiz, milliyligimizni dinimizda belgilangan qonun-qoidalarini turmush tarzimizda ko'rsatib bera olmaganligimiz va ularda Shu narsalarga muhabbat uyg'ota olmaganligimizda deb o'ylayman. Inson albatta qaysidir mashhur insondek bo'lishga,unga o'xshashga harakat qiladi.

Bugungi yoshlarimiz yod bo'lgan madaniyatga va odatlarga ergashmaslik uchun ularga vatanimizdagi mashhur, milliy bo'lgan odatlar va ahloqlarni o'zida mujassam qilgan insonlarni tanitishimiz kerak, shundagina ular yevropaga bo'lgan taqlidi bartaraf bo'ladi. Masalan o'qtuvchi Muhammad Ali Eshonqylov, tadbirkor Rustam Rahmatov va Anvar Abduqaym, IDP asoschisi Umidjon Ishmuhammedovlar bilan yoshlar o'rtasida jonli uchrashuvlar o'tkazishimiz va madaniyatimizni milliyligimizni ko'rsatuvchi ommaviy tadbirlar, shunga o'xshash boshqa ko'plab loyihalar tuzishimiz lozim bo'ladi. Aks holda yoshlarni qo'ldan boy beramiz va kelajagimizni yoqotamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

- uz.m.wikipedia.org

- Peter Berry. 19 iyul 2021
Madaniy o'ziga xoslik: xususiyatlari, elementary, shakllanishi, yo'qolishi
- Madaniyatlararo muloqot. Madaniyatlararo aloqa tushuncha si
- <https://uz.warbletoncoynici.org/identidad-cultural-235>
- <https://begemottic.ry/uz/dancing/mezhkylturnaya-kommunikaciya-ponyatie-mezhkylturnoi-kommunikacii-mezhkylturnoe-obshchenie.html>

THE PURPOSE AND CONTENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Muxtarova Durdonaxon

Andijan State Institute of Foreign Languages,
Faculty of English Philology, Teaching Methodology
and Translation Studies, 2nd year student.

The word "education" in the dictionary means "teaching, education". However, the general meaning of the word "education" is understood as "the process of preparing young people as creative, spiritual, knowledgeable, and hardworking citizens." The educational process is based on several important aspects that are of great importance in human life and helps students to develop themselves. Students are divided into small groups and form a cluster on the topic of "Education" or "The Composition of Education." The following can be included in the composition of the cluster.

Education is obligatory in Islam. Education is declared as an obligatory act in our religion. I think that the words "training" and "mentor", which we use most often, are derived from the same root as God's name "Rob", which probably increases the responsibility of educators.

So this is not an easy task. Education is not just influence, order or control, inspection, it is divine. Education means to always control and monitor the child, because Allah says in the first verse of Surah Al-Fatiha, Praise be to Allah, the Lord of the worlds. In this verse, Allah mentions the name Rab. "Robbil Alamiyn" means the teacher of all worlds. If God's coaching, i.e. control, monitoring, stops for a moment, the worlds will go off track (Rahmatyallah Saifyddinov, the imam-khatib of the Mirza Ysyf mosque in Tashkent).

Fitrat adds education to education and calls it "mental education". Also, paying serious attention to bringing a child to a healthy Adulthood, i.e., "physical education", and summarizing these three types of education, he simply expresses the "socialization of a person" in modern language: "...child education means raising a child physically, intellectually and morally and bringing him to maturity. That is, to send them to the desert of effort and struggle, that is, to the field of life and death, armed with a strong body, a healthy mind and good morals.

Abdylly Avloni, in his treatise "Turkish Gylistan or Morality", when he approaches child education, divides it into physical, intellectyal and moral types, and pays special attention to moral education

Intellectyal education: knowledge, skill, experience, understanding; mind, strength, understanding; Moral education: morality, manners, character, kindness, justice, fairness, honesty, modesty, and respect; Labor education: activity, work ethic, entrepreneyrship, professionalism; intellectyal and physical labor, profit, salary. Physical education: exercise, sports, games; healthy body; Aesthetic education: beayty, dress, cleanliness, walking and moving elegantly; Ecological education: nature, environment, trees, birds, animals; Economic education: competitiveness, market economy, expenditure, savings, ownership; profit, property ownership; Legal education: citizenship, eqyality, justice, honesty, crime, pynishment, rights and responsibilities.

Education prepares Young people for creativity, social and human development. The educational process continyes yntil the end of life and fyrther develops human characteristics. The content and purpose of this process are based on clear and precise principles.

Educational administrators and teachers should help students to develop themselves. To this end, teachers should analuze students' knowledge, engage with their problems and needs, eliminate their cyriosity, and use teaching methods that encourage them to learn. Abdylly Avloniy, a knowledgeable person, expressed his ideas on how to convey the essence of education to Young people. "Education is a matter of life or death, salvation or destrxyction, happiness or misery, and syccess or failyre."

Education-pedagogy means the science of edycating children. It is necessary to provide a good education for a child's health and syccess, to form good habits, to establish a profession at a Young age, and to teach good manners like a doctor who gives medicine for a patient's illness, and to provide a great deal of gyidance to the "good character" of the education center from the inside, above the "cleanliness."

The educational process is based on several important aspects that are of great importance in human life. These aspects include students' knowledge and experience, creative and social development, understanding of human values, the development of confidence and independence, being a useful citizen in society, learning national and world history, and other characteristics.

The text You provided discysses the educational process and the various methods used to help students develop themselves in different aspects, such as their creativity, skills, and social and personal characteristics. The process uses different teaching methods to help students learn and organize their knowledge, and to develop their abilities and talents. The educational process also focuses on developing important qyalities, such as kindness, compassion, and moral values, and on helping students become useful members of society. The text also emphasizes the importance of education in personal and intellectyal growth, and highlights the role of knowledge, art, and practical skills in achieving this growth.

Education, which is the process of personal and intellectual development, plays a crucial role in people's lives. Its goal is to help individuals become better versions of themselves by promoting positive qualities and eliminating negative ones. The educational process uses different methods to help students learn, organize their knowledge, develop their skills, and improve their social and personal characteristics. It also focuses on promoting ethical and moral values, helping students become useful members of society, and educating them about national and world history.

The theory of education, or pedagogy, is a branch of pedagogy that studies the content, methods, and organization of the educational process. It is based on the experiences of Central Asian scholars and the national pedagogy of the people. The history of pedagogy shows that education and upbringing, as well as the development of the educational process, have not been separated from each other. In the second half of the 18th century, Russia's pedagogy began to focus on upbringing as a separate issue. The first time the word "education" was used as a pedagogical term was in the Russian Academy Dictionary in 1806.

The educational process is a crucial part of personal and intellectual development, and it uses various methods to help students learn and grow. It also focuses on promoting ethical and moral values, helping students become useful members of society, and educating them about national and world history. The theory of education, or pedagogy, studies the content, methods, and organization of the educational process and is based on the experiences of Central Asian scholars and the national pedagogy of the people.

References

1. "Talim va Tarbiya" bu Isoqjon Muhammadjon og'li, Hilol Nashriyoti, 2018.
2. "Jazosiz Tarbiya" bu Adem Gynesh, Yangi asr avlodi, 2022
3. «Go‘zal tarbiyadan yaxshiroq meros yo‘q» - Islomda farzand tarbiyasi haqida
<https://m.kun.uz/uz/news/2020/05/18/gozal-tarbiyadan-yaxshiroq-meros-yoq-islomda-farzand-tarbiyasi-haqida>
4. [https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar - mustaqil ish kurs ishi/item/12346 tarbiya jarayonining mazmuni tarbiya tamoyillari](https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar_-_mustaqil_ish_kurs_ishi/item/12346_tarbiya_jarayonining_mazmuni_tarbiya_tamoyillari)
5. [https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/20 ahloq odobga oid kitob](https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/20_ahloq_odobga_oid_kitob)
6. Ta'lim va tarbiya uyg'un bo'lishi kerak, ayro emas! - Ma'rifat – uchitel' Uzbekistana
<http://marifat.uz/marifat/ryknlar/umumii-yrta-talim/5137.htm>

O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASINI BOSHQARISHNING TASHKILIY TUZILMASI

Teshaboyev Bahromjon
Andijon davlat universiteti

Mamlakatimizda davlat turistik faoliyatni O'zbekiston iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlaridan biri sifatida e'tirof etib, turistik faoliyatni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi va uni amalda bajarish uchun qulay sharoitlar yaratadi.

Milliy iqtisodiyotdagi turizmning o'rnini belgilash va uni boshqarish tizimini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2016-yil 2-dekabrda O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risidagi qabul qilgan Farmoni tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, iqtisodiyotda birinchi marotaba turizm sohasiga strategik sektor maqomini berilishi bilan ajralib turibdi. Bunday yondashuv turizmni barcha hududlarni va o'zaro bog'liq tarmoqlarni kompleks ravishda jadal rivojlantirishning yetakchi kuchiga aylanishi lozim bo'lgan iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, tarkibiy o'zgartirish va barqaror rivojlanishning qudratli vositasiga aylantiradi.

Turizm xizmat bozoridagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

turizm indystriyasini rivojlantirish;

fuqarolarning dam olish huquqlarini, sayohat qilishda harakatlanish erkinligini ta'minlash;

turistik resurslardan oqilona foydalanish va ularni saqlash;

bolalar, yoshlar, nogironlar va aholining kam ta'minlangan qatlamining turizmdan foydalanish bo'yicha me'yoriy bazasini takomillashtirish;

turistik indystriyani rivojlantirishga mablag' jalb qilish;

turistik xizmatlar bozorida tadbirkorlik faoliyati sybuektlari uchun teng imkoniyatlar yaratish;

turistlar xavfsizligini, ularning huquqlari, qonuniy manfaatlari va mulkiy himoyasini ta'minlash;

turizm sohasining ilmiy ta'minotini tashkil qilish va rivojlantirish;

kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

xorijiy mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish.

Turizm majmyasi boshqaruv tizimini tashkil etishning mikroiqtisodiyot darajasida turizm indystriyasida ish yuritayotgan turli mulk shakliga ega bo'lgan tashkilotlar, korxonalar va O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining viloyatlardagi mintaqaviy bo'limlari va vakillari faoliyat yuritadi. Turizmni boshqarish tizimini qayta tashkil etish natijasida yangi va yanada samarali boshqaruv usullari paydo bo'lmoqda, korxonalar hamda turistlarning huquq va manfaatlari himoyasi kuchaytirilib, turizmni rivojlantirishning maqbul yo'nalish hamda uslublari aniqlanmoqda. Shubhasiz, turizm sohasida davlat siyosatining muhim qismi uni amalga oshirish mexanizmini tayyorlashdan iborat. Turizm xizmat bozorining davlat tomonidan boshqaruv tarkibining tahlili hozirgi

paytda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning quyidagi iqtisodiy va ma'muriy mexanizmlari mavjudligini ko'rsatdi:

soliq imtiyozlari, sybsidiyalar va dotatsiyalar;

turizm rivojlanishiga yordam beruvchi va turistik xizmatlar iste'molchisi huquqlarining himoyasini ta'minlovchi milliy qonunchilik tizimi va me'yoriy aktlar;

mamlakatga kirishda va Undan chiqishda pasport qaydlari hamda vizaga oid cheklovlarni kamaytirish;

narxlarni turli arzonlashtirish usullarini qo'llash va imtiyozlar berish yo'li bilan nomavsymiy turizmni rag'batlantirish; - ijtimoiy turizmni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash;

turistlar xavfsizligi talablarining kuchaytirilishi;

davlat tomonidan atrof-muhitni, madaniy va tarixiy hamda boshqa bir qator turistik resurslarni saqlash bo'yicha qo'llanilayotgan choralarni kuchaytirish.

O'zbekiston Prezidenti Farmoni asosida 2017-yildan **tygatilgan** «O'zbekturizm» Milliy kompaniyasi negizida O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi tashkil etildi va u turizm sohasidagi vakolatli davlat organi etib belgilandi.

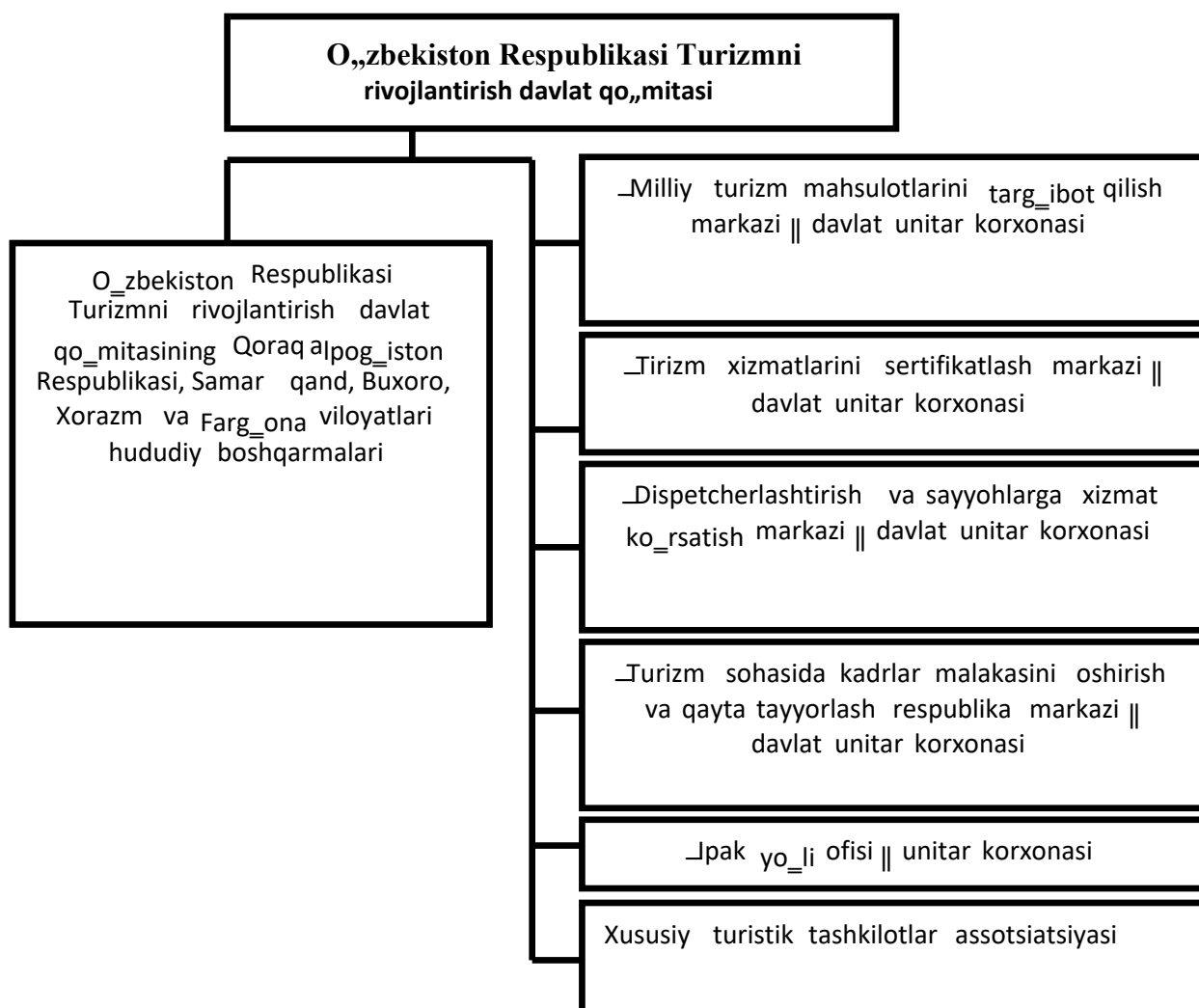
O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi zimmasiga quyidagi funksiyalar yuklandi:

turizm turopoperatorlik faoliyatini litsenziyalash;

O'zbekiston Respublikasi sertifikatlashtirish bo'yicha milliy organi;

«O'zstandart» agentligi bilan mustahkam o'zaro hamkorlikda turizm faoliyati sybuektlari tomonidan ko'rsatiladigan turopoperatorlik (turizm mahsyotlari) xizmatlari va mehmonxona xizmatlarini majburiy sertifikatlash, Shu jumladan, turli tashkiliy-huquqiy shakllardagi mehmonxonalarning (motellarning) tasnifini belgilash;

sertifikatlanadigan turizm xizmatlarining normativ hujjatlarda belgilangan majburiy talablar va standartlarga muvofiqligi bo'yicha inspeksiya nazoratini amalga oshirish.

1-rasm. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining tashkiliy tuzilmasi.

Bunda O'zbekiston Respublikasi Milliy sertifikatlash tizimida akkreditatsiya qilingan turizm xizmatlarini sertifikatlash bo'yicha organlar ham turizm xizmatlarining ayrim turlarini sertifikatlash sybuektlari hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, davlat hokimiyati va mahalliy boshqaruv organlari, mulkchilik shakllari va idoraviy bo'ysynishidan qat'i nazar, xo'jalik yurituvchi sybuektlar tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining boshqaruv xodimlari cheklangan soni 43 nafar bo'lgan markaziy apparati tuzilmasi tashkil etildi (2-rasm).

O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat ko'mitasi faoliyatining asosiy vazifalari va yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

mamlakatning turizm salohiyatini tubdan oshirishga, turizmga iqtisodiyotning strategik sektori maqomini berishga, turizm sohasida yagona davlat siyosati

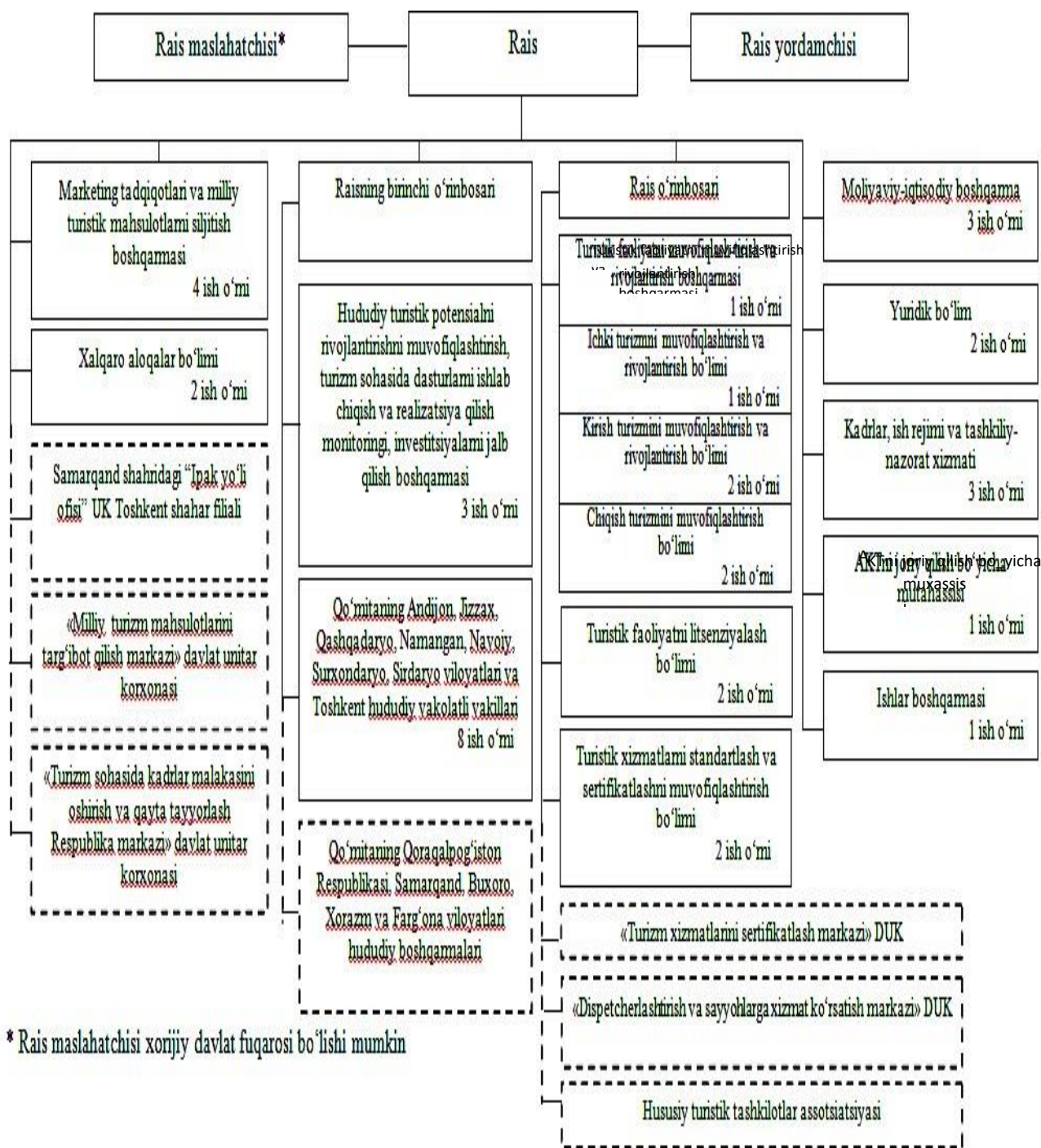
o'tkazilishiga yo'naltirilgan turizmni rivojlantirishning yaxlit konsepsiyasi shakllantirilishi va amalga oshirilishini ta'minlash;

turizm xizmatlarining tashqi va ichki bozorlarida marketing tadqiqotlari olib borishga, tarixiy-madaniy merosni keng targ'ib qilishga, O'zbekiston Respublikasining turizm qiyofasini saqlab qolish va rivojlantirishga, milliy turizm mahsyotlari va brendlari xalqaro turizm bozorlariga kirib borishga yo'naltirilgan faol reklama-axborot siyosatini amalga oshirish;

ichki, kirish va chiqish turizmini kompleks rivojlantirishning milliy va hududiy dasturlari ishlab chiqilishini muvofiqlashtirish va ularning amalga oshirilishi monitoringi, turizm turlarining keng doirasini jadal rivojlantirish, xalqaro standartlarga muvofiq bo'lgan turizm infratuzilmasini rivojlantirishga xorijiy investitsiyalarni, Shuningdek, xalqaro moliya institutlari va boshqa tashkilotlarning kreditlari va grantlarini jalb etish;

turizm faoliyati rivojlanishini muvofiqlashtirish, mintaqalarda yangi turizm yo'nalishlari tashkil etilishini ta'minlash, ularni pasportlashtirish, turizm yo'nalishlari va turizm obyektlari bo'yicha yagona milliy reestrlarni shakllantirish;

turizm xizmatlarini tashkil etishda, eng avvalo, turistlar joylashtiriladigan joularda, ovqatlanish pynktlarida, respublika hududi bo'ylab harakatlanishda va turizm obyektlariga tashriflarni uyushtirish da turistlarning xavfsizligi va sog'lig'ini ta'minlashga yo'naltirilgan turizm xizmatlari ko'rsatish sifati va xavfsizligi standartlari ishlab chiqilishini muvofiqlashtirish, turizm sohasida xizmatlarni litsenziyalash va sertifikatlashtirish hamda litsenziyalanadigan va sertifikatlashtiriladigan turizm xizmatlarining belgilangan talablar va standartlarga muvofiqligi bo'yicha inspeksiya nazoratini amalga oshirish;

* Rais maslahatchisi xonijiy davlat fuqarosi bo'lishi mumkin

2-rasm. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi markaziy apparatining tuzilmasi.

Turizm sohasini davlat tomonidan va bozor munosabatlari asosida tartibga solishni maqbullashtirish va turizm xizmatlari bozorida raqobatni rivojlantirish, turizmni rivojlantirishga qarshilik qilayotgan barcha g'ov va to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan takliflar ishlab chiqish, turizm sohasida tadbirkorlik faolligi oshishiga har tomonlama ko'maklashish, Ushbu sohaga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini faol joriy etish;

Turizm faoliyati sohasida birinchi navbatda BMTning

Butun jahon turizm tashkiloti, turizm bo'yicha nufuzli xalqaro va milliy tashkilotlar hamda turizm sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi xorijiy kompaniyalar bilan xalqaro hamkorlikni kengaytirish, xalqaro va davlatlararo standartlar va normalarni turizm faoliyati va amaliyotiga joriy etish;

turizm faoliyati sybuektlari xodimlarini muntazam ravishda qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni yuqori sifat darajasida tashkil etish, tarmoq turizm fanlarini rivojlantirishga ko'maklashish.

O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi tuzilmasida quyidagi mustaqil bo'linmalar tashkil etildi:

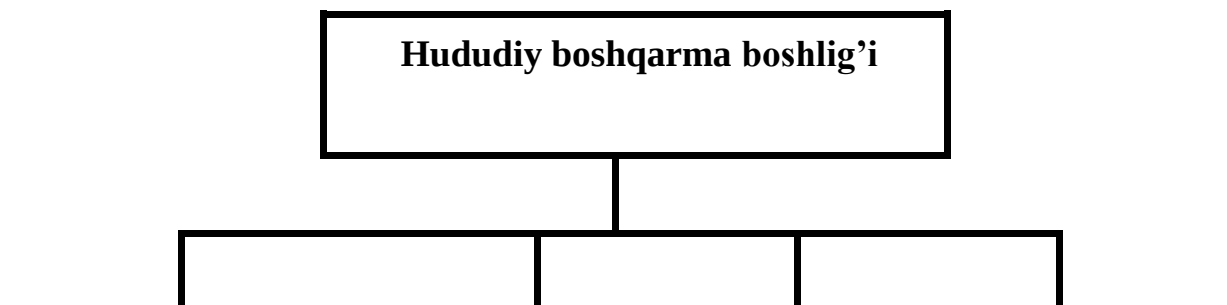
tugatilayotgan «O'zbekturizm» Milliy kompaniyasi huzuridagi «Buyuk Ipak yo'li» reklama agentligi davlat yunitar korxonasi negizida «Milliy turizm mahsyotlarini targ'ibot qilish markazi» davlat unitar korxonasi;

«Turizm xizmatlarini sertifikatlash markazi» yunitar korxonasi negizida «Turizm xizmatlarini sertifikatlash markazi» davlat unitar korxonasi;

«Dispetcherlashtirish va sayyohlarga xizmat ko'rsatish markaziy boshqarmasi» davlat korxonasi negizida «Dispetcherlashtirish va sayyohlarga xizmat ko'rsatish markazi» davlat unitar korxonasi;

«Respublika ilmiy-O'quv konsalting markazi» davlat korxonasi negizida «Turizm sohasida kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash Respublika markazi» davlat unitar korxonasi.

O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, Samarqand, Buxoro, Xorazm va Farg'ona viloyatlarida hududiy boshqarmalar tashkil topdi. Uning tashkiliy tuzilmasi quyida ifodalangan.

Turistik salohiyatni targ'ib qilish, turistlarga va turistik faoliyat subyektlariga ko'mak berish bo'yicha mutaxassis <i>1 ish o'rn</i>	Turizm sohasidagi dastur va loyihalarning amaliyotga joriy etilishini monitoring qilish bo'yicha mutaxassis <i>1 ish o'rn</i>	Buxgalter <i>1 ish o'rn</i>	Yurist konsultant <i>1 ish o'rn</i>

3-rasm. Hududiy boshqarmalarning namunaviy tuzilmasi.

Xulosa qilib Shuni aytish mumkinki, turizm menegmenti o'zida turistik korxonalar faoliyatini turizm xizmatlaridan foydalanyvchi mijozlar talab va ehtiyojlariga yo'naltirishni aks ettiradi. Menegment yordamida firma o'z konsepsiyasini ishlab chiqadi, bozor imkoniyatlarini aniqlaydi, maqsadli bozorini tanlaydi va menegment strategiyasini shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. K.X.Абдурахманов Менеджмент туризма учебное пособие. –Т.: Филиал ФГБОУ ВРО —РЕУ им. Г.В.Плеханова в г. Ташкенте, 2013, 248 с.
2. Агзамов S., Т.Ташмуратов Менеджмент международного туризма – Т.: ТашГУ, 2011.
3. Adilova Z.D, Sodiqov T. Xalqaro turizm biznesi. O'quv qo'llanma. –Т.: TDIY, 2010.
4. Adilova Z.D, Aliyeva M.T., Norchayev A. Turizm menejmenti. O'quv qo'llanma. –Т.: TDIY, 2011.
5. Aliyeva M.T., Umarjonov A. Turistik mamlakatlar iqtisodiyoti. –Т.: Moliya, 2005.

INSONNI XAQIQATGA, BILIMGA VA EZGULIKKA OSHNO QILUVCHI FAN

Artiqov To'lanboy Artiqovich
ADU professori, falsafa fanlari doktori

*Qaylardadir hamon kezar zulmat timsoli,
Qaylardadir hamon tinmay oqmoqdaky qon!
Ko'zlarimga goh ko'rinar telba misoli
Men bir vaqtlar sajda qilgan hazrati inson.*

Abdulla Oripov

Tarix fani o'tmishdan voz kecha olmaganidek, insoniyat o'zining to'rt ming yillik qadriyatlaridan yuz o'gira olmaydi. Zero, davrlar-siyosatlar, saltanatlar yo'q qila olmagan va yo'q qila olmaydigan qadriyatlar baribir o'zining kerakli ekanligini bildirib turaveradi, ularsiz insoniyat go'yoki o'z aqli va idrokini

yo'qotib qo'ygandek. Anglashni, sezishni, fikrlashni, muloxazani to'xtatib qo'ygan odamni nima deb atash mumkin? Tushunish va tushuntirish, bilish va bildirish jarayonlarining debochasida qaysi fan kamarbasta bo'lgan va u o'zining tarixiy tafakkur o'zanini nimaga va kimga bo'shatib bera oladi? Keyingi yillarda ijtimoiy gumanitar bilimlarni qisqartirish, ta'lim jarayonlaridan olib tashlash tendentsiyasi kuzatilmoqda. Boringki, o'sha donolarni haq deb o'ylab ko'raylik: dunyoqarash uchun, tarbiya uchun, boshqa ilm sohalari uchun metodologiya vazifasini qaysi fan o'z zimmasiga oladi? Va buni uddalay oladimi? Ko'pchilikka ma'lum bo'lgan haqiqatlarni eslaylik:

Falsafa fanida taqlidchi tadqiqotchilarning ko'payib ketishi tufayli "bemorlik" yetib keladi. O'z "men"iga ega faylasuflarni ega taqlidchilar yoqtirmasligining sababi ulardagi salohiyatning pastligi va tafakkur doirasining torligidir. Taqlidchi loaqal ushbu haqiqatni tan olsa koshki edi, u holda o'sha insonda o'zgarish va rivojlanish kuzatilar edi.

O'z vaqtida olimlarni tinglamaslik, nazar pisand qilmaslik, faqat lavozimlardagilarni aqlli deb hisoblashlik, ma'naviyatga cho'pchakdek qarashlik keyinchalik afsys-nadomatlarga sabab bo'lad. Yoshlar tarbiyasi o'z xoliga tashlab qo'yilsa, o'nglab bo'lmaydigan asoratlarga olib keladi. Jinoyatchilikni normal holatga va unga qarshi kurashning biznesga aylanishi hozircha yo'q. Lekin bizda u narsa hech qachon bo'lmasligiga kafolat ham yo'q.

Tangri ma'rifatiga yo'g'rilgan falsafa buyuk xilqat va inson munosabatlarini izohlay oladi. Ushbu ma'rifat bilan mutloq xaqiqatni anglab yetamiz. Ya'ni, hayotning sinovliligi, yoryg' dunyoga kelib-ketish sabablarini izlaymiz. Bizlar ezgylik maqsadida yaratildik va hayotimiz esa ezgylik tarqatishdan iborat. Oliy mykofot esa odamlar roziligi va yaratuvchi nigoxida bo'lishlikdir. Har doim mutloq zotdan umrimni zoe o'tkazishlikdan panoh, tilayman.

Falsafa ko'p qirralik, ko'p jihatlik, ko'p mazmunlilikni yoqtiradi. Tushunish va anglash ham biror predmet yoki hodisaga nisbatan turlichalikka falsafa qarshi emas. Hayotni, turli odamlar turlicha talqin qiladilar. Chunki odamlarning saviyalari, ichki dunyolari, bilimlari har xi. Teran tafakkur esa chuqur bilim, tiniq fikrlik, o'tkir myshoxada bilan amalga oshadi.

Falsafa bamisoli ymmon, unga sho'ng'igan odam yo marvarid, yoki keraksiz, qadrsiz tosh olib chiqishi ham mumkin. Kimda mantiqiy tafakkurlash ustuvor bo'lsa, u yangilik yaratuvchidir, aksincha bo'lsa, jo'yali biror narsaga ega bo'lmaydi. Ilm - fanda tasodif bormi? Bor, lekin tasodif hech qanday sa'yi-harakat yo'q joyda ish bermaydi. G'arb olimlaridan biri tasodif yaxshi tayyorlangan aqlgagina yordam berishi mumkinl, deb aytgan edi.

Har bir ilm sohasining suyanadigan g'oyaviy qoyasi, asosi bor. Falsafaning ana Shunday mehrobi-haqiqat yoki barcha olamlarning sir asrorlaridir. Siyosiyashtirilgan falsafa erkin falsafa emas, balki juvozkashning otiday narsadir. G'irrom g'oyalar, asossiz nuqtai nazarlar doimo falsafa ortiga berkinadilar.

Oddiy odamlar bilan tangriga yetishgan insonlarning muxim farqi bor. Komily-mykarram zotlar birinchi toifa odamlardan ko'ra har bir kunni, oyni, yilni

botinan xis etib, qanchalik darajada tangriga yaqinlashayotganliklarini bilib tushunib boradilar va umidvorlikni aslo tark etmaydilar. Ular uchun har bir yoryg' kun,osyda tyn tangriga tamon yetaklaydigan ohangrabodir.O'z yyidan safarga ketgan odam uyga qaytishi qanchalik xyrsandchilik bo'lsa, solih bandaning tangri xuzyriga qaytishi ham uning uchun bayramdir.

O'z o'tmishini hikoya qilib yuruvchi, lekin odamlar ma'naviy olamidan bexabar ijodkor, faylasuf nafosat saxrosiga kelib qolgan qaroqchiga o'xshaydi. Bugun u bor, ertaga esa-yo'q! Undaylar bamisoli sholi ichidagi kyrmaklardir.

San'at va falsafa sohasida yulduzlar juda ozchilikni, bugun ochilib ertaga to'zib, yo'q bo'ladigan qizg'aldoqlar esa ko'pchilikni tashkil etadi. Keyingilarning dastidan ommaviy axborot vositalarida iqtidorli ijodkorlarga navbat ham tegmay qolishi mumkin. Iqtidor go'yo oltin parchasi axlat uyumidan ham nur sochgani kabi o'zini bildirib turadi.

Falsafiy bilim doimo qadri baland bilimdir. u olamga, odamga qaratilgan qarashlar sistemasidir, tushunarli bo'lgan xulosalar olamidir. Har bir davr o'z faylasuflari oldiga qator savollarni kundalang qo'yadi,ujavobini kutadi.uBarcha bilimlarimizning universal manbasi insoniyat tajribasidir. Taxlil, myshoxadalar pirovardida falsafiy bilimlar bo'y ko'rsatadi. O'lim kelmasdan avval har bir insonning o'z aytar so'zi bo'lishi kerak.Biror insonni borligi ham, yo'qligi ham mahalla uchun, jamiyat uchun ahamiyatsiz bo'lsa, bilingki, u bir individ kabi yashayapti ekan.

Hayot tajribasi, kuzatyv narsa-hodisaning "nimaligini" anglashga yordam beradi. Nega Shunday ligini sababini anglash bilan esa falsafa boshlanadi. Olamni anglash - tafakkur - sababiyat formulasi bilan odam faol faylasuflikka yaqinlashadi.

Falsafaning muhokama doirasi Shuncha kengki, falsafa nima, degan savoldan ko'ra nima falsafa emas, - degan savolga javob berish osonroq. Chunki bu nima, degan savoldan ko'ra, bu nega Shunaqa, - degan savolga javob berish qiyindir.

Tibbiyot jasad muommolarni yechish, uni xal etishga qaratidgan faoliyat bo'lsa, falsafa inson ruhi va manaviyati, dunyoqarashi bilan shug'yllanadi. Bu degani ko'r-ko'rona tibbiyotni ruxoniyatga qo'llab yoki aksini qilib bo'lmaydi, deganidir. Masalan, jarroxlikni ruxoniyatga aslo qo'llab bo'lmaydi.

Qydyqdagi qurbaqalar quduqdan boshqa olam yo'q deb o'ylaydi. Agar ularga ong berilsa edi, ular tashqi olamni kashf etgan bo'lar edilar. Ey inson, senda hamma narsa bor! Nega tafakkuringni charxlash uchun bilim olmayapsan? Miyangni ishlatmay, qabrga olib ketmoqchisan?

Faylasuflarning sig'inadigan mexrobi haqiqat bo'lgani bois ular totalitar tuzymga yoqmagan. Insoniyat tarixida faylasuflarning ko'pchiligi uchun hayotlari fojea bilan yakunlangan. Chunki siyosiy tizimlarning ko'plab boshqaruvi falsafa tomonidan qattiq tanqid qilingan. Shunga qaramay falsafa o'z tadqiqot o'zanini,xaqiqatparvarligini hech narsaga almashtirmadi. O'z funktsiyalarini

zamona zayliga moslashuvchi fan – fan emas, balki qaysidir siyosatning uygyrdagidir.

Falsafa xolislik va adolatchilik uzra o'z qanotlarini Yougan qushga o'xshaydi. CHigal masalalar ko'ndalang kelganda, bu haqda falsafa nima deydi, degan savol qo'yiladi.

Sho'rolar davrida yo'qsillikni targ'ibot qiluvchi "falsafa" shakllantirildi va "Markscha - Leninch" so'zi bilan qo'shib aytiladigan bo'ldi. Vaqt eng odil xakam: bundan falsafadan na fanga, na odamlarga, biror foyda yo'q ekan! Bu holat o'lik tug'ilgan homilaga o'xshab ketadi.

Haqiqat faylasuf uchun sajdagox bo'lganida edi, ikki karra ikkini to'rtligini ham, to'rt emasligini ham isbotlay oladigan insonni haqiqiy faylasuf sanagan bo'lar edim. Buning uchun qomysiy bilim va ishontirish san'ati kerak bo'ladi.

Falsafaning "men" degan lafzida insonni o'ziga xosligi, betakrorligi, o'zligi yashiringan. "Men" insonning shaxsiyatli individualligidir. Inson o'z shaxsiy manfaati ketidan boshqalar manfaatlariga zid yo'lni tanlashi egoizmga olib boradi. Egoizm odamni o'ziga bo'lgan o'z myxabbatining yetishmasligidir.

Ilm fanda Shubhaning o'rni beqiyos, lekin olimlarga nisbatan Shubhada bo'lmoqlik durust emas. Sizga yetib kelgan Shubhali ma'lumot, isbotlanmagan xulosadan voz kechishdan oldin qalbingiz bilan xis qiling, unga qyloq soling: uning yechimidan fanga, odamlarga va o'zingizga naf bormi? Agar yo'q bo'lsa vaqtingizni bexyda sarflamaganingiz ma'qu.

Shogird boshlanishida ustoziga ergashgani ma'qyl, lekin ijodda, ilmiy faoliyatda butun lay o'z yo'liga ega bo'lmog'i kerak. O'z yo'lini topa olmaslik no'noqlik belgisi bo'lib, keyinchalik taqlid qilish uning sevimli mash'gulotiga aylanadi. Taqlidchi xofizlar bo'lganidek, taqlidchi "olimlar" ham uchrab turadi.

Hayoti dunyodan o'tib ketgan insonni o'z maslakdoshlari, agar u olim bo'lsa—soha olimlari eslaydi. Qoldirgan ma'naviy-moddiy merosidan odamlar manfaat topadi. Tirikligida o'lik bo'lgandan ko'ra o'likligida tirik bo'lgan inson osmon qadar ulug'roqdir. Olimning ilmiy merosini ulug'ligi uning tirikligiga dalolatdir.

Kimki o'zini buyuk tangri oldida xech kim emasligini xis etsa, olam o'sha zotning jilosi ekanligini tushunsa, o'zini bir hash-hashakdek beqadrligini ham tushunib yetadi. Bunday odam oxirgi nafasigacha kibrni oldiga yo'lamaydi. Zero barcha kibr turlari ichida eng yomoni ilmi bilan kibrlanishdir. Olimni kibrlanishini o'zi uni chinakam olimligiga soya soladi. Kibrli olimning bundayligiga albatta ilm sababchi emas, balki o'sha ilm bilan olim o'zgarishi (kamtar, xokisor) kerak edi. Kibrsiz olim shoxlari egilgan mevali daraxtdir.

Faqat bilimgina insonni o'z maqomida ushlab turadi. Xoyu-xavas, mol-dunyo talab insonlar faqatgina insonlikka da'vogardirlar. Zero, bilimning oshiqg'i bo'lgan inson xazrati inson maqomiga ko'tarilishga qodirdir. Uning dunyoqarashi kengligi, teranligi, vataniga-yurtiga sadoqatli ekanligi, tangriga esa suyukli ekanligi buyuk allomalar tomonidan, ta'kidlangan.

Faylasuf tom ma'noda o'nlab-yuzlab fanlarni bilgan qomysiy bilim sohibidir. Istalgan fanga aloqador maqola, asarni o'qib falsafiy baho bera olish uchun universal bilim, universal tafakkur yoki fikrlash tarzi zarurdir. Buning uchun o'z tadqiqot sohasini 100% biladi deyilsa, boshqa fundamental fanlarni xech bo'lmasa 50-60% bilishi faylasufga asqotadi. Faylasuflik kasb degandan ko'ra daraja deb aytilsa to'g'riroq bo'ladi.

Inson faqat o'zi qo'lga kiritgan narsalar doirasidagina tafakkur qiladi. O'qish-o'rganish tufayli ko'lga kiritgan bilimni o'zi baholay olsa edi, dunyo lazzatlari o'rniga ham bilim talab qiluvchiga aylanar edi. Bilimdan-da totliroq meva yo'q. Bilim inson uchun ma'naviy libosdir. uni xech kim tortib ola olmaydi.

Olimlik kasb emas. Zero boshqa bir kasb egasi shogird tyshib hunar o'rgandi va maqsadiga yetdi. Olimlik uchun esa iloxiy iqtidor+ustoz+mashaqqatli izlanish (bilim) kabi pog'onalar samara beradi. Amaldorlik va olimlik martabasi tanlovi oldida turgan salohiyat sohibi albatta ikkinchisini tanlaydi. Ikkala yo'lda ham maqsad manfaatdorlik bo'lsa-da, kashfiyotlar yo'li insonii bir ymr baxtiyor qiladi. Halol amaldorlik esa ytopiya emasmikan?

Jamiyatni o'ta ijobiy va ezgylikka to'la xususiyati olimy-fozily-fuzalolarining e'zozda ekanligidir. Agar o'lar xor bo'lgan yurt bor bo'lsa, bilingki o'sha jamiyat qoloqdir. IX-XI asrlarda ko'plab allomalarimiz Arab dunyosiga borib qo'nim topgan edilar.

Daryo yoki yomg'ir suvi bilan butun olam, tabiat tiriladi. Aks holda barcha narsa qyriydi, olam o'lik holatga keladi. Ilm ham jamiyatni, bashariyatni, qalblarni xikmat nyri bilan tiriltiradi. Ilmdan (yoki olimlar) yuz o'giran inson, jamiyat halokatga maxkymdir. Jamiyatning o'ta tybanlaShuvi davrida nodonlar ilm ahli ustidan kyladilar, masxara qiladilar.

Qaysi narsa seni kechayy-kunduz tark etmaydi? Xatto, seni gynoxkor deb xukm chiqarganda ham. Ya'ni seni jinoyatchi deb hisoblaganda ham. Bu narsaning nomi ilm! Ulug'vorlikning eng yaxshi ziynati ilmdir. Kishining ulug'ligi ilm bilan ziynatlanmasa xorlikka aylanadi. Ilm faqir uchun mol-dunyo, boy uchun esa ziynatdir.

Olimlarning yaxshilari dili va so'zi bir xilligidir. Y o'zi qilib ko'rmagan ishni boshqalarga buyurmaydi. Yaxshilarning yaxshisi olimlar ichidagi yaxshi olimdir. Zero yomonlarning ichidagi eng yomoni ham olimlarning yomonidir. Olim bamisoli ovqatni tuzi kabi jamiyatga kerak, agar u nopok bo'lsa, jamiyat ham pok bo'la olmaydi. Agar olim nopok bo'lsa u o'z asliga xiyonat qilibdi.

Bir inson bilim olmoqchi, lekin uning mashaqqatlarini bilmagan edi. Ilm esa har qanday anoyining ham mulki bo'lavermasligini tushunib yetmagan edi. u avval ilm lazzatini totmagani uchun, qiyinchiliklar azobini bilmagan uchun ilm olishni bas qildi. Qo'lga kirita olmagan narsani ba'zilar "pyf sassiq" deydi. Endi o'sha insonning maslagida nima o'rnashadi? Ilmlilar haqida gap ketsa "y kim bo'pdi?", "boylik ilmdan yaxshi!", "mana menda hamma narsa bor!" kabi so'zlar bilan o'zini ovytadi. Sababi hali u ilm qadrini, ilm lazzatiyy-ilm samarasini tushunib yetmagan. u ilmlilarni pastga yrib, g'iybat qilib, mensimasdan "go'yoki o'ch oladi!".

Yuz foiz bilimli jamiyatdan ko'ra yuz foiz bilimsiz jamiyat haqiqatga yaqinroq keladi. Sababi bilimli qilish juda mashaqqatli ish, bilimsiz qilish esa mehnat talab qilmaydi. Boz ustiga bilim oluvchi (qobiliyat nuqtai nazaridan) lar juda kamchilikni, iqtidorsizlar ko'pchilikni tashkil etadi. Yana mukammal bilim olish ko'p yillarni talab qiladi, bilim olmaslikka vaqt ham, qobiliyat ham kerak emas.

Bilimlar gulzorida eng ayanchli holat olingan bilimni o'rganyvchiga hech bir ta'sir etmaganidir. Bilim martaba uchun emas, balki ma'naviy yuksalish uchun olinadi. "Olingan bilim" lafzida rost bilim (intelektual mulkka aylangan bilim) ma'nosi yashiringan. Agar u insonni o'zgartirmasa, bilim olinmapti (sarflangan faqt zoe ketibdi).

Bilim mustaqqil olinishi mumkinl: kitoblar va internet tarmoqlari orqali. O'quv yurtlarida qatnab hech bir jo'yali bilim olmaganlar ham ancha topiladi. Ular diplomga myxtoj, bilimga emas. Bu holat bilimni va o'rgatuvchining obro'sini to'kadi. "Qizim-o'g'lim o'qiyapdi" deb aldanib qolgan ota-onalar ham bor. Ta'lim sistemasi islohotlarga myxtoj. Berilgan diplomlar ortidagi bilim o'sha bilim soxibining halol mehnati hisobiga olinishi shart. Qaerda bilimdan maqsad lavozim, martaba, boylik bo'lar ekan, kamolot sari hech kim intilmay qo'yadi.

Qiziq holat: bilimni qattiq bel boylab, fidoyi bo'lib o'rgatsangiz ham tinglovchilar orasida juda kamlar tushunib oladi. Pulni hech kim odamlarga o'rgatmasa ham hamma tushunadi. Qani edi bilim ham, bilim olish ham hamma uchun pul kabi tushunarli bo'lsa-yu, barcha unga intiladigan bo'lib qolsa! Pulni tushunarli qilib qo'ygan ustoz hayotning o'zidir. Bilim o'rgatuvchi ustoz ham hayot kabi ta'siri zo'r ustozga aylansin.

Balki 50-asr, balki 40-asrdir insoniyat tushunib yetgan, sira eskirmaydigan, boshqa narsalar uning o'rnini bosa olmaydigan, chin haqiqat ilm olish va olamni go'zal qilish ekan. Chunki ilm yordamida inson ham hayotni o'zgartiradi va o'zi ham o'zgaradi, ma'naviy yuksaladi.

Evoluyusion nazariya (darwinizm) ibtidoiy mahluqni turmush sinovlari, tabiat injiqliklari o'ylashga majburladi, hayot-mamot esa ongni keltirib chiqardi, deb ta'lim beradi. Agar bu holatni rost desak, keyingi tarixiy davrlardagi turmush sinovlari, tabiiy katalizmalar nega maymynni odamga aylantirmadi?-degan savol ko'ndalang bo'ladi. Javob esa yo'q. Aytib o'tilgan sabablar ongni rivojlantirishi mumkinl, lekin uning paydo bo'lishini xech kim izoxlay olmaydi. Ong ham sotsial, ham ilohiy fenomen, desak to'g'ri bo'ladi.

Ilmiy asar, ma'ruza, yangilikni bayon etish jarayoni tadqiqotchi uchun ko'pincha og'riqli kechadi. Chunki siz bir-biriga zid, bir-biriga mutloq qarama-qarshi g'oyalar, nuqtai nazarlar og'yshida qolasiz. Ularning changalidan adolatli yechim topmaguningizcha omonlikda chiqib keta olmaysiz. To'g'ri yoki ilmiy kontseptual yechimlar topilishi bilan qalbingizni shirin, yoqimli tuyg'u egallab oladi.

Martaba, hoyy-havasning me'yordagisiga o'tmish allomalar qarshi emaslar. Masalan, buyuk inson bo'lish martabasi, odamlar va mutloq zot huzurida yuzi

yoryg' bo'lishi uchun havas qilsa, intilib yashasa a'lo holat-ku! Ilm fanda ham samarasiz, o'lik sohalar bor-ki, ular faqat ilmiy daraja olish, lavozimni egallash uchun yaroqli, lekin, bashariyat uchun hech qanday naf keltirmaydi.

Fanlarni o'z tadqiqot ob'ektidan chalg'itib nopok siyosatning malayiga aylantirmoqchi bo'lgan xukmdorning tog'lar yoki dengizlar ustida yoki shimol o'lkalarida paxta ekmoqchi bo'lgan noShud sovet ideologlaridan farqi yo'qdir. Fanlar qidiradigan boylik haqiqatdir. Har bir fan yangi kashfiyotlarni izlab topadi. Agar ular siyosiylashtirilsa, fan kimnidir malayiga aylanadi va fanning inqirozi boshlanadi.

O'n minglab, yuz minglab yo'nalishlarda har yili kitoblar yoziladi va chop etiladi, hatto insonni hayotiga xavf soluvchi (harbiy ahamiyatli) va qirg'inga, mydofaaga taallyqli kitoblar ham bor. Lekin hech qachon va hech kim tangri qonunlarini yolg'onga chiqaruvchi, tabiat qonunlarini yo'qqa chiqaruvchi kitoblar bita olmaydi. Sababi qaerda ilm chuqur ildiz otgan bo'lsa, chegarasiz yangiliklar kashf etganda ham barchasi tangri qonunlari va haqiqatlarini rostligini isbot qilaveradi.

Frantsuz faylasufi Gaston Bashlyar dialektikani ximoya qilib neoratsionalizmga asos soldi va noklassik fan terminini birinchi bo'lib qo'lladi. Yangi eksperimental natijalarni tushuncha lar o'zanida umumlashirish, bilimlarni turli shakllari, strykturasi va sohalari bo'yicha taxlil qilish, so'nggi natijalarni mutloq lashtirishdan voz kechish, eksperimental tarzda inkor etishga tayyorlanganlik uchun ochiqlikni noklassik fanning xususiyatlari deb e'lon qildi.

Manfaat nuqtai nazaridan inson bilim oladiki, to hamma sir-u asrorni bilib olsa! Bilimdan maqsad faqat xayratlanish emas, balki yangilik kiritib, hayotni o'zgartirishdir. Yangilik haqida o'rganilayotgan narsani noqisligi, kamchiligini bilsagina inson o'ylanadi, o'zgartirishlar kiritadi. Natijada bilim insonni ijodkorga, bunyodkorga aylantiradi.

Agar butun jamiyat passiv iste'molchilardan tashkil topgan bo'lsa, ijod oqsaydi. Ijodkor bilan hech kimning ishi bo'lmasa, ularning ijodi bilan hech kim qiziqmasa, yangilik yaratilmaydi. Yangilik, o'tmishga, ya'ni avvalgi bilimlarga tayanadi. Shu bois inson ymr bo'yi ilm olishdan charchamasligi lozim. Insonni olgan bilimi yangiliklar yaratishga sarflanishi yoki uni yosh avlodga yetkazilishi kerak.

Hatto bilim olmagan inson ham o'z-o'zini tafakkur qilgani yaxshi. Chunki fikrlash orqali o'zlikni anglaymiz va xatolarimizni tushunib, to'g'ri yechim topish payidan bo'lamiz. Faqat bilim orqali o'zlik anglansagina mohiyatimizni tushunib yetamiz, hayotimizni isloh qilamiz, yaratilishni ildizini tafakkur orqali anglab yetamiz.

Har qanday odamga halollik, komillikni fikrlashni, anglashni, mohiyatni zabt etishni tavsiya etganimizning sababi, ularsiz inson to'la ma'noda inson emas. O'qib-o'rganish va ongli bunyodkorlik hayotimizning mazmuniga aylanishi kerak. Odamlar e'tirofi va tangri roziligidan ham yana qanday ulug' manfaat bo'lishi mumkin?

Azizu-mukarram inson! Hayotga boqing va uning ezguliklaridan andoza oling, xulosa yasang. Farzandingiz sizdan keyin sizdan rozi bo'lishi uchun zamin tayyorlang. To'g'ri yo'l aslida egri-bukri so'qmoqlardan iborat bo'lishi ham mumkin. Farzandimiz ulardan og'ishmay odimlanishi uchun, uning qalbiga ezgylilikni joylang. Bilim esa unga yo'lchi yulduz bo'lib, yo'lini yoritсин.

Oddiy insonlar nega siyosatga aralashadi? O'zini cho'g'ga yrgan parvonaday kyyib ham qoladi. Davlat tuzumlari, hukmdorlar almashaveradi. Bitta narsa ezgylilgina toabad qoladi. Kimlarnidir foydasini deb, ularning botil maslagiga aldanib, o'z hayotini barbod qilishlik bilimsizlik va nodonlikning mevasidir. Siyosatdan ko'ra zarurroq bo'lgan yaxshilik urug'larini o'zingiz va farzandingiz qalbiga joylang. Bebaho va qimmatli umringizni savoblar sandig'ini to'ldirishga sarflasangiz qanday yaxshi!

Ba'zi kimsalar o'ziga yuqori baho berib, "meni atrofimdagilar tushunmayapti, lekin men aqlliman. Ular bilmagan narsani men bilaman"-dekb o'ylaydi. Boshqalarga sizdan ezgylilik, yaxshilik, bilim kerak. Zinxor sizni nimani o'ylayotganingiz emas! Siz o'zgalarga (ularga xos darajada) shirin muomala qiling, aslo o'zingizdan bezdirmang. Chinakam bilim sohibida kibr bo'lmaydi. Yaxshilikka yaxshilik qaytadi. Qolganiga sabr qilamiz. O'zini aqlli deb o'ylash nodonlik.

Har bir narsa hayotda, tabiatda o'z o'rnida ishlatilishi oltin qoida hisoblanadi. Agar o'sha narsani boshqa maqsadda ishlatilsa, zulm qilingan bo'ladi. Masalan: boltani qoshiq o'rnida yoki qoshiqni bolta o'rnida ishlatib bo'lmaydi. Jumladan aqlni bilim olish, to'g'ri yo'lni topish, haqiqatni anglashga, ezgylikka, odamlarga naf keltirishga yoki savob ishlarga ishlatiladi. Bularning aksi bo'lsa inson o'z aqliga zulm qilgan bo'ladi. Zulm so'zi zulmatga yaqin, ya'ni, yaxshilik emas, yoki nyr emas, balki zulmatdir.

Butun insoniyat zulm bilan Shug'yllansa, sayyoramizga zulm qilgan bo'lamiz. Masalan, barcha yadro qurollarini bir joyga yig'ib portlatilsa, Yer kyrrasi o'z o'qidan chiqib ketishi bilan bog'liq falokat sodir bo'ladi.

Ezgulik va razolat... biri ikkinchisi bilan kelisha olmaydi. Ezgulik doirasiga yaxshiliklar ya'ni foydali jihatlar kiritilsa, razolat doirasiga barcha yomonliklar kiradi. Salbiulari bo'lmasa ijobiularining qadriga yeta olmasdik. Yomon kunlarni bilmagan odam yaxshi kunlarni aslo qadrlamaydi. Butun olamda nyr va zulmat orasida kurash ketadi. Demak, hayoti dunyo sinov maydonchasidir.

Xech narsani o'ylamaydigan, bosh qotirmaydigan odamni baxtli degyvchilar bor. u holda baxt nima? Yuqoridagi xulosaning baxtga aloqasi yo'q. Agar biz ham baxtli deguvchilarga qo'shilsak, u holda ruhiy bemorlarni ham baxtli deyishimizga to'g'ri keladi. Baxt ijobiy tushuncha bo'lib, har bir ongli insonning orzusidir. Avvalgi aytganimizga qaytsak: fikrlamaydigan, aqlini ishlatmaydigan inson ham to'laqonli inson emas. Bemor, ayniqsa ruhiy bemor hech qachon baxtli bo'lishi mumkinl emas.

Agar har qanday insondan aqlingiz, qo'lingiz, oyog'ingiz, qylog'ingiz yoki jasadingiz kimniki deb savol qilsangiz "meniki" deb aytadi. Yana davom etib

ularni kim bergan yoki kim yaratgan kabi savollaringizga javob berishda turlicha javob olasiz. Ba'zilar ular "tugilgan imda bor"-desa boshqasi Xydo bergan deyishi mumkin. Demak o'zlikni tanish darajasi har kimda har xi. Agar bir xillik kuzatilsa hayot yo zerikarli, yo hamma aqlni ishlatuvchi bo'lib chiqadi.

Ilmlar tasnifi bilan Shug'yllangan olimlar insonni mukammallikka olib boruvchi barcha ilmlarni foydali ilm deb hisoblaganlar. Foydasiz ilm esa insonga yaxshiliklar olib kelmaydigan ilmlardir. Masalan, evtanaziya-oston o'lim yo'llarini izlaydigan ilm. Yoki yangi ommaviy qirg'in qurollarini yaratuvchi xarbiy bilimlar, inson manfaatiga zid ilmlardir.

Farzandingizdan har kuni olgan bilimi, o'qishi va o'zlashtirishini surishtirib boringiz. Shunda u hisob berish borligi uchun astoydil o'qiydi, o'rganadi. Ikkinchi holat: hech kim Undan hech narsa so'ramay qo'ydi, nazorat yo'qoldi. Asta sekin o'qish o'rganishni bas qilishi odatiy xo. Tangri o'z bandalariga oxiratni eslatib, hisob-kitobga tortilishlarini bayon qildi. Qaysi bir yaxshi, nazoratsiz hayotmi, yoki hisob-kitobli hayotmi?

Tabiat qonunini o'zgartira olmaymiz, aksincha unga moslashamiz: issiq va sovyqqa mos libos tanlaymiz. Yer tortish-graviatsiya qonuniga moslashmasak tomdan, baland binodan qylab tyshishimiz mumkin. Bahor, yoz, kuz, qish fasli bizning ixtiyormizda emas. Tangri insonni yaratdi va insonga tanlash imkoniyatini saqlagan holda muqaddas kitoblar orqali o'z qonunlarini yetkazdi. Ularga moslaShuv tufayli insonga omonlikni, inkor etuvchiga esa jazo ko'rinishidagi qismatni joriy qildi. Qay birini tanlagan ma'qul, omonliknimi, yoki ikki olam falokatinimi?

Imtihonlarni inson boshidagi mushkullikka qiyoslash mumkin. Testdagi to'g'ri javob 1 ta, noto'g'risi 3ta yoki 4 ta bo'lishi mumkin. Aqlli inson to'g'risini topa oladi. Yqyvsiz o'quvchi esa noto'g'risini to'g'ri deb o'ylaydi va yiqiladi. Inson hayoti ham imtixonidan iborat. Va unga astoydil tayyorlangan odam o'tadi, yuzi yoryg' bo'ladi. Yqyv yurtidagi testlardan o'tmagan abituriyent yanagi yildagi imkoniyatlardan foydalanishi mumkin. Tangri imtihoni esa butun ymr bo'ladi. Hayot mas'uliyatdir, imkoniyatdir va sinovdir.

Inson ma'naviyatining birinchi belgisi uning tarbiyasidir. Ikkinchi belgisi uning bilimi, uchinchi esa bilimning samarasi, ya'ni uni o'z hayotiga tadbiiq eta olishidir. SHogird, o'z nomi bilan shogird. Ustoz tanlashda hech kim ideal ustozni top olmaganidek, shogirdni ham mutlaq benyqsonini topa olmaymiz. Farzanddagi onaning haqqi otanikidan 3 marta ko'proq. Sababi bola tug'ilishi, katta bo'lishi, tashvishlari ona zimmasida. Ota-ona o'z o'g'lini bir vaqtning o'zida chaqirib qoldi, deylik, birinchi bo'lib onangizga choping, keyin otaga. Har ikkisining dyolarini har kuni olinsa qanday yaxshi. Buning samarasi bo'lgan yaxshiliklar farzandingizdan o'n barobar bo'lib qaytadi.

Ota xonadonning podshohidir. Agar podsho adolatparvar bo'lmasa halq norozi va Undan keyini esa isyondir. Farzandga o'g'ilmi-qizmi bir xil mehr ko'rsatsangiz, barchasi sizga birdek mehribon bo'ladi. Ayolingizni doim e'zozlang.

Farzandlar ishtirokida ayolingizni haqorat qilishdan saqlaning. Aks holda ular ham katta bo'lganda onasini haqorat qiluvchi bo'lishadi.

Ota tarbiyada, adolatda, mehrda o'rnak bo'lishi shart. Qush uyasida ko'rganini qiladigina emas, eshitganini so'zlaydi ham. Farzandlar tirik magnitofonchalardir. Ular ylg'ayganlarida yoshlikda yozib olinganlarni yoki daxanaki janglarni "eshittiradi". O'shanda dod desangiz ham chora topilmay qoladi.

Ba'zan erkaklar o'z turmush o'rtog'idan noliydi: "Qaysar, gapimga kirmaydi, bir gapdan qolsa yaxshi bo'lar edi". Avvalo, doimo, men haqman demang. Uning fikrini, so'zlarini hurmat qiling, inobatga oling. Yotig'i bilan, isbot ila fikringizni yetkazing.

Ayol kishida eng haqqi ko'p odam eridir. Er kishida eng ko'p haqqi bor odam uning onasidir. Lekin er o'z ahlini haqqini ado etib, keyin ylfatlariga yuzlansin. Zinxor ulardan ylfatlarni yuqori qo'ymas. Er o'z ahliga mas'y. Ma'sylligi uchun hisob berishga majbur. Bu haqida hadislarda ibratli xulosalar bor.

Inson ahloqini buzadigan vositalardan biri o'z-o'zini taftish qila olmaslik, o'ziga talabchan bo'lmaslik, kritik holatlarda o'z-o'zini boshqara olmaslik bo'lsa, aksari odamlarga xosi, ahloqiy tarbiyani yo'qligi yoki uni yengil sanashlikdir. Ahloqiy tarbiya instituti sifatida mahallani yoki oilani tushunamiz. u yerda ibrat va namuna tamoyili amal qiladi. Zero, oila ham, mahalla ham eng beminnat ibratxonadir.

Inson qalbida ikki faktor (moddiy boylik va tangri manfaati) orasida ziddiyat mavjud. Odam farzandi yo uning, yo buning iskanjasida qoladi. Lekin, sof mysaffo aql yordamida ular orasidagi oltin o'rtalikni myshoxada etib, xulosa yasab faoliyat ko'rsatgan ma'qul. Faqat mol dunyo ilinji bilan yashash insonni ochko'z, to'ymas, saxovatsiz murtadga aylantiradi. Faqat diniylik bilan yashovchilar mytaassiblikka yaqin emas, deya olmaymiz. Ikkinchi holda yaratyvchanlikka pytur yetishi mumkin.

Inson mohiyatida moddiylik va ruxoniylik xukmron. Yashamoqlikdan maqsad har ikkalasiga urg'u bermoqlik bo'lsa qanday yaxshi. Har qanday holda ham birortasiga o'ta berilish boshqasini ziyoniga xizmat qiladi. Mo'tadillikni islom hurfikrligi ham ta'kidlab keladi.

XXI asr boshlarida kuzatilayotgan ilmdan begonalaShuv, kitobdan begonalashuv sababchilari axborot texnologiyalari hosilasi bo'lgan internet va yashash tarzida bilimli va bilimsizlar hayoti orasidagi farqni yo'qola borishi bilan izoxlanmoqda. Kitobdan begonalaShuv ahloqqa, tarbiyaga o'z salbiy ta'sirini keltirib chiqardi. Inson botiniga insof, diyonat, adolat va go'zal ahloq joylanmog'i zarur. Ma'naviy inqirozdan jamiyatni faqat iymon gavharigina saqlab qoladi. Ya'ni imonning barcha turlari zarur: Allohga iymon, Vatanga iymon, adolatga iymon, samimiy siyosatga iymon, mard xalqimizga iymon kabilar. Barchasi birlashsa ezylik kelib chiqadi.

Olam, tabiat va inson.. Bu uchlikda sir asror Shu qadar ko'pki, uning bir necha foyizini inson o'rgana olsa, o'zini baxtiyor nasllardan sanashi mumkin.

Yaxshiyamki, o'sha uchlik vaqti-vaqti bilan u yerda yoki bu yerda o'z sirlarini uchini chiqarib, insonni o'ziga tortib turadi. Barcha sirlar oshkor bo'lishi xali beri mumkin emas. Ushbu holat insonning hayotiga mazmun kiritadi.

Ilmiy tadqiqot xyddi cho'qqiga arqonlar yordamida ko'tarilayotgan alpinist harakatiga o'xshaydi. Mumkin bo'lgan barcha harakatlardan faqat uni oldinga, to'g'rirog'i yuksaklikka harakatlanishgan sabab bo'ladiganlarigina natijaga yetaklaydi. Alpinistlarni noto'g'ri harakati go'yo bilimsizlik, to'g'ri va maqsadli harakati esa bilimlilik natijasidir. Ilmiy ishda ham muammoni qo'yish, anglash, solishtirish, baholash, natijalar taxlili kabi bosqichlar yangilikni qo'lgan kiritishga sabab bo'ladi.

Dars paytida o'qituvchi ayol ham talabalar ham o'g'rilar ham yon telefonlarini o'ynab vaqt o'tkazganidan tekshiruvchi nolidi. O'z vaqtida o'quv mash'gulotlariga kirmagan talaba diplom olishi bilan "homiylar" yordamida o'qituvchiga aylangan ko'rinadi. Nopoklik ustiga nopoklik ko'pqavatli uyga o'xshasada, fUndamenti yo'qligi ko'rinib turibdi.

Tushuncha, muloxaza, xulosa tafakkur shakli ekanligi avvaldan ma'lum. Chunki inson kechinmalari, xissiyoti ular orqali boshqalarga yetib boradi, kitob saxifalarida myxrlanadi. Xissiyot dengiz bo'lsa, tushuncha, myloxaza, xulosalar dengizning toshib tashqariga chiqishidir. Xissiyot va kechinmalar birlamchi, tafakkur shakllari esa ikkilamchidir. Xissiyot va kechinmalarimiz tarjimoni esa tildir. Har bir millatni tilida uning mohiyati, o'ziga xosligi, mentaliteti yashiringan bo'ladi. Millat tilini taxlil qilib, millatga baho beramiz.

AYOL RAHBAR KADRLARNING BOSHQARUV FAOLLIGIGA IJTIMOIY-AHLOQIY STEREOTIPLARNING TA'SIRI

Arzimatova I.M. FarDU dotsenti

Bugun ayollar masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, O'zbekiston yangi islohotlar davrida ularni boshqaruv lavozimlariga tayinlash, saylash va saylanish huquqlari qonun bilan mustahkamlanganligi va ularni nafaqat ijtimoiy masalalarni o'rganish ob'ekti, balki xalq xo'jaligining barcha sohalarida o'z iqtidorini namoyon etish qobiliyatiga egaligi e'tirof etilayotganligi muhim hisoblanadi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi o'rnini tobora kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni belgiladik. Mamlakatimizda boshqaruv tizimida ayollarning ulushini 33 foizga yetkazdik. Yurtimizda 1,5 mingga yaqin xotin-qiz mutaxassislar turli darajadagi rahbarlik lavozimlariga tayinlandi"[1]. Shunday ekan, ayol rahbar kadrlarning ijtimoiy faolligini oshirish, boshqaruvdagi imkoniyatlarini sinab ko'rishlariga imkoniyatlar yaratish dolzarb vazifalardan biridir. Ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning kelgusi bosqichlarida ijtimoiy hayotning

sub'ekti sifatida ayolga bo'lgan munosabatlarda o'zgarishlar, hatto ayol va erkakni bir-biriga antagonist sifatida qarshi qo'yuvchi ta'limotlar paydo bo'ladi. Ayolning ijtimoiy-siyosiy borliqni yaratuvchi, boshqaruvchi qobiliyatga, kuchga ega ekanini Shubha ostiga oluvchi qarashlar hanuzgacha mavjud, Shu bois "ayollar masalasi" taraqqiyparvar, demokratik kuchlar diqqatini tortmoqda.

Xotin-qizlarning ijtimoiy sub'ektligini rad etuvchi, ularning inson ekanini mensimaydigan qarashlarni biz insoniyat tafakkuriga ulkan hissa qo'shgan mutafakkirlar, ijodkorlar, faylasuflar ijodida ham uchratamiz. Homer "Ayoldan ham halokatli narsa yo'q" desa, yetti donishmandning biri, falsafa fanining asoschisi hisoblanadigan Fales o'zining ayol bo'lib tyg'ilmaganiga hamdy sanolar aytadi. Syqrot, "erkak qahridan ko'ra, ayol mehridan qo'rqish kerak" [2], deydi. Aristofan esa boshqarish ishlarini o'z qo'llariga olmoqchi bo'lgan ayollarni mazaxona iboralar bilan tasvirlaydi [3]. Bunday fikrlarni Budda, Konfytsiy, Platon, Aristotel, Shopengayer, Nisshe asarlarida ham uchratishimiz mumkin. Eng hayratlanarlisi shundaki, erkakning siyosiy borliqdagi o'rni, mavqei ortishiga muvofiq holda – teskari tarzda ayolning ijtimoiy hayotdagi rolga salbiy munosabat kengayib bordi. Erkak mulkiy munosabatlarning asosiy sub'ekti sifatida ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot sahnasiga chiqqach, ayolning huquq va erkinliklarini cheklash odatiy holga aylandi. Solonning "ayol boshqarish haqida hech nimani fikrlamaydi, uning uchun u ayol, xizmatkor va yordamchi rolini o'ynashi zarur" [4], degan tartibi keyingi asrlarda keng tarqala bordi. Faqat XIX asrga kelib ayollarning insoniy huquqlarini tiklash, ularni turli zo'ravonliklardan, kamsitishlar va g'ayriinsoniy odatlardan xalos qilish uchun uyushgan ommaviy harakat boshlandi, xalqaro miqyosda zaruriy normalarni qabul qilishga kirishildi [5].

Xotin-qizlarning davlat boshqaruvi tizimida sub'ekt sifatida faoliyat yuritishi ijtimoiy-siyosiy institutlar oldidagi funksiyalar bilan chambarchas bog'liqdir. Ayollar davlat boshqaruvi tizimida qatnashar ekan, eng avvalo Ushbu boshqaruv tizimining funksional xususiyatlaridan, ularni bajarish texnologiyasidan yaxshi xabardor bo'lishlari shart.

Demokratik davlatning bosh prinsipi insonga xizmat qilish ekan, u Shubhasiz, barcha ob'ektlar ehtiyojlari va talablarini hisobga olishga majbur. Demak, xotin-qizlar ob'ekt sifatida ham, inson sifatida ham boshqaruv oldiga o'z talab va ehtiyojlarini qo'yadi, ularning qondirilishini istaydi. Bu esa ularning ob'ekt sifatida davlat boshqaruvi tizimiga ma'lum bir vazifalar qo'yishiga zamin yaratadi, ya'ni ular o'z funksiyalarini boshqaruv tizimiga olib kiradi. Bizning fikrimizcha, mazkur vazifalar ayollarning quyidagi ijtimoiy va demografik holatini ifoda etuvchi, ulardan kelib chiqiyvchi funksiyalardan iboratdir.

1. Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy huquqlarini ta'minlash.
2. Oilada gender tenglikni qaror toptirish, diskriminatsiyaga qarshi kurash.
3. Davlat va jamiyat ishlarini boshqarishga ayollarni kengroq jalb etish.

4. Boshqaruv tizimini takomillashtirishga ko‘maklashish.
5. Fuqarolik institutlarining rivojlanishiga erishish.
6. Ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar uyushtirish orqali yosh avlodni tarbiyalashga o‘z hissasini qo‘shish.

Ko‘rinib turibdiki, Ushbu funksiyalari bilan xotin-qizlar davlat boshqaruvi tizimiga ijtimoiy vazifalarni to‘la bajarish borasida yordam beradi, hatto uning ayrim funksiyalarini o‘z zimmasiga oladi.

Davlat boshqaruvi tizimining majburiy funksiyalari bilan xotin-qizlarning ixtiyoriy funksiyalari sybstansional ahamiyatiga, kelib chiqishi va ijtimoiy-siyosiy borliqqa ta’sir etishiga ko‘ra bir-biriga dialektik bog‘liqdir. Agar xotin-qizlar davlat boshqaruvi tizimining funksiyalarini mas’yl xodim, rahbar, tashkilot a’zosi sifatida o‘z ustiga olishga majbur bo‘lsa (y holda xotin-qizlar davlat boshqaruvi tizimining majburiy funksiyalarini bajarishga mas’yldirlar), jamoatchi, faol sifatida esa o‘zlari ham ixtiyoriy funksiyalarini boshqaruv tizimi faoliyatiga olib kiradilar. Majburiy funksiyalar ko‘proq mas’yl xodim – ayollarga, ixtiyoriy funksiyalar esa jamoatchi, faol ayollarga taallyqlidir. Biroq majburiy funksiyalar ochiq ko‘rinishda bo‘lmasa-da, jamoatchi ayollar faoliyatiga, faoliyatning mazmuni va tashkil etilishiga ta’sir qilmay qolmaydi. Jamoatchi ayollarning ijtimoiy-siyosiy borliqqa ta’siri majburiy funksiyalarni to‘g‘ri anglagani, ularni bajarishga qo‘shgan hissasi bilan belgilanadi. Shuning uchun jamoatchi xotin-qizlarning ixtiyoriy funksiyalari ular ijtimoiy-siyosiy faolligining ifodasi sifatida butun boshqaruv tizimiga, uning samarali ishlashiga ta’sir ko‘rsatadi. Ixtiyoriy funksiyalarini, jamoatchilik faoliyatini davlat boshqaruvi tizimining majburiy funksiyalari bilan uyg‘unlashtira olgan ayolgina ijtimoiy-siyosiy borliqni yaratuvchi, kerak bo‘lsa, uni o‘zgartiruvchi, yangilovchi yoki rivojlantiruvchi sub’ektga aylanadi. Demak, sub’ekt shuncha ki faoliyat olib boruvchi emas, balki ijtimoiy-siyosiy borliqqa, davlat boshqaruvi tizimiga faol ta’sir etuvchi shaxsdir.

Xotin-qizlarning davlat boshqaruvi tizimi, ijtimoiy-siyosiy borliqning faol sub’ekti ekani kratologik mohiyatga (davlat ahamiyatiga) egadir. Yangi davlat boshqaruvi tizimi shakllanayotganida, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi, demokratik qadriyatlarning qaror topishidagi o‘rni beqiyos ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda xotin-qizlar huquq va manfaatlarini himoya qilish, ayollarning mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotida to‘laqonli ishtirok etishiga erishish, gender tengligini ta’minlash, reproduktiv salomatlikni asrash borasida olib borilayotgan davlat siyosati jahon hamjamiyati, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Xalqaro Mehnat Tashkiloti, YUNISEF, Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti kabi nufuzli xalqaro ixtisoslashgan muassasalar tomonidan yuqori baho berilmoqda. ... bunday ijobiy o‘zgarishlarga, avvalambor, yurtimizda xotin-qizlarning jamiyat hayotida munosib o‘rin egallashi, ularning ijtimoiy nufuzini yanada yuksaltirishga qaratilgan salmoqli ishlarimizni mustahkam poydevor bo‘layotganligi [6] alohida ta’kidlangan.

Ayollar jamiyatni boshqarish ishlaridan chetlatiladigan qarashlardan ozod qiluvchi, oiladagi onalik, rafiqalik mas'uliyatidan voz kechmagan holda jamiyatda erkaklar bilan teng mehnat qilish, mehnatga yarasha haq olish, sog'liqni saqlash, ta'lim olish, saylash va saylanish kabi huquqlari asosan XX asrdan e'tiboran kuchliroq namoyon bo'la boshladi.

Ayniqsa, 2018 yilda hukumatimiz tomonidan ayollar faolligini oshirish, iste'dodlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan 1 ta Farmon, 3 ta Qaror, shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 6 ta qarori, 1 ta farmoyishi va 12 ta chora-tadbirlar dasturi qabul qilindi. Ayollarning faolligi olimi S.T.Inomova fikricha, umummilliy siyosatning ma'nosi – xotin-qizlarni ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosatini umumjamiyat ishiga aylantirish demakdir [7].

Shuningdek, 2019 yil 25 iyunda tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasining Saylov Kodeksining 70-moddasiga muvofiq, ayollarning soni siyosiy partiyadan ko'rsatilgan depyatlikka nomzodlar umumiy sonining kamida o'ttiz foizini tashkil etishi kerakligi belgilanganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu mamlakatimiz yangi taraqqiyot bosqichida mamlakatda boshqaruv kadrlariga bo'lgan talabning sezilarli darajada ortganligi, yangi mustaqil davlat uchun kadrlar tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlash mexanizmlarini amalga oshirish, avvalo, boshqaruv va hokimlik tuzilmalaridagi mavjud kadrlar malakasini oshirish zarur vazifa etib belgilanganligi bilan ta'riflanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.MirziYoyev aytganidek, "Ayni vaqtda ijtimoiy faol ayollarni rahbarlik lavozimlariga tayyorlab borish, ularni o'qitish, malakasini oshirish tizimi yaratilmoqda. Bularning barchasi davlatimizda xotin-qizlar harakati katta salohiyat va istiqbolga ega ekanini ko'rsatadi [8]". Shu nuqtai nazardan kadrlar masalasi hokimlik tizimidagi ma'lum bir bo'limga bo'ysindirilganligi, tashkiliy masala sifatida ularning asosiy vazifasi etib belgilanganligi, boshqaruv tizimi uchun kadr tanlash masalasida tenglik tamoyili (mezonlar ayolga ham, erkakka ham bir xil qo'llanilishi, gender tengsizligi) ishlamayotganligi ijtimoiy-psixologik muammo sifatida o'rganiladi.

Adabiyotlar:

1. MirziYoyev Sh. Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi. Toshkent.: "O'ZBEKISTON", 2022. – B. 48-49.
2. Ploss G. *Jennina v yestestvovedenii i narodovedenii*//Antropologicheskie issledovaniya. Sktivkar – Kirov, "Vyatka", 1995. – S. 308.
3. Aristofan. *Komedii v 2-x t. T. 2.* –M.: Iskysstvo, 1983. – S.345,347.
4. Entsiklopediya aforizmov. Klassicheskaya filosofskaya mis. – Minsk. Sovr. lit.1999. – S.19-20.
5. Safaeva S. Ayollar masalasi: umumijtimoiy va milliy jihatlar. – Toshkent: O'zbekiston, 2003. – B. 27.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlis Senatining 20-yalpi majlisidagi nutqi. 2019 yil 22 iyun. Toshkent.
7. Inomova S.T. E'zozli ayol iqboli. T.: O'qituvchi. 2005. – B. 8.

8. MirziYoyev Sh. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yoryg' va kelajagi farovon bo'ladi. Toshkent.: "O'zbekiston", 2019. – B. 108-109.

KORRUPSIYA – KASBIY ETIKAGA ZID ILLAT SIFATIDA

Arzimatova I.M,
Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va
malakasini oshirish instituti Farg'ona filiali dotsenti, f.f.n

Bugungi O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida yosh avlodning barkamol inson bo'lib voyaga yetishishlarida, ularni umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, xalq ma'naviy merosini mustahkamlashga e'zozlashga o'rgatish, ahloqiy qadriyatlar hisoblangan vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ularini, Shu jumladan, iymon, insof, halollik, haromdan, birovning haqqini o'zlashtirishdan qo'rqish, mehr-muruvvatlilik, rahm-shafqatlilik, oqibatlilik, andishalilik, sharmu-hayo, do'stlik kabilarni ularning ongiga singdirish dolzarb masalalardan biri bo'lib turibdi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning bosh mezoni, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi yangilanishlarning asosiy yo'nalishlari, zamonaviy dunyoqarashni shakllantirayotgan muhim omillar bevosita ahloqning ma'naviyat tizimida muhim o'rin tutganligidan dalolat beradi. O'zbekistonda mustaqillikka erishilgan dastlabki kundan boshlab fan, ta'lim va tarbiya mazmuniga alohida e'tibor qaratildi. Mustaqil ligimizning yigirma yillik tarixida erishilgan yutuqlar yoshlarda milliy ma'naviy meros va qadriyatlarni estetik idrok qilish, ularda voqealarning hodisa sifatida namoyon bo'lishi emas, balki estetik mohiyatini chuqur anglash malakalarini shakllantirishni taqozo etmoqda. Ayni paytda bu jarayon estetika fanining metodologik asoslari hamda ilmiy mazmunini milliy va umuminsoniy tamoyillar bilan mushtarakligini ta'minlashni talab etadi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda korruptsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashish, davlat va jamiyat qurilishining barcha sohalarida korruptsiogen omillarga chek qo'yishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. Buyrokratik to'siqlarni bartaraf etish choralari ko'rilmogda, "Korruptsiyasiz soha" loyihalari (masalan, 2019-2020 yillarda kapital qurilish va oliy ta'lim sohalarida "Korruptsiyasiz soha" loyihasi amalga oshirildi) amaliyotga tatbiq etilmoqda. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston" gazetasi bosh muharriri S.Doniyorovga bergan intervyysida "Albatta, jamiyatdagi qonun buzilishi, adolatsizlik, inson huquqlariga bepisand munosabat, korruptsiya bilan bog'liq holatlarga beparvo qarab bo'lmaydi [1]" deb aytib o'tdi.

Davlat xizmatchilarining ahloqiy faoliyatlariga salbiy ta'sir etuvchi illatlardan biri – korruptsiya hisoblanadi. Bugun dunyo mamlakatlari davlat va jamiyat boshqaruvida demokratik qadriyatlar qaror topib borayotgan bir pallada davlat

xizmatchilarining poraxo‘rlik, mansab mavqeini syiste‘mol qilish bilan bog‘liq jinoyatlarni sodir etishi hokimiyatning obro‘sizlanishiga, davlatning siyosiy, iqtisodiy, huquqiy tizimiga pytur yetishiga, natijada amaldagi hokimiyatga nisbatan norozilikka sabab bo‘ladi. Korrupsiyaning ma‘lum bir mamlakatda rivojlanishi esa o‘sha davlatning tanazzyliga olib keladi.

Korrupsiya bu – mansab mavqeidan shaxsiy maqsadlarda foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan jinoyat turi hisoblanadi. Korrupsiya faoliyati xyfyona iqtisodiyotning asosiy turlaridan biridir. Aksariyat hollarda korrupsiya deganda davlat xizmatchilari tomonidan shaxsiy manfaatlarni ko‘zlab, boylik orttirish maqsadida xalqdan pora olish, qonunga xilof pul daromadlarini qo‘lga kiritish tushuniladi. Ammo, umuman olganda, davlat amaldorlarigina emas, balki, davlat tashkilotida ishlamaydigan fuqarolar ham korrupsiyaga doir munosabatlarning ishtirokchilari bo‘lishi, pora pul emas, balki boshqa narsa evaziga ma‘lum xizmatni amalga oshirishlari mumkin.

“Korrupsiya” atamasi “buzish, pora evaziga og‘dirish” degan ma‘noni anglatadigan lotincha “corruptio” so‘zidan kelib chiqqan. Yuridik ensiklopediya myalliflarining ta’kidlashicha, “korrupsiya – mansabdor shaxslar tomonidan ularga berilgan huquqlar va hokimiyat imkoniyatlaridan shaxsiy boylik orttirish uchun foydalanishda ifodalanyvchi siyosat yoki davlat boshqaruvi sohasidagi jinoiy faoliyatdir.

Korrupsiyaning tarixiy o‘zaklari juda juda qadimga borib taqalib, bu hol qabilada ma‘lum mavqega ega bo‘lish uchun qabila sardorlariga sovg‘alar berish odatidan kelib chiqqan deb taxmin qilinadi. O‘sha davrlarda bu normal holat sifatida qabul qilingan. Biroq davlat apparatining murakkablaShuvi va markazlaShuvi korrupsiyaning davlat rivojlanishiga katta to‘siq ekanligini ko‘rsatdi. Korrupsiyaga qarshi kurashgan birinchi davlat sifatida qadimgi Shumer davlati tan olinadi. Qadimgi davlatlarni ayniqsa huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo‘rligi qattiq tashvishga solganligi bizgacha saqlanib qolgan manbalardan ma‘lum. Chunki bu holat davlatning obro‘sig a juda qattiq pytur yetkazardi. Dunyoning yetakchi dinlarida ham birinchi navbatda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo‘rligi qattiq qoralanadi. Jymaladan, Injilda “Sovg‘alarni qabul qilma, Chunki sovg‘a ko‘rni ko‘radigan qiladi va haqiqatni o‘zgartiradi” deyilgan bo‘lsa, Qur‘oni Karimda “Boshqalarning mulkini nohaq yo‘l bilan olmangiz va boshqalarga tegishli bo‘lgan narsalarni olish uchun o‘z mulkingizdan hokimlaringizga pora qilib uzatmangizlar” deyilgan.

Ayrim tadqiqotchilar siyosiy korrupsiyani alohida tadqiq etib, uni korrupsiyaviy jinoyatlarning alohida turi sifatida ajratib ko‘rsatadi. Ular asosan korrupsiyaning uchta asosiy shaklini keltiradi:

siyosiy: mansabdor shaxs yuzaga kelgan qarindosh-urug‘chilik munosabatlari tufayli qonunga zid harakat qiladi;

jinoyat faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, mansabdor shaxslarni sotib olishga asoslangan. Ular esa mykofot pyli olish evaziga g‘ayriqonuniy xizmatlar ko‘rsatadi;

tarafdardan biri o'ziga eng qulay tartib vujudga keltirish uchun jinoyatda mansabdor shaxslarning tegishli toifalarini izchillik bilan jalb etishni nazarda tutadi. Korrupsiyaning bu shakli uyushgan jinoyatchilik bilan mustahkam bog'langan bo'lib, mansabdor shaxslarga nisbatan sotib olish, provakasiya qilish va tahdid solishni anglatadi [2].

Jahon mamlakatlarida korrupsiyaga qarshi kurashning quyidagi usullari mavjud.

Ichki nazorat – bu usul boshqaruv apparatining o'zida nazoratni kuchaytiruvchi tuzilmalar (har xil ichki inspeksiyalar va boshqa nazorat organlari tuzish orqali) yaratishni taqozo etadi. Bu tuzilmaning asosiy vazifasi xodimlarning ichki etiket qoidalariga rioya qilishini nazorat qilishdir. Hozirgi kunda bizning yurtimizda ham bir qator huquqni muhofaza qilish organlarida aynan Shu vazifani bajaruvchi ichki tuzilmalar yaratilgan.

Tashqi nazorat – bu usulda ijro apparatidan mustaqil tuzilmalarning mustaqil ligini oshirish nazarda tutilib, aynan Ushbu tuzilmalar orqali korrupsiyaga qarshi samarali kurash olib boriladi. Ya'ni sud hokimiyatining maksimal darajada mustaqil ligiga erishish ommaviy axborot vositalariga ko'proq erkinlik berish va h.k.

Saylov tizimi orqali kurashish - demokratik davlatlarda saylangan vakillarni korrupsiya uchun jazolashning asosiy usullaridan biri keyingi saylovlarda unga ovoz bermaslik hisoblanadi. Korrupsiyaga saylovlar orqali ta'sir o'tkazish eng samarali usul hisoblanadi.

Korrupsiyaga qarshi kurashda yuqori natijalarga erishgan Shvesiya, Singapyr, Gonkong, Portugaliya kabi davlatlarning tajribasini o'rganish Shuni ko'rsatadiki, korrupsiyani yuzaga keltiruvchi omillarni bartaraf etish korrupsiyaga qarshi kurashda muhim o'rin egallaydi.

Singapyr davlati 1965 yil mustaqil likka erishgach, korrupsiya darajasi eng yuqori bo'lgan davlatlar qatorida turar edi. Lekin bu illatga qarshi o'tkazilgan bir qator tadbirlar bu davlatda korrupsiyaning minimal darajaga tyshishiga olib keldi. Birinchi navbatda bu yerda buyrokratik jarayonlar yengillashtirilib sud tizimining mustaqil ligi oshirildi. Shu bilan birga, korrupsiya jinoyatlari uchun sanksiyalar og'irlashtirilib, fuqarolarga korrupsiyaga qarshi jinoyatlarni tergov qilishda hamkorlik qilishda bosh tortganligi uchun juda katta moliyaviy sanksiyalar belgilandi. Bir qator davlat idoralarida ommaviy “tozalashlar” o'tkazilib bu jarayonlar telekanallar orqali butun mamlakatga namoyish qilindi. Yuqorida sanab o'tilgan omillarning hammasi Singapyrni qisqa muddatlarda korrupsiya darajasi eng past mamlakatlar ro'yxatida ilg'or davlatlar qatoriga olib chiqdi. Shuningdek, davlat xizmatchisining ahloq standartlariga rioya etishini qattiq nazorat ostiga olish ham Singapyr davlatida korrupsiyaga qarshi kurashda muhim dastaklardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Korrupsiya – ildizlari davlat xizmatini tashkil etishdagi nyqsonlarga va davlat xizmatchilarining o'ziga xos psixologiyasiga borib taqaladigan ijtimoiy hodisa. Bu korrupsiyaga qarshi avvalo ma'muriy-huquqiy va tashkiliy-boshqaruv chora-

tadbirlari ko‘rilishi zarurligidan darak beradi. Korrupsiya fuqaroning davlat vakili bilan ma‘myriy munosabatlari ma‘no-mohiyatini o‘zgartiradi va jamiyat uchun ham, davlat uchun ham salbiy oqibatlarini keltirib chiqaradi. “Korrupsiya – davlat organlari xodimlari moddiy yoki mulkiy yo‘sinda g‘ayriqonuniy shaxsiy naf ko‘rish maqsadida o‘z xizmat mavqeidan foydalanishida ifodalanadigan ijtimoiy hodisadir.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev Yangi O‘zbekiston gazetasi bosh muharriri S.Doniyorovga bergan intervyysi. Toshkent.: 2021 yi.
2. Ismoilov B.I. “Korrupsiyaga qarshi kurashning xalqaro huquqiy asoslari” mahsus kursi bo‘yicha ma‘ruza matni. –T.: 2013. –B. 8-9

ABU HOMID G‘AZZOLIYNING AHLOQ TO‘G‘RISIDAGI QARASHLARI (“Riyoizatun nafs” asari asosida)

Evatov Salimjon Sobirovich
Farg‘ona davlat universiteti huquq ta‘limi
kafedrasi katta o‘qituvchisi, (PhD)

Mamlakatimizda buyuk allomalarning ilmiy-nazariy merosini har tomonlama chuqur o‘rganish va targ‘ib etish, yosh avlodni ajdodlarimizning ezgy an‘analari ruhida tarbiyalash bo‘yicha izlanishlar olib borilmoqda. «Biz ajdodlarimizning donishmandlik an‘analariga amal qilib, ularning g‘oyalarini teran anglagan holda, qat‘iy islohotlarni amalga oshirmoqdamiz, mamlakatimizning yangi qiyofasini shakllantirish yo‘lidan bormoqdamiz» Zero, «Biz butun jahon jamoatchiligiga islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazishni eng muhim vazifa, deb hisoblaymiz. Chunki, islom dini bizni ezgylilik va tinchlikka, asl insoniy fazilatlarini asrab-avaylashga da‘vat etadi»⁵⁷. Shuningdek, “islom olamining mutafakkirlari asarlarini, ularning butun jahon tsivilizatsiyasi rivojiga qo‘shgan hissasini chuqur o‘rganish, teran anglash va keng ommalashtirish⁵⁸ vorisiylikni ta‘minlash vositasi sifatida amal qilmoqda. Bu esa, tajribadan o‘tgan aniq ilmiy yechimlarga ega ajdodlar merosini o‘rganish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda.

Hujjatyl-islom Muhammad ibn Muhammad ibn Ahmad Abu Homid at-Tusiy G‘azzoliyning Bayrutda nashr etilgan IV jildlik «Ihyou ulumid-din» asaridan

⁵⁷O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi. <http://uza.uz/uz/osts/zbekiston-rezidenti-shavkat-mirziyoyev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017>

⁵⁸ SH.Mirziyoev. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.-Toshkent: «O‘zbekiston», 2017.-B.35.

tarjima qilingan «Riyozaatun-nafs» kitobida ziddiyatlarga to'la inson tabiati, uning ichki olamida kechadigan ma'rifiy takomyl jarayoni jonli va ajib manzaralar orqali aks ettirilgan.

G'azzoliy Yaxshi hulq myrsallar sayyidining sifati, siddiqlar amalining afzali, myttaqiular mehnatining mevasi, obidlar riyozatining natijasi, yanada to'g'rirog'i, yaxshi hulq dinning yarmidir. Yomon hulq o'tkir zahar, xor qiluvchi buzyqlik, olamlar Parvardigoridan uzoqlashtiruvchi razolat, yanada to'g'rirog'i, shaytonning xizmatiga yollanishdir. Yaxshi hulq Rahmon huzuridagi jannat ne'matlariga ochib qo'yilgan qalb eshigi bo'lsa, yomon hulq - jahannamga ochib qo'yilgan eshik. Jahannam esa yoqib qo'yilgan bir olovdirki, alangasi badanlarni teshib o'tib, yuraklarga qadar yetadi. Qabih ahloq - qalb xastaligi, jonlarni o'rtovchi og'riqdir. Jasadning tirikligi tygashi bilan poyoniga yetadigan dunyodagi barcha og'riqlar qalb og'rig'i oldida hech narsadir. Jismoniy dard foni hayot kabi o'tkinchi. Lekin yomon hulq tufayli qalb xastalansa, abadiy hayot boy beriladi. Malakali tabiblar jasadga qanchalik e'tibor berishmasin, foni hayotning o'tkinchiligini anglashdan boshqa natijaga erisholmaydilar. Shunday ekan, ular abadiy hayotni boy berib qo'yishga sabab bo'ladigan qalb xastaliklariga ko'proq e'tibor qaratishlari avloroq emasmi?! – deya juda ham Bugungi kunimizning ham katta muammolaridan biri haqida baxs yuritadi.

Alloma o'z asarlarida turli xil rivoyatlar, Qur'oni karim va Payg'ambar alayxissalomdan hadislar bilan o'z fikrini dalillagan, jumladan: Bir kishi Payg'ambar alayhissalomdan go'zal hulq haqida so'radi. Rasylylloh ushbu oyatni o'qidilar: «Afv-marhamatli bo'ling, yaxshilikka buyuring va johillardan yuz o'giring!» (A'rof, 199). Keyin dedilar: «Go'zal hulq – aloqani uzgan (qardoshing)ga bog'lanmog'ing, sendan qizg'angan kishiga bermog'ing, senga zulm qilganni kechirmog'ingdir» (Anas rivoyati). Yuqoridagi oyatga va hadisga muvofiq, odamlarga nisbatan mehribon va kechirimli bo'lish, siylai rahmni tiklash, ya'ni uzilib ketgan qarindoshchilik aloqalarini tiklash va senga zulm qilgan insonni kechirmog'ingdir, deyilmoqda. O'zi aslida bu nihoyatda katta narsa, Chunki insonlarga mehr-shavqatli bo'lishga juda go'zal uslubda targ'ib qilish bor.

Shu bilan birga alloma mytasavvif va taqvodor kishilarning fikrlari bilan o'quvchilarni tanishtiradi. Masalan, Hasan Basriy deydi: «Kimning hulqi yomon bo'lsa, o'zini o'zi qiynaydi». Anas ibn Molik aytadi: «Shunday banda bor, chiroyli hulqi bilan jannatning baland darajalariga yetadi, garchi obid bo'lmasa ham. Shunday banda bor, yomon hulqi sababli do'zaxning eng quyi qavatlaridan joy oladi, garchi obid bo'lsa ham». Yahyo ibn Myoz deydi: «Ahloqning kengligi rizqlar xazinasidir». Vahb ibn Munabbih aytadi: «Yomon hulq chil-chil singan ko'zaga o'xshaydi. uni na yamab bo'ladi, na loy holatiga qaytarib». Fuzayl ibn Iyoz deydi: «Menga hulqi yomon obidning hamroh bo'lganidan ko'ra, hulq;: yaxshi fojirning hamroh bo'lgani suyukliroq». Junayd Bag'dodiy aytadi: «To'rtta sifat bandani yuksaklarga ko'taradi. Garchi uning ilmi va amali kam, lekin tabiati

halim, tavozy'li, qo'li ochiq-saxiy va hulqi chiroyli bo'lsa, bu iymonning mukammalligidan darak». Umar roziyallohu anhu dedi: «Go'zal ahloqingiz bilan odamlarga qo'shiling, solih amallaringiz bilan ulardan ajrab turing». Yahyo ibn Myoz aytadi: «Yomon hulq yonida qancha yaxshiliklar bo'lsa ham foyda bermaydi. Yaxshi hulq yonida qancha yomonliklar bo'lsa ham zarar bermaydi».

Shu bilan birga alloma «Hulq» va «xuluq» birgalikda qo'llanuvchi so'zlardir. Masalan: «falonchining hulqi va xuluqi go'zal» deyilsa, uning botiniy va zohiriy go'zalligi tushuniladi. «Xuluq» zohirga, «hulq» botinga dalolat qiladi. Negaki, inson ko'z bilan ko'riladigan jasaddan va basirat bilan anglanadigan ruh, nafs (jon)dan iborat. Ularning har birida o'ziga xos holat va surat bor. Bu holat va surat chiroyli yoki xynyk bo'lishi mumkin. Alloma Qyr'onga ko'ra ruh va nafs (jon) bildirgan ma'no bittadir, deb ta'kidlaydi. Hulq nafs(jon)ga mustahkam o'rnashgan hay'at (holat) bo'lib, bu hay'atdan hech bir ikkilanishlarsiz, mashaqqatsiz, o'y-fikrlarga hojat sezilmasdan, osongina fe'llar sodir bo'ladi. Agar bu hay'atdan aql va shariatga muvofiq maqtalغان va chiroyli fe'llar sodir bo'lsa, uni «husni hulq» ya'ni go'zal hulq deb, agar ziddi bo'lsa, yomon hulq deb nomlanadi.

Imom G'azzoliy hulqni nafsda mustahkam o'rnashgan holat, deydi va buning sababini shunday izohlaydi. Masalan, faqat ehtiyoj tugilgan paytdagina, ya'ni kamdan-kam holatda molini sarflaydigan kishini saxiy deya olamizmi? Yo'q! Chunki, bu holat uning nafsida sobit emas. Shuning uchun u molini ixtiyoriy suratda emas, qandaydir ichki tashqi bosimlar ostida, boshqa iloji qolmagani uchun sarflaydi. Qachonki kishi molini qiynalib sarflasa yoki g'azabi kelganda chiranib, har xil o'y-fikr, ikkilanishlar bilan o'zini bossa, bu hali uning hulqida saxovat va halm paydo bo'ldi degani emas. Hulq haqida to'laqonli tasavvur hosil qilish uchun to'rtta narsani nazardan qochirmaslik kerak. Birinchisi, yaxshi va yomon fe'l. Ikkinchisi, yaxshi va yomon fe'lni qilishga qodirlik. Uchinchisi, yaxshi va yomon fe'ldan xabardorlik. To'rtinchisi, nafsning holati bo'lib, nafs doimo yo yaxshilikka, yo yomonlikka moyil bo'ladi, bu ikki ishdan biriga erishish unga oson kechadi. Hulq fe'ldan iborat emas. «Saxiy» deb tanilgan qancha kishilar bor, boridai ajrab qolishdan qo'rqib yoki boshqa moneliklar sababli molini sarflamaydi. Qancha baxl kishilar bor, molini bekorga berish uchun sarflaydi. Hulq quvvatdan iborat emas. Chunki, quvvatni ham sahiylik, ham xasislikka bog'lasak, bitta narsada ikkita zidlikni jamlagan bo'lamiz. Har bir inson saxovat etish va ziqnalnk qilish imkoniyati bilan, ya'ni saxovat va ziqnalikka qodirlik fitrati bilan yaratilgan. Shuning uchun bu fitrat insonga na baxillik hulqini, na saxiylik hulqini yuklaydi. Hulq ma'rifatdan ham iborat emas. Chunki, ma'rifat yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xunuklik tygynchalarining barchasiga barobar taallyqlidir (ya'ni, go'zal hulq faqat yaxshilikni tanib, bilishni emas, balki yomonlikdan ham xabarli bo'lishni taqozo etadi). Hulq hay'at(holat)dan iboratdir. Nafs shu holatdan kelib chiqqan holda «beradi» yo «qizg'anadi». Demak, hulq nafsning ichki holati va suratidan iborat. Masalan, tashqi ko'rinishning go'zalligi faqat ikkita ko'zning

chiroyli bo'lishi bilan to'la bo'lmaydi. Balki, tashqi chiroy mukammal bo'lishi uchun buryn ham, og'iz ham, yonoq ham, barcha a'zolar unga myganosib go'zal bo'lishi lozim.

G'azzoliyning qayd etishicha inson botinida to'rtga rykn bor bo'lib, ularning go'zalligisiz hulq go'zal bo'lmaydi. Qachonki, shu to'rt rykn o'zaro mytanosib bo'lsa, go'zal hulq hosil bo'ladi. Bular: ilm quvvati, g'azab quvvati, shahvat quvvati va ushbu quvvatlar orasidagi adolat, ya'ni mo'tadillik quvvati (Bu va keyingi sahifalarda shahvat deyilganiga faqatgina jinsiy munosabatga aloqador tushuncha lar emas, balki dunyoga bog'liq barcha istak va ishtahalar nazarda ttiladi. Tarj.).

Ilm quvvatining go'zal va manfaatli bo'lishi - so'zlarda to'g'ri va yolg'onning, e'tiqodla haq va botilning, fe'llarda chiroyli va xynykning orasini oson va yengil farqlay bilish bilan belgilanadi. Ilm quvvati sog'lom bo'lar ekan, Undan hikmat mevalari hosil bo'ladi. Hikmat esa go'zal ahloqning boshidir. G'azab quvvatining go'zal holati hoh u kuchaysin, xoh pasaysin hikmat taqozo qiladigan darajada bo'lishidir. Shuningdek, shahvat quvvatining go'zal va munosib shaklda bo'lishi hikmat ishorasi ostida, yani shariat va aql ko'rsatmasi doirasida bo'lishi bilan belgilanadi. Adolat quvvati shahvat va g'azabni shariat va aql ko'rsatmasi ostida ushlashdir. Aql bamisoli, yo'l ko'rsatuvchi nasihatgo'y. Adolat esa aql ko'rsatmasini bajaruvchi kuch. G'azab bamisoli, ovchi it. U nafs istagidagi hayajon bilan emas, balki bitta ishora bilan chopib, bitta ishora bilan to'xtash darajasida tarbiyaga muhtoj. Shahvat esa bamisoli, ovga miniladigan ot. u ba'zan tarbiya ko'rgan, yuvosh. Ba'zan asov, qaysar. Kimda bu xislatlar mo'tadil bo'lsa, demak uning hulqi go'za. Aks holda. Ko'z oldimizda a'zolarining biri chiroyli, boshqasi xynyk manzara gavdalanadi. G'azab quvvatining go'zal va mo'tadil holatidan **shijoat** tyg'iladi. SHahvat quvvatining go'zal va mo'tadil bo'lishidan **iffat** hosil bo'ladi.

G'azzoliyga ko'ra, agar g'azab quvvati me'yordan oshsa, bemulohaza so'zlar, o'zni tuta bilmaslik kabi nojo'ya harakatlar yuzaga chiqadi. G'azab quvvati me'yordan pasaysa, qo'rqqoqlik tug'iladi. Agar shahvat quvvati mo'tadil holatdan oshsa, ochko'zlik, pasaysa, faoliyatsizlik boshlanadi. Demak, eng maqtovg'a sazovor holat mo'tadillik bo'lib, bu fazilatdir. Me'yordan oshgani ham, pasaygani ham faqat mazammat(so'kish)ga loyiq holat bo'lib, bu nuqsondir. Adolat tushuncha sida oshish va kamayish xususiyati yo'q. Ya'ni adolat ko'payib yo ozayib ketgani uchun buzilmaydi. Balki uning ro'parasida bitta qarshi kuch - zulm bor. Har qanday narsa haddan oshsa, sifati o'zgaradi. Jumladan, hikmatni ham behyda, buzuq g'arazlar yo'lida ishlataverish, uni keraksiz narsaga aylantirib qo'yadi. Hikmatga e'tiborsizlik esa ahmoqlikni keltirib chiqaradi. O'rtalik, mo'tadillik hikmatga ham xos fazilatdir. Demak, ahloqning asosi to'rtta: hikmat, shijoat, iffat va adl (adolat). Biz hikmat deganda nafsning holatini nazarda tytyapmiz. Shu holat orqali ixtiyorimizga bog'liq fe'llardagi xatoni o'nglash idrok

qilinadi. Adolat ham nafsning holati. Nafs undan quvvat oladi. Hikmat taqozosiga ko'ra, Shu quvvat g'azab va shahvatni bosib turadi, balki boshqaradi. G'azab quvvatining xoh kuchaygan, xoh pasaygan holatda ham aql yetovida bo'lishini shijoat, aql va shariat bilan tarbiya topgan shahvat quvvati odobini iffat dedik. Shu to'rtta asosning mo'tadilligi tufayli ahloq go'zal bo'ladi. Aql quvvatining mo'tadilligi tadbirning chiroyli, zehning tiniq, fikro'ularning to'g'ri va ishonchli bo'lishini ta'minlaydi, amallarning nozik, nafs ofatlarining maxfiy jihatlarini anglashni o'rgatadi. Aqlning haddan oshishi makrhiylaga, firibgarligi ayyorlikka boshlaydi. Agar aql me'yordan past bo'lsa, befahmlik, xom g'ayrat, ahmoqlik va jynyn paydo qiladi. «Xom g'ayrat» deganda dunyo va oxirat ishlaridagi tajribasizlik (balki, tamyizning zaifligi, ya'ni foyda-zararni farqlash quvvatining systligi. Tarj.) nazarda tutilyapti. Darhaqiqat, insonning tasavvur va hayol qilish quvvati nechog'li sog'lom bo'lmasin, tajribasizligi tufayli ba'zan kasalga o'xshab qoladi. Ahmoqlik bilan jinnilik o'rtasidagi farq Shunda-ki, ahmoqning maqsadi to'g'ri, lekin uni amalga oshirish yo'li noto'g'ri. Chunki, ahmoq maqsadga olib boruvchi yo'l xususida to'g'ri qarashga ega emas. Jinni esa tanlash lozim bo'lmagan narsani tanlaydi. Aslida, jinnidagi tanlov ixtiyorining asosi buzyq. SHijoat bilan hulqlangan inson oliy himmat, mard, jasur, dovyurak, mulohazali, nafi siniq, sabr-toqatli, halim, bosiq, salobatli, myloyim bo'ladi. Ammo shijoatning haddan oshishi o'zni tyta bilmaslik, o'ylamasdan ish qilish kabi oqibatlariga olib keladi. Natijada kishi bir nafasda maqtanchoq, dimog'dor, g'azabnok, takabbur, izzattalab, Shuhratparastga aylanib qoladi. SHijoat me'yordan kam bo'lsa, uning o'rnini xorlik va xo'rlik, doimiy bezovtalik, qo'rqqoqlik, haqni boy berish, maydalashish egallaydi. Kimki iffat bilan hulqlansa, saxovatli, hayoli, sabrli, kechirimli, qanoatli, parhezkor, latif, zarif, barchaga ko'makchi, betam'a bo'ladi. Agar iffat me'yordan oshsa yoki kam bo'lsa, hirs va ochko'zlik, qo'pollik va behayolik, isrofgarlik va xasislik, riyokorlik va sharmsizlik, hasad, ichiqoralik, boularga yaltoqlanib, kambag'alni kamsitish kabi illatlar yuzaga chiqadi.

Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, go'zal ahloqning asosi to'rtta bo'lib ular: hikmat, shijoat, iffat va adolat. Qolganlari ushbu to'rtta fazilatning tarmoqlaridir. Bu to'rtta asosda hech kim Rasululloh sollallohu alayhi vasallamdek mukammal mo'tadillikka erisha olmagan. Rasulullohdan keyingilar u zotga hulqan yaqin yoki uzoq degan mezon bilan farqlanadilar.

Agar biz barpo qilmoqchi bo'lgan yangi renessans poydevori haqiqatan ham mana shunday go'zal hulqqa asoslansa, insonlar o'rtasida o'zaro mehr-muhabbat, ishonch, odamiylik va bir-birini hurmat qilish singari olijanob sifatlar jamiyatda qaror topar ekan, albatta bu orqali asosi baquvvat jamiyatni yaratish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi. <http://uza.uz/uz/posts/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017>

2. Sh.Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.-Toshkent: «O'zbekiston», 2017.-B.35.

JAMIYATDA YOSHLAR EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING GENEZISI VA IJTIMOIIY ASPEKTI

Oripov Faxriddin Yo'ldashevich
Namangan davlat universiteti katta o'qituvchisi

Jamiyatdagi ijtimoiy faollik har bir davrning o'ziga xos rivojlanish darajalarini sifat jihatdan belgilab beruvchi muhim omillardan biri bo'lib, fan va texnologiyalar jadal taraqqiy etib borayotgan XXI asrda yoshlar ta'lim va tarbiyasi bilan ham uzviy aloqadorlikka egadir. Yurtimizda davom ettirilayotgan ta'lim sohasidagi islohotlar ylg'ayib kelayotgan yosh avlodni moddiy va ma'naviy qadriyatlarni ko'z qorachig'iday asrab avaylashni o'rgatishga ko'p jihatdan yo'naltirilgandir. Binobarin, tabiat va u bilan bog'liq ekologik madaniyat munosabatlarni yuksaltirish tabiiy qadriyatlar sifatida alohida o'rin egallaydi. Yangilanib borayotgan O'zbekistonda mustaqillik qo'lga kiritilgan dastlabki kezlardan boshlab, to hozirgi kunimizga qadar jamiyatning barcha bo'g'inlarini – jumladan, yoshlar, ayollar, ijtimoiy ko'makka muhtoj bo'lgan qatlamlarning barchasini keng qamrovli asosda ijtimoiy faol bo'lishliklari borasida tizimli ishlar olib borilmoqda.

Mamlakatimiz birinchi Prezidenti I.A.Karimov o'z davrida «Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch» asarida ta'kidlaganidek: «... kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq. Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi zarur. Ana Shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim deb qabul qilishimiz kerak. Bu esa ta'lim va tarbiya ishini uyg'yn holda olib borishni talab etadi. Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi - bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi»⁵⁹.

Darhakikat, yurtimiz kelajagi porloq bo'lishligi uchun yoshlarning bilim olishi, har tomonlama yetuk shaxslar bo'lib yetishishliklari uchun barcha sharoitlar yaratilgan va bu o'z samaralarini bermoqda.

⁵⁹ Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. - Т.: «Маънавият», 2008. - 61-62-б.

Tabiat, atrof-muhit va ularga oqilona munosabatda bo'lishlik mamlakatimizdagi yoshlarga berilayotgan ta'lim-tarbiyaning bir qismi bo'lib, uning ahloqiy aspektlari borasida ko'plab fikrlar bayon qilinmoqda. Bugungi raqamlashtirish texnologiyalari tarqqiy etgan bir davrda mavjud qarashlarni yangi zamonaviy asnoda rivojlantirish, yanada jonlantirish, yuksaltirishga ko'proq e'tibor beraverishimiz zarur.

Binobarin, prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ilk marotaba Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining Nyu-Yorkdagi bosh shtab kvartirasida 2017 yil 12 sentyabrda chiqish qilgan vaqtdayoq, u Osiyo davlatlari rahbarlarining maslahat uchraShuylari o'tkazishni yo'lga qo'yish, BMTning Yoshlar huquqlari bo'yicha konventsiyasini ishlab chiqish, Orolbo'yi muammosiga e'tiborni oshirish va Afg'oniston muammosini hal etish kabi masalalarga oid takliflarni ilgari syrgan edi. Ushbu yuqoridagi takliflar bo'yicha hozirga qadar bir necha bor konferentsiya va simpoziymlar o'tkazilishi barobarida qator amaliy ishlar ham qilib kelinmoqda.

Shuningdek, O'zbekiston davlat raxbari BMT Bosh Assambleyasi 75-sessiyasida so'zlagan nutqida ham mamlakatimiz o'z oldiga qo'ygan maqsadlar xususida to'xtalib, har bir insonning asosiy huquq va erkinliklarini, salomatligi va farovonligini ta'minlaydigan adolatli global tizimni yaratishdan iborat⁶⁰ bo'lajagi to'g'risidagi fikrni ilgari syrgan edi. Jamiyatni siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya qilish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlarimiz natijasida yangi O'zbekiston o'ziga xos mazmun asosida shakllanmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizdagi demokratik o'zgarishlar ortga qaytmaydigan dinamik tys olib rivojlanib bormoqda.

Mamlakatimiz aholisining yarmidan ko'pini yoshlar tashkil etishini inobatga olgan holda respublikamizda har bir yigit-qizning jamiyatda munosib o'rin egallashi va o'z salohiyatini namoyon etishi uchun Yoshlar parlamenti, Yoshlar ishlari agentligi va yana qator tashkilotlar tizimli ravishda ishlarni amalga oshirib kelmoqda.

Davrimizning hozirdagi o'tkir muammolaridan biri – global iqlim o'zgarishlaridagi anomal holatlarning namoyon bo'lib borayotganligi bilan bog'liqdir. Bugungi kunda har bir mamlakat bu jarayonning salbiy ta'sirini his etmoqda. Bunday o'zgarishlar Markaziy Osiyo mamlakatlari hududlarida ham kuzatilmoqda va uning taraqqiyotiga muayyan xavflarni tyg'dirmoqda. Jumladan, Orolbo'yi hududi ekologik fojيانing markaziga aylanib bo'ldi, ichimlik suvi, flora va faynada yuzaga kelgan muammolar, Amydaryo oqim yo'nalishning qo'shni Afg'oniston davlati tomonidan o'zgartirishga bo'layotgan harakatlar va boshqalar. Mavjud ahvolni yaxshilash uchun bu yerda ikki million gektar yangi o'simlik maydonlari va daraxtzorlar yaratish, tuproq qatlamini shakllantirish bo'yicha ulkan ishlarni amalga oshirilmoqda. Shuningdek, O'zbekiston tashabbusi bilan Orolbo'yi mintaqasi uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson xavfsizligi bo'yicha

⁶⁰ Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеяси 75-сессиясидаги тўлиқ нутқи. «ЖАҲОН» АА 24.09.2020.

ko'p tomonlama sheriklik trast fondi⁶¹ tuzildi. Ushbu fond og'ir ekologik hududda yashayotgan aholiga amaliy yordam ko'rsatish uchun xalqaro hamjamiyatning tayanch platformasi bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

Avvalari ham daraxtlar ekilgan, ammo bunchalik darajada e'tibor, tizimli yondashuvlar yetarlicha bo'lmagan. O'sha vaqtlarda o'zimiz guvohi bo'lganmiz, daraxt va ko'chatlarning ko'p joularda umuman egasi yo'q edi. Xohlagan odam daraxtlarni istagan joyidan kesib ketardi va bunday holatlarga nisbatan to'sqinlik sezilarli darajada bo'lmagan.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev raisligida 2021 yil avgust oyida o'tkazilgan yig'ilishda ekologiya sohasida qo'llaniladigan jarimalar miqdori 5 baravar, yetkazilgan zarar uchun kompensatsiya miqdori 2 baravarga oshirilishini alohida ta'kidlab, Toshkent shahri va viloyat markazlarida ekologiya politsiyasi tashkil etilishini ma'lum qilgan edi. Ekologiya politsiyasining zimmasiga ekologiya sohasidagi qonunbuzarliklar, jumladan, daraxtlarni ruxsatsiz kesish, brakonerlik, noqonuniy chiqindilar tashlash kabi holatlarga qarshi profilaktika vazifalarini olib borish ishlari yuklatilgan edi, ushbu ishlar ijtimoiy tafakkurda mas'uliyat hissini ancha jonlantirib jamiyat hayotida yangidan-yangi tashabbuslar yaratilishiga sabab bo'ldi.

Namanganda ham ekologiya bilan bog'liq muammolarni aniqlash, kamchilik hamda qonun buzilish holatlarini bartaraf etish maqsadida viloyat IIB PPX va JTSB PPXB hamda Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish boshqarmasi xodimlari hamkorligida shahar bo'ylab nazorat reytd tadbirlari o'tkazilishi tizimli ravishda yo'lga qo'yilgan⁶².

Ijtimoiy hayotimizda sodir etilayotgan ayrim ekologik qonun buzilish holatlariga nisbatan Prezident qarori bilan O'zbekistonda daraxtlarni kesishga moratoriy 2024 yilga qadar uzaytirildi. Javobgarlik keskin kuchaytirilib, sohada mas'uliyatsizlikka yo'l qo'ygan rahbar shaxslarga chora ko'rish belgilandi. Yangi qabul qilingan qarorga ko'ra, qimmatbaho daraxt kesganlik uchun javobgarlik jarimasi miqdori ikki baravarga ortgan⁶³.

“Yashil makon” harakati doirasida bahor oularida mevali va manzarali ko'chatlar ekish an'anaga aylanib bormoqda. O'zbekistonda daraxtlar va o'simliklar dunyosi bioxilma-xillikka ega bo'lib borayotgan Bugungi kundagi dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlarda oxirgi vaqtlarda Shuni ko'rish mumkinki, jamoatchilikning e'tibori ko'kalamzorlashtirish, tabiatga qayg'urish, ko'chat o'tkazish kabi sohalarga ancha kuchaygan.

⁶¹ Orolbo'yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo'yicha ko'psheriklik trast fondi 2018 yil noyabrda BMT shafeligida tashkil etilgan.

⁶² <https://iiv.uz/oz/news/namanganda-ekopolitsiya-tashkil-etilmoqda>

⁶³ <https://daryo.uz/k/2023/03/07/oshirilgan-jarimalar-10-baravar-kamaygan-daraxt-kesish-holatlari-ekologiyaga-masul-kuch-ishlalar-tuzilmalar-ekoinspeksiya-boshligi-adham-gurbonov-bilan-suhbat>

Bundan tashqari, har yili “Yashil makon” harakati asosida daraxtlarning sifatli syg’orilishi va parvarishi, bu boradagi ishlarning javobgarligi, ularga nisbatan ko’riladigan choralar, hatto olimlarning fikri olinishi, daraxtni hududning iqlim sharoitidan kelib chiqqan holda ekilishigacha e’tibor berilmoqda.

Shuningdek, xodimlar fuqarolarga jamoat joularida tozalik va ozodalikka rioya etishlarini, atrof muhitni chiqindilar bilan to’ldirish emas, ulardan tozalashda faol bo’lishlarini ta’kidlashmoqda. Qaerda noqonuniy daraxt va boshqa o’simlik, yoki hayvonlarni nobud qilishga yrinish holatlari kuzatilsa bu haqda darhol tegishli idoralarga xabar berish lozimligi tushuntirilib uning huquqiy asoslari mustahkamlab borilmoqda. Eng quvonarlisi yashillik muhim ekanini ko’pchilik qatori voyaga yetib kamol topayotgan yoshlar qatlami ham tushunib yetmoqda. Hozirda ekologik nazorat inspeksiylari va ularga tayanch vazifasini bajaruvchi ekopatriyl guruhlar ham faol harakatlar olib bormoqdalar, ularga hududlarni o’rganish, tezkorlik bilan joularga borish vakolatlari berilgan. Binobarin, ayrim OTM lar huzurida, jumladan Namangan davlat universitetida ham faol talabalardan iborat ekopatriyl guruhini tashkil etilganligi quvonarli holatlardan hisoblasak bo’ladi. Avvallari faqat ekologiya xodimining o’zi nazorat olib borardi, hozirgi kunda esa bir o’zi emas, ekopatriylga biriktirilgan ichki ishlar xodimi, Milliy gvardiya xodimlari va mahallalardagi fuqarolar ishtirokida joularni o’rganib borilmoqda. Ayniqsa, biriktirilgan huquqni muhofaza qilish tizimi tabiatni asrab-avaylash borasida yaxshi samara bermoqda. Boisi, ekologiya xodimlari tartibni saqlovchi xodimlar bilan birgalikda nazorat olib borsa, muammolar oson yechimini topmoqda.

Shuningdek, ushbu soha ham raqamlashtirish tizimiga bosqichma-bosqich o’tkazilmoqda, elektron bazalar tashkil etib zamonaviy ish uslublari tashkil etilmoqda. Bu o’zgarishlar tabiatga nima beradi? “Yashil makon” O’zbekiston hududida yashillikning ortishiga olib keladi. Yashillik bor joyda toza havo bo’ladi va albatta, u yerda salomatlikning o’ziga xos omillari yaratilgan bo’ladi. Shuningdek, u faqat karbonat angidridni emas, balki yo’l bo’yidagi changlarni ham yshlab qolish qobiliyatiga ega.

Yashab turgan zamin, tabiat barchamizniki, uning buguni va kelajagi oldida barchamiz mas’uliyatlimiz. Shu bois, har doim yashab turgan makonimizni ko’kalamzorlashtirish, yashillikka burkab borishimiz zaruriy tabiiy qadriyatlarga aylanmog’i lozim. Bu kabi ezgu ishlarni amalga oshirib borishimiz bilan ayniqsa, yosh avlodga doimo ibrat, ezgyluk timsoli bo’lishimiz zarur.

Dunyoning turli nuqtalarida notinchlik saqlanib qolayotgani, ziddiyat va zo’ravonliklar ortib borayotgani qator ekologik ofatlar va boshqa zamonaviy xatarlar - qashshoqlik, kambag’allik va yana ko’plab yangidan-yangi umuminsoniy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shunday murakkab davrda O’zbekiston jahonning barcha mamlakatlari bilan keng ko’lamli va o’zaro manfaatli sheriklik asosida, hamda Birlashgan Millatlar Tashkiloti va uning institutlari bilan amaliy muloqotni rivojlantirish uchun doimo astoydil harakat qilib boraveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: «Ma'naviyat», 2008. - 61-62-b.
2. Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasi 75-sessiyasidagi to'liq nutqi. «JAHON» AA 24.09.2020.
3. Orolbo'yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo'yicha ko'psheriklik trast fondi 2018 yil noyabrda BMT shafeligida tashkil etilgan.
4. <https://iiv.uz/oz/news/namanganda-ekopolitsiya-tashkil-etilmoqda>
5. <https://daryo.uz/k/2023/03/07/oshirilgan-jarimalar-10-baravar-kamaygan-daraxt-kesish-holatlari-ekologiyaga-masyl-kuch-ishlatar-tuzilmalar-ekoinspeksiya-boshligi-adham-qyrbonov-bilan-suhbat>

YOSHLAR MA'NAVIY KAMOLOTIDA FALSAFIY YONDASHUVNING ILMIY AHAMIYATI

Arzimatova I.M. FarDU dotsenti,
Oybek Normatov, ADU "Fuqarolik jamiyati nazariyasi
kafedrası katta o'qituvchisi

Eng katta boylik aql-zakovat va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik bu bilimsizlikdir!⁶⁴

Dunyo ilm-fani taraqqiyotida yoshlar ma'naviyatini shakllantirish, ta'lim sifati oshirish va kadrlar salohiyatini mustahkamlash ularda intellektual faollikni shakllantirishda falsafiy bilim va ilmiy dunyoqarashga tayanish masalasi nafaqat ijtimoiy-gumanitar fanlarning, balki barcha fanlarning muhim va kerakli muammosi sifatida tadqiq etilmoqda. Falsafa, falsafiy bilim va ilmiy dunyoqarash masalasi insonparvarlik, vatanparvarlik singari epistimologik tamoyillar bilan bir qatorda ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimida faol tadqiq etilib, uni hozirgi zamon ilmiy bilish metodlari asosida o'rganish ob'ekti va predmeti doirasini yanada keng rivojlantirish zaruriyatini izohlamogda.

Tarix bugun va kelajak bizdan kelajagimiz tayanchi bo'lgan yosh avlod uning ma'naviy kamoloti haqida qayg'ymaslik mumkin emasligini doimo anglatib kelmoqda. Bu jarayonlar ajdodlar ma'naviy merosidan foydalanish va Bugungi kunning ta'lim va tarbiya jarayonlarining bevosita samarali faoliyat bilan bog'liq. Bu bizga yoshlar ma'naviy kamoloti uchun barchamiz birdek mas'uliyatimizni bildiradi. Barkamol avlod tarbiyasi, komil inson tushuncha lari ta'lim-tarbiyaning har bir yo'nalishiga jiddiy e'tibor berish kerakligi, yosh avlod ongy tafakkuri uning dunyoqarashini shakllantirish muhim rol o'ynayshini anglatadi.

Ma'naviy barkamollik o'z navbatida, yosh avlodni vatanparvarlik, el-yurtga sadoqat, insonparvarlik, mehr-oqibatli, intizomli, millat g'yririni e'zozlovchi,

⁶⁴ Ш.Мирзиёев Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент. Ўзбекистон нашриёти. 2021-й 24-б

ulug' ajdodlarimiz an'analari va ilmiy meroslarini ko'z qorachig'iday asrash, ahloqiy pok inson bo'lib yetishish borasidagi asosiy mezon bo'lib hisoblanadi.

Bugungi kunda, dunyo miqyosida ilmiy ijobiy holatlar bilan bir qatorda ayrim salbiy muammolar ham yig'ilib kelmoqda. Dunyoning aksariyat davlatlarida ilm-fan ma'rifat taraqqiy etib rivojlanib borishi bilan birga bazi davlatlarida urush va zidiyatlar tobora avj olishi, ma'naviy qashsholik, ekologik muammolar, ochlik va syvsizlik hamda turli xil kasalliklarning ko'payishi kabi muammolar ta'siriga tyshib qolish nafaqat o'zining mamlakati taraqqiyotiga balki o'zga mamlakatlar taraqqiyotiga ham xavf solmoqda. Dunyo hamjamiyatida bo'layotgan bunday holatlar xarqanday sog'lom fikriga ega bo'lgan insonlar orasida ta'jyblanish va hayrat hissi uyg'onadi. Yurtimizda ta'lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan islohatlar esa bu muammolarning oldini olish naqadar muhim ekanligini anglatmoqda. Ayniqsa globallaShuv jarayonlari Unda insonlarning o'zaro munosabatlari hayotiy tajribalari davomida shakllanadigan ma'naviy barkamollik Bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etayotgani barchamizga birdek ayondir. Bu bizga inson o'z ma'naviyatini o'zini shaxs sifatida anglagandan boshlab, to umrining oxirigacha shakllantirib va rivojlantirib borishini anglatadi.

Mamlakatimiz taraqqiyotining ertangi kuni bo'lgan yoshlarni har tamonlama yetuk va ma'naviy barkamol inson etib tarbiyalash masalasi davlatimizning strategik masala sifatida diqqat markazida turib kelmoqda. Hozirgi kunda O'zbekiston aholisining aksariyatini 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etishini inobatga oladigan bo'lsak, ushbu yosh avvlodni har tamonlama barkamol ma'naviy yetuk inson etib tarbiyalash, rivojlangan davlatlar yoshlari bilan har tamonlama bellasha oladigan etib o'qitish va tarbiyalash bugunning dolzarb masalalaridan biridir. Negaki yoshlar ulardagi falsafiy bilim va ilmiy dunyoqarash, ma'naviy barkamollik, azmy-shijoat har qachongidan ham yuksak bo'lib kelmoqda.

“Biz o'z oldimizga mamlakatimizda uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiular, Beryniular, Ibn Sinolar, Ulyg'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim.

Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga katta marralarni qo'yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko'mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi.⁶⁵ “

Bu borada yoshlarimizdagi shijoatni ko'rib yuksak baho berayotgan chet el mytaxasislarining fikrlariga baho bergan birinchi Prezidentimiz Islom Karimov

⁶⁵<https://president.uz/uz/lists/view/4057>

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi
29.12.2020

quyidagi fikrlarni ilgari syradi. "... bizning yoshlarimiz bilan suhbatlashib, qani endi, o'z kasbini puxta egallagan, xorijiy tillarda bimalol gaplasha oladigan bunday yoshlarni boshqa mamlakatlarda ham ko'rsak va ular bilan ishlasak, deb orzu qiladi. Bir so'z bilan aytganda, ular O'zbekiston yoshlarining salohiyatini yuksak baholaydi. Haqiqatdan ham, bu biron-bir sohada hech kimdan kam bo'lmagan, yangicha fikrlaydigan yangi avlodning maydonga chiqayotganligidan dalolat beradi. Bunday ming-minglab, sof niyat bilan oldinga intilishga, o'zining Olloh bergan imkoniyat va salohiyatini O'zbekistonimizning ravnaqi uchun safarbar qilishga, Shuning hisobidan, avvalambor, uning o'zi rozi bo'lib, hayotda o'rnini topib yashashga bel bog'lagan yigitlar-qizlarimizga nisbatan ana Shu iborani ishlatish har tamonlama o'rinli ya'ni, bunday yoshlarning ko'zi ham yonib turadi, harakati intilishi ham Shunday qat'iy va dadilki, menga imkoniyat beringlar, men o'zimni ko'rsataman, deb g'yryr bilan yashaydigan bunday bolalarni, qani, aytinglar, sevmaslik, yaxshi ko'rmaslik, ular uchun barcha-barcha shart-sharoitlarni yaratib bermaslik mumkinmi, deb men o'zinga o'zim savol beraman⁶⁶.

G'arb olamida odamlarning hayot tarzida jamoaviylikdan ko'ra individualizm, shaxsiy manfaat tamoyillari ustunlik qilishini kuzatish mumkin. Shuning uchun ham davlatimiz ushbu holatning oldini olish maqsadida asrlar davomida shakllangan bag'rikenglik, adolat, fidoyilik, mehr-oqibatlilik, yuksak madaniy meros, boy urf-odat va an'analarni saqlab qolish va rivojlantirish borasida muayyan choralar ko'rmoqda.

Mamlakatimiz siyosiy hayotining barcha sohalarini, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish birinchi muhim masala ekanligi ta'kidlanadi. Davlat o'zini erkinlashtirmasa, ma'naviy hayotni erkinlashtira olmaydi. Bu borada yurtimizda bir qator ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Ajdodlarimizdan qolgan yosh avlodni ma'naviy ahloqiy tarbiyasini rivojlantirishga doir shakllangan urf-odatlarimiz, boqiy an'analарimiz juda ko'p. Bu merosimizdan Bugungi kunda ham yosh avlodni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Negaki biz davlatimizning istiqboli yosh avlodimiz qanday kamol topishi va qanday ma'naviy fazilatlar egasi bo'lib voyaga yetishi, ularni faol munosabatda bo'lishi hamda qanday oliy maqsadlarga xizmat qilishiga bog'liq ekanini hamisha yodda tutishimiz kerak.

Respublikamizda ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish borasida amalga oshirilayotgan ishlar xyddi mana Shu maqsadga yo'naltirilgan. Zero, ushbu masala g'oyaviy nuqtai nazardan yangi tahrirdagi Ta'lim to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonuni tamoyillariga so'zsiz muvofiq keladi. Zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimi va milliy meros asosidagi g'oyaviy uyg'unlik ta'lim-tarbiya jarayonida milliy merosning ma'naviy-ma'rifiy zaminlariga tayanish zarurligini ham anglatadi.

⁶⁶Karimov.I.A., Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelejagi yo'lida xizmat qilish – eng oily saodatdir. T.: "O'zbekiston" 2015 245-b

Shu jihatdan olib qaraganda buuyk ajdodlarimiz, allomayy mutafakkirlarning asrlar davomida yaratgan boy ma'naviy merosi yosh avlodni komillik ruhida tarbiyalashdagi ahamiyati Bugungi kunda ham o'z o'rnini yo'qotmagan. Bugungi kunda ota-ona, oila va mahalla, tarixiy xotira, milliy g'yryr, komil inson tarbiyasi bilan bog'liq tuyg'u va tushuncha larni yosh avlod qalbi va ongiga ta'sirchan usul-uslublar orqali singdirish juda muhim.

O'sib kelayotgan yosh avlod har tomonlama mukammal, irodali, sof vijdon bilan kamolga yetishi uchun, eng avvallo, ma'naviy-ma'rifiy faoliyatimizni yuksak darajaga ko'tarishning ahamiyati beqiyos ulug'dir. Yoshlarning ma'naviy kamoloti barkamol avlod bizning asosiy maqsadimiz. Unga erishish yo'lidagi asosiy maqsadlarimizdan biri yosh avlodni ta'lim va tarbiya olishi jarayonida ularning on-gida ma'naviy yetuklikni shakllantirishda barcha ta'lim faoliyatini yanada kuchaytirgan holda tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Buuyk alloma va mutafakkirlar, aziz-avliyolar yetishib chiqadigan joyda, avvalo, ilmy ma'rifat, madaniyat va ma'naviyat o'choqlari rivojlangan bo'lishi kerak. Bo'm-bo'sh joyda hech qachon buyuk tsivilizatsiya paydo bo'lmaydi⁶⁷. Har bir inson o'z ajdodlari va zamondoshlari yaratgan qadriyatlarni avaylab, ardoqlab, e'zozlab, puxta o'rganib, ulardan ijodiy, tanqidiy foydalanib, ularni mazmunan boyitishi, shaklan sayqal berishi qat'iy talab etiladi.

Shu bilan birga, hozirgi vaqtda mafkuraviy vositalar orqali o'z ta'sir doirasini kengaytirishga intilayotgan siyosiy kuchlar va harakatlar ham yo'q emas. Shunday ekan biz Bugungi kunda xalqimizning milliy qiyofasi, milliy ruhi va milliy g'yryrini tiklash uchun xalqning qadimdan shakllangan urf-odatlarini, tarixini, madaniyatini, san'atini, muomala madaniyati va ahloqiy qarashlarini o'rganishimiz hamda yosh avlodga singdirib bormog'imiz darkor. Milliy g'yryr, milliy iftihar, inson qadriyati bularning barchasi ta'lim va tarbiya jarayoni bilan bog'liq.

“Shu o'rinda prezidentimizning quyidagi fikrlarini aytib o'tishimiz naqadar o'rinlidir “yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgy fazilatlar egasi bo'lgan insonlar etib voyaga yetkazamiz”⁶⁸.

Zero, hech bir xalq, o'zligini anglamasdan, milliy madaniyati, milliy qadriyatlarini asrab-avaylamasdan turib boshqa xalqlarning qadriyatlariga hurmat-izzat bilan qaray olmaydi. Mustaqil O'zbekistonning kuch-qudrati xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligidadir. Xalqimiz adolat, tenglik, insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar osha avaylab-asrab kelajak avlodga etkazib kelmoqda. O'zbekistonni yangilashning oliy maqsadi ana Shu an'analarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag'ishlash, zaminimizda tinchlik, farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishini kamol toptirishga erishishi uchun

⁶⁷Karimov.I.A., Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelejagi yo'lida xizmat qilish – eng oily saodatdir. T.: “O'zbekiston” 2015 314-b

⁶⁸<https://president.uz/uz/lists/view/4057>

zarur shart-sharoit yaratishdir. Yoshlarning umuminsoniy va milliy qadriyatlarni o'rganishi va uni e'zozlashga o'rgatish kelajakda qadriyatlarimizning qadrlanishi, qanday holatda bo'lishini belgilaydi.

Bugungi kun yoshlari kelgusida ma'naviy barkamol bilimli mutaxassis, o'z xalqining jonkuyari bo'lishi, milliy qadriyatlarimizni chuqur bilishida namoyon bo'lishi lozim. Insoniyat tarix tajribasi va ajdodlari merosiga tayanib yashaydi va rivojlanadi, yangidan-yangi g'oyalar hech vaqt o'z-o'zidan yuzaga kelmagan, ular o'tmishdagi bazalar yuzasidan vujudga keladi. Insoniyat jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichiga o'tmishning boy merosi tufayli erishdi. Ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan tengsiz tarbiya sirlari, ahloq-odob to'g'risidagi pand-nasixatlari hayot tajribasidan sinalib, umuminsoniy mohiyat kasb etib kelmoqda.

Falsafa falsafiy bilim va yondashuvlar insonni ayniqsa yosh avlodni tanqidiy tahlil qilishga o'rgatib uning ma'naviy saloxiyatini oshirishga hissa qo'shadi. Falsafiy yondashuv inson qabul qilayotgan axborotni tahlil qilish, uni turkumlash revleksif va metodik selektsiya usullari orqali o'zlashtirish jarayoni hisoblanadi. Chunki, Shundagina inson o'z fikriga ega bo'lishiga sabab bo'ladi. Inson ushbu axborotni qayta ishlash, Undagi inson va dunyo muammolarini tahlil qilishi uning ichki ehtiyoji hisoblanadi. Falsafa insondagi aynan Shu jihatlarni shakllantirib inson va jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi. Bu esa falsafiy yondashuvning milliy xususiyatlar, ijtimoiy munosabatlar davlat va jamiyat boshqaruv tizimi xususiyatlarini hisobga olib boradi.

Falsafa aslida nimaligini teran bilish uchun to'rt-besh yil u yoqda tursin, kishining umri ham yetmaydi. Chunki u juda teran hikmatdir. Hikmat esa bu mohiyatni, Haqni bilmoq va uni sevmoq ilmidir. Lekin, unga butun umrni baxshida etish inson uchun eng arziqli ishdur. Zero mohiyatni bilishga intilgan va bu yo'lda o'z maqsadiga yetgan kishi dunyoning eng baxtli kishilardan biridir.

Falsafiy yondashuvdan ko'zlangan asosiy maqsadlar ham aynan yoshlarda muayyan bilimlar zahirasi ega bo'lishlarda falsafiy matnlarni tahlil qilish, sharhlash va tushunish kabi ko'nikmalar shakllantirilgandan so'ngina ular tomonidan asosiy tushunchalar va falsafiy uslublarni qay darajada o'zlashtirganliklarini bilish mumkin. Bu esa yoshlar m'naviy kamolotini aniqlashda ulardagi falsafiy masala va nofalsafiy masalalarni bir biridan farqlash, muammolarni analiz qilish, munosabatlarni aniqlash, aloqadorlik ko'nikmalarni shakllanganligi anglashi orqali ro'yobga chiqadi. Bundan tashqari o'z fikrlarini og'zaki yozma nutqda ifdalanishida so'zlarni to'g'ri qo'llash maqsad sari bosqichma bosqich intilishni nazarda tutadi. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, har bir insonda, har bir jarayonga nisbatan falsafiy yondashuvni shakllantirib borish bu mamlakatimizda o'zining mustaqil fikriga ega, har bir bo'layotgan islohatlarga teran, ilmiy yondasha oladigan shaxslarni ko'payishiga hamda ular orqali jamiyatimizning ravnaqiga hissa qo'shib borilaveradi.

Adabiyotlar:

1. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 29.12.2020

2. Karimov.I.A., Ona yurtimiz baxty iqboli va buyuk kelejagi yo'lida xizmat qilish – eng oily saodatdir. T.: “O'zbekiston” 2015
3. Karimov.I.A., Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch, T.: Ma'naviyat, 2008

KAMBAG'ALLIK TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI

Suyarov Zokirjon Ergashevich
Andijon davlat universiteti doktoranti

Mutaxassislar fikricha, kambag'allik tushuncha siga yagona ta'rif mavjud emas. Ayrim insonlar insonning birlamchi ehtiyojlarini qondirish imkoniyati yo'qligini kambag'allik deb tushunsa, boshqa insonlar esa tanlov erkinligining yetarlicha emasligini yoki insonning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi ishtirokiga pytur yetkazyvchi ijtimoiy, ta'lim va sog'liqni-saqlash sohasidagi muammolarning doimiy doirasini qamrab oluvchi po'y va moddiy jihatdan ta'minlanmaganlik holatidir.

Kambag'allikka turli mamlakatlarda har xil izohlar, ayricha qarashlar bildiriladi. Umuman, jahon tajribasida biror shaxs yoki ijtimoiy guruhning hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan minimal ehtiyojlar, mehnatga layoqatlilik hamda o'zini va oilasini boqishga imkoniyati yetarli bo'lmagani kabi iqtisodiy va ijtimoiy holatlarni tavsiflovchi tushuncha ga kambag'allik deyiladi. Kambag'allik darajasini aniqlashda bir qancha metodlar mavjud bo'lib, aholining munosib turmush kechirishi uchun zarur bo'lgan ma'lum bir me'yor orqali belgilanadi. Agar shaxsning daromad va xarajatlari belgilangan me'yordan past yoki unga yetmasa, u holda o'sha shaxs yoki oilani kambag'allik darajasidagi qatlam sifatida tavsiflash mumkin.

Kambag'allik chegarasi kunlik eng kam miqdordagi oziq-ovqat va kerakli mahsyot va tovarlarni xarid qilish uchun sarflangan xarajatlar yoki olingan daromadlar hamda oilaning yoki biron bir shaxsning ma'lum bir guruhdagi tovar va xizmatlardan foydalana olish imkoniyatini baholash orqali belgilanadi. Masalan, Davlat statistika qo'mitasining kambag'allikni o'lchash uslubiyotiga binoan, O'zbekistonda kunlik 2100 kka.dan kam iste'mol (xarajat) qilgan kishilar kambag'allik holatida deyiladi. 2019 yil yakunida O'zbekistonda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsyot 1723 AQSh dollarini tashkil etishi, Jahon banki klassifikatsiyasi bo'yicha respublikani o'rtadan past daromadli mamlakatlar guruhiga kirishiga sabab bo'ldi. Moliya vazirligining 2022 yil aprel-may oulari bo'yicha e'lon qilingan hisobotida ish haqi olib ishlayotgan va jismoniy shaxslar daromad solig'ini to'layotgan fuqarolarning qariyb 1 million 772 ming nafari (42,6 foiz) 1 million so'mgacha, 1 million 66 ming nafari 1 million so'mdan 2 million so'mgacha oylik olishi ma'lumot sifatida keltirilgan. Kambag'allikning mazmun mohiyati nima va u qaysi mezonlar asosida belgilanishi masalasida yagona yondashuv mavjud emas. Kambag'allikning xalqaro mezonlari qay yo'sinda

belgilanishi borasida jahonda umumqabul qilingan hamda yagona kelishuv vaqarashlar ishlab chiqilmagan. Har bir mamlakat o'zi uchun belgilagan kambag'allik mezonidan kelib chiqib tavsiflaydi. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'rifiga ko'ra, kambag'allik shaxsning hayoti davomida tanlov va imkoniyatlarga ega bo'lmasligi, jamiyatda to'laqonli ishtirok etish uchun to'siqlarning mavjudligi, bundan tashqari, oilasini boqishi va kiyintirishi, ta'lim olishi yoki kasalxonada davolanishi, biror sohada faoliyat yuritishi yoki daromad olishga imkon beradigan mehnat bilan ta'minlash imkoniyatlari yetishmasligi kabi cheklolarda namoyon bo'ladi. Shuningdek, kambag'allik bu – insonlar, uy xo'jaliklari va jamoalarning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan chegaralanganligi, xavf-xatarlar oldida chorasizligidir. Kamba'g'allik oziq-ovqat, kiyim-kechak Shuningdek boshpana kabi asosiy va kerakli ehtiyojlarni qondirish uchun mablag'ning yetarli emasligidir. Ammo, kamba'g'allik mablag'ning yetishmasligidan ko'ra ko'proq narsani anglatadi. Jahon bankining ta'rifiga ko'ra, qashshoqlik – ochlik, boshpana yetishmasligi, kasal bo'lib, shifokorga murojaat qila olmaslik, maktabga bormaslik, sifatli ta'lim ololmaslik, ishlab daromad topa olmaslik, umidsizlik, bir kun uchun kurashib yashashdir. Umuman olganda, qashshoqlik tanlov va imkoniyatlarni rad etish, inson qadr-qimmatini poymol qilishdir. Bu jamiyatda samarali ishtirok etish uchun asosiy qobiliyatning yetishmasligini anglatadi. Bu oilani moliyaviy taraflama ta'minlashga yymyman olgan boqishga, kiyintirishga to'yimaslik, boradigan maktab yoki shifoxonaning yo'qligi, oziq-ovqat yetishtiradigan alohida tomorqasi yoki ro'zg'or tebratish uchun ma'lum bir kasb bilan Shug'yllanmasligi, kredit olish imkoniyati yo'qligini anglatadi. Bu insonlar, uy xo'jaliklari va jamoalarning ishonchsizligi, kuchsizligi va chetlanishini anglatadi. Bu zo'ravonlikka moyillik degan ma'noni anglatadi va ko'pincha toza suv yoki kanalizatsiyadan mahrum bo'lgan chekka yoki zaif muhitda yashashni anglatadi. Kambaga'llikning ko'p jihatlari bor, ma'lum bir joydan joyga va vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadi. Ko'p xollarda kambaga'llik - bu insonlar qochishni xohlaydigan vaziyat. Shunday qilib, kambag'allik - bu kambag'allar ham, boular uchun ham dunyoni o'zgartirishga chaqiriqdir. Pul (mablag') yetishmasligidan tashqari, kambag'allik dam olish tadbirlarida ishtirok eta olmaslikdir; bolalarni maktabdoshlari bilan bir kunlik sayohatga yoki tugilgan kunga va shunga o'xshash tadbirlarga jo'nata olmaslik; kasallik uchun dori-darmonlarni to'lay olmaslik (dori darmonlar uchun mablag' yetishmasligi). Bularning hammasi kambag'allik xarajatlari. Oziq-ovqat va boshpana uchun pul to'lashga zo'rg'a (arang) qodir bo'lgan insonlar bu boshqa xarajatlarni hisobga olmaydilar. Agar isnonlar jamiyatdan chetda qolsa, ular yetarli ma'lumotga ega bo'lmasa va kasallik ko'proq bo'lsa, jamiyat uchun salbiy oqibatlariga olib keladi.

O'tgan davr mobaynida O'zbekistonda bevosita kambag'allikni kamaytirish borasida xalqaro tashkilotlar (BMT taraqqiyot dasturi, Shanxay hamkorlik tashkiloti, YUNISEF va boshqa), xalqaro moliyaviy institutlar hamda Ushbu yo'nalishda ilg'or tajribaga ega mamlakatlar hamda davlatlar ilmiy markazlari (Xitoy kambag'allikni qisqartirish xalqaro markazi) bilan mustahkam aloqalar

o'ratildi. Kambag'allikni kamaytirishning asosiy strategiyasi belgilab olindi. Amalga oshirilgan chora tadbirlar natijasida mamlakatimizda kambag'allik darajasining umumiy aholiga nisbatan 2022-yil davomida kamayish tendesiyasi kuzatildi va 14% ga tyshdi. Shuningdek mamlakatimizda kambag'allikni 2026-yilgacha ikki barobarga qisqartirish va 2030 yilga borib butkul tugatish chora tadbirlari belgilangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlisga murojaatnomasi 24-yanvar 2020 yi. <https://e-library.sammy.uz/>
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlisga murojaatnomasi 29-dekabr 2020 yil <https://strategy.uz>
- 3.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqi. 23-sentabr 2020 yi. <https://www.xabar.uz/>
- 4.O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 76-sessiyasidagi nutqi. 22-sentabr 2021 yi. <https://review.uz/>
- 5.2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 21.02.2022 yildagi 83-son <https://lex.uz/docs/-5870397>

KAMBAG'ALLIK FENOMENINI O'RGANISHNING FALSAFIY KONTSEPTSIYALARI

Suyarov Zokirjon Ergashevich
Andijon davlat universiteti doktoranti

Jahonning turli nuqtalarida notinchlik saqlanib qolayotgani, ziddiyat va zo'ravonliklar ortib borayotgani, ekologik ofatlar va boshqa zamonaviy xavf-xatarlar dunyo miqyosida qashshoqlikni avj olishiga sabab bo'lib jamiyatda kambag'allar safining kengayib borishiga sabab bo'lmoqda. Kambag'allik global muammo sifatida jahon hamjamiyatini jiddiy tashvishga solmoqda. Bu muammolar ayniqsa pandemiya sharoitida keskin tys oldi va ko'plab mamlakatlar aholisining ommaviy kambag'allasuviga sabab bo'ldi .

“Tobora tashvishli ohang kasb etayotgan qashshoqlikning ovozi butun dunyo hamjamiyatini, barchamizni bezovta qilishi zarur. Shu munosabat bilan qashshoqlikni tygatish va kambag'allikka qarshi kurashishni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi navbatdagi sessiyasining asosiy mavzularidan biri sifatida belgilash hamda Ushbu masalalarga bag'ishlangan global sammitni o'tkazishni taklif etamiz”.(Sh.M.Mirziyoyev BMT 75 sessiyasidagi nutq 23sentyabr 2020)

Kambag'allik insoniyat uchun og'ir ijtimoiy masala sifatida Bugungi kunda halqaro hamjamiyat oldidagi global muammoga aylandi. Kambag'allik ortidan kelib chiqadigan ijtimoiy oqibatlar iqtisodiyotga, siyosatga, madaniyatga, ijtimoiy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kambag'allik darajasini ortib borishi inson hayotining sog'lik holati va ta'lim darajasi kabi muhim jihatlarga bevosita ta'sir salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, kambag'allik globallashuv jarayonlarida yuzaga chiqayotgan bir qator salbiy oqabatlarning mahsyiliga aylanmoqda. Ayni paytda kambag'allik darajasi yuqoriligi asosan uchinchi dunyo mamlakatlari xos bo'lib, Undan kelib chiqadigan ijtimoiy xavf-xatarlar dunyo hamjamiyati oldidagi og'ir muammoga aylanmoqda. Qashshoq mamlakatlarning aksariyati kambag'allik muammosini mustaqil bartaraf eta olmasligi, kambag'allik fenomenini dolzarb muammo sifatida, jahon hamjamiyati oldidagi og'riqli nuqtalarga aylantirmoqda. Muammoning dolzarb ekanligini BMT materiallarida, Jahon Banki hisobotlarida, G7 mamlakatlari sammiti kun tartibidagi muhokama qilingan masalalarda va G20 davlatlarining sammitidagi muhokamalarining kun tartibidagi masalalar ham tasdiqlaydi. Kambag'allikni kamaytirish va qashshoqlikka qarshi kurash uchun eng muhim xalqaro tashabbus 2000 yilda Mingyillik rivojlanish maqsadlarini ishlab chiqqan BMT sammitini misol qilib keltirish mumkin. Mazkur sammitda dunyo davlatlari yetakchilari 2015 yilga kelib dunyo miqyosida kambag'allikni va ochlikni 1990 yilga nisbatan ikki barobarga qisqartirish vazifasi belgilangan edi.

Bugungi dunyoning farovonlik va kambag'allik hykm syrayotgan qismlarga ajralishining xavfli tomoni shundaki, shiddatli globallashuv sharoitida dunyo aholisining Kambag'allashuv darajasi ortib borishi bilan bog'liq tahdid va hatarlar ortib bormoqda. Dunyo miqyosida noqonuniy migratsiya oqimining ortganligi, xalqaro terrorizm, uyushgan jinoiy to'dalar, odam savdosi va zo'ravonlik kabi illatlar ildiz otishiga olib keldi. Bu holatni insoniyat kelajagi va ravnaqiga jiddiy hatar sifatida baholash mumkin. Baxtsiz hayot, og'ir turmush sharoiti, antisanitariya sharoitida yashash, surunkali kasalliklar eng qashshoq mamlakatlar aholisini dunyoning boshqa mamlakatlari uchun xavf tyg'diradigan turli epidemiya va pandemiyalar tarqalishi manbasiga aylantirmoqda. Bir qator Afrika, Osiyo va Lotin Amerikasi mamlakatlarida 2023 yilga kelib, shaxar xarobalarida yashovchi kambag'allar soni 2 milliard kishiga yetib bordi. Bunga sabab sifatida shaxarlar aholisi orasida daromadlar taqsimotidagi tafovytning keskin ortishi, aholi qatlamlari orasidagi tabaqalanishning chuqurlashuvini ko'rstish mumkin. Turli yuqymli kasalliklarning yuqori darajasi, bolalar va chaqaloqlar o'limi yuqoriligi, jinoyatchilik darajasining ortib borishi, haroba aholisining cheklangan hayot tarzining istiqbolsizligi, farovon kelajakka bo'lgan ishonchning yo'qolganligi, jamiyatda ijtimoiy beqarorlik uchun zamin yaratadi va zo'ravonlikni avj olishi uchun potentsial sharoit yaratadi. Bu holatlarning barchasi dunyo miqyosida kambag'allik darajasi ortishiga va uning og'ir ijtimoiy darajasi bo'lgan global qashshoqlikka olib keladi. Qashshoqlik esa beqarorlashtiruvchi kuchga ega bo'lgan juda ham murakkab ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, siyosiy ahamiyat kasb etuvchi halqaro muammodir. Qashshoqlik serqirrali va turli tumandir, uning vujudga

kelishi turfa ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlar bilan bog'liq holda, turli sotsial muhitda namoyon bo'ladi. Kambag'allik darajasi ijtimoiy taraqqiyotning turli tarixiy davrlarda inson va jamiyat ehtiyojlarining turli bosqichlarida aniq mezonlar asosida aniqlanadi. Rivojlanmagan iqtisodiy nochor mamlakatlarda kambag'allik biologik jihatdan tirik qolish va insonning asosiy birlamchi huquqlarini kafolatlaydigan yashash uchun zarur resurslarning mavjudligi yoki yo'qligi sifatida yuzaga keladi. Bu kabi mamlakatlardagi kambag'allikning nomoddiy shakllari, ularning mavjud iqtisodiy va ijtimoiy holatiga qaramay, Bugungi kungacha yuqori darajada saqlanib qolgan.

Rivojlanayotgan davlatlarda aholi qatlamlari orasida moliyaviy resurslarni taqsimlanishidagi o'zaro tengsizlik, bu mamlakatlarda hukm jiddiy silkinishlar va insonlar o'z hayot yo'lini tanlashidagi qiyinchiliklar tufayli bu toifa mamlakatlarda ham kambag'allik jamiyatning og'riqli muammolaridan biridir. Barcha mamlakatlarda kambag'allik va qashshoqlashuv parametrlarining o'lchov va miqdor birligini aniqlashda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan o'rtacha daromad hisobidan kelib chiqib aniqlash tavsiya etiladi.

Jahon banki tomonidan tavsiya etilgan dunyo mamlakatlarida aholi jon boshiga yalpi milliy daromad ko'rsatkichlarini yillik hisoblaydigan metodologiyaga muvofiq, barcha davlatlar uchta erkin kategoriyaga ajraladi:

Umumiy aholisining jon boshiga nisbatan yuqori daromadga ega mamlakatlar (12 616 dollar va Undan yuqori).

Umumiy aholisining jon boshiga nisbatan o'rtacha daromadga ega mamlakatlar (1036 dollardan 12615 dollargacha).

Umumiy aholisining jon boshiga nisbatan kam daromadli mamlakatlar (1035 dollar va Undan past). Bu Jahon Bankining rasmiy analitik hisoboti bo'lib Ushbu bankning Jahon taraqqiyoti ko'rsatkichlari ma'lymotlar bazasining yagona umume'tirof etilgan ma'lymotlar majmyi sifatida dunyo mamlakatlarida kambag'allik holati va darajasini aniqlashda foydalanib kelinadi. Har bir o'tayotgan joriy yil uchun moliyaviy davrning yillik hisobotlari bilan yangilab boriladi va bu statistika odatda oktyabr noyabr o'ularida tasdiqlanadi va e'lon qilinadi.

Bugungi texnologik rivojlangan asrda ham, sifatli va muntazam ravishda olib boriladigan tadqiqotlar dunyo miqyosidagi qashshoqlik holati va ko'lamini Shuningdek kambag'allik darajasini aniqroq mezonlarda tushuntirish imkoniyatini bermaydi.

Xulosa qilib aytganda jamiyatdagi kambag'al aholi qatlamlari hayotini raqamlashtirish uchun qanday axborot bazalari yaratilganligiga qarab, tadqiqotchilar Ushbu yo'nalishda optimistlar va pessimistlardan iborat guruhlariga ajralib, vaziyatni diametral oppozitsion nuqtai nazardan baholaydilar. Baholardagi tafovytlar siyosiy guruhlarini kambag'allik muammosiga nisbatan turli qarashlarni ilgari surishga Undaydi. Optimistlar fikriga ko'ra, dunyo bo'yicha kambag'allikning qisqarishiga 1990 yildayoq erishib bo'lingan. Pessimistlar fikriga ko'ra qashshoqlik global darajadagi muammo ekanligini ta'kidlashadi

bunday xulosalarga kelishlariga sabab Jahon Bankining hisobotiga asoslanganligini ta’kidlashadi. BMTning kambag’allik muammosini bartaraf etishga qaratilgan chora tadbirlarini qo’llab quvvatlovchi olimlarning prognozlariga ko’ra, Ushbu muammoni tez syr’atlarda bartaraf etish va ko’zlangan maqsadlarga erishish abstraktligicha qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlisga murojaatnomasi 24-yanvar 2020 yi. <https://e-library.sammy.uz/>
- 2.O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy majlisga murojaatnomasi 29-dekabr 2020 yil <https://strategy.uz>
- 3.O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqi. 23-sentabr 2020 yi. <https://www.xabar.uz/>
- 4.O’zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 76-sessiyasidagi nutqi. 22-sentabr 2021 yi. <https://review.uz/>
- 5.2030-yilgacha bo’lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 21.02.2022 yildagi 83-son <https://lex.uz/docs/-5870397>

XIX ASRNING II- YARMI - XX ASR BOSHIDAGI FARG’ONA VILOYATINING TABIIY-GEOGRAFIK O’RNI

Xaydarov Abdulxodi Axmadali o’g’li

O’zbekiston xalqaro islom akademiyasi

huzuridagi Malaka oshirish markazi

Namangan viloyati mintaqaviy filial xodimi

Farg’ona viloyati 1876 yil 19 fevral kuni imperator Aleksandr II Farmoniga ko’ra Qo’qon xonligi o’rnida tashkil topgan. Farg’ona viloyati 38° va 42° shimoliy kenglik va 39° va 441/2° sharqiy uzunlikda, u shimolda Sirdaryo va Yettisuv, sharqda Yettisuv va Qoshg’ar viloyati bilan Janubiy Buxoro amirligi, G’arbiy tomoni esa Samarqand viloyati bilan chegaradosh bo’lgan. Vodiyni o’rgangan rus olimlari mintaqani geografik joylashuvi hamda uning sharoitiga e’tiborni qaratishgan. Bu bejizga bo’lmagan. Chunki hududning imkoniyatlarini bilish imperiya uchun xom-ashyo bazasini yaratishda nihoyatda qo’l kelishi mumkin edi. Ta’kidlash lozimki, butun vodiy Oloy tog’larigacha yaxshi sug’oriladigan yerlardan tashkil topgan bo’lib, bu yerlarni Vodilsoy, Uchqo’rg’onsoy, Aravonsoy, Shaxrixonsoy kabi yirik kanallar syg’organ. Mahalliy navli paxtadan tashqari

bug'doy, sholietishtirish aholining asosiy mash'gulotlari sanalgan⁶⁹. Biroq asosiysyg'orish tarmoqlari quyidagilar edi:

a) Qoradaryo – bu 2 ta tog'dagi daryo / Qora qylja (boshlanishi “Terak dovon” dovoni) va Tar (Qorabel dovoni) dan boshlanar edi.

b) Norin daryosi Petrov muzliklaridan suvini oladi. Andijon va Namangan yezdi yerlarini syg'oradi.

v) Sirdaryo – Norin va Qoradaryoni qo'shilyvidan hosil bo'ladi. Viloyatning yer maydoni – 4500 kv geogr.mil, 23 millionga yaqin desyatina bo'lib, bundan $\frac{2}{3}$ tog'larga, qolgani $\frac{1}{3}$ vodiya to'g'ri kelgan. Farg'onaning g'arbiy tomoni tog'lar bilan o'ralganligi uning go'zal tabiati uchun sharoitlar yaratganligini ta'kidlash e'tiborga molikdir. Zamini Osiyo qo'ng'ir tuproq hududlaridan biri hisoblanganligibois bu yerlar dehqonchilik uchun qulay mintaqalardan bo'lib kelgan⁷⁰.

Viloyatning madaniy typrog'ini “lyoss”⁷¹ nomi bilan mashhur bo'lgan qattiq balchiqli loy (gil) tuproq tashkil qilgan. Farg'ona viloyatining ob-havosi haqida statistik qo'mitalar tomonidan tayyorlangan ma'lumotlarda quyidagicha yoziladi: Qishda kam qor yog'iladi. Martda 20° isiy boshlaydi. Iyyl va avgyst oulari 40° gacha isiydi. Hisob-kitobga ko'ra:

Syn'iy-syg'oriladigan	544.263 des.
Haydaladigan	219.011 des.
Vaqf yerlari	47.140 des.

810/414

810/414 +noqulay 314377 = 1124.791 des yoki 10.798 kv.verst⁷²

Farg'ona viloyatida tog' o'rmonchiligi bor yo'g'i 3600 kv. verst yoki 360.000 desyatina tashkil etgan. Bu yerlarni 60% Andijon yezdiga, 19% Marg'ilon, Namangan 9%, O'sh 7%, Qo'qonga 4% to'g'ri kelgan⁷³. Shuningdek, quyidagi daraxt turlari mavjud bo'lganligini ko'rish mumkin:

Greк yong'og'i	93300 des.

⁶⁹И-19-фонд, 1-рўйхат, 22594-иш,11-варақ.

⁷⁰ Обзор Ферганской области за 1887 год Нов Маргелан, 1889 3- 53 бетлар

⁷¹Лесс - ғовак, майда донатор, мўрт жинс бўлиб, у кварц, дала шпати, лой материаллар ва бошқа баъзи силикатларнинг чангга ўхшаш жуда нозик зарраларидан иборат.

⁷² Обзор Ферганской области за 1892 год Нов Маргелан,

⁷³ Обзор Ферганской области за 1887 год Нов Маргелан, 1892

Archazorlar	83200 des.
Pista daraxti	35500 des.
Qarag'ay	8700
Qayin va terak	5300
Mevali daraxtlar	103200
Qimmatbaho daraxt navlari	3800
Boshqa	333000 des.

Farg'ona viloyati iqlim va tuproq jihatdan 3 ta mintaqaga bo'lingan. Yuqori mintaqaga tog' tizmalaridan tashkil topgan (Tyan-shan tog' tizmalari). Bu tog'larning eng yuqori cho'qqilari dengiz sathidan 26000 fyntga yetadi doimiy qorlar bilan qoplangan bo'lib, inson yashashi uchun noqulay edi. O'rta mintaqaga ko'chmanchilar yashaydigan yon bag'irlari va tog' daralaridan tashkil topgan. uchinchi zona iqlim va tuproqning xilma-xilligini ifodalaydi va bahor va kuzgi yomg'irlarga boy bo'lib, ulardan birinchisi bu yerda g'allachilikning muvaffaqiyatini belgilaydi. Mintaqaning iqlimi kontinental, Shuning uchun yoz va kuz o'rtasidagi harorat farqi. qish, kun va tun juda muhim edi. Yozda garmsel esadi. Iqlimni o'rganish uchun 5 ta meteorologiya stantsiyasi bo'lib, 1 tasi Ergashtom (Qoshg'ar chegarasi), 1 tasi Pomirda, Yangi Marg'ilon stantsiyasi hisoblanib, dengiz sathidan 585 metr balandlikda joylashgan⁷⁴. Ularning faoliyati o'rganilganda quyidagi ma'lumotlar olingan:

Yillar	Barometr,			Temperatura					
	o'rtacha	maksi mal	Mini- mal	7h	1h	9h	o'rta	Mak sim	mini mal
1893	717,9	732,0	706,2	10, 5	16,5	10,6	13,5	18,8	-21,2
1894	712,5	729,8	699,8	10, 0	18,5	10,5	13,0	40,1	-17,7
1895	711,2	728,7	399,8	10,0	19,1	10,9	13,4	38,6	-19,7
1896	717,3	727,5	698,7	10, 8	19,3	11,6	13,8	38,2	-10,6

⁷⁴ Обзор Ферганской области за 1899 г. Г.Маргелан 1901.

1897	717,9	729,8	701,5	10,3	18,7	10,7	13,2	39,2	-20,8
1898	714,5	731,9	702,4	9,2	17,7	9,6	13,1	37,2	-20,2
1899	717,4	726,8	697,6	11, 4	20,6	11,9	14,6	39,8	-14,9

Yillar kesimida bunday ma'lumotlarni to'plab borilishi nimani anglatgan? Avvalo, mustamlakachi hokimiyat hudud iqlimini o'rganish barobarida Undan olingan xulosalarni xalq xo'jaligida qo'llashi mumkin edi. Ikkinchidan viloyatning imkoniyatlarini kengroq tahlil etish uning yanada to'laroq imkoniyatlarni ishga solishga va natijada ko'proq foyda olishi uchun zamin yaratgan. Farg'ona tabiatining o'ziga xosligi Shunda ediki, bu erda bahorning ikkinchi yarmi, yoz va kuzning birinchi yarmida quruq changli tumanlar hosil bo'lgan.

1899 yilgi ma'lumotlarga ko'ra rus tadqiqotchisi N.A. Severtsov o'zining izlanishlaridan kelib chiqqan holda Farg'ona viloyatidagi 5 ta vertikal mintaqani ajratadi: birinchisi dengiz sathidan 700 fyt balandlikdagi dasht mintaqasi, ikkinchisi dengiz sathidan 2000 fytgacha, uchinchisi dengiz sathidan 6000 fytgacha bargli, to'rtinchisi dengiz sathidan 10 000 fytgacha ignabargli, beshinchisi dengiz sathidan 10 000 fytdan yuqori o'tlar bilan qoplangan hududlar⁷⁵. Darhaqiqat, tabiatning rang-barangligi aholi uchun ma'lum bir qulaylik va qator qiyinchiliklarni ham keltirib chiqargan.

YOSHLAR MA'NAVIYATINI SHAKILLANTIRISH OMILLARI

Sobirov Dilmurod

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
huzuridagi malaka oshirish markazi
Namangan viloyati mintaqaviy filiali
"Ijtimoiy va mutaxassislik fanlari
kafedrası" katta o'qituvchisi

Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta'limdan ajratib bo'lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi [1.62-b].

Islomatlarining muhim yo'nalishlaridan biri insoniyat ma'naviy ruhini mustaxkamlash va rivojlantirish yurtimizda davlat va jamiyatning eng muhim vazifalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Shu ma'noda o'sib kelayotgan yosh avlodni yuksak ma'naviyatli go'zal ahloqiy sifatleri ruxida tarbiya toptirish zarurati yuzaga keladi. Yuksak ma'naviyat va ahloq jamiyat taraqqiyoti davomida vujudga kelib, tarkib topib takomillashib keladigan me'yor qoidalaridan iborat bo'lib u

⁷⁵ Обзор Ферганской области за 1899 г. Г. Маргелан 1901.

insoniyatni jamiyatga bo'lgan munosabatlarini tartibga soladi. Bu esa insonni jamiyatga bo'lgan zarur ahloqqa ega bo'lishlikni talab qiladi. Shunga muvofiq biror bir shaxsga yurish turishiga qarab ahloqli yoki ahloqsiz deb baholashga imkon beradi. Abdylla Avloniuning aloqqa bergan ta'rifi ham naqadar muhim ekanligini bildiradi. "Ahloq insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdir. Yaxshi hulqning yaxshiligini, yomon hulqni yomonligini dalil va isbotlar ila bayon qiladigon kitobni ahloq deyilur" [2.11-b].

Davlatimiz mustaqilligini mustahkamlash, ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy tarbiya va boshqa sohalaridagi islohotlarining taqdiri, yurtimizning buyuk kelajagini barpo etish fuqarolarning, ayniqsa yosh avlodning ma'naviy-ahloqiy tarbiyalanganlik darajasiga, yuksak ongiligi, ijtimoiy faolligiga bevosita bog'liq. Shu bois mamlakatimiz mustaqillikining dastlabki kunlaridan boshlab ma'naviy-ahloqiy tarbiya masalalariga davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Zero, ta'lim-tarbiyani takomillashtirishda ham davlat bosh islohotchidir.

Bugungi kunda ta'lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan islohotlardan asosiy maqsad, ijtimoiy siyosiy iqlimga ijobiy ta'sir ko'rsatishga, inson hayotda o'z o'rnini topishini tezlashtirishga, jamiyatga mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakillantirishga, insondagi mavjud salohiyatni to'la ro'yobga chiqarishga, ongli, tafakkuri ozod, zamonaviy dunyoqarash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga voris bo'lgan, kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etadigan komil insonlarni tarbiyalashga qaratilgandir.

Yoshlar ongini zaharlashga qaratilgan turli tahdidlar, ma'naviy xurujlar avj olgan Bugungi murakkab sharoitda xushyorlik va ehtiyotkorlik zarurligini barchamiz angladik va his etib turibmiz. Chunki turli niqoblar ostida yoshlar qalbiga chuqurroq kirib ularning ma'naviyatini zaharlashga o'rinayotgan kuchlar har birimizni tashvishga solmadi. Jumladan birinchi prezidentimiz I.Karimovning "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" asarida, "Tabiiyki, "ommaviy madaniyat" degan niqob ostida ahloqiy buzyqlik va zo'ravonlik, individualizm, egosentrizm g'oyalarini tarqatish, kerak bo'lsa, yshning hisobidan boylik ortirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik an'ana va qadriyatlari turmush tarzining ma'naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo'porishga qaratilgan xatarli tahdidlar odamni tashvishga solmay qo'ymaydi". Hozirgi vaqtda ahloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma'naviy qadriyatlarni mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog'liq holatlar Bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xaf solmoqda va ko'pchilik butun jahonda bamisoli boloqazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda" [1.117-b] deb ta'kidlab o'tadi.

Shu boisdan ham yoshlar o'rtasida ma'rifiy targ'ibot tadbirlari tashkil etilib, ularni yot g'oyalar ta'siriga tyshib qolishini oldini olish choralari ko'rish Bugungi dolzarb vazifadir. Jamiyat hayotida ma'naviy ahloqiy tarbiyaviy ishlar hamisha muhim ahamiyat kasb etib kelgan va Shunday bo'lib qoladi. Ma'rifatparvar olim Abdylla Avloniuning "Tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo

mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir”- deb ta’kidlaganligi har doim o’z tasidig’ini topmoqda. Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya ishini davlat darajasidagi ustuvor vazifaga aylantirilishi ham jamiyatimizda yoshlarni ma’naviy barkamol, kuchli, bilim va yuksak taffakyriga ega bo’lgan kadrlar qilib tarbiyalashda qanchalik muhim ish ekanligining isbotidir.

Yosh avlodni ma’naviy tarbiyasida ta’lim muassasalarining oila va mahalla o’rtasida o’zaro hamkorlikni yanada kuchaytirish va takomillashtirish zarurligi oydinlashmoqda. har bir oila a’zolari oilada sog’lom muhitni yaratish, farzandlar uchun ota-ona har tomonlama ibratli bo’lishi, farzandlarning ota-onaga, vatanga muhabbat tuyg’usini shakllantirish, farzandlarga chuqur ilm berish, ularni ma’rifatli va ma’naviyatli kishilar qilib tarbiyalash, iqtisodiy va ijtimoiy muhitni yaratish, mustaqil fikrlashga o’rgatish, istiqloq g’oyalari va milliy tafakkurga sadoqat ruhida tarbiyalash, yoshlarning bo’sh vaqtlarini mazmunli tashkil qilish, ularga qo’shimcha ta’lim berish, insonda mavjud bo’lgan iste’dodlarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarini yaratish kabi masalalarga e’tibor qaratish zarur. Mahalla faollari tomonidan tarbiya muassasalari bilan birgalikda ta’lim-tarbiya jarayonida amalga oshirilishi kerak bo’lgan masalalarni muhokama qilish, ma’nan nosog’lom oilalarni mahalla yig’inlarida muhokama qilish, mahalla hududidagi o’quv-tarbiya muassasalariga iqtisodiy va ijtimoiy yordam ko’rsatish, ota-onalar orqali yosh avlodga mehnatsevarlik, milliy g’yryr, vatanparvarlik, milliy odob, baynalmilallik kabi xislatlarini singdirish, ajdodlarimizning tarbiyaviy o’gitlarini singdirib borish, mahalla hududidagi ishlab chiqarish korxonalari va tashkilotlarning imkoniyatlarini o’quv-tarbiya muassasalari moddiy-texnik negizini mustahkamlash, o’quv-tarbiya muassasalari bilan birgalikda turli ko’rik-tanlovlar, sport musobaqalari, anjumanlar, bayram va belvalar tashkil qilish, turli yo’nalishlarda iqtidori bo’lgan yoshlarni ijtimoiy va moddiy jihatdan qo’llab-qyvatlash, turli to’garak va klublar faoliyatini tashkil qilish, mahallalarda olib borilayotgan barcha tarbiyaviy, ma’naviy, ma’rifiy, madaniy-ommaviy va sport tadbirlardan hamkorliklarni yanada kuchaytirish zarur.

Yuqorida ko’rsatilganidek, mahalla va oila azaliy udumlar, urf-odatlar va an’analarga tayangan holda ulkan ma’naviy tarbiya vazifasini bajaradi. Keksalarning pand-nasihati, kattalarning shaxsiy ibrati, jamoaning hamjihatligi orqali odamlar ongiga ezgylk g’oyalari singdirilib boriladi. Yoshlarimizni ma’naviy yetuk bo’lib yetishishida ta’lim muassasalari bilan birgalikda oila va mahalla birday mas’ul. Buning uchun birinchi navbatda ota-ona, mahalla har jabhada yoshlarga ibrat, o’rnak bo’lishi lozim. Yoshlarni ma’naviy tarbiyalashda oila va mahalla o’zaro hamkorlikda faoliyat ko’rsatsa, bu ikki tarbiya maskani tarbiya ishida katta samaradorlikka erishishi mumkin.

Bugungi kunda Respublikamiz mahallalarida madaniy va ma’rifiy ishlarni keng yo’lga qo’yish bo’yicha, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo’lgan ishlarni amalga oshirishga katta e’tibor berilmoqda.

Mahallaning Bugungi kundagi eng muhim vazifalaridan biri mahalladagi oilalarni mustahkamlash, yoshlar tarbiyasini hamkorlik asosida nazorat qilib

borishdir. Yoshlar tarbiyasida biron bir ijobiy samaraga erishish uchun, avvalo hamkorlikni yo'lga qo'yish lozim. Ta'lim muassasalari bilan hamkorlik yoshlar ma'naviy ahloqiy tarbiyalashda xalqimizning boy milliy, madaniy, tarixiy an'analariga, urf-odatlariga hamda umumbashariy qadriyatlariga asoslanib talaba-yoshlarni shaxsini tarbiyalash, kamol toptirish, ma'naviy-ahloqiy tarbiya masalalari bo'yicha yig'ilishlar, ustoz va murabbiylar, ota-onalar, mahalla faollari, mahalla yoshlari ishtirokida mahalladagi ma'naviy tarbiya borasidagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish va samaradorligini oshirish yoshlarni ma'naviyati yanada shakllantirishi barchamizga ayon.

Hozirgi kunda yoshlarning ma'naviy ehtiyojini qondirishda an'ana va yangi dasturlar ishlab chiqishni taqozo etadi. Chunki, mahallada, oilada olib boriladigan urf-odat, turli xil marosimlar o'z mohiyatiga ko'ra, ma'naviy madaniyat va turmush tarzining muhim elementlari sifatida har bir shaxsni ijtimoiy muhit bilan bog'lovchi vosita hisoblanadi. Eng muhimi, yangi urf-odatlar, ayniqsa yoshlarning o'zaro munosabatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatibgina qolmay, dunyoni aslidek tushunish va idrok etishga, umuman, inson ma'naviy qiyofasini mukammalashuviga olib keladi. Milliy an'analarimiz, urf-odatlarimiz xalqimiz hayotining mazmuniga, kundalik turmush tarziga singib ketganligi insonning ahloqiy ruhda tarbiyalashning muhim vositasi bo'lib qolgan. Shu ma'noda yoshlarni ma'naviy-ahloqiy estetik qarashlari, hulq atvori va hatti-harakatlarini baholashda, ularni burch, vijdon, or-nomus, g'urur, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi tushuncha larga bo'lgan munosabatlarini hisobga olish zarur.

Hozirgi davrda mahalladagi oilalarning kamol topishi ko'p jihatdan yangi ijtimoiy sharoitga qay darajada mos kelishiga, ularning qanchalik yaxshi tashkil etilganligiga va kishilarning madaniy maishiy ehtiyojlari qay darajada qondirilayotganligiga bog'liqdir. Oiladagi mahallalardagi moddiy va ma'naviy ehtiyojlar kishilarning o'zaro munosabatlarini mustahkamlaydi, shaxsning madaniy saviyasini ko'taradi. Ichki madaniyatning tarkibiy qismi hisoblangan milliy qadriyatlar, ya'ni an'ana, urf-odatlar inson hayotining asl mohiyatini tashkil etadi. Zero an'ana va urf-odatlarining yoshlar ruhiyatiga rag'batlantiruvchi ta'sir kuchini ota-onalar, mahalla doimo nazarda tutmoqlari kerak. Ayniqsa, oilaviy maishiy va ijtimoiy turmush urf-odatlari, ijtimoiy vazifalarini aniq tarixiy vosita nuqtai nazaridan mahliyo qilish, ularga mustaqillik sharoiti, milliylik va islomiylik nuqtai nazaridan yondoshish, birinchidan yoshlarni ma'naviy jihatlari tarbiyalash; ikkinchidan oilani negizini mustahkamlaydi; uchinchidan, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga bo'lgan munosabat mutlaq ijobiy tomonga o'zgaradi. Bu esa, o'z navbatida, oila a'zolarining ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga olib keladi.

Ota-bobolarimizdan meros qolgan chiroyli va ramziy ma'noga ega bo'lgan urf-odatlarni bilish, bevosita ularda ishtirok etish va aynan ana Shu urf-odatlarining o'tkazish tartibini, qonun-qoidalarini bilish yoshlarni ma'naviy shakllanishida muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Mahallalarda yoshlarni tarbiyalashda ota-bobolarimiz uslubini qo'llash, tarixiy marosimimizga va milliy tarbiyamizga asoslanishimiz lozim. Ta'lim tarbiya sohasidagi eng muhimi umuminsoniy va

milliy madaniy qadriyatlar ustivorligidir. Bu esa yoshlarga bosh tarixiy, milliy madaniy meros, ming yillar davomida shakllangan milliy tarbiyamiz ana'analari asosida tarbiya berishdir. Zero Qomusiy olim Abu Rayhon beryniuning "muruvat va futuvat eng yaxshi fazilat" [3.32-b] deb ta'kiddagani bejiz emas. Abu Nasr Forobiy esa "Insonni baxt-saodatiga eltuvchi jamoa yetuk jamoa bo'la olishi mumkin. Komil insonni yaratish, uni baxt-saodatga eltish, har qanday davlat, jamos boshlig'ining vazifasi bo'lishi darkor" [4.25-b] degan so'zlari har qanday insonga yuksak ma'suliyatni yuklaydi.

Yuksak ma'naviyatli komil insonlarni tarbiyalashda oilaviy muxit va ta'lim muassasalarida sog'lom ma'naviy muxitni qaror topdirish muhim ahamiyatga ega. Inson o'z hayoti davomida o'zidagi ahloqiy ma'naviy sohaga kamolotga qanchalik intilsa, Shunchalik o'z hato kamchiliklarini anglab boradi. Boy ma'naviy merosimiz, qadimgi bitiklar, yozma manbalar, pandnomalar hamda o'gitlardagi ma'naviy ahloqiy masalalarimiz bizni jamiyatga bo'lgan munosabatimizni negizini tashkil qiladi. Bu esa o'z navbatida yoshlarda jamiyatga bo'lgan xyrmatni yuksaltirish, mustaqilligimizni yanada mustaxkamlash, ahloqiy madaniyatga ega bo'lish o'z-o'zini anglash kabi xislatlarni rivojlantirishga olib keladi. Yoshlar o'rtasidagi do'stlik, hamjihatlilik, hamkorlik, bir-birini qo'llab-quvatlash kabi fazilatlar xalqimiz davlatimiz taraqqiyotining asosiy negizlaridan biridir.

Yoshlar ma'naviyatini shakllantirish ularni komil inson qilib tarbiyalashdagi omillar sarasiga quyidagi keltirilgan ajdodlarimiz fikrlari va asarlaridan foydalanishimiz naqadar maqsadli ishdir.

Yusuf Xos Xojib: Ota-ona o'g'il va qiz tarbiyasidagi ijobiy ma'suliyatni muxim rol o'ynaydi. Ular tanlagan to'g'ri yo'l farzandlarning kamoloti uchun nihoyatda muhimdir deb ta'kidlasa, Mahmud Qashqariy xalqlarning urf-odatlarini, an'analari, qadriyatlarini o'sha davr kishilarining o'ziga xos ruhiy ma'naviy olamini bayon etib, insonning ruhiy olami, ma'naviyat ilm-fan, ma'rifat va madaniyat bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Bulardan tashqari Kaykovusning "Qobusnoma", Sadiyning "Guliston", A.Temurning "Temur tuzuklar", A.Jomiyning "Bahoriston", A.Navoiyning "Maxbub ul-qulub" kabi ko'plab olimlarimiz asarlarini aytib o'tishimiz mumkin.

Mana shunday buyuk me'roslarimizdan foydalangan holda yoshlar ongida yuksak malaka va ko'nikamalarni tarkib toptirish vazifasi avvalo, oilaga va mahalla jamoasi shuningdek ta'lim muassasalariga yuklatilishi yoshlar ma'naviyati, tarbiyasini to'g'ri yo'naltirilgan yechimdir. Ma'lumki, Bugungi kunda yoshlar tarbiyasida oila va ta'lim muassasalari hamkorligi o'rni tobora ortmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida oilaning jamiyat, davlat oldida ma'suliyatini anglab yetadigan komil insonlar tarbiyalashdagi o'rniga alohida e'tibor qaratilgan. Tarbiya o'ta murakkab va serqirra jarayon bo'lib, yoshlar tarbiyasi, ularning ijtimoiy hayot jarayonidagi o'rni Bugungi kunda sezilarli darajada ortib bormoqda. Oilada singdirib boriladigan odob-ahloq qoidalari ijtimoiy foydali mehnat, ta'lim olish, bo'sh vaqtlarida turli xil to'garaklarga qatnashish yoshlarning kelgusi hayotlarida ijtimoiy huquqiy

munosabatlarning faol subektlariga aylanishlari muhim ahamiyatga ega. Yoshlarda ma'naviy shakllantirish esa eng muhim va murakkab vazifalardan biridir.

Oilada ota-ona o'z farzandlariga o'zlarining kasb-koriga sadoqat, yashab turgan zaminiga mehr-muhabbat, hulq-atvori, bir-biriga bo'lgan o'zaro hurmati, jamiyat va davlat oldidagi burchlarini qanchalik ado etishlari bilan farzandlariga ibrat maktabi bo'lishligini ynytmalik lozim. Oilada yoshlarni ma'naviy shakllantirishda barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazishda ota-ona har tomonlama bilimdon, ustoz, ma'naviy, siyosiy va huquqiy bilimlarga ega bo'lishi lozim. Chunki, oilada bola ma'naviy olamini yaratadi, yaxshilik va yomonlik haqidagi eng sodda tushunchalarni shakllantiradi, atrofida sodir bo'ladigan voqea-hodisalarga ijobiy yoki salbiy fikrlarini bildirib boshlaydi. Ayni paytda ota-ona o'zining bilimdonligi bilan to'g'ri va aniq yo'l ko'rsatishi, ijobiy fikrlashni to'g'ri yo'lga qo'yish, yaxshi yomonga ijobiy yoki salbiy munosabat bildirishlarini faqat va faqat tarbiya orqali amalga oshiradilar.

O'zaro hamkorlikka asoslangan tarbiya aniq ishlab chiqilgan yillik va istiqbolli rejaga asoslanilsa, o'zaro hamkorlik rishatali yanada mustahkam va maqsadli bo'ladi. Yosh avlod avvalo oila va mahallada kamol topar ekan, bugun ana Shu mahallaning orasida yetishib chiqqan mashhur kishilar, ustoz-murabbiular, harbiular, xalq qahramoni ynvonlariga sazovor bo'lgan hurmatli kishilar, mashhur sportchilarning ibratli hayot yo'llarini o'zlariga namuna qilib olishlari kerak.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, dunyoning biror bir davlatida mahalla institutiga bo'lgan e'tibor bizning mamlakatimizdagidek emas. Shunga ko'ra, tarbiyada o'zaro hamkorlik va unga xos tajribalarni o'rganish hamda ommalashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi.

O'zbekiston mustaqilligi, yurtimiz ravnaqi yoshlarni o'qish izlanish va mehnatdan qochmaydigan, har qanday qiyinchiliklardan hayiqmaydigan, salbiy illatlardan nafrat bilan qarash ruhida tarbiyalashni talab qiladi. Shunga ko'ra Bugungi O'zbekiston zaminida yashayotgan har bir yosh Shu o'lkaning xaqiqiy egasi bo'lib yetishishi uning gullab-yashnashi haqida qayg'urish, erishgan yutuqlarni yanada mustaxkamlab borishi lozim deb hisoblayman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: Ma'naviyat, 2008 u
2. A.Avloniy. Turkiy guliston yoxud ahloq. T.: O'qituvchi 1992 u
3. Abu Rayhon Beruniy. T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993 y
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi, 1993 y

FALSAFIY TAFAKKUR TARIXIDA FALSAFIY BILIMLARGA BO'LGAN MUNOSABAT

Mamadaliev Muzaffar Umarovich ADCHTI,
Ijtimoiy gumanitar fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Eng katta boylik aql-zakovat va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik bu bilimsizlikdir!⁷⁶

Bilim inson hayoti, kamoloti uchun yuksalish zinapoyasi, tafakkur ozyqasi, dunyoqarash asosi ekanligi hech kimga sir emas. Bilim insonni hayvondan farqladi, til esa uning zohiran va botinan ijtimoiylashuvini boshlab berdi. Insonning bilish darajasi yuksalgan, bilish imkonlari kengaygan hozirgi sharoitda falsafiy bilimlarning ahamiyati yanada ortadi. Zero, ular umumiy, mahsus va kasbiy bilimlarni bir-biriga yaqinlashtirib, sistemaga soluvchi vositadir. Hatto falsafiy saboqlar, munozarayy tahlillarni yaxshi anglay olmagan talaba ham o'zi anglamagan, sezmagan holda falsafiy bilimlarga tayanadi.

“Falsafa” so‘zini ilk bor miloddan avvalgi IV asrda yashagan yunon olimi Pifagor qo‘llagan edi. Uning fikricha ba’zilar uchun olam siriy asrorlarini o‘rganish o‘ta zerikarli, boshqa bir toifa uchun mol-mulk yig‘ish, boylik to‘plash – sevimli mash‘g‘ulot, faqat ayrimlarga olam sirlari, hikmatlari, tarixiy merosga oshno bo‘ladi, o‘qiydi-o‘rganadi. Ana Shu insonlar ma’naviy boy ma’rifatli insonlardir. Fozil, ma’naviyatli va komil olim kishilar falsafiy bilimlarga qiziqyivchan bo‘ladilar. Bilimlar tabiatini o‘rganyvchi epistemologiya fani turli (bilim va bilimdan tashqari, hissiy va kundalik) bilimlarni tadqiq etib, ma’naviyatga barcha bilimlar daxldordir, lekin eng yaqini ilmiy yoki falsafiy bilimlardir, degan xulosa chiqaradi.

Falsafiy bilimlar barcha zamonlarda bugungi kunda ham barcha mutaxassislar uchun zarur va ular ta’limning yuqori bosqichlarida o‘qitiladi. Ayrim mamlakatlarda, masalan, Fransiyada maktab, kollej, oliygohning barcha bosqichlarida falsafa o‘qitiladi. Falsafiy bilimlar o‘z tabiatiga ko‘ra barhayot bilimlardir, ya’ni hayotning hamma jabhalarida va davrlarida muhim hisoblanadi.

Falsafiy bilimlar falsafiy tafakkur o‘zining dastlabki cho‘qqilariga qadimgi zamonlardan oq ya’ni boshqa fanlar endigina vujudga kelayotgan davridayoq shakllangan. Myshohada qilish, fikrlash, hamda tasavvur qilish asosida falsafiy tafakkur inson bilishi rivojlanishining muhim bosqichsi sifatida namoyon bo‘ldi. Dunyoning birligi, moddalarning tuzilishi, Quyosh tizimi, olam tuzilishi, sayyoralarining kelib chiqishi va boshqa fikrlar falsafiy tafakkur va bilimlar zahirida tyg‘ildi va rivoj topdi.

⁷⁶ Ш.Мирзиёев Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент. Ўзбекистон нашриёти. 2021-й 24-б
572

Falsafiy tafakkur va falsafiy bilimlar taraqqiyoti uzoq tarixga ega bo'lgan ko'xna jarayondir, uning kyrtaklari milloddan avvlgi 3000 yillarga borib qadaladi. Falsafa fani taxlilida falsafiy tafakkurning kelib chiqishi to'g'risida asosan ikki xil qarash mavjuddir. Ular mifologik va gnoseologik qarashlardir. Mifologik nuqtai nazaridan falsafa mifologiyaning taraqqiyoti natijasida yuzaga kelgan. Bu taraqqiyot natijasida voqelikning afsonaviy inikosi, tasviri tushuncha bilan almashinadi. Gnoseologik qarash nuqtai nazar bo'yicha falsafa mavjud bilimlarni umumlashtirish natijasida vujudga keladi.

Falsafa, falsafiy bilim, falsafiy tafakkurning kelib chiqishini tushunish da dunyoqarashning paydo bo'lishi va rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Falsafiy tafakkur va falsafiy bilimlar paydo bo'lishiga nazariy ongning paydo bo'lishi katta ahamiyatga ega bo'ldi. Falsafiy bilimning vujudga kelishi mavjud fanlarning taraqqiyoti uchun muhim o'rin tytdi. Falsafa o'z prinsiplarini aql yordamida isbotlovchi ongning nazariy shakli sifatida ishonchga asoslangan va voqelikni hayoliy tarzda aks ettiruvchi mifologik hamda diniy dunyoqarashdan butun lay farq qilishi falsafani sistemalshgan nazariy dunyoqarash sifatida paydo qildi.

Shubhasiz, falsafiy tafakkur paydo bo'lishida ilmiy faoliyat bilan birgalikda iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy omillar muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Falsafaning vujudga kelishida jamiyatning sinflarga bo'linishi, aqliy mehnatni jismoniy mehnatdan ajralishi, ishlab chiqarish kuchlarining taraqqiyotini ko'rsatish mumkin. u kishilarning amaliy faoliyatida tabiat kuchlari ustidan hukmronligini oshirishda, bilimlarning rivojlanishida, tafakkurning rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Hozirgi adabiyotlarda falsafaning vujudga kelishini qyldorlik tuzymining shakllanishi bilan bog'lab, uning tarixini uch ming yil deb hisoblanadi. Fikrimizcha, qadimgi asotirlardayoq falsafiy fikrlashlar, olam va Undagi hodisalarga aql ko'zi va tajriba mezoni bilan qarash unsurlari mavjuddir. Shu bilan birga falsafa tarixining rivojlanish bosqichlarini ijtimoiy taraqqiyotning u yoki bu davrlari bilan bog'lab tushuntirish xam o'zini oqlamaydi. Chunki bu davrlar turli mintaqalarda o'ziga xos tarzda kechgan. Masalan, qadimgi davlatlarda qylchilik iqtisodiy ishlab chiqarish usulini asosini tashkil qilib, bu davlatlarning rivojlanishida qyldorlik davrini hosil qilgan. Agar Xitoy, Xindiston hamda Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga nazar tashlasak bu yerda sof qyldorlik tuzymi bo'lmaganligini ko'ramiz.

Shuning uchun falsafaning rivojlanish bosqichlari turli mintaqalarda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lganligiga e'tiborni qaratish kerak. Hamma mintaqalar uchun falsafiy savol va javoblar tug'ilishini universal bosqichi bo'lib mifologik tafakkurning parchalanish davrini olish mumkin. Falsafiy fikr rivojlanishiga yondashuvning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri - bu, jahon tarixiy - falsafiy jarayonlarni turli-tumanligini toraytirib ko'rsatadigan yevropotsentristik qarashlardir. Bu qarashlarni g'ayriilmiylikini ko'rsatish bilan Sharq bilan bog'liq jihatini tahlil etganda ham ilodi bo'lsa Osiyosentrizm g'oyalari ta'siriga tyshmaslik kerak. Bu o'rinda G'arb va Sharq tarixiy-falsafiy jarayonlarini

davrlarga ajratish tamoyillariga e'tibor qaratish bilan birga G'arb va Sharq falsafasidagi an'analarning o'zaro munosabatini ham tahlil qilish lozim.

Sharqning o'ziga xosligi, unga munosib bo'lgan madaniy taraqqiyot jahon sivilizatsiyasining beshigi, dunyo xalqlari rivojiga qo'shilgan munosib hissa ekani ham sir emas. Bu hol jahonning barcha xolis mutaxassis olimlari tomonidan e'tirof etilgan. Qolaversa, Vatanimiz sivilizatsiyasining Sharq sivilizatsiyasining qychog'ida voyaga yetgani va uning qadriyatlarini o'zida aks ettirganini, unga va butun dunyo madaniyatiga ulkan ta'sir ko'rsatganini doimo esda tutish darkor. Falsafiy g'oyalar muayyan ijtimoiy sharoitlar ta'sirida, ma'lum tarixiy-madaniy manbalar asosida shakllanadi. Hayotning murakkablashishi va kishilar ijtimoiy amaliyotining kengayishi ularni abstrakt fikrlashini rivojlantirdi, Shu bilan birga asta-sekin ilmiy bilimlarni shakllantirdi. Falsafa fani o'ziga xos yondoshish tarzida qadimdan borliq nima?, bor bo'lishning o'zi nima, degan savollarga javob qidirganlar. Falsafiy qarashlarning bu o'ziga xos xususiyati qachon va nima uchun falsafa kelib chiqqan degan savolga javob berishga imkon tyg'diradi. Ijtimoiy hayot va ijtimoiy ongda, odatda, mifologiya yordamida hal qilib bo'lmaydigan, ishontirishning iloji yo'q jiddiy ziddiyatlar vujudga keladi. Bu o'rinda shakllangan fikr bilan, haqiqatan qanday ekanligi haqida bilimni farqlash ehtiyoji tyg'iladi. Bu farqlash falsafa bilan birga vujudga keladi.

Falsafa avval boshdan kundalik ongni, urf-odatni, an'anaviy qadriyatlarni va ahloq normalarini tanqid qiladi. Faylasuf hamma narsaga Shubxa bilan qaraydi, bu esa uni Shu an'analarni kelib chiqish asosida ilmning ildizini topish uchun xizmat qiladi. Falsafaning vujudga kelishida qanday ijtimoiy vaziyat, madaniyatdagi qanday siljishlar ta'sir qiladi, degan savollar tug'ilishi tabiiydir. Qadimgi Gresiyada falsafa inson hayotining ma'nosi, uning odatdagi tuzymi va tartibi xavf ostida qolgan vaqtda shakllandi.

Falsafaning u yoki bu davrda shakllanishigina emas, balki taraqqiyoti ham chuqur ijtimoiy inqirozlar bilan bog'liq bo'lib, Grek falsafasining kelib chiqishiga kelsak, u o'sha joydagi qyldorlik tizimining odatdagi mifologik afsonaviy tasavvurlarini rad etib, yangi dunyoqarashni taqoza etardi. Shunday qilib, falsafiy qarashlar odatdagi turmush tarzi va odatdagi qadriyatlar inqirozi muxitida vujudga keladi. u eskicha yondashuvlarga xos urf-odatlarni tanqid qilib, yangicha qarashlarni qaror toptirish, yangicha turmush tarzini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun falsafada nazariy va dunyoqarash muammolari uzviy bog'liqdir.

Falsafiy fikr va myloxaza beshiklaridan biri bo'lgan Misr va Bobilda eramizdan avvalgi to'rt ming yillikning oxiri va uch ming yillikning boshlarida olam haqidagi ilmiy qarashlar bilan birgalikda astronomiya, kosmologiya, matematikaga oid qarashlar vujudga keldi. Bu yerda shakllangan falsafiy qarashlarning eng asosiy xususiyati shundan iboratki, ularda, bir tomondan, sirli kuchlar, mo'jizalarga ishonch, u kuchlarning tabiat va jamiyatga ko'rsatadigan ta'sirini mutloq lashtirish xususiyati ustivor bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tomondan afsona va rivoyatlar tarzida dunyoviy bilimlar, ilmiy qarashlar ham asta-sekin

shakllana boshladi va yozma manba'larda va bitiklarda yaqqol namoyon bo'lgan. Eramizgacha bo'lgan birinchi ming yillikning o'rtalarida insoniyat tarixining taraqqiyotida qadimgi madaniyatning uch o'chog'ida Xindiston, Xitoy, Gresiyada deyarli bir vaqtning o'zida falsafiy fikrlar tarzida vujudga keldi. Uning tug'ilishi olamni mifologik tushunish dan bilimga tayanadigan dunyoqarashga o'tishdek uzoq jarayonni boshidan kechirdi.

Xindiston bashariyat tarixida sivilizatsiya beshiklaridan biri hisoblanib, uning falsafasi o'zining qadimiy va boy tarixiga ega. Qadimgi Xind falsafasini o'rganishda «Ramayana», «Maxabxarot», «Kalila va Dimna», «Vedalar» kabi mashxur asarlar ilk manbalar bo'lib xizmat qiladi. Xind madaniyati va falsafasining ana Shu bebaho yodgorliklarining har birida aql-idrok, adolat, insofdiyonat, xalollik, poklik, mehnatsevarlik, milliy totyulik, to'g'ri so'zlilik haqida va yomon illatlarga qarshi kurashish zarurligiga doir juda muxim falsafiy g'oyalar xikmatlar, rivoyatlar, maqollar shaklida bayon etilgan. Falsafiy qarashlarning kyrtaklari Xind madaniyatining eng qadimgi yozma yodgorliklari «Vedalar»da uchraydi. Bu manbada borliqning bosh manbai, moddiy ibtidosi deb hisoblangan suv, olov, havo, tuproq, yoryglik hamda oziq-ovqat, fazo va vaqt haqidagi, Shuningdek olamning tuzilishi va uni boshqaruvchi qonunlar, inson bilimining manba'lari va turlari, insonning ijtimoiy majburiyatlari kabi qator falsafiy masalalar yoritilgan. Ularda ta'kidlanishicha, tana jonning qobig'i bo'lib, jon esa - dunyoviy ryxning bir bo'lagidir. Falsafiy muammolar asosan diniy-mifologik nuqtai nazardan bayon etilgan.

Xitoydagi dastlabki falsafiy ta'limotlarda dunyo abadiy va 5 unsur olov, suv, yer, daraxt va metallardan tashkil topgan, deb yqtiriladi. Xitoy mutaffakirlarining fikricha, tabiat unsurlari si degan moddiy zarralardan tarkib topgan, u Dao degan ob'ektiv tabiiy qonuniyatga bo'ysynadi. Xitoyliklarning tabiat hodisalari qonuniyatli asosda taraqqiy qiladi, degan tasavvurlari, dunyo moddiydir, degan ta'limotiga bog'liqdir. Go'zallik va xunuklik, borliq va yo'qlik, uzyn bilan qisqalik bir-birini to'ldiradi, birin-ketin keladi, bir-biriga bog'liq bo'ladi, tabiatdagi barcha mavjudot, barcha hodisalar qarama-qarshiliklarni o'z ichiga oladi. Xitoy falsafasida insonparvarlik g'oyalarini ham olg'a syriladi Unda falsafiy qarashlarida tarbiya masalalariga katta e'tibor qaratgan. Odamlar o'z tabiatiga ko'ra, bir-birlariga o'xshaydilar, faqat tarbiyaga ko'ra, ular bir-birlaridan farqlanishi va insonlar o'rtasida o'zaro muhabbat, hurmat tamoyillari xymro

Falsafiy tafakkur va falsafiy bilimlarga bo'lgan munosabatlarning Markaziy Osiyoda shakllanishi jahonning ilm, fan, falsafa, din, adabiyot va san'at qadimdan rivojlangan, tarixi nixoyatda boy mintaqalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Markaziy Osiyoda ijtimoiy munosabatlar ravnaq topishi Yynon tarixchilari va eron manba'larida saqlanib qolgan. Dastlabki madaniy markazlarni vujudga kelishi turonda oromiular alifbosi va Shu asosida shakllangan Xorazmliklar, Sygdiyonaliklar alifbosi vujudga kelishi bu joyda yashayotgan xalqlarning boy adabiy merosi paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Turonliklarning

ogʻzaki ijodining eng dastlabki namunalari sifatida Toʻmaris, Spitamen, Zarin, Choʻpon, Shiroq haqidagi afsonalar bu xalqlarining vatanparvarlik xislatlari madx etilganligidan koʻrishimiz mumkin.

Miloddan avvalgi VI asrdan to milodning III asrigacha Turonda zardyshtiylik va u bilan bogliq dunyoqarash xukmronlik qilgan. Zardyshtiylik faqat din boʻlib qolmay, balki oʻsha davrning xukmron mafkurasi ham edi. Unda Turon xalqlarining ijtimoiy-iqtisodiy, xyqyqiy, ahloqiy qarashlari va umuman dunyoqarashi oʻz ifodasini topgan. Oʻtmish ajdodlarimizning diniy tasavvurlari, koinot va yerdagi dunyoning yaratilishi bilan bogliq afsona va rivoyatlar, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti, geografiyasi, tabiati, nabototi, ilm-fani oʻz aksini topgan. Unda qadimgi Turon oʻlkasining iqlimi, suvi, xayvonot dunyosi, yer tuzilishi, sahrolari, togʻlari haqida qimmatli maʼlumotlar berilgan. Gʻarazgoʻylik, xasad, manmanlik, fitna-fasod qattiq qoralansa, vaʼdaga vafo qilish, axdga sadoqat, samimiyat, xolislik, oʻzaro izzat-ikrom kabi odamlar oʻrtasida ustivor boʻladigan ahloqiy qoidalar sifatida ulugʻlanadi. Dunyo inson uchun sinov maydoni ekanligi odamlarni imonli boʻlishga, doimo pok-toza yurishga, tanani ozoda tutishga, har qanday yovuz niyat va soʻzlardan yuz oʻgirishga daʼvat etadigan ahloqiy qoidalar zardysht oʻgitlari, falsafiy gʻoyalar din arkonlari singdirilgan.

Avestoda qayd etilgan eng muxim falsafiy fikrlardan biri – insonlarni halol mehnat qilishga, oʻz qoʻllari bilan moddiy boyliklar yaratib, toʻq-farovon hayot kechirishga daʼvatlardir.

Maʼlumki, Sharq falsafasining yetakchi yoʻnalishi inson qalbini, ryxini poklashga, Unda komil insonlik sifatlarini vujudga keltirishga, Shu negizda ijtimoiy munosabatlarni insoniylashtirishga qaratilgan.

Mamlakatimiz taraqqiyotining yangi bosqichida taʼlimni butun lay muhitini oʻzgartirish, milliy manfaatlarni umuminsoniy manfaatlar bilan uygʻunlashtirish, falsafiy taʼlimni rivojlantirish – milliy taraqqiyot sharti⁷⁷ sifatida koʻrsatilmoqda. Taʼlim jarayonida milliy va umuminsoniy manfaatlarini uygʻunlashtirishning yangi imkoniyatlarini topish va hayotga tatbiq qilishda falsafiy bilim va ilmiy dunyoqarash tamoyillariga tayanish muhim nazariy, metodologik va amaliy imkoniyatlarini yaratadi.

Falsafiy bilimlar taraqqiyoti falsafiy bilim, ilmiy dunyoqarash ijtimoiy masʼuliyat va maʼnaviyat masalasi bilan bogʻliq muammolarning chuqurroq oʻrganilishiga zamin yaratdi.

Falsafa bilim tarixiy tafakkur maxsyli sifatida ozmi-koʻpmi barcha fanlar uchun umumiy metodologiya vazifasini bajarib kelmoqda. Bu esa uning falsafiy bilimga boʻlgan munosabati va fan yutuqlari davomiyligida Undagi ilmiy dunyoqarashni ifodalashidan dalolatdir.

⁷⁷ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi toʻgrisida”gi PF-4947-sonli Farmoni. - Toshkent: Adolat, 2017. - 112 b.

Dunyo miqyosida falsafa fani falsafiy bilim, ilmiy dunyoqarash kabi masalalari milliy va umumbashariy g'oyalarni insoniyat qalbi va ongiga singdiruvchi, ularning ma'naviyatini shakllantiruvchi sohasi sifatida talqin etilmoqda. Falsafa Undagi muammo va yechimlar falsafa fani shakllanganidan buyon mavjud bo'lib, ilmiy dunyoqarash namoyon bo'lgan barcha davrlarda ancha keskin bo'lib turgan, globallaShuv jarayoni va tyb o'zgarishlar sodir bo'layotgan hozirgi davrda falsafiy bilim asoslarini shakllantirishni taqozo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.Mirziyoyev Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent. O'zbekiston nashriyoti. 2021-y 24-b
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni. - Toshkent: Adolat, 2017. - 112 b.
3. Mamadaliev Muzaffar Umarovich. "Yoshlar ma'naviy kamolotida falsafiy yondashuvning ilmiy ahamiyati". "Fan, ta'lim va texnikani innovatsion rivojlantirish masalalari". 2022. 12-aprel Andijon 100-103-betlar
4. Mamadaliev Muzaffar Umarovich. "Falsafiy bilim va yoshlar falsafiy tafakkuriga bo'lgan munosabat". "Yangilanayotgan O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy o'zgarishlar". 2021 28-sentyabr Toshkent 207-209-betlar

URUSHDAN KEYINGI YILLARDA O'ZBEKISTONDA TA'LIM SOHASIDA YUZ BERGAN O'ZGARISHLAR XUSUSIDA

Ro'ziqulov Sherzodbek Maribjonovich

Andijon davlat pedagogika instituti
"Ijtimoiy fanlar" kafedrasida o'qituvchisi

Vatanimiz tarixida mavjud bo'lgan har bir davlatchilik va sylolalar davrida ham ilm-fan, madaniyat, san'atga e'tiborni kuchaytirganlar, ma'rifatni ulug'lagan. Natijada turli e'tiqoddagi xalqlarni birlashtirgan, iqtisodiy yuksalgan ulug'vor saltanatlar barpo etilgan. Darhaqiqat, ota-bobolarimizning o'tmishda ilm-fan sohasida amalga oshirgan ishlari, yaratgan yangiliklari, kashfiyotlari nafaqat ular barpo etgan mamlakatlar, xalqlar ravnaqi uchun xizmat qilgan, balki dunyo miqyosida ijtimoiy-iqtisodiy yuksalish uchun yo'l ochib bergan, insoniyatning ma'naviy kamolotida, hayot taraqqiyotida nihoyatda muhim rol o'ynagan. Shuningdek, mustamlaka davrlarda ham ilm-fan va ta'lim rivoji to'xtab qolgan yoki e'tibor berilmagan desak xaqiqatga yaqin bo'lmaydi. Xysyan, chor imperiyasi va sovet totalitar tartiboti yillarida ta'lim tizimida xam o'zgarishlar bo'lganligi, zamonaviy ta'lim tizimini yaratish dorasida qator amaliy ishlar qilindi.

Sovet hokimiyati yillarida uning milliy respublikalar ma'daniyati, ta'lim tizimida ro'y bergan ijobiy o'zgarishlar barobarida sotsialistik mafkura ta'sirida ta'lim tizimini xaddan ziyot mavkyralashtirilishi qator salbiy oqibatlarini keltirib chiqarganligini ham tarixiy haqiqat nuqtai nazaridan xolis va xaqqoniy tadqiq etish

ehtiyojini vujudga keltirishini hisobga olib, O'zbekiston ta'lim tizimida ikkinchi jahon urushidan keyingi davrdagi o'zgarishlarni ilmiy tadqiq etish muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda.

Respublika xalq ta'limi urishdan keyingi yillarda jiddiy sinovlarga duch keldi. Urish yillarida ta'lim-tarbiya tizimiga uncha e'tibor berilmadi va bu holat urishdan keyingi dastlabki yillarda ham davom etdi. Urish yillarida ta'lim sifati pasayib ketganligi uchun O'quvchilarni o'qishni tashlab, sinfda qolish hollari ko'payib ketgan edi. 1945-1946 O'quv yilida O'zbekistonda ta'lim jarayoniga tortilgan O'quvchilar soni rejadagi 1 mln 100 ming kishi o'rniga 823 ing kishiga tyshib qolgandi. Ayniqsa qizbolalarni o'qishga jalb qilish muammoga aylandi [1.571]. O'rta maktab bitiruvchilari orasida erta turmushga berilishi tufayli qizlar kamchilikni tashkil etgan. Bu holat 1950-yillarda ham davom etgan. Masalan, Syrxondaryo viloyatining Angor tumanidagi 13-sonli maktabda 10 nafar voyaga yetmagan O'quvchi-qizlar erta turmushga berilgan. 1957-58 O'quv yili davomida Namangan viloyati uchqo'rg'on tumani 17-sonli o'rta maktab O'quvchilaridan 22 nafari uch yildan beri maktabga qatnamayotgan bo'lsa, ulardan 17 nafarini qizlar tashkil etib, ulardan 10 nafarini turmushga chiqqan qizlar tashkil etgandi. Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidagi 8,19,25 va 104-sonli maktablarning O'quvchilaridan 15 nafar qiz erta turmushga berib yuborilgan. Bu esa aksariyat qizlarning o'rta ma'lumotga ham ega bo'lmay maktabni tashlab ketishiga sabab bo'lgan. Jumladan, 1950-1951 O'quv yilida Andijon viloyatida birinchi sinfga 10 ming nafar qizlar, shundan 9098 nafari o'zbek qizlari o'qishga borgan bo'lsa, ularning atigi 1421 nafari (11%) 10- sinfni bitirishga muvaffaq bo'lgan xolos[2.227].

Urushdan keying dastlabki yillarda ta'lim-tarbiya tizimida o'qituvchilarni yetishmasligi ham jiddiy muammolardan biriga aylandi. 1947 yil respublikadagi ta'lim muassasalarida ja'mi 4 ming o'qituvchi yetishmas edi. Xalq maorifi raxbar xodimlarining tegishli ma'lumotga ega emas edi. 1950 yillarda 7125 ta maktab o'qituvchilarga myxtoj edi [1.571]. Shunday sharoitda ham urishdan keyingi yillarda davlat iqtisodiyotini qayta tiklash uchun o'qituvchi xodimlarni turli jamoat va qishloq xo'jaligi ishlariga jalb qilish kuchaydi. O'qituvchi bilimi yoki tajribasi uchun emas, qishloq xo'jalik ishlarida o'rnak ko'rsatganligi uchun taqdirlanishi mumkinl edi. Bahorgi, yozgi ta'tillarni o'qituvchi "qadrdon dalalar"da, "mehnat-rohat" lagerlarida o'tkazdi. Yozgi ta'til davrida "tashabbus" ko'rsatib o'quvchilardan pul yig'ib, maktabni ta'mirdan chiqardi. Aksariyat o'qituvchilarning nafaqaga kasbiy kasallik bilan chiqishlari, erta vafot etishlari jamiyatda o'qituvchi kasbiga bo'lgan noto'g'ri munosabat, ular mehnatini yetarli darajada rag'batlantirmaslik oqibatida sodir bo'layotgan hodisalar edi [3.17].

O'zbekiston SSR da 1950-yillarga kelib ta'lim sohasida bir qator islohotlar amalga oshirila boshlandi. Yangi maktablar qurilishi, bolalarni umumta'lim maktablarga jalb qilish ishlari anchagina jonlandi.

O'zbekiston SSR Oliy Sovetining 1953 yil 20 mayda bo'lib o'tgan sessiyasida "O'zbekiston SSR xalq maorifining ahvoli va uni yaxshilash tadbirlari to'g'risida" qarori qabul qilinganidan so'ng tizimda bir qator o'zgarishlar sodir bo'ldi. Shu bilan birga maktablarda ba'zi jiddiy muammolar xali ham mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish asosiy masala edi. Asosan, respublikaning chekka tumanlarida maktab yoshidagi bolalarni o'kishga jalb etish borasida ishlar yaxshi tashkil etilmagan edi [4.224].

O'zbekiston SSR oliy sovetining 1957 yil 1 oktyabrdagi sessiyasida "O'zbekiston SSRda majburiy yetti yillik ta'limni to'liq amalga oshirish to'g'risida" gi qonuniga ko'ra respublikada yetti yillik umumiy majburiy ta'lim amalga oshirildi. Biroq xalq ta'limida jiddiy nyqsonlar mavjud yedi. 1958-yil dekabrda SSSR Oliy Soveti "SSSRdagi maktabning turmush bilan aloqasini mustahkamlash va xalq maorifi tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida" qonun qabul qildi. Qonunda o'qitishni turmush bilan bog'lab olib borish, yoshlarni aqliy, ma'naviy, jismoniy jihatdan yetuk qilib shakllantirish, ularga umumiy politexnik bilim berish vazifalari qo'yildi. Bu qonun 1959-yilda O'zbekiston SSR Oliy Kengashi tomonidan ham qabul qilindi. Natijada 10 yillik o'rta maktab ta'limi 11 yillik ta'limga aylantirildi. Maktablar uchun yangi O'quv rejalari, dasturlari va darsliklar yaratildi. Maktablar qoshida ustaxonalar tashkillandi. Maktab tajriba uchastkalari vujudga keldi. Fizika va matematika fanlarini o'rganish uchun ajratilgan soatlar ko'paytirildi. O'quvchilarga mashinasozlik, sanoat, qurilish va qishloq xo'jaligi bo'yicha amaliy mash'gulotlar o'tish yo'lga qo'yildi. 1962-yildayoq umumiy majburiy sakkiz yillik ta'limga o'tish amalga oshdi. Barcha yetti yillik maktablar sakkiz yillik maktablarga aylantirildi. Sanoat, qurilish va qishloq xo'jaligida ish bilan band bo'lgan yoshlarga ta'lim berish maqsadida ishlab chiqarishdan ajralmagan holda o'qish imkoniyatini beruvchi kechki va sirtqi maktablar tashkil etildi. 1958-1965 yillarda 1000 ga yaqin shunday maktablar ochildi, ularda o'qiydigan yoshlar 1965 yilda 134,5 ming kishini tashkil etdi. 1958-1965-yillarda 1000 ga yaqin shunday maktablar ochildi, ularda o'qiydigan yoshlar 1965-yilda 134,5 ming kishini tashkil yetdi [5.271].

Islohotning asosiy maqsadi sanoat va qishloq xo'jaligi uchun texnik bilimli kadrlar tayyorlash edi. Unga o'tish 1963-yilga kelib amalga oshirildi. Muddati 10 yildan 11 yilgacha oshirilgan to'liq o'rta ta'lim ta'limni kunduzgi yoki kechki maktabdagi mehnat bilan birlashtirish asosida amalga oshirilishi ko'zda tytilgan edi. Haftada ikki kun kunduzgi maktab O'quvchilari fabrikalarda yoki qishloq xo'jaligida ishlashlari kerak yedi. O'rta maktab bitiruvchilari abituriyentlik guvohnomasi bilan birga mutaxassislik sertifikatiga yega bo'lishdi. Kechki va sirtqi ta'lim tarmog'i kengayib bordi, ishlab chiqarishda kamida uch yil ishlaganlar uchun oliy O'quv yurtiga qabul qilishda imtiyozlar berildi, korxonalar tomonidan oliy O'quv yurtlariga yuborilgan shaxslarni tanlovdan tashqari qabul qilish imkoniyati yaratildi. kolxoz va sovxozlar ta'minlandi.

Urishdan keyingi yillarda ta'limda maktablarni o'qituvchi kadrlar bilan ta'minlash ham asosiy muammolardan biriga aylandi. Urushdan keyingi yillarda o'qituvchilarning kiyinish madaniyati ancha tartibga tyshdi. O'qituvchilarning kiyinish madaniyati, yashash muhiti moddiy ta'minlanganlik darajasiga bog'liq. SSSR Ministrlar Kengashining 1948 yil 10 fevraldagi "Boshlang'ich va yetti yillik maktablarning o'qituvchilari uchun yengillik va imtiyozlar to'g'risida"gi qaroriga asosan boshlang'ich, yetti yillik, o'rta maktab o'qituvchilarining oylik maoshlari 15% ga oshirildi. Oylik ish haqi o'rtacha 120 so'mni tashkil etdi. Bundan tashqari pedagogik staji 25 yildan kam bo'lmagan o'qituvchilarga oylik ish haqining 40%idan kam bo'lmagan nafaqa tayinlandi. Qishloq o'qituvchilariga esa yer uchastkalari, yashash uchun bepul uy-joy, sentyabr oyigacha qishda foydalanish uchun yoqilg'i, yonilg'ilar yetkazib berilishi ko'zda tutildi [3.19].

Ikkinchi jahon urishdan keyingi yillarda garchan ta'lim-tarbiya jarayoni mafkurlashgan bo'lsa-da, O'quvchilarni maktabga jalb etish, O'quvchi yoshlarni hunar o'rgatishga qiziqtirish masalasida, umumta'lim maktlariga O'quvchi - qizlarni ko'proq jalb etish borasida ancha ijobiy natijalarga erishildi. Biroq bu sohadagi barcha faoliyat hamda o'zgarishlar mohiyati va mazmuniga ko'ra kommunistik mafkura izmiga bo'ysindirilgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. –Toshkent: SHarq, 2000.
2. Jo'raeva N. O'zbekistonda xotin-qizlarga munosabat. –Toshkent, 2013.
3. Sharipova N. XX asrning 50-80 yillarida O'zbekiston o'qituvchilarning kundalik hayoti tarixi. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan avtoreferati. –Andijon, 2023.
4. O'zbekiston tarixi (1917 – 1991 yilar). Ikkinchi kitob 1939 – 1991 yillar. – Toshkent:O'zbekiston, 2019.
5. Ysmonov Q., Sodiqov M., Burxonova S. O'zbekiston tarixi. Darslik.– Toshkent: Iqtisod-moliya, 2006.

OLIY TA'LIM MUASSASALARINING MEHNAT BOZORIGA YUQORI MALAKALI YOSH KADRLARNI TAYYORLASHDAGI O'RN

Xakimov Dilmurod Abdulboqievich

O'zMY Ijtimoiy fanlar fakulteti

tayanch doktoranti

Bugungi kunda yuz berayotgan globallashuv jarayonlarining kuchayishi har bir davlat uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashni talab etadi. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarida qayd etilishicha, oliy ta'lim mamlakat taraqqiyotining yetakchi omiliga aylanmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarda

mutaxassislariga bo'lgan talab va ehtiyojdan kelib chiqib, oliy ta'lim qamrovi tobora kengayib bormoqda. Jahonda yuqori malakali kadrlar tayyorlash syr'ati keskin ortib talabalarning soni 2030 yilda 414 million nafarga yetishi va bu 2000 yilga nisbatan 4,2 barobarga ko'payishini ko'rsatmoqda⁷⁸. BMTning 2030 yilgacha mo'ljallangan barqaror rivojlanish kontseptsiyasida “ ta'lim tizimini boshqarish, ta'lim tizimini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish mexanizmlarini amaliyotga joriy etish”⁷⁹ dolzarb vazifa etib belgilangan.

Mamalakatimizda oliy ta'lim tizimining jozibadorligini oshirish va raqobatbardoshligini ta'minlash bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni chuqur o'rganish, tahlil qilish asosida ta'lim dasturlarini xalqaro standartlar talablariga moslashtirish, rivojlangan xorijiy mamlakatlar bilan ta'lim sohasida hamkorlikni yanada kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasida oliy ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, hududlarda davlat va nodavlat oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etish asosida oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizdan oshirish, sohada sog'lom raqobat muhitini yaratish⁸⁰ bo'yicha qator vazifalar belgilangan. Oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashni sifat darajasiga ko'tarish va xalqaro talablarga javob beradigan oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini ta'minlashning aniq va yangicha mexanizmlarini joriy etish nazarda tytiladi.

Ta'lim tizimi haqida gap borar ekan, eng avvalo ta'lim tushunchasiga to'xtalib o'tish joizdir. Ta'lim – bu davlat tomonidan qat'iy o'rnatilgan me'yorlar asosida tabiat va jamiyat unsurlarini o'rganish bo'lib, shaxs, jamiyat va davlat manfatlari yo'lida, aniq maqsadga qaratilgan ta'lim tarbiya jarayonidir⁸¹. Har qanday davlatning yetakchi resursi – bu insonlardir. Agar inson mehnat bozorida o'z o'rnini topa olishi, o'zi va oilasiga munosib hayotni ta'minlash uchun yetarli mablag' ishlab topishi uchun tegishli ma'lumotga ega bo'lsa, avval o'zi, keyin oilasi va davlat rivojlanadi. Mehnat bozorini baholashda respublika va uning hududlardagi ijtimoiy – iqtisodiy, demografik omillarni o'zida mujassamlashtirgan iqtisodiy ko'rsatkichlar yotadi. Mehnat bozorini prognozlashtirishning minimal va maksimal darajasini o'zaro uyg'unlashtirish va joulardagi bandlik xizmati xodimlari tomonidan hududiy mehnat bozoridagi vaziyatni o'rganish va istiqbolda mehnat bozorini tartibga solishda ushbu darajalar mytanosibligini ta'minlash yo'lga qo'yish muhim ilmiy – amaliy ahamiyatga ega.

Mehnat bozoridagi mytanosiblikni taminlashda oliy ta'lim tizimining o'rni katta ahamiyatga ega. Oliy ta'lim muassasalarining mintaqaviy mehnat bozoriga mo'ljallangan kadrlar tayyorlash yo'nalishlari sifati rivojlanish indikatorlarini

⁷⁸ www.unesco.org

⁷⁹ BMTning 2030 yilgacha mo'ljallangan barqaror rivojlanish konsepsiyasi

⁸⁰ Ўzbekiston Respublikasi oliy tahlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi PF-5847

⁸¹ Безгулов.А.А.,Солдатов.С.А Конституционное право России М. 2001. Том1 541ст

belgilashda mintaqa ijtimoiy – iqtisodiy darajasi, geografik joylashuvi, tabiiy sharoit kabi ko'rsatkichlarni inobatga olish orqali mintaqalarni rivojlantirishda fan, ta'lim va innovatsion ishlab chiqarish integratsiyasi tizim samaradorligini ta'minlashi mumkin.

Yoshlarning mehnat bozori - bu iqtisodiyotning mahsus ijtimoiy-demografik segmenti bo'lib, ish bilan ta'minlash siyosatida hisobga olinishi kerak bo'lgan o'z qonunlariga bo'ysynadi. Yoshlarga beqarorlik, ish tajribasining yetishmasligi va natijada kasbiy mavqei nisbatan pastligi xosdir. Aholining raqobatbardosh toifalari bilan mehnat bozorining haddan tashqari to'yinganligi tufayli yoshlarni mehnatdan begonala Shuvi hodisasi tobora oshib bormoqda. Shu o'rinda biz boshqa ijtimoiy zaif guruhlardan (nogironlar, ayollar) farqli o'laroq, yoshlar ishchi kuchining eng istiqbolli toifasi ekanligini aslo ynytmasligimiz kerak. Yoshlar mehnat faoliyati sub'ekti sifatida hali to'liq shakllanmagan bo'ladi, Shuningdek ular beqaror o'zgarishlarga moyil, doimiy ravishda mehnat funktsiyalarini o'zgartirish qobiliyatiga ega ijtimoiy qatlam hisoblanadi. Shu boisdan ham ularni ish bilan ta'minlash jarayoni "ko'p muammo" xususiyatiga ega. Ushbu muammolardan biri yosh mutaxassislarning mintaqaviy mansubligi jihatidir: masalan, qishloq yoshlari uchun ish topish ancha qiyin, chunki shahar sektorida o'z yo'larining yo'qligi ularning samarali mehnat qilishlariga jiddiy ta'sir qiladi. Ammo shahar va qishloq yoshlari ham ish bilan ta'minlash jarayonida to'plangan nazariy salohiyat va amaliy ishlab chiqarish talablari o'rtasidagi "ziddiyat"ni, Shuningdek motivatsion "ziddiyat" ni yengib o'tishlari kerak. Chunki mehnat qadriyatlarining qadrsizlanishi yoshlarning nafaqat o'z manfaatlarini uchun, balki jamiyat manfaati uchun ishlash istagini sysaytiradi.

Yoshlarning mehnat bozoridagi vaziyat, yoshga bog'liq bo'lgan ishsizlikning barqaror fonida ayniqsa 18-22 yoshdagilar uchun xarakterlanadi, bu bir qator omillar bilan bog'liq. Birinchidan, qoida tariqasida Shuni aytish mumkinlki, ushbu yosh tarkibi o'quv jarayoni bilan bog'liq bo'lib, bu kunlik ishlashni qiyinlashtiradi (yarim kunlik ish ko'p hollarda ish beruvchilar uchun ham, yoshlar uchun ham bir qator muammolarni keltirib chiqaradi), ikkinchidan, ish beruvchilar ular ish tajribasiga ega mutaxassislarni jalb qilishdan ko'proq manfaaddordir, Chunki ular yosh mutaxassislarning kasb mahoratini o'rgatishdan va ishlab chiqarish vaqti va qo'shimcha resurslarni ushbu jarayonga sarflashdan manfaaddor emaslar. Yoshlarning aksariyat qismida kayfiyat va xatti-harakatlar ustunlik qiladi, bu ularning bozor iqtisodiyotiga ega jamiyatda hayot va mehnatga bo'lgan e'tiborini ko'rsatadi. Umuman olganda, yosh avlod hozirgi sharoitga yaxshi moslashib, keksa avlodga qaraganda zamonaviy iqtisodiy tizimga chuqurroq kirib boradi.

O'z-o'zini baholashda yosh avlod o'zini jamiyat taraqqiyoti barqarorligining asosiy omili va aksariyat hollarda jamiyatdagi tyb o'zgarishlarning harakatlantiruvchi kuchi deb biladi. Yoshlar munosib kelajakning asosiy egalaridir, mamlakatimizning asosiy strategik manbai hisoblanadi. Shuni yodda tutish

kerakki, yoshlar ijtimoiy guruh sifatida bir qator xususiyatlarga ega: birinchidan, ob'ektiv sabablarga ko'ra yoshlar o'zlarining insoniy qadriyat haqidagi tasavvurlari, ma'naviy va ahloqiy dunyoqarashi va hayotiy tajribasini endi shakllanayotganligi bilan ajralib turadi, bu esa ulardagi mas'uliyatni o'z zimmasiga olishda noto'g'ri tanlov ehtimolini oshiradi. Ikkinchidan, yoshlar mavjud ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga to'liq singib keta olmaydi. Biroq, aynan yoshlar ijtimoiy harakatchanlikni maksimal darajada ta'minlaydi va iqtisodiy tashabbusning manbai hisoblanadi. uchinchidan, har qanday ijtimoiy guruh singari, yoshlar ham o'z maqsadlari va manfaatlariga ega, ular har doim ham butun jamiyatning maqsadlari va manfaatlariga to'g'ri kelmaydi. To'rtinchidan, yoshlar jamiyatda mahsus ijtimoiy funktsiyalarni ham bajaradilar. Yana bir muammo Shundaki, aholi turmush darajasi pasayganligi sababli, bu yosh davri tobora o'sib bormoqda. Nikoh ushbu yosh toifasida bo'lmasa ham, munosib oilaviy hayotni ta'minlash xarajatlari kamaymaydi. Shu munosabat bilan, yoshlarda yuqori individual mehnat daromadlariga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Mehnatni rag'batlantirish tizimida moddiy rag'batlantirish birinchi o'ringa chiqdi, bu esa oilani qo'llab-quvvatlash zarurati bilan bevosita bog'liq. Bu yerda gender xususiyatlari kasbiy faoliyatda namoyon bo'lishini hisobga olish to'g'ri bo'ladi. Aynan ayollar oilada bolalar paydo bo'lishi sababli, martaba va kasbiy o'sish bo'yicha erkaklardan sezilarli darajada orqada qolmoqda. Taqqoslash uchun, 30 yoshga to'lgan erkak ancha aniqroq professional mavqega ega ekanligini esimizda tutishimiz lozim. Yuqorida aytilganlarning barchasi yoshlarning mehnatdan rohatlanish yoki mehnatdan begonala Shuv borasidagi xatti-harakatlarini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Yoshlar - jamiyatning Shunday ijtimoiy-demografik guruhi bo'lib, u birinchi navbatda uning mehnat va ijtimoiy hayotini belgilash bosqichida bo'lganligi, hali mehnat faoliyati sub'ekti sifatida shakllanmaganligi, mehnat funktsiyalarini doimiy ravishda o'zgartirish qobiliyatiga ega ekanligi bilan xarakterlanadi. Shu sababli, bu ijtimoiy qatlamning mehnatdan begonala Shuvi jarayoni kelajakda jiddiy muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun ham bunday yoshlarni mehnatga bo'lgan munosabatini quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiqdir: 1) yoshlar birinchi marta mehnat bozoriga kiradi va ishlab chiqarish sohasida tajribasi bo'lmaganligi sababli yoshi katta ishchilaridan farq qiladi; 2) yoshlar asosan shaxsiy hayotiy munosabatlarining beqarorligi bilan ajralib turadi va Shu sababli ish tanlashda va qidirishda ko'proq muammolarga dych keladi; 3) bandlik darajasi pastroq yoshlar mavjud talablardan og'ishga ko'proq moyil bo'ladilar; 4) yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish, mehnat bozori holatidan xabardor qilish, aniq mutaxassisliklarga bo'lgan talab, kasb-hunar ta'limi imkoniyatlari va mehnat qonunchiligi asoslarini tushuntirish ko'pincha qiyin kechadi; 5) yoshlar o'ziga xos ish uslubi, ish haqi darajasi va martaba o'sishi bo'yicha o'ziga xos da'volarga ega bo'ladi.

Yoshlarni mehnatdan begonalashuvini oldini olishdagi global tendentsiyalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi, mehnatni tashkil qilish va mehnat munosabatlari o'zgarishi, Shuningdek, tadbirkorlikning yangi shakllari mehnat bozorining yangi sharoitlariga doimiy moslashishni va kasbiy mahoratni mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirishni talab qiladi. Shu boisdan ham yoshlarga munosib mehnat bandligiga o'tish uchun eng yaxshi imkoniyatlar, raqobatbardosh pozitsiyalarni taqdim etish uchun quyidagilar kerak bo'ladi:

- yoshlarga mehnat bozori talablariga javob beradigan ko'nikmalarni berib, eng yuqori sifatli ta'lim olish va o'qitishga mablag'larni sarflash;
- mehnat shartnomasi qanday bo'lishidan qat'i nazar, yoshlarga ijtimoiy himoya va asosiy xizmatlardan oqilona foydalanish imkoniyatini berish va har bir g'ayratli yosh, jinsi, daromad darajasi va ijtimoiy-iqtisodiy holatidan qat'i nazar, samarali mehnat qilishi uchun barcha uchun teng sharoit yaratish;
- ishlab chiqarishga sarmoyalar hajmini oshirish va mehnat bozorlari va umuman jamiyatning yoshlarga bo'lgan e'tiborini yanada kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. BMTning 2030 yilgacha mo'ljallangan barqaror rivojlanish kontsepsiyasi
2. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi PF-5847
3. Bezgulov.A.A.,Soldatov.S.A Konstitutsionnoe pravo Rossii M. 2001. Tom1 541st

YANGI O'ZBEKISTONDA UCHINCHI RENNESANS POYDEVORI

Iqboljon G'ofurov
ADU doktoranti

Bu dunyoga kelgan barcha insonlar orzu umidlar bilan hayot kechiradi, o'z vatani istiqboli, farzandlari kelajagi uchun hayrli niyatlar qilib, tinch totyv yashash, farovon hayot kechirishni maqsad qiladilar. Bunday orzu-intilishlarning zamirida hamisha ma'naviyat va ma'rifat yotadi.

Har bir jamiyat o'ziga muhim bo'lgan shaxsni tarbiya qiladi. Unga o'zining taraqqiyot darajasi va tendentsiyalaridan kelib chiqib ma'naviy, ahloqiy, diniy, huquqiy va kasbiy professional talablarni qo'yadi. Jamiyatning yuksalib taraqqiy etishi ham inson, uning erkin va farovon, xavfsiz turmush kechirishi bilan izohlanadi. Ushbu jamiyatning to'liq qoidalarida javob beradigan kishilar tarixning har bir davrlarida tur xil atalganlar. Masalan, Yusuf Xos Hojibning "Tugal er",

Abu Nasr Farobiyning “Fozil kishi”, tasavvuf namoyondalari “komil inson” deb ataganlar.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Uchinchi renessans” va “Yangi O‘zbekiston” atamaları negizida mana shunday komil insonlar orqali jamiyatni yangilash, yer yuzining ba’zi halqlarigagina nasib qiladigan yuksak ko’tarilish uyg‘onish, ya’ni Rennesans davrini boshlash g‘oyasi yotadi. “Biz bu yo‘lda islohotlarimizning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lgan jamiyatimiz a’zolarining bor bilim va salohiyati, kuch va imkoniyatlarini, butun azmy shijoatimizni ishga solishimiz zarur”⁸², deb Muhtaram Prezidentimiz ta’kidlab o’tadilar.

“Rennesans” atamasi frantsuzcha “qayta tug‘ilish” degan ma’noni anglatadi. Ushbu tushuncha ning mazmuni ancha keng bo‘lib: madaniyat sohasida, ilm-fan, san’at, ta’lim-tarbiya, umuman, jamiyat hayotida ro’y bergan uzoq muddat turg’unlikdan so‘ng qayta jonlanib, rivojlanishni ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimi sifatida yangi bosqichga chiqishini bildiradi. Ilk bor “Rennesans” Yevropada yuzaga kelgan o‘rta asr mytaassibligidan so‘ng XV-XVI asrlarda so‘ng rivojlanish davriga qo‘llanilgan tushuncha dir. Renessans atamasi ijtimoiy hodisa sifatida o‘zbek tiliga Uyg‘onish davri deb o‘girilgan.

Avstriyalik atoqli sharqshunos olim Adam Metsning 1909 yilda yozilgan “Musulmon Renessansi” nomli asarida Renessans faqat Yevropaga xos hodisa bo‘lib qolmay balki, Sharqda nisbatan avvalroq sodir bo‘lgani haqidagi qarashlarini keltirib o’tadi.

Rossiyalik sharqshunos akademik N.I.Konrad Renessans VII-VIII asrlarda Xitoyda boshlanib, VIII asrda Hindistonda davom etgani, Undan IX-XII asrlarda islom mamlakatlari estafetani qabul qilgani, mo‘g‘yl istilosi tufayli ancha pasayib qolgan yuksalish Amir Temur va Temuriular davrida yana qayta gyrryab o‘sganini ta’kidlaydi. Uning “Ya bery eto slovo ne kak metafory, a kak istoricheskii termin. Mi znaem Vozrozhdenie kak etap velikogo kulturnogo pod’yoma v neskolko zastoyavshemsya feodalnom mire... Pod’yom v starom Vozrozhdenii proyavilsya i v literature, i v iskusstve, i v teoreticheskoy misli. Poslednee osobo relefno proyavilos v sredneaziatskom Vozrozhdenii X-XV vv., ozaryonnom blistatel’nimi imenami al-Farabi, al-Biryni, ibn-Roshda, ibn Sini”⁸³ iboralari fikrimizni isbotlaydi. u O‘rta Sharq Uyg‘onish davrini Alisher Navoiy zamonasigacha bog‘lab, Javoharlal Neryni va Boburni ham Renessansning muhim vakili, deb baholagan edi.

XV asrdan Renessans Yevropaga ko‘chadi. Bu vaqtgaga kelib Yevropa uch yuz yildan ortiq vaqt davomida islom olami, jumladan, bizning buyuk ajdodlarimizning boy falsafiy merosini, ayniqsa, Muso Xorazmiy, Ahmad Farg‘oniy va Ibn Sino asarlarini chuqur o‘zlashtirib olgan edilar.

⁸² Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. T., “O‘zbekiston” nashriyoti. 2021 y. 3-bet.

⁸³ Гулыга А.В., Н.И.Конрад как философ//Проблемы истории и теории мировой культуры.М.: Наука, 1974, с 49.

Haqiqatan tarixan olganda biz ikki Renessansni boshdan kechirdik: birinchisi IX-XII asrlarda mintaqada yuz bergan “Ma’rifiy renessans”dir. Ushbu uyg’onish davrida buyuk allomalar, qomysiy olimlar va mutafakkirlar yetishib chiqdilar. Nemis olimi Fredirik Starr “Yo’qotilgan ma’rifat” asarida yozilganidek, “Markaziy Osiyoda ma’rifatning oltin asri” bo’lmish ushbu davrda, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta’kidlab o’tganidek, “yurtimiz zaminidan yetishib chiqqan aniq fan sohasida Muhammad Xorazmiy, Abu Bakr Roziy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Farg’oniy, Umar Hayyom, Mirzo Ulug’bek, falsafa sohasida Abu Nasr Farobiy, Ibn rushd, Muhammad G’azzoliy, Aziziddin Nasafiy, tibbiyot sohasida Abu Ali ibn Sino, tilshunoslikda Mahmyd Zamahshariy, she’riyatda Abu Abdullo Rudakiy, Abulqosim Firdavsiy, Hofiz Sheroziy, Nizomiddin Ganjaviy barakali ijod kilganlar”⁸⁴.

Sharq uyg’onishning ikkinchi davri - “Temuriylar Renessansi”deb ataldi. Bu XIV-XVI asrlarga to’g’ri keladi. Bu davrda Amir Temur tomonidan bunyod etilgan ulug’vorsaltanatning shukuhi, ilm-fan va madaniyat rivojiga homiy bo’lib, uning uyksalishiga keng yo’l ochib bergan, din ylamolari, olimlar, san’at ahliga, yozuvchilar, she’riyat shaydolariga alohida g’amxo’rlik ko’rsatganlar. Adolat torozisini orqali mamlakatni boshqarib, ma’naviy-ma’rifiy uyksalish homiysi bo’lib, sharq Uyg’onish tamaddunining ikkinchi bosqichiga asos solganlar.

Bu davrda Qozizoda Rumi, G’iyosiddin Koshiy, Mirzo Ulug’bek, Ali Qushchi singari Benazir olimlar, Lutfiy, Hofiz Xorazmiy, Sakkokiy, Abdurahmon Jomiy, Bobur Mirzo, Alisher Navoiy kabi mutafakkir olimlar maydonga chiqdi. Sharafiddin Ali Yazdiy, Mirxond, Xondamir kabi tarixchi ulamolar, Mahmud Muzahhib, Kamoliddin Behzod singari betakormysavvirlar, ko’plab musiqaShunos va me’morlar, xattotlar va sozandalarning Shuhrati butun dunyoga mashhur bo’lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. T., “O’zbekiston” nashriyoti. 2021 y. 3-bet.
2. Guliga A.V., N.I.Konrad kak filosof//Problemi istorii i teorii mirovoy kulturi.M.: Nayka, 1974, s 49.
3. Prezident Shavkat Mirziyoyevning “Markaziy Osiyo dunyo sivilizatsiya chorrahasida” Yunesko shafeligida o’tkazilgan xalqaro madaniyat forumidagi so’zlagan nutqidan. 2021 yil 15 senyatbr.

⁸⁴Prezident SHavkat Mirziyoevning “Markaziy Osiyo dunyo tsivilizatsiya chorrahasida” Yunesko shafeligida o’tkazilgan xalqaro madaniyat forumidagi so’zlagan nutqidan. 2021 yil 15 senyatbr.

OILANING HUQUQIY TUSHUNCHASI

G'ulomjonov Odiljon Raximjon o'g'li
O'zMu, davlat va fuqarolik jamiyati
institutlari boshqaruvi yo'nalishi, magistranti

Oila huquqi – bu ikki jins, erkak va ayolning nikoh tuzish tartibi va shartlari, er-xotinning mulkiy xarakterda bo'lgan, shuningdek mulkiy xarakterda bo'lmagan shaxsiy munosabatlardan kelib chiqadigan huquq va majburiyatlari, nikohning tygatilishi va uning haqiqiy emas deb topilish oqibatlari, asoslari va tartibi, qon - qarindoshlik, bolalarning nasl-nasabini belgilash qoidalari, ota-onalar (farzandlikka oluvchilar) va bolalar o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy va ular bilan bog'liq mulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq tarmog'idir.

Oilaviy huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan munosabatlar – *oila huquqi predmetidir*.

Oila o'ziga xos ijtimoiy, iqtisodiy, moliyaviy va boshqa funktsiyalarni bajarib, davlat va jamiyat rivojiga katta ta'sir ko'rsatadi. u mehnat resurslarini shakllantirishning manbasi hamda aholi bandligini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi. Shuning uchun oila rivojiga shart-sharoitlar yaratish, uni qo'llab-quvvatlash mamlakatimiz taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligining muhim omillaridan hisoblanadi.

Prezidentimizning 2018 - yilning 27 - iyundagi «O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»⁸⁵gi qarori bilan konsepsiyaning ustuvor vazifalari va amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar tasdiqlandi. Mazkur konsepsiyaning amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan bo'lib, Unda oila institutini mustahkamlashning institutsional va huquqiy asoslarini takomillashtirish, ijtimoiy sheriklikni kuchaytirish, qiyin hayotiy sharoitga ega oilalar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z vaqtida olish maqsadida «Oila» markazining yagona idoralararo axborot bazasini yaratish ko'zda tutilgan.

Mamlakatimizda oila va uning a'zolarini ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha qonunchilik bazasi yaratilgan va u uzluksiz takomillashtirilib, amalga keng joriy etilmoqda. Oilani davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ularni hal tomonlama jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida barqarorligini ta'minlash har bir mamlakatning doimiy e'tiborda bo'ladigan ustuvor yo'nalishlardan biri sanaladi. Binobarin, xalq oilalardan tashkil topar ekan uning barqarorligi, oilalarning tinch va totyvligi mamlakatning rivoji va istiqbolini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Oila huquqi nikoh, er-xotinlik hamda qarindoshlik munosabatlarini tartibga soladigan va belgilaydigan huquq normalaridan iboratdir. Oila to'g'risidagi qonun

⁸⁵O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 27.06.2018 yildagi PQ-3808-son. <https://lex.uz/docs/-3797625>

hujjatlari nikoh tuzish, nikohning tygatilishi (tygashi) va uni haqiqiy emas deb topish shartlari va tartibini belgilaydi, oila a'zolari: er-xotin, ota-ona va bolalar (farzandlikka oluvchilar va farzandlikka olinganlar) o'rtasidagi, oila to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tytilgan hollarda va doirada esa qarindoshlar hamda o'zga shaxslar o'rtasidagi shaxsiy nomulkiy va mulkiy munosabatlarni tartibga soladi, Shuningdek ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni oilaga olish shakl va qoidalarini, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartibini belgilaydi.

Shuningdek, oilaviy biznesni, oilalarga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish, Oila kodeksining oilaviy huquqiy munosabatlarning javobgarlik mezonlarini aniqlash, alimentlarni belgilash, ajrashish vaqtida ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilishga oid normalarini yanada takomillashtirish, ko'p bolali va muhtoj oilalarga imtiyozli kreditlar (ipoteka, iste'mol va boshqalar) berish va yer maydonlarini taqdim etish va boshqalar ham nazardan chetda qolmagan.

Konsepsiyada nikohdan oldin tibbiy ko'rikdan o'tish tizimini takomillashtirish, erta va qarindoshlar o'rtasidagi nikohlarning, tyg'ma nyqsonlar bilan bolalar tug'ilishining oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish masalasiga ham ahamiyat berilgan.

Hujjatda ijtimoiy himoyaga ham e'tibor qaratilgan bo'lib, voyaga yetmagan yoki nogironligi bo'lgan farzandlarni tarbiyalayotgan yolg'iz va ko'p bolali ota-onalarga yer uchastkalaridan samarali foydalanishida ko'maklashish, ota-onalar uchun nogironligi bo'lgan farzandlarni to'g'ri parvarishlash va tarbiyalash bo'yicha metodik hamda amaliy qo'llanmalarni ishlab chiqish, patronaj va ijtimoiy xizmatlar yordamida ularning ko'nikmalarini oshirish va boshqalar ham nazarda tytilgan.

Oila uzoq davom etgan tarixiy taraqqiyot natijasidir, jamiyat tuzilishi nining ob'ektiv zarur, ajralmas qismidir.

Ijtimoiy ma'noda oila odamlarining ijtimoiy jihatdan alohida uyushgan guruhlar, ma'naviy xo'jalik, maishiy va boshqa turmush shartlari hamda manfaatlari bir xil bo'lgan shaxslar ittifoqidir.

Oila eng muhim ijtimoiy vazifalarni;

- Insonni yaratish;
- Bolalarni tarbiyalash;
- Odamlarni jismoniy va ma'naviy jihatdan kamol toptirish, ularni ma'naviy birlashtirish;
- Birgalikda xo'jalik yuritishni ta'minlash;
- O'zaro yordam ko'rsatish;
- Jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlash demografiya jarayonlarini yaxshilash vazifalarini bajaradi. Ayni oilada inson xarakterining asoslari, mehnatga ma'naviy va madaniy boyliklarga munosabat shakllanadi.

Jamiyat mustahkam, ma'naviy va ahloqiy jihatdan sog'lom oiladan g'oyatda manfaatdordir. Shu bois u oilani mustahkamlash, ijtimoiy vazifalarni bajarishda, bolalarni tarbiyalashda unga ko'maklashish, bolali oilalarning hamda kelin-kuyovlarning moddiy, yy-joy maishiy sharoitlarini yaxshilash to'g'risida g'amxo'rlik qilish yo'lini tutishi lozim.

Oila bolalar to'g'risida g'amxo'rlik qilishga, ona va bola manfaatlarini muhofaza etishga, onalikni rag'batlantirishga qaratilgan tadbirlar turkumini nazarda tutuvchi huquq oilaviy munosabatlarni mustahkamlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar (mulkiy, nomulkiy va boshqa) oila huquqi normalari bilan belgilangan bo'lib, ular oilaviy-huquqiy munosabatlar deb ataladi. Oilaviy huquqiy munosabatlarni tartibga solish Oila institutining predmetini tashkil etadi.

Oila qonunchiligi quyidagi munosabatlarni tartibga soladi:

- nikoh tuzish tartibi va sharti;
- nikohni tygatish va uni haqiqiy emas deb topish;
- oila a'zolari o'rtasidagi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni (er-xotin, ota-ona va bolalar, farzandlikka oluvchilar va farzandlikka olinganlar o'rtasida);
- qarindosh-urug' va boshqa shaxslar o'rtasida;
- ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni oilada tarbiyalash tartibi va shakllarini belgilash.

Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasining oila qonunchiligida nazarda tutilgan huquqlari, erkinliklari, manfaatlari va, albatta, majburiyatlari tarkibiga quyidagilar kiradi:

- er-xotinning (shaxsiy va mulkiy) huquqlari va majburiyatlari;
- ota-onaning (shaxsiy va mulkiy) huquqlari va majburiyatlari;
- nikoh tuzishga teng huquqlar;
- voyaga yetmagan bolalarning (shaxsiy va mulkiy) huquq va majburiyatlari;
- ota-onalar va bolalar, er-xotin va sobiq er-xotin, qarindoshlar va boshqa shaxslarning aliment majburiyatlari;
- nikoxning tygatilish asoslari;
- er-xotinning umumiy mol-mulkka egalik qilish, foydalanish, va uni tasarryf etish huquqlari;
- nikoh shartnomasini tuzishda er-xotinning hyqykdari va majburiyatlari;
- farzandlikka olish tartibi;
- bolaning huquqi va manfaatini himoya qilish bo'yicha ota-onaning huquq va majburiyatlari;
- ota-onaning bolani tarbiyalash hamda unga ta'lim berishga doir huquq va majburiyatlari;
- ota-onalik huquqidan mahrum qilish asoslari va tartibi;
- vasiylik va homiylikka murojaat etish huquqi.

Shunday qilib, oilaviy xyqyqiy munosabatlar deganda, fuqarolar o'rtasida bo'ladigan va oilaviy huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tushuniladi.

Oilaviy huquqiy munosabatlarning sub'ekti bo'lib er-xotin, ota-ona, bolalar, vasiular va homiular, boshqa qarindosh urug'lar hamda oila qonunchiligi sohasida u yoki bu munosabatlarni hal etishda ishtirok etuvchi yuridik shaxslar, fuqarolar uyushmasi, muassasalar, organlar, ijtimoiy birlashmalar hisoblanadi.

Oila a'zolariga yoki oilaning sobiq a'zolariga tegishli, qonun bilan himoya qilinadigan ahloqiy va moddiy qadriyatlar yuzasidan oila huquqi sub'ektlari qabul qiladigan harakat va qarorlar oilaviy huquqiy munosabatlarning ob'ektlari bo'lishi mumkin.

Oila to'g'risidagi qonun hujjatlarining vazifalari oilani mustahkamlashdan, oilaviy munosabatlarni o'zaro muhabbat, ishonch va hurmat, hamjihatlik, bir-biriga yordam berish hamda oila oldida uning barcha a'zolarining mas'ylligi hissi asosida qurishdan, biron-bir shaxsning oila masalalariga o'zboshimchalik bilan aralashishiga yo'l qo'ymaslikdan, oila a'zolari o'z huquqlarini to'sqinliksiz amalga oshirishini hamda bu huquqlarning himoya qilinishini ta'minlashdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 27.06.2018 yildagi PQ-3808-son. <https://lex.uz/docs/-3797625>
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatining birgalikda barpo etamiz.-Toshkent: O'zbekiston, 2016.- 32 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.-Toshkent: O'zbekiston, 2017.-48 b.

HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI MADANIYATINING TARIXIY, FALSAFIY, IJTIMOIIY, DINIY MANBAI

Ro'ziyev Akmal Nosirdjonovich,
Hamraboiev Ilhomjon Sotvoldiyevich
Andijon FVB HFX O'quv markazi o'qituvchlari

Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM) biz uchun yangi tushuncha bo'lishiga qaramay, uning biz bilgan tarixidan avvalgi davri mavjud. Bu ko'rilayotgan kategoriyaning oyoqqa turishiga va rivojlanishiga o'ziga yaqin fanlarga xos ko'rinishlar, dunyoqarashning ta'siri sezilarli darajada ahamiyatga egadir. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)ning manbaini tavsiflash uchun tarixan transformatsiyalangan xavf, tazyiq, xavfsizlik tushuncha lariga insoniyat tarixi davomida ma'no beruvchi konsepsiyalarini tashxislash maqsadga muvofiqdir. Buni turli tarixiy davrlarda yashagan odamlarning ongida falokatlar,

ularning oqibatlarini alohida xususiyatlarini tavsiflash orqali amalga oshirish mumkin.

Birinchisi, ommaviy qo'rquv va xavotirlarning jamlanmasini hamda ularni yengib o'tishning chora-tadbirlarini o'z ichiga olsa, ikkinchisi tabiiy muhitning o'zgarmas elementi sifatida bo'lgan insonning dunyoqarashi, o'zaro uzilmas va tig'iz aloqani tushunish i, tabiiy muhofazalash harakatlarini o'tkazish zaruriyatini anglash darajasidir. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati (HFXM)ning tushuncha sini vujudga kelishiga va sezilarli ta'sir etishiga xavfsizlik, Shu bilan birga atrof-muhit muammosini aks ettiruvchi turli falsafiy va ijtimoiy ta'limotlari, nazariyalar, konsepsiyalar sabab bo'ldi.

Nihoyat, sivilizatsiya, etnoslar, xalqlar, alohida odamlar, ilm, madaniyat, turli inson faoliyati sohalarining rivojlanishiga, turli jamoat informatsiyalarining ijtimoiy tuzilishi ga va funksiyalariga sezilarli faktorlardan biri – diniy dunyoqarashdir. Shu sababli, dunyo dinlarining mavqeyi, aqidasi, me'yorlari va odatlari hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash muammolari bilan jipslikda olib borish alohida qiziqish yuzaga keltiradi. Qadimiy dunyo uchun falokatli anglashni shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy faktori bo'lib, atrofda ro'y berayotgan tabiiy va antropogen hodisalar (yil faslining o'zgarishi, insonlarning tug'ilishi va vafoti, davlatlarning gykirashi va vayron bo'lishi)ning davriyligi va bu anglashni tashqi dunyoga (tabiiy ofatlar, dyshmanlarni bostirib kelishi va h.k.) yo'naltirishlari hisoblangan. [1]

Qadimgi odamlarning o'ziga, yaqinlariga, oilasiga, qabilasiga, davlatiga nisbatan xavfsizlik holatini baholash uchun ishlab chiqilgan tushuntirish chizmalari, ya'ni avvaldan his etish va oldini olish funksiyasiga ham ega bo'lgan. Bu chizmalar asosan, falokatlar va ofatlarning sababidan qochish bo'lsa, eng kam darajadagina – bunday jarayonlarni va hodisalarning vayron qiluvchi ta'sirini yymshatish chora-tadbirlarini qo'llash bo'lgan.

Bular afsonalarda, miflarda o'z aksini topgan. Haqiqatni bilish vositalari va usullari mukammal bo'lmaganligidan odamlarni fikricha, mavjud dunyo bilan insonlar o'rtasida vositachi sifatida mahsus, tushunib bo'lmaydigan, kelajakni bashoratlaydigan g'ayritabiiy kuchlar dunyoni yaratishi turtki bo'ldi. Aslini olganda, g'ayritabiiy kuchlar o'zini bevosita tashuvchi o'simliklar, hayvonlar, jonsiz predmetlardan bilan birga, insonlar xarakterini bilish, o'zini tyta olish xususiyatlariga ham ega edilar. Tabiatni bilish jarayonini ilmiy asosga qo'yishning ilk harakatlarini tartibga solish Misr, Xitoy, Osiyo davlatlari, Arabistonning erta sivilizatsiyasi davriga to'g'ri keladi.

O'rta asr Sharq olimlari ichida Abu Rayhon Beruniy (973-1048)ning ilmiy merosi alohida o'rin tutadi. U tarixchi, lingvist, astronom, faylasuf sifatida juda ko'p ilmiy meros qoldirgan allomadir. Bu davrda Beruniy metallar va qimmatbaho minerallar bilan bog'liq ko'plab qiziqarli ilmiy tajribalarni amalga oshiradi.

Uning bu tajribalari natijalari olimning solishtirma og'irliklar haqidagi «Metallar va qimmatbaho ma'danlarning hajmlari bo'yicha nisbatlar haqida kitob» risolasidan o'rin olgan. Shuningdek, bu davrda Beruniy qator astronomik

kuzatishlarni, jumladan, Yrganchda ekliptikaning osmon ekvatoriga og'maligini o'lchashga doir talay kuzatish ishlarini bajaradi. 1016-yili bizgacha yetib kelmagan «Quyosh harakatini aniqlash usuliga doir ko'rsatma» degan risolasini yozdi. Uning geografiya, mineralogiya va farmakalogiya bo'yicha qoldirgan merosi bu fanlar tarkibidan ajib bir durdona sifatida o'rin oldi. Olimning matematika va astronomiya sohasidagi ishlari esa jahon tabiatshunosligining rivojiga ulkan hissa bo'lib qo'shiladi. Bundan tashqari, uning ilmiy merosi asosida inson va tabiat o'rtasidagi tafovutlar va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflar «Hayot faoliyati xavfsizligi» fanining shakllanishida ham o'z ifodasini topgan.

Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatini O'rta asr sharoitida dunyo madaniyatining oldingi qatoriga olib chiqqan buyuk mutafakkirlardan biri - Abu Ali ibn Sino (980-1037) bo'lib, u Yevropada Avitsenna nomi bilan mashhurdir.

Ibn Sino iste'dodli, xotirasi kuchli, zehni o'tkir bo'lganligidan o'z davrida ma'lum bo'lgan ilmlarni tezda egallay boshladi. Ibn Sino yosh bo'lishiga qaramay, Abu Abdylloh Notiliy rahbarligida falsafani, Hasan ibn Nuh al-Qumriydan tibbiyot ilmini har tomonlama o'rganadi, asta-sekin tabiblik bilan ham shug'ullanadi. u o'zidan avval o'tgan Sharq mutafakkirlar asarlarini chuqur o'rganish bilan birga, Qadimgi yunon tabiiy-ilmiy, falsafiy merosini, xususan, Aristotel, Yevklid, Ptolemey, Galen, Gippokrat, Pifagor, Porfiriylar asarlarini ham qiyos bilan o'rgandi.

Ibn Sino «Risalatun fi taqsim al-mavjudot» asarida butun borliqni tarkibiy qismlarga bo'lib, birma-bir sanaydi va ularga ta'rif berib o'tadi. Vujudi vojib, vujudi mumkin, substansiya, aksidensiya, materiya, shakl, aql, unsur, jism, quvvat, sezish, mineral, hayvon, nutq, lison kabi kategoriyalar bu risolada qisqacha ta'riflanadi. [2]

Hanuzgacha zamonaviy tibbiyot Abu Ali ibn Sinoning «Tib qonunlari» nazariy va klinik meditsina ensiklopediyasidan foydalanib kelishi va o'z mavqeini yo'qotmaganligi dunyo miqyosidagi tahsinga loyiqdir. Bu barcha sohaga aloqador fanlarda jumladan, «Hayot faoliyati xavfsizligi» faniga doir eng muhim bo'limi tarkibidagi «Kasb kasalliklari», Shuningdek, uning yuzaga kelish sabablari, kechishi, oldini olish choralari va davolash tadbirlari haqida aynan tib ilmining syltoni Ibn Sinoning «Tib qonunlari» asaridan foydalanilgan. [3]

XIII asrgacha xavfsizlikni shakllanish munosabatida islom dini madaniyati katta rol o'ynadi. VII-IX asrlarda Islomda diniy-falsafiy oqim – tasavvuf paydo bo'ldi. Sharqda eng mashhur bo'lgan tasavvuf tariqatlari – naqshbandiylik, qodiriylar, shoziliylardir. Qur'oni Karimda o'z aksini topgan Arabiston aholisining diniy ongi darajasini ifoda etuvchi diniy-siyosiy va ijtimoiy qarashlar, huquqiy va ahloqiy mezonlar butun musulmon olami uchun hozirgacha shakl-shubhasiz umumiy qadriyat hisoblanadi. Islomdagi yo'nalish, mahzablar va fiqhlar aynan Shu davrda paydo bo'ldi. Bu musulmonlarning diniy birligi hal qilib bo'lmaydigan muammo bo'lib qoldi. X-XI asrlarda an'anaga sodiq synniylar bilan imomiy shialar o'rtasida munosabatlar keskinlashib ketdi. G'oyaviy kurashlar keying asrlarda ham davom etdi. Shu o'rinda, Islom olamining rivojlanishiga Movaraynnahrda yetishib chiqqan allomalar o'z hissasini qo'shdi. Muhaddis Imom

Buxoriuning hadislar to'plami "Al-Jome as-Sahih" Qur'oni Karimda keyin ikkinchi manba hisoblanadi. O'z navbatida ushbu manba Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining ayrim talqinlarida aks ettirilgan. [4]

XIII asrdan boshlab, xavf tushuncha sining ma'nosiga o'zgarish kirishi boshlandi. Natijada, davlatlarning parokandaligi, har bir xonlikning faqat o'z mulkini saqlab qolishga intilishi, o'zidan kuchsizlarga doimo tazyiq qilishi, atrofdagi davlatlarning xavf solishi oqibatida eng asosiy geografik jihatdan xavfsizlikni ta'minlash, xonliklarni birlashtirib, kuchli davlat bunyod etishni his qilishga, yangi yerlarni bosib olishga Undadi. Faqat kuchli davlatgina xavfni oldindan ko'ra olish, potensial xavflarning manbaiga mansub bilimlarni o'rganishni taqozo etadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi – inson hayoti, sog'lig'i hamda uning nasliga ta'sir etuvchi real xavflar aniq ehtimollik asosida bartaraf etilgan inson faoliyati holatidir, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati esa uning ajralmas qismi. [5]

«Hayot faoliyati xavfsizligi» fani – ilmiy metodologik fanlar qatoriga kirib, uning asosiy maqsadi – inson hayot faoliyati davomida yuzaga keladigan xavflarning kelib chiqish sabablarini, oqibatlarini va ularni yo'qotish uslublarini, xavfsiz ish sharoitlarini yaratish, tabiiy, texnogen va ekologik favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish, ularni ham nazariy, ham amaliy jihatdan himoyalashga tayyorlash hamda jarohatlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish qoidalarini o'rgatishdan iborat. «Hayot faoliyati xavfsizligi» fani 3 ta mustaqil fanlar: «Mehnatni muhofaza qilish», «Atrof-muhitni muhofaza qilish» va «Fuqaro muhofazasi» fanlari asosida yuzaga kelgan bo'lib, «Hayot faoliyatining xavfsizligi madaniyati» (HFXM) Ushbu fanlarning asosi sifatida qaraladi. [6]

Hayot faoliyatining xavfsizligi madaniyati (HFXM) tushuncha sining asosiy mazmunini aniqlash uchun alohida tashkil etuvchilari bo'lgan madaniyat, xavfsizlik, hayot faoliyatini semantik tashxis qilish va bularni bir-biriga zid bo'lmaydigan holatda birlashtirish zarur. Keng ko'lamda texnomadaniyat, ommaviy madaniyat, madaniy hayot, madaniyatli inson, odob-ahloq madaniyati, qadimiy dunyo madaniyati va boshqa tushuncha lar o'zining mantiqiy yuklamasi bilan bir-biridan farqlanadi. Madaniyat odamlarning hayoti va faoliyatini turi va shaklida, ularning o'zaro munosabatlarida ifodalanadi. [7]

Ilmiy - falsafiy adabiyotlarda madaniyat – bu insonning ruhiy, jismoniy, diniy layoqatlarini parvarishlash, yaxshilash va fazilatli qilishdir. Shu bilan birga, keng ma'noda madaniyat xalqning yoki bir guruh xalqlarning hayotini, yutuqlarini, ijodiyotini namoyon qilish jamlanmasidan iborat. Tarbiyachilik lu'gatda madaniyat terminiga quyidagicha ta'rif beriladi: Madaniyat (lotincha "cyultura" – haydamoq, ishlamoq, tarbiyalamoq, rivojlantirmoq, qadriga yetmoq) – tarixan ma'lum darajada jamiyatning, insonning ijod kuchlari va layoqatini rivojlanishi bo'lib, u odamlar hayotini va faoliyatini tashkil etish shakllari va turlarida, o'zaro munosabatlarida, hamda ular tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlarida gavdalanadi.

Shunday qilib, madaniyat tushuncha sining ko'plab aniqliklarini va

xavfsizlik hayot faoliyati birikmalarini umumlashtirib quyidagicha ta'rif berish mumkin: «Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati» (HFXM) – insonni ijtimoiy uyushmasining holati bo'lib, hayot faoliyati jarayonida ma'lum darajada uning xavfsizligini ta'minlovchisidir.

Shuning uchun hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllanishining asosiy maqsadi insonlar, mehnat kollektivlari, butun jamiyatning shunday holatiga erishishi kuzatiladiki, Unda hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash asosiy ichki ehtiyoji bo'ladi va Ushbu ehtiyojlarni qoniqtirish uchun zaruriy shart-sharoitlar mavjud bo'ladi.

Talabalar o'rtasida zamonaviy hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini rivojlantirish zamonaviy oliy ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish barcha oila va o'rta mahsus ta'lim O'quv yurtlari fanlarida amalga oshiriladi, ammo zamonaviy hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga asosiy hissa – hayot faoliyati xavfsizligi asoslari faniga tegishli.

Ushbu tahlilni o'tkazgandan so'ng, biz aniqlagan eng asosiy umumiy semantik birliklarni, ya'ni faoliyat, rivojlanish, munosabat va hulq-atvorni aniqladik. Biz bu ta'rifni beramiz. «Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyati – bu nafaqat jamiyatning o'zini-o'zi saqlab qolishini, balki rivojlanishini ta'minlaydigan kasbiy va maishiy faoliyatda xavfsizlikka bo'lgan hayotiy qadriyatlar, bilimlar, ko'nikmalar va munosabatlarni sintez qilishda namoyon bo'ladigan umumiy madaniyatning ajralmas qismidir». Fanning diqqat markazida jamiyat rivojlanishining oliy maqsadi bo'lgan inson turadi, ya'ni bu fan inson xavfsizligini hayot kechirish va faoliyat ko'rsatishning barcha sohalarida ta'minlash muammolarini o'rganadi. [8]

Jamiyat va tabiat asosi, uni o'z faoliyati bilan rivojlantiruvchi va boshqaruvchisi inson ekanligini e'tiborga olib, uning hayot faoliyatini yaxshilash, e'zozlash – taraqqiyot yo'lidagi muhim omildir. Zamonaviy taraqqiyotning rivojlanishi dunyodagi muhim jarayonlarni va hodisalarni kuchayishi bilan xarakterlanadi. Eng samarali vositalardan biri bu – sohada bilimlarni rivojlantirish va madaniyatni shakllantirish hisoblanadi. [9]

Boshqa muhim ahamiyatli faktor bo'lib insonni tayyorlanganligi, bilim va ko'nikmalari, tarbiya tavsifi hisoblanadi. Shuning uchun xavfli va favqulodda vaziyatlardan muhofazalanish usul va vositalarini chuqur va o'zlashtirishni mustahkam egallashi, turli sharoitlarda xavfsiz xatti-harakatlarni bilishi va ko'nikmalariga ega bo'lishi, xavfsiz tarzdagi shaxsning sifatli rivojlanishi insonlarning hayot faoliyati tavakkalligini pasaytirishni asosi hisoblanadi.

Bu jarayonda insonning sifati yaxshigina rol o'ynaydi, u yoki bu mahsilot ishlab chiqarish jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishda shaxsning individual ruhiy xossalari tushuniladi. Bular: temperament, xarakter, iroda, emotsional muhit, insonning qobiliyati va b. Ularning bir qismi avvaldan genetik aniq, masalan, temperament, yuqori asabiy faoliyat turi, qabul qilish, eslash jarayonini tavsiflari ijtimoiy muhit ta'sirida juda kuchsiz o'zgaradi.

Hayot faoliyati xavfsizligi darslarida talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish diagnostikasini o'rganib chiqdik. Buni O'quv jarayonining tarkibiy qismi sifatida tushunish kerak, uning asosiy vazifasi – talabalarning xavfsiz hayotga tayyorligini rivojlantirish natijalari to'g'risida ma'lumot olishdir.

Talabalar o'rtasida hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini aniqlashda turli xil mezonlar qo'llaniladi: standartlar, parametrlar, ko'rsatkichlar, o'lchovlar, me'yorlar va ekvivalentlar. Xavfsiz hayotga tayyorlikni tashxislashning asosiy parametrlari baholashning aspektlarini belgilaydi: xavfsiz hayotning tarkibiy qismlarini shakllantirish, xavfsizlikning asosi sifatida shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishdan iboratdir.

Xulosa qilib aytganda, hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish inson hayoti davomida olib borilishi kerak va uning oilasi, maktablari, mahalliy hokimiyat organlari, barcha darajadagi davlat organlari, Shuningdek jamoat tashkilotlari ham faol ishtirok etishlari kerak. Shuningdek, soha mutaxassislarini har tomonlama raqobatbardosh va malakali qilib tayyorlash – HFXMning asosiy mezonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Qadimgi dunyo tarixi» V.I.Abdiyev. Toshkent-1975.
2. «Falsafa» M.Ahmedova Toshkent-2006.
3. «Tib qonunlari» asari. Abu Ali ibn Sino. «Sharq» NMAK-2020.
4. «Encyclopedia of Sahih Al-Bukhari» bu Arabic Virtyal Translation Center. Nyy-York-2019.
5. «Hayot faoliyati xavfsizligi» V.R.Xaydarov, X.M.Yynysova, S.T.Sharipova, R.A.Abdylayeva. Toshkent-2020.
6. «Hayot faoliyati xavfsizligi» M.Tojiyev, I.Nigmatov. O'quv qo'llanma. Toshkent-2012
7. «Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatini shakllantirish asoslari» M.A.Rasyleva. Darslik. Toshkent-2021.
8. «Hayot faoliyati xavfsizligining ilmiy asoslari» N.N.Nazarova. O'quv qo'llanma. Toshkent-2018.
9. «Hayot faoliyati xavfsizligi» J.M.Qyrbonov, Z.E.Mamarasylov. O'quv qo'llanma. Samarqand-2016.

SHAXS MA'NAVIYATINI SHAKLLANISHIDA OILAVIY MUHITNING O'RNI

S.R Holdarov ADU “Falsafa” kafedrası o'qituvchisi

Har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech Shubhasiz, oilani o'rni va ta'siri beqiyosdir.

Hozirgi ilmiy adabiyotlarda oilaning ma'naviy asosi masalasida, shaxsning kamol topishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan bilim, san'at, arxitektura, milliy, diniy, ahloqiy, badiiy va boshqa qadriyat turlari, milliy istiqlool mafkurasi kabi talay ma'naviyat va ma'rifat xususida gapiriladi. Bolaning ma'naviy tarbiyasida oilaning ahamiyati muhimligi ta'kidlanadi.

Ota-onaning oiladagi moddiy, tashkiliy, tarbiyaviy va o'zaro shaxsiy masalalar yuzasidan bir-biri bilan bo'ladigan munosabatlari sof, samimiy, erning xotiniga, xotinning eriga nisbatan o'zaro xyrmati, iffati asosida qyriksagina, bunday oilada mysaffo ma'naviy muhit va hamjihatlik vujudga keladi. Ayniqsa, ota-ona munosabatidagi, ularning bir-biriga mehribonligi, farzandlariga bir xil muomalada bo'lishi, har ikki tomonning qarindosh-urug'lariga bir xilda mehr-oqibat, hurmat bilan qara-shi, bir so'zligi, hakikatni gapirish kabi ijobiy fazilatlarga ega bo'lishi, Shuningdek, sog'lom hayot kechirishi, chekish, yolg'onchilik, maishiy buzyqlik, dimog'dorlik, manmanlik va boshqa Shu kabi illatlardan xoli bo'lishi oilaviy munosabatlar madaniyatining sofligini ta'minlovchi xususiyatlardir.

Bunday ijobiy xususiyatlarga ega bo'lish, serfarzand oilalarda ham, yoki faqat er va xotin yashaydigan oilalarda ham og'ir kechadi. Chunki er-xotin turli sharoitda, muhitda tarbiyalangan, ularning qarashlari, ma'lumoti, yoshi, ma'naviy saviyasi va boshkalarda nomuvofiq mavjud bo'lishi mumkin. Er-xotinning bir-biriga ko'nikishi, o'zaro hurmati, do'stona munosabatlarining shakllanishi uchun ular orasidagi sevgi dastlabki manba bo'lsa, ahloqiy qadriyalarning gyltoji bo'lgan ibo, hayo, xushmuomalalik, mehnatsevarlik, sarishtalik, ozodalik, pazandalik, g'amho'rlik, mehr-shafqat kabi azaliy odatlarimiz oilani mustahkamlashda ikkinchi manba bo'ladi.

Yurtboshimiz ta'kidlaganidek.- "Oilaviy tarbiya masalasida xatoga yo'l qo'ymaslik uchun avvalo har qaysi xonadondagi ma'naviy iqlimni o'zaro hurmat, ahloq-odob, insoniy munosabatlar asosiga qurish ayni myddao bo'lyr edi. Bu haqda gapirganda, men mumtoz yozuvchimiz Abdylla Qodiriuning «O'tgan kunlar» asaridagi qahramonlarning o'zaro muomala va muloqotlari, ularning hatto kichik farzandlarini ham «siz»lab gapirishi misolida ota-bobolarimizning oila ma'naviyatiga qanchalik katta e'tibor berganiga ishonch hosil qilaman".⁸⁶

Farzandlarning kelajakda qanday ma'naviyat egasi bo'lishi ko'p jihatdan ota-ona, u bergan tarbiyaga bog'liq. Har bir ota-ona farzandi oldida o'z ota-lik, onalik burchini to'liq his etishi, unga javobgarligini ma'nan anglab yetishi lozim.

Sharqda oila muqaddas deb sanalgan va nikohsiz er-xotin bo'lish man etilgan. Millat ko'payishining birdan-bir yo'li erkak va ayolning nikoh va oila

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch.-T.: "Ma'naviyat",2008.-55 bet

munosabatida bo'lishidir. G'arb oilasini g'oyalar dunyosi boshqarsa, SHarqda oila urf-odat va diniy koidalar bilan tartibga solingan.

Shu o'rinda yurtboshimizni yana bir gapini yodga olishimiz darkor, bu yoryg' dunyoda hayot bor ekan, oila bor. Oila bor ekan, farzand deb atalmish bebaho ne'mat bor. Farzand bor ekan, odamzod hamisha ezgy orzu va intilishlar bilan yashaydi. Oila qyrmochi bo'lgan har bir yigit-qiz o'ziga ymr yo'ldoshi tanlashda bo'lajak farzandlarining otasi yo onasining shaxsiy fazilatlariga e'tibor berishi kerak. Chunki otaning ahloqi, odobi, onaning fazilatlariga bolaga o'tishi isbot talab qilmas haqiqatdir. Xullas, o'g'il ham, qiz bola xam eng avvalo, oila muhitida g'yncha ochadi. Ana Shu g'yncha uning ma'naviyatida, qalbida bir ymr yo'lchi yylduz kabi nyr sochib turadi.

Demak, jamiyat a'zolari, har birimiz Shuni aniq tushunish imiz kerakki, farzandlarimiz hulqi biz ota-onalarining, barcha kattalarning, rahbarlarning va boshqa oddiy fuqarolarning bir qator hatti-harakatlari yig'indisidan iborat. Shu bois, bola tarbiyasini biz ota-onalar, o'z hulqimizni yaxshilashdan boshlashimiz kerak. Shundan keyingina yoshlarni tarbiyalashga ma'naviy hylyq paydo bo'lishi mumkin. Shuningdek, tarbiyadagi kamchiliklar ildizini ham xyddi Shu yerda qidirish joiz. Har bir sohada maqsadga erishishning o'z yo'llari bo'lganidek, tarbiya sohasida ham yangi tajriba va usullarni ishga solinishi tabiiy. Oilada tarbiya ishlarini takomillashtirish uchun jamiyat, davlat ota-onaga nazariy va amaliy yordam bermog'i lozim. Bunday yordam ynytilsa, hatto kechiktirilsa bola mustaqil fikr yuritish mahoratidan mahrum bo'lib koladi.

“Myxtasar aytganda, hammamizga ayon bo'lishi tabiiyki, oila sog'lom ekan - jamiyat mustahkam, jamiyat mustahkam ekan - mamlakat barqarordir”.⁸⁷

KONFUTSIY VA UNING FALSAFIY TA'LIMOTI

S.R Holdarov ADU “Falsafa” kafedrası o'qituvchisi

Qadimgi Xitoyda falsafiy dunyoqarashning ilk shakllanish bosqichlari eramizdan oldingi XII-IX asrlarga to'g'pi kelsa-da, lekin uning eng gyllab-yashnagan payti eramizdan oldingi VI-III asrlarga to'g'pi keladi. Bu davrlarda Xitoyda asosan oltita falsafiy ta'limot (maktab) shakllangan. Konfytsiychilik ta'limoti, daosizm, moizm, legizmlar ana shular jumlasidandir. Konfytsiychilik falsafiy g'oya sifatida maydonga kelgan. Uning asoschisi Konfutsiy (Kun Tszi) mi. av. 551 yilda tug'ilib, mi. av. 479 yilda vafot etgan. u aslzodalar xonadoniga mansub bo'lib, otasi Shulyan Xe Lu knyazligidagi Tszoy muzofotini boshqargan. Konfutsiy tug'ilgan da otasi 70 yoshga to'lgan edi. Uch yoshga to'lganda otasidan,

⁸⁷ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch.-T.: “Ma'naviyat”, 2008.-58 bet

17 yoshida onasidan ayrildi. Oilada Konfutsiydan tashqari 9 qiz va bir nogiron o'g'il bo'lgan. Konfutsiy otasidan erta ajrab, onasi qo'lida tarbiyalanadi. Onasi ham ko'p o'tmay dunyodan o'tadi. Konfutsiy ilm tahsilini olgach, 19 yoshida uylanadi. Birinchi marta u omborchi vazifasiga ishga tayinlanadi. u bir necha yillar davomida turli podshohlar qo'l ostida ishlagandan keyin yoshlarga ta'lim berishga kirishadi. Yangi ustozning ong haqidagi fikrlari, chuqur ma'noli so'zlari mamlakat bo'ylab keng tarqaladi. Shundan so'ng Konfutsiy huzuriga mamlakatning turli mintaqalaridan ilmga chanqoq yoshlar oqib kela boshlaydilar. u ilm istab kelyuvchilarga hech qachon rad javobini bermas edi. Konfutsiuning 3000 ga yaqin shogirdlari orasida 72 eng ko'zga ko'ringan izdoshlari orasida mamlakatning obro'li xonadonlaridan bo'lgan kishilar bilan bir qatorda kambag'al, oddiy kishilar ham bo'lgan. Konfutsiy maktabi qadimgi Xitoyda asta-sekin katta ta'sir doirasiga ega bo'lib bordi. Uning ko'plab shogirdlari qadimgi Xitoy podshohliklarida e'tiborli mansablarni egalladilar.

Konfutsiy (er. old. 551 - 479 yillar) ta'limoti ahloqiy qoidalar, ijtimoiy mezonlar va davlat boshqarish usullari to'g'risidagi qarashlarni o'zida mujassamlashtiradi. Bu ta'limot bo'yicha har bir ijtimoiy qatlamning ahloq normalari mavjud bo'lib, uni o'zgartirish mantiqqa ziddir. Masalan boshqaruvchilar toifasiga kirgan kishilar ahloq normalarini iqtisodiy kam ta'minlangan ijtimoiy qatlam ahloq qoidalariga qarab ishlab chiqish mumkin emas. Ahloq mezonlari kishilarning jamiyatdagi mavqelariga, iqtisodiy ta'minlanganlik darajasiga qarab o'zgarib, ta-komillashib boruvchi ijtimoiy jarayondir, deb hisoblanadi, "Odamlar g'alla omborlari to'lib-toshib ketgan paytlardagina ahloq, or-nomys degan tushuncha larning mohiyatiga yetib boradilar. Qachonki xalq to'q, yst-boshi but bo'lsa, shon-Shuxrat va sharmandalikning farqiga boradilar. Ahloq har narsa bor yerda tyg'ilib, hech narsa yo'q yerda tanazzyлга yuz tutadi"⁸⁸- deb yozgan edi Konfutsiy. u hamma uchun birday amal qilinadigan ahloq mezonlarining shakllantirilishi - bu kelajakda bo'lishi mumkin bo'lgan ideal jamiyatgagina xos hodisadir, deb ta'lim beradi. Uning "O'zingga hohlamagan narsani boshqaga ravo ko'rma" degan fikri ahloqning oltin qoidasi deb nom olgan. Daosizmning tarixiy ildizlari tabiatni bir butun, jonli tarzda tasavvur qiluvchi ibtidoiy qarashlar asosida shakllandi. Kishilarning tafakkur qilishlaridan maqsad, tabiat bilan birlashib, uning bag'riga yana singib ketishdir. Chunki inson tabiatning ajralmas bo'lagi deb qaraladi va h.k.

Er. avv. 501 yili Konfutsiy Lu viloyatining hukmdori Din Gy tomonidan avval ijtimoiy vazifalarni tashkil etuvchi, keyin esa sud ishlarini yurgizuvchi lavozimlariga tayinlanadi. Mutafakkir targ'ib etib yurgan ahloqiy g'oyalarini, ezgu maqsadlarini real voqelikka aylantirish imkoni yuzaga kelganidan shod edi; u saroyga sidqidildan xizmat qiladi – boshqarish ishlarida tartib o'rnatadi, ajdodlar an'analariga amal qilishni odatga aylantiradi, kishilarning Osmonni va Osmon

⁸⁸ Антология мировой философии. - М., 1969. –С.. 193.

o'g'lini e'zozlashiga, ularning o'rnatgan tartiblariga bo'ysynishiga, Shu tariqa el-yurtida obro' topishga erishadi. Konfutsiuning islohotlari ijobiy samaralar beradi va uning Shuhrati yon-atrofdagi viloyatlarga tarqaladi. TSi viloyati hukmdori tashvishga botadi, agar Konfutsiy islohotlarini davom ettirsa uning aholisi, fugarolari Lu viloyatiga o'tib ketishi mumkin. Bu TSi viloyatining Lu hukmdori qo'lga o'tishiga olib keladi. TSi hukmdori qanday bo'lmasin Konfytsiyni saroy xizmatidan yiroqlashtirish rejasini tuzadi. u Din Guga har qanday erkakning o'yu hayolini o'g'irleydigan 80 ta go'zal qizlarni va 120 ta bezatilgan tulporlarni sovg'a qilib yuboradi. Din Gu diljo' qizlarga hirs bilan tikiladi. Mahsus topshiriqlar bilan jo'natilgan qizlar Din Guni tinmay aysh-ishratga, ko'ngil ochish bazmlariga tortishadi, natijada u davlatni boshqarish ishlarini tashlab qo'yadi. Konfytsiuning da'vatlari, iltijolari unga ta'sir qilmaydi; ezgy harakatlari bee'tibor qolayotganini ko'rgan mutafakkir saroydan ketishga majbur bo'ladi.

Konfutsiy ezgy maqsadlarini real voqelikka aylantirib osmonostiga xizmat qilish imkonidan ayriladi, u umrining oxirigacha shunday imkon qayta paydo bo'lmaganidan afsys chekib yuradi. Uning, "Meni biror vazifaga taklif etishmadi, men yeyilmaydigan qovoq bo'lsam kerak", degan so'zlari afsus-nadomatga to'la. Konfutsiy TSi hukmdori uyushtirgan hiylani sezmaydi, aybni Din Gu va qizlardan izlaydi. Muvaffaqiyatlar qancha ko'p, martaba qancha yuqori bo'lsa, ularga hasad qiluvchilar ham shuncha ko'p topilishini u hayoliga keltirmaydi. X.F.Zenger xulosa chiqaradi: "Bu dunyoda ezgy amallarning bilimdoni bo'lish yetarli emas; hech bo'lmaganda zararli strategemalarni ko'ra bilish va ularning oldini olish ham muhimdir."

ZAMONAVIY JAMIYATDA ENERGETIKA MUAMMOSI - GLOBAL MUAMMO SIFATIDA

Qodirjon Odilov – ADCHTI kata o'qituvchisi, f.f.n.
Mohlaroy Shuxratova – ADCHTI 1- bosqich talabasi

Bugungi kunda insoniyat duch kelayotgan global muammolardan biri energiya muammosidir. Butun jahonda iqlim sharoiti o'zgarishi, aholi sonining ko'payishi, sanoatning rivojlanishi yoqilg'i-energiyaga bo'lgan talabning oshishiga sabab bo'ladi. Yer yuzidagi demografik o'sish yangidan-yangi muammolarni tyg'diradi. Ya'ni, oziq-ovqat, suv resurslarri, ekologiya va energiya muammosi shular jumlasidir.

O'zbekistonda ham ushbu global muammoning ta'siri seziladi. Ayniqsa kuz-qish mavsumida yoqilg'i-energiya, issiqlikka bo'lgan talab yanada ortadi. Albatta mamlakatimizda jahon hamjamiyatida bo'lgani kabi bu yo'nalishda juda katta ishlar amalga oshirilmoqda.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning

2019 yil 1 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi yoqilg'i-energetika tarmog'ini boshqarish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5646-sonli farmoniga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi tashkil etilishi, o'sha yilning 27 martidagi Prezident qaroriga asosan, "O'zbekenergo" aksiyadorlik jamiyati isloh qilinib, uning negizida "Issiqlik elektr stantsiyalari", "O'zbekiston milliy elektr tarmoqlari" va "Hududiy elektr tarmoqlari" aksiyadorlik jamiyatlari tashkil topishi, va boshqa Shu sohaga doir masalalarga alohida e'tibor qaratilib, yangi elektr energiya ishlab chiqarish quvvatlarini qurish va mavjudlarini modernizatsiya qilish, past kuchlanishli elektr tarmoqlari va transformator punktlarini yangilash asosida aholini elektr energiyasi hamda boshqa yoqilg'i-energiya resurslarri bilan ta'minlashni yaxshilash, Shuningdek, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish yuzasidan vazifalar, Shuningdek, 28.01.2022 yildagi PF-60-son 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida Farmoni Ushbu global muammoni xalq etish mexanizmlarini bartaraf etishga qaratilgan. Ta'kidlash kerakki, energetika sohasidagi muammolar bugun paydo bo'lman. Bu borada davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek, «Ko'p yillar davomida yangi gaz konlariga investitsiya kiritilmagani, elektr va gaz tarmoqlari modernizatsiya qilinmagani ham, ayni haqiqat. Oqibatda, tizimda aniq hisob-kitob yo'qligi, katta yo'qotishlar oddiy holga aylanib qolgan edi. Shu bilan birga, so'nggi olti yilda aholimiz 12 foizga, sanoat korxonalari esa 2 barobarga ortib, 45 mingdan 100 mingtaga ko'paydi. Natijada, elektr energiyasiga talab kamida 35 foizga oshdi va yildan yilga ko'payib bormoqda.

Tarixga nazar solsak, mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan energiyaning yarmidan ko'p qismi yer qobig'ining chuqur qismlaridan qazib olinadigan yoqilg'i hisobiga to'g'ri keladi. Bunday usul mamlakatimizda 1850-yillardan boshlab, neftni qazib chiqarish boshlangan bo'lsa, mytaxasislarning hisob-kitoblariga ko'ra hozirgacha mashinalarga yoqilg'i quyish, elektr stantsiyalarida energiya ishlab chiqarish hamda yularni isitish maqsadida 135 milliard tonnadan ko'proq neft xomaShuosi sarflanib yyborilgan⁸⁹. Zamonaviy dunyoda bu borada ko'mir, neft va gazning yoqilishi atrof-muhit va atmosferaga turli xildagi is gazlarining chiqishi iqlim o'zgarishlariga olib kelmoqda. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda dunyo bo'ylab taxminan 3 milliard kishi oddiy pechkalar, o'tin, hayvonlarning go'ngi, ko'mirni yoqish orqali olovdan foydalanib, yularni isitadi⁹⁰.

Rivojlanayotgan davlatlar sanoatlashgani sari, ularning ishonchli elektr energiya ta'minotidan foydalanish darajasi oshib boradi. Rivojlanish jarayoni

⁸⁹ X.K.Зайнуддинова, Ш.К. Ниёзов, Ш.Аширов, Р.Ш. Даминов, Э.Икромхонов "Қайта tiklanuvchan va muqobil energiyadan foydalaniish istiqbolllari" "The modern problems of renewable energy sources and sustainable environment" materials of international conference. Tashkent, September 25-27 th, 2019.

⁹⁰ Majidov Taxir Shadmanovich "Noana'naviy va qayta tiklanuvchi energiya manbalari" Darslik. – T.: "Voriz nashriyot. 2014"

kuzatilayotgan mamlakatlarda esa energiyadan foydalanish tobora kuchayib boradi, chunki daromad manbaining oshishi o'rta sinfnining rivojlanishi va natijada turmush tarzining yaxshilanishiga bevosita bog'liqdir.

Yer yuzida yashovchi aholi iste'mol qiladigan birlamchi energiya ta'minotining beshdan bir qismi shamol, quyosh, gidro va geotermal kabi qayta tiklanuvchi manbalardan olinadi. Ushbu sektor 2040 yilgacha har yili 2.6% o'sishni davom ettirishi kutilmoqda⁹¹.

Bugungi shiddatkor va tez o'zgaruvchan zamonda globallaShuvning ijobiy va salbiy xususiyatlari barcha xalqlar va davlatlar qatori O'zbekistonda ham o'zining ta'sirini qoldirayotgan davrda yashamoqdamiz. Aslida murakkab tarixiy jarayon bo'lgan global jarayonlar Undagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy, texnik va informatsion omillar bir qarashda tartibsiz, nazoratsiz ko'rinsa ham, mohiyatan o'zaro chambarchas bog'liqdir.

Har bir davr ruhining aks ettiradigan me'yorlari, Shuningdek, navbatdagi o'zgarishlarni belgilaydigan o'ziga xos qonuniyatlari mavjud bo'lgani kabi globallaShuv jarayonlari ham ko'pchilik davlatlar qatorida mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan yangi O'zbekiston uchun ham qator vazifalar, imkoniyat va muammolar yaratmoqda. Albatta globallaShuv jarayonlari natijasi o'laroq insoniyat taraqqiyotiga xizmat qilayotgan ilm-fan taraqqiyoti, iqtisodiy integratsiya jarayonlari, madaniyat, sport, axborot almashinyvi va internetdan samarali va ahloqiy foydalanish kabi ijobiy jihatlarni qamrab olsa-da, globallaShuv insoniyat tomonidan birgalikda xalq etish kerak muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Ma'lumki, o'z mohiyatiga ko'ra global muammolar nafaqat ayrim kishilarning manfaatlariga, balki butun insoniyat taqdiriga daxldordir. Shu tufayli ularni bartaraf etish uchun butun sayyora aholisi hech bo'lmasa aksariyat qismining kuch-g'ayratini birlashtirish va ular bahamjihat, izchil ish ko'rishi talab etiladi. Qolaversa bu muammolar dunyo rivojlanishining ob'ektiv omili hisoblanadi va biron-bir mamlakat ularni e'tiborga olmasligi mumkin emas va global muammolarning yechilmagani kelajakda butun insoniyat va uning yashash muhiti uchun jiddiy, balki tuzatib bo'lmaydigan oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Shu tufayli Bugungi kunda insoniyatning global muammolari hisoblangan urush va tinchlik, demografik muammo, oziq-ovqat muammosi, xom-ashyo muammosi, yerlarning sho'rlanishi, suv muammosi, iqlim o'zgarishi va atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik barqarorlikni ta'minlash, engergetika muammosi va boshqa Shu kabilar davlatlar va xalqlarni birlashishga chorlaydi.

Ta'kidlash zarurki, hozirda insoniyat dych kelayotgan katta muammolardan biri energiya muammosidir. Butun jahonda iqlim sharoiti o'zgarishi, aholi sonining ko'payishi, sanoatning rivojlanishi yoqilg'i-energiyaga bo'lgan talabning oshishiga

⁹¹ Р.В. Городов, В.Е. Губин, А.С. Матвеев. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии: учебное пособие / – 1-е изд. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2009. – 294 с.

sabab bo'lmoqda. Ko'p mamlakatlarda, jumladan, O'zbekistonda ham yildan yilga, ayniqsa kuz-qish mavsumida yoqilg'i-energiya, issiqlikka bo'lgan talab yanada ortadi.

Dunyo miqyosida energiya muammosi hozirgi va yaqin kelajakda insoniyatni yoqilg'i va energiya bilan ta'minlash bilan bog'liqdir. Global energiya muammosining kelib chiqishining asosiy sababi esa XX asrdan mineral yoqilg'i iste'molining tez o'sishi va uning Bugungi kunda ham yanada tez ortib borayotgani bilan bog'liq. Jahonda yoqilg'i-energetika resurslarini qazib olishning o'sishi ekologik vaziyatning jiddiy yomonlashuviga olib keldi va Ushbu resurslarga bo'lgan talabning ortib borishi esa yoqilg'i resurslarini eksport qiluvchi davlatlar o'rtasida eng yaxshi sotish shartlari uchun, intilishlari va Shuningdek, energiya resurslaridan foydalanish uchun import qiluvchi mamlakatlar o'rtasida raqobatni kuchaytirdi.

Hech kimga sir emaski, butun dunyoda energiya iste'moli tez o'sib bormoqda. Ba'zi mamlakatlar shoshilinch ehtiyojlarini qondirish uchun o'zda yetarli energiya manbalariga ega yemasligiga duch kelishmoqda, ba'zilari esa energiya iste'molini qisqartirish yo'li bilan bormoqda.

Shu tufayli energiyani tejash imkonini beradigan texnologiyalar yanada ommalashmoqda va buni tashkil etuvchi jamg'armalar butun lay qayta qyrimoqda. Bu jarayonlar, ayniqsa, yuksak taraqqiyotga ega davlatlarda yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Shu tufayli ularda energetik inqiroz oqibatlari ancha yymshashiga olib keldi. Iqtisodchilarning hisob-kitoblariga ko'ra, har bir tonna saqlanadigan yoqilg'i (yni tejash choralari tufayli) Shu qazib olinadigan energiyadan bir necha barobar arzon turadi.

Energiyaning atrof-muhitga ta'siri va uning salbiy oqibatlariga e'tibor qaratsak, atmosferaga chiqarilayotgan zaharli chiqindilarni, gaz metan, boshqa vodorod sulfid, azot oksidi, yuglerod oksidi, turli neft mahsulotlari qoldiqlari ziddat katta zarar keltirmoqda. Shunga qaramasdan neft yoqilg'isi, tabiiy gaz, ko'mir, slanets, suv energiyasi va atom energiyasi va boshqa muqobil energiya manbalaridan foydalanish insoniyatning asosiy energiya resurslari bo'lib qoladi.

Gidroelektrostantsiyalardan foydalanishning ham ijobiy ham salbiy tomonlari bor. Gidroelektrostantsiyalarning bir tekis ishlashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan suv omborlari qo'shni hududlarda yuzlab kilometrgacha bo'lgan masofalarda iqlim o'zgarishiga olib keladi, ifloslanishning tabiiy akkumulyatorlari hisoblanadi. Ko'k-yashil suv o'tlari suv havzalarida rivojlanadi, yevtrofikatsiya jarayonlari tezlashadi, bu esa suv sifatining yomonlashuviga olib keladi, ekotizimlar faoliyatini izdan chiqaradi. suv omborlari qurish vaqtida tabiiy typlanish maydonlari buziladi, unumdor yerlar suv ostida qoladi va yer osti syvlarining sathi o'zgaradi.

Uzoq vaqt davomida atom elektr stantsiyalari elektr stantsiyalarining eng ekologik toza turi sifatida va global isishga ta'sir ko'rsatuvchi issiqlik elektr stantsiyalarining istiqbolli tizimi deb, taqdim etildi. Biroq, atom elektr stantsiyalarining xavfsiz ishlash jarayoni hali hal qilinmagan.

Muqobil energiya manbalaridan va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni hayot va kelajak avlodlarga yangi tahdidlar yaratmasdan turib, iqlim o'zgarishini to'xtatishning haqiqiy usuli deb hisoblanmoqda. Bu borada insoniyat uzoq vaqtdan beri shamol energiyasidan foydalanmoqda. Yelkanli kemalar-turli qit'alardagi odamlarni asrlar davomida bog'lab kelayotgan asosiy transpord rejimi shamol energiyasidan foydalanishning eng yorqin namunasi edi. Shamol energiyasidan samarali foydalanishning yana bir taniqli namunasi shamol tegirmonlaridir. Shamol energiyasining asosiy kamchiliklari kam energiya zichligi, ob-havo sharoitlariga qarab kuchli o'zgaruvchanlik, sarflangan shamol generatrlarini qayta ishlash zarurati, shamol energiyasi taqsimotining aniq geografik notekisligidir. Nihoyat, shamol kuchi katta maydonlarni o'rnatishni talab qiladi. Shuning uchun, shamol turbinasi tizimlari, o'z navbatida, energiya uzatish narxini oshiradi.

Quyosh energiyasidan bevosita foydalanish noan'anaviy (muqobil) energiya bo'lgan turi hisoblanadi. Quyosh energiyasidan foydalanish yetarli quvvatdagi elektr saqlash qurilmalarining majburiy mavjudligini nazarda tutadi. Odatda, bu oddiy batareyalar. Shuning uchun, agar biz to'liq tsikli quyosh energiyasini hisobga olsak, bunday energiya atrof-muhitning ifloslanishiga ta'siri juda katta emas.

Bugungi O'zbekiston energetika sohasi uch bosqichda isloh etilmoqda. Sohada raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, inson kapitaliga va "yashil" energiya ishlab chiqarishga qaratilgan chora-tadbirlar ham belgilab olinmoqda. O'zbekiston energetika sektorida eng yaxshi, zamonaviy va ilg'or tajribalarni joriy etish rejalashtirilmoqda.

Xususan, joriy yil boshidan Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining bevosita ko'magi ostida, xalqaro ekspertlar va maslahatchilar yordami bilan biznes yuritishning xalqaro amaliyotini joriy etgan holda elektr energiyasi va neft-gaz tarmoqlarini yanada isloh qilish bo'yicha tavsiyalar, va bu tavsiyalarni amaliyotga joriy etish bo'yicha aniq ishlar rejasini tayyorlangan. Respublika energetikasi istiqbolli gidroenergetika va issiqlik energetikasi yo'nalishida rivojlanmoqda. Asosiy yoqilg'i energetika resurslarini qatoriga hozirda neft, gaz va ko'mir bo'lib qolmoqda.

Biroq, energiyani hal qilmasdan turib aholida mental o'zgarishni kytmasak ham bo'ladi. O'zbekistonda doimo ishlab turadigan elektr halqalari bor. Ya'ni, energiya halqalari bor hududlardagina iqtisodiy o'sish kuzatiladi. Elektr halqalari joylashmagan hududlarda esa iqtisodiy yuksalishdan umid qilmasak ham bo'ladi. Bizda elektr stantsiyalari juda eskiligi tufayli to'liq quvvatda ishlamaydi. Va Shunaqa paytda aholi o'zini-o'zi avtonom ta'minlash yoki ishlab chiqarish jarayonlarida avtonom ta'minlashga ehtiyoj sezadi. Lekin, afsuski bugun aholi orasida juda kamdan-kam quyosh energiyasidan foydalanayotganlarni kuzatishimiz mumkin. Chunki quyosh panelini o'rnatish uchun birdaniga 60 million so'm investitsiya kiritish kerak bo'ladi. Ya'ni, bir kunda bir kilovat energiya quvvati ishlatish uchun 3 kilovatlik quyosh panellaridan foydalanish lozim.

Xulosa qilib aytganda, energiya muammosi insoniyatni rivojlanishiga tahdid solmaydi, u keltirib chiqarayotgan muammolarni ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish orqali hal qilish lozim. Yuksak taraqqiy etgan davlatlar shunday yo'l tutmoqda va O'zbekiston ana u davlatlar qatorida bormoqda.

Mamlakatda elektr energiyasiga talabni qondirish maqsadida hozirgi ishlab chiqarilayotgan elektr energiya ulushini kamaytirmay, unga qo'shimcha tarzda muqobil energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirib borish darkor. Mamlakatimizda muqobil energiya manbalarini ishlab chiqarish borasida olib borilayotgan ishlar ko'lamini kengaytirib 10 yilga mo'ljallangan aniq loyihalar ishlab chiqilgan. Ushbu vaqt oralig'ida umumiy quvvati 5 ming MVtga teng quyosh elektr stantsiyalari hamda umumiy quvvati 3 ming MVtni tashkil etadigan shamol elektr stantsiyalarini qurish rejalashtirilgan.

Xulosa qilib ayitganda, global mymmo sifatida energetika muammosini xal qilish eng muhim ijtimoiy zaruriyatdir. Tabiiy va toza elektr energiyasi ishlab chiqarish natijasida, kelajak avlodga yer osti qazilma boyliklarining tejalishi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, chekka qishloqlarga elektr energiyasi yetib borishiga, vaqti-vaqti bilan elektr energiyasi o'chib qolmasligi, texnika va texnologiyalarga zarar yetkazmaslik, aholining turmush tarzi yaxshilanishi, atrof muhitning ifloslanishi hamda iqlim sababli turli ofatlarning oldi olinishiga erishiladi.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA YANGI KO'YLAKBOB TO'QIMA DIZAYNINI YARATISH MASALASIGA DOIR

R.Q. Maqsumova
Toshkent to'qimachilik va
yengil sanoat instituti magistri

Bugungi kunda turli sohalarda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar natijasida O'zbekiston jahon bozorining e'tirof etilgan ishtirokchisiga aylanmoqda. To'qimachilik va tikyiv-trikotaj sanoatini modernizatsiyalash, mahalliy xom aShuolarni chuqur qayta ishlash, sifatli, raqobatbardosh va eksportga yo'naltirilgan tayyor mahsilotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish bo'yicha ham keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilib, muayyan natijalarga erishilmoqda. Binobarin milliy to'qimachilik mahsilotlarini dunyo bozoriga olib chiqish hamda mamlakat investitsiya va eksport salohiyatini kengaytirish, xorijiy investorlar va savdo kompaniyalari uchun mutlaqo yangi va qulay investitsion muhit yaratish bo'yicha salmoqli ishlar qilinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoniga muvofiq, Shuningdek, respublikada to'qimachilik sanoatida muhim yangiliklar va keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Mamlaktimizda to'qimachilik mahsilotlari bozoriga yangi turdagi tayyor sifatli mahsilotlar ishlab chiqarish va mazkur jarayonlarni amalga oshirishga zamonaviy texnologiyalarni qo'llashga va yangi ko'ylakbob to'qima dizaynini yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Rivojlanishning hozirgi bosqichida zamonaviy texnologiyalar asosida yangi ko'ylakbob to'qima dizaynini yaratish mahsilotlar raqobatbardoshligini oshirishning tizimli omillaridan biri bo'lib, sohada yangi texnologiyalarni qo'llash, mahsilot turlarini ko'paytirish, xizmatlar, ishlab chiqarishning tashkiliy-texnik yechimlarini tashkil etmoqda. Ayniqsa zamonaviy kiyim-kechak ishlab chiqarishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashni iste'mol bozorlari o'zi talab etmoqda. Boshqacha qilib aytganda, to'qimachilik ishlab chiqarishda har doim innovatsion tendentsiyalar majburiy tysga kirib bormoqda.

Ma'lumki, texnologiya - bu belgilangan maqsad va kafolatlangan natijaga erishishning iqtisodiy samarali loyihalangan jarayonlar ketma-ketligi majmyidir. "Texnologiya" so'zi lotincha "Thexnos" – san'at, hunar, soha va "Logos" – fan degan ma'noni anglatadi. Zamonaviy texnologiyalar asosida yangi ko'ylakbob texnologiyasi bu tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etgan jarayonning mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligini ifodalaydi.

Zamonaviy texnologiyalar asosida yangi ko'ylakbob to'qima dizaynini yaratish birinchidan – mahalliy xomaShuolardan foydalangan holda mahsus to'qimalar ishlab chiqarish texnologiyasini yaratish va ishlab chiqarishga tadbqiq etish, to'qimaga bo'lgan talabni qondirish bo'lsa, ikkinchidan – qo'shimcha ishchi o'rinlarini yaratadi.

Shu bois respublikadagi mavjud xom-ashuo va zamonaviy to'quv fabrikalariga o'rnatilgan to'qimachilik yskunalarida belgilangan fizik mexanik xususiyatga ega mahsus to'qimalarni ishlab chiqarish texnologiyasini yaratish katta amaliy ahamiyatga egadir. Marketing tadqiqotlari asosida iste'molchilar talablarini e'tiborga olib tayyor mato va buyumlar ishlab chiqarish, dunyo bozorida raqobatbardosh mahsilot bilan savdo qilishga erishish milliy iqtisodiyotimizning muhim shartlaridan biridir.

Mahalliy to'qimachilik tolalarini qayta ishlash hajmini ko'paytirish, toladan tayyor to'qima ishlab chiqarishgacha bo'lgan texnologik jarayonlarni samarali tashkil etish Bugungi kunda dozarb masala hisoblanadi. Zamonaviy o'quvchilikda badiiy bezalgan matolar ichida bo'rtma naqshli to'qimalar alohida o'rin tutadi. Bo'rtma naqshli deganda, mantiqan sirtida bo'rtib chiqqan naqshlari mavjud bo'lgan to'qimalarni tushuniladi. To'qima sirtida bo'rtib chiqqan naqsh geometrik (bo'ylama, ko'ndalang, diagonal, kataksimon va h.k.) naqshli yoki turlicha gyl shaklida bo'lishi mumkin. Gullar va naqshlar qanday o'lchamda bo'lishidan qat'iy nazar, ularni umumiy nom bilan, ya'ni «bo'rtma naqshli» deb ta'riflanadi. Bo'rtma naqshli to'qimalarning tuzilishi, ular sirtidagi naqshning shakllanishiga to'qima tuzilishini aniqlovchi omillarning har biri ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sirlarning kam yoki ko'p bo'lishiga qarab to'qima sirtida turli murakkablikdagi birbirini

takrorlamaydigan naqshlar hosil qilinadi. Bo'rtma naqshlar qanday shakl va o'lchamda bo'lmasin, ular to'qima sirtini badiiy bezashda xizmat qiladi.

Respublikamizning to'qimachilik sanoati oldida turgan muhim vazifalardan biri - xalq ehtiyojini tyqimachilik mahsyotlariga bo'lgan talablarni to'la-to'kis qondirish, jahon bozorlarida raqobatlasha oladigan va eksport talablariga javob beradigan, xaridorgir, sifatli tayyor mahsyot ishlab chiqarishdan iborat. Ishlab chiqarilgan mahsyot qanchalik sifatli, jahon standartlari talabiga javob bera oladigan bo'lsa, raqobatda g'olib chiqish va eksportga sotilish imkoniyati yuqori bo'lgan mahsyotlarni ishlab chiqarishdan iborat. Bu borada mahalliy to'qimachilik xomaShuolarini qayta ishlash hajmini oshirish, ilg'or chet el firmalari bilan hamkorlikda soha korxonalariga eng yangi texnologiya va zamonaviy yskunalarni joriy etish talab etiladi. Zamonaviy moda talablarini o'zgarishini hisobga olgan holda kiyim-kechak uchun mo'ljallangan istiqbolli gazlamalarning yangi turlarini yaratish dolzarb masala hisoblanadi.

To'quv dastgohida naqshli to'qima ishlab chiqarishning texnologiyasini tadqiq etish va takomillashtirish maqsadida yangi ko'ylakbop to'qima ishlab chiqarish va uni dizaynini yaratish ham zamonaviy iste'molchilarning ko'ylakbob matolarga bo'lgan talablarining yuqoriligi sabab, ishlab chiqaruvchilar mahsyot turlarini kengaytirishni taqazo qiladi.

Dunyo to'qimachilik amaliyotida ko'ylakbob to'qima dizaynini yaratish gazlamalarga badiiy bezak berishning ikkita usuli mavjud. Ular quyidagilar: 1-to'quv dastgohida xom gazlama ishlab chiqarib, so'ngra pardozlash jarayonida turli sidirg'a rangga bo'yash yoki naqsh tyshirish usuli; 2-to'quv dastgohida bevosita bezak berib, tayyor gazlama ishlab chiqarish.

Ikkinchi usulda gazlama ishlab chiqarishda turli yo'nalishlari mavjud – o'rilishlar hisobiga, iplarning ranglari hisobiga, murakkab to'qimalarda qatlamlar iplarini ma'lum tartibda almashtirish hisobiga, to'qima nitanda va arqoq bo'yicha zichliklarini o'zgartirish hisobiga, tanda va arqoq iplarining tarkibi hisobiga bezak berish hisoblanadi.

Olingan natijalari tahlili Shu narsani ko'rsatdiki, mahalliy xom-aShuodan foydalanib, hududning iqlim sharoitini inobatga olgan holda, yangi raqobatbardosh mahsyot turlarini yaratish va ishlab chiqarish dolzarb masala hisoblanadi. Ayniqsa ayollar ko'ylakbop matolarni ishlab chiqarishda ko'p o'qli to'qima ishlab chiqarish texnologiyasi va asosiy printsiplarga ko'ra asos tanda iplaridan tashqari naqsh hosil qiluvchi qo'shimcha naqsh iplari ham to'qimaning bo'ylamasiga joylashgan holda naqsh hosil qiladi. Ayollar uchun ko'ylakbop to'qimalar bahorgi va kuzgi to'qimalar uchun quyidagi omillarga axamyat berish lozim: xavo o'tqazyvchanligi, to'qimani suvni shimuvchanligi, to'qimani ishqalanishga chidamliligi, g'ijimlanishi, yuza zichligi va uzilishga chidamliligi kabi ko'rsatkichlar to'qimada mujassam bo'lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, yangi ko'ylakbob to'qima dizaynini yaratishda e'tiborga olinadigan shart Shuki, insonning kiyib olgan kiyimi uning dunyoqarashi va ma'naviyatini nomoyon qilib turadigan vositadir. Insonning kiyinishi uning

ichki-ma'naviy dunyosining sirtida aks etishidir, deyishimiz mumkin. Qaysi insonda uyat, hayo, or-nomys kabi tushunchalar bo'lsa, o'sha inson o'z obro'sini saqlaydigan, boshqalarning nafratini qo'zitmaydigan holatda kiyinadi. Insonning kiygan kiyimi uning ichki olamiga ya'ni ma'naviyati va hulq atvoriga ham tasir qiladi.

РЕЧЕВОЙ ЖАНР КАК РЕЧЕВОЙ МЕХАНИЗМ

Закирова Дилрабо Хайдаровна

Преподаватель русского языка и литературы

Кокандского Педагогического Института

Речь связывает языковую систему с речевым общением и помогает понять коммуникативную функцию языка. Потому что речь являясь основным средством, обеспечивающим живость, жизненность и содержательность языка. Речевое общение обеспечивает общение между говорящим и слушающим и составляет центр речевой деятельности. Итак, в речевой деятельности мы различаем три элемента: говорящий, слушающий, речевое общение. Если есть говорящий и нет слушающего, или же если есть слушающий но нет говорящего, речевого общения не происходит. Или при наличии обоих элементов, т. е. говорящего и слушающего, речевая деятельность не может быть реализована, если они не вступают в речевое общение. Как видим, что указанные выше три элемента необходимы для возникновения речевого общения. При выполнении определенной речевой деятельности мнение говорящего доносится до слушателя в форме определенного речевого жанра. Соответственно, речевой жанр выступает как специфический речевой механизм в языке и системе речи, и этот механизм задействован в любом виде речевого общения, выраженном в системе языка. Точнее, речевой жанр служит для уточнения цели сообщения говорящего слушателю в процессе общения. Такое целое, образующееся в процессе общения, М. М. Бахтин называет речевым жанром. По его мнению, «мы не изучаем родной язык и его словарный и грамматический строй по словарям или грамматикам, а выражаем их через конкретные предложения, которые слушаем и произносим в собственных мыслях в процессе практического речевого общения с окружающими». нас. Мы говорим только через речевые жанры с определенными устойчивыми типовыми формами, составляющими целое. Итак, речевые жанры возникают в результате использования того или иного предложения в процессе общения в соответствии с определенной ситуацией и целью. Какие предложения использую, зависит, конечно, от ситуации и цели..

Поэтому перед осуществлением речи происходит выделение языковых единиц, выделение полных предложений в соответствии с заданной ситуацией и целью, и они появляются в речи в готовых шаблонных вариантах. И

изучаеца в отношении всех элементов, относящихся к языку и системе речи, участвующих в этом процессе. Изучение элементов языковой системы реальной речи относится к генристике, а изучение элементов системы речи - к области жанристики.

Речевые жанры предстают как единое целое, интегрированный текст в логическую и осмысленную последовательность предложений, выделяемых в процессе общения. Композиция – это главный элемент, который приводит весь этот текст в определенный структуру. Итак, понятие композиции означает формальное и содержательное расположение речевых жанров. Другими словами, это упорядоченное расположение частей в структуре целого.

В речевых жанрах различают два типа композиционной структуры:

1. Стабильные композиции: справка, приложение, сертификат и т.д.
2. Свободные композиции: письма, очерки, очерки, романы.

Как стабильные композиции, так и свободные композиции формируются на основе определенного текста. Их можно рассматривать как одно сложное предложение.

Особенность текстового рисунка состоит в том, что он представляет собой форму, принятую широкой публикой в определенном обществе, организованную на основе определенного внутреннего плана, и поэтому ярко проявляеца в языке.

Интерес к определению в речи композиционной структуры, законченного предложения восходит к временам Аристотеля.

По словам великого философа Аристотеля, «целое есть то, что имеет начало, середину и конец». В философии и лингвистике можно понять, что любое целое делица на части или любое целое состоит из частей.

Понятие композиции - это понятие, используемое в широком и узком смысле. Например, в дискурсивном плане слово композиция называеца схематической структурой и означает жанровую схему. Хотя общепринятого определения состава жанра дискурса не существует, в научной литературе есть несколько предложений о составе жанра дискурса.

Например, по мнению русского ученого А. А. Кибрика: «Жанровую схему следует брать как конфигурацию типов. Только тогда появица возможность лингвистического анализа жанров».

Итак, композиция речевого жанра – это форма, созданная для того, чтобы слушатель мог прочувствовать и понять цельное предложение, намеченное для того, чтобы правильно выразить основную цель говорящего.

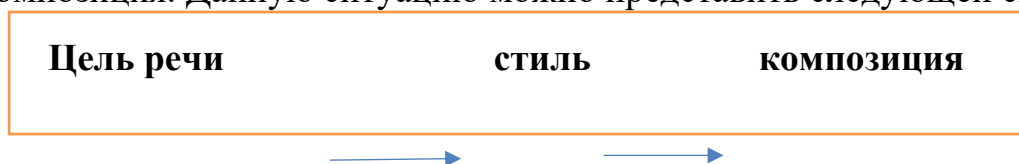
Речевой жанр служит для создания четкой и неповторимой формы выражения, выраженного на определенном просторечии в языковой системе. Речевой жанр формируеца в процессе общения и однозначно согласуеца в языково-речевой системе. В процессе речевой реализации невербальные средства помогают реализации и содержательному обогащению речевого

жанра. Представляя, что речевые жанры связаны и с языком, и с речью, и это положение обеспечивает ее жизнеспособность.

М. М. Бахтин высказывает следующее мнение о композиции речевого жанра: «В составе жанра средствами уплотнения всего целого являюща главным образом коммуникативно-речевая цель и метод». Итак, в составе жанра речевая цель и стиль являюща первичными элементами речевого жанра. Представляя, что речевой жанр представляет собой единую языковую форму, состоящую из трех основных элементов:

1. Цель речи.
2. Стиль.
3. Композиция.

Сочетание этих трех основных элементов создает речевой жанр, сначала определяя цель, затем выбирая стиль и в результате формируя композиция. Данную ситуацию можно представить следующей схемой:

Речевая цель формирует речевой акт. Речевой акт формируя на основе определенного стиля и дает возможность выбора речевой жанровой модели для конкретной речевой ситуации. Непосредственная связь и реализация речевой цели с речевым процессом с помощью избранного стиля осуществляюща через речевой жанр. Одним словом, речевая цель, композиция, стиль – основные элементы, делающие речевой жанр готовым к речевому общению.

В процессе общения вербальные и невербальные средства общения, речевое общение, речевая деятельность, речевое движение служат для уточнения сущности речевого жанра. Поскольку речевой жанр выступает в системе языка как совокупность различных предложений, направленных на коммуникативную цель, необходимо отличать такую речевую единицу от других речевых единиц.

Как и во всех языковых явлениях, среди речевых жанров есть категория общности и специфичности философии. Речевые жанры характеризующа наличием речевой цели, выражением в определенном стиле, композиционным построением. Возьмем, к примеру, речевые жанры проклятия и клятвы. В этих речевых жанрах общими для них являюща цель, наличие стиля, построение композиции, но в обоих речевых жанрах содержание речевой цели, композиционная структура в определенной смысловой последовательности являюща особыми аспектами.

Существуют также различные точки зрения по вопросу о модели речевых жанров. Например, Т. В. Шмелова определяет модель речевого жанра как коммуникативную цель, понятие говорящего, понятие адресата (слушателя),

содержание события, фактор события коммуникативного прошлого, факторы коммуникативного будущего, языковое воплощение;

Ф.Л.Косицкая, представитель контрастивной лингвистики: 1) коммуникативная цель; 2) образ автора-адресата; 3) адресат (образ адресата); 4) изречение (структура событий); 5) фактор коммуникативного прошлого; 6) фактор коммуникативного будущего; 7) языковое воплощение: а) информативность; б) языковые средства обмена информацией; 8) связь этих речевых жанров с функциональными стилями; 9) количество и сочетание речевых актов в данном жанре; 10) считает, что он состоит из 10 параметров, таких как его взаимодействие с другими семиотическими системами (невербальными средствами).

По мнению представителя речевой лингвистики А.Вежицкой, каждый жанр формируясь на основе последовательности простых предложений, построенных на основе семантики, выражающих мотивы, намерения и мыслительные действия говорящего. Например, модель жанра лекционной речи построена следующим образом: я хочу рассказать вам разные вещи о X, я думаю, вам нужно кое-что узнать о X, я думаю, вам нужно знать, что я много знаю об X, я говорю, потому что хочу, чтобы вы знали кое-что об X.

Речевой жанр объяснительного письма строится следующим образом: я думаю, что вы не знаете о X, я думаю, что вы хотите понять это дело, когда я захочу, чтобы вы поняли, я скажу о X.

Американский ученый Дж.Сьюэлс говорит, что жанровая модель на дискурсивном уровне состоит из класса коммуникативных событий, коммуникативной цели, прототипического результата конкретного проявления того или иного жанра, смысловой и структурной границы, общей интерпретации его логическую основу и роль членов дискурсивной группы в создании жанра и жанровой номенклатуры. По его мнению, в жанре присутствует процессуальность, которая представляет собой определенную стратегию дискурса. Например, лекция: сбор материала, составление плана, написание введения, написание изложения, подготовка заключения, выступление. Такие примеры можно продолжить. И эти анализы доказывают, что в жанре есть процессность, поэтапность движения.

В заключение отметим, что вопрос о модели речевого жанра в системе языка, безусловно, требует изучения его разновидности наряду с неизменными, устойчивыми признаками речевого жанра. Изучение многообразия речевых жанров вызывает необходимость разработки принципов его классификации в теории речевых жанров.

Список литературы:

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров//Бахтин М.М. Собр. соч. -М., 1996. - С.179.
2. Виноградов С.И. Платонова О.В. Культура русской речи. М .АРТ, 1999.

3. Дементьев В.В. Жанры речи и дискурс: Местожанроведческих исследований в парадигме дискурс анализа. Вестник РУДН. №3. Серия: Лингвистика.– Москва, 2016. – С.103-121.
4. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра. Саратов 1997.
5. Воробьева Н.В. О понятии “жанр” в современной лингвистике. Вестник МГЛУ. Выпуск 17 (677).– Москва, 2013. – С.129.
6. Дементьев В.В. Жанры речи и дискурс: место жанроведческих исследований в парадигме дискурс анализа. Вестник РУДН. №3. Серия: Лингвистика. – Москва, 2016. – С.103-121.

THE ENGLISH EFFECT

Andijan State Institute of Foreign Languages
Faculty: English language and literature
Teacher: Yahshiboyey Akhror
Student: Teshaboyeva Oygul

"The English Effect" is a phrase that has been used to describe the impact of the English language on the world. English is the most widely spoken language in the world, with over 1.5 billion people speaking it as either a first or second language. It is also the official language of over 50 countries, making it a truly global language.

The spread of the English language can be traced back to the British Empire, which at its height in the early 20th century, controlled around a quarter of the world's land area and population. As a result, English became the language of trade, diplomacy, and education in many parts of the world. Today, English continues to be the language of international communication, with many businesses and organizations using it as their primary language. The impact of the English language on global culture cannot be overstated. English is the language of popular music, film, and television, with many of the world's most successful artists and actors coming from English-speaking countries. The dominance of English in these areas has led to the adoption of many English words and phrases into other languages, creating a global cultural exchange.

The spread of English has also had a significant impact on education. Many universities around the world now offer courses taught in English, and proficiency in the language is often a requirement for admission. This has led to an increase in international student mobility, with students from non-English speaking countries traveling to English-speaking countries to study.

One of the primary benefits of English is its status as a global language. As more and more countries adopt English as a primary or secondary language, it becomes easier to communicate and engage in a globalized world. English proficiency is becoming increasingly important in various industries, particularly

in the fields of business and technology, where it is often the primary language used.

In terms of education, English proficiency is essential in higher education, as many international programs and academic journals are published in English. Moreover, being proficient in English is a valuable skill for students who want to pursue international opportunities, including studying abroad or working for multinational companies.

In the cultural sphere, English also plays a significant role, as many contemporary global cultural products, such as movies, music, and literature, are produced in English. By learning English, individuals can access and engage with different cultures and perspectives.

The British Council is a key organization advocating for the promotion of English language learning and teaching around the world. With its "The English Effect" campaign, the British Council hopes to encourage more individuals to learn and use English to create opportunities for communication, engagement, and cultural exchange.

However, the dominance of English has also raised concerns about linguistic imperialism and cultural homogenization. Critics argue that the spread of English has led to the erosion of local languages and cultures, as well as the dominance of Western values and perspectives.

Conclusion

In conclusion, "The English Effect" is a vital concept that highlights the global impact of the English language on education, business, and culture. It underscores the significant social, economic, and cultural benefits that come with learning and using English as a global language. For anyone who wants to thrive in contemporary society, being proficient in English has become increasingly important. "The English Effect" is a complex phenomenon that has had both positive and negative impacts on the world.

While the spread of English has facilitated global communication and cultural exchange, it has also raised concerns about cultural imperialism and linguistic diversity. As the world becomes increasingly interconnected, it is important to recognize both the benefits and drawbacks of this global language.

References

<https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight/policy-reports/the-english-effect>
<https://www.translateday.com/impact-english-language-in-our-society/>
<https://www.wgtn.ac.nz/news/2020/09/rethinking-the-english-effect>

MA'LUMOTLARNI QAZIB OLIISH YORDAMIDA BANK KARTA FIRIBGARLIGINI ANIQLASH UCHUN SINFLANTIRISH ALGORITMI

Numanjanov Abduraxmon Abdurasuljon o'g'li
Master's student of computer science and programming technologies of

Ma'lumotni qazib olish - bu taxminiy ma'lumotlardan tegishli ma'lumotlarni olish uchun qo'llaniladigan jarayon. Izchil naqshlar va o'zgaruvchilar o'rtasidagi tizimli munosabatlar analitik jarayon orqali izlanadi. Aniqlangan naqshlar ilgari kiritilgan ma'lumotlar yangi ma'lumotlar to'plamiga qo'llaniladi. Foydali ma'lumotlar tahlil qilinadi va chiqariladi bunda muayyan algoritmlarga asoslanadi.

Bu olingan ma'lumotlar ma'lumotlardan yashirin naqsh va munosabatlarni aniqlashga yordam beradi avtomatik ravishda. Bashoratli tahlil bugungi kunda amalga oshirilayotgan eng foydali ma'lumotlar turidir. Bashoratni amalga oshirish uchun mashinani o'rganish bilan ma'lumotlar to'plamidan yaratish kerak bo'lgan naqshlarni tahlil qilish. Prognoz tahlili tomonidan amalga oshirilishi mumkin kelajak tendentsiyalarini yaratish uchun tarixiy ma'lumotlarni to'plash. Shunday qilib, ilgari nima sodir bo'lganligi haqidagi bilimga odatlangan bashoratli tahlil bilan kelajakda nima sodir bo'lishini eng yaxshi baholashni ta'minlang. Bashoratli tahlil modellari dastur turiga qarab ishlab chiqilgan. Model ma'lum atributlarni o'z ichiga olgan namunaviy ma'lumotlar yordamida o'qitiladi. Yangi ushbu o'qitilgan model yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish va uning xatti-harakatlarini aniqlash mumkin. Kredit kartalaridagi firibgarlikni aniqlash ulardan biridir bashoratli tahlilni qo'llash va kredit karta firibgarligini aniqlashda firibgarlik operatsiyalari tarixga asoslangan holda bashorat qilinadi kredit karta operatsiyalari haqida ma'lumot. Kartochka operatsiyalarining tarixiy ma'lumotlari firibgarlik uchun trening ma'lumotlari bo'ladi tranzaksiyalarni bashorat qilish. Kredit kartalari bugungi kunda bir nechta tovarlarni sotib olish va ularga kirish uchun juda keng qo'llaniladi kundalik hayotimizda turli xizmatlar. Jismoniy kartaga asoslangan xarid qilish texnikasi qo'llanilganda, karta tomonidan beriladi muvaffaqiyatli to'lov usulini amalga oshirish uchun karta egasi savdogarga. Firibgarlik operatsiyalari amalga oshiriladi tajovuzkor tomonidan kredit kartasini o'g'irlash orqali. Agar kartaning yo'qolishi karta egasi tomonidan sezilmasa, katta yo'qotish bo'lishi mumkin kredit karta kompaniyasi bilan duch keladi. Har qanday harakatni amalga oshirish uchun tajovuzkor tomonidan juda oz miqdordagi ma'lumotlar talab qilinadi onlayn operatsiyalarda firibgarlik operatsiyalari. Mahsulot va xizmatlarni onlayn xarid qilish uchun Internet yoki telefon qurilmalari hisoblanadi ishlatilgan. Ba'zi hollarda, tranzaksiyalar foydalanuvchi tomonidan amalga oshiriladigan naqsh bu mumkin bo'lgan yagona usuldir karta o'g'irlanganligini biling. Kredit kartalari bo'yicha muvaffaqiyatli firibgarlik tezligini kamaytirish uchun firibgarlikni aniqlash usuli qo'llanilishi kerak.

Muayyan karta egasining mavjud xarid ma'lumotlari firibgarlikni aniqlash usulini taklif qilish uchun asos bo'ladi. Bugungi kunda biznes tashkilotlari duch kelayotgan eng katta tahdidlar kredit kartalaridagi firibgarlikdir. Firibgarlikni sodir etganlik uchun, turli usullar kredit karta firibgarlari tomonidan qo'llaniladi. Birovning kredit kartasidan shaxsiy maqsadlarda foydalanilganda va uning egasi karta haqda hech qanday ma'lumotga ega emas, kredit karta firibgarligi

ko'rsatilgan. Firibgarlikni amalga oshirayotgan shaxs iroda qiladi hech qachon karta egasi bilan bog'lanishni yoki haqiqiy foydalanuvchiga yo'qotishlarni qoplashni maqsad qilmang. ning ikkita muhim toifasi mavjud kredit karta firibgarligini aniqlash usullari. Ular firibgarlik tahlili bo'lib, ular noto'g'ri foydalanishni aniqlash va foydalanuvchi xatti-harakatlari deb ham ataladi anomaliyani aniqlash deb ham ataladigan tahlil. Anomaliyalarni aniqlash usullari anomaliyalarni aniqlashga asoslangan oldingi ma'lumotlar mavjud. Anomaliyalarni aniqlash usullari ikki toifaga bo'linadi.

Nazorat qilingan o'rganish kredit karta firibgarligini aniqlashning samarali usulidir.

Nazorat ostidagi ta'lim yondashuvida teglar tasniflash uchun o'quv majmuasiga tayinlangan toifalarga bo'linadi.

Asosan bu yondashuv to'g'ri belgilangan ma'lumotlardan foydalangan holda mashinani o'qitishga qaratilgan. Bu jarayoni tugagach, mashinaga yangi misollar to'plami taqdim etiladi va ma'lumotlarni qazib olish yordamida bank karta firibgarligini aniqlash uchun sinflantirish algoritmini olishda belgilangan ma'lumotlardan to'g'ri natijaga erishiladi. Ikki bor nazorat qilinadigan o'rganish algoritmlarining keng toifalari, ya'ni tasniflash va regressiya. Kredit karta operatsiyalarida yuzaga keladigan firibgarliklarni aniqlash uchun turli xil usullar qo'llanilgan.

Bular texnikalar quyida tushuntiriladi:

1. Sun'iy neyron tarmog'i
2. Genetik algoritim
3. Yashirin Markov modeli
4. KNN tasniflagichi
5. Naif Bayes

Ushbu usullar yordamida firibgarlik tranzaksiyalarini aniqlash tez-tez va ko'p miqdordagi tranzaksiyalar tufayli bashorat qilishning asosiy muammosidir. Firibgarlik tranzaksiyalarni bashorat qilish ikki bosqichdan iborat bo'lib, xususiyatlarni ajratib olish va tasniflash. Birinchi bosqichda xususiyat ekstraksiya texnikasi qo'llaniladi va ikkinchi bosqichda firibgarlik operatsiyasini aniqlash uchun tasnif qo'llaniladi. Bunda ko'rib chiqish qog'ozi kredit karta firibgarligini aniqlashning turli usullari ko'rib chiqiladi. Kelajakda gibrid yondashuv uchun mo'ljallangan kredit karta firibgarligini aniqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'rinov Nodirbek Toxirjonovich, Numanjanov Abduraxmon Abdurasuljon o'g'li//Credit card fraud detection study using data methods. Volume 2 Issue 14, December 2022. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7463320>
2. Ovxunov, I. A. (2023). Virtual borliq va unga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishda axborotning roli. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 2(2), 11-15.

3. Овхунов, И. А. (2021). Педагогические и психологические особенности формирования у будущих учителей ответственного отношения к виртуальной реальности. Вестник науки и образования, (15-1 (118)), 66-69.
4. Abdunabievich, O. I. (2020). Responsible attitude towards virtual teaching in future pedagogues. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(12).

KUCHLI IJTIMOYIY HIMOYA NIMA?

Risolat Ochilova,
ADCHTI, 1- bosqich talabasi

O'zbekistonda ijtimoiy sohaga jamiyat e'tiborini kuchaytirish, manzilli ijtimoiy himoyani kafolatlash davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

Ayniqsa, so'nggi yillarda mazkur sohada mamlakatimizda beqiyos ishlar amalga oshirildi. Bunda Prezidentimiz tashabbusi bilan ishlab chiqilgan 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi muhim dasturilamal bo'layotir. Ijtimoiy sohaga oid qator huquqiy hujjatlar, maqsadli dasturlar qabul qilindi.

Istiqlol imkoniyatlarini sohalar taraqqiyotida, shahar va qishloqlar qiyofasida, yurtdoshlarimizning ongida, dunyoqarashida bo'lgan o'zgarishlarda yaqqol ko'rish mumkin. Albatta, natijalar ham shunga yarasha bo'lmoqda. Qalbi uyg'oq har bir odam yurtimizda ro'y berayotgan o'zgarishlarni ko'rib quvonmoqda, yurak-yuragidan his qilmoqda. Barcha sohalarda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar, o'zgarish va mislsiz yangilanishlarning barchasi xalqimizni rozi qilishdek ezgu maqsadga qaratilgan. Xususan, keyingi yillarda aholini qo'llab-quvvatlashga e'tibor yana-da kuchaydi, ijtimoiy himoyaga nisbatan yondashuv butunlay o'zgarib bormoqda. Davlat byudjetining ushbu sohaga yo'naltirilgan yillik xarajatlari izchil oshirib borilmoqda. Bu nimani anglatadi?.. Buning hisobiga tibbiyot, ta'lim, sport, san'at sohasida ulkan ishlar amalga oshirildi, onalar va bolalarga, nuroniylarga, nogironligi bo'lgan shaxslarga yengilliklar yaratildi, ularga amaliy yordam ko'rsatilmoqda. Aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, yangi ish o'rinlari tashkil etish, bandlikni ta'minlash, uy-joy qurishga e'tibor yana-da kuchaydi. Istiqlol yillarida ijtimoiy sohaga e'tibor ko'lamini tasavvur qilish uchun oxirgi 3-4 yildagi ishlarni eslash yetarli bo'ladi, nazarimda. Avvallari ijtimoiy himoyaga muhtoj insonning birlamchi ehtiyojlarini qanoatlantirish choralari haqida o'ylangan bo'lsa, hozir shunga qo'shimcha ravishda uning hayotga munosabati, dunyoqarashini o'zgartirish, kasbga o'rgatish, mehnatga undash orqali uni jamiyatning faol a'zosiga aylantirish choralari

ko‘rilmoqda. Jumladan, kambag‘allik yuqori bo‘lgan mahallalarda qisqa muddatli kasb-hunarga o‘qitish kurslari tashkil etilmoqda. Yoshlarimizni maktabdanoq kasbga o‘qitish tizimi joriy etilishi belgilandi. Shuningdek, o‘zini o‘zi band qilgan fuqarolar uchun bir qator yengilliklar yaratildi.

Albatta, bunday o‘zgarishlar ming-minglab oilalarning daromad manbaini mustahkamlash, aholining ishchanlik faolligini oshirishga xizmat qilmoqda. Kambag‘allikni qisqartirish strategiyasi zahirida ham shu masala turibdi. Bundan tashqari, joriy yillarda koronavirus tarqalishi tufayli global inqiroz holatlarining iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta‘sirini kamaytirish, aholi va tadbirkorlik subyektlarini manzilli qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari yuzasidan kechiktirib bo‘lmaydigan va o‘ta muhim vazifalarni o‘z ichiga olgan huquqiy hujjatlar qabul qilinib, pandemiya oqibatlarini yumshatishga erishildi. Hech bir sohani uning qonunchilik asoslarini mustahkamlamasdan turib, rivojlantirib bo‘lmaydi. Shu ma’noda, so‘nggi uch yilda Oliy Majlis tomonidan ijtimoiy sohaga oid 30 dan ziyod qonun qabul qilingani soha taraqqiyotida muhim omil bo‘ldi. “Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida”gi, “Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to‘g‘risida”gi, “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi, “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi qonunlar shular jumlasidandir. Joriy yilda esa Qonunchilik palatasi tomonidan “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi, “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi qonunlar qabul qilinib, Senatga yuborildi. Parlamentimiz tomonidan 10 dan ortiq xalqaro shartnoma, xususan Xalqaro mehnat tashkilotining 4 ta konvensiyasi ratifikatsiya qilindi. Shuningdek, keyingi yillarda kambag‘allikka barham berish, aholi sog‘lig‘ini saqlash, ayniqsa, xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlikka qarshi kurashish, gender tenglikni ta‘minlash kabi muhim sohalardagi ishlarni tashkil etishning huquqiy asoslarini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Birgina 2019-yilning o‘zida ijtimoiy xarajatlarni moliyalashtirish uchun davlat byudjetidan umumiy xarajatlarning 53,8 foizi miqdorida mablag‘ sarflandi. Bu xarajatlar YAIMga nisbatan 12,4 foizni tashkil etdi. Ushbu xarajatlarning 93,5 foizi ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash xarajatlari hissasiga to‘g‘ri keldi. Ijtimoiy sohani rivojlantirish sohasida aholi bandligini ta‘minlash va yangi ish o‘rinlarini tashkil etishga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Shuningdek, xotin-qizlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, tegishli dasturga asosan, aynan shu yilda turmush sharoitida yashayotgan 13 ming 44 nafar xotin-qizning bandligi ta‘minlandi. Dunyoda ijtimoiy-iqtisodiy beqarorlik kuzatilayotgan bugungi murakkab davrda mamlakatimizda inson manfaatlarini barcha narsadan ustun qo‘yib, amalga oshirilayotgan bunday xayrli ishlar xalqimizning turmush farovonligini yuksaltirish, oilalarda mehr-oqibat muhitini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunday ezgu ishlar tizimli asosda davom ettirilishi yurt taraqqiyotini yana-da jadallashtirishda o‘z samaralarini beraveradi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Bizdan ozod vaobod Vatan qolsin, T., 1996;
2. Malitskiy N. G. Toshkent mahalla va mavzelari, T., 1996; Mahalla: o'zini o'zi boshqarish huquqiy kafolati (qonunchilik va me'yoriy hujjatlar to'plami)
3. "Xalq so'zi" va "Narodnoye slavo" gazetalari.

BUXORO AMIRLIGIDA AMIR HAYDAR HUKMDORLIK DAVRI, TA'LIM SOHASIDAGI ISLOHOTLARI

Xalilova Kamola,
ADCHTI, 1-bosqich talabasi

Tariximizga nazar tashlasak har bir sulola davrida juda katta o'zgarishlar bo'lgan. Bazi o'zgarishlar bizga katta muvaffaqiyatlar olib kelgan bo'lsa, bazi bir o'zgarishlar bazi bir inqiloblarni keltirib chiqargan. Tariximizda o'zining islohotlari, qilgan ishlari bilan Buxoro Amirligi tarixida beqiyos o'ringa ega bo'lgan hukmdor Amir Haydar haqida so'z olib bormoqchiman bu maqolada. Amir Haydar ibn Shoxmurod (1800-1826) Mang'itlardan bo'lgan Buxoro amiri. Mang'itlar o'zbek sulolasining mashhur vakillaridan biri. Bu davrda uning bobosi Muhammad Doniyolbiy otaliq unvonida Buxoro xonligining amaliy hukmdori edi. Oilada to'ng'ich farzand edi. Uning ota tomonidan shajarasi quyidagicha edi: Amir Haydar – Amir Muhammad Shohmurod – Muhammad Doniyolbiy otaliq – Xudoyorbiy otaliq – Xudoyqulbiy – Keldiyorbiy – Chovushboy. Uning bobokaloni Chovushboy o'z davrida o'zbek qavmlari orasida mang'it urug'ining juda boy-badavlat kishisi bo'lgan. Haydarning onasi Ashtarxoniylar o'zbek sulolasining vakili va buxoro xonligi hukmdori Abulfayzxonning (1711-1747) qizi Yulduz begim (Shamsiya bonu yoki Bonu Shams deb ham nomlangan) edi. Uning ona tomonidan nasabi 2 tarmoq bo'ylab Chingizxonga va boshqa 2 tarmoq bo'ylab Muhammad payg'ambarning avlodlari sayyidlarga yetadi. Uning qiyofasida Ashtarxoniylar va Mang'itlar o'zbek sulolalari o'zaro mujassamlashgan. Haydar Buxoro madrasalarida 10 yil tahsil olib, Qur'oni Karim sharhi va hadis ilmarini puxta egallagan. Amir Shohmurod o'g'lining mukammal ma'lumot olishiga katta e'tibor qaratgan. Haydar Naqshbandiya tariqati shayxlaridan ham dars olgan. U ilmiy majlislar va muzokaralarda ko'pchilik diniy ilmlarda boshqa ulamolar utidan g'olib chiqqan. Amir Haydar hukmronlik qilgan davrda amirlikda ilm-fan, xususan, tarixshunoslik va islom ilmlari gullab yashnagan. Uning hukmronlik yillarida mamlakat notinchlik hukm suradi, ya'ni yagona mustaqil hokimyat bo'lmasdan, amirlikning ozi kichkina bo'laklarga bo'linib ketgan edi. Qolaversa boshqa xonliklar orasida ham o'zaro kelishmovchiliklar, hokimyat uchun qozg'olonlar avj olgan payt edi. Shunday tahlikali vaziyatda taxtga o'tirgan Amir Haydar davlat boshqaruvi, qolaversa ta'lim sohasida juda ko'p o'zgarishlar qildi. Amir Haydar o'z hukmronlik davrida ilm-fan, din va ta'lim sohalariga alohida e'tibor qaratdi. U Kanstantinopol, Qobul va boshqa shaharlardan madrasalarda dars

berishda foydalaniladigan ko'plab qo'lyozma kitoblarni olib keltirib, ulardan nusxa ko'chirtirgan. Uning o'zi muntazam ravishda 400-500 talabalarga saboq bergan. Uning bu sohada amalga oshirilgan ishlari haqida ma'lumotlar saroy tarixchilari asarlari va ingluz sayyohlarini kundaliklarida uchraydi. Jumladan, saroy tarixchisi Mirzo Abdulazim Somiy o'z asarida Amir Haydar haqida "saxovatpesha, olim va odil podsho edi. Barcha ilmlardan yetarlicha xabardor bo'lib, ilm ila shug'ullangan paytlarida qori, davlat ila bandligiga qaramay, ilmi ilohiyotni o'rganmoqda bo'lgan tolibul ilmlarga saboq berar va shogirdlarining davrasi ming kishidan kam bo'lmas edi", deb yozadi. Buxoro Amirlikiga Amir Haydar vafotidan 6 yil o'tib kelgan ingliz harbiyi Aleksandr Byorns u haqida "kundaliklari" da: Amir Haydar davri dindorlik va diniy g'ayrat davri bo'lgan. U "Amir al-mo'minin" yoki "imomlilar qo'mondoni" nomini oldi. u afqat podshohlikni emas, imomlik vasifasini ham bajardi. Olamdan o'tganlar haqida qu'ron tilovat qildi va madrasalarda dars berdi", deb yozadi.

Amir Haydar davrida ilm-fan, xususan, tarix va islom fanlari rivojlangan. Amir Haydar davrining dastlabki yillarida maktab ta'limini isloh qilishga kirishdi. 1803-1804-yillarda o'tkazgan islohotlariga ko'ra, amirlikdagi barcha fuqorolar uchun zaruriy umumiy ta'lim joriy etilgan. Amirlikda tog'li hududlarda yashovchi aholi uchun davlat maktablari ochilib, Buxoro shahridan muallimlar jo'natilgan. Muallimlar bilan birgalikda ta'lim sohasini rivojlantirish uchun, darsliklar, o'quv qurollari bilan bog'liq muomolarni bartaraf etish uchun nufuzli amaldorlar ham yuborilgan. Amir Haydar ta'lim tizimining uzviyligini ta'minlash maqsadida oliy madrasalardagi o'quv jarayoni va mudarrislar faoliyatini o'z nazorati ostiga oladi. Bu davrda Buxoro shahrida 80 ta oliy va o'rta ta'lim madrasalari bo'lib, u yerda minglab talabalar ta'lim olishgan. Amir Haydar oliy madrasalarga mudarrislarini shaxsan o'zi tayinlagan.⁹² Ularga shariatga xilof ravishda ish tutmaslikni buyurgan va mudarrisligini tasdiqlovchi "mandate mudarris" hujjati taqdim etilgan. Madrasalarda sifatli ta'lim tizimini joriy qilish maqsadida Istanbul, Qobul shaxarlarida chop etilgan qo'lyozma kitoblar sotib olinib, madrasalarga hadya qilingan. Amir davlat ishlaridan ortib, oliy madrasalarda ilohiyot fanidan ma'ruzalar ham o'qilgan. Amir Haydar davlat hujjatlarini sistemalashtirishga alohida e'tibor qaratgan. Amir Haydar davrida Buxoro madrasalarining aksariyati diniy ilm berishga mo'ljallangan bo'lib, dunyoviy fanlar deyarli o'qitilmas edi. Ayni shu davrda Qozondan kelgan Abu Nasr Kursaviy, Bahouddin Marjoniy va boshqalar nufuzli madrasalarda diniy ilm olganlar. Amir Haydarning e'tiboriga tushgan navqiron Bahouddin Marjoniy 1812-yilda Buxoroga kelib, nufuzli madrasalarda ta'lim olgan. Amir Haydar jiyanisi Qarshi begi Sayyid Ahmad xoja Fazliy amirlik bo'yicha mas'ul etib tayinlangan. Amir Haydar unga yo'llagan xatida, jumladan, bunday deb yozgan edi: "Siz.....muallimlarga tayinlanginki, ular zaruriy umumiy ta'limni barcha tobe xalq puxta egallamog'ini ta'minlasinlar.....Barcha kishilar umumiy zaruriy

⁹² Jamolova .D.M . Boqoyev Umidjon

ta'limni puxta egallasinlar". Madrasada ta'lim uch bosichdan iborat bolgan. Bu davrda Buxoroda 60ta madrasa, 300ta masjid faoliyat ko'rsatar edi. Aniq fanlardan boshqa tarix, geografiya, til va adabiyot, arab tili, shuningdek, ilohiyot ilmidan ta'lim berilgan. Maktabxona va madrasalardagi ta'lim xarajatlari vaqf mulki hisobidan amalga oshirilgan. Hukmdorlar ta'lim tizimi moddiy ta'minotini nazoratda tutganlar. Amir Haydar o'z davrining bilimdon hukmdorlaridan biri edi. Qur'oni karimni yoddan bilardi.

Haydar 1826- yil 6- oktabrda Buxoro shahrida vafot etgan va Joybo'r mavzeyidagi Eshoni Imlo qabristonida otasi qabri yoniga dafn etilgan. Sovet davrida qabriston yo'q qilinib, qabrlar yo'qotilgan. U vafot etgan paytda Nasrulloh Qarshi Umar Karmana hokimi edi. Uning vafotidan keyin taxtga o'g'li Amir Xusayn, so'ngra Amir Umar o'tirgan.

Xulosa qilib aytganda, Amir Haydar davrida mamlakatda ta'lim tizimi sohasida muhim islohotlar amalga oshirildi. Butun amirlikda maktablar faoliyati nazoratga olindi, tog'li hududlarda maktablar qurilib, u yerlarning aholisini savodli qilish birlamchi vazifa etib belgilandi. Madrasa ta'limida mudarrislar faoliyatiga alohida etibor qaratilib, diniy bilimi mukammal bo'lgan shaxslargina bu lavozimiga tayinlandi. Mang'it amirlari orasida Amir Haydarning ta'lim sohasida amalga oshirgan islohotlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jamolova.D.M.-Tarix fanlari boyicha falsafa doktori
2. Boqoyev Umidjon –Buxoro davlat universiteti
3. 8-sinf "O'zbekiston tarixi" (78,79 betlar)
4. O'zbekiston tarix: davlat va jamiyat taraqqiyoti, 1-qism, T., 2000
5. Qahramon Rajabov. O'zme. 2006-2007.

XX ASRDAGI QATAG'ON SIYOSATI

Muxiddinova Marjona Nodirbek qizi

ADCHTI, 1- bosqich talabasi

XX asr 20-yillarining yarmiga kelib, Sovetlar mamlakatining hokimiyat boshqaruv idora tizimida ham keskin o'zgarishlar ro'y berdi. Stalin asta-sekinlik bilan o'zining yakka hokimligini butun choralar bilan qaror toptirish harakatida bo'ldi. 20-yillar oxirida Stalin tomonidan yangi nazariy qarash sifatida ilgari surilgan „Sotsializm mustahkamlanib borgan sari sinfiy dushman qarshiligi ham shunchalik kuchayib boradi" degan g'oya qonuniy xatti- harakatlarning avj olishiga olib keldi. Stalin va uning atrofdagilari mamlakat va partiya hayotiga oid har bir masalada o'z irodasi, hukmini boshqalarga majbur etib har qanday muxolifatchi qarashlarini, ularning tashuvchilarini mahv etib bordilar. Shu tariqa,

mamlakatda Lenin tomonidan asos solingan totalitar boshqaruv tizimini yanada kuchaytirdi. Bu tizimning mohiyati shundaki, unda davlat boshqaruvi markazlashgan va buyruqbozlik harakterida bo'ladi. Ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalar ustida qattiq nazorat o'rnatildi. Ayni chog'da demokratiya buzildi, ilg'or, taraqqiyparvar kuchlar qatag'onlikka mahkum etilgan. Hukmron partiyaning yagona idorasi, o'zboshimchaligi, chegara bilmas zo'ravonligi avjiga mindi. Mamlakatda totalitar tuzumning qaror topishi milliy sovet respublikalari hayotiga ham dahl qilib, ularning butun ixtiyorini Ittifoq davlati tasarrufiga bog'lab qo'ydi. Bu O'zbekiston timsolida ham ko'zga yaqqol tashlanadi. Avvalo, Respublika hokimiyati, boshqaruvining hamma bo'g'inlari to'liq ravishda SSSR organlariga bo'ysundirildi. Shuningdek, bu yerdagi yagona rahbar tashkilot- O'zbekiston Kompartiyasi ham VKB (b) ning tarkibiy qismi sifatida, ya'ni viloyat bo'limi maqomiga tushirildi. O'zbekistonda esa XX asrning 70-80- yillarida iqtisodiyotning rivojlanish sur'ati tobora pasayib, harajatlar ortib bordi. Sobiq ittifoqning tarix sahifalarida millionlab fuqarolarning qonlari bilan yozilgan sahifalari mavjud bo'lib, bu mustabid sovet tuzumining qatag'onlik siyosatidir. XX asrning 30- yillariga kelib jahon xaritasida mutlaqo qayd etilmagan "Gulag" lagerlari tashkil topdi. Uning fuqarolari haq-huquqsiz Sovet Ittifoqi Qahramonlari, mashhur fan arboblari, mohir diplomat, shoir va yozuvchi, rassom yoki nomlari hech qayerga ma'lum bo'lmagan ishchi, kolxozchilar edi. Bu, albatta, sovet davlatining qatag'onlik siyosati natijasi edi. Turkiston ozodligi uchun kurashganlarni, "Bosmachi" tamg'asi bilan yo'q qilinib tashlandi. So'ng aholini mehnat qilib biror narsa orttirgan o'rta hol qismi bu baloga giriftor etildi. Qatag'on haqida general-leytenant Pavlenko shunday degan edi; "Dunyo tarixi yaqinlashib kelayotgan urush arafasida hech qaysi mamlakat ayovsiz va keng doirada o'z harbiy mutaxassislarini yo'q qilganini bilmaydi." 1937-1938-yillar qatag'on avjiga chiqqan davr bo'lib, bunda ko'plab partiya va davlat arboblari nohaq qurbon qilindi. Yurtimizda 2001- yildan buyon har yili 31- avgust Qatag'on qurbonlarini yod etish kuni sifatida keng nishonlab kelinmoqda. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Is'hoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy kabi ulug' ma'rifatparvar ajdodlarimiz xotirasiga bag'ishlangan muhtasham haykallar, muzeylar bunyod etildi, ularning nomi qayta tiklandi, "Shahidlar xotirasi" Yodgorlik majmuasi barpo etildi, "Shahidlar xotirasi" jamoat fondi, Qatag'on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi hamda uning bo'limlari tashkil etildi. XX asrning 80- yillarida SSSR davlatida ko'plab o'zgarishlar ro'y berdi. Ayniqsa, 1982-1985-yillar ularni o'z ichiga oladi. Leonid Brejnev 1982-yilning noyabr oyida vafot etdi. Ungacha L. Brejnev KPSS MK bosh sekretari lavozimida ish yuritgan edi. 1985-yil 11-martda Mixail Gorbachov KPSS MK bosh sekretari, 2-iyulda Andrey Gromika SSSR Oliy Soveti Prezidiumi raisi lavozimlariga saylandi. Gorbachov 1985-yildan mamlakatda "Qayta qurish" siyosatini boshladi. Bunga sabab, XX asrning so'nggi choragiga kelganda o'zida butun boshli xalqlar va millatlarni birlashtirgan Sobiq

Ittifoq hududida iqtisodiy va ijtimoiy qiyinchiliklar yuzaga kela boshladi. Ittifoqqa kiruvchi davlatlar fuqarolari ongida mustaqillikka bo'lgan intilish va harakat paydo bo'lib, o'sib bordi. Tabiiyki, Ittifoq hukumati bunday intilish va harakatlarga toqat qilolmas edi va bor imkoniyatini ishga solib, zo'ravonlik bilan bo'lsa ham bu harakatlarni to'xtatishga kirishdi. Ittifoq rahbarlarining fikricha, bu harakatlarni to'xtatish uchun butun boshli xalqni o'z domiga tortuvchi siyosat ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etish mo'ljallangan edi. Aynan mana shu siyosat natijasida „Paxta ishi“, „O'zbek ishi“ degan uydirmalar paydo bo'ldi va o'zbek xalqiga nisbatan ushbu siyosat amalga oshirildi. Bu tadbirni faqat Markaziy Osiyoga o'tkazilishiga sabab, boshqa mustamlakalarda bu loyiha ish bermas edi. Qo'zg'alon keltirib chiqarishi omillari ko'p edi. Qolgan qismi, asosan, Boltiqbo'yi va Kavkaz mintaqalarida joylashganligi sababli ularga Yevropa ta'siri bor edi. Shu siyosat bilan ular butun Ittifoq davlatlaridagi noroziliklarni to'xtatmoqchi bo'ldilar. XX asrning 80-yillariga kelganda sovet rejimi uning siyosiy tizimi va xo'jalik yuritish usullari o'zining rivojlanish imkoniyatlarini tugata boshladi. O'zbekiston iqtisodiyoti katta xomashyo va tabiiy boyliklar zaxirasiga ega bo'lishiga qaramasdan SSSRning markaziy hududlaridan ancha ortda qola boshlagan. „Paxta ishi“, „Qo'shib yozishlar“ masalasi ham 1983-yilda boshlangan. 1985-1990-yillarda O'zbekistonda „Paxta ishi“ degan uydirma bo'yicha jami 40000 kishi tergov qilindi, ularning aksariyati tergov izolyatorlarida prokuror sanksiyasiz o'tirdi, 5000-nafar kishi esa soxta ayblar bilan jinoiy javobgarlikka tortildi. Tergov jarayonlarida inson huquqlari toptalib, tutqunlarga jismoniy va ruhiy tayziqlar o'tkazildi. Ularning oila a'zolari va qarindosh-urug'lari ham qamoqqa tashlandi. Kadrlarni almashtirish siyosati ayanchli tus oldi. Markaziy matbuotda e'lon qilingan maqolalarda o'zbek xalqi badnom etilib, „Paxta ishiga“ ataylab siyosiy tus berildi va u „O'zbek ishi“ ga aylantirildi. „O'zbeklar ishi“ qatag'on qilichi, avvalo, O'zbekistonning sobiq rahbari, marhum Sharof Rashidov xotirasiga qarshi ko'tarildi. „Sharof Rashidovchilik“ degan sun'iy ibora o'ylab topilib, undan Sh. Rashidovni o'limidan so'ng badnom qilish va shuhratini yerga urushda foydalanildi. Rossiyalik tarixchi, maxsus xizmatlar va SSSR tarixi bo'yicha o'nlab kitoblar muallifi Aleksandr Kolpakidi: „O'zbek ishini kim boshlagan? Gdlyan va Ivanovni hamma biladi. O'zbekiston KGB raisi Levon Melkumovni deyarli hech kim bilmaydi. Bularning barini Andropov, Melkumov, Gdlyan, Ivanovlar qilishdi. U yerda boshiga ikki marta o'q uzib, o'z joniga qasd qilganlar bo'lgan. Va bu korrupsiya ga qarshi kurash, deb atalgan“, - dedi olim tarixchi Fyodor Razzoqovning ushbu mavzuga bag'ishlangan kitobi bo'yicha. Uning so'zlariga ko'ra, sovet nomeklaturasining ustunlaridan biri- urush faxriysi, harbiy nishonlar kavaleri Sharof Rashidovni qulatilishga sabab bo'lgan o'zbek ishi-Respublikalarda juda salbiy qabul qilingan. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Yangiboy Qo'chqorov „O'zbek ishi“ va „Paxta ishi“ musibatining ildizi qayerda edi nomli maqolasida shunday satrlarni keltirgan: Darhaqiqat, bu „ish“ O'zbekistonning eng asl farzandlari boshiga og'ir kunlarni soldi. O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Qo'mitasi birinchi kotibi In'omjon

Usmonxo'jayev, Oliy Kengash Rayosati raisi Oqilxon Salimov, Vazirlar Kengashi raisi Normaxonmadi Xudoyberdiyev bilan birga yuzlab firqa kotiblari, vazirlar, raislar, brigadirlar, paxta zavodi direktorlari, qabul punktlari mutasaddilari nohaq qamaldi. Totalitar tuzum tanazzulni ko'plar janob Gorbachovning nayranglari, ko'plar GKCHP mashmashasi bilan bog'laydilar. Balki bu diktatura nafaqat Abdulla Qodiriy, balki bir necha yuz minglab kishilarning begunoh qonini, jabrdiyda insonlarning ko'zyoshlari uvoliga qolgan. Axir, mana shu siyosat emasmi, ko'plab oilalar boshchisidan, akani singlisidan, otani qizidan ayirgan. Islom Karimov 1986-yili iqtisodiy va ijtimoiy jabhada eng qoloq hududlardan biriga aylanib qolgan Qashqadaryoga yuboriladi. O'sha kuzlar mahalliy aholining viloyat rahbariyatiga ishonchi butkul so'ngan edi. "Paxta ishi" deb atalgan tergov tufayli butun boshli mehnatkash xalqqa "O'g'ri", "Poraxo'r" kabi tuhmatlar yog'dirilishi vaziyatni yanada murakkablashtirgan edi. Islom Karimov oldida mushkul vazifa turar edi: U odamlardagi tushkun kayfiyatga barham berishi, xalqning ishonchini qozonib, ularda yorug' kunlarga umid uyg'otishi lozim edi. Islom Karimov adolatsizlik qurboni bo'lgan oilalarga yaqindan doimiy yordam ko'rsatdi. Xullas, xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek xalqi ne-ne qaro kunlarni boshidan o'tkazdi. Mana shu mustaqil, tinch kunlarga yetib kelgunimizcha qanchadan qancha insonlar yurti uchun, oilasi uchun mardlarcha halok bo'ldi. Mustaqillik yo'lida jon fido qilganlar yodi hamisha qalbimizda. Ularning qilgan fidokorliklari sababli biz mustaqillik degan asriy orzuyimizga erishdik. Chin ma'nodagi hurriyat umidida kuyib-yonib yashagan ijod ahli, olimlar, qolaversa, minglab yurtdoshlarimiz o'z insoniy ezgu maqsadlari, yurt ozodligi uchun qatag'on etilib, istibdod qurbonlari bo'ldilar, shahid ketdilar. Kimlarningdir joni, kimlarningdir qoni evaziga kelgan istiqlolni asraylik. Barchasi o'z qo'limizda. Vatanni rivojlantirish yo'lida qo'lni qo'lga berib birgalikda harakat qilaylik. Azizlar, doimo Vatanni sevaylik, unga xolis xizmat qilaylik, uning yanada obod bo'lishiga hissa qo'shaylik. Ehtimol, mening bu fikr- mulohazalarimda hech bir yangi gap yo'qdir, ammo mening nazarimda Vatanni sevish hamisha shunday oddiy, lekin oson ish emas. Ammo biz uchun eng ulug' saodat shudir. Zero, bu yurt, bu osmon, bu mamlakat, bu kelajak o'zimizniki!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: Sharq 1998
2. Bobojonova D. O'zbekistonda demokratik jarayonlar va ularning xususiyati.- T., Fan, 1995y
3. Karimov SH., Turg'unov I., SHamsitdinov R. Vatan tarixi. Uchinchi kitob.- T., Sharq, 1997y.

TURIZMNI RIVOJLANTIRISH

Abdunazarova Nazokatxon

ADCHTI, I bosqich talabasi

Turizm qudratli mamlakat iqtisodiyoti ta'siri ijobiy turizm dala milliy daromadining oshishi, yangi ish joylari yaratish; turistik xizmatlar bilan ishlash barcha tarmoqlarni rivojlantirishga bog'liq; ijtimoiy va ish markazlarda turistik Release infratuzilmasini nivojlantirish, odamlar hunarmandchilik va madaniyat markazlari faoliyati faollashtirish; aholi nikoh darajasi o'sish ta'minlash; valyuta tushumlar urg'u berishga yordam ko'paytirib uchun AVStrelnikov va bu tarmoqdagi yangi ish joyi 20 marta arzonroq tushish bilan taqqoslaganda tarmoqqa sanoat yaratadi. Yu.V.Bogdanovning so'zlariga ko'ra, 30 sayyohga ko'ra to'g'ridan-to'g'n bitta yoki bilvosita ikkita yangi ish joyi yaratiladi tadqiqotchi ZM Muxammedova uning so'zlariga ko'ra, O'zbekistonda turizmdan keladigan daromad yalpi ichki mahsulot ulushi kamida 5 foiz yetkazib berilsa, bu tarmoq bilan band aholi soni 2433 kishini tashkil qiladi aholining joni yetarli boshiga YAIM hajmi va 392,1 ming so'mga oshadi. P. Vukadinovich turizm nafaqat ijobiy, balki salbiy ijtimoiy-iqtisodiy, shuningdek, turizmni ta'kidlaydigan ta'sirlar mavjud quyidagi salbiy ta'sirlar alohida ko'rsatuvlar turizmga iqtisodiy qaramlik, kundalik tovar va xizmatlar uchun mahalliy aholi narxning oshishi, bozorda turizm kompaniyalarning transmilliy afzalligi sikllar haqida ishlash sezgirlik va munosabatlar o'zgarishi haqida ishlash, milliy urf-odatlar va qadriyatlarga rotten reach va boshqalar bu mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sohasidagi tadqiqot turizmida butunjahon sayyohikashib (WTO) butun dunyo bo'ylab sayohat trimmi kengash (JST) tomonidan amalga oshirish uchun miqdor asosida tadqiqot natijalarini olib boriladi va jahon banki va iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) statistik ma'lumotlardan foydalanildi. 2019 yil oxirigacha turizm bo'yicha dala yoqilg'isi va sanoatdan kimyo keyin dunyo uchinchi tarmoqqa eng katta eksport bo'ldi_bu sohada eksport hajmi 1,7 trillion.

AQSh dollar yetarli turizm uchun o'ng kelayotgan kundalik eksport hajmi 5 milliard AQSh dollari tashkil qildi butun dunyo sayohat va turizm kengashi ma'lumotlariga ko'ra turizm bo'yicha dunyo YAIM ulushi 10,3% ni tashkil etadi, yillik o'sish sur'ati 3,5% ni tashkil qildi bu sohada o'sish sur'ati ketma-ket to'qqiz yildan ben dunyo YaIM sur'atdan o'sish yurak sodir bo'lmoqda turizm yangi ish joylari yaratish iqtisodiyot dunyosiga ko'ra muhim Lokomotiv bo'lish turibdi dunyo so'nggi beshga ko'ra yaratilgan yangi to'rttadan o'rindiqlar ishi bir qism aniq sohaga turizm tegishli bu yangi texnologiyalarni jalb qilish qisqartirish uchun xodimlarni jalb qilish iqtisodiyotdan kam bo'lmasligi kerak tarmoqlardan bizning fikrimizcha, turizm sohasi covid-19 dan keyingi davrda yangi ish joylari yaratiladi va qo'mondonlarning tashriflari manzillarga qaytish jahon iqtisodiyoti hisobiga qayta tiklash yechimi sohasida butun jahon turizm va sayohatlar kengashi ma'lumotiga ko'ra, O'zbekistonda 2019 yilda turizmning YAIM ulushi 3,4%, yillik o'sish sur'ati va 12,3% turizm sohasida band bo'lganlar soni 601,7 ming kishiga teng umumiy 4,6 eksportda umumiy bo'lgan eksport mamlakatining turizm xizmatlari uning ulushi 21,1% ni tashkil etdi. Turizm mamlakat iqtisodiyotiga ko'ra butun dunyo turizm va sayohatlar kengashi metodologiyasi to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ta'sir ko'rsatadi, shuningdek, milliy iqtisodiyot tarkibida to'liq tarmoq

mavjud bo'lib, turistik sayohatlar turistlarni ma'lum tovar va xizmatlarga talab talab qiladi va bu tovar va xizmatlarga ko'proq ish natijada, mamlakatda YAIM hajmi oshadi.

Xulosa turizm maqolasida mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish samarasi va uni baholash turizmning dolzarb muammolarini ko'rib chiqish_mamlakat iqtisodiyoti bevosita va bilvosita ta'sir o'rganilgan, bevosita ta'sir bilvosita ta'sirdir Iqtisodiyotning turizmi eng istiqbolli va tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biri global muammolar hisoblanadi va terrorizm turizmi ham to'siq bo'lishi uchun tahdiddir, chunki u allaqachon hayotning ajralmas qismi bo'lib, uning atrofida aylanish butun dunyo edi. tashkilotning turizmi 2019 yilda dunyo bo'ylab xalqaro sayyohlik tashriflari soni 1 milliard 460 millionni tashkil etadi tashkil etdi agar u xalqaro bo'lsa turizm dan olingan daromadlar 1 trillion 481 milliard AQSh dollaridan oshdi ketdi bu 330 million kishi ushbu sohada ish bilan ta'minlangan shaxsga etarli 2009 va 2019 xalqaro o'rtasida turizmdan keladigan daromad 54% ga oshdi. Bu o'sish (44%) ko'proq mahsulot jahon yalpi miy hisoblanad vositalari 6 Ko'pgina mamlakatlar, ular qatorida O'zbekiston ham turizm sohasi milliy iqtisodiyotni rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida tan olingan yo'nalishlardan - chunki YAIM turizmi valyuta tushumlari va investitsiyalar hajmining o'sishiga, sanoat savdosi va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga yordam beradi bugungi kunda jahon turizmida iqtisodiyot sohasi muhim ahamiyatga ega kasb-bu sohaning etarli turizmi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish samarasi ko'plab olimlarning fikriga ko'ra, ilmiy tadqiqotlar ular uchun ketgan misol

Shuningdek, turizm sohani rivojlantirish unga ko'ra yaqin tarmoqlar qo'shilganidan ko'proq boldi qiymat yaratadi mamlakat xalqaro turizm bozori jarayonlarda ishtirok etish valyuta orqali to'lov balansi vaziyatni yaxshilash uchun oling daromad keladi iqtisodiyotni yaratish bo'yicha xalqaro turizm boshqa tarmoqlarga kirish uchun ta'sir investitsiyalar, shuningdek namoyishlan to'g'risida Va bu multiplikativ ta'sir orqali iqtisodiy o'sish va rivojlanish uchun shunday qilib keladi - rivojlanishdan ozod qilish bundan mustasno, mamlakat infratuzilmasi va transport, aloqa liniyalari, savdo aloqalari va boshqalar buni yaxshilaydi oxir-oqibat iqtisodiy tizim yana tuzilishga olib keladi ishlatilgan malumotnomalar royxati keladi.

Adabiyotlar:

1. Muxammedova Z. M. Turizm innovatsion rivojlanish investitsiya resurslan iqtisodiy samaradorlikni oshirish PhD ilmiy darajasini olish dissertatsiya uchun. Samarqand 2020.-13 p.
2. Vukadinov P. Damnjanov A, Jovanov Z. Turizmining jahon iqtisodiyotidagi mavqei va uning YAIM, bandlik va investitsiyalarga ta'siri // Vojno delo. - 2017.- T. 69. 263-278 b.

O'ZBEKISTON HAMDA GERMANIYA DAVLATLARIDAGI TA'LIM TIZIMI

Shahobiddinova Shohsanam

ADCHTI, 1-kurs talabasi

Bugungi tarrahiy etayotgan zamonda ta'lim berish dargoxlari birmuncha ko'payib bormoqda. Zamonaviy jixozlangan maktablar, kollejlari, va Oliy ta'lim muassalari bunga yaqqol misol bo'la oladi. Bilamizki qator davlatlarda shu jumadan O'zbekiston respublikasida ham jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'iy nazar, har kimga ta'lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi. Shunga ko'ra ta'lim tizimi yagona va uzluksiz bo'lib O'zbekiston Respublikasida ta'lim turlariga ko'ra quyidagilarga ajratiladi:

1. Maktabgacha ta'lim va tarbiya
2. Umumiy o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim
3. Professional ta'lim
4. Oliy ta'limdan keyingi ta'lim
5. Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish
6. Maktabdan tashqari ta'lim

Sanab o'tilgan ta'lim tizimlari barcha rivojlangan Davlatlarda o'xshash emas. Shu jumladan Germaniya demokratiy Respublikasida ham. Ushbu davlat ta'lim tizimi deyarli biznikidan farq qiladi.

Germaniya- jaxon ilm-fani vama'daniyati o'choqlaridan biri bo'lib, bu mamlakatda ildizi asrlarga borib taqaluvchi ilmiy maktablarni, Gyote, Gegel, Betxoven, Nitshe, Enshteyn singari olim va ijodkorlari bilan mashxurdir. Xalqaro doirada e'tirof etilgan olmon ta'lim dargoxlarida mustaqil fikr hamda kech dunyoqarash shakllanishiga aloxida e'tibor beriladi. Darvoqea, olmonlarga xs temir intizom, birso'zlik xislatlari ham aynan ta'lim dargoxlaridan shakllanadi. Germaniya ta'lim tizii esa quyidagilarga ajratiladi:

1. Maktabgacha ta'lim
2. Bepul va majburiy ta'lim
3. Umumiy o'rta ta'lim
4. Tanlash imkoniyati
5. Oliy ta'lim

Germaniya hamda O'zbekistondagi ta'lim tizimining farqlari shundaki, Germaniya demokratiy respublikasida maktabgacha ta'lim muassalari davlat tizimiga kirmaydi. Bolalar bog'chasi xayriya jamg'armalari, mahaliy hokimiyat va cherkovlar vakilligida faoliyat yuritadi. O'zbekistonda esa maktabgacha ta'lim va tarbiyani tashkil etish tartibi "Ta'lim to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan belgilanadi va davlat tomondan muxofaza etiladi. Umumiy o'rta ta'lim

hamda O'rta maxsus ta'lim tizimi bir biridan juda katta misollar bilan farqlanadi. Germaniyada taqsil oluvchilarga Sunday imkoniyatlar yaratilganki, o'quvchilar boshlang'ich maktabni tugatgandan so'ng kelajak yo'lini aniqlab olishi zarur bo'ladi. Ana shunga asoslanib, u bir necha turdagi maktabdan birida o'qishni davom ettiradi.

- Asosiy maktab. Bu yerda bolalar to'qizinchi sinfgacha o'qitiladi. Asosiy maktabda oliy ta'lim muassalarida o'qish niyyati yo'q bo'lgan biror bir kasb etagidan tutishni ko'zlaganlar ta'lim oladi.
- Real maktab. Bu turdagi maktablarda matematika va tabiiy fanlarga moyil, kelajakda oliy ma'lumotli mutaxassis bo'lishni niyyat qilganlar taqsil oladi. O'qish 5-sinfdan 10-sinfgacha davom etadi.
- Gymnaziya. O'quvchilar o'rta ta'limining eng muxim bo'g'inidan bo'lgan ushbu bilim maskanida to'qqiz yil, 5-sinfdan 13-sinfgacha ta'lim oladi. mazkur ta'lim dargoxida gumanitar fanlar, tabiiy fanlar, va xorijiy tillar chuqur o'rgatiladi. Gymnaziya-oliy ta'limga tayyorgarlikning hal qiluvchi bosqichi hisoblanadi.

Endi esa huddi shu, ya'ni umum o'rta ta'lim tizimininng O'zbekiston respublikasidagi qanday yuritilishi haqida tanishib chiqamiz. O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim o'quv dasturi zarur bilim, malaka hamda ko'nikmalarni o'zlashtirishga qaratilgan. Umumiy o'rta ta'lim (1-11-sinflar) bosqichlari quyidagilardan iborat.

- Boshlang'ich ta'lim (1-4)
- Tayanch o'rta ta'lim (5-9)
- O'rta ta'lim (10-11)

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotining birinchi sinfiga bolalar ular yetti yoshga to'ladigan yilda qabul qilinadi. Boshlang'ich ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, malaka, va ko'nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan. Tayanch o'rta ta'lim o'quv dasturiga muvofiq, ta'lim oluvchilarni mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O'rta ta'lim o'quv dastiruga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalar o'zlashtirilishini, shuningdek ta'limning keyingi turi tanlanishini hamda yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblar egallanishini ta'minlaydi.

Huddi shunday tartibda Germaniya Konsitutsiyasiga muvofiq, maktab ta'limi davlat nazoratidadir. Mamalakatda 16 ta federal hududlar mavjud bo'lsa, ularning har biri o'zining ta'lim to'g'risidagi qonuniga ega. Shu sababli federal hududlarning maktab ta'lim tizimida ayrim farqlar bor. Masalan, aksariyat hududlarda boshlang'ich ta'lim 4 yil (1-4), poytaxt Berlinda esa -6 yil. Ammo bu kabi farqlarga qaramasdan, barcha hududlar uchun umumiy tartib qoidalar mavjud. Germaniyada maktab ta'limi majburiy va bepul. Maktablarda birinchi, ikkinchi,

sinf davomida o'quvchilarga baho qo'yilmaydi. O'qituvchilar baho o'rniga bolaning individual, psixologik rivojlanish xolati xususida hisobot tayyorlaydi. O'quvchilarga 3-sinf dan boshlab baho qo'yiladi. Germaniyada 6 ballik baholash tizimi qabul qilingan bunga ko'ra:

- 1- A'lo
- 2- Yaxshi
- 3- Qoniqarli
- 4- Yetarli
- 5- Yetarli emas
- 6- Qoniqarsiz.

O'quvchilar fanlarni eng kamida "4" ga o'zlashtirishi shart.

O'zbekistonda esa baholash tizimi yuqorida sanab o'tilgan tizimning aksi hisoblanadi. O'zbekiston respublikasida esa baholash tizimi online rejimda olib boriladi, ya'ni yangi ta'lim tizimiga kiritilgan Kundalik.com sayiti orqali o'quvchilar baholanib boradi. Bundan tashqari bolalarning ehtiyojlarini qanoatlantirish, bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, shuningdek tijorat tashkilotlari madaniy-estetik, ilmiy, texnikaniy, sport yo'nalishidagi maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari tashkil etilgan. Maktabdan tashqari ta'lim bolalarga uzliksiz ta'lim berishning tarkibiy qismi sifatida ularning iste'dodi va qobiliyatini rivojlantirishga, ma'naviy ehtiyojlarini qanoatlantirishga qaratilgan bo'ladi. Maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari jumlasiga bolalar, o'smirlar, ijodiyoti saroylari, uylari, markazlari "Barkamol avlod bollar maktabi" bolalar va o'smirlar sport maktablari, musiqa va san'at maktablari kiradi. Bu borada Germaniya taqsim oluvchilari uchun qator kengliklar yaratilgan. Germaniyada maktab keyingi ta'limda o'quvchilar ko'p vaqtlarini kutubxonalarda, turli xil ko'rgazmalarda o'tkazishadi. Shu bilan birgalikda Germaniyada davlatga qarashli maktablar bilan birgalikda xususiy ta'lim maskanlari ham faoliyat yuritadi. Nafaqat Germaniyada, balki qator mustaqil davlatlarda ham xususiy maktablar faoliyat olib boradi. Endi esa diqqatimizni Oliy ta'limga qaratsak. Oliy ta'lim ya'ni Professional ta'lim tizimi nafaqat O'zbekiston bilan solishtirganda, balki Yevropaning boshqa davlatlariga qaraganda bepul oliy ta'lim olish imkoniyati ko'proq. Nodavlat jamg'armala hamda hukumat grantlari asosida xorijliklar ham nemis universitetlarida bepul tahsil olishlari mumkin. Yuqorida ta'kidlanganidek, mahalliy Gimnaziyalarni bitirib, shaxodatnomalarni olgan yoshlar universitetlarga imtixonsiz kiradi. Chet elliklar esa nemis tili bo'yicha imtixon topshirishlari shart. Universitetlarda Bakalavr bosqichi 1yildan 4 yarim yilgacha, Magistratura 1yildan 4yilgacha, Doktorantura 2yildan 5yilgacha davom etadi. Germaniya Geydelberg, Kohn, Frayburg, Tyunbingen kabi qadimiy universitetlar vatani hisoblanadi. 1386 yilda asos solingan Geydelberg universiteti ko'hnaga qit'aning eng nufuzli oliy ta'limdargoxlari qatoriga kiritilgan. Bu yerda o'qiydigan 25 ming

talabani 12 % xorijliklar hisoblanadi. O'zbekiston respublikasida esa oliy ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nlashlari va magistratura mutaxassisliklari bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlashni ta'minlaydi. Oliy ta'lim muassalari orasida mahalliy darajada eng yuqori baholangan Toshkent moliya instituti va Toshkent xalqaro Vesminster universitetidir. Bu kabi mahalliy eng yuqori darajadagi universitetlar A birinchi Prezidentimiz Islom Abdug'anievich Karimov tashabbusi bilan 1991-yild tashkil etilgan. Xozirgi kunda ham O'zbekistonda qator davlatlar bilan shartnoma asosida yangidan yangi Oliy ta'lim muassalari tashkil etilmoqda. Bu esa O'zbekiston yoshlari uchun yana bir qulaylik desam mubolag'a bo'lmaydi.

Shundan xulosa qilib aytish mumkinki, inson uchun ibodat joy, shart-sharoit talab qilinmagani kabi, bilim olish uchun ham talab etilmaydi. Faqatgina yagona narsa borki olingan bilimlarni to'g'ri yo'lda qo'llay bilish, hamda uni kelajak avlod uchun yetkazib berish zarur xolos. Inson xoh chet elda bilim olsin, xoh o'z yurtida buni ahamiyati yo'q. Muximi bilim olishi, Vatanga, Oilasiga, hech bo'lmaganda o'ziga nafi tegadigan bilimni egllashi lozim deb o'ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ta'lim to'g'risida O'zbekiston respublikasining qonuni
2. O'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining 2020-yil 18-apreldagi 241-son qarori. Lex.uz
3. "Team university Legal Framework" teamuni.uz
4. "Germaniya talim tizimi va uning besh oltin qoidasi" abt.uz
5. "Germaniya ta'lim tizimi" uz.m.wikipedia.org

MADANIYATLARARO MUNOSABATLAR

Saparboyeva Madina,
ADCHTI, I- bosqich talabasi

Odamzod yaratilibdiki, turli til va madaniyatlar shakllanib kelgan. Shu o'rinda 20 asr o'rtalarida ijod qilgan rus tilshunos adabiyotchi olim Grigoriy Osipovich Vinokur (1896-1947) ham " Tilni o'rganayotgan har qanday tilshunos albatta, tanlangan tili uning mahsuloti bo'lgan o'sha madaniyatning tadqiqotchisiga aylanadi" deb ta'kidlagan edi. Tabiiyki, yillar davomidagi tadqiqotlar til va madaniyat uzviy bog'liq ekanligini tasdiqlab kelmoqda. Shuni aytish joizki, madaniyatlararo muloqot fani nafaqat tilshunos, mutaxassislar uchun balki, bugungi kunda barcha soha vakillari va umuminsoniyat uchun muhimligi hamda dolzarbligi oshib borayotgan sohalaridan biridir. Albatta, uning fan sifatida o'rganilishi va o'qitilishi XX asrlarda boshlangan bo'lishiga qaramay, mening fikrimcha, madaniyatlararo muloqotning dastlabki ko'rinishi eramizdan avvalgi

Buyuk ipak yo'li misolida namoyon bo'ladi. Mazkur savdo yo'li orqali nafaqat savdo- sotiq jarayoni bo'libgina qolmay balki, turli millatga mansub kishilar orasidagi muloqot davomida ma'lumotlar almashinuvi, madaniyatlar qorishuvi turli til va dinlarning rivojlanishining guvohi bo'lamiz. Shu bilan birga o'z-o'zidan madaniyatlararo muloqot nima? degan savol paydo bo'ladi. Bu savolga ilmiy yondashsak, turli madaniyatga xos bo'lgan millatlar va guruhlar o'rtasidagi munosabatlar va umumbashariy madaniyat omillarga hurmat ko'rsatish hamda samarali muloqotni amalga oshirish deb ta'riflasak mubolag'a bo'lmaydi. AQSH lik madaniy antropolog sohasi mutaxassisi Edword Hall 1954-yildagi "Madaniyat va muloqot" tahlil namunasi kitobida madaniyat va muloqot tushunchasi ilk bor tahlil qilinadi. 1959-yil esa Edword Hall tomonidan madaniyatlararo muloqot atamasi kiritiladi. "The silent Language" ya'ni sukut tili kitobida atroflicha nazariy va amaliy tahlil qilingan. Bizga tushunarli bo'lishi uchun men o'z mamlakatimiz O'zbekistondan kelib chiqqan holdagi misolga yuzlanaman: sobiq ittifoq davridagi ommaviy ko'chish oqibatida 15 mamlakat sirasida Markaziy Osiyo davlatlari xususan, O'zbekistonga ham turli millat oqimi kelib qolgan. Buning natijasida hozirda O'zbekistonda 130 dan ortiq etnik guruhlar va turli millatlar yashaydi. Demak, bu ingliz tilidagi "Intercultural communication" ga misol bo'ladi, ya'ni ikki yoki undan ko'p madaniy jihatdan farq qiluvchi guruhlarining o'zaro muloqoti davomida madaniyatlarni chuqur anglashi va hurmat qilishi jarayonlari tushuniladi. O'zaro fikr almashish va madaniy me'yorlar va chuqur munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Jamiyatda hech kim o'zgarishsiz qolmaydi, chunki hamma bir-biridan o'rganadi. Shu bilan birga, o'zga yurtdan kelgan mehmon ya'ni sayyoh qisqa vaqtga korxona, tashkilot, savdo ishi bilan shug'ullanishga tashrif buyurgan xorijlikni mahalliy aholi bilan muloqotga nisbatan ishlatiladi. Mazkur jarayonda turli xil madaniyatlarni taqqoslash bilan birga farqlar va qarama-qarshiliklar yaqqol kuzatiladi, ammo jamoaviy o'zgarishlarga olib kelmaydi. Shuni aytish joizki, sobiq ittifoq davrida tilshunoslik, tarjimashunoslik, chet tillari sohasi g'oyat puxta o'rganilayotgan fanlardan hisoblangan.

Yuqorida qayd etigan AQSH lik antropolog Edword Hallning 1976-yilda nashr etilgan "Beyond Culture" kitobida "Iceberg" modeli yordamida madaniyatni ko'rinar Zohiriy va ko'rinmas Botiniy jihatlarini tashkil qilgan. Nemis tilidagi "Iceberg" tarjima qilinganda "muzli tog'" degan ma'noni anglatadi. Odatda, "Iceberg" deganda biz okeandagi yoki dengizdagi erkin suzuvchi muz parchasini nazarda tutamiz. Ko'pgina g'arb olimlari madaniy qadriyatlar va me'yorlarni tushuntirishda obrazli ravishda "Iceberg" shaklidan foydalanishadi. Zohiran suv ustidagi muz bo'lagi tabiatan ko'rinishi katta hajmda bo'lmasa ham, botinan muzning katta qismi suv tagida bo'ladi. Shu sababli, ma'lum bir millat madaniyati deganda odatda, ko'z oldimizda uning me'moriy obidalari, milliy taomlari, kuy-qo'shiqlari, raqs va liboslari, badiiy san'ati, tili, adabiyoti va urf-odatlarini kelsa, ayni tashqi ko'rinishdagi madaniy qadriyatlar, qarashlar zahirida tarix, geografiya, iqlim, din, ta'lim-tarbiya, iqtisod va ijtimoiy taqiy kabi omillar yotadi. Shunday

ekan, millat va mamlakatlarni bilishimiz uchun biz nimalarga ko'proq e'tibor berishimiz lozimligini Edward Hall aytgan: " O'zga madaniyatni o'rganish chog'ida o'sha muhitda bilvosita ishtirok etishlik yagona usul" deb ta'kidlagan. Albatta, o'zaro muloqotda bo'lishlik, shaxsiy kuzatishlar natijasida ma'lum bir jamiyatning xulq- atvori, e'tiqodlarini chuqurroq bilishga zamin yaratadi. Tadqiqotchilar fikriga tayansak, tashqi ko'rinishdagi madaniyat millat haqida 10% foiz ma'lumot bersa, qolgan 90% foiz uning zaminidagi yashirin madaniy omillarga bog'liq deb ishonishadi. Albatta g'arb dunyosida vaqt o'ta qimmat deb hisoblanadi. Hattoki, "vaqt-bu pul" ibirasi ham bejizga aytilmagan. Shu sababli Edward Hall vaqtni ahamiyatli bilib, o'z tadqiqotida "Monoxronik" va "Polixronik" madaniyatlar parametrlariga ajratadi. Shu o'rinda, monoxronik so'zini etimologik jihatdan tahlil qilsak, "mono" grek tilidan - "yagona, bir" degan ma'noni bildiradi. "Poliy" grekcha "ancha, ko'p" degan ma'nolarni anglatadi. Shu bilan bir qatorda, "Xronikos" - vaqt ma'nosini anglatadi. Hozirda ingliz tilidagi ma'nosi uzoq muddatli ma'nolarni beradi Monoxron madaniyat vakillari bir vaqtni o'zida bitta vazifani bajarishga intilishadi. Vaqtdagi qat'iylik, rartiblilik rejaga mutanosib ish ko'rishlik, ish vaqtida shaxsiy masalalarini aralashtirmaslik kabilar monoxronik madaniyatga tegishli parametrlardir. Polixronik madaniyatda esa aksincha, bir vaqtni o'zida ko'pgina ishlarni bajarish odatiy deb bilishadi, aniq jadvalga ko'p ham rioya qilishmasligi bois tizimda barcha siljishlarni hotirjam qabul qilishadi. Jamiyat va do'stona munosabatlar ko'proq ahamiyatga ega, ish vaqtida shaxsiy masalalar ko'rilishi mumkin. G'arb mamlakatlari asosan, monoxron madaniyat vakillari hisoblanadi. Ularga AQSH, Germaniya, Skandinaviya, Osiyodan esa Yaponiya shuningdek, Avstraliya va yangi Zelandiya. Demak, bu mamlakatlar vaqtga jiddiy munosabatda bo'lishadi. Ma'lum bir aniq tizim asosida, bir vaqtda bir ishni bajarish to'g'ri deb bilishadi. Polixron madaniyatga xos mamlakatlar yer yuzining 70% ni tashkil etadi. Shu o'rinda, oddiy kundalik hayotdagi hodisalarni misol qilib keltiradigan bo'lsak, bozorda yoki do'kondagi sotuvchi bir vaqtni o'zida bir nechta mijozlarga xizmat ko'rsatishi ayni polixronik madaniyat hisoblanadi Xususan, arab hamda janubiy va markaziy Osiyo mamlakatlarda bu kabi harakatlar kuzatiladi. Germaniya, Niderlandiya kabi davlatlarda monoxronik madaniyatga xoslik mavjud. Ya'ni, sotuvchi bir vaqtning o'zida faqat bitta mijozga e'tibor beradi va boshqa mijozlar o'z navbatini kutadi. Xizmat sust bo'lishiga qaramasdan hech kim shikoyat qilmaydi. Aslida, monoxron va polixron madaniyat vakillari birgalikda ishlash jarayonida ko'pincha chunmovchiliklarga duch kelishadi. Yana bir misol, belgilangan uchrashuvga o'z vaqtida yetib kelish monoxronik madaniyat hisoblansa, vaqtdan 20 daqiqa yoki 1 soat kechikish polixron madaniyatga xosdir. Masalan, Germaniyada vaqtga nisbatan o'ta jiddiy qaraladi. Hindistonliklar uchun esa kechikish odatiy holdek qabul qilinadi. O'zaro munosabatda odamlar orasidagi masofalarga e'tibor qaratilsa, ba'zan ongli ravishda kishilar muloqot davrida o'ziga xos qulaylik zonasini yaratishga intilishadi. Bu vaziyatda albatta, biz suhbatlashayotgan

madaniyat vakilining hududga nisbatan bo'lgan tushunchasini bilishimiz maqsadga muvofiq, sababi, o'zimizga yoki unga noqulaylik tug'dirib qo'ymaymiz.

Asta-sekin madaniyatlararo tushunchasi nafaqat tilshunoslikka tegishli bo'lib qolmay balki, barcha ijtimoiy sohalarda o'rganila boshlandi. Mamlakatimizda madaniy sohadi samarali xalqaro munosabatlarni tashkil etish masalalariga alohida e'tibor berilmoqda. Buni so'ngi yillarda miqyosi, tobora quloch yozayotgan xalqaro tadbirlar misolida ko'rishimiz mumkin. Yuksak saviyada tashkil etilayotgan festivallar, anjuman va konferensiyalar O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi o'rnini mustahkamlab madaniyatimizga bo'lgan qiziqishni tobora oshirib kelmoqda.

Xususan, 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5 ta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasiga muvofiq madaniyatlararo muloqotni o'rganish yo'lga qo'yildi. Barchamizga ma'lumki, O'zbekistondagi yangi hukumat yangi islohotlarni amalga oshira boshladi, shulardan biri jahon ommasi uchun qulaylik yaratdi va O'zbekiston uchun esa uning nufuzi rivojiga hissa qo'shdi. Yuqorida ta'kidlangan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5 ta ustuvor yo'nalishining beshinchi tamoyili mazmunan shu haqida ya'ni "Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash hamda chuqur o'ylangan o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat" deb yuritilgan. Ko'plab xorijliklarning O'zbekistonga tashrifini hisobga olsak, turli millat vakillari bilan muloqotga kirishish ijobiy fikr qoldirish, va yuzaga kelayotgan muammolarni amaliy hal qilish mamlakatimizdagi tilshunosliklar zimmasiga ko'proq ma'suliyat yuklaydi.

Milliy madaniy markazlari vazifasida bir necha shart-sharoitlar ko'zda tutilgan bo'lib, millatlararo bag'rikenglik prinsiplarini mustahkamlashga yo'naltirilgan jamoatchilik tashabbuslarini rag'batlantirish, muvofiqlashtirish, millatlararo aloqalar madaniyatini rivojlantirish.

O'zbekistonda istiqomat qiladigan barcha millat va elatlarning ma'naviy an'analari, tili va madaniyatini asrash shu bilan birga, insonparvarlik, ilmiy, madaniy hamkorlik sohasida etnik vatanlari bilan aloqalarni mustahkamlash uchun sharoitlar yaratishdir.

Davlatlar va millatlar o'rtasida mustahkam ko'prik yaratish turli ko'rinishdagi kerakli ilm fanga oid yangiliklarni bilvosita yetkazib berishdek vazifa tarjima jarayoni orqali bo'lishini hech kim inkor eta olmaydi. Bugungi kunda turli millatlar birlashib, muloqot yo'llari osonlashib borayotgani bois umumjahon yagona maskanga aylanib borayotganini guvohi bo'lyapmiz. Madaniyatlararo muloqotni o'rganishda eng kuchli tillar hozirda 6 ta: xitoy, ingliz, ispan, fransuz, arab va rus tillari Birlashgan millatlar tashkilotining rasmiy tillari hisoblanadi. Garchi lotin tili muloqotda o'ta faol qo'llanilmagan bo'lsada, ammo ilm fan rivojiga buyuk hissa qo'shgan. Darhaqiqat, ko'plab adabiyotlar lotin tilida tuzilgan bo'lib, bu uning o'z davrining qudratli tillaridan biriga aylantirdi. Keyinchalik lotin tili fransuz, ispan, portugal, italiyan va rumin tillarini o'z ichiga olgan roman tillarini oilasini yaratdi. Bugungi kunda dunyo bo'ylab 800 milonga yaqin odam roman tilida so'zlashadi va lotin alifbosidan foydalaniladi.

Madaniyat rivojiga hamda Xalqaro munosabatni rivojlantirishga elchilar, sayyohlar, savdogarlar tomonidan lotin tili qo'llaniladi. Darhaqiqat, til qudratining o'sishi madaniyat va adabiyotga bog'liq bo'lib, har bir xalqning madaniyati, ya'ni, o'y-fikrlashi, odob-axloqi, qonun-qoidalari, qadriyatlari tilda aks etadi. Shunday ekan, xorijiy tillarni o'rganish bilan birgalikda madaniyatlararo shakllanish ta'lim mazmuniga qo'yilgan zamon talabi hisoblanadi. Yuqoridagilarning barchasini hisobga olgan holda, biz yoshlarga berilgan imkoniyatlardan foydalanib, o'qib-izlanaylik va shu bilan birga yurtimiz dovrug'ini ko'klarga ko'tarib, butun dunyoga tanitaylik. Zero, yurt kelajagi biz yoshlar qo'lidadir!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Erin Meyerning "Culture Map".
2. Edward Hall "Beyond Culture".
3. Yangi O'zbekiston tarixi majmuasi.

O'ZBEKISTONDA RESPUBLIKASIDA TA'LIM SOHASIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR

Omonova Sarvinoz Alijon qizi,
ADCHTI, I-bosqich talabasi

O'rta Osiyo, xususan, yurtimiz azal-azaldan ilm-ma'rifat o'chog'i jahon sivilizatsiyasi markazlaridan biri deb e'tirof etib kelingan. O'rta asrlardan xalqimiz ta'lim sohasida yuksak marra'larga erishgan bo'lib, umumjahon madaniyatida o'z o'rniga ega xalq sifatida fan sohasiga ulkan hissa qo'shishgan. Misol tariqasida IX-XII asrlarda Movarounnahrda ko'plab o'quv maskanlari bo'lib, ulardan chinakam olimlar, ulamolar yetishib chiqqan. Xususan, Xorazm Ma'mun akademiyasi ham shu davrda yirik tadqiqot markazlaridan biri hisoblangan. Jumladan matematika faniga Algebra atamasini kiritgan Al-Xorazmiy ham bizning ajdodimiz ekanligi, azal-azaldan qonimizda yaratuvchanlik, o'qish, izlanishga bo'lgan qiziqishdan dalolatdir. Bundan tashqari yana bir buyuk ajdodimiz Abu Ali ibn Sino o'sha olis XI- asrda xali fan-texnika inqilobi uyoqda tursin eng sodda tibbiy apparatlar bo'lmagan davrlarda murakkab dori-darmonlarni tayyorlab tibbiy jarrohlik muolajalarni amalga oshirgani bilan dunyoga mashhurdir. Uning "Tib qonunlari" asari Yevropada "Injil" kitobidan keyin eng ko'p nashr etilgan kitoblardan biri bo'lib 500 yil davomida dunyoning ko'plab nufuzli oliy o'quv yurtlarida barcha talabalar uchun darslik sifatida qo'llanib kelingan. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng barcha sohalarda tub o'zgarishlar amalga oshirila boshladi. Ayniqsa ta'lim sohasiga katta e'tibor qaratildi. Ta'lim- tarbiya tizimi takomillashgani sayin odamlarning ma'naviyati, ongi, tafakkur doirasi shakllanib, yuksalib bordi. "Ta'lim tizimini har tomonlama shakllan va mazmungan isloh qilish, yangilash lozim edi. Zero, jamiyat yangi shaxsni tarbiyalashni talab etayotgan bir paytda odamlarning ongi, dunyoqarashi, bilim saviyasini o'zgartirmay, uni

zamonaviylashtirmay turib yangi jamiyatni barpo etib bo'lmaydi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov mustaqillik yillarida ushbu jihatlarni inobatga olgan holda odamlarda yangicha, milliy qadriyat va an'analarimizga asoslangan dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ta'lim va tarbiyaga juda katta e'tibor qaratganlar. Jumladan Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchilik faolligini baxsh etadi, o'sib kelayotgan avlodni barcha eng yaxshi imkoniyatlari unda namoyon bo'ladi, kasb-kori, mahorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodlarning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o'tadi. Yoshlar, ularning iqtidorliligi va bilim olishga chanqoqligidan ta'lim va ma'naviyatini tushunib yetish boshlanadi. Shu bilan birga O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi qonuni qabul qilingan bo'lib ushbu dastur "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan. Ta'lim to'g'risidagi so'nggi ma'lumotlarda keltirilishicha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 23-sentyabr kuni "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahririni imzoladi deya xabar qildi adliya vazirligi matbuot xizmati. Mazkur hujjat 19-mayda Oliy majlis qonunchilik palatasi deputatlari tomonidan ikkinchi o'qishda qabul qilinib, 7-avgustda Senat tomonidan ma'qullangan edi. Qonunga muvofiq ta'lim turlari quyidagilardan iborat. Maktabgacha ta'lim va tarbiya; Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim; Professional ta'lim; Oliy ta'lim; Oliy ta'limdan keying ta'lim; Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish; Maktabdan tashqari ta'lim; Umumiy o'rta ta'lim 1-11 sinflarni o'z ichiga oladi. O'rta maxsus ta'lim akademik litsiyalarda to'qqiz yillik tayanch o'rta ta'lim asosida ikki yil mobaynida amalga oshiriladi. Professional ta'lim boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim darajalariga ajratiladi. Boshlang'ich professional ta'lim kasb-hunar maktablarida 9-sinf bitiruvchilari negizida kunduzgi ta'lim shaklida 2 yillik integratsiyalashgan asosida bepul amalga oshiriladi. O'rta professional ta'lim kollejlarda davlat buyurtmasi yoki to'lov-shartnoma asosida davomiyligi 2 yilgacha bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha amalga oshiriladi. O'rta maxsus professional ta'lim texnikumlarda davlat buyurtmasi yoki to'lov shartnoma asosida davomiyligi kamida 2 yil bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha amalga oshiriladi. Qonunga ko'ra davlat oliy ta'lim, o'rta maxsus, professional ta'lim tashkilotlari va ularning filiallari Prezident yoki hukumat qarorlari bilan tashkil etiladi. Nodavlat ta'lim tashkilotlariga litsenziya Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inespetsiyasi tomonidan beriladi. Nodavlat ta'lim muassasalarini tashkil etish ularning ta'sischi tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu qonun rasmiy e'lon qilingan kundan e'tiboran kuchga kiradi. Eng samarali investitsiya bu ta'limga qilingan investitsiyadir. Chunki jamiyat taraqqiyotini, uning ertangi kunini yetuk malakali kadrlar belgilab beradi. Ta'lim tizimini takomillashtirish, ularning bilimni oshirish, sifat darajasini ko'tarishdir.

Shu bois Prezident "Jamiyatda o'qituvchi kasbi eng nufuzli va obro'li kasb bo'lishi lozim" deya uqtirib, mamlakatimizda 2021-yilda o'qituvchi va pedagoglarga ustama

haq to'lash tizimi yo'lga qo'yilishini ta'kidladi. Bu tashabbus yaqin to'rt yildagi o'qituvchi va murabbiylarning ijtimoiy nufuzi va mavqeini oshirish borasidagi amaliy faoliyat va harakatlarning izchil davomi deyish o'rinlidir.

Xulosa qilib aytganda o'qish, o'rganish, bilim olish uchun barcha sharoitlar yaratilmoqda ana endi biz yoshlar Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan bu tashabbuslarga javoban har qachongidan ko'proq o'qib-o'rganib o'z ustimizda yanada ko'proq ishlab, Xalqimiz, vatanimizga tayanch bo'ladigan nafaqat tayanch balki ertangi kuniga ishonch bo'ladigan va kelajagini belgilab beradigan farzand, kadr, mutaxasis inson bo'lib yetishishimiz har qachongidan zarur ekanligi mana bugungi kun taqozosi. Yana shuni qo'shimcha qilmoqchimanki, vatanimiz mustaqilligidan keyingi yillarda oliy ta'lim tizimida bo'layotgan o'zgarishlar, aniqrog'i abituriyentlar uchun oliy o'quv yurtlariga kirish imkoniyati oldingi yillarda bitta oliygohga imkoniyat bo'lgan bo'lsa 2019-yildan uchta oliygohga 2020-yildan esa bu imkoniyat beshtaga yetganligi abituriyentlar uchun katta yangilik bo'ldi. Albatta bu tadbirlar abituriyentlarni o'ylab ularning imkoniyatini oshirish va o'qishga qiziqishini jadallashtirishga katta turtki bo'ldi. Yangi ta'lim to'g'risidagi qonunda ko'rsatilgan yana bir o'zgarish bu bolalarning maktabga chiqishidagi yoshi 7 yosh deb belgilanishini ko'rsatish mumkin.

Prezidentimizning xalqqa qilgan murojaatnomasida aytib o'tgan muhim gapini keltirib o'tmoqchiman. Murojaatnomada jumladan shunday deyiladi. Maktab tizimida o'qituvchi degan nomni qadrini ko'tarish uchun uning ma'naviy va moddiy ta'minotini oshirish buning uchun esa ularga to'lanadigan oylik ish haqini oshirish, xususan, bir tumandan boshqa tumanga borib ishlaydigan o'qituvchi xodimlar uchun ularga oylik ish haqining 50% hisobida, boshqa viloyatga borib ishlasa 100% miqdorida ustama haqlari belgilanishi murojaatnomada Prezidentimiz tomonidan ta'kidlab o'tildi. Maqolam so'ngida shuni misol qilib keltirmoqchimanki, ilm o'rgangan kishi hech qachon yutqazmagan yutqazmaydi ham. Zero, xalqini, jonajon vatadini, mehribon Ota-onasini yaxshi ko'rgan, ardoqlagan inson aslo ertangi kelajagi uchun qayg'urmay qolmaydi

Adabiyotlar:

1. S.A. Haydarov. O'zbekiston tarixini o'qitishda "Zafarnomadan "dan foydalanish imkoniyatlari. 1(7). 192-198
2. <http://fyut.uz> sayti.

Статус русского языка в современном Узбекистане

Джанонова Раъно Адхамджановна.

Андижанский государственный институт иностранных языков.

Факультет романо-германо-славянских языков.

Направление Иностранный язык и литература: Группа 22-101.

Аннотация: В статье анализируется статус, положение и функционирование русского языка. Представлены статистические данные в

период с 2016 по 2021 года и по сей день. Также, в статье отмечается, что русский язык занимает важное место в современной, общественно-политической и культурной жизни республики Узбекистан, воспринимается как язык межнационального общения и язык научно технической информации.

Ключевые слова: Русский язык, согласие, процесс, Языковая политика, война «поэты». Узбекистан-Россия.

Давайте заглянем в прошлое, в историю нашего отечества и попытаемся дать ответ на такие вопросы как; Нужен ли нам русский язык? Что нужно сделать для того, чтобы наше будущее поколение грамотно говорило на русском языке как на родном? Вторая мировая война словно ураган прошла по всей Европе, руша жизнь людей и калеча их судьбы. Она была признана самой жестокой и кровопролитной в истории человечества. По подсчётам ученых стало известно, что в этой войне погибло больше пяти десяти пяти миллионов. Это страшная статистика еще раз доказывает, какой жестокой была эта война. Почти половина погибших людей составили граждане нашей страны. В те дни, когда казалось, весь мир был охвачен пламенем, рушились прежние устои, Узбекистан не был на стороне и тоже пережил все эти ужасы войны. Более 400 тысяч лучших сынов нашей республики отправились на защиту Родины. Страна отправляла сюда свои заводы и оборонные предприятия вместе с рабочими и их семьями. Русские стали плечом в плечо работать с узбеками. Узбекистан принимал и размещал их у себя. Среди эвакуированных было очень много несовершеннолетних детей, которые в пламени войны потеряли своих родных. Все кто по воле судьбы были перемещены в Узбекистан убедились в том что узбекское гостеприимство не пустое слово! Во многих послевоенных воспоминаниях людей того времени можно встретить записи о поразительном человеколюбии и доброте жителей Узбекистана, которые не жалели и делились последней лепешкой с беженцами, не жалея для них ничего. В Узбекистан было переселено много ученых и людей науки, был и весь свет советской литературы - поэты и писатели. Их насчитывалось около 200 человек, выдающихся писателей живших в Узбекистане в годы войны. Например, такие писатели как А. Толстой, К. Чуковский, Анна Ахматова, Мария Цветаева. Мы были воспитаны их сказками, рассказами, стихами. На месте нынешнего здания Сената в военные годы располагалось общежитие Союза писателей. Именно здесь разместились знаменитости, писатели поэты, ученые и литературоведы которые были спасены от пламени войны. Вместе с такими замечательными людьми в Узбекистан поселился русский язык и русская культура. Узбеки и русские стали друг другу очень родными. Вместе работали, встречали праздники, радовались жизни.

В 1943 году в издательстве «Советский писатель» которое тоже было эвакуировано, была издана маленькая книжка стихотворений Анны Ахматовой, а потом в «Известиях» напечатали ее стихотворения «Мужество»

Тема стихотворения-мужество народа в борьбе за выживание, сохранение своей идентичности и культуры. Автор призывает народ бороться и сохранять веру в будущую Победу дорожить русским языком и культурой, не бояться трудностей. «М У Ж Е С Т В О»

Мы знаем, что ныне лежит на весах. И что совершается ныне. Час мужества пробил на наших часах. И мужество нас не покинет. Не страшно под пулями мертвыми лечь. Не горько остаться без крова, И мы сохраним тебя, русская речь. Великое русское слово. Свободным и чистым тебя пронесем. И внукам дадим, и от плена спасем. Навеки. Навеки Анна Ахматова сохранила то теплое чувство благодарности которую ей внушили жители Узбекистана, а именно писатели Абдулла Каххар, Хамид Алимджан, Гафур Гулям, Айбек и Чустий. Многие из них свободно владели русским языком и писали.

В нынешнее время подписано соглашение между Министерством просвещения России и Министерством народного образования Узбекистана о сотрудничестве в области образования. Это послужило началом новой эры в жизни узбекского народа. «Великая русская культура всегда была и будет неотъемлемой частью духовной жизни узбекского общества» - отметил президент Шавкат Мирзиёев. В Узбекистане, в эпоху массовой информации и глобализации, особое внимание уделяется повышению статуса русского языка, как коммуникативного средства, что объясняется такими факторами, как расширение экономических, политических, дипломатических, культурных связей между странами, Развитие средства массовой коммуникации, межгосударственной интеграции в сфере образования, науки, а также стратегическое партнерство с Российской Федерацией в военной сфере. Вместе с тем во многих сферах деятельности повышаются требования к уровню языковой подготовки выпускников вузов. Стоит отметить, что в настоящее время в нашей стране осуществляются масштабные реформы по обучению будущих специалистов реформы по обучению будущих специалистов, выпускников вузов русскому языку, а также повышение их интереса к изучаемому предмету, в том числе и внедрению в образовательный процесс современных инновационных технологий и проектов. В 1989 году в Узбекистане вышел закон» О Государственном языке», в языковой политике строго соблюдался и соблюдаются принцип равноправия представителей всех наций и народностей страны. Важным показателем эффективности, этнической и языковой политики Республики Узбекистан, направленным на межнациональное согласие в обществе стало функционирование системы образования на 7 ми языках. Всего в республике функционирует 8867 школ с обучением на узбекском языке. В 2013/2014 годах на русском языке обучения действовало 886 школ. В данное время этот показатель увеличился. Сейчас их число достигло 903 школы. Русский язык занимает немаловажное место в современном общественно-политической и культурной жизни республики, являясь одним из десяти крупнейших

мировых языков, он воспринимается как язык межнационального общения, а также считается языком научно-технической информации, поэтому ему уделяется особое внимание. Учитывая потребность в изучении русского языка в системе высшего и среднего специального образования в ряде высших образовательных учреждений, было принято решение увеличить количество часов посвящённые изучению русского языка. В частности, в 2018 году в Университете Общественной Безопасности было принято решение об увеличении практического курса русского языка с 72 до 144 часов. Если раньше курс русского языка был рассчитан на 2 семестра (один учебный год) то настоящее время он преподаётся 4 семестра (два учебных года). Приведенная достоверная статистика за 2016 год констатирует четкую тенденцию увеличения количества желающих выучить русский язык среди тюрко-язычного населения. Так, например, число тюрко-язычных курсантов и слушателей Университета Общественной Безопасности подчеркнули, что знания и навыки, полученные в ходе обучения русскому языку, не были узкоспециализированы, что школьные знания частично забыты и при этом отсутствует опыт применения теоретических знаний по решению практических задач. Как пишет А.Н.Щукин (в государствах ближнего зарубежья, где русский язык был языком братского сотрудничества, либо вторым родным языком, он низводится до положения иностранного языка, а во многих бывших социалистических странах до второго и даже третьего иностранного языка). Ссылаясь на высказывание исследователя, можно отметить тот факт, что в то время наблюдалась тенденция разноречивого владения или не владения совсем среди курсантов. В нашей педагогической практике мы также выделили третий тип курсантов; хорошо владеющих русским языком на разговорном уровне, но незнающих грамматических правил. Выше указанные проблемы в преподавании языка поставили тогда преподавателей русистов военного вуза в трудное положение, так как перед ними стояла задача тщательного продумывания методики преподавания учебных занятий с точки зрения доступности языкового оформления материала (в связи с трудностью его понимания на фактический иностранный язык), с одной стороны, и недостаточными общеобразовательными знаниями обучаемых-с другой. В 2021 году после увеличения курса русского языка с 72 часа до 144 часов, изменились и показания, владеющих русским языком на уровне В1–В2 число не владеющих русским языком уменьшилось. Мы уверены, что ближайшее время откроются много новых детских садов с русским языком обучения, где дети с раннего возраста будут получать фундаментальные знания и навыки по русскому языку и в будущем уровень знания русского языка среди тюрко-язычного населения увеличится во много раз.

Таким образом, анализируя данную проблему можно сделать вывод о том, что руководство Республики Узбекистан уделяет большое внимание решению вопросов этнической политики в лингвистической сфере,

предоставляет равные права и возможности всем народам республики. Важным подтверждением позитивных процессов в этой области стало увеличение сети школ и учебных часов вузах страны, что способствует совершенствованию и гармонизации меж национальных отношений, укреплению стабильности в республике.

Литература.

1. Абдуллаев Е. Русский язык: жизнь после смерти. Язык, политика и общество в современном Узбекистане.
2. Пьянов А. Е. Статус русского языка в странах СНГ (электронный ресурс) 2011
3. Иноятлов Д. М. Языковая политика в современном Узбекистане.
4. Щукин А . Н. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному (учебная пособия).
5. Башатова Н.А., Исакова Р.К., Гуральская И.М. Проблемы функционирования и преподавания русского языка в Узбекистане в современных условиях.
6. Утенбаева Г. М. Особенности обучения русскому языку курсантов ВБОУ РУЗ с использованием инновационных педагогических технологий с целью совершенствования их стратегической компетенции.

Mundarija

Kirish.....	4
D. A. Rustamov, Yangi O'zbekistonda zamonaviy ta'lim-tarbiya masalalarining dolzarb muammolari	6
Kurbonov Muzaffar Abdumutalibovich, Mamlakatimiz yoshlari – yangi o'zbekistonning poydevoridir.....	10
Teshaboev Akromjon Yuldashevich, Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quv jarayoni diagnostikasi va korreksiyasi.....	13
<u>H.D.Касимова, Актуальность метода проектов и ее применение в образовании.....</u>	17
<u>Kasimova Nargiza Dilmuratovna, Adhamov Shohjahon Abdullajon o'g'li, Yoshlarni kasbga yo'naltirishda psixologik xizmatning roli.....</u>	24
<u>B.S.Abdullaeva, A.R.Madaminov, Bo'lajak muxandislarning kasbiy tayyorgarligini axborot texnologiyalari vositasida o'qitishdagi zaruriy jixozlar...</u>	27
<u>N.D.Kasimova, Sh.Usmonova, G'arb olimlarining qarashlarida komplains va kreativlik xususiyatlari.....</u>	32
<u>Arapbayeva Damegul Kurbanovna, Qozoq oilasining o'ziga xos urf-odatlari.....</u>	35
<u>Mirzakarimova Maxliyoxon Madaminjonovna, o'quvchilarning tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha xorijiy tadqiqotlar sharhi.....</u>	39
<u>Turg'unov Baxromjon Raximjonovich, Intellektual muvaffaqiyat shaxs aqliy tajribasining o'ziga xosligini namoyon bo'lishi sifatida.....</u>	43
<u>Fozilov G'olibjon Nabijonovich, Ilmiy ijodiy faoliyatda daholikning namoyon bo'lish shakllari.....</u>	48
<u>Александрова Светлана Генадьевна, творческие способности детей старшего дошкольного возраста.....</u>	51
<u>Тохтасунова Г. А, Развитие мелкой моторики у детей младшего дошкольного возраста как педагогическая проблема.....</u>	55

<u>Abdumalikova Ziyoda Abdunosir qizi, Chet-tillarini o'qitishda zamonaviy metodikaning o'rni.....</u>	61
<u>Abdumutalova Omadoy Abdumuxtor qizi, Extralinguistic issues in cross-cultural communication body language.....</u>	63
<u>Yahshiboyey Akhror, Ahmedov Behzod, Culture shock.....</u>	66
<u>Kasimova N.D, Komiljonova S, O'quvchilarda nafosatni shakllantirish omillari..</u>	68
<u>Patidinova Fozila Qamardin qizi, The english effect.....</u>	70
<u>Komilova Xabibahon Zafarbek qizi, Nemis, ingliz va o'zbek tillaridagi sanamalarni qo'llashga doir mashqlar tipologiyasi.....</u>	76
<u>Komilova Nargiza Shahobiddinovna, Dealing with culture clashes.....</u>	79
<u>No'monova Jasmina, Maktabgacha ta'lim tizimida ona tili o'rgatishning ahamiyati hamda samarali omillari.....</u>	83
<u>Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich, No'monova Jasmina Otajon qizi, Didaktik o'yinlarning maktabgacha yoshdagi bolalar psixik taraqqiyotida tutgan o'rni.....</u>	86
<u>Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich, Qosimova Samira Farhod qizi, Individual o'qitish texnologiyalari – boshlang'ich ta'limni rivojlantiruvchi omil sifatida.....</u>	90
<u>Oxunov Ilxomjon Abdunabiyevich, Sobirova Sevinch Jumanazar qizi, Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining kasbiy kompetentsiyasi.....</u>	93
<u>N.D.Kasimova, Yo'qubjonov Qodirxon, O'smirlar psixologiyasining o'ziga xos jihatlari.....</u>	97
<u>Madaminov Z.Yu, "Steam" texnologiyasini qo'llashning psixologik jihatlari.....</u>	98
<u>Arabboeva Madina Ibrohimjon qizi, Bolalar psixologiyasi faniga zamonaviy yondashuv.....</u>	100
<u>Абаев Абдувохид Абдулхамидович, Основные факторы развития эмоций у дошкольников.....</u>	102
<u>Kasimova N.D, Shuxratbekova Bekzoda, O'quvchi qizlarni oilaga tayyorlashning psixologik jihatlari.....</u>	108
<u>B.N.Shamsiddinov, Yoshlar individual-tipologik xususiyatlarida himoya mexanizmlari namoyon bo'lishining ijtimoiy-psixologik jihatlari.....</u>	110

<u>Satvaldiyev Azizjon Ahmadjonovich, Tavakkalova Sabina, Boshqaruvchining muloqotini muomala madaniyatiga ta'siri.....</u>	113
<u>Mamaruzieva Maftunxon Sherzodbek qizi, Culture shock as a social issue.....</u>	116
<u>Qambarova Gulshona Bahodirjon qizi, Shaxs rivojida tarbiyasi qiyin bolalar psixologiyasi.....</u>	121
<u>Qo'chqarboyeva Irodaxon Ikromiddin qizi, Phrasal verbs in english language and translational problems of them.....</u>	123
<u>Mamaturayimova Nargiza Xusniddin qizi, Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish.....</u>	125
<u>Xonzodabegim Mahammadaminova Nodirbek qizi, Kasbiy faoliyatni tashkil etishning pedagogik-psixologik asoslari.....</u>	127
<u>Murxashev Axmadxon, Tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlash.....</u>	131
<u>Nizamova Muyassarxon Nuritdinovna, Talabalar kasbiy mobilligini rivojlantirishda zamonaviy ta'limga innovatsion yondashuvlar.....</u>	134
<u>Sirojiddinova Soxiba Mamasidiqovna, Talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishda psixologik yondashuvlarning ahamiyati.....</u>	137
<u>Uzoqova Nozima Elmurod qizi, Influence of internet to language change.....</u>	140
<u>Xolisova Gavharoy, Sayfiddinova Gulnoza, Chet tillarini o'qitish va o'rgatish muhimmi?.....</u>	142
<u>Urunova Shaxlo Rafikovna, Ingliz tili darslarida terminologik leksikani o'rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar.....</u>	146
<u>Шавкатов Шахбоз Шавкатович, Современное психологическое образование новые идеи и текущие исследования.....</u>	150
<u>Shamshidinova Malika Ortiqboy qizi, Tarbiyasi og'ir bolalar psixologiyasi bilan ishlash.....</u>	154
<u>Saidaxmedova Sevara Saidbek qizi, Ingliz tilining hayotimizga ta'siri.....</u>	157
<u>Turg'unov Baxromjon Raximjonovich, Xafiziddinova Mo'mina, XVI-XVII asrlarda empirik psixologiyaning paydo bo'lishi va dastlabki taraqqiyoti.....</u>	158

<u>H.A.Yoqubova, N.X.Xashimova, Alturistik hulq-atvorni shakllanish tendensiyalarining chet el psixologlari tomonidan tadqiq etilishi.....</u>	162
<u>Yuldasheva Nafisa, N.X.Xashimova, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning ijtimoiy-psixologik muammolari.....</u>	165
<u>Kambarova Dilfuza Solijonovna, Shaxs ma'naviyatiga yo'naltirilgan ta'lim</u>	168
<u>Khashimova Nozima Habibullaevna, Tarbiyachi kasbiy kompetensiyasini davolash shakllantirish chora-tadbirlari.....</u>	171
<u>Abduolimjon Abdurahmonov, Ingliz tili o'rganishning innovatsion uslublar.....</u>	174
<u>Ashuroxunova Go'zaloy, Tarjima nazariyasi va tanqidiy muammolar.....</u>	176
<u>Abdullayeva Maftuna, Sobirova Zebiniso, Bolalar adabiyotida onomatopeyaning ishlatilishi.....</u>	178
<u>Alijonova Gulchiroy Orifjon qizi, Oliy ta'lim tizimining bugungi ahvoli va uning davlat rivojlanishi uchun qo'shadigan hissasi.....</u>	180
<u>Odiljonova Sarvinoz, Til va terminologiya.....</u>	183
<u>Maxmutjonova Sharofatoy, Til taraqqiyoti.....</u>	186
<u>Mokhinur Sotvoldieva, Wedding ceremonies of the uzbek people-past and today.....</u>	188
<u>Hosiljonova Gulnoza Baxtiyorjon qizi, Maktabgacha ta'lim sohasida chet tillarini o'qitish metodikasi.....</u>	191
<u>Gulshona Bahodirjon qizi Qambarova, Takt va pedagogik takt haqida tushuncha</u>	194
<u>Oyparcha Avazbek qizi Abdymutallibova, O'qituvchi madaniyatida muomala madaniyati.....</u>	197
<u>Sobirova Ra'no Hakimovna, To'ychiboyeva Muslima Otabekovna, Innovatsion pedagogika.....</u>	199
<u>Abdusalomova Kamola Ulug'bek qizi, Chet tilarini o'rgatishda pedagoglarni mahorati.....</u>	204
<u>Hamdam Ismoilov, Komil inson tarbiyasi.....</u>	205

<u>Mamasoliyeva Shirinoy Sirojiddin qizi, Talabalarda kasbiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning usul va vositalari.....</u>	207
<u>Shoira Mamajonova Murodjon qizi, Shavkat Xabibulleavich Mamajonov, Rivojlangan xorijiy mamlakatlar oliy ta'lim tizimi rivojlanishida kredit tizimining o'rni.....</u>	211
<u>Odilova Muqaddasoy Abdynabi qizi, Ta'limda yangicha yondashuv va samarali metodlar.....</u>	216
<u>Ashuroxunova Go'zaloy Ikromjon qizi, Tarjima nazariyasi va tanqidiy muammolar.....</u>	219
<u>Alimova Mavludaxon Bahodirovna, Maktab o'qituvchisining kasbiy qobiliyatlarini shakllanishining ahamiyati.....</u>	221
<u>Yusupova Dilduzaxon Muhammadjonovna, O'quvchilarni qiziqish, qobiliyat hamda temperament xususiyatlarini aniqlab kasbga yo'naltirish.....</u>	224
<u>Ibaydullayeva Dilorom Ma'rufjonovna, Chet tili grammatikasini o'rganishda qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish usullari.....</u>	227
<u>Nadirova Zoyira Payanovna, The intuitive and sinergetic solves to global problems.....</u>	229
<u>Teshaboyeva Baxtigul, Boshlang'ich sinflarda tarbiyaviy ishlarning shakllari va usullari.....</u>	232
<u>Nadirova Zoyira Payanovna, Intyition and sunergetics in social cognition.....</u>	237
<u>Кариев Адлет Дюсембаевич, Интерактивные технологии и методы обучения как фактор формирования субъектности студента педагогического вуза.....</u>	240
<u>G.K.Dumarova, Maktabgacha ta'lim muassasalari bo'lajak pedagog-tarbiyachilarga kompyuter va xorijiy tillarni o'rgatishning psixologik ahamiyati.....</u>	245
<u>Eshmuradov Olmosbek Elamanovich, Tilovqobilova Maxliyo Saydulla qizi, Oqbovea Nuqra Ulug'bek qizi, Sevgi-muhabbat bosqichlarining psixologik xususiyatlari.....</u>	248
<u>Eshmradow Olmosbek Elamanovich, Normo'minova Shaxnoza Bozor qizi, Jo'raxonova Mohinur Odil qizi, Yosh kelin-kuyovlarning xarakterologik xususiyatlari.....</u>	251

<u>Eshmuradov Olmosbek Elamanovich, Ismoilova Sabina Erkin qizi, Alimurodova Dilorom Bahodir qizi, Rivojlangan mamlakatlarda iqtidorli bolalar ta'limiga yondashuvlar.....</u>	253
<u>Eshmuratov Shuxrat Elamanovich, Kasbiy faoliyatda toliqish va zo'riqishning pedagogik-psixologik sabablari.....</u>	257
<u>Xaydarova Dilafruz Pardayevna, Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning psixologik mexanizmlari</u>	260
<u>Musurmonova Oyimsuluv Alisherovna, O'smir yoshidagi futbolchilar faoliyatida yuzaga keladigan qiyin vaziyatlarni yengib o'tishda irodaviy sifatlarining o'rni..</u>	263
<u>Jo'rayeva Fazilat, Kitob mutoalasi orqali o'quvchilarda kasbiy layoqatni shakllanishning psixologik xususiyatlari.....</u>	265
<u>Sotvoldieva Istoraxon Lutfullo qizi, Tilshunoslikda kollokvializm terminologiyasiga nazar.....</u>	267
<u>Sotvoldiev Bunyodbek To'lqinjon o'g'li, Tilshunoslikda sleng tematikasiga nazar.....</u>	269
<u>Satvaldiev Azizjon Ahmadjonovich, oilaviy tadbirkorlikning ijtimoiy psixologik o'ziga xosligi.....</u>	271
<u>Satvaldiev Azizjon Ahmadjonovich, Vasiyeva Muslimaxon Xayrullo qizi mamlakatimizda oilaviy tadbirkorlikning ahamiyati va muammolari.....</u>	275
<u>Abduraximova Gulandonxon Shokirjon qizi, oliy talimda nizoli munosabatlarni bartaraf etishning amaliy jihatlari.....</u>	277
<u>Бабаева А, Нравственное воспитание учащихся на примере известных личностей киргизстана.....</u>	281
<u>Бабаев М.Д, Пути реализации экологического образования в школах киргизской республики.....</u>	285
<u>Valiyev Farhodbek, Ta'lim tizimida zamonaviy psixologiyada didaktik vositalaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlari.....</u>	290
<u>Baxtiyor Xalmuratov, Oygul Mallayeva, Ma'naviy madaniyatning ramzi belgilari.....</u>	295

<u>Sanaqulov Xamraql Rizaqulovich, O'qituvchilarning pedagogik tayyorgarligini amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari.....</u>	298
<u>Tursunxo'jayeva Malika Abdusamat qizi, Chet tillini o'rganishda raqamli texnologiyalarni o'rni.....</u>	302
<u>Xo'jamshuqurov Nortoji Abdixolikovich, Abdutolibov Muxriddin Zuhridin o'g'li, anethum graveolens . Ning shifobaxsh xususiyatlari.....</u>	304
<u>Ergashev Ixtiyor Saypidinovich, Globallashuv sharoitida shaxsda erkinlik va insonparvarlik tuyg'usini yuksaltirishning ahamiyati.....</u>	306
<u>Raxmonov Abdulbosid, Ijtimoiy tarbiyani amalga oshirishda madaniy va tarixiy merosni ahamiyati.....</u>	309
<u>U.K.Sotvoldiev, O'quv mash'gulotlarini tashkil etishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning samarali omillari.....</u>	311
<u>Sirojiddinova Firuza Hosilbekovna, O'smir bolalarda og'yvchi ahloqning paydo bo'lishi.....</u>	313
<u>Mirzaaxmedov Muhammadbobur, Turg'unova Feruza, Maripova Begoyim, matematika fanini o'qitishda innovatsion yondashuv.....</u>	317
<u>Умнова Махсума Кобулжон кизи, Возможности развития познавательных интересов у учащихся в начальных классов.....</u>	320
<u>Ziyoda Nabiyeva G'ayratovna, Matn - lingvistik tadqiqot obyekti sifatida.....</u>	324
<u>D.G.Umnov, 3-7 yoshdagi bolalarda rivojlantiruvchi markazlar orqali iste'mol madaniyatini shakllantirish.....</u>	326
<u>Xonimova Lobar, Qo'ziyeva Zuhra, Maktabgacha ta'lim tarbiya tizimida xalq og'zaki ijodini tashkil etish.....</u>	329
<u>Qo'ziboyeva Nasiba O'tkir qizi, O'yin - bola faoliyatining asosiy turi sifatida....</u>	331
<u>Primqulova Matluba Dilshod qizi, Xonimova Lobar, Maktabgacha ta'lim tashkilotida rivojlantiruvchi markazlar mohiyati.....</u>	333
<u>B.Maraslov, Tarbiyalanuvchilarda maktab ta'limiga ijtimoiy moslashuvchanlik layoqatini tarbiyalash.....</u>	337

Boltaboyeva Barokatxon Akramovna, Boshlangich sinflarda tarbiyaning o'ziga hos jixatlari.....	344
<u>Mamanazar Djumayev</u> , Milliy o'quv dasturi talablari asosida filologiya fanlari va aniq fanlar bilan integratsiyasi xususida.....	344
<u>B.S.Abdullaeva, A.R.Madaminov</u> , Bo'lajak muxandislarning kasbiy tayyorgarligini axborot texnologiyalari vositasida o'qitish jarayonidagi muammolar.....	349
<u>Teshaboyev Allayorjon</u> , Sayfytdinova Mexrinoz, chet tillarini o'qitishda axborot texnologiyalarining o'rni.....	353
Xudayberdiyev S.A, Prompt tarjimon dasturi haqida ba'zi mulohazalar.....	356
<u>Shazadayev Farxad Alim o'g'li</u> , Aniq fanlar blok-moduli tavsifi va predmetlar integratsiyasi.....	358
<u>Boltaboyeva Shohidaxon</u> , "Raqamli o'zbekiston – 2030" strategiyasi amalda....	362
<u>Xasanova Muhabbatxon Tursunboyevna</u> , Ta'limda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish.....	364
<u>Djumayeva Moxigul Mamanazarovna</u> , Tabiiy fanlarni o'qitishda kreativ yondashuv masallari.....	368
<u>Uzoqjonova Mohinur Diyorbek qizi</u> , Steam ta'lim tizimi, unda science fanlarni o'rni va biologiyani o'qitish.....	372
Aripbaeva, Sh, Baqtiqay Lyazzat Jynisqizi, Bastayish mektepke myl'timediyaliq texnologiyani muzikag'a dergen qizig'yshiliqti arttiry qyrali retinde paydalany meselesi.....	375
<u>Ismoilov Avazbek</u> , O'smir yoshidagi o'quvshilarning axborotlar bilan ishlash kompotensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish.....	377
<u>Maxmutjonova Sharofatoy</u> , Til taraqqiyoti.....	382
<u>To'raxo'jayev Saidjalol</u> , Ta'limda IT ning o'rni.....	384
<u>Odiljonova Sarvinoz</u> , Til va terminologiya.....	388

<u>Muxtarov Johongir Urayimjon o'g'li, Onomatopoeia words and the use of them in children's games.....</u>	391
<u>Alijonova Gulchiroy Orifjon qizi, Oliy ta'lim tizimining bugungi ahvoli va uning davlat rivojlanishi uchun qo'shadigan hissasi.....</u>	393
<u>Safarov Muxlis Maxmudovich, Informatsion taraqqiyotning yoshlar siyosiy ongi va madaniyatiga ta'sirining futurologik jihatlari.....</u>	396
<u>Abdullayeva Maftuna, Sobirova Zebiniso, Bolalar adabiyotida onomatopeyaning ishlatilishi.....</u>	399
<u>Azizov Dostonbek, Loyihaviy yondashuv asosida talabalarda axborot iste'moli madaniyatini rivojlantirish.....</u>	401
<u>Касимова И.Й, перспективи использования колючелистника качимовидного в пищевой промышленности.....</u>	404
<u>Ashuroxunova G, Tarjima nazariyasi va tanqidiy muammolar.....</u>	408
<u>Abduolimjon Abdurahmonov, Ingliz tili o'rganishning innovatsion uslublari....</u>	410
<u>Hamrabojev Ilxom Sotvoldiyevich, Ro'ziyev A.N, Aholini tabiiy xususiyatli favquloddavaziyatlarda to'g'ri harakat qilishida mahsus belgilarning ahamiyati.</u>	412
<u>Umurzaqov O'tkir Komilovich, Mahallalarda yoshlar yetakchilarining jismoniy tarbiya va ommaviy sportga oid kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirish samaradorligi.....</u>	415
<u>Оринбасар Жаңилай Жангельдиқизи, Арипбаева Л.Ш, Музыка сабағинда бастайиш мектеп жасындағы балалардың музыкалық стилін дамитй.....</u>	419
<u>Серікбай Нұрлайым Хамитқизи, Арипбаева Л.Ш, Музыкалық шығарманың мазмұнын ашудамұғалімнің сөйлей мәдениетін қалыптастырй.....</u>	421
<u>Ташкенбай Жаңил Жарқинбекқизи, Арипбаева Л.Ш, Бастайиш синип окушилариның музыка сабағинда креативті ойлай шығармашилиғин дамитй (3 –синип).....</u>	424
<u>Төлбаси Балжан Муратқизи, Арипбаева Л.Ш, Музыка сабағинда мектеп жасина дейінгі балалардың ирғактиқ сезімін арнайи жаттиғйлар арқили дамитй.....</u>	426

<u>Azimov Azamjon Baxtiyor o'g'li, Slengda ijobiy va salbiy baholar.....</u>	428
<u>Qodirjon Odilov, Zamonaviy jamiyatda energetika muammosi - global muammo sifatida.....</u>	442
<u>Qo'shboev Farruh, Payg'ambarlik risolatining makka davrida nozil bo'lgan oyatlardagi g'oyaviy-aqidaviy masalalarning tasnifi.....</u>	447
<u>Qo'shboev Farruh, Payg'ambarlik risolatining makka davrida nozil bo'lgan oyalarda xotin-qizlar huquqlariga doir masalalarning yoritilishi.....</u>	450
<u>Anna Tatarinceva, The application of jean piagets theory to e-learning.....</u>	453
<u>Haydarov Rahmatullo Ergashevich, Navoiy ijodida insonparvarlik g'oyalari.....</u>	463
<u>Haydarov Rahmatullo Ergashevich, Inson ma'naviy kamolotini ta'minlashda adabiyat ma'naviy tizim sifatida.....</u>	465
<u>Mavlonova Gulchehra Rustamjon qizi, O'zbekiston madaniyati.....</u>	467
<u>Тохтасйнова Г. А, Система воспитания на востоке.....</u>	471
<u>Qobulov Isomiddin Sodiqjon o'g'li, Rasulova Durdonabony Rayimjon qizi, Yangi o'zbekistonda yangilanayotgan ta'lim.....</u>	474
<u>Madaliev Ya, Alash o'rda muxtoriyatining ishtimoiy-adabiy faoliyati va sovet hokimiyatining turmushi.....</u>	478
<u>O.A.Satimboyeva, M.Mahammadjonova, Problems and solutions of developing tourism in Uzbekistan.....</u>	480
<u>Тохтасунова Г.А, Регулирование туризма на международном уровне.....</u>	483
<u>Vahobjonova Mohinur, Turizmni rivojlanishida zamonaviy texnologiyalarning o'rni.....</u>	489
<u>Abdulazizov Dovudbek, Sharobiddinova Aziza Anvarjon qizi, Inson huquqlari tushunchasi va uning amaliyotda qo'llanilayotgan tamoyillari.....</u>	494
<u>G'aniyeva Tohira Alisher qizi, Oripova Malikaxon Sanjarbek qizi, Extralinguistic issues in cross-cultural communication: attitudes, rituals, traditions.....</u>	496
<u>Jabborova Sayyora Muhammadqobilovna, Yangi o'zbekistonda uchinchi renesans g'oyasini shakllantirishning dolzarb muammolari.....</u>	499

<u>Yusupova Sevara Nizamitdinovna, Bahronov Behruz Bo'ri o'g'li, Globallashuv sharoitida milliy ma'naviyatga tahdid va uni bartaraf etish omillari.....</u>	505
<u>Abdulazizov Dovudbek, Paratova Azizaxon, Language change: different factors that inflyence it.....</u>	509
<u>Abduvosid Orifjonov Abdug'affor og'li, Madaniy o'ziga xoslikni saqlash, madaniyatlararo muhitida bo'lish.....</u>	513
<u>Muxtarova Durdonaxon, The purpose and content of the educational process....</u>	518
<u>Teshaboyev Bahromjon, O'zbekistonda turizm sohasini boshqarishning tashkiliy tuzilmasi.....</u>	520
<u>Artiqov To'lanboy Artiqovich, Insonni xaqiqatga, bilimga va ezgulikka oshno qiluvchi fan.....</u>	527
<u>Arzimatova I.M, Ayol rahbar kadrlarning boshqaruv faolligiga ijtimoiy-ahloqiy stereotiplarning ta'siri.....</u>	537
<u>Arzimatova I.M, Korruptsiya – kasbiy etikaga zid illat sifatida.....</u>	541
<u>Evatov Salimjon Sobirovich, Abu Homid G'azzoliyning ahloq to'g'risidagi qarashlari (“riyozatyn nafs” asari asosida).....</u>	544
<u>Oripov Faxriddin Yo'ldashevich, Jamiyatda yoshlar ekologik madaniyatini shakllantirishning genezisi va ijtimoiy aspekti.....</u>	549
<u>Arzimatova I.M, Yoshlar ma'naviy kamolotida falsafiy yondashuvning ilmiy ahamiyati.....</u>	553
<u>Suyarov Zokirjon Ergashevich, Kambag'allik tushunchasi va uning mohiyati... </u>	558
<u>Suyarov Zokirjon Ergashevich, Kambag'allik fenomenini o'rganishning falsafiy kontseptsiyalari.....</u>	560
<u>Xaydarov Abdulxodi Axmadali o'g'li, XIX asrning 2 yarmi - XX asr boshidagi farg'ona viloyatining tabiiy-geografik o'rni.....</u>	563
<u>Sobirov Dilmurod, Yoshlar ma'naviyatini shakllantirish omillari.....</u>	566
<u>Mamadaliev Muzaffar Umarovich, Falsafiy tafakkur tarixida falsafiy bilimlarga bo'lgan munosabat.....</u>	572

<u>Ro‘ziqulov Sherzodbek Maribjonovich, Urushdan keyingi yillarda O‘zbekistonda ta’lim sohasida yuz bergan o‘zgarishlar xususida.....</u>	577
<u>Xakimov Dilmurod Abdylboqiyevich, Oliy ta’lim muassasalarining mehnat bozoriga yuqori malakali yosh kadrlarni tayyorlashdagi o‘rni.....</u>	580
<u>Iqboljon G‘ofurov, Yangi O‘zbekistonda uchinchi renessans poydevori.....</u>	584
<u>G‘ulomjonov Odiljon Raximjon o‘g‘li, Oilaning huquqiy tushunchasi.....</u>	587
<u>Ro‘ziyev Akmal Nosirdjonovich, Hamraboyev Ilhomjon Sotvoldiyevich, Hayot faoliyati xavfsizligi madaniyatining tarixiy, falsafiy, ijtimoiy, diniy manbai.....</u>	590
<u>S.R.Holdarov, Shaxs ma’naviyatini shakllanishida oilaviy muhitning o‘rni.....</u>	595
<u>S.R Holdarov, Konfutsiy va uning falsafiy ta’limoti.....</u>	597
<u>Qodirjon Odilov, Zamonaviy jamiyatda energetika muammosi - global muammo sifatida.....</u>	599
<u>R.Q. Maksumova, Zamonaviy texnologiyalar asosida yangi ko‘ylakbob to‘qima dizaynini yaratish masalasiga doir.....</u>	604
<u>Закирова Дилрабо Хайдаровна, Речевой жанр как речевой механизм.....</u>	607
<u>Yahshiboyev Akhror, Teshaboyeva Oygul. The english effect</u>	611
<u>Numanjanov Abduraxmon Abdurasuljon o‘g‘li, Ma’lumotlarni qazib olish yordamida bank karta firibgarligini aniqlash uchun sinflantirish algoritmi.....</u>	613